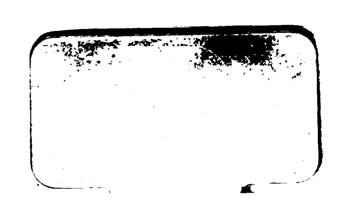
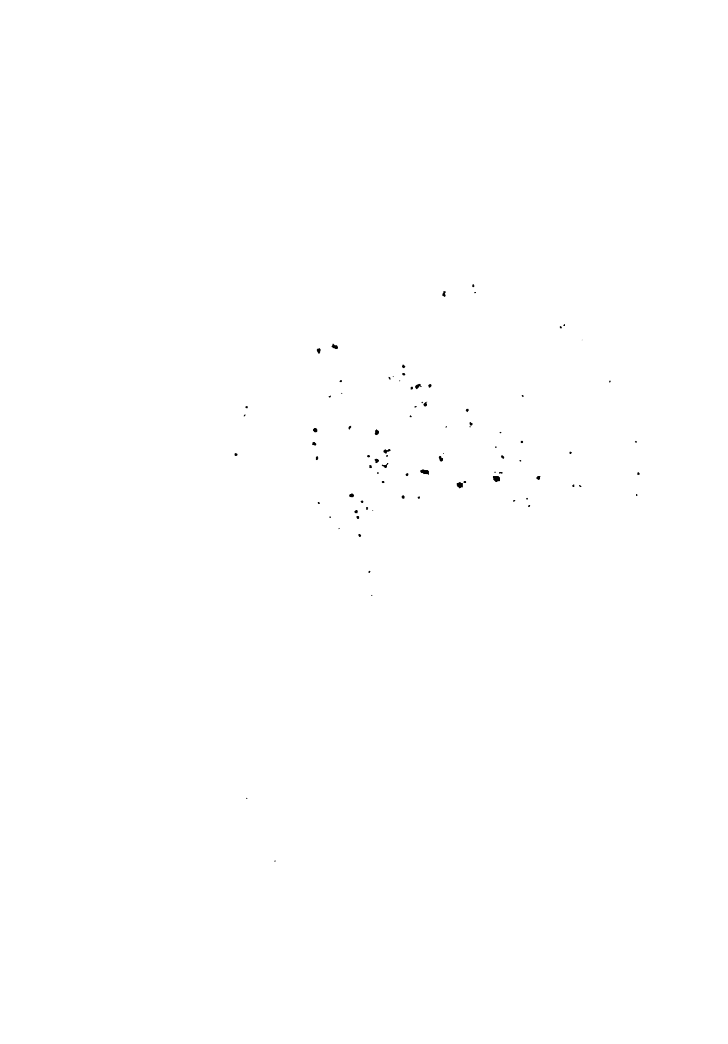

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
1817

PUBLII VIRGILII MARONIS

QUÆ EXTANT

OMNIA OPERA.

EXCUDEBAT PETRUS DIDOT,

NATU MAJOR, REGIS TYPOGRAPHUS.

P. VIRGILIUS MARO

QUALEM OMNI PARTE ILLUSTRATUM

TERTIO PUBLICAVIT

CHR. GOTTL. HEYNE

CUI SERVIUM PARITER INTEGRUM

ET VARIORUM NOTAS CUM SUIS SUBJUNXIT

N. E. LEMAIRE

VOLUMEN SECUNDUM

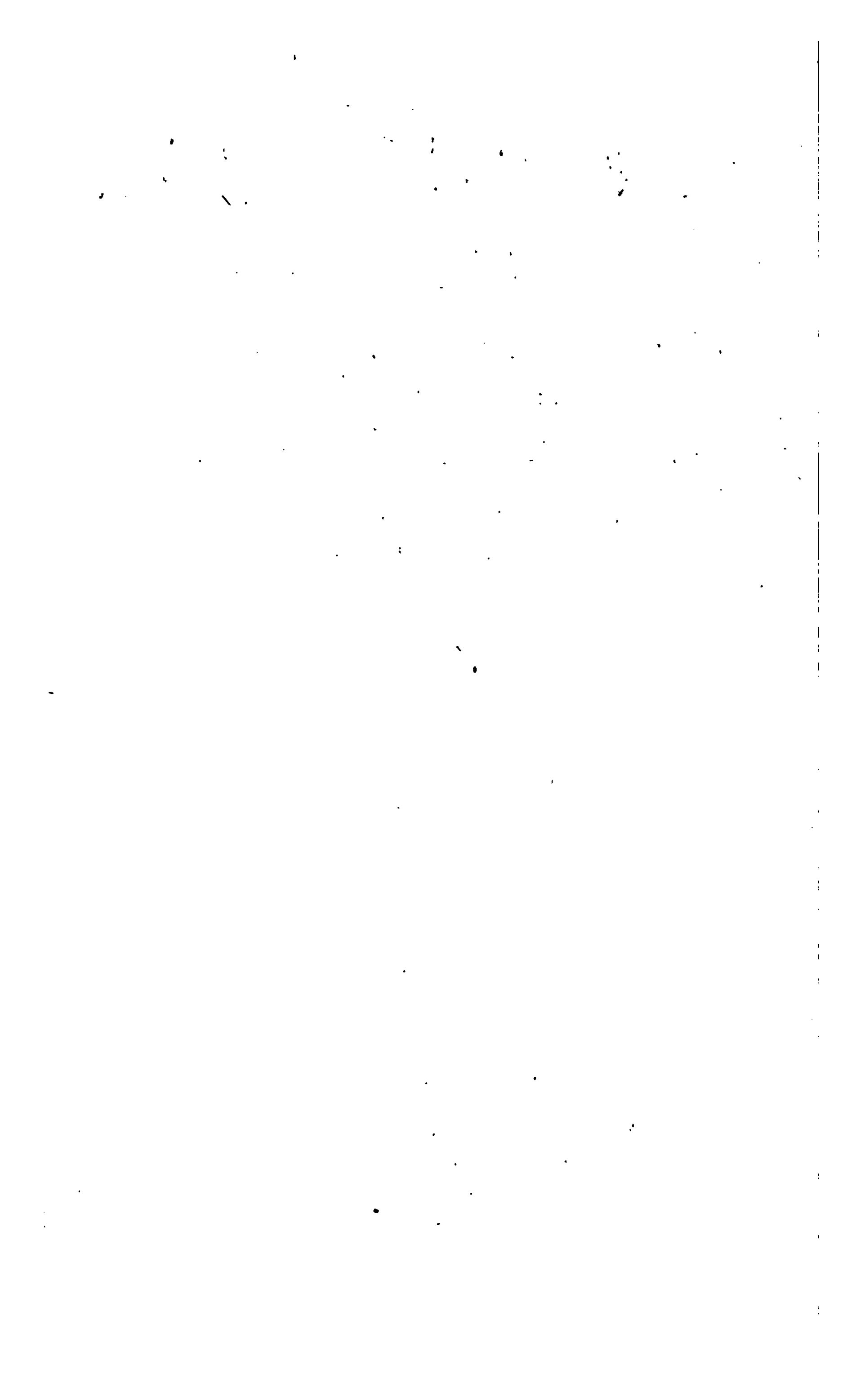

PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESEOS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXIX

TABULA

RERUM QUÆ IN HOC SECUNDO VOLUMINE

CONTINENTUR.

Pag.

DISQUISITIO I

DE

CARMINE EPICO VIRGILIANO.

De *carmine epico* universe multa disputare, cum tot habeamus libros, in quibus copiose et accurate de eo præceptum est, et cum pauci sint, quibus expediat, ut in præceptis diu detineantur, inutile esse arbitror. Neque etiam talis disputatio ullam ad adolescentum animos habere potest vim aut afferre utilitatem, nisi uno jam vel altero carmine epico perlecto diligenter, et docte enarrato; ne nunc illud moneam, præceptis istis et disputationibus omnino plus promitti quam præstari. Pleraque enim, quæ utilitatem habent, talia sunt, ut ab ingenio liberaliore, ubi unus vel alter poeta perlectus fuerit, vel, nemine monente, facile animadvertantur; vanis autem et inanibus subtilitatibus et argutiis ætas illa melius caret. Tum utilitas, quam præstant, intra judicium de aliorum ingeniorum monumentis qualecunque ferendum subsistit; ut ii vero, qui ingenii sui vires ipsi experturi sunt, ex illis præceptionibus paullo plus quam ex uno vel altero bono exemplo proficiant, expectari non potest. Eos tamen, qui adolescentibus poetas interpretantur, librorum illorum doctrina imbutos esse velim quam maxime; nam ita demum, ubi ipsi virorum doctorum disputationes accurate cognoverint et animo teneant, in promtu habebunt, in singulis rebus et caussis monere commode et cum fructu enarrare ea, quæ adolescentum ingenia alere, judicia acuere, elegantiæ et virtutis sensum aut instillare aut ex-

1.

citare animis possint. Omnino enim præcipiendi hisce de rebus utiliter et cum fructu ad adolescentum animos genus est unum et fortasse solum, ut non universo de genere multa subtiliter disputentur, verum ut in ipsa interpretatione poetæ in singulis locis, rebus, personis ac sententiis ea moneantur salubriter ac brevissimis, quæ ex re præsenti et oculis subjecta claritatem suam habent et veritatem. Adolescens quidem, qui tam beatus fuerit, ut Homerum et Virgilium interpretis alicujus opera in hunc, quem dixi, modum instituta enarratum audierit, disputationes illas *æstheticas* (quidni enim hoc nomine utamur, cum rei designandæ vocabulum aliud idoneum non suppetat?) forte non sine fructu aliquo posthæc cognoscet; sed initio a tali lectione facto si quis ad poetas cognoscendos pergere voluerit, an is ex subtili illa disputatione ad intelligendos et judicandos poetas multum profecisse se intellecturus sit, admodum dubito, nec, cui illud contigisset, quemquam vidi. Sed, ut perversis hominum nostrorum studiis occurratur, si modo occurri potest, satis hæc dicta esse arbitror.

I. Quæ hic a me exponenda sunt, pauca quidem et summatim, ad Virgilianum carmen sunt referenda. Ad hujus rationem intelligendam satis est tenere, *carmen epicum* universe nihil aliud esse, quam *narrationem omnibus numeris absolutam ac perfectam*, seu *narrationis genus præstantissimum et iis virtutibus, quæ huic generi inesse possunt, cumulatum; carminis itaque epici naturam positam esse in rei magnæ et arduæ, magno cum animo et consilio susceptæ et gestæ, narratione ad admirationem efficiendam instituta*. Ejusmodi enim narratio præstantissima est ex toto hoc rerum genere. *Admiratione* animis injecta quæritur hic ea, quæ omni carmini proposita est, sed in alio genere ab aliis caussis proficiscitur, *delectatio;* quæ utique, si ingenuo et liberali animo digna esse debet, a re-

rum honestate et utilitate sejuncta esse nequit, et tanto exquisitior, generosior, et plenior est, quo majora virtutis adhortamenta et incitamenta cum hac ipsa voluptate animis se insinuant, ut adeo, si quis carmini epico magnum aliquod, ac præclarum virtutis et vitæ, inprimis publicæ, præceptum, subjectum esse debere dixerit, ad rerum utique veritatem dixisse ille videatur; sed poetæ epico talis utilitas, ad philosophicas rationes exacta, non ita proposita esse potest, ut poeticas rationes inde petat, aut metiatur; *ut rerum narratarum admiratione animi afficiantur*, hoc summum est quod ille sequitur (1). Ipsa autem rerum animorumque nostrorum natura ita fert, ut, quod a virtute et utilitate publica vacat, ad animos nostros admiratione impellendos vim satis magnam habere nequeat. Non igitur ulla ratione evenire potest, ut bonum carmen epicum contineat nihil, quod ad publicam et civilem utilitatem valere possit. Contra vero, magna et ardua consilia, excelsi et magnifici animorum sensus, virtus ultra vulgarem mortalitatis modulum et morem animosa et fortis, nullis adversis casibus et periculorum terroribus infracta mens, salus civium, et imperii majestas, vel parta, vel servata ac defensa, hæc eadem illa sunt, quibus maxime hominum animis admiratio injici potest, quæ ideo inprimis epico carmini idoneam materiam suppeditant. Conjuncta itaque cum eadem illa admiratione est utilitatis ratio, de qua non minus multa sunt disputata, quatenus poetæ epico proposita esse debeat. Narret ille magna, grandia, præclara; utilitas proficiscitur ex hoc ipso, quod magnos

(1) Hactenus bene veteres, etiam Grammatici. Auctor Vitæ Homeri. (seu potius de virtutibus Homeri; tum dictionis, tum sententiarum ac rerum): καὶ τὸ μὲν ὅλον παρ' αὐτῷ διήγησις τῶν πραγμάτων παράδοξος καὶ μυθώδης κατεσκεύασται, ὑπὲρ τοῦ πληροῦν ἀγωνίας καὶ θαύματος τοὺς ἐντυγχάνοντας, καὶ ἐκπληκτικὴν τὴν ἀκρόασιν καθιστάναι. Vid. Th. Gale, Mythogr. p. 280; vel apud Homer. Ernest. p. 153.

sensus et affectus, magnum animi robur, factis actisque expressum videmus.

II. Admiratio itaque, necesse non est, ut a rerum et naturæ miraculis petatur; sed, quod facile unusquisque intelligit, *admiratione* animos nostros afficiunt omnino *res a magna animi virtute* profectæ; non quidem, qualem præcepta philosophiæ informaverint; sed vim dicimus animi insignem in excogitandis consiliis, vel in iis exsequendis prudentiam, in laboribus perferendis constantiam, in adeundis periculis audaciam; etiamsi illa a gloriæ et laudis studio, aut ab ira, odio, vindictæ cupiditate profecta fuerit, aut ad immania et sæva facta eruperit (1). Convenit itaque omnino, ut a magno viro, magna ingenii vi, magnis corporis viribus, magnis animi motibus et affectibus, inter magnas difficultates, casus et pericula, magnis præsidiis et auxiliis, magnis de caussis susceptæ et gestæ res sint; atqui eædem fere res etiam eventu claræ et insignes, magnique exempli esse solent, ut aut magni alicujus viri, aut populi vel civitatis, aut generis adeo humani fortunas in utramque partem contineant. Magnitudinis adeo vim, notionem ac sensum, tanquam animam, omnia permeare, animare et movere vides. Non difficilis est ad cognoscendum in rhetoricis et poeticis locus de magnitudine; nec tamen omnis magnitudo epici carminis indoli est accommodata, sed ea maxime, quæ a sensibus et a phantasmatibus proficiscitur, quippe quæ eadem ad animos movendos et admiratione imbuendos inprimis valet; sed hæc quidem passim a viris doctis satis diserte sunt exposita.

(1) Etiam pravos mores ferre carminis epici naturam, ab eodem vetere Grammatico, quem paullo ante excitavi, pronuntiatum, etsi alio forte sensu : poetam necesse est, (sensus requirit τȣ̃τον γὰρ δεῖ, nam παρόντα δὲ corruptum est) μιμεῖσθαι ȣ̉ μόνον τὰ χρηστὰ ἤθη, ἀλλὰ καὶ τὰ φαῦλα· ἄνευ γὰρ τȣ́των παράδοξοι πράξεις ȣ̉ συνίσταντται.

III. Jam natura ita fert, ut, qui *magnæ et mirandæ rei narrationem* instituit, ejus magnitudine contactum et graviter affectum animum ipse habeat, motusque adeo animi sui vultu, gestu, inprimisque *oratione* prodat; laborabit mens, rerum specie percussa, ut, quæ sentit, aliis impertiat, incidet in nova rerum phantasmata, adhibebit troporum, figurarum, gravium aut ornatorum verborum tanquam machinas ad efficiendum quod vult. Altera ex parte non minus in aperto est, ut admiratione tanto magis teneatur audientis animus, non modo rem gestam, quæ narratur, et actionem eo attemperatam esse debere, ut mirationem faciat; verum etiam *narrationis genus et rationem* ad admirationem efficiendam vel tuendam idoneam requiri. Qua de re plura monere nihil attinet. Quis enim non videt, orationis genus esse debere nec humile nec molle, sed forte, acre, magnificum, ornatum, etsi pro argumenti diversa natura diverse attemperatum, et quæ sunt alia? Ab eadem hac caussa proficiscitur illa necessitas, ut *carmine* instituenda sit narratio; quandoquidem id genus orationis est præstantissimum (*perfectum* nostri homines, hoc est suis numeris absolutum, dicunt), idemque potentissimum ad tenendos et delectandos animos audientium, ad sensus magnos affectusque movendos, rerumque mirabilium phantasmata cum elicienda et conflanda tum exprimenda vivide et animanda. Nullum autem metrorum genus ad narrationem epicam virtutes habere tam multas et tam magnas, quam hexametrum, et sensus quemque suus docet, et multis virorum doctorum disputationibus est declaratum.

IV. A binis hisce tanquam principiis, ut et res narratæ admirationem faciant et ipsa narratio animum admirationis voluptate delinitum teneat, repetenda sunt omnia, quibus carminis epici argumentum, personæ epicæ, facta, virtutes ac characteres, sententiæ, oratio ac dictionis ge-

nus constituuntur; verbo *admiratione quæsita delectatio moderatur in hoc genere omnia.*

Potest autem accidere mentibus nostris admiratio rerum vel hominum, modo cum molliore modo cum graviore animorum impulsu; miramur enim alia attonitis similes, alia terrore perculsi, alia cum ira, odio, alia miseratione commoti; interdum magno cum animi æstu miratio est conjuncta, interdum cum leniore ac remissiore impetu, et cum molliore et suaviore animi affectu. Quo ipso sequitur, ut magna in hoc genere esse possit varietas pro argumenti natura diversa, utque inanis sit virorum doctorum opera, qui Homeri ac Virgilii exemplis omnem carminis epici naturam circumscribere voluerunt.

Eam admirationem rerum, quæ cum terrore aut cum miseratione et graviore omnino animi affectu mentem impellit, inprimis ad tenendos animos valere, magnamque delectationem habere, quis non videat et naturæ humanæ esse consentaneum intelligat? Res ex parte animadversa in opinionem induxerat Marmontelium (1), ut intra tragicos affectus non minus epicum genus contineri, et idem argumentum in utrumque usum accommodari posse existimaret. Sed dramate latius patere carmen epicum, hoc est, narrationem per caussas et consilia expositam; et magnos affectus non nisi unam esse ex pluribus admirationis movendæ caussis, ex superioribus facile intelligitur. Ne illud moneam, epici carminis virtutes multas ex narrationis bonæ indole et natura esse petendas, ad quam utique cum ceteris et hoc spectat, ut tanto dulcior sit omnis narratio, quanto magis illa animum terrore vel miseratione exagitat; ut vero, quod vir elegantissimus arbitrabatur, sutilis aliqua tragicarum actionum compages

(1) *Poétique Françoise* T. II, p. 234 sqq.

bonum epos efficiat, valde vereor. Alia res est, si quis profiteatur, ex epici carminis partibus bonas tragœdias fieri posse, de quo jam Aristoteles egit Poet. c. 23 et 26.

Illud interea negari nequit, cum id, quod admirationis majoris vim et caussam habet, ad animos nostros movendos tanto sit potentius, *heroica argumenta* genus epici carminis nobilissimum constituere; inprimis si *ex heroicis temporibus* petitum fuerit, quibus *deorum interventu* res aut gestæ sunt aut geri creditæ; etsi minus bene a Batteusio et aliis tota epici carminis vis ab his deorum ministeriis deduci cœpit. Nec quicquam infelicius cedere potest, quam ubi deorum aut geniorum opera uti voluere poetæ iis in rebus exponendis, quas non nisi hominum consilio et manu gestas esse satis constabat.

V. Reliqua, quæ de carmine epico præcipi solent, partim *ex narrationis bonæ ratione ac præceptis*, partim *ex poeticæ orationis genio*, quatenus in utroque summa perfectaque ratio quæritur, repetita sunt et facile repeti possunt; v. c. quæ de episodiis argute magis quam vere disputantur; et quæ de unitatis lege præcipiuntur. Una debet esse actionis summa, si quidem summus in hoc admirationis injiciendæ genere affectus propositus est poetæ; ne distrahatur audientis animus infringaturque adeo sensus affectusque vis et intentio, si ad plura avocetur. Neque in his animos generosiores diu detineri velim. Pleraque enim sunt talia, ut, nisi quis tardissimi sit ingenii, primo statim rerum objectu ea percipiat. Quorsum enim operose multa conscribere aut commemorare, ut factum, quod argumentum epicum contineat, doceas esse debere unum, et absolutum, et intra justum temporis spatium comprehensum? quorsum de nectendo et dissolvendo nodo h. e. de difficultatibus aut motis, aut objectis? de episodiorum affinitate et nexu cum epica narratione? Hæc intelligere

et assequi haud adeo difficile est (1); difficultates paullo majores tunc nascuntur, si in rem præsentem deducendæ sunt istæ disputationes, ut appareat, qua ratione et arte in magno factorum numero argumentum carminis ita digeri et adornari possit, ut ad unitatem deducatur res. Hoc ingenio poetæ relinquitur: qui, si ad hoc satis ingenio valet, multo magis præceptorum istorum copiosa expositione carebit.

Ut vero admiratio rei magnæ animum tenere et delectatione perfundere possit, quis porro non videt, ea omnia a poeta curari et sagaciter provideri debere, *quæ ad illud consilium prodesse*, caveri debere ea, *quæ obesse possint?* adeoque ante omnia lectoris animum *argumenti notione aliqua* esse imbuendum, ut nec tamen exsatietur; *in mediam rem esse rapiendum*, ut nec tamen rerum novitas obscuritate laboret; cumque omnia ad sensus et phantasmata in carmine redeant, *rerum objectarum præstigiis ita deliniendum et fallendum*, *ut* jam in alia rerum natura et ordine, alia cogitandi, sentiendi, et agendi via et ratione, aliis temporibus, inter alios homines, et extra se solitumque vitæ tenorem constitutus, *in nihil incidat*, *quo* expergefactus quasi ex aureo somnio *sibi lusum fieri animadvertat;* id quod sine indignatione et pœnitentia aliqua ejus, qui ad se rediit, fieri non potest. Hinc a viris doctis multa disputata sunt *de probabilitate poetica ac mythica et de verisimilitudine*, quam poeta sectari debet, qui non ipse vult sua acta rescindere. Omnino ad hanc γοητείαν *illusionem*, quam recentiores commode vocant, pleraque, quæ de carmine epico cum utilitate aliqua præcipi possunt, revocare in

(1) Exposita ea sunt a multis; præferam tamen dicta a Sulzero in *Allgemeiner Theorie der schœnen Künste* in voc. *Heldengedicht;* etsi nonnulla sunt, in quorum caussis reddendis aliter sentiam. Multo minus ei adstipulabor in altero loco: *Æneis*.

promtu est; et ad hanc normam vel maxime revocare soleo ea quæ, de multis Virgilii locis, a viris doctis disputata sunt.

VI. *Virgiliani* igitur *carminis*, nam ad hoc ea, quæ dicenda habeo, revocanda mihi sunt, dotes ut recte discernant ac perspiciant, ad id intendant animos adolescentes, auctor sum, *ut, quantum cum in toto argumento, tum in singulis partibus insit, ad mentes admiratione non sine voluptate tenendas, considerent.* Exponitur a poeta *Æneæ ex Troja capta profugi, post longos errores, in Latium adventus, et condita ab eo in his locis Trojanorum colonia novaque parata sedes.* Debebant hæc certo consilio esse suscepta; quum autem Trojano homini vix in animum venire posset, ut in terris longinquis et ignotis certum animo designatum locum quæreret, opportune adhibita sunt *fata a diis monstrata.* Quis autem non facile intelligat jam ab initio, rem esse magnam, arduam, et admirationis aliquantum habentem, quod profugus aliquis ex urbe incensa, et exul, fatis ducentibus, in tam longinqua terra, in Latio, novas sedes ponit? Quis non in summis periculis ac discriminibus in navigatione et mox in Italia objectis, inque malis aut fortiter toleratis, aut animose depulsis, novam admirationis efficiendæ videat esse materiam? nec minus in singulis carminis partibus, in motibus et affectibus animi, in moribus, sententiis? et eidem consilio accommodatum esse orationis genus, et colorem, et ornamenta? In his ac similibus disertus esse potest facile unusquisque carminis interpres. (1) Voluptas autem aliter ex nostro, aliter ex

(1) Egregius est ad animi mei sententiam declarandam locus Baconis de augm. Scientt. lib. II, c. 13, p. 80. Opp. T. I: non reprehendendus ille, si ad epicam poesin revocetur: « *Quum mundus sensibilis sit anima rationali dignitate inferior, videtur poesis hæc humanæ naturæ largiri, quæ historia denegat, atque animo umbris re-*

Romanorum sensu, quibus ille scribebat, est dijudicanda. Ipse rerum narratarum nexus cum rebus Romanis, animis quidem revocatis ad earum origines et ad gentis stirpes: altera ex parte subjecta tanquam fundus narratio Homerica, cui partem carminis sui superstrueret, altera ex antiquitate Italiæ petita: qua et is delectabatur, qui Græcas literas didicerat, et is qui Italicis tenebatur: hæc omnia, quantam voluptatem afferre Maronis popularibus certe sæculi Augustei debuere!

VII. *Rerum* quidem *inveniendarum* laudem Virgilius habet admodum diversam ab Homero, nec tamen nullam, aut contemnendam. Hic materiam nactus erat tantum non rudem; ille jam a multis tractatam. Homerus famam acceperat, quæ res tanquam vere gestas cum fide narraret; easdem multorum poetarum ingeniis ornatas et variatas, tanquam materiem, in qua illi se exercuerant, Virgilius accipit, novo more ac consilio tractandam, alia ætate, inter alios homines, hominumque sensus et judicia diversa. Alterum cum eo comparem, qui veræ historiæ exornationem suscipit, alterum cum Milesiæ narrationis auctore. Scilicet Homerus id agebat, ut narrationem institueret rei ex sua opinione ac persuasione vere ita gestæ, cujus magnitudine contactam et inflammatam habebat mentem; propius attingebat tempora heroica, ipsam rerum famam sequebatur, qualis ea in popularium ore ferebatur, quum ipse temporum decursus omnia in majus auxisset, et, ut in majorum factis et prisci ævi rebus fieri solet, humana facta ad divinam

rum utcunque satis facere, quum solida haberi non possint. Si quis enim rem acutius introspiciat, firmum ex poesi sumitur argumentum, magnitudinem rerum magis illustrem, ordinem magis perfectum, et varietatem magis pulchram, animæ humanæ complacere, quam in natura ipsa post lapsum reperire possit: Quapropter etc. » Dignus enim totus locus est qui perlegatur.

aliquam speciem ac dignitatem evexisset; deorum itaque ministeriis omnia exsequabatur, quoniam priscis hominibus hoc erat persuasum, humanis rebus gerendis interesse deos præsentes multoque magis præsentes adfuisse rebus gestis patrum ætate, injicere eos hominum animis bona vel prava consilia, objicere pericula ac discrimina, irasci, dolere, metuere, sperare; versabatur sub eodem cœlo et adierat ea loca, in quibus res illæ, a fama tam magnifice ornatæ, fuerant gestæ; utebatur sermone, natura sua poetico, hoc est, per philosophorum subtilitatem, et rhetorum ac grammaticorum argutias, nondum fracto et attenuato, sed qui multum adhuc retinebat ex antiqui sermonis indole. Est autem omnium rudium linguarum ea indoles, ut res ad sensum revocet, adeoque sensa animi et cogitata; etiam physicas et ethicas sententias, per rerum naturas, proprietates, vices, utilitates, propter similitudinem aliquam translatas vel adumbratas, declaret; quibus omnibus poetica vis vel maxime inest. Hæc si ad sermonem priscum Græcorum transferimus, non mirabimur evenisse, ut philosophorum quoque antiquiorum opiniones vel præceptiones, rudium ingeniorum impetu pronuntiatæ, speciem narrationis factorum et eventorum induerint. Ortus v. c. mundi ex chao per pugnam elementorum in personas et deos commutatorum ab iis erat enarratus. Successit ecce Homerus, qui ea maxime ingenii sollertia est usus, ut videret, narrationes has poetarum superiorum, quibus illi philosophicas doctrinas iuterpretabantur, omnino narrationum poeticarum loco inservire posse, ita ut, quæ a poetis ante se, ex prisci sermonis natura, exposita essent symbolica rerum cogitatarum adumbratione, ea a se pro factis et fatis deorum narrarentur. Hac potissimum ratione doctrinam de diis poeticam et systema aliquod mythologicum condidisse; saltem posteris reliquisse videtur Homerus;

cumque ad epicam et dramaticam rerum expositionem egregie esset accommodatum, in poetarum inde patrimonium illud cessit (1). Ut rem absolvam verbo, Homerico ingenio obstetricabantur et, ut sine doctrina doctrinam, sine arte artem habere videretur, efficiebant plurima, quæ, si ab isto ævo discesseris, omnibus poetis deesse necesse est. Virgilius itaque a libero isto ingenii et mentis impetu et præcipite motu interclusus, et tot enthusiasmi fovendi, excitandi, et inflammandi adminiculis destitutus, priorum poetarum exemplis tanquam cancellis circumscriptus, ingenio frenis jam tum ab Aristotele aliisque injectis, ab arte necesse habuit petere omnia. Alio ille ævo, ab heroica ætate nimis remoto, inter diversissimas hominum, rerum, temporum, locorum ac cœli rationes, opus suum erat aggressus. Sine doctrinæ et multæ ac variæ lectionis copiis, nulla jam tum ingenii laus erat. Fracto in hunc modum mentis impetu, tamen vel sic magnum ejus etiam in inveniendis rebus ingenium ex his agnoscas: Primum vidit carmen epicum Homericum posse perfici et ornari; tum ejus vix esse posse argumentum idoneum, nisi ex ultima antiquitate et ætate heroum petitum. Est enim a natura res ita comparata, ut priscorum hominum, multo magis heroum, ipsa nomina, res gestæ et fata etiam per se non adeo memorabilia, animum humanum teneant et admiratione afficiant. Est porro illa ætate morum ac vitæ simplicitas ea, quæ poeticum ornatum sublimesque rerum

(1) Diligentius ab eo inde tempore (a LXX) de his, quæ summam veteris poetices et mythices continent, a me actum est in Commentatione *de origine et caussis fabularum Homericarum* 1777 (in *Novis Commentariis Soc. Reg. Gotting.* T. VIII). Add. Prolusio de *caussis mythorum veterum physicis* 1764 (nunc recusa in *Opuscul.* To. I, p. 184) et de *Apollodoro et litt. myth.* Commentat. in *Not. ad Apollod.* To. III, p. 911 sq. et quatuor Commentationes in Commentationibus Soc. Reg. Gotting. To. XIV. an. XCVII.

formas et sententiarum gravitatem multo magis suppeditet, quam vita hominum elegantior; quando corporum magis viribus et animorum impetu ac virtute res gerebantur, quam consiliorum sagacitate; et artis vel ingenii subtilitate. Tandem gerendis tum rebus ipsi dii interfuisse credebantur. Ita deorum ministeriis res explicare et ex toto cyclo mythico, quæ vellet, depromere poterat. Italicis autem mythis in carmen admissis novam et Græcis incognitam suavitatem adjecit (1). Tum vero præclaro judicio argumentum ex vetere cyclo epico delegit, necdum tractatum a claro aliquo poeta, nec tamen plane intactum, et Homerico aliisque carminibus quasi contiguum ac finitimum (2). Ita enim consequutus est hoc, ut materiam haberet copiosam, nec rudem, sed poetica tractatione ab aliis jam subactam et ad epicam dignitatem ac vim accomodatam. Personas et characteres, mores ac facta jam aliunde nota, commendata, constituta ac definita, optaverit sibi poeta unusquisque (3). Illud vero ad intelligendum proclive est, quam expedita facilis esse debeat copia ornamentorum et episodiorum in tali argumento tam late fuso et patente; quod ipsum Homerus aut vidit aut sensit; cum ex toto belli Trojani decursu unum heroem, unum factum, selegit, ideoque infinitis aliis rebus ex istius belli historia ad exornandum et amplificandum argumentum recte uti potuit. Hoc uno suo judicio plurima præclara carminis sui præsidia et uberrimos fructus tulit Maro. Non novus et ignotus est lectoribus rerum priscarum notitia aliqua imbutis heros, cujus fata ille exponit, nec Trojanorum nomen ac fortuna

(1) De hoc vid. Excurs. IV. V. VII. VIII ad lib. VII, tum plures alios ad libros seqq.

(2) Vid. mox Disquis. II, et Excurs. I ad lib. II, Excurs. XVII ad e. l. et al. loc.

(3) Eo spectant versus Horatiani in Ep. ad Pison. 131 sqq. *Rectius Iliacum c.*

tam obscura, quin ab initio statim miseratione afficiamur et virtutis admiratione. Deorum autem interventus, Junonis et Veneris iræ et studia, ac partes iis tribuendæ, egregie erant jam ab Homero definitæ. Quando itaque primo statim Æneidis ingressu Junonis *memor ira, irarumque caussæ sævique dolores* memorantur; odia Junonia ex Homero statim succurrunt legenti et jam ab initio gravem de Æneæ fortuna sollicitudinem injiciunt (1).

VIII. Poetæ sollertiam et acumen etiam in hoc spectari volo, quod non modo ex nobilissima antiquitatis parte, qualis rerum Troicarum est, verum etiam ex eo temporum articulo Æneidis argumentum duxit, qui intra paucorum annorum decursum ingentem vim illustrium facinorum ac memorabilium casuum conversionesque rerum mirabiles cum Græciæ et Asiæ tum Italiæ comprehendit. Nam exciso Ilio dici vix potest, quantopere ubique turbatum sit. Victi victoresque ad novas sedes quærendas per totum terrarum orbem dispersi vagabantur (2), et versus occidentem maxime, qui tam parum adhuc Græcis notus erat, ut Circes insulam (Circeios Latii) pro extremis occidentis finibus habere; et ad hæc loca, tanquam incognita et rerum miraculis gignendis idonea, tot fabulose narrata referre posset Homerus. Primum tum a Græcis navigatio ultra Siciliam frequentari cœpit, cum ad illud tempus Phœnices illa maria tenerent, nisi quod e Creta aliisque forte insulis paucæ naves Siciliam adibant.

Errores isti *heroum ab Ilio redeuntium* variis Græcorum *carminibus epicis*, Νόστοι ea inscripta erant, materiam et argumentum præbuerant; quæ si ad tempora nostra pervenissent, plura forte vestigia in iis deprehenderimus, quibus Virgilius institerat; quandoquidem in simili ar-

(1) Conf. Excurs. I* ad lib. I.

(2) Egregius est eam in rem Strabonis locus lib. I, p. 48 B, et lib. III, p. 150 A

gumento cum iis versabatur. Sed eædem historiæ, seu fabulæ de Achivorum reditu, magnæ *tragœdiarum Græcarum* parti materiam subjecerant, ut inprimis ex Euripide apparet, et multo magis ex tot deperditarum titulis intelligitur. Ex Græcorum autem tragœdiis, inprimis Euripidis, omnino poetam plurimum profecisse, ex iisque orationis suæ dignitatem passim et majestatem, sententiarum quoque acumen, granditatem, pondus, interdum tragico propius (1), affectuumque gravitatem tragicam, ut in Amata, in Didone, in Pallante, in Niso et Euryalo, comparasse equidem suspicor. Magna earum pars a superioribus poetis latine jam erat reddita (2); quæ res poetæ non parum adjumenti ad orationis cultum et copiam afferre debuit. Ceterum his aliisque inventis emendavit vitia, quæ argumento inerant, eumque haud parum premebant. Loca Italiæ, Siciliæ, Africæ, non erant ignota, ut Homeri ætate; itaque nec fabulis, quæ delectare possent, idonea; nisi in lectorum animis succurreret antiquitatis doctrina et amor; ut omnino poetica vis et delectatio, quam illa affert, plurimum mutuatur ex antiquitatis eruditæ, inprimis mythicæ, recordatione.

IX. Veniamus ad *dilectum in heroe*, quem sibi sumsit poeta, *factum*. Primum persona ejus, genus, fortuna, nomen ac virtus, et olim unumquemque liberaliter institutum, adeoque Homerica lectione imbutum, tenere debuit, et nunc tenet; qui casus eum in Italiam adduxerit, discere avemus; Trojanorum autem e patria incensa profugorum fata lubenter cognoscimus. Longa navigatio per mare ista ætate parum navibus frequentatum ad

(1) Inprimis hoc in novissimis Æneidos libris animadvertere licet, maxime in orationibus, ut Junonis lib. VII, 292 sq. Turni IX, 128 sq. Veneris et Junonis X, 16 sq. 62 sq. Drancis et Turni XI, 336 sq. 376 sq. Junonis ad Juturnam XII, 139 sq.

(2) Conf. ad lib. II Excursus I. Vid. hoc vol. p. 308, et sqq.

terras nondum humano cultu, quem aliquando accepturæ erant, celebratas, quidni locum faciat plurimis periculis ac difficultatibus, quibus Æneæ virtus in admirationem sui rapere poterat? Infestæ deæ ira asperrima, et ex altera parte tot deorum monitus expectationem faciunt magnam (1). Quæ omnia quum ad rerum magnitudinem, quæ animum admiratione detineat, valeant, ad narrationis probabilitatem egregie quoque sunt comparata. Sed quum plura hujus generis narrari possint, et in Notis et Excursibus passim notata sint, in dilectu tamen Æneæ ingenium magni poetæ, ac judicium doctum et exquisitum, nihil magis arguit, quam quod eum potissimum Carminis sui heroem circumspexit, qui in Italiam Trojanorum coloniam deduxerat, novum regnum in Latio constituerat, unde Albæ Longæ adeoque etiam Romæ origines repetebantur; quique adeo, etsi nec nobis ingratum esse potest, tanti imperii primas origines cognoscere, tamen Romanis, antiquitatis suæ tantopere studiosis, unus omnium maxime acceptus et commendatus esse debuit. Argute itaque et ingeniose in primis statim versibus poeta audientibus pollicetur narrationem rerum, a quibus origo Romæ deducta esset : *genus unde Latinum, Albanique patres, atque altæ mœnia Romæ*. Quam magnifica

(1) Singularis est *Marmontelli* censura in Virgilium (*Poétique Franç.* T. II, p. 237), soli superstitioni superstructum esse Æneæ in Italiam adventum, adeoque nisi ad animos superstitione simili tactos vim nullam habere posse. Ut verbo rem absolvam : Ponamus Æneam posthabitis deorum monitis in alia terra consedisse, apud Didonem sedem fixisse, quod vir acutissimus malebat; et cogitemus, quo animo illud laturi simus inter legendum, vel audiendum. Aliud est *Batteusii* (*Éléments de Littér.* T. II, p. 313) acumen, qui narrationi de adventu Æneæ et Trojanorum in Italiam nihil inesse videt, quod humanitatis sensum attingat. Quid vero? alienum a te, si homo es, putabis, an magnus et virtute clarus vir, ex incensa patria profugus, e clade suorum superstes, post tot ærumnas, et casus fortiter toleratos, tandem ad tutam sedem delatus sit?

hæc promissio in fronte novi operis, et ad animos expectatione erigendos idonea! De Æneа, ejusque erroribus ac fatis, omnes veteres annales Romanorum loquebantur; quod ex fragmentis passim a Sexto Aurelio Victore servatis, et ex Dionysio ac Festo satis colligi potest; attigerat quoque Trojanas res Ennius in Annalibus, ut colligo v. c. ex fragm. p. 6; eundemque Æneam, in nonnullis, quæ interciderunt, Græcorum carminibus, partes sustinuisse non obscuras, ex Lycophrone, qui antiquiora collegit, et ex imitatoribus, seu exscriptoribus veterum intelligas, Quinto Calabro lib. XI, et ex Dictye. Quum autem omnino in Græcorum Romanorumque libris de Ænea tam multa narrata essent, paratas ornandi et amplificandi argumenti copias Maroni ad manum fuisse apparet. Quæ ejus felicitas quum vulgo parum nota et intellecta sit, paullo accuratius mox ea de re (1), variis etiam deinceps Excursibus de singulis partibus (2), agemus. Quum tandem poeta rerum ordine in Italiam deductus esset, nova rerum, hominum, et locorum genera ac nomina subnascebantur; contingebatque adeo, quod in votis ille habere debuit, ut præter ea, quæ a Græcis tractata satis erant, nova et intacta ipse afferre posset (3).

Judicium poetæ in dilectu herois, quem ornaret, quam elegans et exquisitum sit, etiam ita judicari posse puto, si quis aliorum carminum epicorum argumenta comparet, ut Herculis vel Thesei facta, Argonautica, bellum Thebanum, Gigantum vel Titanum pugnam; quæ omnia, etsi summa cum arte tractata et expolita, non tamen ad eum splendorem excoli potuissent, neque satis momenti

(1) Disquisit. II. Vid. inf. p. 38. hujus voluminis.

(2) Excurs. I ad lib. III. Exc. II et sqq. Tum ad lib. V Exc. I. II. VI; add. Exc. IX et XVII ad lib. II et plures Excursus ad lib. VII et sqq.

(3) Vid. ad lib. VII Excurs. II. IV. V. VII. VIII; ad lib. VIII Excurs. I. II. III; ad X Excurs. I; ad XI Excurs. I; ad XII Excurs. III.

ad animos impellendos advertendosque habuissent; quum contra ad popularium inprimis mentes tenendas Æneæ fata tantam vim habere deberent, quantam paullo ante diximus; accedente quoque Penatium et Vestæ æternique ignis religione, in conspectu posita (1); ut taceam sacra antiquitus accepta, quæ a Trojanis tradita vulgo ferebantur. Adeo omnia ea, quæ Dionys. Halic. I, 31 ad adstruendam Æneæ in Italiam adventus veritatem memorat, simul ad poetæ sapientiam declarandam valent: Τῆς δὲ ἐπὶ Ἰταλίαν Αἰνείου καὶ Τρώων ἀφίξεως Ῥωμαῖοί τε πάντες βεβαιωταὶ, καὶ τὰ δρώμενα ὑπ' αὐτῶν ἔν τε θυσίαις καὶ ἑορταῖς, μηνύματα, Σιβύλλης τε λόγια, καὶ χρησμοὶ Πυθικοὶ, καὶ ἄλλα πολλά· ὧν οὐκ ἄν τις, ὡς εὐπρεπείας ἕνεκα συγκειμένων, ὑπερίδοι· πολλὰ δὲ καὶ παρ' Ἕλλησι γνωρίσματα, καὶ φανερὰ εἰς τόδε χρόνου λείπεται etc.

X. Neque vero huic argumenti felicitati, et tantis materiæ copiis, poetæ ingenium defuit; immo vero ingeniose inventis ille non minus ingeniose usus est, et in rebus tractandis, ornandis, et carmine persequendis non minus felix fuit, quam in inveniendis et excogitandis. Vellem id uno in loco a me exponi posset! Sed factum hoc est in singulis carminis partibus, singulisque locis opportunius, et, ne hoc loco in immensum rerum campum evagetur disputatio, ratio nobis nonnullorum tantum habebitur, quæ quidem præcipua et gravissima videbuntur. Spectant ea partim *ad Homericam imitationem*, tum in descriptione carminis, tum in singulis partibus ac locis, partim *ad elegantiorem phantasmatum et narrationis omnino habitum;* partim denique, *ad orationis dignitatem et ornatum.*

XI. Ipsam *Æneidis ideam*, *descriptionem*, et *dispositionem partium ad Homericum*, partim Odysseæ, partim

(1) Vid. mox Disquis. II, et Exc. IX ad lib. II, ac passim.

Iliadis *exemplum, factam* esse negari nequit. Effícti enim errores Æneæ ad exemplun Ulyssis, et eorum, quæ in Italia ab Ænea geruntur, magna pars adumbrata ad exemplum Iliadis; pauca quoque carminis lumina locaque insigniora, et rerum orationisque ornamenta esse arbitror, quæ a Virgilio sine exemplo inventa, et tum primum ex ipsa rerum natura adumbrata et descripta esse, affirmari posse putem. Certe paucissima ex iis occurrere memini, quorum non, aut exempla, aut semina, aut materias modo rudes, modo inchoatas ac præformatas, ex Græco aliquo poeta excitare aliquis possit. Atqui ex Græcis poetis tam pauci ad nos pervenerunt; quid? si plures essent superstites, maxime Alexandrini? eos enim inprimis, quod suspicor, Virgilius assidue tractavit, et orationis colorem inde duxit. Neque dici potest, non studio, sed casu, aut necessitate, Græcum et Romanum poetam, dum eundem rerum et sententiarum orbem libero mentis meatu pervagantur, in idem phantasma, aut sensum et dictum incidere potuisse ac debuisse. Factum hoc utique et sæpe. Nec alterum, quod forte moneas, negari potest, multa passim ab Ursino, Guellio, Cerda, Clarkio, forte et ab aliis, pro imitatis et adumbratis afferri temere, quæ partim similitudinem tantum, interdum et hanc satis obscuram, habeant, partim talia sint, ut sanus quisque et rerum intelligens homo, si easdem res exponat, iisdem modis ac verbis, iisdem sensibus ac sententiis usurus sit; cujusmodi multa a me omissa sunt, nonnulla eo consilio apposita, ut comparatione facta saltem delectent. Maroni tamen innumeris in locis Græca, Homeri inprimis, ante oculos fuisse, probant plura, et primum quidem *totius carminis descriptio* ab Homero petita, *tot versus* ad verbum latine conversi, *tot loca*, quæ exquisitiorem cultum et ornatum, vel acumen, vel doctrinam, aut aliud quid reconditæ naturæ produnt,

quæ ea simplicitate, ut reliqua, enuntiaturus erat, nisi fuisset, qui jam occupaverat; fieri enim solet, ut, si qua ab alio jam proprie dicta sunt, ne in eadem verba incidas, *ornate* ea et *acute eloquaris*; porro *græca ratio flectendi verba* vel *orationem*, quæ ad indolem poeticæ dictionis Virgilianæ et genium pertinet; tum *poetæ* ipsius *professio* Ge. lib. III, 10; *Primus ego in patriam mecum — Aonio rediens deducam vertice Musas*; tandem *veterum auctoritas*, ut Senecæ Suasor. III, qui Virgilium *non surripiendi caussa, sed palam imitandi, hoc animo, ut vellet agnosci*, in multis versibus alios expressisse, affirmat. Manifesta hæc imitationis Homericæ vestigia, in quam diversas partes laudis, vel reprehensionis, a viris doctis deflexa sint, longum est dicere (1). Aliis nihil divinius fuit imitatore Virgilio, aliis nihil jejunius et sterilius. Equidem hoc in loco multa esse video; quæ nec laudi magnopere, nec veniæ locum faciant, sed quæ rei naturæ et rationi ita sunt consentanea, ut, quomodo aut quare aliter se habere debeant, caussa idonea non appareat. Summam carminis ad Homericum exemplum constitutam esse vidimus. Quum itaque semel ad Odysseæ et Iliadis tanquam magisterium, Æneidem composuisset poeta;

(1) Comparationes Virgilii et Homeri instituerunt multi inde a Macrobio Sat. V. Librum singularem concinnavit Fulvius Ursinus. Sed piget videre viros doctos plerumque accedere ad eam rem studio in alterutrum poetam incensos, adeoque id agere, ut alterum deprimant, alterum immodicis laudibus extollant, facereque adeo eos utrumque sine subtili judicio. Hærent porro in verbis et versibus singulis, nec summam carminis et partium concentum respiciunt, eoque animum ab eo avocant, quod in considerationem adduci debebat. Discrimen primarium statim ipsa temporum, quibus uterque vixit, et hominum, quibuscum vixerunt, et sermonis, quo usi sunt, diversitas inferre debuit. Virgilius arte et studio finxit ingenium, et ad sublimitatem ac dignitatem, ad elegantiæ sensum aliquem in rebus et verbis, expolivit. Quam diversa in Homero fuerint omnia, hoc loco exponere nihil attinet.

quidni Homerum in partibus quoque aut singulis locis sequendum putaret? et, quum omnino vestigiis ejus insisteret, quandoquidem argumentum affine ac simile tractabat, difficile erat cavere, ne in easdem passim rerum ideas, eadem phantasmata, easdem sententias, eadem πάθη incurreret. Sunt autem multa, quæ uno tantum modo recte dici et efferri possunt; multa, quæ, si naturæ consentanea esse debent, variare velle ineptum sit. Præterea non facile assequare, quomodo poeta doctus et Græcorum poetarum lectione subactum habens et ornatum ingenium, quum se ad opus suum converteret, ita omnia, quæ legerat, animo expellere et exturbare potuisset, ut nihil ex pristina lectione obversaretur animo: maxima autem eorum, quæ imitatione expressa dici possunt, pars ejusmodi est, ut non tam data opera et studio Homerica verba aut sententias reddere voluisse videri possit, quam ut potius in ea incidisse videri debeat, ipsa re, ea quæ olim lecta et cognita in simili argumento memoria tenebat, iterum ad animum revocante. Atqui hoc imitandi genus, tantum abest, ut reprehendi possit (etsi nonnulli id faciunt in nostris quoque poetis, etiam in ingeniosissimo, Wielando,) ut poetam doctum nihil magis arguat et deceat. Sed in Virgilio reprehendendo, vel laudando, id quod primo loco reputandum erat, non meminerant viri docti, poetam, etiamsi ingenium eum ad nova et intacta tulisset, hoc suæ ætati suisque popularibus tribuere debuisse, aut saltem in opinione ejus temporis communi excusationem habere, quum ad artem poetæ, et ad majorem carminis suavitatem pertinere crederetur, *si multa ex Græcis essent expressa vel adumbrata.*

XII. Hoc ætatis suæ judicio, a nostro forte sensu prorsus alieno, continetur defensio poetæ, et caussa perorata est, si illud demonstratum dedero. Scilicet

Romani literarum lumen a Græcis acceperant; sermonem suum ad Græca expolierant et locupletarant; ex Græcis primi poetæ fabulas, mox et epica carmina, converterant (1); ad Græca exempla se composuerant ii, qui primi elegantiæ et venustati orationis studuerant (2). Perlustret mihi aliquis veterum poetarum ante Virgilium fragmenta, inprimis Ennii, pleraque ex Græco aliquo poeta, aut latine expressa, aut imitatione adumbrata videbit. Etiam Plautus ac Terentius toti fere ex Græcis, vel ad Græcos comparati et constituti sunt. Ad Græca prorsus ingenia se composuere Romani; in Græcis pueritiam et adolescentiam consumebant. Ex multis scriptorum, inprimis Ciceronis, locis notior res est, quam ut plura de ea monenda sint. Itaque, etsi exculto jam sermone Romano, et pluribus Romanorum ingeniorum fetibus in publicam lucem eductis, tamen ne sub Augusto quidem destiterunt summi viri Græca exprimere latine, cum Græcis ornatu certare, eorum inventa sua facere, multo magis si novum carminis genus in Romanas literas inferrent. Horatii quidem Carmina, pleraque ex Græcis Lyricis adumbrata esse nullus dubito; quandoquidem inter tam pauca fragmenta ex istis lyricis servata vix unum et alterum est, cujus non imitationem ab Horatio factam excitare possis; quid itaque futurum putabimus, si Lyricos Græcos integros cum Horatio comparare liceret! Neque aliter se rem in Catullo, Propertio, Ovidio aliisque habituram esse credere fas est, si Græci Elegorum scriptores, inprimis Alexandrini poetæ, adhuc extarent.

(1) Ita Cn. Matius Iliadem (unde fragm. apud. Scalig. ad Varron. de Lingua Latina, VI, pag. 149, Stephan.), Varro Atacinus Argonautica.

(2) Græca expressit in epicis Catullus. Hoc idem fecerat C. Helvius Cinna in Smyrna sua; Augustei autem ævi memorantur multi, qui epe ex Græcis fabulis composuerant. Conf. Ovid. Epp. ex Ponto IV, 16.

Quis itaque Virgilium reprehendat, quod popularium suorum sensum, judicium ac morem sequutus, totum se ad Græcos poetas in suis carminibus exprimendos applicuit? Nova accedere videbatur voluptas, quæ delectationem in majus auctam afferret, si præclara et suavis sententia simul græci loci recordationem faceret, unde esset expressa. In Æneide itaque pauci sunt mores (seu characteres), vix ullum factum notabilius, vix locus aliquis præstantior, in quo non poetæ alicujus Græci, inprimis Homeri, vestigia agnoscas. Sed in eadem Æneide multo doctiorem et ingeniosiorem imitatorem agnoscas facile, quam in Bucolicis, in quibus multa passim aliena a rerum veritate et ratione posita notavimus, et alia facile notari possunt, in quæ poeta imitandi studio parum subtili incidit, ut quum pastor indoctus Ararim et Oaxem memorat, aut in illis : *nuper me in litore vidi* : aut, *novimus et qui te*, et id genus alia. Neque vero hæc Græcorum imitatio, aut ingenio carere, aut judicio putanda est; est enim illa nequaquam servilis aut affectata, cujusmodi ab ingenio exili et ignavo proficisci solet, neque in alterius poetæ verbis, modis, et figuris variandis turpiter ingenii vires attrivit poeta; sed, ubi occurrerat aliquid ab alio ingeniose cogitatum, vel inventum, illo tanquam phantasmate tactus Maronis animus, vel, uti fieri solet, si scintilla idoneo fomite excepta est, flamma correptus incaluit, et magno incendio exarsit. Hinc novæ rerum formæ, nova genera, novæ interdum naturæ. Nemo facile, si singula recognoscat et excutiat, non intelligit Virgilium, etiam ubi presse sequitur, modo castigatiore, pulchriore, vel augustiore rei specie, Latini sermonis elegantia, aut novo rerum ornatu, modo deducta feliciter ac deflexa ad aliud rerum genus sententia vel oratione, certasse cum Græco poeta. Inprimis autem se Romanis in Homeri imitatione mag-

nopere probare debuit cultus Augustei sæculi, quo simplicitas inculta, et horrida interdum Homeri vetustas, aut iners languor, modo ad honestiorem et mitiorem cultum a Marone, modo ad elegantiorem ornatum, aut ad incitatiorem vim temperata est. Hoc nomine ipse Æneas commendabilior videri potuit : omnibus ejus factis, moribus ac dictis major aliquis humanitatis cultus inest; apparatus rerum sunt ornatiores; ornamenta, dignitas, splendor et elegantia, μεγαλοπρέπεια, sed heroum personis digna, illustrat. Quæ quidem res in longam disputationem adduci posset, si animi magis lubitum, quam scriptionis consilium prosequi mallemus (1); monemus saltem, unicuique Virgiliani carminis virtutes rite æstimaturo alte hoc menti insidere debere, ut reputet, qua ætate, quo in populo, qua in urbe, quos inter homines poeta vixerit, quem inde colorem carmen ejus duxerit, ut, etsi salvo et integro heroicorum temporum more, purior tamen, mundior, et castigatior esset carminis habitus, affectus et πάθη, alia mitiorem, alia graviorem naturam omninoque cultioris ævi dignitatem haberent, heroumque mores, sententiæ ac dicta, etsi heroicæ ætati consentanea, spirarent tamen nescio quid

(1) Scripta hæc erant, quum in manus sumsimus *Hurdii*, elegantissimi Britanni (nunc Episcopi Worcestriensis gravissimi), disputationem de imitatione poetica, qui præclare rem expedit, quatenus et rerum a poetis tractandarum et ingeniorum tantam inter se esse affinitatem docet, ut plures eadem aut eodem modo eloqui necesse sit; bene etiam notas veræ imitationis apponit.

Adjiciamus nunc illud, quod non minus in considerationem venit, carmen epicum jam antea ab Ennio tentatum fuisse, Annalium libb. XL, quod sane historicum potius fuit, quam epicum, multis tamen luminibus et virtutibus probatum et laudatum; nisi quod sermo horridus, ingenium nulla arte expolitum, et versuum inertia venustioribus displicebat : Virgilio itaque allaborandum fuit, ut carmen ad majorem orationis cultum, quem ex sæculi genio paratum habuit, eveheret, si exempla Græca exprimeret.

ex elegantia sæculi, urbis et domus Augusteæ, in qua poeta vixit.

XIII. Ad cultum Virgiliani carminis gratum et amabilem non minus spectat *orationis indoles*, quippe quæ in simplicitate mirabili dignitatem servat et gravitatem. Ornatu enim vario et exquisito, et sermonis poetici nitore, orationis dignitate et gravitate, sententiarum pondere, Homerum longissime antecellit, cujus laus hac in parte præcipua, in proprietate et simplicitate, tum in suavitate numerorumque facilitate, posita est, (nam sermonis Ionici epicæ narrationi tam præclare accommodati felicitatem ætati suæ debuit), etsi nec vis et robur, nec pulchritudo, et interdum nec ornatus ei desit. Sed nec Virgilius in ornatissima oratione simplicitatem et proprietatem deseruisse videri debet; etsi sequiores scriptores, nec modo poetæ, multa orationis suæ pigmenta et lenocinia ex eo adoptarent; male in pedestrem illatis iis, quæ carmini erant propria. Certe poetici ornatus elegantis, nec affectati, præstantissimum et unicum exemplar esse arbitror carmen Virgilianum; in hoc sermonis poetici genium primo constitutum, et ad certa rerum principia ac leges exactum deprehendere, et troporum ac figurarum naturas, inversionumque rationes descriptas, et, tanquam a magistro norma proposita, constitutas discere licet (1). Quæ ipsa res animadversa me adduxit, ut in sermone Virgilii poetico enarrando et explicando operam collocarem accuratiorem, quam in ullo alio scriptore recte

(1) Discere adeo licebit et illud, in quo magnos poetas falli videmus, non omnem orationem, omnesque formulas ac modos loquendi, per inversiones esse mutandos et detorquendos; ne naturalis cultus omnis defluat, et ne succedat oratio contorta, salebrosa, obscura. Hic est ille scopulus, ad quem jam olim offenderunt Virgilii imitatores Lucanus, Statius, Valerius Flaccus, Silius Italicus, Claudianus; quos propter hoc ipsum inversionum intempestivum studium a paucis cum voluptate legi videmus.

consumi a me posse putem. Nolim enim, id quod sæpe professus sum, aliis auctor esse, ut omnes poetas eodem modo interpretatione perpetua operose nimis instruendos esse sibi persuadeant; etsi facile intelligo, iis, qui Silium, Statium, aut Valerium Flaccum, aut similes, cum fructu edituri sunt, ad orationem illustrandam non minus, quam ad lectionem constituendam, convertendum esse studium; a me id saltem spectabatur, ut iis, qui bona institutione egerent, exemplo aliquo proposito, et quidem in poetarum principe, de vera enarrandi ratione constaret, ad quam se, etiam nullo alio magistro adhibito, comparare possent. Attamen in hac ipsa poetici sermonis constitutione, poetæ laus et virtus, non tam in inveniendo, quam in invento aliorum cum ingeniosa sagacitate in suos usus transferendo cernitur. Alexandrinis enim poetis, Callimacho, Apollonio, Nicandro, Arato, poetici sermonis exquisitioris indoles et natura unice est accepta referenda; hoc eorum docent scripta, in summa simplicitate cultum, nitorem, et ornatum admirabilem, quem nulla alia ætas assequuta est, referentia. Videntur scilicet poetæ doctissimi, et Ptolemæorum contubernio expoliti animadvertisse, non infeliciter Tragicorum tumorem Homerica simplicitate temperari, et natam inde orationis gravitatem ætatis suæ elegantia quodam modo imbui, adeoque dignitatem cum venustate consociari posse. Hos Maro auctores habuit, cum tanto majore judicii laude, quod Ennius, et ceteri, qui præcesserant, de orationis elegantia et ornatu castigatiore parum laboraverant.

XIV. Placet nunc in fine subjicere nonnulla, et per saturam monere, quibus virorum doctorum *opinionibus, quas totam carminis indolem, vel characterem tollere videas,* tacite, aut expresse a nobis occurratur; nam in contentionem cum quoquam descendere, nec ingenii nostri, nec moris est.

XV. Primum *de consilio*, quod poeta in Æneide conscribenda sequutus sit, et *de fine*, quem propositum habuerit, multi varia comminiscuntur. Jam primum Juliæ gentis origo ab Ænea ducta, et studium gratiæ Augusti demerendæ, potuit forte Virgilii animum ad hoc Æneidis argumentum advertere; hactenus non male dici potest, nisi Octavianus in gentem Juliam adoptatus fuisset, nullam nos habituros esse Æneidem; sunt quoque multa in Juliæ gentis Augustique honorem in carmine ingeniose intexta; nec tamen dici potest, Augustum Æneidis caput fontemque esse. Nihil magis alienum esse potest ab epico carmine quam *allegoria;* jugulat enim totam ejus vim, rerum et hominum dignitatem attenuat, gratum animi errorem excutit, et æstuminter legendum refrigerat, voluptatemque omnem intercipit. Certatim tamen viri docti argutiis suis, Æneæ personam, nobis eripere, et Augustum submittere allaborarunt. Etiam ex parata nova in Latio sede miseros Trojanos exturbarunt; adumbratum esse a poeta novum tum Romæ constitutum unius principatum. Simili acumine, alii arcana, nescio quæ, dominationis Augusteæ consilia, in Æneide condenda deprehendere sibi visi sunt. Ita *Spencius*, elegantis ingenii vir (1), πολιτικὸν epos esse Æneidem sibi persuasum habebat, neque aliud quicquam poetam spectasse, quam ut animis libertatis ereptæ desiderio ægris fomenta admoveret, et novum principem approbaret. Nihil tamen Æneæ personam, fortunam, facta et fata habere videas, quod ei consilio respondeat; nullus in Æneide populus est liber, qui dominum accipiat; nulla regni, seu imperii, monarchiam vocamus, bona videas exposita, aut commendata; verbo nihil occurrit, quo libertatis amore contacti animi adduci, aut allici possint, ut a bono principe malint tuto regnari, quam cum libertatis vano

(1) Polymetis *Dialogue* III, p. 17 sqq., quem passim sequuntur *Warton*, *Holdsworth*, et alii.

nomine paucorum potentium dominatione vexari. In Juliæ gentis honorem, quæ ab Iulo Æneæ filio originem ducere videri volebat, nonnulla passim suaviter memorari, ad Augusti laudes ingeniose alia inseri, ipsa carminis lectione manifestum fit, et a veteribus quoque Grammaticis jam monitum est locis pluribus; sed, quantam vim ea res ad dominationem Augusti commendandam habere potuerit, mihi non satis constare lubenter fateor. Neque, si nova Æneæ sedes in Latio divinis humanisque juribus vallata fuerit, quale inde propugnaculum novo Augusti regno partum sit, intelligo; ut adeo, si demonstrari hoc possit, poetæ consilium illud in Æneide condenda propositum fuisse, parum feliciter eum in eo perficiendo et exsequendo versatum videri dicerem.

In eamdem tamen opinionem jam ante Spencium inciderat vir doctus inter Francogallos (1), qui inprimis similitudinem, inter Æneæ et Augusti personam et fortunam, diserte persequitur. Ingeniose eum ludere non neges; et convenit ei cum multis aliis doctis viris, qui opinantur, Augustum sub Æneæ persona esse adumbratum; eo spectare virtutes Æneæ a poeta tributas; eo referunt multa alia. Videas nonnullos tam egregie sibi placere in hoc invento, ut undique conquirant et venentur, ea quæ ad Augustum accommodari possint. Sic oris dignitas (lib. I, 589, *Os humerosque deo s.*) cum assentatione in Augustum memorata est (2). Ignoscenda hæc putem alicui ex media assentatorum turba, qui, Æneide lecta, unam vel alteram Æneæ laudem ad Augustum traheret, ut principi palparet. Sed, ut Maro tam dissimiles personas, fortunas, virtutes, et facta, ac res gestas inter se comparare voluerit, mihi

(1) *L'Abbé Vatry, Discours sur la Fable de l'Énéide. Mém. de Littérat. Tom. XIX, p.* 345.

(2) Plura hujus generis v. c. apud *Jortinum*, elegantia haud minore quam doctrina imbutum virum, Diss. VI, p. 248, et apud alios reperias.

quidem, si ejus judicium et elegantiam recte teneo, parum probabile videtur. Sapientior erat poeta, et rei poeticæ intelligentior, quam ut talem cogitationem in animum admitteret. Nam, præterquam quod Æneæ characterem non invenit, sed ab aliis jam traditum accepit, circumspiciendæ erant a poeta virtutes Æneæ ejusmodi, quæ in epico argumento vim et splendorem haberent, et factorum, quæ enarranda erant, caussas idoneas suppeditarent. Quod si ille studium suum ponere voluisset maxime in hoc, ut Æneas Augusto assimilaretur, quam multa et quam parum consentanea epicæ narrationi, argumento, operis characteri, temporum rationi, illaturus in carmen suum fuisset!

Eadem fere via carmen πολιτικὸν conditum a poeta visum jam olim erat R. Patri *le Bossu* (1), ut Romanos partim ad amplectendum et probandum præsentem rerum statum adducere, partim Augustum ad moderationem ac clementiam adhortari, et a dominationis libidine et impotentia revocare voluerit. Sed nec huic consilio ulla ex parte respondet Æneidis sive argumentum, sive tractatio, profugus ex urbe incensa Æneas, novam sedem quærit, armis vim illatam propulsat, et sic porro; quid tandem his inest, quod ad imperandi artes ac virtutes spectet? Fabulæ tamen Virgilianæ universe inesse, et in singulis carminis partibus, aut locis, ac versibus occurrere talia, quæ principibus pro salubribus præceptis commendari possint, nemo neget; quin etiam inter utilitates, quæ poetarum carminibus debentur, præcipue hoc commemorandum est. Verum non propterea dici potest ac debet: in condendo carmine, et in fabula deligenda et ordinanda, tale præceptum propositum poetæ fuisse, cujus explicandi caussa narrationem institueret. Narrare ille voluit ac debuit rem magnam, et

(1) *Traité du Poëme épique*, Lib. I, cap. 11.

arduam, et mirabilem. Quod narratio illa et delectatio, quæ inde accipitur, cum utilitate ad omnes hominum ordines, inprimisque ad principum animos conjuncta est, hoc epicæ narrationi per se consentaneum est; ipsa enim rei natura ita fert, ut magnorum virorum facta magna et præclara, sine summo, ad hominum animos, mores ac virtutem, fructu, exponi et narrari nequeant, multo magis, si cum sententiarum splendore et orationis ornatu instituta sit narratio. Vana est hactenus, et intra verborum ambages ac tricas vagans disputatio, sit-ne mera voluptas ac delectatio, an utilitas aliqua proposita tum poetis, tum aliis ingeniosarum artium auctoribus. Fieri scilicet nullo modo potest, quo minus voluptas per ingenii facultatem parata, utilitatem ad aliorum ingenia habeat; enimvero voluptas satis magna (perfectam dicunt nostri homines) esse non potest, nisi cum honesti, pulchri, ac veri sensu illa conjuncta sit. Delectandi quidem modi ac mensuræ sunt infinitæ: delectationem summam nihil affert, nisi quod suis numeris absolutum est. Decedit adeo voluptati ex Æneidis, seu Iliadis lectione capiendæ, omne id quod in alterutra sensui, quem diximus, non satis facit. Contra signa Apollinis, vel Veneris, quoniam illum sensum, etiam supra naturæ modulum, ea explent, voluptate summa afficiunt, quæ, nec minus ad animi mores et affectus componendos vim habere debet. Adeo vera voluptas cum vera utilitate conjuncta est; uti contra speciosa aliqua præstantia, aut in aliquo tantum genere constituta, vel in adjuncto aliquo inclusa, speciosam tantum, aut ex parte haustam voluptatem affert, adeoque etiam utilitatem iisdem finibus circumscriptam.

XVI. Dissimilem tamen omnino Homericorum heroum aiunt esse Æneam; inferiorem Achille et Ulysse; *sola pietate insignem.* Quid igitur? si Æneas alter esset Achilles? alter Ulysses? annon exscriptum potius et servili imita-

tione expressum eum dicturi sint? Non ego is sum, qui cæco aliquo poetæ mei amore nihil ab eo peccatum esse contendere velim. Iliadis argumentum feliciorem materiam et epicæ gravitatis haud paullo plus habere si quis dixerit, me habet assentientem; et delector ipse multo magis Homeri lectione quam Virgilii; regnat in Homericis heroibus naturalis habitus et affectus, animi impetus, injuriæ acceptæ sensus, qualem et ipse habeo, desiderium reditus ad Lares, quale ipse sentiam; in Æneide sunt consilia de novis sedibus in terra ignota parandis; nihil quod magnopere animum impellat et percutiat. Enimvero non omnia carmina epica ex uno et eodem genere procedere possunt; post Achillis autem iras et Ulyssis in se ex casibus et periculis objectis expediendo sapientiam seu vafritiem, quæ et priscæ ætati et epico carmini accommodatior erat, quam sapientia, cum variandum et novandum esset aliquid poetæ, quidni Æneæ *virtutem*, quam cum ceteris heroibus communem habet, *fortitudine animi in perferendis* calamitatibus et *obsequio erga deos* temperaret? Ad hoc eum ipse Homerus Iliad. Υ, 298. (ubi Neptunus Æneam servatum esse vult: κεχαρισμένα δ' αἰεὶ δῶρα θεοῖσι δίδωσι, τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσιν) tum ipsa rerum ac temporum mutata ratio ducebat, et ea, quæ de Æneæ erroribus et adventu in Latium tradita a superioribus poetis erant, revocabant. *Monitis deorum et oraculis* omnia ab Ænea suscepta et confecta, Penates et sacra patria ab eo in novas sedes illata, narraverat antiquitas (v. Disquis. II); quid itaque magis rei consentaneum, quam ut heros *insignis pietate et religione* exhiberetur? Neque vero non videre debuit tantus poeta, ad rerum magnitudinem et augustam aliquam dignitatem religiosas res, caussas et consilia eximiam vim habere. Itaque hoc quidem tanquam rerum cardine præclare est usus, ut prædictionibus variis animos spe et ex-

pectatione teneret suspensos, religiosamque aliquam et augustam speciem rerum eventibus prætenderet (1). Achilleum quidem robur et iracundia aliena erant a toto argumento; sedata et placida et humanitatis sensu temperata est Æneæ virtus; et, licet concedendum sit, epicam vim majorem Achilli inesse, non tamen omnes epicas personas Achillem referre posse manifestum est. Meras pugnas Homericis similes et belluinam fortitudinem vix probasset Augustei sæculi elegantius et mollius judicium. Cum itaque omnino Æneidis alius ac diversus prorsus sit character quam Iliadis, quis non videt importunum esse, in Æneide requirere ea, quæ Iliadi sint propria; easdem animorum inflammationes, æstus, tempestates? insunt Æneidi alia, quæ probes; quidni in his acquiescas? Sed infinitum esset omnia persequi, quæ ab iis, qui subtiles poetarum judices videri volunt, dum rerum argumenta, exempla, caussas et rationes miscent, temere laudantur ac reprehenduntur, inprimis quoties Virgilium et Homerum inter se comparant. Sed nobis retundendus est omnis, quo abripi possemus, impetus. Itaque nec Warburtoni sententiam attingemus (2), qui perfectum reip. condendæ et legum ferendarum auctoris exemplar in Ænea exhibitum esse a poeta voluit; inprimis cum alio loco (ad Lib. VI, Exc. X) eam opinionem attigerimus.

Æneidis argumentum *in septimum annum* produci, alii cum reprehensione monuere. Perperam utique. Æneæ errores septem annos explere verissimum est (v. Excurs. II ad lib. III). Sed ipsa carminis narratio non nisi *cum septimi anni æstate exordium habet* (v. ibid.)

(1) Multus est Servius passim in hoc, ut Æneam ex Flaminis alicujus vel Pontificis persona plurima egisse doceat v. c. IV, 29, pravo utique acumine, cujus tamen fundus aliquis esse debuit. cf. Macrob. III, 1 sq.

(2) *Divine Legation of Moses T. I, B. II, Sect. IV.*

eodemque anno absolvitur. Pari errore Odysseæ argumentum octo, novem vel decem, annis comprehendi creditum est, quum tamen illud, intra triginta sex vel septem dies, ad exitum perduci manifestum sit ei qui animum adverterit.

XVII. Multo minorem esse *characterum*, hoc est, virorum factis ac virtutibus insignium, numerum ac varietatem, in Æneide quam in Iliade, conqueruntur passim multi; nec sine poetæ reprehensione versus memorant, ex Æn. I, 222 sqq. *fortemque Gyan, fortemque Cloanthum;* inique admodum, et ut sibi ipsi, quid velint, parum constare videantur. Nam locus quidem laudatus nullos heroes recitat, quorum personæ vim aliquam habere debeant epicam; non magis quam, *Asius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymœtes, Assaracique duo* etc. X, 123 et sic alii; sed veniunt illi viri in censum et turbam eorum, qui tantum nomine laudandi, et epitheto suavitatis caussa ornandi sunt; quales apud Homerum innumeri illi pugnantes vel cæsi ἐσθλοὶ, ἀμύμονες, κρατεροὶ, αἰχμηταὶ, et sic porro. Excusant Voltarius et Addisonus poetam, sed tam argute, ut summorum virorum subtilitatem mireris: alter, quum Homerus, inquit, cessantem a pugna Achillem exhiberet, alios interea fortia facta edentes exhibere debuit, quod in Æneide secus sit; alter ad Virgilii elegantiam hoc refert, quod, quum Augustum vellet adumbratum, neminem ei virtute parem adjunxerit. Enimvero quum argumenti indoles et natura totius tractationis mensura et regula sit, plures utique factorum et rerum gestarum socii et participes esse nequeunt, quam quos res ipsa postulat. Quod si adeo paucos alios, qui virtute emineant, in carmen suum induxit poeta, argumenti necessitati id condonemus, concedamusque, hactenus Homericam copiam et varietatem morumque diversitatem plus delectationis afferre; at sapientiam viri miremur saltem in hoc, quod tanto magis inter omnes unus Æneas

insignis virtute eminet, nec ejus splendori quisquam alius, nisi Turnus forte, officit (1). Quæ res tanto difficilior erat, quum is nec Achillea aliqua corporis animique virtute omnes mortales antecellat, nec, quorsum immanis efferati animi iracundia, aut acceptus Patrocli funere dolor erupturus sit, sollicitos nos teneat.

XVIII. De versu Virgilii epico, ejusque ad aurem suavitate ac gravitate, nonnulla disputare juvaret, nisi majorem subtilitatem ea res haberet, quam ut legentium animos et oculos tenere possit. Illud unum monebimus, in errorem inducere juvenilem animum videri eos, qui nimii in eo sunt, ut ad rerum sonos et naturas accommodatos et formatos velint esse versus. Equidem non diffiteor sensum me animi refragantem habere, quotiescumque persuadere mihi volo, magnum aliquem poetam, æstu tantarum rerum abreptum, et magnorum phantasmatum vi inflammatum, in sono cursus equestris, vel tubæ, vel aliarum rerum reddendo laborare; attenuat ea res et deprimit ingenium poetæ, et artis poeticæ dignitatem. Sunt tamen, ais, tales versus in optimo quoque poeta. Recte; sunt utique multi; etsi plures alios ad hoc lusus genus accommodare solet eorum ingenium, qui talibus rebus indulgent: quis enim, nisi jam animum ad leves hos lusus deflexerit, studium aliquod poetæ agnoscat in illis ac similibus, cujusmodi sunt: *Patris* magni *parere parabat Imperio*. Aut: *Avia* tum resonant *avibus* virgulta canoris. Mihi utique ad poetices indolem propius esse videtur statuere, ipsam orationis naturam ita esse comparatam, ut multarum rerum sonos exprimat; inflammatum autem phantasmatum specie objecta animum, quum, rerum species sibi obversantes ut oratione vivide exprimat, laborat, necessario in ista vocabula incidere, vel orationis proprietate ducente.

(1) Vid. ad lib. VII proœmium, pag. 256, vol. III, hujus editionis.

Ita graves et celeres, lenes ac duros sonos, vel non id agens et curans ad rerum naturam accommodabit, et orator quisque bonus, et multo magis poeta. Aliud est, in quo viri docti argutantur, quod versus imperfectos non ei caussæ, quam ipsi Maronis familiares prodiderant, quod opus ab eo non absolutum fuit, verum judicii alicujus subtilitati tribuere voluere. Casu fieri potest, ut versus imperfectus et abruptus in sermone abrupto occurrat, adeoque laudem nescio quam poetæ facere possit, v. c. Æn. IV, 361, *Italiam non sponte sequor*, abrupto Æneæ sermone; ubi Servius : « et oratorie ibi finivit, ubi vis argumenti consistit. » Atqui hoc acumen est declamatore dignum, non poeta; multo magis ab epica gravitate abhorret, nec potest placere, in oratione metro illigata, versus metro imperfecto relictus, μέτρον ἄμετρον. Aliter res se habet in oratione pedestri, quæ, quum in ea propositionum ad aurium judicium mensura sit liberior, variari potest. At in Æneide, ubique manifestum fit studium poetæ properantis ad novam sententiam et locum novum; quum ingenium consumere nollet in explenda et expolienda sententia antecedente, cujus summa capita apposuerat. Sed nolo in his tædium facere; attigi quoque rem Tom. ultimo ad Donati Vitam Virgilii §. 59.

DISQUISITIO II

DE

RERUM IN ÆNEIDE TRACTATARUM INVENTIONE.

Quale in inveniendis rebus omnino Virgilii ingenium fuerit, non tam fecundum illud in excogitandis novis rerum generibus, nec audax ad suscipienda, vel tentanda intentata ab aliis et intacta, aut ea, quorum successus esset dubius et incertus; sed, quæ nec minor laus est, natum et factum ad inventa priorum rudia et inchoata, perficienda, et polienda, ornandaque; quam admirabilis porro ac felix fabulæ, quam sibi carminis argumentum fecit, natura sit, et quantum in hoc dilectu judicium emineat, superiore Disquisitione expositum est. Restat, quod illo loco polliciti sumus, ut paucis declaremus, *unde poeta fabulam suam, ejusque tam copiose instruendæ et ornandæ materiam acceperit;* ut inde clarius appareat, quæ et quanta inventi laus poetæ ingenio ea in re debeatur, et quam limatum et subtile ejus fuerit judicium in deligendo sibi argumento ejusmodi, quod ingentes rerum et ornamentorum haberet copias ab aliis jam paratas et subministratas, ut doctrina tantum et judicii sagacitate opus esset ad dilectum faciendum.

I. Solent fere Interpretes, quantum intelligo, quique alii hac de re agunt, ita statuere, ut poetam famam aliquam obscuram de Æneæ in Italiam adventu sequutum esse dicant. Enimvero ex iis, quæ a Dionysio Halic. lib. I, 49 sq. 53 sq. 72 (1), a Strabone lib. XII, a Plutarcho in

(1) Omnino is ea, quæ de Æneæ in Italiam adventu narrata erant, studiose est persequutus inde a c. 45; quod ipse profitetur ab initio:

Romulo, a Festo in *Roma*, Solino c. 1, Sext. Aurelio Victore de O. G. R. et a Servio passim ad Virgilium memorantur, omninoque ex accuratiore historiæ cognitione, manifestum fit, *fuisse hanc de Æneæ erroribus, deductaque Trojanorum in Latium colonia, narrationem inter illustriores et a multis Græcis Romanisque scriptoribus poetisque expositas ornatasque historias*. Poterant hoc docere saltem ea, quæ, etsi diverso consilio, congessit Ryckius in Diss. de primis Italiæ colonis et Æneæ adventu (ad calcem Holstenii Notar. ad Stephan. Byzant.). Præterea, id quod primo loco erat commemorandum, communis ac tantum non publica illa erat Romanorum persuasio, quam religiones patriæ, Lavinii ad seriora usque tempora celebrari solitæ, firmabant : v. Strab. V, pag. 355 A. erant sacra Penatibus et Vestæ a magistratibus Romanis facta : Macrob. Sat. III, 4. cf. Dionysii locum sup. Disqu. I. s. IX. appositum, et Strab. lib. V, pag. 355 A. Obversabatur adeo Romanorum oculis auribusque Æneæ Trojanorumque memoria; nec Maro adeo aliud argumentum clarius et illustrius excogitare potuit (1).

βούλομαι δὲ καὶ περὶ τῆς Αἰνείου παρουσίας εἰς Ἰταλίαν — μὴ παρέργως διελθεῖν, τάς τε τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰς Ῥωμαίων τῶν μάλιστα πεπιστευμένων ἱστορίας παραβαλών. Ita legendum. Fatendum tamen, Dionysium suo et aliorum Græcorum more veteres fabulas in historias accurate ad pragmatici scriptoris exemplum expositas mutasse c. 46, in quo Hellanicus jam præiverat, ut c. 48 pr. ipse declarare videtur.

(1) Liceret forte certiora docere, si Νόστοι superessent; ut Antenoris, sic Æneæ errores in iis expositi esse potuere. Fuit forte in iis, qui primus Æneæ errores ad Ulyssis exemplum effinxerat, cumque hic ap. Circen substitisset, Æneas ab eo ad ulteriora, et ad ipsum Latium fuit deductus. Fuisse in mythis antiquiorem aliquam horum locorum notitiam, colligas ex Hesiodi Theog. 1013 ubi Circe ex Ulysse peperisse dicitur Ἄγριον ἠδὲ Λατῖνον ἀμύμονά τε κρατερόν τε, Οἳ δή τοι μάλα τῆλε μυχῷ νήσων ἱεράων Πᾶσιν Τυῤῥηνοῖσιν ἀγακλειτοῖσιν ἄνασσον. Habuit adeo poeta, qui hæc scripsit, notionem Etruscorum, at valde obscuram, *longe*, *in insularum recessu*, h. in insulis eos collocat : errore forte ab insula Circes nato.

II. Omnino quidem *de Æneæ in Italiam adventu* fabulæ (si *fabulam* dicimus, non ficta ac commentitia res ponitur; sed fabula, μῦθος, omnem veterem famam, historiam et narrationem a majoribus acceptam designat, antequam literis consignari et sermone pedestri exponi cœpisset (1)), hujus igitur fabulæ fundus habetur Homeri ille locus notissimus Iliad. Υ, 307. 308 (2), ubi Neptunus diis auctor est, ut Æneam cum Achille congressum imparem pugna educant, ne ejus morte Dardani posteritas deficiat, quem tamen Jupiter præ ceteris liberis diligat omnibus; at Priamum cum progenie Jovi nunc esse invisum; itaque Æneam ejusque posteros Trojanis esse imperaturos:

> Νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει,
> Καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.

Regnum his versibus Æneæ posterorumque ejus declarari manifestum est; sed quo in loco illud futurum sit non eloquitur, nec ea de re certa apud veteres fama fuit; quandoquidem de Æneæ erroribus ac sedibus omnino tam diverse traditum erat (3), cum alii eum in Thraciæ litore, in Arcadia alii, alii in Sicilia, alii in Italia, quæ fama tandem præ ceteris credita ac celebrata est, consedisse et vitam finiisse narrassent; fuerant quoque qui in ipsa Troade regnum illud constitutum esse vellent. Non nobis jam id quæritur, quæ harum narrationum ceteris aut verior aut verisimilior sit; verum nostra eo spectat disputatio, ut ex hac ipsa narrationis varietate manifestum

(1) [Vid. ad Apollodor. pag. 911.]

(2) Translatus ille ac repetitus in H. in Vener. 197. 198, ut pro prædictione Veneris ad Anchisen facta esset : copiose ornatus a Quinto Smyrnæo XIII, 300 sq. inpr. 336 sq., et a Virgilio præclare in oraculum Delphis Æneæ datum conversus : *Antiquam exquirite matrem. Hic domus Æneæ cunctis dominabitur oris Et nati natorum et qui nascentur ab illis* III, 96—98. Et hinc versus illi pulcherrimi lib. IX, 446 — 449 expressi.

(3) Vid. ad Æn. III Excurs. I.

fiat id, quod volumus, non obscurum aliquem in vetere historia aut inter poetas virum fuisse Æneam, nec ejus fata et res a Virgilio inventas esse et excogitatas. Illa enim ipsa narrationis diversitas arguit diversitatem auctorum, qui de Ænea tradiderant, et poetarum, qui idem argumentum tractaverant. Ut enim poeta quisque in materiam ab aliis ante se tractatam incidit, ita, ut suo consilio vel totam fabulam vel inde partem accommodet, refingere nonnulla et mutare, addere vel detrahere, solet. Diversis itaque modis eandem rem exponi necesse est. Historici autem Græci dum suæ civitatis seu populi origines repetebant, popularem famam sequebantur. Sollenne enim hoc Græciæ civitatibus, ut stirpis vel urbis conditorem aut haberent aut haberi vellent clarum aliquem ex ultima antiquitate heroem. Ejusmodi famam popularem per multas ætates propagatam quis adeo constare sibi expectabit, ut nulla diversitas narrationis inter plures tribus aut civitates incidat? quemadmodum altera ex parte eandem veterem famam ad se revocant et sibi vindicant plures ab communi stirpe profectæ familiæ? Eodem modo cum multæ passim per varia loca sparsæ essent Trojanorum coloniæ, quid mirum, eas omnes originem suam ad Æneam referre maluisse? Unde diversitas illa, partim consensio, famæ et narrationis necessario oriri debuit. Non itaque, ut hoc obiter moneamus, antiquis fabulis omnino fidem detrahit narrationis diversitas; manet enim semper fundus aliquis non magis veritate sua destitutus quam quæ ab auctoribus gravissimis traduntur; et nescio an sint fabulæ veterum, quibus plus veræ rerum fidei insit, quam multis historicorum fide copiose, diserte et ornate, expositis, sive in antiqua sive in recente historia; his enim fundus quidem aliquis, ut iisdem priscis mythis, subest, accessere tamen reliqua, quæ illi superstruuntur, ex ingenio vel audacia, interdum impudentia, narrantis. Si *fabulas* ita-

que *Trojanas* loquimur, narrationes majorum auctoritate acceptas et a poetis scriptoribusque ornatas intelligimus; et præclare hactenus Thessalus Hippocratis f. (1) Οὐ μῦθος τὰ Τρωϊκὰ, ἀλλ' ἔργα· itaque vanam disputationem instituisse videri possunt Cluverius et Bochartus, qui ex ista opinionum diversitate probare voluerunt, Æneam nunquam ad Italiam accessisse. Acriter satis eorum impetum retudit Ryckius in diss. laudata (2), sed argumentis promiscue effusis et judicio parum subtili. Nec enim aliter, quam ut eam famam certam ac constantem obtinuisse doceas, quæstio illa de Italia ab Ænea adita expediri et firmari potest; est tamen talis fama in omni remotiore antiquitate usque ad ea tempora, quibus res scripto consignare cœptum est, pro fide ac probabile ratione, in qua acquiescere et quam sequi necesse est; nec fuit aut est antiquiorum temporum ulla alia historia, quam mythica, seu fama ac narratione majorum accepta, mox literis consignata, cujus adeo fidem ne is quidem, qui primus literis mandavit, præstare potest nisi hactenus, quod candide ac diligenter famam veterem exposuit aut in diversitate narrationis sano cum judicio dilectum fecit.

Jam poetæ ne ista quidem rerum fides ac probabilitas nimis religiose est sectanda. Si tamen ille satis tenere animos vult, nec committere, ut paullo doctiores auditores commentorum licentia offendantur, ea narratio ipsi sequenda est, quæ celebritate et claritate ad popularium animos maximam vim habere potest. Etsi itaque inter Græcos scriptores magnus erat ea de re dissensus, cum tamen Romani scriptores de Trojanorum in Italiam adventu Albæque Longæ originibus ab Ænea ejusque proge-

(1) In Πρεσβευτικῷ ad Athenienses, ne Cos unquam ab iis everteretur; fetu rhetoris alicujus, inter Epistolas Hippocrat. versu fin. pag. 949. Lind.

(1) Iterum Wood pag. 227 sq.

nie repetitis uno ore traderent (1), jure suo Maro fabulam hanc, inter Romanos celebratam, præferre ceteris potuit, ac debuit.

III. Antequam ad alia progrediamur, *de loco Homerico* supra memorato pauca adhuc monebimus. Produnt Homeri verba satis aperte regnum aliquod, quod Æneas ejusque posteri obtinuerant. Homerus itaque, qui propior ætate ad Trojana tempora vixit, (sumimus enim hoc, tanquam pro concesso, locum hunc non a seriore aliquo rhapsodo insertum esse) famam, ut solet, aliquam illo tempore superstitem ea de re sequutus est; nisi forte ipse in itineribus suis in posteros Æneæ incidit. Fuisse regnum illud in ea ipsa Troade, in qua Priamus regnaverat, ea est verborum sententia, quæ legentibus locum prima occurrit; atque ita veteres locum sunt interpretati (v. Strab. XIII, p. 608 C, 906 A, Almel.). Ornata etiam est narratio apud Schol. ad e. l. ex Acusilao : ubi memoratur Venus propter hoc ipsum cum Anchise esse congressa, quod audierat, fatale esse, ut Priamidis excisis, regnum Trojæ ad Anchisæ stirpem aliquando rediret. Nato itaque Ænea, quum ei vellet regnum maturius parare, Paridi illa Helenæ amorem instillavit, bellumque concitavit, ut Priami stirps tanto celerius excideretur. Fuerunt, qui, quum Æneam in aliis potius terris, quam in Ilii solo æquati ruinis, regnum condidisse mallent, interpolatione facta πάντεσσιν pro Τρώεσσιν, in suas partes poetam traherent. (2) Alii diversum ab Anchisæ Venerisque filio Æneam fuisse statuebant;

(1) Ut pag. XL declaratum est; v. inpr. Sext. Aurel. Vict. de O. G. R. Post Virgilium narrationem de sedibus Trojanorum in Italia vulgo, etiam inter Græcos, obtinuisse, nemo mirabitur; ita apud Quintum Smyrnæum; apud Tryphiodorum : ubi v. 650 Venus Æneam cum Anchise abduxit τῆλε δὲ πάτρης Αὐσονίην ἐπένασσε. (leg. ἀπένασσε).

(2) Ap. Strabon. l. l. p. 906 B. quod sequutus est Virgilius Æn. III, 97. *Et domus Æneæ cunctis dominabitur oris.* Add. Schol. ad Iliad. Υ, 306.

erant quoque, qui de patre male memoratum dicerent, quod ad Ascanium esset revocandum; alii denique Æneam rebus in Italia constitutis Trojam esse reversum ex eodem illo loco sibi persuaserant; v. Dionys. Halic. I, 53. Quam celebrata inter veteres et nobilis debuit esse narratio, quæ cum tanta opinionum varietate in diversas partes tractaretur!

Strabo quidem vulgari narrationi de Æneæ erroribus et Italiæ aditu omnino repugnare locum Homericum existimabat; in hoc enim innui, Æneam ad Trojam (ἐν τῇ Τροίᾳ) mansisse, in regnum successisse, idque posteris suis reliquisse. Potuit tamen Trojanis imperari ab Ænea etiam aliis in locis, etiam in Italia; et vel hoc posito, sententia sua Homerico loco constat; quod jam Dionys. Halic., acutus scriptor, vidit, lib. I, c. 53. Quod tam obscure oraculum illud Neptuni extulit Homerus, ad naturam et morem vaticiniorum accommodate factum est. Ratio ejus rei reddi potest etiam hæc ipsa, quod in terris longinquis regnum illud Æneæ constitutum erat; unde non nisi obscura et incerta fama inter Græcos de eo esse poterat. Quam parum enim frequentatum Græcis et notum, mare Tyrrhenum et Adriaticum, Homeri ætate, fuerit, vel ex Odysseæ fabulis intelligas, quæ intra illa maria continentur, neque satis probabiliter a poeta narrari potuissent, nisi ejus popularibus parum adhuc nota, adeoque fabulis idonea plaga illa fuisset.

IV. Ut tamen, Troja eversa, discessuque Achivorum facto, dispersos fuga Trojanos iterum in ea loca convenisse, et in patrio solo regni aliquam speciem restituisse credamus, plura fidem faciunt, et eo plures poetarum narrationes alludunt; illud tantum in incerto est, quo duce, auctore aut rege, exules convenerint. Alii Antenorem, alii Hectoridas, alii Æneam, Ascanium alii, res Trojanas restituisse narraverant (v. de his ad lib. II Excurs. XVII.).

Suspicari licet in regno hoc, seu condendo, seu condito, turbas factas inter viros principes ex regia stirpe oriundos, et hinc nova discidia, novos discessus, et in alia loca profectiones, et inde iterum reditus sequutos, ut adeo diversi restituti Ilii auctores prodi potuerint. Hoc quidem modo diversissimæ istæ scriptorum rationes componi, et conciliari inter se facile possunt.

V. Sed, ut diximus, nobis non tam id agendum est, ut diversitatem narrationis in consensum redigamus, quam ut *copiam rerum narratarum*, quæ poetæ *pro materia carminis* esset, *ex hac ipsa varietate* declaremus. Sunt autem multa, quæ, etsi ab aliis alia ratione tradantur et ornentur, fundum tamen communem priscæ alicujus et a majoribus acceptæ narrationis aperte prodant; sunt alia, in quibus omnes fere conveniunt, uti Callistratus, Satyrus et Arctinus, hic quidem antiquissimus, in hoc, quod Æneas Penates cum Palladio abstulerit (vide ib. c. 68. 69, adde Lycophr. 1261 sqq. Xenoph. de Venat. non longe a pr.); quod patrem et filium secum duxerit (v. partim ibid. partim Auct. de Orig. G. Rom. c. 9 et 11 et inprimis egregius ex Sophoclis Laocoonte locus ap. Dionys. I, 48 Νῦν δ' ἐν πύλαισιν Αἰνείας, ὁ τῆς θεοῦ, Πάρεστ', ἐπ' ὤμων πατέρ' ἔχων κεραυνίου Νῶτον καταστάζοντα βύσσινον φάρος. Κυκλεῖ δὲ πᾶσαν οἰκετῶν παμπληθίαν, Συνεπάζεται δὲ πλῆθος, οὐχ ὅσον δοκεῖς, Οἳ τῆσδ' ἐρῶσι τῆς Φρυγῶν ἀποικίας; ita enim lego pro οὐχ ὅσον δοκεῖ Σοι, τοῖς δ' ἐ. *confluit multitudo major quam tu putas* (eorum), qui *huic Phrygum discessui interesse cupiunt* (1). conf. inf. Excurs. XVII ad Æn. II. A Strabone XIII, pag. 607 inter πολυθρύλλητα memoratur, et hoc, et alia, de quibus sigillatim suis locis videbimus, inprimisque quod in Latium discesserit Æneas, et secundum oraculum eo loco consederit, ubi mensam comederant. Vulgarem hanc inter Italos

(1) Et sic nunc editum video e Tyrwhitti emendatione in nova edit. Sophocl.

fuisse fabulam, ut et alteram illam de sue gravida (1), copiose docet Dionys. Halic. I, 55, 56; Conon Narrat. 46; et ex Lutatio, Catone et Cæsare, Auctor de Orig. G. R. c. 11. 12; e quo omnino patet, ex scriptoribus Romanis antiquis non facile ullum fuisse, qui Æneæ fata et adventum in Italiam non exposuisset. Item Varro de RR. II, 4. Adde Lycophr. 1250 sqq. (ubi male πύργους τριάκοντα jungunt, jam inde a Scholiaste; sed per πύργους exponi puta χώραν, et τριάκοντ' ἐξαριθμήσας γονὰς ad suem spectare). Inter cetera tamen omnium maxime notabile videtur illud, quod Græci scriptores dudum ante Augusti tempora originem Romanorum a Trojanis Æneaque duxerunt, et imperium orbis terrarum ex Homericis de Ænea versibus ad eos transtulerunt; v. Conon Narrat. 46; et inprimis Lycophron v. 1226 sqq. Apponerem loca, nisi brevitati studerem; erit etiam nonnulla ex his persequendi commodior locus, quando de singulis agetur. Est enim nobis hoc inprimis propositum, ut vestigia, etiam obscura, veteris historiæ persequamur, quibus institisse ubique poeta videri potest. Nec enim ille facile sine auctore loquitur. Simul adolescentes exemplum mature habere cupimus, nam præceptis hæc res non facile expediri potest, quo consilio, qua ratione, ac quo studio in narrationibus mythicis cognoscendis versandum sit. Nihil enim aliud agere velle, quam cognoscere ac quærere et in unum locum congerere, quid hic, vel ille, et sexcenti alii, eadem in re tradiderint, censuerint, somniaverint, hoc est opera et otio abuti. Contra utilitatis illi studio et honestatis inest plurimum, si modo veteres historias populorumque origines, modo priscorum hominum mores ac vitam, vel sermonem, vel religiones, modo poetarum inventa, notiones, sententias, inde illustres, addiscasque quæ illi,

(1) Vid. Excurs. II ad lib. VII.

quos nobis fortuna servavit, ex antiquioribus poetis hauserint, ante oculos habuerint, quomodo illa variaverint, ornaverint, quid in quaque re, in quoque consilio, quod sequerentur, spectaverint; utque ab ingenuis poetarum fabulis inepta illa grammaticorum, monachorum et interpretum, commenta diligenter discernas. Simili studio versandum sibi esse teneant adolescentes in oratione, ejusque structura, singulisque loquendi formis observandis. Ut in aliis liberalibus studiis, sic in hoc autiquiorum literarum, proposita esse debet saltem utilitas aliqua, otio nostro, hoc vitæ viriumque modulo digna, honesta et liberalis. Nihil autem jejunius esse potest ista doctrinæ ostentatione, qua modi loquendi rariores ac difficiliores, exemplorum turba undique conquisita et ad digitos disposita, illustrantur: nisi simul aut ipsis locis lux aliqua inde affunditur, aut orationis proprietas, elegantia et ornatus, declaratur, ita ut ad rei notionem seu speciem menti insidentem accedat inde aliquid, quo illa vividior, plenior, apertior, jucundior, fiat. Hoc saltem modo is, qui eos modos animo et memoria tenuerit, ubi lectione ad illa aut similia loca perrexerit, lucratus est ex illa doctrinæ copia hoc, quod sensum eorum, quæ legit, habet et veriorem et acriorem. At enim nihil aliud tenere quam formulas loquendi exquisitas et raras, miserum et inane studium est, non minus, quam illud, si in auctoribus classicis legendis id unice agas, ut, emendandi et corrigendi, saltem conjectandi, sagacitatem quo loco adhibere possis, circumspicias, de ipsis autem rebus et sententiis, propter quas de verbis laborandum erat, parum sis sollicitus. Sed nunc universe nonnulla, quæ ad fabulam Æneidis spectant, summatim exponere consilium erat.

VI. Quod *per prædictionum ambages* totus Æneidis decursus præcipitatur, inter felicissima ingeniosissimi

poetæ inventa a me numeratum est (1). Miram enim ad hominum animos vim habent futurarum rerum denuntiationes, et ex iis eventus. Quippe ea est generis humani tanquam imbecillitas, ut, si futura, etiamsi *obscure* et *ambigue*, et *nullo cum fructu*, prævisa et prædicta audiamus, majore miratione contacti simus omnes, quam si præsentia bene constitui, prudenter geri, videamus. Est porro accommodatissima poeticæ arti et orationi illa expectatio, quam vaticinia faciunt, et poetæ spiritum nihil majore cum vi impellit et inflammat, quam vatum furor, et oraculorum ambages. Tandem Virgilius ea ætate vivebat, qua totus terrarum orbis miro vaticiniorum et oraculorum amore insaniebat: conf. Argum. Ecl. IV: ita ut ista expediendæ narrationis epicæ ratio pro felicissimo invento vulgo haberi deberet. Est tamen etiam hoc commentum ita comparatum, ut rem non excogitasse sed commode oblatam sapienter in usus suos convertisse dicendus sit. Miro enim omnium scriptorum consensu tota de Ænea narratio per vaticinia, oracula, somnia, auguria et omina exigitur, sive hoc poetarum, a quibus ab initio ea fuit tractata, sive antiquorum hominum, a quibus posteri eam acceperunt, ingeniis tribuendum est. Trojanos sane e Phrygia, auguriorum omninoque vaticinandi ac divinandi artium quasi matre ac sede, digressos multas hujus generis fabulas in Græciam et Italiam apportasse probabile fit. Fuisse adeo, qui disciplinam auguralem e Phrygia in Italiam allatam traderent, e Servio ad lib. III, 359 discas; etsi Tyrrhenos jam antea communi barbarorum superstitione eas artes tenuisse credendum est. Omnino enim prisco tempore, antequam naturæ studium subtilius et philosophiæ acumen increbuit, gens fuit nulla, quæ non significari futura, et a quibusdam intelligi prædicique posse

(1) Sup. Disqu. I. s. IX, XVI.

censeret (Cic. de Divin. I pr.) (1). Inprimis vero in deducendis coloniis summa oraculorum vaticiniorumque auctoritas erat; quod satis vel ex uno Herodoto constat. (conf. Cic. l. c. c. I f.) (2). Ad sedes itaque Trojanis in Italia constituendas, oraculis et vaticiniis nihil videri debuit accommodatius. Poeta certe egregie hanc veterum superstitionem, seu religionem est amplexus, majorumque fama et historiarum fide in Trojanis suis eo usus est, ut per fatorum decreta ac deorum interventum omnia ab eo narrata procederent. Inde Æn. X, 33 *sin tot responsa sequuti, Quæ superi Manesque dabant.* Fuit in his idem illud de Anchisæ stirpe, quod Venerem sequutam esse, sup. s. III. ex Acusilao vidimus traditum. Etiam Apollinis Grynei, et Lyciæ sortes, quibus Italiam quærere jussus erat, memorat Æneas apud Didonem lib. IV, 345. 346. add. VI, 59—61. (At quod in Cypriis ab Heleno in Paridis profectione editum vaticinium a Proclo memoratur, ad belli Trojani mala spectavit.) Callide autem ab obscuris et incertis ad certiora magisque definita progressus discendi cupiditatem subinde novis stimulis incendit. Etsi enim Cassandra dudum *profectionem in Italiam* prædixerat; factum tamen erat obscure (in *Hesperiam*, terram aliquam occidentem versus sitam) et ab ea vate, cui nemo fidem haberet: Æn. III, 183 sqq., ubi Anchises: *Sola mihi talis casus Cassandra canebat: Nunc repeto, hæc generi portendere debita nostro, Et sæpe Hesperiam, sæpe Itala regna vocare. Sed quis ad Hesperiæ venturos litora Teucros Crederet, aut quem tum vates Cassandra moveret?* et ignorabatur situs Italiæ: sunt Heleni verba III, 381: *Principio Italiam, quam tu jam rere propinquam, Vicinosque, ignare, paras invadere portus, Longa procul longis via dividit invia terris.* conf.

(1) [Nunc de eo accuratius actum in Prolus. I. II. *Historiæ naturalis fragmenta ex ostentis, prodigiis et monstris* 1784.]

(2) [Conf. Opusc. T. I, pag. 315. 316.]

478. 479. Recte adeo Æneas dicere poterat lib. III, 7, se Troja profectos, *Incertos, quo fata ferant, ubi sistere detur.* conf. Excurs. XV ad lib. II. Verum in ipso rerum narratarum ordine apud poetam primum lib. II, 281 sq. Hectoris umbra Æneæ per somnum suadet fugam, *novamque in alia terra, ultra mare,* quod Troadem alluit, *coloniam* promittit. Mox auspicium, primum flammæ in Iuli capite, II, 681, tum exorti subito meteori v. 692 receptum ad Idæ munita loca et *spem posteritatis ex Iulo* ostendunt, nec non Creüsa *Hesperiam* sedem futuram, et quidem *Tiberi* fluvio nunc primum nominato, interpretatur v. 781 sqq. (ubi Excurs. XV videndus). In Delo Phœbi oraculum eam terram declarat esse adeundam, e qua *Trojani originem ducant; ibi magnum imperium constituturos esse Æneæ posteros* III, 94 sqq., quæ, quum illi, auctore Anchise, qui Teucrum e Creta oriundum meminerat, male de Creta acciperent, inque hac considere vellent, Penates per somnum Æneæ oblati de Italia manifestius exponunt, v. 163 sqq.; esse terram, Hesperiam Græcis dictam, antiqua fama; soli fertilitate, incolarum virtute nobilem, OEnotriam olim dictam, nunc Italiam ab Itali ducis nomine : hinc Dardanum aliquando profectum Trojæ loca adiisse; esse in ea terra Corythum, seu urbem, seu heroem, et regionem Ausoniam Trojanis exquirendam. Inprimis ingeniosum est, quod Trojanorum origines ex Italia repetuntur per Dardanum, lib. III, 167 sqq. VII, 205 sqq., fabulis diversi generis confusis, sed exemplo aliorum : v. Excurs. VI ad lib. III. Quibus narratis ab Ænea Anchises vaticiniorum Cassandræ de adeunda Hesperia et Italia reminiscitur v. 183 sqq. Post hæc recte jam illa ab Ænea dici potuerunt lib. I, 380 sqq. *Italiam quæro patriam.... Matre dea monstrante viam, data fata sequutus.* Unum aliquid adjiciunt Harpyiæ de comesis post epulas mensis, tanquam futuræ sedis ac coloniæ signo, III, 254 sqq. Tandem Helenus in

Epiro omnes casus errorumque ordinem manifeste ac clare exponit III, 374 sqq., etiam de sue XXX porcellos enixa, et de mensis comesis, alia a Sibylla expectanda esse monet v. 441 sqq. Sæpe in somnis Anchises Æneam admonuerat: IV, 351 sqq., eadem Anchisæ anima in Sicilia per somnum descensum ad inferos, V, 730 sqq., apud Cumas autem Sibylla accessum ad Lavinium, bellum et Evandri societatem, prædicit VI, 83 sqq. Adde his posteritatis recensum ad inferos, et VI, 891. 892 *Exin* (Anchises) *bella viro memorat quæ deinde gerenda, Laurentisque docet populos urbemque Latini, Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.* Omnia hæc secundum aliquam auctoritatem apponi, partim in singulis locis videbimus, partim ex sequentibus patebit. Nec minus apud Latinos prædictus erat Fauni oraculo, tum variis ostentis monstratus exterorum adventus et Laviniæ conjugium cum advena: v. lib. VII, 58. 64 sq. 71 sq. 96 sq. 254 sq. 267. Carmentæ autem ferebatur vaticinium, *cecinit quæ prima futuros Æneadas magnos et nobile Pallanteum:* Æn. VIII, 340. 341.

VII. Scilicet omnino jam ante Trojæ excidium, et a primis inde temporibus, prædictionem aliquam fama jactatam fuisse, qua, everso Ilio, Anchisæ Æneæque major rerum ordo, majora fata promitterentur, ipsi Homerici versus declarant supra (pag. 40) memorati, ex Iliad. υ, 307. 308. Ad Venerem retulisse homines eam prædictionem multa docent. Ita in Sophoclis Laocoonte Anchisen, *mandatorum a Venere acceptorum memorem,* de fuga cogitare, filiumque, ut in Idam se reciperet, hortari, videas in fragmento supra (pag. 45) memorato ex Dionys. I, 48, quod forte noster respexit, dum Venus Æneam hortatur lib. II, 619 *Heu fuge, nate dea* etc. Omnino Venerem Æneæ sæpius obviam factam notavimus ad Æn. I, 407. Eadem viæ dux fuisse filio Troja excedenti narratur Æn.

I, 382. *Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor Matre dea monstrante viam, data fata sequutus* et ap. Quint. Smyrn. XIII, 326, et stellam, quæ profectionis augurium fuerat, Æn. II, 694 sq., ei debitam fuisse probabile fit. Fuisse tamen, qui Mercurio aliquas ea in re partes tribuerent, non modo ex Marcelli in Regillam Herodis uxorem carmine intelligitur: nam ibi Mercurius missus Æneam urbe captá eduxerat (1); verum etiam, et multo magis, e tabula Iliaca, in qua (n. 109) Mercurius præcedit Æneam urbem egredientem. Aliud Veneris monitum apud Cononem narratum fuerat; Æneas, postquam Troja excesserat, aliquamdiu Ida incoluerat, unde πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα ᾤχετο κατὰ Ἀφροδίτης ἐπίσκηψιν (2). Mox mugiente bove Idæa terrarum circa Ænum Macedoniæ imperium suscipit; τοῦτο γὰρ Ἀφροδίτη ἐπίσκηψε· conf. de hoc Cononis loco Excursus I ad lib. III. Etiam prædictionem illam, sedis condendæ locum fatalem illum fore, ubi fame compulsi mensas comedissent, jam pridem Anchisæ a Venere factam, e Cæsare lib. I et Lutatio lib. II monet Victor O. G.

(1) v. 24 sq. lunula in senatorum calceis inde repetitur, quod Mercurius similem lunam ἐν τῷ πεδίλῳ habuerat, cum Æneam urbe educeret, Νύκτα διὰ δνοφερήν. ὁ δέ οἱ περὶ ποσσὶ (f. παρὰ ποσσὶ ad, ante, pedes) σαωτὴρ Παμφανόων ἐνέκειτο σεληναίης κύκλος αἴγλης. Obscurum est, quale ex mente poetæ lucidum hoc ostentum fuerit; forte lumen in pedis calce lunæ simile, quo Mercurius ductor insignis esset. Ita quoque statuit V. C. Visconti *(Iscrizioni Greche Triopee)* pag. 84. Habuit auctor haud dubie veterem poetam, quem expressit. Lunam eá nocte illuxisse tradiderant Cyclici. v. Excurs. II. ad lib. III.

(2) Conon c. 46. Æneas διαφυγὼν τοὺς Ἀχαιοὺς, τὸ μὲν πρῶτον ᾤκει τὴν Ἴδην. Postea cum Oxynius et Scamander, Hectoris filii, ex Lydia reduces paternam ditionem occuparent, ἀναλαβὼν τὸν πατέρα καὶ ὅσους ἐδύνατο τῶν συμφυγάδων, πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα, ᾤχετο κατὰ Ἀφροδίτης ἐπίσκηψιν. Ita *versus orientem* profectus esset Æneas Veneris monito; cum tamen mox narretur Æneas Hellespontum trajecisse. Sed Photius, cui excerpta hæc debemus, etsi parum commode, dicere voluit: *orto sole* Æneam ex sedibus ad Idam discessisse, ut ab ipso Virgilio II, 801. in discessu Æneæ: *Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Idæ, Ducebatque diem — Cessi —*

R. 11 : *Tum Anchisa conjiciente, illum esse miseriarum errorisque finem, quippe meminerat, Venerem sibi aliquando prædixisse* etc. et cap. 9, ex Alexandro Ephesio lib. I, de bello Marsico : — *Idam petit, ibique navibus fabricatis — oraculi admonitu Italiam petit;* et Dionys. I, 55 — ne in ulteriores Europæ partes classis Trojana navigaret, οἵ τε χρησμοὶ ἐγένοντο αἴτιοι, τέλος λαβόντες ἐν τούτοις τοῖς χωρίοις καὶ τὸ δαιμόνιον πολλαχῶς τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν ἐνδεικνύμενον. Narrat inde portenta in appulsu ad Laurentum facta, latices fontis repente e terra prosilientes, mensas absumtas, et vocem ex luco repente auditam. At Sibyllæ monitus, quos alii ibid. apud Dionys. I, 55, Erythris acceptos narrarunt, quosque Tibullus II, 5, novo exemplo, œstro vaticinantis in elegiam illato, arripuit, præteriit Maro, quum Sibyllæ alius locus in carmine, aliæ partes essent, in lib. VI. Interea Apollini omnino honos ille mansit perpetuus, ut ad eum fatorum Æneæ et posterorum, Italiæque ab iis occupatæ, fatalis ordo referretur. Nobile illud Horatii in Carmine sæculari : *Condito mitis* et sqq. *Roma si vestrum est opus, Iliæque Litus Etruscum tenuere turmæ, Jussa* (oraculo) *pars mutare Lares* etc. add. C. IV, 6, 3. 21. Refertur quoque ibid. 21. ad communem Apollinis et Veneris operam, ut Trojæ excidium post Achillis fata differretur, ne omnis Trojanorum stirps a sæviente illo exscinderetur.

VIII. Fuisse etiam *somnium* aliquod Æneæ celebratum a multis, ex Cic. de Div. I, 21, apparet: *Sint hæc, ut dixi, somnia fabularum, hisque adjungatur etiam* Æneæ somnium : *quod in Numerii Fabii Pictoris Græcis annalibus ejusmodi est,* ut omnia, quæ ab Ænea gesta sunt, quæque illi acciderunt, *ea fuerint, quæ ei secundum quietem visa sunt.* Narratum igitur erat apud Num. Fabium, qui, dum græce scripsit, Græcos auctores sequi potuit, somnium, quo fata Æneæ exponerentur per quietem ex ordine, quæ deinde eventus comprobavit.

2

Etiam *Penatium monitus*, quos per somnum acceperat Æneas, passim fuisse memoratos, ex Servii loco discere licet ad III, 148; Penates — *quos quidam dicunt, ideo inductos a poeta monere per somnum: monitu nam eorum per quietem jussum cum Latino fœdus fecisse; eorum etiam monitu Latinum Æneæ se conjunxisse* (hæc eadem apud Dionys. I, 57 occurrunt); *eosdem tradit* (Varro) *visos aliquotiens in somnis, quid fieri vellent, imperasse, eaque nostros publice curasse majores.* Etiam dubitationem post appulsum ad Laurentem agrum de loco novæ urbis capiendo secundum nonnullos oblati per quietem Æneæ dii patrii diremerant apud Dionys. I, 56. Descripta et hæc e Catone in origine gentis Romanæ, quem eo toto loco Dionysius sequitur; nam totidem verbis ex illo libro leguntur ista ap. Auct. de O. G. R. c. 12 extr.

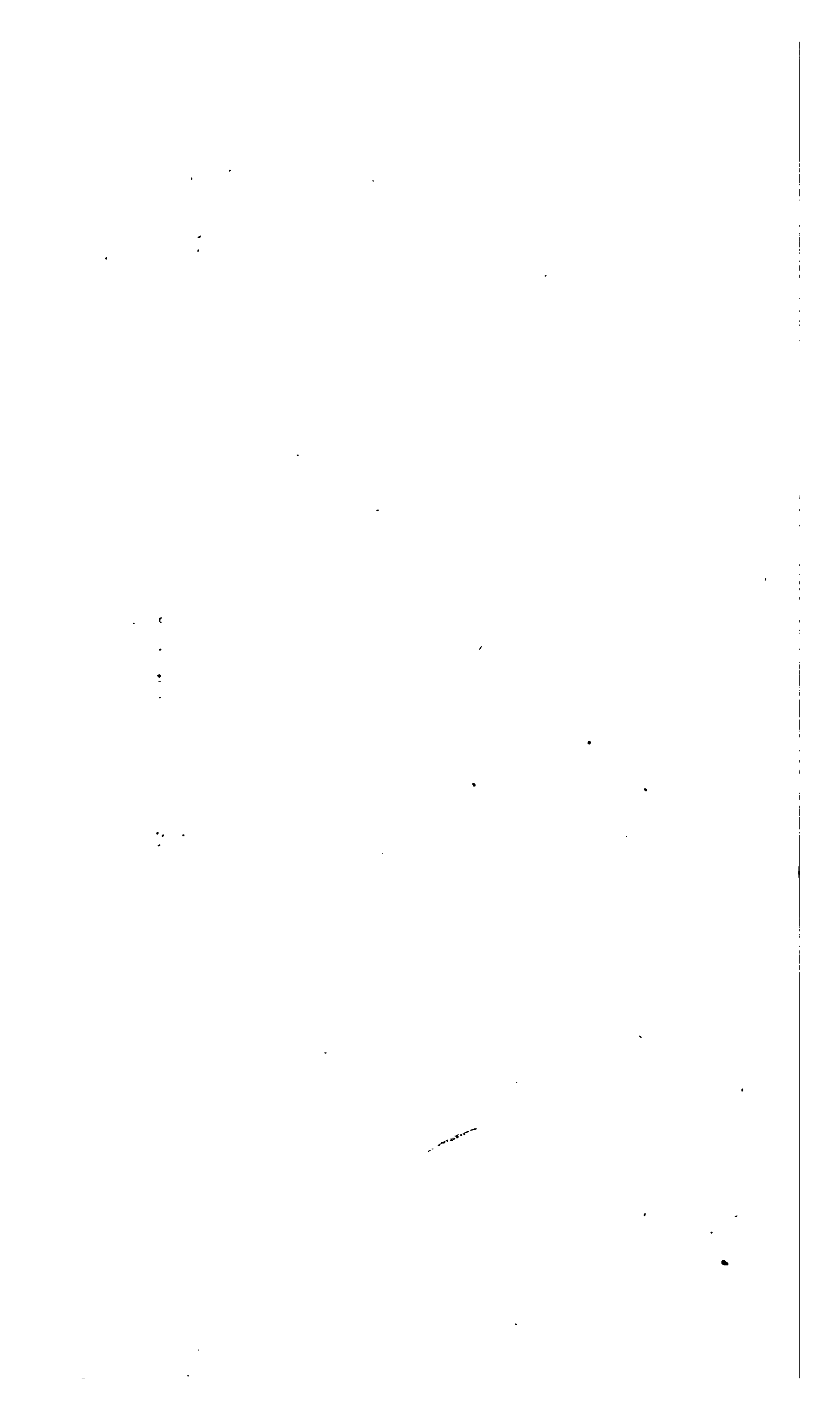
IX. Latinus Fauni oraculo monitus fuerat, ut generum sibi sumeret extraneum aliquem, et cum eo regnum communicaret. Sic Virg. Æn. VII, 58 sq. 81 sq. 254 sqq. Paria ex Catone (non ex Q. Lutatio) prodit Victor de O. G. R. 13. — *utpote qui* (Latinus) *in hoc consilium auctoritate numinum cogebatur; namque extis ac somniis sæpe admonitus erat, tutiorem se adversus hostes fore, si copias suas cum advenis conjunxisset.*

X. Similiter etiam in ceteris, quæ ab Ænea in Italia gesta sunt, poetam id egisse, ut antiquas historias narrationesque de oraculis et ostentis, suis consiliis accommodaret, ex iisdem auctoribus clarum est, et infra quoque suo loco sigillatim monebitur. Quam auctoritatem in excidio Trojano sequutus sit, pluribus Excursibus ad lib. II declarabitur.

XI. Ex iis, quæ adhuc dicta sunt, satis, puto, intelligitur, non male hoc a me pronuntiatum esse: materiam carminis poetæ mira fortuna oblatam fuisse, non ab eo excogitatam et inventam; tractationem autem et ornatio-

nem etsi non magis poeta a se petiit, quum Homeri vestigiis insisteret, ita tamen eum illa in re versatum esse, ut elegantiore judicio, majore cultu, et exquisitiore ornatu, omnia persequeretur.

Etiam hanc argumenti, quod poeta tractandum sibi sumserat, felicitatem aliquam habendam esse supra (Disqu. I. s. VIII) diximus, quod, quum *per deorum ministeria* res esset exsequenda, offerrent se Junonis et Veneris numina, quæ poetæ caussæ tam præclare serviunt, potentissima illa, et ipsa fabula jam dudum consecrata; nam, quod insigni Veneris cura habitus est Æneas, id ex Homero familiare sibi habet lector, et Junonis odium in Trojanos non minus ex Homero notum est. Jam eximio aliquo fortunæ beneficio res ita ferebat, ut alterius deæ numen Carthaginiensibus, et mox Turno accommodari posset, altera autem dea non modo tanquam Romanorum tutela constanti religione coleretur (conf. Lucret. I pr.), verum etiam Juliæ gentis prima stirps et origo haberetur. v. ad lib. I, Excurs. I*. In Junonis autem odio tractando, et ad poeticam vim temperando, poetæ prodesse potuere etiam Ἡρακλεῖαι, carmina, quæ olim extabant de Hercule, quale v. c. Stesichori fuit. Junonis enim odiis plurima in his videntur fuisse expedita; qua in re jam tot in locis Homerus præiverat, v. c. Iliad. σ, 119. ξ, 256 sqq. ο, 25 sqq.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Troja capta, Æneas, Anchisæ et Veneris filius, vir singulari pietate parique fortitudine præditus, quum erroris sui anno septimo per mare Tyrrhenum a Sicilia in Italiam navigat, immissa ab Æolo rege ventorum, rogatu Junonis, gravissima tempestate ad Libycum litus appellitur, 1—169: egressusque in terram, septem ingenti magnitudine cervos sagittis prosternit, singulosque in singulas naves (tot enim ex dispersa classe collegerat) æqualiter distribuit: socios deinde, longis jam erroribus fatigatos, spe futuræ quietis ad tolerandum quod reliquum erat laboris hortatur, — 222. Interea Venus Æneæ sui Trojanorumque caussam apud Jovem agit, omniumque calamitatum illarum caussam Junoni imputat. Jupiter contra, reserata fatorum serie, spe felicis posteritatis potentiæque Romanorum, filiæ dolorem consolatur, — 304. Cujus oratione confirmata Venus, Æneæ suo, locorum ignaro et explorandæ regionis caussa huc illuc oberranti, sese obviam præbet; navesque dispersas salvas esse nuntiat; ostenditque non procul illinc abesse Carthaginem, quam tunc in iis locis condebat Dido, — 409. Æneas itaque, matris beneficio, cava nube cinctus, una cum Achate Carthaginem ingreditur: ubi et socios salvos reperit, et a Didone benigne excipitur, — 656. Venus tamen, quod neque Junonio hospitio neque muliebri inconstantiæ satis fideret, sopito in Idaliæ lucis Ascanio, pro eo Cupidinem substituit, qui inter amplexus et oscula latenter reginæ amorem inspirat Æneæ.

ILLE *ego, qui quondam, gracili modulatus avena*
Carmen, et, egressus silvis, vicina coegi,

Ille ego. Vulgaris sententia est, quatuor hos versus auctorem habuisse Virgilium, sed a Vario esse sublatos. Quod si ita res se habuit, acutior sane Varius Virgilio fuit. Sed totum illud commentum Pseudodonati fide nititur; v. T. ultimo Vita Virg. §. 60: et nobis quidem verisimilius est, a Grammatico aliquo versus hos esse assutos; factum enim est hoc idem in aliis poetis; etiam olim in Hesiodi opere rustico hoc sibi permiserunt Rhapsodi. Ceterum rejecti ii versus sunt doctissimorum virorum suffragiis; v. Burm. ad h. l. Burm. Sec. in Misc. Obss. Vol. IV, Tom. III, p. 523 et in præf. Virgil.; partim quod ab optimis codd. imprimis Medic. et, quantum æstimare licet, a Romano absunt; (cf. Heins. it. Miscell. Obs. Vol. VI p. 523. e nostris non habet Goth. tert.); partim quod, ab Ovidio et aliis, Æneis a verbis, *Arma virumque*, tanquam principio carminis designatur; quod tamen argumentum paullo levius est; poterant enim verba laudari, quæ commodissime in eam, quam volebant, sententiam transferri possent, ut in illo: *Transtulit in Tyrios* arma virumque *toros*: quum *Ille ego* incommodum esset. Poterat etiam omissa præfatione ipsius tractationis initium laudari. Sunt, quibus versus Virgilii ingenio indigni esse videntur. Omnibus tamen argumentis gravius est hoc, *quod rationi epici carminis adversantur*, cujus majestas non modo, sed et ingenii, quod poeta rerum narrandarum magnitudine occupatum, earumque mole laborans, habere debet, impetus, atque etiam lectoris studium, avocato ad

A carmine bucolico et georgico ad heroicum se procedere significat, quisquis hos versus scripsit. Sententia integra: *Ille ego — nunc h. M. arma virumque cano.* Bene autem, tam longa oratione interjecta, poterat illud *at* in apodosi præfigi, quod toties factum videmus; quod adeo reprehendi, aut *at* in *et* mutari nolim. Reliqua sic jungenda: qui, *modulatus — et egressus silvis*, (re pecuaria relicta; Ecl. IV, 3) *quondam coegi arva vicina, ut parerent colono quamvis avido*, ut, licet ille frugum terræ sit avidissimus, tamen agri, proventus ubertate, cupiditati ejus satisfacerent. cf. Burm. *Parent arva et arva coguntur parere*, agricolæ studio et opera, quæ declaratur a poetis per *imperium, vim*, et similia: dicuntur agri *domari, servire, parere.* At hoc loco de poeta, super re rustica præcepta dante, idem bene e poetica ratione qua ad præcipientem, tanquam auctorem, refertur id quod facere præcipit, dicitur; at forte non nisi in pedestri oratione dictum est: *cogere arva, ut pareant.* Arva *vicina* possint non incommode dicta videri, iisdem *silvis*, hoc est, pascuis, subjecta. *Arma horrentia* si sunt horribilia, novatum hoc esse putabimus, forte ab ipso poeta; nam exemplum hujus usus antiquius adhuc desidero. Possunt tamen, ut *tela horrentia, hastæ horrentes*, dum erectæ, protensæ sunt, dicuntur, ita et *arma horrentia* dicta accipi. Nec aliter *horrentes umbræ*, inf.

Ut quamvis avido parerent arva colono;
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis

Arma, virumque cano, Trojæ qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Lavinia venit

poetæ lusus animo, infringitur: multo autem pejus id fieret in ipso carminis exordio. Quod quidem tanto poetæ observatum non fuisse, credere vix licet. Nam Orphicorum auctoritates ad carmen cultissimum nullam vim habere possunt; si forte in ejus exordio poetam de se mentionem facere memineris, idque exemplum ad Virgilium trahere volueris.

2. *Lavinia.* Medic. a m. pr. aliique codd. sed pauciores. Commendabat illud Heins. recepit Burm. Sic tamen jam editum ed. Junt. 1520 per Nic. Angelium, unde in alias edd. venit. aliæ retinuere *Lavinaque.* Eadem varietas apud Gell. X, 16, et al. Enimvero *Lavinia arva* inf. IV. 236, et sic alii poetæ. Etiam Græcis Λαουΐνιον et Λαουϊνία. Nibil autem nisi forte Λαῦνα ap. Dionys. Halic. I, 59 (ubi tamen Vat. Λαουϊνία habet) occurrit, quod *Lavinum* scribatur apud Propert. II, 25, 64: igitur *Lavinis litoribus* erit pro *Laviniis.* Est tamen Juvenalis versus Sat. XII, 71 *novercali sedes prælata Lavino:* ubi nulla contractio locum habet; quod jam monui ad Tibull. Obss. II, 5, 49.

165. 311, si de ipsis arboribus accipias. cf. ad lib. X, 237. Notio tamen horroris et sic inest; nec repugnabo, si quis *horrens* more poetis haud infrequenti dictum esse contendat de eo, *quod horrere facit:* ut ipsum hoc *horridum* esse dicitur; possum quoque auctoritatem lyrici memorare; nam apud Pindarum, Pythia IV, 144, sunt φρίσσοντες ὄμβροι.

1—3. De Æneidis argumento hoc, et poetæ professione monitum ac disputatum est in præmissis Disquisitionibus, I. II. *Arma*, id est, bella (sub Æneæ adventum in Italia orta), *virumque cano, qui venit:* hoc est, ut verbis vulgaribus diceres, et adventum viri a Troja profugi in Latio, eo quidem loco, quo Lavinium posthæc ab Ænea fuit conditum. Est autem hæc Æneidis summa, quæ absolvitur sede in Italia accepta, Turni cæde et ex fœdere cum Latino, Æneid. XII, 187 sqq. *Arma virumque* melius ita nos et epici carminis dignitati convenienter interpretari putamus, quam pro *armato viro*, ut aliis locis recte dicitur, v. c. inf. XI, 747, aut, ut *vir* ad sex priores, *arma* ad sex posteriores libros pertineat, aut cum Burmanno ita accipere, quemadmodum in sollenni formula: *arma virosque ad bella polliceri*, et in similibus. Videtur enim hæc alia loquendi forma eaque aliena ab hoc loco et gravitate epica haud satis digna esse; et exsisteret sensus: apparatum bellicum canere incipio. Immo vero *bellum* narrare pollicetur *Æneæ, qui Troja profugus in Latium venerat, post multos ærumnosos errores. Fato* præclare ponitur, ut ad deorum interventum poeta viam muniat; *profugus venit:* ornate illud adjectum, et melius jungitur: *Trojæ ab oris profugus venit.* — *primus:* videri potest dictum, res-

Litora; multum ille et terris jactatus, et alto,
Vi superum, sævæ memorem Junonis ob iram;
Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem, 5

3. *et* ante *terris* abest in nonnullis ap. Burm. Ceterum non bene major interpunctio poni videtur ante *multum*, ut nova sententia exsurgat. Sed jungendum: *virum*, *qui venit* — *Italiam*, *Lavinia litora; multum ille jactatus et t. et a.* Neque video, cur infra v. 6 ante *Genus* major sit distinctio illata. — 4. *et* ante *sævæ* auctoribus libris et edd. ant. abjecit Heins. post Pierium.

pectu suæ stirpis ac gentis novæ in Italia, cujus ille fuit auctor ac princeps; *primus* etiam fuit, qui veniret in hæc loca: *primus qui venit Italiam, Lavinia litora.* Interpretes multa moliuntur in hunc locum quoniam Antenor jam ante ad Italiam accesserat. Æneas tamen recte primus e Trojanis *in has certe Italiæ partes, ad Lavinium*, (quod jam auctor libri de Orig. Gentis Rom. c. 1 monuit) pervenit; nam Antenor ad Venetos in intimo sinu Adriatico, adeoque in alia Italiæ parte, quæ Galliæ Cisalpinæ erat, appulerat. cf. inf. Æn. lib. I. 247. Quamquam et, *aliorum Italiæ proprie dictæ colonorum respectu*, primus Æneas, utique *e Trojanis*, Italiam adiit; nam qui ante eum Italiam frequentarant Œnotrii, Evander et Hercules, *ex Græcia* advenerant. Sed arguta hæc potius quam vera puto; et poetæ animo hoc unicum insidere debuit, quod ab antiquissima memoria repetita res est. Est autem *primus*, *primo*, simpliciter dictum pro *olim*, *antiquitus*, ut mox 24, *belli prima quod ad Trojam gesserat*; h. e. antea, olim. Æn. VIII, 319. *Primus ab ætherio Saturnus venit Olympo.* Horat. II. Serm. 2, 93. *hos utinam inter Heroas natum tellus me prima tulisset. venit Italiam*, Homerica ratione; ἵκει πόλιν, et innumera, omisso εἰς. Omnino hoc infigendum animo, ut semel monitus sis, poetam Græco more præposita ista, *in*, *per*, *ad*, negligere. *Italiam* et *Lavinia litora* declarative cumulata sunt; *Lavinia* autem *litora*, in quibus aliquando urbs Lavinium erat condenda, ut solent poetæ petere epitheta etiam a postmodo factis.

3. 4. *Venit jactatus*, *et passus*, interponitur ex more *ille*: postquam magnos labores maritimis erroribus, et tentata frustra variis in locis nova sede, toleraverat. Πολλὰ δ' ὅγ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα ὃν κατὰ θυμόν. Odyss. α, 4. *Vi superum*, numine ac voluntate deorum: ἐκ θεοῦ. ἐκ θεῶν. *memorem Junonis ob iram.* proprie *Junonis memoris*, cujus ira, h. e. vindictæ cupiditas, cum acceptæ injuriæ pertinaci memoria erat conjuncta, adeoque et ipsa ira *memor*. Sic et Græci. Exempla cumulavit Guellius ad h. l. Sufficit unum, μνήμων μῆνις Æschyl. Agam. 161. Ad rem cf. Æn. V, 781 sqq. Revocatur autem hoc versu rerum narratarum ordo ad interventum Junonis et ceterorum deorum; *de quorum ministeriis*, quæ hic statim ab initio pollicetur poeta, v. Excurs. I* ad hunc versum.

5 — 7. *Multa* quoque *passus*, etiam *bello*. Quamquam *quoque et*

Inferretque deos Latio; genus unde Latinum,
Albanique patres, atque altæ mœnia Romæ.
Musa, mihi caussas memora, quo numine læso,
Quidve dolens, regina deum tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores 10

6. *inde* Zulich. a m. pr. — 8. *quo numine læso* v. Excurs. I† ad h. v. — 9. *Quidve Deum R. dolens.* Hamb. pr.

pro simplici *quoque* etiam alibi occurrit. *dum conderet urbem*, donec Lavinium condidit sedemque ibi imperii fixit; cujus rei signum certissimum, si patria religio instituta est, unde: *Inferretque deos Latio.* cf. XII, 194. quo etiam splendidior facta est oratio: quam si *in Latio eum consedisse* audias. Ceterum in hoc et seq. versu poeta *operis characterem ex fine proposito* satis declaravit: sedem novam in Italia, post toleratos in erroribus et in ipso accessu labores et discrimina. Importunum itaque est, Achillis irati vehementem affectum in Æneide desiderare, quem poeta exhibere noluit nec debuit. At illud præclaro cum judicio in prima statim fronte egit, quod rerum narrandarum summam *ad Romanorum originem* retraxit ac deduxit, adeoque popularium suorum studium audiendi excitavit. cf. Disquis. I, de Carm. epico s. IX. *Inferretque deos Latio*, inferret in Latium Penates Troja advectos. A re, quæ religionem et venerationem habet, accessum Æneæ præclare designat. *Unde*, alii ad *Latium* et ad *urbem* retulere, alii ad *Æneam.* Melius: *qua ex re, quo factum est*, ut Aborigines cum Trojani æquati communi Latinorum nomine sint comprehensi (cf. Æn. XII, 823 sq.), ut ab Ascanio Alba sit condita, et ex ejus posteris *urbis Romæ conditores* ortum habuerint. *Albam* autem bene ab *Albanis patribus* designat, h. e. senatu, tanquam a nobiliore populi parte. cf. IV, 682. VII, 727. *Romam* autem per *altæ mœnia Romæ*, pleniore ore.

8. *Musa, mihi caussas memora*: Nam quæ deorum interventu aut consiliis et machinationibus alicujus dei eventum suum habuerant, nisi a dea edoctus, poeta scire non poterat. Itaque ille munit viam sibi, ut iis commode uti possit. Summa sententiæ est aperta; debet sequi: *caussas* memora, *quibus permota* Juno Æneam tot laboribus et ærumnis objecerit; caussæ esse possunt, quod ejus numen læsum fuerit aliqua re, majestasque deminuta; et quod illa seu injuria seu ingrata aliqua re doluerit. Hæremus tamen in verbis: *quo numine læso.* Quod primum se offert: *quo deo læso*, non convenit cum altero: *quidve dolens* Juno. Omnibus tentatis et expensis, quæ in Excursum I § rejecimus, quamquam duriorem, præferas rationem jam a Servio propositam; *quo*, qua re, qua caussa, (exponuntur caussæ vss. 25 — 28.) *numine læso*, majesta-

Impulerit; tantæne animis cælestibus iræ!
Urbs antiqua fuit; Tyrii tenuere coloni;
Carthago, Italiam contra Tiberinaque longe
Ostia, dives opum, studiisque asperrima belli:
Quam Juno fertur terris magis omnibus unam 15

11. *Impulerat* Rom. cum aliis ap. Heins. ad v. 4. — 12. Cur *Tyrii t. coloni* parenthesi includantur, non video. Est enim ea poetica forma, ut absoluta enuntiatione dicatur, quod in prosa esset, urbs fuit, *quam T. c. tenuere*, habitarunt. — 13. *Kartago* Medic. cum multis aliis: item Goth. sec. Alii *Cartago*, ut et apud alios. *Tiberina* omnes h. l., cum alias tantopere varient libri in scriptura. *Hostia* Mediceus. it. Goth. pr. et tert. pro corrupta sequiorum sæculorum scriptura. — 15. *Hanc* Bigot. *fertur terram* Sprotianus pro var. lect. *una* Parrhs.

te divina, h. e. ipsa Junone. Subjicitur pro explicatione: *quidve dolens* — *impulerit* dea virum (exquisite, h. e. coegerit) *tot casus volvere*, h. e. ut subiret, adiret. Quæ enim gravia, difficilia et molesta sunt, et quæ magna cum difficultate movemus, machinamur, molimur, perficimus, ea *volvi* poetis dicuntur, nunc et ea, quæ tolerantur.

12. A Junonis odiis orditur, quippe per quæ objectæ sunt difficultates, quibus ab Italiæ aditu averteretur Æneas. Exponuntur odii caussæ: quæ lectorem rerum Trojanarum haud prorsus rudem studio legendi nescio quo imbuunt. Cur a Carthagine initium narrandi faciat poeta, v. mox ad v. 34. Urbs *fuit*, quoniam illa tum erat eversa, a Tyriis condita et habitata. *antiqua*, non tam quoniam nova Carthago deducta nuper a Cæsare colonia erat, ut fere interpretes; sed quoniam antiqua origo inprimis in urbium laude memoratur. inf. II, 363 de Troja: *Urbs antiqua ruit.* et de Italia: *Terra antiqua, potens.*

13. 14. *Longe*, procul sita, magno interjecto mari, ex adverso Italiæ et quidem Romæ, quam per *Tiberim* designari puto. *studiisque asperrima belli*, graviter dictum pro: *dedita, vacans studiis belli*: quod *asperum* dici solet; tum poetis studium dicitur asperum, tandemque *urbs aspera studiis belli.* Virtus bellica a poetis per *iram* exprimitur ejusque attributa. *Exasperatur* autem is, qui offenditur et ad iram provocatur. Itaque *asper*, τραχὺς, modo iratus, vehemens, ferus, ferox, sævus, modo fortis, bellicosus, modo acer, ardens, concitatus, flagrans, ut h. l. Similiter *acres* iracundi, calidi, δριμεῖς, mox strenui, πρακτικοὶ, tum vehementes, δεινοὶ, et sic fortes. Semel monuisse expedit ad poeticam orationem, quam inprimis perspectam esse volumus, declarandam.

15. Quam Juno fertur unam omnium maxime amasse, etiam Samo prætulisse, in qua antiquissima et celeberrima Junonis religio erat. De templo Junonis Samiæ v. Herodot. III, 60. Carthagine sub *Uraniæ* nomine h. e. ea ap-

Posthabita coluisse Samo; hic illius arma,
Hic currus fuit; hoc regnum dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, jam tum tenditque fovetque.

16. Ad hiatum in hoc versu impugnandum neminem video quicquam attulisse, ut mirum sit, cur ad alios offenderint. — 17. *regni* Goth. pr. — 18. *Sinunt*

pellatione, quæ græce ita reddi posset, Juno fuit culta, aut coli credita. Nam comparatio illa deorum apud exteras gentes coli solitorum parum docte a Græcis et Romanis facta est : ita ab aliis hæc ipsa Pœnorum dea cum Venere comparata est. vid. Selden. de Diis Syris, Synt. II, c. 2.

16. *Hic illius arma*, *hic currus fuit*, ducta, puto, rei imago ab antiquis heroibus, qui curribus vecti ad pugnam egrediebantur, reduces autem eos in loco tecto collocabant ac reponebant. v. Iliad. ϑ, 441. ε, 194 : traducta illa, ut alia, ad deos, quibus currus sui essent, qui in iis locis, quæ potissimum frequentarent dii et colerent, quorumve tutelam illi haberent, reponerentur. Pro talibus locis habentur poetis eæ urbes eaque templa, quæ celebriore aliqua religione eminent. Egregius hanc in rem locus Iliad. ν, 21 sqq. de Ægis Neptuno sacris. Junonis autem currus e nobili Homeri loco Iliad. ε, 720 sqq. (adde Odyss. ε. 381) notus est. Burmannus laudat Val. Flacc. V. 184, ubi Argonautis Phasin ingressis, *simul æthere plena corusco Pallas, et alipedum Juno juga sistit equorum*, tanquam dii iis studentes ac præsentes. Poetica tamen potius quam vera descriptione uti videri debet poeta. Nam Carthaginienses, non currui, sed leoni insidentem, expressisse memorantur cœlestem suam deam : cf. Apuleius; Met. VI, 6. Porro *arma* Junoni tribuuntur, non, quatenus inter reliquos deos deasque armata præliis ante Trojam interfuit, ut Iliad. υ, 70, et Æn. II, 614, *Juno ferro accincta :* debent enim *arma* h. l. esse aliquod proprium ac perpetuum; sed quatenus dea, deorum more, qui curru incedunt; nisi insigniore aliquo modo de *Junone armata* cogitandum est, qualis Ἥρα ὁπλοσμία fuit Elide culta, Lycophr. Cass. 610. 858, et ἱππία h. e. curru vecta Olympiæ ap. Pausan. V, 15 p. 414. Hasta ei quodam modo propria fuit, etiam ex Latinorum religione. Nota Sabinorum *Juno Curitis*. cf. Cerda. Sed optime Servius : *Sic autem esse etiam in sacris Tiburtibus constat, ubi sic precantur : Juno curulis, tuo curru clipeoque tuere meos curiæ vernulas sane.* Ad tutelæ quoque notionem *currum* et *arma* h. l. spectare, suspicatur Mitscherlich. ad Horat. I, Carm. 30. pr. Locum nostri poetæ expressit Ovidius, Fast. VI, 45, *Pœniteat, quod non fovi Carthaginis arces, Quum mea sint illo currus et arma loco.*

17. 18. Carthagine, Romæ æmula, præclare utitur poeta h. l.; ut ea urbs regnum gentium, caput imperii terrarum, sit, Juno *jam tum*, prisca illa Æneæ ætate, ante

Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces; 20
Hinc populum, late regem, belloque superbum,
Venturum excidio Lybiæ; sic volvere Parcas.
Id metuens, veterisque memor Saturnia belli,

Medic. a m. pr. et pr. Moret. *sinent* editi quidam et Goth. tert. *si quæ* Zulich. *intendit* Puget. et Parrhas. a pr. m. quæ varietas et alibi occurrit. cf. Burm. *favetque* tres ap. Burm. *vovet* conj. Heumanni. v. Not. — 19. *Trojano sanguine*, sine *a* Moret. pr. et Leid. sed v. Heins. Judicium de hoc versu obscurum Quinctiliani Inst. IX, 3, 14. ubi v. Interpp. — 20. *quæ everteret* duo ap. Burm. alii ap. Pier. ut et alibi variatur. *averterat* tert. Rottend. *quum verteret* Puget. — 21. *Hic* Schol. Cruqu. ad Horatium Epod. 5. Si *hunc populum* legere liceret, reprehensioni inanis repetitionis nullus locus foret. — 22. *Libyes* ed. Ven. — 23. Expressit Valer. Fl. I, 509. *hoc metuens, et ne qua foret manus invida nato.* Ceterum non

Romam conditam, *tendit*, contendit, allaborat, operam dat, *fovetque*, pro vulgari, studet; *fovet* hoc, hanc rem, hoc consilium, animo et cogitatione. — *Si qua* ratione.

19—22. Enimvero e Trojana stirpe ortum habituram esse acceperat gentem, (*progeniem* dixit) quæ Carthaginem aliquando esset eversura. Populum enim, ab ea gente oriturum, ad exscindendam Carthaginem in Africam copias suas esse trajecturum. Si ita exposueris, poetam forte aliqua ex parte a reprehensione inanis tautologiæ liberes, nec Cerdæ (ad lib. X, 213. 214), nec P. Angelii Bargæi subtilitate indigeas, in Epp. Clar. Viror. lib. I. pag. 85 (Lugd. 1561), qui, ut ne eadem res bis dicta esset, explicabat: *venturum*, futurum, et evasurum late regem ab excidio Libyæ. Jam expende rationem poeticam. *Hinc*, ex hac progenie, posteritate Trojanorum. Minus bene revoces ad *sanguinem Trojanum. populum late regem*, pro late regnantem, v. Burm. ad Petron. c. 82 extr. Comparant εὐρυκρείων Homericum et εὐρυμέδων: cf. inf. I, 235, *Hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri, Qui mare, qui terras omni ditione tenerent.*— *bello superbum*, exquisitius quam potentem, ferocem, utpote victorem, κυδιόωντα, semel de hoc usu vocis apud poetas monemus. *Libya* nunc plenius, pro Carthagine in ea Africæ parte sita: *venturum* duplici modo potest accipi: vel proventurum, oriturum, futurum; vel, quod præfero, *venturum exitio*, ad exitium, ut *auxilio, subsidio*. v. Burm. Audierat *Parcas sic volvere* sive fila sua nere et cum iis fata, ἐπικλῶσαι. sive hæc *moliri, machinari*: hoc alterum verius.

23. 29. *Veteris belli*, paullo ante gesti, ut *vetus* et *antiquus* interdum. v. Burm. *prima*, primum, prius. *Argis* pro *Argivis*. Versus 25 — 28. in parenthesi esse positos puta. *Id metuens, et belli memor, arcebat Troas*. Quum autem alias caussas interposuisset, *iniquum Paridis judicium, quo Junonis forma inferior pronuntiata fuerat, et Ganymedis raptum,*

Prima quod ad Trojam pro caris gesserat Argis.
Nec dum etiam caussæ irarum sævique dolores 25
Exciderant animo; manet alta mente repostum
Judicium Paridis, spretæque injuria formæ,
Et genus invisum, et rapti Ganymedis honores:
His adcensa super, jactatos æquore toto
Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli, 30

dubito Maronem fuisse sublaturum versus 23. 24. — 24. *Agris* Medic. *gesserit* Moret. qu. *prima* Jortin (*Tracts* T. II p. 177) reddit: princeps, dux. — 25. *necdum jam* fragm. Moret. *sævique labores* Pierii Longob. cum aliquot aliis ex vulgari permutatione. sed *dolores* proprie irarum inprimis muliebrium. cf. Burm. — 26. *Exciderent* unus Leid. *in* inter *alta* et *mente* jam Pierius sustulerat. — 28. *raptis* Rom. — *genus invisum* ad solam Priami progeniem referre malebat aliquis: nescio quo cum fructu. — 30. *atque* aliquot in codd. abest. v. Pierium. *Achilli* Medic. aliique ap. Pier. et Heins., quem vide hic et ad 120 et ad Ecl. VIII, 70. sive quod veteres, grammatica nondum satis constituta, ita flexerunt, sive ex *Achileus*, pro *Achillei*, quod verisimilius; nisi sic scribendum erat. Erat vir doctus, qui hunc versum pro spurio habebat. Mox v. 41 *Oilei* in Med. est *Oili*. Inf. 220 est *Oronti*. nam ab *Achilles* frustra ducere id Grammaticos puto. Vulgo h. l. *Achillis*.

addit v. 29 *His accensa super*, super cetera, insuper, etiam his sibi factis injuriis inflammata, *arcebat Troas*. Aliorum interpretum ratio, ut *id metuens* cum antec. *audierat* jungas, orationem efficit elumbem et languidam. Anacoluthum agnoscere satius esset, sed necesse non est, alioqui possit poeta videri mutasse structuram paullo durius; cum pergendum esset: *id metuens* Juno — *et memor belli* — *et caussarum* etc. — 24. *prima*, prius, olim. v. ad v. 1. a Jortino *Tracts* To. II p. 172. redditur: princeps. dux. — 26. *Manet repostum* pro vulgari, est repositum in animo *alte*, profunde. Comparanda autem cum his Homerica *Il.* α, 25 — 30. Formam adumbravit Statius Theb. I, 246, ubi Jupiter: *neque enim arcano de pectore fallax Tantalus et sævæ periit injuria mensæ.* Hinc Ovid. Fastor. VI 43 *Caussa duplex iræ: rapto Ganymede dolebam: Forma quoque Idæo judice victa mea est.* Ceterum versus est ex ornatissimis. — 27. *spretæ injuria formæ* adjectum ad declarandum judicii indolem. *spreta forma*, est Junonis pulchritudo pulchritudini Veneris posthabita; et, quandoquidem id cum Junonis injuria factum, hoc plenius: *spretæ formæ injuria.* — 28. *Genus invisum*, propter Dardanum, Jovis et Electræ, pellicis, filiæ Atlantis, filium, a quo Trojani ducunt originem. *Serv.* v. Exc. VI ad lib. III. *rapti* (v. Æn. V, 255) *Ganymedis honores*, ministerium poculorum, ad quod Ganymedes raptus a Jove receptus est, remota Hebe, *Serv.*

29 — 33. *His accensa super*, insuper. ut sit junctura: *Id metuens* — *memorque* — *et insuper his accensa*, *arcebat.* v. ad v. 25. *reliquias Danaum*, a Danais et ab

Arcebat longe Latio; multosque per annos
Errabant acti fatis maria omnia circum:
Tantæ molis erat Romanam condere gentem.
Vix e conspectu Siculæ telluris in altum
Vela dabant, læti et spumas salis ære ruebant; 35
Quum Juno, æternum servans sub pectore volnus,
Hæc secum: Mene incepto desistere victam,
Nec posse Italia Teucrorum avertere regem?

35. *salis* in Medic. supra adscriptum, aberat, ut esset hiatus. Sed et X, 214 *campos salis ære secabant.* Minus bene interpungebatur: *Vela dabant læti*, ita alterum membrum jejunum erat — 36. *in pectore* Zulich. ex glossa. aut *in* ex alio ordine, qualis in Dorvill. *servans æternum.* — 38. *Nec possum* Rottend. sec. *non posse*

Achille relictos Trojanos; qui Achivorum manus effugerant. Mox *multos* annos h. e. septem. v. Exc. II ad lib. III. — 32. *acti fatis.* non tam, quoniam hoc Junonis odium fatale erat, ut Serv.; Sed potius, quoniam hi ipsi Trojanorum errores fatales erant. — 33. *molis*, molitionis, difficultatis. In prosa: *Tam difficile erat*, ut Trojani in Latium pervenirent, ibique stirpis, e qua Romani orituri essent, auctores fierent. His verbis declaratur a poeta, carminis argumentum haud alienum esse a Romanis, sed ad eorum origines spectare.

35. Hic, ut in Odyssea, in medias res abripitur lector. Quomodo enim e Sicilia solverit Æneas, qui tum classe in Italiam tendebat, infra videbimus sub finem libri III. Sed tempestate mox orta a cursu avertitur et ad litus Africæ, tantum non naufragio facto, ejicitur. Rerum autem ordinem ipsamque adeo dictionem ad Homeri exemplum instituit Odyss. ε, ubi Ulysses ex Calypsus insula Ithacam petens, eum jam Phæaciam in conspectu haberet, tempestate a Neptuno excitata naufragus enatat. Quod ibi Neptunus facit, tributum h. l. Æolo, quodque Leucothea, hic Neptuno. cf. Macrob. Sat. V, 2. In Homero tamen major rerum varietas narrationisque suavitas.

35. *Vela dabant.* cum per epexegesin hoc vellet explicare, saltem verbis erat ornandum, cum sententia eadem maneret; itaque *spumas salis*, ἅλμης, maris; occurrit et alibi. *ære*, ærata navi, (nec modo *rostra ærata* sed et *puppes æratæ et æreæ*, ut Æn. V, 198) *ruebant*, secabant, ut terra *ruitur* sulco facto, eruitur, *læti*, alacres, Italiæ, laborum metæ, nunc tandem propiores, πρόθυμοι, cf. II, 394. 395. *Serv.* Habuit forte poeta ante oculos versum 269 Odyss. ε, γηθόσυνος δ' οὔρῳ πέτασ' ἱστία δῖος Ὀδυσσεύς.

36 — 38. *Æternum volnus*, qui v. 25 *sævi dolores*: i. e. ira. ita gr. ἕλκος. Adumbrata autem Junonis indignatio ex Odyss. ε, 281 sqq., ubi similis oratio Neptuni. Hinc nullus fere est poeta, qui non eundem ad modum iram alicujus dei

Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto, 40
Unius ob noxam et furias Ajacis Oilei?

Puget. et sic Donatus legit. *evertere* Goth. pr. *avertere gentem* tres ap. Burm. et Goth. tert. *classem* Zulich. pro var. lect. ex versu sequ.—40. *ipso* Græv. male : *potuit atque ipsos* tert. Moret. *subvergere* unus Leid. sed superscripto altero. — 41. *furiis* Pierii

finxerit. Similem prorsus locum videbis inf. lib. VII, 286 — 320; quem comparasse non pœnitebit. Ex utroque, Bacchi Jovi supplicis verba finxit Statius lib. VII Theb. 151 sq. 182 seq. Ceterum legenda hæc sunt oratione per iræ et indignationis impetum intercepta; ut solemus in magno animi motu eloqui. *victam* poetica copia adjicitur. *Teucrorum regem*, ducem.

39. sq. Potuit tamen Pallas, (quanto magis *ego*, 46.) vel contra fata (h. e. quamvis faustus reditus fato erat destinatus), Achivorum classem cœlesti igni comburere, et fluctibus opprimere, unius Ajacis ulciscendi caussa. Ab Euripide hæc sumta esse, Macrob. V. Sat. c. extr. monet. Ursinus ad *Ajacem Oileum* fabulam Euripideam provocat, quæ nulla fuit, sed Οἰλεὺς credita fuit, quæ Συλεὺς legi debet, ut Heathius docuit. (Ex eo nunc fragmenta vid. ap. Valk. in Diatr. et ap. Musgrav.; de Syleo v. ad Apollod. p. 443). Euripidis locus, quem Virgilius respicere debuit, est in Troad. v. 77 — 86 : unde etiam versus 23 sqq. Virgilio ante oculos fuere. Fabulæ fundus est in Homero Odyss. γ, 135 sq.; et multo magis δ, 499 sqq., sed ibi Neptuno tribuitur, quod h. l. Minerva facit : *Illum exspirantem — Turbine corripuit.* Homerum autem sequuti poetæ cycli-

ci, varie et copiose, inprimis in Νόστοις suis, tractasse videntur hanc narrationem, ut ex Quinto Cal. colligo, qui copiose Ajacis fata exponit lib. XIV, 420 sqq. Etiam Lycophron in Cassandra, v. 392 — 3, cum vulgari narratione consentit. Virgilianam tamen rationem, præter Schol. ad Iliad. ν, 66; ex Callimacho, ἐν Αἰτίοις, Hyginus habet fab. CXVI : unde colligo, Tragicum aliquem Minervæ partes has olim dedisse, quas Homerus Neptuno dederat, quamquam et hic ipse huic variationi locum fecisse videri potest, dum interdum totam reditus Achivorum calamitatem ad solam Minervam refert, ut Odyss. α, 326. 7. γ, 135. 145.

40. 41. *Unius* ob noxam. Ergo dea Achivis antea studiosissima, unius Ajacis scelere adeo exarsit, ut nunc in *omne nomen Achivum* sæviret. cf. Tryphiod. 647 sq. *Ipsos* Argivos; nisi doctiorem rationem vis sequi, ut post classem *nautas* intelligas; uti nonnunquam fit. cf. Burm. ob *Ajacis, Oilei* f., insanam libidinem, stupro Cassandræ illato in Minervæ templo, in conspectu ipsius deæ. De Cassandra, eique illata injuria, vide inf. ad lib. II, 403, *ecce trahebatur*, etc. Facinus hoc honeste, graviter tamen, declaratur per *noxam*, et per *furias*.

Ipsa, Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem,
Disjecitque rates, evertitque æquora ventis;
Illum, exspirantem transfixo pectore flammas,
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto. 45
Ast ego, quæ divom incedo regina, Jovisque
Et soror et conjunx, una cum gente tot annos
Bella gero! Et quisquam numen Junonis adoret
Præterea, aut supplex aris inponat honorem?

obl. quod defendi posset. cf. Burm. *Oili* Medic. v. ad v. 30. — 42. *e navibus* tert. Rottend. et Menag. a m. pr. *unum pro ignem* Goth. tert. — 43. *Dejecitque* tres ap. Burm. quem vide. *everrit* Giphan. Ind. Lucr. et van Hoven Campens. Fasc. III, p. 232. *invertit* Hamb. sec. ap. Cort.; sed *evertere* pro *subvertere* efficax verbum. Cur tamen hic non *ratis* scriptum occurrit? — 44. *spirantem* Mentel. pr. *transfixo corpore* Sprot. et Menag. sec. *tempore* Probus legit in Servianis, et memoratur pictura Ardeæ in templo Castoris et Pollucis, Capaneus *fulmen* (fulmine) *per utraque tempora trajectus*. — Sed qui legunt *pectore*, de Accio translatum affirmant, qui ait in Clytæmnestra de Ajace : *In pectore fulmen inchoatum* (f. indo actum) *flammam ostentabat Jovis*. — 45. *Inflixit* legerunt nonnulli ap. Pierium et sic. Junt. et jam olim Cornutus ap. Serv. Sed *acuto* scopulo *infigi* melius. — 46. *Divom* Burm. ex Gud. — 47. *annis* Hamb. pr. et Zulich. perpetua variatione. — 48. *aut quisquam* Pierii Longob. cum aliquot aliis; item quinque ap. Heins. Voss. *haud qu.* ap. Pierium alii : *aut quis jam*, vel. *ecquisquam* Goth. sec. *et quis jam* edit. Mediol. et Goth. pr. *en quisquam*. Sed præstat *et*. Porro *nomen* nonnulli, ut solent. *adorat et imponet* Rom. et alii ap. Pier. Medic. et multi alii ap. Heins. et Burm. it. Goth. tert. inter quos nonnulli *imponit*. Vulgatam defendit Burm. Heinsius vero alteram, et meo quidem judicio rectius. Major enim vis absolutæ orationi inest. *impendit* Moret. sec. *imponit odorem* Mentel. alt. a m. sec. *honores* Goth. tert. Hamb. sec. in Ex. Cort. ed. Ven. 1472.

42 — 45. En exemplum deæ fulmen moderantis. Aliud Junonis est inf. IV, 120 v. Exc. I.** ad h. v. Argutatur Servius advocans disciplinam Etruscorum, ut solet. Facta per tempestatem navium dispersione ad Caphareum, Eubœæ (cf. inf. XI, 260) promontorium, Ajax Oilei f. ad Gyras petras, prope Myconum insulam, actus naufragium fecit. Ipsum vero Pallas fulmine percussum procellæ vi scopulo etiam illisit. — Illud vero castum poetam ausum esse miror, eum, qui *fulmine percussus* erat *in pectore*, *ignem ore exhalare*. Haud dubie hoc ex Tragico aliquo adsciverat.

46. 47. Cf. Æn. VII, 304. 307 — 310. *incedo*, h. e. quæ sum, sed illud majore cum dignitate. Incessus dearum, inprimis Junonis, gravitate sua notus. Propert. II, 2, 6 *incedit vel Jove digna soror*, h. e. tanquam altera Juno. *Jovis soror et conjux* ex Homerico : *κασιγνήτην ἄλοχόν τε* Iliad. π, 432. cf. Cerda. — 48. Præclare ad invidiam *bella gero*, pro, eam perdere cupio. *Numen Junonis*, me; at quanto gravius! Adumbrata autem hæc ex Odyss. υ, 128 sqq. — 49. *Præterea*,

Talia flammato secum dea corde volutans, 50
Nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,
Æoliam venit. Hic vasto rex Æolus antro
Luctantis ventos tempestatesque sonoras
Imperio premit, ac vinclis et carcere frenat.
Illi indignantes magno cum murmure montis 55
Circum claustra fremunt. Celsa sedet Æolus arce

51. *loca plena* Leid. unus ex interpr. Locum ante oculos habet et versus ex eo repetit Seneca Qu. Nat. VI, 18. — 53. *luctatos* Gud. — 54. *et v.* Nonius et duo Burm. — 55. *vasto cum m.* Oudart. et Leid. solenni variat. — 56. *circum* Heins. ex scriptis omnibus. vulgo: *circa. circum castra* Hamb. sec. *ferunt* Menag. pr.

post talia, in posterum; est Homericum ἔπειτα. *honos*, solenne poetarum de sacrificiis, libationibus etc. quæ in deorum honorem fiunt, aliquantum ornatus habet. Expressit versum Ovid. Am. III, 3, 33 *Et quisquam pia thura focis imponere curet?* Jam vides *honorem* plus dignatis epicæ habere. Majus etiam decus adjecto *supplex*, vocabulo religioso, quod omnino, ut *supplicare*, ad cultum deorum refertur, sacris vel precibus factis.

50. Nota narrandi artificium: non ante verbis consilium Juno exponit, sed statim, quid ea peregerit, subjicitur. Habuit autem poeta ante oculos Il. ξ, 230 sqq. ubi Juno Somnum adit.

51. 52. *Nimborum* h. l. ventorum, qui *perturbati aeris, repentinarumque ac præcipitum pluviarum* caussæ sunt. *feta* poeticum, ut *gravida*, plena *austris*, omnino ventis, sed *austri* sunt sævissimi in mari Mediterraneo; igitur melius hoc genus ponitur. ad *insulam Æoliam* venit h. e. unam ex Æoliis seu Vulcaniis et Liparæis. Sed unam tantum norat Homerus Odyss. κ, 1 sq. v. Excurs. ad h. l.

52 — 56. Ornati versus: Æolus inclusos tenet ventos. *vasto antro*, naturale enim est, vaporem et spiritum per loca concava (subterranea) motum concitari, sicque fieri *ventum*. vid. Seneca Qu. nat. VI, 18. — 54. *imperio premit*, gravius quam regit, et *frenat* plus quam tenet, cohibet. *vincula* per *carcerem* declarantur. non enim compedes esse possunt. Sunt igitur pro custodia.

55. Optime junges: *fremunt cum murmure montis*. Certe *murmur montis* recte jungitur. nam quæ oculorum auriumve sensu accipiuntur aliquo in loco, ea ipsi loco tribuuntur. cf. inf. 124. Præivit autem nostro Lucret. VI, 196 *Speluncas — venti cum, tempestate coorta, Implerunt, magno indignantur murmure clausi.* Virgilius vero Statio Theb. I, 347 *Jam claustra rigentis Æoliæ percussa sonant* etc. item Valerio Fl. I, 574 sqq. qui totum locum illustrat, inprimis 591 sqq. — *fremunt* autem venti circum *claustra*, spiracula, erumpere volentes.

56. 57. *Celsa in arce*, extra an-

Sceptra tenens, mollitque animos, et temperat iras.
Ni faciat, maria ac terras cœlumque profundum
Quippe ferant rapidi secum, verrantque per auras,
Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris, 60
Hoc metuens; molemque et montis insuper altos
Imposuit; regemque dedit, qui fœdere certo
Et premere, et laxas sciret dare jussus habenas.
Ad quem tum Juno supplex his vocibus usa est:
Æole, namque tibi divom pater atque hominum rex 65
Et mulcere dedit fluctus et tollere vento,

57. *tenet* Dorvill. *mollisque* unus Heins. — 58. *Ni faciant* Priscian. et Medic. Etiam Pomponius Sabinus. — 59. *rabidi* Moret. sec. *vertantque* Menag. pr. et ed. Ven. 1472. *versantque* Vratisl. *traherentque* Oudart. *traerentque* Leid. unus. *ruerentque* Hugen. sed *verrant* egregie pro diripiant, spargant; et est omnino voc. ventorum. *per aures* Junt. ed. — 60. *addidit* tres Burm. inter quos Hamburg. pr. *addidit imis* pro var. lect. — 61. *Id metuens* tres ap. Burm. ex v. 23. — 63. *lapsas* et *jussus dare sciret* iidem. — 66. *emulcere* Mead. *ventos* Donat. Acro et edd. nonnullæ; etiam Hamburg. sec. minus docte. cf. Burm.

trum, alto in montis cacumine, infra 140 *aula* dicta s. regia. Sic apud Homerum Odyss. κ pr. habet regiam Æolus, ut et apud Quintum l. c. 475. *mollit animos*, mitigat, h. e. domat, δαμᾷ. reprimit ac coercet eorum impetus, et *iras*, furores.

58. *Ni faciat — quippe ferant* exquisitius quam vulgare, *quod ni faciat Æolus, ferant utique*, δὴ, δή ῥα. Etiam pedestris oratio postularet: *Quippe, ni faciat, ferant.* alio ordine. *profundum cœlum*, altum, v. ad Georg. II, 288. Habuit poeta ante oculos Lucret. I, 279. 280 *Venti — corpora cæca, Quæ mare, quæ terras, quæ denique nubila cœli Verrunt ac subito vexantia turbine raptant.*

60 — 64. Primum ventos speluncis inclusit, *insuper*, præterea, *molem et* (quæ *molis* est explicatio) *montes altos* iis imposuit. Nisi præstat *insuper* ad *imposuit* referre, superimposuit montem altum. *fœdere certo*, certa lege, ratione; non temere et pro eorum impetu: *premere*: habenas inhibere, retrahere: opp. *laxas dare*, laxare. modo coercere (v. 54 *frenare*), modo liberiorem impetum concedere, omninoque moderari. *jussus* a Jove. cf. 77.

65 — 69. *Æole, namque* — poetica ratio, qua (Homeri exemplo γὰρ v. c. Iliad. α, 103, ubi cf. Ern.) formam pedestris orationis in caussa reddenda relinquit et simul orationi vehementiam affectus conciliat: *Æole*, quandoquidem *tibi Jupiter*, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, *dedit hoc, ut possis tempestates excitare et sedare, concita ventos, ut aut obruatur fluctibus classis mihi invisa, aut disjiciatur. Mulcere fluctus*, reprimere, *et tollere* eos *vento*, h. e. concitare, ut

Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor,
Ilium in Italiam portans victosque Penates:
Incute vim ventis, submersasque obrue puppes;
Aut age diversos; et disjice corpora ponto. 70
Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ,
Quarum, quæ forma pulcherrima, Deiopeam
Connubio jungam stabili propriamque dicabo:

68. *Ilion Italiam* sex apud Burm. cum. ed. Ven. 1472. *in* omittit etiam Goth. pr. *in Italia*. Leid. at Ovid. Ep. VII, 51. *Ilion in Tyrios transfer felicius urbem*. cf. Burm. — 69. *que* abest a Ven. *summersasque* Rom. et alii. *subversas* conj. nonnulli apud Pierium. quia *obrui* prius quam *submergi*; male in poeta. — 70. *diversos* Heins. restituit e Codd. consensu etiam apud Pierium. vulgo *diversas*, quæ vulgaris ratio foret. Habent hoc pauci codd. (ut Goth. tert. a m. pr.) sed legitur ap. Diomedem in arte Grammat. et Donatum in Andr. Terent. et Schol. Lucani IV, 457. *dissice* scribunt fere post Medic. et Rom. libri; solent enim veteres et librarii et marmorarii e duabus litteris *i* alteram tantum exhibere v. Heins. *corpora dissice* Oudart. *divide* Reg. pro glossa. *discute* alter Hamb. *vento* pro *ponto* Moret. pr. et Leid. a m. pr. eadem diversitas VII Æn. 528, Lucan. V, 570. Burm. — 72. *Quæ formam pulcherrima* Medic. Heinsio notante, cui græca ratio impense placet, non tamen ita expressum a Fogginio, sed *forma*. *quæ est forma* Hamburg. pr. *quæ forma est* Bigot. *Deiopea* non modo Medic. sed et Rom. cum aliis Pierianis, Heinsianis tribus exceptis, Zulich. tres Goth. Librorum itaque auctoritate erat recipiendum, nisi lubrica in fine τοῦ *m* sedes esset. Porro alii *Diopea*, *Diopeam*. Gr. est Δηϊόπη et Δηϊόπεια. cf. ad Georg. IV, 343. — 73. In *connubio* noli cum Grammaticis purate mediam corripi, aut systole aliqua

alte insurgant. Illustrant verba Cerda et Burm. Sumtum ab Ennio Annal. XVII Auster et Aquilo *Endo mari magno flectus extollere certant*. Odyss. κ, 21. 22. Κεῖνον γὰρ ταμίην ἀνέμων ποίησε Κρονίων, Ἠ μὲν παυέμεναι, ἠδ' ὀρνύμεν', ὅν κ' ἐθέλησι. Illustrat et Dionysii Perieg. versus 464 Αἰόλου, ὃς θνητὰ μετ' ἀνδράσιν ἔλλαβε δῶρα, Κοιρανίην ἀνέμων πλονεόντων θ' ισταμένων τε. *navigat* per *æquor*. — 68. Pulcherrimus versus verborum dilectu! ut in Italia novam sedem quærat. cf. VIII, 12. quo ipso Ilium restitutum videri poterat in Italia. Ovid. Fast. IV, 251 *Cum Trojam Æneas Italos portaret in agros*. — 69. *Incute*, ut injicere, immittere, *vim*, impetum, iram, *ventis*, tertio casu. Sic melius. h. e. ventos concita auctis viribus. Servius ex Ennio: *dictis Romanis incutit iram*. *submersas obrue* gravius quam, submerge. *age diversos*, dissipa, disperge per diversa, ut Serv., et *disjice corpora*, h. e. eos, sed præclare, *corpora*, quippe naufragio facto mari mersos. Atque sic factum vides inf. 118. 128. 129. Vi tamen oppositi aliam sententiam requiras: ut per varia maria erroribus exerceantur. Sed obstat voc. *corpora*.

71. Locus expressus ex Iliad. ξ, 268 sqq. Alias Junoni Charites vel Horæ adsunt; h. l. Nymphæ: quod observandum. Vid. Excurs. II ad h. l. — 73. Verba *stabili propriam*-

Omnis ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat, et pulchra faciat te prole parentem. 75
Æolus hæc contra: Tuus, o regina, quid optes
Explorare labor; mihi jussa capessere fas est.
Tu mihi, quodcumque hoc regni, tu sceptra Jovemque
Concilias; tu das epulis adcumbere divom,
Nimborumque facis tempestatumque potentem. 80
Hæc ubi dicta, cavum conversa cuspide montem

id fieri posse; sed pronuntiandum *connubjo*, ut sint tres syllabæ. — 75. *faciat te prole beatum* Bigot. — 76. *Æolus e contra* sex ap. Burm. a librario barbaro, ut fere semper. *quod* nonnulli ex Heinsianis; item ex Pierianis. *quod optas* duo Hamb. et ed. Ven. 1472. ut et alibi. — 77. *labos* Zulich. — 78. *quodcumque hic. r.* Goth. pr. — 79. *Concilia* Rom. — 80 *parentem* Hamb. sec.

que dicabo, h. e. dabo simpliciter, ad ornatum et declarationem refer τῶν *connubio jungam*. æmulatus poeta est illud Δώσω ὀπυιέμεναι καὶ σὴν κεκλῆσθαι ἄκοιτιν. Dicas forte, vss. 74. 75. sententiam nimis esse protractam ac verbosam. At oratoria arte moratur Juno in exponendis iis quæ vim ad Æoli animum habere possint. — 74. *Omnes ut tecum.* ἧς αἰὲν ἐέλδεαι ἤματα πάντα.

77. *Explorare*, recte secusne id fiat, quod velis fieri. h. e. Rectene hæc an secus a me postules, tu ipsa videris. Præmunit transitum ad Neptuni indignationem de Æoli audacia v. 130 sqq. Simplicius Homerus Iliad. ξ, 195. Αὔδα, ὅ τι φρονέεις, τελέσαι δέ με θυμὸς ἄνωγε, Venus ad Junonem; quem versum et alibi repetit, ut Odyss. ε, 89. — 78. Verba hanc sententiam fundunt: tuis in me officiis debeo totum hoc ventorum regnum, quod mihi a Jove impetrasti, quin et ipsum inter deorum ordines locum; is enim designatur antiqua poesi per istud: *epulis accumbere Divum.* ut de somno Homer. l. l. v. 241 εἰλαπινάζων. Obscuriorem aliquam fabulam, quam antiquior poeta haud indocte invenerat, subesse necesse est: scilicet antiquiores poetæ, qui aerem, atmosphæram nos dicimus, per Junonem declararunt, ejus beneficio Æolum deum factum narrasse videntur: quandoquidem aer concitatus ventos creat. Certavit autem Maro cum Homero Iliad. ξ, 238, ubi Juno Somno θρόνον ab Vulcano affabre fabricandum promittit. Cerda ita illustrat, ut veteres dicat credidisse, in Junonis potestate regna et imperia esse; parum commode. — Verba *concilias, das*, pro præteritis. *Conciliare* ad plura refertur. *Jovem*, propitium reddendo, benevolentiam ejus *regnumque* ab eo impetrando.

81 — 83. Hæc eadem ap. Quintum l. l. XIV, v. 479 sqq. Æolus χερσὶν ὑπ' ἀκαμάτοισιν ὄρος μέγα τύψε τριαίνῃ — βίῃ δ' ἔρρηξε κολώνην. (non male epitheton adjecit noster *cavum montem*, propter antrum.) cf. loc. Val. Fl. I, 608 sq. *Tum*

Impulit in latus; ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt, et terras turbine perflant.
Incubuere mari, totumque a sedibus imis
Una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis 85
Africus, et vastos volvunt ad litora fluctus.
Insequitur clamorque virum stridorque rudentum.
Eripiunt subito nubes cœlumque diemque
Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.
Intonuere poli, et crebris micat ignibus æther; 90

82. *at v.* tres Burm. non male. — 84. *tortumque* legebat et hic Marklandus Epist. crit. p. 52. ubi illud *tortum* in plura poetarum loca reducere allaborat. — 85. *crebrisque* Mead. Goth. tert. a m. pr. Ceterum nullus habet: *Una Eurus Boreasque ruunt,* vel., *Una Eurusque Aquiloque r.* hunc tamen in hac tempestate inprimis expectes, qua ad Libyam deferatur classis. — 86. *Affricus* multi scribunt. *Affricos* Rottend. et Goth. pr. *ad sidera* Bigot. et idem Goth. pr. *tollunt ad sidera* Hugen. pro div. lect. scilicet ex v. 103. — 87. *It cœlo clamorque v.* ap. Priscian. libro VII, sed aliter scripti et Eutyches Grammaticus ap. *Heins.* — 88. *Arripiunt* Hamb. pr. fors. *Abripiunt* Burm. — 90. *et* abest a Sprot. Hamb. pr. et ed. Ven. et malim

valido contortam turbine portam Impulit Hippotades etc. Egregie autem dei et potentia et impetuosum obsequium declaratur, uno sub ictu monte (non, ut olim accipiebam, in latus dimoto, verum) latere montis percusso hasta dei, perrupto et sic patefacto. *in latus* est pro in latere, ut inf. v. 114 *Unam — in puppim ferit.* Alius poeta (quamquam et nostrum idem facere volunt interpretes v. Burm.) repagula ostiorum solvi jussisset. Simplicior Homerus Od. ι, 291 sq. nec tamen minus sublimis. Statius Virgilii vestigiis institit: *dubiamque jugo fragor impulit OEten In latus.* Theb. I, 119. *conversa cuspide*, hastæ; quam pro sceptro gestare diis solenne est, hanc intorquet immittit, ruptaque rupe viam ventis facit, qua erumpant.

84 — 86. *Incubuere*, incumbunt, ἐνέπεσον, ἐπέχραον, ἐνέσκηψαν. *a sedibus imis ruunt*, h. e. eruunt. a fundo: inf. II, 419 *imo Nereus ciet æquora fundo.* Sequitur tempestatis descriptio omnium fere post Virgilium poetarum imitatione nobilitata, in qua observandum, quomodo omnia sint ad terrorem et admirationem narrata. Quod undique venti erumpere narrantur, non eo spectat, ut uno eodemque temporis momento omnes venti spirent; verum uti, quod natura tempestatis fert, crebræ aeris mutationes ab omnibus inde cœli plagis sibi succedant, cf. Exc. III ad h. v.

87. Laudat Servius ex Pacuvio in Teucro: *armamentum stridor et rudentum sibilus;* funium nauticorum. — 88. 89. Odyss. ι, 293 συν δὲ νεφέεσσι κάλυψε Γαῖαν ὁμοῦ καὶ πόντον. ὀρώρει δ' οὐρανόθεν νύξ. cf. Odyss. ι, 66 — 69 et inf. III, 198.

Præsentemque viris intentant omnia mortem.
Extemplo Æneæ solvuntur frigore membra.
Ingemit, et, duplicis tendens ad sidera palmas,
Talia voce refert: O terque quaterque beati!
Quis ante ora patrum Trojæ sub mœnibus altis 95
Contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
Non potuisse, tuaque animam hanc effundere dextra!
Sævus ubi Æacidæ telo jacet Hector, ubi ingens

deesse; habet Schol. Horat. I, od. 34 c. cett. Sed infinita loca in poeta sunt, ubi aurium judicium aut sententiæ vis postulant, ut ejiciatur copula, quæ tamen tuta latet sub codicum præsidio ac tutela. Nihil adeo novare licet. *aer.* MSS. Græv. — 91. *montem* Medic. a m. pr. — 92. *Extemplo* scribitur in nonnullis. — 93. *tendens geminas* Bigot. — 95. *ora deum* pr. Hamb. Super *quis* Servius ita est intelligendus: Duplex fuit forma: *qui, quorum, quis*. (non autem *queis*) et *ques, quium, quibus*, sive ab initio, *queis, queium, queibus*. — 96. *o* deest ed. Ven. 1472. — 97. *Tytide* multi male scribunt. Est Τυδείδης. mox: *decumbere flammis* Hamb. pr. sed cum Diomede in campo ante Trojam congressus est. v. not. — 98. *hanc animam* Parrh. *tua hanc animam* Bigot. *animamque tua hac* (saltem deb. *hanc*) Moret. pr. — 99. *et ingens* unus Pierii, unde Gifan. facit *ut*.

ubi *nimbi*, qui h. l. *nubes*. Mox *poli* pro cœlo simpl. Nec est ὕστερον πρότερον, quasi tonitru præcedat fulgur; sed cadunt crebra fulmina cum tonitru.

92. Naturæ veritatem sequutus poeta, exemplo Homeri Od. ε, unde locus expressus, v. 297 καὶ τότ' Ὀδυσσῆος λύτο γούνατα καὶ φίλον ἦτορ, Æneam suum metu vacare non jubet. Aliud est Achillis exemplum, qui mortem a Xanthi eluvie instantem similiter exhorrescit Iliad. φ, 272. Antiquam sepulturæ religionem huc advocare, qua, cum inhumati jacerent, qui mari adsorpti essent, tanto gravior naufragii horror esse debebat, nimis argutum arbitror. Priscis heroibus et metuere et flere haud indecorum est. — 93. Ὀχθήσας δ' ἄρα εἶπε πρὸς ὃν μεγαλήτορα θυμὸν v. 298 Od. ε, et sequitur similis oratio Ulyssis, ut hic Æneæ.

94 — 96. ibid. 306 Τρὶς μάκαρες Δαναοὶ etc. Compara locum. cf. Iliad. φ, 279 sqq. nostrum imitatur Seneca Agam. 515 sqq. *oppetere mortem*, vulgare; poeta absolute posuit: ut *obire mortem*, mox, *obire* simpliciter.

96 — 98. Diomedem, Tydei f., potissimum inter Achivos memorat, quoniam cum eo congressus Æneas a Venere morti ereptus fuerat. v. Iliad. ε, 239 sqq. 311 sqq. *Fortissimum* eum appellat ex Iliad. ζ, 98. ubi Helenus de eodem: Ὃν δὴ ἐγὼ κάρτιστον Ἀχαιῶν φημὶ γενέσθαι. (Aliena affert Schottus II. Obss. 15.)

99. Odyss. γ, 108 Nestor facta Achivorum ante Trojam recensens ἔνθα δ' ἔπειτα κατέκταθεν ὅσσοι ἄριστοι.

Sarpedon; ubi tot Simoïs conrepta sub undis 100
Scuta virum galeasque et fortia corpora volvit.
Talia jactanti stridens aquilone procella
Velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.

100. *Sarpedo* Medic. a pr. m. *sub undas* alii ap. Serv. Versum hunc repetit inf. VIII, 539. — 101. *pectora* Oudart. Hamb. sec. et Leid. nec non Goth. tert. — 103. *aversa* una lumina ed. *fluctumque* Medic. a m. pr. cum aliis v. Burm.

Ἔνθα μὲν Αἴας κεῖται Ἀρήϊος, ἔνθα δ' Ἀχιλλεύς, ἔνθα δὲ Πάτροκλος — ἔνθα δ' ἐμὸς φίλος υἱός. suavissimus locus! *sævus Hector* simpl. pro fortis, ut *acer, asper*, v. 14. Scilicet, ut semel moneamus, cum *sævus* proprie ad iram, furorem, ac vehementiam spectet: pro communi epitheto, sæpe tantum in ornatum, adhibetur in omnibus rebus, quæ ad bella, pugnas, virtutem; ad imperia, regna, jussa; ad mare, ventos, tempestates, pertinent. Quo fit, ut nonnunquam per *fortis, magnus, potens*, declarari possit, ut Homerica δεινὸς, αἰνὸς, ἀπηνής. *telo*, hasta, v. Iliad. χ, 319. *jacet*, periit, κεῖται. quamquam et corpus Hectoris sepulturam sub mœnibus urbis habuit, v. Iliad. ω, 786; non vero Sarpedonis, qui in Lyciam fuit abductus. Sarpedon *ingens*, πελώριος.

100. 101. Contendit cum Homero Iliad. μ, 22 sq. καὶ Σιμόεις ὅθι (in cujus litore) πολλὰ βοάγρια καὶ τρυφάλειαι Κάππεσον ἐν κονίῃσι, καὶ ἡμιθέων γένος ἀνδρῶν. Inf. XI, 257 *Quos Simois premat ille viros*: quod minus audacter dictum videri potest, quam *volvi flumine* h. l. *scuta et galeas*. De quo v. ad 119. Egregie autem reddita est Simoentis natura, qualem eam adhuc esse memorarunt ii qui hæc loca adierunt. Prælia autem inter Simoentem et Scamandrum facta. (cf. Comment. *de acie Homerica* p. 154. To. VI *Comm. Soc. R. G.*) Potest sane oratio nimis ornata videri ex Æneæ persona; sed innumeris locis poetæ cum epici tum tragici ac lyrici sibi indulgent in ornatu, etiam ubi alios loquentes inducunt. Vide v. c. inf. Junonis verba 229 sqq. et Jovis 257 sqq. neque hoc, nisi in immodica pigmenta excurrat poeta, vitio dabis, ubi semel memineris, Jovem et Junonem non propriis, sed poetæ verbis uti.

102 — 105. *jactanti* simpl. dicenti. Homerus Od. ε, 313 Ὣς ἄρα μιν εἰπόντ' ἔλασε μέγα κῦμα κατ' ἄκρης Δεινὸν ἐπεσσύμενον — μέσσον δέ οἱ ἱστὸν ἔαξε Δεινὴ μισγομένων ἀνέμων ἐλθοῦσα θύελλα. (Locum Iliad. ο, 624 sqq. non bene comparant viri docti.) *stridens aquilone procella* h. e. ab aquilone incitata, immissa; plus autem est in *stridens*. Magna igitur venti vis a septemtrione veniens *ferit velum* et lacerat, *adversa*, a prora irruens, excitatque fluctum ingentem quo utrinque citra navis latera se provolvente remi franguntur, seu, quod proprie dicitur, *detergentur*; Græcorum παρασύρειν τοὺς ταρσούς. cf. Diodor. XI, 18. unde sequitur τὸ παραφέρεσθαι, φέρεσθαι πλαγίας τὰς ναῦς vel ἐπικαρσίας; detersis sc.

Franguntur remi; tum prora avertit, et undis
Dat latus; insequitur cumulo præruptus aquæ mons. 105
Hi summo in fluctu pendent; his unda dehiscens
Terram inter fluctus aperit; furit æstus arenis.
Tris Notus abreptas in saxa latentia torquet:
* Saxa vocant Itali, mediis quæ in fluctibus, Aras: *

104. *proram avertit* (s. procella s. navis) Medic. et Gud. item Rom. cum nonnullis aliis. *proram vertit* Sprot. sed cedit codd. auctoritas poeticæ rationi; qua *avertere*, pro se a., absolute dici solet. cf. Heins. et Burm. *proram advertit* quatuor ap. Burm. *prora advertit* Leid. a m. pr. — 105. *proruptus* alter Hamb. conf. inf. 247. — 108. *adreptas* sex Burm. *arreptas* Goth. tert. *ad* s. Sprot. *ducit* Hamb. pr. — 109. *mediisque in fl.* Medic. et duo alii etiam pr. et sec. Goth. et quinque Heins. *mediis quæ fluctibus*, quo ducit Mentel. tert. *mediisque fl.* Hoc placet, et, nisi aliam normam semel præscriptam sequendam mihi esse putarem, cum Brunckio *mediis quæ fluctibus*, reponerem. Montalb. cum ms. Helmstad. *mediis in fl.* etiam hoc rotundius. Sed totum versum ab impura Grammatici manu accessisse censeo. Saltem valde alienum est a poetæ judicio in medio tempestatis æstu interponere observationem grammaticam. Suppetit forte ratio aliqua, qua labes poetæ, si non elui, at dilui saltem potest, si *Aras*, ut fecimus, scribas. non *aras*: ita ut sit certus in mari locus; tum si interpungas: *Tres Notus a. in saxa latentia torquet, Saxa*, (inquam), *vocant Itali mediis quæ fluctibus Aras, Dorsum immane m. s.* h. e. in scopulos Aras dictos. Dicendus ita poeta expressisse intempestiva quidem, docta tamen æmu-

remis jam obliquo cursu fertur navis, adeoque *prora avertit* se, incerta in hanc vel illam partem fertur, et navis *undis*, fluctibus, *dat latus*: quod nolim cum Cupero Obss. II, 2 a palæstra arcessere. Illustrantur hæc ex Valerii Fl. imitatione I, 618. 9. *Excussi manibus remi, conversaque frontem Puppis in obliquum resonos latere accipit ictus.* cf. Quint. Cal. XIV, 592. Fundus est in Odyss. ι, 70 sqq. de Ulysse a Ciconibus progresso: ingravescit aquilo et naves αἱ μὲν ἔπειτ' ἐφέροντ' ἐπικάρσιαι, ἱστία δέ σφιν Τριχθά τε καὶ τετραχθὰ διέσχισεν ἲς ἀνέμοιο (*stridens a. p. velum adversa ferit*). Locus est e præstantissimis *fluctusque ad sidera tollit*: e tragicis sumsit Maro: κῦμ' οὐρανῷ στηρίζον — ap. Eurip. Hippol. 1206. conf. ib. Valken.

105. *insequitur mons aquæ præruptus cumulo*, h. e. præruptus, propter altitudinem cumulatæ aquæ. Intelligit autem *decumanum fluctum* (Græci τρικυμίαν dicunt, forte pro maris diversa natura), ut jam Scaliger vidit, qui aliis minoribus ipse major succedit. Eo autem insequente alterum navis latus, aut altera pars, alte deprimitur, altera exstat. Itaque *Hi*, alii ex iis, qui in navi sunt, v. c. in prora, aut in transtris dextris, *pendent s. in fl.*, alii, qui sinistris, aut in puppi sunt, merguntur mari. Nisi placet v. 106 sejungere a superioribus, et de aliis navibus accipere.

108—112. *Aras* proprie dictas seu *Ægimuri insulas* designat, ex adverso Carthaginis in mari sitas, in nostris quoque tabulis geogra-

Dorsum inmane mari summo. Tris Eurus ab alto 110
In brevia et syrtis urguet, miserabile visu,
Inliditque vadis, atque aggere cingit arenæ.
Unam, quæ Lycios fidumque vehebat Oronten,
Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
In puppim ferit: excutitur, pronusque magister 115
Volvitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem

latione, Homeri aut Pindari etymologias nominum propriorum ut hujus in Iamo, illius in Batiea ac similibus. Jejuna tamen vel sic exit oratio, et indignus tanto poeta versus: quem delendum esse etiam Bryant V. C. statuebat. — 111. *Syrtis* v. Pier. *mirabile* sex Burm. — 112. *Impellitque* Hamb. *illuditque* Comm. Cruqu. ad Horat. I, Od. 3. — 113. *ipsumque vehebat* Puget. v. Burmann. *Oronten* ut *Ænean. Achaten, Acesten*, firmat Heins. alii *Orontem, Oruntem*. — 114. *ingenti vertice* h. e. procella conj. Lennep. Annimadv. ad Coluth. pag. 97. sed v. not. — 116. *istam* Hugen.

phicis obvias. Vid. Excurs. ad h. v. *saxa latentia*, ἕρματα ὕφαλα, ut sæpe — *dorsum* alias *tænias* appellant. *mari summo*, sub maris superficie latentes scopuli: οἰόθι δ' ἅλμη Ἀπλόος εἰλεῖται γαίης ὕπερ ὅσσον ἔχουσα Apollon. IV, 1270. 71. e quo loco, ubi in Syrtes inciderunt Argonautæ, plura transtulit Virgilius. — 111. *Syrtes* interpretatur poeta per τὰ *brevia*, τὰ βραχέα, vadosa loca, qualia alias litorum sunt; opp. *profunda, alta* vel *aperta*. Inf. v. 221 de scopulis *brevia vada*; plerumque tamen arenosa loca dicuntur *brevia*; eadem mox *vada*. Non autem de Syrtibus proprie ita dictis, majore ac minore, in Libyæ litore, cogitandum; nec *Notus* et *Eurus* proprie dicti sunt. v. Exc. laud.

113 — 115. *Unam ingens pontus*, (δεινῶς pro fluctus, quod imitatur Valer. Flaccus l. IV, 666, *effluit imber spumeus, et* magno puppim *procul* æquore *vestit) ferit in puppim*, ictu in puppim delato, κατὰ πρύμναν, (non ἐπὶ πρύμναν, quæ diversa plane res est, ἐπὶ πρύμναν ἐλαύνειν): *a vertice*, h. e. desuper, v. sup. ad Georg. II, 310, (non vero a prora, etsi a fronte fluctus ingruere debuit) alte insurgens fluctus desuper in caput irruit. Odyss. ε, 313. ἔλασε μέγα κῦμα κατ' ἄκρης Δεινὸν ἐπεσσύμενον. Puppi itaque depressa inclinatur gubernator, et in mare prolabitur; quamquam et ipse fluctus adjuvare satis casum hominis potuit.

115 — 119. Vides Homerum l. l. Od. ε, 314. περὶ δὲ σχεδίην ἐλέλιξεν, Τῆλε δ' ἀπὸ σχεδίης αὐτὸς (Ulysses) πέσε· πηδάλιον δὲ Ἐκ χειρῶν προέηκε· μέσον δέ οἱ ἱστὸν ἔαξε Δεινὴ μισγομένων ἀνέμων ἐλθοῦσα θύελλα. Τηλοῦ δὲ σπεῖρον καὶ ἐπίκριον (velum et antenna) ἔμπεσε πόντῳ. Τὸν δ' ἄρ ὑπόβρυχα θῆκε etc. Observanda autem in Virgilio variatio in diversis navium casibus. *Magistrum* nominat Æn. VI, 334 sqq., *Leucaspim, et Lyciæ ductorem classis Oronten*: ubi in eundem Orontem in locis inferis incidit Æneas; et, quod *pronus volvitur in caput*, transla-

Torquet agens circum, et rapidus vorat æquore vortex.
Adparent rari nantes in gurgite vasto;
Arma virum, tabulæque, et Troia gaza per undas.
Jam validam Ilionei navem, jam fortis Achatæ, 120
Et qua vectus Abas, et qua grandævus Aletes,
Vicit hiems; laxis laterum compagibus omnes
Adcipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.

117. *et* deest in binis. *Vertex* scribit Medic. semper. v. Heins. et Pier. — 118. *gurgite summo* Hugen. pro var. lect. — 119. *Troica* alii. Sed græca ratio poetis frequentata. — 120. *Jam invalidam* Sprot. *navim* Moret. pr. et qu. vid. Heins. *qua* f. Hamb. pr. et Sprot. *Achati* agnoscit Charis. Inst. Grammat. lib. 1. quod illustrat Heins. cf. sup. ad. v. 30. — 121. *Aletes* cum melioribus Heins. ex Ἀλήτης. male vulgo *Alethes*, *Alcetes*. — 122. *Vincit* unus Heins. cum Cod. Argent. Bœcleri ap. Cuningham. *laterum laxis* Hamb. pr. — 123. *remis* Goth. tert.

tum est ex verbis: ἀλλ' ἄρ (κυβιστητῆρι) ἀρνευτῆρι ἐοικὼς Κάππεσ' ἀπ' ἰκριόφιν — Odyss. μ, 413. Mox *vorat* v. 117 est absorbet, καταπίνει. Videtur fluctus ingens irruendo in mare profundam voraginem effecisse: in quam dum revolutum mare fertur, navis lateri illud impingitur, eamque circumagit.

118. *rari* epith. ornans, ut et *vastum*, nihil amplius. *gurges*, μέγα λαῖτμα θαλάσσης. Conspiciuntur passim nantes, (cf. Odyss. μ. 417. 418) et *arma* h. e. clipei, quos, cratibus textos corio indutis, quis dubitet aqua ferri potuisse? Laudant Liv. I, 37 *multique mortales — in flumine ipso periere, quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi.* etiam ante 100, *ubi tot Simois correpta sub undis Scuta virum, galeasque, et fortia corpora volvit.* Adde Æn. VIII, 539 *quam multa sub undas Scuta virum, galeasque, et fortia corpora volves, Tibri pater!* cf. Dorvill. ad Chariton p. 627, qui et Manil. V, 51 laudat. De *galeis* forte fluitantibus dubitari potest. At cogitandum de galeis corio factis, etsi forte lamina ærea ornatis. Erant autem militum arma in puppibus religata inf. v. 183, ubi Serv. X, 80. Navium tamen armamenta alii malunt intelligere; sed *arma virum* dicit.

120. 121. Nomina sunt ex Homero, non autem ipsi homines. *Achaten*, Æneæ amicum video in Schol. Ven. A. accepisse nonnullos de eo qui Il. B. 701, est Δάρδανος ἀνὴρ, a quo Protesilaus cæsus est. — 122. *Vicit hiems*, tempestas, χειμὼν, labefactavit, solvit navium latera, ut aqua subiret. *imbrem*, aquam maris post Ennium et Lucretium dixit; et post Virgilium sæpe alii poetæ, ut Stat. lib. III, Theb. 250. 251. *inimicum* gravius accipiendum pro exitioso. Materiem ornatissimi loci habuit hæc verba: ἀπὸ τοίχους Λῦσε κλύδων τρόπιος· τὴν δὲ ψιλὴν φέρε κῦμα. — *rimisque fatiscunt*, solvuntur, ut rimas agant. v. ad Ge. librum I, 180.

Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamque hiemem sensit Neptunus, et imis 125
Stagna refusa vadis, graviter commotus; et alto
Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.
Disjectam Æneæ toto videt æquore classem;

124. Heins. malebat *pontus*, ut *misceri* esset infinitivus historicus, quod sane non insuave esset. — 125. *Immissamque* Bigot. et Reg. male. emissa erat ab Æolo. *immensamque* Zulich. et unus Leid. superscripto *i.* vulgari variatione. *sentit* duo alii ap. Burm. *hiemen ut sensit* emendat Markland. ad Stat. V. Silv. 2, 113. Sed et alterum poetæ usitatum est: quorsum igitur conjicimus alterum! — 126. Interpungebatur vulgo: *Interea — sensit Neptunus, et imis Stagna refusa vadis; graviter commotus, et alto Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.* Ita gravis et difficilis crisis exorta, quomodo idem Deus *graviter commotus*, iratus, *placidum* tamen *caput* extollere possit. Commenta virorum doctorum v. in Excursu ad h. v. Dispulsum nubeculam vides virgula sublata et alio traducta, nunc pontum misceri sentit graviter commotus; quod non est, iratus, sed rei novitate percussus, cum se ignaro tempestas immissa esset; et *alto Prospiciens.* vide not. *ab alto* Leid. — 128. *dejectam* Bigot. cf. v. 43. *disectam* Græv. *disjectamque* Leid. *toto Æneæ* Bigot. *vidit* Mentel. tert. *navem* Zulich. a m. pr.

124—156. Tempestas tandem deferbuit. Locus poetice Neptuni interventu exornatus: quem extra rerum Iliacarum nexum intulit: nam in Homero Trojanis ille iratus Achivorum partes tuetur. Cf. V, 799. Apud Homerum l. l. Odyss. ε, 334 Ulyssem prospicit Leucothea et offert suum κρήδεμνον, at servat eum Minerva v. 382 sqq. nam a Neptuno tempestas fuerat immissa. *Sensit* Neptunus *pontum misceri* magno cum murmure et *sensit hiemem* emissam, — *et stagna* refusa. Duplex structura, ut sæpe. *stagna* pro mari, quod *refusum*, erutum et exturbatum erat *ex imis vadis*, fundo; quod v. 84 *ex imis sedibus*, βυσσόθεν, nisi cum Servio, quem Cerda sequitur, per *stagna* profunda maris velis indicari. Sed *stagna* pro mari novasse videtur poeta ex λίμνη apud Homerum.

126 — 129. *Graviter commotus.* turbatus, συγχυθεὶς rei novitate, sensit Neptunus tempestatem in mari commotam; tum ille e mari capite sublato prospicit. Valer. Fl. I, 641 *undique fervent Æquora, cum subitus trifida Neptunus in hasta Cæruleum fundo caput extulit. placidum caput:* Aliis in locis, alio respectu ad maris furores habito, eidem Neptuno truculentus vultus tribuitur. At h. l. *placidum* adjectum est certo cum judicio: quod tempestatem *non ab ipso deo, ex ira in Trojanos,* commotam esse significare voluit poeta. *Extulit caput* placide, pro quo dictum poetico more, *placidum caput,* et ipse mox placaturus est tempestatem. Difficultates ab aliis in h. v. motas v. in Excursu ad h. v. Expressit locum Silius VII, 254 sqq. *Ut cum turbatis placidum caput extulit undis Neptunus, totumque videt totoque videtur Regnator ponto, sævi fera murmura*

Fluctibus oppressos Troas cœlique ruina.
Nec latuere doli fratrem Junonis et iræ. 130
Eurum ad se Zephyrumque vocat; dehinc talia fatur:
Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
Jam cœlum terramque meo sine numine, Venti,
Miscere, et tantas audetis tollere moles?
Quos ego. Sed motos præstat componere fluctus. 135
Post mihi non simili pœna commissa luetis.

129. *ruinam* Rom. et ed. Junt. nec male hoc: præstat tamen alterum, quod propius ad consilium poetæ spectat. — 132. *nostri* Sprot. et Hamb. pro var. lect. et Lutat. ad Stat. II, Theb. 4. — 133. *terram cœlumque* Parrhas. — 134. *audetis et tantas* Menag. pr. — 135. *Quis* Bigot. a m. pr. Vir doctus conj. *Vos ego,* quod vel in pedestri oratione deterius esset; ut præclare jam monuit elegantiss. Ruhmkenius in docto Comment. ad Aquil. Rom. p. 147. Jo. Schraderus, qui istam emendationem proposuerat in Obss. I, 5. eanden defendit inpræf. Emendatt. p. LII. argumentum, quo emendationem firmabat vir poetices callentissimus, petitum erat ex imitatione Statii IV, 514, ubi Tiresias evocatis Umbris venire cessantibus: Ne spernite senectam, inquit, nam graviora quoque carmina novi: *Jamque ego vos.* Quæ quam diversa sint, ex ordine hoc rerum manifestum fieri arbitror. Alia præterea adversus Schraderum monet Ouwens in Noctib. Hagan. pag. 613 sqq.

venti Dimittunt, nullasque movent in frontibus alas: Tum sensim infusa tranquilla per æquora pace Languentes tacito lucent in litore fluctus. alto prospiciens int. ex fundo maris, in quo regia dei est. *disjectam—oppressos.* v. sup. v. 69. 70. *cœli ruinam* gravissime dixit pro vento ac procella.

130. Statim Neptuno in animum veniebat, Junonis machinatione, ut exsatiaret odia sua erga Teucros, hanc tempestatem esse conflatam. Ita *dolos* et *iras* accipe. Hausisse fertur poeta ante oculos Homer. Iliad. α, 536, 7. Sed verba ex Apollon. IV, 753. Οὐδ' ἄλοχον Κρονίδαο Διὸς λάθον. Simile argumentum vide tractatum ab Ovid. I Met. 601. sqq.

131—141. Duo ventos *Eurum* et *Zephirum* pro toto ventorum agmine manifeste ponit tanquam poeta; nam neutrius in hac tempestate partes debuere esse præcipuæ. *generis vestri.* non tam originis, quam omnino gentis; tantumne vos confidentiæ in vobis, in vestris viribus, habetis? Arguttantur h. l. Interpp. post Nonium, cum videant in natalibus Ventorum, ap. Hesiod. Theogon. 378. 379. nihil esse reprehendendum. *meo sine numine*, voluntate, jusso. *tantas moles*, rerum pertubationes, tempestatem. Nam *moles*, omnis magna molitio, magna res quam quis molitur. — *Quos ego* gravissime ulciscar, puniam; vel, punire possem, vel deberem. Notus locus. Scilicet intelligendum: (Vos — audetis,) *quos ego* ulciscar gravissime; quod exquisitius est, quam *Vos ego.* — 136. *Non simili*, sed graviore, *pœna.* Porro *post* et *commissa* sensu junge, si in poste-

Maturate fugam, regique hæc dicite vestro:
Non illi imperium pelagi sævumque tridentem,
Sed mihi sorte datum. Tenet ille immania saxa,
Vestras, Eure, domos; illa se jactet in aula 140
Æolus, et clauso ventorum carcere regnet.
Sic ait, et dicto citius tumida æquora placat;
Conlectasque fugat nubes, solemque reducit.
Cymothoe, simul et Triton adnixus, acuto
Detrudunt navis scopulo; levat ipse tridenti; 145

138. *pelagi imperium* Parrhas. *magnumque tridentem* Leidens. pro var. lect. ex glossa. — 140. *domus* Mentel. pr. Rottend. tert. et Goth. pr. *jactat* Hamb. alter. Oudart. Goth. tert. *regnat* alter Menag. et Hugen. — 142. *citius dicto* Hamb. pr. *timida* alter Menag. — 144. *Cymothe*, *Cymothee*, *Cymothæe*, male scribitur: est Κυμοθόη. — 145. *Detendunt* Goth. pr. *levat atque* Hamb. pr. *ille* Dorvill. *tridentem* Goth. tert. non male; nisi alterum doctius esset.

rum tale quid ausi eritis, non impune feretis. — 137. *Maturate fugam*, accelerate receptum in antra vestra; *mature* h. e. ocyus discedite. Inepta est apud Servium Macrob. VI Sat. 8 et Gelliam X, 11 in h. l. interpretando subtilitas. — 138. *imperium — tridentem.* præclare, ut v. 78. quodcunque hoc *regni — sceptra.* Et sic sæpe poetæ. Hinc et *sævus tridens*, quia poetis *sævum imperium*, v. ad v. 99. — 139. *sorte*, sortitione inter fratres. cf. Iliad. ο, 187 sqq. *immania saxa*, vastum antrum v. 52. — 140. *Vestras, Eure, domos*, Nota figura, adscitis in regimen verbi sociis Euri. Ita IX, 525. XI, 686. 7. Totus autem locus adumbratus, ex Homer. Iliad. α, 179 Οἴκαδ' ἰὼν σὺν νηυσί τε σῇς καὶ σοῖς ἑτάροισι, Μυρμιδόνεσσιν ἄνασσε· At ornatius noster extulit: *se jactet — aula*, regia. cf. ad 56.

142 — 156. Placata tempestas. Aliter simile argumentum tractatum vides ab Ovidio I Met. 330 sqq. *dicto citius* non, antequam diceret; aut citius quam dici potest, ut Serv., sed, *antequam orationem finiisset.* Nondum omnia erat eloquutus, cum jam mare esset placatum. Quale illud vulgatum: Dictum factum. ἅμ' ἔπος ἅμ' ἔργον, et Iliad. τ, 242 Αὐτίκ' ἔπειθ' ἅμα μῦθος ἔην, τετέλεστο δὲ ἔργον·

144. Splendidi hi quatuor versus v. 144 — 147 quantarum scilicet rerum adumbratio! Habuit forte ante oculos Apollon. IV, 930 sqq. ubi Thetis cum Nereidibus navem Argo inter erraticas rupes salvam deducit, et 1609 sqq. *Cymothoe* una ex Nereidibus: Apollod. I, 2, 7. inter Oceani filias ap. Hesiod. Θ. 245. *Detrudunt naves scopulo* refer ad eas. v. 108 quas *Notus in saxa latentia torquet.* Porro ipse Neptunus *levat* n. naves: itaque post *scopulo* nolim plene interpungi, ita ut Neptunus

Et vastas aperit syrtis, et temperat æquor;
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.
Ac, veluti magno in populo quum sæpe coorta est
Seditio, sævitque animis ignobile volgus;
Jamque faces et saxa volant; furor arma ministrat: 150

146. *Et magnas* Græv. v. ad 55 et 138. — 147. *pellabitur* al. v. Pierium. — 148. *Et veluti* quatuor ap. Burm. *in magno populo. in populo magno. magno populo.* varietates v. ap. eumd. *magna* Moreti sec. et Montalb. et sic Ge. Fabricius legi viderat, ut esset, *magna seditio.* temere. cf. Burm. *cum forte* Hamb. pr. in excerpt. Cort. Interpretamentum hoc esse τοῦ *sæpe,* atque hoc sensu esse accipiendum, ut sit ἴσως, τάχα, existimabat Abresch. Diluc. Thucyd. P. I, *p.* 174. Opinionis autoritatem aliam desidero; tum h. l. langueret oratio, sequitur enim statim 151 *si forte.* Enimvero poetis *sæpe* est in comparatione solenne; ut sit idem quod *interdum, nonnunquam,* sine definita aliqua notione numeri: ut in Gr. οἷάτε πολλά. Sic v. c. Æn. X, 723. *Impastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans* etc. V, 273 *Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens* etc. Retrahenda autem est dictio *sæpe* ad majus membrum: *ac veluti sæpe, cum coorta est* f. *cohorta* scribunt tres Burm. Goth. tert. *coacta* Oudart. — 149. *fervetque* Schol. Horatii Cruqu. lib. I. Od. 1. — 150. *jam saxa* ed. Cuning. ex MS. Bersman. *volunt* jam Servii ætate legebatur, quem vide. *Jam fasces* Bigot. a m. pr. *et tecta* Hamb. sec. *et tela* Zulich a m. pr. *sudes et saxa* Freinshem. ad Flor. III, 21 emendarat; Heins., ut refellat, docet quidem, *faces et saxa* etiam alibi jungi: sed de hoc nemo dubitet, docendum erat, unde in seditione, quæ interdiu fit, *faces* ad manum sint. Scilicet cogitandum est de domo ejus, in quem populus exarsit, diruenda et incendenda.

syrtes levasse dicatur: quod non bene fieret. — 146. *Aperit syrtes*, via ex arenosis vadis facta, ut naves expedire se possent: ut sæpe poetæ de aditu facto; sic *mare aperitur.* refer autem ad tres naves v. 110. 111. et *temperat mare*, fluctus placat. Non autem sunt syrtes illæ, major et minor, ad litus Africæ, ex geographicis notæ. v. Exc. IV. ad h. lib. — 147. Talis Neptunus quadrigis vectus etiam in gemmis occurrit: *Mill.* I, 1. n. 121. *Dactyl. Lipp.* Alias laudatas v. a *Saxio* V. C. ad *Virgil. Justie.* T. V, p. 37. Est enim et ibi similis gemma expressa. Conf. Æn. V, 817 sqq. Pulchre autem singula celeritatem exprimunt, etiam τὸ *labi per undas.* VIII, 91 *Labitur uncta vadis abies.*

148. — 156. Neptuni prospectu mare placatur, ut populi seditio adspectu viri auctoritate conspicui — *Ac veluti silent tum, cum.* In prosa: *ut sæpe in magno populo cum coorta est seditio silent.* Comparatio seditionis cum mari satis frequens est, et ab Homero Iliad. β, 144 — 146 ducta; at. h. l. inverse maris tumultus cum seditione fit comparatio: cujus novam ac præclare ornatam tractationem facile intelligas, inprimis in voc. *magno — coorta est sævitque animis* (ira) *ignobile vulgus* (ut *vile*, epith. ornans) seu, quæ nuda oratio esset: *ardet ira vulgus.*

Tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, adrectisque auribus adstant;
Iste regit dictis animos, et pectora mulcet:
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, æquora postquam
Prospiciens genitor, cœloque invectus aperto, 155
Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.
 Defessi Æneadæ, quæ proxima, litora cursu
Contendunt petere, et Libyæ vertuntur ad oras.

151. *gravem populi* Hamb. alter. — 152. *areptisque* quatuor Burm. *erectis* Zulich. et Leid. pro var. lect. *abstant* Montalb. v. Heins. *astant* al. — 154. *Sic omnis* Moret. sec. *pelagi cunctus* Bigot. *cecidit furor* Puget. *æquore* conj. Heumannus, sed v. Burm. — 155. *Aspiciens* Sprot. *que* abest a pr. Moret. Miror neminem maluisse: *pontoque invectus aperto.* — 156. *flectat* Leid. a pr. m. *flexit* tert. Mentel. a m. sec. *fluctuque volans* Romanus et alii aliquot ap. Pier. minus poetice. — 157. *Ænidæ* Leid. unus *Æneidæ* Goth. alt. Sed. *Æneadas* jam ex Lucretio novimus: *Æneadum genetrix, hominum divumque voluptas, Alma Venus*; præter nostrum, apud Ovidium et alios; etiam in serioribus: v. disputata ad Avien. descr. orb. 117. Nam cum proprie sit *Æneæ progenies*, inde *Trojani* omnino, tandem *Romani* sunt *Æneadæ*. Itaque Regilla in Marcelli carmine (v. c. Brunck. Anal. T. II. p. 302) fuisse dicitur ἐξ Αἰνεαδάων, Ἀγχίσεω κλυτὸν αἷμα καὶ Ἰδαίης Ἀφροδίτης, h. e. simpliciter, matrona *Romana*, Herodi Atheniensi nupta; Γήματο δ' εἰς Μαραθῶνα. Oppian. Cyneg. v. 2. φέγγος ἐνυαλίων πολυήρατον Αἰνεαδάων. Pronuntiatum autem Αἰνειάδαι et Αἰνέαδαι. Ut in Pindaro Olymp. VI, 149. Ὄτρυνον νῦν ἑταίρους, Αἰνέα. Et de nostro Ænea in Rheso Αἰνέα et Αἰνέαν duabus syllabis 90 et 585. Est quoque in Argonaut. Orphic. 138. Βούτης Αἰνειάδης, quod corruptum esse patet. Fuit ille Atheniensis et potuit dici a tribu Αἰγείδης. *quæ litora proxima* alter Hamburg.

furit. — 151. *Gravem*, venerabilem, *pietate ac meritis*, religione erga deos et sanctitate, beneficiisque in patria ac cives collatis. Utrumque hominibus auctoritatem conciliat.

155. 156. *Cœlo aperto*, sereno, quod adhuc nubibus erat obductum, *invectus* per mare. *Equos* Neptuni vid. Homer. Iliad. v, 23, 24. Seriores poetæ tribuunt Neptuno hippocampos. v. Stat. Theb. II, 45 — 47. ut Proteo Georg. IV, 389. *curru secundo*, celeri; proprie *cursus* est *secundus*; ductum a navi, quæ *secundo amne* devehitur. Ceterum hunc locum ornatissimum ante oculos habuere Silius VII, 254 — 259 et Statius Theb. V, 704 — 709. *genitor*, pater: Sic proprie omnes seniores dii, mox et quicunque alii, ut Mars, Bacchus, Apollo, h. e. venerabiles verendi, sancti. At Burmannus vult *ita dici deos rerum, quibus præsunt*: in quo nihil paternæ notionis videas.

157. Nunc Trojani ad Libyæ litus, haud longe a Carthagine, deferuntur. *Defessi*, fessi, jactati tempestate, ut sæpe poetæ; et mox 168. *fessæ naves.*

Est in secessu longo locus: Insula portum
Efficit objectu laterum, quibus omnis ab alto 160
Frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.
Hinc atque hinc vastæ rupes geminique minantur
In cœlum scopuli, quorum sub vertice late
Æquora tuta silent; tum silvis scena coruscis

160. *objectum* Menag. alter. *amnis* Hamb. pr. a m. sec. — 161. *scinditur*, *inquu s.* Hamb. sec. *sese scidit unda* Sprot. cf. Ge. IV, 420 ubi idem versus. — 162. *rupes vastæ* Puget. Male post *rupes* interpungebatur, ut suppleretur *sunt*. Immo vero minantur rupes et scopuli. — 163. *lato* Rottend. alt. — 164. *scæna* Medic. aliique præstantiores. vel sic tamen male. *stat silvis umbra c.* Humb. pr. non male;

159. — 169. De toto loco vide Excursum. Primæ ejus lineæ petitæ sunt partim ex Odyss. ε, 404 et 411 sqq. ubi Ulysses enatat naufragio in Phæaciam, partim Odyss. ν, 95 sqq. ubi in Ithacam escendit. *in secessu longo* sc. litoris. Sinum *secretum* interpretatur Servius. Saltem tractum litoris remotum et infrequentem designat poeta, cujus aditum et conspectum intercipit navigantibus insula ex adverso objecta et continenti prætexta. Hæc *insula* efficit *portum objectu laterum* suorum; tam late illa prætenditur; *portum* appellat tutam navium stationem, quoniam insula objecta ventorum et fluctuum vim excipit: *lateribus* enim, ad insulæ latera, *omnis unda*, fluctus, *ab alto frangitur:* hoc ornavit: *in sinus scindit sese. u. r.* sinuoso flexu fluctus recedunt: cf. ad Ge. IV, 420. solent enim fluctus allisi longo tractu retrorsum acti dissolvi.

159. Insula non est ap. Homer. in loco, quem hic expressit Odyss. ν, 97, sed est alius locus, quem et hic ante oculos habuit, in descriptione terræ Cyclopum Odyss. ι, 116 Νῆσος ἔπειτα λάχεια παρὲκ λιμένος τετάνυσται Γαίης Κυκλώπων, οὔτε σχεδὸν, οὔτ' ἀποτηλοῦ. Ὑλήεσσ'. Ex eodem loco cerni inf. 184 poetæ in mentem venere.

160. 162. In portu Phorcynis l. l. Odyss. ν, 97 sqq. Δύο δὲ προβλῆτες ἐν αὐτῷ Ἀκταὶ ἀποῤῥῶγες, λιμένος ποτιπεπτηυῖαι (mutuo ad se vergendo, in cornua coeundo, κατὰ τοῦ λιμένος. Etymolog. εἰς λιμένα νενευκυῖαι). Αἵ τ' ἀνέμων σκεπόωσι δυσαήων μέγα κῦμα Ἔκτοθεν (ab alto).

162 sqq. Nunc ad *secessum*, s. interius litus, continentis nimirum, procedit. Est hoc rupibus consitum prominentibus ad dextram et sinistram duobus scopulis; omnia silvis obsita. In gressis recessum hunc ex adverso 166. occurrit antrum subter litore scopuloso. — 164. Superior litoris ruposi ora silvis obsita est. Pro interpretatione sunt vss. 310. 311. *Classem in convexo nemorum sub rupe cavata, Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris Occulit.* Litora hujus generis sæpe memorantur; v. c. Apollon. II, 734. 5. 6. — *Scenam* nove dixit poeta, de prospectu longo inter *silvas*, h. e. arbores. Hanc *scenam*,

Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra. 165
Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum;
Intus aquæ dulces, vivoque sedilia saxo;
Nympharum domus: hic fessas non vincula navis
Ulla tenent; unco non adligat ancora morsu.
Huc septem Æneas conlectis navibus omni 170
Ex numero subit; ac, magno telluris amore

nisi sequeretur *umbra.* — 165. *eminet* Puget. minus bene. — 166. *Fronde* Græv. *aversa* Goth. pr. — 168. *Hinc f.* Menag. pr. *navis* Heins. e Prisciano et scriptis. — 169. *æquora* alter Rottend. *ullo non* emendabat Scaliger. — 171. *subiit* Parr. *et m. at m.* nonnulli.

h. e. prospectum, *silvarum coruscarum*, tremula inter intervalla luce micantium, dum vento moventur (inf. XII, 701. 2, *aut ipse coruscis Quum fremit ilicibus quantus* — Apenninus), et hoc *nemus* Virgilius ex una olea ap. Homer. 102 propagavit, tanquam ex surculo. *horrenti umbra* cf. sup. ad Procem. 4. Post *silvas* memoratur *nemus*: tanquam post latius, id quod partem, vel genus constituit: fere ut in Horat. I, Od. 21, 5. *nemorum coma quæcunque prominet nigris silvis.*

166 — 168. Hoc antrum itidem ex Homero v. 103 — 112. Sed apud hunc tam augusta loci facies, tam veneranda antiquitatis sanctitas, ut Virgilius ab antro ornando plane abstineret. Atqui et hoc judicium magni poetæ est. *Fronte sub adversa*: de interiore continentis litore (non de insula) hoc est accipiendum: quod est adversum intrantibus sinum. *Nympharum domus,* etiam Odys. μ, 318 de antro in insula Solis: ἔνθα δ' ἔσαν Νυμφέων καλοὶ χοροὶ ἠδὲ θόωκοι (h. *planities*, quam ad choreas aptam diceres, *et sedilia*).

168. 169. *Hic*, non *in antro;* sed, in loco inter litus et insulam, qui pro portu, seu tuta navium statione erat, in sinu pone insulam, in *secessu* 159 memorato. Ἔντοσθεν δὲ ἄνευ δεσμοῖο μένουσι Νῆες ἐΰσσελμοι, ὅταν ὅρμυ μέτρον ἵκωνται ibid. v. 100. 101. Vides ubique Virgilium, si sententia certare non poterat, verborum ornatu cum Homero contendisse. At indicabimus et hujus ornatus lineas: Od. ι. 136. Ἐν δὲ λιμὴν εὔορμος, ἵν' οὐ χρεὼ πείσματός ἐστιν, οὔτ' εὐνὰς βαλέειν, οὔτε πρυμνήσι' ἀνάψαι etc. vides *vincula et ancoram*, sed ornate: *unco non alligata morsu;* translato epitheto ancoræ ad *morsum.* Inf. XII, 274 *mordet fibula.* Simile Nymphæum ad Heracleæ Ponticæ agros transtulerant veteres poetæ, quod repetiit ex iis Quintus Cal. VI, 470 sqq. versibus non malis.

170 — 173. *Septem navibus*; Una, qua Æneas vehebatur; tres e scopulis a Tritone, tresque aliæ e syrtibus, seu vadis arenosis, a Neptuno expeditæ. Ceteras præter unam servatas mox videbimus; fuit enim (vid. v. 381) tota classis XX. navium cf. Exc. F. ad lib. III.

Egressi, optata potiuntur Troes arena,
Et sale tabentis artus in litore ponunt.
Ac primum silici scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem foliis, atque arida circum 175
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.
Tum Cererem corruptam undis, Cerealiaque arma

172. *Troes potiuntur* tres apud Burm. cum uno Goth. at tert. *spatiantur T.* — 173. *Et fame tabentes* Schol. Horat. Epod. V, 40. —. 174. *At primum* aliquot Burm. et ed. Junt. *Hinc* unus Heins. *silici.* præclare Heins. e melioribus libris, et e Grammaticis: vulgares libri *silicis.* Etiam in codd. parte et ed. Ven. male *excussit.* — 175. *succepit* olim Servius in libris habebat; quem v. 144. et sic alter Mentel. it. Goth. pr. et ed. Mediol. cf. Scalig. IV poet. 16. — 176. *ex fomite* Oudart. Leid. et Hamb. pr. pro var. lect. nec hoc male; sed *in f.* doctius *a fomite* pr. Moret. *flammas* aliquot Burm. et Goth. tert. — 177. *correptam* Exc. Burm.

— 172. Præclarus versus! Odys. ε, 462, ὁ δ' ἐκ ποταμοῖο λιασθεὶς Σχοίνῳ ὑπεκλίνθη, κύσε δὲ ζείδωρον ἄρουραν. *arena*, litus: et telluris *amor*, πόθος, desiderium, soli attingendi cupiditas. *tabentes artus sale;* unda marina respersos, madidos, simpliciter. Poetæ enim *tabem* proprie de humore corrupto, mox de quocunque, inprimis sordido. θάλασσα δὲ κήκιε πολλὴ ἂν στόμα τε ῥῖνάς τε. Odyss. ε, 455.

174. Reprehendit hic et in sqq. inprimis 210 sqq. poetam Homius (*Elements of Criticism.* T. III, p. 232. 229), quod eadem orationis gravitate res humiles narrat, qua grandes et sublimes. Voluit sane Virgilius hoc ipso verborum ornatu nobilitatem tenuibus rebus addere. Aliter Homerus, qui orationem rebus accommodat; et præceptum sane primum in tali re est, leves res leviter esse attingendas, ut obiter tantum lectoris animum præstringant. Sed habet poeta unusquisque sæculi sui Genium, cui in nonnullis est litandum; et verborum ornamenta alia splendoris et sublimitatis sunt, alia elegantiæ et suavitatis, quæ, ut in hoc et similibus locis factum, recte rebus etiam humilibus accommodari possunt. — 176. *Rapuitque in fomite flammam*, raptim excepit lignis aridis pro fomite subjectis, alias *fomes rapit flammam*, quam raptim concipit. cf. Serv. Virgilium hic Theocr. Idyll. XXII, 33; et Hymn. in Merc. v. 110 imitatum esse, locis inspectis vix probabile habeas.

177—179. Hic vides priscorum hominum rationem et artem panis conficiendi, non ingratam illam et injucundam cognitu hominibus, qui, a quibus initiis vita humana ad hunc cultum progressa sit, quæri sciant a philosophis, qui humanæ vitæ annales, aut condere, aut cognoscere cupiunt. *fruges*, h. e. grana, *receptas*, e mari servatas, *torrent*, ut exuant glumam, et facilius comminui possint, tum *frangunt saxo*, ut multi populi etiamnum grana saxis contundunt: (cf. *Goguet, Origine des Loix*, etc. *P. I. Liv. II art.* 2 *Opuscula* nos-

Expediunt fessi rerum; frugesque receptas
Et torrere parant flammis, et frangere saxo.
Æneas scopulum interea conscendit, et omnem 180
Prospectum late pelago petit; Anthea si quem
Jactatum vento videat, Phrygiasque biremis,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.
Navem in conspectu nullam; tris litore cervos

179. *Extorrere* Zulich. et Hamb. pr. — 181. *pelago late* tres Burm. *Anthea* libri potiores; Ἀνθεὺς ex ἄνθος. Ductum inde nomen femininum Ἀνθεία, quod, uti ex Xenoph. Ephes. novimus, etiam Ἀνθία fuit, f. ex Ἄνθιος. alii *Antea*. *si qua* a multis olim lectum fuit, quod et Carisius testatur. cf. Pier. et Fabric. retinuit Cuning. in sua edit. Sed voc. *aliquis* cum nomine proprio eleganter jungi satis docuere viri docti. — 183. *Capin*, et *Capim* alii, ut Goth. *Caici*, a nomine fluvii Mysiæ. al. *Cayci*. — 184. *Navim* aliquot ap. Heins. et Goth. sec. cf. ad v. 120.

tra Tom. I, p. 330 sqq. de *Originibus panificii*, et supra Georg. I, 267). *Cerealia arma*, h. utensilia, instrumenta, ad pinsendum, et ad coqnendum panem; puta esse hæc ipsa saxa, porro mactram, seu alveum, quo farina subigeretur. De fermento enim nondum cogitabant; sed farinam illam subactam, seu pultem, continuo in quadrarum forma sub cinere coquebant. Recte Servius honestatem sermonis hic commendat. Aliter ἔντεα δαιτὸς Odyss. κ, 232. *fessi rerum*, ex calamitatibus et casibus, quos subierant, (ita *res* poetis) *exhausti viribus*, quæ propterea cibo erant reficiendæ.

180—184. *Omnem prospectum late petit pelago*, in prosa: prospectum capit, prospectat, quantum licet, per omne pelagus. cf. Odyss. κ, 146 sqq. et 95 sqq. — *si videat*, pro: *ut videat*, sollenni more, Homeri exemplo: εἰ. ἐὰν. εἴπως pro ἵνα, ὥστε. v. c. εἴποτ' αὐτῆς σχοίατο Iliad. β, 97. *In biremibus*, non est hærendum; poeta simpl. pro navibus posuit. In v. 183 *aut Caicum*, debebat dicere vel Caici navem; nunc ponit *arma Caici in puppibus celsis*. *arma* in puppibus religata cum Servio intelligere vix possis, quippe haud facile e longinquo conspicua; nec commodum exemplum ex Æn. X, 80. Insignia navis h. e. parasemum male interpretantur alii; erant ea in prora, non in puppi. Saltem aut de *aplustribus* simpliciter, aut de tutela navis erat accipiendum; illud quidem melius. Verum poetico ornatu omnino dicta puto *arma in puppibus*, pro armis puppis, scilicet, navis Caici; ita ut *arma navis*, seu armamenta, dicta sint pro *ipsa navi*, quam prospicere volebat Æneas. Hoc verius.

184. *Cervos* ex Homeri capreis fecit, v. sup. ad 159. Nullos tamen cervos in Africa inveniri Herodotus, Aristoteles, et Plinius post illos VIII, 33 s. 51 affirmaverunt. Firmat tamen se ipsum Virgilius Æn. IV, 154; et Lucan. IX, 921. Oppianum et Philostratum memo-

Prospicit errantis; hos tota armenta sequuntur 185
A tergo, et longum per vallis pascitur agmen.
Constitit hic, arcumque manu celerisque sagittas
Conripuit, fidus quæ tela gerebat Achates;
Ductoresque ipsos primum, capita alta ferentis
Cornibus arboreis, sternit; tum volgus, et omnem 190
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam;
Nec prius absistit, quam septem ingentia victor
Corpora fundat humi, et numerum cum navibus æquet:
Hinc portum petit, et socios partitur in omnis.
Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes 195

185. *Aspicit* Puget. Hemistichium idem Æn. XII, 719. *quos tota et tot armenta* vett. nonnulli ap. Pierium. — 186. *et* abest Bigot. *et valles, per longum* Menag. pr. — 188. *quæ et tela* Menag. pr. — 193. *fundit* et *æquat* Hamb. pr. cum Goth. tert. quod tueri licet usu poetarum, substituendi modum indicativum, quoties vulgaris usus subjunctivum amat: alii *fundit* et *æquet*, aut *fundat* et *æquat*. Hoc placet Burmanno. Sic jungenda *absistit* et *æquat*. *Fundet* Goth. alt. *humo* Medic. cum aliis præstantioribus it. Goth. tert. at Romanus *humi*. pro *numerum* Moret. pr. *meritum*. — 195. *deinde bonus quæ vina* Hugen. et sic jam codd. ap. Pierium.

rant præterea Cerda et alii. Verum primo talis quæstio ad historiam naturalem spectans aliena est a poeta; est quoque ἄλογον ἔξω μυθεύματος (ut appellat Aristoteles de poetica, s. 44) tum forte eos cum adversariis ita in gratiam revoces, aut cervos post Aristotelem in Africam illatos, aut cervi nomen latius ab iis usurpatum dicas. Sunt certe, quod historiæ naturalis auctores docent, varia cervorum et capreolorum genera per Africam sparsa. Verum cervos etiam proprie dictos nunc per oras Africæ versus septemtrionem sitas errare, affirmat; ut *Leonem Africanum*, *de la Croix*, et alios taceam, *Shaw Travels* p. 243. cf. inf. ad V, 37.

189 — 193. *Cornibus arboreis.* Ecl. VII, 30 *ramosa cornua capita alta cornibus*, vulgari ratione, *capita altis cornibus*, vel *alta c. habentia*. Etiam *ferentes* pro exili voce, *habentes*. *Miscet agens turbam*, ornate, pro agit, agitat, perturbat, κλονεῖ, ut promiscua fuga se ipsi invicem trudant, quum antea *longo agmine* incederent. — 192. *septem ingentia corpora* grandius, quam *cervos*. *victor*, ornatus poeticus. Mox — 194 *portum* non proprie dixit, sed pro statione navium: v. sup. ad 159.

195 — 197. *Deinde vina, quæ* etc. In Drepani portum, qui Siciliæ est, classis Trojana delata fuerat Æn. lib. III, 707; non longe aberat *Ægesta* vel *Segesta*, quam Græci et *Egestam* scribunt, condita ab *Ægesto*, Troe, quem Virgilius *Acestam* appellat: cf. V, 31

Litore Trinacrio, dederatque abeuntibus heros,
Dividit, et dictis mœrentia pectora mulcet:
O socii, neque enim ignari sumus ante malorum,
O passi graviora; dabit deus his quoque finem.
Vos et Scyllæam rabiem, penitusque sonantis 200
Adcestis scopulos; vos et Cyclopia saxa

196. *Tenario* Zulich. sed. *c* superscr. *abeuntibus illis* Bigot. *abeuntibus hospes* Medic. Pierii. non malo lapsu. — 198. *enim* abest a Moret. sec. *sumus ignari* Voss. *neque enim immemores sumus* Medic. Pierii. — 199. *Et passi* Rottend. pr. — 200. *vos ad S.* Rottend. pr. *Scyllæus* recte: est Σκυλλαῖος. uti apud Athenæum VII. p. 311 F. Σκυλλαῖος πορθμός. — 201. *scopulis* Moret. pr. *adcestis* Heins. puto rescripsit, ut sibi constaret. *accestis* ipse Medic. et Rom. *Cyclopea* multi; sed in hoc et similibus penultimam produci docuit Heinsius. Est enim ex ει. Κυκλώπειος, ut *Cyclopius*, ex Κυκλώπιος. cf. inf. ad 665. nonnulli etiam *Cyclopeia* male.

61 et Exc. I ad e. l. Benigne fuerant ab ipso excepti, ut etiam inf. I, 558. 570. hinc *bonus*. Idem iterum hospitio Æneam excipit. Æn. V, 36 sqq. Quod vina commendat, ut Acestæ munus ξεινήιον, id ut poeta, et Homeri imitatione, facit: Odyss. ι. — 197 sqq. *Vina onerare cadis* quasi pro onere inferre, infundere cadis, pro vulgari *cados onerare vinis*.

198. 199. In prosa: O socii! satis meministis, vos graviora his, quæ modo experti sumus, passos esse: spem itaque retinete, habitura esse finem etiam hæc mala præteritis leviora. *ante mala*, τὰ πρὶν κακά. Horat. I. Carm. 7, 30 *O fortes pejoraque passi Mecum sæpe viri.* Locus autem expressus ex Odyss. μ, 208, Ὦ φίλοι, οὐ γάρ πώ τι κακῶν ἀδαήμονές εἰμεν· Οὐ μὲν δὴ τόδε μεῖζον ἔπι κακὸν, ἢ ὅτε Κύκλωψ Εἴλει ἐνὶ σπῆϊ γλαφυρῷ κρατερῆφι βίηφιν· Ἀλλὰ καὶ ἔνθεν ἐμῇ ἀρετῇ, βουλῇ τε, νόῳ τε, Ἐκφύγομεν· καί που τῶνδε μνήσεσθαι ὀΐω, Macrob. V, Sat. 11, Maronem in his locupletiorem Homero existimat. At inter Serviana legitur: *Totus hic locus de Nævio belli Punici lib. translatus est.* Scilicet is ipse Homerum latine loqui fecerat.

200. *Scyllæam rabiem*, seu quoniam Scylla canibus cincta, v. sup. ad Ecl. VI, 75, quorum *rabies* proprie dicitur; seu simpliciter, quatenus furor, sævitia, rabies, mari tempestati, procellis, tribuitur. *sonantes scopuli*, fluctibus allisis, et quidem *penitus*, in interioribus adeo rupis recessibus et antris, sunt ii ipsi, quibus Scylla insidebat. *Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere*, III, 566. *accessistis* ad eos, hactenus, quod jam fretum Siculum ingressi non longe ab iis aberrant, quum dati ab Heleno oraculi memores statim ad lævam convertunt cursum. v. inf. III, 555. 8. 566. 7. *Cyclopia saxa*, litus Cyclopum saxosum in Sicilia, cujus illi rupes et antra incolebant in Ætnæ vicinia, in orientali litore. v. inf. III, 569. 644. 675. Accesserant (doctius dixit, *experti* erant) scilicet et ad hoc litus et in portu

Experti : revocate animos, mœstumque timorem
Mittite : forsan et hæc olim meminisse juvabit.
Per varios casus, per tot discrimina rerum,
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas 205
Ostendunt : illic fas regna resurgere Trojæ :
Durate, et vosmet rebus servate secundis.
Talia voce refert; curisque ingentibus æger
Spem voltu simulat, premit altum corde dolorem.

202. *animum* sec. Moret. — 205. *sedes ibi* codd. ap. Pier. *quietis* sc. nobis vetus MS. ap. eundem. — 207. *durare* et *servare* unus Heins. — 209. *alto corde* Rottend. pr. alter Hamb. Puget. Leid. un. etiam aliquot codd. Pierii nec hoc indocte. Exulat h. l. *et* ante *premit;* quod sæpe fit — Similem versum videbimus IV, 477. *Consilium vultu tegit ac spem fronte serenat.*

escenderant, sed ab Achæmenide moniti fugiunt. Est quidem in Servianis docta nota : *Quidam tamen hæc saxa inter Catanam et Tauromenium in modum metarum situ naturali dicunt esse, quæ Cyclopea appellantur; quorum medium et eminentissimum* Galate *dicitur.* Sed sunt hæc a poeta aliena, qui simpliciter litus Siciliæ memorat.

203—207. *Forsan et hæc olim meminisse juvabit :* nobilem sententiam illustrant Cerda et alii. Sed pertinet huc Euripideum, quod Macrob. VII Sat. 2 laudat, Ὅς ἡδύ τοι, σωθέντα μεμνῆσθαι πόνων, latine conversum a Cic. de Fin. II, 32; et ante Euripidem Homeri locus Odyss. ο, 397—400. Ingeniosa imitatione hæc sequutus est Statius I Theb. 472 *Forsan et has venturus amor præmiserit iras, Ut meminisse juvet :* nec tamen omnia malorum genera ex vita præterita meminisse jucundum est. Bene hoc monet Macrob. Sat. VII, 2. Etenim sunt, *quæ animus meminisse horret* ut lib. II, 12. Sic quæ quis se indigna et injusta aut ignominiosa pertulit, aut atrocia vidit et immania. — 204. Per hos ipsos casus, per hæc *discrimina rerum :* pleonasmus poetis frequentatus. Possunt tamen res pro rebus adversis, periculis, accipi, ut v. 178. *sedes ubi fata q. Ostendunt,* h. e. oracula et auguria prædicunt, promittunt. *Ostendere* egregie inprimis poetæ, hac in re. Iidem *fas* esse dicunt ea, quæ fatis volentibus et oraculorum monitu fiunt. Quæras, unde jam tum Æneas nomen novæ sedis sibi promissæ, *Latium*, noverit? quum aliis in locis tam incerta omnia ei essent. Scilicet in locis inferis certiora edoctus fuerat lib. VI, 891. 2. De ipsa re cf. sup. Disqu. II. s. VI. et Excurs. XV ad lib. II. *Durare* pro durare se, animum suum, poetæ primum, mox alii scriptores, ut Tacitus. Τλῆτε, φίλοι. Iliad. β, 299. cf. Cerda.

208. 209. *Magnanimum* Æneam vides. *Premit*, occultat, ut sæpe. *altum* proprie, alto corde, h. e. intimo, sed docte poeta epitheton

Illi se prædæ adcingunt, dapibusque futuris; 210
Tergora deripiunt costis, et viscera nudant;
Pars in frusta secant, veribusque trementia figunt;
Litore ahena locant alii, flammasque ministrant;
Tum victu revocant vires; fusique per herbam
Inplentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ. 215
Postquam exemta fames epulis, mensæque remotæ;
Amissos longo socios sermone requirunt;

210. *Illic* Goth. sec. *Accingunt sese prædæ* Puget. Distinctionem ita institui vult Burmannus: *prædæ accingunt, dapibusque futuris Tergora deripiunt c.* — 211. *Deripiunt* Heins. ex ratione grammatica, quam tamen unus Rottend. tuetur. Sic jam emendarant Turnebus et Gifan. v. Cerd. — 212. *verubus* al. v. Pier. et inf. ad V, 103. — 213. *Litoreque aena* Montalb. *flammisque* Hugen. quod dictum esset, ut *velis ministrare* Æn. VI, 302 et alia. Burm. — 214. *renovant* Voss. *r. animos* Sprot. ex 202 repetitum. *per herbas* unus Heins. — 215. in sec. Moret. τῷ *ferinæ* subjungitur *munere* cum glossa: *hemistichium;* ut sit unus ex versibus, quos imperfectos Maro reliquit. Sed amat casus secundos Maro. Et laudatur hic ipse versus a Grammaticis eam in rem. v. Heins. *farinæ* Rottend. pr. et duo in Exc. Cort. — 216. *excepta f.* Zulich. a m. pr. *extincta* Hamb. pr. *epulis exemta f.* Oudart.

transfert ad *dolorem*, qui eo ipso fit intimus, et altus dolor.

210—215. Sequentia censenda sunt ex ornatu rerum exilium. cf. Iliad. α, 459 sqq. ubi ἔδειραν· hic ornatius: *Tergora deripiunt* (alii; mox *pars*) *costis* (artubus); *et viscera nudant*. Recte Serv. *viscera*, quicquid sub corio est, h. e. carnes. — 212. Totus ex: Μίστυλλόν τ' ἄρα τ' ἄλλα, καὶ ἀμφ' ὀβελοῖσιν ἔπειραν. ibid. 465. *trementia*, adhuc palpitantia, ut et Serv. Non equidem suavem in hoc epitheto imaginem sensui objici dixerim. — 213. *Ahena locant.* quorsum? certe non ad elixandas carnes, quibus heroica tempora plane non utebantur, ut notum est. Et ne forte poetam ab antiquo more recessisse videri putes, quorsum laudare possis Valer. Fl. VIII, 254; aut Ovid. Met. I, 228. *torreri carnes* in antec. versu significatur. Igitur his ahenis aquam calefaciunt, cf. Æn. VI, 218. 219, ut se lavent ante epulas, ex more. ut quoque Serv. Quærere velle, unde tot lebetes habuerint, qui tanto hominum numero sufficerent, putidum esset in poeta. — *Flammas ministrant*, ornate, ut omnia in h. l., pro, *subjiciunt ahenis ignem*. — 215. Satiant se et carne ferina et vino. Jam excute ornamenta verborum.

216. Hoc est Homericum: Αὐτὰρ, ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο. cf. inf. VIII, 184. *mensæ remotæ* noto vetere more, quo mensa cum epulis convivæ apponebatur et auferebatur. At h. l. fusi per herbam epulantur? Itaque improprie dictum. — 217. *Longo sermone*, non tam qualis post cœnam esse solet, quam potius multis cum querelis. *Amissa sociorum parte dolentes Multaque conquesti*, Ovid. Met.

Spemque metumque inter dubii, seu vivere credant,
Sive extrema pati, nec jam exaudire vocatos.
Præcipue pius Æneas, nunc acris Oronti, 220
Nunc Amyci casum gemit, et crudelia secum
Fata Lyci, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
Et jam finis erat: quum Juppiter æthere summo

218. *credunt* Mentel. Post *inter* distinguunt nonnulli Codd. et edd. ut sit: *dubii seu v. credant.* Burm. — 219. *seu extrema* duo ap. Burm. *seu jam e.* Puget. — 220. *Orontis* plures Codd. et edd. etiam ap. Pier. Scilicet est Orontes, Ὀρόντης, Oronteus, Orontei et Oronti. v. sup. ad v. 30. *Oronti* etiam fragm. Vatic. — 221. *amici* alii. *Tunc Anthei* Hamb. pr. *casus* Leid. et Sprot. Illud *secum* non debet offendere; nam *gemit secum* A. C. — 222. *Lycus.* idem memoratur lib. IX, 556. *Giam* multi, etiam nostri, vel *Gian. Cloantum* castigatiores, notante Heinsio, ut Goth. pr. *Choantum* Leid. Nomina promiscue posuit, ut poeta. Amycus, Ἄμυκος, ad exemplum regis Bebrycum, de quo Apollon. II pr. et inf. V, 373, diversus est ab illis qui inf. X, 704. IX, 772. XII, 509, eodem nomine occurrunt. *Lycus* inter *Trojanos* iterum IX, 545 s. *Gyas* et *Cloanthus* in ludis in Sicilia editis lib. V, 118 sqq. Diversi sunt Gyas inter Etruscos X, 318, et forte alius XII, 460. — 223. Noli in vulgarius incidere, ut emendes: *Et jam finierat.* — Sequitur *Juppiter*: in his ac similibus novare aliquid nolui: si mei arbitrii res esset, scriberem *Jupiter*, ex antiquiore ac veriore ratione, quam in Virgilio redhibitam esse volumus: ut sta-

XIV, 242. — *requirunt socios;* declarat. voc. *requirere* desiderium amissorum sociorum. (v. Burm. ad h. l.) lamentantur eos sibi ereptos, Μνησάμενοι δὴ ἔπειτα, φίλους ἔκλαιον ἑταίρους, Odyss. μ, 309. Vulgari oratione diceres: multa de sociis amissis inter se conqueruntur. — 219. H. e. sive jam esse mortuos. *Extrema pati* proprie dicuntur, qui crudeli supplicio affecti animam efflant, h. l. simpliciter, qui moriuntur morte violenta, fluctibus submersi, *nec jam exaudire vocatos*, h. e. esse mortuos, quos invocari ab amicis et conclamari notus mos erat, inf. III, 67. VI, 505. cf. Odyss. ι, 65. Ad prosaicam sane subtilitatem debuisset antecedere: num extrema eos *passos esse* credant, et jam conclamatos? Sed in poeta illa non requiritur.

223. *Et jam finis erat* sc. longi sermonis, h. e. querelarum, aut omnino, cœnæ factæ. Pompon. Sabinus *finem diei* interpretatur: nam mox dormitum concedunt, v. inf. 305. Quin omnino sic accipe: *Postquam hæc finita erant;* s. *his factis, Jupiter prospexit* etc. Fateor, nexum vel transitum mihi non videri esse felicissimi inventi. cf. inf. Exc. I. ad lib. IX. Cogitandum tamen de Jove stante, et Trojanorum fortunam in Africa mente volvente, et rationem, qua succurri possit, circumspiciente. Hoc habitu Jovem si semel ante oculos tibi constitueris, bene se habent reliqua; et totus, qui sequitur, locus, e præstantioribus est habendus, quum poeta hoc ipso et miraculum addat hospitio Æneæ apud Didonem, et, quod multo majus, Romanorum animos in-

Despiciens mare velivolum, terrasque jacentis,
Litoraque, et latos populos, sic vertice cœli 225
Constitit, et Libyæ defixit lumina regnis.
Atque illum talis jactantem pectore curas
Tristior, et lacrimis oculos suffusa nitentis,

tim 225 *litora*. Scilicet antiqui literas in his geminabant pronuntiatione, non scriptura; recentiores etiam scriptura: recte et hoc: sed tum tenendum est alterutrum constanter et in omnibus, quibus eadem ratio subest. — 224. *Respiciens* Bigot. *dispiciens* duo, et *prospiciens* duo alii ap. Burm. sed *despiciens* etiam Macrob. VI Sat. 4. *terrasque latentes* Hamb. — 226. *terris* Puget. — 227. Miror neminem in *tales* hæsisse, et *tacitas curas* conjectasse. Sed cf. not. — 228. *atque oculos lacrymis s.* Priscianus et Alcuinus ap. Heins. *offusa* Servius citat inf. ad 482.

carminis statim aditu ad Æneam et totam adeo carminis fabulam advertat. Lineas primas hujus artificii videas in Odyss. ε, 5 sqq., ubi Minerva apud Jovem (ut jam Odyss. α pr. fecerat) de intercepto Ulyssis reditu conqueritur, mittitur etiam tum Mercurius. Venerem Jovi supplicem nota gemma, sed a recentiore, suspicor, manu, expressam ad Virgilii plane ductum videre licet (cum alibi tum in *Suite des Pierres gravées par Mme. le Hay n. XV.*)

In verss. 223—227 plura Homeri loca ante oculos habuit: inprimis Iliad. ν, pr. et θ, 51. 52. *mare velivolum* exquisite, in quo vela volant, cum proprie naves sint *velivolæ*. *terras jacentes* præclare, respectu quidem Jovis ex alto prospicientis: porrectæ sub ipso et late patentes; quamquam *terræ jacentes*, *gentes jacentes*, et alibi ap. poetas occurrunt simpliciter *positæ*: similiter *lati populi* sunt dicti. *sic*, αὔτως, non smper est temere vel frustra, sed, sic, uti res se habet, quo statu illa est: *sicut erat;* Romanorum poetarum, cf. Iliad. ε, 255; et habet fere μιμητικὸν aliquid, ut Iliad. γ, 222 φαίης κεν ζάκοτόν τινα ἔμμεναι ἄφρονά θ' αὔτως. cf. Iliad. ζ, 400. η, 100. κ, 50. λ, 388. et al. Non temere Jovem oculos in Africæ litora et Æneæ naufragium intentos habuisse, arguunt illa: *defixit lumina — tales jactantem pectore curas.* Igitur accipiendum: *sic*, ut erat, *despiciens constitit*, pro simplici, prospexit terras. Ornate, *constitit*, quod homines facere solent, qui oculos animumque in aliquam rem intendunt, (stantem autem contra morem, non sedentem Jovem hic cogitare necesse est) et *defixit oculos regnis Libyæ*, in litore Africæ, ad quod Æneas naves subduxerat. Notabili autem orationis brevitate Jovem cogitabundum stetisse declarat poeta, et *curas*, cogitationes et consilia, de parando Trojanis apud Pœnos hospitio, (inf. 297.) agitasse. Itaque respectu τοῦ *sic* subjicit, *tales curas jactantem*, h. e. cum hunc in modum oculis animoque in Æneæ fatis esset defixus. — 228. Observa artem poetæ. Ut miserationem faciat Venus, *tristis*, *flens* et *pulchra* inducitur.

Adloquitur Venus: O qui res hominumque deumque
Æternis regis imperiis, et fulmine terres, 230
Quid meus Æneas in te committere tantum,
Quid Troes potuere? quibus, tot funera passis,
Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certe hinc Romanos olim, volventibus annis,
Hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri, 235

229. *Adloquitur* scripsit Heins. cum Medic. aliis et numismatis antiquis, in quibus *Adlocutio. deorumque* malint Heins. et Bentl. ad Horat. I Od. 12, 14. — 231. *Quod* Diomedes. — 233. *Cluditur* post alios Gudianus. — 234. *hinc* abest a sec. Moret. *Certe hic* Ven. *Certe in Romanis* Zulichem. a m. pr. — 235. *a* omissum in Gud. Moret. pr. et multis aliis, etiam ap. Pierium: et in fragm. Vatic. a pr. m. ut fere et alibi cf. Burm. Equidem abesse malim.

229. Macrob. VI Sat. 2 *In principio Æneidos tempestas describitur, et Venus apud Jovem queritur de periculis filii, et Jupiter eam de futurorum prosperitate solatur. Hic locus totus a Nævio sumtus est ex primo libro belli Punici. illic enim æque Venus Trojanis tempestate laborantibus cum Jove queritur: et sequuntur verba Jovis filiam consolantis spe futurorum.* Comparari potest etiam Minervæ et Jovis super Ulysse altercatio Od. α, 44 sqq. et multo magis Thetidis alloquium Jovis Iliad. α, 497 sqq.

230. *Et fulmine terres*, possit otiosum videri post illa: *qui res — imperiis*; sed *fulmen* insigne summi imperii; gravius autem *fulmine terres*, quam *fulmen geris, jacis.* — 231. Manifesta adumbratio versuum ex Iliad. δ, 31. Δαιμονίη, Jupiter ait ad Junonem, τί νύ σε Πρίαμος Πριάμοιό τε παῖδες, Τόσσα κακὰ ῥέζουσιν, ὅτ' ἀσπερχὲς μενεαίνεις etc. ipsa autem orationis forma ex Odyss. α, 44 sqq. expressa, ubi Minerva apud Jovem de Ulyssis ærumnis conqueritur, et ubi v. 62 τί νύ οἱ τόσον ὠδύσαο, Ζεῦ. tum Jupiter simili modo atque hic respondet.

232. *Quibus tot f.* agnosce poeticam orationem, pro, quid potuere committere, ut iis — clauderetur? *tot funera* h. e. tot clades et calamitates. *ob Italiam*, propter Italiæ aditum, ne ad Italiam accedant, in toto terrarum orbe nullus considendi locus iis relinquitur. nam septem jam annos omnibus terris et maribus erraverant, ut Æn. I, extr.

234—236. *Hinc*, ab his Trojanis, *hinc, a sanguine Teucri revocato*, a stirpe Teucri instaurata per novam progeniem (cf. sup. I, 19 sqq.) *fore*, orituros esse, *Romanos — ductores*, populum regnatorem, *qui mare, qui terras tenerent.* Si quidem sup. v. 21 *populum late regem* simili modo dixit. Alioqui *ductores Romanos* intelliges Cæsarem et Octavianum. *Volventibus annis* sc. se, nota poetica ratio, quoniam annus in orbem redit: περιπλομένων ἐνιαυτῶν.

Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,
Pollicitus. Quæ te, Genitor, sententia vertit?
Hoc equidem occasum Trojæ tristisque ruinas
Solabar, fatis contraria fata rependens.
Nunc eadem fortuna viros tot casibus actos 240
Insequitur. Quem das finem, Rex magne, laborum?
Antenor potuit, mediis elapsus Achivis,
Illyricos penetrare sinus atque intima tutus

236. *dicione* omnes vetustiores Heins. *terras omnis* fragm. Vatic. a Campiglia expressum, cujus lectionis etiam Servius meminit. Nec diffiteor hanc lectionem multo magis epicæ dignitati convenire videri, quam subtilem omnium generum potestatis comprehensionem. — 237. vide an lenior fluat oratio, si distinxeris: *Certe hinc — pollicitus, quæ te, genitor, sententia vertit?* h. cum sis pollicitus. Durum enim illud *pollicitus* sine *es* vel *eras*, in fine sententiæ absolutæ. — 238. *casum* quatuor Burmanni. *casus* Bigot. — 241. *rex summe* Hamb. sec. in Exc. Cortii. — 242. *delapsus* alter Hamb. et Franc. Versus 242 — 9. recitat Auctor de progenie Aug. c. 10.

omni ditione, Serv. omni potestate, pace, legibus, bello. Præstat dicere: *omni*, hoc est, summa potestate. Est enim poetis solennis ille usus; interdum et aliis scriptoribus: *omne ope annixus*, summa. Æn. X, 53 *magna ditione.* — *Carthago premat Ausoniam.* Sed v. Var. Lect.

237. *Quæ te sententia vertit* exquisite, quod novum consilium vertit te, mutavit animum tuum? Vulgari ratione *vertitur* sententia, animus, consilium. Mox 238 *occasum Trojæ solabar* etiam exquisite, ut fere semper poetæ. Ut semel dicam: proprie *solamur animum*, solamur nos, h. e. fractos nos erigimus, recreamus: tum solamur dolorem, curam, luctum; sic *cantu longum solata laborem* Ge. I, 293: tandem earum rerum caussas, mala et casus *solari* dicimur, h. e. solando aut tollimus aut minuimus seu mala, seu sensum malorum. Sic h. l. *excidium Trojæ* solatur Venus, dolorem inde animo conceptum levat. — 239. *Fatis contraria fata rependens.* etiam hoc docte; *rependens*: compensans, *fata contraria*, Trojanorum calamitates, *fatis* se. melioribus, novo Italiæ regno, h. e. sperans, fortunam Trojanorum futuram esse tanto lætiorem. Plane aliter *contraria fata* dicuntur. Æn. IX, 136. — 241. Quem *das* finem, pro, facis, constituis! Poeticæ orationi et hoc propius: δοῦναι, dare, pro facere.

242 — 249. Antenor, et ipse Troja profugus, novas sedes nactus est condito Patavio; cur Æneas simili fortuna non potitur? Locus est valde ornatus. v. Excurs. ad h. l. ubi de toto loco judicium fertur. Livius. I, 1 — *casibus deinde variis Antenora — venisse in intimum maris Adriatici sinum;* hic sinus poetæ doctius *Illyrici sinus*, namque majori Adriatici sinus parti Illyricum prætenditur; idem

Regna Liburnorum, et fontem superare Timavi;
Unde per ora novem vasto cum murmure montis 245
It mare proruptum, et pelago premit arva sonanti;
Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit

245. *magno* Parrhas. ex v. 55. *cum vasto* alter Hamb. — 246. *proruptum* defendit Heinsius hic et alibi. cf. inprimis ad Silium III, 51. Est sane exquisita vox hoc sensu, pro *prorumpens*. multi *præruptum*, cf. Cerda. etiam Fragm. Vatic. a pr. m. et ap. Senec. Qu. nat. III, c. 1. quod sane defendi posset. cf. sup. 105. *prœreptum* Ed. Ven. *in mare proruetum* Moret. pr. et Franc. — 247. *urbes* Zulich.

intima regna Liburnorum, nam versus interiores recessus habitarunt Liburni, Illyrici populos, tum Istri, hinc Veneti et Euganei, in quorum sedes Veneti successerant. Spectat autem ad dignitatem orationis poeticæ, ut declarentur regiones non vulgari, sed exquisitiore nomine, v. c. a finibus ac finitimis populis petito: quod si teneas, poetam male a Servio accusatum dices, quod Antenorem Illyricum et Liburniam tenuisse ille dixerit, nec minus male post Corradum a Burmanno defensum ex usu voc. *penetrasse*, quod h. l. sit, transiisse. Immo vero a poeta finibus latius constitutis Venetorum ora his ipsis vss. — 243. 4 doctius declaratur, quam nudo nomine geographico. Quod vero *tutus*, seu incolumis, ad Venetos pervenit, hoc simpliciter ad errorum discrimina referam. Potuere tamen et alia esse Antenoris fata, quæ nunc ignorantur. Ita colligo ex Sex. Aurel. Victor. de orig. G. Rom. c. 1 *Quare autem addiderit* tutus, *suo loco planissime annotavimus in commentatione, quam conscribere cœpimus, recognitam ex eo libro, qui inscriptus est de Origine Patavina.* (Sic enim locum illum forte constituas). Tandem etiam, poetarum more, qui a finitimis locis clarioribus aut notabilioribus multa designant, (scilicet ut ornatum inde et novarum rerum notionibus suavitatem versibus suis quærant,) *Timavum*, quamquam paullo remotiorem fluvium, sed notiorem et veterum forte poetarum usu frequentatum, ad situm eundem declarandum commemorat. *Fontem Timavi superavit* Antenor, quatenus classe litora legens (neque enim aliter, nisi cursu propius ad Illyricum litus servato, mare Adriaticum tuto navigari potest: cf. Liv. X, 2) prætervectus erat sinum Tergestinum, in quem Timavus immittitur. Non longe a mari in Carnorum finibus ille inter rupium cavernas compluribus ingentibusque aquarum fontibus erumpit, qui paullo post in unum alveum delati flumen faciunt, quod, ubi vix M. passus emensum est, lato ostio in mare exit. Fontes olim habiti sunt *novem;* ex iis prorumpit aqua magno cum fragore: *vasto cum murmure montis;* statimque in unum flumen collecta maris speciem refert late agros inundantis: *It mare proruptum et pelago premit arva sonanti*. Latius hæc illustrata v. in Excursu ad h. v. *Hic*

Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit
Troïa; nunc placida compostus pace quiescit.
Nos, tua progenies, cœli quibus adnuis arcem, 250
Navibus (infandum) amissis, unius ob iram
Prodimur, atque Italis longe disjungimur oris.

sedemque Exc. Burm. — 249. *Troica* tres ap. Burm. *cum placida c. p. quieuit* Menag. alter. — 251. *Infande* duo Burm., (et sic apud Servium legendum: *infandum* pro *infande* posuit.) *amissis infandum* Dorvill. — 252. Dubitat Burmannus, an *aque* sit scribendum. Verum etsi non scribitur, subintelligendum tamen: *atque* ab *Italis oris disjungimur*, interjacente mari et aliis terris. *arvis* Leid. unus et Hamb. pr. pro var. lect.

tamen, noli hærere ad fontem Timavi: sed latius, in oris his litoris Adriatici, et quidem, cum ad intimos sinus recessus penetrasset, inter Euganeos, qui tum hæc loca tenebant, Patavium ille condidit, et *genti nomen dedit;* at quale? dicunt *Antenoridarum:* apud poetas utique; non vero vulgare nomen. sed *Venetorum* nomen, quod vulgo veteres ab *Henetis* Paphlagoniæ, quos Antenori viæ socios fuisse aiebant, ductum esse volunt. *armaque fixit Troia*, pace sc. et tranquillo otio parto; quod suavi rerum imagine reddidit, petita illa ab iis, qui militia missi arma suspenderent et figerent. cf. Pompon. Sab. ad h. l. *Nunc placida compostus pace quiescit:* quo sensu hæc dicta sint, dubitare licet; aut enim de morte aut de otio et tranquillitate, qua Antenor reliquam vitam exegit, accipi potest; in utroque tamen duri aliquid inest. Sane *componi* absolute mortui dicuntur, et iidem *quiescere*. inf. IX, 445 *placidaque ibi demum morte quievit.* VI, 321 *Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.* Veneris tamen consilio, dum Æneæ calamitatibus Antenoris fortunam secundam comparare vult, parum conveniret, Antenoris *mortem placidam* laudare; At si de quietis sedibus, rebus placatis, vita tranquilla agitur, tum fere *res compositæ* memorantur, non *ipsi homines;* aut si hoc sit, tum adjectum aliquid videas: *ad pacem*, *ad modestiam* etc. Atque ita etiam in iis ipsis locis fit, quæ h. l. a Burmanno laudantur. Dicendum itaque, aut poetam h. l. *compositum* novo exemplo adhibuisse, ut et voc. *quiescere*, pro, vitam quiete exigere; quiescit *rebus compositis*, adeoque et ipse *compositus;* aut manendum in priore significatu: ut a Venere interpositum hoc sit, tranquillitatem Antenori ad extremam usque vitam contigisse. Ita *pace* pro morte.

250—253. Argumentatur Venus ab exemplo simili. Magno autem cum artificio se ipsam facit unam ex Trojanis, qui injuriam tulerint: *Nos, tua progenies, quibus annuis arcem cœli*, h. l. cœlum, promittis Æneam post mortem inter deos iri relatum. cf. mox v. 259. Callide et invidiose etiam illa: *unius* ob iram sc. Junonis, et *navibus a.* pro navium parte et *prodimur*, per frau-

Hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis?
Olli subridens hominum sator atque deorum
Voltu, quo cœlum tempestatesque serenat, 255
Oscula libavit natæ; dehinc talia fatur:
Parce metu, Cytherea; manent immota tuorum
Fata tibi; cernes urbem et promissa Lavini

253. *in regna* pro var. lect. Hamb. sec. et Oudart. — 255. *tempestatemque* Bigot. — 256. *dein* tert. Goth. — 257. *Cytherea.* Mirum ex τὰ Κύθηρα, Κυθήρεια, factum esse Κυθέρεια, etiam Κυθερεῖα. Itaque aliam originem vocis petunt grammatici ἀπὸ τοῦ κεύθειν τὸν ἔρον s. ἔρωτα apud Hesych. et Etymolog. In utroque Hesiodi versus est, qui laudatur Theog. 198., non Homeri. — 258. *et* in al. deest, monente G. Fabricio, conterraneo nostro, quem sequutus est Cuningamus. *Lavini* scripsi v. ad vs. 2.

des perdimur, per insidias Junonis calamitatibus vexamur. — 253. *Pietatis*, qua Æneas insignis. At ipsa suam personam interponens: hæc pietatis et amoris erga te præmia? *in sceptra*, in promissum Italiæ regnum, cum Trojano exciderat, *reponis*, pro vulgari, restituis.

254—296. Sequitur nobilissimus locus, in quo sub vaticinii specie, arte non improbabili, explicantur Romæ origines, incrementa splendorque imperii Augusti.

254 — 256. Aliter hæc Virgilius adstruxit, quam Homerus sua, cum Thetidi annueret Jupiter Iliad. α, 517 sqq. in quibus Jovis majestas augustior. At hic placidi, μειλιχίου, Jovis suavis imago. Osculum Veneris ori impressum ex Iliad. ε, 372 poetæ in mentem venisse videtur, ubi Dione mater Venerem amplectitur. In singulis tamen observa decorem. Vs. 254 secundum Ennium: *Olli respondet rex Albai longai* et alia. *subridens*, μειδιόων. In v. 255 Ennium ante oculos fuisse notat Servius: *Jupiter hic risit; tempestatesque serenæ Riserunt omnes risu Jovis omnipotentis.* Sed Ennius, utut oratio horrida sit, multo vividius rem expressit: *Ridet Jupiter; et tempestates arrident.* Apud Gudium Insc. p. V, n. 3 *Jovi Opt. Max. Serenatori* legitur. *Oscula libare* potest sane cum Salmasio post Servium accipi, os alterius leviter labiis suis perstringere; sed si *libare*, delibare, summo ore carpere, pro *osculum*, basium, *sumere*, *eripere*, accipias, poeticæ dictionis genio et carminis dignitati consules. *libare*, (ut XII, 434 *Summa per galeam delibans oscula*) *oscula*, libando, leviter attingendo, sumere; ut in illis, *amnem*, *fluvium*, *libare*. *Natæ* cum energia adjectum, licet jam *olli* antecessisset; ut revocaretur in animum persona ejus, de quo agitur. Ita semper fere Homerus: τῷ δ' — Ἕκτορι et al. Non videbat hoc Servius.

257 — 260. *Parce metui*, parce metuere, noli — φείδεο τοῦ δεδοικέναι. *Cernes urbem;* sentis quam ἐνεργῶς

Mœnia, sublimemque feres ad sidera cœli
Magnanimum Ænean; neque me sententia vertit. 260
Hic (tibi fabor enim, quando hæc te cura remordet,
Longius et volvens fatorum arcana movebo)
Bellum ingens geret Italia, populosque ferocis
Contundet; moresque viris et mœnia ponet:

260. *vertet* Rottend. sec. Moret. sec. — 261. Antiquæ edd. jungunt fere: *Hic tibi.* Ex Græv. notat Burm. *Hinc* (*Tibi f. enim*) *q.* Duo *hinc. quando te hæc* Menag. alt. — 262. *evolvens* Hamb. pr. Paris. a pr. m. Dorvill. Ed. Ven. uti Waddel. Animadv. Crit. p. 10. emendarat; et sane de temporum historiis commode τὸ *evolvi.* Sed non bene copula desideretur; et epicæ orationi accomodatissimum: *movebo voulens longius*, pro petam, repetam. Hoc fere Ge. II, 295 Æsculus — *immota manet multosque nepotes*, *Multa virum* volvens *durando sæcula* vincit, et sic alibi *volvens* simili sensu: *Tum genitor veterum* volvens *monumenta virorum* — *ait* Æn. IV, 102. *ac volvens* Parrhas. Sed *et v.* etiam fragm. Vatic. *monebo* ed. Dan. et quæ eam sequuntur. *decebo* Puget. et un. Guelf. in Exc. Cort. — 264. *mor-*

sit expressum. Mox *manent* pro exile *sunt.* — 259. Propter v. 250. *cœli quibus annuis arcem.* Bene addidit *feres*, ut gratius esset, quod per ipsam fieret, monente Servio. Recipietur utique olim Æneas inter deos Æn. XII, 794 *Indigetem Æneam scis ipsa, et scire fateris, Deberi cœlo fatisque ad sidera tolli.* Utrumque ex Ennio I Annal. *Unus erit, quem tu tolles ad cærula cœli Templa;* qui versus non ex Veneris, ut Columna putat ad e. l. p. 34, sed ex Martis oratione servatus est. Docent hoc sequiorum poetarum loca, qui Ennium ante oculos habuerunt, inprimis Ovidii Fast. II, 487, ubi Mars ad Jovem: *Redde patri natum* (Romulum) — *Unus erit, quem tu tolles in cærula cœli,* (quæ ipsa lectio ex Ennio tuenda) *Tu mihi dixisti. Sint rata dicta Jovis.* Adde Met. XIV, 813 sqq. — 260. *Neque me sententia vertit.* ad v. 237 *quæ te g. sententia vertit?* Ceterum *magnanimus*, ut semel moneamus, male de generosa animi indole accipiunt; est *fortis*, *animosus*, ex *μεγάθυμος*, *μεγαλήτωρ*, *μέγαφρονέων*, quæ omnia ad bellicam virtutem referenda.

262 — 266. Quandoquidem hæc cura te mordet, cruciat, rem tibi exponam et *longius volvens fatorum arcana movebo*, h. e. fata altius repetam. Usum τοῦ *movere* exemplis bene declaravit Bentlei. ad Horat. III, Carm. 7, 20. Ratio in eo inest, quod quæ ἐκφέρομεν, proferimus, promimus, manifesta facimus, declaramus, proprie *movere* dici possumus. *longius volvens*, evolvens, repetens. Præclare autem poeta *e Jovis persona* fata Æneæ et posterorum potiora recenset. Ad totum locum cf. Exc. III ad lib. XII, 189. — 263. *Italia*, in Italia, more Græcorum adoptato a Virgilio et hinc ab aliis. *populos*, viros, *feroces contundet.* vides prælia cum Rutulis et Etruscis per victoriam declarari. — 264. *Moresque viris et mœnia ponet*, ur-

Tertia dum Latio regnantem viderit æstas, 265
Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
* Additur (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno), *
Triginta magnos volvendis mensibus orbis
Imperio explebit, regnumque ab sede Lavini 270
Transferet, et longam multa vi muniet Albam.
Hic jam ter centum totos regnabitur annos

tesque Zulich. *mœnia condet* Oudart. et Hamb. pr. pro var. lect. a glossatoris manu. — 266. *transierant* qu Moret. *cum* alter Hamb. — 267. *Iulus* Exc. Burm. sed *Iulo* defendit etiam Rufin. de Schem. Lex. pag. 33 ap. Burmann. *quoi* fragm. Vatic. — 268. Versus suspectus. aut totus incertus, aut suppletus post *additur*. v. Excurs. VIII ad h. v. Erat tamen versus in codd. jam tempore Auctoris de progenie Augusti, qui vs. 267. 268. recitat. — 269. *annos* Longob. Pierii, sollenni lapsu. — 270. *ab s.* Heins. e Medic. et al. adde Rom. antea: *a s.* Sprot. et Parrhas. *a sede Latini*. Ceterum si *Lavinium* unice verum est, cf. sup. ad v. 2, scribendum hic et v. 258 *Lavini*. — 271. *magna vi* Zulich. ut et alibi. v. Burm. *vi multa* Oudart. et sic alii ap. Pier. *muniet urbem* sec. Hamb. — 272. *tercentos* Montalb. et Ven. *trescentum* fragm. Moret. *Hinc* Serv. et MS. Bersmanni, quos sequitur Cuningamus; et sic aliquot Heinsiani; *hoc*

bem condet Lavinium et novum imperium fundabit legibus, (leges ponet, νομοθετήσει,) per illud triennium, quo regnum tenebit. Hæc ornat: — 265. *Tertia dum* h. e. *donec. terna hiberna*, pro hibernorum temporibus h. e. per tres hiemes, tres annos. — 266. *Rutulis subactis*, Turno victo ac cæso.

267. Inter Trojanos, dum Trojanum regnum fuit incolume, Ilus dicebatur. *regno*, sub regibus; at nunc eversa Troja, Julus dici cœpit. Sed v. Excurs. ad h. v.

269 — 271. Trigesimo regni anno. Ascanius Albam Longam condidisse, sedemque regni a Lavinio in novam urbem transtulisse traditur. Quod si is verborum sensus esse debet, antique locutus est poeta pro: Ascanius XXX annos imperio explebit, *cum* regnum transferet. Si tamen ad communem rationem grammaticam verba accipias, nihil definit poeta, sed Ascanium XXX annos esse regnaturum, et in hoc regni tempore urbem novam conditurum ait. Prius tamen illud cum poetæ rationibus convenit: cf. inf. VIII, 42, 47, 48. *orbes*, annos, *magnos*, longos, ut alibi, epitheto ex natura anni depromto, quatenus plurium mensium spatia in se comprehendit. Argutatur Macrob. in Somn. Scip. II, 11 et Serv. cum aliis interpretibus in h. v. In Ecl. IV, 12 *magni menses* vim habere possunt ex reliqua oratione. *volvendis mensibus*, qui volvuntur, volvunt se. *muniet* exquisitius quam *extruet*. *multa vi*, magnis opibus, magno hominum rerumque apparatu; at Burm. contendit esse, magno impetu, animi ardore, studio.

272. 273. Per CCC annos reges e Trojana stirpe Albæ Longæ esse

Gente sub Hectorea; donec regina sacerdos
Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupæ fulvo nutricis tegmine lætus 275
Romulus excipiet gentem, et Mavortia condet
Mœnia, Romanosque suo de nomine dicet.

duo. Cum *regnabitur* absolute dictum sit, tum autem ex more dicendum esset, *genti Hectoreæ* h. e. ab *g. H.* Burmannus, Vir latinissime doctus, emendat: *Hæc* sc. Alba regnabitur. Nescio tamen, annon vulgata ad eundem loquendi modum accedat: *regnatur* est regnum tenetur habetur, *sub gente H.* ut Homeri ὑπὸ, cum notatione obsequii aut imperii, quod patitur quis Iliad. ζ, 159. Ζεὺς γάρ οἱ ὑπὸ σκήπτρῳ ἐδάμασσε. Argivos. *Hæc* tamen expeditior est lectio. — 274. *Partu geminam* sec. Hamb. — 275. *tectus* Vratisl. — 276. *accipiet* Hamb. pr. cum uno Guelpherb. in Excerpt. Cort. nec hoc male. — 277. *ducit* alter Hamb.

regnaturos ait ad Romulum usque. De rationibus historicis olim in Excursu III ad lib. XII, 189 disputabitur. *Gens Hectorea* est Trojana simpl. ut V, 190 *Hectorei socii.* sic et alii: v. Burm. ex Trojana saltem stirpe, si forte non omnes ex Æneæ prosapia, oriundi fuerunt reges, qui Albæ Longæ imperarunt, quamvis illa non modo Trojanos sed etiam Latinos Aborigines haberet incolas. *regnabitur sub gente Hectorea*, regnum durabit sub Trojanæ stirpis regibus. cf. Var. Lect. Æn. XII, 826 *Sit Latium; sint Albani per sæcula reges* etc.

274 *Ilia*, tanquam Trojana stirpe, oriunda, poetis dicta, ab Ilio Trojæ, Rhea Silvia, *sacerdos*, Virgo Vestalis, *regina*, h. e. regio sanguine orta, ut βασίλισσα, *Marte gravis*, e Marte gravida, gemellos uno partu edet.

275—277. Romulus Romam condet. Quam ornate et splendide hoc poeta extulit, *Ut lupam nutricem* attingeret, Romulum, antiquorum heroum more, pro casside lupi exuvias, seu lupinam pellem, gessisse narrat. *Et galea hirsuta comta lupina coma*, etiam Propert. IV, 10, 20 de Romulo. Hoc igitur habitu occurrere debuere vetera Romuli signa. *lætus tegmine*, pro ornatus, aut, qui habet. *tegmen lupæ* pro exuviis lupæ. v. Burm. Nec vero accipiendum, quasi lupæ ipsius, a qua nutritus fuerat, pellem detractam sibi imposuerit; sed ornat epitheton *nutricis lupæ:* quia ex eo genere fuit illa, a qua ipse nutritus esset; ut bene observat Mejerotto V. C. *Romulus excipiet gentem*, proprie, *regnum gentis*, imperium gentis Hectoreæ, s. Trojanæ; succedet in regno Albano Romulus. De voc. *excipere* de rebus, quas nanciscimur, aut nacti sumus, v. ad Ge. IV, 207. Sunt hæc omnia, vaticiniorum et oraculorum more, per ambages ac pleniore ore exposita, quam in oratione Jovis ad filiam exspectari poterat. *Mœnia Mavortia*, Roma a Martis filio condita, ut sæpe al.

His ego nec metas rerum nec tempora pono;
Imperium sine fine dedi. Quin aspera Juno,
Quæ mare nunc terrasque metu cœlumque fatigat, 280
Consilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.

278. *metam* Bigot. minus poetice. — 280. *quæ terrasque* quidam codd. ap. Burm. et Pier. sed sic melius *que* abesset. — 281. *mecumque juvabit* sec. Moret. sollennis varietas. cf. Burm. — 282. *Progeniem rerum dominos* Bigot. Sed *Romanos* firmat Sueton Aug. 40 et, qui et ipse versum repetit et ad Domitiani laudes trans-

278. 279. *Rerum metas*, h. e. limites *imperii. sine fine*, æterna urbs, ut in numis et monumentis. A poetis hæc innumeris in locis ornata et variata.

280. 1. 2. Ipsa Juno aliquando studio Romanorum tenebitur. Fuit enim cum Jove et Minerva Romanarum rerum præses. *Quæ m. — metu c. fatigat.* si *metu*, h. e. præ metu, Juno fatigat omnia sc. precibus, ortatu, minis; habes auctoritatem v. 23 *Id metuens veterisque memor Saturnia belli* etc. Sic tamen tenue nescio quid infertur orationi. Sin *Juno fatigat metu* h. e. terroribus, *mare*, *terras*, *cœlum*, verearis forte, ne turgere videatur oratio. Sed dicta hæc sunt ad vulgarem loquendi modum: terroribus omnes agitare et vexare. Itaque Junonem omnia *versare*, *miscere*, ut Trojanos perdat. Inf. XI, 400 *Proinde omnia magno Ne cessa turbare metu.* et VII, 301 *Absumtæ in Teucros vires cœlique marisque. Fatigare*, ut *exercere*, de rebus, quibus vel abutaris vel frequenter, multum, nimium utaris; unde est turbare, affligere, vexare. cf. ad VIII, 93. — 281. Junonem animo mutato in meliorem partem, εἰς τὸ βέλτιον, jam consulentem sic XI, 426 *Multa dies* — *Rettulit in melius*, tulit, mutavit) Romanisque placatam ex Horatio reminisceris Carm. III, 3 *Gratum elocuta consiliantibus Junone divis* etc. — 282. *Romanos rerum dominos gentemque togatam.* hanc a Laberio habuit poeta: notante Macrob. Sat. VI, 5: extr. Augusto frequentatum hunc versum, ex Sueton. Octav. 40 notum. Versus dignitatem in prima parte facile percipias; at post *Romanos rerum dominos*, annon languet *gentemque togatam*, h. e. a vestimenti genere designatam? Quis enim nunc simile quid ferret in Gallis, Anglis, designandis? Scilicet Romanos *belli pacisque artibus claros* memorat poeta: *Romanos, rerum dominos*, h. e. orbis terrarum regnatores, an hoc sine armis? sine bellica virtute? Jam *gentemque togatam* intelligas spectare ad togæ, h. e. pacis, artes ac virtutes. Et cogitandum, majorem dignitatem in toga olim fuisse quam nunc in ullo vestimenti genere. *The enrob'd people* diceret non minus graviter Britannus aliquis, ut belle monebat me Brandes. socer meus pie colendus. *Sic placitam*, ita ego constitui, decrevi. De formula agit Burm. ad Æn. II, 428.

Sic placitum. Veniet lustris labentibus ætas,
Quum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis. 285
Nascetur pulchra Trojanus origine Cæsar,
Imperium Oceano, famam qui terminet astris;
Julius, a magno demissum nomen Iulo:
Hunc tu olim cœlo, spoliis Orientis onustum,

fert, lib. XIV, 124. Martialis. — 283. *placitum est* Leidens. male cum aliis ap. Pier. v. Burm. ad Lucan. II, 5, et inf. ad Æn. II, 428. — 284. *Pythiam. Phythiam* male scribitur. — 285. *Imperio* Parrhas. ex interpretatione. *et v.* duo. *cunctis* Hamb. pr. cum nonnullis Pierianis. — 287. *Et famam* sec. Hamb. *fama* deleta lit. *m* Regius. *terminat* Oudart. et duo Leid. a m. pr. 288. *dimissum* plerique vitiose. — 289. alii olim *honestum*, sec. Serv. natum scilicet ex *honustum*, ut scribebatur.

283—285. Splendide Romanorum bella cum Græcis, et Achaiam in provinciam po. Rom. redactam, designat. In simili acumine versatur Epigramma Adriani Imp. seu verius Germanici, in Ilium novum Anthol. Gr. lib. I, p. 98 Steph. Analect. Brunck, T. II p. 285. II. et latine, sed minus venuste, Anthol. Lat. lib. I, ep. 103. *Placitum est*, de iis quæ in satis habentur. *lustris*, doctius quam, annis. *domus Assaraci*, Romani a Trojanis oriundi, inter quos Assaracus, Trois filius, ex Æneæ fuit majoribus. v. Apollod. III, 12, 2 et Not. Conon. c. 12. Græcia præclare per *Phthiam*, utpote Achillis patriam, et *Mycenas*, Agamemnonis regiam, declarata; nec non per *Argos*, quos tum Diomedes tenebat; (Iliad. β, 559 sq.) erant tamen illi tantæ tum dignitatis, ut apud Homerum tota Græcia per *Argos*, et totus exercitus *Argivorum* nomine insigniretur. inf. VI, 839 *Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas.* Gravissima vocabula et ista: *Servitio premet — dominabitur*.

286 seqq. Ad Augustum referas haud dubie verius quam ad Julium Cæsarem cum Servio, Cerda et aliis ap. Burm. Nam nec terrarum imperium v. 287 facile Cæsari tribuitur, neque *is spoliis Orientis onustus*, neque ab eo pax restituta v. 290. Contra de Augusto illa ubique obvia. v. inpr. Æn. VI, 793 sq. Et *is Cæsar: Julius* adoptionis jure; hinc *Trojanus*, ab Ascanio Trojano genus ducens; itaque *Julius*, *nomen demissum a magno Iulo*, h. e. nascetur Cæsar, Julius nomine, quod nomen ab Iulo in eum venit. *pulchra origine* simpl. clara. Nec ad Venerem respici posse puto, per sermonis usum. — 289. *Hunc — spoliis Orientis onustum.* hæc illa perpetua poetarum inprimisque Virgilii de Augusti in Parthos expeditione vaticinatio. v. Vit. Virg. ad ann. 724. 725. 734. cf. ad Georg. II, 170. neque in unum certum annum ea cogere necesse est; quin,

Adcipies secura; vocabitur hic quoque votis. 290
Aspera tum positis mitescent sæcula bellis.
Cana Fides, et Vesta, Remo cum fratre Quirinus,
Jura dabunt; diræ ferro et compagibus artis
Claudentur Belli portæ; Furor impius intus,
Sæva sedens super arma, et centum vinctus aenis 295
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.
Hæc ait: et Maia genitum demittit ab alto;
Ut terræ, utque novæ pateant Carthaginis arces

290. *Adspicies* Fabricii MS. cum Goth. tert. et quatuor apud Burm. qui *accipies* Schol. Cruqu. Horat. auctoritate et Ge. I, 28. *et te maximus orbis — Accipiat.* Sed est omnino gravius, et habet plus ἐνεργείας respectu Veneris. Sic v. 259 *sublimemque feres.* — 291. *mitescunt* Hamb. alt. Ceterum Burm. conj. *Aspera quum p. — Cana Fides — jura dabunt.* Sed hoc est, vaticinationis impetum et vim infringere. Sunt scilicet talia abruptis sententiis efferenda. — 293. *Et* deest Bigot. *arctis* al. ut male scribi solet. — 295. *Sceva* Franc. et Parrhas. — 297. *Maiæ* sec. Moret. et sic Rom. a m. pr. *demittit* ex melioribus reposuit Heins. Vulgo *dimittit. demisit* Ald. et Junt. et sequitur *arceret.* Verum in poeta epico non locum habet ea observatio e Cicerone petita. *dimisit* pr. Goth. *demittit Olympo* Goth. sec. — 298. *atque* al. et sic vulgo ante Heins.

adeo ante signa a Parthis reddita, poeticus ingenii fervor hæc ita recte efferre potuit. — 290. *secura,* nemine intercedente, Junone placata. *vocabitur hic quoque votis,* præclare honores divinos habendos Augusto ostendit, ut Georg. I, 42.

291. Ad Janum clausum U. C. 725 et pacem per terrarum orbem restitutam recte refertur. cf. Virg. Vit. ad h. a. Nec tamen hinc probare aliquis suscipiat, hoc ipso anno primum Æneidos librum esse scriptum. *sæcula aspera mitescent,* tempus illud erit pacatum, finitis bellis. Tribuitur tempori, quod hominum est. Quæ sequuntur, v. 292 — 296 magnifice expressa sunt: v. Excurs. ad h. v. Ait fidem, religiones patrias, et civium concordiam, exstinctis bellis et discordiis, rempublicam esse temperaturas. *Fides cana,* prisca, antiqua, qualis majorum fuit. *Vesta,* patria eaque antiquissima religione Romanis culta. Cum his *Romulus* et *Remus jura dabunt,* imperio Romano præerunt, ita ut ad pristinam illam temporum sanctitatem et integritatem, quæ ante parricidium Remi a Romulo commissum fuit, rediisse res videri debeat. *Bellum,* ὁ Πόλεμος, h. l. dei personam sustinet; idem mox *Furor. Belli portæ* respiciunt Jani templum (cf. Æn. VII, 607), quod pace restituta clausum quasi pro carcere et custodia Belli haberi potest. Reliqua vss. 294, 5, 6 ad terrorem animorum composita sunt.

297 — 304. Observa, quam succincta in seqq. narratio sit. Bene

Hospitio Teucris: ne fati nescia Dido
Finibus arceret. Volat ille per aera magnum 300
Remigio alarum; ac Libyæ citus adstitit oris.
Et jam jussa facit; ponuntque ferocia Pœni
Corda, volente deo. In primis regina quietum
Adcipit in Teucros animum mentemque benignam.
At pius Æneas, per noctem plurima volvens, 305
Ut primum lux alma data est, exire, locosque
Explorare novos; quas vento adcesserit oras,
Qui teneant, nam inculta videt, hominesne feræne,

300. *æthera* Leid. et al. *aera multum* ed. Ven. — 301. *ac* deest pr. Moret. — 302. *Omnia jussa* Oudart. *At jam j. gerit* Hamb. pr. — 306. *alta* sec. Moret. *alba* tentat Wakef. Silv. crit. P. V. p. 80. temere. *locosque Quærere constituit, quos vento a.* — *Explorare* Menag. pr. Ex quibus illa possis tenere: *locosque Explorare novos., quos vento accesserit; oras Qui teneant, — hominesne feræne.* Ap. Rufin. de Schem. Lex. p. 253 corrupte: *Expl. locos, q.*—307. *accesserat* Leid.—308. *vident*

autem in hospitio Teucris parando ministerium deorum interponitur, ne res miraculo careat. — 299. *Fati*, seu, quo Trojanis Italia erat petenda, seu omnino numinis voluntate ac jussu, adeoque fato Trojanos ad Libyæ litus esse delatos; quod ignorans Dido, ne advenæ in his litoribus sedem figere vellent, vereri, eosque ab escensu in terram prohibere poterat; cf. 527 sqq. Mox 301. *remigio alarum* ornate. Alæ avium cum navium remis comparari solent. Lucret. VI, 743 et Græci, πτεροῖς ἐρέσσει Eurip. Iphig. in T. 289. et in Ione 162 ἐρέσσει κύκνος· primoque loco Æschylus Agam. 52. — 302. Ponunt feroces animos; mites et placidos animos accipiunt, ne advenarum conspectu exterriti armis eos propulsent. *quietum animum*, ἵκηλον, l. εὔκηλον, pro placidum propitium, εὐμενῆ. Ingeniose autem hoc ad *Mercurii* operam refertur, cum ille sit deus commerciorum, persuasionis et humanioris cultus. Ut Horat. *qui feros cultus hominum recentum Voce formasti.*

305—308. Paratur nunc Æneæ ad Carthaginem accessus; cui et ipsi mater Æneæ intervenit. *Per noctem plurima volvens*, οὐκ Ἀτρείδην — Ὕπνος ἔχε γλυκερὸς, πολλὰ φρεσὶν ὁρμαίνοντα Iliad. κ, 4. *lux alma*, grata, jucunda. Ut semel moneamus, *almus* convenit fere cum nostro *wohlthatig*, quo poetæ utuntur. — 307. Explorat, loca nova, et explorat, ad quas oras accesserit, venti vi, seu tempestate, appulsus — *exacta*, quæ explorasset, comperisset, *referre*. — 308. Color ductus ex Odyss. ζ, 119 sqq., ubi Ulysses in Phæacum insula expergiscitur; et multo magis ex Odyss. κ, 144 sqq., ubi Ulysses ad Æanam insulam appellit.

Quærere constituit, sociisque exacta referre.
Classem in convexo nemorum, sub rupe cavata, 310
Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
Occulit; ipse uno graditur comitatus Achate;
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Cui mater media sese tulit obvia silva,
Virginis os habitumque gerens, et virginis arma 315

Medic. a m. pr. *ferœve* male multi. — 309. abest *que* a Longob. et al. Pierio non probante. — 310. *convexu* Zulich. Oudart. Leid. a m. sec. et Exc. Burmann. — 311. Iidem fere versus inf. III, 229. 230. — 312. *Achatæ* Medic. sed *Achate* firmat Heins. Prisciani auctoritate. *atque uno* Hamb. pr. et Puget. — 313. *lati ferri* Hamb. pr. pro var. lect. quod ex Servio esse derivatum Burm. vidit. conf. IV, 131. — 314. *sese obtulit* novem ap. Burm. quod recte rejicit. Sed ratio est, quod *sese tulit* exquisitius est; ut et illud : *obvia se tulit*, quam *tulit se obviam*. Sic inf. 439. *Infert se sæptus nebula*. III, 598. *mox sese ad litora præceps — tulit*. Nec tamen semper hoc sequitur poeta. Nam inf. 503 *talem se læta ferebat*. non, *talis*. — 315. *ferens* Sprot. et Hamb. pr. *Virginis — et virginis Spartanæ* miror nemini displicuisse sic juncta, quippe parum suaviter. Assimulaverat se facie ac vestitu *puellæ*, et erat armata *puellæ Spartanæ* more. Nec importunitatem mutata interpunctione sustuleris. Expectabas Nympham vel Dianam: *Naidos os habitumque*

310. Classem occultat sub convexa rupe nemoribus consita 162 — 165. *horrentibus* umbris; arboribus. v. ad X, 237 et sup. procem. 4. I, 165. — 312. 313. *Crispans*, exquisitius quam vibrans, habens. Crispantur, quæ incurvantur, inflectuntur; Est τὸ πτύσσεσθαι de hastis Iliad ν, 134. Binas hastas gerere, mos fere heroum cum apud poetas, cf. XII, 165, tum apud artifices. Res vana esset, exempla congerere. *Achates* Æneæ comes datus, ut ap. Homer, θεράποντες heroum et ἑταῖροι· Idomenei Meriones, Diomedis Sthenelus, Achillis Patroclus.

314. Antequam silvam litoris esset egressus, *sese tulit*, se egit, incessit, facta *obvia* (cf. inf. 503) ei Venus, puellæ venatricis vultu et amictu. Habuit, quem imitaretur, Homerum Odyss. ν, 19 sqq: ν, 221 sqq., ubi Minerva altero loco puellæ, aqualem gestanti, in altero pastori assimulata Ulyssi obvia et viæ dux fit. Sed non infeliciter rem variavit Virgilius.

315—320. Arcum cum sagitta habebat, et veste succincta, coma sinuque soluto, erat puellæ Spartanæ vel Treissæ more. Hoc structuræ forma variavit. De Spartanarum puellarum exercitatione, quam huc vocant interpretes, palæstrica nota res. Enimvero tum *nudæ* erant, ut tot loca docere possunt; vel Plutarchi ille classicus in Lycurgo p. 47 F. et — *More tuæ gentis nitida dum* nuda *palæstra Ludis*, Paris ad Helenam apud Ovid. Epist. XVI, 149. cf. Propert. III, 14, 1, ubi v. Intpp. et Crag. de rep. Laced. lib. III. t. 9. inst. 4. In nostro autem poeta *vestitæ* illæ sunt et *arcu pharetra-*

Spartanæ; vel qualis equos Threissa fatigat
Harpalyce, volucremque fuga prævertitur Eurum.

gerens, aut simile quid; ut Ovid. Met. I, 691. 5 *Naias una fuit — ritu quoque cincta Dianæ Falleret, et credi posset Latonia* — 316. *Virginis arma Sarranæ* h. e. Tyriæ (cf. Georg. II, 606) ingeniosa est emendatio Marklandi ad Statii. Silv. V, 2, 118. Burmannus eam h. l. exagitat, quod de Tyriis colonis Æneas nondum aliquid cogitare poterat; Spartanæ autem vel Threissæ virginis species occurrere jam ante Æneæ debuerat. De Spartana tamen non minus dubitare licet, an uspiam Æneæ visa fuerit. Enimvero poeta non declarat, qualem sibi Æneas deæ speciem animo nunc finxerit; sed lectori delineat formam et habitum Veneris, qualem lector suo animo eam repræsentare sibi debeat. Marklandi autem emendatio locum habet nullum propterea, quod ipsam comparationem jugulat. *Spartanarum* virginum vel Thracicarum formæ habitusque notissimi sunt; his igitur uti debuit poeta ad declarandum id, quod per se sensibus legentis subjici satis clare non poterat. Infra autem Venus, ne dea crederetur, recte se Tyriam aliquam puellam simulare poterat, cum jam expositura esset, qui essent, qui hæc loca incolerent. *Threissa*, *Θρᾶσσα*, *Θρῇσσα*, *Θρήϊσσα* ut Θρᾲξ, Θρῄξ. — 317. al. *Arpalyce. Harpalice*. Sed est Ἁρπαλύκη. Mox vulgo legebatur *Hebrum*; at *Eurum* Rutgersii, Huetii aliorumque (v. Cuningam. ad h. l.) emendatio est, obvia sane et in quam quilibet facile incidat. Docte de ea egit Burm. ad h. l. cf. Bentl. ad Horat. I Carm. 25, 20, ubi recte Euro Hebrus cessit; etiam nuper in Epit. Iliad. 737 ap. Wernsdorf. In nostro loco *Hebrus* defendi potest usu poetarum comparandi motus cur*que instructæ*. Itaque ad communem potius puellarum Lacænarum habitum erit referendum, cum militaria opera tractarent, atque ideo brevibus tunicis, iisque ad femur usque dissutis, uterentur, ut nudum femur in incessu appareret (unde φαινομηρίδες Spartanæ puellæ; qua de re loc. class. Plutarch. in Lycurgo p. 76. F. Eurip. Andromache 596 sqq., ubi v. Barnes. et hic Cerdam. Pollux VII, 55. adde Clem. Alex. II, Pædag. 10). Hic tamen, idque observatione dignum, ab eo potissimum Spartana virgo designatur, quod arcum cum sagittis gerit; et probabile fit, puellas Spartanas venationibus quoque operam dedisse. Nam coma soluta ad eas non spectat; si vel Horatium memineris: *in comtum Lacænæ more comam religata nodum* II, Carm. 11, 23 (quem locum intactum esse relinquendum putamus). — *vel* (talis virginis) *qualis fatigat* (est, cum fatigat) *equos*, equo incedit: quod proprium Amazonibus. *Threissa Harpalyce*. Si omnino puella Thressa memoraretur, de Amazone hæc acciperem: cf. inf. ad lib. XI, 659. Idem sequerer, si de Harpalyce Amazone mihi constaret. Tradita tamen de Amazonibus fuere multa, quæ nunc accurate non tenemus. Ceteroqui *Hapalyces* in vetustis fabulis notum nomen. Alia est ab Iphiclo spreta, a qua cantilena *Harpalice* dicta. Ex Aristoxeni ὑπομνήμασι narrat Athenæus XIV, 3 p. 619. F. Alia Clymeni filia, de qua ex Euphorione Parthenius Erotic. c. 13 narrat. Hic tertia, paullo notior illa ceteris, Harpalyci, Amymnæorum (ita legendum, sic Amymnos Epiri memorat Steph. Byz.) Thraciæ regis filia, quæ in silvis

Namque humeris de more habilem suspenderat arcum
Venatrix, dederatque comam diffundere ventis;
Nuda genu, nodoque sinus conlecta fluentis. 320

susque celeritatem cum fluviorum impetu. Neque obstat, quod Hebrum nonnulli leni et placido flumine procedere tradunt; poetarum enim non semper est in his summa snbtilitas. v. Burm. ad Valer. Fl. V, 180. Assumi quoque in indicium animi potest: venari Harpalycen ad ripas Hebri; itaque eam secundum amnem decurrere velociorem ipso amne. *Eurum* tamen toti comparationis consilio accommodatiorem esse, negari nequit; nec satis in fluvium, etiam rapidissimum, cadit *fuga, volucer, præverti;* at de ventis hæc verba sunt sollennia. Itaque, Brunckii quoque V. C. exemplo, *Eurum* reduxi. Inf. VIII, 223 *fugit ilicet ocyor Euro.* — 319. *comam* Heins. ex scriptis, ut magis poeticum; et sic omnes meliores, etiam Pieriani. Al. *comas. defundere* Sprot. et Rottend. pr. *dispergere* Leid. un. ex gloss.

educta venatibus et cursibus sese duraverat. De ea v. h. l. Serv. et Hygin. f. 193. Ea nunc v. 317. ventos cursus velocitate superat. *fuga*, φυγή; *fugere*, φυγεῖν, sollennia poetis de *cursu* celeri.

318. *De more*, qui venantum mos esse solet. Vulgaris fuisset oratio: *more venatricis. habilem arcum*, qui facile haberi, tractari, potest; εὐ ἀραρότα. cf. inf. ad IX, 365. h. l. levis, ut Valer. Fl. III, 523 *levis omnibus arcus:* I, 109 *Tela puer faciles que humeris gaudentibus arcus Gestat Hylas.* Sane alias *habile telum* potest et de magno gravique dici, si scilicet is, qui gerit, sit robustior, v. c. de Æneæ clipeo Æn. XII, 432. cf. ad Tibull. I, 9, 7 et Burm. ad Ovid. II Met. 531. — 319. *dederat ventis comam diffundere*, δῶκεν ἀνέμοις φέρεσθαι, h. e. ὥστε φέρεσθαι, diffundendam; scilicet comam solutam habebat. Amplificavit hæc, ut solet, Claudianus de R. P. 30 sqq. — 320. *Nuda genu*, adeoque succincta, ut venatrix; v. ad Callim. in Dian. v. 11, ubi v. Spanhem., et ad Oppian. I Cyneg. 97, cothurno tamen suras revincta, ut v. 337 subjicitur. Talis Atalanta effingitur ap. Philostr. jun. 15. p. 887 — *Sinum collegerat nodo;* possis intelligere fibulam, ut inf. IV, 139 *aurea purpuream subnectit fibula vestem*, ubi cf. not., et de Charonte VI, 301 *Sordidus ex humeris nodo dependet amictus;* et Claudian. de R. P. 40 *Collectæ teneri nodantur iaspide vestes.* Sed fibula *sinum* non colligit *in pectore*, nec in tunica; nam, si bene meminimus, fibulæ in humeris, non in pectore, usus in tunica est. Nec in chlamyde et aliis vestibus tunicæ superinjectis, talem fibulæ usum memini; sed subjectum pectori est cingulum. Occurrunt quidem feminarum signa, in quibus palla medio corpori circumjecta nodo ex pallæ oris facto collecta est; at in tunica hoc fieri nequiit. Igitur melius de cingulo accipiemus. Cerda Livii Andronici notos versus apud Terentian. Maur. pag. 2426 Grammat. Putsch. poetæ ante oculos fuisse suspicabatur: *Et jam purpureo suras include cothurno, Balteus et revocet volucres in pectore sinus.* Scilicet *No-*

Ac prior, Heus, inquit, juvenes, monstrate mearum
Vidistis si quam hic errantem forte sororum,
Subcinctam pharetra et maculosæ tegmine lyncis,
Aut spumantis apri cursum clamore prementem.
Sic Venus; et Veneris contra sic filius orsus: 325
Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,
O, quam te memorem? virgo; namque haud tibi voltus
Mortalis, nec vox hominem sonat; o, dea certe;
An Phœbi soror? an Nympharum sanguinis una?

321. *Et prior. At prior. Ac prius* in al. *inquit, nobis m.* Goth. sec. — 322. *Si quam hortantem* Zulich. — 323. *pharetram* habebant codd. Prisciani tempore et sic Hamb. sec. et aliquot Pieriani. Ita scribendum etiam esset *tegmina*, ut Gudian. a m. pr. *maculoso* Mentel. pr. *aut m.* Menag. pr. — 325. *at* Serv. et edd. Ald. Junt. Scilicet erat ea vulgaris lectio, quam Pierius e codd. consensu emendavit. *sic f. inquit* sec. Hamb. quod meliorem sonum facit, addit Burm: nisi forte *infit* præstat. — 326. *mihi est* Franc. *nec* Goth. pr. — 327. *O quid te* ed. Ven. *voltus* e Gudiano. *cultus* Hamb. sec. Interpunctionem horum versuum mutavi. — 328. *vox hominum* Gud. a m. pr. cum al. *neque vox un.* Moret. — 329. *Aut - aut* vet, exempla ap. Pier. it. Oudart. et Bigot. præstat *an-an*. Sed, si ac-*dus* omnino pro quovis vinculo.

321. Quo sermone ac lingua hic in Africæ oris, Venus et mox Dido, et sic alii in Sicilia et Italia, cum Ænea uti potuerint, ut, quæ dicerent, ab hoc, Trojano homine, intelligi possent, aliena a poesi epica est quæstio, ne dicam inepta. Omnem enim ejus vim, illecebras et gratam fraudem interciperet talis subtilitas. Conventum est inter poetam et lectorem tacite in hoc, ut communi sermone inter se uti putentur Trojani et Achivi et sic porro. Semel monuisse satis est. — 323. *Succinctam pharetra*, ut gladio, ferro, succinctum dicimus: scilicet, modo *vestis succingitur adducta*, sed *succingere* est interdum instruere ita, ut cinctus ope adjungamus rem. Pharetra autem humeris pendet cingulo vincta. Apud Homerum est ἀμφὶ vel περὶ — ἐβάλετο ξίφος simili more. *tegmen lincis* vid. ad v. 275. — 324. Georg. III, 413 montisque per altos *Ingentem clamore premes ad retia cervum.* Hic etiam doctius pro *apro*, *cursum apri premere*, insequi.

327 sqq. Lineas horum versuum videas in Odyss. ζ, 141 sqq. 149 sqq., Ulysses in ignota terra Nausicaam simili modo alloquitur; et Nausicaa respondet fere v. 192 sqq. ut Venus v. 338. Adde Odyss. δ, 376 sq., ubi Menelaus cum Idothea sermonem habet. cf. Hymn. in Vener. 92 sqq. 107 sqq. et Apollon. IV, 1411 sqq. Imitatus est usque ad fastidium copiosus Statius IV, 746 sqq. cf. mox ad 334.

328. Nec tibi vox humana est. *homo* pro abstracto: humanum quid. — 329. *sanguinis*, e genere

Sis felix, nostrumque leves, quæcumque, laborem: 330
Et, quo sub cœlo tandem, quibus orbis in oris
Jactemur, doceas. Ignari hominumque locorumque
Erramus, vento huc et vastis fluctibus acti.
Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.
Tum Venus: Haud equidem tali me dignor honore; 335
Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
Purpureoque alte suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios, et Agenoris urbem.
Sed fines Libyci, genus intractabile bello.

curatius interpungas: *An P. soror? an N. s. una?* non vero: *an P. soror, an.* Non enim est pro *utrum an;* sed sunt duæ diversæ interrogationnes. — 330. *quemcunque* Hamb. sec. et Parrhas. — 331. *et quo sub tandem cœlo.* Parrhas. — 332. *jactamur* Leid. *locorum* et *locumque* nonnulli. — 333. *et vastis* Heins. e libris, suadente jam Pierio. antea *vastis et*, ut multi boni codd. cum Romano, quos v. ap. Cuningam. item, omnes Gothani. — 335. *tum* Heins. e scriptis. v. *tunc.* — 336. *pharetras* Bigot. et Exc. Burm. — 337. *que* abest a Reg. *altæ* Gudian. *aptare* Servius citat ad Ecl. VII, 32. — 338. *urbes* Medic. a m. p. — 339. *sunt fines L.* Bigot. *Libyci fines* Dorvill. *fines Libye* Goth. tert. et Guelpherb.

Nympharum una. — 330. *Sis felix,* χαῖρε θεά. ἵληθι, sis propitia. Ecl. V, 75. *Sis bonus o felixque tuis.* petitum ab auspiciis et ominibus. *quæcunque*, qualiscunque dea es, nostris malis succurre, docendo, sub qua parte cœli etc. — 332. *jactemur*, versemur; nam et hoc exilius erat: et mox *erramus* pro sumus. Hæc et similia nisi observaveris, poetici sermonis vim et indolem non assequeris. Ceterum Odyss. π. 183 sqq. Telemachus Ulyssem a Minerva augustiore forma ac corporis specie ornatum, tanquam deum aliquem, alloquitur simili fere oratione. Neque dissimile Alcinoi dictum Ulyssisque responsio Od. η, 199 sqq. 208 sqq.

335. *Tali honore*, ex v. antec. int. hostia, sacrificio. Vult enim mortalis virgo videri, non dea. — 337. Ad venantum habitum spectat cothurnus. Res nota; ne a sentibus et filibicus læderentur crura. Versus ex Livio Andronico adumbratus: *Sed jam purpureo suras include cothurno.* cf. sup. Ecl. VII, 32.

338. *Agenoris urbem;* a progenie Agenoris conditam, quem Græcorum mythi (v. Apollod. II, 1, 4. III, 1, 1) Phœnicum conditorem, ex Ægypto oriundum, et ejus posteros Sidonis reges faciunt, non Tyri, quæ multo serius et floruit et Græcis innotuit. Sidonii — *Tyron urbem ante annum Trojanæ cladis condiderunt*, Justin. XVIII, 3. Noli itaque mirari, Sidonem, non Tyrum, Homero memorari. — 339. *Sed fines Libyci* sunt, h. e solum est Libyæ pars; (fines sæpe pro ipsa regione, vide vel Burm.) simulque *fines* pro

Imperium Dido Tyria regit urbe profecta, 340
Germanum fugiens. Longa est injuria, longæ
Ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
Huic conjunx Sychæus erat, ditissimus agri
Phœnicum, et magno miseræ dilectus amore:

unus a Cortio collatus. *genus insuperabile* Pieriani aliquot, Moret. quart. et Goth. sec. Leid. et Reg. pro gloss. forte ex IV, 40. *intractabile ferro* Oudart. — 342. *Vestigia* Parrhas. Menag pr. Hamb. pr. et Rottend. pro var. lect. Nec hoc male. sed *fastigia* sunt capita narrationis. — 343. Mirum, in *Sychæus* priorem syllabam produci, mox autem v. 348 (ubi scribi poterat *Is Sychæum*) post tam paucos versus corripi; ut semper aliis in locis corripitur *Sychæus* ad scripturam Medicei Cod. aliorumque vetustiorum scripsit Heinsius; cum antea esset *Sichæus:* quam scripturam retinuerat lib. IV, 502, 552. In Pier. nonnullis *Suchæus* erat. Heinsius tamen *Synchæum* a poeta exaratum fuisse autumabat. nam sic scribi ap. Græcos (apud Eustath. tantum, si recte memini, ad Perieget. v. 196). Brunckius V. C. *Sycchæus* edidit, Συκχαῖος, præclare. Verum sic alia; eaque multo magis ingrata, varietas ejusdem vocis intra decem versus diversimode scriptæ infertur. Alioqui simile exemplum variatæ pronuntiationis est in *Sicània* I, 557, et *Sicani* V, 293, et al. Collegit plura Drakenb. ad Silium IV, 778. Ex *Sicharba* nomen *Sichæi* fecisse poetam Servius ait. *Acervas* aut forte verius *Adherbas* Justino dictus. *Huic Sichæus erat conjux* Goth. tert. *ditissimus auri* jam Huetiana emendatione tritum est. Me non tam v. 349. 358 9 et 363 moveret, quam hoc, quod in tali gente, qualis Phœnicum, mercatu et navigatione inclita, ex *auri* potius copia quam ex latifundis declarari debuisse videntur divitiæ. Et Justinus XVIII, 4, 6 *Huic* (Elissæ martio) *magnæ sed dissimulatæ opes erant*, aurumque *metu regis non tectis sed terræ crediderat.* Enimvero potuit et inter illos esse, qui multas terras in ditione haberet adeoque servorum et clientum opibus valeret; et habuit forte poeta historicos, quos sequeretur, ut ex scriptoribus apparet, sequioribus quidem, sed qui vetustiores excripsere, ut Jo. Malala p. 206 ed. Oxon., qui Servium compilavit, sed alium, quam qualem nunc habemus, et Cadren. Hist. Comp. p. 140 B. διαφθονούμενος αὐτῷ ὡς πολυευπόρῳ καὶ δυνάστῃ. Verbo: speciosa est emendatio *auri*, quam et ipse amplectar; nec tamen talis, ut alteri renuenti hoc idem persuadere possim, aut ut altera lectio pro inepta et absurda haberi queat. Etiam inf. X, 563 *ditissimus* agri *Qui fuit Ausonidum et tacitis* regnavit *Amyclis*, et Silius V, 260 — 266. — 344. *misere* Zulich. sed hoc jam

incolis, Libybus, dixit, qui erant populus indomitus, asper et ferox. nam ad Libyes, non ad Phœnices hoc spectat: *genus intractabile bello*, indomitum, ἀμαιμάκετον, ἄαπτον. Mox — 340. *imperium regit* exquisitius quam, tenet, habet. — 341. 342. In prosa esset: longa esset narratio; sed rem summatim exponam. Etiam in talibus poeticam vim agnosce. *fastigia* sunt rerum capita, κορυφαὶ λόγων. Pindar. Od. 7, 125.

343. Narrationem quæ sequitur, Justinus persequitur XVIII, 4, 5. cf. Excurs. XI. Sichæus ditissimus inter Phœnices agris s. agrorum possessione. ((vid. Burm.) *miseræ dilectus*, τῇ σχετλίᾳ, pro *a misera*, græce; et hoc pro, *ab ea*, ornate. *Misera* autem amore; uti aliqua *misere* amare dicitur pro, valde

Cui pater intactam dederat, primisque jugarat 345
Ominibus. Sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios immanior omnis.
Quos inter medius venit Furor. Ille Sychæum
Impius ante aras, atque auri cæcus amore,
Clam ferro incautum superat, securus amorum 350
Germanæ; factumque diu celavit, et ægram,
Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
Conjugis; ora modis adtollens pallida miris,
Crudelis aras trajectaque pectora ferro 355
Nudavit; cæcumque domus scelus omne retexit.

in *magno amore* latet. — 345. *jugavit* Menag. pr. — 346. Pro *Ominibus, Connubiis* Hamb. alter, Menag. sec. *annis* Bigot. utrumque ex interpretatione. — 348. *quos inter medios* Medic. et Moret. pr. Leid. unus a m. pr. etiam nonnulli in Servianis, duoque Gothani. Utrumque dicitur; sed *medius*, puto, exquisitius. — 349. *aram* sec. Moret. *incautum ante aras — Clam ferro immitis superat* Bigot. — 350. *amorem* Medic. *amore* videtur Rufinianus legisse, ut Rottend. sec. habet. — 352. *una spe* Pierius ex uno ant. et sic Goth. pr. *spe vana* Bigot. *elusit* Zulich. *Multa malus, simulans*, male in Burm. edit. interpungitur. — 353. *in somnos* Voss. sec. — 354. *tollens pallentia* ed. Ven. Distinctio post *conjugis* est a Burmanno; antea non nisi post *miris*. — 355. *Transjecta* Menag. alt. Goth. pr. — 356. *domus et*

amare. — 345. *Intactam*, Homericum κουριδίην ἄλοχον pulchre expressum, *primisque jugarat Ominibus*, h. e. nuptiis, pro quibus auspitia nuptialia dici solent; unde traxit *omina*. Guellius laudat e Propertio (III, 19, 14): *Contineant nobis omina prima fidem* pro amore. *Pater* autem Belus, ex poetæ narratione v. 621. — 346. *Germanus* int. Didonis. Rem Justinus exposuit paullo aliter lib. XVIII, 4 sq. *Quos inter*, int. Sichæum et Pygmalionem. *Furor* quanto potentius quam ira, inimicitia! — 350. *ferro superat* ut δαμᾷ simpliciter cædit, nulla cum vincendi notione. *Securus amorum* q. nil curans; ne ea quidem cogitatione a scelere revocatus, quod sorori, quæ misere conjugem amabat, summos luctus crearet. VII, 303 *optato conduntur Tibridis alveo Securi pelagi atque mei.* Mox — 352. *malus* ad fraudem ac dolum spectat.

353—356. *Inhumati c.* auget rei atrocitatem et somnii narrati probabilitatem epitheton hoc, si memineris, insepultos: nisi humentur, quieti reddi non posse. In verbis ante oculos habuit notum Lucretianum: *simulacra modis pallentia miris*, h. e. miro modo pallida. *Crudeles aras*, h. e. scelus crudele ad aras in se commissum, *trajectaque pectora ferro*, h. e. cædem suam, *Nudavit*; cum

Tum celerare fugam patriaque excedere suadet,
Auxiliumque viæ veteres tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
His commota fugam Dido sociosque parabat. 360
Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni,
Aut metus acer erat; navis, quæ forte paratæ,
Corripiunt, onerantque auro. Portantur avari
Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
Devenere locos, ubi nunc ingentia cernes 365
Mœnia, surgentemque novæ Carthaginis arcem;
Mercatique solum, facti de nomine Byrsam,

scelus Medic. *cæcumque dolis* Dorvill. non male *scelus esse* un. Heins. *scelus ore retexit* Goth. pr. — 357. *patriæque* Medic. quod illustrat Heins. *patriamque* atinquissima aliquot exemplaria Pierii, alter Hamb. Franc. et Witt. quod haud dubie doctius. Sed *fugam* præcesserat; unde errori illud deberi potest; tum minus ingratum est auribus *patria*, quod præfert post Henr. Steph. Burmannus. — 358. *auxilioque viæ* Mediceus Pierii. *veteris* nonnulli, sed ambigua fieret oratio Burm. — 359. *thensauros* veteres scribunt. v. Pier. ad h. l. *ingens* Zulich. sed altera lectione superscripta. — 362. *metus æger* Goth. sec. non male, sed *acer* fortius spirat. *naves sunt forte p.* Zulich. an: *naves tunc f. paratas Corripiunt.* Burm. — 363. *arripiunt* Græv. *ornarunt auro qu.* Moret. idem *portentur.* — 364. *facta est* Puget. *facta* Goth. tert. — 365. *cernes* recte defendit Burm. superato demum colle inf. 419. Mediceus tamen cum multis *cernis.* — 366. *surgentesque — arces* Oudart. — 367. *Bursam* Zulich. Leid. Goth. sec. *mercatique* sc. sunt *solum*, etsi durius, maluit poeta, quam *mercatumque solum*, emtione paratum, sc. cernes, ut orationem variaret nova junctura. Sollicitat versum 367 *Beck* V. C. *de sensu crit.* II. p. 62. quippe similem ei, qui supra erat 109. *Saxa vocant.* Potest tamen

clam facta esset, manifestam fecit; nam *nudare* exquisite pro retegere, recludere, monstrare. hinc *cæcum scelus*, occultum, *domus*, a fratre in sororis marito commissum. cf. Ovid. Ep. VII, 113. De reliquis v. Excurs. ad h. l.

361. *Odium crudele*, μῖσος ἀπηνὲς· propie quale est immanis animi. Sic *sævus*, *crudelis*, *atrox*, et similia, poetis pro, magnus, ingens. *metus* autem *acer*, δριμὺς, vehemens, proprie de animo exasperato. — 364. In *Pygmalionis opes* vis et acumen inest; scilicet quas ille animo et spe jam præceperat; ut et in illis: *dux femina facti*, pro, *suadente Didone*.

366. Sane Didonem arx Byrsa tanquam propriam conditricem habuit; urbem enim jam illa adventante stetisse probabile fit. At hic nolim ita argutari. *Arx Carthaginis* est Carthago. Ἰλίου ἄκρα. — 367. *Devenere — et mercati* sunt *solum*, *Byrsam* h. e. locum, in quo postea Byrsam arcem condiderunt, seu *Bysram* verius; ut post Scaligerum ad Euseb. Chron. multi, quos enumerare ambitio-

Taurino quantum possent circumdare tergo.
Sed vos qui tandem, quibus aut venistis ab oris,
Quove tenetis iter? Quærenti talibus ille 370
Suspirans, imoque trahens a pectore vocem:
O dea, si prima repetens ab origine pergam,
Et vacet annalis nostrorum audire laborum:
Ante diem clauso componet vesper Olympo.

h. l. ferri ex historiis petitum, et iis declarandis inserviens; etsi ingrata est junctura — 368. *Taurinum* Goth. pr. *quantum taurino* Sprot. *possint* Medic. *possunt* pr. Voss. — 369. *quibus aut venistis* Heins. e Medic. aliisque revocavit; et confirmant id Nonius Marcellus et Priscianus. Romanus tamen cum Oblongo et Mediceo Pierii aliam codicum sectam facit, *quibus advenistis;* hanc sequitur Cuning. scriptura per *t* caussam varietati dedit. — 370. *quave* Mentel. pr. *quodve* Menag. pr. *quoque* Hamb. pr. — 371. *ab p.* fragm. Moret. *de p.* Franc. et Menag. pr. — 372. *primum* Hamburg. alt. — 373. *et placet* Franc. a m. pr. *tantorum a. l.* Macrob. III Sat. 2, sed alio loco vulgata exhibetur, *nostrorum a. parentum* vetus codex Pierii, quod frustra ille firmat. — 374. *vesper componet* Hamb. pr. *componat*

sum foret, docuerunt. Sed recte *βόειον βύρσαν*, fabulam, a Græcis haud dubie ortam, poeta sequitur. In *taurinum tergum* provide vulgare *corium* evitat.

369. Q*ui tandem* operose eliquat Burm. Præstat simpliciter dicere, interrogationis vim augeri particula *tandem*, (*τί ποτε. τίπτε* ap. Homer.) et desiderium sciscitantis intentius inde elucescere. *qui venistis*, h. e. qui estis, vos, qui venistis. ut Græci: *τίς δ' οὕτω κατὰ νῆας ἀνὰ στρατὸν ἔρχεαι οἶος.* Il. κ, 82. et sæpe. — 371. *Βαρυστενάχων* Homer., ut Iliad. α, 364 et sæpe alibi. *ἐξ ὑπάτοιο στήθεος ἀμπνεύσας* Apollon. II, 207.

372 — 374. Si ego fata nostra ordine exponere, et tu ea audire velles, dies nos deficeret. Quam ornate singula! Homerus minus sobrie Od. γ, 113 sqq. et ξ, 196 *annos* pro *die* ponit. *repetens pergam*, pro, si repetam. In *annalium* nomine argutatur Macrob. III Sat. 2 et post eum alii. Gravius est vocabulum quam narratio, historia, adeoque magis epicum. *Cælum clauditur* modo nubibus obductis, modo tenebris noctis prætentis, ut h. l. Nec huc trahenda *porta Cœli* Georg. III, 261. *Vesper componet diem* quasi mortuum et sepultum; inquit Cerda post Scaligerum et Turnebum; « qua imagine poetæ noctem repræsentare non refugiunt ». Vellem idoneis exemplis hoc firmassent viri docti. Dies *obire* et *occidere* alio modo dicitur: petitum a sole. Recte Burmannus monuit, *componere* simpl. esse *finire*. Sic et Serv. ad XII, 109; sed quæritur de caussa vocis. Ducta scil. notio a cogitatione Solis s. Diei *quieti se reddentis* et componentis se ad somnum, dum occidit. Ducit eo quod adjectum est *clauso Olympo:* uti quis clauso thalamo se quieti tradit, somno componit: cf. sup. ad 249. Alioqui omnino dicuntur

Nos Troja antiqua, si vestras forte per auris 375
Trojæ nomen iit, diversa per æquora vectos
Forte sua Libycis tempestas adpulit oris.
Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum, fama super æthera notus.
Italiam quæro patriam, genus ab Jove summo. 380

Corradus ait alios leegre v. Burm. Sunt scil. codd. ap. Pierium. Post v. 374 in Græv. cod. spurius versus subjectus erat: *Quam tibi nostrorum statuatur summa laborum.* — 375. *Vestras si forte* Heins. unus. — 276. *init* Zulich. *jactos* unus ap. Pierium. — 377. *forte* Bigot. a m. pr. et al. *forte mala* Zulich. pro var. lect. *applicat* Sprot. quod Burm. præferre mallt. Equidem vim ac virtutem lectionis non capio. — 378. *qui* non agnoscit Moret. pr. et sane concinnius subintelligitur. v. Heins. — 376. *æquora* Menag. pr. et sec. Rottend. — 380. *et* ante *genus* sustulit Burmann. auctoribus libris Montalb. Hamb. alt. Bigot. cf. not. *ab J. ma-*

componi, quæ ordinata et absoluta de manu deponimus. Neque simile est illud: *condere diem*, ut Ecl. 9, 52 *condere soles*, et illud Horatii: *Condit quisque diem collibus in suis*, IV, 5, 29. Nam in his occultare, tegere, est, adeoque exigere diem, donec sol occiderit.

375.—377. *Troja antiqua*, epitheton cum dilectu positum; tanto clarior urbis fama esse debet, quo antiquior illa est. *si per aures iit*, variavit vulgare: si pervenit ad aures vertras. *diversa æquora*, simpl. alia via quam qua iter parabamus; ex illis, Οἴκαδε ἱέμενοι, ἄλλην ὁδὸν, ἄλλα κέλευθα Ἤλθομεν. *tempestas appulit*, δεῦρο πέλασσε κῦμα. *sorte sua*, casu, qualem tempestas afferre solet. Habuit in his, quam sequeretur, poeta orationem Ulyssis ad Polyphemum Od. ι, 259 sqq.

378. *Sum pius Æneas.* v. Exc. ad h. v. *pius* est religiosus, quoniam omnia ad deorum oracula exsequutus est. Itaque *castum* dixit Horat. C. S. 42. *Penates.* v. lib. II, 293 et ad e. l. Exc.

380. Fabulam poeta sequitur, qua Dardanus a Coritho Tyrrheno genus ducere ferebatur, cum Corythus Samothracicus in eum esset translatus similitudine nominis. v. Æn. VII, 205 sqq. 240 sq. VIII, 134. sq. adde III, 167, 8, ubi v. Excurs. III. Hinc lib. VII, 122: *Hic domus, hæc patria est.* II, 620 *tutum patrio te limine sistam.* Hactenus Italia est Æneæ patria; et hactenus *genus a Jove* ductum, h. e. stirpem et originem generis a Jove ducti, quatenus Dardanus, Jovis filius ex Electra, et generis auctor, ex Italia oriundus est. cf. III, 94 sqq. hoc *quærit*, petit, h. e. terram, in qua progenitor ille ortum habuerat. At Burmannus eam rationem sequitur, ut *genus* nominandi casu positum accipiat: *ego Æneas*, *genus a Jove*, h. e. Jovis, ut V, 45, quæro patriam. Quæ ratio per se est bona, sed dura est oratio, et hæc stirpis memoratio paullo serius, quam reliqua oratio fert, subjici videtur.

Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor,
Matre dea monstrante viam, data fata secutus.
Vix septem convolsæ undis Euroque supersunt.
Ipse ignotus, egens, Libyæ deserta peragro,
Europa atque Asia pulsus. Nec plura querentem 385
Passa Venus medio sic interfata dolore est:

Quisquis es, haud, credo, invisus cœlestibus auras
Vitales carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
Perge modo, atque hinc te reginæ ad limina perfer.
Namque tibi reduces socios classemque relatam 390

gno Romanus. — 381. Inepte Grammatici super *Bis denis* commentantur: *viginti* fuisset pedestris orationis forma. — 382. *ata|fata* Græv. erasa prima litera, quasi voluerit *rata*. Sed vulgatam firmat Burm. *data f. sequuntur* Goth. pr. — 383. *convolsæ* Romani et Medic. adeoque optimorum scriptura. — 384. *pererro* Hamb. pr. eadem diversitas IV, 72. Burm. — 386. *est* abest a nonnullis. v. Burm. — 388. *carpis vitalis* Montalb. — 389. *ad r. l.* Exc. Burm. *ad* omittit Rottend. sec. quod forte doctius. *teque hinc r.* Parrhas. et Venet. quod est lenius. *ad lumina* fragm. Moret. et edit. Genev. *profer* Leid. sed v. Burm. — 390. *socios reduces* Dorvill. *classemque receptam* Sprot. Hamburg. pr. Leid. un. et Zulich. sed

381. *Phrygium æquor*, litori Troadis seu Phrygiæ minoris prætentum. *conscendi æquor navibus* doctius dictum, pro vulgari, *conscendere naves*. Qui enim *in altum* evehitur, is et *æquor conscendere* dici potest. — 382. *Matre dea monstrante viam*. Æn. II, 589 sqq. nihil de via a Venere monstrata monetur, sed tantum de fuga v. 619, 620. Verum fuere aliæ in eam rem fabulæ: v. sup. Disquis. II, s. VII, p. LXVI. Quæ Servius et Pomponius ex Varrone de Veneris stella hic incommode satis memorant, potuere insidere poetæ animo in libro II, 693 *de cœlo lapsa* etc. *data fata*, monstrata cum per auspicia tum per oracula III, 95 sq. 163 sq. 375 sq.

In 383—385 observa magnificam dictionem ex verborum dilectu. *ignotus* Serv. exponit *quasi* propter v. 379 *fama s. a. notus*. Enimvero est in terra ignota, inter homines, quibus ipse ignotus est. Sic *solus* aliquis errare dicitur in solitudine. — 385. Eum interpellavit; vel, non *passa querentem*, pro, *non passa* [eum *queri plura*, græca ratione; vel, *interfata querentem*. *non passa* sc. queri *plura* : οὐδ' ἔία κλαίειν Iliad. ν 427. Semper autem apud Homer. ἐᾶν cum infinitivo; non cum participio.

387. 388. Ornate. O carum te superis, cum Carthaginem delatus sis! Expressit autem illud, quod aliquoties apud Homerum: οὐ γάρ ὀΐω Οὔ σε θεῶν ἀέκητι γενέσθαι τε τραφέμεν τε. ut Od. γ, 27. *vitales auras* ex antiquo sermone habet, v. c. ap. Lucret. III, 406 et al.

390. *Classem relatam*; reductam,

Nuntio, et in tutum versis aquilonibus actam:
Ni frustra augurium vani docuere parentes.
Adspice bis senos lætantis agmine cycnos,
Ætheria quos lapsa plaga Jovis ales aperto
Turbabat cœlo; nunc terras ordine longo 395
Aut capere, aut captas jam despectare videntur.

relatam recte defendit Burm. Ego addam: hoc exquisitius esse altero; et, ut *ferri in portum* proprium in re nautica est, sic poetica oratione *referri* ex alto vel tempestate jactatum in portum bene dictum. *relictam* Goth. tert. — 393. Heinsius varie tentat, ægre scilicet ferens procedentes eodem tenore casus *bis senos lætantes*. Malit *lætanti bis senos*, vel *bis seno lætantis a* vel *bis senos lætanti examine*. Sed vulgatam et codd. et Priscianus defendunt; unus Sprot. pro var. lect. *luctantes*. Tu vitio sic occurre, ut accuratius interpungas et legendo moram facias: *Adspice bis senos, lætantes agmine, cygnos.* — 394. *Ætheria quos forte Plaga J. ales ab alto* un. Heins. et Parrhas. — 395 *turbavit* Dorvill. *turbarat* ed. Ven. cum aliquot codd. Pierianis. *turbabit* Romanus. — 396. *captis* Mentel. tert. pro var. lect. Reg. a m. pr. sed adversatur sententiæ. *respectare* Gudian. a m. pr. *jam nunc spectare* Dorvill. *jam* abest Franc. *desperare* est vitium operarum edit. m. Heins.

reducem. *versis aquilonibus*, h. e. ventis simpliciter. Mox 392 *vani* ad ornatum egregie. *Vanus*, non modo qui pollicetur, quæ præstare nequit, sed et qui profitetur vel falsam vel inanem doctrinam cf. Serv.

393. — 400. Duodecim naves cum Antheo, Sergesto, Cloanthoque servatas mox videbimus. Has totidem olores innuunt, quos, ab aquila modo agitatos et dispersos, hoste abacto ludibundos plaudentesque terram advolare ostendit Venus. *turbabat* eleganter pro agitabat ἐκλόνει insequebatur. *aperto cœlo* alii sereno, ut sup. v. 155, ego malim pro libero, pervio volantibus. Quæ sequuntur, 395. 396. varie accipiuntur et accipi possunt. Difficultas est in voce *capere* et *captas*, cujus ea notio exquirenda est, quæ cum voc. *despectare* conveniat: siquidem terra *jam capta*, occupata, *despectandi* locus esse non videtur. *Capere* autem est aut occupare, aut oculis designare, eligere, petere. Plerique Intpp. *terras aut capere* h. e. tenere, insidere, aut *captas jam despectare*, h. e. despicere in terram jamjam *capiendam*, cui jam appropinquant volatu, ut capiant, occupent; qui quidem modus loquendi, etsi durus, non infrequens est, ut in illo: εἰ δύναμαι τελέσαι γε, καὶ εἰ τετελεσμένον ἐστίν. Od. ε, 90. Burmannus *captas* intelligit a prioribus, qui in terram jam descenderant, captas. Quod jejunum esset. Aliam vocis notionem esse diximus, *oculis animoque designare, eligere, appetere*. In hunc sensum Serv. *capere*, eligere. In Georg. II, 230, quem laudat, est *capere oculis*. Jam si *despectari* aliquid dicitur, quod jam *captum* est, debuit utique τὸ *capere* antecedere; præferendumque adeo videri posit hoc, ut sit: cygnos terram aut

Ut reduces illi ludunt stridentibus alis,
Et cœtu cinxere polum, cantusque dedere:
Haud aliter puppesque tuæ pubesque tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo. 400
Perge modo, et, qua te ducit via, dirige gressum.

— 398. *ut cœtu* Moret. pr. a m. pr. v. inf. 486. *cœtum* Medic. sed *m* notatum. *cinxere solum* conj. Burm. sed v. not. — 399. *pubesque tuæ puppesque* Bigot. v. Burm. — 400. *portus* Hamb. pr. — 401. *quo te* Pierii Longob. et multi ap. Burm.

petere, volatu ex alto deorsum facto, aut ad eam, petitam et oculis volatuque designatam, jam propius ferri, ideoque eam despectare; et nunc ludere facto in orbem volatu, donec humi considant aut amne mergantur. Scilicet cogitandum est, cygnos adhuc recto volatu per aerem fugisse, nunc deorsum ferri versus terram, litus puta maris vel fluminis, quod antea insederant: (nam 397 *ut reduces illi*). Igitur hæc ratio per se optima esset, nisi id, ad quod mox comparatio transfertur, alio duceret: nam v. 400 classis *aut portum tenet* (atqui hoc erat *terras capere*) *aut pleno subit ostia velo* (hoc, *despectare*). Hæc igitur satis declarant poetam aliter hæc non accepisse quam, cygnos aut *capere* occupare, tenere, terras, aut eas *despectare*, volatu deorsum facto. *Captas jam* videri debet adjecisse ornatus poetici caussa, cum in eo essent ut jam caperent, et, tantum non captam, terram e propinquo prospicerent. Conveniunt hæc cum participiorum usu apud poetas. Jam et ii, qui devolabant, et ii, qui consederant, ex terra evolando per aerem ludunt: quippe metu depulso. — 397. *stridentibus alis* exquisitius quam clangentibus. — 398. *cœtu cinxere polum*, agmine facto *cingunt* (ad oculorum sensum; ut alias cœlum subducunt oculis in aere visa) *polum*, cœlum, aerem; in hunc alis sublati ludunt volando in orbem, ut solent, vel gyrum. Ita puto omnia satis expedita, in quibus et Burmann. hærebat. Cur autem augurio e cygnis utatur poeta, subtiles rationes afferunt interpretes. v. Serv. et Cerda. Præstat hoc unum monere, quod *Cygnus in auguriis nautis gratissimus ales: Hunc optant semper, quia nunquam mergitur undis;* laudat versus Servius ex 'Ορνιθογονίᾳ, Macri scilicet Æmilii. (v. Brouckh. ad Tibull. p. 275, ex Isidoro XII, 7.) Nec prorsus alienus a Venere ales est cygnus; nam et curru cygnis juncto fertur Venus; ut alias columbis aut passeribus. *Dissident autem olores et aquilæ* auctore Plinio X, 74 s. 95. cf. Cerda. Athen. IX, p. 393 D μάχεται δὲ (ὁ κύκνος) καὶ τῷ ἀετῷ, αὐτὸς μάχης μὴ προαρξάμενος. Et hinc ap. Homerum in cygnorum anserumve gentem irruens aquila inducitur, egregio v. c. loco Iliad. o, 690 sqq. — 399. *Pubes tuorum* dictum puto ut *turba tuorum*. *Ostia* docte, h. l. ut V, 281 aditus portus.

Dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem
Spiravere; pedes vestis defluxit ad imos;
Et vera incessu patuit dea. Ille, ubi matrem 405
Adgnovit, tali fugientem est voce secutus:
Quid natum toties, crudelis tu quoque, falsis
Ludis imaginibus? cur dextræ jungere dextram
Non datur, ac veras audire et reddere voces?
Talibus incusat, gressumque ad mœnia tendit. 410
At Venus obscuro gradientis aere sæpsit,
Et multo nebulæ circum dea fudit amictu:

quod equidem dicerem vulgarius esse. *ducet* ed. Ven. *duxit* Zulich. *via ducit* Bigot. *derige* Gud. et Rom. — 402. *advertens* Hamb. sec. male. — 403. *A vertice* octo ap. Burm. quod probat vir doctissimus propter τὸ *avertens*. Sed semper lubricum in talibus judicium; poetica enim eaque exquisitior ratio præpositionem respuit; et tamen plurimis locis poetæ vulgari ratione utuntur; ut, ubi ea a librario potius quam a poeta profecta sit, dictu sit difficile. — 406. *est* abest Menag. pr. et Hamb. sec. male. *fugientem tali est v. s.* Longobard, Pierii. — 408. *dextras* Rottend. pr. *dextram i. dextræ* Hamb. pr. — 409. *aut veras* alter Rottend. *et v.* tert. Goth. *ac reddere* sec Hamb. *et notas audire ac r.* Parrhas. ex VI, 689. — 410. *vertit* Bigot. *ducit* Puget. — 411. *gradientem* Hamb. sec. *sæpsit* scriptura est Medicei et Romani. — 412. *fundit* Bigot. *fulsit* Wallian.

402. Numen suum Venus sub discessum prodit, more deorum, qui speciem humanam mentiti mortalem aliquem convenerunt. Declaratur autem divina Veneris forma per summam pulchritudinem cervicis, comas ambrosia delibutas et odorem late spargentes, tum per pallam et per incessum. Vid. Excurs. ad h. v. Si in *rosea cervice* non tam Horatii I Carm. 13, 1 auctoritatem, quam rationem desideras, aut puta *roseum* esse omnino suave vel pulchrum, aut colorem floridum exprimi in tenera cute etiam candidissima pellucentem. *Ambrosias comas*, ambrosia, deorum hoc unguentum est, delibutas, ab Homero habet, Iliad. α, 528. *palla* Veneris vel ex illo nota, quod legitur Iliad. ε, 315 πέπλοιο φαεινοῦ πτύγμα et 338 Ἀμβροσίου διὰ πέπλου, ὅν οἱ Χάριτες κάμον αὐταί. habitum itaque deæ declarat; *incessum* autem cogita levem illum et volatui similem, columbarum instar.

407. *toties.* Sæpius igitur Venus jam ante nato visa fuerat. Sic Æn. II, 589 *Quum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit Alma parens* etc. cf. Disquis. II, p. LXVI. — 408. 409. *ac veras audire et reddere voces* non ex aliena persona adscita, sed ut mater manifesta. Cf. verba Ulyssis ad matrem inter umbras. Od. λ, 209 sqq.

412. Densa nube circumfudit

Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,
Molirive moram, aut veniendi poscere caussas.
Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit 415
Læta suas: ubi templum illi, centumque Sabæo
Ture calent aræ, sertisque recentibus halant.
Conripuere viam interea, qua semita monstrat;
Jamque adscendebant collem, qui plurimus urbi

413. Aberrant codd. in *ne quis* et *neu quis*. v. Burm. *possit* plurimi, male. *neu qui cognoscere possint*. Voss. unus. — 414. *Molirive viam* Hamb. pr. *que* Bigot. *moram veniendi ac p.* ed. Ven. *discere caussas* post Longobard. et alios, Pierio inspectos, Rottend. uterque et Hamb. un. pr. var. lect. forte ex Æn. VI, 488 in edd. nonnullis esse videtur *exposcere*. aliquot codd. ap. Pier. *exquirere*. — 415. *Paphon* Hamb. pr. cum al. ant. *adit* aliquot ap. Burm. et Pier.

eos. Ab Homero eum hoc traxisse notum est, apud quem sæpe hoc occurrit; inprimis compara Odyss. η, 14. 39—43, quem locum jam monstravit Macrob. V, 4, de Ulysse, quando Alcinoi regiam intrat; ad cujus exemplum totus Æneæ ad Carthaginem et Didonem aditus est adumbratus. adde Apollon. III, 210—214, et alios. cf. h. l. Cerda. Totum locum expressit Valer. Fl. V, 400 sqq. Facile vero principes hujus phantasmatis auctores ipse oculorum sensus, nebulis ac nubibus vicina loca obducentibus, illud docere debuit; multo magis cum deos quoque nube amictos et oculis subductos vulgo narrarent. — 413. 414. *Contingere*, vim, injuriam inferre iis tanquam advenis: barbarorum populorum more. *moliri moram* ponderosius quam facere, excitare. Est enim struere vel movere poetis *moliri*.

415. Cf. ad v. 16. Versus ex Homero sed ornatius expressi Odyss. θ, 362 sq. Compara Hymn. in Venc. 58, 59 sqq. et Odyss. η, 80, 81 sqq. de Minerva. At ex Virgilio Statius V Theb. 61 *Illa Paphon veterem centumque altaria linquens*. Quod autem turis et sertorum odores exhalantium tantum fit mentio, non victimarum cæsarum, satis docte interpretes referunt ad morem sacrorum Veneris, quod aræ nullus sanguis offundebatur, maxime Paphiæ Veneri. v. Tacit. Hist. II, 3. cf. h. l. Cerda. Alius cum elegantiæ sensu ad id, quod deam deliciarum et voluptatis arbitram decere possit, referat: quomodo enim, inquit, aut victimarum nidore illa delectari, aut inter odores turis et florum istum nidorem desiderare potest? Comparat locum Callimachi de Apollinis Carnei ara H. in Apoll. 80 sqq. Guellius. *læta* v. 416 accipe, quoniam gaudet Papho. *Sabæo* v. Georg. II, 117.

418. *Corripere viam*, doctius quam, *iter*, h. e. celeriter, raptim, facere, exigere; sic *corripere gressum;* doctius etiam V, 144 *corripuere campum currus*. Similiter *rapere* dictum occurrit. v. ad Valer. Fl. I, 4.

419. *Qui plurimus urbi imminet*

Imminet, adversasque adspectat desuper arces. 420
Miratur molem Æneas, magalia quondam;
Miratur portas, strepitumque, et strata viarum.
Instant ardentes Tyrii: pars ducere muros,
Molirique arcem: et manibus subvolvere saxa;
Pars optare locum tecto, et concludere sulco. 425

420. *adspectant*, ut ad Æneam cum comite referatur, Gudianus a m. sec. cum Rottend. pr. Hamb. pr. et aliis apud Burm. quem vide; item fragm. Vatic. Bottar. p. 170. Sed collis *adspectat* haud dubie melius; neo temporum consequentia aliter permittit. *exspectant* Leid. un. *expectat* Puget. — 421. Unus Leid. aberrat in *mapalia*. Hæc sup. Georg. III, 340 vidimus esse *ædificia calamis cannisque plexa*, (v. Silius XVII, 89, 90) *oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt* ex Salust. Jug. 211, qualia adhuc sunt tuguria in conum exeuntia plurimorum populorum, et ea quidem *plaustris vecta;* adeoque *mobilia*. At *magalia*, priore etiam syllaba producta, sunt agrestia ædificia *stativa*, eoque nomine inprimis veniebant suburbia Carthaginis. v. Bochart. Chan. I, 24 et II, 9: Wasse ad Sallust. l. l. et Gesner. in Thes. h. v. Omnium fundus Servius ad h. l. — 422. *astra v.* fragm. Vatic. sed *strata* in marg. *virorum* Hugen. — 423. *ardentes instant* Moret. sec. — 424. *molirive a. ac m.* Parrhas. *subducere* Rottend. alter. Vulgata est ap. Schol. Cruqu. Horat. III, Carm. 1. — 425. *aptare* plurimi Heinsio

ad magnitudinem refero montis sub ipsis urbis mœnibus accubantis; Servius *longum*, Cerda *altum* exponunt. Simpliciter in vulgari oratione dixisses: *Imminet urbi collis aliquantum editus, et Byrsam despicit. Hunc jam adscenderant.* Pro *magno monte* poeta diceret *multum montem*, ut Georg. III, 52 *plurima cervix*, longa et crassa. Minus commode diceres dictum pro *collis plurimum imminet.* Ceterum poeta hoc sumsit ex topographia Carthaginis. Tales enim colles asperos et difficiles in ipso aditu Isthmi, in quo Carthago sita erat, descripsit Polyb. lib. I, c. 46 τῶν γεωλόφων τῶν ἐπιζευγνύντων τὸν αὐχένα τὸν συνάπτοντα τὴν Κ. etc.

421. Sic Ulysses Phæacum urbem: Θαύμαζεν δ' Ὀδυσεὺς λιμένας καὶ νῆας ἐίσας etc. Od. η. 43 seqq. quem totum locum poeta ante oculos habuit. Magnum ædificii opus bene cum casis et tuguriis componitur: ea sunt *magalia*, de quibus v. var. lect. Dixeritne autem poeta hoc, *magalia quondam*, ex Æneæ persona, an ex sua, dubitare possis cum viro docto (*Mejerotto* in *Dubiis* p. 34), et, si illud, an recte dictum sit. Poterat tamen etiam Æneas auditu hæc accepisse; nec necesse poetæ ut hoc moneret. *strata viarum* doctius quam viæ stratæ. Exempla similia collegit Cerda. Viarum autem cura in nova colonia satis est memorabilis: occurrit ea quoque in Cyrene recens condita apud Pindar. P. 5, 117—124.

423.—425. *Instant* operi Tyrii; ut plene extulit Silius II, 407 sqq. in loco hinc expresso. *subvolvere* bene, ut declaret, in altum educi arcem. *optare*, ut III, 109, est eligere h. l. v. Cerdam et al. *concludere sulco*, fossam ducere, de-

* Jura magistratusque legunt, sanctumque senatum. *
Hic portus alii effodiunt; hic alta theatris
Fundamenta locant alii, immanisque columnas
Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris.
Qualis apes æstate nova per florea rura 430
Exercet sub sole labor; quum gentis adultos

et Burm. inspecti. etiam Rom. a pr. m. perpetua varietate. cf. inf. 552. *conducere* tert. Moret. cum glossa, id est, *deducere*. perperam. *tecta et c. s.* tert. Goth. a m. pr. *tecto* singulari numero magis poeticum h. l. — 426. Versus a loco alienus: de quo secundis curis statuendum fuisset a Marone. v. not. Nisi confictus ille fuit alia manu ex 507 ubi Dido *Jura dabat legesque viris*, et ex Æn. V, 758 *Indicitque forum et patribus dat jura vocatis*. — 427. *Hinc* sec. Hamb. *portas* Montalb. et Leid. cum al. etiam ap. Pier. Sed de his jam v. 422. *fodiunt* qu. Moret. *lata* fragm. Vatic. Desidero utique aliud epitheton pro *alta*, quod tertio versu iterum legitur: in quo offendebatur quoque b. Schraderus; etiam Jortin (*Tracts* Vol. II p. 463.) *theatris* lectio est fragmenti Vaticani; porro codicis Romani cum tota familia, quæ eum sequitur; et hoc Heins. prætulit. Alteram ducit Mediceus, *theatri*, quod Burm. revocavit, quia non verisimile sit, ut in nova urbe theatra existant. Si tamen ad hanc subtilitatem descendere velimus theatri mentio hic omnino nulla fieri debebat. v not. Sed alterum est magis epicum. — 428. *Fundamenta petunt* alii ap. Pier. etiam fragm. Vatic., quæ alterum in marg. habet. — 429. *exscindunt* Zulich. — 430. *florida* pr. Moret. — 431. *gentis adultæ* Hamb. sec. Tra-

finire ædium situm ac locum fossa facta, in quem fundamentum immittatur seu crepido. Male de aratro cogitant.

426. *Jura* sunt judicia, usu sollenni, adeoque h. l. ipsi judices. Habentur igitur *comitia creandis judicibus, magistratibus et senatoribus*. ita equidem interpretor. Nam si *jura* loca sint, ubi jus dicitur, durum sic, *legere jura;* et quid tum, *legere magistratus? senatum?* Debebunt scilicet et hi pro *curiis* positi intelligi, h. e. pro locis, ubi illi conveniant. Burmannus *jura magistratusque* magistratus juridicos, qui jus dicant, explicat. Sed cogitandum erat, Æneam de monte prospicientem ea omnia, quæ hic ponuntur, oculis suis cognoscere. Unde igitur intelligere e longinquo poterat, magistratus juridicos nunc legi? Si mecum omnino ad *comitia*, quæ habentur, referas, tolerabilis saltem est ratio. Sed vel sic hic versus inter reliquos quasi alienigena aliquis habitat, quandoquidem neque grammatico aliquo vinculo ceteris adnectitur, nec sententia ipsa colligatur; nam reliqua omnia ad ædificia nova, quæ excitantur, spectant.

427 — 429. An theatri structuram Phœnicibus recte, atque adeo in ipso rerum initio, dederit, viderit poeta; Græcarum sane civitatum coloniis hoc accommodatius. Sed res præclare ob oculos posita. Portus *cothon* dictus proprio nomine ap. Liv. et al. v. Bochart Chan. I, 24.

430 — 436. Expressa ex Georg. IV, 163 — 169, ubi v. quæ ad in-

Educunt fetus, aut quum liquentia mella
Stipant, et dulci distendunt nectare cellas;
Aut onera adcipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent; 435
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
O fortunati, quorum jam mœnia surgunt!
Æneas ait, et fastigia suspicit urbis.
Infert se sæptus nebula (mirabile dictu)
Per medios, miscetque viris; neque cernitur ulli. 440

ducta nonnulla e Ge. IV, 163 sqq. — 432. *excidunt* Græv. a m. pr. *perducunt* Oudart. an *producunt?* addit Burmannus. Sed *educunt* ex alvearis; et Macrob. V Sat. 2 defendit. *et conliquentia* Goth. tert. *stillantia mella* Hamb. pr. cf. Ge. IV, 164. — 433. *distentent* malit Cuning. Contra Ecl. IX, 31. *distendunt* ex codd. prætulit Heinsius. Est quoque hoc Ge. IV, 164 ubi versus leguntur 167. 8. 9. qui h. l. sunt 434. 5. 6. et 162. 3. 4. qui h. l. sunt 431. 2. 3. *aut d.* Zulich. — 434. *excipiunt* Bigot. — 436. *Fragrantia tecta* malit vir doctus in Obss. misc. crit. T. II, pag. 29. quia *mella* jam v. 432: ratione parum idonea. cf. Burm. *flagranta* etiam hic codd. ut alibi; sic Goth. tert. — 438. *suscipit* tres ap. Burm. c. Goth. pr. *conspicit* Hamb. pr. *prospicit* Vratisl. meræ utique aberrationes. Ædificia alta et excelsa *suspicimus* proprie. Commode itaque poeta hac voce usus est, ut altitudinem ædificiorum eo ipso subjiceret animis. Hinc etiam *fastigia urbis* dixit pro tectis. — 439. *se sæptum* alter Menag. at vide ad 314. — 440. *viros* Bigot. et unus Heins. et sic jam Pierius fuisse memorat, qui legerent: *Per medios miscetque viros* sc. se.

terpretationem faciunt, inprimis de mellificio. cf. Æn. VI, 707. 8. 9. Comparationem, quam mireris cuipiam displicere potuisse, adversus H. Stephanum diss. de Criticis p. 111 defendit Burmann. Præiverat Homerus Iliad. β, 87—90. Deest quod τῷ comparanti *qualis* pro qualiter; quomodo, respondeat: *tales*, eodem modo. *sub sole* Burm. vult esse, sole oriente, summo mane. Georg. IV, 185 *mane ruunt portis.* Sane ita res fert; nec intercedo, quo minus sic accipias. Alioqui *sub sole* per se est, simpl. interdiu, per diem. Ita nec *sub die, sub nocte,* tam anguste accipitur a poetis. Ovid. Met. I, 602. 3. *Et noctis faciem nebulas fecisse volucres Sub nitido mirata die.* Supra quoque Ecl. II, 13 *sole sub ardenti* aliter dictum non est.

437. Egregie ad affectum hæc exclamatio! quid enim his rebus conspectis Æneæ per maria et terras erranti, ut novam sedem quæreret, nova urbe condita optabilius videri debuit!

439. 440. Observa, quomodo in singulis vulgarem formam evitaverit, etiam ipso græcismo: *μίσγεται ἀνδράσιν*, immiscet se turbæ, nec cernitur ab ullo; *οὐδενὶ ὁρᾶται.* Confer tamen Homerica Od. η, 37—42.

Lucus in urbe fuit media, lætissimus umbræ,
Quo primum, jactati undis et turbine, Pœni
Effodere loco signum, quod regia Juno
Monstrarat, caput acris equi; sic nam fore bello
Egregiam, et facilem victu per sæcula gentem. 445
Hic templum Junoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum et numine divæ:

441. *umbræ* tanquam exquisitius recepit et docte illustravit Heins. Adde Marcland. Ep. crit. p. 121. Vel Probi auctoritas in Servianis, et latius in Pomponio Sabino, satis erat gravis; accedebat Codex Montalb. et inter Burm. codd. Bigot. et tert. Mentel. a m. sec. Vulgo *umbra.* — 443. *effudere* vitiose Exc. Burm. *locum signo* ed. Ven. ap. Maittair. *quo r. J.* Leid. et Voss. — 444. *Monstrabat* Gud. Zulich. Græv. *monstravit* Montalb. et Hamb. alter. *monstraret* fragm. Moret. *signam* (ex *sic nam*) et ab alt. manu *signum* Gudian. *signum* tres al. ap. Burm. et jam ap Pierium. — 445. *facilem victus* conj. olim Burm. ad Val. Fl. VI, 323, sed *victu* eodem sensu accipi posse ad h. l. fatetur. Esset tamen alterum elegantius. Turbas, de quibus in Exc. ad h. v. egi, fecit in hac forma, quod permutata fuit cum altera illa, quasi *facilis victu* esset dictum ac *facilis visu, auditu, cognitu.* ductum quoque illud modo a *vivere*, modo a *vincere*: unde fuit vir doctus, qui *haud facilem victu* corrigeret. Sed *virtu facilis* ducendum erat ex *victus facilis*. Qui victum habet facilem, is *victu facili esse*, et exquisitius *facilis victu* vel *victus* dicitur. Gens *victui facilis* iterum diversum quid designaret, ut vel exemplo intelligas: *ager pecori facilis*, qui præclaris suis pascuis pecus facile alit.

441. Præclare poeta hoc adornavit, ut epica dignitas inesset omnibus, quod Didonem convenit Æneas in templo ad quod eum via ipsa duxerat; regina autem in ejus vestibulo pro tribunali sedens, negotia publica curat. Templum in luco conditum, ex vetere more; et quidem *eo in loco, quo* portentum se obtulerat terram fodientibus, caput equinum, pro omine acceptum. — 443. *Signum*, omen intelligam. *Ostentant caput effossa tellure repertum Bellatoris equi, atque omen clamore salutant*, Silius II, 411. servatum inde in numis Carthaginiensium *equi caput.* v. c Raschii Lexic. numismat. voc. *Carthago.* Poetam agnoce in hoc, quod non simpliciter inventum, sed *a Junone monstratum*, objectum fodientibus, narrat *Sic nam* (per hoc *signum*) portendebatur, fore Pœnos gentem bellicosam (cf. inf. III, 539 sq.) et *facilem victu*, hoc est, quæ habitura esset victum facilem et expeditum, annonam affluentem ex agrorum ubertate et cultu. De hoc v. Excurs. XIV ad h. v.

446. *Templum donis opulentum et numine divæ. dona* de vasis, utensilibus totoque apparatu sacro intelligo: *numen* cum Servio accipio de simulacro deæ ex auro aliave pretiosa materia facto, quod τὸ *opulentum* postulare videtur; (nec tamen sic *numen* est simulacrum, sed *numen divæ* pro *diva*, et hæc ad simulacrum refertur). Alii *numen* eo referunt, ut numinis præsentia horrorem

Ærea cui gradibus surgebant limina, nexæque
Ære trabes; foribus cardo stridebat aenis.
Hoc primum in luco nova res oblata timorem 450
Leniit; hic primum Æneas sperare salutem

448. *nixæ* multos legere jam Servius notavit. Eandem lectionem codices a Burmanno enumerati habere videntur, non, *nexæ*. *Trabes ære nixæ* Catrœo arriserunt, ut sint columnæ æneæ epistylio subjectæ. quod adeo columnæ ex ære innititur: uti constat *capitulis æreis columnas* usitatas aliquando fuisse. cf. Plin. XXXIV, 7. Enimvero de portarum postibus agi ea, quæ utrinque adjunguntur: *surgebant limina — foribus cardo st., a.* satis declarant. Possent et ipsi postes æneis basibus innıx ıdici: verum sic de limine bis poeta memoraret. — 449. *cardo str. ahenus* vir doctus legit Miscell. Obss. Voll. II T I p. 85, inutili plane emendatione. — 450. *Hic* tres ap. Burm. *in templo* Puget. *res ablata* Hamb. pr. — 451. *Hoc* primum (sc. in luco) Longob. Pierii. *spectare* Zulich. Goth. tert.

intrantibus incutiat, quod Burmannus malit. Ita vero *opulentum* paullo durius dictum. Ad magnificentiam templi, in quo condendo occupati erant Pœni, declarandam magis idonea esse videtur prior interpretatio; neque omnino in templo exstruendo numinis præsentia operis faciendi pars est.

448. 449. Ad heroicorum temporum magnificentiam pertinet, quod omnia ex ære fecit. Unam laudabo Alcinoi regiam Odyss. *η*, 86 sqq. Homerus eandem elegantiam ad deorum sedem, Olympum, transtulit. Quid? quod Romæ talis magnificentia erat frequens, cujus adhuc in Pantheo vestigia deprehenduntur, ut Spencius bene monuit. Ornatissime autem singula extulit. *Ærea gradibus surgebant limina*, h. e. limen erat ex ære: seu ut *limen* pro foribus dictum accipias, seu ut *proprie* dictum sit, id quod malo; quia fores mox memorantur. *Surgere* non modo ædificium, sed et singulæ partes dicuntur, quæ in eo sunt, inprimis editæ et altæ: surgunt itaque limina gradibus, per gradus, fiunt subjectis gradibus per quos ad ea adscenditur. Sed quid est alterum?: *nexæ ære trabes surgebant?* *trabes* haud dubie sunt postes; *ære nexæ* vulgo sic accipi videas, ut *postium*, h. e. trabium ex ligno, v. c. abjegnarum, vincula et clavi seu unci sint ex ære. At hoc pro reliqua templi magnificentia quam esset jejunum: quod recte sensit Catrœus. Alii indutos postes æreis laminis intelligunt; at nec hoc sive sensui sive judicio nostro satisfacit. *Nexas ære trabes* putabam olim dictos postes æneis cardinibus junctos; idque patere vel ex Claudiani imitatione XXXIII, 237. *ferrati postes; immensaque nectit claustra chalybs*, h. e. ex chalybe erant cardines immensarum valvarum. Non videram verborum ordinem esse hunc: *nexæque* liminibus, adjunctæ et impositæ limini *trabes*, postes, *surgebant*, erant ex, *ære*. Tandem *foribus cardo stridebat ænis*, h. fores erant æneæ. Quod autem to-

Ausus, et adflictis melius confidere rebus.
Namque, sub ingenti lustrat dum singula templo,
Reginam opperiens, dum, quæ fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se, operumque laborem, 455
Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque jam fama totum volgata per orbem,
Atridas, Priamumque, et sævum ambobus Achillem.

455. *labores*, quod in vulgaribus nonnullis edd. visitur, duo Goth. Menag. pr. et sic alibi variatur. vid. Burm. Vide porro annon accuratius distinguatur: *dum quæ f. sit urbi*, *artificumque manus inter* se, (sc. quæ sint) *et* (dum) *o. l. miratur*. Sed *miratur manus inter se* est exquisite, sc. dum *inter se comparat*. — 457. *Volgante* Sprot. — 458. *Atridem* Seneca Ep. CIV, forte ille caussæ, inquis, quam ibi agit, serviens. *Atridam* Bigot. et *Atridem* ex Seneca Cerda recepit. *Atriden* etiam Cuningham. Jam si rationes criticas audias, levior ista est auctoritas, quam ut ei aliquid tribui possit. Possunt tamen altera ex parte librarii videri reposuisse pluralem *Atridas* tanquam sibi notiorem; cum non viderent, durum esse et insolens, ut *ambobus* ad tria capita referatur; tum uni tantum Atridæ, Agamemnoni, sævum fuisse Achillem, non utrique. Studiose tamen poeta *ambobus* posuisse videtur, cum *sævum cuspide Achillem*, vel alio modo dicere potuisset (locum Homer. Odyss. δ, 335 — 339, possit aliquis pro exemplo laudare, nam et ibi νεβροὶ cum matre cerva in ἀμφατέροις spectari videri possunt; sed hinnulos ibi poeta binos a matre relictos ponit). *scævum* Moret. qu. *Priamum sævumque* Voss. *ferumque* Goth. alt. *Achillen* Probus et Cledonius Grammaties materiam repetit, facit Homeri exemplo. cf. Burm. ad Ovid. II Met. 107.

452. *Afflictis melius confidere rebus.* de *rebus afflictis* explet Serv. et ceteri. Sed et absolute sic ponitur etiam apud Ciceronem; nunc *magis* fiduciam habere fortunæ suæ coegit, bene de ea sperare.

455. *Artificum manus* h. e. opera, et *operum labores*, opera affabre elaborata. *inter se*, dum varii generis et artificii opera *comparat*. Picta autem in pariete fuisse ea putanda sunt, quorum argumentum mox exponitur, area dispertita in plures areolas, quæ singulæ singula argumenta capiebant. Commemorantur ex iis *septem*, observatu etiam pictorum ingeniis digna: 1) pugna Trojanorum et Achivorum, fortuna varia. 2) Rhesi noctu oppressi cædes. 3) Troilus fugiens. 4) matronarum Trojanarum pompa peplum in Palladis templum deportantium. 5) corporis Hectorei redemtio. 6) pugna Memnonis. 7) pugna Amazonum ad Trojam. Occurrere autem in pluribus tabulis Achillis persona debuit, modo in acie pugnans, modo Hectoris corpus Priamo reddens, modo Troilum cædens, modo Memnonem, modo Penthesileam. De ceteris v. Excurs. ad h. v. — 458. *Sævum ambobus Achillem; sævus* fuit in Priamum, Hectore cæso; in Agamemnonem sæviit ira et pervicaci odio propter ereptam Briseidem: itaque sævum omnino accipiam, exquisite pro infestum, iratum. (nam *sævus* poetis

Constitit; et lacrimans, Quis jam locus, inquit, Achate,
Quæ regio in terris nostri non plena laboris? 460
En Priamus. Sunt hic etiam sua præmia laudi;
Sunt lacrimæ rerum; et mentem mortalia tangunt.

ticus, ut Dorvill. et al. — 459. *Quis non* Bigot. *quis nam* Leid. unus. *qui* Cuning. edidit e cod. Mark. — 460. *in* omittunt tert. Mentel. et Regius, hic cum glossa: *scilicet in nostris* ed. Junt. — *in nostris terris* alter Menag. — 461. *sunt hic et* Franc. *hæc* Parrhas. — 462. *En lacrimæ* Parrhas. Heins. in ora cod. sui mutaverat distinctionem: *sunt lacrimæ: rerum et m. m. t.* Arridebat hoc Burmanno, ut *mortalia rerum* sint, res mortales; quod illustrat. Et hoc quidem ita dici posse, nemo dubitet. Sed primum illud durum, quod intersertum ita datur: *rerum et mentem mortalia.* Sensisse hoc videtur ipse Burmannus; itaque apponit alterum: *sunt lacrimæ, et rerum m m. t.* Tamen vel sic manet alterum, quod monere volebamus, ut illud nude positum: *Sunt lacrimæ,* sibi quid velit, non videas. Tentabat idem vir sagacissimus: *et gentem mortalia tangunt;* ita vero poetica vis plane jugulatur Scilicet accidre hoc nostrum cuique solet, ut semel offusa menti nube in sudum emergere nequeamus. Burmanno sensu carere videbatur illud: *lacrimæ rerum.* Sed *res* simpliciter pro rebus humanis, casibus mortalium, atque etiam de rebus adversis passim dici, virum doctissimum non latebat; ut in illo *quantum spes ultima rerum libertatis habes?* Lucan. VIII, 454. *tanta homines rerum inconstantia versat* Ovid. Met. XIII, 646. Rebus qumanis si illacrimamur, ferunt illæ et accipiunt lacrimas, quæ ipsis debentur; sunt *illis* lacrimæ; et doctius: *sunt lacrimæ rerum.* Imitatus hæc Valer. Fl. I, 723. 4. sed alium in sensum. Pelias vindictam de Ja-

de iracundo). Si *Atridas* recte legitur, (v. V. L.) *ambobus* ita positum est, ut *et illos et hunc*, adeoque tres, designet; etsi non sine exemplo, cum alterum nomen collectivum sit duorum. Si tamen alteri ex Atridis infensus fuit, quidni et fratrem odio habitum dicat poeta? Ut *ambobus* de utroque exercitu accipiam, nihil præcessit, quod, ut faciam, inducat me.

460. *Nostri laboris* pro, laborum, πόνων, h. e. famæ de nostris calamitatibus. Est autem hoc rhetoricum. Ap. Severum in Ethopœia III in Gale Rhet. select. p. 222 Hercules: τόπος οὐδεὶς τῶν ἐμῶν ἀμάρτυρος πόνων καθέστηκε. — 461. *Laudi* pro virtute et rebus gestis, quæ laudem merentur, ut sæpe. v. Cerd. et Burm. scil. ex Homerico κλέος. ut contra ἀρετὴ pro laude sæpe apud Pindarum. Virtuti etiam hic honos suus habetur. — 462. *Sunt* etiam hic *lacrimæ*, h. e. miseratio, *rerum;* deflentur res, h. e. casus humani; sunt hic pectora, quæ lacrimas impertiant casibus et calamitatibus aliorum. *et mentem mortalia tangunt*, et res humanæ casusque, quibus jactari solent mortales, afficiunt hominum, qui has terras inhabitant, animos miseratione. Tali interpretatione satis lucis affusum versibus videtur; nisi fallimur. Illud vero præclarum, quod humanitatis cultum ex conspectis artis operibus, ex eorumque argumentis, colligit; paullo aliter quam Aristippus, qui, naufragio ad Rhodum cum enatasset, conspectis in litore figuris geometricis, bono animo

Solve metus; feret hæc aliquam tibi fama salutem.
Sic ait, atque animum pictura pascit inâni,
Multa gemens, largoque humectat flumine voltum. 465
Namque videbat, uti bellantes Pergama circum
Hac fugerent Graii, premeret Trojana juventus;
Hac Phryges; instaret curru cristatus Achilles.

sone sumturus: *Sunt hic etiam tua vulnera, prædo; sunt lacrimæ carusque parens.* h. est hic, quo lacrimæ tibi exprimi possint, parente necato. — 463. *metum* multi scripti et editi. scilicet hoc vulgare et pedestri orationi magis consentaneum. Ita etiam doctius dixit: *solvere metum* quam *solve metu* sc. animum. *fert hæc* Franc. v. Burmann. — 464. *Hic ait* Franc. — 467. *Grai* Mentel. — 468. *Ac* nonnulli ap. Burm.

esse jussit comites, hominum enim se vestigia videre: Vitrum. VI, præf. Imitationem loci habes in Val. Flacco lib. I, 723. 724. Jam 463. *Hæc fama*, quod Trojanorum calamitates in his ipsis terris innotuerunt, hoc nobis horum hominum animos reddet propitios. Sed, cum majore benevolentiæ significatione, ad Achatem amicum retulit: *tibi.*

464. De *pictura* v. Exc. ad 453. *pascit*, βουκολεῖ. ut spe vana *pasci* dicimur. *inanem* appellat epitheto ornans a natura artis, non ipsas res, sed rerum imagines quocunque modo repræsentantis, petito. Ceterum in seqq. observa artificium poetæ in descriptione rerum et h. l. quidem tabularum, quando v. 474 tempestive transit ad eam orationis formam, qua res quasi ante oculos geri videntur, non pictæ adspici. Mox *largoque humectat flumine vultum* ad nostri sermonis morem non est exigendum: non magis, quam Homericum, δακρυχέων ὥστε κρήνη μελάνυδρος. et *humectat* est exquisite pro irrigat; neque adeo *humectat* jejunum putandum post, *largo flumine*. Tum *multa gemens*, πολλὰ στενάζων. Habuisse autem inter Græcos videtur poeta, quos in hoc loco sequeretur. Apud Aristot. enim Poet. c. 13, al. 16, l. 15, 3, inter agnitionum genera in tragœdia etiam est ex Dicæogenis Tragici Κυπρίοις (fabula erat οἱ Κύπριοι, a choro inscripta) aliquis, qui ἰδὼν τὴν γραφὴν ἔκλαυσεν — ὅθεν ἀνεγνωρίσθη.

465—468. Respicit potissimum pugnam Patroclo occiso factam, cum versus castra fugerent Achivi insequentibus Trojanis et instante Hectore, Iliad. ρ, quo facto die sequenti Achilles novis a Thetide acceptis armis prodit et Trojanos fugat, Hectorem occidit Iliad. τ — χ. Cum adeo Rhesus mox sequatur, noluisse poeta temporum ordinem servare dicendus est. Cum v. 467 bene comparant Iliad. ξ, 14 Τοὺς μὲν ὀρινομένους, τοὺς δὲ κλονέοντας ὄπισθεν et Iliad. ο, 7. In *cristatus* v. 468 Servius vim quærit; nam secundum Homerum in Achillis cristis terribile quiddam fuisse Iliad τ, 380. Verum id quidem; sed, ut ab ceteris armis, ita a galea et crista sæpe petunt epi-

Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
Adgnoscit lacrimans; primo quæ prodita somno 470
Tydides multa vastabat cæde cruentus;
Ardentisque avertit equos in castra, prius quam
Pabula gustassent Trojæ Xanthumque bibissent.

469. *haud* vel *non p.* Gud. *haud* etiam Montalb. et tert. Rottend. pro *niveis* Græv. *juvenis;* librarii errore — 470. *adgnoscit* scriptum cum Medic. et Gud. hic et al. ut inf. 438, consentiente adeo Vaticano fragm. *agnovit* Zulich. *dedita somno* Zulich. frustra. nam proprie poetis: *prodi somno*, et cf. Heins. — 471. *Vastavit* alter Hamb. *cruentis* alter Gud. — 472. *albentes — equos* sec. Moret. habet; quem sane colorem constanter Rhesi equis tribuunt Homer. l. l. 437 τοῦ δὴ καλλίστους ἵππους ἴδον, ἠδὲ μεγίστους· Λευκότεροι χιόνος, θείειν δ' ἀνέμοισιν ὁμοῖοι. Et sic Rhesi drama v. 304 Πώλων — χιόνος ἐξαυγεστέρων. cf. 616 — 619. Sed sic *candentes* equi erant dicendi ut XII, 84. Homericum transtulit, *qui candore nives anteirent, cursibus auras.* et Epit. Iliad. 735 de Rhesi equis: *multo candore nitentes.* Nam *albus* color minus gratus Georg. III, 82 *color deterrimus albis.* An poeta evitare voluit concursum τῶν *niveis velis et candentes equos?* Itaque *ardentes* dixit, forte illa Homeri sectatus v. 547, ubi equi hi Αἰνῶς ἀκτίνεσσιν ἐοικότες ἠελίοιο? Quamquam et hoc ipsum *candore* potius fuisset exprimendum. Verum probabile fit, insedisse poetæ animo ἵππους αἴθωνας Homero dictos β, 839 et μ, 97. incerto tamen et ibi sensu: referunt enim illud et potest referri ad splendorem, ad colorem, ad ardorem animorum. Aut itaque manendum est in hoc, ut *ardentes*, acres, alacres, impetuosos accipiamus; ut *calentes, igneos*, aut, quod mihi plus quam probabile videtur, scribendum *candentis:* priore litera extrita restabat *andentes*, unde factum *ardentes.* Porro *arbentes* a m. sec. Hamb. prior habere dicitur. Videtur et is *albentes* a prima manu agnovisse. Idem *evertit* habet, et alii ap. Burm. *advertit.* male. *Avertere* de præda abigenda satis frequens, ut h. l. Burm. Drakenb. ad Sil. III, 311, et al. v. inf. X, 48.

theta poetæ. Sic κορυθαίολος Ἕκτωρ.

469 — 473. De Rheso Iliad. κ, 433 sqq. 470 sqq. *tentoria primo somno prodita*, h. e. Thraces in tentoriis cubantes. Pulchre autem somno tributum τὸ *prodere*, quod per somnum factum. *Diomedem* sine Ulysse nominare, liberum erat poetæ. *niveis tentoria velis.* De his vid. Excurs. ad h. l. Dixit ea poeta deserto priscæ ætatis more: erant enim Achivorum et Trojanorum κλισίαι potius tuguria, stipitibus viminibusque intertextis, et terræ aggere munita. *ardentes equos* acres dixit; si loquendi usum audias. Si de colore accipias, quod durum esse puto; non *candentes* cum Servio, sed *fulvi*, αἴθωνες, essent. at hoc repugnat Homero et Euripidi. v. var. Lect. *avertit* est abigit exquisite; non, intercipit. — 472. 473. Fatale hoc fuisse sive Rheso sive Trojanis, si equi gustassent herbam et aquam Scamandri, Homerus non habet; ut ex poetæ lectione promtum cuique esse potest; neque is, quem Euripidem non esse nuper post alios evicerunt Valkenarius, et Beckius, V. C. auctor Rhesi. Nam v. 600 — 604 vix eo referre possis. At me-

Parte alia fugiens amissis Troilus armis,
Infelix puer, atque impar congressus Achilli, 475
Fertur equis, curruque hæret resupinus inani,
Lora tenens tamen: huic cervixque comæque trahuntur
Per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.
Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant 480
Suppliciter tristes, et tunsæ pectora palmis;
Diva solo fixos oculos aversa tenebat.

475. Potest per parenthesin interpositus accipi. Olim ap. Servium interpunxere quoque *Infelix! puer atque impar congressus Achilli.* — 477. *tenens tantum* Montalb. Quintilianum VII, 9, 7 mireris dubium facere, sitne *tamen* ad *tenens* an ad seqq. trahendum. *tenet* aliquot ap. Pier. male. *Hinc* duo Burm. — 478. *versa* est κεκλιμένον δόρυ· a *verrendo* duci nequit. Sic enim *pulvis* verritur, non *hasta*. — 480. *Sparsis* multi a Pierio et ab Heins. inspecti, et ed. Ven. Sed, *sparsos* crines furentibus, supplicibus *passos* convenire arbitratur Burm. — 481. nescio an melius *suppliciter ferebant* jungas. *tonsæ* al. *tonsis* Parrhas. — 482. *adversa* multi.

morat eam rem; tanquam oraculo proditam, Eustath. et Schol. ad κ, 435, nec non Serv.

474—478. De *Troilo* v. Excurs. ad h. v. Congressus hic Priami filius in curru cum Achille, ante Iliadis tempora, vulnere accepto exciderat curru, pedibus inter lora impeditis, ita ut supina cervice traheretur, *armis amissis*, clipeo ex manu dimisso; nam hastam tenebat, sed inversam, ut adeo per terram tracta illa sulcos faceret. Non enim accedam Servio, qui Troilum hastam Achillis, qua transfixus erat, vulneri inhærentem traxisse ait. Aliter enim enuntiata essent illa: *et versa pulvis inscribitur hasta*. Observa autem poetam recedere a more Homerico, quo heroes, qui pugnant de curru, habent alium qui regat equos; nam Troilus solus et pugnare et regere equos debuit. Notandus quoque locus propter monumenta artis priscæ, in quibus heros bigis fertur habenas et clipeum, vel habenas et hastam tenens.

479—482. Ex Iliad. ζ, 269—312, ubi Heleno monente Hector ad urbem regressus Hecubam ad Minervæ templum in acropoli Trojanarum matronarum (*Iliadum*) pompam ducere, donariique loco deæ peplum egregie elaboratum consecrare jubet, ut Diomedis impetum illa reprimeret. *Interea* non ad tempus posse referri in aperto est; sed inter cetera tabularum argumenta, ecce, occurrit hoc, quod — *non æqua*, iniqua, Trojanis infensa, irata Pallas. *Diva solo fixos oculos aversa tenebat.* quippe in pictura expressa. at in narratione poetæ Hom. l. c. v. 311 Ὡς ἔφατ' εὐχομένη, ἀνένευε δὲ Πάλλας Ἀθήνη. Sed in Virgilio ut picturæ accommodatior, ita suavior rei imago esse videtur, *aversa* dea facie, *oculis in terram fixis*, quam

Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo: 485
Ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici,
Tendentemque manus Priamum conspexit inermis.
Se quoque principibus permixtum adgnovit Achivis,

483. *tractaverat* alii ap. Corrad. — 486. *Currum* fragm. Moret. et Hamburg. pr. sed magis poeticum: *currus*, ut ap. Homer. ἅρματα. *cursus* Hamb. alter. *atque* alii. male. — 487. *conspectat* Voss. Non bene cum Burmanno tollas distinctionem post *inermis*, ut continues prosaica aliqua forma: *ut conspexit* et se *quoque agnovit*. Porro *inermem* Goth. alter. — 488. *agnoscit* præsens tempus picturæ convenientius arbitrabatur Ge. Fabric. idque jam v. 470 vidimus. Et hoc habet Romanus, cum fragm. Vatic. teste Bottario p. 170, ut adeo, si auctoritatem sequaris,

in Homero *renuens caput*. Peplum autem illud interdum deæ signo injiciebatur pro amictu, v. c. ap. Statium Theb. X, 65. 66. interdum tantum ad genua apponebatur; ut apud Homerum l. c. et sic Athenis in Panathenæis Minervæ; cf. inf. ad Cirin v. 21 seq. Junoni Olympiæ et sic porro. cf. Excurs. de Palladio inf. ad II, 293.

483—487. Novum argumentum in pariete expressum: *redditio corporis Hectorei*, ex Iliad. ω. Bene vel ad artis rationem: *raptaverat*; nam hoc antecesserat, et corpus lacerum et fœdatum immanem eam contumeliam vel in tali opere arguere poterat. Expressum autem putetur Achillis tentorium, ipse Achilles sedens, *supplex ei factus Priamus* (vide Iliad. ω, 478 sqq.) et divinum illud: Μνῆσαι πατρὸς σεῖο — jamjam fari incipiens; in conspectu, adducta a Priamo redimendi corporis pretia; ἀπερείσι' ἄποινα (— χρυσοῦ δὲ στήσας ἔφερε δέκα πάντα τάλαντα. unde v. 484 *auro corpus vendebat Achilles.*) adstant alia ex parte *spolia*, h. e. arma, quibus cæsum Hectorem spoliaverat victor, *currus*, cui illigatum eum raptaverat, et *ipsum corpus amici*, sc. Hectoris, ex curru supinum, pulveri incumbens, quod die quoque orto ter circa Patrocli tumulum ductare solebat Achilles. v. Iliad. ω, 14 sqq. Si ita repræsentata singula fingas, nihil jam est, quod cum Conrado, Burmanno aliisque vel desideres vel hæreas. Possis et illa 485 — 487, diversum aliquod opus facere, *raptationem cæsi Hectoris*, non illam circa muros factam, sed hanc, qua ad naves oneratum spoliis et cadavere alligato currum agitaret victor; ex Iliad. χ, 395 sqq. (cf. Dictys III, 15, 16) non tamen, ut arbitror, satis commode. De decursu Achillis circa urbem *ter* facto v. 483, vide Excursum. — 487. *Manus inermes* noli inertem putare ornatum. Nam eo spectat, quod intraverat hostilia castra supplex ad genua Hectoris procubiturus. Totus hic locus est ex felicissimis.

488. Cum Achivis *permistum* prælio, προμάχοις μιχθέντα, seu pugnantem, Æneam sæpe apud

Eoasque acies, et nigri Memnonis arma.
Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis 490
Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet
Aurea subnectens exsertæ cingula mammæ
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur,
Dum stupet, obtutuque hæret defixus in uno: 495
Regina ad templum, forma pulcherrima, Dido
Incessit, magna juvenum stipante caterva.

quod etiam Cuning. fecisse videmus, recipiendum sit, cum totus orationis tenor id flagitet. Nec minus tamen ferri quoque potest alterum, *adgnovit*, et variasse videri potest poeta. Sic et censebat Brunck. — 490. *duxit* Menag. pr. et Zulich. *ducit* etiam Schol. Stat. et Nonius habet. v. Burm. In v. 491, 492 distinctionem in fine versuum sustuli. — 492. *Exsectæ* codd. ap. Pier. male. cf. Æn. XI, 649 et 803. — 494. *hæc cum* Dorvill. et ita Rufin. ap. Burm. Idem *Æneæ* pro *ab Ænea* positum esse docet. Recte, si quid video. Nam, si exponas: *ei videntur esse miranda*, pedestrem habeas orationem, non poeticam. — 495. *obtuituque* duo. *diffixus* pr. Rottend. *in imo* duo Goth. frequente lapsu. — 497. *juvenum magna*

Homer. invenias, inprimis Iliad. ε et υ. at h. l. ad seriora tempora respicitur: v. Exc. I* ad Æn. IX.

489. Agnovit Memnonem pugnantem, quod autem *nigrum* appellat et *Eoas acies* memorat, id eo pertinet, quod, quandoquidem auxilia ex terris ab oriente sitis, quæ tum sub Assyriorum ditione fuisse videntur, Auroræ ille filius adduxit, re in majus aucta, Indos et Æthiopes adduxisse fabulose dicitur. Vide Excurs. ad h. l.

490—493. De Amazonibus duce Penthesilea auxilium Ilio ferentibus v. Quintum Smyrn. libro I. et de Amazonibus artificum operibus expressis v. Excurs. ad h. l. *peltæ lunatæ* proprie Amazonum fuere. *subnectens cingula mammæ*, s. mammis, exquisitius quam *subnectens*, subnexam habens, *mammam cingulo*, s. balteo, quem in monumentis videre in promtu est: dextra scilicet papilla erat nudata. Nota omnia. Loca classica ap. Strabonem sunt lib. XI et XII. vid. Petitum omnino *de Amazonibus*. cf. inf. ad XI, 649. *ardet*, furit, fortiter pugnat, *mediis in millibus*, doctius quam in turba vel acie. *audetque viris concurrere virgo* ex Homerico — Ἀμαζόνας ἀντιανείρας Iliad. ζ, 186, γ, 189, natum videri, notarunt jam alii. Totus hic de Amazonibus locus est pulcherrimus.

494 sqq. Interea, dum miranda hæc opera contemplatur Æneas, dum ab eo *videntur*, inspiciuntur, et dum unice intentus in ea quæ intuetur: Dido advenit. Cum hac œconomia rerum cf. laudatum locum Odyss. η, 133 sqq. et de v. 498 — 503. v. Exc. ad h. v. Comparatio est splendida Didonis cum Diana, quam tractavit poeta post

Qualis in Eurotæ ripis, aut per juga Cynthi,
Exercet Diana choros; quam mille secutæ
Hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram 500
Fert humero, gradiensque deas supereminet omnis;
Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus:
Talis erat Dido, talem se læta ferebat
Per medios, instans operi regnisque futuris.
Tum foribus divæ, media testudine templi, 505
Sæpta armis, solioque alte subnixa, resedit.

Sprot. *comitante* post Romanum Menag. pr. Hamburg. pr. *Juvenes* Tyrios principes esse, nil dubites cum Burmanno. — 499. *secuntur* Parrhas. — 501. *ingrediensque* ap. Macrob. scripta nonnulla; sed v. Heins. *gradiensque dea* ex scriptis Giphan. Ind. Lucret. et Rom. cum al. ap. Pierium, it. Goth. alt. Sed major vis in *deas*, et absorptus sibilus sequente litera. — 502. *Latonæ et* un. Heins. et Parrhas. male. *prætentant* pr. Hamb. *pertentat* duo Heins. — 504. *opere* Rom. a pr. m. — 505. male jungunt alii post Servium: *instans o. r. futuris*, *Tum foribus Divæ. in foribus* Nonius in *testudines*. *in media* Parrhas. [*media in t.* Goth. sec. Offendebat aures b. Schraderi, *medios* et *media* in binis versibus. Medelam tamen nullam video. — 506. *Sæptam* fragm. Vatic. *alto* Mentel. pr. et Moret. sec. ut veteres nonnulli ap. Pierium. Sed *alte subnixa* exquisitius, ad ornandum τὸ *resedit*. Cogita sedes dearum et heroinarum. Sic Helena Odyss. δ, 136 ἕζετο δ' ἐν κλισμῷ, ὑπὸ δὲ θρῆνυς ποσὶν ἦεν. *residit* al. male.

Homerum Od. ζ, 101 sq. et Apollon. Rh. III, 875 sqq. II, 938. *qualis*, pro qualiter, quo habitu; pro qualis est, cum *exercet choros*, ducit, instituit. Frequentantur autem a poetis Nympharum chori, ducente eos Diana. Colebatur illa præcipuo cultu Lacedæmone et in Delo insula. *Illa pharetram fert humero:* debebat junctum esse: *ferens gradiensque;* adjecta autem hæc sapienter, obversatur quippe oculis nostris extans inter ceteras dea humeris tenus. Decus autem ejus potenter declaravit poeta per tacitam lætitiam matris Latonæ: *tacitum pertentant gaudia pectus*, h. e. gaudia tacita. Sic IV, 364 *totumque pererrat luminibus tacitis*. Etiam *pertentant* feliciter pro, subeunt; cf. lib. V, 828. Ge. III, 250.

504. Urbem condendam præclare *opus regnumque futurum* appellat. — 505. 506. *Media testudine templi*, h. e. medio templo, latino usu, quatenus intra fores consederat; cum omnia dicantur *media*, quæ sunt post principia, adeoque non sibi repugnant: *in foribus et in media testudine templi. Septa armis*, armatis, satellitibus: quod vulgare est monitu; ut et hoc, *jura legesque dare* nihil esse aliud quam *jus dicere*. In templis senatum cogi, ad fores tribunalia poni, notus Romanorum mos, ad quem poeta hoc refinxit. *solio alte subnixa resedit* ornate. Erant autem throni excelsi,

Jura dabat legesque viris; operumque laborem
Partibus æquabat justis, aut sorte trahebat:
Quum subito Æneas concursu adcedere magno
Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum, 510
Teucrorumque alios: ater quos æquore turbo
Dispulerat, penitusque alias avexerat oras.
Obstupuit simul ipse, simul percussus Achates
Lætitiaque metuque; avidi conjungere dextras
Ardebant: sed res animos incognita turbat. 515
Dissimulant; et nube cava speculantur amicti,
Quæ fortuna viris; classem quo litore linquant;
Quid veniant: cunctis nam lecti navibus ibant,

508. *ac s.* Hamb. alter. *haut s.* fragm. Vatic. *sorte ferebat* Goth. tert. — 509. *tum s.* Leid. *jam cursu* alter Moret. *cum cursu* Zulich. Voss. *ascendere* Victorin. apud Heins. — 510. *Serestum* Montalb. vitiose. — 512. *avexerat*, non, *advexerat*, meliores ap. Pier. et Heins. cum binis Goth. In Medic. *d* appictum ab alia manu. *averterat* Gud. et duo Rottend. cum fragm. Vatic. *adverterat* Sprot. et Montalb. *aduxerat* Dorvill. et *adduxerat* unus Pier. *altas* alter Goth. — 513. *Obstipuit* veterrimos ad unum omnes hic ut et in aliis poetarum exemplaribus (et inf. 613) scribere, monet Heins. cf. Pier. Etiam ita Romanus; et *obsticuit* vetustiss. fragment. Vatican. a Bottario editum; idem cum Romano aliisque Pierianis (item binis Goth.) *percussus* habet, cum in Mediceo aliisque optimis Heinsianis miro consensu legatur *perculsus*, quod bene rejectum ab Heinsio, cum, *percussus lætitiaque metuque*, conjungendum sit. Malim adeo majorem distinctionem post *metuque* ponere. — 514. *Lætitiamque metumque* alter Hamb. *lætitiaque avidique metu* Montalb. *contingere* alter Hamb. et Zulich. ac Gud. a m. pr. — 515. *animos sed res* quartus Moret. — 516. *quia nube* Menag. sec. — 517. *classes* Hamb. pr. *classim* Sprot. *quo in litore* unus Heins. *linquent* alter Goth. In *linquant* sentis continuatam actionem, adeoque pro, *liquerint*, poni potuit. Sic v. 546, 547 *Quid* est ex τίπτε pro διὰ τί. — 518. *cuncti* quod mireris, lectio antiquissimorum fere et optimorum est codd. interque eos Romani, Vatic. fragm. a m. pr. Medicei, qui alias non facile in dubia lectione in idem consentiunt, nec non Servii et Donati. *cunctis*, quod haud dubie verius, in paucissimis occurrere videtur; ut in duobus Heins. et binis Gothanis; fuit tamen lectio vulgata jam ante Pierium.

ideoque pedibus subjecta scabella.

507. 508. Opus ædificationis *partiebatur* inter cives suos vel de sententia vel sorte. *sorte trahebat opus* doctius, quam trahere sortem, ducere, ad assignandum opus; sorte ducta opus assignare. Mox — 509 *concursus* aut *cum* plurium concursatione, aut est simpl. cursus, accursus. — 510. sup. 220 sq. inter amissos memorati.

516. *Dissimulant*, pro vulgari, reprimunt se, continent se, quo minus prorumpant: quia rerum eventus et præsentem statum non

Orantes veniam, et templum clamore petebant.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi; 520
Maxumus Ilioneus placido sic pectore cœpit:
O Regina, novam cui condere Juppiter urbem,
Justitiaque dedit gentis frenare superbas,
Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,
Oramus: prohibe infandos a navibus ignis; 525
Parce pio generi, et propius res adspice nostras.

cunctis nam lectis Gud. a m. pr. *lectis* et *læti* aberratur etiam in aliis. *leti* in Rom. a m. pr. — 519. *et* ab Hamb. pr. abest. — 521. *placito* duo. *nunc* pro *sic* Hamb. pr. — 523. *Servare* alter Hamb. — 524. *circum m.* Hamb. pr. ex v. 32, et Cuningham. conjiciebat: *circum* vel *huc per*, ad ductum Æn. VII, 228, frustra. Nam præpositiva docte a poeta ad Græcorum ductum omittitur. — 525. *infandis* Zulich. a m. pr. — 526. *parce, precor* alter Hamb. *et* deest Montalb. *res accipe* pr.

satis perspectum habebant. — 519. *Orantes veniam* simpl. propitiam et benevolam voluntatem, ut ne escendere ac litus tenere prohiberentur. Scilicet, ut sequens oratio v. 525 sqq. ad intelligendum expedita sit, cogitandum, naves illas in litus, quod raro adiri solebat, rejectas pro prædatoriis, λῃστρικαῖς, fuisse habitas. Accurrerant itaque Pœni, prohibuerant Trojanos escendere, sin facerent, igni naves comburere velle minati erant.

521. *Maximus I.* sc. natu; ut 654 *natarum maxima* absolute: nisi universe est princeps inter ipsos, et auctoritate eminens. Ita simpliciter alibi Æn. III, 107 *Maximus unde pater — Teucrus. placido pectore*, h. e. nil turbatus, nullo rerum metu impeditus ac perculsus: nihil aliud. *Ilioneus* hic aliunde notus non est; male h. l. a Pomponio et aliis ad eum refertur, qui Iliad. ξ, 489 sqq. occiditur, Phorbantis f. Alium in Trojæ eversione ab Diomede cæsum, δημογέροντα, videbis apud Quint. Cal. XIII, 181 sqq.

522 sqq. Oratio egregie ad consilium et ad affectum dicentis audientisque comparata; cum qua non sine fructu compares alteram ad Latinum R. habitam Æn. VII, 213 sqq. Præclarum hoc: *novam cui condere Juppiter urbem.* hæc enim ex Trojanorum sensu votorum summa; et grave ex altera parte ad humanitatis officia argumentum apud Didonem. Similiter expende reliqua. — 523. *gentes superbas*, feroces, int. Afros, non Pœnos. *justitiam* ad totum mitiorem vitæ cultum *legesque ac jura data* refer, quibus feritatem eorum mitigavit Dido.

525. 526. *Infandos ignes*, qui adversus fas jusque gentium inferuntur. *pium genus*, Trojani h. l., qui nullam injuriam, nullum nefas, commiserant, prædas agendo. *Pietas* pro justitia interdum dicta, quatenus hæc a metu deorum et religione proficiscitur. *propius adspice res nostras*, conditionem

Non nos aut ferro Libycos populare Penates
Venimus, aut raptas ad litora vertere prædas:
Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt, 530
Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebæ:
OEnotri coluere viri; nunc fama, minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
Huc cursus fuit:

Hamburg. sed vid. not. — 527. *Tyrios* Bigot. *Iliacos* Sprotianus; neutrum male: sed in *Libycos consentiunt libri.* — 528. *advertere litora prædas* Venetus Heinsii. *ad litora tollere* Sprot. *a litore vertere* Leid. cum aliquot codd. Pierii. — 529. *animo est* Sprot. *animis non tanta* ed. Venet. — 530 — 533. repetuntur III, 163 sqq. — 531. *Patens* Goth. pr. *arvis atque u. g.* mera aberratio. — 532. male al. *OEnotrii.* Græcum est Οἴνωτροι. cf. l. l. a Burm. — 534. Medic. cum multis bonis: *Hic cursus fuit;* quod accipiendum est: is fuit c. — *huc cunctis* (fuit) *ire voluntas*, expletur versus in Dorvill. inepte.

et locum, quo sumus, accuratius inspice: sc. deprecatur judicium de se ex primo rerum adspectu fortunæque specie, postulatque a regina, ut accuratius sibi, qui sint, exponi patiatur.

527. Non se ad deprædandas incolarum terras ac sedes venisse ait. Comparat Cerda Orphica Argonaut. 827 sqq.: sententia saltem non adeo dispar est. Add. Apollon. III, 386 sqq. — 528. *Vertere prædas* exquisite pro avertere; abigere: ut est lib. VIII, 208. X, 78. — 529. *Ea vis*, audacia, ut alia. eadem mox *superbia*, insolentia.

530. Ex Enniano: *Est locus, Hesperiam quam mortales perhibebant*, expressum esse, jam Servio notatum et Macrobio VI, 1, elegantiore utique oratione. Ceterum ad hos vss. 530 — 533. cf. Excurs. *Est locus* h. l. pro regione. Non hic locum habet grammatica subtilitas. Quod autem *Hesperiam* pro Italia dicit, majorem habet antiquitatis auctoritatem. Quod Græcum nomen inter Tyrios memoret, super hoc argutari in poeta epico nefas. cf. sup. ad v. 321. — 531. Nobilissimus inter veteres versus. *Terra antiqua*, a prima inde hominum memoria habitata, adeoque non ignobilis et obscura; *potens armis atque ubere glebæ*, incolarum fortitudine et soli ubertate excellens. *uber glebæ* ductum videri potest ex Homerico Iliad. ζ, 141. οὖθαρ ἀρούρης, vix tamen prisco illo significatu, quo uber seu mamma ac lac soli de fertilitate usurpari solebat; sed *uber* pro ubertate dictum Grammatici docent. Poetæ tamen veterem loquendi morem non ignorarunt. Callimach. in Del. 48 νήσοιο διάβροχον ὕδατι μαστὸν dixit. *OEnotri* Pelasgi, qui principio agrum in interiore litore inferioris Italiæ occupaverant: unde OEnotria dicta primum ager, tum tota regio.

Quum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion 535
In vada cæca tulit, penitusque procacibus austris
Perque undas, superante salo, perque invia saxa
Dispulit; huc pauci vestris adnavimus oris.
Quod genus hoc hominum, quæve hunc tam barbara morem
Permittit patria? hospitio prohibemur arenæ! 540
Bella cient, primaque vetant consistere terra.
Si genus humanum et mortalia temnitis arma:

538. *Perpulit* Dorvill. a pr. m. *vostris* Arusian. Mess. laudat. *advenimus* aliquot ap. Pier. ex interpretatione. — 539. *Nam g.* Goth. sec. *Quæ genus hæc h.* fragm. Moret. *Quod g. est h.* Menag. pr. *quæ hunc* tres apud Heins. *quæve tam* Leid. Potest interpungi: *Quod genus hoc hominum?* sc. est. Sed non hoc quæri poterat; verum: qui homines, *quæ patria*, quæ tam barbara, est *hæc terra vestra*, ut permittat hunc morem? — 540. *patriam* pr. Moret. a m. sec. *hoc spatio* Menag. pr. miro casu. — 541. *considere* Oudart. sollenni varietate. — 542. *et* deest in nonnullis, etiam Pierianis.

minores, proprie *natu*, Virgilius ad posteros vel seriores transferre solet, ut v. 733 et al. *gentem* autem doctius posuit pro *terra* Homerico more; δῆμος Φαιήκων pro insula.

535—538. *Subito fluctu*, repentina tempestate commota, *assurgens*, ut *mare assurgit fluctibus*, cum proprie *fluctus assurgant in mari*. *Orion* dictus omnino de tempestatibus ac procellis, quales fere ejus ortu vel occasu exoriri solent; alioqui Orion etiam cum judicio a poeta positus esse videri potest. Incidit enim ejus ortus, etiam in his Africæ plagis, in mensem Junium. Æstas autem agebatur tum. v. inf. v. ult. *in vada cæca*, latentia, vid. v. 111. *procacibus Austris*, ornate; ventorum procellosorum vi ac tempestate victos, partim per altum, partim inter scopulos, penitus nos disjecit. *procaces Austri*, venti vehementes: Horatio *protervi* Gr. ἀσελγεῖς. vid. Cerda. *superante salo*, fluctibus, victa a maris ac procellarum vi navigantium arte et labore. Ita sup. *vicit hiems*, et inf. II, 311 *Vulcano superante*. *adnavimus*, appulimus, ut poetæ solent.

539. Furium, sive is M. Furius Antias seu Bibaculus fuit, VI. Annal. præivisse poetæ Macrob. VI, 1, existimat: *Quod genus hoc hominum? Saturno, sancte, create*. Sed ex his et similibus poeta vix multum proficere potuit: nec nos ex talium comparatione. Antiquitati tamen debetur hoc, ne ejus auctoritatem in his negligamus. — *quæ tam barbara patria*, terra, *permittit*. græco more pro: quæ terra tam barbara est hæc, ut permittat. — 540. *Hospitio prohibemur arenæ*, ornate, pro, a litore, ab escensu in litus; mox *primam terram* dixit.

542. Agnosce poetici sermonis indolem; pro abstracto: si *humanitatem*, humanitatis jura et

At sperate deos memores fandi atque nefandi.
Rex erat Æneas nobis, quo justior alter,
Nec pietate fuit nec bello major et armis. 545
Quem si fata virum servant, si vescitur aura
Ætheria, neque adhuc crudelibus occubat umbris:
Non metus, officio ne te certasse priorem
Pœniteat. Sunt et Siculis regionibus urbes,

543. *deas* Voss. *fandique nefandi* quinque apud Heins. — 545. *Non pietate* Dorvill. *bello nec* sec. Moret. Argutatur h. l. Burm. qui cum Servio discrimen facit inter *bellum* et *arma;* sane eandem rem declarant sed tropis diversis. — 546. *et vescitur* pr. Hamb. — 547. *neque adhuc* constanter codd. Heins. et multi Pier. alii *nec*. *occupat* tres Burm. *crudelibus o. undis* emendabat Jo. Schrader. Atqui *umbræ* sunt pro Orco, Morte. — 548. Vulgata erat lectio: *officio nec te:* in quam mirum est optimum quemque codicem, atque etiam Grammaticos, (vid. Heins.) conspirare; est enim manifesto falsa: *nec te c.* vel *neque te.* Sensus quidem qualiscunque extorqueri inde potest; sed occurrit unicuique in oculos, legendum esse: *Non metus, officio ne te c. p. P.* οὐ φόβος, μή. Non metuendum est, ne te pœniteat aliquando beneficiis nos priorem demeruisse. Et exstat hæc lectio in Hamb. a m. sec. Habent edd. ut, Cerdæ. Cuningh. In fragm. Vatic. totus locus desideratur. *Nec metus* Medic. Pierii cum aliquot aliis.

officia, et vindictam injuriæ, quam humana ira exigere a vobis potest, (hæc enim sunt *mortalia arma*) pro nihilo ducitis: saltem illud reputate, deos esse justi injustique inspectores injuriæque adeo ultores; θεῶν δ' ὑποδείσατε μῆνιν Odyss. β, 66. In *sperate* inest notio τοῦ *metuere*, quod frequens est Græcis Latinisque poetis.

544. Œconomia carminis in hoc occursu Æneæ et sociorum, et, in horum laudibus Æneæ, quem ignorabant eas audire, est præclara. *Justior pietate*, ut vulgo jungi video, mihi quidem durissimum videtur. Præstat jungere et interpungere: Quo *justior alter, Nec p.* h. e. Quo nec alter justior, nec major fuit pietate, bello et armis. Ἀμφότερον, βασιλεύς τ' ἀγαθὸς κρατερός τ' αἰχμητής, de Agamemnone Iliad. γ, 179.

546. 547. *Vesci aura* antiquum est, et ex Lucretio notum, pro *frui*. *occubat umbris*, exquisite secundum illam formam, *occumbere morti* lib. II, 62. A tautologia hos duos versus liberatum it Cerda. Sed ratio in hoc quærenda, quod ea maxime notio disertius et significantius exponitur, quæ rei summam continet, et cui adeo animus maxime immoratur seu deliberatione, seu animi affectu. cf. v. 555 et 556. Ante oculos habuit poeta illa: Εἴπου ἔτι ζώει, καὶ ὁρᾷ φάος ἠελίοιο. εἰ δ' ἤδη τέθνηκε, καὶ εἰν Ἀΐδαο δόμοισιν etc. Odyss. υ, 207. ξ, 44 et al. — 548. *Non metus, ne:* non metuendum est, ne te pœniteat aliquando, beneficiis nos provocasse. — 549. Sunt duo quæ per hunc et sequ. versum præstruit. Ostendit, Trojanos in his terris sedes haud pe-

Arvaque, Trojanoque a sanguine clarus Acestes. 550
Quassatam ventis liceat subducere classem,
Et silvis aptare trabes, et stringere remos.
Si datur Italiam, sociis et rege recepto,
Tendere, ut Italiam læti Latiumque petamus.
Sin absumta salus, et te, pater optume Teucrum, 555
Pontus habet Libyæ, nec spes jam restat Iuli:
At freta Sicaniæ saltem, sedesque paratas,
Unde huc advecti, regemque petamus Acesten.

550. *Arvaque*. Vulgo legebatur *Armaque*. Etiam hanc lectionem pravam esse arbitrati mutavimus, etsi a Servio, Cod. Romano aliisque præstantioribus libris agnoscatur. *Arma* quidem aiunt memorari ad timorem Pœnis incutiendum. At alienum hoc a toto orationis consilio rerumque facie, potiusque ad animos exasperandos idoneum. Medic. cum Colot. Ursini legit *arva;* et hoc verum. Nam eo spectat oratio, ut metum intercipiat, ne in his terris considere velle videantur. Sunt in Sicilia urbes, et agri, et popularis noster Acestes. Et explicatur hoc idem v. 557 *At freta Sicaniæ saltem* sedesque paratas — *regemque petamus Acesten*. Adde responsionem Didus v. 572. et inf. IV. 311. Porro *Trojano a s.* Moret. qu.—551. *vento* Hamb. pr.—552. *optare* Montalb. quod ornat Heins. *tangere* Hamb. sec. — 553. *Ausoniam* sec. Moret. — 554. *at I.* Heins. conj. at sequitur hoc v. 557 et vide not. — 555. *abrupta* solus Hugen. *nec jam spes* tres Burm. — 556. *Libyes* Oudart. — 557. *Ad* quatuor ap. Burm. *Sicaniæ*, priore longa, altera brevi, ut III, 692. VIII, 416. at aliis locis prima brevis et altera producta: *portus venere Sicanos* VIII, 328. V, 24. 293. VII, 795. XI, 317. Ecl. X, 4. Occurrit similis varietas in græcis: Callim. Di. 57. Αὖε δ' Τρινακρίη, Σικάνων ἕδος —at Lycophr. 1029. ἔμπλην Παχύνου Σικανὸς προσμάσσεται.

tere nec ut petant necesse habere; sed aut superstite Ænea in Italiam trajecturos, aut eo interemto in Siciliam habitatum redituros esse. — 550. De *Acesta* cf. sup. ad 195. Ejusdem urbs *Ægesta* intelligenda.

551. 552. Liceat naves reficere! *subducere classem:* ἐρύειν ἤπειρόνδε Homero. vulgo καθέλκειν. κατάγειν. — 552. In *silvis trabes aptare* navibus, et *stringere* ferro, amputare, dolare, adeoque, id quod antecedit, omnino incidere arbores, quæ *pro remis* sint, h. e. naves reficere. Mox *rex* pro duce, ut sæpe. — 554. *Ut Italiam petamus:* docte omisso, ex Græcorum more, verbo, a quo *ut* cum subjunctivo pendeat: curabimus, efficiemus, ut. Nam si continuares: *aptare trabes et stringere remos*, *eo consilio, ut I. p.*, prosaicum id foret: similiter v. 557. 558. sed sine *ut:* quod communius est.

555. 556. *Sin absumta salus*, adeoque nulla est salus, nulla salutis spes; sin periimus, siquidem is periit, in quo res nostræ positæ sunt, una cum Iulo; *spes Iuli* bene pro Iulo. — 557. Siciliam iterum petere liceat.

Talibus Ilioneus. Cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ. 560
Tum breviter Dido, voltum demissa, profatur:
Solvite corde metum, Teucri; secludite curas.
Res dura, et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late finis custode tueri.
Quis genus Æneadum, quis Trojæ nesciat urbem, 565
Virtutesque virosque, aut tanti incendia belli?
Non obtusa adeo gestamus pectora Pœni;
Nec tam aversus equos Tyria Sol jungit ab urbe.

558. *hunc* Rom. *petemus* sec. Hamb. *Acestem* multi. — 559. *cunctis*. Medic. a pr.m. e sequente litera.—561. *vultu* alter Mentel. *dimissa* tres Burm.—562. *Solvite corda metu* Parrhas. forte cum aliis. v. Burm. quod vulgarius esset. *corde metu* un. Moret. *pellite corde metum* Bigot. Sed *solvere metum* exquisite; ut sup. 463 *s. c. metus* plurali numero, antiqui plerique codd. teste Pierio; et hoc doctius. *seducite curas* Bigot. — 563. Malit Burmannus cum edd. quibusdam antiquis distinguere et legere: *Res dura: at regni*, h. e. durum quidem est, fateor; sed — Enimvero, ferri quidem potest, fateor; sed doctior est vulgata lectio. v. not. *res dira* Goth. sec. — 564. *finis* ex Medic. *lato* ed. Ven. *forti c.* Bigot. *teneri* sec. Hamb. et a pr. m. alter Rottend. — 565. *Trojam* Græv. *nescit et urbem* ed. Venet. — 566. *tanta* in vulgg. edd. ante Heins. *ac tanti* duo Burm. *et t.* ed. Dan. et aliæ jam ante Pierium. — 567. *obtunsa* scribit Rom. Medic. cum aliis Heins. *obscura* Zulich. — 568. *adversus* multi, ut semper. Bene Burm. Gronov. laudat ad Senecæ

559. *Fremitus* h. l. ac murmur adsensum commotis hominum animis indicat. Simplicius Homericum: Ἔνθ' ἄλλοι μὲν πάντες ἐπευφήμησαν Ἀχαιοί.

561. *Vultu demisso* et *breviter* fatur Dido. Adde hæc ad 496 sqq. et observa, qua arte poeta descriptionem faciat; et vide quid adhuc desit, ut Didonem unice studio tuo dignam habeas. Jam in ipsa oratione pudor cum dignitate, prudentia cum summa humanitate maxime elucescunt.

562. 563. *Secludite curas:* exquisitius quam excludere, ejicere, deponere, sollicitudinem ac metum. cf. Serv. *Res dura*, quod vulgo: res duræ, dura rerum conditio, quæ cogit aliquid vel invitos facere (*moliri*). Mox *custos* pro viris in custodia finium et præsidio locatis.

566. Possis sane per *virtutes virorum* exponere. Sed proprie tamen utrumque vim habet suam; nec amplectar facile jejunam figuram hendiadyein. *virtutes*, res præclaræ, fortiter gestæ, ut ἀρεταὶ v. c. apud Pindarum. — 567. 568. Non adeo *obtusa pectora*, h. e. stupida ingenia, habemus, non tam barbari sumus, ut Trojanorum res præclare gestas et fata ignoremus. *Nec tam aversus equos Tyria sol jungit ab urbe*, h. e. nec tam remotas a sole, a solis cursu et orbita, terras incolimus. id quod tandem ad eandem sententiam re-

Seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva,
Sive Erycis fines regemque optatis Acesten: 570
Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo.
Vultis et his mecum pariter considere regnis?
Urbem quam statuo, vestra est; subducite naves;

Medeam 10. *subjungit ab u.* sec. Hamb. *sol mergit* Menag. pr. *vergit* Ven. Heinsii, sed v. Burm. — 570. *Finem* ed. Ven. *regnumque petatis* Menag. et Hamb. pr. et quart. Moret. Porro v. 571 et 573 a Goth. tert. aberant. — 572. *et hic* Sprot. et Bigot. *pariter mecum* Ven. *sin vultis mecum* Wall. quod prosaico esset propius. *consistere* aliquot Pierii et Burmanni tres cum Parrhas. cf. inf. 629. Burmannus conj. *confidere*, parum feliciter, et quid tum *pariter mecum? c. terris* Romanus; quod poeticam dignitatem minus spirat. — 573. Piget ineptiarum super hoc versu.

dit, quatenus *frigus* ad animi stuporem adeoque ad feritatem et immanitatem transfertur, et remotiores a solis orbita terræ pati id creduntur. Alienum plane est, quod Servius et Pomponius Atrei et Thyestæ fabulam huc advocant: aliter hic *sol aversus* ob horrorem et aversationem sceleris; ut et alii poetæ de nefando facinore. Sic cæsis maritis Lemniis Stat. V, 297 *Aversum Lemno jubar et declinia Titan Opposita juga nube refert.* Sapientius hoc, quam in alio versu, ubi Virgilianum locum imitatus est Theb. I, 683 sq. *Scimus, ait, nec sic aversum fama Mycenis Volvit iter. Regnum et furias oculosque pudentes* (pudore erutos) *Novit.* Extremæ terræ partes ita omnino designantur, ut *extra solis vias* esse dicantur, quatenus vel intra duo Tropicos vel intra temperatiores zonas non comprehenduntur. Quo igitur magis terræ versus septentrionem vel versus austrum recedunt, eo magis *aversus* h. e. simpliciter remotus (nam argutantur in hac voce) ab iis *Sol jungit equos* h. e. oritur iterque suum diurnum conficit. Adeoque pro, non tam *aversus est;* non remotus est. (Male Cerda aliter). Ita non modo, qui versus septentrionem, arctois plagis habitant, *aversi* a sole dicti: verum etiam *aversi*, qui a septentrione remoti australibus plagis habitant; pro sententiarum ratione, Val. Fl. I, 518. ubi Sol loquitur de Colchis: *Quid regio immanis, quid barbarus amnibus ullis Phasis et* aversis *proles mea* gentibus *obstat?* Jam in Virgilio hæc non esse subtiliter exigenda apparet, si Africam cogites; sed hoc unum tenendum, Pœnos non esse barbaros, non adeo esse remotos a clementiore cœli terræque plaga, respectu Trojanorum.

569. *Hesperiam magnam* simpl. potentem. Aliter *Græcia magna* dicitur. *Eryx* Siciliæ. vid. V, 759. *optatis* h. l. præfertis. — 571. *Auxilio tutos*, quod in prosa: rebus necessariis instructos, munitos. Pedestris esset oratio, si acciperes: *dimittam tutos* cum *auxilio.* Mox *statuo* exquisite pro condo: ut ἱδρύω. ut pono. — 572 sq. Comparare licet Apollon. Arg. I, 827 sq.

Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
Atque utinam rex ipse, Noto compulsus eodem, 575
Adforet Æneas! equidem per litora certos
Dimittam, et Libyæ lustrare extrema jubebo;
Si quibus ejectus silvis aut urbibus errat.
His animum adrecti dictis, et fortis Achates
Et pater Æneas, jamdudum erumpere nubem 580
Ardebant. Prior Æneam compellat Achates:
Nate dea, quæ nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides; classem, sociosque receptos.
Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
Submersum; dictis respondent cetera matris. 585

Quam urbem statuo, ea vestra est; Græcorum loquendi more. *subd. remos* Puget. — 574. *Tyriosque* Medic. a m. pr. *agentur* Sprot. *habetur* apud Nonium Marcellum, ex interpretatione. Guyetus legebat: *habetor*. Sed *agetur* est eruditius; in pedestri oratione: *nullo discrimine habebitur*, vel *nullum eorum discrimen habebitur*. — 575. *e. ibidem* Puget. — 577. *Emittam* Sprot. *videbo* Ven. — 578. *aut montibus* Montalb., qu. Moret. et Zulich. et probat Burmannus: *quum raræ admodum in Africa essent urbes, certe sub ditione Didonis hoc tempore, neque proprie in illis errare dici quis posset, sed* per urbes oberrare; *in montibus vero passim* greges errare *etiam dicantur, ego* montibus *præferrem*. Enimvero nec de Didonis ditione hic agitur; nec urbes magnas civitates necessario designant; urbes sunt omnino habitationes, vici; et *urbibus errare* docte dictum, pro, per urbes; et si greges errant in montibus, an et propterea naufragi? Immo vero *montibus* damnandum propter hoc ipsum, quod *silvæ* et *montes* fere jungi solent, adeoque librarii lapsum facile produnt. Heins. conj. *rupibus;* litorum scil. respectu. Sed quidni tempestatibus in ignotas terras delati vicinos vicos petant? et *Gætulæ urbes* IV, 40. *erret* Exc. Burm. — 579. *animi* Parrhas. Ven. a m. pr. minus docte. *animum erecti* Zulich. et ed. Ven. quæ est interpretatio exquisitioris voc. *arrecti*. *dictis arrecti* qu. Moret. *animum* pro *animos* dixit. v. Burm. — 580. *erumpere nube* pr. Moret. et duo Rottend. a m. sec., quod scilicet vulgare est. *nubem* doctius. cf. Burm. *abrumpere* codd. Pieriani aliquot, Rom. a m. sec. Montalb. et al. inscite. — 582. *animum s. vertit* Bigot. *animos s. vertit* ed. Ven. — 583. *reductos* Menag. pr. Ven. et Parrhas. conf. v. 390. — 584. *medio fluctu* Puget. *medio quem fluctu* Montalb. sine *in*, ut toties alibi.

575. *Compulsus*, non, coactus; hoc tenue esset; sed, huc depulsus, delatus. *Notus* h. l. non proprie. Mox *certos* exquisite, quibus fides haberi possit, non respectu perfidiæ Pœnis exprobrari solitæ; sed *certi* dicti pro iis, qui certa nuntient: similiter aliquis *fidus* assumsisse dicitur. *Dimittam*, in diversas partes mittam.

582. *Animo sententia surgit*, ad eam formam, qua *stare*, *sedere*, *insidere* dicitur. — 584. *Unus*, Orontes. v. 113 sqq. — 585. Sup. 390 sqq.

Vix ea fatus erat, quum circumfusa repente
Scindit se nubes; et in æthera purgat apertum.
Restitit Æneas, claraque in luce refulsit,
Os humerosque deo similis: namque ipsa decoram
Cæsariem nato genetrix, lumenque juventæ 590

586. *ita f.* alter Rottend. *circum cum fusa* emendabat Cuning. *quæ circumfusa; r.* notabilis lectio fragm. Vatic. a Bottario editi. — 587. *in aera* Montalb. et Dorvill. sed pro vulgata Nonius Marcellus. — 588. *adstitit* Vratisl. *constitit* Parrhas. utrumque vulgare, etsi eodem sensu. — 589. *similes* Sprot. *os humeros similisque deo* Franc. — 590. *genetrix nato* pr. Rottend.

586. Οὔπω πᾶν εἴρητο ἔπος, ὅτε. Odyss. π, 11. — 587. 8. *Purgat* se, solvitur, extenuatur nebula: καὶ τότε δή ῥ' αὐτοῖς πάλιν χύτο (non λύτο: nam πάλιν Homero est pro ἀνὰ, refundi, resolvi) θέσφατος ἀήρ. Odyss. η, 143. *ætherem apertum*, ut aer purus redderetur, et *clara lux*, remota nebula. — 589. Nunc puta Æneam *adstitisse* multo pulchriorem adspectu quam unquam alias: Quod poeta per miraculum et Veneris interventum auxit. Declaratur Æneæ pulchritudo et dignitas per partes; sunt species corporis, juventus et gratus oculorum vigor. *refulsit* pro vulgari: apparuit, nihil amplius. — 589. *Humeros* int. latos ac torosos, herois vel dei, v. c. Mercurii vel Martis, qui corporis robur viriumque efficaciam declarant; quod apparet in statuis veterum, et observatum est post Junium a Winckelmanno, idemque tradunt ipsi picturæ linearis magistri. Locus insignis est Valerii Fl. II, 491, ubi Hesione Herculi: me eripe — *namque potes: neque enim tam lata videbam Pectora, Neptunus muros cum jungeret astris; nec tales humeros pharetramque gerebat Apollo*. Ceterum notatum jam aliis, locum effictum ad Homericam formam Odyss. ζ, 229 — 235, et (nisi huc iidem tralati) ψ, 156 — 162, ubi Ulyssi Minerva simile decus divinum impertit. Conferenda sunt a studioso talium rerum singula; sed nec Scaliger, neque alii temere audiendi, qui de hoc vel illo præferendo pronuntiant. Ita *os humerosque deo similis* tantum ornatius exprimunt formam augustam et divinam, quam Homerus simplicius: θῆκε — Μείζονά τ' εἰσιδέειν καὶ πάσσονα. cf. Odyss. π, 174 sq.

590. *Ipsa decoram cæsariem nato genitrix — adflarat*, non quasi comas ejus breviores in promissiores mutarit: sed, si juvenili specie adstare dicendus erat Æneas, efficiendum quoque erat a dea, ut coma similis esset comæ promissæ Apollinis vel Bacchi, qui in vulgus notabiles cæsarie sua. Similis locus de Jasone Apollon. III, 919 sq. At Homerus Ulyssi a Pallade *crispos crines* affingi facit? κὰδ δὲ κάρητος Οὔλας ἧκε κόμας, ὑακινθίνῳ ἄνθει ὁμοίας. scilicet Mercurio eum assimulare volebat; uti et aliis in locis corpus athleticum Ulyssi tribuit. — *lumen juventæ purpureum* ornate pro *juventa* eximia et

Purpureum, et lætos oculis adflarat honores:
Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.

591. *lætosque* Montalb. *latos* duo Burm. *lætis* Goth. tert. Sed tuentur vulgatam grammatici. v. Burm. — 593. *Argento* pr. Moret. *Pariusque* Wall. *circumdatus*

pulchra. *lumen* est nitor; nitor autem juventæ proprie tribuitur. *purpureus* aut pro pulcher, omnino, aut pro splendidus, nitens: quandoquidem non modo color, sed nitor, commendabat purpuram. v. ad Horat. IV Carm. I, 10, qui idem III, 3, 11, 12 ad divinam formam retulit, *quos inter Augustus recumbens* purpureo *bibit* ore *nectar*. Juventam autem cum cæsarie junxit etiam Tibull. I, 4, 37 *Solis æterna est Phœbo Bacchoque juventas, Nam decet intonsus crinis utrumque deum*: h. habent enim juventutis insigne certum, comam promissam.

591. *Lætos oculis afflarat honores:* inerat oculis desiderabilis aliqua venustas, gratia, χάρις καὶ ἵμερος. Primum *lætos honores* dixit pro honore; *honos* autem pro pulchritudine; res nota. *lætos* non tam ad hilaritatem, quæ adspersa fere est oculis nitidis et pulchris (ὄμματα φαιδρὰ), quam potius ad oculorum fulgorem, qualis in lucido juventæ et pulchritudinis flore esse solet, referes; nam *læta* poetis proprie lux, nitor. Sic *tempora læta*, fulgida, lib. VIII, 681. *afflarat*, quod Homerus dixit, affuderat, κατέχευε χάριν κεφαλῇ τε καὶ ὤμοις. et — κακκεφαλῆς χεῦεν πολὺ κάλλος Ἀθήνη. *afflare*, ab initio proprie dictum videtur de oris anhelitu, quo quis aut crederetur, aut, tanquam symbolico actu, videretur inspirare alteri vim aliquam aut suam aut præternaturalem. Ita Apollo afflasse narratur ore nonnullos, quibus divinandi vim impertiret. De nutrice vel matre nutricium halitu suo fovente dictum est in Hymno in Cer. 238 et in locis ibi laudatis. Inde omnino *afflare* contingere est, proprie quidem leviter, quia contactus hoc genus est, parum sub sensum cadens; itaque et vates et poetæ *afflari* dicuntur, quippe *contacti, percussi*. Ita et *fulmen afflare* dicitur, ut lib. II, 649. Alio sensu *afflare* et *adspirare* a navigatione et vento secundo ductum est. Etiam aliud est, si de exhalationibus corporis, ambrosiæ, *spirare* et *afflare* dictum occurrit.

592. 593. Versus olim sic accipiebam, ut *decus*, h. e. pulchritudo, juvenilis nitor et oculorum insolitus splendor, Æneæ esset affusus, quale decus (pulchritudo) illud est, quod manus (artifex) addunt ebori vel argento vel marmori Pario, quando auro circumdatur, includitur. Ita cum Jensio de stilo Homer. p. 296 poetæ judicium desiderabam. *Juventæ lumen purpureum* et *læti honores* multo plus splendoris habere videbantur, quam ea, quibuscum comparantur v. 592. 593. Enimvero vidi posthæc comparationem ita male vulgo institui; eoque avocare pravam interpunctionem, cum plene post

Tum sic reginam adloquitur, cunctisque repente
Improvisus ait: Coram, quem quæritis, adsum 595
Troïus Æneas, Libycis ereptus ab undis.
O sola infandos Trojæ miserata labores,
Quæ nos, reliquias Danaum, terræque marisque
Omnibus exhaustos jam casibus, omnium egenos,
Urbe, domo, socias! grates persolvere dignas 600
Non opis est nostræ, Dido, nec quidquid ubique est
Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbem.
Di tibi, si qua pios respectant numina, si quid
Usquam justitia est et mens sibi conscia recti,

codd. ap. Servium ad Æn. III, 126. — 594. *Tunc* Goth. pr. cum aliis. — 595. *I. adest* pr. Hamb. — 596. *abreptus* sec. Hamb. — 598. Idem fere versus sup. 30. — 599. *exactos* Zulich. a m. pr. *jam copiis omniumque* Parrhas. sed in marg. *exhaustis jam casibus:* quod deterius foret. — 601. *Nil opis* Zulich. *nostri* Menag. pr. *est* omittunt tres Heins. *o Dido* Goth. sec. — 602. *Dardanidæ* tres ap. Burm. *quæ magnum* pr. Moret. et Bigot. *aspersa* sec. Rottend. Sed hemistichium hoc abesse forte malis? Auget tamen sententiæ vim. Consederant autem Trojani exules partim in vicinis Troadis oris, partim in Thracia, Creta, Epiro, Sicilia, Venetorum oris. — 603. *respectent* ed. Junt. — 604. *si quid Usquam justitia est.* Ita rescripsi, etiam Brunckio V. C. adstipulante. Ut vulgo legitur, etiam in fragm. Vatic., *si quid usquam justitiæ est,* impedita fit ratio ejus, quod sequitur: *et mens sibi conscia recti;* quod adeo jungendum cum sup. *Dii et mens s. c. r. Præmia digna ferant.* Et hactenus secundum Stoicos poetam locutum dicere potuit Servius. Legenti tamen facile cuique occurrere potest: *si quid usquam* Justitia est *et mens sibi conscia recti,* h. e. in ullo pretio est. Quo altera interpretatio Serviana spectat: *si valet apud homines justi-*

honores distinguitur; esse potius comparationem retrahendam ad Æneam *nube circumfusum,* quod *clara in luce refulsit,* ut opus vel ornamentum eburneum, argenteum vel marmoreum auro inclusum, aurea ora ambiente, qua ex auri splendore ipsum opus, quod inclusum est, auctum nitorem mutuatur. cf. Æn. X, 135 sqq. et adi Excurs. ad h. v., qui est XXII. Verba autem sic interpretanda: *restitit et refulsit* tali cum decore, *quale manus* (artificis) *addunt ebori decus,* h. e. quale est decus operis eburni aut argenti marmorisve candidi auro circumdati.

595 sq. Præclara et affectus plena oratio. — 598. *reliquias Danaum,* a Danais relictos; passive, ut aiunt; stragi Trojanorum cædique ab Achivis perpetratæ superstites. *exhaustos,* attritos, consumtos, vexatos. cf. Burm. *socias,* de conatu, recipere vis.

603. *Si quid usquam justitia est:* si non inane nomen est: sed res, virtus, laude ac præmio digna. cf. V. L. Ante oculos fuit Ulyssis ad Nausicaam oratio pulchrarum sententiarum plena, ubi Odyss. ζ, 180 Σοὶ δὲ θεοὶ τόσα δοῖεν, ὅσα φρεσὶ σῇσι μενοινᾷς etc.

Præmia digna ferant. Quæ te tam læta tulerunt 605
Sæcula? qui tanti talem genuere parentes?
In freta dum fluvii current, dum montibus umbræ
Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet:
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt;

tia. Et lectionem hanc præferunt Gudianus, qui inter præstantissimos est, cum ed. Dan. Heins.; sicque conj. H. Stephanus, qui tamen rationem emendationis non perspexit. Habet scilicet majorem δεινότητα oratio, si sic procedat: si pietatis, h. e. recti justique ex metu deorum, respectus est apud deos; si justitia rectique conscientia non inane nomen sunt habendæ; dii tuam humanitatem remunerabuntur. *recti est* Puget. — 605. *ferent* vir doctus (Jo. Jortin) in Obss. Misc. I, p. 7, ut IX, 254 *dii moresque dabunt vestri.* Stat. Theb. VII, 379 *Nec laudare satis dignasque rependere grates Sufficiam; referent Superi* etc. Sed nec *ferant* damnandum, quod omnes libri habent, etiam Vatic. fragm. *quæ te jam* Goth. pr. *tulere* duo Burm. ut emendabat Cuninghamus. — 606. *talem tanti* Parrhas. — 608. *Convexa* veteres librarii (præter fragm. Vatic. Pieriique oblongum, in quibus recte post *convexa* interpunctio posita) et scholiastæ fere cum *sidera* conjungunt; male utique. nam cœlum est convexum, non astra. Hoc tamen posito Heins. conjiciebat: *dum montibus umbræ Lustra dabunt.* ingeniose; nisi *convexa* obesset, et *Lustrabunt* multo etiam magis esset ingeniosum. Pro *lustrabunt*, *instabunt* Bigot. et pr. Hamburg. pro var. lect.: unde Burm. conj. *constabunt*, parum feliciter. Etiam Marklando ad Stat. Silv. p. 102 locus visus est corruptus; nam interpungebat et ipse post *lustrabunt.* at v. infra notam, *polis dum s.* nonnullæ edd., male. *polum dum s. pascent* Hamb. alter. *palus* misere emend. Brodæus II Misc. 17. *pascit* Medic. c. al. ap. Heins. quod mireris. *poscet* fragm. Vatic.

605. Felix hominum ætas, in qua te tam generosam feminam nasci contigit! *læta* sunt fausta, felicia s. Compara l. c. Odyss. ζ, 154—157. De forma laudandi hac v. Ovid. IV Met. 322 sq. et ibi Burm.

607—610. Quod Tibullus I, 4, 65 nude: *dum robora tellus — vehet*, hoc ornatius extulit Virgilius: donec in montibus umbræ silvarum *convexa* montium, h. e. latera et ambitus, obscurabunt, et ornatius, *lustrabunt*, umbra pro flexu solis procedente et circumagente se. — 608. *polus dum sidera pascet*, pro tenui: habebit: *polus pascere sidera* dici potest, pro sidera pasci in polo, quatenus stellæ errare et vagari per cœlum videntur. Et Callimachum expressum esse a nostro, jam ab Anna Fabri aliisque et ante omnes a Germano Valente ad h. l. est notatum, in Del. 176 — Τείρεσιν, ἡνίκα πλεῖστα κατ' ἠέρα βουκολέονται. Cum tamen Lucretianum I, 232 *unde æther sidera pascit?* et alia loca, inprimis V, 384 sqq., multo magis videri possint poetæ animo insedisse: Servianam interpretationem non plane spernas, ut ad philosophorum opinionem referas, qua astra marinis terrenisque humoribus attenuatis (ἀποῤῥοίαις) ali putabantur, vid. Cerda et l. l. a Burmanno; quemadmodum iris imbibere imbres. v. ad Tibull. I, 4, 44. — 609. 610. Sunt jungenda: Quocunque abiero, beneficii

Quæ me cumque vocant terræ. Sic fatus, amicum 610
Ilionea petit dextra, lævaque Serestum;
Post alios, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
Obstupuit primo adspectu Sidonia Dido;
Casu deinde viri tanto; et sic ore locuta est.
Quis te, nate dea, per tanta pericula casus 615
Insequitur? quæ vis immanibus adplicat oris?
Tune ille Æneas, quem Dardanio Anchisæ
Alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?
Atque equidem Teucrum memini Sidona venire,

610. *quo* sec. Hamburg. et Parrhas. *vocent* alter Rottend. a m. sec. et Goth. sec. — 611. *Sergestum, Serestrum, Segestum* al. hic et alibi. v. Burm. et Pier. *Sergestum* et *Serestum* unum eundemque esse, statuere video V. C. Brunck. I, 343, quod vix feram ne in malo quidem poeta; et quid faciemus versui XII, 561 *Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum*? Etiam mox *Gigam, Giam*. — 613. *primum* malebat Heins., sed *primo* eodem sensu capi par est. — 614. *Casum deinde viro* Hamb. sec. — 616. *quæ vis immanibus applicat ausis* emendat Marklandus ad Stat. Silv. III, 3, 17. hoc sensu: *quæ vis major admovet te tam immanibus ausis, tam ingentibus cœptis*? ingeniose quidem Markland. ut semper. Enimvero quod ad litus Libycum tempestate erat delatus, casui debebatur; nihil magni conatus et ausi in hoc. Frigide et contra decorum Didonem sua regna *immanes oras* vocare ait. At Libyæ vicinas gentes intelligit. cf. 339. IV, 40 sq. ut bene Burm. ad h. l. monuit. *implicat* Bigot. — 617. *An tu ille* Ven. *Anchise* nonnullos legere Pierius monet. *Dardanio A.* ad græca Δαρδανίῳ Ἀγχίσῃ. — 618. *genuit Phrygii* Ven. *Simountis* Leid. un. *in unda* Menag. pr. *ad undas* Schol. Statii, duo Heins., sed recentes, cum Dorvill. tuentur vulgatam Donat. et Priscian. — 619. *memini Teucrum* tres ap. Burm. et sic Rom. Hunc vs. et 620 recitat Auctor de progenie Augusti c. 6.

accepti memor ero. *manebunt*, animo meo; nunquam excident. — 610 — 613. Lætus et gratus benevolentiæ et amicitiæ affectus in his versibus obs.

613. Respexit h. l. Silius II, 412 sqq. *casus* est fortuna, ut statim v. 615. — 616. *Immanibus oris* Libyæ, cujus immanes et feri incolæ, sive etiam horridæ et asperæ incultæque terræ. Pompon. Sab. de intempestuosis litoribus accipit. *applicat*, ita fert, ut navem applicueris; ut v. 377. *appulit*.

617. 618. Secundum versus Iliad. β, 820. 821. Sic Nympharum partus ad fluminum ripas collocant plerumque poetæ. Exempla dat Germanus.

619—626. Teucer, a Troja redux; a patre Telamone non admissus (cf. Horat. I, 7, 21), eum Cyprum petiisset, accessisse ad Belum; Sidonis ac Tyri regem, putandus est, ut, cum ab eo copiæ in Cypro haberentur, earum auxilio adversus incolas insulæ ipse uteretur, quos in nova sibi sede, Salamine, paranda alienos

Finibus expulsum patriis, nova regna petentem 620
Auxilio Beli: Genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, et victor ditione tenebat:
Tempore jam ex illo casus mihi cognitus urbis
Trojanæ, nomenque tuum, regesque Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat, 625
Seque ortum antiqua Teucrorum ab stirpe volebat.
Quare agite, o tectis, juvenes, succedite nostris.
Me quoque per multos similis fortuna labores
Jactatam hac demum voluit consistere terra.
Non ignara mali miseris succurrere disco. 630
Sic memorat: simul Ænean in regia ducit

621. *cum B.* Menag. pr. et Leid. — 622. *ditione premebat* Menag. pr. male, inquit Burm.: an quia hoc de aspero tantum imperio putabat dici? Sane *ditione tenere* et alibi, sup. 236. VII, 737 variatur, at X, 53 *premere* constanter; exquisitius scil. quam *tenere*. — 626. *ab* Heins. e. Medic. et aliis. Olim *a.* conf. ad Georg. I, 171. Æn. VIII, 130. *ab* vel. *a* deest plane in fragm. Moret. et Sprot. *a stirpe videbat* sec. Moret. — 627. *o juvenes, nostris s. tectis* Zulich. *o juvenes, tectis* quatuor alii: *o nostris, j. s. t.* Parrhas. — 628. *post multos* Dorvill. ed. Junt. — 629. *hac* deest Medic. *considere* Gud. tertius Moret. pro div. lect. Hamburg. pr. et Bigot. cf. v. 571. Sed post *jactatam* melius *consistere*. — 631. *sub regia* quart. Moret.

et infestos experiebatur. v. Exc. XXIII ad h. v. *Opimam Cyprum* dixit, quam in prosa, *opulentam*, et *laude ferebat* pro efferre laudibus. — 624 *reges Pelasgi*, pro Achivorum ducibus, etiam hoc licentius et seriorum poetarum græcorum exemplo; nam Homero Pelasgi diversus ab Achivis sunt populus. *Teucros*, Trojanos; ab antiquiore illo Teucro, a quo Dardanus fuit exceptus, cum in terram Trojanam e Samothrace trajecisset. v. Apollod. III, 12, 1, et notas p. 738. 739. Ab his originem ducere videri volebat Teucer Telamonius, propter maternum genus, ut recte Serv. Erat enim ex Hesione Laomedontis filia natus, quam Telamon a sodali Hercule muneris loco acceperat. vid. Sophocl. Aj. 1319 sqq.

630. Nobilissimus versus; gravissima sententia; cujus, cum v. 628. 629, vi percepta, si adolescentem non voluptate gestire videas, næ illum a poetæ lectione statim abigas, suadeo. Turbas Burm. post Servium facit. Sensus: ipsa οὐκ ἀπειρέκακος, ipsa tot adversa experta, animum habeo pronum ad succurrendum aliis, qui et ipsi fortuna adversa jactantur. *disco*, teneo, novi. Egregius hinc adumbratus est locus Sophoclis in OEd. Col. 560 Br. (v 587.) δίδαξαι, δεινὴν γάρ τιν' ἂν πρ. sqq.

Tecta; simul divom templis indicit honorem.
Nec minus interea sociis ad litora mittit
Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suum, pinguis centum cum matribus agnos, 635
Munera lætitiamque dii.

632. *divom* Heins. secundum Gudianum. *divis* Sprot. *honores* Montalb. et pr. Hamburg. — 634. *Triginta* alter Hamburg. in Sax. Ex. — 635. *centum pingues* Montalb. *cum m. hædos* Menag. ex Ecl. I, 23. — 636. Gell. IX, 14 *in illo versu nihil dubium est, quin dii scripserit pro diei*: Munera lætitiamque dii. *Quod imperitiores*, dei, *legunt ab insolentia scilicet vocis istius abhorrentes. Sic autem* dies dii *a veteribus declinatum est*, ut fames fami (igitur veteres *fames*, *famei?*), pernicies pernicii, progenies progenii, luxuries luxurii. Ita et legebat, monente Heinsio, Julius Romanus in libello de Analogia, teste Sosipatro. Occurrit eadem lectio in Servianis simul cum altera, *die*, id est, diei. Commemorat etiam Pompon. Sab. cum Gelliano loco (qui conferendus cum editis; habet v. c. *extra dabantur*, ubi nunc *extrudebantur*). N. Heins., ut hanc lectionem probaret, a se impetrare non poterat. Mihi tamen unice vera videtur: primum quidem, quod exquisitior illa lectio et eadem antiquissimæ auctoritatis, tum autem, quod lenius decurrit: *mittit tauros, sues, pecudes, munera lætitiamque diei;* quibus diem tam faustum ac festum exhilararent, ut hospitalibus donis fieri mos erat, quam altera: *munera lætitiamque dei:* quocunque tandem modo illam exponas. *Munera lætitiamque dei* alii jungunt, ut vinum munus et γάνος Διονύσου, χάρμα Βάκχου dictum sit; atque hoc puto leniorem orationem efficere. At alii cum Heinsio *munera* cum superioribus jungunt: *mittit—munera*, simul cum his, *lætitiam dei*, h. e. vinum lætificum. Nolim quidem sensu abundare; dure tamen et lyrica potius audacia mihi ita dictum videtur *lætitia dei;* ferrem *lætitiam Bacchi*. Aliter quoque γάνος βοτρύων, ἀμπέλου. Aliter etiam infra: *Adsit lætitiæ Bacchus dator*, v. 734. Ex quo Silius *Bacchi dona* duxisse videtur. Sane in codd. fere *dei*; sic ipse Romanus; occurrit et in Servianis, et in Donati interpretatione. Et sic jam Rufius Apronianus, monente Pomponio Sabino (male in ed. Lucii *die* excusum est) legerat; quod sine dubio ad eam recensionem pertinet, e qua Mediceus codex

632. *Simul divum templis indicit honorem.* Si de supplicatione diis propter felicem Æneæ hospitis adventum decreta cum Serv. Donato et Pomponio intelligimus, nec aliam rationem iniri posse video, a more antiqui sæculi recedere dicendus est poeta et deflectere ad suæ ætatis vitam. Nam, ut ex toto Homero satis constat, heroicis temporibus, hospitis adventu in domo statim sacrum fit, cæditur victima et ex ea epulo sacro hospes excipitur. Veterem illum heroum morem Virgilii exemplo non deseruit Valer. Fl. II, 650. 651. *Simul hospita pandi Festa jubet, templisque sacros largitur honores.*

634. *Horrentia* setis seu pilis, et *terga suum* pro suibus. In toto loco ante oculos poeta habuit Odyss. θ, 59 sqq. — 636. Mittit Dido pecudes quæ pro munere sint, et quarum epulis dies hilariter exigatur: *lætitiam diei.* Solent sic *gaudia* dici de rebus quæ faciunt, et Val. Fl. IV, 534. Phineus *nova miratur gaudia mensæ.*

At domus interior regali splendida luxu
Instruitur, mediisque parant convivia tectis,
Arte laboratæ vestes, ostroque superbo;
Ingens argentum mensis, cælataque in auro 640
Fortia facta patrum, series longissima rerum,
Per tot ducta viros antiqua ab origine gentis.
Æneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidum ad navis præmittit Achaten,
Ascanio ferat hæc; ipsumque ad mœnia ducat. 645
Omnis in Ascanio cari stat cura parentis.

prodiit; nam, cum in eo ab initio *de* esset, *i* rubro adscriptum est, ut *dei* sit. Sunt tamen et codd., in quibus alterum occurrit; nam Pierius tres illas lectiones sigillatim e codd. laudat; et, *die* Dorv. *Diæ* Parrhas. recepit quoque *dii* Brunck. V. C. — 639. *superbæ* Hugen. a m. sec. interpolatrice. — 642. Vulgatum ante erat *antiquæ ab origine gentis*. At, quod nunc cum Brunckio V. C. dedi, *antiqua ab origine gentis,* obtulerant Gudianus, duo vetustiores Rottend., tres alii c. fragm. Moret. et quatuor Burmann. cum Goth. pr. Et sic Medic. Pierii et Longob. cum aliis aliquot ap. eum. quod equidem præfero tanquam doctius et melius; et sic jam editi nonnulli habere videntur. *primaque ab o.* pro diversa scriptura in alt. Hamb. *ducta suæ antiqua* ed. Ven. — 643. *mente* apud Germanum fuere, qui legerent. male. *mentem* omnes libri tuentur. Mens *non consistere*, sed fluctuare, dicitur, quando curis et sollicitudinibus agitatur; uti et animus vel mens quassa, concussa, conquassata. — 644. *ad navem* Oudart. *transmittit* Menag. pr. *permittit* Moret. sec. et Græv. Burm. conj. *remittit;* quod tamen metrum ferre negabat Schrader. Emendatt. præf. p. XLIII. IV. At tenendum, *præmittere* poetis dici ut προπέμπειν. προϊέναι pro simpl. πέμπειν. *Achaten* e Grammaticis firmavit Heins. vulgo *Achatem*. — 645. *Ascanio ut ferat* Venet. *ipsaque* pr. Moret. a m. pr. *secumque ad m. d.* Parrhas. *ad limina* Menag. pr. — 646. *stat cari* Montalb.

637. Jam Catullus dixerat LXI, 46 *quacunque opulenta recessit Regia — Tota domus gaudet regali splendida gaza.* cf. reliqua. *luxu* præclare pro apparatu regali. — 639. Brevitatis, utpote in narratione, et poeticæ elegantiæ studium omissionem verbi peperit · *sunt*, vel *instruuntur.* int. autem vestes stragulas purpureas magna cum arte textas. *Ostrum superbum*, splendidum; inf. 697 et 700 *aulæa superba* et *ostrum stratum.* — 640. Vasa magna argentea et aurea, eaque cælata e more veterum admodum frequentato, et h. l. quidem factis majorum Didonis anaglypho opere, seu extantibus figuris, expressis; de quo quidem constanter *cælare* et *cælatura* dici observavi. (cf. *Antiquar. Abhandl.* P. II p. 135.) At *ducta* non ad opus e metallo, sed ad *seriem* spectat.

645. *Ferat*, nuntiet omnia hæc, quæ accidissent, ut bene jam Donat. et Servius, qui idem bene illustrat. In v. sequ. τὸ *stat* pro *est*, vulgari verbo. *cari patris*, φίλου πατρός, h. l. pro amantis.

Munera præterea, Iliacis erepta ruinis,
Ferre jubet; pallam signis auroque rigentem,
Et circumtextum croceo velamen acantho,
Ornatus Argivæ Helenæ: quos illa Mycenis, 650
Pergama quum peteret inconcessosque Hymenæos,
Extulerat, matris Ledæ mirabile donum.

649. *circumtexto* sec. Moret. *achanto* scribunt nonnulli hic ut alibi. — 650. *Ornata* Leid. f. ex *ornamenta* — 651. *Dum p.* Menag. pr. *peteres* Fabric. laudat. — 652. *Abstulerat* alii, male. Commode laudat Burm. ad Sueton. Neron. 49. ubi adde not. Ernesti et Oudendorp. Sic Gr. ἐκφέρειν. ἐξαίρειν. Odyss. ν. 137 πόλλ' ὅς ἂν

647—656. Apud Homerum munera fere ξεινήϊα hospitibus advenis dantur ab iis, qui excipiunt; abeuntes isti remunerantur v. c. Val. Fl. I, 660 ubi cf. not. Hoc loco jubet Æneas Achatem apportare e navibus, quæ Didoni donet. *palla signis auroque rigens*, intextis rerum vel hominum formis ex auro. Laudant Pindari Isthm. VI, 58. 59. Οἰνοδόκον φιάλαν χρυσῷ πεφρικυῖαν. Sed hoc illustraret *pateram aureis signis horrentem*, h. e. asperam signis extantibus. Sed *rigent vestes* plenæ ac densæ auro. Sic quoque Burm. Æn. XI, 72 *Tunc geminas vestes auroque ostroque rigentes Extulit Æneas:* quas Dido — *tenui telas discreverat auro. rigentes togas* ex nostro duxit Claudian. I, 205. Porro vs. 649 *circumtextum croceo velamen acantho*, prætextum acanthi foliis, oram ambientibus. De *acantho*, *(branca ursina,)* vel capitulorum in columnis ornatu nobili herba, v. ad Ecl. III, 45, ubi in poculis ansæ acantho circumlitæ, ut apud Ovid. Met. XIII, 701 crateris os. *croceum* quidem ejus genus est; nam vulgare est flore albo. saltem a semine luteo vix appellari eum *croceum* puto; quamquam hoc vestes tingi olim potuere, quod e Schol. MSt. N. Heins. ad Claudian. p. 180 b. notavit. Calpurnius Ecl. IV, 68 *rutilum* dixit, ubi Tityrum *cantantem rutilo spargebat acantho Nais.* et similiter, puto, *Sidonium* Statius in loco ex nostro expresso III Silv. I, 37, 38 *Hic tibi* (Hercules) *Sidonio celsum pulvinar acantho* (h. e. cui intextus sit ex purpura acanthus) *Texitur, et signis crescit torus asper eburnis.* (Vestes apud Servium ex acantha vel acanthio, spinæ genere, factæ, bombycinis similes (v. Plin. XXIV, 66), alienæ sunt ab h. l. *Velamen* de peplo accipiunt; Servius *cycladem* reddit; forte quod hoc inter feminea vestimenta inprimis est lautum. Non satisfacit; est κρήδεμνον, vel καλύπτρα, qua caput et velari et, si complicaretur, coma religari poterat. Homerico vero more v. 650 — 652 commendatur *velamen* illud ab Helena, in cujus mundo fuerat. Abstulerat autem cum Helena (Ἀργείην Ἑλένην latiore sensu, et si Spartanam, jam Homerus appellaverat.) Paris multas vestes et ornamenta, κειμήλια, quæ ipsa cum Helena repetebant Achivi v. Iliad. γ, 70 et al.

Præterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
Maxuma natarum Priami, colloque monile
Baccatum, et duplicem gemmis auroque coronam. 655
Hæc celerans, iter ad navis tendebat Achates.
At Cytherea novas artis, nova pectore versat
Consilia: ut faciem mutatus et ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
Incendat reginam, atque ossibus implicet ignem. 660

οὐδέποτε Τροίης ἐξήραπ᾽ Ὀδυσσεὺς etc. cf. Guell. — 653. *Ilionæ*, ut sit *sceptrum Ilionæ*, habent Mentel. pr. duo Rottend. et Leid., nec ab eo refugit Heins. Enimvero nimis nude ponerentur tum illa: *quod gesserat olim.* — 656. *Nec c.* Goth. pr. *Hac celerans* alter Mentel. a m. sec.: unde *Accelerans* pr. Rottend. Montalb. Vrastil. *Has celerans* Oudart. *Ascelerans* tert. Moret. Vides, quam parum talibus variationibus sit tribuendum. — 658. *mutatusque* Franc. — 660. *atque* tenuit

653. Habes sceptrum h. e. hastam vel scipionem, insigne puellæ regiæ, ut omnino hominum genere vel honore insignium. v. Stat. Theb. VI, 81. Sic ap. Eurip. Troad. 150 Hecuba Σκήπτρῳ Πριάμου διερειδομένα choros se celebrasse dicit. *Ilione* e Priami filiabus fuit: v. Excurs. ad h. v.

655. Coronam intelligo duplici materia, h. e. diadema, nam de eo agitur, aureum, gemmis distinctum, quo in monumentis, inprimis Italorum, sæpe deas ornatas videas. Ovid. Met. XIII, 704 *Dant pateram, claramque auro gemmisque coronam.* neque aliter dictum, quam ad Virgilii imitationem (sententia tamen ex Homero expressa Iliad. χ, 470, 1.) apud Valer. Fl. VIII, 235, ubi Venus Medeam ornat: *ipsa suam duplicem Cytherea coronam Donat;* nam ipse Flaccus sese interpretans subjicit: *et arsuras alia cum virgine gemmas;* et paullo antecesserat similis forma: *ipsa suas illi croceo subtemine vestes Induit.* Vix accedam, si, ut interdum solet, *duplicem* simpliciter pro magna, præclara, accipias positam. Diverso sensu *geminas coronas* Claudian. X, 203 simpl. pro binis; etsi Gesn. ibi aliter.

657. sqq. Scilicet Venus, filio suo Æneæ timens, ne Junonis fraude Didonis ac Pœnorum voluntas mutetur, Didonem amore ejus inflammat; eodem metu impulsa in nuptias consentit inf. IV, 107 sqq. Viderunt jam Germanus et Ursinus, in toto Veneris artificio et machinatione Virgilium ante oculos habuisse Apollonium, quem cf. lib. III, 7 sqq.: inpr. 25 sq. 112 sqq.

659. 660. *Donis furentem*, vix nisi dure admodum dicas, quamvis v. 713 *Expleri mentem nequit ardescitque tuendo.* Melius ut *donis incendat reginam furentem*, ut amore furat; quo Servii interpretatio spectat: qui simili modo accipit dictum IV, 22. *animumque labantem Impulit. ossibus implicet ignem*, exquisitiore forma, quam

Quippe domum timet ambiguam Tyriosque bilinguis;
Urit atrox Juno, et sub noctem cura recursat.
Ergo his aligerum dictis adfatur Amorem:
Nate, meæ vires, mea magna potentia, solus,
Nate, patris summi qui tela Typhoïa temnis; 665

Heins. propter consensum librorum edd. que vett. *ac* pr. Moret. *utque* nonnullæ edd. vide ad v. 298 et 486.—662. *reversat* Franc. v. IV, 3.—663. *Ergo quis* Goth. pr. *dictis compellat* un.Guelpherb. in Sax. coll. — 664. *mea regna* sec. Rottend. — 665. vide an præstet interpungere : — *potentia; solus* — 665. *Typhoëa* omnes, ipse Medic. c. fragm. Vatic. Τυφωεὺς, Τυφώειος, ut Ἀχιλλεὺς, Ἀχίλλειος, Ὀρφεὺς, Ὄρφειος. Dubito equidem, an hoc *e* ex ει natum a poeta corripiatur. cf. sup. ad v. 201. Apud Serv. multi, *Typhoia;* hoc est verius: ut ductum sit a *Typhos*, Τυφὼς, unde Τυφώϊος, itaque cum Brunckio recepi. In Franciano erat *Typhea* et superscr. *on, Typhonea;* debebat saltem *Typhonia*, ut est in Goth. sec. Apud Clau-

ossa implicet igni, h. e. ipsis ossibus ac medullis (ut de amore loqui mos est, v. Cerda et al.) flammas inserere, immittere, insinuare: pro vulgari, admovere: dictum, ut *involvere omnia flammis, incendio;* quoniam etiam in vulgari oratione *flamma involvit domum*. Quod autem donis mox afferendis tantopere confidit Venus, quodque Dido regina, quæ cum thesauris effossis Tyro fugerat (v. 358. 363), donis illis tantopere movetur (709 sqq.), offendebat Schraderum, acutum poetarum judicem. Scilicet artem, qua elaborata erant, palla, velamen et reliqua, et auctorem muneris, Ænæam, in illis inprimis probari putabimus.

661. 662. *Domum ambiguam* Serv. incertam, in qua habitat mutabilis femina; dure, meo quidem sensu. Malim *domum* pro stirpe, gente, Didonis dictam et ad fraudulentum Pygmalionis ingenium respici. Locus Æn. IV, 96, 97 aliter se habet. Recte itaque jungitur ipsius adeo populi ingenium, *Tyriosque bilingues* eodem sensu, h. e. fallaces. non enim cadit in poetam, ut mixtum advenarum Phœnicum et Afrorum indigenarum significet. *Urit* infesta *Juno*, cogitatio de Junonis in Æneam odiis et consiliis eam cruciat. *sub noctem :* narratum de dea secundum humanum morem, quo nocte ingruente curæ recrudescunt. Vesperi hæc geruntur v. inf. 726.

664 — 666. *Meæ vires, mea magna potentia*, splendide pro, per quem ego valeo et potens sum. Petiere hinc alii, ut Statius I Silv. II, 137 *tu, mea summa potestas;* adde Ovid. V Met. 365, quod a poeta forte græco Virgilius sumserat. Paullo aliter filii patrum σθένος, robur, dicuntur; unde et Tragicorum vox ἶνις ducta esse videtur de filio : v. c. Eurip. Troad. 570 Astianax Ἕκτορος ἶνις. Contemtus, quo Amor Jovis fulmina habet, elegans poetarum et artificum veterum lusus, suavi cum varietate expressus passim occurrit, etiam in gemmis, fractis quoque telis, v. c. Mus. Flor. T. II t. 16, 1 *tela Typhoia*, quibus

Ad te confugio, et supplex tua numina posco.
Frater ut Æneas pelago tuus omnia circum
Litora jactetur, odiis Junonis iniquæ,
Nota tibi; et nostro doluisti sæpe dolore.
Hunc Phœnissa tenet Dido, blandisque moratur 670
Vocibus; et vereor, quo se Junonia vertant
Hospitia: haud tanto cessabit cardine rerum.
Quocirca capere ante dolis et cingere flamma
Reginam meditor; ne quo se numine mutet:
Sed magno Æneæ mecum teneatur amore. 675

dian. de R. Pros. III, 183 *Typhoia* recte expressum in Heins., male *Typhoeia* in aliis, adversus metrum: Τυφωνίος. — 666. *et* deest in binis. *tua munera* duo alii ap. Burm. *lumina* Goth. tert. omnia solito errore. — 668. *jacteturque*, maxima codd. pars apud Pierium. Heins. et Burm., atque adeo ipsi Medic. Rom. et fragm. Vatic., in quo tamen forte a m. sec. Etiam sic Servii Codices exhibebant. *jacteturque dolis* Voss. pr. *jactatusque* Goth. sec. omnia a prava manu, quæ cavendum esse putabat, ne ultima in *jactetur* laboraret. *Junonis acerbæ* Longob. Pierii et fragm. Vatic. a m. pr. Similis commutatio a Burm. notata lib. XI, 587. — 670. *Nunc* alii scripti et editi apud Pier. Heins. et Burm. et sic fragm. Vatic. a m. pr. et habet quo placeat. — 671. Heins. conj. *ut vereor.* Heumannus olim: *At v.* — 673. *quodcirca* Bigot. *arte* Oudart. et Leid. un. *flammis* sec. Moret. — 675. *Ænean* Me-

Jupiter usus est in Typhœum. Pomponius Sabinus *Ætnæa* reddit, quatenus Ætna, Cyclopum, qui fulmina fabricantur, officina, Typhœi pectori imposita esse a nonnullis dicta. *Typhois Ætna* Ovid. Ep. XV, 11. — *tua numina posco*, tuam opem et auxilium, quod per *potentiam* et *numen* declarat.

667 — 672. *Nota tibi* sunt (ut Græci pro, notum tibi est), quemadmodum Æneas fr. Magna autem cum arte et cum dilectu singula orationis membra sunt efficta; ut illud: *frater tuus.* — 670. Adumbratum putant ex notis verss. Odyss. α, 55 — 58, ubi Ulysses similiter a Calypso retinetur. — 671. 672. Sollicita est Venus et metuit, ne hospitium hoc Æneæ in Junonia urbe ad ejus exitium vertat (cf. IV, 96 etc.), Junonis in Æneam odiis. *tanto cardine rerum*, in articulo, ἀκμῇ, in tanto rerum momento, dum res summa agitur, an Trojani ab Italia fatalique regno averti possint, illa sc. Juno *non cessabit*, sed novas adversus Æneam machinas parabit, quo eum perdat.

673. *Cingere flamma;* ut X, 119 *mœnia cingere flammis.* Sic *flamma involvere*, *circumdare.* h. l. amore, ut *amore irretiti*, *illaqueati*, tenentur. *ne quo se numine mutet:* ne Junonis machinatione aliqua animus ejus mutetur. cf. ad I, 8. — 675. *Sed magno Æneæ mecum teneatur amore.* Jungenda: *teneatur mecum*, ut *magno* pro epitheto ornante sit; ita sensus esto: amet Dido Æneam,

Qua facere id possis, nostram nunc adcipe mentem:
Regius adcitu cari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
Dona ferens, pelago et flammis restantia Trojæ:
Hunc ego sopitum somno, super alta Cythera, 680
Aut super Idalium, sacrata sede recondam:
Ne qua scire dolos, mediusve occurrere possit;

dic. a m. pr. *mecum Æneæ* Sprot. *mecum magno Æneæ* Moret. sec. — 676. *Quo* aliquot ap. Pierium et Heins., qui conj. *qui. Quo facile* Zulich. a m. pr. *quam* Gudian. a m. sec. addita intp. *prout* vel quomodo. v. Georg. III, 309. *quid* Leid.; sed recte *qua*, qua via et ratione, tuentur Heins. et Burm. *posses* Romanus. — 677. *accitus* fragm. Vatic. — 678. *puer ille* pr. Hamburg. — 679. *et* abest a Dorvill. — 680. *Nunc ego* fragm. Moret. ut sup. 670. *Citheron* Parrhas. — 681. *Idaliam* Bigot. sec. et Rottend. tert., scilicet ut conveniret cum v. 693 *Idaliæ lucos;* sed v. not. *Idalia* Goth. alter. *secreta* Leid. et pr. Hamburg. *reponam* Sprot. a m. pr. — 682. *ne quis* multi ap. Burm. *mediusque* Hamb. alter.

quem ego amo, tueor, tanquam mater. In Servianis altera occurrit interpretatio; *mecum*, *per meos amores, me adnitente* (h. e. per me), quam et Cerda amplexus est. Laudatur IV Æn. 115 *Mecum erit iste labor*, h. e. apud me, fiet per me, meus erit. ad quem loc. vide notam. Silius VIII, 330 *mecum erit hæc prorsus pietas*, h. e. aderit, inerit mihi. Lenior ratio habenda est prior.

677. *Ascanius* designatur per *regium puerum*, quatenus *Rex Æneas* sæpe dictus. *maxima cura*, h. e. amor, carus Veneri. — 679. Cf. 647. — 680. Inf. X, 86 *Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera*. Cythera, τὰ Κύθηρα, insula ipsa, Laconicæ objecta, h. l. *alta*, quatenus montosa est, hinc etiam *super;* nisi forte aliquis montes in ea designari malit, ut et Idalium τὸ Ἰδάλιον ὄρος in Cypro; et sequuntur utique v. 692 *alti Idaliæ luci;* etsi et ipsa urbs *Idalium* · τὸ Ἰδάλιον. v. Stephan. h. v., quæ paullo post 693 *Idalia*, Ἰδαλία χώρα, ut *Venus Idalia*, dicta. Urbem saltem altero loco intelligas X, 86, quia cum Papho Idalium memoratur; et ante v. 51 erat: *Est Amathus, est celsa mihi Paphos atque Cythera, Idaliæque domus*. Sic Γόλγοι καὶ Ἰδάλιον ap. Theoc. XV, 101. Erat autem templum in monte positum. cf. Strab. XVI, p. 1001 c. cum nota Casaub. (urbem et montem intellige ap. Bion. Idyll. 1, 36. 37, ut expedias interpretes). Sed *super alta Cythera*, pro, super Cytheris (ut I, 295 *sedens super arma*), est pro *in:* ut ὑπὲρ simili modo dictum occurrit. Nisi malis ad motum referre, ut lateat notio τοῦ *abductum* super Cythera et Idalium. *sacrata sede*, ἐν τεμένει. ut Erechtheus abditus erat in Minervæ sacrario (Il. β, 549) aut Phaëthon in Veneris templo ap. Hesiod. Theog. 990. — 682. *ne qua*, ratione ac via; *scire* pro rescire dictum. *medius occurrere*, in medio negotio,

Tu faciem illius noctem non amplius unam
Falle dolo, et notos pueri puer indue vultus:
Ut, quum te gremio adcipiet lætissima Dido, 685
Regalis inter mensas laticemque Lyæum,
Quum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
Occultum inspires ignem, fallasque veneno.
Paret Amor dictis caræ genetricis, et alas
Exuit, et gressu gaudens incedit Iuli. 690
At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Inrigat, et fotum gremio dea tollit in altos
Idaliæ lucos: ubi mollis amaracus illum

683. *ipsius* pr. Moret. — 685. *Et* Goth. tert. *ut te cum* unus Guelpherb. in Sax. collect. *accipiat* sec. Moret. male. — 686. *Regales epulas inter* Montalb. — 688. *obscurum* alter Hamburg. *fallaxque venenum* ed. Venet., non infelici errore. — 690. *et vultu* Schol. Stat. II Theb. 96. *gressu gradiens* Sprot. a m. pr. *incessit* Dorvill. — 691. *placitam* sollenni vitio aliquot ap. Pier.

sup. 348 *Quos inter medius venit furor*. h. l. de eo, qui impedimentum affert. — 683. *faciem falle*, mentire, simula, falsam exhibe. cf. German. *facies* pro toto corpore et habitu. v. h. l. Burm. cf. v. 658. *notos vultus*, ex more poetarum, de vultu cujusque suo, ac proprio. — 686. *laticem Lyæum* pro vulgari: latex Lyæi. Sed poetarum more pro derivato adjectivo, *latex Lyæius*, quod ipsum vix usus ferret, ponitur. — 688. *inspires ignem*, nonne paullo durius hoc? et jungitur etiam nova rei imago: *fallasque veneno*, h. e. per fraudem venenum ei instilles. Quod autem hoc ita adstruit poeta, ut Didonem inter convivii hilaritatem, quæ animum relaxat, amore inflammet, naturæ humanæ convenienter comminiscitur.

690 — 694. *Gaudens* suaviter adjectum ut alias, *lætus paret*, h. e. lubens, et mox 696 *duce lætus Achate*, — *quietem irrigat*, ut *somnum infundere*, et, vulgatiore ratione, *perfundere somno*, *irrigare membra quiete*, habet ab antiquioribus poetis, Lucretio et Furio Antiate, apud Macrob. VI, 1. Et hi duxere ex Homerico ἐπὶ γλυκὺν ὕπνον ἔχευεν. περὶ δ' ἀμβρόσιος κέχυθ' ὕπνος. Nata autem loquendi forma ex notione humoris, forte a rore ducta, quo herbæ perfunduntur, primum *nocti*, tum *somno* adjuncta; unde ὑγρὸς ὕπνος. Ex eo ipso artificum ratio ducta, quod Somnus cornu defundit quietem vel somnia; non inverse, ut vulgo creditur. — 692. *fotum gremio*, ornatius quam, *positum*. hærent interpretes. cf. 678. *interdum gremio fovet*. *amaracus*, sampsuchum vel *majorana*, quæ inter coronarias est. v. Plin. XXI, 11 s. 35. 39 *in Cypro laudatissimum et odoratissimum*, ibid. c. 22 s. 93, et, ut *umbram* h. l. efficiat,

Floribus et dulci adspirans complectitur umbra.
Jamque ibat, dicto parens, et dona Cupido 695
Regia portabat Tyriis, duce lætus Achate.
Quum venit, aulæis jam se regina superbis
Aurea composuit sponda mediamque locavit.
Jam pater Æneas, et jam Trojana juventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro. 700
Dant famuli manibus lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantelia villis.

694. *floridus* et *amplectitur* Zulich. cum Parrhas. — 697. *convenit* Goth. tert., sed in eo fere semper *con* pro *cum*. — 699. Malim cum superioribus jungere: *Cum venit, a. jam se regina s. composuit — Jam pater Æ. conveniunt*, h. e. jam etiam p. — 700. *convenient* Rom. a m. pr. *decumbitur* Commelin. *structoque* ed. pr. Burmanni. adde Pierium, unde male adscriptum Pomponio in edit. Basil. Lucii. — 701. *Dant manibus famuli* Medic. (hic utique: *Dant m. famulæ*) Gudianus cum al. optimis; item Romanus, Longob. aliique Pieriani; adde quos Cuninghamus laudat. Vulgatum ordinem retinuisse Heins. videtur Prisciani auctoritate motus. *Dant f. lymphas manibus* Hamb. pr. *lympham* Hamb. sec. — 702. *tunsis* Medic. *mantelia.* Heins. post Pierium cum vetustiss. Rom. Medic.

luxuriantius ibi nasci debet. Suaviter autem singula in v. 693. 694. *complectitur adspirans*, adhalando odores, ἠδύπνους. — 695. 696. *Duce lætus A.* ornate pro habens ducem. cf. 690.

697. 698. Accumbebat jam mensæ in toro Dido, cum falsus Iulus advenit. *Aulæa* sunt vestes stragulæ: v. 639, spondæ et toro injectæ; et subjicitur *sponda*. Alia sunt aulæa Georg. III, 25. Cerda cum aliis de velis appensis, quæ propriæ *aulæa;* ut Horat. II Sat. 8, 54. sub quibus torus ejus collocatus fuerit. — *se composuit*, pulchre pro consedit. *sponda aurea* jungendum, ne *sponda* nude sit posita. Dicta autem *sponda* exquisitius quam lectus. *mediamque locavit*, inter Æneam et falsum Iulum, in triclinio, aiunt. Copiose explanat Cerda. Verba tamen tantum hoc suppeditant: eam consedisse in lecto; et *mediam* se *locavit* ad poeticum sermonem referendum. Sunt quoque mox sedes Trojanorum diversæ. — 699. 700. *Strato ostro*, super toro purpurea veste, stragula, strato. cf. 639.

701. 702. *Post discubitum* hoc loco (etsi non semper, quod Intpp. volunt, ita veterum mos ferebat. v. Od. δ, 52 sq. κ, 17?) aqua affertur ad manus lavandas; afferuntur ad eas tergendas (non ad mensas integendas, ut quidam commentantur; hoc enim ut ne opus esset, mensas cum ipsis ferculis tolli mos erat) χειρόμακτρα lævia ac mollia (v. ad Georg. IV, 377) simulque instruitur mensa pane e canistris depromto et apposito. Apud Homerum panis (quippe crustæ vel placentæ nostræ similior) in canistris apponitur,

Quinquaginta intus famulæ: quibus ordine longo
Cura penum struere, et flammis adolere Penates.

aliisque. Vulgo *mantilia*. v. Georg. IV, 377. — 703. *longam penum* a Virgilio dictam, Carisius lib I. Instit. auctor est. Duplex scriptura jam Gellii ætate circumlata est. v. IV N. A. c. 1. *longam penum* expressit etiam Ausonius. Donatum et Servium frustra laudat Ge. Fabric. Retinuit tamen Heins. *ordine longo* præclare, propter codd. consensum, et Nonii Marcelli Eugraphiique auctoritatem. Adde etiam poeticam rationem, quod *ordine longo* gravius ac dignius dictum. *instruere* porro legitur ap. Gell. l. c.

ut Odyss. α, 147 et al., quod pressius sequitur noster Æn. VIII, 180, 181.

703. 704. In interiore ædium parte erant feminæ, quæ panem in canistris struerent, ut circumferretur et distribueretur convivis: quod v. 701. fiebat. Nam hoc est, iis curam fuisse, *struere penum*. In fraudem me induxerat Favorini disputatio apud Gellium IV, 1 ut redderem: instruere et adornare edulia ac cibos. Enimvero versamur hic in poeta epico et in vita heroica. *longo ordine*, quoniam L. numero, (respexisse poeta putatur Odyss. η, 105 sq. de Alcinoi regia, cujus convivium expressit in seqq. ex Odyss. θ, 57 sq.) *et flammis adolere Penates*. Penates aut pro aris ac focis, aut pro ipso penetrali, omninoque pro domo accipi possunt. Jam *eos adolere flammis* dixit Virgilius poeticæ orationis more, pro, flammas adolere in Penatibus, s. ædibus, h. e. in aris ad Penates. ut VII, 71 *castis adolet dum altaria tædis* pro tædas in altari, exquisitiore ratione, ut passim alibi, *adolere focos* et alia. Eodem modo Ge. IV, 378. 379 *Panchæis adolescunt ignibus aræ*: h. e. tura in aris adolescunt vel ardent. Statius, qui totum h. l. expressit, sed, ut solet, ad fastidium usque productis singulis rerum momentis I Theb. 512 sqq., ait: *adolere focos, epulasque recentes instaurare, jubet. Adolere focos*, etiam Silius dixit XI, 278 in loco, qui et ipse ex nostro est adumbratus; quod jam ante Cerdam vidit Pomponius. Jam autem quæras, quorsum, in vita utique heroica, inter epulas in foco ignis incendi solitus sit? Non sane frigoris depellendi caussa; nec ad carnes coquendas. Verum perpetuus ille, etiam per sequiora tempora, religiosus mos fuit, ut in festis saltem epulis focus igni luceret, in deorum utique honorem, Penatium maxime vel Genii vel Laris; facta quoque in focum libatione vini, seu ture cremato; heroica vita etiam carnis prosectis in ignem injectis. De ture testatur locus e Ge. IV, 378. 379 excitatus. In explicando voc. *adolere* nugantur Grammatici. Videtur *olere* ab initio omnino notionem augendi habuisse, sed substitisse tandem in uno rerum genere, quod incrementum habet continuum, seu quod continuatur, scilicet flammæ in fomite nutritæ; unde *adolere* est cremare; tum fumi et odoris ex cremata victimæ carne vel ture; unde *olere* est odorem emittere. Nonnulla de his jam in Perizon.

Centum aliæ, totidemque pares ætate ministri, 705
Qui dapibus mensas onerant, et pocula ponunt.
Nec non et Tyrii per limina læta frequentes
Convenere, toris jussi discumbere pictis.
Mirantur dona Æneæ; mirantur Iulum,
Flagrantesque dei voltus, simulataque verba, 710
Pallamque, et pictum croceo velamen acantho.
Præcipue infelix, pesti devota futuræ,
Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo
Phœnissa, et pariter puero donisque movetur.

706. Antea *onerent, ponant.* Sed *onerant. ponunt.* Rom. cum plerisque aliis pervetustis Pierii, quod recte illi probatur, tanquam quod nescio quid picturatius habeat, quum res ipsa ita geri videatur. Scilicet omnino hoc in Marone observare licet (vide v. c. IV, 27); recedit ille ab hac consequentia temporum, cui tantopere studebat Cicero, et ex qua dicendum esset, quod antea hic editum erat: *Centum ministri* sunt, *qui — onerent et ponant. dapibus onerant* iidem; et Giphan. Indic. Lucret. p. 462 e scriptis vindicat. *onerant et ponunt* etiam Ald. pr. Parrhas. c. Goth. pr. et tertio. *onerant et ponant* ed. Ven. Junt. Aldd. — 707. *limina nota* Dorvill. — 708. *visi d.* Menag. pr. ut sæpe. *discrimine* Goth. pr. — 710. *flagrantis* Medic. c. Mentel. pr. Parrhas. et al. Etiam sic Rom. qui alias quartos casus per *es* effert. sed *flagrantem deum* vix feras; et epitheton h. l. requiritur in *vultus*. *flagrantis* multi alii. *fulgentisque* Sprot. e glossa, quæ in Leid. un. *vultum* Menag. pr. — 711. *Pallamque* — Versum hunc post superiorem abesse æquo animo ferrem. — 713. *videndo* Hamb. pr. ex interpr. — 714. Vulgata erat : *puero pariter donisque*. *pariter puero* omnium libro-

ad Sanct. p. 757 occurrere video.

705. 706. Ducentis aliis ministerium dapum et vini apponendi mandatum. *pares ætate*, int. pueros, ex more. Valer. Fl. II, 653, loco hinc expresso : *centumque pares primæva ministri Corpora.* Quæ de poculis in secunda demum mensa adhibitis memorat Burmannus h. l. et ad v. 737, ad heroica tempora referenda non erant. Cibus et potus ap. Homer. statim ab initio apponuntur; majores calices ad libationem faciendam ad finem cœnæ; ut et hic inf. 723.

707. 708. *Per limina læta*, simpl. in domo. Mox *tori picti* iterum sunt vestes stragulæ. — 710. *Flagrantes dei vultus.* Servius : *ardentes divinitate*; sed hoc parum clare. Nec clarius Donatus. Ut de roseo genarum colore cum Cerda accipias, vix loquendi ratio fert. Arbitror *oculos fulgentes* indicari, utpote Amoris : sæpe ap. Ovidium *igne, ignis fulgore micantes*, item *flagrantes oculi, flagrantia lumina amantum.* Mox *pictum* int. h. l. *circumtextum*, ex 649.

712—714. *Pesti devota futuræ* δυνᾶς, pro amori exitiabili destinata, eo amore jam contacta. Vis poetica mox in eo, quod *mentem* addit, et quod *ardescit* et quod

Ille, ubi complexu Æneæ colloque pependit, 715
Et magnum falsi implevit genitoris amorem;
Reginam petit. Hæc oculis, hæc pectore toto
Hæret; et interdum gremio fovet; inscia Dido,
Insidat quantus miseræ deus! At memor ille
Matris Acidaliæ, paullatim abolere Sychæum 720
Incipit, et vivo tentat prævertère amore
Jam pridem resides animos desuetaque corda.

rum Pierii, Heins. et Burm. lectio est, quam etiam Carisius agnoscit, ut mireris eam non esse receptam: id quod cum Brunckio V. C. nunc fecimus: inprimis cum observatum nobis sit, illam inter duas voces copulatas aut inter nomen et epitheton interponendæ vocis rationem esse exquisitioris utique elegantiæ, naturalem autem hunc positum priscæ simplicitatis et majestatis. Vulgatam Hamb. pr. et Goth. pr. tuentur, et Ven. cum pr. Moret. *pariter donis pueroque.* — 716. *Huc oculis* Goth. tert. *et pectore* pr. Hamb. ed. Junt. — 718. *inscia, quantus* malebat Jortin (*Tract.* II p. 465). — 719. *insidat* Medicei et optimorum codd. ap. Heins. est lectio, quam et Serv. ac Donatus agnoscunt, cum Nonio, tanquam archaismum, adeoque doctiorem. Vulgo *insideat*; quam codd. et edd. familiam ducit, ut alias, Romanus. De voc. vi v. German. Val. *quantum m. d. ac memor* Franc. — 720. *obolere* alter Menag. — 721. *pervertere* Montalb. Leid. *pervertere amorem* ed. Ven. et sic Romanus antiquiss. *prævertere tentat amore* Puget. *vino t. p. amorem* Goth. tert. — 722. *dissueta* qu. Moret. et Wall.

tuendo pro intuendo. Mox *movetur* cum dilectu plus quam, *delectatur, tenetur.*

716. Desiderium ex absentia, quo pater tenebatur, dixit *amorem magnum*, quem puer nunc explevit, satiavit, amplexu. Conf. Exc. ad h. v. — 717 sq. *Hæret* in puero — *gremio fovet*, tenet, ut inf. IV, 84. 85. noli ex nostro sedendi more æstimare (quod etiam Valesium fefellit in Valesianis p. 63); sed accumbentium situs animo est repræsentandus: qui alteri proxime accumbit, applicat se ejus sinui ac gremio. Iulus jam tum pubescere debuit, si quidem ante septem annos patris ductu e Troja egressus est. Idem IV, 56 exultat inter venantes; et lib. IX, ei summa rerum creditur in castris, absente patre. *miseræ* pro *sibi*, quanta cum vi! et ex poetæ cogitatione et sensu egregie est insertum: *inscia Dido Insidat quantus miseræ deus. Acidalia* Venus ab Acidalio fonte, qui est in Orchomeno Bœotiæ civitate, in quo se Gratiæ lavant, quas Veneri constat esse sacratas. Serv. *abolere Sichæum*, h. e. Sichæi memoriam, desiderium, amorem. *prævertere* exquisite pro simplici, occupare amore. Nam, quod occupamus, in eo simul prævertimus alios, ne occupent. *amore vivo*, ut *flamma viva*: opp. *resides animi*, animus ad amandum, ut bene Servius, iners et qui desuevit amare. *Amor* autem *puber* h. l., ut in vet. signis apud Winckelm. *G. d. K.* p. 233.

Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ:
Crateras magnos statuunt, et vina coronant.
Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant 725

723. Idem fere versus sup. 216. — 724. *crateres* aliquot ap. Burm. *magnas* tert. Rottend. et Leid. quasi a *cratera* ductum sit. *Crateras læti s.* Nonius et *Crateras longe st.* Lutatius, apud Burm., forte ex Æn. VII, 147. — 725. *It strepitus tectis* Gud. a m. pr. pr. Menag. Rottend. tert. Leid. a m. sec., quod et in Servii Codice fuit, nec Burmanno displicet. Mihi quidem nimis in majus rem ferre videtur, cum de strepitu, sermonibus et clamoribus inter vina agatur. Scythicum foret, si *strepitus ad tecta it,* ut, *clamor cœlo it.* Aliter infra IV, 666. Didonis morte cognita: *It clamor ad alta Atria. vocesque* Bigot. alter Rottend. cum Schol. Cruqu. ad Horat. III, od. 19. *perampla* una voce nonnulli Pieriani cum pr. Moret. idque probabat

723. *Postquam prima quies epulis* h. e. cumprimum epulandi finis esset factus. Nam *libatio* ad finem cœnæ fiebat, v. ad v. 705. VIII, 184 et 273, 279, 280. De spatio inter primam et secundam mensam frustra Cerda multa. *mensæ remotæ.* cf. ad v. 216.

724. Αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο, Κοῦροι μὲν κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο, Νώμησαν δ' ἄρα πᾶσι (quod quidem hic aliter v. 729) Iliad. α, 470, 471. Alter versus etiam alibi repetitur ut Odyss. α, 149. δ, 339. Meminisse autem necesse est ex Homero, statui ad cœnam majora vasa, crateras, et minoribus poculis ex iis hausta vina distribui inter singulos convivas, apud Homerum quidem per præconem ad singulos convivas accedentem, v. c. Odyss. θ, in Alcinoi convivio, quod Virgilius respexit. Sedebant enim convivæ in soliis parietem ambientibus, et unicuique apponebatur mensa cum cibo. Jam *vina coronant :* quo sensu dictum a poeta sit, vix satis definiri potest. Si ad Homeri locum, unde reliqua adumbrata sunt, respiciendum est, et, si κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο expressum est: aliter quam de impletis usque ad ora poculis intelligi nequit. (et sic Pomponius et Servius, qui tamen et alteram interpretationem habet.) Sic et Iliad. θ, 232, ubi de copia cibi potusque: πίνοντες κρητῆρας ἐπιστεφέας οἴνοιο. Alia brevitatis studio omittimus. *Vina* tum dicta sunt pro *poculis,* quorum oram ambit, coronat, στέφει, vinum infusum. Altera interpretatio est minus recondita, ut coronata sint pocula, sertis impositis. De corollis his cogitare heroici temporis mos sane non patitur, cf. Athen. I, 15. p. 18. E. F. De sequiore vero ævo non dubitatur, ut Georg. II, 528 *socii cratera coronant.* Hoc si tenemus, dicendum, poetam maluisse sui temporis morem inferre, quam antiquum retinere; quod idem commisit inf. lib. III, 525 *Tum pater Anchises magnum cratera corona Induit implevitque mero.* cf. Hotting. V. C. Mus. Turic. T. I.

725. Comparant illud: Μνηστῆρες δ' ὁμάδησαν ἀνὰ μέγαρα σκιόεντα, Odyss. α, 365 et alibi repetitum. Lectissimis verbis usus est noster, inprimis in *volutant :* loquuntur quæ audiri possent per totum cœ-

Atria; dependent lychni laquearibus aureis
Incensi, et noctem flammis funalia vincunt.
Hic regina gravem gemmis auroque poposcit
Implevitque mero pateram: quam Belus, et omnes
A Belo soliti. Tum facta silentia tectis: 730
Juppiter, hospitibus nam te dare jura loquuntur,
Hunc lætum Tyriisque diem Trojaque profectis
Esse velis, nostrosque hujus meminisse minores.
Adsit lætitiæ Bacchus dator, et bona Juno.
Et vos, o, cœtum, Tyrii, celebrate faventes. 735

Jortin l. l. *per alta* Longob. cum aliis Pierianis, item Zulich. ex lib. IV, 665, observante Burmanno. — 726. *lychyni, lichini*, aberrationes apud Burm. Præclare Serviana: Græco sermone usus est, ne vile aliquid introferret; nam offendisset *lucerna*. *lacuaribus* ab aliis scriptum fuisse, ibidem monitum videas. *laquearibus altis* unus Guelpherb. in Collat. Cort. — 729. *qua* magna pars codd. apud Heins. item ed. Ven. et pr. Goth. sed recte rejectum; est enim minus doctum. *a bello* Zulichem. addita glossa: festivis diebus. — 730. *dum f.* Longob. — 733. *que* abest Menag. alteri. — 734. Ante Pierium vulgo lectum, *adsis*. Sed omnes ejus libri habebant *adsit* vel *assit:* neque aliter Heinsiani cum Macrob. III Sat. 4. Comment. Cruqu. ad Horat. I, od. 18; utramque lectionem agnoscit Servius. *At sit* Medic. — 735. *O Tyrii cœtum* quatuor ap. Burm.

naculum. 726 sq. Continuatam in multam noctem cœnam indicare vult poeta. Verbis similibus utitur Statius I Theb. 520. 521 et Silius XI, 281. 282, jam supra laudati. cf. Cerda. Observa et hic v. 726. 727 summum ornatum verborumque dignitatem in re tenui. Non lucernas vel candelabra posuit, sed *lychnos, funalia*, h. e. funiculos cera illitos; h. e. faces. cf. Odyss. η, de regia Alcinoi, 100 sqq.

728—730. Etiam hinc sua duxit Statius l. c. 539 sqq. *soliti*, sc. mero implere, h. e. qua usi fuerant. A Belo autem Tyriorum regum stirpem ducebant Græci. v. Serv. sup. ad 642. Apollodor. II, 1. conf. Salmas. Exerc. Plin. p. 402. Ex nostro idem Silius I, 87 sq.

731—735. Preces inter libandum ad Jovem ξένιον, hospitalem, factæ. *hospitibus te dare jura*, præesse, sub tutela eos habere; (non aliter usus loquendi fert, nam *dare jura* simpliciter est, imperare. Dicerem esse, *qui hospitibus illatas injurias ulcisceris;* sed, an *dare jura* pro ulcisci dicatur, dubito). Expressa autem illa Homerica Odyss. η, 179 sqq. Adde Odyss. ν, 50 et plur. al. loca. Illud *nam* caussam interponens Homericum esse satis constat. cf. Ernest. ad Odyss. μ, 320. — *minores*, nepotes, sup. 532. — 734. *Bacchus lætitiæ dator;* Germanus laudat Δῶρα Διωνύσου πολυγηθέος ap. Hesiod. Op. et D. 614. *bona Juno*, propitia, χρηστή, ἀγαθή. Invocatur autem hic, ut patrium Tyriorum numen. cf. sup. v. 15. — 735. *cœtum celebrate*, bene Serv. con-

Dixit, et in mensam laticum libavit honorem,
Primaque, libato, summo tenus adtigit ore.
Tum Bitiæ dedit increpitans; ille impiger hausit
Spumantem pateram, et pleno se proluit auro.
Post alii proceres. Cithara crinitus Iopas 740

736. *in mensa* vulgg. sed *in mensam* Macrobii, optimorumque librorum et exemplorum copia firmavit post Pierium Heins. Redit res eo, quod doctius dicitur hoc, quam illud. Nonnulli etiam apud Pierium, et nostri tres Gothani, *immensum*, quod eodem alludit. adde lib. VIII, 279. Reprehendit poetam Macrob. l. l. III, 9. quod in mensam fit libatio, cum *in aram* fieri deberet. Scilicet ad morem Romanum hæc exigit, ut alia; non animadvertens, poetam reddere vitam heroicam et Homerica adumbrare. — 737. *libatos* n. latices conj. Heins. et alii viri docti. Nec infitiandum, versum concinniorem et suaviorem inde exire. *libatos latices attigit* h. e. poculum, unde pars vini in mensam jam erat effusa. *libatum* alter cod. Hamburg. videlicet honorem. *sacro tenus* Sprot. *cum Bithiæ* Hamburg. pr. *Biciæ*, *Byciæ* al. — 739. *summo s. p.* Menag. pr. *profluit* Oudart. *s. s. p. ore* nonnullos libros legere Pierius docet.

vivium; *faventes* intersitis huic convivio.

736—740. *Laticum*, laticis, *honorem*, h. e. vinum in deorum honorem ac cultum libatione effusum. *libato*, h. e. postquam libatum erat, vel libato laticum honore, alteri tradit vel tradi jubet poculum, unde primo loco gustaverat, regina, ut et ille libatione facta biberet; quod et is lætus lubensque facit. προὔπινεν illa et *dedit*, propinavit. Is enim vitæ heroicæ mos, ut singulis convivis deinceps poculum repletum præbeatur, unde libatur, tum vinum ebibitur. *increpitans*, simpl. adhortans, invitans, ut et ipse biberet; nil amplius. Sic et aliis in locis exponi potest. Objurgandi hic nec locus, nec dignus vel reginæ vel epici poetæ persona talis sarcasmus: ut nec illud ex poetæ mente fit, quod Didonis verecundiam in bibendo, Bitiæ aviditatem, prædicant. Aliena hæc a loco et consilio poetæ omnia. Sed dicendum: quod poetæ memorandum erat, in eo illum verecundiam sexus feminei observasse; inprimis antiquorum temporum more, cum matresfamilias vino non uterentur. Recedit quoque a nostro more hoc, quod non Æneæ hospiti offert poculum Dido; nam in honorem ejus adventus diis libatur. — *summo ore tenus*. primis labiis degustavit. *Bitias* Punicum nomen, quod et alibi occurrit. *pleno auro se proluit*, poculum vini plenum exhausit, quod tantum labris attigerat Dido; *proluere se*, gulam, dictum puta, ut *vino perfundi*, *madere*, *tingui*, de ebriis; quæ omnia notiora sunt. Burmannus docte, non eleganter, hæc illustrat. *Multa prolutus vappa* etiam Horat. I serm. 5, 16.

740. Ad Homeri imitationem, inprimis Odyss. θ, 62 sq. Heroicis temporibus semper ἀοιδὸς conviviis, quæ fere cum re divina erant conjuncta, aderat. cf. Quintil. I, 10, 10, (quem locum sine auctore

Personat aurata, docuit quæ maxumus Atlas.
Hic canit errantem lunam, solisque labores;
Unde hominum genus, et pecudes; unde imber, et ignes;
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones;

741. *docuit quem* Medic. cum parte codd. Heins. nec non Romanus cum aliis Pierianis. Etiam Servius; *quæ* legendum, non *quem*. *docuit quam* Græv. *Atlans* Romanus, et sic Mentel. — 742. Scripsisse nonnullos *is*, Pierius monet. Scilicet *hic* ejus loco positum. Atque is quidem (Iopas) canit etc. — 743. *unde genus hominum et pecudum* — Hamb. pr. *pecudes, aqua, imber et i.* ed. Ven. scil. *aqua* ex glossa. *et ignis* Sprot. et Rottend. tert. *et pecudes, genus unde ferarum* Medic. Pierii. — 744. *Pliadasque Hyadas* plures ap. Heins., et duo Goth. *Plyadasque hyades* ed. Ven. *Pleiadas*que Parrhas., scilicet quoniam alias *Pleiadesque Hyadesque* jungi norant (sup. Georg. I. 138. Iliad. σ, 486. Ovid. Met. XIII, 293): invito metro, plane ut Æn. III, 516, ubi idem versus recurrit, factum videmus; vid. Heins. ad e. l. *septemque triones* Hamburg. alter.

affert Pomponius.) *crinitus:* proprius is citharœdorum habitus, comam alere; forte Apollinis exemplo. Traduxisse tamen ex suis temporibus ad vetera videtur Virgilius. *personat*, canit cithara ea, *quæ docuit*, cecinerat prior, *Atlas*. Sic poetis *sonare*, et *docere*, διδάσκειν. Præclare et hoc ad illorum temporum, quibus omnis philosophia naturæ qualicunque contemplatione continebatur, rationes, quod carminis argumentum ex cosmogonia et ex physicis petitum est. Quod autem Atlantem cantus magistrum facit, fabulam alicujus poetæ Græci exquisitiorem redolet, veluti quod Ecl. VI Silenus physica docebat. Atlanti vulgo tributa siderum notitia ac sphæræ inventum. cf. Intpp. Ovid. IV. Met. 631 etc.: ad Apollod. Not. p. 681 sq. Idem inter primos philosophos recensetur a Diogene Laert. in procem. Quamquam hæc omnia ad solum astronomiæ studium referri possunt. Cum Iopas Tyrius, nunc Pœnus, citharœdus inducendus esset a poeta, acute Atlantem e vicinis Mauritaniæ montibus auctorem carminum, quæ caneret, ei arcessivit. *maximus Atlas*. Æn. VIII, 136 *maximus Atlas,— ætherios humero qui sustinet axes.* Est autem simpliciter dictum pro magnus. Sic *maxima Juno*. et alia.

742—746. *Errantem lunam*, pro *lunæ errores* seu cursus. *Solis labores*, defectus, eorumque caussas. Georg. II, 478. *Defectus solis varios lunæque labores.* Attamen *Solis labores* et ipsi de cursu solis accipi possunt. *imber et ignes*, h. e. fulgura, ex nubium afflictu. *Arcturus* stella posita in signo Bootæ, et *Hyades* stellæ in fronte Tauri. cf. Serv. ad h. l. *geminique Triones:* sunt Helice et Cynosura, Ursa major et minor, *teriones*, h. e. boves, dictæ (v. ad Georg. III, 381), quia ab antiquis hominibus sub boum, jugo junctorum, forma sidera hæc comprehensa fuisse videntur; hinc iisdem, et interdum majori Ursæ soli, (ut Odyss. ε, 273), tributum nomen ἅμαξα, *plaustrum;* et hinc *Bootes*, qui deinde, Ursarum formis et

Quid tantum Oceano properent se tinguere soles 745
Hiberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausu Tyrii, Troesque sequuntur.
Nec non et vario noctem sermone trahebat
Infelix Dido, longumque bibebat amorem;
Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa: 750
Nunc, quibus Auroræ venisset filius armis;
Nunc, quales Diomedis equi: nunc, quantus Achilles.
Immo age, et a prima, dic, hospes, origine nobis
Insidias, inquit, Danaum, casusque tuorum,
Erroresque tuos: nam te jam septima portat 755

745. *Qui* Goth. sec. *properant* tres Burmanni. *se intingere* pr. Moret., qui et mox, *obstat.* — 746. *tum quæ* Goth. sec. non male. Iidem hi duo versus 745. 6 supra Georg. II, 481. 2 occurrebant. — 747. *plausum* vulgares libri habent. Sic etiam in Servianis. Sed *plausa* Romanus c. aliis vetustiss. Pierii, item Medic. cum ceteris Heins. præter Sprot. et Ven. adde Wass. ad Sallust. B. J. 5. *plausu* etiam duo ex Goth. In tert. Moret. *plausus.* Sed præclare *plausu* revocat Heinsius, qui et exemplis illustrat promiscue positis, quibus tamen apparet tantum hoc, *ingeminare* absolute dici: *ingeminat clamor, ingeminat plausus* (sc. se) et sic alia. Scilicet dicendum: *plausu ingeminare* esse doctius et exquisitius dictum, quam *plausum,* uti multa alia similiter immutari solent, ut poetica dictio a vulgari recedat. conf. Heins. ad Æn. II, 207. Sic illud Ovid. Fast. VI, v. extr. *increpuitque lyra* pro, *increpuit lyram* apud Horatium. — 748 *trahebant* ed. Ven. — 750. *super Hectora* Gudianus. — 751. Miror neminem conjecisse: *quibus A. venisset filius oris.* — 753. *Nunc age* Hugen.

nominibus subjectis, *Arctophylax* dici cœpit. Usus etiam tulit hoc, ut septem in altero horum *terionum*, Ursa majore, stellæ clarissimæ (cf. Cic. N. D. II, 41) *septentriones* appellarentur. De sideribus his v. Eratosth. I, 2. 8. 14. — 745. 6. Cur dierum spatia decrescant ac crescant per diversas anni vices.

747. *Ingeminant plausu*, exquisitius dictum, quam *ingeminant plausum.* cf. V. L. ductum ex eo, quod *ingeminare* absolute quoque dicitur. — 748. *Noctem sermone trahebat* doctius quam alterum, *sermonem trahere in noctem.* — 749. *longum bibebat amorem*, imbibebat, quasi longo haustu. Metaphora per se frequens.

751. 752. Ornate pro: super Hectore, Memnone, Diomede et Achille. Debuit autem in armis Memnonis aliquid memorabile esse, quemadmodum in ceteris quoque. Vid. Excurs. ad h. v.

753. *A prima o.* excidium Trojæ a simulato inde Achivorum reditu equoque fabricato. Male alii post Servium: a raptu inde Helenæ. — 755. Annorum numerum vel ex ipso Ænea vel ex Teucro scire potuit. cf. 619 sq. De ipso annorum computo v. Excurs. ad lib.

Omnibus errantem terris et fluctibus æstas.

756. *Fluctibus — omnibus æstas* alii. *ac fluctibus* Menag. *et terris et fluctibus* aliquot libri apud Pierium, quod, inquit, sententiam reddit uberiorem. Et sic quoque MS. Bersman. et ed. Cuning. In Goth. pr. subjicitur: *Funera Dardaniæ narrat fletusque secundo.*

III. pr. Ceterum Homius c. XXII Elem. crit. reprehendit libri clausulam, cum ipsa πραγματεία nullum hic, ad quod illa incidi potuerit, momentum suppeditet. Monitum hoc, ut plura a summo viro, subtilius quam verius. Cum Æneæ narratione novus plane rerum ordo exsurgit, adeoque memorabilem interquiescendi locum subjicit. De clausulis et exordiis librorum Æneidis non male disputantem video Jos. Trappium ad h. l.

EXCURSUS I*.

De ministerio deorum, inprimis Junonis, in Æneide.

I, 4: *Vi superum, sævæ memorem Junonis ob iram.* Cum omnino exordium hoc multo cum judicio et verbis significantibus elaboratum sit: quippe quod omnia, quæ in actione hac epica potiora sunt, complectatur; quo ipso Virgilius Homeri simplicitatem arte superavit, qui hoc unum narrare se velle profitetur, quomodo ob simultatem, quæ inter Achillem et Agamemnonem intercesserat, magna Achivorum strages facta sit; tum hic versus statim ab initio expectationem facit ministerii deorum, inprimisque pericula et labores ex odiis Junonis minatur; discrimina enim, quæ quis a diis objecta adit, tanto graviora esse probabile fit, facitque adeo ea res ad notionem magnitudinis. Cum de re ipsa alio jam loco actum sit universe (Disquis. I, de Carm. epico s. VII. s. IX), agedum exponamus uno loco, quomodo Virgilius in toto carminis sui tenore invento hoc usus sit. Intelligemus scilicet, verum esse quod illo loco dictum est, valde diversam illam rationem esse ab ea, quam Homerus sequutus est; hic enim afflatu divino abreptus omnia cum fide narrat, tanquam is qui sibi persuasit, ea ita gesta esse; in Marone vero studium fingendi eà, quæ aliis persuadere cupiat, subtile acumen, et mira sagacitas in rebus Romanis cum Trojanis consociandis eminet.

Primo quidem Juno, cum jam alias satis graves irarum in Trojanos caussas haberet (lib. I, 23—28), nunc multo majore eos odio persequitur, quod Carthagini suæ metuit; quandoquidem resciverat, ex Trojanis populum exoriturum esse, a quo aliquando Carthago delenda esset (I, 12—23). Illa igitur, ut ab Italia, destinata Æneæ a fatis sede, Trojanos arceret, nihil intentatum relinquit. Etiam tum, cum a Sicilia solverant, tempestate Æoli ope mota eos a cursu in Italiam dejicit; ita Carthaginiensium litori admotæ, tempestate a Neptuno sedata, ad litus illud, una amissa, naves Trojanæ appellunt I, 158 sq.; Neptuni autem opera ad Æolum coercendum satis erat accommodata.

Parandum nunc erat inter barbaros tutum Trojanis hospitium (I, 223), nec minus Junonis Pœnis studentis consilia metuebat Venus (IV, 96. 97): Exoratus a Venere Jupiter mittit Mercurium: is Didonem propitiam in advenas reddit Pœnosque placat (297—304). In sermonibus inter Jovem et Venerem habitis (v. 229 sq.) multa præclare exponuntur, quæ Romanos ad carmen legendum advertere possent: A Trojanis orituros esse Romanos terrarum dominos (234—237); fata Æneæ in Italia; Ascanii regnum; Alba condita; Romæ

origines; Junonis odia olim placanda; Græcia a Romanis subacta; Julius Cæsar diis adscribendus; Pax terrarum orbi reddita ab Augusto (258—296).

Interea Æneam novas terras explorantem mater Nymphæ speciem mentita occurrens edocet, in quæ loca venerit, ejus animum firmat (305—417), et nube septum tuto in mediam urbem deducit. Eadem, ut Didonem penitus devinciret Æneæ, amore eam incendit (657—722). Juno cum sua consilia ad perdendos Trojanos elusa videt, id saltem machinatur, ut Æneas cum Didone conjugio junctus Carthagine sedem figat; ita enim fore, ut satis ei destinatum imperium in Africam transferatur (IV, 102—106). Venus fraudem subodorata saltem conjugium paciscitur (127—129); ita enim Æneam tanto tutiorem ab insidiis fore videt. At Jupiter, quem Iarbæ Mauri, qui Didonem sibi in matrimonium petierat, precibus motum poeta narrat (196—218), mandatis Mercurio datis Æneæ denuntiat, ut Carthagine decedat (v. 220 sqq.). Etiam in his Jovis mandatis iterum memorantur fatis datæ Æneæ in Italia sedes, posteris ejus terrarum imperium et primo loco Ascanii regnum (229—236).

Postquam Æneas Africa relicta iterum Siciliam appulerat, ut discessu ex insula et aditu Italiæ eum intercluderet, novam fraudem molitur Juno; Iride missa et in anum Beroen mutata mulieres Trojanas hortatur, ut classem incendant (V, 608 sqq.). Parte tamen Trojanorum Segestæ relicta, naves, quæ supererant, conscendit Æneas et cursum in Italiam absolvit; ut tuta esset navigatio, Venus Neptunum exorat (779—824).

Escensu ad ostia Tiberis ab oriente in litus facto et animis portento mensarum comesarum firmatis castra ponunt, et ad Latinum regem legatos mittunt (VII, 1 sqq.). Qui et ipse, multis portentis et vaticiniis jam ante de exterorum adventu edoctus, non modo hospitium et societatem regni, verum et conjugium filiæ et Laviniæ pollicetur (VII, 1—285). Tum Juno (VII, 286 sqq.), cum fata se retexere posse desperat, id saltem meditatur, ut rerum eventus differat: idque bello adversus Trojanos moto (313—322). Belli hujus semina hunc in modum a Junone jacta, ut Alecto, Furiarum una, missa, Amatam, Laviniæ matrem, quæ filiæ matrimonium Turno pacta erat (341—403), tum Turnum ipsum, ira et furore inflammaret (408—457), Latinos quoque in Trojanos exasperaret, Ascanio venanti objecta cerva sacra, quam ille vulnerat (475—502), tum Tyrrhei filio in tumultu agrestium cæso (531—539). Ita bellum conflatur. Jani portas ipsa Juno reserat (620—623).

Æneam de novis rerum casibus sollicitum Tiberis deus confirmat per somnum, portentumque suis cum XXX porcellis paullo post occursurum edocet, utque, Pallanteum profectus, Evandrum cum Arcadibus in societatem belli adsciscat, hortatur (VIII, 1—80): Objicitur portentum suis, quam Æneas Junoni mactat, ejusque iras deprecatur (81—89. 59—61). Tum Venus arma ipsi a Vulcano fa-

bricanda petit (VIII, 370—453), mox demissa illa cœlo (523—540, 608—ad f.).

Interea dum Æneas apud Evandrum et Etruscos auxilia conquirit, Turnus castra Trojanorum oppugnat. Facit illud Junonis monitu, missa ad eum Iride (IX pr.). In hac castrorum oppugnatione, ut Ascanius e pugnæ discrimine subduceretur, Apollo in Butæ speciem mutatus a pugnando eum absterret (638—663). Turnus, postquam per portam patentem in castra irruperat. Trojanos perterritos fugat, Junone ipsi favente; donec Jovis jussu ab Iride avocatur (802 sqq.). Omitto Cybeles interventum in classe Æneæ servanda, navibus in Nymphas mutatis (IX, 69—122; X, 219—250).

Concilio deorum facto, Jupiter dissidia moventes objurgat: differre saltem odia in illud tempus jubet, quo Carthago et Roma concursuræ sint (X, pr.). Venus de injuriis et periculis Æneæ creatis conquesta, ut saltem Ascanius incolumis discedat, precatur; satius alioqui fuisse, ut Trojæ fatum commune experti essent pater et filius (X, 18—62). Juno refellit Venerem et Turnum defendit (62—99). Tandem Jupiter neutri parti se studere, sed fatis totam rem committere velle significat (100—115). Interspersa sunt alia nonnulla: Lausum et Pallantem congredi vetat Jupiter (X, 436), Mezentium ad pugnam instigat (X, 689), inde Tarchonem (XI, 725). Venus monstrat herbam, qua Æneæ vulnus sanatur (XII, 111). Graviora sunt, quod Turno adest Juturna nympha soror (X, 439. XII, 139). Æneæ adventu Trojani tandem castris erumpunt, et copias utrinque jungunt; belli itaque tota mole in Turnum conversa, Juno a Jove precibus consequitur, ut eum pugna subducere liceat (X, 606—688).

Tandem, rerum summa ad pugnam inter Turnum et Æneam deducta, Juno, ne ipsa nec pactioni nec pugnæ intersit, discedit, Juturnam hortatur, ut fratri, quacunque possit ratione, succurrat (XII, 134—160) (1), quod illa variis modiis frustra facere tentat (468 sqq. 623 sq. 784 sq.). Novissimo enim certamine congrediuntur Turnus et Æneas. Nunc Jupiter, ut illam placaret, accurate cum ea agit, ejusque precibus hoc tribuit, ut, Trojanorum nomine abolito, Latinorum nomen obtineat, sermone quoque Latino servato, Trojano extincto; oriundos ex mixta hac gente Romanos pietate in ipsam Junonem insignes fore (791—841). Inde Jupiter omen instantis Turno mortis mittit bubonem: quo viso Juturna, desperata fratris salute, discedit (843—886). Si hoc modo rerum momenta ponderantur: deorum interventum haud dubie magnam vim et utilitatem ad res epica cum gravitate expediendas habere apparet. Ceterum videmus Junonem inter et Venerem omnes has partes epicas esse distributas. Mirari licet, Apollinis partes esse nullas, qui tamen Trojanis apud Homerum favebat, et Æneam ex pugna cum Diomede servaverat E, 431 sqq. Verum Maro simplicia et inter se consona prætulit; Apollinis

(1) Ad novissima hæc cf. Exc. II ad Lib. XII.

operam vaticiniis et oraculis variandis reliquit. Alia sequutus est Horatius, qui Apollinis operam in stirpe Trojana servanda egregie et ornate exposuit Carm. IV, 6, 13 sq.

EXCURSUS I†.

Ad Verba: quo numine læso.

8. *Musa, mihi caussas memora, quo numine læso, Quidve dolens regina deum tot volvere casus Insignem pietate virum, tot adire labores Impulerit; tantæne animis cœlestibus iræ!* Sententia est expedita; hæremus tamen in ipso exordio tam splendidi carminis, poetæ castigatissimi, in enuntiatione, quæ nec satis elaborata nec epica gravitate satis digna esse videtur. Caussas quærit poeta e Musa, cur Æneas tot malis et laboribus objectus fuerit. Repetuntur illæ, antiquitatis heroicæ sensu, *a deorum ira.* Jam poterat quæri aut omnino, *cujus numinis* ira ea fuisset, aut, si de numine constabat, *quid* ejus iram provocasset.

Jam primum ambigua est in poeta oratio, tum laborare videtur junctura, quæ est admodum molesta et ingrata. Musa, *memora, quo numine læso*, quo deo læso, debebat sequi: *vir pietate insignis impulsus fuerit volvere tot casus etc.* Sequitur tamen alterum: *quidve dolens regina deum tot volvere casus virum impulerit.* Recessit itaque poeta a priore junctura, et transiit ad aliam; quod exemplo haud carere memini: in exordio tamen factum miror. Porro non bene quæri potuisse a poeta videtur: *quodnam illud numen fuerit;* cum *de Junone* satis constaret; nec ex Musis id quærendum erat, nam ipse statim subjicit *Junonem;* latebant tantum caussæ iræ Junonis: *quas mox a Musa compertas poeta varie exponit.* Videtur ita tota sententia *ad unam Junonem* revocanda esse. Tum autem molestiam faciunt verba: *quo numine læso, quidve dolens regina deum virum — impulerit;* si enim *numen* diversum ab ipsa est: eam *alterius dei* injurias ulcisci voluisse necesse est; quis vero ille fuit aut esse potuit? et quo poetarum usu et exemplo Juno alios deos ulcisci velle videri potest? Dicas, exemplo id Jovis facere eam posse, qui in Palladis gratiam Ajacem Oilei ultus est inf. 43. Verum non constat de numine aliquo, cujus caussam Juno susceperit; suas illa iras, sua odia exercuit. Sin *Junonis numen* est: quo tandem sensu potest quæri: *quo numine læso?* Suntne ejus *numina plura?* ut quæri possit, *quod ejus numen læsum fuerit?* et, si quæratur, quam jejunum hoc est in poeta, et in carminis exordio! Placuit tamen hoc jam veteribus apud Servium; et Macrobius Sat. I, 17. probasse videtur: cum dicat, Maronem ostendisse, *unius dei effectus varios pro variis censendos esse numinibus.* Sequitur hoc Cerda cum aliis, ornatque Burmannus. Scilicet,

cum *numen* sit voluntas, tum potestas ac majestas dei, (unde tandem pro ipso deo ejusque natura, aut nomine ac titulo ponitur, potentiæ autem partes esse possint, divitiarum, regnorum; conjugiorum, partus, cui illa præerat, aiunt quæri : *qua parte ejus potentiæ læsa ?* quod jejunum et vapidum esse, dices. *Uni* quidem *deo plura numina inesse*, nec usu nec ratione mihi quidem liquet. Si poetæ de *uno* deo *numina* memorant, id fit poetica ratione, ut pluralis pro singulari ponatur. Addam : occurrere in poetis notiones *numinis* alias; poni pro *religione* numinis, pro sacris, porro pro *monitis* numinis, jussis, vaticiniis, consiliis. Verum his significatibus nec *quo* nec *læso* convenit. *Lædi* numen dicitur violata ejus majestate, adeoque ad iram et ultionem illud provocari; frequentatur inprimis de perjurio, ut apud Horat. *Cum tu magnorum numen læsura deorum In verba jurabas mea.* Sic Tibullus aliquoties et alii; et de sacrilegio inf. II, 183. *pro numine læso.*

Fuit vir doctus, qui jungeret : *quo impulerit;* ut sit, quorsum, quo consilio. Enimvero manet sic quod ambiguam et duram structuram reddit, apposito : *numine læso.* Restat, ut accipiamus *numen Junonis læsum* multis rebus ac caussis; quærique adeo, cum satis constaret, læsum esse, qua in re læsum fuerit; *quo*, qua in re, *numine læso.* Hoc quam ingratum, et pedestri orationi propius, sit, sentio equidem; non tamen videntur sensisse viri docti. Nam et Servius hoc apposuit primo loco : (« *quo*, in quo, in qua caussa; et est septimus casus, et communis elocutio; dicimus enim : *quo te læsi.* » Recte sane, vix tamen bene duplici ablativo.) et Heinsius, Jo. Frid. Gronovio Obss. IV, 9 laudato auctore, probavit; subjicit tamen « posse et simpliciter capi, ut infra 674 *ne quo se numine mutet.* » quæ quomodo cum his conveniant non video. Nam ibi est potestas dei in fraudem versa : ne quo dolo, qua fraude alicujus dei, ejus mens mutetur.

Post hæc omnia dixeris, cum nulla satis commoda ratio interpretandi suppetat, de corruptela esse cogitandum. Videtur tamen illa in exordio tam noti ac celebrati carminis vix locum habere; aliter se res haberet in carmine in uno vel altero libro lacero servato; tum vero nondum vidi, nec ipse exputare possum, emendationem satis probabilem. Venit statim in mentem : casus rectos, *dolens* et *regina*, requirere *læsa;* verum quid est : *quo numine læsa Juno?* estne, ipsa a quo numine læsa? an redibimus ad molestam interpretationem : *quo numine*, qua suæ majestatis parte? Incidere proclive est in alterum, *quo nomine læsa*, qua caussa, qua re, qua de re. In hoc Catrœus, Heumannus, jam olim Scioppius inciderat in *Paradoxis litterariis* (sub *Pascasii Grosippi* nomine Mediolani 1628 vulgatis), ubi p. 24 recte exagitat Servii rationes, tum legere suadet : *quo nomine læsa* (non *numine*, quod ad h. l. Virgilii Heinsius adscripsit) laudatis locis Suetonii in Galba c. 16. *Subinde jactavit, legere se militem, non emere consuevisse : Atque* eo *quidem* nomine *omnes qui ubique erant milites exacerbavit*, illo scilicet nomine læsi, ea caussa

exacerbati fuere milites, quod ita jactasset. Serv. Sulpicius apud Ciceronem IV ad Div. 5. *Quid est, quod tu, aut filia tua, cum fortuna* hoc nomine *queri possitis?* Ipse quoque Cicero de Fin. II, 7. *qui cum luxuriose viverent, a summo philosopho non reprehenderentur* eo nomine. « Quærere ergo poetam, ait Scioppius, quo nomine exacerbata, quo Æneæ facto læsa, quidve graviter ferens Juno Æneæ tam addita infestaque fuerit : in quo periculum non est, ne per tautologiam aliter atque aliter rem eandem extulisse verbis indicetur : — sed profecto aliud *lædi* est, aliud *dolere*.. Nam et usu venire potest, ut doleat, qui læsus non sit, et rursum, quem quis læserit, equo sit animo, nec quicquam ea in re moveatur. » Præclara critica, nec esse video, quod in ea moneatur, nisi quod *forma orationis pedestris* in poetam infertur. Possis substituere magis poeticum, *quo crimine*, ut apud Lucan. VII, 847. *quo tanto crimine, tellus, Læsisti superos?* aut *quo vulnere læsa* : ut mox : Juno *æternum servans sub pectore vulnus*, et Ovid. Met. IV, 720. *vulnere læsa gravi;* enimvero et nimis ea recedunt a scriptura nec satisfaciunt judicio morosiori. Magis poetam deceret quærere : *quæ numina læsa impulerint*, interposita una ex diis Junone. Ita comparari possit Horat. I, 26, 3 *quis sub Arcto* — subjecto statim *Teridate* : ut ibi monet Mitscherl. Ex his si nihil satisfacit : restat ut locum referamus in numerum eorum, quæ mutaturus, si licuisset, erat poeta.

EXCURSUS I**.

Pallas fulmen jaculans.

I, 42. *Ipsa Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem Disjecitque rates evertitque æquora ventis; Illum, exspirantem transfixo pectore flammas Turbine corripuit scopuloque infixit acuto.* De diis fulmen jaculantibus cum multa argutatus esset Servius cum aliis, viri docti diligenter commentati sunt; ita ut nunc inter notas res illud sit. Videndi de his Cuper. Harpocr. p. 100. Burmannus in Jove Fulguratore c. 15. et Winckelmann. *Monum. ant. ined.* T. II. c. 2. Res in gemmis obvia. Multo tamen magis celebrata est Pallas fulminatrix, in numis, maxime Domitiani Imp. Occurrit etiam in græcis, ut Antigoni Gonatæ, Agathoclis Syrac. et in ipsis Syracusarum numis. Est quoque Palladis caput cum fulmine in numo æreo Locrorum apud Magnan. Pellerin. et Eckhel Doctrina numor. T. I. P. II. p. 191. Alio modo in numis Atheniensium noctua cum fulmine cernitur. Nec minus alii dii cum fulminibus occurrunt, ut vel ex Lexico numism. Raschii cognoscas T. II. P. I. p. 1199..

Ajacis Oilei f. interitus est inter narrationes non uno modo a poetis ornatas. Sunt inprimis duæ, altera epicorum, altera tragicorum. Præi-

verat Homerus Odyss. δ, 499 sq. Ajacem is Neptuni ope jam Gyris admotum in eo fuisse narrat, ut incolumis enataret in petras, cum ejus superbis dictis (φῆ ῥ' ἀέκητι θεῶν φυγέειν μέγα λαῖτμα θαλάσσης) Neptunus irritatus tridente rupem percussit ipsumque cum rupis parte, quam manu prehenderat, præcipitem mari submersit : (qui sequuntur duo versus 509. 510 ab interpolatore, forte rhapsodo, profecti sunt.) Copiosius hæc exposuit Quintus XIV, 547 sqq. (ubi et ipse turbat narrata 579 — 586 ita ut eum versus adulterinos modo memoratos in suo legisse appareat, nam cum jam una cum rupe apprehensa in mare præceps ruisset, aliam rupem Neptunus in eum devolvit.) Ad Homeri mentem fabula exposita erat a Callimacho ἐν Αἰτίοις, ut discimus e Schol. Il. ν, 66 et ad eundem Homeri ductum adumbratus erat Ajacis infaustus casus in tabula apud Philostrat. Imagg. II, 13. nescio an eodem modo Apollodori *Ajax fulmine incensus*, quem Pergami spectari ait Plinius XXXV, 9. s. 36, 1. In priscorum operum reliquiis nullum Ajacis vestigium vidi memoratum, præterquam *Ajacem petra descendentem* (non in rupem enixum) in gemma Stoschiana ap. Winckelmann. Mon. ined. n°. 142. Idem tamen argumentum in aliis gemmis ad Martem descendentem ad Rheam Silviam referri memini. Ajacem, nudum galeatum, cum clipeo et gladio irruenti similem, in Locrorum Opuntiorum numis occurrere putant viri docti; in aliis fulmen et Palladis caput ad eum spectare. cf. Eckhel v. i. Doctrina numor. Vol. I. P. II. p. 192.

Est altera ratio, qua præcipuæ in ulciscendo Ajace partes Minervæ tribuuntur. Conjunctas eas cum Neptuni opera fuisse jam ex Odyss. loco laud. δ, 502 tenemus. Ubi Ajax est ἐχθόμενος Ἀθήνῃ. In eadem γ, 135. fœda tempestate immissa Minervam ira concitam classem Achivorum Troja redeuntium dispersisse narrat poeta : τῷ σφέων πολέες κακὸν οἶτον ἐπέσπον Μήνιος ἐξ ὀλοῆς Γλαυκώπιδος ὀβριμοπάτρης. Similia sunt Odyss. ε, 108. 9. Caussam iræ Minervæ subjecerant Cyclici, raptam in excidio Trojæ Cassandram : de qua nuper præclare egit Boettiger Vir doctissimus. Pro primo famæ hujus auctore haberi potest Arctinus in Ilii excidio; quod ex Procli fragmento sæpe laudato intelligere licet : ubi Ajax Κασσάνδραν πρὸς βίαν ἀποσπῶν, συνεφέλκεται τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ξόανον. petita mox ab eo pœna sacrilegii ad Minervæ aram confugit Ajax et servatur ; tum discedunt Græci, καὶ φθορὰν αὐτοῖς ἡ Ἀθηνᾶ κατὰ τὸ πέλαγος μηχανᾶται. Exposita adeo in isto carmine videtur fuisse ratio, qua Minerva Ajacem ulta est : scilicet quod illa ipsa fulmen seu arripuit, seu a Jove obtinuit, quo Ajacem trajecit et scopulo affixit. Hoc sequuti sunt Tragici. Certe Hyginus fab. 116. quem argumentum Ναυπλίου πυρκαεὺς Sophoclis exponere suspicari licet : *in qua*, inquit, *tempestate Ajax Locrus fulmine est a Minerva ictus ; quem fluctus ad saxa illiserunt; unde Ajacis petræ sunt dictæ :* scilicet quæ vulgo sunt Gyræ seu Gyrææ petræ. (Eadem, sed Neptuno adscito, in Agamemnone Senecæ 528. sq. tragico tumore sunt narrata.) Patet adeo ex his, Virgilium Tragicos etiam in Ajace esse sequutum. Tzetza Antehom. 300 sq. Ajacem in discrimen

adductum ait, quia odio Ulyssis reliquerat classem; dilucidat hoc Philostratus Heroic. 8. narrans, Agamemnonem insidiatum Ajaci, cui Cassandram eripuerat, falso crimine opprimere voluisse eum, quem injuria a se affectum sibi irasci norat.

EXCURSUS I.

De insula Æolia.

I, 51. 52. *Ventorum in patriam, loca feta furentibus austris, Æoliam;* in insulam Æoliam, *venit* Æneas, h. e. unam ex Æoliis, quas et Vulcanias et Liparæas appellant. Unam *Æoliam* memorat Virgilius Homeri exemplo Odyss. κ, pr. ad quem obscura de his locis fama pervenerat. Cum plures et nunc sint et olim fuerint : septem veteres nominant : quænam ex iis Æoli sedes ac regia fuerit, nec Homerus declaravit, nec Virgilius. In *Strongylen* tamen (nunc *Stromboli*) consensisse videtur antiquitas : Strab. VI, p. 424 B. Στρογγύλη — ἐνταῦθα δὲ τὸν Αἴολον οἰκῆσαι φασίν. add. Plin. III, 9 s. 14. *Hieram* autem (*Volcano* nunc dictam) Vulcano plerique assignant; alii Liparam : v. ad Æn. VIII, 416. Variasse in his veteres mirum non est, cum ipsa illa natura, a qua ductæ fabulæ sunt, pluribus insulis communis sit, sive flammarum erumpentium, sive ventorum subterraneorum fremitum cogites : uti præter Strabonem, principem auctorem de his insulis VI p. 422 sq., aliosque veteres a Cerda ad h. l. Apollonii Schol. IV, 761. III, 41. Spanh. ad Callim. in Dian. 47. Cluver. in Sicilia lib. II, c. 14 laudatos, e recentioribus inprimis Houel (*Voyage pittoresque de Sicile, de Malte et de Lipari* T. I, c. XI), Strongyles prospectum ediderat Illustr. Hamiltonus in *Campis Phlegræis* (*To.* II, *pl.* 37). Videndus de hac insula quoque Ætna v. 431 sqq. Ut autem veteres ventorum et Æoli, qui eos regeret, sedem has insulas, seu unam ex illis, facerent, naturalis haud dubie eos adduxit habitus; sive antra, quæ ex antiquioribus ignibus supererant, ventis subterraneis pervia, seu quod observatum erat, ex fremitus diversa ratione, flammæque, fuliginis et efflationis, prænosci posse ventos surgentes; etiam, quis tertio post die spiraturus sit ventus : vid. Strabon. VI, p, 423 C sq. (276). Plinius l. c. Strongyle *in qua regnavit Æolus; quæ a Lipara liquidiore flamma tantum differt; e cujus fumo, quinam flaturi sint venti, in triduum prædicere incolæ traduntur; unde ventos Æolo paruisse existimatum.* Æoli autem mythum alio modo ornavit Homerus, cum Anni vertentis symbola in eum transtulit Odyss. κ, 1, quo toto loco comparato intelliges, Æolum Virgilii plus dignitatis habere, etiam in hoc, quod *utres*, quibus venti includuntur, absunt; qui sane in Homericis fabulis locum suum tuentur, in Virgilio autem absurde positi fuissent. Comparato tamen Quint. Cal. loco XIV, 474 sqq. intelligere mihi videor, præivisse Virgilio ex cycli-

cis poetis aliquem, qui tempestatem in Græcorum classem, Ajacis Oilei f. ulciscendi caussa, excitatam simili modo descripserat. Nam Quintus loco Virgiliano multa habet consentanea. Virgilium in hac fabula expressit Valer. Fl. I, 576 sqq. sic ut facile imitatorem intelligas; brevius narrationem exsequitur Silius IX, 491 sqq. Apollonii exemplo IV, 777.

EXCURSUS II.

Nymphæ Junonis comites.

I, 71. *Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ.* Habet igitur etiam Juno suas Nymphas, non modo Diana. Memorantur earum nomina ap. Pompon. Sab. ad h. l. Sed ne fallare, exscripta ea esse teneas ex Georg. IV, 336 sqq., ubi Nereides Clymenes comites enumerantur. Locus autem Virgilii expressus ex Iliad. ξ, 267 sqq., ubi tamen Juno Somno promittit Χαρίτων μίαν ὁπλοτεράων. Charites enim Junoni adsunt antiqua religione. Ita ap. Pausan. II, 17. Sed fingunt poetæ nonnulla præter religiones. Sic Statius Palladi non minus quam Dianæ comites dat Theb. II, 239. Alioquin Horæ Junoni adsunt, quas ad quatuor anni tempora revocat Quintus Cal. X, 336 sqq. In Homero multa sunt, quæ minus displicent. *Somno* conjugem promitti, magis est consentaneum, quam Æolo, XII jam ex uxore filios habenti v. Odyss. κ, pr., cui ideo nec v. 74 aliquid præclari admodum promittitur, pulchra eum prole parentem futurum. Dicendum tamen, Virgilium hac in parte fabulæ ab Homero recessisse, Æolumque nondum uxori junctum posuisse. In 74. 75 voluit poeta Homericis verbis ex l. l. Iliad. ξ, uti; ubi v. 269 Somno promittitur Pasithea ἧς αἰὲν ἐέλδεαι ἤματα πάντα, *cujus amore tu flagras ab omni inde tempore*, cujus amore jam dudum teneris (vide 276, cf. Odyss. ε, 210, 219): quæ multo melior est muneris commendatio. Sed Virgilius, nisi in diversam sententiam versus Homericos deflexit, ita accepisse videtur, *quam tu semper amabis*, ἐέλδεαι pro futuro tempore; quod et ipsum accommodatum est prisco usui loquendi. Vide v. c. Hymn. in Venerem v. 149, et Odyss. ζ, 281 ἕξει δέ μιν ἤματα πάντα. Unde apparet, vetere ævo omnino hanc fuisse formulam designandi conjugii.

EXCURSUS III.

De pluribus ventis una spirantibus.

I, 85, *Una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis Africus.*

Aquilonem cum his non memorari miror equidem. Nam, quod Seneca Nat. Qu. V, 16, ubi h. l. excitat, *Una*, inquit, *Eurusque Notusque — Africus, et*, qui locum in illa rixa non habuit, *Aquilo*, verum non est; nisi tantum hoc dicere voluit, omissum esse Aquilonem a poeta. Nam ad classem Æneæ, quæ a Siciliæ litore occidentali evecta cursum ad Italiam tenebat, versus Africæ litora rejiciendam, Aquilonis sane, aut alterius venti ex vicino cardine, partes esse debuere præcipuæ. Sed eum omissum tanto magis mireris, quandoquidem in loco Homeri, quem verbis expressit, Odyss. ε, 295, ubi Ulysses ex Calypsus insula redux gravi tempestate opprimitur, cum ceteris ventis Βορέης αἰθρηγενέτης memoratus sit. Et in altero loco Odyss. ι, 80. 81, ubi Ulysses, qui ultra Maleas provehi non poterat, versus Libyæ litus, ad Lotophagorum insulam, Meningem esse putant, rejicitur, Borea vento, et quo alio vento fieri id potuisset? id factum memoratur. Similiter de Argonautis apud Apollonium IV, 1231, quos ex Ionio mari in Syrtes tempestas impingit, καὶ τότ' ἀναρπάγδην ὀλοὴ βορέαο θύελλα Μεσσηγὺς πέλαγος τε Λιβυστικὸν — φέρ'. Habuit autem et hunc ipsum locum ante oculos Virgilius, ut e pluribus vestigiis intelligas. Dicendum itaque, poetam ventos promiscue h. l. posuisse, nec ad subtiliorem aliquam rationem; in una saltem procella ipsum Aquilonem nominat inf. v. 102. Porro aliam difficultatem in h. l. movere videri potest Seneca l. l., ubi, recitatis his versibus, *in unam tempestatem omnes ventos congregari posse negat*: res scilicet ita ad libramentum rediret, et Aquilonem reprimeret Auster, et sic porro. Poetarum usu defendit nostrum poetam Cerda cf. inf. II, 417, et alterius Senecæ imitationem Agamemn. 473—476 habes. Enimvero cogitandum est de subitis ventorum conversionibus, ac procellarum ab omnibus plagis circumagentium se vicissitudine. Naturam rei clare expressit Hom. Odyss. ε, 331. 332: Navem ἀμπέλαγος ἄνεμοι φέρον ἔνθα καὶ ἔνθα, Ἄλλοτε μέν τε Νότος Βορέῃ προβάλεσκε φέρεσθαι· Ἄλλοτε δ' αὖτ' Εὖρος Ζεφύρῳ εἴξασκε διώκειν. Ceterum in Senecæ N. Q. loc. laud. vereor ne verba: *quod fieri nullo modo potest*, ab alio assuta sint.

EXCURSUS IV.

Aræ in mari ex adverso Carthaginis.

I, 108 — 112. *Tris Notus abreptas in saxa latentia torquet: Saxa vocant Itali, mediis quæ in fluctibus, aras: Dorsum immane mari summo. Tris Eurus ab alto In brevia et syrtis urguet, miserabile visu.* Aut *Itali*, Romani, omnino quæcunque saxa, omnes scopulos, medio in mari *aras* vocant, quemadmodum *ara* omnem crepidinem et eminentiam veteri sermone designabat. Notus locus Scalig. Auson. Lect. II, 22. At sic frigidissima esset oratio. Aut de certo aliquo loco agitur,

Erant autem ex adverso Carthaginis, CCXXX ab urbe stadiis, inter Apollinis et Mercurii promontoria (cf. inf. Exc. VI ad v. 159) quæ insulæ seu verius scopuli, sæpius pro una insula habiti, nunc Afris *Zowamoore*, in geographicis tabulis *Zimbra*, vitiose in Gallicis libris, *les Isles des Imbes*, dicta, (de qua v. *Shaw Travels* p. 146) olim *Ægimorus* vel *Ægimurus* insula. Plin. V, 7 *Contra Carthaginis sinum duæ Ægimori Aræ, scopuli verius quam insulæ, inter Siciliam maxime et Sardiniam* (Compara Liv. XXX, 24). *Auctores sunt, et has quondam habitatas subsedisse;* ut adeo sub mari laterent (*saxa malignis submersa vadis* Statius diceret I Theb. 373). Varro ap. Serv. ad h. l. *verentur in pelago latentem insulam, quem locum vocant Aras.* Eas *Neptunias* fuisse vocatas idem Servius e Claudio Quadrigario docet, at Sisenna *propitias* appellaverat. Jam *Aræ* possunt dictæ videri, quia scopuli sunt super aquam eminentes. At Servius : *quod ibi Afri et Romani fœdus inierunt et fines imperii sui illic esse voluerunt.* Inducias quidem in ea insula ruptas sub finem belli Punici secundi Livius l. l. memorat; non pacem ibi factam. Et fines imperii in pacis conditionibus apud Polyb. III, 22 sqq. aliter constituuntur. Sed, qui istum Servianis adsuit pannum, *Ægates* insulas, Lilybæo Siciliæ oppositas, ad quas victi a C. Lutatio Catulo Pœni bello Punico primo finem fecerunt, cum Ægimuro confudit. Quod et a Pomponio Sabino factum video. Alia lacinia in Servianis docet, in his saxis, quæ insulæ submersæ olim reliquiæ essent, Pœnorum sacerdotes rem divinam facere solitos.

Hactenus de vocis *aræ* interpretatione. Nunc de toto versu, quem solent laudare docti viri, tanquam doctrinæ, quæ in poeta fuit, argumentum. Recte quidem. Sed quis poetam ferat in medio rerum æstu, cum omnia tempestate magna turbata sunt, cum omnia mortem intentant, grammaticam aliquam subtilitatem alienissimo loco interserentem? Sensisse hoc frigus jam alios non dubito; et eundem sensum se habere privatis aliquando ad me literis significabat Artium inter populares nostros sospitator, Hagedornius. Cum autem vix probabile sit, hoc sensu vacasse poetam elegantissimi ingenii, Maronem : suspicioni locus est, totum versum a mala manu esse illatum.

Sed alia difficultas occurrit in locorum ac ventorum descriptione. Tres naves *Notus* in *Aras* abripit; atqui ad eas *Aquilo* ferre debebat naves a Sicilia in altum evectas? Verum et hic *Notum* temere pro quocunque vento ponere potuit; ut Æn. V, 2 Æneas ex Africa versus Italiam tendens *fluctus Aquilone secabat.* Potuit etiam classis jam tum ad occidentales vel australes Ararum partes delata esse, unde Notus in Aras propelleret. Paullo post v. 110 *Eurus tres alias naves in brevia et syrtes* agit. Jam vulgo omnes, quotquot vidi, interpretes Syrtes proprie ita dictas (de quibus v. Sallust. Jug. 78) intelligunt. Enimvero, ut taceam, ab occidentali Siciliæ litore provectos Eurum non potuisse ad has partes abripere; huic enim dubitationi eodem, quo paullo ante usi sumus, modo occurri potest; omni, quantum video, geographicæ rationi hoc repugnat, ut tam ingenti marium spatio ad Syrtem mino-

rem, multo magis ut ad majorem, delata Trojanorum classis pars fuerit, cum altera pars Aris, h. e. insulis Carthagini obversis, adhæsisset. Porro tempestate sedata jactatæ naves v. 158 *proxima litora* petere dicuntur; et appellunt sane illæ ad Carthaginense litus. At quantum litoris hoc esset intervallum inter Carthaginem et Syrtim minorem; nam major multo etiam longius remota. Quo efficitur, ut, nisi poeta dormitavit (quod fere est, ut verearis, si cf. V, 192. VII, 302. VI, 60 cum V, 51. IV, 41), Syrtes saltem appellative de arenosis locis quibuscunque accipiamus; quem in modum Syrtin illam, in quam ἐκπέσῃ timet navis Paulum vecta Act. Ap. XXVII, 17, de loco aliquo arenoso circa Clauden insulam, non de magnis Syrtibus, accipiendam putamus. Fuisse igitur in ea maris parte, circa Aras seu Ægimuri insulas, loca arenosa credendum est, in quæ pars navium Trojanarum incidit.

EXCURSUS V.

Neptunus graviter commotus idemque placidus.

I, 124—129. *Interea magno misceri murmure pontum Emissamque hiemen sensit Neptunus et imis Stagna refusa vadis:* graviter commotus *et alto Prospiciens summa* placidum caput *extulit unda.* Hic *graviter commotus*, ira, et *caput placidum* habere videntur primo obtutu, quod sibi repugnet. Observarunt jam alii et nuper Ill. Homius in Element. Critic. Nec tamen defuere jam olim qui defenderent. Sed Grammaticorum veterum levissima est ratio, ut alterum ad Æolum, alterum respectu Æneæ, dictum sit. Artificum autem, quibus animi motus in deorum ore ita sunt exprimendi, ne placida numinis majestas inde minuatur, exemplo et ratione, ad quam Spencius provocat, tueri poetam nolim. Nam diversa est in his poetices et plastices ratio, atque indoles. Plastes enim vel pictor iram etiam placidi vultus exprimere potest; et in Neptuni ore iram ita pingi posse, ut placidi vultus vestigia non modo maneant, verum etiam ipsam iram temperent et mitigent, nemo dubitat. Verum poeta, cum *graviter commotum* et *placidum* sigillatim unum post alterum ponit, diversis animi sensum ac contrariarum rerum imaginibus impellit, adeoque alterum altero subeunte jugulat. Dixeris, *nunc* esse *placidum*, cum antea fuisset *graviter commotus*. Atqui nihil evenit novi, quo placatior reddi potuerit: viderat mare turbatum; prospicit et videt disjectam Æneæ classem: quid in hoc erat, quo exhilarari posset? Meliorem rationem ac viam defendendi poetæ suppeditabat *Brandesius*, Vir summus, artium literarumque politiorum egregius arbiter, cum et ipsis poetis eam legem scriptam et ab Homero (ut in ipso Neptuno Odyss. ε, 282 sqq.) et præstantissimo quoque poeta observatum esse diceret, ut digni-

tatem et majestatem deorum etiam in ira vel exsultatione aliove affectu animi servarent, eique hactenus consulerent, ne faciem aut ira tumentem aut rictum cachinno diductum, legentium sensui objicerent. Etiam in illis: *Quos ego — sed præstat* placidam illam dei majestatem a poeta esse proditam. Tanquam numinis itaque proprium omnino habendum esse *placidum caput*, quod et placato et irato convenit ac manet, adeoque h. l. mari efferri etiam ab irato. Sed nec video, quare *graviter commotus* de gravi ac vehemente ira, qua exardesceret, acceptum sit. Est enim nihil aliud quam, quod Neptunus, cum ortam subito, ignota de caussa, tempestatem sensisset, rei miraculo turbatur. Est Homericum συγχυθείς. Effert itaque caput suum, vultu, quo esse solet, *placido*, qui dei esse solet. Aliam dubitationem facere possit, quod Neptuni et animus et os atque vultus, mythologorum ac poetarum consensu, paullo tristior, iracundus et torvus exhibetur, adeoque *placidum caput* ei præter naturam tribui videtur. Multa hic dici possunt; nam in talibus disertum ac doctum esse non adeo difficile est; sed etsi Neptuni ingenium et os τὸ μειλίχιον Jovis non semper habere solet, tamen ista vultus tristitia, qua a Jove discernitur, non ad iram ac furorem assurgit; sed est vultus severitas, barba paullo hispidiore, coma minus comta, fronte contracta. Si autem poetarum loca sunt, in quibus oris truculentia aut animi sævitia paullo insignior ei tribuitur, videndum, an poeta non potius maris, cujus imperium deus habet, ingenium respexerit; ut in illo: *suisque immanior undis.* Hactenus ad communes rationes a me disputatum erat. Nunc illud monebo: omnem difficultatem sublatam esse interpunctione mutata. v. Var. Lect. ad v. 126.

EXCURSUS VI.

De loco litoris Libyæ, ad quem Æneas appulit.

I, 159—169. *Est in secessu longo locus. Insula portum Efficit objectu laterum, quibus omnis ab alto Frangitur, inque sinus scindit sese unda reductos. Hinc atque hinc vastæ rupes geminique minantur In cœlum scopuli: quorum sub vertice late Æquora tuta silent. Tum silvis scena coruscis Desuper, horrentique atrum nemus imminet umbra. Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum: Intus aquæ dulces, vivoque sedilia saxo; Nympharum domus. Hic fessas non vincula navis Ulla tenent; unco non adligat ancora morsu.* Cum de hac loci, ad quem Æneas appulerit, descriptione in diversas abierint sententias interpretes, et facies locorum omnino non libero satis prospectu menti se offerat: accuratius de ea mihi erit agendum. Interpretationem sententiarum singularum jam supra apposui. Summa erat hæc: Est in hac litoris Libyci parte locus in sinum curvatus, cui insula

prætexitur, quique adeo, cum fluctus ab alto objectu insulæ franguntur, tutam navium stationem efficit. Hunc sinum subeunt Trojani. Jam in singulis nonnulla sunt, quæ ambiguitatem habere possunt. *In longo secessu*, sinuoso Libyæ litore, *est locus :* qui pro statione navium est. *Insula,* quæ continenti est objecta, *efficit portum objectu laterum* suorum (hoc ipso, quod objecta, opposita est), *quibus*, ad quæ, *omnis unda ab alto,* omnis fluctus, *Frangitur et in sinus reductos sese scindit*, fracta recedit : potest accipi de interioribus sinus recessibus, in quos fluctus fracti mox irruunt ; ut fere Ge. IV, 420 accepimus; et ut Cerda h. l. de intervallis inter insulæ latera et continentis scopulos prominentes : sed tribuuntur et alibi *sinus* ipsis fluctibus allisis, qui repulsi sinus faciunt; et Ge. III, 238. fluctus *longius ex altoque sinum trahit. Hinc atque hinc*, aut in ipsa insula, ab utraque ejus extremitate, aut in continenti; si tamen in insula fuissent duo scopuli, fluctus ex alto allisi non præbuissent quietam stationem; necesse igitur est, in ipso Libyæ litore prominentes scopulos intelligere; in hoc ergo *vastæ rupes geminique scopuli minantur in cœlum* (duo scopuli eminent), *quorum sub vertice* (subter quibus) *late Æquora tuta silent.* Hæc et pulchre dicta et intellectu facilia. *Tum*, præterea, *desuper imminet* (supra est) *scena silvis coruscis*, prospectus silvarum, *et atrum nemus imminet horrenti umbra* (in ipso continenti; non in insula, ut olim acceperam). *Sub adversa fronte*, in litore hoc continenti, ex adverso iis, qui ex alto ingrediuntur, *antrum* est *scopulis pendentibus* — *Hic* (non tam in hoc antro, quam in tota hac sinus parte, quæ pro portu est) *fessas non vincula navis Ulla tenent.* Verba v. 62 *Hinc atque hinc vastæ rupes*, visa mihi olim erant referenda esse ad insulam; quia antecesserat : *Insula portum*, et sequitur : *Fronte sub adversa.* Ita quoque visum erat Scaligero Poet. V, 3. Expensis tamen omnibus ipsam rerum rationem id postulare vidi, ut ad continentem referantur omnia. Etiam apud Homerum δύο προβλῆτες ἀκταὶ ἀπορρῶγες in ipso continenti visuntur. In eo tamen nulla omnino insula objecta est.

Exoritur altera disputatio, in qua Africæ parte, et quidem in vicinis Carthagini litoribus iste locus sit, aut fuerit. Jam cum talem locorum situm a nemine alio commemoratum viderent, Interpretes post Servium, quem habemus, et Pompon. Sabinum fere in eam sententiam discessere, ut totum locum poetæ ingenio deberi, neque eum unquam vere extitisse existimarent. Et verum utique est, quod jam Macrob. V Sat. 3 et Servius ad h. l. notarunt, poetam expressisse nobilissimum Homeri locum de Phorcynio portu et Nympharum antro Odyss. ν, 96 sqq. atque adeo transtulisse ea, quæ Homerus de insula Ithaca memoraverat, ad ornandum litus Africæ. Enimvero mutavit non pauca, ut sive certasse cum Homero sive certi loci naturæ sua accommodasse videri debeat. Fuere porro interpretes, qui, secundum Servium, poetam portum suum ad portus novæ Carthaginis in Hispania speciem adumbrasse putarent; quoniam apud Livium

descriptio istius portus est huic loco simillima: lib. XXVI, 43 *Ceterum sita Carthago sic est. Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento oppositus et quingentos passus introrsus retractus, — hujus in ostio sinus, parva insula objecta ab alto portum ab omnibus ventis, præterquam Africo, tutum facit, ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est.* Prospectum urbis delineatum dedit Cerda. cf. Silium XV, 220—229. Addisonus (*Remarks on several Parts of Italy* p. 153 sqq.) sinum Neapolis urbis Virgilii oculis esse obversatum putabat, nec ab eo dissentit, qui hæc loca adiit, Grosleius (*Nouveaux Mémoires sur l'Italie*, T. II, p. 105. 106) et potest hoc speciem aliquam habere, si poetam Neapoli otium suum consumsisse reputes, et Capreæ insulam objici litori montibus et silvis munito memineris. In his tamen omnibus nonnulla sunt, quæ probare vix possis. Parum sapientem parumque gnavum poetam dicas, qui in litore Italiæ objecto, quod quotidie tot Romani frequentarent, quodque adeo notissimum esset (nam aliter res se haberet in ignota regione), vellet locum fingere, qui nuspiam esset, et tantum hoc agere, ut locum ex Homero latine converteret. Simili ratione Nympharum antrum apud Homerum poetica licentia effictum multi voluere; at habemus Artemidori Ephesii fidem ap. Porphyr. de A. N. cap. 4, qua constat verum hujus descriptionis fundum fuisse. Quod descriptio porro loci cum situ portus Carthaginis novæ et Neapoleos convenit, id mirum non est, cum multorum portuum idem situs sit, idque pro præstantissimo facile portus genere habeatur, quod objectu insulæ efficitur: cujusmodi plurimi memorari possunt portus. Talis erat Brundisii, de quo v. Lucan. II, 613—621, Alexandriæ Cæs. B. Civ. III, 112. Maneat itaque, etsi nunc ignoratur litoris hujus Libyci vera ratio, aut immutata est ejus facies naturalibus de caussis, Virgilium tamen veri loci situm adumbrasse, quamquam additis forte nonnullis, quæ ad poeticam amœnitatem et ornatum facerent; quod, ut poeta, recte facere potuit.

Atque hæc ne Virgilii magis studio quam aliqua veri specie arbitrari videamur, *Shavium*, doctissimum virum, auctorem laudare possumus, qui similem in Carthaginiensi litore locum deprehendisse sibi visus est. In Tunitano sinu, in quo eodem Carthago olim fuit sita, inter promontoria Apollinis et Mercurii, quorum hoc quidem, nunc *Cap Bon*, ab Oriente, illud, nunc *Cap Zibeeb* vel *Zebibi*, ab Occidente, sinum claudit, in hoc itaque sinu, cujus os inter duo promontoria undecim leucas patet, supra *Misuam*, versus promontorium Mercurii, seu Hermæum (*Cap Bon*) circum ea loca, in quibus *Aquilaria* olim fuit sita (nunc vicus *Lowhareah*, qui unam tantum leucam a promontorio illo abest) a litore inde usque ad vicum hunc mons procedit, qui totus effossus et excavatus, a mari inde ad vicum iter subterraneum præbet. Patet enim via, ad cuniculi speciem, a solo ad verticem ad viginti vel triginta pedes, relictis per intervalla ad

montis molem sustentandam columnis et arcubus seu fornicibus; spiramentis etiam passim aer et cœlum desuper admittitur. Fuisse has lapicidinas Straboni XVII, p. 1191, A. commemoratas, suspicatur idem *Shavius;* recte, nec ne, nunc non disputamus; unde Carthago, Utica, et aliæ vicinæ urbes materiam peterent. Mons ipse silva obsitus. Antri ostia versus mare patent, iisque objecta est Ægimurus insula (de qua sup. ad v. 108—112). In antri aditu fontes aliquot inter rupes prorumpunt; in prospectu passim sedilia e vivo saxo, quibus operæ olim pepercerant, dum cetera exciderent. Hunc locum itaque *Shavius (Travels* p. 159 cf. mappam geogr. ad p. 146) poetæ ante oculos fuisse non dubitat, dum locum describebat, ad quem Æneas appulit. Videntur sane omnia sic satis esse accommodata. Accedit locus ap. Cæsarem de B. Civ. II, 23 *C. Curio in Africam profectus — appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest a Clupea passuum XXII millia, habetque non incommodam æstate stationem; et duobus eminentibus promontoriis continetur.* Intelligenda scilicet hæc eadem duo promontoria Apollinis et Mercurii supra commemorata. Insula tamen scrupulum facere potest, si Ægimurus illa est, cum eandem illam per Aras declarari supra viderimus. Sed Ægimurum seu duas potius insulas, *Zimbras*, seu *Zowamores*, ita esse sitas, constat, ut ipsi Mercurii promontorio subjacere videantur, major quidem quatuor leucas, at minor parum remota a litore. Potuit igitur ad majorem pars classis adhærere; at altera minor habeatur pro insula litori objecta. Potuit etiam poeta ornare locum, aut sequi famam, qua Ægimuri scopuli olim insula fuisse memorabantur. Nec tamen poetam levitatis et vanitatis accusare possemus, ne tum quidem, si nullum hujus locorum situs vestigium in Africano litore nunc compareret. Totum enim istius tractus litus maris alluvie incredibili modo est immutatum, et, quod vel ex Shavio satis apparet, procedit nunc litus inter Ruscinonem et Carthaginem multo altius in mare, quam olim. Si quis ultra instare et calumniari velit, a monte per Shavium designato ad Carthaginem usque locorum intervallum esse majus forte, quam ut altero die Æneas navibus progressus satis mature Carthaginem pervenire potuerit, eum dicemus poetam in ordinem cogere et historiæ severiori legi obnoxium facere. Ceterum hæc et illa sup. ad v. 108 sqq. paullo subtilius disputasse non pœnitebit, inprimis si descriptionem geographicam errorum Æneæ, qualis ipsi Virgilio Burmanni præfixa est, inspexerit aliquis; in qua Nympharum antrum ultra Mercurii promontorium versus Syrtin minorem, naufragium vero classis ad Syrtin majorem, et ex altera parte Aræ in partibus occidentalibus ultra Carthaginem expressæ sunt.

EXCURSUS VII*.

De Antenore.

I, 242 sqq. *Antenor potuit, mediis elapsus Achivis, Illyricos penetrare sinus atque intima tutus Regna Liburnorum, et fontem superare Timavi: Unde per ora novem, vasto cum murmure montis, It mare proruptum et pelago premit arva sonanti: Hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit Troïa; nunc placida conpostus pace quiescit.*

Fuit Antenor inter eos, in quorum rebus ornandis ii maxime scriptores laborarunt, qui narrationes Homericas novis commentis de suo onerarunt, non aliter ac si delectatio a mere fabulosis et temere effusis figmentis proficisceretur. Scilicet non tenebant, narrationes illas Homericas fide majorum, fama antiqua, acceptas ex antiqui quidem sermonis indole et formulis, opinionibus hominum, motæque mentis impetu, poeticoque ornatu, adscititios colores traxisse, mox multis modis et multis de caussis, in carminibus cyclicorum, lyricorum et tragicorum esse variatas. At illi homines laudem quærebant ex eo, quod res, quas Homerus seu summatim exposuerat, seu strictim percurrerat, in historias, copiose et ordine omnibus, quæ inciderant, enarratis, convertebant aut clarorum heroum nominibus facta et fata commentitia assignabant: quorum nihil, interdum ne vestigium quidem, in antiquioribus extaret; alia ex Cypriis carminibus aut e Lescheo aliisque poetis cyclicis arripuere, saltem ex rivulis inde ductis hausere. De *Antenore* perpauca ab Homero memorata sunt. Clarior est ejus uxor, *Theano*, Hecubæ e Cisseo soror, Minervæ sacerdos (v. Iliad. ζ, 297 sqq.), nec non filii, passim in pugnam prodeuntes; ipse inter seniores, qui prudentia alios antecellebant: Iliad. γ, 148. idem suadet, ut Helena reddatur, η, 347 sqq. et Ulyssem cum Menelao, antequam arma sumta erant, ad res repetendas Trojam missum hospitio exceperat: Iliad. γ, 205 sqq. Itaque Troja capta a Menelao servatur cum sobole. cf. Tryphiod. 653 sq. Hoc tanquam fundo superstruxere fabulatores illi, e quibus Pseudodictys et Pseudodares adhuc superstites sunt, alia, v. c. de Antenore a Laomedonte Delphos misso (Serv. ad Æn. II, 318) de legatione ad Achivos sub extrema urbis fata (Tzetz. Posthom. 607 sq.) inprimis vero plurima de proditione urbis ab eo et a filiis facta. cf. Serv. ad v. 242. Præiverant tamen alii antiquiores ut Lycophr. 340 sqq., nec dubito in his unum ex cyclicis poetis fuisse. Proditionis ab Antenore factæ auctoritatem jam olim Polygnotus agnoverat in tabula sua ap. Pausan. X, 27. pag. 865 Sophoclis fuere Ἀντηνορίδαι. Strabo XIII, p. 905 B. memorat pantheræ pellem Antenoris foribus injectam, ut

tuta esset domus ab Achivorum injuriis; id quod factum in gratiam hospitii pristini ap. Quintum XIII, 293 sqq. Putabam Strabonem id ex ea fabula petiisse. Verba sunt, Σοφοκλῆς γοῦν ἐν τῇ ἁλώσει τοῦ Ἰλίου παρδαλέαν φησὶ πρὸ τῆς θύρας τοῦ Ἀντήνορος προτεθῆναι σύμβολον τοῦ ἀπόρθητον ἐαθῆναι τὴν οἰκίαν. Enimvero versum ex *Ajace Locrensi* recitat Schol. Aristoph. ad Aves 934 — καταστίκτου κυνὸς σπολὰς Λίβυσσα, παρδαληφόρον δέρας. Alludit enim ad ea verba Comicus. Versum quoque memorat Suidas ex Scholio, et Pollux VII, 70. Iterum de eo fragmento mentio fiet inf. Exc. I. ad lib. II de Ἰλίου πέρσει Sophoclis fabula male olim memorata. Menelao tribuitur beneficii accepti memoria Tryphiod. 647. De Antenoridis Lysimachus ἐν Νόστοις egerat; adierant illi Libyam, et Cyrenen insederant: seu quod cum Græcis versari nollent, ut Lysimachus tradiderat, seu quod Menelaum et Helenam sequuti, tempestatis vi de cursu dejecti fuerant: quod Pindarus sequutus est Pyth. 5, 108 sq., ubi v. Schol.: add. Schol. Lycophr. 874, ubi pro περὶ τὴν Κρήνην et ἐν Κρήτῃ leg. περὶ τὴν Κυρήνην et ἐν Κυρήνῃ. Nam in hac fuit *Antenoridarum collis*. Antenori a Tragicis partes facundi senis datæ, ut in vss. Eurip. ap. Athen. XV, pr.

Fuit tamen ex iis commentis unum ceteris illustrius, quo profugus ex urbe capta in Italiam Henetos duxisse et Patavium condidisse narratus est. *Henetorum* nomen (Ἐνετῶν) poeta memorat (1), Paphlagoniæ populi, cujus regio mulis silvestribus abundabat; e quo Pylæmenes, Paphlagonum dux, oriundus erat. Hos igitur Henetos Antenorem sibi adjunctos in Italiam adduxisse et Venetos ibi in sedibus suis collocasse narrarunt (2). Nominis similitudinem etiam in hujus populi origine ludificatam esse veteres, in aperto est: cum diversi essent populi, alter Sinus Adriatici, alter Asiæ. Qui primus fabulæ auctor fuerit, incerta res est. Strabo jam sua ætate inter vulgo narrata (τὰ θρυλλούμενα) eam refert (lib. XIII p. 905 B. C.): idem Menandrium scriptorem memorat tanquam testem idoneum (p. 830 A. B.). Antiquiorem auctoritatem non memini quam Scymni Chii (*Perieg*. 388. 9.). Nec tamen sive in duce Antenore, sive in populo, quem adduxit, nec in cursu, quem tenuit, omnes consensere; ut facile appareat, a multis poetis ac scriptoribus rem narratu acceptam tractatam fuisse. Ita fuere, qui Henetos a Troja reduces, fuga di-

(1) ἐξ Ἐνετῶν. Iliad. β, 852. Male Zenodotus refinxerat ἐξ Ἐνετῆς. vid. Strab. XIII, p. 830 C. 819. A.

(2) V. inprimis Strab. XII, p. 819 A. B. XIII, p. 905 B. V, p. 325 A. Veriora ille de Venetorum origine a Venetis Belgica gente ducenda monuit lib. IV, p. 297. 8. cum Herodotus ex Illyriis eos ortos esse tradidisset lib. I, 196. Polybius II, 17, ubi de Venetis, quos ille Gallis simillimos moribus et cultu, at sermone diversos esse dixerat, περὶ ὧν οἱ τραγῳδιογράφοι πολύν τινα πεποίηνται λόγον καὶ πολλὴν διατίθενται τερατείαν. in quibus ille tragœdias Antenoris et Antenoridarum nomine inscriptas respicere putandus. In iisdem fabulas Phaethontis et Eridani variis modis expositas fuisse suspicor. Nostra ætate Henetos seu Venetos accenseri Sarmatis vidimus, ab aliis autem Slavicæ stirpis haberi.

lapsos, aut, Pylæmene duce, in Thraciam se recepisse, atque inde errando longius processisse dicerent (cf. Strab. l. c. et Eustath. ad Dionys. 378, qui Strabonem exscripsit). Avide commentum arripuere Romani scriptores, qui Antenorem cum Ænea compararunt: in his ipse Liv. I, 1 et jam Nepos, teste Plinio VI, 2 et inde Solino c. 44, Catonem forte sequutus, quidem narraverat, ut e Plinio discimus III, 19. s. 23 *Antenoridem* scripserat *Largus*, Ovidio æqualis IV. ex P. 16, 17 *Ingeniique sui dictus cognomine Largus, Gallica qui Phrygium duxit in arva senem.* quem Ælium Largum ap. Dion. LIII esse acute suspicatur Wernsdorf. V. C. ad Poet. min. T. IV, pag. 582.

Servata sunt nonnulla ex antiquioribus in personato *Messala de Augusti progenie* c. 19 *Antenor ex Ionio æquore ad dexteram flectens, inter Dyrrhachium et Brundisium, per latissimas superi æquoris fauces, ad septentrionem conversus, hinc Dalmatas linquens, Illyricos ac Liburnos, illinc Apulos atque Picenum, ad caput Adriatici maris cursum tenuit; et, relicto æquore, adverso flumine, quod Brentesia dicitur* (1), *sursum contendens, terra potitus, sedem sibi suisque elegit, et expugnatis Euganeis, qui tum ea incolebant loca, Patavium condidit. Is inter ceteros comites, Enetorum multitudinem numerosam secum duxerat; qui Paphlagonia orti, patria pulsi, exules ad Trojam, quæ bello tum laborabat, concesserant. Hi in proxima finitimorum prædia longe lateque diffusi, quia multitudine cuncta compleverant, ex se gentibus nomen dedere, et Venetiæ regio dicta. De hoc Antenoris adventu sic meminit Virgilius:* Antenor potuit etc. Sequitur inde apud hunc scriptorem mirum acumen super versu: *armaque fixit Troïa;* alloquitur Imperatorem, qui, *quodnam insigne vexillis Antenori et Æneæ fuisset,* dubitaverat; acceperat itaque ille *arma* de vexillo: tolerabilius foret, si saltem de insignibus clipei intellexisset; etsi et hoc absurde. Respondet scriptor, armorum insigne fuisse scrofam; *Troja namque vulgo Italice Latineque scrofa vel sus dicitur.* Quid expectabis ab hominibus, qui in poetarum lectione argutias tam vanas captabant? Ceterum de Antenore Patavii sepulto vetus fuit opinio; et detectum Antenoreum sepulcrum a. 1274, inter recentiores fabulas satis vulgata est. v. Pignor. in Anten. c. 8. Ursat. in Monum. Patav. lib. I. s. 10. Accessit epitaphium, quod insertum quoque legitur Anthol Lat. lib. I. ep. 111, ubi v. Burmann.

EXCURSUS VII.

De Timavo fluvio.

Sequitur nunc 244 246 locus de Timavo: *fontem superare Timavi*

(1) Meduacus major.

(eo loco), *unde per ora novem vasto cum murmure montis It mare proruptum, et pelago premit arva sonanti.* Primum versus hi, licet pulcherrimi, cum tamen non poeta hæc narret, cui ornatum sectari licet, verum ex Veneris persona Jovi supplicantis pronuntientur, alieno loco Timavi descriptionem intrudere videri debent; quod jam Ursinus recte vidit, qui simili loco Homeri Odyss. δ, 708 excusare rem velle videtur. Fit sane omnino hoc gravissimorum poetarum more et exemplo, ut etiam, quando ex aliena persona oratio fit, ornatus idonei materia, qua variari oratio et delectari legentis animus possit, non dimittatur manibus; cum delectationis major sit ratio habenda, quam judicii animorum sedati. Potuit adeo fluvius ille, etiam in Veneris oratione, verbis ornari, inprimis cum ejus natura, ad hunc modum descripta: *unde per ora novem — It mare proruptum*, ad amplificationem periculorum, quæ tamen ab Antenore superata sunt, facere possint. Tametsi forte hunc in modum excusari versus 245 et 246 possunt, nullo tamen modo probare se possunt judicio paullo acutiori; et erant illi haud dubie inter eos, quos sublatos Virgilius mallet. Improbarunt hos versus et alii, et Jac. Bryant V. C. Quibus autem in terris fluvius ille quærendus sit, magna fuit inter viros doctos controversia. Si enim notus ille Istriæ fluvius est, quid ille cum Patavio commune habere potest, ut v. 247 *Hic tamen ille urbem Patavi — locavit?* (sed v. ad e. v.) Maluere itaque alii referre ad Meduacum s. Brentam, nonnulli adeo ad Padum; quos ipsa res refellit et Paullus Pincius cum aliis doctis viris a Burmanno præf. Tom. VI. Thes. Ital. nominatis. Si tamen Timavus Istriæ fluvius est, difficultates contra hos versus vel sic, non Catrœus primus, sed multi ante eum viri docti (v. c. Cerda) moverunt, qui Timavum aut plane nullum, aut hujus, quem poeta narrat, admodum nunc quidem dissimilem esse contenderent. Sed frustra; nam Strabonis lib. V, p. 214. 215, et Melæ auctoritas poetam defendit, ut Timavi olim istam naturam fuisse dubitari nequeat. Scilicet inter Aquileiam et Tergeste, in Carnorum finibus, apud vicum S. Joannis, non longe a castello Duino (*Tywein*), qui totus tractus saxeus et scopulosus est (sunt autem montes calcarii (1)), complures ingentesque inter rupium antra aquarum fontes prosiliunt: quorum præcipuos sex numerabat Cluverius, qui hæc loca adiit et singula accurate exploravit (v. *Italia ant.* p. 192), nec plures *Valvasor*, quem cum eo comparavimus, in *Crainia* T. I, p. 272 sqq. 612 sqq. Scilicet pro anni tempestate plures paucioresve sunt, ita ut modo septem, modo novem fontes numerentur: (teste *Linharto Historia Crainiæ* p. 66. (2)) Hi fontes tribus alveis paullulum delati, mox in unum flumen confluunt, quod vix mille passuum viam emensum uno ostio in mare exit. Italis etiam nunc *maris parentem (la madre del mare)* appellari *Holdsworthus* tradit; quod nomen jam Polybii ætate

(1) V. *Franc. Griselini Lettera nel Giornale d' Italia.* Tom. XI, p. 118.

(2) Unus ex his fontibus sub castello Duino insignior est ceteris. V. *Gruber Briefe über Krain.* Vindob. 1781. p. 156. c. tab.

frequentabatur. vid. Strab. l. c. p. 214 D., ac si mari magna aquarum accessio inde fieret. Cum Strabo cum aliis *septem*, Mela cum Virgilio *novem ora* seu *capita*, et fontes (sic *ora* et alii v. c. Statius IV Theb. 832) memorent, non inexplorata tradita ab iis esse e modo dictis apparet; nec necesse est, alias in vicinia scaturigines, quæ in eosdem alveos deferuntur, quarumque una ex lacu prodit, a veteribus adnumeratas esse suspicari, quod Cluverius faciebat. Hæc eadem diligenti investigatione prosequutum videmus *Holdsworthum*, elegantissimi ingenii virum, dum viveret, p. 600. 601. Immutavit longa ætas locorum faciem; quid? quod invalescente in dies versus hoc litus boreale mari Adriatico reprimi creditur aquæ in ipsis fluminis ostiis impetus, ita ut nunc longe minore spatio flumen, sub ipsos fere fontes stagnans, per planitiem ad mare deferatur (1). Ceterum cum per subterraneas cavernas mari ad Timavi fontes iter pateat, cum æstu, maris magnam illi aquarum molem accipiunt; quo fit, ut ingenti cum fragore et mugitu subterraneo Timavus inter rupium antra prorumpat (hoc est nostro, *vasto cum murmure montis*), nec, jam in unum alveum coactus, contineri in eo possit, sed vicina late loca inundet, antequam ad mare perveniat. Hinc ille *it mare proruptum*, ad maris speciem, magnos fluctus volventis (quod magna aquæ vi prorumpit se, effunditur, ut Pompon.), et, nostra ætate saltem hiberna tempestate, *premit arva*, operit, inundat, *pelago*, aquarum vi pelago simili, *sonanti*, propter aquarum copiam et impetum (2). De origine Timavi multa disputant iidem, quos memoravimus, auctores. Cum plena sit Carnorum regio fluminibus subeuntibus terram moxque iterum emergentibus, etiam Timavus simili ratione idem esse flumen videtur, quod XIV millia passuum (XVIII vel XX. Irenæus de Cruce *Istoria di Trieste* lib. I. c. 2 et V, 10 memorat) supra hos fontes ad vicum D. Catiani (*S. Kazian*) bis terve subter rupium cava viam sibi facit, tandemque cuniculo subterraneo totum conditur. *Rekam* id flumen esse, Valvasor docet, qui rectius hæc exponit, quam Cluverius. Enimvero jam apud Strabonem lib. V. p. 329 A. Posidonium hoc idem tradidisse videas, e montibus delatum Timavum voragine terræ absorberi, *εἶθ' ὑπὸ γῆς ἐνεχθέντα περὶ ἑκατὸν καὶ λ σταδίους* (XVII millia passuum) *ἐπὶ τῇ θαλάττῃ τὴν ἐκβολὴν ποιεῖσθαι* male accipitur : *in mare effluere*. Vert. *ad mare, non longe a mari, emitti iterum*. Hoc Plinius tradit lib. II, s. 106 *Et in Atinate campo fluvius*

(1) Cf. *Schloezer Briefwechsel* II Th. Heft XII, p. 340. add. *Hacquet* Oryctograph. Carniolica Tom. I, p. 61. Antiquiorem locorum faciem in tabula videre licet in libro apud Juntas Venet. 1553 fol. vulgato : *de Balneis omnia quæ extant apud Græcos, Latinos et Arabas* p. 306.

(2) Minus bene *Wood* V. C., loco mox laudando antiquam interpretationem revocat, qua *mare proruptum* de ipso mari Adriatico accipiebatur, quod, quoties exæstuat, in interiora litoris exundans Timavi cursum reprimit. Hoc locorum naturam ita ferre nemo neget : sed verborum structura sermonisque ratio manifeste repugnat isti sensui : est enim *fons*, *unde* h. e. *ex quo*, *mare proruptum it*, non vero, fons *in quem*, *versus quem*, mare procedit.

mersus post XX mill. passuum exit, et in Aquileiensi Timavus. Restat ut hoc moneamus, *fontem Timavi* h. l. pro ipso Timavo dici, eum autem ita *superasse* Antenor intelligendus, ut cursu navium juxta litora servato, nam cum classe hæc loca adiit, ostia fluvii prætervectus ad ulteriores plagas et interiorem sinum pergeret. Est enim is poetarum v. c. eorum, qui Argonautica exponunt, mos, ut in navigatione facta litoris vicini populos, urbes, et amnes enumerent. Aliam rationem, eamque subtiliorem, suppeditavit *Wood* l. c.; docet enim, navigationem ex Ionio mari in interiora Adriæ aliter tuto fieri non posse, quam ut litus Illyricum legatur (1): ubi ad intima Istriæ perventum est, etiamnum recta trajicitur mare adversus Venetias. cf. Liv. X, 2. Quæ observatio, etsi huic loco expediendo prorsus necessaria non est, alterum tamen locum illustrat in Ecl. VIII, 6. 7, ubi de navigatione Asinii Pollionis versus Parthinos Illyrici: *seu magni superas jam saxa Timavi, sive oram Illyrici legis æquoris.* Factam enim secundum litus navigationem innuit. Ceterum hunc locum certatim expressere Lucanus, Silius et Statius, qui Timavo etiam ex hoc loco ad ipsos Patavinos fines designandos poetico more usi sunt. Unde inter recentiores inanis et vana de hoc fluvio, sitne Patavino agro an Istriæ adnumerandus, orta est controversia: de qua v. Burman. præf. T. VI Thesauri Italiæ p. 13. Sed præstat illud adjicere, nostro judicio, si verum quidem hujus moris sensum animus imbibit, ex anteriore poeta, et quidem Græco, qui nunc interiit, forte Argonauticorum aut Antenoridis scriptore, Virgilium sua transtulisse videri; unde et eodem amne usus est ad Asinii Pollionis navigationem declarandam l. c. Est enim et in ornando nimius, quod fere in talibus locis solet, et ornamenta paullo exquisitiora cumulat.

EXCURSUS VIII.

De Iuli cognomine Ascanio indito.

I, 267. 268. *At puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo Additur, Ilus erat, dum res stetit Ilia regno.* Ab Iulo vulgo ducta gens Julia; sed h. l. etiam nomen gentis Juliæ ab Iulo, *cognomine* Ascanii, derivatur. Sane, licet alia gentium nomina ducta fere sint a prænominibus, ut ab Aulo Auliæ, ab Marco Marciæ, non tamen nominum gentilitiorum exempla desunt, quæ a cognominibus venisse videntur, ut gentis Flaviæ, Fulviæ, Rutiliæ, al. cf. Cerda ad h. l. Jam porro hoc cognomen Iuli formatum poeta esse vult ab *Ili* nomine, quod Trojanum fuit, et quo Laomedontis pater fuit appellatus; sed ratione grammatica plane refragante. Verum in etymologiis cum Græci tum Romani argutias ple-

(1) *Wood's Essay on the original Genius of Homer* p. 54 sqq.

rumque captant, non sermonis rationem et analogiæ veritatem sequuntur. Nec multo subtilior altera ex Julii Cæsaris Pontifical. lib. II, et Catone in Origg. memorata etymologia, ut Julus a Jove, *Jobus*, *Jolus*, *Julus*, ductum sit. v. Auct. de Orig. G. Rom. c. 15. Altera in h. l. quæstio est, an pro carminis epici majestate, et in Jovis oratione, eaque ad Venerem, Æneæ matrem, etymologia talis recte inserta esse videri possit. Partem difficultatis vidit Britannus in *Miscell. Obss.* Vol. I. p. 5 et 82, adversus quem et ibi doctiss. Editor et ad h. l. Burmannus disputant, nescio an commode satis. Potest quidem defendi poeta hactenus, quod in Augusti gratiam et ad majorem, quam populares sui inde capere poterant, voluptatem, etiam præter πιθανότητα et subtilitatem, intexere aliquid non dubitavit; potest quoque, quod Eschenburgio V. C. placuisse video, Jupiter videri Veneri voluisse hoc in memoriam revocare. Nec tamen minus ita alterum versum ab aliena manu accessisse suspicor, sive totum, sive post *Additur*, cum a poeta scilicet imperfectus esset relictus. Nam interpretatio ista: *Ilus erat, dum res stetit Ilia regno;* per se inepta, multo etiam magis a loco hoc aliena est. Tum an *regno* satis latine adjectum sit, nescio: dum resp. Trojana, regnum Trojanum, stetit, duravit, *regno?* nisi putes defendi posse ex lib. II, 88 *Dum stabat regno incolumis* Palamedes: ubi dictum tamen esse apparet poetico usu pro, *dum regnum ejus stabat incolume* h. e. ejus regia dignitas erat salva et intacta. Certe judicio acutiori parum se probare potest versus tam jejunus. De *Ascanio* v. Exc. XVII ad lib. II.

EXCURSUS IX.

Belli portæ.

I, 291—296. *Aspera tum positis mitescent sæcula bellis. Cana Fides, et Vesta, Remo cum fratre Quirinus, Jura dabunt: diræ ferro et compagibus artis Claudentur Belli portæ. Furor impius intus Sæva sedens super arma, et centum vinctus aenis Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.* Splendidissimus locus et Jove vaticinante dignus. Fidem ait, religiones patrias et concordiam abolitis bellis ac discordiis esse regnaturas. Mutata hæc in personas, et quidem deos deasque: *Fidem*, *Vestam*, *patrem Quirinum*. *Fides cana*, quia alias *prisca*, *antiqua*, dicta. *Vesta*, quippe Romanis patria eaque antiquissima religione culta cum ipsis Penatibus, cf. Æn. II, 296, et imperii præses, in cujus æde ignis sacer servabatur. (Ut *pudicitia* per eam designetur, Romano equidem more fieri posse non arbitror.) Quod autem *Quirinum cum fratre Remo* nunc *jura dare*, h. e. regnare, imperio Romano præesse, rem Romanam tueri, ait, in his concordiam quidem civium innui posse, Burmanno non refragabor, ut forte pro eo, quod diceres, fore ut concordia et pax bellis civilibus et discordiis sopitis vigeat ac floreat, poeta Romulum et

Remum, quos dira discordia disjunxerat, iterum regnaturos esse dixerit. Meo tamen sensu rei sermonique poetæ accommodatius est hoc: Bellorum civilium noxa interdum a Remi cæde repetebatur, qua tota posteritas culpæ et piaculo erat obligata; jam bellis civilibus expiatus Remi sanguis videbatur, ut v. c. Horat. Epod. 7, 17. Itaque ea poetæ mens: Temporum antiquorum integritatem et puritatem iri restitutum, qualis illa fuerit, antequam fraternus *sanguis in terram defluxit*, primumque illud parricidium fuit commissum. Pacatis iterum animis et fraterna concordia pristina rem Romanam moderari et tueri quasi videbuntur Remus ac Romulus. De Agrippa cum Servio et aliis cogitari non posse, recte Burmannus monuit. Quod vero poetæ animum ad has rerum imagines deduceret, ut *Fidem*, et *Vestam*, cum *Remo* ac *Romulo* commemoraret, fuisse suspicor etiam hoc, quod, ut ex topographiis Romæ disci potest, in Palatino monte, adeoque circa Palatinam Cæsaris domum, templa Fidei, Vestæ ac Romuli Remique erant. Majorem igitur hæc omnia suavitatem habere debuere, si Romanus ea legeret, qui illa templa ante Augusti domum posita meminisset. Mox v. 293. 294 *Bellum* hic personam dei induere puto; est ὁ Πόλεμος. Diversa Belli a Bellona et Marte persona. Apud Plin. XXXV, 36, 16. Apelles *Belli imaginem restrictis ad terga manibus* pinxit, *Alexandro in curru triumphante*. Eam cum altera tabula Apellis Augustus in Fori sui partibus celeberrimis dicaverat. Ut tamen picturam hanc Virgilius hic ante oculos habuisse videri debeat, quod jam in Servianis suspicatus aliquis, necesse non est. Notio hæc admodum obvia et communis; ut Discordiam, Bellum, Martem, vinctos, religatis post tergum manibus, fingere animo liceat; inprimis inter eos, qui triumphum agi, in eoque hostes captos vinctis post tergum manibus duci viderant. Occurrit quoque simile argumentum in artis priscæ operibus. Erat Spartæ vetus signum Martis vinculo impediti. Pausan. III. 15. p. 245. Nostrum ante oculos habuit Calpurn. I, 46 de Numeriano Cæsare: *dabit impia vinctas Post tergum Bellona manus, spoliataque telis In sua vesanos torquebit viscera morsus, Et, modo quæ toto civilia distulit orbe, Secum bella geret.* Hujus *porta dira*, quia dei diri et abominandi, clauditur *ferro et compagibus artis* s. vinculis h. e. foribus ferratis. Hom. θύραι πυκιναὶ et πυκινῶς ἀραρυῖαι. *Jani templum*, quod *Janus Quirinus*, vel *Janus Quirini*, vel *Janus geminus* appellatur, respicere putatur et recte. Æn. VII, 607 *Sunt geminæ Belli portæ, sic nomine dicunt. Centum ærei cludunt vectes, æternaque ferri Robora, nec custos absistit limine Janus.* ubi vid. Not. Plutarch. de Fort. Rom. p. 322 B. ἐκλείσθη δ' οὖν ποτε (sub Numa) καὶ τὸ τοῦ Ἰάνου δίπυλον, ὃ πολέμου πύλην καλοῦσι, ut recte jam Xylander vertit non τύχην. Pax occludit Janum ap. Lucan. I, 61. 62. Contra Pacem clauso Jano inclusam teneri, interpretatio et sententia Ovidii esse videtur Fast. I, 281, si locum recte capimus. Apud Aristoph. in Pace 222 sqq. Πόλεμος Pacem antro incluserat. Adeo variis modis et accipi et reddi potuit res, cum antiqua Jani ædicula, ad modum templi amphiprostyli utrinque pervia, quæ, bello indicto, prisco more patebat adeuntibus et supplicantibus, pace

facta occludi soleret; visum enim est Bellum modo coerceri portis clausis, ne ille deus portis apertis foras erumperet, modo Pax inclusa teneri, ne avolaret. Itaque idem templum et Jani et Belli et Pacis habitum. Si Valer. Flacc. III, 253 *tunc porta trucis coit infera belli* hunc locum respexit, probabile fit, alteram in eo loco lectionem, *porta effera* veram esse. Jam porro *Furor impius*, h. e. Bellum civile; ut apud Horat. Petron. et al. Ovid. I ex Pont. 2, 126 de Augusto: *Clausit et æterna* civica bella *sera*. cf. Petron. B. Civ. 256 sq. *nodi* exquisite pro vinculis, catenis. Virgilium ante oculos habuisse videtur Manil. jam Cerdæ laudatus, I, 921 *jam bella quiescant, atque adamanteis Discordia vincta catenis Æternos habeat frenos in carcere clausa.* et Ovid. I Fast. 702 *Gratia Dis domuique tuæ: religata catenis Jampridem nostro sub pede Bella jacent.* At ipsi Virgilio præiverat Ennius apud Horat. I Serm. 4, 60 *postquam Discordia tetra Belli ferratos postes portasque refregit.*

EXCURSUS X.

Mercurius ad Pœnos placandos missus.

I, 297. *Hæc ait: et Maia genitum demittit ab alto* sqq. Videtur hunc poetæ locum expressisse cælator gemmæ non ignobilis e Museo *Bourdalovii*, post Montefalc. in Virgilio Londinensi; Justiciano et Ambrogiano repetitæ, in qua Jupiter in medio sedens, Venus juxta cum Amore Jovi supplicans, ex altera parte Mercurius cum mandatis Jovis discedens; modo satis liquido constaret, an a manu antiqua opus illud profectum sit; mihi tamen omnes illæ gemmæ Virgilianæ, ut aliæ Romani argumenti, recentia ingenia prodere videntur; non enim id fuit suorum poetarum studium Romanis, nec Græci artifices latini carminis peritiam tantam habuisse videntur; contra sæculo XV et XVI cum Græcæ fabulæ vulgo ignorarentur, ad Romanam historiam ac ritum revocari prisca monumenta, ad eundem alia recentia opera confici, passim solebant. Ceterum celeritati bene consulitur a poeta, omni Jovis sermone omisso, quo mandata Mercurio data erant; quænam illa fuerint intelligimus ex iis, quæ Mercurius exsequitur. Mercurius autem animis, ut h. l. Didonis et Pœnorum; molliendis et flectendis inprimis idoneus deus, qui *feros cultus hominum recentum*, adeoque et barbarorum, quales Pœni erant, formavit. Scilicet hoc ad persuasionis vim pertinet, in monendo, consiliis dandis, et sic porro; ut Odyss. α, 37 ad dehortandum a scelere Ægisthum Mercurius mittitur. Omnino œconomia fabulæ hujus primi libri est eximiæ artis. Carthaginis adversus Æneæ fata tuendæ studio (v. sup. 13. 19). Juno Æneam immissa tempestate perdere voluerat. Atqui hac ipsa tempestate in Carthaginis hujus, cui Juno metuit, litus ejicitur Æneas. Jam mireris utique poetam hoc casu non eo uti, ut tanto majorem nobis super Æneæ discrimine ac periculo,

ex Junonis odiis in illa ipsa terra et urbe, quæ deæ tantopere curæ cordique erat, impendente, sollicitudinem faciat. Sed poeta aliam viam est ingressus. Ne Æneas ullum in his locis periculum adeat, mittitur Mercurius ad Pœnorum Didonisque inprimis animos placidos et propitios efficiendos. Quo facto, cum tamen vel sic Venus haberet, quod Junonis odia et iras metueret, Cupidinis mox illa utitur (inf. 670 sqq.), ut Didonis animum amore in Æneam inflammet, quo minus illa Junonis aliquo monitu in diversa consilia impulsa in ejus perniciem conspiret. Interea Juno, dum his jam malis aliter occurri non posse videt (v. IV, 90 sqq.), hoc ipso Didonis et Æneæ amore ad avertendum ab Italia Æneam et intercipienda adeo Romæ fata uti constituit; sed quo minus illa res exitum habeat, Jupiter, cui fatorum ordo inprimis curæ esse debet, cavet (ibid. v. 222 sq.) cf. sup. Excurs. I*.

EXCURSUS XI.

Dido a Sichæi umbra monita.

I, 353—359. *Ipsa sed in somnis inhumati venit imago Conjugis, ora modis attollens pallida miris, Crudelis aras trajectaque pectora ferro Nudavit, cæcumque domus scelus omne retexit; Tum celerare fugam patriaque excedere suadet, Auxiliumque viæ veteres tellure recludit Thesauros, ignotum argenti pondus et auri.* Quæ de mariti specie per somnum oblata narrantur, a poeta ipso adornata videntur, nec incommode ad epicam poesin, ut miraculo animum teneat. Forte poetæ, præter historiam, debetur etiam illud ad rei atrocitatem adjectum v. 349 *ante aras.* Nam vulgo, cum venatum exiisset, a fratre uxoris insidiis petitus interiisse Sichæus traditur: vide Cedrenum p. 140 B. et Jo. Malalam Chronograph. p. 68 (p. 206 ed. Oxon.), qui Servium ad h. l. descripsit, sed, ut apparet, multo integriorem quam qualem nunc habemus. cf. Eustath. ad Dionys. Perieg. v. 195. Sed, ut poeta ante aras id factum mallet, occasionem fingendi præbere potuit hoc, quod maritus Didonis sacerdotio Herculis functus esse memoratur cf. Justin. XVIII, 4. Jam somni visum potest illud quidem ita accipi, ut ipsum facinus somniantis animo fuerit objectum, ita ut illa ipsi cædi interesse, eam fieri cerneret, poeticæ tamen rationi magis consentaneum, ut, quæ a Sichæi umbra verbis sunt exposita, tanquam gesta *nudentur,* enuntientur; ut in notis exposuimus. Similiter umbra Sichæi mox abditos thesauros indicat, quo loco repositi sint, ut itineris subsidium ac viaticum Didoni fugienti sint Sic Hectoris umbra inf. II, 297 *effert* sacra, efferenda esse gestu significat. Thesauri Didonis adhuc Neronis tempore lusum avaritiæ fecere v. Tacit. Annal. XVI, pr.

EXCURSUS XII.

Pius Æneas.

I, 378. 379. *Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste Penates Classe veho mecum, fama super æthera notus.* Notati hi versus, quod Æneas egregie se ipsum commendat. Recte, nostris moribus si rem æstimes; secus, si heroicis; ut ex toto Homero satis constat. Exempla aliorum v. ap. Pierson. Verisim. p. 206: adde Spencium (in *Essay on Pope's Odyssey* P. I. p. 52). Hic ipse versus ex Homero adumbratus Odyss. ι, 19. Ulysses apud Alcinoum: Εἴμ' Ὀδυσεὺς Λαερτιάδης, ὃς πᾶσι δόλοισιν Ἀνθρώποισι μέλω (*carus et honoratus sum propter sagacitatem consiliorum in re bellica*) καί μευ κλέος οὐρανὸν ἵκει. *fama super æthera notus*, ex poeticæ orationis genio, nihil aliud quam simpliciter, celeber et inclytus. Inclytum autem ac notum se calamitatibus suis dicere, minus habet offensionis etiam nostris moribus; et pietatis mentio facta hominum animos benevolos ipsi reddere poterat. Verum et *pius*, ut omnino in Æneide, perpetuum est Æneæ attributum, quod, Homerico more, proprio nomini tanquam aliud proprium adjungitur. Sic et *pater Æneas*, quod antiquiore sermone honoris vocabulum fuit, ac reverentiæ amorisque, inprimis regibus tributum. Sic Odyss. θ, 145 ξεῖνε πάτερ. Cum autem *pietatis* notio tam late pateat: quæri potest; quo tandem sensu poeta accipi voluerit. Fuit enim Æneas *pius in patrem*: unde III, 481 de Anchise: *o felix nati pietate*, fuit *in filium, in patriam, in deos.* Scilicet hoc ultimo respectu dictus est *pius* a poeta θεοσεβὴς, religiosus. Docent hoc adjuncta, h. l. *raptos qui ex hoste Penates classe veho mecum* Lib. II, 691. *Jupiter, adspice nos, et, si pietate meremur, Da deinde auxilium.* Convenit, quod in omnibus rebus monitis deorum obtemperat; et primo loco hoc, quod in Homero Il. υ, 298. 9. in laudibus Æneæ ex Neptuni persona pietas memoratur: κεχαρισμένα δ' αἰεὶ δῶρα θεοῖσι δίδωσι, τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσι. Cum pietate justitia jungitur inf. 544. 545. Quod autem in Penatibus, de quibus v. Exc. IX ad lib. II, quos secum abduxerat, Æneas inprimis gloriatur, ad veterem religionem pertinet. Nondum excisa plane et eversa videbatur resp. superstitibus adhuc diis tutelaribus seu patriis, eorumque vasis et sacris instrumentis. Qui in coloniam mittebantur, sacra metropoleos suæ secum abducebant. Si sacra, h. e. dii patrii et eorum utensilia, essent seu vi seu fraude et furto ablata, gravissima calamitas ea habebatur. Ut deos elicerent, qui urbem oppugnabant, aut ut deos vinculis ligarent, qui obsidione gravi premebantur, ad eandem religionem pertinebat. Capta igitur urbe, præcipua ea cura inprimis sacerdotum, ut deorum signa et vasa salva essent, dum aut absconderent ea, aut

secum asportarent. Sic Panthus Apollinis sacerdos II, 319 fugiebat, *sacra manu victosque deos* ferens. Sigillatim hæc satis exposita passim sunt a viris doctis; nobis curæ fuit, ut ad rationes suas et caussas ea referrentur; idque teneri velim etiam in aliis.

EXCURSUS XIII.

De iis quæ deorum præsentiam arguunt.

I, 402—404. *Dixit, et avertens rosea cervice refulsit, Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem Spiravere; pedes vestis defluxit ad imos, Et vera incessu patuit dea.* Habemus hic exemplum ἐπιφανείας numinis insigne. Non injucundum erit, paucis exponere, quibus modis poetæ, Virgilius et Homerus, deorum præsentiam vel in discessu arguant, inprimis cum viri docti, qui in hunc locum inciderunt, sequuti fere sint Heliodori Æthiop. lib. III. p. 148. 149 ed. Bourd., a quo tamen non tam poeticas rationes; quam theosophorum commenta exposita esse manifestum fit.

Quoties igitur poetæ, inprimisque principes isti, deos cum hominibus agere iisque interesse faciunt; faciunt autem hoc sæpissime, ex recepta inter veteres persuasione, ad quam divinæ naturæ species humana vulgo credita necessario ducere debuit, in priscorum hominum et heroum vita, fere ut in vita patriarcharum, deos invisere homines, ad eos devertere, eorum hospitio uti, iis occurrere, sermones ac consilia communicare solitos; quoties igitur deos inter homines agere memorant poetæ: si modum quidem et rationem exponunt, quam tamen sæpe declarare negligunt: aut dii, etsi cum hominibus agunt, plane se hominum visui non subjiciunt, aut in conspectum veniunt manifesti, aut forma humana adsumta se offerunt, ut tamen mox, saltem in discessu, divinæ præsentiæ nonnunquam signa aliqua edant.

In variandis his sequuntur poetæ nonnullas alias opiniones inter priscos homines receptas: primo quidem, deos propria sua ac divina specie a mortalibus aut omnino cerni non posse aut non nisi cum vitæ discrimine, (pro exemplo sit Semele) saltem oculorum cæcitate, (v. c. Hymn. in Vener. 188. v. ad Callim. L. P. 82 Spanhem. et ad 102) non posse cerni: nisi forte ab hominibus, qui θεοφιλεῖς, a diis amati essent: οὔπω γάρ πάντεσσι θεοὶ φαίνονται ἐναργεῖς, Odyss. π, 161. Contra χαλεποὶ δὲ φαίνεσθαι ἐναργεῖς, Iliad. υ, 131. cf. Spanhem. Callim. Ap. 9. Quoties igitur alios homines adeant dii, specie eos humana assumta illis occurrere; esse vero divinam speciem humana majorem, longeque pulchriorem; itaque quoties pulchritudine insignis aliquis mortalis sese offert, numen sub ea specie latere suspicari solent, ut in Hymno in Dionys. 19. 20.: porro deos nube modo candenti modo caliginosa

amictos ad homines, quibuscum agunt, accedere. Quæ omnia cum sensuum nostrorum judicio ita conjuncta sunt, ut omnium temporum populorumque opinione, nisi qui aut bellnino more vivunt aut ad summam philosophiam expoliti sunt, recepta ea fuerint. Jam si *in hominum conspectum*, quibuscum tamen agunt, omnino *non veniunt dii*: solent fere verba eorum tantum audiri, quibus is, quem alloquuntur, facile numen agnoscere potest, vel quod deus suum nomen effatur, vel quod dei vox jam olim nota et sæpius audita erat. Ita Ulysses (Iliad. v. 512) et Achilles de Minervæ vel conspectæ voce nihil dubitant, et notum Ajacis illud apud Sophoclem: Ὦ φθέγμ' Ἀθάνας φιλτάτης ἐμοὶ θεῶν Ὡς εὐμαθές σου, κἂν ἄποπτος ᾖς, ὅμως φώνημ' ἀκούω etc. Diversa ratio est, qua Apollo Iliad. π, 788 sqq. loco inter paucos splendido, Patroclo etsi invisus terrorem infert.

Sin *in conspectum veniunt* dii *manifesti*: divina specie, hoc est majores ac pulchriores humana forma, tum apparent; multa fere luce oculos obtundunt: ita ut hæc ipsa lux præsentiam numinis arguere credatur. Sic inf. IV, 358 *Ipse deum* (Mercurium) *manifesto in lumine vidi Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.* Etiam plena luce domus memoratur, v. c. Hymn. in Cerer. 188. 190, ubi cf. Ruhnk. Interdum tamen ad terrorem omnia comparata sunt: species, oculi, habitus; ita nube caliginosa et atra amicti sunt dii, ut Venus lib. XII, 416. Juno vero cum procella venit: lib. X, 633 *cœlo se protinus alto Misit agens hiemem, nimbo succincta, per auras.* Enimvero hoc spectat jam propius ad illa, quæ a consilio nostro aliena sunt, cum deorum præsentia omnem naturam sensu aliquo perfundere creditur: dum dii, modo cum aeris, ventorum, marisque tranquillitate et auræ silentio adveniunt: in quam rem loca congesta v. ap. Valken. ad Theocr. 2, 38: modo ventorum marisve tumultus præsentiam dei arguit. Cum his conjunctæ sunt ἐπιφάνειαι deorum in templis, sub sacrorum sollennium aut oraculorum edendorum tempus: de quibus nunc non agitur, et copiose actum ab aliis, inpr. a Spanhem ad Callim. Itaque nec attingam, quæ ex his ipsis deorum apparitionibus ad Manes aut Umbras per somnum oblatas translata sunt; ut de Creusa Æn. II, 773: tandem etiam ad homines divinitus afflatos, ut de Sibylla VI, 49. 50. Verum ut ad illum deorum conspectum redeamus, quo, quoties eorum ministerio poeta utitur, illi prodeunt: si manifesto numine occurrunt, fieri id fere animadvertas vel occursu alterius dei, vel ut filio, marito, aut amato a se homini, in conspectum veniant. Sic inter pugnas dii sibi occursant in Iliade, sic Achilli Thetis, et Æneæ se mater Venus — *non ante oculis tam clara, videndam Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit — confessa deam, qualisque videri Cœlicolis, et quanta, solet*, lib. II, 591. Veniunt quoque dii in conspectum unius tantum, etsi in magna hominum frequentia, ita ut ceteri omnes ne sensum quidem numinis præsentis habeant: sic uni Ulyssi ejusque canibus manifesta fit Minerva, Od. π, 160. Sic soli Peleo Thetis apud Apollon. IV, 854 sqq. et Achilli in

media Achivorum concione, sed soli, conspicitur Minerva, statimque agnoscitur, δεινὼ δέ οἱ ὄσσε φάανθεν, Iliad. α, 200. Iliad. ρ, 334 Æneas Apollinem ἔγνω ἐσάντα ἰδών. Ceterum ex loco hoc Heliodorus illud duxisse videtur, quod ex fixo et constanti obtutu deum intelligi dixit. Species autem divina modo ab æterna deorum juventute, ac pulchritudine, modo cum attributis ex poetarum et artificum doctrina et usu, declaratur.

Verum frequentissima ratio ea est, ut ad eum, quem volunt, accedant eumque alloquantur, *humana forma induti*, noti fere alicujus et familiaris, sicque ei ludum faciant, ut cum mortali se agere ille putet; Tumque dii consequuti id; quod volebant, interdum abeunt, ut nec agnoscantur: v. c. Iliad. ρ, 70. cf. φ, 285 sqq. χ, 226 sqq. Sic etiam inobservati discedunt, qui per somnum se offerunt, ut Minerva Od. ζ, 41 sqq. δ, 795 sqq. et cum Tiphy illa per somnum adstat Orph. Arg. 538. 554. Interdum, ut numen suum prodant, forma humana deposita, divina conspicui fiunt: Sic Venus in Anchisæ amplexibus: Hymn. in Ven. 181 sqq. 175. cf. Burm. ad Anthol. Lat. IV, 13, 12 si irati sunt *majores majoresque* fiunt: Callimach. in Cer. 59. cf. Wessel ad Herod. VIII, 38: aut inter dicendum agendumque oculis, voce, toto corporis habitu mortali forma majore produnt se, ut omnino divinæ naturæ indicium vel originis habita est oris corporisque majestas, vel pulchritudo. *specto*, ait ille ap. Ovid. III Met. 609, *cultum faciemque gradumque: Nil ibi, quod posset credi mortale, videbam*. Ita Iris, quæ Beroen simulabat, Æn. V, 647 *divini signa decoris Ardentisque notate oculos, qui spiritus illi, Qui vultus, vocisque sonus vel gressus eunti*. cf. Odyss. ν, 288, ubi Minerva, proditura se deam, repente inter dicendum femina fit eximia specie; de Cerere autem Hymn. 188. 189, ubi v. Ruhnk. Inprimis autem huc spectat Iliad. γ, 396 sq., ubi Veneris anui assimulatæ consiliis obsequi cum nollet Helena, tum illa manifesta adstat dea, καί ῥ᾽ ὡς οὖν ἐνόησε θεᾶς περικαλλέα δειρὴν, Στήθεά θ᾽ ἱμερόεντα, καὶ ὄμματα μαρμαίροντα, Θάμβησέν τ᾽ ἄρ᾽ ἔπειτα· quem ipsum locum Virgilius versibus supra adscriptis ante oculos habuit, rem tamen aliter tractavit: *avertens rosea cervice refulsit* etc. Scilicet occurrit apud poetas tandem et illa ratio, ut *non nisi sub discessum*, modo ad terrorem faciendum, modo ad numen testandum, mortali forma exuta, divina specie numen spectantium oculos præstringat. Itaque h. l. divinam speciem numenque arguit pulchra cervix, coma suaviter spirans; palla deæ defluens, cum antea venatricis more esset succincta, tandemque incessus. Videamus de singulis.

Scilicet si abeuntes numen manifestum ac confessum faciunt, signis fere atque notis id faciunt sequentibus: Peractis mandatis, modo discedunt sic ut ad Olympum redeant, ut de Mercurio juvenis faciem mentito Odyss. κ, 307. 308 Νῆσον ἀν᾽ ὑλήεσσαν ille ad Olympum redit; modo subito ex conspectu eorum, quibuscum loquebantur, auferuntur, evanescunt vel avolant. Alias abeuntes, forma adscititia abjecta,

divinam speciem a tergo ostendunt. Sic Apollo in Butæ formam conversus : *Mortales medio adspectus sermone reliquit, Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram. Adgnovere deum proceres divinaque tela Dardanidæ, pharetramque fuga sensere sonantem*, Æn. IX, 657 sq. Apollinem hic vides in aerem sublatum; cum alibi nube vel obscura caligine involvant se dii, quippe qui omnino, ut invisi sint, nube se operiant, atque eos quoque, quos subducere vel occultare volunt, nube obducant, ut toties ap. Homerum fit. Sed aliis locis abeuntes deos declarat incessus levis ac celer, et volanti similis, ut vix pedibus terram attingant; qualis omnino deorum incessus esse fertur, οὔτε χθόνα μάρπτε πόδεσσιν, Iliad. ξ, 228. cf. 284. 5, modo stellæ fatuæ cadenti Iliad. δ, 75, modo columbæ, modo accipitris volatui comparatus. Notus locus Iliad. ε, 778 Αἱ δὲ βάτην τρήρωσι πελειάσιν ἴθμαθ' ὁμοῖαι. Harpæ etiam, quæ ex aquilarum genere est, Minerva cœlo descendens assimulatur Iliad. τ, 350. 1, et Neptunus Calchantis habitu Achivos ad pugnam adhortatus Iliad. ν, 62 sqq. Αὐτὸς δ' ὥστ' ἴρηξ ὠκύπτερος ὦρτο πέτεσθαι etc. et subjicit Ajax : non hic fuit Calchas: Ἴχνια γὰρ μετόπισθε ποδῶν ἠδὲ κνημάων Ῥεῖ' ἔγνων ἀπιόντος (levi scilicet et suspenso gressu). ἀρίγνωτοι δὲ θεοί περ. At in Odyss. α, 320 Minerva, cum sub Mentæ persona Telemachi animum erexisset, ἀπέβη, Ὄρνις δ' ὡς ἀνόπαια διέπτατο, et Odyss. γ, 371. 2 eadem apud Nestorem ἀπέβη φήνῃ εἰδομένη· θάμβος δ' ἕλε πάντας ἰδόντας. Hinc [et Mercurii volatus super mare fit radendo mari : Od. ε, 51. Serpentis lapsum ac tractum nusquam a poetis Græcis vidi deorum incessui assimulari : vide tamen Spenc. ad h. l. Singulare est inf. IX, 15. 19, quod Iris arcu et sereno cœlo discessum suum mirabilem facit.

Cum dei discessu conjunctum interdum illud, ut præter naturam mira aliqua vi affici sentiat modo animum, modo corpus, is, qui cum deo in mortalem mutato egerat. Sic supra memorato loco Iliad. ν, 62 sq. Neptunum, qui Calchantis personam induerat, agnoscit Ajax manuum pedumque insolito vigore, viriumque refectione, v. 74. 75, et tetigerat eum deus discedens sceptro suo. Imitatus hoc est Quint. Cal. XI, 142 — 144. Aliud exemplum habes Iliad. υ, 81. 110 Apollinis Æneam restituentis : Ὣς εἰπὼν ἔμπνευσε μένος μέγα ποιμένι λαῶν, et Odyss. α, 320 Minerva discedens Telemacho non modo incessu, sed et ex eo manifesta fit : τῷ δ' ἐνὶ θυμῷ Θῆκε μένος καὶ θάρσος. Hoc idem faciunt interdum dii tacite et occulte, ut Pallas Menelaum novis viribus recreat Iliad. ρ, 569.

Quandoquidem in ipso discessu divina species humanæ formæ succedit, commemorantur quoque illa, quæ in specie divina memorabilia sunt; summa oris pulchritudo aut majestas, corpus humano majus et augustius, cum pulchritudine candor corporis, cervix pulchra, comæ promissæ, quales perpetuam deorum juventam decent, ut in Cerere, Hymn. v. 277. 8, et in loco nostro Virgilii.

Quod inter præsentis numinis signa refertur gratus odor, quem sive totum corpus sive coma exhalat : uti in Venere, h. l. *ambrosiæque*

comæ divinum vertice odorem Spiravere ; et Dianæ nec in adspectum prodeuntis præsentia ex divino odore agnoscitur ab Hippolyto apud Eurip. Hippol. 1391 : id quidem ductum est ex antiqua vita, quando regiæ opulentiæ erat, unguentis suavibus delibutum corpus habere, antequam frequentioribus commerciis copia majore et expeditiore sumtu unguenta Asiæ in Europam illata sunt. A regum autem luxu, qualis tum erat, adumbrata deorum vita, adeoque in eam traductum etiam unguentum ambrosia dictum. Sic de Junone Iliad. ξ, 170 sqq. et de Venere Odyss. θ, 364. 365 et sup. Georg. IV, 415 sqq. Etiam ap. Hesiod. Scut. Herc. 7. 8. Alcmenæ a capite et superciliis suaves odores spirant, tanquam a Venere. (etsi versus vix a primo carminis auctore sunt.) Ducta hinc sunt ea, quæ de veste stragula Bacchi habet Apollon. IV, 430 sq. Hoc tamen divinæ naturæ argumentum non nisi in elegantioribus diis locum habere potest; ut in Venere et Apolline; in Diana etiam apud Eurip. l. c.; in Flora apud Ovid. Fast. V, 376 : alia exempla v. apud Burmann. ad Anthol. Lat. IV, 13, 30. Insignius ceteris est in Hymno Homer. in Cer. 276 sqq., quod apponam, quia reliqua quoque præsentis numinis argumenta sub discessum continet : ὣς εἰποῦσα θεὰ μέγεθός τε καὶ εἶδος ἄμειψε, Γῆρας ἀπωσαμένη· περί τ' ἀμφί τε κάλλος ἄητο, Ὀδμὴ δ' ἱμερόεσσα θυηέντων ἀπὸ πέπλων Σκίδνατο. τῆλε δὲ φέγγος ἀπὸ χροὸς ἀθανάτοιο Λάμπε θεῆς, ξανθὴ δὲ κόμη κατενήνοθεν ὤμους· Αὐγῆς δ' ἐπλήσθη πυκινὸς δόμος, ἀστεροπῆς ὥς. Βῆ δὲ δὶ ἐκ μεγάρων. Videmus hic sub discessum Cereris formam divinam receptam : pulchritudinem, ambrosium odorem, candens corpus, comam promissam; lucem per domum fusam. Imitatione quoque expressa res in templis : v. c. de Dea Syria et in teletis : ut apud Apulei XI.

Et hi quidem priscæ et epicæ poeseos præcipui modi divinam præsentiam declarandi, super quibus multa possint argutius disputari, nisi hoc a consilio nostro esset alienum; et facere hoc cuivis ex superioribus est in promtu. Quando autem de origine et caussa hujus phantasmatis hominum mentibus subnati quæritur, ablegandus est lector ad Exc. I ad lib. IX, 638. Nec tamen existimandum est, semper hæc tam accurate et diserte a poetis tractari. Quin sæpe satis habent, deum memorare cum mortali agentem, numen suum manifestantem, et a mortali agnitum, nulla tamen re adjecta, qua intelligatur, quomodo id fieri potuerit. Scilicet jam ab initio inter poetam et lectorem tacito consensu convenerat, posse et solere a diis fieri ea, quæ naturæ morem deserunt eoque ipso mirationem faciunt. Exempla vide Iliad. υ, 319, ubi Neptunus Æneam non latet, et ρ, 334 Apollinem idem Ἔγνω ἐσάντα ἰδών, adde Iliad. β, 172. ε, 794. 815. Sic inf. XII, 632 *Juturnam* sororem agnoscit Turnus, nec additur, quo signo vel argumento.

EXCURSUS XIV.

Equi caput omen Carthaginiensium fortunæ.

I, 442—445. *Pœni Effodere loco signum, quod regia Juno Monstrarat, caput acris equi; sic nam fore bello Egregiam et facilem victu per sæcula gentem.* Caput equinum adeo auspicium et omen fuit futuræ fortunæ; fore Pœnos gentem bellicosam et rerum copiis (ex agricultura, navigatione et commerciis populorum) affluentem. Justin. XVIII, 5, 16 *Ibi quoque equi caput repertum, bellicosum potentemque populum futurum significans, urbi auspicatam sedem dedit.* Quas fidiculas verbis, *facilem victu* fore gentem, interpretandis adhibuerint viri docti, vide ap. Cerd. Burm. Trapp. Si Carthaginiensium historiam inspicere meminissent viri docti, in multis hujus et quarti libri locis minus turbassent. Celebrata satis inter veteres res est, Carthaginienses agri colendi studiosissimos fuisse, et totum illum Africæ tractum lætissimo cultu summæ fertilitatis effloruisse. Itaque præclare iis portenditur perpetua victus copia et affluentia; et *facilis victu* est is, qui facilem et paratum victum habet: εὔπορος, ut agrum *frugibus* vel *frugum facilem* dixere veteres. Tenendum scilicet, ea, quæ in vulgari oratione τὸ *facilis* pro adjectivo adjunctum habent, poetice ita efferri; ut si *alloquium regis facile* exprimendum sit, *facilem regem alloquio* vel *alloquii* dicat poeta, ut Val. Fl. V, 407 *litus quod faciles appulsus habet*, idem *litus facile appulsibus*. Ita, quæ *victum facilem* fundit humo *tellus* Georg. II, 460, est etiam *tellus victu facilis;* et sic *gens victu facilis*, quæ habet victum, alimenti copiam paratam, affluentem, propter agrorum scilicet fertilitatem et ubertatem. Simili modo infinita alia ad prosaicam formam comparanda sunt: Æn. VIII, 318 *asper victu venatus*, h. e. qui victum asperum, qualis est vitæ asperæ, duræ et pauperis, præbet. *nox aspera curis*, Val. Fl. III, 362, quæ curas asperas secum affert, et sic porro. *Equus* autem quidni ferax et lætum solum, equis alendis idoneum, ominetur? quum hoc armentum pabuli copiam et uberem agrum inprimis sibi poscat. Vide, si talis res auctoritate indiget, Columellam de R. R. VI, 27. Varia quidem de hoc portento inter fundamenta urbis reperto fuit narratio, nam alii (v. Justin. l. c. Serv. et Pompon.) primo caput bubulum, alii palmam simul repertam tradiderant, proxime tamen ad nostrum alii ap. Eustath. ad Dionys. Perieg. 195 εὗρον κεφαλὴν ἵππου, καὶ συμβαλόντες σημαίνεσθαι σχολὴν αὐτοῖς καὶ παρ' ἄλλων δόσιν τροφῆς, καθὰ καὶ τοῖς ἵπποις, ἔκτισαν ἐν τοιούτῳ τόπῳ Καρχηδόνα. sane diversa interpretatio de otio ac pacis studiis, inprimis ex mercatibus; vides tamen hoc ipsum, *facilem victu*, ita expressum, ut sine multo labore victum inveniant. Quod Æn. III, 540 sqq. diversum ex equis augurium petitur, nihil officit. Poterant enim eædem res

diversis temporibus et rerum conditionibus ad diversa trahi omina. Ita ἵππον πολέμιόν τε καὶ ἐπήλυδα, *bellicosum et advenam* interpretabantur vates Telmessenses ap. Herodot. I, 78.

EXCURSUS XV.

Pictura in templo Carthaginis ab Ænea perlustrata.

I, 453 sqq. *Namque sub ingenti lustrat dum singula templo, Dum — Artificum manus inter se operumque labores Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas.* De pictura vulgo hæc accipiuntur; et v. 464 *picturam* expresse appellavit. Quod si verum est, adversus temporum rationem peccare poeta maluit hæc commemorans, modo gratis rerum imaginibus delectaret. Nam *Iliacis temporibus non fuisse* pingendi artem *apparet.* v. Plin. XXXV, 6. Observatum hoc jam est Gogueto *de origg. legg. art. et discipl.* Tom. III, p. 346. Et Homerum sculpturæ opera in omni metallorum genere memorare, *nulla picturæ*, unicuique Homerum legenti facile succurrit. Videndum igitur, an Virgilius non de pictis tabulis, sed de anaglypho opere, et quidem ex ære, quod antiquissimum fuit genus, et quo ducunt fores ex ære factæ v. 448. 449, agere dicendus sit? Nam, quod *picturam* dixit, hoc poetica elegantia de quovis opere, quod figuras rerum ac signa repræsentat, bene memorare potuit. Accipiendum autem ita esset de sculptorio opere in foribus templi ac valvis ex ære facto : in his enim, ut et in fastigiis, templorum pariter ac palatiorum frequens fuit cælatura : cf. Paus. I, 24. V, 10. X, 19. VIII, 45. Cic. Verr. IV, 56 et porticus templi Jovis Olympii apud Agrigentinos : v. Diodor. XIII, 82 in qua et exsculpta ἅλωσις τῆς Τροίας heroibus suo quoque habitu expressis; et solent poetæ in argumentis ejusmodi sculpturæ sibi placere, ut noster Ge. III, 26 sqq. Æn. VI, 20 sqq. Sic Ovid. Met. II, pr. in regia Solis. Silius III, 32. in templi Herculis foribus. ad q. l. cf. Drakenb. Valer. Fl. V, 411 in fastigio templi (ita quidem nobis videtur) et in foribus 417—465 expressas historias apud Colchos memorat; sapienter quidem hoc; sed idem in operis summa infelix; non enim apparet, quorsum ista descriptio anaglyphi inserta sit. At noster poeta ad confirmandum Æneæ animum his rerum imaginibus egregie utitur. Anaglypha idem et alibi memorat, ut inf. 640. Inter hæc tamen commento illi sculpturæ h. l. non magis confidam, quam ei, quod multo minus probabiliter in animum venit viro docto, ut crederet, hic de textura agi. Nisi vim facias verbis, non nisi de tabulis pictis agere poeta potuit, et dicendus ille est maluisse morem Italiæ suæ sequi, in qua passim visebantur porticus templorum pictæ. Res Trojanas inter argumenta fuisse, vel ex Petronio 29 et 89 discere licet : cf. Wernsdorf. P. Min. T. IV, p. 605. Nihil frequentius eodem more inter Græcos, quos, parietes templorum et porticus picturis

exornasse, multa docent exempla apud Plinium et Pausaniam, ut Athenis I, 17 in Thesei templo; I, 18 in templo Dioscurorum; I, 20 in t. Bacchi; cf. c. 25. 26. et Athenæum X, p. 456 extr. inprimisque templum Minervæ Syracusis ap. Cicer. Verr. IV, 55. Trojani autem belli historiæ, etsi in populo, qui nihil cum Trojanis et Græcis commune haberet, recte tamen poterant operis ab arte profecti argumentum præbere. Solet enim ars externas historias, inprimis claras et nobiles, sibi materiem facere; et ab Etruscis, saltem ab Italis, similiter belli Trojani historiam, quamquam illa aliena ab hoc populo erat, in tot monumentis, inprimis sepulcralibus, expressam videmus. Ceterum ea, quæ mox memorantur, non continui alicujus operis uniusque tabulæ argumentum sunt habenda; certe nihil in poeta video, quod ita statuere jubeat; sed singulæ historiæ singulorum operum argumentum constituere putandæ.

EXCURSUS XVI.

De Rheso.

I, 469. *Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis.* Novavit plura in rebus Trojanis Maro, ab Homero aliena, et morem ætatis suæ prætulit; Tragicos ea in re sequutus, qui equites, tubas, et alia memorant, quæ heroica vita ignoravit. Nunc *tentoria* narrat *niveis velis*: in quibus non tam illud me movet, quod *nivea* tentoria fecit, eo scilicet, ut vel noctu nitore fulgentia late essent Diomedi et Ulyssi speculantibus conspicua; sed quod Trojanis temporibus tentoria nondum erant *lintea*. Achivorum *κλισίαι* stipitibus lignisque constabant, vimine intertexto humoque aggesta, adeoque tuguria potius, v. Iliad. *ω*, 449 sqq. cf. Eustath. ad Iliad. *α*, 185. Recte et Tzetza in Antehomericis, a viro doctissimo Jacobs nunc editis, Achæi: *τεῦξαν δὲ κλισίας πλεκτὰς, σταβάραις* (h. e. *σταύροις*) *ἀραρυίας*. et Tryphiod. 139. *πῦρ ἴδιον πλεκτῆσιν ἐνὶ κλισίῃσι βαλόντες*. ad quem versum loci nostri haud oblitus est doctiss. Northmore. Thraces vero illa nocte ne in talibus quidem tentoriis, sed, ut erant, nuda humo recubabant; *πεδοστιβεῖς* ut in Rheso 763 sqq. quid? quod totus Trojanorum exercitus sub dio noctem agebat, quantum quidem ex Homerica lectione memini. Etiam Rhesi Trag. auctor tantum *εὐνὰς* Thracum et *κοίτας* memorat. At Dictys tentoria memorat pag, 60, l. 45.

EXCURSUS XVII.

De Troilo.

I, 474—478. *Parte alia fugiens amissis Troilus armis, Infelix puer, atque inpar congressus Achilli, Fertur equis, curruque hæret resupinus inani, Lora tenens tamen; huic cervixque comæque trahuntur Per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.* Troilus Priami f. (aliis Apollinis. cf. Not. ad Apollod. p. 762) admodum puer, h. e. in prima juventa constitutus *impubem Troilon* Horat. dixit II, 9, 15: *nimium cito Congresse Achilli Troile* Senec. Agam. 747. 748 ab Achille victus. Factum jam ante Iliadis tempora. Nam libro ultimo inter occisos ab Achille filios Priamus Τρώϊλον ἱππιοχάρμην memorat, Iliad. ω, 257. Meminit etiam Quintus Paralip. IV, 155. 419 sqq. inter superiorum temporum res ab Achille gestas; et in hoc præivisse auctorem Cypriorum carminum, e Proclo didici. Alii serius et post Memnonis demum interitum collocasse videntur, ut ex Lycophrone 307 sqq. et Tzetza ad e. l. et in Posthomer. 353 sqq. colligas, ubi Troili cædes est extremum facinorum Achillis. Et sic manifeste Dictys qui vulgo fertur IV, 9. unde patet inter potiora episodia Postiliacorum fuisse Troili facta et fata. Post Hectorem cæsum Troilum Ausonius Epitaph. 18 ait. Omnino varie hanc narrationem a priscis poetis tractatam fuisse necesse est. Inprimis tamen infames fuere Achillis amores in Troilum pulcherrimum puerum, vid. Tzetza ibid. et ad e. Canter. Nov. Lect. II, 9, et h. l. Cerda post Servium: quamquam Tzetsa pro solita sua stultitia sponsione certat, Troilum magnum jam natu fuisse. Nata autem sine dubio est ea fabula e poetarum lusibus, qui puerorum amores inprimis Achillis exemplo defendebant; quam ad rem summum illud occisi Patrocli desiderium memorari solebat. Fuere ex eo genere plures, ut Phanocles, cujus Ἔρωτες ἢ Καλοὶ nuper in memoriam revocati fuere fragmento e Stobæo a Ruhnkenio retractato. conf. Notæ ad Apollod. p. 532 sqq. Illud mireris, quod jam Lycophron fabulam hanc Troili interpolatam sequutus esse videtur l. l. et Aræ auctor carminis, quod inter Simmiæ παίγνια habetur. Ceterum Virgilius Troili cædem ita narrat et tractat, ut is cum Achille congressus vulnere accepto curru exciderit, pedibus tamen ita impeditus, ut supinus e curru delapsus ab equis raptaretur (compara Iliad. ζ, 42. 43), cum interea nec hastam nec frena e manibus dimitteret; itaque hasta inversa per terram tracta sulcos in pulvere tractim faciebat. Aliter Dictys l. l. ubi in pugna captus mox producitur et jugulatur ab Achille. Dares cap. 33. quem Josephus Iscanus VI, 289 sqq. sequitur, equo in pugna excussum memorat et ab Achille superveniente occisum. Tragœdiæ Troili nomine inscriptæ fuere olim Sophoclis, et aliorum. Quæ fabulæ œconomia fuerit, e Scholiis Vict.

ad Iliad. XXIV, 257 suspicari licet: Troilus in Thymbræo equestris cursus exercitationi vacans a superveniente Achille occisus erat. Observabimus tandem recentiorum quoque fabularum factum esse Troilum argumentum, Lollii quidem Urbinatis, et Guidonis de Colonna. Unde Chaucer duxit suum Troilum et Cressida. Extat quoque ms. Alberti Stadensis carmen elegiacum historiam belli Trojani complexum, Troili nomine inscriptum in bibliotheca ducali Guelpherb.

EXCURSUS XVIII.

De Hectore circa Trojam raptato.

I, 483. *Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros Achilles.* Observatum et hic et ad Homerum jam ab aliis, Homerum raptati circa Trojam Hectoris non meminisse. Ter circa urbis muros fugit Hector (Iliad. χ, 208), cæsus autem e curru ligatus statim ad naves trahitur, v. Iliad. χ, 399 sqq., ubi ter quotidie circa Patrocli tumulum raptare eum solebat Achilles, Iliad. ω, 14 sqq. Tractum igitur Hectoris cadaver circa muros aut uni ex Cyclicis aut ex Tragicis deberi puto, qui omnia fere belli Iliaci facta variis modis tractata et ornata pro consilii ratione sæpe inflexerant et variaverant. v. Excurs. ad Æn. II, pr. Fuere autem hujus argumenti tragœdiæ olim plures Æschyli, Timesithei, Dionysii Tyranni, Ennii, Ἕκτορος λύτρα inscriptæ, aliorum Πρίαμος, Ἀχιλλεύς. Virgilius tamen inprimis ante oculos habuisse videtur Euripidem, quem inter ceteros ille probavit, Androm. v. 105. 106. Hanc Ennius latinam fecerat, ex eaque hic ipse locus de miserabili Hectoris cæde superest: v. Fragm. Ennii pag. 239. Est ex ea vox sonora et splendida *raptaverat* petita. cf. inf. II, 272. Virgilium, non Homerum, sequutus est auctor Epitomes Iliados 1004. ubi cf. Wernsdorf. Poet. min. To. IV p. 742. Actum est nuper pluribus de raptato Hectore ad Ilium non circa Ilium ad libellum Lechevalerii, qui Descriptio Troadis inscribitur.

EXCURSUS XIX.

De Memnone.

I, 489. *Eoasque acies et nigri Memnonis arma*: Memnonis ad Trojam adventus, et pugna cum Achille ac cædes, inter res Iliacas post Iliadem celebre argumentum, quod inprimis nobilitaverat *Arctinus Milesius*, cujus *Æthiopis* libris V olim fuit lectitata: Ejus argumentum a Proclo servatum e cod. Vatic. datum vid. in *Biblioth. ant. litt. et art.* unde intelliges, carmen illud initium cepisse ab Penthesileæ accessu

ad urbem, atque etiam post Memnonis mortem complexum esse Achillis extrema, ludos funebres ei factos et judicium armorum inter Ulyssem et Ajacem. Nihil itaque mirum, quod Schol. Pindar. I, 4, 58 Ajacis αὐτοχειρίαν ex illo carmine docet. Etiam in Tabula Iliaca a Fabretto edita Αἰθιοπὶς κατὰ Ἀρκτῖνον τὸν Μιλήσιον adscripta, tanquam ex qua rerum expressarum pars petita sit. Arctinum ad Olymp. IX Suidas, ad IV refert Eusebius Hieronymi MCCLIV, ubi v. Pontac. Scalig. Vallars. item Salmas. ad Solin. p. 599. 600 Ryck. de prim. Ital. colon. p. 440. Eidem ἰλίου Πέρσις tributa, de qua v. Excurs. I ad lib. II pr. Secundum veteres, quos amisimus, late describitur Memnonis fatum a Quinto Paralip. lib. II et Dicty IV, 4. VI, 10. et ultimo loco a Tzetza in Posthom. 212 sqq. ubi v. Jacobsii nota, qui Sturzium quoque excitat ad Hellanici fragm. p. 149. Multis etiam olim tragœdiis fuit celebratus Memnon, Æschyli inprimis et Sophoclis, cujus Αἰθίοπες ejusdem argumenti fuisse videntur, et, quod probabile fit, una eademque cum *Memnone* fabula. Memnonem etiam Homerus ipse memoravit Odyss. δ, 188. ubi Nestor filium Antilochum ab eo cæsum prodit; est ibi Ἠοῦς φαεινῆς ἀγλαὸς υἱός. Et λ, 521 Ulysses Neoptolemum prædicat κάλλιστον μετὰ Μέμνονα δῖον. Fuit itaque Memnon pulcherrimus juvenis. Virgilius tamen *nigrum* appellat. Scilicet Tithoni et Auroræ filius indos et Æthiopes adduxisse fertur: ut Trojanis opem ferret: sive quod fama acceptum erat, venisse Trojanis socios et auxilia ex terris ad orientem Troadis sitis, sive quod a Cyclicis tota illa narratio fuit illata rebus Troicis. Obscurior est de Memnone fabula, et quæ modo ad Ægyptum superiorem, modo ad Assyriorum adeo origines revocetur. Vide a Pocokio congesta ad Memnonis signum illustrandum in ruinis Thebarum (*Descript. of the East* Tom. I, p. 101 sqq, et in Inscription. ant. græcis p. 80 sqq. 91 sqq.). Sed ne poetæ absurda commenti esse videantur, hoc saltem monebimus, Assyriorum imperium videri illo tempore usque in Asiam minorem prolatum, atque ex iis finibus, adeoque ex Oriente (hinc *Eoæ acies*), non vero ex Assyria proprie dicta, potuisse fingi vel tradi aliquem Memnonem, Auroræ, Ἠοῦς, filium, copias Trojanis adduxisse; Indos et Æthiopes poetæ vocant; quo nomine omnes ad Orientem sitos populos, in australibus inprimis plagis, declarabant veteres. Ornata deinde variis modis et amplificata fabula. cf. Pausan. X, 31 p. 875. Schol. Pind. Nem. 6, 85. 3, 106 add. inf. ad v. 751. Fuit quoque Memnonis sepulcrum haud longe ab Æsepo ad septentrionem Troadis finium: Strab. XIII p. 878 C. Confusa tandem cum alio Memnone Ægyptio, *Pha-menopha* apud Paus. I, 42 p. 101, alibi *Amenophis*, f. Amun-no-phi, secundum Jablonsk. de Memnone p. 31. Erat is sol oriens: id quod statua quoque sub orientem solem vocalis declarabat.

EXCURSUS XIX*.

De Amazonibus auxilium Ilio ferentibus.

I, 490. *Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet, Aurea subnectens exertæ cingula mammæ, Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.* Quæ mythi de Amazonibus origines fuerint, incertum est: fuisse tamen fundum aliquem historicum, famam antiquam, multa arguunt. Verum de his disputandi locus hic non est. Vide notata ad Apollod. II, 5, 9. Not. p. 372 sq. Quæ cum Virgiliano loco conjuncta sunt, partim e belli Trojani historiis, partim ex Amazonum specie et habitu repetam.

Induxerant Amazones in belli Trojani historias poetæ, qui post Homerum scripsere, et in his primo, ut suspicor, loco Arctinus in Æthiopide, quantum ex Proclo colligere licet, (*Biblioth. d. a. Litt. P. I. p. 33 Ined.*) quia antiquiore aliqua fama celebratæ erant Amazonum irruptiones in Asiam minorem factæ, inprimis in Lydiam et Phrygiam; quarum una in Priami tempora inciderat: Il. γ, 189. Intulere hinc Amazones in heroum tempora et facta Cyclici propter rei novitatem admodum licenter; memoratæ adeo Amazonum pugnæ sunt in Argonauticis, Heraclea, Theseide, etiam in Bacchi profectione ad Indos: quæ omnia fuere poetarum commenta; at illud, quod in Homero memoratum erat, a fama profectum. Priamus adversus eas arma tulerat; at Penthesilea auxilio Trojanis fuit accita. Post eos, qui periere, exponit cyclicorum narrata Quintus lib. I. et pleraque ex eo Tzetza in Posthomericis pr.

Virgilii locus inprimis disertus est in specie et habitu Amazonum reddendo. Satis notæ sunt earum *peltæ lunatæ*. Quod *ex equis* pugnarunt, non attigit. At *mammam nudam* memorat.

Dextra fuit ea mamma, fabulis et arte celebrata; fabulis quidem, quod *exusta* fuisse fertur, arte, quod ea *exerta* est, non exusta, quod visu ingratum respuerat ars. Verum et ipsa res docere potest, dextram fuisse, quæ exureretur, ne arcui intendendo et remittendo tumor esset impedimento. Inf. XI, 649. Amazon dicta Camilla est *unum exerta latus*, quod Silius imitatus lib. II, 79. reddit *dextrum nuda latus.*

De Amazonum specie in priscæ artis monumentis obvia, plura nunc in vulgus innotuerunt quam illis annis, cum prioribus vicibus commentabamur in poetam. Neque adeo necesse est, nunc multa commemorare. Attingam tantum potiora, quæ iis, quorum studia in ea antiquitatis parte collocata haud fuere, prodesse possunt. Antiquæ artis frequens fuit argumentum jam inde a Phidia, sculptum in scuto Minervæ Athenis, Amazonum prœlium (Plin. XXXVI, 4, 4) et in basi simulacri Jovis Olympii (Pausan. V, 11. p. 402). In lorica autem seu

humili pariete, ante Jovis simulacrum ducto, Penthesilea vulnerata, picta a Panæno, Phidiæ fratre (ibid.). Alia erat Penthesileæ pictura Polygnoti Delphis (ibid. X, 31. p. 875 f.) et pugna Thesei cum Amazonibus, picta in Pœcile a Micone (ibid. I, 15). Certamen artificum in dedicando ex ære signo in templo Ephesiorum v. ap. Plin. XXXIV, 19 pr. Fuere ii artifices Polycletus, Phidias, Ctesilaus, Cydon et Phradmon. Præterea Plinius Desilai Amazonem vulneratam, (XXXIV, 19, 15) et Strongylionis Amazonem *eucnemon* (ibid. s. 21.) utramque ex ære, memorat. Debuit Phidiæ alia esse Athenis Amazon *hastæ innixa*, si vera dixit Lucian. Imagg. 4. Antiquius omnibus enumeratis signum fuit Aristoclis Cydoniatæ ultra Ol. XXIX. assurgens ævo, (Paus. V, 25, p. 445.) Olympiæ positum, Herculis cum Amazone equestri pugnantis. Narrata hæc sunt eo consilio, ut quam vulgatum artis argumentum hoc fuerit, appareat, utque recte hoc a Marone inter picturas referri intelligatur. Ex iis monumentis, quæ ad nostra tempora servata sunt, facile princeps est signum e marmore, cum titulo: *translata de schola Medicorum*, (ἐκ λόγχης) olim in hortis Matthæiorum, nunc in Museo Pio-Clementino (Vol. II, 38) in pulcherrimis habitum; mamma dextra nudata stans. Sunt alia in Museo Capitolino, alia aliis in locis, præclara Amazon equestris ex ære inter Herculanensia; sed ad locum nostrum facit anaglyphum in Villa Borghesia apud Winckelmann. (*Monum. ined.* CXXVII.) in quo Penthesileæ adventus ad Priamum exhibetur. Amazonum imagines frequentes sunt in numis multarum Asiæ urbium, quæ origines suas ab Amazonibus repetebant.

EXCURSUS XX.

Dianæ et Nympharum choreæ.

I, 498—503. *Qualis in Eurotæ ripis aut per juga Cynthi Exercet Diana choros, quam mille secutæ Hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram Fert humero, gradiensque deas supereminet omnes; Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus. Talis erat Dido; talem se læta ferebat Per medios.* Expressa suavissima formæ Didonis et speciei corporis proceræ cum Diana comparatio, cujus semina jam in nobilissimo illo versu de Helena Odyss. δ, 121. 122 Ἐκ δ' Ἑλένη θαλάμοιο θυώδεος ὑψορόφοιο Ἤλυθεν, Ἀρτέμιδι χρυσηλακάτῳ εἰκυῖα latent, et Odyss. ζ. 101 sqq. Τῇσι δὲ Ναυσικάα λευκώλενος ἤρχετο μολπῆς. Οἵη δ' Ἄρτεμις εἶσι κατ' οὔρεος ἰοχέαιρα, Ἢ κατὰ Τηΰγετον περιμήκετον ἢ Ἐρύμανθον, Τερπομένη κάπροισι καὶ ὠκείῃς ἐλάφοισι, Τῇ δέ θ' ἅμα Νύμφαι, κοῦραι Διὸς Αἰγιόχοιο, Ἀγρονόμοι παίζουσι, γέγηθε δέ τε φρένα Λητώ. Πασάων δ' ὑπὲρ ἥγε κάρη ἔχει ἠδὲ μέτωπα, Ῥεῖά τ' ἀριγνώτη πέλεται, καλαὶ δέ τε πᾶσαι· Ὣς ἥγ' ἀμφιπόλοισι μετέπρεπε παρθένος ἀδμής. In qua Homerum cum Virgilio contulerunt viri docti, iniquo fere judicio, cum modo in singulis partibus hærerent, et ex

accessoriis rebus vim totius comparationis definirent, modo alterius poetæ cæco amore omnem laudem ad eum, contemto altero, traherent. Probus, etiam Pomponio Sabino ad h. l. laudatus, ap. Gell. IX, 9 (cf. Macrob. V Sat. 13 et 14) *nihil quidquam tam improspere Virgilium* ait *ex Homero vertisse* — quem locum ibi vide et expende Grammatici pravum acumen. Nam singula refellere non vacat. Contra Jul. Cæs. Scaliger in Poetice V, 3 p. 219 *Virgilianos versus a magistro, Homericos vero a discipulo confectos* ostendere vult. Sed erat summus Vir omnino Homero iniquior. Probum vel Scaligerum exscripserunt vel sequuti sunt plurimi alii, etiam nuper Martorellus (in *gli Euboici secondi Abitatori di Napoli* pag. 405). Nobis quidem, ut in aliis, inventi laudem, quæ haud dubie est major, Homerus, majoris ornatus commendationem habere videtur Virgilius; et esse in utroque, quod probes, quod mireris. *Choros* egregie substituit Virgilius, cum Homerus *lusum* memoret: παίζουσι, quod, etsi et ipsum de choreis ac saltatione sollenne, ut v. c. Odyss. Θ, 250. 251 (et paullo ante μολπὴ cantus cum saltatione. v. Græv. Lect. Hesiod. c. 19); vix tamen Homerus, quæ ejus verba sunt, alia de re quam de incessu et discursitatione venantium cogitare potuit. Variavit itaque Virgilius rem, et multo splendidiorem speciem exhibuit χορευούσας, non discurrentes, Nymphas.

Vituperant tamen in Marone choros Dianæ, deæ venatrici, tributos, et præferre hactenus possis Silium, qui in re venatoria substitit in loco e nostro expresso lib. XV, 772 sqq. *Ut, cum venatu saltus exercet opacos Dictynna, et lætæ præbet spectacula matri, Aut Pindi nemora excutiens, aut Mænala lustrans, omnis Naiadum plenis comitata pharetris Turba ruit, striduntque sagittiferi coryti: — exultat vertice montis Gratam perlustrans oculis Latonia prædam.* ut illam Claudiani R. P. II, 62 — 70, ubi Amazonum *cohors* memoratur. Scilicet non meminere viri docti, cum antiquorum hominum more solennis in solennibus festis et sacrificiis esset saltatio cum cantu, traductas esse choreas, ut alia vitæ humanæ gaudia, ad beatam deorum vitam. Ducit chorum Bacchus, ducit Apollo, ducit Diana, Venus. Inprimis autem puellares choreas dederunt veteres Veneri cum Gratiis et Nymphis; quod ex iis in suum carmen derivavit Horat. I, 4, et Dianæ cum Nymphis, v. c. apud Callim. in Dian. 170 sq., unde ejus Nymphæ χορίτιδες v. 13. 14. In talibus autem choris haud dubie, quæ procerior et pulchrior est corpore, eminet super ceteras. Aliam viam ingressus erat Apelles, qui *Dianam* pinxerat *sacrificantium virginum choro mixtam: quibus vicisse Homeri versus* videbatur, *id ipsum describentis.* Plin. XXXV, 36, 17. Velim utique Plinium aut disertius aut subtilius rem exposuisse; si sacra facientes puellæ chorum ducebant, non bene intelligitur, quo jure Dianam illis inserere potuerat Apelles: cui enim sacra faciebat dea? aut quomodo sacris seu suis seu alienis interesse illa poterat? Tum quomodo artifex Homeri versus vincere dici potuit *id ipsum describentis!* cum Homerus longe aliam Dianæ cum Nymphis ludentis speciem expresserit. Corruptelam in voce

sacrificantium quærere cum Lessingio (in *Laocoonte* p. 224) vix ausim, cum nulla adsit ratio critica probabilis. Dubitare licet, sitne *sacrificantium virginum chorus* de choro proprie dicto accipiendus; ut inf. de Apolline IV, 145 *Instauratque choros*. an *chorus* dictus sit pro turba ac multitudine ut ap. Ovid. II Met. 441 sqq. *Ecce suo comitata choro Dictynna per altum Mænalon ingrediens* etc. Pinxerat forte Apelles sacrum Dianæ, cui ipsa dea interesse dignata erat; ut ap. Apollon. III, 875 sq. ubi Medea comparatur cum *Diana ad sacrum properante;* incedit illa τηλόθεν ἀντιόωσα πολυκνίσσου ἑκατόμβης.

Eurotam tribuit Dianæ Virgilius, Laconicæ fluvium, qui *Taygetum montem* alluit, quem Homerus memoraverat. Nec *Cynthus* inepte nominatur, utpote Deli insulæ mons. Magnus numerus Nympharum bene declaratur: *quam mille sequutæ Hinc atque hinc glomerantur Oreades.* Nympharum comitatum Latonam circumstantem pulchre etiam Apollon. expressit in loco insigni paullo ante laudato, et cum hoc comparando III, 875 — 884: incedit ibi Diana curru vecta Nympharum comitatu stipata, sacro interfutura. Alio invento Penthesilea inter Amazones eminens cum Luna inter sidera et cum Aurora comparatur a Quinto Smyrnæo I, 36 sqq., quod proxime accedit ad illud Horatianum: *velut inter ignes Luna minores.* Quod *pharetram fert humero* Diana, otiosum (quamquam vel sic positum, ornaret tamen; cum dea sit ἰοχέαιρα) haberi nequit, siquidem Nymphas *supereminet omnes:* conspicuique adeo sunt humeri deæ. Jam hoc quidem ornatius extulisse Homerum, negari nequit: Πασάων δ' ὕπερ ἥγε κάρη ἔχει ἠδὲ μέτωπα, Ῥεῖά τ' ἀριγνώτη πέλεται, καλαὶ δέ τε πᾶσαι in quibus inprimis novissima verba præclare dicta sunt. Recte itaque ab his abstinuit poeta Romanus. In versu autem 502 cum Homero certasse videri potest: cujus γέγηθε δέ τε φρένα Λητώ reddidit: *Latonæ tacitum pertentant gaudia;* quod enim Homerus in medio collocaverat, ipse in fine subjecit. Est etiam hoc in artificio magnorum poetarum, ut in fine comparationis adjiciant adjunctum vel factum aliquod, quod illam notionem, ad quam illustrandam tota comparatio erat instituta, inprimis animo audientis infigit. Feliciter illud interdum ab aliorum sensu et opinione ducitur, aut a vi, quam res ad eorum animos et affectus habet. Ita h. l. præclara Dianæ species mirifice declaratur Latonæ matris sensu, quæ si miratione filiæ defixa fuit, quid de aliorum judicio expectabimus? *Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus;* exsultat tacite et in sinu gaudet, animadversa hac filiæ suæ divina formæ majestate. Atque hoc decus Virgilius sibi conflavit ex illo, quod temere inter cetera abjectum repererat: γέγηθε δέ τε φρένα Λητώ. Conf. imitationem Claud. R. P. II, 69 sq. In illis: *gradiensque deas supereminet omnes*, multi certarunt cum Virgilio. Statius I Silv. 2, 115 *Latias, metire, quid ultra Emineat matres, quantum Latonia Nymphas Virgo premit, quantumque egomet Nereidas exto.* Incessum Æneæ simili modo per Apollinis incessum de-

claratum videbimus inf. IV, 142 sqq. Juvat tandem observare et hoc, post alios, nisi fallimur : in forma Didonis describenda uno epitheto defungi poetam : *pulcherrima Dido* : tam parum poeta ulteriore pulchritudinis descriptione immorandum sibi esse putabat : nec facile corporis formosi speciem per partes describere ullus poeta, si sapit, laborabit.

EXCURSUS XXI.

De antiquo Italiæ nomine.

I, 530—533. et III, 163—166. *Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt.— OEnotri coluere viri; nunc fama, minores Italiam dixisse ducis de nomine gentem.* Nomina Italiæ omnia a Græcis venisse videntur; an inter incolas toti huic terrarum tractui nomen commune impertitum fuerit ac quale, ignorari, aut verius, nulllum omnino ab initio fuisse, putamus. Ita enim fert rerum hominumque ratio ac mos, ut nomina non imponantur rebus nisi iis aut ab aliis aut inter se discernendis; adeoque nec terris ac regionibus imposita fuere nomina nisi hominum commerciis subnatis; ut aut diversarum stirpium ac gentium sedes designarentur, aut ut accolæ ac fines dirimi ac regi possent. Inventa itaque terrarum nomina partim inter tribules ac populares, partim ab advenis. Prioris generis nomina, id quod ipsa rei ratio credere jubet, ad angustos tractus, quos aliqua stirps, tribus, vel gens tenebat, spectarunt; alia nomina in his substitere, alia inde latius ad proxima quæque loca proferri cœperant. Aliter res se habere potuit in nominibus, quæ ab advenis seu negotiandi seu visendi caussa fines ingressis invenirentur; quippe quæ magnum terrarum tractum jam ab initio declarare possunt, dummodo, fines aut oram ac litus aut populum tam late protendi, primo statim aditu constabat. cf. Exc. II extr. ad lib. VIII. Potuit adeo isti terrarum tractui, quam Italiam appellamus, initio a certa oræ maritimæ parte vel loco facto, nomen impositum esse a Phœnicibus, quod tamen nunc ignoramus. Nomina, quæ tenemus, Græcæ fere originis sunt : verum Græci non nisi exiguos litoris tractus ab initio cognitos habuere. *Saturniæ* quidem nomen, quod Dionysius Halic. I, 34 putabat, vix fuit commune ac vulgare, sed est poetarum; etsi primo ad locum aliquem circa Tiberim spectasse dicitur : v. ad lib. VIII Exc. II extr. *Hesperiæ* nomen, terram ad occidentem sitam declarans, commune fuit cum Hispania; ut satis appareat, Græcis ex omni Europa primam innotuisse Italiam, nec nisi navigatione ad ulteriora facta, Iberiam quoque in notitiam venisse. Reliqua Italiæ nomina, cum certo agro vel certæ regioni, quam primum adierant vel coloniis frequentarant Græci, essent propria, ad remotiores terras, modo angustius modo latius,

tandemque ad totum hunc Alpibus procurrentem tractum fuere traducta. *OEnotria* ab initio fuit ager inter Lameticum s. Terinæum sinum ac Scylacium, qui serioribus temporibus Bruttiorum erat. Appulerunt enim OEnotri Pelasgi in litore hoc Italiæ interiore, atque Ausonibus hinc ejectis protulerunt fines suos primum versus Laum fluvium et Metapontum urbem, mox usque ad Silarum et Bradanum, forte etiam latius; Dionysius quidem hos ipsos Pelasgos ad Latium progressos, Umbris Siculisque expulsis, et cum Aboriginibus permixtos ea loca tenuisse narrat; sed ex opinatione ita statuens; cum non meminisset, alteram Pelasgorum multitudinem in mare Adriaticum evectam aliunde per Umbriam ad ista loca penetrasse. Propter cognationem tamen stirpis, aut etiam secundum illam Dionysio quoque probatam opinionem, OEnotri totam Italiam obtinuisse dici possunt et ipsa Italia *OEnotria*, uti a prioribus incolis *Ausonia*, et a Chonibus, OEnotrorum parte, *Chonia*. Accuratius hæc, etsi primis lineis, secundum Aristotelem de rep. VII, 10 et Strabonem VI p. 391 comparato Dionysio I, 11 sq. 35 sq. post Cluverium a nobis exposita sunt in *Guthriani* operis (*Allgemeine Weltgeschichte*) recensione T. IV p. 75 sq. et al. Successit *Italiæ* nomen, idque paullo serius: *nunc fama, minores Italiam dixisse ducis de nomine gentem;* Ergo Trojani saltem belli tempore in OEnotriæ locum alterum Italiæ nomen successisse, audierat Virgilius. Convenit hoc fere cum eo, quod Dionysius Halicarnassensis habet, XVII γενεαῖς seu ætatibus h. e. 459 annis ante bellum Trojanum, OEnotros Italiam accessisse: etsi hoc conjectura tantum, neque ea satis probabili apposuisse videri debet: cf. Exc. IV ad lib. VII. Add. Commentat. *de fabulis Gr. inter Etruscos* in Tom. III, *Nov. Comm. Soc. Sc. Gotting.* p. 35. 36. Ipsum *Italiæ* nomen ab initio illi parti fuit proprium, intra cujus fines OEnotria principio includebatur, Antiocho Syracusio teste apud Strabonem VI, p. 391, et Dionys. Halic. I, 34, Ab *Italo*, qui ex regibus post OEnotrum gentis conditorem fuit, nomen ductum idem Antiochus tradiderat v. loca laudd. Hellanicus autem Lesbius cum Timæo ap. Gell. XI, 1 aliisque a *vitulis*, ἰταλοῖς (Leguntur eadem in Apollodoro II, 5, 10, sed v. Notas p. 400 sqq.); utrumque tamen conjecturæ potius Græcanicæ, quam acceptæ a majoribus narrationis fidei, deberi videtur. Saltim hoc ex iisdem locis teneri forte potest, circa Herculis Thebani demum tempora Italiæ nomen invaluisse. Omnino super nominis origine multa alia aut commenti sunt aut tradidere veteres. v. Serv. ad h. l. I, 533. adde his Bocharti somnia (*Canaan* I, 33). Siculorum regem appellat Italum etiam Thucydides VI. cf. Cluver. Ital. I, p. 10 sqq., qui tamen frustra conatur efficere, ut Italiæ nomen Latio proprium fuisse videatur. Ceterum, quod in Servianis ad v. 532 lib. I legitur: OEnotria, *ut Varro dicit, ab OEnotro, Sabinorum rege*, videndum est, an a seriore manu inculcatum sit. Consentit enim cum iis, quæ a Catone Anniano p. 6 traduntur.

EXCURSUS XXII.

Auro inclusum ebur, marmor, argentum.

I, 588—593. *Restitit Æneas, claraque in luce refulsit, Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.* Comparationem vulgo male institutam in altera editione deserueram : recte quoque adversus illam disputavit Mejerotto V. C. in Dubiis p. 35. Primum conferenda cum h. l. inf. X, 135 sqq. Homer. Odyss. ζ, 229—235. ψ, 156. 162. De statua ex ebore, argento, vel marmore facta vix recte hæc accipias; quorsum enim pertinere τὸ *circumdatus* dixeris? nam ad inaurandi artificium multo minus bene hoc referas. Cogitandum saltem de sculptura vel anaglypho. Enimvero accipere præstat simpliciter de ornamento aliquo vel cimelio, ex ebore, argento, vel marmore facto, quod intra aliam materiam, h. l. aurum, comprehensum et inclusum est, ut ita auri splendore repercusso interioris materiæ candor et nitor tanto clarius effulgeat. Ad similem modum viri divina oris dignitate ornati species erat tanto magis insignis et præclara, quod *nimbus fulgidus* eum circumdabat. Quod etiam multo magis patet ex altero loco lib. X, 135 sq. *Qualis gemma micat, fulvum quæ dividit aurum* (auro inclusa) *Aut collo decus aut capiti; vel quale per artem* Inclusum buxo, *aut Oricia terebintho Lucet* ebur. Ascanius scilicet inter ceteros pugnantes conspicuus est oris nitore et pulchritudine. At Homerus, e quo uterque locus expressus, dum Ulyssem lotum et unctum nova corporis dignitate enituisse declarare vult, simpliciter *argentum auro inclusum* memorat, versibus tamen nitidissimis; inprimis ad declarandam notionem τοῦ. τῷ περίχευε χάριν, adhibet illud : Ὡς ὅτε τὶς χρυσὸν περιχεύεται ἀργύρῳ ἀνὴρ Ἴδρις—in quo argentum, h. e. ornamentum aliquod et ἄγαλμα, muliebris v. c. ornatus, ex argento, ferruminatione (κολλήσει, συναφῇ), inclusum auro, intelligere in promtu est; in quo argenti nitor ac candor inter aurum suavius ac vividius elucescit; auri enim rutilantis splendore repercusso argenti nitor multo magis effloreseit. Apparet ex his ipsis locis talem argenti aurique in uno opere consociandi usum ac morem viguisse, et placuisse, Homeri saltem ætate: Talis erat calathus Helenæ ex Ægypto apportatus Odyss. δ, 132 τάλαρον Ἀργύρεον· χρυσῷ δ' ἐπὶ χείλεα κεκράαντο. Talis erat crater ibid v. 615. Omnino variis metallis vas vel utensile exornandi morem fuisse declarat v. c. lectus Ulyssis Odyss. ψ, 200. At eboris aurique, inprimis in anaglypho opere, miscendi mos a Græcis Romanisque est frequentatus cf. Ge. III, 26. Cœpit quoque *lignum ebore distingui, mox operiri*: Plin. XVI, 43 s. 84.

EXCURSUS XXIII.

Teucri ad Sidonios accessus.

I, 619—626. *Atque equidem Teucrum memini Sidona venire, Finibus expulsum patriis; nova regna petentem Auxilio Beli : genitor tum Belus opimam Vastabat Cyprum et victor ditione tenebat.* Multa cum arte et sagacitate hæc ex tragicorum fabulis ad majorem rei probabilitatem traduxit poeta. Teucer, redux a Troja, a patre Telamone aspere acceptus, sive quod fratrem Ajacem non esset ultus, sive alia de caussa (v. Serv.), neque in insulam Salaminem admissus, forte Phœbi accepta, profectus, novam Salaminem in Cypro condidit. Plures fuere hujus argumenti tragicæ fabulæ. Nunc ea de re Helena Eurip. 89 sqq. 144 sqq. est consulenda. Extiterunt forte etiam lyrica carmina, unde Horatius I Carm. 7 expressit, nisi is Pacuvium ante oculos habuit. v. Cic. II de Or. 46. Jam Cyprum a Phœnicibus coloniis fuisse frequentatam, atque etiam ditione habitam, vel ipse insulæ situs probabile facit. Forte tamen et historiarum monumenta tradiderant, a Tyriis vel Sidoniis, et quidem a Belo aliquo, Cyprum fuisse bello petitam. Paullo tamen licentius in his, jure quidem suo, versatur poeta. Facit Beli, Tyri regis, sedem *Sidonem*, quæ tamen, Trojanis saltem temporibus, suos reges ipsa habuit (cf. ad *Guthrium* T. I, p. 439). Paridem Sidonem venisse et urbem evertisse, narratum erat in Cypriis, ut ex fragmento Procli Escurial. didici. Accesserat mox ad Cinyram Palamedes in Cyprum missus ad societatem belli petendam : quod ex eodem, ut suspicor, carmine narratur in Alcidamantis Or. in Palamed. p. 73. Fundus erat Iliad. λ, 20—23. Porro *Beli* nomen, tanquam mollius, recte prætulit poeta vero nomini, quod pater Elisæ et Pygmalionis, Tyri rex, habuit *Mutgonis* vel *Matgeni* ap. Joseph. in Apion. I, p. 927, *Mettinum*, *Mettem*, *Methrem* appellant alii, v. ad Justin. XVIII, 4, 3. Adde Serv. ad Æn. I, 343.

EXCURSUS XXIV.

De Ilione.

I, 653. *Præterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim.* Ilionem inter Priami filias ab Apollodoro et similibus memorari non videas, ab Hygino tamen fab. 243 et 109 ex tragœdia scilicet Græcorum aliqua, quæ interiit. Est ibi illa Polymnestori Thracum regi nupta, et ad eam frater Polydorus educandus mittitur. Etiam Pacuvii tragœdia hoc

nomine fuit; et Accii *Ilionen* ex Nonio laudari videas, male ab aliis, etiam a Columna, inter Ennianas fabulas commemoratam. Ex ea dictum illud : *Mater te appello* e Cic. Acad. Qu. IV, 27 et Horat. II Serm. 3, 61 notum. adde Serv. ad h. l. et III, 15. Laodicen frustra huc vocat Cerda, de qua v. Quint. Cal. XIII; 544 sqq. Tryphiod. v. 648 et Pausan. X, 26.

EXCURSUS XXV.

Implere amorem genitoris.

I, 716. *Et magnum falsi inplevit genitoris amorem.* Videamus paullo accuratius de h. l., in quo mihi dissentiendum est a doctiss. Interprete. Nam, quæ prima legentis cogitationi occurrat, sententia esse videtur hæc, ut Ascanius falsus desiderium patris, a quo absentiam filii impatienter ferente arcessitus erat, primis amplexibus et osculis expleret. Ita *magnum* amorem bene dixit, et *falsus genitor*, est elusus, deceptus, vel simpl. cujus verus filius Amor non esset. *Implere amorem*, ut, *dolorem*, *luctum*, bene dicitur; communius *explere.* Burmannus tamen Corradum, qui ita exposuerat, reprehendit, alteramque rationem proponit, ut sit : *partes filii, patrem vehementer amantis, bene egit*; erga patrem amorem ostendit omnibus numeris ita perfectum, ut is crederet esse verum filii affectum. Sane *amor genitoris* est etiam amor in genitorem; et ut *impleri officium* dicitur, cui satisfacimus, ita *amor* recte videtur dictus *impleri*, cum debitus amor præstatur. Sed primum toti rationi subesse aliquid coacti ac duri videtur; nec, quorsum *magnus* amor pertineat, dicere in promtu est; et Æneæ desiderium potius erat explendum, cujus omnis in Ascanio cura stabat et animus hærebat. Ceterum Servius locum obscure interpretatur, nec Donatus vel Pompon. Sab. quidquam juvant.

EXCURSUS XXVI.

Qui. qualis. quantus.

I, 750—753. *Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa; Nunc, quibus Auroræ venisset filius armis; Nunc, quales Diomedis equi; Nunc, quantus Achilles.* Memnonis (de quo vid. Excurs. XIX sup. ad 489) *arma* nec apud Pindarum, nec apud Dictyn et Quintum quidquam habent præcipui. Apud Hesiodum Theog. 984 Memnon χαλκοκορυστὴς, sed hoc simpliciter *armatus*, ut passim alii heroes. Nisi itaque poeta fabulam parum nunc notam sequutus est, nec commentitum est,

quod in Servianis legitur, a Vulcano facta fuisse ei arma; ad barbaricum exercitus Memnonii apparatum, a Trojano more diversum, referendum est. cf. Dictyn IV, 4 et 5. Quod nisi probare malis, accipienda verba sunt simpliciter, ut sit variata oratio pro vulgari: *multa rogitans — porro super Memnone, et Diomede et Achille.* Similis forma orationis Ecl. VI, 80. 81 *Quo cursu deserta petiverit, aut quibus ante Infelix sua tecta supervolitaverit alis*, pro, quomodo ille narraverit, quemadmodum Philomela primum in solitaria loca fugerit, mox vero, in hirundinem mutata, pristina sua tecta iterum petierit, et circum ea volaverit. Sed, ut in nostro Æneidis loco rationi propositæ non satis confidam, facit primum, quod etiam supra v. 489 *nigri Memnonis arma* memorata singulare quid de armis ejus innuere videntur; tum in hoc ipso loco v. 752 *Diomedis equi* subjecti similiter certa aliqua ratione sunt dicti, etsi nec, illi quidnam præcipui habuerint, dicere in promtu est. Si equi sunt currus, quos Sthenelus regebat: Iliad. δ, 366. 367, non memini ulla insigniore laude eos a poeta commendari. Sin equi sunt Rheso cœso abducti: sup. v. 469 sq., ii Rhesi erant dicendi, non Diomedis; qui etiam aliis equis, Æneæ abductis, superbiebat in ludis funebribus Patrocli, Iliad. ψ, 290 sq. Quod Servius Diomedis equos a Diomedis Thracis equis carnivoris originem ducere dicit, inter Grammaticorum acumina referendum esse videtur. Tandem *quantus Achilles*, quam magnus corporis viribus et animi virtute.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Didonis voluntati morem gerens Æneas, excidii Trojani seriem narrat; ea est hujusmodi: Græci decimo belli Trojani anno attritis jam viribus, virtutique diffidentes, ad dolum confugiunt: nocteque ea, quæ urbis incendium antecessit, fugam simulantes, circa Tenedum latitant, relicto in agro Trojano equo ligneo tantæ magnitudinis, ut portis urbis recipi non posset, ejus utero lectissimum quemque procerum includunt. Trojani partim fraude Sinonis impulsi, partim Laocoontis supplicio territi, diruta muri parte, equum in arce statuunt 1—249. Nocte intempesta Græci a Tenedo profecti, per eam muri ruinam, qua equus erat introductus, urbem invadunt. Sinon reserato equi utero armatos emittit: omnia ferro flammisque fœdantur —267. Æneas interim ab Hectore in somnis admonetur, ut sibi fuga consulat, deosque patrios incendio eripiat —297. Ille tamen, honestam mortem turpi fugæ præferens, frustra in arma ruit: satis feliciter primus impetus succedit Trojanis, donec Corœbi consilium secuti, sumtis Græcorum armis, suorum telis obruuntur —437. Interea Priami regia oppugnatur, Priamusque ipse a Pyrrho Achillis filio interficitur —558. Æneas itaque frustra tentatis omnibus, cum jam nihil spei reliquum esset, sacra Anchisæ patri committit, eoque in humeros suos sublato, assumtisque Ascanio filio Creusaque uxore, fugam arripit —728. Græci a tergo insequuntur. In eo tumultu Creusam uxorem amittit: cujus quærendæ caussa per totam urbem oberranti obvia fit uxoris Umbra, virumque mortis suæ certiorem facit — 794: ipse ad socios revertitur; quo jam magnus virorum mulierumque numerus confluxerat, ejus auspicium, quocunque terrarum abducere vellet, sequi paratus.

CONTICUERE omnes, intentique ora tenebant;
Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto:
Infandum, Regina, jubes renovare dolorem;
Trojanas ut opes et lamentabile regnum
Eruerint Danai; quæque ipse miserrima vidi, 5
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando

2. *Ab alto est* Medic. Pierii. — 3. *renovare jubes regina* Hamb. pr. — 4. *opis* Hugen. — 5. *ipsa* Franc.

Hic et tertius liber Episodium de Trojæ excidio Æneæque erroribus complectuntur, quod præclare poeta intexuit, quippe cum Æneæ fatis inprimis conjunctum, et ad admirationem excitandam natura sua et magna rerum inter homines fama eximie aptum. Quod autem Æneæ narrantis partes tradidit, in eo illud commodi assequutus est poeta, ut tota narratio habeat majorem auctoritatem, magisque miserationem faciat, cum ab eo exponantur res, qui earum *pars magna* fuit ipse; Delectus porro rerum ita relictus erat poetæ, ut proferre tantum ea liceret, quæ vel movent inprimis vel ornatum admittunt; Tandem ipse audientium confessus post sollennes epulas, et Didonis in Ænea hærentis vultus, habet, quod legentis animum quodammodo afficiat. Noctem ipsam, jam provectam, habere quoque, quod mentem teneat, putabat Trappius. Est hic liber inter perfectissimas operis partes ipsius poetæ judicio habitus; quippe quem cum quarto et sexto Augusto speciminis loco prælegerit. v. sup. T. I Vita V. c. 12. §. 46 sq. Quem autem ex antiquioribus poetis ante oculos habuerit Virgilius in excidio Trojæ exponendo, disputatum est in Excursu ad hujus libri princ. scilicet Iliadem parvam cum Euripidis tragœdiis.

1. *Intenti ora tenebant*, ornate, erant intenti; habebant vultus et oculos intentos et conversos in Æneam. Mox v. 2 *altus* tantum ornat. Et erant tricliniares lecti magnificentiæ caussa alti; accedebant pulvini.

3. Cf. Odyss. ι, 12 sqq. et ν, 241. 242, sed in Virgilio omnia ornatiora; ut v. 4 ornate pro: narrando, ut *regnum Trojanum everterint Achivi*, dixit, *eruerint*, et *Trojanas opes*, et *regno* adjecit epitheton, *lamentabile*, quod lamentabile exitium habuit. Eadem expressit Statius suo more Theb. V, 28 sqq.

6 sq. Reluctatur Æneas narrationemque principio deprecatur: nimium enim sibi animum iri commotum harum calamitatum recordatione, quas ne Achivi quidem, cladis auctores, sine lacrimis nar-

Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulixi,
Temperet a lacrimis! et jam nox humida cœlo
Præcipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
Sed, si tantus amor casus cognoscere nostros, 10
Et breviter Trojæ supremum audire laborem;
Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit;
Incipiam. Fracti bello, fatisque repulsi,
Ductores Danaum, tot jam labentibus annis,

7. *diri* Goth. tert. *Ulixi.* vulgo *Ulyssei* Franc. *Ulixis.* Goth. pr. et tert. et edd. nonnullæ *Ulyxei.* At *Ulixi* scriptura est Medic. Romani aliorumque codd. etiam Prisciani apud Heins. scilicet pro *Ulixei;* sic *Oronti* l. 220. inf. 30. *Achilli* cf. ad Ecl. VIII, 70. Habet scriptura *Ulixes* vel *Ulixeus* auctoritatem codd. (v. ad Ovid. Epp. I, 1) non rationem: nam ex Ὀδυσσεὺς saltem fieri debuit *Ulysseus.* — 8. *Temperat* Gud. et Goth. sec. — 10. *Sed cum* Hamb. pr. *Et si* Franc. *agnoscere* Gud. cum aliis vett. ap. Pierium. *cognoscere tantos* Græv. in marg. vel. *c. tantos.* — 12. *luctumque* sec. Moret. Parrhas. et ed. Ven. præter aliquot codd. Pier. et Donatum, quod mireris Burmannum probasse, inprimis post Catrœum; nam est vulgare et tenue præ altero, ubi de horrore (h. l. ex recordatione rerum tristium; itaque *luctus*) et aversatione rei ingratæ et molestæ agitur. Quod proprie de membris vel de sanguine dicitur, ad animum transfertur. *luctus* Carisius habet, notante Pierio.

raturi sint; noctem præterea extremam (cf. Od. λ, 329 sqq.) vix longam narrationem ferre — *quorum pars magna fui,* quarum calamitatum magna pars me ipsum attingit, ad me spectat. Nam præcedit *miserrima.* Alias is, qui princeps in rebus agendis est, erit *pars rerum. Myrmidones* et *Dolopes* ad Achillem et Neoptolemum ejus f. spectant. vid. Iliad. β, 684. cf. inf. 29. *durus* autem Ulysses, ut *sævus* III, 273 (melius h. l. quam, si *patiens*). *miles Ulixi,* h. e. Ithacensium aliquis. Mirum est, quod de Achemenide (vide lib. III, 614) hoc accepisse Asinium Pollionem memorant Servius et Pomponius. Imitatus h. l. Silius II, 650 sqq.

8. 9. Nox descendit in Oceanum, quasi cursu per medium cœlum ab occidente ad orientem facto: inde et sidera *cadunt,* occidunt. Vid. Excurs. ad h. l. cf. IV, 351. 352. *Suadent sidera cadentia* somnum elegantius, quam, invitant ad somnum.

11. *Supremum laborem,* cladem, ipsum urbis excidium. Mox *refugit,* ad formam aoristi, exquisite, cum in re, quæ per plura momenta durat, etsi vulgari usu præsens frequentetur, præteritum tamen non minus locum habeat. Locum expressere alii, v. c. Seneca Agam. 416 sqq. E Ciceronis Phil. XIV expressum versum volebat Muretus Var. Lect. V, 3. Saltem similia sunt: *Refugit animus, P. C. eaque formidat dicere, quæ* —

13. *Fatis repulsi:* quoniam fatale erat, non nisi post novem annos Trojam capi. v. Iliad. β,

Instar montis equum divina Palladis arte 15
Ædificant, sectaque intexunt abiete costas;
Votum pro reditu simulant: ea fama vagatur.
Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includunt cæco lateri, penitusque cavernas
Ingentis uterumque armato milite complent. 20
Est in conspectu Tenedos, notissima fama

15. *divinæ* Menag. pr. — 16. *factaque* Ven. — 18. *dilecta* Gud. a m. pr. — 20. *ingentis* Heins. scripsit cum veterrimis et Prisciano. — 21. *Tenedus* Rom. cum al. antiquis ap. Pier.

313 sqq. 15. 16. De Equo Trojano vid. Excurs. ad h. v. *Instar montis*, ad montis magnitudinem; breviter magnam imaginem rei animo objecit, statim ab initio. *Palladis arte*, ὑποθημοσύνῃσι. — τὸν Ἐπειὸς ἐποίησεν σὺν Ἀθήνῃ. Odyss. Θ, 493. *intexunt costas abiete secta*, h. e. trabibus abiegnis, tantum ad declarationem ulteriorem τοῦ *ædificant* spectat. *intexunt* simpl. est *texunt*. *Texere* autem de trabibus junctis et in fabrica e ligno, inprimis navium, frequens est. v. Cerda. cf. inf. 112.

17. Sparserant famam, equum hunc Palladi esse positum, votis pro reditu susceptis. Hoc, ut poeta, extulit. Servius *votum* pro participio habet, id est vovisse pro reditu. Ibidem: *Accius in Deiphobo inscriptum dicit: Minervæ donum armipotenti Danai abeuntes dicant.* cf. Hygin. f. 108 et ibi not. Quod hic ex voto equus dicatus dicitur, non repugnat iis, qui ad Palladem placandam exstructum dicunt Quint. XII, 38. 370. In idem etiam consentit Virgil. infra v. 162 sq.

18 — 20. Ductores Danaum *sortiti*, sortitione facta, *includunt huc cæco lateri*, h. e. in latus, h. e. corpus equi occultum, in quo occulti latere poterant, *delecta virorum corpora* exquisite pro, *viros delectos;* hoc idem declarative exornavit in iis quæ subjicit; *penitusque cavernas milite complent.* Ornate omnia pro, equo huic includunt delectos viros. Fuerunt autem Ulyssis præcipuæ ea in re partes. Odyss. Θ, 494 Ὅν ποτ' ἐς ἀκρόπολιν, δόλον, ἤγαγε δῖος Ὀδυσσεύς, *duxit, fecit, ut duceretur in arcem*, et sic ceteri, ut Quintus XII, 22 sq., apud quem Calchas vates primus fraudis auctor est, modum et rationem fraudis Ulysse subjiciente, at apud Tryphiod. 44 sqq. Helenus Troja profugus. Tandem observasse non pœniteat, quam ornate poeta equum extulerit ejusque notionem quam mirifice variaverit; quod jam Serv. ad v. 230 et Cerda ad h. l. monuit, ut *cavernam, uterum, latebras, curvam compagibus alvum* et sic porro.

21 — 23. *Tenedos* insula, olim *Leucophrys*, agro Trojano prætenta XL stadiis a continente abest. *dives opum* propter incolarum divitias; nisi ad templum maxime

Insula, dives opum, Priami dum regna manebant;
Nunc tantum sinus, et statio male fida carinis.
Huc se provecti deserto in litore condunt.
Nos abiisse rati, et vento petiisse Mycenas. 25
Ergo omnis longo solvit se Teucria luctu.
Panduntur portæ; jùvat ire, et Dorica castra
Desertosque videre locos litusque relictum.
Hic Dolopum manus, hic sævus tendebat Achilles;
Classibus hic locus; hic acie certare solebant. 30

22. *manerent.* Bigot. — 24. *projecti* Longob. sed est : *huc provecti condunt se.* In Goth. tert. *condunt* in marg. vel *ponunt.* — 25. *Vos et abisse* ed. Ven. *ventoque petisse* Menag. pr. et Leid. *abisse* et *petisse* etiam in Romano. — 26 *solvit longo se* Montalb. *se* deest Moret. sec. *posuit se* Schol. Horat. IV Od. 6, scilicet explicuerat per *posuit luctum.* — 27. *ad Dorica c. Desertosque locos, litusque videre relictum* Wittian. — 29. *scævus* Franc. ut al. *Ulixes* pr. Hamburg. — 30. *acie*

Apollinis Sminthei respicit, quod in insula erat, Iliad. α, 38. Eodem, quod *notissimam* (*fama* poetice ornat) vocat, pertinere puto. nunc tantum *sinus et statio*, h. e. ea vastities in insula facta, ut ea hoc uno nota sit, quod *naves* tempestate jactatæ in litorum recessu, quem *sinum* appellat, *stationem*, etsi *parum tutam*, habeant. Eodem mox spectat *desertum litus*, quo condunt se Achivi. Dubitatum esse video, verene hæc et ex natura situque locorum dicta sint. Nunc autem per eos, qui hæc loca adierunt, in compertis habeo, ex locis illis, quæ Ilii vestigiis assignari solent, (*Buvarbaschi*) Tenedum haud dubie prospici; et esse in ejus litore australi stationem navium, quæ earum conspectum oculis ex Ilio prospicientium eripiat.

25—30. *Mycenas* pro vulgari, Græciam. *vento*, vento secundo. *omnis Teucria* sc. *gens*, ait *Serv.*, omnes utique Trojani. Malim de *regione* accipere. Sic *Dardania*, v. c. 282, pro ipsis Teucris, *solvit se luctu* : exquisitius quam solvere, deponere, finire luctum. *solvere* autem de *luctu* dictum, quoniam dolor, tristitia, mœror, congelare, contrahere, adstringere, vincire, dicuntur. cf. Burm. — 27. *Dorica castra.* Habet hoc a serioribus poetis. Homerus Achæos, Argivos vel Danaos, memorat. *Dorum* nullæ fuere opes, nisi postquam cum Heraclidis in Peloponnesum descenderant, LXXX annis post Trojam captam. Porro observa poeticum ornatum v. 27. 28 pro, *castra deserta et relicta.* Homerus etiam hoc addit, castris ab ipsis Achivis fuisse ignem subjectum. Odyss. θ, 501. Sequitur in Quintus Cal. XII, 331 et 30, Tryphiod. v. 138. 207 sqq. et ceteri. — 30. *classibus*, h. e. navibus in terram subductis. cf. Fabrett. ad tab. Iliac. p. 323. *Dolopum* v. ad v. 7. Sequitur autem poeta eos, quos Eustathius memorat Dolopes Myrmidonibus Achillis

Pars stupet innuptæ donum exitiale Minervæ,
Et molem mirantur equi, primusque Thymœtes
Duci intra muros hortatur, et arce locari;
Sive dolo, seu jam Trojæ sic fata ferebant.
At Capys, et quorum melior sententia menti, 35
Aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
Præcipitare jubent, subjectisve urere flammis:

Heins. e melioribus, inprimis Rom. Medic. Gud. vulgo *acies*, quod præter codd., inter quos omnes Gothani, Rufinianus de Schem. Lex. p. 33, nec non Pomponius Sabinus agnoscunt. Burmannus utrumque illustrat. Sed dicendum: *hic acie certare solebant* esse exquisitius adeoque poeta dignius; alterum prosaicum. — 32. *Thymœtes* varie corrupta vox in libris. v. apud Heins. et Burm. Sed est Θυμοίτης. — 33. *inter* Ven. *infra* sec. Moret. *in arce* qu. Moret. — 34. *manebant* pr. Hamb. *parabant* alter. *volebant* Montalb. sed vide Burm. Trappius, non adeo inelegantis vir judicii, versus malebat sic disponi: *Et molem — Sive dolo — Duci intra*, quod mollius quid habere ipsi videbatur. Recte quidem. Sed, ut nunc est, gravior est oratio. — 35. *m. s. surgit* sec. Hamb. ex I, 582. pro *menti, cordi* Goth. tert. — 37. *jubent* habet codd. et grammaticorum auctoritatem; non minus tamen gravis est fides τῷ *jubet*. v. Heins. Mox legebatur: *subjectisque u. f.* Recte inter Serviana

accensos credidisse: etsi Iliad. β, 684 non memorantur. At sub Pelei ditione Dolopes fuisse, quibus Phœnix præficitur, intelligitur ex Iliad. ι, 480. *tendebat*, tentorium habebat. militare verbum. cf. Cerda. Ceterum comparandus cum poetæ verecundia notus Ovidii lusus Epist. I, 31 sqq. *Atque aliquis posita monstrat fera prœlia mensa — Hac ibat Simois* etc.

31—34. *instupet—miratur* male argutantur; est poetis utrumque idem, et jungunt talia, modo ad varietatem orationis et copiam, modo ad ornatum vel vim addendam, eadem notione aliter atque aliter exposita. *innuptæ*, epitheton manifeste expressum ex Eurip. Troad. 536 χάριν ἄζυγος (h. e. ἀγάμου, παρθένου), h. l. tantum ornat; ad rem nihil facit, *donum Minervæ*, h. l. quod oblatum Minervæ: *Serv.* etsi serius hoc comperiunt Trojani inf. 183. Sapientius autem Virgilius de equo consilia inire Trojanos facit, antequam in arcem deductus erat, quam apud Homerum deducto jam in arcem equo: Odyss. θ, 504 sqq., e quo loco pleraque hic expressa. *Thymœten* nominat ex auctoritate Euphorionis, quantum quidem ex Servio ad h. l. constat: fuit is inter senes Iliad. γ, 146 recensitos. Apud Quintum II, pr. Penthesilea cæsa suadet urbem relinquere. — *arce locari*, puta in templo, tanquam manubias.

35—39. Ornate singula. Capys et quibus melius consilium placebat. *tentare* exquisite pro explorare equi cavitatem. *Vulgus scinditur in studia contraria*, in diversas partes; additur ad ornatum, *incertum*. *Capys* videtur esse is, qui mox inter Æneæ comites fuit; sup. I, 183. X, 145.

Aut terebrare cavas uteri et tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria volgus.
Primus ibi ante omnis, magna comitante caterva, 40
Laocoon ardens summa decurrit ab arce;
Et procul, o miseri, quæ tanta insania, cives?
Creditis avectos hostis? aut ulla putatis
Dona carere dolis Danaum? sic notus Ulixes?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi, 45
Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos, venturaque desuper urbi;
Aut aliquis latet error; equo ne credite, Teucri.
Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentis.
Sic fatus, validis ingentem viribus hastam 50

— *disjunctiva quæ hic esse debuit,* mox tamen: — *Antiqua tamen exemplaria vé habere inveniuntur.* Nec dubito, *ve* esse scribendum: etsi passim viri docti repugnant et *que* disjunctive poni aiunt. Nam diversa haud dubie inter se apponuntur. Ita et ἠὲ — ἠὲ Odyss. l. c. 40. *ante alios* aliquot Pieriani. At Goth. alter: *primus ibi juvenum,* notabilis lectio. Sic enim durum illud, quod τῷ *ante omnes* inhærere videbatur, sublatum esset; et possit hoc ex glossa irrepsisse videri; jungendum adeo: *juvenum magna c. caterva* — 41. *Lauchoon, Laochon, Lachoon, Laucon,* hic et infra, aberrationes codd. *Laucoon* Medic. semper. Et v. 230. *Laocounta* Dorvill. — 42. *infamia* alter Menag. sollenni varietate. *Burmannus.* — 43. *aut illa* Goth. alter et tert. — 44. *et sic* Menag. pr. — 45. *hic* sec. Moret. *incluso* Wallian. — 46. *Aut hæc.* Vide an accomodatius sit: *atque hæc.* Nam pro diversis haberi nequeunt. — 47. *domus* Leid. — 48. *nec c.* aliquot. Donati auctoritate a nonnullis male distinguitur: *latet error equo; Ne.* v. Heins. et Pier. — 49. *hæc dona* Parrhas. — 50. *validis contorquet viribus* sec. Moret.

40. De Laocoonte v. inf. 201 sqq. *primus ante omnes,* quia sequitur, *magna comitante caterva,* quam turbam ille decursantem *ardens* ira antevertebat. cf Burm. *Arx,* Πέργαμος ἄκρα. unde prospectus versus litus.

46. Ut sit pro turri rotis subjectis muro admoveri solita, ut demisso ponte escensus fiat in murum. — 47. Ut, qui inclusi sunt, ex ea, tanquam ex turri, speculari urbem et desuper ex altiore loco in muros desilire possint. *error* mox pro fraude, exquisite. — 49. H. e. habeo Danaos suspectos etiam, cum ultro offerunt dona.

50. *Validis viribus* pro magnis. Mox ornatissime iterum equum ligneum declarat. In *latus* et *alvus,* quæ in unum juncta, non est argutandum. Junguntur a poetis synonyma sine omni subtilitate. Etiam Tryphiod. 61 Ποίει δ' εὐρυτάτης μὲν ἐπὶ πλευρῆς ἀραρυῖαν Γαστέρα. Infra v. 231 *tergum* ponitur. In partium ac formarum generumque designatione summam libertatem ora-

In latus inque feri curvam compagibus alvum
Contorsit. Stetit illa tremens, uteroque recusso
Insonuere cavæ gemitumque dedere cavernæ.
Et, si fata deum, si mens non læva fuisset,
Impulerat, ferro Argolicas fœdare latebras; 55
Trojaque nunc stares, Priamique arx alta maneres.

51. Quantopere veteres Grammatici in *feri* trepidarint, ex lacinia intelligitur, quam Pomponius h. l. ex vett. Scholiis servavit: FERI, *idest, equi nam lib. VII, 489 ferum appellat cervum. Apronianus legit* Ferit, pro *percussit curvam alvum in compagibus* (hoc in Cod. Mediceo habetur, quamquam a nemine adhuc notatum). *Alii legunt* Feri, *ut sit ferus, feri, pro equo, ut fera, feræ,* pro *quadrupede. Alii legunt Feri, ut sic sit, id est feram, propter verba similiter cadentia* (ut sit pro *feram curvam alvum*) — Porro *feri c compaginis a.* MS. Prisciani p. 134 notatum in Collect. Sax. *alvom* Gud. — 52. *Intorsit* sec. Rottend. quod defendi possit *recuso* Reg. a m. pr. et tert. Mentel. cum binis Goth. *recluso* pr. Hamb. et sec. Moret. perperam. — 53. *sonitumque* Bigot. ex interpret. *catervæ* Sprot. pro var. lect. quod prima fronte arridere potest, si v. 243 memineris: *utero sonitum quater arma dedere.* Sed nec *gemitus* nec *cavæ* respondent. — 54. *non cœca* duo Guelpherb. in Collect. Sax. — 55. *Impulerant* Hugen. male. *tentare latebras* Hamb. pr. pro var. lect. repetitum, ut. Burm. monet, ex v. 38. *aperire* Hamb. sec. *fodere* Goth. tert. ex interpretatione. v. not. — 56. *staret et maneres,* hoc a m. pr. Medic. ad Servianam normam: « Si *staret* legeris, *maneres sequitur, propter* ὁμοιοτέλευτον. » Etiam alii codd. variant. v. Heins. Sed *stares* — *maneres* Romanus, omnes Pier. aliique probi codd. Pomponius Sabinus hæc habet: *staret* et *maneret* legit Apronianus. Esset tamen hoc altero vulgarius.

tionis poeticæ indoles ac ratio fert. *ferum* exquisite dixit pro equo, ut docent Lexica et viri docti ad Phædrum. cf. h. l. Cerda ac Petron. 89, 12. *alvus curva compagibus* h. e. ex compage lignorum curvorum. *stetit tremens,* pro contremuit. *utero recusso,* repercusso. *cavernæ,* doctius quam caverna h. e. equus cavus, κοῖλον δόρυ. Odyss. Θ, 507. *gemitus* pro sonitu resultante.

54 sq. *Et — impulerat.* Et sane impulisset Laocoon Trojanos, effecisset, ut equi latera refringerent, puta securi impacta etc. et interiora aperirent. Enimvero, *ecce manus juvenem* etc. *si fata deum non fuissent.* h. e. si fatale non fuisset (Αἶσα γὰρ ἦν etc. Odyss. Θ, 511. Quintus Cal. Palladem nominat XII, 387). *mens læva,* stultitia Trojanorum. v. Ecl. I, 16. Forte tamen melius junxeris: *mens non læva* h. e. sana, si fatum et mens sana fuisset. *si fata fuissent* inf. v. 433. cf. III, 16. *Argolicas latebras,* equus quo latebant Argivi. *fœdare,* exquisite pro lacerare, ut aliis in locis de vulnere, aut mutilato corpore, ut αἰσχύνειν, λωβᾶσθαι, sed et simpl. pro vulnerare: v. inf. III, 241 et ibi not. VII, 575; unde et cum ea voce jungitur: II, 286. h. l. diffringere et dissolvere machinæ compagem. ad verbum omnia expressa apud Petron. c. 89 v. 20 sq.

Ecce, manus juvenem interea post terga revinctum
Pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidæ: qui se ignotum venientibus ultro,
Hoc ipsum ut strueret, Trojamque aperiret Achivis, 60
Obtulerat, fidens animi, atque in utrumque paratus,
Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.
Undique visendi studio Trojana juventus
Circumfusa ruit, certantque inludere capto.
Adcipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno 65
Disce omnis.

57. *manu* Montalb. *juvenum* duo ap. Burm. cum Rufiniano edit. Steph. male. — 59. *Dardanidem* sc. regem, ap. Barth. Advers. XII, 2, e quatuor libris. *quis se* Servius, cum septem apud Heins. et Leid. pro var. lect. Goth. tert. a m. pr. pro *quibus;* quod placebat Tollio ad Auson. p. 566. sed vulgata lenius decurrit. — 60. *ut* deest Moret. pr. *instrueret* Goth. tert. *fidensque* pr. Moret. *fidens animo* Romanus. *ad utrumque.* Oudart. v. Burmann. quod vulgare foret. — 62. *versare dolo* Longob. Rottend. a m. pr. Sprot. pro div. scriptura. Leid. a m. sec., quibus adde Servium. Hoc ita dici posse docet Burmann., nec de eo dubitatur: quid? quod etiam doctius ita dicetur: *versare dolis Trojanos*, uti, *versare animum consiliis, curis* pro, curas animo; ut et Græci, v. c. quod modo in manu habemus, Tryphiod. 112 Αὐτὰρ ὁ δαιμονίῃσι νόον βουλῇσιν ἑλίσσων. At h. l. ultima littera a sequentis voc. initio intercepta esse videtur. *certæ morti*, quod ipsa ratio monstrabat, Heins. recepit ex Nonio Marcello, Longob. Pierii, Moret. sec. et Rottend. tert. Vulgo *certe*. Notabilis Pomponii Sabini nota: *certe* adverbium est: sic legit Apronianus. — 64. *certatque* Romanus Witt. et Parrhas., sed alterum doctius. — 65. *Aspice* Dorvill., male. *Accipe* est audi, ut sæpe. *crimen ab. u.* ed. Junt. Habuit idem in suo codice Donatus: legitur et in Servianis. sed ab interpolatore est: *A. n. D. insidias et crimen; ab uno Disce omnes.*

57. De Sinone episodium: v. Excurs. IV. eum *trahebant*, cum festinatione adducebant, ut VI, 753 *Conventus trahit in medios.* Serv.

59—62. Qui se iis ultro obtulerat. Reliqua amplificandi et ornandi studio adjecta. *hoc ipsum ut strueret*, sc. ut adduceretur ad regem. *struere* voc. insidiarum et doli. v. Cerda. *fidens animi* exquisitius quam, *animo;* et hoc pro prosaico: animo fidenti; vel fidens, confidens. *versare dolos*, ut, consilia, curas, h. e. agitare, h. l. cum adjuncta notione, efficere, ad exitum perducere.

63. 64. Ornatius quam Quintus Cal. XII, 356 ἄλλοθεν ἄλλος Μέσσον ἐκυκλώσαντο περισταδόν. *circumfusa ruit*, ornate, pro circumfunditur. *certant illudere capto*, h. e. certatim illudunt, contumeliis afficiunt, αἰκίζουσι.

65. *Ab uno crimine disce omnes*, exquisite pro vulgari *ex* unius scelere, et h. l. quidem fraude, ex uno exemplo, cognosce, quales, quam perfidi omnes Danai sint. Ita simpliciter accipio.

Namque, ut conspectu in medio turbatus, inermis,
Constitit, atque oculis Phrygia agmina circumspexit:
Heu, quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora possunt
Adcipere? aut quid jam misero mihi denique restat? 70
Cui neque apud Danaos usquam locus; et super ipsi
Dardanidæ infensi pœnas cum sanguine poscunt.
Quo gemitu conversi animi, compressus et omnis
Impetus. Hortamur fari, quo sanguine cretus,
Quidve ferat; memoret, quæ sit fiducia capto. 75
Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur:

67. *in* abest a multis codd., etiam Gud. — 68. *Phrygia circum agmina spexit* Moret. pr., quod non de nihilo est, judice Heinsio; eodemque Venetus alludit: *Phrygia circum agmina vidit.* utrumque tamen interpolatoris esse videtur, qui metro consultum esse volebat. Hamb. un. *Ph. a. circum vidit* ex glossa. *spexit Ph. a. circum* alter Goth. — 69. *quæ me tellus* Cuning. ex citat. ap. Quintil. IX, 2 *quænam nunc tellus* Moret. pr. *possent* alter Hamb. — 71. *unquam* edd. Junt. perpetuo lapsu. *et super*, h. e. præterea, bene Pier. et Heins. ex librorum opt. consensu defendunt. Vulgares, *insuper.* duo Moret. *et insuper.* — 73. *compressi* unus Guelpherb. in Collect. Sax. *comprensus* Dorvill. — 75. Interpunctione locus adjuvandus. Male distinguitur; *Quidve ferat memoret*, qua oratione nihil jejunius post *hortamur fari. memorem* alii legunt in Servianis. *cepto* Zulich. a m. pr., cui Burm. favere ait VIII, 15. *Quid struat his cœptis.* — 76. Versus hic abest a Medic. et Mentel. pr. item a Witt. In Mentel. sec. Gudiano, Rottend. pr. Græv. et Regio ab alia manu est scriptus. Etiam rationibus eum deturbat sede Heins., quod lib. III, 612 iterum legitur, et quod Sinoni, homini audaci, non conveniat, *deposita formidine*, et quod v. 107. *Prosequitur pavitans.* Ei accedit Brunck. adde similia apud Cerdam. Enimvero, ut hæc satis gravia sunt, ita non minus altera parte sunt quæ moram faciunt: fingit Sinon et hoc, quasi deposuerit formidinem; ut v. 67. *turbatus constitit*, h. e. qui vellet videri turbatus (*timentem turbatumque oculis* Æn. VIII, 222). Nec h. l. bene abesset versus: nec ita abrupte verba ordiri solent loquentes apud nostrum. Etiam Quintus XII, 365 ὁ δ' ἐνθέμενος φρεσὶ κάρτος, Τοῖά δ' ἄρ' ἐν μέσσοισι δολοφρονέων ἀγόρευσε. Et potest casu versus in uno apographo omissus esse. Nam Mediceus, Gudianus, Rottendorphius primus, nec non Menteliani, unam faciunt familiam, ut multis locis cognovimus. Enimvero ex Pomponii scholio, ad h. l. referendo, didici, Apronianum, e cujus recensione Mediceus Codex est, versum sustulisse, quod Virgilii esse non putabat: quod ita

69. Quorsum confugiam? 71. 72. Et quem, tanquam hostem, insuper ipsi Trojani extremis afficient suppliciis. *pœnas cum sanguine*, h. e. vita ipsa, *poscunt.*

73. *Conversi* h. l. mutati. — 75. *quæ sit fiducia capto* pro *ei;* num habeat, quod ad veniam impetrandam afferre possit. Similis oratio inf. III, 608 sq. Ex v. 59. 60. 61 sensum infert Burm., qua fiducia se ipse captivitati obtulisset. At *fidens animi* ibi alium sensum habet.

Cuncta equidem tibi, Rex, fuerit quodcumque, fatebor
Vera, inquit; neque me Argolica de gente negabo:
Hoc primum; nec, si miserum Fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget. 80
Fando aliquod si forte tuas pervenit ad auris
Belidæ nomen Palamedis, et incluta fama

accipiendum: Mediceum hoc versu carere, quem ille pro Aproniana lectione habebat. Itaque judicium grammatici habemus, non auctoritem criticam. — 77. *quidem* Medic. Pierii. v. h. l. Burmann. *fuerit quodcunque* Pierius et Heinsius, optimorum codd. et Phædri, Servii, Donatique auctoritate defendunt. Vulgo, *fuerint quæcunque.* — 78. *Vera, nec Argolicà me jàm de* ed. Ven. ab interpolatore, qui *inquit* non ferebat post *fatur.* — 79. *ne si* Ven. et ed. Ven. — 80. *fingit* Gud. e tribus aliis. *fingat* ed. Ven. *finxit* Goth. tert. *jam vanum et mendacem* Dorvill. — 81. *aliquod* præclare Heins., sc. *nomen*; ex optimis codd. Vulgo etiam apud Grammaticos *aliquid.* v. Heins. et Burmann. — 82. Carisius notat, veteres legisse *Belida*, quomodo Σιμωνίδα et Λεωνίδα pro Λεωνίδου et Σιμωνίδου dicebant, notante Heinsio. In Zulich. pro div. lect. *Nauplide.* In *Belidæ* pro *Naupliadæ* prosodia hæreo ambiguus inter rationem grammaticam et usum. Si a *Belus* est, esse debet media brevis *Belides*: ut Æolides, Phylacides. Nec producta illa esse potest, nisi, ubi orta vox fuerit ex ευς vel ης. v. Etymol. M. in Ἀτρείδης. Aut itaque dicendum, patronymicum h. l. ductum esse a Βηλεὺς, quod non occurrit; aut formandum *Beliades*: quod non magis occurrit; sic etiam Danaides à Belo dictæ *Belides*, non *Beliades*. Cum igitur et hoc exemplo careat; omnino autem permutationem duorum Naupliorum epitheton illud arguat (v. Exc. IV* ad h. l.): statuere malebam, vitium lectioni insidere, et amissa priore syllaba *Belidæ* superesse ex vetere lectione *Naupliadæ*; hoc etiam Brunck. reposuit. Inter hæc tamen non

77. Hæc Sinonis oratio eximio artificio est composita, quod facile in singulis declarabit interpres, vel unusquisque sibi lector. A veris incipit dicere et in falsa desinit, ut bene Serv. Nota enim erant et confessa, quæ de Palamede et Ulyssis odiis narrat; verum etiam Calchantis responsum; sed a Tragicis fere ad Polyxenæ sacrificium in Achillis tumulo tractum. Præterea, ut animi audientium tanto magis capiantur, etiam miserationem movet; inprimis v. 137 sqq., quos sine motu animi vix perlegas. Videtur hæc oratio, nisi ex tragœdia est ducta, tota Virgilio deberi. Certe in iis, quos habemus, Quinto Calabro et Tryphiodoro, qui exscripsere veteres, Quintus quidem propius ad nostrum, a Sinone ea, quæ in fraudem finxerat, simpliciter exponuntur. *Cuncta fatebor vera*, vere, *fuerit quodcunque* h. e. quicquid evenerit, mihique exinde acciderit. Bene Serv. *i. e. quicunque me sequatur eventus.*

79. *Hoc primum* sc. verum fatebor. Sic junge. Reliqua ex Accio in Telepho sumta Macrobio teste Sat. VI, 1 *Nam si a me regnum Fortuna atque opes Eripere quivit, at virtutem non quiit.*

81 — 85. *Fando* h. e. narrando, aliorum narratione. Formula exor-

Gloria: quem falsa sub proditione Pelasgi
Insontem, infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere neci; nunc cassum lumine lugent; 85
Illi me comitem, et consanguinitate propinquum,
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
Dum stabat regno incolumis, regumque vigebat

ausim quicquam movere: nam etiam Statius VI, 291 *Belidæ fratres*, et Ovid. Ep. XIV, 73 *surge age, Belide* commemorare *Tyrrhidæ* inf. VII, 484. a *Tyrrhus*, nam hoc verius *Tyrrheus* legi arbitror. At Ovid. in Ibi v. 503 *Quique Lycurgiden letavit;* huic quid faciemus? Et sunt alia, quæ in his variant: ut docte nuper pluribus declaravit Ouwens, eruditus vir, in Noctib. Hagan. III, 23, ut in multis duplex forma admissa esse videatur. Hæc igitur et similia dicendum est observanda esse, non mutanda. Ita et illud: quod male me habuit, Mars *Gradivus* prima longa a *gradiendo*: Æn. V. 208 *trudes* a *trudendo*, *disertus* a *disserendo*. cf. ad Ge. IV, 355. — 84. *qui* vitium est edit. Gotting. *quos* pr. Hamburg. f. *quod*, ut est in Goth. tert., qui porro: *bella vocabat.* — 85. *Dimisere* multi h. l. ut alibi, male v. Heins. et Burm. *nec* c. Goth. tert. — 86. *et* deest sec. Hamb.; id quod ipse malim. *et sanguinitate* Parrhas. et Ven. Pro declarativa particula *et* h. l. est habenda, ut conjicere necesse non sit: *ut c. pr.* — 87. *in annis* Witt. *ab armis* Bigot. Idem fere versus inf. III, 595. — 88. *regio incolumis* Goth. tert. a pr m. *regumque* Heins., secundum optimos codd. Vulgo *regnumque*. Obscurior versus, in quo

dii etiam apud alios obvia: v. c. Apollon. II, 1141, ubi Brunck. notavit Ovid. Met. XV, 497. *gloria inclita* adjecto *fama*, per famam, auditionem, narrationem, ornatum est. *Pelasgi* h. l. Achivi, seriorum Græcorum more. Nam Homerus nunquam ita: agnoscit ille tantum Pelasgos in Thessalia Larissam incolentes Il. β, 840: porro Pelasgos inter Trojanorum socios cum Lelegibus, Cauconibus et aliis: Iliad. κ, 429. *bella vetabat*, dissuadebat bellum et oppugnationem *Trojæ*. *demittere neci*, exquisite, ad similitudinem alterius formæ: *demittere Orco*, *umbris*, h. e. ad loca infera, ex Homerico: ψυχὰς ἄϊδι προΐαψεν, ubi v. Clark. *falsa sub proditione;* h. e. sub falso crimine proditionis, ut bene Serv. nam litteras ejus ad Priamum datas, sed a se fictas, protulerat Ulysses. *cassum lumine*, privatum vita, antique et docte. Palamedes hic Nauplii f. *Belides* h. l., quoniam ejus avia Amymone, Danai filia, Beli neptis. v. Excurs. ad h. v. Quæ ad h. l. illustrandum faciant, possunt fere ex Ovid. Met. XIII, 56 — 60 peti; nisi quod ibi alia odii caussa.

86. Ita plures apud Homerum comites dati heroibus. Sic Achilli Phœnix, Ajaci Telamonio Teucer. Versus 87 eximii artificii. cf. inf. III, 614 sq. et copiosiorem locum Ovidii Met. III, 583 — 596. *misit in arma*, h. e. ad bellum. Quod *pater pauper* est, ad amplificationem Homericæ similem pertinet; uti aliis in locis, quod *pater dives* est; nec in eo argutandum. *primis ab annis*, ab initio belli, bene Burm. post Servium.

88. 89. *Dum stabat regno inco-*

Conciliis: et nos aliquod nomenque decusque
Gessimus. Invidia postquam pellacis Ulixi 90
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris:
Adflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens; et me, fors si qua tulisset,
Si patrios unquam remeassem victor ad Argos, 95
Promisi ultorem; et verbis odia aspera movi.

hæsisse quoque acutum judicem Jo. Schraderum e schedis intelligo. — 89 *Conciliis*, Medic. cum melioribus. Alii Consiliis, ut omnes Pieriani, duo ex Goth. Gud. Mentel. Moret. pr. Sane Regum seu Principum de regno deliberantium fuere *consilia*, et ita proprie deberent dici. Sed poetæ videntur id sequi; quod a vulgari usu recedit et ponunt *consilia*. — 90. *fallacis* multi codd. ap. Heins. et Pierium, quem v., quod est vulgare. cf. Bentl. ad Horat. III Carm. 7, 20. *Ulyxi* Heins. h. l. ut sup. v. 7. ubi vide. alii *Ulyxei* vel *Ulyxis*. *infelicis Ulyxis* Zulich. ex VII, 613. — 91. *loquar* unus Leid. a m. pr. *excessit* Longob. *decessit* Puget. *discessit* Zulich. quæ omnia vulgaria sunt. vulgatam lectionem etiam Donatus agnoscit. *ab auris* Exc. Burmann., soliti lapsus. — 92. *adflictans* alii monente Taubmanno. *vita*, erasa littera *m*. Regius Cod. *luctumque* Franc. a m. pr. — 93. *casu* Venetus. — 94. *Nec t. infelix* pr. Moret. *et sors me si qua* ed. Ven. *sors* multi, vitio solenni. — 95. *usquam* duo *remearem* Sprot. *ad agros* idem, sec. Hamb. et Ven. *in agros* Leid. et duo pro div. lect. Malim equidem ita scripsisse, cum de homine privato agatur, non de Diomede, cui tale quid convenientius esset: *si remeassem victor ad Argos*. — 96. Lectio, quam Faber ex Servio ad h. l. exculpsit et Cuning. recepit, *hinc ascita mihi labes*, nihili est et plane nulla. Nam recentior Grammaticus explicuerat vocabulum *adscita* rarius. quod in Servii explicatione occurrit, per vulgare *adsumta*,

lumis, dum erat incolumis, Palamedes. Durior oratio pro: dum erat incolumi regno, h. e. potestate seu auctoritate, quam habebat; aut *dum regnum ejus stabat, erat incolume*; ut *regnum* sit auctoritas, qua quis *regnare* dicitur, hoc est, potens esse, opibus valere. Esto ergo: quamdiu ille erat incolumi inter ceteros Achivorum principes auctoritate, unde ille quoque *vigebat*, valebat, *in conciliis regum*; etiam ego propter Palamedis cognationem in aliqua dignatione fui habitus. *stare* dicuntur, qui florent rebus prosperis, auctoritate, opibus; ut notum. Summa autem Palamedis erat sapientiæ ac consilii in principum consessibus auctoritas; quippe σοφώτατος ἀνδρῶν, et multarum rerum, etiam literarum, inventis clarissimus. etiam nos *aliquod nomen* ac *decus*, h. e. honorent, *gessimus*, habuimus.

90—93. *Pellax* Ulysses exquisitius quam fallax, qui in fraudem pellicit. v. Cerda et var. lect. Est Homer. πολύμητις. ποικιλομήτης. *superis ab oris*, e vita, ad loca infera. sup. 85 *Demisere neci*. v. 92. 93 pulchri versus. *in tenebris*, inclusus domi, vitatis hominum conventibus.

96. *Promisi ultorem*, minatus sum: ut alibi quoque. v. Serv h.

Hinc mihi prima mali labes; hinc semper Ulixes
Criminibus terrere novis; hinc spargere voces
In volgum ambiguas, et quærere conscius arma.
Nec requievit enim, donec Calchante ministro — 100
Sed quid ego hæc autem nequidquam ingrata revolvo?
Quidve moror? si omnis uno ordine habetis Achivos,
Idque audire sat est; jamdudum sumite pœnas.

nullo ad ipsum poetam respectu. — 99. *In vulgum ambiguam* Sergius in Artem Donati; sed v. Heins. In altero hemistichio etiam Jo. Scraderum hæsisse, lubens cognovi. — 100. *magistro* Goth. alter. Quia in media sententia interpellat se, inepti quidam in MSS. suppleruut; *Hostia tum* (sum) *miser ac sacras reputatus ad aras*. — 101. *autem* deest fragm. Moret. et ed. pr. Burm. *sed autem*, ut ap. Plaut. Rud. II, 5, 11. *nequiquam* ap. Macrob., ut passim in MSS. v. Pierium h. l. *ignota revolvo* ed. Venet. — 102. *in ordine* Exc. Burm.

l. et Burm. *verbis odia aspera movi* exquisite pro, Ulyssis odium exasperavi, exacerbavi.

97—99. *Prima mali labes* elegantius quam origo vel caussa. κακοῦ δ' ἄρα οἱ πέλεν ἀρχή Iliad. λ, 603: sive ut labes serpentis ulceris vel morbi primam maculam et notam denotet, sive ut primam compagis solutionem, antequam ruina fit. Explicat Justinus Cerdæ laudatus (XVII, 1): *Hæc* prima mali labes, *hoc* initium impendentis ruinæ *fuit*. *Criminibus terrere novis*, eleganter pro crimina nova proferre; eum criminationibus exagitare. *et quærere conscius arma*. Variæ hæc in Servio exposita videas; nam e recentioribus nihil proficias. *Arma* esse possunt consilia, quæ agitabat Ulysses ad depellendum imminens sibi a Sinone periculum, sic *conscius* sc. periculi imminentis; possunt etiam esse fraudes et insidiæ, quas in Sinonem parabat, *conscius*, tacite intra se; aut *conscius* est cum aliis, communicato scilicet cum aliis consilio. Hoc verum videtur, cum statim Calchantem consiliorum socium assumsisse dicatur. *Neque* sane (δὴ, *enim*) *requievit* etc. *Arma* autem dicta de consiliis et insidiis, fere ut *machinæ*, μηχανήματα, μηχαναὶ, τεύχεα. Mox reticere Sinonem summa cum arte, tum, quum maximam expectationem excitasset, facile quisque sentit.

102—104. *Uno ordine*, pro vulgari, *uno loco*, Servius *uno reatu*; et a caussarum classibus vel ordinibus explicationem nimis docte petit. *idque audire sat est*. Varie et hoc exponitur et exponi potest. Placet, *audire id*, esse me unum ex Achivis; et ad primam enuntiationis partem refero: *si sat est*. Ad apodosin retulisse videtur Cerda, ut sit, vel hæc audire satis est, nil ut amplius addam necesse. Sed *id* et *que* et *audire* pro *audivisse* valde duram orationem efficerent. Manendum adeo in prima interpretatione, quam et Servius agnocit. Mox *jamdudum* ita positum, ut possit per *quam primum* exponi, ut sæ-

Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridæ.
Tum vero ardemus scitari et quærere caussas, 105
Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgæ.
Prosequitur pavitans, et ficto pectore fatur.
Sæpe fugam Danai Troja cupiere relicta
Moliri, et longo fessi discedere bello.
Fecissentque utinam! sæpe illos aspera ponti 110
Interclusit hiems, et terruit Auster euntis.
Præcipue, quum jam hic trabibus contextus acernis
Staret equus, toto sonuerunt æthere nimbi.
Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phœbi

104. *Hæc I.* Marius Victorinus in Arte Grammat. v. Heins. inf. ad 664. *hoc magno* tres Moret. Menag. pr. Leid. et Schol. Horat., nec displicet; scil. ut copula absit *Ithacus*, Ἴθακος cum Euripide. v. c. Cyclops v. 103 et aliis. Ap. Hom. Ἰθακήσιος. — 105. *Dum vero* Leid. *scitare* Exc. Burm. *scrutari* Goth. sec., quod vulgare esset. — 106. *Pelasgi* Excerpta eadem. — 108. *voluere* Carisius p. 193, ubi *sæpe* pro *aliquoties* explicat Burm. — 109. *et* abest Parrhas. *decedere* nonnulli, ut editum a Germano et Cerda. Enimvero aut *decedere* absolute vix bene diceretur, aut *decedere bello*, ut, *nocti* III Georg. 467, *calori* IV Georg. 23, alium sensum daret. Contra *discedere* est proprium de exercitu dimisso. v. Burm. — 110. *et sæpe* sec. Rottend. *portum* Montalb. a m. sec., scilicet ut esset: *illis a. portum I. hiems.* — 112. *jam cum* Medic. *cum hic* Dorvill. *confectus* pr. Hamb. *contectus* Menag. alter. *concestus* Franc. — 114. *Eurypilum, Euripilum, Euriphilum* librariorum lapsu. Est Εὐρύπυλος. *scitatum* defenditur ab Heins. et Burm. Plerique codd. *scitantem*, etiam Gud. a m. pr. at Medic., inquit Heinsius, probe *scitatum*. Sed ne mireris, Gudianum a Mediceo hic dissidere, tenendum, in Mediceo a prima manu *scitantum* esse scriptum, quod erratum esse potest ex *scitantem*, veriorque adeo hæc et eadem doctior

pe. cf. Burm. Vulgo diceremus: jamdudum sumere debebatis pœnas. Versus 104 illustratur ex Iliad. α, 255 Ἦ κεν γηθήσαι Πρίαμος, Πριάμοιό τε παῖδες, Ἄλλοι τε Τρῶες μέγα κεν κεχαροίατο θυμῷ, Εἰ etc. — *Ithacus*, pro Ithacius Ulysses, ut *Itala gens* et similia. Alias Ἰθακήσιος, *Ithacensis*. *mercentur* elegantius quam magno emant.

107. *Ficto pectore*, ad fraudem composito animo, h. e. subdole et fraudulenter. Mox 108. 9. *moliri fugam* grave vocabulum pro parare, v. sup. I, 404; et *fessi longo bello* eleganter adjectum τῷ *discedere*.

111 — 113. *Terruit euntes*, ire volentes, (ut Serv.) deterruit, quo minus irent, navigarent, ut Græci etiam poetæ. Mox 112 *trabes acernæ*, supra v. 16 ex *abiete contextus* (v. sup. v. 16). *staret*, esset; ut mox *sonuerunt nimbi*, orti sunt turbines. Omnia ad ornatiorem orationem spectant.

114 — 119. *Suspensi*, solliciti, dubii, quid facerent. *Eurypyli* plures; v. Burmann. ad Ovid. Met.

Mittimus; isque adytis hæc tristia dicta reportat: 115
Sanguine placastis ventos et virgine cæsa,
Quum primum Iliacas Danai venistis ad oras:
Sanguine quærendi reditus, animaque litandum
Argolica. Volgi quæ vox ut venit ad auris:
Obstupuere animis, gelidusque per ima cucurrit 120
Ossa tremor; cui fata parent, quem poscat Apollo.
Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios; quæ sint ea numina divom,

lectio, quam et ex Longob. Pierius affert et Servius exponit. Pomponii memorabilis est nota : *scitatum*, non *si tantum*. Igitur Aproniana, quam ille fere sequitur, lectio, ac potius correctio, est *scitatum;* eam exhibent tres Goth. post Regium; etiam Carisius memorat. v. Pierius, et in Servianis aliquis. Porro *scitari* Puget. cum Bigot. et binis Hamburg. pro var. lect., quod græcum esset, sed recte Burmannus monet, græcismum non ubique contra codd. esse intrudendum. *scitatem* ed. Mediol. *citatum* Zulich. vitiose. — 115. *que* abest ab Parrhas. *in que* alter Hamb. *susque* Montalb. *tristia dona* pr. Hamb. — 116. *placast.* alter Hambi — 118. *animamque Argolicam* alter Hamb. cum Longob. *litandum est* Medic. Pierii. — 120. *animi* Servius. Sic et Dorvill. cum Gothanis et aliis sine dubio codd. et edd. nonnullis, quod esset vulgare : hoc tamen maluit Heins. atqui etiam inf. IX, 123. *Obstupuere animis Rutili. Obstipuere* scribitur et hic in codd. — 121. *parant* Hamb. sec. *petant* alter Goth. *paret* conj. Viri docti misc. Obss. crit. T. II, p. 86, ut *Apollo* intelligatur; quod haud dubie leniorem juncturam facit. Receptam tuetur Burm. — 122. *Hinc* Sprot. *magno vatem* tres ap. Burm. et tert. Goth. *Calcanta* male scribunt librarii. *Calchante* Montalb. — 123. *ea munera* pr. Hamb. perpetuo

XIII, 357 : celeberrimus Telephi f., qui Trojanis auxilio venit et poetis cyclicis atque etiam tragicis argumentum nobile suppeditaverat. De quo late Quint. Cal. VI, 119 sqq. cf. Tzetza p. 147. At h. l. intelligendus is, qui fere apud Homerum occurrit, Evæmonis filius, ex Ormenio Thessaliæ copias ducens. v. Iliad. β, 734 sqq. *virgine :* expetita victima Iphigenia, substituta tamen mox cerva. Sed, cum hæc fabula post Homerum demum adscita et varie olim tractata fuerit, videntur etiam fuisse, qui Agamemnonis filiam vere immolatam traderent. Quod et Lucret. I, 85 sequitur : *Aulide quo pacto Triviai virginis aram Iphianassai turparunt sanguine fœde* etc. cum *venistis*, venire volebatis. *animaque litandum Argolica*, verba cum dilectu, ex religionum formula.

121. *Cui fata parent* id, ut, ejus anima, litetur : h. e. metuentium, cui *hoc* fatis, h. e. oraculo, destinatum sit, ut mactetur pro victima. ut inf. V, 483. *hanc meliorem animam pro morte Daretis persolvo.* Dictum uti : *quid fata parent;* et, *in quem.* Mox *poscere* proprium de fatis, oraculis, deorumque voluntate.

123. *Quæ sint ea numina divum,* quod numen, h. e. quæ voluntas

Flagitat. Et mihi jam multi crudele canebant
Artificis scelus, et taciti ventura videbant. 125
Bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
Prodere voce sua quemquam, aut opponere morti.
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
Composito rumpit vocem, et me destinat aræ.
Adsensere omnes; et, quæ sibi quisque timebat, 130
Unius in miseri exitium conversa tulere.
Jamque dies infanda aderat: mihi sacra parari,
Et salsæ fruges, et circum tempora vittæ.
Eripui, fateor, leto me, et vincula rupi;
Limosoque lacu per noctem obscurus in ulva 135

lapsu. — 125. *ventura timebant* Hamburg. pr. pro div. lect., sed v. Burm. *taciti* erasum erat in Gudiano v. eund. *pavidi* conj. Jo. Schrader. — 126. *bis senos* Bigot. — 127. pro *aut* neminem video legere *atque*. — 128. *magni* editio Dan. Heins., vitiose, *clamoribus auctus* Zulich. — 129. *Compositam* Longob. et Goth. pr. *rupit* Medic. cum majore librorum parte, etiam ap. Pier. *compositor rupit* Vratislav. *ut me* Goth. tert. — 130. *timebant* Gud. a m. pr., non male, ut etiam in Servianis monitum. *sibi q. parabat* Goth. tert. a m. pr. — 132. *Ergo dies* ap. Nonium in *dies*, sed v. Heins. ad Ovid. III Met. 519. *dies infesta* Goth. tert. *parantur* Goth. pr. — 134. *leto fateor* tres ap. Burm. *fateor me leto* duo ibid. — 135. *lacus* Goth.

Phœbi et sententia oraculi sit. Recte Servius: *numina divum* pro oraculis posuit, id est ut ambiguitatem oraculi interpretetur; et quærit modo, non quid dicant, nam planum; sed, quis debeat immolari. Nolim Burmannum sequi, qui malebat: quænam sint tam crudelia numina, quæ iterum sanguinem poscant. Nam hæc esset et otiosa quæstio, et responsio parum consentanea, v. 129 et 127.

124. *Multi canebant*, vaticinabantur, divinabant, ut *videbant*, providebant; *taciti*, apud se, secum; aut etiam secreto inter se. cf. Burm. — 126. *Tectus*, ornate additum, est dissimulans, ut sæpe etiam apud Ciceronem; scilicet tanquam qui rem horrendam et in aliorum exitium vertentem eloqui detrectaret. mox *prodere* cum dilectu pro edere, nominare. — 129. *Vocem rumpit*, ut ῥήσσει, emittit. Sic sæpe Græci et Latini. v. Burm. et Cerda, qui et illustrant τὸ *destinare*, voc. proprium de damnatis. exquisite etiam *composito* pro *ex* vel *de composito*. Ceterum Calchantis tergiversationem adumbrasse videtur ex Iliad. *α*, 69 sqq.

131. *Conversa tulere*; exquisite pro *converterunt*. — 133. *Salsæ fruges*, mola salsa, h. e. far tostum contusum sale adsperso. Σπονδάς τ' οὐλοχύτας τε μάλ' ἐσσυμένως ὑπαλύξας Quintus Cal. XII, 375. — 134 sq. *Vincula* non sunt vittæ, sed, quibus ligatus servabatur, et

Delitui, dum vela, darent si forte, dedissent.
Nec mihi jam patriam antiquam spes ulla videndi,
Nec dulcis natos exoptatumque parentem:
Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
Effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt. 140
Quod te, per superos, et conscia numina veri,
Per, si qua est, quæ restet adhuc mortalibus usquam
Intemerata fides, oro, miserere laborum
Tantorum; miserere animi non digna ferentis.
His lacrimis vitam damus, et miserescimus ultro. 145

pr. Sic deb. Limosaque *lacus — ulva*, quod imitatione expressum putare possis a Lucano in noto illo: *Exsul limosa Marius caput abdidit ulva*, II, 70. — 136. *dilicui* Menag. alt. *daret* fragm. Moret. *si forte tulisset* alter Hamb. solita variatione in hoc verbo; nisi putes: *si fata tulissent*. Sensum commodum versui subjeci interpunctione mutata: ut sit, *dum vela dedissent, si forte darent*. Vulgo legebatur jejune et incommode; *dum vela darent, si forte dedissent*. Multa argutantur Servius et Donatus; nihil, quod ad rem faciat. Itaque malebam suspicari, versum imperfectum: *Delitui, dum vela darent*, ab aliena manu male esse suppletum. — 138. Ex Servianis apparet, fuisse olim, qui *duplices* legerent, quia *dulces* leve esset et commune epitheton liberorum. Inepte. — 139. *fors et p.* Medic. Gud. et Rottend. tert., quibus adde Servium. ut sit: *quos forsan etiam illi pœnas reposcent*. *poscere* cum duobus accusativis illustrat Heins., sed recte monet Burmannus, iis locum esse, ubi aliquid poscimus, quod ille ipse, a quo poscitur, dare vel facere possit; at filii ipsi Sinonis vice puniendi poscebantur. *fors et* ortum ex scriptura antiqua *at* pro *ad*. Junxere apud Servium alii *forset* pro *forsit*, fors sit, fortasse. Vulgatam habet Pomponius. *Quos illi ad p. forsan* ed. Ven. — 140. *refugia* Bigot. — 142. *restet* ab Heins. receptum, quippe elegantius post *si qua est*, ex Medic. a m. sec. Gudiano sec. et tert. Rottend. et Menag., adde Goth. tert. Vulgo *restat*. *unquam* Medic. a m. pr. et alii vitiose. — 143. *horum m. laborum* Bigot. *malorum* Ven. — 144. *miserere viri* Bigot. — 145. *veniam* MS. Petav. sollenni va-

ad aram adducebatur, etsi jam vittatus. v. infra 156. Ante aram vero soluta stabat hostia. Multa h. l. argutantur Serv. et Cerda.

137. Sequentia egregie ad miserationem ficta. In quibus respexisse videri potest Iliad. ι, 408. 409. *patriam antiquam*, pristinam. nihil amplius. Omnibus colonis, exsulibus, transfugis prior patria est *antiqua patria*. cf. Cerda. *Ob nostra effugia*, plenius quam exile: ob fugam meam — *piabunt*, h. e. expiabunt, pro punient, ulciscentur, exquisite.

141. *Quod*, qua in re, ut sæpe transitui servit. Serv. propter quod te oro. cf. Burmann. Est ex Gr. ὅ pro καθ' ὅ. δι' ὅ. *conscia numina veri*, inspectores ac testes, me vera narrare. Mox 143 *fides*, quam hic inclamat, est justi rectique observantia, h. l. juris divini et humanitatis.

145. *His lacrimis*, propter has lacrimas. quod vulgare esset, ipsi

Ipse viro primus manicas atque arta levari
Vincla jubet Priamus; dictisque ita fatur amicis:
Quisquis es, amissos hinc jam obliviscere Graios;
Noster eris; mihique hæc edissere vera roganti.
Quo molem hanc immanis equi statuere? quis auctor? 150
Quidque petunt? quæ religio? aut quæ machina belli?
Dixerat. Ille dolis instructus et arte Pelasga,
Sustulit exutas vinclis ad sidera palmas:
Vos, æterni ignes, et non violabile vestrum

rietate, sed bene Burmannus monet, h. l. *veniam* per *vitam* potuisse explicari, non facile, *vitam* per *veniam*. *ultra* pr. Hamb. pro var. lect. Ceterum possit distingui ante *ultro;* nec tamen satis bene. — 146. *Ipse ultro primus* Sprot. *manicas primus* alter Hamb. *alta* Hugen. *arta atque* Græv. *levavit* Goth. tert., deberet sequi: *Vincla senex* vel *bonus Priamus*. Pro *ita fatur* Goth. tert. *adstat*, forte ex *adfatur*. — 148. *hic* Leid. et alt. Rottend. *hinc nam* pr. Moret. *hinc obliviscere* Bigot. — 149. *mihi hæc* hiatu relicto Leid. Montalb. alt. Hamb. *mihique hoc* Sprot. *mihique ediscere* duo aut tres Heins. Sed *mihique hæc* agnoscit etiam Donat. ap. Burm. — 150. *quid molem* Hugen. *qui* pr. Moret. a m. pr. *hanc* abest sec. Hamb. *stravere* Ald. *quis actor* Hamb. pr. — 151. *petant* tres Burm. *petit* Sprot. a m. pr. — 153. *exhaustas* Leid. unus *exustas* Goth. alter. — 154. *vestrum N.* Speciosissima est Marklandi emendatio ad Stat. p. 7 *Vestæ N.*, qui etiam præclare advocat versus inf. 296. 297. cf. Jortin. (*Tracts* Tom. II. p. 465) Firmat eam codex Ge. Fabricii, forte et hoc, quod Sinon, qui jam Trojanus civis videri volebat, numen Trojæ tutelare invocat. Obstat tamen, quod jam a viris doctis mo-

cum lacrimis hæc narranti. *ultro* est libenter, facili promtoque animo. Mox *levari* est laxari proprie, ut bene Burm., sed tum poetis omnino de demtis vinculis. Sic et χαλᾶν.

148. *Hinc*, porro, in posterum, *amissos Graios*, quorum usu et contubernio nunc privatus est, dixit ut liberos, amicos, sup. 217 socios, *amissos*, quibus privati sumus, exquisite. — 149. Iliad. κ, 384 et aliis locis: Ἀλλ' ἄγε μοὶ τόδε εἰπὲ καὶ ἀτρεκέως κατάλεξον. — 151. An fuit aliqua religio, qua permoti equum statuerunt? Quid in equo fabricando spectarunt? num religionis caussa, ut deo alicui consecrarent, an ut machina bellica esset, fabricati sunt? Mox v. 152 *dolis instructus* Homericum κακοῖσι δόλοισι κεκασμένος, κερδαλεόφρων Iliad. δ, 339.

154. *Æterni ignes* vix alii esse possunt quam sol, luna et sidera, de quibus et Serv. ac Donatus acceperunt. nam paullo ante: *sustulit ad sidera palmas*. Iis æternitatem, numen, et locum in jurejurando tribui, jam satis notum, et docuit Burmann. ad h. l. Etiam *non violabile* bene ad perjurii ultionem retulit; per quos nemo impune pejerat; minus bene Servius ἄφθαρτον exprimi putabat. De Penatibus aut Vestæ igne, quem etiam Pomponius ad h. l. vocavit, qui Trojanorum esse deberet, vix

Testor numen, ait; vos aræ, ensesque nefandi, 155
Quos fugi, vittæque deum, quas hostia gessi:
Fas mihi Graiorum sacrata resolvere jura,
Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
Si qua tegunt; teneor patriæ nec legibus ullis.
Tu modo promissis maneas, servataque serves 160
Troja fidem; si vera feram, si magna rependam.
Omnis spes Danaum, et cœpti fiducia belli

nitum, non *ad urbem et arcem*, in qua servabatur sacer ignis, *conversum*, sed *manibus ad sidera sublatis* hæc dicere Sinonem. cf. Burm. — 156. *vittæque, deum q.* ita distinguitur in Mentel. et in Pierii codd., et sic jam olim distinctum Servii tempore. Placebatque Cerdæ ea ratio. Sed *vittæ deum* sunt divinis rebus adhibitæ. *et vitæque* Witt. — 157. *secreta* Leid. Hamb. sec. et pro var. lect. alter Leid., quod a Couterio male defensum recte rejecit Burmannus. *revolvere* Hamb. pr. et Menag. alter. — 158. *ac o.* Oudart. *et cuncta* quint. Moret. *et cunctas* Menag. pr., omnes vitiose. — 159. *patriæ teneor* Leid., meo sensu mollius. *tenear* Heuman. conj., non male; vide tamen Burm. — 160. *Dum modo* Wall. *jurataque* tert. Moret. *promissaque* Goth. tert. — 161. *si vera rependam* Menag. alter, ex priore loco. *repandam* nonnulli apud Pierium. Sed magnam mercedem pro salute sua persolvit, arcana Græcorum retegendo. — 162. *capti* Vratisl. *cœpti et* Ven. cf. v. 75.

Sinon loqui sine aliqua affectatione potuit, inprimis cum *aræ ensesque, quos fugit*, sequantur, qui cum istis nihil commune habebant. cf. var. lect. *Enses*, μάχαιρα, σφαγὶς, invidiose pro singulari.

157. *Sacrata Graiorum jura* sunt, nostro judicio, civitatis jus, saltem jus commune popularium, quod *resolvere* se dicit, ut patriis legibus solutus in civitatem Trojanam transeat, amplius jam Græcus non sit, sed unus e Trojanis. itaque subjicit: *patriæ teneor nec legibus ullis*. In hunc fere sensum, ut a sua quasi patria tanquam familia se abdicet, accipit Donatus. At Serv. et Pomponius ad sacramentum militare referunt, quale scilicet inter Romanos erat, quo ad bellum exiens miles adigebatur. Burmannus multo etiam argutius de conscripto sacrata lege exercitu, qua jurabant se non redituros domum nisi victores. Sed *sacrata jura* simpl. pro *jus sacrum; resolvit* jus, qui eo se liberat; quale illud sit, declarat v. 159. Mox 158 debebat sequi: Fas mihi sit ex justo odio in eos omnia arcana (hæc sunt, *si qua tegunt*) proferre. In inversione agnosces poetam. — 160. *Servata* egregie adjectum, ut, quod *revelaturus sit*, ad Trojanorum salutem pertinere videatur. *si vera feram*, pro vulgari, dicam.

162. Fabulam instruxit Sinon hunc fere in modum: Equum esse donarium Minervæ destinatum ad deam placandam, quod Palladium ex ejus templo fuerat subreptum. Iram deæ fuisse declaratam prodigiis 171 — 175. Omni jam Trojæ capiendæ spe sublata, Calchantem monuisse, ut domum redirent,

Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo
Tydides sed enim, scelerumque inventor Ulixes,
Fatale adgressi sacrato avellere templo 165
Palladium, cæsis summæ custodibus arcis,
Conripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
Virgineas ausi divæ contingere vittas:
Ex illo fluere ac retro sublapsa referri
Spes Danaum, fractæ vires, aversa deæ mens. 170
Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.

163. *auxilio* tres Burm., quod vulgare esset. *semper fuit* Bigot. — 164. *Titides* libri, vitiose. *scelerumque repertor* Græv. ex glossa. vid. Burm. — 165. *egressi* Græv. *advellere* Menag. alter pro *abvellere*. — 168. *virgineasque* ed. Dan. Heins. *divas* Menag. alt. *sunt divæ ausi* Ven. et Parrhas. — 169. *retro ac s.* Menag. *et retro* duo Burm. *sublata* Hamb. pr. et pro div. lect. Zulich., sed vindicat vulgatam Nonius in *fluere* et repetitus idem versus Georg. I, 200, ubi pro *fluere, ruere*. Sane, quæ retro labuntur, *ruunt* proprio voc., sed *fluere* exquisitius pro hoc ipso *ruere*. Hoc tamen loco poeta non de monte sed de flumine petiisse notionem videri potest. — 170. *adversa* Gud. cum quinque aliis, solenni varietate.

novisque captis auspiciis Palladium Trojam reveherent novamque profectionem instituerent →182. Interea dea videri debuit donario Equi sibi dicato acquiescere. *Fiducia* est eadem quæ spes certa; *belli* docte adjectum, de belli exitu, ut et *stetit* pro vulgari, *posita fuit in*. — 164 — 170. Palladio rapto fortuna Achivorum mutata est. Ornate singula. Diomedes *impius* propter Palladium ablatum. De quo v. inf. Excurs. IV**. — 165 — 168. Gravissime singula — etiam quod *vittas virgineas* deæ memorat; nam est nihil aliud quam *deam virginem* (supra *innuptam*) *attingere*, contrectare, manibus impuris. *Vittæ* h. l. esse debent in capite simulacri Minervæ; adeoque fuit sine casside: nam, ne vittas signo vel aræ injectas intelligas, vetat epitheton *virgineas*, quod ad ipsam deam spectat. —

169. 170. Ornate, ut jam Georg. I, 200. Ex illo tempore spes bona Achivorum Trojæ expugnandæ evanuit. *fluere*, diffluere, dilabi. *retro sublapsa referri* pro pedestri, retro ferri, labi, de mole, quæ in altum erat evecta; etsi etiam de navigio contra flumen adversum nitente, mox aquarum vi abrepto, dici potest. Prius quidem illud firmatur usu Horatii III, 10, 9. *ne currente rota funis eat retro.* et Homerica formula πολέμου πεῖραρ ἐπαλλάξαι καὶ τανύειν v. Obss. ad Il. λ, 336. ν, 359. Ceterum ex his inferre liceret, non *unius ob noxam Ajacis Oilei* sup. 41 succensuisse Minervam Achivis. Verum hoc esset argutari in poeta.

171 — 175. Unde *Tritonia* Pallas dicta sit, jam veteres ignorarunt. E pluribus quæ memorantur, caussis maxime probabilis est,

Vix positum castris simulacrum: arsere coruscæ
Luminibus flammæ adrectis, salsusque per artus
Sudor iit; terque ipsa solo (mirabile dictu)
Emicuit, parmamque ferens hastamque trementem. 175
Extemplo tentanda fuga canit æquora Calchas;
Nec posse Argolicis exscindi Pergama telis;
Omina ni repetant Argis, numenque reducant,
Quod pelago et curvis secum avexére carinis.
Et nunc, quod patrias vento petiere Mycenas, 180

173. *arreptis* Zulich. vitiose; idem *frementem*. Porro expectabat forte aliquis *parmam vibrans hastamque tr.* aut simile quid paullo fortius. Sed sobrie ac pudenter poeta in tali τερατείᾳ; maluit is deæ formam declarare, et satis habuit *trementem* addere, deæ signo a terra subsiliente, tanquam præ ira. (Quod in Servio ad 173. est, *sudor salsus:* « Hoc autem Ennius de Lamis dixit; » leg. *de lacrimis*. Locus esse debuit, qualis Accii in Phœnissis: *Salseis cruorem gutteis lacrimarum lavi*. Ex Ennio laudatur apud Macrob. VI, 2 *Neque miseræ lavere lacrumæ salsum sanguinem*). — 177. *Non* Goth. tert. *excindi* multi scribunt etiam ap. Burm.; adde fragm. Vatic. *excidi* Zulich. — 178. *Omnia* vulgg. *Numina ni r.* Zulich., ab interpolatione, ex iis, quæ sequuntur. — 179. *pelago et curvis carinis*, ornate satis, sed forte secundis curis a Virgilio delendum. *et* nusquam deletum video. *avexere* post Pierium debetur Heins. e melioribus codd. petitum. vulgo. *advexere* (quod tamen et ipsum fragm. Vatic. exhibet), et Voss. un. cum Goth. tert. *adduxere*, male. — 180. *Et nunc quæ* Menag. pr. Vide an poeta dignior sit oratio ex mutata interpunctione: *Et nunc, quod — Calchas, Hanc pro Palladio — effigiem statuere*. In medio posita

quod a τριτὼ quod Æolibus caput est, sit appellata Τριτογένεια, capite Jovis nata. Alii modo ab amne, modo a palude seu Libyæ, seu Bœotiæ, seu Thessaliæ, seu Argolidis ductum nomen esse volunt. *monstra* h. l. ostenta — 172 *arsere coruscæ luminibus flammæ arrectis*, ornate, oculi Palladii exarsere ira; *lumina arrecta* exquisitius quam erecta; ut semper poeta, v. c. v. 206, *erigere oculos, vultus*, ut contra, *demittere, dejicere*. Transtulit hæc poeta ab iis, quæ de Palladis signo memorantur cum Cassandram ab ejus amplexu Ajax Oilei f. avelleret. Porro 173. 4. 5. Palladium sudavit, subsiliit clipeo hastaque mota; quibus ipsis ejus habitus a poeta declaratur. *ferens* est, tenens. φέρουσα pro ἔχουσα.

176 — 179. *Tentanda fuga æquora*, ornate, pro revertendum esse. *Omina ni repetant Argis* ductum videtur, ut Servius et Pomponius jam notarunt, ab imperatoribus Romanis, qui ad auspicia repetenda ac renovanda Romam nonnunquam ex castris reverti solebant, si v. c. malum omen inciderat. Itaque similiter statuit esse Achivis Græciam repetendam, auspicia ibi instauranda, et cum ipso Palladio avecto, ut, sollennibus sacris, restituatur in sedem suam, revertendum.

180. 181. Et nunc quod in Græ-

Arma deosque parant comites, pelagoque remenso
Improvisi aderunt. Ita digerit omina Calchas.
Hanc pro Palladio, moniti, pro numine læso
Effigiem statuere; nefas quæ triste piaret.
Hanc tamen immensam Calchas adtollere molem 185
Roboribus textis, cœloque educere, jussit:
Ne recipi portis, aut duci in mœnia possit;

reliqua, tanqnam in parenthesi. — 181. *parent* Parrhas. *parant socios* Goth. tert., non malo lapsu. — 182. *aderant* Medic. a pr. m. *omina* bene Heins., librorum meliorum consensu. vulgo, *omnia*, quod sane ad intelligendum facilius. Sed v. not. — 183. *Et pro n.* Rottend. tert. *numine rapto* Oudart., sed *læso* doctius; nam læsa dea, quod fuerat rapta. — 185. *Hanc adeo* MS. Fabric. cum Mediceo Pierii; nisi hunc eundem Fabricius respexit. *tamen* recte, quod vim propriam hic habere, intelliges ex nostra interpretatione. *immensum* Goth. tert., ex interpretatione, ut sit pro immense. — 187. *Neu recipi* Priscianus lib. XVII cum codd. ali-

ciam redierunt, hoc eo pertinet, eo consilio factum est, ut parent — sed poeta exquisite medium orationis membrum neglexit. *arma parant*, h. e. opes et copias bellicas instaurant, *deos parant comites* factis sacris placatos. — 182. *Ita digerit omina Calchas.* Ita *omina*, (*monstra* v. 171) h. e. ostentum per Palladium oblatum, simulque ejus procurandi rationem, *digerit*, ordinat, interpretatur, Calchas. Sic Servius quoque accepisse videtur.

183. Interea *moniti*, Calchantis monitu, *pro numine*, signo numinis, *læso*, h. e. Palladii vice, quo rapto deæ sibi iram conflavere, ad sacrilegium expiandum, *hanc effigiem*, hoc equi signum, statuerunt; quod quatenus Palladi poni potuerit, quæsitum est Excursu III ad v. 15. 16. At Sinon rem hunc in modum interpretatur: Achivos ait hanc fraudem machinatos esse, ut Trojani vicissim ad sacrilegium committendum pellicerentur, donario Minervæ violato: quo facto ira deæ ab Achivis in Trojanos verteretur; cum hoc tamen aliud malum metuendum fuisse Achivis, si in templo Minervæ in acropoli collocaretur donarium, Equus, pro Palladio; ita enim eventurum esse; ut non modo Troja expugnari nequeat, verum ut vicissim Trojani Achivis bellum inferant; hoc eos cavere voluisse donario in tantam magnitudinem exstructo, ne in urbem induci posset. Quæ nunc se Trojanis prodere velle ait, ne, donarium lædendo, sacrilegii reatum contrahant; et vero, equo in urbem inducto, vaticinium ut in rem suam vertant; nam eo facto deam placatam Trojanorum studium tantum esse suscepturam, ut non modo urbem tueatur, verum etiam vice versa Trojani Achivos bello sint petituri. Vides technas satis veteratorie instructas.

185—188. Quam ornate, si singula expendas! Ne tamen votivus hic equus in urbem inferri, et pro tutela statui possit, ad tantam magnitudinem Equum fieri (ad

Neu populum antiqua sub religione tueri.
Nam, si vestra manus violasset dona Minervæ,
Tum magnum exitium (quod di prius omen in ipsum 190
Convertant!) Priami imperio Phrygibusque futurum.
Sin manibus vestris vestram adscendisset in urbem:
Ultro Asiam magno Pelopea ad mœnia bello
Venturam, et nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidiis perjurique arte Sinonis 195
Credita res, captique dolis lacrimisque coactis,
Quos neque Tydides, nec Larissæus Achilles,
Non anni domuere decem, non mille carinæ.

quot. *in portis* sec. Moret. *nec duci* primus Moret. *posset* Priscian. ibid. c. Gudiano et al. — 188. *Nec* alii. Sed in his varietas MSS. ad fastidium. *teneri* Priscian. l. c., vitiose. — 190. *excidium* Priscian. ibid. alter Hamb. et Voss. *magnum* ornans epitheton est. — 191. *convertent* Puget. *Phrygiis* Hamb. pr. cum aliquot codd. Pierii et fragm. Vatic. antiquissimo. Burmannus laudat Drakenb. ad Sil. VIII, 243. *Frigibus*, *Frugibus* male scribitur. — 192. *vestris manibus* Parrhas. et Ven. cum Goth. tert. — 193. *magnam* Hamb. pr. *Pelopea* Heins., recte, cum Mediceo et Schol. Statii adde Goth. sec. Vulgo *Pelopeia*, quod et ipsum bene scribitur, sed non h. l. *ad Pelopeia* sec. Hamb., interpolate. — 194. *in nostros* Witt. *et vestros* Bigot. — 196. *coactis* Heinsio acceptum ferendum, qui Medicei optimorumque codd. et Grammaticorum, Servii inprimis, forte et Donati auctoritatem recte sequutus est. Probat quoque Tyrwhitt. apud Dawes Misc. crit. cum Burgess. V. C. p. 386. Sic. et a Pomponio lectum et in fragm. Vatic. Illustrat *lacrimas coactas* Heins. et h. l. eas defendit ipsa rerum ratio ac veritas. Vulgo *coacti*, sicque omnes Pierii.

tam ingentem molem, trabibus contextam, extollere et tantam, ut ad cœlum pertingere videatur) jussit Calchas. Etiam in membrorum ordine et collocatione poetam agnoscis. *antiqua religione*, h. e. ea, qua surreptum Palladium antea coluerant; ne nunc pro Palladio Equus haberetur; quo sacrorum cultu demerita et propitia reddita Pallas eandem, ut ante, tutelam colenti populo præstaret.

189 sqq. Melius hæc quam apud Tryphiod. 288 sqq., si conferre lubet. — 192—194. Sin a vobis in urbem inductus esset equus, Trojanos, conversis fatis, Argos esse bello petituros et excisuros.

195—198. Egregium epiphonema, inclusum sententia aliqua inprimisque ad miserationem aptum. *Achilles Larissæus*, simpl. Thessalus; alias non satis accurate; nam Larissa tum Achilli non parebat, sed Letho; et a Pelasgis habitabatur. v. Iliad. β, 840 sqq. *mille carinæ* numero paullo liberius expresso, ut solent poetæ. v. Popium ad Iliad. β. Barnes. ad Eurip. Androm. 106. Muncker. ad Hygin. 97 fab. etiam Cerdam ad h. l. et Ursin. nuper quoque Wernsdorf.

Hic aliud majus miseris multoque tremendum
Objicitur magis, atque improvida pectora turbat. 200
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
Sollennis taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta

199. *Huc aliud* Donat. *miseris majus* pr. Hamb. *timendum* idem vulgata est apud Nonium in *tremere*. — 200. *Objicitur monstrum* Bigot. Sed id jam peti poterat ex 171. *Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris*. Sed *aliud* est alia res. *ac inpr.* Leid. un. — 201. *Laucoon*, *Lachoon* in Gothanis; et sic sine dubio etiam in aliorum libris fuit. Ita enim fere librarii. v. sup. 41. cf. ad Petron. 89, v. 19 et 43. Burm. Anthol. lat. lib. I, ep. 110. *Neptuni* Bigot. et a m. pr. Hugen. a sec. Hamb. pr. Sed alterum doctius. — 202. *taurum immensum* sec. Hamb. *ingentes m. ad aras* Goth. pr. Porro *sollennis sacerdos* olim junxere viri docti. v. Pompon. Sabin.; at cf. not. — 203. *a Tenedo gemini* Hamb. pr., quod mollius. *geminæ* —

V. C. P. M. Tom. IV, pag. 645.

199. Sequitur locus de *Laocoonte*, in quo animadvertendum, quam accommodate poeta omnia *ad terrorem* extulerit, quem ostentum hoc injicere Trojanorum animis debebat. Vide v. 228 sqq. Vid. Excurs. V ad h. v.

199. Homericum locum Iliad. β, 305 sqq.; quo Nestor ostentum Achivis Aulide occlusis objectum memorat, Virgilio ante oculos fuisse, conjectura est ingeniosi viri, *Herderi* (*Critische Wälder* P. I, p. 98 sqq.). Res ipsæ inter se satis dispares esse videntur; formulæ tamen, qua orditur uterque narrationem, est aliqua similitudo. *objicitur* eleganter, ut de ostentis et rebus miris vel inopinatis, pro, *evenit*. *improvida pectora*, h. e. Trojanos, qui tale quid non præviderant. Repentinum et inopinatum prodigium quod adeo tanto magis animos turbat ac percellit. cf. Cerda.

201 202. *Ductus sorte*. Sive ex historiis hoc habuit, interemto enim Neptuni sacerdote, ex aliis, ut mos erat, sacerdotibus Laocoon, qui Apollinis Thymbræi erat, sorte obtingente, Neptuni sacra curabat, cf. Serv. ex Euphorione; Sive unum sacerdotii adipiscendi modum e pluribus posuit, ut poeta. Quod autem in his adjunctis paullo copiosior est, in eo artem poetæ agnosce; facit enim expectationem. *aras sollennes* dixit docte, ad quas solenne sacrificium parabatur; ut *sollennis circus*, in quo sollennes ludi habentur, Ovid. V Fast. 597: *sollennia theatra*, I Art. 133: *campus sollennis*, Claudian. de VI. Cons. Hon. 5. Ceterum, quod in primo statim lætitiæ publicæ tumultu de sacro, Neptuno faciendo, cogitatur, mirum videri potest. Videtur hoc Servio obversatum: *mactabat*, inquit, *scilicet*, *ut Græcis mala naufragio provenirent.* Potest tamen simplicior ratio reddi, ut soluta obsidione inter ceteros deos Neptuno sacra parata sint χαριστήρια, et quidem in ipso litore, ut et ap. Hygin. 135 *ut sacrum faceret Neptuno ad litus;* et sic alibi apud Homer. Neptuno sacra fiunt.

203—209. Ornatissimus locus.

(Horresco referens) immensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt: 205
Pectora quorum inter fluctus adrecta jubæque
Sanguineæ exsuperant undas; pars cetera pontum
Pone legit, sinuantque immensa volumine terga.
Fit sonitus, spumante salo. Jamque arva tenebant;
Ardentisque oculos suffecti sanguine et igni, 210
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora.

angues pr. Moret., ut solet nonnunquam. Sed uni libro tali in re non parendum. — 205. *incumbent* Mentel. — 206. *erecta* pr. Hamb. et Bigot., quod vulgare cf. not. ad 173. *arrepta* Goth. tert.. ut ibidem codd. — 207. *superant* omnium librorum lectionem esse apparet, præter recentem Venetum Heinsii. Nam Pierius nec ipse in suis codd. aliud invenisse videtur, et *superant* etiam in priscis edd., quas evolvi, extare vidi, præterquam in Juntinis et Stephan., in quibus vulgaris lectio *exsuperant* comparet, ut ex Aldina adeo primum profecta esse videatur. Mireris itaque, cur eam Heinsius retinuerit. Sed varianda forte visa oratio propter v. 219. *superant capite et cervicibus altis. superant undis* nonnulli Pieriani; alterum tamen, *superant undas*, doctius arbitror dictum. — 208. *Pone secat* Zulich. a m. sec. *sinuantque* ab Heinsio revocatum ex Mentel. pr. et aliis pluribus; etiam Pierianis, adde Goth. sec., ut *terga sinuant* absolute dictum sit, pro sinuant se; cujus formæ multa exempla ad h. l. congessit. Sic modo *superant,* inf. 229 *insinuat,* 235 *accingunt*, et infinita apud ipsum Virgilium. Vulgo *sinuatque,* etiam in Serv., ut Georg. III, 192 *sinuatque alterna volumina crurum.* — 209. *solo* alter Menag. — 210. *suffecti* vel *infecti* Zulich., male. *igne* alii multi. v. ad Valer. Fl. I, 821. Burm.

incumbunt pelago, præclare, pro innatant, sed cum significatione magnitudinis. — 206. *jubæ sanguineæ*, φόνιαι, hydrorum, nam hoc genus intelligendum, fulvæ barbæ seu comæ. cf. Cerda ad h. l. Ap. Homer. Iliad. β, 308 δράκων δ' ἐπὶ νῶτα δαφοινός. *exsuperant undas*, eminent supra mare. — 208. *legit pontum* egregie de vestigiis incessus lenis vel tractus in superficie. *sinuantque immensa volumine terga*, h. e. pars posterior serpentum sinuat se in immensum volumen, ingentem spiram. v. V. L.

209—211. Etiam hæc valde ornata. *arva* pro litore.. *suffecti*, hoc est, habentes oculos suffusos sanguine, rubentes. Omnino erant ii oculis fulgore rubenti infectis, tinctis. *ora sibila*, ut Ge. III, 421 *colla sibila*, συρίζοντα. *Lingua vibrans* et *lambens*, λιχμῶσα, in præcipuis est ornamentis poeticis, quoties de serpentibus agitur: cf. Hesiod. Θ, 826: Sc. 235. De hoc ipso serpente, de quo noster loquitur, sed minus ornate, Quintus XII, 448 ἐπεσμαράγησε δὲ πόντος Νισσομένων, καὶ κῦμα διίστατο· τοὶ δ' ἐφέροντο, Αἰνὸν λιχμώοντες. Ceterum similia de ingentium draconum allapsu plura sunt poetarum loca (cf. Cerda), ut de draconibus ab Hercule puero et a Cadmo interemtis, comparanda illa quidem non sine

Diffugimus visu exsangues. Illi agmine certo
Laocoonta petunt. Et primum parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, et miseros morsu depascitur artus; 215
Post ipsum, auxilio subeuntem ac tela ferentem,
Conripiunt, spirisque ligant ingentibus; et jam
Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite et cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos, 220

212. *exanimes* Oudart. *ex agmine* Sprot. *agmine cepto* pr. Moret. a m. pr. *agmine facto* tres apud Burm., quod scilicet et alibi occurrit. — 214. *jam amplexus* Rottend. pr. *complexus* Moret. fragm. *complexus* Hamb. pr. perpetua variatione. — 215. *teneros m. d. artus* Vir doctus (I. Jortinus) conj. in Obss. Misc. Crit. T. I, p. 29. IV, p. 29, quia puerorum corpora. Et ferri sane id possit. Sed poetæ aliter placuit. *miseros artus* exquisite pro artus miserorum puerorum. — 216. *auxilium* Moret. sec. et Hugen. *et tela* Bigot. et Hugen. *tela parantem* fragm. Moret. et Sprot. — 217. *collo bis* alter Menag. — 219. *collo* unus Guelpherb. in Collect. Sax. *et crinibus* Voss. *alte* Goth. sec. *capite et cervicibus altis.* quod debebat esse *capitibus et cervicibus* suis. — 220. *devellere* Mentel. pr. et Moret. pr. cum aliis vett. ap. Pierium.

fructu, si otio abundes, ita tamen ut judicium in cognoscendo rerum dilectu, varietate narrationis et suavitate, acuas non, ut inanem lectionis copiam ostentes jejunamque inde verborum rerumque similium copiam memoria comprehendas. Ex Virgilio hausere Ovid. IV Met. 688. sqq. et Manil. V, 540, 579 de bellua Andromedam, et Valer. Fl. II, 479 sqq. de bellua Hesionem invadente; Silius II, 584 sqq. inprimis VI, 149 sqq. de hydro ad Bagradam cæso. Adde Statium VI Theb. 506 sqq. serpente, qui Archemorum puerum devorat, et Petron. c. 89. v. 29 sqq. de eodem monstro, de quo noster agit.

212. *Agmine certo*, exquisita latinitate, pro uterque simul destinato in eum lapsu. — 215. *Implicat*, circumdat spiris seu nodis ac voluminibus. *morsu depascitur*, ἐπινέμεται, ornate pro, admordet, devorat (sic poetæ, *morsu lacerare, consumere*); nec aliter intelligendus Lycophronis παιδοβρὼς Πόρκης. *tela ferentem*, cum telo in manu approperantem. *bis circumdati collo squamea terga*, cum uterque serpens corpus et collum ejus h. e. omnino superiorem corporis partem, tractibus inferioris corporis sui bis circumdedissent, super ejus caput eminent, emicant suis capitibus. *bis* ita proprie dictum accipio. At si *collo* proprie dictum habeas, quod *bis* ab utroque serpente circumdari vix potuit, *bis* esset, binis spiris, seu binorum serpentum spira.

220—224. Pro serpentibus docte *nodos* ponit; et egregie ad hor-

Perfusus sanie vittas atroque veneno;
Clamores simul horrendos ad sidera tollit:
Qualis mugitus, fugit quum saucius aram
Taurus, et incertam excussit cervice securim.
At gemini lapsu delubra ad summa dracones 225
Effugiunt, sævæque petunt Tritonidis arcem;
Sub pedibusque deæ clipeique sub orbe teguntur.
Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor; et scelus expendisse merentem

221. *perfusas* aliquot apud Burm. *saniæ* Gud. et Voss. — 223. *Qualis* Grammaticorum et Codicum auctoritate recepit Heins. Vulgo *quales*. Est tamen et *qualis* de plurali accipiendum. *mugitus veluti* apud Macrob. II Sat. 5, at idem lib. VI, 13. *Qualis m*. Apud Lactant. de M. Perfec. 33 vitiose laudatur: *quales mugitus fingit saucius taurus*. *aram* Heins. ex libris, post Pierium probavit. Vulgo *aras*. — 224. *securim* per *i* Virgilium scripsisse, Probi Valerii testimonio constat apud Gell. XIII, 20. — 225. *lapsi* alter Hamb., sed vid. not. — 226. *Diffugiunt* alter Hamb. in Collect. Sax. *Tritonidos* ap. Macrob. IV Sat. 4, et edd. Fabric. et Cuning. — 227. *clypei sub* Franc. — 228. *trema facta* Reg. — 229. *expandisse* Menag. pr. v. Burm. *insinuat* v. ad 208.

rorem facit v. 221, quod *vittas*, infulas sacerdotis, narrat. *Clamores*: super his v. Excurs. ad h. v.; sunt autem præclare comparati ad terrorem animis injiciendum. *incertam securim* non satis certo et valido ictu depressam. Imitationem Senecæ Agam. 777 *cervice taurus vulnus incertum ferens* laudat Burm. Adde aliam apud Silium V, 64. 65. Sapienter autem bove non quacunque, sed, ut dignitatem res haberet, bove victima comparatione usus est; quod jam in sacro Neptuni Heliconii fecerat Homerus loco, quem noster ante oculos habuit Iliad. υ, 403—405. Male comparant Iliad. ρ, 520 sqq.

225—227. *Lapsu effugiunt* ornate pro labuntur, serpunt; ne *lapsu* nude stare putes. *delubra ad summa*, Minervæ templum in arce summa. Minerva h. l. *sæva*, irata Trojanis. At Palladium ex arce abreptum supra vidimus, v. 164: unde ergo h. l. Palladis signum? dicendum scilicet, fuisse aliud ac diversum ab illo arcanæ religionis Palladio. cf. Excurs. IX extr. ad II, 293. *sub pedibus*, h. e. inter pedes, et post clipeum. Egregie hoc a poeta adumbratum ex eo, quod Palladis signa (ξόανα) interdum draconem pedibus adporrectum habent: ut in ipso illo præstantissimo Phidiæ signo in arce Athenarum. v. Paus. I, 24. Illud tamen satis portentosum, quod a mari per campum Trojanum ad urbem et arcem hydri se volvendo pervenerunt. Modestius, quod Iliad. υ, 147. bellua marina (τὸ κῆτος) persequitur Herculem a litore in planitiem ἀπ' ἠϊόνος πεδίονδε.

228—232. *Scelus expendisse*, exquisite, pœnas meritas pro sce-

Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur 230
Læserit, et tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulacrum, orandaque divæ
Numina conclamant.
Dividimus muros, et mœnia pandimus urbis.
Adcingunt omnes operi, pedibusque rotarum 235
Subjiciunt lapsus, et stuppea vincula collo
Intendunt. Scandit fatalis machina muros,
Feta armis. Pueri circum innuptæque puellæ

230. *sacrum quia* pr. Moret. *qui sacrum* Puget. — 231. *torserit* Zulich. — 232. *sedem* Zulich. a m. pr. *sedis* pr. Moret. *horrendaque* Franc. a m. pr. — 233. *conclamat* tert. Mentel. a m. pr. — 234. *diffidimus* Schol. Cruqu. Horat. III Od. 16 ad v. 13 *diffidit urbium portas Vir Macedo*. At vulgata retinenda non modo propter librorum consensum, sed et quod doctior et exquisitior est. cf. Markland. ad Stat. I Silv. I, 10 *Hunc neque discissis cepissent Pergama muris*, quo in loco, ex Virgilio expresso, Marklandi emendationem *divisis* non bene sprevit Burm. ad h. l. — 235. *operi omnes* alter Hamb. cum Goth. tert. *stuppea* scribunt optimi. — 236. *subiciunt* multi, veteri ac sollenni more in talibus, ut *obicit, obicitur*. — 238. *pueri circum*

lere, sacrilegio, in equum, Minervæ donum, commisso. *tergum*, v. sup. ad v. 50, ubi *latus* et *alvum* dixerat. At variavit ut poeta; et patet *tergum* latius. *ad sedes*, deæ, h. e. templum, quod in arce erat. *simulacrum*. Homericum μέγ' ἄγαλμα θεῶν θελκτήριον. Od. θ, 509. *orandaque divæ Numina*, numen ejus exorandum, placandum.

234. — 236. *Dividimus muros*, exquisite pro dissolvere et dirumpere, ut aditus fiat, aut ut h. l. latius pateat; nam de porta Scæa agitur, a qua non longe stabat equus; ἐν πύλαις, ut Eurip. Troad. 521. *mœnia* h. l. proprio significatu, ut ædificia intra muros sint. v. Burm. h. l. et Lexica. *accingunt* se, v. var. lect. ad v. 208. *rotarum lapsus*, egregie pro simplici, *rotas*, quæ *labentes* dicuntur poetis, quando volvuntur — sic et *intendunt* exquisitius, quam illigant, innectunt. cf. VI, 506. In *collo* noli argutari: cum fune ex eo nexo trahi equus vix commode posset. Intellige simpl. funem ex anteriore parte aptum. Occurrit aspectus in anaglyphis. Ceterum poetam, saltem 238. 9. ad thensas Romanorum suorum sacramque pompam respexisse non improbabile est.

237 — 240. *Scandit muros*, h. e. transcendit, major imago quam si portam *intrat*, quæ, murorum impositorum et attingentium parte dejecta, erat latior facta, conf. inf. VI, 514. 515, et *machina fatalis*, exitium fatale Trojanis afferens, et *feta armis*, plena armatis viris; ut jam ἐγκύμον' ἵππον τευχέων apud Eurip. Troad. 11, h. e. ἔνοπλος, ut ibid. v. 520: supra 20 *veterum* dixerat. *gravis* inf. VI, 515 *armatum peditem gravis*

16.

Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent.
Illa subit, mediæque minans inlabitur urbi. 240
O patria, o divom domus Ilium, et incluta bello
Mœnia Dardanidum! quater ipso in limine portæ
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.
Instamus tamen immemores cæcique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce. 245

Heins. ex optimis codd. Vulgo *circum pueri.* — 241. *Ilion inclyta* nonnulli libri et Priscan. ap. Heins. *Ilion et* duo Burm. cum Goth. sec. — 242. *ipse* Ven. v. Burm. *limine poste* Exc. Burm.

attulit alvo. Locus autem ex Ennianis expressus apud Macrob. VI, 2 *nam maximo Sultu superavit gravidus armateis equus — Qui suo partu ardua perdat Pergama.* *Sacra canunt* h. e. hymnos, ut bene Serv.; scilicet quemadmodum alias apud poetas, *canere dulce, ferale.* Hic, et in toto loco, manifesta Euripidei chori vestigia Troad. 522 sqq. *mediæ urbi*, omnia media dicuntur post initia, adeoque tota urbs intra muros; etsi utique per mediam urbem ad arcem ductus est equus, ut Palladis in templo collocaretur. cf. Eurip. l. c. 540, 1 et Odyss. θ, 504. *minans* simpl. ad altitudinem ref. Nam, quæ altitudine sua super cetera eminent, minari iis dicuntur. cf. Æn. IV, 88 et Serv. Melius autem jungitur *illabitur urbi mediæ, minans;* quam *minans mediæ urbi*, quod tenuius.

241—243. *divum domus*, incertum esse potest: quo sensu dixerit poeta. Proprie tamen urbs ita appellari debet propter augusta templa religiones; et ex persona pii Æneæ hæc acceptio est convenientissima. Sic et in numo p. Eckhel. V. C. Numi vet. anecd. p. 170 urbs Germanicopolis Paphlag. dicta est ἑστία θεῶν· ut et de aliis urbibus dictum meminimus. Ceterum v. 241 totus Ennianus esse fertur apud Servium. Scilicet in verbis: *O pater, o patria, o Priami domus.* v. inf. ad 502. Vs. 242. 243 ad omina pertinent, quæ putide exsequitur Quintus Cal. XII, v. 491 sqq. Expressa e nostro esse Senecæ Agam. v. 626 sq., jam Cerda monuit. *Sonitum* plus quam tragice declarat Eurip. Troad. 519. ἵππον — οὐράνια βρέμοντα. *ad cœlum frementem*, sonantem, dum trahebatur. Videtur totus locus Maroni ante oculos fuisse; et certe chorus comparandus.

244. *Instamus tamen.* Quintus Cal. XII, 419 οἱ δ' ἅμα πάντες Εἷλκον ἐπιβρίσαντες etc. *immemores* h. l. improvidi, incogitantes (cf. eund. v. 112 sqq.), quippe quos monuerant dii tali omine, nec tamen Trojani eorum monitum intellexere. *monstrum infelix* præclare de Equo portentosæ magnitudinis, qui exitum urbi erat allaturus. Sic Ciceroni *fatale prodigium portentumque* pro pernicioso homine.

Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, dei jussu non unquam credita Teucris.
Nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festa velamus fronde per urbem.
Vertitur interea cælum, et ruit oceano Nox, 250
Involvens umbra magna, terramque, polumque,
Myrmidonumque dolos : fusi per mœnia Teucri
Conticuere; sopor fessos complectitur artus.
Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat
A Tenedo, tacitæ per amica silentia lunæ, 255

247. Male ab aliis ad antec. referri *dei jussu*, monet Burm. *jusso* Oblongus Pierianus. — 249. *per urbes* alter Hamb. — 253. *amplectitur* tres ap. Burm. — 254. *At jam* sec. Moret. *falanx*, *phalans*, male in libris : *ibant* aliquot apud Pierium cum Donato, et probat Heinsius. — 255. *tacite* duo Goth.

246. 247. De Cassandra vate, cui ne nunc quidem creditum, et fides habita, copiosius Quintus Cal. XII, 516 sqq. Tryphiod. v. 346 sqq. Tzetza Posthomer. p. 168 in Tab. Iliaca n. 99, in qua Priamus eam retrahere videtur : *dei jussu*, Apollinis; cujus amores illa eluserat : res nota. Adi vel Servium h. l. *tunc etiam* int. pro *etiam tunc* : alias languet.

248. 249. *Velare* proprium hac in re; suspensis, super templorum postibus, coronis ac sertis, etiam frondibus, infulisque. Traduxit aliis locis poeta ad quodcunque coronandi genus, etiam victimarum, vel sacerdotum, supplicum quoque, sola corona, vel infula ac vitta.

250 — 253. *Vertitur cœlum.* Circumacto cœlo, (ad oculorum fraudem judicio facto, quasi hoc singulis noctibus fiat; v. Excurs. II ad hunc librum); *ruit*, exquisite pro venit, surgit : *umbra magna*, v. ad Georg. II, 338. *Myrmidonum dolos*, quam ingeniose adjectum et vere tamen! *per mœnia* nunc est per urbem dispersi : *sopor fessos complectitur artus.* Non moratur poeta in comissationibus Trojanorum, quas adtingit tantum v. 265. At vide ineptias Quinti Cal. XIII pr.

254. 255. *Phalanx* docte pro classe; *tacitæ per amica silentia Lunæ* ornate pro noctu. *Silentia noctis* sæpe apud poetas; eadem *tacita*, *silens*, *taciturna*. Nunc Virgilius *silentia* ad *Lunam* transtulit; quod magis etiam poeticum; quumque *silentia Lunæ* per se dici recte possint pro *nocte*, sive Luna fulgeat, sive lateat; poeta tamen versu 340, *oblati per Lunam*, satis declarasse videtur, se *lunam* cum ratione posuisse, adoptata eorum opinione, qui Trojam plenilunio excisam tradiderant : v. laudd. a Burmanno; inprimis vero V. et Schol. Euripidæ, Hecub. 913; et Petron. 89, 54. 55. Præclare de h. l. egit Burm. Nihil expedierat

Litora nota petens: flammas quum regia puppis
Extulerat; fatisque deum defensus iniquis,
Inclusos utero Danaos, et pinea furtim
Laxat claustra Sinon: illos patefactus ad auras
Reddit equus; lætique cavo se robore promunt, 260
Thessandrus Sthenelusque duces, et dirus Ulixes,

256. *flammas tum* pr. Moret. — 257. *fatis divum* Zulich. quod malim; nam copula parum commode interposita est: *fatisque dei* Gud. pro div. lect. v. Burm. — 258. *Danaos utero* Puget. — 259. Post *Sinon* finita priore sententia novam ordiendam puto. *Laxat claustra Sinon. Illos p. — Epeos. Invadunt urbem* etc. Vulgata distinctio parum commoda. Mox post *promunt* interpunct. mutavi. Porro *Laxat castra* e nonnullis Heins. laudat Burm. ad Petron. 89, v. 7. — 260. *cavo se r., promunt* major librorum pars; et sic proprie hac in re dicitur. Enimvero Longob. Pierii, quem etiam Ge. Fabricius respicere videtur, *produ[illegible]* habet; quod sane exquisitius, *se prodere*. Itaque Heinsio illud probatum ad Claudian. IV Cons. Honor. 643, et Ovid V Fast. 508. *promit* fragm. Moret. *cavo de r. promunt* Leid. cum Goth. tert. a m. sec. — 261. *Tisandrus, Thesandrus, Thersandrus* in libris scribitur et in edd. hic et alibi. In Græcis est Θέρσανδρος, ut ap. Pind. Ol. 2, 76. Apollod. III, 7, 2, Paus. IX, 5 et al. Ita et pro *Sthenelus* aberratum *Stenelus, Scelenus, Schelemus, Schœneus*. Porro *durus* Ven. et Franc. post Longob. Vide Pierium, qui et *divus* e cum aliis Parrhas. Quæs. per epist. I. Sunt sane etiam *silentia maris et ventorum*, et possunt illa cum silentio noctis conjuncta esse, de his tamen poeta nunc nihil memoravit. *amica silentia*, grata et faventia insidiis Achivorum.

256. Fax sublata, signum profectionis, e navi prætoria, nunc reditus versus litus Trojanum. v. Excurs. VIII. — 257. *fatisque deum defensus iniquis*: *fata deum* ex more. Nam modo fatis ipsi dii tenentur; modo deorum, inprimis Jovis voluntate, constituuntur, et pro *diis iniquis* fata iniqua dixit, sc. Trojanis infesta: *defensus*, servatus Sinon a Trojanis. — 258. *Danaos et claustra* (in latere fores) *laxat*, solito more, uno verbo duobus nominibus accommodato, proprie diversis; aperit, et Danaos emittit: ἐκλύσας apud Lycophr. 343, quod Brunck. ad Apollon. I, 955 e cod. restituit, pro illustratione esse potest: γαστρὸς ἐκλύσας ζυγὰ, est *soluta alvi compage*.

259 — 264. De his equo inclusis vid. Excurs. III ad h. lib. *se promunt*, prodeunt: ἱππόθεν ἐκχύμενοι, κοῖλον λόχον ἐκπρολιπόντες Odyss. θ, 515. — *Thessandrus*, seu verius Thessander, Polynicis et Argiæ f., secundum Serv. (*ex Ætolia* ait Pompon. ad h. l. et Dictys lib. I, c. 14. adde c. 17. f. leg. *ex Bœotia*). Desideratur sane inter ceteros heroes nomen aliquod clarum; verum Thersander Polynicis f. locum vix tueri potest; quum ubique ille tradatur in pugna cum Telepho in principio b. Trojani cecidisse. v. Paus. IX, 5. Dictys II, 2. Et sic Cypria carmina tradiderant, ut e Proclo MS. didici. Aut itaque alius hic Thersander habendus, aut *Tisandrus* verior est lectio. In Homero neutrum nomen occurrit.

Demissum lapsi per funem, Acamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,
Et Menelaus, et ipse doli fabricator Epeos.
Invadunt urbem somno vinoque sepultam; 265
Cæduntur vigiles, portisque patentibus omnis
Adcipiunt socios, atque agmina conscia jungunt.
Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, et dono divom gratissima serpit.
In somnis, ecce, ante oculos mæstissimus Hector 270
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus,

codd. et grammaticis memorat. *divus* etiam a m. pr. fragm. Vatic. — 262. *dimissum* alii ex more. *demissam* Rottend. alter. *Acamas* bene post Pierium ab Heinsio restitutus e libris. Vulgo *Athamas*, perpetua varietate. — 264. *Epeos* Heins. e libris vulgo *Epeus*. Ἐπειός. Medic. *Epæos*. Gud. a m. pr. cum aliis *Epios*. tres *Epius*. Alii vitiose: *Epyus*, *Opeus*, *Ipeus*, *Ypheus*, *Epheus*, *Efeus*, *Ephius*, *Epheos*. — 265. *somnoque meroque* Hamb. sec. *vino somnoque* Goth. tert. et *sopitam* alter. — 268. *erat, cum* fuere qui legerent teste Guellio; sed utrumque dici mos est. — 270. *Insomnis* una voce, multi ap. Heins. *insomnes* Montalb. *insompnis* Leid. un.; sed non insomnem fuisse Æneam patet ex v. 302, ubi *excutitur somno;* quod jam Burm. monuit. *in somnis* divisim etiam fragm. Vatic. — 271. *refundere* Medic. Pierii. *fluctus* aliquot Pier. *fletus* Hamburg. alter, v. inf. 298.

De *Acamante*, altero Thesei filiorum et Demophoontis fratre, v; *Intpr.* ad Hygin. f. 108 et h. l. Heins.; de ceteris saltem Servium. *Demissum lapsi per funem*, h. e. delapsi fune demisso. Ex historia hoc acceperat; v. Excurs. III: at egregie ad magnitudinem equi declarandam accommodavit. Itaque emphasin Quintil. agnovit Inst. VIII, 3, 84, ubi v. not. et Ursin. ad h. l. *primusque Machaon:* intelligo, qui primus, inter primos, egressus est. Argutantur in hoc jam veteres. Vide Sext. Aurel. Victor. G. Rom. c. 1. *Machaon* apud Thessalum in πρεσβευτικῷ sub f. memoratur paullo postquam equo exierat vitam amisisse. *doli fabricator*. Sic δόλον pro equo ad insidias facto Hom. Odyss. θ, 494. *Epeus:* de quo v. Exc. III. pr.

268 sqq. Locus, cui similes e pluribus poetis excitari possint, quoties per somnum species objicitur, adumbratus videtur ex Iliad. ψ, 62 sq. ubi Patrocli Umbra Achilli apparet. Virgilium plane expressit Statius V Theb. 265 sq. et totum locum, qui sequitur, Seneca Troad. 438 sq. *mortalibus ægris*, sane ut alias miseris, οἰζυροῖς, πολυπόνοις, proprie tamen infirmis. Burmannus fessos laboribusque et curis diversis fatigatos interpretatur. *serpit*, quando latenter membris infunditur. *Serv.* ut ἕρπειν. — 271. *Visus adesse*, adstare sic, *ut quondam* visus erat *raptatus*, cum raptabatur: v. sup. I, 483. laniato ore, fœdatus pulvere et pedibus

Raptatus bigis ut quondam, aterque cruento
Pulvere, perque pedes trajectus lora tumentis.
Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli, 275
Vel Danaum Phrygios jaculatus puppibus ignis!
Squalentem barbam, et concretos sanguine crinis,
Volneraque illa gerens, quæ circum plurima muros
Adcepit patrios. Ultro flens ipse videbar
Compellare virum, et mæstas expromere voces: 280
O lux Dardaniæ, spes o fidissima Teucrum,

272. *bijugis* Rottend. tert., quod Heins. præferebat. Sustuli importunam interpunctionem post *bigis*. — 274. *Ei* Medic. fragm. Vatic. Rottend. pr. *heu* alii. Ceterum Gronov. Diatribe Stat. c. 122, p. 24, ordinem verborum ita instituendum edicit: *ut quondam raptatus et trajectus* — (*heu mihi! qualis?*) *erat quantum* — Durissime. — 275. *exuviis* aliquot ap. Pier. et Burm. *inductus* aliquot apud utrumque. *Achilli* Heins. cum melioribus etiam h. l. Vulgo *Achillis* et *Achillei*. cf. sup. I, 30. — 276. *jaculatum* Goth. pr. — 277. *et* abest Franc. *concretoque* qu. Moret. *et concreto s.* Menag. pr. a m. sec., quod vulgarius esset. conf. Burm. — 278. *Vulnera illa* Leid. *vulnera et illa* Bigot. *vulneraque ipsa* Franc. et Witt. Stat. III Theb. 364 *Vulneraque ista ferens putri insiccata cruore.* — 280. *Incertas exp.* fragm. Moret. *mæstas promere* Exc. Burm. et Menag. alter. a m. sec. *has promere* Bigot. *effundere* Menag. pr. Moret. qu. Vulgata est apud Nonium in *mæstas*. — 281. *Dardanide* alter Hamburg. et Franc. cum Goth. sec. et tert. *Dardanidum* aliquot Pierii. *spes o*

loro trajectatis. *ater* plus quam respersus, inquinatus. cf. versus Homericos Iliad. χ, 401 sqq. *tumentes*. οἰδᾷν similiter in fabula Œdipodis.

274—279. Nobiles versus ex eo loco ducti, qui magnos adfectus habere solet, fortunæ pristinæ et præsentis comparatione. Versum 274 Ennii esse Servius docuit. Quam diversus ab ea specie, qua redibat victor Patrocli, et una jam antea nave Achivorum incensa. cf. Excurs. VIII* *qui redit* pro qualis redibat, redire solebat, paullo insolentius; et inf. 279 *accepit*, pro acceparat; poetica etiam græca, saltem Homerica, structura. *exuvias Achillis*, arma Achillea Patroclo detracta: Iliad. ρ, 194. *Danaum puppibus*, in naves Achivorum. respicit ναυμαχίαν Iliad. ν sqq. et π, 122 τοὶ δ' ἔμβαλον ἀκάματον πῦρ Νηῒ θοῇ —. — 277. *concretos sanguine crines*, fœdum quidem, sed quod horrorem non minus quam miserationem facere queat. Porro 278 *vulnera* omnino in pugnis cum Achivis factis accepta interpretabar; nunc intelligo hæc non convenire cum ceteris; quæ miserationem facere debent, meliusque referri ea ad τὸ αἰκίζεσθαι, *vulneribus fœdato corpore cæsi Hectoris ab accurentibus Achivis:* v. Iliad. χ, 369. adjunctis tamen laniationibus tracto circa muros corpore: quandoquidem ad-

Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris
Exspectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque urbisque labores
Defessi adspicimus! quæ caussa indigna serenos 285
Fœdavit voltus? aut cur hæc volnera cerno?
Ille nihil; nec me quærentem vana moratur:
Sed graviter gemitus imo de pectore ducens,
Heu fuge, nate dea, teque his, ait, eripe flammis.
Hostis habet muros; ruit alto a culmine Troja. 290
Sat patriæ Priamoque datum. Si Pergama dextra
Defendi possent: etiam hac defensa fuissent.

sanctissima Schol. Cruqu. Horatii I Sat. 7 et IV Od. 5. Sed vulgatam etiam Macrob. IV Sat. 2 habet. *fidissuma* scribunt codd. antiquiores ap. Pierium, et in uno *firmissima* vel *fortissima*. — 283. *quem te post* Zulich. *multa dierum* Gud. a m. pr. *post tanta* unus Guelph. — 284. *per varios* Oudart., ut lib. I, 628. *post hominum varios u.* Bigot. — 285. *accipimus* Hamb. pr. et Goth. tert. a m. sec. Et potest exquisitius videri. *severos* Hugen. a m. sec. — 286. *et cur* Leid. — 287. *Ipse* Montalb. *nec quærentem me* sec. Hamb. *nec me remoratur vana querentem* Menag. pr. *fata moratus* ed. Ven. — 288. *de p. fundens* Parrhas. — 289. *Heus f.* Leid. un. *tete* corr. Cuning. *eripe telis* Dorvill. — 290. *a* deest Dorvill. Menag. pr. et Mediceo Pieriano. Adde Goth. tert. In secundo *Alte a c. alto culmine* superscripto *a* fragm. Vatic. *ab c.* Leid. unus. Dorvillius bene conj. *ruit alta a culmine Troja*, quod significantius est, et sic Acronem legisse, Jani vidit ad Horat. IV Carm. 6, 3. et Homer. Iliad. ν, 772 ὤλετο πᾶσα κατ' ἄκρης Ἴλιος αἰπεινή. ad q. loc. vide adde Iliad. ο, 557. 558. — 291. *Priamo patriæque* sec. Hamb. *datum est* Witt. — 292. *possint*

jectum *circum muros patrios;* et paullo post v. 286. *hæc volnera* post verba: *fœdavit voltus*.

282—286. Quasi immemor cædis Hectoris, eum objurgat, quod tam diu abfuerit et nunc demum ad auxilium Trojanis ferendum adveniat. Etiam in his Ennium ante oculos habuit, cujus versus Macrob. VI, 2 *O lux Trojæ, germane Hector! Quid ita cum tuo lacerato corpore miser? Aut, qui te sic respectantibus tractavere nobis? Lux* autem non ad gloriam referendum, sed de *salute* accipiendum, si quidem ex Homerico φάος expressum, quo is hoc sensu plerumque utitur; excepto forte loco Iliad. θ, 282. *ut te p.*, ὡς, h. e. quomodo: *defessi* cladibus, ut eleganter poetæ v. c. Horat. II Carm. 4, 11 *Tradidit fessis leviora tolli Pergama Graiis. serenos fœdavit vultus*, quoniam et *fœda tempestas* proprie dicitur. cf. Serv.

290. *Ruit alto a culmine Troja:* (etiam inf. v, 603) ex Homerico, quod sæpius occurrit, κατ' ἄκρης. cf. Var. Lect. Ad 291. 292 cf. inf. XI, 288. 289. Habet patria et Priamus omnia, quæ a te ad ipsum defendendum fieri ac præstari poterant. *etiam hac*, δεικτικῶς, Hectoris manu, h. e. mea.

Sacra suosque tibi commendat Troja Penates:
Hos cape fatorum comites; his mœnia quære,
Magna pererrato statues quæ denique ponto. 295
Sic ait; et manibus vittas Vestamque potentem
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.
Diverso interea miscentur mœnia luctu;
Et magis atque magis, quamquam secreta parentis
Anchisæ domus arboribusque obtecta recessit, 300
Clarescunt sonitus; armorumque ingruit horror.

alter Rottend. Olimdistinxere nonnulli—*defendi possent etiam, hac d.* pro adhuc. v. Serv. — 294. Heins. distinguere volebat: *his mœnia quære magna, p.* et ita in Witt. erat. Contra Burm. disputat magis subtiliter quam vere. Declaranda res ex eo, quod elegantior loquendi modus, si epitheton vel adjectivum post relativum ponitur: *mœnia, quæ magna*, pro vulgari, *mœnia magna, quæ.* — 295. *qui* Longob. et alii ap. Pier. — 297. *affert* duo ap. Burm. v. ad Georg. IV, 311 et ad Ecl. VIII, 64. — 298. *m. fletu* Leid. unus. v. sup. 271. — 299. *at magis* Medic. a m. pr. — 300. *obtexta* Guelph. un. in Collect. Sax., non male. — 301. *concrescunt*

293—297. *Penates* sunt Trojæ publici, patrii dii, urbis tutela. Vid. Excurs. IX ad. h. v. *Sacra* et *Penates* possunt pro eadem re haberi, ut illa, quibus generis notio inest, declarentur per hos. Sic mox v. 320 *Sacra manu victosque deos—trahit.* Et sic sæpe *sacra* universe, de deorum simulacris, etiam de his ipsis Penatibus. v. c. Ovid. Fast. I, 526. ut sit pro vulgari: Penates, et cum his, sacra sua tibi tradit. Mox v. 296. 297 *Vestam et ignem sacrum* visus est Æneæ somnianti Hector efferre e templo: ad declarandum, urbem jam esse excidio damnatam. Quæras: an hæc quoque per *sacra* declarare poeta voluit? Potuit sane! quippe poetis solenne, ut primo ponant genus, tum adjungant species synonymice: Ita oratio ipsa fit ornatior. At enim diversa sunt quæ narrat poeta: Penates mandat Æneæ secum efferendos urbe; at Vestam et ignem, ut visum erat per quietem Æneæ, ipsa Hectoris umbra effert. *Vittas* religiose posuit, cum *Vesta vittata* (non enim ad Palladem vittæ referri possunt, quod Burm. fecit) aut *cum vittis* dicenda esset. vide sup. ad v. 168. *Virgineas ausi divæ contingere vittas. Fatorum comites* quanto potentius, quam *errorum, viæ, casuum! Mœnia* int. urbem Lavinium. *magna* dixit respectu Romæ inde oriundæ; ut et III, 159. Tandem 297. *adytis penetralibus effert:* Visus est Hector ex ipsa Vestæ æde deæ simulacrum cum igne sacro efferre. Quo vero loco Penates positi fuerint, poeta non docuit; intelligitur tamen ex ipsa re, in acropoli eos habitos fuisse.

298—301. Interea *urbs miscetur luctu*, h. e. in urbe miscetur *luctus*, ejulatus, clamor, (mox v. 301 *sonitus*) *diversus*, a diversis urbis partibus. *domus secreta recessit* or-

Excutior somno, et summi fastigia tecti
Adscensu supero, atque adrectis auribus adsto :
In segetem veluti quum flamma furentibus austris
Incidit, aut rapidus montano flumine torrens 305
Sternit agros, sternit sata læta, boumque labores,
Præcipitesque trahit silvas; stupet inscius alto
Adcipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
Insidiæ : jam Deiphobi dedit ampla ruinam, 310

cod. antiquissimus Pierii. Videtur Heins. etiam *crebrescunt* invenisse : cf. Burm. *que* abest Franc. *irruit* Goth. tert. male : *ingruunt* bene de iis quæ accedunt, propria fiunt : *error* pro *horror* pr. Moret., perpetua aberratione. — 305. *saxi de vertice torrens* Schol. Horat. IV Od. 14 ex v. 308 *saxi de vertice pastor : montano a vertice* Bigot. ex VII, 567 *et torto vertice torrens : rapidos* pr. Moret. et Franc. *flumine* Moret. tert. — 306. *hominumque labores* pr. Hamb. pro div. lect. ex I Georg. 118 *hæc quum sint hominumque boumque labores Versando terram experti — laborem.* Voss. et fragm. Moret. *bovumque labores* fragm. Vatic. — 307. *sedet* pro *stupet* Quintil. VIII Inst. 6, memoriæ vitio. — 308. *aspiciens* Sprot. var. lect. — 310.

nate pro, est secreta, remotior a litore et porta Scæa, eaque parte, qua Achivi urbem ingressi erant. Statii imitationem notat Burmann. Theb. V, 242, *et si lata recessit Urbe domus.*

302—308. *Adscensu supero*, pro adscendo, ornate in re tenui. Comparantis et comparati ratio primo intuitu non satis aperte declarata esse videtur. Latet autem in illis : *arrectis auribus adsto*, et *stupet accipiens sonitum :* ut sic componas : *adsto arrectis auribus*, aures arrigo, veluti pastor *accipit stupens sonitum, quum flamma in segetem incidit.* Quæ sequitur, comparatio adumbrata est ex Iliad. β, 455. 456. λ, 155 sqq. et Iliad. δ, 452—455. adde ι, 87 sq. λ, 492 sqq. Lucret. I, 282—290. Conf. inf. 496 sq. Georg. II, 304 sqq. Æn. XII, 523 sqq. et X, 405 sqq. Argutantur in comparandis locis Macrob. Scalig. Cerda. Dicendum simpliciter, poetam Homeri inventa egregie suis verbis reddidisse et ornasse. Nisi forte in hoc reprehendendus videri potest, quod *ex Æneæ narrantis persona* talis comparatio non satis commode intexta sit. Quod et Wartono ita visum video. Sed illius narrantis recordationem suavitas narrationis jamdudum animis audientium excussit : *furentibus austris* dicit, ut poeta pro, ventis flantibus : *torrens*, χείμαῤῥος, *rapidus montano flumine* auctus aquarum colluvie e montibus. — 308. Iliad. δ, 455 Τῶν δέ τε τηλόσε δοῦπον ἐν οὔρεσιν ἔκλυε ποιμήν.

309—313. *Tum vero manifesta fides* ornate, uti *rebus fides fieri* dicitur eventu : manifesta jam res erat. Alii interpretes aliter. *Deiphobi* domus prima incensa; duxerat is Helenam post Paridis

Volcano superante, domus; jam proxumus ardet
Ucalegon; Sigea igni freta lata relucent.
Exoritur clamorque virum, clangorque tubarum.
Arma amens capio; nec sat rationis in armis:
Sed glomerare manum bello, et concurrere in arcem 315
Cum sociis ardent animi; furor iraque mentem
Præcipitant; pulchrumque mori succurrit in armis.
Ecce autem telis Panthus elapsus Achivum,
Panthus Othryades, arcis Phœbique sacerdos,

alta Hamb. sec., ut sæpe alias. — 312. *Uchalion* Rottend. sec. in aliis codd. alio modo vitiose. *Sigeoque igni* Parrhas. — 315. *et currere* Sprot. *ad arcem* Moret. pr. — 317. *Præcipitat* Gud. *præcipitent* sec. Hamb. — 318. *Achivom* Heins. e Medic. et Gud. Vulgo *Achivum. Achivis* pr. Menag. Sprot. et alter Hamburg. — 319. *Pantos, Panteus, Pantheus, Phantheus,* hic et mox vitiose in MSS. Est Πάνθοος et Πάνθους. In Sprot. *Panthoys* et mox *Panthoy*, expressa enuntiatione græca: v.

mortem, ut jam Servius: cf. Quintus Cal. XIII, 354 sqq. Odyss. ϑ, 517 sqq., qui locus fundus fabulæ: cf. Exc. XII. (etsi, si argutari velis, sui oblitum dixeris poetam, nam in arce cum ceteris Priami filiis ille habitavit) proxima domus Ucalegontis, qui e principibus erat, et in consilio Priami Iliad. γ, 148. *Sigea relucent*, prospicienti ex urbe per tenebras: cf. Quintus ibid. 464 sqq. *lata* cum dilectu h. l. positum: nam late relucet mare circa promontorium Sigeum. (cf. Cerda: male, puto, Servius et Pompon., quod illic fretum Hellespontiacum incipit dilatari.) Denique *tubarum clangor*, Euripidis et Tragicorum exemplo, memoratur, etsi Iliacis temporibus nondum fuere tuba et lituus.

314—317. *Nec sat rationis*, h. e. parum consilii, *in armis*, in armorum usu; nec mihi satis ipsi constabat, quantum his armis profuturus essem captæ et incensæ jam urbi: *ardent animi glomerare manum bello*, ardeo, hic unus impetus erat, colligere milites ad pugnam, et cum iis (*cum sociis*) in arcem, ad regem concurrere. — 317. Et illa una cogitatio succurrit animo, animum subit, quam pulchrum sit, fortiter pugnando mori. Sic Georg. IV, 218. *pulchramque petunt per vulnera mortem.*

318—321. Panthus sacerdos Apollinis, cujus templum erat in arce. Ponunt autem poetæ primo loco continens, tanquam latius: *arcis Phœbique s. Panthus* inter primores Trojanorum est Iliad. γ, 146; filii ejus Polydamas et Euphorbus, Πανθοΐδαι, sæpe Homero commemorati. Nunc Othryos filius ipse editur. Sacerdotis persona ducta ex Iliad. ο, 522, ubi Apollo Panthi filium, Polydamantem, tuetur. Adde inf. v. 430. Fabula de Pantho, Delphis abducto, quam Servius memorat, etiam apud Eustath. p. 900 l. 47 occurrit, seriorum forte poetarum commentum. Etiam mox genus primo loco

Sacra manu, victosque deos, parvumque nepotem 320
Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.
Quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?
Vix ea fatus eram, gemitu quum talia reddit:
Venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniæ. Fuimus Troes; fuit Ilium, et ingens 325

Heins. *Otriades, Otyriades, OEtriades* male vulgo hic et infra Ὀθρυάδης.—320. *jactos* tert. Rottend. *victus* Gud., sed v. Burm. — 321. *cursumque* Moret. qu. et sic legabatur Servii ætate. *cursusque* Menag. pr. et Witt. Eadem varietas et alibi v. Burm. Utrumque autem recte etiam in poeta dicitur, videtur tamen *cursum* remotius a vulgari esse — *ad litora* paucissimorum librorum videtur esse lectio; unum Hamburg. pr. laudat. Heins. Ceteri, quotquot inspecti sunt, etiam e nostris unus (in duobus *lumina*) et vett. edd.; porro Servius, Donatus, Pomponius, *ad limina* præ se ferunt: quod adstipulante Brunckio recepi. Alterum illud ex solenni lapsu in h. v. ortum videri potest, et subiisse primum Aldinam; unde in Juntina, quam ex illa expressam conjicio, et in al. excusum video. At eam deservit Rob. Stephan.. Consensum librorum firmat ipsa rerum ratio et ordo. Nondum consilia exsequi cœperat Æneas: vide v. 314 — 317, antequam domo exeat, ecce tibi offert se ei Panthus, qui ad ejus domum, quippe in remota urbis parte sitam (vide v. 299. 300), confugiebat. Forte et hoc ipsum poeta ad Æneæ pietatem retulit, ut religionum minister ad eum confugiat. Pomponius hæc habet: limina *domus meæ: in hoc auctoritas et dignitas Æneæ videtur.* Servius autem: *Æneæ et religio laudatur et virtus. limina* igitur ipsa re satis definita, quod sint Æneæ. Sic XI, 267. Quæ pro altera lectione dici possint, v. ap. Burm. — 322. *Quo res s. loci?* pr. Rottend.; sed v. Burm. Idem vir doctissimus conj.: *qua prendimus arcem?* qua via, ratione, ad arcem pervenire possumus? Mihi quidem hoc tenuiter dictum videtur; et adi notas. *qua tendimus arcem* conj. Jo. Schrader. *Panthu:* ex Πάνθοος. οι.ου — 323. *eram gemitu, cum* distinguit Leidens. — 324. *ineluctabile fatum* Macrob. V, 1 recitat; ex lib. VIII, 334 *inevitabile tempus* ed. Ven., quod et in Witt. Cod. suprascriptum. — 325. *Dardanidæ* Moret. tert. *Ilion* nonnulli, ut sup. 241.

sacra, et tum finitius, *deos*, h. e. simulacrum Apollinis absportat; ut v. 293 *Sacra suosque — Penates.* Non ignoro, vasa et utensilia sacra ab aliis intelligi. At *victos* quam invidiose! Deorum autem simulacrum in excidio templi et urbis ex more secum ferre et servare studet sacerdos, ut Æneas Penates, ne in hostium potestatem veniant. Nota res est, sed semel monenda. *trahit* cum dilectu positum pro ducit. *ad limina*, Æneæ.

322. Frustra laborant in interpretatione, qui *arcem* de Pergamo accipiunt. Optimum factu, ut *arcem* pro perfugio accipias: quo confugimus?

324 sqq. Admirabilis oratio, gravitatis et doloris plena, et ea quidem sacerdotis Apollinis, et in tali rerum conditione! Euripidis illa Troad. 581 si respexit poeta: Πρίν ποτ' ἦμεν. Βέβακεν ὄλβος. Βέβακε Τροία, quantum ille de suo attulisse videri debet! *ineluctabile*, fatale. Euripideum: τύχα, τύχα δυσπάλαιστος ἥκει. Alcest. 892. —

Gloria Teucrorum. Ferus omnia Juppiter Argos
Transtulit. Incensa Danai dominantur in urbe.
Arduus armatos mediis in mœnibus adstans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet,
Insultans. Portis alii bipatentibus adsunt, 330
Millia quot magnis unquam venere Mycenis.
Obsedere alii telis angusta viarum
Oppositi; stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci; vix primi prœlia tentant
Portarum vigiles, et cæco Marte resistunt. 335

326. *omina* Bigot. pro var. lect. Et sunt, quæ pro hac lectione dici possint. conf. sup. ad 178. Transferuntur enim auspicia, et auspiciorum habendorum jus, cum imperio; sed argute magis, quam vere. — 328. *mediisque* aliquot ap. Burm. — 329. *fudit* nonnulli codd. Heins. et Burm., nec male hoc. Servius vulgatam lect. interpretatur; et habet *fundit* grandius quid, quam *fudit*. Nimis argute τὸ *fundere* h. l. a partu repetunt, quia v. 238. *feta armis*. Est simpl. emittit. Odyss. Θ, 515 ἱππόθεν ἐκχύμενοι. *que* abest Regio. *fictorque Sinon* conj. Waddelius; sed v. Burmann. *victor*, propositi effector, recte interpretatur Servius. — 330. *Exultans* Menag. pr., quod minus esset. *alii portis* sec. Moret. et Leid. unus. *portisque alii* Menag. et Sprot. *alibi patentibus* Gud. *alii patentibus* Rottend. a m. pr. *alii in bipatentibus* Leid. et Moret. tert. *aliique petentibus* ed. Venet. — 331. *unquam* Heins. cum libris potioribus; alii, ut vulgo, *nunquam*, quod et Priscianus lib. XVII habet. Sed totum versum abesse malim: quot enim ex illis millibus per decem annos cæsos esse putare licet! Etiam Jac. Bryant V. C. suspectum habebat versum. Ut defendas, dicendum: alii ad portas ruunt, tanto numero, ut vix plures prima statim profectione e Græcia exiisse putares. — 332. *Obsidere* sec. Moret. et Goth. tert. a m. pr. inf. v. 450. — 333. *oppositis* Gud. cum magna parte codd. Heins. et Pierian., quod Heinsio non displicebat. Etiam Pomponius *telis oppositis* exponit. Videtur tamen alterum, quod etiam Goth. pr. et sec. habent, exquisitius, poeticaque adeo dictione dignius esse. Adhæserat *s* ex sequenti voc., v. Burm. *ferrea acies* Hamb. pr. v. Heins. *stat pernicies* nonnulli codd. ap. Pierium cum Donato. *stant* Goth. sec. *umbone corusco* ed. Ven. — 335. *resistent* sec. Rottend.

326. *Ferus Jupiter*, ut alias *sævus*, h. e. iratus, crudelis. *omnia Argos transtulit*, Argivis victoriam et rerum summam permisit, Troja nunc eversa.

329—335. *Mediis in mœnibus*, in media urbe, nam in arce. cf. 240. 252. *incendia miscet*, plus, quam promiscue, passim, facit. Ita *miscere cædes*. hærent in h. v. interpretes. — 330. *alii*, — *millia quot*, h. e. tot millia, quot eorum etc. pro vulg. reliqui omnes. *portis bipatentibus*, variatum pro simplici: patentes, apertæ. Intelligendæ autem portæ Scææ. cf. sup. v. 266 *portisque patentibus omnes Accipiunt socios*. Alii vss. 332. 3. 4. vias angustas obsident strictis ensibus. *Obsedere oppositi* ornate et hoc adjectum. *stat* — *stricta* pro stricta est; *stat*, quippe sublatus

Talibus Othryadæ dictis et numine divom
In flammas et in arma feror, quo tristis Erinnys,
Quo fremitus vocat, et sublatus ad æthera clamor.
Addunt se socios Rhipeus, et maxumus armis
Epytus; oblati per lunam Hypanisque Dymasque; 340
Et lateri adglomerant nostro; juvenisque Corœbus
Mygdonides. Illis ad Trojam forte diebus
Venerat, insano Cassandræ incensus amore;
Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat.
Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis 345

338. *quod fr.* Gud. *quo gemitus* Dorvill. et Witt. *in æthere* sec. Hamb. *ab æthere* pr. Moret. — 339. *sociis* Menag. pr., sed Ecl. VI, 20 *addit se sociam.* Mox *Ripheus, Repheus, Rypheus*, scribitur. Ῥιπεὺς est. Quæ sequuntur, obscura nomina sunt, nec in iis morandum. *maximus annis*, quod a nonnullis legi Pierius et Ge. Fabricius testantur, interpolatum per eos, qui v. 435 *Iphitus ævo Jam gravior* meminerant, quasi idem cum Epyto esset. — 340. *Epytus* (Ἤπυτος) ex libris Heins. restituit. Medic. *Æpitus* (Æpytus, Αἴπυτος non minus recte diceretur), in aliis vitiose: *Epitus, Epithus, Ephitus, Æphitus, Iphytus. Et Pythus;* et mox *Hyphanis, Hipanis et Dimas, Dumas.* cf. inf. 394. Ὕπανις. Δύμας. *oblecti* Wall. a m. pr. *per lucem* conj. Waddelius; at v. Burm. Forte autem suavior junctura erit, si interpungas: *addunt se socios Rhipeus et — Epytus, oblati per Lunam, Hypanisque Dymasque, Et lateri agglomerant nostro.* — 341. *glomerant* Reg. *Corœbus* unice vere; ab Heinsio restitutum ex Κόροιβος. Vulgo fere *Choræbus, Chorebus, Corebus.* Puget. *Thorebus.* — 342. *Mirdoneis* Goth. tert. in litura. Est Μυγδονίδης. *illis qui* ante Heins., qui Medicei et vetust. libb. (adde Servii) auctoritate *qui* sustulit; ut jam Pierius e suis libris auctor fuerat. Suadet idem poetici sermonis genius. cf. sup. ad I, 378. *illi qui Trojam* Parrhas. — 343. *Casandræ* in multis scribitur; et sic fere in geminanda litera semper variant veteres. conf. Heins. neque in eo hærendum, modo teneas, antiquiores unam literam pinxisse, sequiores adjecisse alteram. *accensus* quatuor ap Burm. *captus amore* quinque ibid.

et erectus ensis. *cæco Marte*, nocturno prælio, quo cerni ac discerni hostis nequit.

336 — 358. *Numine divom* tanquam a deo aliquo actus — in medium incendium et pugnas ruit Æneas. *Erinnys*, quæ ante *Furor*, h. e. animi impetus.

340 — 346. De Æneæ pugna lege Quintum XII, 300 sq. — *per lunam* docte adjecit poeta: v. narrata de tempore excidii inf. Exc. II. ad lib. III pr. *Adglomerant*, docte, se adjungunt. sup. 315. *glomerare manum* adjungere manus, sociare. Suaviter rerum miserabilis facies distinguitur episodio brevi de Corœbo Mygdonis filio, de quo v. Exc. X ad h. v. — 344. *gener* autem h. l. spe. — 345. *præcepta* h. l. sunt monita vatis a deo actæ; scil. ne communi Trojanorum cladi ipse tanquam pars accederet, nec suas nuptias speraret. *Infelix* sua-

Audierit.
Quos ubi confertos audere in prælia vidi:
Incipio super his: Juvenes, fortissima frustra
Pectora, si vobis audentem extrema cupido
Certa sequi: quæ sit rebus fortuna videtis; 350
Excessere omnes adytis arisque relictis
Di, quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi

346. *audierit* concinnius Heins. e Medic. et melioribus; adde Colot. Ursini. Vulgo *audierat*. Etsi aliis in locis contrarium sequuntur critici, et indicativum vindicant poetæ, ubi exquisitior Ciceronis oratio subjunctivum ponere solet. Tam incerta sunt plurima in verborum critica. — 347. *concretos* Goth. tert. a m. pr. *confectos* Franc. *consertos* Wall. et Witt. cum aliis apud Pierium, qui e melioribus libris *confertos* tuetur. v. Burm., qui et conj. *ardentem in p.*, quia *audentem* v. 349 statim redit. — 348. Quæ sequuntur, meo judicio aut sic, ut feci, sunt interpungenda, ut parenthesis intra (*quæ sit — succurritis urbi Incensæ*) contineatur; ut sit: *si vobis cupido est audentem extrema sequi, moriamur;* caussis a principio statim, ut plerumque fit, commemoratis; aut sic sunt constituenda sine parenthesi: *Juvenes, fortissima frustra Pectora, si vobis audentem extrema cupido Certa sequi* (agite, sequimini me; quod membrum orationis ita omitti sæpe videas), *quæ sit rebus fortuna, videtis; Excessere — Di, quibus imperium hoc steterat; Succurritis urbi incensæ. Moriamur et in media arma ruamus.* Explicationem v. in notis. In vulgari ratione et interpunctione, quæ hæc erat: (*quæ sit rebus f. v. — Di quibus imperium hoc steterat*(in hac, inquam, *succurritis* nihil habet, quicum commode copuletur. Servius quidem *frustra succurritis* jungit parenthesi incipienda a *si vobis*. Sed intricate et contorte omnia. *fortissima frustra* separanda non sunt. — 349. *nobis* Goth. tert. *audendi* duo Goth., aliquot ap. Heins. et apud Servium nonnulli *audendi* vel *audenti;* etiam Donatus *audendi* interpretatur. *in extrema* Franc. ut 347. *cupido est* etiam tres. — 351. *adytis omnes* Zulich. Versus est ap. Macrob. III, 9. — 352. *hoc* aberat sec. Rottend. et

viter, ut sæpe poetæ per epiphonema. Sic νήπιος, ut statim Iliad. β, 38.

347—354. *Audere in prœlia* exquisite, cum audacia procedere in pugnam. *super his*, simpl. pro posthæc, inde. Quæ sequuntur, 348 sic ordinare juvat: O juvenes, frustra fortes! si vobis cupido certa est, sequi audentem extrema, h. e. s. me, s. omnino aliquem, qui extrema mortis pericula adeat, agedum! moriamur, et in media arma ruamus; nam videtis, quæ sit rerum fortuna et conditio; videtis, deos tutelares ac præsides Trojæ nos plane deseruisse; *succurritis urbi Incensæ!* sero ad patriam defendendam properatis, quippe *jam captam et incensam.* Nihil superest, quam honeste mori. Moriamur etc. v. 351 ex veteri superstitione satis nota interpretandus, qua urbes captæ vel capiendæ a diis deseri credebantur. v. Ursin. Muret. Var. Lect. V, 19. qui tamen argutatur, et Cerda ad h. l. Euripidis locum e Troad. 23. jam Macrob. V cap. extr. comparavit. cf. Tryphiod. v. 496. 497.

Incensæ: moriamur, et in media arma ruamus.
Una salus victis, nullam sperare salutem.
Sic animis juvenum furor additus. Inde, lupi ceu 355
Raptores atra in nebula, quos improba ventris
Exegit cæcos rabies, catulique relicti
Faucibus exspectant siccis; per tela, per hostis
Vadimus haud dubiam in mortem; mediæque tenemus
Urbis iter. Nox atra cava circumvolat umbra: 360
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet, aut possit lacrimis æquare labores?

Leid. a m. pr. *succurrimus* Parrhas. — 354. *superare* Goth. tert. — 356. *in* deest fragm. Moret. et uni Leidensi. — 359. *in mortem haud dubiam* Oudart. et Leid. un. — 360. *Nox a.* — *umbra.* Hæc assuta esse et versum imperfectum reliquisse Virgilium, credebat Ortuinus ap. Burm. At optimo poeta hoc hemistichium admodum dignum videtur. Nisi quod *atra* redit post 356. — 361. *fœnera* alter Mentel. *vulnera* Sprot., perpetua variatione. *talia* Dorvill. ex hujus libri initio. — 362. *lacrimis possit* Ven. *per lacrimas* Dorvill. e glossa. *possit animis æquare* ed. Ven. *lacrimis explere* Sprot. pro var. lect. Porro *labores*, πόνους, mala; at *dolores*

Hinc evocatio deorum, de qua h. l. Servius et Macrob. III, 9 qui locum laudat. — 354. *Una salus*, int. honestam mortem, qua se ab hostium potestate liberent. — 355. *Furor additus.* Incensi sunt eorum animi. Laudat Burmann. Statium V Theb. 33 *O miseræ, quibus hic furor additus.*

355 — 360. Homerus comparatione luporum sæpe utitur v. c. Iliad. λ, 72 οἱ δὲ, λύκοι ὥς, Θῦνον. inde et alii, ut Apollon. II, 123 sqq. *lupi raptores* ex epitheto σίνται Iliad. π, 353 natum videtur. et π, 56 λύκοι ὥς, Ὠμοφάγοι. item Odyss. ζ, 133 de leone: κέλεται δέ ἑ γαστὴρ Μήλων πειρήσοντα — ἐλθεῖν. Propius tamen est: λύκοι ἁρπακτῆρες. Etiam ap. Quintum sunt λῃϊσταὶ ἀναιδέες μήλων. — 356. *quos improba* (magna) *ventris Exegit* (egit, quia prodeunt ex latebris) *cæcos rabies*; quantum ornatius! ut etiam reliqua: *atra in nebula*, ex observatione sagacitatis in talibus animantibus. Sic Apollon. a Burmanno laudatus II, 124 ἤματι χειμερίῳ lupos prædari facit, et Homerus Βάν ῥ' ἴμεν, ὥστε λέοντε δύω διὰ νύκτα μέλαιναν Ἀμφόνον, ἀντέκυας, διά τ' ἔντεα καὶ μέλαν αἷμα (per tela, per hostes) Iliad. κ, 297. 298. Comparatio autem tantum ad impetum et rabiem irruentium referenda; nil amplius, ne cum Trappio hæreas. — 359. *Vadimus*, impetum et furorem notare verbum notat Burm. Saltem tali in contexto, puta. Ita et ire et ἐλθεῖν et alia. — 360. *Nox circumvolat*, quippe alata: inf. VIII, 396, ut Somnus, Somnia. v. ad Tibull. II, 1, 89. *cava umbra.* quatenus ipsi ea circumdantur, quasi tecti; puto equidem.

361. Odyss. γ, 114 τίς κεν ἐκεῖνα Πάντα γε μυθήσαιτο καταθνητῶν ἀνθρώπων; imitatus Silius V, 421 sqq.

Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos;
Plurima perque vias sternuntur inertia passim
Corpora, perque domos, et religiosa deorum 365
Limina. Nec soli pœnas dant sanguine Teucri:
Quondam etiam victis redit in præcordia virtus;
Victoresque cadunt Danai. Crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.
Primus se, Danaum magna comitante caterva, 370
Androgeus obfert nobis, socia agmina credens
Inscius; atque ultro verbis compellat amicis:
Festinate, viri, nam quæ tam sera moratur
Segnities? alii rapiunt incensa feruntque

pr. Hamb., perpetua aberratione. *dolorem* nonnulli codd. apud Macrob. V, 1. Tandem *lacrimas æquare dolori* Vratisl., quod sane et ipsum dicitur, sed vulgarius; et forte natum e glossa; nam etiam Pompon. interpretatur: *laboribus æquare lacrimas*. — 363. *fuit* Hugen. *durata* Goth. alter, ex compendio scripturæ orto vitio. — 365. *domus* duo Heins. *perque vias et religiosa d.* omissis mediis Voss. unus. — 366. *dant pœnas* qu. Moret. — 367. Legitur et *quædam* teste Ge. Fabricio. Sed vulgatam etiam grammatici firmant. — 369. *noctis imago* aliquot apud Pier. — 370. *Primus sed* Rottend. *magna Danaum* Dorvill. — 371. *Androgeus* rescripsit Heins. post Pierium cum libris potioribus. Vulgo *Androgeos*. v. Heins. *se offert* alii ap. Pier. *effert* Hugen. — 372. *affatur* Bigot. — 373. *tam lenta* Witt., sed in marg. *sera*.

et II, 650 sqq., ubi plura in Sagunto eversa ex altero Æneidis libro petita sunt; Sic illa mox 363, quæ inter eximia loca equidem ponere soleo, *Urbs antiqua ruit*, belle translata sunt ibid. v. 654 sqq.

364. *Inertia corpora*, possunt esse sine vita et motu, si modo *sternuntur* est, *strata sunt, jacent;* verum *sternuntur corpora inertia*, inertium hominum, malim accipere de imbellibus, senum, infantum, feminarum. Bene hactenus Serv. et Pompon. exponunt: « non repugnantia » ut *inertia pecora* inf. IV, 158. Mox *pœnas dant* pro cæduntur, moriuntur, ut Serv. bene. — 367. Sententia eadem, aliter tamen expressa, Iliad. ξ, 480. 481. Petiit hinc Tacitus in Agric. 37. de Britannis fugientibus: *et aliquando etiam victis ira virtusque*. — 368. 369. *Crudelis luctus*, ut *sævus dolor*, qui in nos sævit. *plurima mortis imago*, h. e. *ubique* cædes facta cernitur; passim cæsorum cadavera projecta. Magis hoc accommodatum antecedentibus, quam varias cædis formas et genera intelligere.

370. *Androgeos* alibi non occurrit in Troicis. Pomponius Sabinus: *miles Mnesthei, ducis Athenarum;* nescio unde habeat. Diversus est Minois filius VI, 20 — 373. *nam quæ*, quæ tandem v. ad Ge. IV, 445. — 374. *Rapiunt feruntque*,

Pergama: vos celsis nunc primum a navibus itis? 375
Dixit; et extemplo (neque enim responsa dabantur
Fida satis) sensit, medios delapsus in hostis;
Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit:
Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit, 380
Adtollentem iras, et cærula colla tumentem:
Haud secus Androgeus visu tremefactus abibat.
Inruimus, densis et circumfundimur armis;
Ignarosque loci passim et formidine captos
Sternimus: adspirat primo fortuna labori. 385
Atque hic successu exsultans animisque Corœbus,
O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis

375. *nunc* deest Menag. *a* deest Parrhas. et Goth. tert. *nunc primum celsis a navibus* Exc. Burmann. *vos nunc a navibus* Lutat. ad Stat. VII Theb. 229. *a puppibus* Hamb. sec. In fine versus interrogationem addunt duo Heinsiani. — 376. *neque jam* Bigot. — 377. *delapsus* meliores, ut Medic. Gud. a m. pr. Moret. pr., item alii ap. Pier., vulgares *dilapsus*. Apud Priscian. XVIII *illapsus*, qui interpretatur, *se illapsum esse*. Sed hoc prosaico propius: *ad hostis* etiam nonnulli apud Pierium. — 378. *retorsit* pr. Hamb. pro var. lect. — 379. *improvisam* Hugen. v. sup. v. 203. *qui in sentibus* Menag. pr. *anguen* alter Rottend. — 380. *gradiens trep.* Parrhas. ex interpr. *nitens pedibus trep.* Wittian. — 381. *colla moventem* Oudart. — 382. Post versum 378 abesse poterat alter hic. Eum otiosum esse, sensit quoque Jo. Schrader.: sed idem bene observavit similitudinem Homerici loci, ex quo hæc expressa diximus: Iliad. γ, 31 κατεπλήγη etc. et 36 ὣς αὖθις etc. — 383. *circumfundimus* multi ap. Pierium et Heins., quem v.; Gud. a m. pr. *circumfudimus*. — 384. *et passim* Ven. et Goth. sec. — 386. *successu exsultans* Heins. e libris post Pierium. Vulgo *exsultans successu*. — 387. *quæ prima* aliquot. *quam* Rottend. sec. et Gud. a m. pr., addita intp. *in quam partem*. Rottend. tert. *qua primum*, non male: *quod prima* Leid. a m. pr. At *qua* recte. Inf.

ἄγουσι καὶ φέρουσι, ut notum: v. vel Cerda. Quænam segnities tam *sera*, quæ seros facit, id est, tardos. Serv.

376. *Responsa non fida satis*, quibus fides haberi non potest, quæ fidem non faciunt, adeoque suspecta. Respexit versum Statius II Theb. 535 — 537. *sensit delapsus*, ᾔσθετ' ἐμπεσών, ut notum, ad formam græcam, intellexit se in hostem incidisse.

379 — 381. Comparatio ab Homero petita, sed variata Iliad. γ, 33 sqq. Hinc alii certatim. Propius ad Homerum Juven. Sat. I, 43 noto versu: *Palleat; ut nudis pressit qui calcibus anguem.* — *humi nitens*, pedem figens: *attollentem iras*, h. e. caput iratum, adeoque simpliciter, erigentem se, vel caput, præ ira et rabie. vid. lib. III Georg. 421: *Tollentemque minas, et sibila colla tumentem.*

Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.
Mutemus clipeos, Danaumque insignia nobis
Aptemus: dolus, an virtus, quis in hoste requirat? 390
Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
Androgei galeam clipeique insigne decorum
Induitur, laterique Argivum adcommodat ensem.
Hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas, omnisque juventus
Læta facit; spoliis se quisque recentibus armat. 395
Vadimus immixti Danais haud numine nostro,
Multaque per cæcam congressi prælia noctem

VI, 95. 96. *tu contra audentior ito, Qua tua te fortuna sinet.* — 388. *qua se ostendit* sec. Hamb. *se* abest a Zulich. et Goth. tert. *sed* alter: *extendit se dextra* fragm. Moret. et ejusdem codex quartus. — 389. *mutamus* Gud. a pr. m. *mittemus* Deg. *ciclopes* Goth. pr. — 390. *quibus ab hoste* aliquot Pier. *requiret* nonnulli apud eund. *requirit* Hugen. et Goth. alt. et apud Macrob. V, 16. *revisat* alter Hamb. — 391. *Arma? dabunt ipsi.* Ita Servius distinguit; minus bene: *dabunt hostes* Bigot. *dabunt* int. dictum pro *dent*, ministrent: *clade* pro *deinde* Goth. sec. — 392. *Androgeo* nonnulli ap. Pierium et Dorvill., ex interpolatione, ut inf. 425. *Peneleo* cf. VI, 20. *clipeique i. decori* sunt qui legant apud Pierium, et sic Goth. tert. — 395. *armant* Gud. — 396. *non n. n.* Witt. *nomine nostro* Gud. a m. pr. vel *omine bono* Zulich., ex interpr. — 397. *per totamque* ed. Ven. *lumina* pro *prælia* Menag. pr.

388. *Qua ostendit se dextra*: fortuna *se dextram*, faventem ac propitiam, ostendit, quod VI, 96. *qua tua te fortuna sinet.* — 389. *Insignia*, vel de clipeorum insignibus ac sculpturis, vel de galeis et crista; poetica tamen ratione ipsi *clipei* sunt *insignia*, quatenus Danai his ipsis insigniuntur, ut mox *clipei insigne;* vel, ut malim, omnino arma, quibus Trojani a Græcis dignosci poterant. Illud tamen verum est, in tragicis, forte et in cyclicis, Achivorum et Trojanorum clipeos insignia habere: et ex tragicorum usu dictum esse 392 *clipei insigne*, pro clipeo, qui insigne habet. De mutatione autem clipeorum cf. Paus. IV, 28 f. Potuit subnasci poetæ animo commentum Hectoris exemplo, qui ademtis Patroclo cæso armis indutus in pugnam prodit: ρ, 186 sqq. — 390. *Dolus, an virtus* sit, adhibeatur. Mox *comantem galeam* ἵππουριν — et *clipeum induitur*, loro super humeros injecto, et inserta manu ansæ, ὀχάνῳ· ut ἐνεδύσατο, ἐνδῦνε· cf. inf. 671, 672.

395. *Spoliis recentibus*, exquisitius quam, novis, aliis, quam quæ habuerant, armis. — 396. *Haud numine nostro*, h. e. averso, nobis non propitio: *at si — Audiat aversa non meus aure deus* Tibull. III, 3, 28, ubi v. not. et h. l. Cerda: mox 402 *invitis divis.* ἀέκητι θεῶν. Nimis acute cum aliis apud Servium Pomponius: « quia ferebant Minervam, Græcorum numen, in clipeis, non Neptunum, Trojanorum insigne. » — 397. *nox*

Conserimus; multos Danaum demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad navis, et litora cursu
Fida petunt; pars ingentem formidine turpi 400
Scandunt rursus equum, et nota conduntur in alvo.
Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis!
Ecce trahebatur passis Priameïa virgo
Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervæ,
Ad cœlum tendens ardentia lumina frustra: 405
Lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem furiata mente Corœbus,
Et sese medium injecit periturus in agmen.
Consequimur cuncti, et densis incurrimus armis.

398. *Dimittimus* Medic. c. ceteris fere omnibus. conf. Heins. etiam Goth. duo, at tertius *committimus*. *demisimus* Leid. ut IX, 527. Ex Ἄϊδι προΐαψε. — 399. *defugiunt* Sprot. et Menag. — 401. *Scandere* Moret., bene, nisi *conduntur* sequeretur. vid. Burm. — 402. *quicquam* Wall. *quamquam* Bigot. *quenquam confidere* ed. Ven. — 403. *sparsis* tres cum ed. Ven. *parsis* et a m. sec. *sparsis* Goth. tert. *virgo P. sparsis* Wall. a m. sec. — 405. 406. Iidem versus in Ciri 402. 403 occurrunt. Versus 406 *Lumina nam t.* pro Virgilii epica gravitate paullo lenior nimisque ingeniosus videri potest. Jac. *Bryant* V. C. eum sublatum esse volebat; revocatus tamen mox ea ratione, quod auctor Ciris eum versum jam legere debuit, quia illum ex Virgilio transtulit. *jam t.* Bigot. *geminas* Moret. sec. — 408. *jecit* Ven. et Parrhas. cum Goth. tert. vid. Burm. *medium mittit* Witt. *periturus* Heins. post Pierium e melioribus. Vulgo *moriturus*, sollenni permutatione. v. Burm. — 409. *concurrimus* alter Hamb.

cæca, in qua nihil cerni potest, ut jam supra, et sæpe. — 401. *Scandunt rursus equum.* Forte dictum nolis a poeta; nimis enim portentosum hoc; et abhorrens a fama virtutis Achivorum; etsi *formidine turpi* adjecit. Certe sensum meum offendit in heroico carmine. Vidit hoc elegantissimus, dum viveret, Holdsworthius. — 402. *fidere* absolute pro audere; nimium rebus confidere.

403 — 406. Vim Cassandræ ab Ajace Oilei f. coram Pallade illatam esse vulgo memorant. Ita *trahi* potest doctius dictum videri. Potest tamen poeta simpliciter declarare voluisse, eam captivam vi abductam fuisse. Rem disertius expositam rejeci in Excursum X* ad v. 403. Tenendum autem est, eam ad templum Minervæ confugisse, supplicem deæ factam, ἱκετεύουσαν. *arcebant*, antique, continebant coercebant, εἶργον. Versus 405 præclarus est: at 406 *Lumina, nam t.* Ovidiano lusui propior est; Ovidius tamen castior nunc ipso Virgilio, Met. XIII, 410. 411 *tractata comis antistita Phœbi Non profecturas tendebat ad æthera palmas.* At Maroni præiverat Eurip. Androm. 573. 4. 5. χειρὶ δ' οὐκ ἔξεστί μοι etc. — 409. *Densis armis*, vel ipsi

Hic primum ex alto delubri culmine telis 410
Nostrorum obruimur, oriturque miserrima cædes,
Armorum facie et Graiarum errore jubarum.
Tum Danai, gemitu atque ereptæ virginis ira,
Undique conlecti invadunt; acerrimus Ajax,
Et gemini Atridæ, Dolopumque exercitus omnis. 415
Adversi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyrusque, Notusque, et lætus Eois
Eurus equis: stridunt silvæ, sævitque tridenti

411. *Obruimur nostrorum* idem. — 412. *horrore* Witt., ut sup. 301; idem *tubarum* a m. pr., ut et alibi. — 414. *vadunt* ed. Ven., vide sup. 359. — 415. *Dolopumve* scripti et edd. multi. — 416. *diversi magno* Macrob. VI, 2, sed vulgatam idem alibi et Lutat. ad Statium agnoscunt. vid. Burmann. *adverso rupti* Witt. *quondam rupte ceu* alter Hamburg. — 417. *confugiunt* Goth. tert. a m. sec.: forte cum fuisset *confugunt*. *Zephyrique* Rottend. sec. *notus Eois* pr. Hamburg. — 418. *aquis* Ge. Fabric. emendare volebat; et sic in uno Leid. superscriptum. Male v. Not. *strident* aliquot; sed *stridunt* etiam Probus agnoscit

densis ordinibus, denso agmine, vel irruimus in hostium densum agmen. cf. v. 383.

410. *Delubrum* int. Minervæ, ex quo Cassandra erat abducta. cf. v. 425. Erat autem illud in acropoli; ad hanc igitur jam pervenerat Æneas, mediam per urbem v. 359. —412. Quod arma, quæ induerant, Græca erant, et cristæ Græcæ. —413. *Gemitu*, h. e. dolore, *atque ira ereptæ virginis*, propter Cassandram sibi a Corœbo ceterisque ereptam, *invadunt undique, collecti*, Ajax est idem ille, qui Cassandram abduxerat, Oilei f. Mox *gemini Atridæ*, διασοὶ Ἀτρεῖδαι ap. Eurip. *Dolopes* v. sup. II, 7.

417—419. Ad Homeri ductum Iliad. ι, 4—7 et Ennii ex Annal. XVII ap. Macrob. VI, 2, sed multo ornatius et variate; porro Homerica cum arte, in comparationibus ei sollenni, effectum rei attexuit: *stridunt silvæ* etc. *Eurus lætus Eois equis*, ad ornatum spectat. *equi*, ut ἵπποι, Homerico usu, pro curru. Bigis vecti venti apud poetas et sculptores. Nec Ζέφυρον ἱππεύσαντα Eurip. Phœniss. 220 et *Eurum equitantem Siculas per undas* Horat. IV Carm. 4, 44 aliter accipere debebant quam de curru invectis. Commune enim hoc omnibus diis, quoniam prisco illo tempore, quo religiosæ hæ notiones primum in hominum animos venerunt, bigis vecti reges vel quadrigis, nunquam equis insidentes, conspiciebantur. Itaque nemo vidit equitantem Jovem et sic porro. Vana adeo Spencii ad h. l. subtilitas. *lætus* autem, ut superbus, gestiens, ἀγαλλόμενος. pro tenui, vectus. cf. I, 690. 276 et sæpe. Ceterum Virgilium plures expresserunt cf. Columna ad Ennium p. 114; adde inf. X, 356 sqq. IV, 440 sqq. Valer. Fl. I, 610

Spumeus atque imo Nereus ciet æquora fundo.
Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram 420
Fudimus insidiis, totaque agitavimus urbe,
Adparent; primi clipeos mentitaque tela
Adgnoscunt, atque ora sono discordia signant.
Ilicet obruimur numero. Primusque Corœbus
Penelei dextra, divæ armipotentis ad aram, 425
Procumbit; cadit et Rhipeus, justissimus unus
Qui fuit in Teucris et servantissimus æqui:
Dis aliter visum: pereunt Hypanisque Dymasque
Confixi a sociis; nec te tua plurima, Panthu,

ap. Heins. — 419. *ponto* Menag. sec. — 420. *obscuram* Menag. sec. *per umbras* pr. Hamb. *sub umbram* aliquot Pieriani, et Leid. — 421. *Fundimus* Gud. a m. pr. et quinque Heins. cum binis Burm., quibus adde duo Goth. *totumque a. urbem* Longob. Pierii. *agitamus in urbe* sec. Hamb. — 422. *apparent primi:* alii distinguunt ap. Pier. et *apparent primo* aliquot codd. ap. Heins. *clipei primos* Goth. pr. — 424. *Illic* ed. Ven. *illicet* fere in libris scriptum; sed v. Pier. *illico* Goth. alt. *irruimur* Parrhas. — 425. *Peneleo* Dorvill. a m. sec. Vide sup. 392. In Homero est Πηνέλεως, sed et Πηνέλεος occurrit. *Rhipeus*, Ῥιπεύς, non *Ripheus*, vidimus 394. 339. *Pelenei* Sprot. — 416. *procubuit* Caris. lib. I Inst. Grammat. et Macrob. IV, Sat. III, cum Dorvill. a m. sec. — 428. *visum est* aliquot Burm., quem v. ad Lucan. II, 5. — 429. *Confossi* Vratisl. *a* deest Montalb., qui et a m. sec. *confisi*.

sq. *Nereo* h. l. tridens tribuitur, quod notandum. *Spumeus* h. l. spuma maris adspersus, spumosus. *sævit tridenti*, eleganter, ut alias *flagris*, *verbere*, infert tridentem mari, ad impellendum illud et fluctus excitandos.

420—423. *Illi etiam*, v. sup. 370, 383 sqq. *mentita tela*, falsa arma, quæ nos Græcos esse mentiebantur, ut Serv. Mox 423 *signant* h. l. agnoscunt. Sic *notare* etiam vulgari sermone, et σημειοῦσθαι, τεκμαίρεσθαι. Porro *ora sono discordia*, ad poeticæ orationis genium pro, observant discordiam et discrepantiam sermonis; quippe qui Trojani essent.

424—430. *Divæ a. ad aram*, non tam in ipso templo Minervæ sup. 403, e quo abstracta illa erat, quam potius ante templum in προνάῳ vel in περιβόλῳ, ut et expressum vides in Tab. Iliaca n. 104. cf. Excurs. X. *Peneleus* hic alius esse debet, quam Homericus Bœotorum dux: nam is ab Eurypylo erat occisus, Telephi filio: Pausan. IX, 5 f. Dictys IV, 17. (Eurypylum Antenoris filium memorat Pomponius ad h. l.; non video quo auctore: et est is alienus ab h. l.) *cadit et Rhipeus*, *justissimus unus* omnium — *et servantissimus æqui*, qui adeo cadere non debuisset, communi hominum judicio, sed *diis aliter visum*, de caussis et rationibus, quæ nos homines latent. Copiose de h. l. agit Burm. Laudant etiam Homericum Odyss.

Labentem pietas nec Apollinis infula texit. 430
Iliaci cineres, et flamma extrema meorum,
Testor, in occasu vestro nec tela nec ullas
Vitavisse vices Danaum; et, si fata fuissent,
Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde:
Iphitus et Pelias mecum: quorum Iphitus ævo 435
Jam gravior, Pelias et volnere tardus Ulixi:
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.

ab sociis Exc. Burm. *Pantheu* Wall. *Phantu* Goth. alt. v. sup. 319. — 430. *neque A.* Gud. c. binis aliis. — 432. *nostro* Vratisl. *in hoc casu nostro* Goth., non infelici lapsu. — 433. *manus* pro *vices* pr. Hamb. *si fata dedissent* Leid. tert. *tulissent* Bigot. et Zulich. pro var. lect., quod verum putat Burm., quoniam proprie ita dici solet. Ita vero quid facias sup. v. 54 *si fata deum, si mens non læva fuisset.* — 434. *mea* pro *manu* Sprot. — 435. *Yphitus, Iphytus, Ephitus, Hyphitus, Iphicus,* in libb. — 436. *Pelia et v.* Barth. codex ad Stat. XI Theb. 310. *et* abest etiam a Parrhas.; Burm. conj. *Pelias ex vulnere t. V. Ulixi* Heins. e libris potioribus, ut et expressum ap. Gell. IX, 12. vulgo *Ulyssi.* alii *Ulixis, Ulixei,* v. Heins. Versus 435 et 436 Quintil. Inst. IX, 3, 35 laudat, ut exemplum regressionis. — 437. *vo-*

α, 234 Νῦν δ' ἑτέρως ἐβάλοντο θεοὶ κακὰ μητιόωντες.

431 — 434. Quanto cum affectu, egregia orationis inflexione, se incolumem abiisse narrat! cf. Senecæ Troad. 28 sqq. Potest dubitari, *Iliaci cineres* et *flamma extrema meorum* sintne de rogo, an de incendio urbis accipienda. *Iliaci cineres*, ex loquendi usu ad Ilium in cineres versum ducunt: tum: et vos, *o mei*, quibus incendium urbis pro rogo fuit. *in occasu vestro*, sup. I, 238 *occasum Trojæ tristisque* ruinas. Est tamen usui magis consentaneum, *flammam extremam meorum* de rogo et funere, seu morte, accipere; Est quoque sollenne, *jurare* et *obtestari per cineres, rogum, flammam, carissimorum.* Testatur igitur funus patriæ et funera suorum. Argutius enim quam par est foret, jungere: *cineres et flamma meorum*, epitheto adjecto *Iliaci*, quia Trojani erant aut cum Troja occubuerant. *vices* fortunæ, casus, et quidem h. l. pugnæ: quæ, ut vidimus, modo secunda, modo adversa fuerat. Recte adeo Servius omnino per *pugnas* interpretatur. *manu meruisse* pugna, virtute, strage, quam inter hostes edebat. Ita Serv. *id est fortiter dimicasse; hi enim merentur occidi.* Centies autem *manus* pro *pugna.* Pompon. « *meruisse*, dimicasse; idem est merere, pugnare, dimicare. » Respexit scil. stipendia. Junxere alii *manu ut caderem.* Ita erit interpungendum vitavisse vices; Danaum et, — *ut caderem*, *meruisse, manu. si fata f.* cf. sup. 54. — 436. Gell. IX, laudato loco: *quum diceret vulnus, non quod accepisset Ulyxes, sed quod dedisset.* Sunt autem hic *Iphitus* et *Pelias* diversi ab iis, quos Homerus memorat. Jung. *Iphitus et Pelias vocati.*

Hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
Bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
Sic Martem indomitum, Danaosque ad tecta ruentis 440
Cernimus, obsessumque acta testudine limen.
Hærent parietibus scalæ, postesque sub ipsos
Nituntur gradibus, clipeosque ad tela sinistris
Protecti objiciunt; prensant fastigia dextris.

cari Heins. conjiciebat, ut sit pro vocamur. Interpungebat adeo plene post *Ulixi*. Heumannus, probante Burmanno, distinguebat : *Divellimur inde, I. et P. mecum* (*quorum — Ulyssi*) *Protinus ad sedes P. c. vocati.* Possit sententia usque ad *Cernimus* continuari, ut sit : *Ulixi, Protinus — vocati, Hic vero — Cernimus.* Sed neutro opus. Jungenda sunt : *divellimur inde; Iphitus et Pelias mecum* (sc. divelluntur a ceteris), *clamore vocati protinus,* alio hinc, *ad sedes Priami.* Dum alii discurrunt, hi tres ad arcem pergunt. — 440. *Hic M.* tres Heins. cum Zulich. a m. sec. Male puto. *ad bella* Exc. Cortiana Saxii. *que* non male abest a Goth. tert. — 441. *alta* Hamburg. pr. Bigot. et Zulich. Parrhasius in marg. scripserat *atra* (*f.* pro *arta*, ut in Silio mox laudando nonnulli legunt), perperam; sed et, *atra* superscripto, *actu* fragm. Vatic. *Testudo* proprie *agi* dicitur, etiam cum scutorum est. Eadem varietas ap. Silium I, 365 *condensis actæ testudinis armis.* — 443. *ac tela* Med. Gud. cum aliis apud Heins. et Pier.; it. Goth. pr., quod pravum est. Etiam in Servianis occurrit cum altera lectione. *ad tecta* nonnulli Pieriani, cum fragm. Vatic. superscripto *tecta.* *que* abest post *clipeos* in tert. Moret. *clipeisque* Hugen.; unde Heins. conj. *clipeisque ad tela sinistras P. o.* — 444. *pressant* duo, et *pensant* alter Menag., solita aberratione. *dextris f. prensant* tres ap. Burm.

438 — 558. Sequitur narratio de pugna in Pergamo acropoli ad Priami domum facta, domus expugnatione et Priami cæde. *Ceu nulla prius lamenta, nec atri Manassent imbres* Statius III Theb. 122, monente Burmanno.

441. Haud facile est speciem locorum assequi, qualem poetam apud animum suum finxerit. Puta ad ipsum ædium Priami aditum fuisse, e more veterum, *turrim* eductam, quam 460 nominat, inque ea ipsam portam, qua intraretur domus; turris hæc oppugnatur, et a Trojanis desuper propugnatur. Aditum appellat nunc *limen.* *Acta testudine* scutorum haud dubie; συνασπισμῷ. nimis enim alienæ forent ab illa ætate machinæ bellicæ. Præiverant antiquiores poetæ Græci, ut colligas ex Quinto Cal. XI, 357 sqq., ubi simili modo oppugnantur mœnia Trojæ (cf. mox 443. 444). Mox *hærent*, in prosa, admotæ sunt.

442. *Postesque sub ipsos Nituntur gradibus.* Cum *scalæ* memoratæ sint : *gradus* vix alii esse possunt quam scalarum; per quos *nituntur*, enituntur, *postes sub ipsos*, simpliciter, in foribus ædium. *Fastigia* pro ipso tecto dicta esse possunt; aut pro turris summa parte. ita ἐπάλξεις ut murorum, sic turrium, sunt; alioqui erant *fastigia*, in templis et Palatiis in fronte ædium. Voluit poeta cumulare uno in loco plures pugnæ species. *objiciunt sinistris clipeos ad tela protecti*,

Dardanidæ contra turris ac tecta domorum 445
Culmina convellunt: his se, quando ultima cernunt,
Extrema jam in morte parant defendere telis;
Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt; alii strictis mucronibus imas
Obsedere fores: has servant agmine denso. 450
Instaurati animi, regis succurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
Limen erat, cæcæque fores, et pervius usus

445. *e contra* pr. Morét., male. v. Burm. *turres et* aliquot Pier. *tota domorum* post Medic. Pierii, Moret. tert. et Hamb. sec. pro var. lect. et idem cum altera lectione in Servianis laudatur. *tuta d.* Moret. qu. Sunt et viri docti, qui *Culmine* legunt, h. e. a culmine, ut v. 603, sed v. not. — 446. *hi* Sprot. et ed. Ven. *hisce et q.* Parrhas. et Goth. tert. a m. pr. Ceterum quorsum parenthesis hoc et sequ. versu faceret, non videbam: itaque eam sustuli. — 447. *in* abest a magna librorum parte, ut fere alibi; sed est in fragm. Vatic. et al. *parent* Parrhas. — 448. *Æratasque trabes* antiqui codd. apud Pierium, quod recte h. l. rejicit. *aeriasque* Hamburg. pr. pro var. lect., sed v. Burm. *alta* in duobus aut tribus antiquis omissum viderat Heins. et in Gudiano erasum; Pierius autem in nonnullis: *decora illa;* hoc et fragm. Vatic. habet, superscripto *alta;* quod defendi possit, et *decora ampla* ed. Ven. sed *decora alta* verum esse, vel ex Statii imitatione apparet V Theb. 422. 423. Adde sup. lib. I, 429 *columnas — scenis decora alta futuris.* — 449. *fractis* Hamb. pr. *unas* duo ap. Burm. cum aliquot Pierianis, perpetuo vitio. — 450. *Obsidere* pr. Moret. cum fragm. Vatic. Vide ad IV Georg. 436: sup. 332, et al. *quas servant* Menag. pr. *asservant* Leid. unus a m. pr. *adservant* in Servianis. *ordine longo* Bigot., memoriæ lapsu, ex aliis locis. — 451. *animis* pr. Moret. Montalb. sec. Rottend. et Witt. Nec displicet, ut *succurrere* infinitivus historicus sit. Vulgatam etiam fragm. Vatic. habet et Pompon. Sab. interpretatur. — 452. *viros levare* Wall., male. *et vim* Menag. pr. *vimque adderę victi* conj. Heins. (scilicet, si *addere* pro finito modo positum est). *a. tectis* Bigot. et Wall. a m. sec. — 453. *devius* Goth. tert. a m. sec.

ut adversus tela superne missa protegerent se.

445. *Culmina domorum tecta*, docte pro ipso tecto iisque rebus, quibus superior domus pars tegitur, h. e. tegulis. *tecta penetralia* eodem modo I Georg. 379. Etiam *turres* pro eodem tecto dicit, quia altum est. Agitur autem de una Priami domo: cui magnificentiorem speciem adjecit, quam quæ apud Homerum erat. — 449. Videntur hi stetisse intra fores. cf. inf. 484. 485.

451. Hoc ipso rerum adspectu renovatum *in Ænea* consilium ac propositum, quod jam pridem ceperat, (v. 315 *concurrere in arcem*), ut regiæ Priamoque succurreret.

453—458. Cum aditus ad regiam obsideretur ab hostibus, postica porta eam intrat Æneas et a tergo pervenit ad portam regiæ, qua parte versus aditum a fronte

Tectorum inter se Priami, postesque relicti
A tergo: infelix qua se, dum regna manebant, 455
Sæpius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, et avo puerum Astyanacta trahebat.
Evado ad summi fastigia culminis: unde
Tela manu miseri jactabant inrita Teucri.
Turrim, in præcipiti stantem, summisque sub astra 460
Eductam tectis, unde omnis Troja videri,
Et Danaum solitæ naves, et Achaïa castra,
Adgressi ferro circum, qua summa labantis
Juncturas tabulata dabant, convellimus altis

455. *quo* duo Burm. cum Goth. pr. *qua se infelix* Menag. pr. *tum r.* aliqui in Serv. — 456. *Andromacha* alter Menag. — 457. *Astyonacta* Wall. *Astianacta* alii. Totus versus deerat Goth. pr. — 458. *ad* omittit Eugraph. in Eunuch. Terent., sane elegantius; sed scriptis contra dicentibus; præter Goth. pr.: Guiet. conj. *Evado hac s. f.*, quod et Servius supplet. *inde* Sprot. — 459. *jactabant undique* Excerpta Burmann. *inertia* a m. pr. fragm. Vatic. — 460. *turrem* Carisius lib. I Inst. Gramm. agnoscit. At Gellius XIII, 19 Valerium Probum *turrim* legisse testis est; nec aliter scripti. vid. Pierium, Heins. et Erythr. Ind. h. v. — 461. *inde* Sprot. — 462. *Achaia*, forma poetæ sollenniore, Heins. tantum in recentioribus repererat; at accedentibus Franc. Wittian. Parrhas. ed. Ven. et Dorvill., quibus addendi nonnulli codd. Pierii, et primo omnium loco fragm. Vatic. p. 171, reposuit Burmannus. Vulgo *Achaica*. Totus versus deerat Goth. tert. — 463. *circum ferro* Parrhas. *quæ* Gud. a m. pr. *labentes* duo Burm. cum binis Goth. — 464. *imis* Hugen. pro var. lect., ex interpretatione. In

domus pugnatur. Illa porta postica cum ornatu, quem tam vulgaris res vix videbatur capere posse, designatur per quatuor determinationes: est *limen*, sunt *cæcæ*, h. e. ignotæ aliis nec cognitu faciles et obviæ, *fores—pervius usus tectorum Priami inter se*, h. e. qua commeare et convenire se invicem commode poterant, qui inhabitabant regiam; h. e. familia regia per plures domos, ut apud Homerum est, vel palatii partes dispersa. *postes relicti a tergo*, h. e. porta, quæ a tergo erat, opposita illi, quæ est in ædium fronte. *ad soceros*, Priamum et Hecubam, — *trahebat*, accommodatum brevibus pueri gressibus; pro ducebat. Sic sup. v. 320 *parvumque nepotem Ipse trahit. evado*, sc. hac porta ingressus regiam. — 458. *Evado ad summi fastigia culminis* 441. 445. tecti in ipso domus aditu ac foribus.

460—467. *In præcipiti*, turrim in editiore loco positam, eandemque altissimam, hanc, sive ipse adscenderat, et culmen in hostsm dejicit, sive e vicinis locis, ut equidem arbitros, ferreis uncis et contis quassatam et labefactatam *altis sedibus*, e fundamentis, tandem in obsidentes dejiciunt. *qua sum-*

Sedibus, impulimusque; ea lapsa, repente ruinam 465
Cum sonitu trahit, et Danaum super agmina late
Incidit. Ast alii subeunt; nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
Exsultat, telis et luce coruscus aena. 470

hoc et sequ. versu distinctionem mutavi. Nam sententia non absolvitur nisi post *impulimusque*. — 465. *que* abest Franc. *et ea* Dorvill. *Elapsa* pro *ea lapsa* Gudianus cum nonnullis aliis ap. Heins. et Burm., nec non eum Pierianis plerisque et duobus Gothanis; vitio tamen. *ruinas* Vratisl. — 466. *agmine* ed. Dan. Heins. — 470. Vulgo interpungitur *Exsultat telis*, quod mutavi. *coruscat* Montalb. Wall. et ed. Ven. *ahena* scriptum a sec. manu in perveteri exemplari Gell. II, 3 testatur.

ma tabulata dabant juncturas labantes. Scilicet turres habebantur quatuor et plurium tabulatorum adeoque et *contignationum;* quarum tigna vel trabes, capitibus suis, immissæ esse debent parietibus. Jam h. l. *summum tabulatum*, cur proprie dictum nolis, caussa idonea non est: hoc facile admittebat uncos et contos in *juncturis* suis (h. e. qua parte trabes insertæ et fultæ erant pariete), quæ facilius cedebant et insertum uncum recipiebant, quam solidus paries; itaque *labantes*, cedentes, laxantes se. Servius bene: *faciles ad resolutionem:* et *dabant juncturas*, plus quam *habebant;* præbebant scilicet aggredientibus turrim ferro. Quibus convulsis superior turris pars in oppugnantium capita decidit. *ruinam trahit* exquisitius quam *facit*: et sollenne hoc: solutis enim juncturis et evulsis trabibus evelluntur et convelluntur reliqua, ut ruentia sequantur. Ἕλχ', ἐκ δ' ἔπιπτο πᾶσα Iliad. μ, 398, qui locus comparandus in τειχομαχίας narratione. Subeunt tamen alii in cæsorum locum v. 467, et interea ex posterioribus ordinibus tela e longinquo ingeruntur. Narratio inde in solo Neoptolemo subsistit. v. 461 *unde omnis Troja videri:* illustrant intpp. ex Iliad. γ, 13. 14; etsi ipsa turris poetæ ex Iliad. φ, 526 sqq. nata esse videtur, ubi Hectoris fatum ex ea prospicit Priamus cum Trojanis. Egregia autem cum arte hæc inserta sunt a poeta ad rerum faciem variandam, quod etiam Wartono observatum.

469 sqq. Expugnatur tandem regia per Neoptolemum Achillis f., qui ipsas fores erat aggressus. Nam hoc est *ante vestibulum ipsum*, h. e. januam, qua illud intratur, *primoque in limine*. Egregie autem eum repræsentavit: *exsultat*, pro pugnat. *telis et luce coruscus aena*, h. e. armis, thorace, clipeo et galea, æreis, splendentibus; ut sæpe apud Homerum λαμπόμενος simili in re. Iliad. ν, 341 ὄσσε δ' ἄμερδεν Αὐγὴ χαλκείη κορύθων ἄπο λαμπομενάων.

Qualis, ubi in lucem coluber mala gramina pastus,
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat;
Nunc positis novus exuviis, nitidusque juventa,
Lubrica convolvit sublato pectore terga
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis. 475

471. Præstat interpungere post *tegebat*, ut sit : *Qualis* sc. *exsultat coluber, quem tegebat : in lucem* offendit post *et luce* versu sup. et quod otiosum est; etsi aut *exsultat* repetas, aut ad *convolvit* trahas. Burmannus Homericum ἐπὶ χειῇ comparans conj. *e lustro*, ut referatur ad : *micat arduus*, dubitat tamen an *lustrum* de serpentis cubili et latebra dicatur. Mihi videbatur *ingluvies* latere in corrupta lectione, quo ducere possunt *mala gramina pastus* et *tumidum : pastus ingluviem mala gramina*, paullo exquisitius, sed propter hoc ipsum forte a librariis corruptum. Georg. III, 431 de serpente chersydro : *hic piscibus atram Improbus ingluviem ranisque loquacibus explet;* ex quo loco etiam alia in hanc comparationem traducta mox videbis. Ut igitur ibi *explere ingluviem*, sic h. l. dictum est *pascere ingluviem*, fere ut alibi *pascere ventrem*. Silius autem *satiare ingluviem* dixit imitatione Virgilii lib. VI, 155 *Ingluviem immensi ventris gravidamque venenis Alvum deprensi satiabant fonte leones*. Malebat Valk. ad Theocr. p. 252 inter loca habere, quæ Virgilius retractaturus fuisset. Schrader. varie tentabat locum : *in lucis; in silvis* : ut apud Silium XVII, 449, loco ex nostro expresso, est *in campis*. Poterat et scriptum esse : *Qualis ubi exiluit* vel *exultat coluber*. — 472. *sub terram* Parrhas. v. IV Georg. 43 et Silv. VI, 150, et sæpe : *gelidum*, sed correctum, *timidum* Dorvill. — 473. *Tum* pr. Hamburg. *cum* aliquot apud Burm. *conpositis* alter Rottend. et Leid. a m. pr. *compositis* sec. Hamb., quod non displicebat Heinsio. Similis varietas III Georg. 437, ubi hic idem versus repetitur. — 474. *corpore* Cod. Thuan. Macrobii V Sat. 5, perpetua variatione : *sublato pectora tergo* MS. ap. Pierium; male. Georg. III, 426 *anguis Squamea convolvens sublato pectore terga;* hinc τῷ *convolvit terga*, qui fit *sublato pectore*, addi poterat ornate : *Arduus ad solem*. — 475. Idem versus III Georg. 439. cf. Silius VI, 222. 223.

471 — 475. Pyrrhus juvenili audacia exsultans, comparatus cum serpente sub vernum tempus, pelle exuta, e caverna prodeunte. Respexit locum Nicandri Ther. 31 — 34. simul tamen ad Homeri ductum, sed ornatius et cum variatione, Iliad. χ, 93 — 95 Ὡς δὲ δράκων ἐπὶ χειῇ ὀρέστερος ἄνδρα μένῃσι Βεβρωκὼς κακὰ φάρμακ' (*mala*, noxia et venenata, ut sæpe, *gramina pastus*) ἔδυ δέ τε μιν χόλος αἰνὸς, Σμερδαλέον δὲ δέδορκεν, ἑλισσόμενος περὶ χειῇ. (*lubrica convolvit pectora*)· ὣς Ἕκτωρ — οὐχ ὑπεχώρει. At apud Virgil. Pyrrhus non sustinet hostem, sed aggreditur. Porro *in lucem* trahendum aut ad *exsultat*, aut ad *convolvit* : utrumque parum commode : v. Var. Lect. *tumidum* quoniam *gramina pastus*, quibus novum vigorem sibi paravit, ut apud Nicandr. 33, 34. at gramina *mala pastus*, eoque succis venenatis repletus, ex vulgari hominum opinione. Ap. Nicandr. Ther. 285 ἐπεί τ' ἐκορέσσατο φορβῆς· at in Homero sunt, ut modo vidimus, κακὰ φάρμακα. Expressere hunc locum certatim alii, ut Statius IV Theb. 95 sqq. Silius XVII, 448 — 451. XII, 6 — 10. VI, 155 et pas-

Una ingens Periphas, et equorum agitator Achillis
Armiger Automedon, una omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, et flammas ad culmina jactant.
Ipse inter primos correpta dura bipenni
Limina perrumpit, postesque a cardine vellit 480
Æratos; jamque excisa trabe firma cavavit
Robora, et ingentem lato dedit ore fenestram.
Adparet domus intus, et atria longa patescunt;
Adparent Priami et veterum penetralia regum;
Armatosque vident stantis in limine primo. 485
At domus interior gemitu miseroque tumultu
Miscetur; penitusque cavæ plangoribus ædes

476. *Peryphas*, *Peryfas*, *Perifas*, male in libris scriptum. — 477. *Actomedon* et *Syria*, *Schiria*, *Seria* vitiose in libris. *Autumedon* Pompon. Sab. *omnes* Medic. — 478. *succedunt muro* Servius inf. ad v. 723, ubi et in MSS. *et flammam ad fastigia jactant*. — 479. *correcta* unus Leid. — 480. *prorumpit* Menag. pr. *prærumpit* Venetus *a c. rumpit* Wall. a m. pr. — 481. *auratos* pr. Hamb. *ferratos* Voss. *et jam* Menag. pr. *excissa* Oudart. *cavabat* Longob. — 487. *clangoribus* quatuor apud

sim alii. Comparandus alter locus Georg. lib. III, 437. 8, 9, iisdem fere versibus.

476 — 478. Occurrit Periphas apud Homerum, sed non hic; Automedontis ἱππηλάτου, aurigæ Achillis, sæpius fit mentio. *Scyro.* insula de Cycladibus una, copias adduxerat Pyrrhus, ab avo Lycomede acceptas, cujus filia, Deidamia, Pyrrhi mater ex Achille: cf. Iliad. τ, 326 sqq. Odyss. λ, 505 sq. Sed fabulam de Achille apud Lycomedem latente Homerus non habet: *succedunt tecto*, h. e. fores adoriuntur.

479 — 482. *Ipse*, Pyrrhus, quis dubitet: ex 469, 470 et 491. *dum limina*, ipsas fores e dura materia, ilice factas; eas etiam per *postes*, et quidem ære obductos, *æratos*, intelligo, quos *vellit*, movet, labefactat, *a cardine*, ut emoveat, annititur. Nunc enim adhuc de conatu agitur: cf. 492, 493. Quintus Cal. X, 388 similibus fere verbis: Ὥρμηναν δὲ πύλῃσι θεηγενέος Πριάμοιο Ἀθρόοι ἐγχριμφθέντες ὑπ' ἀμφιτόμοις πελέκεσσι Ῥῆξαι τείχεα μακρά, πύλας δ' εἰς οὖδας ἐρεῖσαι Θαιρῶν ἐξερύσαντες. Tandem perruptæ et perforatæ fores, laxata asserum, vel tignorum coagmentatorum compage: *jamque cavavit robora firma*, fores roboreas, *excisa trabe*, assere, et *dedit*, effecit, *fenestram*, aperturam, *ingentem lato ore*, foramine, quo prospectus intra atrium efficitur: 483.

483 sqq. Ad affectum hæc magna cum arte traducta esse, jam alii post Scaligerum viderunt. — 485. *Armati* sunt, qui v. 449, 450 memorabantur.

486 sqq. Proprie *clamor*, *lacrimæ*, *gemitus miscetur*, quate-

Femineis ululant; ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidæ tectis matres ingentibus errant,
Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt. 490
Instat vi patria Pyrrhus; nec claustra, neque ipsi
Custodes sufferre valent. Labat ariete crebro
Janua, et emoti procumbunt cardine postes.
Fit via vi: rumpunt aditus, primosque trucidant
Immissi Danai, et late loca milite complent. 495
Non sic, aggeribus ruptis quum spumeus amnis

Burm., sollenni varietate. — 490. *postes* ex Probi sententia. *postis* alii. v. Pier. *postesque et* Witt. *fingunt* Ven. et Leid. unus a m. pr., ut sæpe alibi. — 491. *neque ipsi* Heins. e Medic. et aliis. Vulgo *nec*. — 492. *subferre* aliquot. *proferre* sec. Moret. — 493. *emoto cardine* Nonius ap. Pierium, Hamburg. et ed. Ven. Sane utrumque recte dicitur, etiam a poeta. v. exempla apud Heins. et inf. v. 610. VI, 382; vulgatam tamen suaviorem esse puto. *remoto c* Franc. *ordine p.* Bigot. — 494. *irrumpunt* Hamb., minus bene. *rapiunt* MS. Fabricii, bene, sed non h. l. — 496. 497. *cum spumeus exit Amnis et oppositas evincit* Hamb. pr. a manu interpolatrice.

nus promiscue a pluribus vel diversis sit; hinc, si quo in loco hoc factum significatur, ut h. l. in domo ipsa, *domus miscetur gemitu*, pro pedestri : *impletur*. *Mox cavæ* cum dilectu positum epitheton respectu habito ad sonum. *ululant* exquisitius quam *resonant;* exemplo Græcorum βοᾶν in simili re, v. c. Eurip. Troad. 29. Proprie ululatus fit in ædibus cum plangoribus, qui resonant. Porro versu 486 ex Ennii Annal. II de Albæ excidio esse translatum Servius ad h. l. notat. cf. inf. XI, 213 sqq. et Livius de Alba I, 29. *Quod matres* familias *errant*, discurrunt, per tecta, id ex veterum moribus tanto magis ad affectum, quod thalamo inclusæ alias latebant. *osculantur postes* (cf. Ovid. Met. XIII, 412. 413), quippe ultimum vale dicturæ, jamjam ab hoste abstrahendæ. Apollonium IV, 26 jam Servius huc advocavit; et Ariosti locum egregium (*Cant.* XVII *Stanza* 13.) Wartonus.

491—493. *Vi patria* πατρὸς ἑοῦ κατανέμενος ἀλκὴν Quint. Cal. XIII, 219. *sufferre*, sustinere Pyrrhi impetum non potuere nec *claustra*, h. e. fores roboreæ v. 481. 482 firmitate sua, *nec ipsi custodes*, qui v. 485 et 449. adstant foribus, pugnaturi. Burmannus mavult : *sufferre* sc. se, sustinere se. *arietem* nolim accipere proprie quippe quod inventum Trojanis temporibus serius est. cf. ad 441. Sed de arietatione et pulsatione ac concussione forium ad arietis instar. — 494. *Rumpunt aditus*, faciunt sibi aditum; at quanto potentius illud! tandem fores emotæ sunt, irruunt Achivi.

496—499. Irruunt, fluminis instar exundantis, rupto aggere. v. sup. ad 305. ubi hujus comparationis semina in locis Homericis et Lucret. : sed ornatius omnia Virgi-

Exiit, oppositasque evicit gurgite moles,
Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnis
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furentem
Cæde Neoptolemum, geminosque in limine Atridas. 500
Vidi Hecubam, centumque nurus, Priamumque per aras
Sanguine fœdantem, quos ipse sacraverat, ignis.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
Barbarico postes auro spoliisque superbi,
Procubuere. Tenent Danai, qua deficit ignis. 505

497. *ejecit* Ven. *erupit* Macrob. V, 5. *trahit de g.* Scheffer. ex v. 499. *oppositas evincit* Goth. tert. — 498. *arma* duo apud Burm. *tumulo* ed. Ven. — 499. *rapit* Menag. pr., ut et alibi permutatur cum *trahit. parat* Hamb. sec. *frementem* Parrhas., quod præferas post *furens* 498. — 500. *que* abest Bigot. *Atrides* pr. Hamb. — 503. *Q. intus th.* Goth. pr., non male. *spes illa* legunt nonnulli apud Pierium, et sic edit. Junt. *spes quanta* unus Pierii, ab interpolatore. *ampla* Medic. Pierii, Gud. ed. Ven. cum Goth. sec. *alta* Scheffer.

lius suoque more. Expende singula. *fertur cumulo* aqua cumulata. v. sup. 105 *insequitur cumulo præruptus aquæ mons.* — 499. 500. Καὶ τὸν φυτουργὸν Πρίαμον — τοῖσδε δ' εἶδον ὄμμασιν Αὐτὴ κατασφαγέντ' ἐφ' ἑρκίῳ πυρᾷ Eurip. Troad. 481 sqq. — 501. *Centum nurus* latius dictum, quinquaginta enim erant filiæ, totidem filiorum uxores seu nurus. — 502. In toto loco ante oculos Enniana illa apud Ciceronem Tusc. Qu. I, 35 ex Andromacha : *O pater! o patria! o Priami domus — Vidi ego te, adstante ope barbarica* (ut hic v. 504) *Tectis cælatis laqueatis, Auro, ebore, instructum regifice — Hæc omnia vidi inflammarier, Priamo vi vitam evitari, Jovis aram sanguine turpari. fœdantem* plus quam cruentantem. *sacraverat*, accenderat diis Penatibus.

503—505. *Quinquaginta illi thalami*, illi tam magnifici extructi, prostrati jacent. Apud Homerum Iliad. ζ, 243 sunt in domo Priami L. θάλαμοι filiorum et XII. filiarum : sed poëtæ licuit hæc suo more perhibere. *thalami* illi sunt *spes nepotum*, h. ex iis, qui eos inhabitabant, progenies nata erat. *Barbaricum aurum*, h. e. Phrygium, ut sæpe poetæ; et modo Ennius, quem Maro expressit. (Vide vel Cerdam et Guellium, quosque Burmann. laudavit.) cf. inf. XI, 769. 770. Φρύγια σκυλεύματα dixerat Eurip. Troad. 18. de hoc ipso auro. Nec in eo argutandum, quod h. l. verba Trojani illa sunt; utitur enim ille sermone Romano, adeoque usum ejus sermonis sequitur. Petiere eum usum Romani a Græcis, quibus Trojani, et hinc Phryges, inprimis dicti barbari. *postes spoliis superbi*, ornati, Romanorum notissimo more. v. inf. VII, 183—186. *Tenent Danai*, h. e. occupata habent loca, quæ ignis nondum pervadit.

Forsitan et, Priami fuerint quæ fata, requiras.
Urbis uti captæ casum, convolsaque vidit
Limina tectorum, et medium in penetralibus hostem:
Arma diu senior desueta trementibus ævo
Circumdat nequidquam humeris, et inutile ferrum 510
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostis.
Ædibus in mediis, nudoque sub ætheris axe,
Ingens ara fuit; juxtaque veterrima laurus
Incumbens aræ, atque umbra complexa Penates.
Hic Hecuba et natæ nequidquam altaria circum, 515
Præcipites atra ceu tempestate columbæ,
Condensæ, et divom amplexæ simulacra sedebant.
Ipsum autem sumtis Priamum juvenalibus armis

506. *fuerint Priami* Oudart. *fuerunt* Franc. a m. pr. *requiris* tres Burm. *requires* Witt. Voss. et Carisius Grammat. — 507. *uti* Heins. reposuit e Mediceo aliisque melioribus. Vulgo *ubi*, quod interpretamenti loco esse potest: *ubi hic* Ven. et Parrhas. *casus* Hamburg. pr. *collapsaque vidit* Schol. Juven. ad Sat. X, 268. — 508. *mediis penetralibus* et *mediis in p.* passim codd. ap. Pierium, Heins. et Burm., manifesta corruptela exquisitioris formæ: *medium in p. hostem*. vide sup. I, 348, et sæpe alibi. cf. Burm. *in* omissum in nonnullis. — 509. *senio* Goth. pr. *distincta* Wall. *timentibus* Rottend. sec. — 510. *nec quicquam* Franc. cum al. — 511. *hac densos* tres Burm. *moriturus fertur* Oudart. *ad hostes* aliquot Pierii codd. — 515. *altaria cingunt* Goth. tert. — 517. *sedebant* Heins. iterum reduxit vetustiorum codd. etiam Pierianorum auctoritate; et recte idem Burmannus monet convenire τῷ *altaria circum* et *condensæ*. Vulgo *tenebant*, quod cum multis aliis Medic. a m. pr. habet et Ge. Fabricius ex Ovid. XIII Met. 413 defendere volebat. *ferebant* alter Moret. — 518. *juvenalibus* Heins. cum Medic. et aliis melioribus, etiam Pierii

506. 512. Cf. Excurs. XI de Priami nece. Tota narratio, intexta inprimis Politis cæde, egregia cum arte elaborata est ad summam miserationem cum horrore: notatis scilicet cum dilectu et ante oculos positis iis, quæ in fato multis communi propria, tamen inprimis essent huic seni et summopere miseranda. Commendat eum, quod herois personam grandævus adhuc servat; ubi vidit fores convulsas et dejectas, armat se; revocatur tamen ab uxore, et supplex sedet in ara.

512. Græcis poetis erat ara Jovis Hercei (Διὸς Ἑρκείου) in atrio ædium Priami, ἐν αὐλῇ· eam aram Virgilius in impluvium, si interiora domus ita appellare licet, transtulit, *nudo sub ætheris axe*, sub æthere, sub dio, ut Penatium ara esset; propius hoc ad Romanum morem. v. Excurs. memoratum XI. — 513. Notabis morem, aras sub arbore poni solitas; alibi in *media* area. — 517. *Sedebant* ἱκετεύουσαι. unde 523. hæc ara *tuebitur*, jure ἱκετείας. — at sedebant *nequicquam*, nullum fructum sa-

Ut vidit: Quæ mens tam dira, miserrime conjunx,
Impulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit. 520
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget; non, si ipse meus nunc adforet Hector.
Huc tandem concede; hæc ara tuebitur omnis:
Aut moriere simul. Sic ore effata, recepit
Ad sese, et sacra longævum in sede locavit. 525
Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polites,
Unus natorum Priami, per tela, per hostis
Porticibus longis fugit, et vacua atria lustrat
Saucius. Illum ardens infesto volnere Pyrrhus
Insequitur, jam jamque manu tenet, et premit hasta. 530
Ut tandem ante oculos evasit et ora parentum:
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.

Vulgo *juvenilibus*, at poeta rarius sequi debet. — 521. *non def.* Montalb. *def. astis* Menag. pr. — 522. *meis* Montalb., male v. I, 232. III, 489 Burm. — 524. *Vel m.* Parrhas. *affata* plures Burm. — 525. *longævom* Gud. *in* abest Excerptis Burmann. et Goth. tert. *a sede* Bigot. — 528. *fuit* duo Burmann, ut forte alibi. *fugiens vacua* Bigot. — 529. *infecto* sec. Moret. et ed. Dan. Heins. *infausto* Menag. pr. *infesto in vulnere* Oblongus Pierii, saucius enim erat Polites; quod ferri posset. — 531. *evasit et ante p.* quidam Pieriani, e glossa. — 532. *et vitam multo* Wall.

lutis e loci sanctitate habituræ. — *præcipites*, devolantes ad loca tuta. — 519. *Mens dira*, quæ dira, male ominata, abominanda consilia agitat. — 522. *eget*, non locus est. — 525. *sacra sede*, ara, v. 513. et *altare*, 515.

526. *Polites* inter Priami filios jam ex Homero notus; celeritate pedum insignis statim Iliad. β, 791 memoratus idem inter pugnantes. Ejus filium, Priamum, videbimus inter Æneæ socios inf. V, 564. De Politis cæde v. in Excurs. XI.

528. *Porticibus longis.* Si Homerica et non sua potius tempora sequutus est, αἴθουσαν expressit, quæ αὐλὴν ab utraque parte ornabat. Mox *lustrat* h. l. discursu, et *vacua* cum dilectu, ut significet Trojanos jam fuga dispersos, conf. Burmann. ad Val. Fl. IV, 21. — 529. *infesto vulnere insequitur*, infeste, hostili more, ut vulnus inferat; sed alterum multo magis poeticum, *vulnere infesto.* At *vulnus* de telo h. l. post alios accipit Burm.; ut sane sæpe vulnus reddi potest. cf. inf. VII, 533. X, 140. XII, 376: scil. quando de telo ita agitur, ut vulnus ab eo factum simul memoretur. *premit hasta*, exquisitius quam transfigit. cf. IX, 330. Proprie *premit hastam* is, qui eam infigit, adigit, ἐρειδόμενος. Polites igitur vulneratus a Pyrrho fugit; Pyrrhus insequitur, novum vulnus illaturus, et jam in eo est, ut eum attingat hasta: cum Polites e vulnere accepto concidit. In 531.

Hic Priamus, quamquam in media jam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci iræque pepercit.
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis, 535
Di, si qua est cœlo pietas, quæ talia curet,
Persolvant grates dignas, et præmia reddant
Debita: qui nati coram me cernere letum
Fecisti, et patrios fœdasti funere voltus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles 540
Talis in hoste fuit Priamo; sed jura fidemque
Supplicis erubuit, corpusque exsangue sepulcro
Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.

fundit plerique Pieriani. — 533. *in* deest sec. Menag. Hamburg. sec, et Parrhas., quod et ipse abesse malim. *media jam in* pr. Moret., vide sup. 508. — 535. *Ac tibi* ed. Ven. *Et t.* Voss. *pro scelere tanto* pr. Hamb. — 536. *si qua cœlo* Bigot. *si qua cœlo est* Dorvill. *in cœlo* Leid. *est pietas cœlo q. t. curat.* Menag. pr. *curent* Medic. et Parrhas. — 539. *f. vulnere v.* Ven. Parrhas. sec. Hamb. et Goth. pr. *sanguine* Bigot. a m. pr. Dorvill. et Wall., quæ sollennes sunt aut aberrationes aut interpolationes. Posterius quidem non displicere video Burmanno ad Antholog. Vet. Lat. p. 338, nec, quod ad sensum attinet, dissentias; sed *funus* haud dubie exquisitius poetaque dignius. *Fecisti, patrios f. et v.* sec. Moret. *vultos* Medic. pro *voltus* v. Heins. — 540. *a quo te* Reg. — 542. *exhibuit* Bigot. *que* abest a nonnullis Pierii, Heins. et Burm. — 543. *recessit* Parrhas.

2. miseratio ad summum affectum adducta: quod concidit ille in parentum conspectu.

533—543. *Media morte*, præsenti mortis periculo. *abstinuit* exquisite, continuit se. — 536. *pietas*, ὄπις θεῶν, h. l. respectus ac miseratio ejus, qui indigna patitur. *grates* h. l. pæna: et sic *præmia* frequentius. *patrios fœdasti funere vultus*, gravissimis verbis et atroci spectaculo accommodatis. Re funebri pollui et contaminari homines, religiosa erat opinio; et adsperso ejus, qui cæditur, cruore fœdatur, cruentatur, aliquis. h. l. ipsi *vultus*, tantum non adspersi et contaminati *funere*, cæde, sanguine. (*funus* per cadaver interpretatur Servius.) Forma versus

540 *At non ille* sqq. illustratur a Burmanno ad Antholog. Poet. Lat. p. 338. *in hoste* exquisitius quam *in hostem*. v. Drakenb. ad Liv. XXVIII, 43, 8. Respicit autem redditum Priamo cadaver Hectoris Iliad. extr. *jura fidemque supplici*, τὸ ὅσιον τῆς ἱκετείας, sanctitatem supplicis, nam de *fide* proprie dicta et supplici data h. l. agi nequit: sed est *fides* quam supplex habet in religione ejus, cui supplex fit. Tum supplex *in fidem alicujus* h. e. tutelam venit; debetur itaque ei incolumitas. Nunc *fides* est id, quod alter facit aut facere debet, propter fidem ab alio in se positam. *sepulcro*, ad sepulturam. *in mea regna*, in regiam. Sequutus est nostrum Seneca Troad. 1103.

Sic fatus senior, telumque imbelle sine ictu
Conjecit: rauco quod protinus ære repulsum, 545
Et summo clipei nequidquam umbone pependit.
Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, et nuntius ibis
Pelidæ genitori. Illi mea tristia facta,
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere. Hoc dicens, altaria ad ipsa trementem 550
Traxit et in multo lapsantem sanguine nati,
Implicuitque comam læva; dextraque coruscum
Extulit, ac lateri capulo tenus abdidit, ensem.

544. *fatur* Bigot. et Leid. un. — 545. *Projecit* Parrhas, quod admodum se commendat, ut hoc verbo irritum ictum notet, vel Burmanno judice. *repulsum est* Puget. Parrhas. et ed. Ven. cum Goth. tert. *sepultum* et *sepultum est* e suis codd. laudat Pierius, unde Gifanius faciebat *repultum*, antique pro *repulsum;* male. v. Burm. — 546. *E summo* Vratisl., ut dudum ipse malueram. *et* non citat Lutat. ad Stat. I Theb. 377. *repellit* alter Hamb. — 547. *Cum P.* tertius Moret *tum* sec. Moret. — 548. *illic* Zulich., et mirum veteres *illi* pro adverbio h. l. accepisse. Sic Donatus et Servius. *fata* sec. Moret. Sprot. et Donat. ad Terent. ap. Heins. *dicta* Nonius in *triste*. Sed v. not. — 550. *Hoc* Heins. consensu codicum, etiam Pierianorum; vulgo *hæc*. — 551. *laxantem* Ven. pr. Hamb. et Goth. pr. — 552. *implevitque* sec. Hamb. *coma* Gud. a m. pr., non male, si *lævam* legas cum Burm. — 553. *scapulo* Sprot. a m. sec. et Witt. *addidit* idem cum Goth. sec.

544—549. *Sene ictu*, quod vulnus non faceret, non penetraret; sed perforato corio, quo scutum erat inductum, (nam mox, *pependit*) ab ære resiliret. κωφὸν βέλος dixit Hom. Iliad. λ, 390. *rauco ære*, æreo clipeo, qui percussu raucum, surdum, sonitum edebat — et, *nequicquam*, sine effectu et vulnere: etsi Serv. per, non, interpretatur. *pependit* in clipei pelle, ut Burm. (Male Servius) qua æs clipei inductum erat. Sin æream clipei superficiem fuisse malis, dicendum est, hastæ aciem æs penetrasse quidem, sed impetu debilitato hæsisse, nec ulterius provectam. Sæpe de ictu imbelli talia apud Homerum, v. c. Iliad. γ, 347 sqq. et de Ænea clipeum Achillis feriente Iliad. υ, 267 sq. *tristia facta*, atrocia h. l. Mox de sarcasmo ex Homero ducto: *Referes ergo hæc* etc. videndus est Popius ad Iliad. XIII Obs. 31.

550 sqq. (Seneca expressit Troad. 44 sqq. ubi *Æacidæ* retinendum). In ipsa ara, e qua surrexerat hastam immissurus Priamus, tanquam victimam immolavit Priamum Neoptolemus. *implicuit comam*, ergo cum ceteris armis v. 509 sq. galeam non sumserat. *extulit ensem*, non, vagina extraxit, monet Burmannus: sed sustulit, intentavit. Versu 529. 530 *hasta* utebatur Pyrrhus; cum eminus peteret Politen.

Hæc finis Priami fatorum: hic exitus illum
Sorte tulit, Trojam incensam, et prolapsa videntem 555
Pergama; tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiæ. Jacet ingens litore truncus,

554. *Hæc finis* v. Gell. XIII, 20, et Heins. ad Æn. III, 145. *Hic f.* duo Goth. Gell. XIII, 20. *sed in illo quoque itidem Vergilii versu:* Hæc finis Priami fatorum, *si mutes et,* hic finis, *dicas, durum atque absonum erit respuentque aures, quod mutaveris; sicut illud contra ejusdem Vergilii insuavius facias, si mutes:* Quem das finem, rex magne, laborum; *nam si ita dicas,* quam das finem, *injucundum nescio quo pacto et laxiorem vocis sonum feceris.* Jam ad suum quisque aurium judicium de hac subtilitate statuat. *Hic f. Priami, hic fatorum exitus* Franc. *hac exitus illum sorte tulit* conj. Heins. — 555. *et lapsa* aliquot ap. Burm. — 556. *populis quondam* Parrhas. et Wall. — 557. *æquore* pro *litore* Dorvill., Burmannus conj. *limine* sc. regiæ. Non est sollicitanda bona lectio, quam confirmant Manilius et Seneca. v. not.

554 — 559. Epiphonema ad commiserationis affectum præclare compositum; simplex tamen et obvium, sed magnifice ornatum. Placet non minus illud de Achille apud Ovid. Met. XII, 615. 616. *Jam cinis est, et de tam magno restat Achille Nescio quid, parvam quod non bene compleat urnam.* Sententia inde a multis expressa. *forte*, fatali necessitate abstulit. Serv. *Asiæ* magnæ saltem partis Asiæ, minoris v. Strab. XIII pag. 875 A. *regnatorem populis*, pro populorum: nisi melius est, *regnatorem Asiæ, superbum tot populis terrisque* pro vulgari, tenentem terras. *jacet ingens litore truncus.* Scilicet insepultum projectum fuit Priami corpus. Hoc alii simpliciter narrant, nulla apposita loci notione; præter Quintum XIII, 241. 244. Seneca Troad. 54 sqq. Auson. Epitaph. 23, quod ex nostro adumbratum. Est Eurip. Troad. 1313 Σὺ δὲ Πρίαμε, Πρίαμε, — ἄταφος, ἄφιλος, ἄτας ἐμᾶς ἄϊστος εἶ. Adjiciunt alii *litoris* notionem, ut adeo corpus ab Achivis *ad litus tractum, et illic relictum sine capite* fuerit, ut Pompon. Sab., quæ unice vera interpretatio, obvia eadem in Servianis; unde etiam intelligitur, ad Pacuvii tragædiam poetam respexisse; quamquam locus, qui ibidem adscriptus fuerat, excidit. Nisi forte fuere verba illa Ennio ab aliis tributa Tusc. Qu. I, 44 (*Heu*) *Reliquias semiassi regis denudatis ossibus Tetra* (nam sic cum Davis. legendum) *sanie delibutas fœde divexarier.* Sed imitationem notarunt viri docti ex Manil. IV, 64. 65 *Priamumque in litore truncum, Cui nec Troja rogus*, et Seneca ex hoc eodem loco Troad. 140 *magnoque Jovi victima cæsus Sigea premis litora truncus. Litus* de Troja, tanquam *litorali plaga*, accipere, durum arbitror. Quod Servius addit, Pompeii tangere historiam Virgilium, hoc eo dumtaxat pertinet, quod hujus loci major ac suavior aliquis sensus esse debuit Romanis, qui Pompeii simile fa-

Avolsumque humeris caput, et sine nomine corpus.
At me tum primum sævus circumstetit horror.
Obstupui; subiit cari genitoris imago. 560
Ut regem æquævum crudeli volnere vidi
Vitam exhalantem; subiit deserta Creüsa,
Et direpta domus, et parvi casus Iuli.
Respicio, et quæ sit me circum copia lustro.
Deseruere omnes defessi, et corpora saltu 565
Ad terram misere aut ignibus ægra dedere.
[Jamque adeo super unus eram; quum limina Vestæ

558. *avolsumque* Gud. cum Medic. *abscissumque* Oudart. et Leid. unus; sed atrocius *avulsum*. v. Burm. — 559. *Ut me* Menag. sec. *cum primum* quatuor Burm. *at mecum p.* Witt. *error* Hugen. — 561. *funere* Oudart. et Parrhas. a m. pr. v. sup. 539. — 562. *subit et* multi Pierii, Heinsii et Burm. Cur vero ante *Subiit* majore distinctione sententiam jugulent vulgo editiones, non video; itaque eam mutavi. — 563. *ut d.* codices ap. Pier. *et deserta* alii ap. eund. — 564. *Despicio* Oudart. *me circum* Heins. e codd. ut mollius; vulgo *circum me*. In Wall. a m. pr. *quæ sit rerum mihi copia*. — 566. *dederunt* Bigot. — 567. Versus hi XXII usque ad v. 588 ab omnibus Pierii, Heinsii, et Burmanni codd. aberant, excepto Menag. alt., in quo recentiore manu erant adscripti, addita subscriptione: *Ista metra non sunt de textu*. In nonnullis ap. Burmannum (non in omnibus libris, ut Catrœus jactat) non hic sed initio Æneidis exarati reperiuntur. Neque hos versus Servius, Donatus, et Pomponius interpretantur. Desunt etiam in edd. nonnullis antiquis, sed paucis. E Codicibus unum Dorvillianum, nullius auctoritatis codicem, Burmannus memorat, in quo illi legebantur. At e nostris Gothanis primus

tum memoria tenerent. *sine nomine corpus*, sine nota, quo agnosci posset, quatenus sine capite et vultu erat.

559. sqq. Hic artem poetæ agnosce. Priami casu conspecto patris Anchisæ reminiscitur. Quis Æneæ in patrem, omninoque in suos, pietatem nunc eum rerum cardinem fore expectabat, quo narratio ad id, quod rerum caput erat, Æneæ discessum, converteretur? Et quam accommodata hæc Æneæ personæ! et quam apta ad studia nostra animosque in virum tam eximiæ pietatis convertendos? — 563. *Direpta domus*, in prosa, direptio domus meæ animo objiciebatur, quasi jam facta. *casus Iuli*: quid Iulo accidere possit. Mox 564 *copia* docte pro copiis; notant Grammatici. cf. Burmannus. — 565. Æneam e turri pugnantem meminisse necesse est, supra v. 458. 460 sqq. incendio jam per regiam Priami sparso desiliunt alii in terram, alii dum vires ad fugam capiendam deficiunt, igni absumuntur. *corpora ægra*, quia *defessi* pugnando, exhausti viribus.

567 — 574. Sequuntur verss. XXII a codicum parte exulantes, quos narrant a Tucca et Vario recisos. v. V. L. De Helena ab Achivis recuperata v. Exc. XII ad h.

Servantem, et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida adspicio; dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti. 570
Illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaum, et deserti conjugis iras,
Præmetuens, Trojæ et patriæ communis Erinnys,
Abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.
Exarsere ignes animo; subit ira cadentem 575

et secundus eos exhibent, ut et Bongars. alter in Excerptis Cortii et Vaticani nonnulli, sed omnes recentiores: v. præf. Bottarii ad Fragm. Vatic. p. VIII. Jam hos versus Virgilianos esse, non est, quod dubites, si eorum indolem et numerosam venustatem exquiras. At relictos mox ab ipso vel ab aliis resectos esse necesse est. In Dorvilliano adscriptum erat: *Tucca et Varus* (l. Varius) *detraxerunt hæc Virgilio carmina, quum emendarent hunc librum jussu Octaviani* (conf. Vitam Virgilii c. 14. 15). Similis nota in aliis quoque occurrit, ut in Brunckianis. Etiam in Hamb. sec. et in Guelpherb. uno, quod in Excerptis Cortii notatum video, similis nota occurrebat; addita ratione: *Sed Tucca et Varus hoc* (quod Æneas Helenæ manum inferre volebat) *non competere stilo heroico, quia turpe esset viro forti in mulierem manus injecisse, illos subtraxerunt.* Hausta videntur hæc ex Servio, quem v. ad v. 592, ubi additur alia caussa, cur sublati fuerint, quod contraria his (et sup. versibus 310 sq. *jam D.*) dicantur Æn. VI, 510 sqq. Quod quidem paullo gravius, alterum vero levissimum est argumentum; non enim indecorum videri Æneæ, quod Helenæ, omnium malorum caussæ, conspectu, paullo gravius exarserit, si penitius rem inspicias, facile intelligas. Neque, sine iis, versuum 589. 592. 594. 595 sententia constat. Si tamen sublati fuere ii versus, Tuccæ et Varii judicio, aut forte ipsius Virgilii, quum in ejus autographo essent expuncti, melioribus nondum substitutis, mirandum hoc non est, quod sententia sine illis versibus constare nequit, quum sublati quidem illi, non autem totus locus immutatus, nec in expunctorum locum alii repositi sint, nec reponi potuerint. In Servio P. Danielis leguntur hæc ad v. 566. *Post hunc versum versus fuerunt, quos Tucca et Varus obliti sunt,* ut in poematis recensu, sive casu, sive alia de caussa, forte, quia in poetæ autographo erant in margine scripti, omissi fuerint. Enimvero panno illi assuto parum fidei haberi potest; et videtur *obliti sunt* prave pro *omiserunt* dictum esse. Defenderunt hos versus multi ap. Burmann. suo quisque more, quos vide; inprimis *Campani* Quæstionem Virgilianam super. h. l. et cum iis Trappium ad h. l. *lumina* ed. Junt. *vasto* Rottend. sec. a m. sec. *vaste* et *vastæ* aliquot ap. Burm. — 568. *tacita* Voss. — 569. *Tyndaridem* ed. Ven. — 570. *per c. tuenti* ed. Ven. — 571. *obversaque* P. ed. Ven. — 572. *Et Danaum pœnas* vel *pœnam* alii ap. Burm. *Et D. pœnas deserti et* Goth. sec. — 573. *Præmetuens* Heins., cum melioribus. Vulgo *permetuens : patriæ c. ob iras* Goth. sec. — 574. *Argis* MS. in Servio Dan. et Goth. sec. — 575. *ignis* duo Burm.

l. *Super unus eram*, οἰώθην. Homericum, ut Iliad. λ, 401. *Erranti;* ergo Æneas jam de turri vel tecto regiæ desiluerat, et per regiam errabat vacuam, ut sup. v. 528. *invisa*, abdita. Sic melius, puto.

575. sqq. Sequentia ex Euripideis expressa in Oreste v. 1132

Ulcisci patriam, et sceleratas sumere pœnas.
Scilicet hæc Spartam incolumis patriasque Mycenas
Adspiciet, partoque ibit regina triumpho?
Conjugiumque, domumque, patres, natosque videbit,
Iliadum turba, et Phrygiis comitata ministris? 580
Occiderit ferro Priamus? Troja arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine litus?
Non ita: namque, etsi nullum memorabile nomen
Feminea in pœna est, nec habet victoria laudem;
Extinxisse nefas tamen, et sumsisse merentis 585
Laudabor pœnas; animumque explesse juvabit
Ultricis flammæ, et cineres satiasse meorum.

576. An : *sceleratæ sumere pœnas* h. e. de scelerata? ut malim, inf. 585. *merentis sumsisse pœnas*. Et sic jam Valesium conjecisse docet Cuningh. Inde a 577. 578 XII versus stellulis notati sunt in splendidissima editione Parmensi Bodonianis literarum typis exarata, tanquam Grammatici alicujus acumini debiti, quum decem superiores et Marone digni esse et ad sententiam necessarii videantur. — 578. *regnata tr.* MS. in Serv. Dan cum Goth. sec., sed v. Burm. — 579. *patris* alter Menag. — 580. *et* deest nonnullis. — 581. *ferro Priamus* Goth. sec. *ferro ut P.* Menag. *ferro Priamo ut* tres Burm., alius *f. Priamus ut.* Reg. *ferro pro Priamo ut Troico.* Juntina *a. ignis.* — 582. *sudaret* vel *sudari* Reg. *sudavit* al. in Serv. Dan. Porro Heinsius post Vales. conj. *undarit*, quod valde arridet : sed v. not. et Drakenb. ad Sil. II, 455. *Dardanio* unus Guelph. in Exc. Sax. *Dardanidum* alius. — 584. *habet hæc* quatuor Burm. et Serv. Dan. cum Goth. sec., male. — 585. *tanti et s.* ed. Ven. *merentes* alter Menag. cum MS. in Serv. Dan. et sic explicat *merentis* Heinsius. Enimvero vide annon malis *pœnas sumsisse merentis* exquisite pro *a merente*. — 586. *animum expressisse* ed. Ven. — 587. *famæ* MS. in Serv. Dan. cum utroque Goth. et ed Junt. *flammam* Rottend. *famam* sex Burm. Malim resqq. *Exarsere ignes animo* pro vulgari *animus ira exarsit : subit ira*, h. e., impetus ex ira, ut ulciscerer excidium patriæ : *sceleratas pœnas*, paullo insolentius, pro, pœnas a scelerata femina sumtas : nam, ut sint pœnæ per scelus exactæ, alienum a loco est. — 579. *conjugium*, conjugem pristinum: *patres*, parentes. *Phrygiis ministris*, Trojanis captivis illi in servitium addictis : *sudarit sanguine*, madefactum, humectatum. Ex Enniano : *Terra sudat sanguine* apud Nonium in *sonere*. Alia sunt congesta apud Cerdam.

583 — 587. *Non ita*, οὐ δῆτα. Vulgo *absit hoc! Nequaquam*. — *nullum m. nomen*, nulla gloria : *tamen laudabor*, quod extinxerim *nefas*, h. e., nefariam feminam Helenam. — 586. *animumque explesse juvabit Ultricis flammæ*. Duriter dictum videtur de ulciscendi ardore, sive jungas *animum ultricis flammæ*, pro, flammam animi, ulciscendi cupiditatem; sive, quod præstat, *animum explesse*

Talia jactabam, et furiata mente ferebar;
Quum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit 590
Alma parens, confessa deam, qualisque videri
Cælicolis, et quanta solet; dextraque prehensum
Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore:
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras?
Quid furis? aut quonam nostri tibi cura recessit? 595
Non prius adspicies, ubi fessum ætate parentem
Liqueris Anchisen? superet conjunxne Creüsa,
Ascaniusque puer? quos omnis undique Graiæ
Circum errant acies, et, ni mea cura resistat,

fingere cum Burmanno: *ultrici flamma*, non tamen, ut illam in incendium mittat, sed ut satiet, placet cineres, manes suorum, flamma et rogo ac morte Helenæ. Sed totus locus desiderat curas secundas poetæ: *servasse* Goth. sec. — 588. *ferebam* unus Burm. *loquebar* MS. in Serv. Dan. — 589. *Tum mihi* sex Burm. cum Goth. pr. *ante oculos* Medic. sec. Hamb. et Sprot. *tum mihi ante oculos sese* Wallian. *ante oculos t. c. videnda* Franc. — 590. *et clara* Bigot. et glossematis loco Regius: *in nocte refulsit* Zulich. a m. pr. — 592. *dextramque* Medic., ut græcisset Maro, addit Heins.; potius ex solito librarii lapsu. — 594. *quid* Oudart. *quis indomitus tantas* Menag. sec. et Exc. Burm. *tantus furor* ante Pierium legebatur. — 595. *vestri* Goth. pr. — 596. *aspicias* Leid. unus: *ibi* Medic. a pr. m. — 597. *Anchisem* plurimi: *super est* multi ap. Pierium et Burm. *conjuxque* Witt. *conjux superetne Creusa;* quod suavius foret, nullus habet. — 599. *circuerant* ed. Ven.

flammæ ultricis, h. e. flamma, scilicet ira ultrice, h. e. ultione: *pœnas merentes*, ut v. 576 *pœnas sceleratas*, a merente.

588—593. Æneæ Venus apparuit, non nube obducta, aut alia forma assumta, sed specie sua divina, fere ut in Hymno in Venerem 171 sq. Imitatio Homeri manifesta Iliad. α, 193 sq., ubi Minerva Achilli soli in conspectum venit, eumque ab ira et impetu revocat. Ad 592, 593 cf. ibidem v. 361. Erat autem is temporis rerumque articulus, qui deæ præsentiam postularet, et quidem, ut tanto major consiliorum auctoritas esset, ipsa divina specie occurrentis; de quo in conspectum veniendi more v. Exc. XIII ad lib. I.

595—600. *Nostri cura* pietas esse videtur matri Veneri præstanda in eo, ut Anchisen, ab ipsa amatum, tueatur ac servet; et sic Servius: *et hoc loco, ut solet, unam se de Æneæ familia facit.* Nisi reverentia est, quam Venus exigit in hoc, ne Helenæ, quam ipsa tuebatur, filius injuriam faceret. Verum sequentia ad prius illud revocant. — 596. *aspicies*, ut poeta, pro *circumspicies.*] — 598. qui flamma et ferro dudum

Jam flammæ tulerint, inimicus et hauserit ensis. 600
Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacænæ,
Culpatusve Paris; divom inclementia divom,
Has evertit opes, sternitque a culmine Trojam.
Adspice: namque omnem, quæ nunc obducta tuenti
Mortalis hebetat visus tibi, et humida circum 605

600. *abstulerint* Bigot. *inimicusque* edd. ante Pierium: *hauserit ignis* Oudart. a pr. m. — 601. *tibi invisa* junge. Nolim cum viro docto jungere *tibi evertit.* — 602. *divum i divum* recte probata post Pierium et alios Heinsio lectio, optimorum librorum et grammaticorum auctoritate. Vulgo edd. *verum incl. d.*; plerique Pieriani: *sed enim incl. d.* Sprot. *sævum i. d.* Zulich. a m. pr. *unquam i. d.* Bigot. *Divum i. summis.* — 603. *sternit a* Leid. un. a m. pr. et Voss. — 604. *adducta* Menag. pr. *timenti* Zulich. pro div. lect. — 605. *Mortales visus h.* Wall. superscripto *que*: *hebetet* Franc. *tibi limina circum* Leid. unus: *lumina* Goth. tert. a sec. m.

perierant, nisi. — 600. *quos hauserit ensis*, ut passim poetæ, v. Drakenb. ad Silium V, 524, pro confodere, transigere, ἀφύσσειν Homer. ut Iliad. ξ, 517: primum, hauritur sanguis ense: hinc ipse ensis haurit; ut hauriat, penetrat, transfigit latus, corpus, ut X, 314.

601 — 603. Non tam Paris et Helena Trojæ eversæ auctores sunt, quam repetenda calamitas a deorum ira. Sententia ex Priami verbis apud Homerum petita Iliad. γ, 164, 165. adde Odyss. α, 347, 348; et frequens apud veteres: v. Cerda post Guellium. *Tyndaridis facies invisa Lacenæ* ornate pro Helena, Οὔ γάρ τοι Ἑλένη πέλει αἰτίη etc. v. ap. Quint. Cal. XIII, 412. *culpatus*, pro graviore voc. nefandus, scelestus. Sic culpa pro scelere: *a culmine*, κατ' ἄκρας· v. sup. 290.

604 sqq. Pulcherrimus, qui sequitur, et ad meum judicium, sublimis locus, dum caussæ occultæ magni eventus a diis repetitæ oculis subjiciuntur, tanquam manifestæ, (v. 622, 623) partim Homeri auspiciis, Iliad. ε, 127, 128, ubi Minerva Diomedis visum acuit, et in vss. 608 sq. Iliad. μ, 13 sqq., 27 sqq., ubi Neptunus et Apollo vallum Achivorum diruunt; (cf. imitationem Quinti Cal. XIV, 631 — 651); partim aliorum poetarum ductu elaboratus. Nam in Trojæ excidio, diis manifesta aliqua opera ab antiquioribus poetis est tributa, ut ex imitatoribus patet: v. Quintus Cal. XIII, 415 sqq. add. Tryphiod. 550 — 560. *nubem*, int. caliginem, ut Hom. νέφος l. l. et Iliad. ο, 668, υ, 341, 342. Imitationes passim in recentioribus observes. Miltonum lib. XI, 411; et Torquat. Tassum, *Gierus. liberata*, Cant. XVIII, Stanza 93, Wartonus laudavit. Altera ex parte exigas apud animum, an phantasma hoc poeticum, tam sublime narratu, bene quoque ab artifice ad oculorum sensum reddi posse putes, ut nec minus sublime censeri possit.

Caligat, nubem eripiam. Tu ne qua parentis
Jussa time, neu præceptis parere recusa.
Hic, ubi disjectas moles avolsaque saxis
Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum,
Neptunus muros magnoque emota tridenti 610
Fundamenta quatit, totamque ab sedibus urbem
Eruit. Hic Juno Scæas sævissima portas
Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
Ferro adcincta vocat.
Jam summas arcis Tritonia, respice, Pallas 615
Insedit, nimbo effulgens et Gorgone sæva.

606. *Tu ne qua.* Dubito an Maro secundis curis hæc, parum commode interposita, relicturus fuisset. — 607. *ne* Leid. duo. — 608. *Hic tibi* sec. Menag. *dejectas* Bigot. *discretas* Menag. pr. *disjectaque saxis* Hugen. — 609. *sanguine* pro *pulvere* Zulichem. a m. pr. v. sup. 582. *Pulvis* est ex ruinis. — 610. *immota* Menag. alter. *remota* Vratisl. cf. sup. 493. — 611. *ab* s. Heins. e Gud., v. eum ad III Æn. 687. Vulgo. *a sedibus.* — 612. *socias* Dorvill. : e versu sequ. — 614. supplevit Dorvill. *sævasque accendit ad iras.* — 616. *Insidet et n.* Bigot. *Obsedit* sec. Moret., ut v. 450. Sed et Homerus ἐφίζετο Περγάμῳ ἄκρῃ. *nimbo et fulgens* Medic. *nymbo fulgens* ed. Mediol. *effugiens* ed. D. Heins. *limbo* Moret. sec. pro var. lect., ut jam olim lectum, in Servianis notatum. *clypeo* Zulich. a m. sec.

606—607. *Tu ne qua parentis Jussa time:* propter illa, quæ v. 619 sqq. subjunget. Mox *undantem* pulchre, v. VIII, 257.

610. Ex loco Iliad. μ, 27 sqq., ubi Neptunus vallum Achivorum diruens describitur : h. l. æquat urbem solo. Sunt autem hi ex infestis Ilio diis præcipui, Neptunus, Juno, Athene. Vide vel Iliad. υ, 33 sq.

612—614. Juno præit dux, — *prima* quippe in urbis ingressu — *socium agmen*, Achivos, — *vocat*, ut apud Homerum Neptunus Iliad. ν, 83 sqq. et Apollo apud eundem Trojanos de muris Trojæ inclamat. Imitatur nostrum Statius de Venere, V Theb. 281. Quæ super h. l. Spencius Polymet. p. 56 disputat, dum Junonem *armatam* miratur, hic et I, 16. aliena sunt; sed dicendum erat, alia Junoni tribui, quatenus religiose colitur, aut artis operibus exprimitur, alia, quatenus poeticum est numen ad res, humana vi majores, exsequendas adoptatum.

615. 616. Pallas insidet arci Pergamo, ut apud Homerum Apollo Iliad. ε, 460, sed ibi ad tuendum, h. l. ad evertendum, saltem tanquam victrix acropoli occupata. *nimbo effulgens et Gorgone sæva;* ægide. Si utrumque eodem modo dictum est, ut illa fulgebat, ut ægide, ita nimbo, *nimbus*, qui de obscura fere vel atra nube dicitur, h. l. de candida et lucida nube accipiendus erit, quod alibi non facile occurrit; nisi unum locum inf. IX, 110, 111 huc trahas: *Hic*

Ipse pater Danais animos viresque secundas
Sufficit; ipse deos in Dardana suscitat arma.
Eripe, nate, fugam, finemque impone labori.
Nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam. 620
Dixerat; et spissis noctis se condidit umbris.
Adparent diræ facies, inimicaque Trojæ
Numina magna deum.
Tum vero omne mihi visum considere in ignis
Ilium, et ex imo verti Neptunia Troja; 625
Ac veluti, summis antiquam in montibus ornum

F. *Insedit nimbo, eff.* et *G. Gorgona* Franc. — 617. *vires animosque* Wall. — 619. *excipe nate* Puget. *fuga* unus Leid., et sic conj. Scioppius et facile est conjicere, ut subintell. te Burm. conj. *arripe nate fugam;* quamquam et hujus formæ exemplum desideres; ut sit dictum pro *rape, raptim cape;* quem usum illustrant passim, ut ad Val. Flacc. II, 252. Probat tamen Oudendorp. Cur. sec. ad Frontin. p. 356. Jo. Schrader, acutius conj. *I rape.* Melius esset dicere compositum pro simplici positum, ut mos poetis, et quidem in hac ipsa voce inf. VII, 119 *eripuit* pro rapuit, excepit. Et similia passim alibi. Enimvero veram rationem hanc esse censeo: est *eripere*, h. e. *rapere fugam ex* his rebus, et hoc labore. Vulgare esset: *eripere se fuga.* — 620. *nunquam* Exc. Voss. et Med. a m. pr., perpetua varietate. *patrio tutum te lumine* Wall. *in limine* sec. Menag. *limite* quatuor Burm. *patris te in limine* Franc. — 622. *facies diræ* Wall. — 624. *visum est* quatuor Burm. *in igne* sec. Hamb. — 625. post *Troja* nolim plene interpungere, ut vulgo fit: nam repetendum in seqq. *ac visa est ruinam trahere, veluti ornus, quum eam* etc. *r. traxit.* Dura tamen hæc, et curis secundis facile expectes in leniora hæc mutaturum fuisse poetam. — 626. *ac veluti summis.* pr. Hamburg. *antiquam summis.*

primum nova lux oculis affulsit, et ingens Visus ab aurora cœlum transcurrere nimbus. Verum *effulgens* est pro conspicua; aut *effulget illa ægide*, quia fulgentem ægidem tenet, a qua relucet *nimbus*, nubes obscura, qua illa cingitur; quod sollenne est, ubi de diis iratis agitur. cf. Exc. eund. XIII ad lib. I. De nimbo capita deorum ambiente in poeta nostro cogitare non licet. — 617. *vires secundas*, ut eventus sit optatus et ex voto. Mox possis forte, *sæva Pallas Gorgone*, jungere, h. e. sæviens, vibrans ægidem: sed hoc nimis argutum. *Sæva* est *Gorgo* jam per se, truculento ore. — 618. *In Dardana arma*, adversus Trojanos pugnantes.

619. *Eripe* pro *fugam rape*, raptim capesse, accelera. v. Var. Lect. *labori*, pugnæ, discede ab armis. Ego te per hostes medios tutum reducam domum tuam. cf. 632. 634.

622. Dum illa loquitur, Æneæ cernuntur dii occupati urbe evertenda. Grande et mirabile phantasma! — *diræ facies*, non, monstra, sed, dirum visum.

626—631. Similia ex Homero Iliad. Δ, 482 sq. et Apollonio IV, 1682 sq. loca laudant Macrob. V,

Quum ferro adcisam crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolæ certatim; illa usque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat;
Volneribus donec paullatim evicta supremum 630
Congemuit, traxitque jugis avolsa ruinam.
Descendo, ac ducente deo flammam inter et hostis
Expedior; dant tela locum, flammæque recedunt.
Atque, ubi jam patriæ perventum ad limina sedis
Antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos 635
Optabam primum montis, primumque petebam,
Abnegat excisa vitam producere Troja,
Exsiliumque pati. Vos o, quibus integer ævi

627. *abscisam* duo Burm. *abcisam* Menag. alter. *actam* pro *instant* Codex Thuan. ap. Macrob. V Sat. 2, memoriæ lapsu. — 629. *Ut t.* Wall. — 630. *supremo* pr. Hamb. — 632. *Discedo* pr. Hamb. et ita ap. Macrob. III, 8. *dea* alii codd. apud Pier. Heins. et Burm. sicque duo e Goth. improbavit hoc jam Macrob. l. c. etsi aliena admiscet de Venere dea et de deo mare. *abducente* vel *adducente* deo vel *dea* aliquot apud Pier. et Burm. *hac d.* Bigot. *deo* in Medic. emendatum ex *dea*, et est sane *deo* doctius: v. not.; at idem sono ingratum: *descendo ducente deo.* Verum ultimam poetæ manum flagitabant et illa in binis versibus: *flammam, flammæque.* — 633. *experior* Schol. Horat. ad Carm. sec. Perperam. — 634. *Atque ubi* post Pierium Heins. e melioribus. Vulgo *Ast ubi. Ac ubi* Leid. — 636. *primos montis* Sprot. — 637. *excissa* malint Guellius et Cerda, quia *excidium* inde duci debuit. Sed utrumque dicitur. v. inf. ad IV, 425. *abscissa* alter Hamb. *perducere* sec. Moret.

11., Ursinus, Guellius et Cerda; sed ad occisos, non ad urbis excidium, instituta, verborumque ornatu cum h. l. neutiquam comparanda. Ab initio deficit commoda transitus formula: *Ac veluti.* non enim sequitur apodosis: quæ facile expectari poterat. Nunc explendum: *visa Troja verti*, everti, *ac* ruinam trahere, *veluti ornus traxit*, trahit, *ruinam.* e v. 631. Ornatum illud *Vulneribus supremum ingemuit*: et *traxitque jugis avulsa ruinam*, plus quam *duxit*, *fecit*; et hæc pro, *evellitur arbor*, *proruit.*

632. 633. *Descendo* de arce; non de turri; nam hoc jam factum v. 570. 588. *expedior*, expedio me, liberum iter habeo inter hostium tela et flammas: ut contra *impedimur*, obstante turba. vulgari sermone *via* ipsa *expediri*, *expeditum iter*, dicitur. *ducente deo* ex gr. ὁ θεός, sæpe exquisite pro dea, aut *deus* absolute τὸ θεῖον, numen; ut bene monet Verheyck ad Anton. Lib. c. 29. *dant tela locum*: intactus telis et igni iter facit. cf. Æn. VI, 110, 111.

638—640. *Exsilium pati*, ut φυγεῖν, graviter de patria relinquenda. Negat se esse Troja discessurum. *integer ævi sanguis*, h.

Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires,
Vos agitate fugam. 640
Me si cœlicolæ voluissent ducere vitam:
Has mihi servassent sedes. Satis una superque
Vidimus excidia, et captæ superavimus urbi.
Sic o, sic positum adfati discedite corpus.
Ipse manu mortem inveniam. Miserebitur hostis, 645
Exuviasque petet. Facilis jactura sepulcri.
Jam pridem invisus divis, et inutilis, annos
Demoror: ex quo me divom pater atque hominum rex

639. *corpore* Parrhas., male. — 640. *et rebus servate secundis* suppletus versus in Franc. ex lib. I, 207. — 643. *et* id multis Burm. deest. — 644. Abfuerat ab initio hic versus a Mediceo. *dimittite* pr. Hamb. — 645. *miserabitur* Ven. et Moret. sec. An placet interpungere: *Ipse manu mortem inveniam, miserebitur, hostis; Exuviasque petet.* ut jungas: *manu hostis.*—646 *petat* Hamb. sec. In fine versus *est* additum erat in edd. nonnullis ante Pierium. Licet etiam suspicari: *Exuviasve p.* — 647. *annis* Sprot. et Franc., male v. Burm.

e. integri ævi, juventæ, adeoque pro, juvenilis vigor. Mox *agitare* (animo) *fugam* proprie est, de fuga deliberare. cf. Burm.

642. *Satis superque una excidia vidimus*, exquisite; satis superque est, quod semel Trojam (ab Hercule propter Laomedontis perfidiam) expugnatam vidi et urbi captæ supervixi, ne bis idem experiar.

644. *Sic positum corpus,* pro me, κείμενον, quasi jam funus, sive jam efferendum, sive jam sepultum, *sic*, ut sum, me *adfati* extremum illud Vale! Vale! pro, sinite me, ut sum, discedite. Bene Pompon. Sab. *præstate mihi funebre officium et ubi effati estis ultima illa verba, quæ dici solent mortuis, discedite.* cf. ad Tibull. III, 2, 15. *præfatæ ante meos Manes, animamque precatæ.*

645. *manu* non, mea, ut Cerda post Guellium, cum imbellis senex sit, sed hostis, ut bene Burmannus ex sequ. *miserebitur hostis*, ut vel miseratione motus me supplicantem, ut vita liberet me, occidat; vel *exuvias petet*, et occidet me, ut spoliet me. Priorem partem Servius habet: *dixit affectu ejus, qui cupiebat interimi, ut eum hostis quasi miseratus occideret*, ut inf. IX, 495. X, 676. Cadaver insepultum abjici, quod aliis tam horrendum, mihi grave non est.

647—649. Fundus fabulæ in Hymno in Venerem v. 287—289: afflatus fulmine et secundum alios excæcatus, juxta nostrum tantum debilitatus membrisque captus, Anchises, quod consuetudinem cum Venere evulgarat. cf. Excurs. XVII ad h. libr. *annos demoror*, quasi festinantes diu vivendo detineo. *Serv.* Dictum pro morari in vita, *morari vitam*, (ne decurrat)

Fulminis adflavit ventis, et contigit igni.
Talia perstabat memorans, fixusque manebat. 650
Nos contra, effusi lacrimis, conjunxque Creüsa,
Ascaniusque, omnisque domus, ne vertere secum
Cuncta pater, fatoque urguenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoque et sedibus hæret in isdem.
Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto. 655
Nam quod consilium aut quæ jam fortuna dabatur?
Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
Sperasti? tantumque nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta Superis placet urbe relinqui,

649. *igne* Oudart. sed alteram formam Virgilius sequitur. conf. Burm. — 651. *Nos circum* Montalb. *effusis lacrimis* quinque apud Burm., quod vulgare esset. *effusi lacrimas* Rottend. sec. et Exc. Burmann., græcismo paullo duriore. — 652. *evertere* Menag. pr. et qu. Moret. ut alibi. v. Burm. — 653. *obcumbere* Zulich.—654. *que* abest Wall.—656. *et quæ* Moret. pr. *jam* deest Mentel. pr. Hamb. pr. a m. pr. et Leid., et placebat hiatus Heinsio; sed bene Burm. monuit, necessario h. l. requiri. *jam aut mihi quæ f.* aliquot Pier. — 657. *Mene ferre* Zulich. et pr. Rott. *et ferre* Medic., quod et adscripsit Pomponius Sab.— 659. *ex tota* Oudart. a m. sec.

annos, ut: *morari mortem*, *fata*, *Orcum*, *animam*. Exempla dat Burm. *fulminis adflavit ventis*, pro fulmine, quandoquidem aer fulminis jactu impulsus et rarefactus intercludit spiritum; saltem motus et impetus aeris cum fulmine sentitur: recte enim monet Mejeretto in Dubiis p. 56, nostram subtilitatem physicam in vetere poeta locum non habere: verum docebat ipsa res, cum aeris impulsu fulmen cadere; hinc noto usu loquendi dicta *aura fulminis;* unde ipsum *adflare* ductum. — 650 *fixus*. affixus loco, non discedens domo. cf. 699.

651 — 654. Lugubris sane et miseranda rerum facies, si singula cogites; sed an Wartono assentiaris, qui Lebrunium melius hoc argumento picturæ proponendæ usurum fuisse putat, quam Darii tentorio, forte dubites. Major utique rerum fortunæque conversio in hoc rege cernitur, quam in familia privati hominis, Æneæ. *Nos contra* orare non desistimus *effusi lacrimis*, exquisite pro *in lacrimas*. *ne vertere s.* h. l. evertere, perdere, *fatoque urgenti imcumbere*, vellet: h. e. exitium, quod vel sic imminebat, accelerare. *Urgent*, quæ instant; ut, quæ casum minantur, his si *incumbimus*, ea impellimus, ut proruant. Bene Servius: « Simile est, ut: *currentem incitare*, *præcipitantem impellere*. » — 656. nam quæ jam salutis via et ratio supererat, si pater fugæ comes esse nolebat.

657 sqq. Ad patrem Anchisen conversus hæc dicit. Affectus nota impetum, pulchre expressum abruptis etiam sententiis. *tantum nefas*, ut suaderet rem tam nefa-

Et sedet hoc animo, perituræque addere Trojæ 660
Teque tuosque juvat: patet isti janua leto;
Jamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
Hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignis
Eripis, ut mediis hostem in penetralibus, utque 665
Ascanium, patremque meum, juxtaque Creüsam,
Alterum in alterius mactatos sanguine, cernam?
Arma, viri, ferte arma: vocat lux ultima victos.
Reddite me Danais; sinite instaurata revisam
Prælia. Nunquam omnes hodie moriemur inulti. 670

660. *perituræ te addere* pr. Moret. — 661. *Te quoque, nosque juvat* Donat. legisse videtur. *juvet* pr. Rottend. *istic* plurimi codd. apud Pier. et Burmann. cum binis Goth. et ed. Mediol. *illic* ed. Ven. — 662. *Namque* Montalb. *aderat* Zulich. *Priami multo* Leid. et Witt. et Pieriani nonnulli. *multo maculatus sanguine.* Ven. — 663. *gnatum* scribunt plurimi ap. Pier. et Heins. et mox *patremque. qui obtruncet* Maronianum esse, notat Heins. et hoc exhibet Mentel. pr. a m. pr. facile tamen eo carere possumus: cum alibi notatum jam sit, poetam hanc temporum et modorum subtilitatem Ciceroni relinquere. Quid? quod et vim habet *obtruncat*, qui solet obtruncare. — 664. *Hocce* Moret. pr. et tert. a m. sec. At olim lectum fuisse *hocc* testantur Grammatici, Priscianus aliique ap. Pier. et Heins., quod et exhibent Montalb. Witt. et ed. Mediol. *per hostes* Ven. et Parrhas. — 665. *Eripit* Medic. *in* abest Parrhas. *atque* duo Burm. *usque* vitiose in vulgaribus edd. — 666. *Ascaniumque p.* edd. vulgg. ante Heins. *Ascanium Anchisemque patrem juxtaque C.* Parrhas. — 667. *mactato* sec. Rottend. et sec. Hamb. hic quidem addito: *vel mactantem. mactatum* vel *mactatos* Wall. *maculatum* Parrhas. *jactantes* pr. Hamb., unde Heins. conj. *jactatos* v. Burm. — 668. *lux optima* Wall. a m. pr., errore solito. cf. Burm. 670. — *Nusquam* Pieriani aliquot; sed e potioribus suis et Grammaticis exemplisque defendit vulgatam Heins. *unquam* Franc.

riam. — 661. *patet isti janua leto*, ad talem mortem ab hoste accipiendam via patet; ea mors facile obtineri poterit. Similia loca v. ap. Cerdam. Idem quod 645 *ipse manu mortem inveniant.* — 662. 663. Refellit ista v. 645. 646 *miserebitur hostis* etc. *multo de sanguine*, cum dilectu positum epitheton, quem effudit sine omni senis miseratione, et 663 respicit sup. v. 529 sqq.

668. *Arma viri*, sc. quæ ingressus domum deposuerat. Male olim Grammatici hic argutati sunt: ap. Serv. et Pompon. Sab. Dicta hæc magna cum vi animi: si ita est, ut expectandus sit hostis, qui accedat et nos obtruncet: præstat armis sumtis ei occurrere. *Ergo, arma, viri — vocat lux ultima victos*, quanto potentius! quam, manet *nos* mors; moriendum est. Vocant nos, quæ nos expectant vel excipiunt. — 669. *Reddite me Danais.* Idem color inf. X, 61, *Xanthum et Simoenta Redde oro miseris.* Mox 670 *nunquam* pro non, ut Ecl. III, 49. Sententiam

Hinc ferro adcingor rursus, clipeoque sinistram
Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes in limine conjunx
Hærebat, parvumque patri tendebat Iulum:
Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum; 675
Sin aliquam expertus sumtis spem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum. Cui parvus Iulus,
Cui pater, et conjunx quondam tua dicta relinquor?
Talia vociferans gemitu tectum omne replebat:
Quum subitum dictuque oritur mirabile monstrum. 680
Namque manus inter, mœstorumque ora parentum,
Ecce levis summo de vertice visus Iuli
Fundere lumen apex, tactuque innoxia mollis

671. *Hinc* Heins. cum codd. propriis et Pierianis. Vulgo *Hic*. *clipeo rursusque* Wall. *clipeumque sinistræ* aliquot. antiquiss. Pier. cum Donato. — 673. *comprensa pedes* Hamb. pr., per græcismum. *in limina* Hugen. — 674. *que* abest Franc. — 675. *trahe in o.* Voss. *cape* Dorvill. — 676. *inermis* Goth. tert. — 678. *tua quondam* Dorvill. *tua cura* Goth. sec., non male. — 679. *tectum illa* Hamburg. sec. *replevit* aliquot Pier. *replerat* fragm. Vatic. — 680. *Cum subito* Medic. cum multis aliis, etiam Pierianis. At *subitum* poeticum. Ortus error ex scriptura *subitū miserabile* Gud. Ven. Parrhas. v. III, 26. — 681. *arma* pro *ora* Ven. — 682. *lenis* Montalb. sollenni vitio. — 683. *lucem* Servius, seu quisquis hoc Servio affuit, legisse vi

gravius extulit Homer. Iliad. χ, 304. 305. Μὴ μὰν ἀσπουδεί γε, καὶ ἀκλειῶς ἀπολοίμην, Ἀλλὰ μέγα ῥέξας τι καὶ ἐσσομένοισι πυθέσθαι.

671 sq. Ante oculos fuisse h. l. Homerum, notarunt jam viri docti: v. Iliad. ζ, 394 etc. 399 sqq., in discessu Hectoris ab Andromache, uti noster Val. Flacco in Æsone et Alcimede lib. I, 762 sq. fuit. — 672. *manum insertabam clipeo*, loro clipei vel ansæ: — sup. 393 *clipeique insigne decorum induitur*. — 674. *tendebat* doctius, quam *ostendebat*, et *patri*, quam, *mihi*. Apollonii I, 558 φίλῳ δειδίσκετο πατρὶ comparabat Brunck. — 676 *expertus*, additum: ex pristinis virtutis experimentis, factis.

678. *Conjux quondam tua dicta*, h. e. quæ eram. Non argutandum: ut notum illud: καὶ σὴν κεκλῆσθαι ἄκοιτιν, h. e esse. *cui relinquor*; cum notione adjunta: cui relinquor tuenda? inf. IV, 323 *cui me moribundam deseris, hospes?*

679 — 684. Mutat Anchises consilium omine oblato. Flamma e capite micans ostenti et præsagii regiæ dignitatis genus vel ex narratione de Servio Tullio notum. Conf. inf. VII, 73 sqq. Doctus autem Anchises auguralis scientiæ Veneris munere. Vide Exc. XVII ad h. lib., ubi de Anchise. *apex*, flamma in apicem acuminata, visus is est *fundere lumen de vertice Iuli*, h. e. lucere; ut Ovid. Fast.

Lambere flamma comas, et circum tempora pasci.
Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem 685
Excutere, et sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos ad sidera lætus
Extulit, et cœlo palmas cum voce tetendit:
Juppiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
Adspice nos; hoc tantum; et, si pietate meremur, 690
Da deinde auxilium, pater, atque hæc omina firma.

detur. cf. Burm. *tractuque* lectio erat a Burm. reposita, de qua latius egit ad Grat. Cyneg. 362, cum enim semel *tractus flammarum* arrideret, ubique fere obtrudere eum volebat. Est tamen *tractus flammæ* etiam ab h. l. alienissimus; emicare enim talis flamma, errare, lambere, tantum debuit; atque hoc est *tangere, tactus*, quod libri habent plerique omnes, etiam Medic. et fragm. Vatic. Ad *tractum*, qui est flammæ per longum spatium ductæ, referre melius possis mox, quæ de stellæ lapsu 693. sqq. Major difficultas in *molli*, quod antea legebatur, et sane accommodatissimum est τῷ *tactu*, nec tamen nisi forte in recentissimis codd. et in vett. edd., quas equidem evolvi, omnibus occurrere videtur. Contra quicquid est codicum, et in his antiquissimi, Medic. cum fragm. Vatic., *mollis* habent., Parrhas. et ed. Ven. cum sex Heins. et antiquo uno apud Pier. *molles*; quomodo igitur *mollis* deseri possit, non video. Sane tum et *mollis comas* et *mollis flamma* jungi potest; *flamma mollis* est levis, ut *mollis somnus*, vel mobilis, ut Georg. II, 389 *mollia oscilla*. Ita *levis apex* et *mollis flamma* sibi respondent. Verum et *comæ molles* in puero recte dicuntur. — 685. *trepidi* Wall. *manu crinemque* Hugen. — 686. *sacros* Goth. sec. Mentel. sec. et ed. Dan., ex compendio literarum. v. Burm. Macrob. III, 3. *sanctos, sacros, quia divinitus contigerunt. exstinguere* qu. Moret. et Voss. — 687. *Et p.* Franc. — 688. *Ac cœli* Rottend. pr. *et palmas cœlo* Zulich. *ad cœlum* aliquot Pier. *ad cœlos p.* Rottend. sec., male. conf. Burm. — 690. *hos* pro *hoc* Medic., sed a m. pr. *nos tantum et si quid p.* Hugen. — 691. Turbatum hic aliquid olim esse debuit; si Pompon. Sabinum inspicias: *Probus ait:* atque hæc omina firma, *nisi enim petiisset omina, nunquam confirmari optasset* (an hoc ad lectionem *omina* spectavit, pro quo in multis *omnia*

VI, 636 *inque coma Flammeus arsit apex.* Hanc rationem damnare equidem nolim; et sic *levis* bene de flamma. Burm. tamen cum Servio *apicem* proprie dictum accipit, sc. de pileo Phrygio, qui, ut pueri, esse debuerit *levis:* vix satis scite! *flamma visa lambere tactu*, contactu (cf. Var. Lect.), ita ut innoxia esset, pro innoxie. *Lambere* — *pasci*, pro ardere quam ornate! ex ignis natura. *fontibus*, docte pro fonte, et hoc pro aqua. Ornate autem dicta singula. cf. imitationem Valerii Flacci I, 570 sqq.

690. *Adspice nos*, pro vulgari, *respice*, ut animum ad Trojanos advertat; nam adhuc aversus ab iis esse videbatur. *hoc tantum*, sc. plura a te non peto. inf. IX, 636 *Hoc tantum Ascanius.* — 691. *hæc omnia firma*, secundum auguralem disciplinam. cf. h. l. Serv.

Vix ea fatus erat senior: subitoque fragore
Intonuit lævum, et de cœlo lapsa per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
Illam, summa super labentem culmina tecti, 695
Cernimus Idæa claram se condere silva,
Signantemque vias; tum longo limite sulcus
Dat lucem, et late circum loca sulfure fumant.
Hic vero victus genitor se tollit ad auras,

legitur? Fuisse suspicor in nonnullis: *atque hæc omine firma*) *Et Apronianus* auxilium *legit, ut sit: Da deinde auxilium pater et firma omina*. Atqui hæc constans omnium librorum est lectio. Forte olim fuit: *Da deinde auspicium. hæc* omissum in Hugen. et fragm. Vatic. — 693. *lævom* Burm. ex Gud. *umbram* Franc., ut alibi. — 694. *magna cum* Dorvill. — 695. *lambentem* Dorvill. — 696. *silvam* fragm. Vatic. — 697. *longo tum* Cuning. ex Huls. *limite* firmavit post Pier. Heins. e codd. Vulgg. *lumine* vel. *limine* — *sulcos* pr. Rottend. *cum l. l. sulcans* Wall. F. mollius: *Signantemque vias tum l. l. s. Dat lucem.* — 699. *His vero* pr. Rottend. pro var. lect. *se tolere* Gud. a m. pr., eleganter, modo *affari* et *adorare* sequi posset. *in auras* alii ap. Pierium; *ad aras* nonnulli ap. eundem, et Zulich., sed vid. Burmann.

Pompon. Hoc statim fit, dum lævum tonat. cf. Odyss. *υ*, 97 sqq. Dicta autem hæc ad opinionem veterum, et morem petendi omen a diis: quod, si propitium numen esset, extemplo ab eo impetraretur; quid? quod et cogi numen posse putarunt, ut ederet omen; et, quod etiam absurdius, *elici* posse Jovem per certos ritus, ut in conspectum veniat et seu impetrandi ominis modum doceat seu rerum eventum moneat.

693—698. Stella cadens sup. inter prognostica Georg. I, 365 sqq. habita; cf. Spanh. ad Callim. in Del. 38. at nunc inter auspicia et h. l. quidem inter læta, quippe fugæ suscipiendæ; sic faustæ navigationis apud Apollon. IV, 294 sq. et venti secundi apud Theocr. XIII, 50 sq. bene ad Dioscuros traductum apud Val. Fl. I, 568. Respexisse videtur poeta Homerum Iliad. *δ*, 75 sqq. et Apollon. IV, 294 sqq. cum III, 1377 sq. Iterum inf. V, 527 *cœlo ceu sæpe refixo Transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.* Mirum tamen, quod stella illa fatua h. l. cum tonitru conjuncta est, nec modo cum sulfureo halitu. Ad Luciferum, Veneris stellam, Æneæ conspectam traxerant alii. v. sup. ad I, 382. Disquis. II. s. 7. Nec de fulmine *stella* accipi potest. Non autem *cucurrit multa cum luce*, sed *stella ducens facem multa cum luce*, h. habet speciem facis longæ. Hinc 697. *longo limite sulcus Dat lucem*. Totam augurii rationem per partes explicat Servius more suo.

699—704. *victus*, expugnata tandem voluntate. *se tollit ad auras* pro simplici, e strato se attollit,

Adfaturque deos, et sanctum sidus adorat. 700
Jam jam nulla mora est. Sequor, et, qua ducitis, adsum.
Di patrii, servate domum, servate nepotem!
Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troja est.
Cedo equidem, nec, nate, tibi comes ire recuso.
Dixerat ille; et jam per mœnia clarior ignis 705
Auditur, propiusque æstus incendia volvunt.
Ergo age, care pater, cervici imponere nostræ:
Ipse subibo humeris, nec me labor iste gravabit;
Quo res cumque cadent, unum et commune periclum,

700. *sanctum lumen.* Zulich. — 701. *quo* aliquot Pier. Leid. et Goth. sec., sed vid. lib. I, 401. Ecl. IX, 4. — 702. *nepotes* sec. Moret., sed vid. Burm. — 703. *Vestrum o augurium* un. Leid. v. Burm. ad Ovid. I Ep. 101. *augurium est* Menag. *est* fine deest Moret. sec. — 704. *gnate* Montalb. — 705. *Ille etiam* Witt. et Goth. sec. *ille equidem, per* ed. Ven — 706. *que* abest Voss. *voluit* Ven. — 708. *subito* pr. Menag. et Ven., male. cf. inf. IV, 599. Heins. — 709. *cadant* quidam ap. Pier. *cadant* Wall. *cadet* duo Burm. *cadat* Witt. *cadit* Hamb. sec. *pe-*

surgit. *affatur deos*, precatur. *vestroque in numine Troja est*: acumen tragicum: quod dubiam admodum interpretationem habet, et insolens est, *in numine esse.* Cum hæc verba conjuncta sint cum illis: *Vestrum hoc augurium*, poeta declarasse videtur, *numen* ipsi simili significatu esse dictum, h. e. pro *augurio*, *omine*, ut inf. VII, 119. In hoc omine *est Troja*, h. e. fatum Trojæ, et, quod ex ceteris elicias, indicium Anchisæ de hoc fato: Trojæ excidium instare et urbem ei esse deserendam. Simplicissima itaque ratio hæc est: Troja hæc, quam ego deserere, cui ego superstes esse nolui (sup. 637), vestro hoc augurio declaratur mihi deserenda esse. *Troja est*, Troja mihi erit, non hæc, quæ nunc incensa est, sed, quocunque vestrum augurium, o dii, ducet nos. Nam, ut novum Trojæ ortum ostendi sibi Anchises putet, multo argutius quam illud, esse videtur, quasi sit: *Troja est in vestro numine*, h. e. Troja altera promittitur hoc omine, ut III, 86 *Serva altera Trojæ Pergama.* Ita tamen videtur accepisse, quisquis Servianis hæc attexuit: *Augurium numenque vestrum efficiat* (immo, *efficit*) *ne putem Trojam perisse.* At Servius ipse hoc habet: *in vobis habeo Trojam propter illud sup.* 642: *Has mihi servassent sedes.* quod forte in priorem nostram rationem interpretari possis; namque alias hæc cum ceteris non satis bene convenire videntur, uti nec illa interpretatio, quam Burm. sequitur: *in vestra potestate, tutela, Troja est.*

705. *Clarior ignis* h. l. clarior strepitus ignis, *propiusque incendia volvunt æstus*, h. e. calorem, ornatissime, pro flamma, incendium, propius adserpit.

Una salus ambobus erit. Mihi parvus Iulus 710
Sit comes, et longe servet vestigia conjunx.
Vos famuli, quæ dicam, animis advertite vestris.
Est urbe egressis tumulus templumque vetustum
Desertæ Cereris, juxtaque antiqua cupressus,
Religione patrum multos servata per annos: 715
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates.
Me, bello e tanto digressum et cæde recenti,
Adtrectare nefas; donec me flumine vivo
Abluero. 720
Hæc fatus latos humeros subjectaque colla
Veste super fulvique insternor pelle leonis;
Succedoque oneri. Dextræ se parvus Iulus
Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis.
Pone subit conjunx. Ferimur per opaca locorum. 725

riclum est Leid. unus. — 710. *mihi solus I.* Donatus legisse videtur, quod placebat Pierio. cf. Heins. — 713. Heins. malebat *urbem;* sed utrumque visitatum. cf. Burm. — 716. *Hac* conj. Heins. *ex diversa* Leid. unus. *e diverso* duo *ex adverso* Menag. pr. *veniamus* tres Burm. — 717. *Tum* Leid. a m. pr. *saxa* Ven. — 718. *bello tanto* Dorvill. cum al. Pier. *ex tanto* alii ejusdem, cum Goth. tert. *et tanto* sec. Rottend.. *bello egressum ex tanto* Witt. — 719. *Adtractare* et *attractare* in nonnullis Pier. et Burm. scriptum. *donec in f* duo. *flumine in uno* Hugen.—720. *abluero.* Terent. Adelph. I, 2, 47. *abiero* pro abibo, grammatici. — 721. *Hoc* Zulich. *projectaque colla* aliquot Pier., quod arridebat Heinsio, ut porrigeret Æneas cervicem ac præberet oneri. Sed longius quæsitum hoc. *submissa* Goth. tert. — 723. *parvulus* Mentel. pr. *Iulos* Moret. pr. — 725. *subiit* Mentel. tert.

711. *Longe servet vestigia*, h. e. observet gressus meos; e longinquo autem, ne, si multi una exirent, deprehenderentur ab hostibus. Itaque et famulos per diversas vias dimisit. Ita bene Cerda post Servium. Mox 712. pro vulgari *advertite animos ad ea*, quæ dicam.

714. *Deserta Ceres* exquisite dicta, cujus templum erat desertum vetustate vel belli decennalis tempore. *ex diverso*, ex diversis partibus ac viis, dimittuntur. Ceterum hæc locorum designatio sitne ex antiquiore petita an a Marone inventa, ignoratur.

717. *sacra et Penates*, ut sup. II, 293. sive ut *sacra* sint genus, complexum cum Palladio, Vesta, igni sacro, inprimis Penates; sive ut sint diversæ res. v. Exc. IX.

721—723. Instravit Æneas humeris vestem, vestique pellem. Superinsternor veste et pelle leonis (ante oculos habuit Il. κ, 326 sqq., ubi Agamemnon simili ha-

Et me, quem dudum non ulla injecta movebant
Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graii,
Nunc omnes terrent auræ; sonus excitat omnis;
Suspensum et pariter comitique onerique timentem.
Jamque propinquabam portis, omnemque videbar 730
Evasisse vicem: subito quum creber ad auris
Visus adesse pedum sonitus genitorque per umbram
Prospiciens, Nate, exclamat, fuge, nate; propinquant.
Ardentis clipeos atque æra micantia cerno.
Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum 735
Confusam eripuit mentem. Namque, avia cursu

per o. viarum unus Guelph. in Exc. Cort. — 727. *examine* duo Burm. cum Goth. sec. — 728. *auræ terrent* sec Moret. — 729. *et* abest Dorvill. *comiti onerique* duo Burm. *timebam* Goth. tert. — 730. *propinquandum* Exc. Burm. — 731. *evasisse vicem* Marklandi, ad Stat. V Silv. II, 152, conjectura, Burmanno improbata, sed unice vera, et ab editore in textum recipienda. Nam neque omnem adhuc viam erat emensus, nec de via ad portas facta bis memorare attinebat: at hoc erat memorabile, quod jam omnes fortunæ vicissitudines, omnia, quæ timuerat, evasisse sibi videbatur; falso tamen. Recepi itaque eam hac altera editione; quod jam fecerat Brunck. Vulgg. *viam.* — 732. *umbras* sec. Hamb. — 733. *Respiciens* Ven. et Goth. tert., male. — 734. *Ingentis cl.* Hamb. alt. — 735. *nescio quid* duo Burm.

bitu inducitur) humeros et colla subjecta, h. e. collum, quod subjicio, submitto oneri imposito. cf. Excurs. XIII et XVII.

726—729. Suaviter et ex affectus veritate! Comparant Apollon. III, 953. 954. *glomerati ex agmine* (v. sup. 414) doctior ratio; quamvis et ipsi in *agmen* colligebant se, ex hostilibus tamen copiis confluxerant.

730—734. *Portis.* Est porta ab hoste aversa, ad Idam ducens, et ad partes australes, unde litus peti poterat, et in eo Antandrus III, 6. v. Excurs. XIV. *omnem vicem*, fortunam, periculum. v. Var. Lect. *adesse ad aures* dictum potest videri pro accedere, vel accidere ad aures, allabi auribus, ut inf. IX, 474. Poeticæ tamen dictioni haud incongruum, si velis jungere: *creber ad aures* sonitus, qui crebro, clarus, clariusque, auditur. *prospiciens*, quippe in humeros filii sublatus. Non ad metum referendum. *ardentes clipeos*, relucente flamma, quippe æreos.

735—741. Super decoro in hoc loco servato, si ad nostros mores ac sensus æstimes, quod apud amantem Didonem hæc narrantur, non male disputavit Segraisius. *numen male amicum*, inimicum, infestum, δαίμων τις κακός. *mentem confusam eripuit:* duo junxit, quæ fere sigillatim poni solent. *eripere mentem:* ἐξελέσθαι φρένας; *mens confusa*, perturbata: σὺν δὲ γέροντι νόος χύτο, utrumque Home-

Dum sequor, et nota excedo regione viarum,
Heu! misero conjunx, fatone erepta, Creusa
Substitit, erravitne via, seu lassa resedit,
Incertum: nec post oculis est reddita nostris; 740
Nec prius amissam respexi, animumve reflexi,
Quam tumulum antiquæ Cereris sedemque sacratam
Venimus: hic demum conlectis omnibus una
Defuit; et comites, natumque, virumque fefellit.
Quem non incusavi amens hominumque deorumque? 745
Aut quid in eversa vidi crudelius urbe?
Ascanium, Anchisenque patrem, Teucrosque Penates
Commendo sociis, et curva valle recondo;
Ipse urbem repeto, et cingor fulgentibus armis.
Stat casus renovare omnis, omnemque reverti 750
Per Trojam, et rursus caput objectare periclis.
Principio muros obscuraque limina portæ,

738. *fatove* Dorvill. — 739. *erravitne viam* Franc., seu *capta* pro div. lect. Gud. et pr. Rottend. a m. pr. cumque iis Goth. tert. *lapsa*, sollenni lapsu, in Goth. pr. et multis apud Heins. et Burm., quod mireris potuisse probari viro doctissimo. — 740. *Incertum est* multi ap. Burm. — 741. *animumve* Heins. e melioribus: vulgo *que*. *refluxi* Voss. — 742. *Cereri* Moret. sec. — 744. *reflexit* Exc. Burm. a m. pr. — 745. *incuso* Hamb. sec. *deosque* Leid. *deumque* multi ap. Burm. et duo Goth. *hominum demensque deorum* Franc. — 748. *In valle* pr. Moret. a m. sec. — 750. *revocare* Ven. et alter Menag. et Goth. tert. cum aliquot Pier., minus bene. *renovasse* alii aliquot Pier. *r. meos* Zulich. *r. urbis* Dorvill. — 752. Cerda conj. *obsessaque*. vid. not. Deerat versus Moret. sec.

ricum. cf. Guell. *nota regione viarum* pro excedo, deflecto, de viis notis, frequentibus, tum pro *via* poni possunt *loca*, *partes*, *regiones*, per quas viæ patent; hinc *regio viarum* poetis ducta. Exempla ap. Burmannum sunt. —738. Jungi possunt: *fato erepta Creusa, substititne an erravit via.* « Non enim dubitat fato esse sublatam; cf. inf. 777. » Ita Servius. Melius tamen: *conjux mihi misero erepta Creusa fatone substitit, an erravit de via an lassa resedit?* —742. *tumulum, antiquæ Cereris sedem*, collis, in quo antiqua Cereris ædes, sup. 713. Male de sepulcro Potter. *Gr. Ant.* T. I, p. 174. Mox 646. *crudelius*, h. l. quod magis doleret.

749—755. *Ipse urbem repeto —Principio muros repeto.* Quod in verbis ingratum est, mutaturus erat Maro. Declarat autem prius illud consilium generatim; constitutum ei erat urbem repetere. —750. *Stat*, decretum est apud me, ut sæpe. —752. *obscura li-*

Qua gressum extuleram, repeto; et vestigia retro
Observata sequor per noctem, et lumine lustro.
Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent. 755
Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
Me refero. Inruerant Danai, et tectum omne tenebant.
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Volvitur; exsuperant flammæ; furit æstus ad auras.
Procedo, et Priami sedes arcemque reviso. 760
Et jam porticibus vacuis Junonis asylo
Custodes lecti Phœnix et dirus Ulixes
Prædam adservabant. Huc undique Troïa gaza
Incensis erepta adytis, mensæque deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis 765
Congeritur. Pueri et pavidæ longo ordine matres
Stant circum.

755. *animo* septem Heins. Exc. Burm. et duo Goth., intercepta *s* a sequentis vocis initio, ut et in Medic. factum. *animum* Schol. Stat. Theb. I, 494. *tunc ipsa s.* Dorvill. *nunc* idem Schol. lib. I, 368. — 757. *Irruere* Gud. a m. pr. *intus erant D.* pr. Hamburg., eidem abest *et. omne replebant* Menag. pr. — 758. *Illicet* plerique scribunt. *fastigia tecti* Schol. Cruqu. Horat. lib. II Od. 4, et Medic. a m. pr. — 759. *et superant* Goth. sec. — 760. *Procedo et P.* Heins. cum vetustioribus, etiam Pierianis; et Donato, ut inf. III, 349 et sup. 632. Vulgo *Procedo ad P.* vel *Protinus ad P.* cf. Burm. *præcedo* Moret. pr. *sedemque arcemque* ed. Ven. — 761. *At jam* Goth. sec.; hoc desideres, vel *Hic jam.* — 762. *læti* duo Burm. *durus* Parrhas. in marg. cum nonnullis Pier. et Goth. tert. — 763. *observabant* alii ap. Pier. Heins. et Burm., sollenni lapsu ex *asservabant*, *observant* Parrhas. *hic* Goth. alter. — 765. *craterasque* Medic. *que* abest duob. Burm. et alteri Goth. — 767. Supplent versum Venetus: *et crebris sua carpunt pectora pugnis*, Exc. Burm.: *crebrisque premunt sua p. p.*, Guelpherb. un. in Exc. Cort.: *et crebris pulsant sua p. p.*, Wittianus: *et tacitis implent mugitibus auras.*

mina portæ, porta per noctem obscuram oculos fallens: sic sup. v. 725 *per opaca locorum.* — 754. *lumine lustro*, simpl. circumspicio. — 755. horror noctis et silentium ubique terret me.

761 — 766. A domo sua, quam expilatam et incensam ardere videt, ad arcem et regiam tendit: hic vero hostem videt asservare prædam et captivos; Creusa itaque nec hic reperta, discedit. *Porticibus vacuis.* sup. 528. *Porticibus longis fugit et vacua atria lustrat. Junonis asylo*, simpl. pro templo, quod in arce fuit. cf. sup. ad 567. Eurip. Troad. 32 simpl. ὑπὸ στέγαις ναῶν. — 766. *pueri et matres* captivæ abducendæ. Expressum miserabile hoc captivorum agmen in Tabula Iliaca n. 111 et in Polygnoti pictura ap. Pausan. X, 25.

Ausus quin etiam voces jactare per umbram,
Implevi clamore vias, mœstusque Creusam
Nequidquam ingeminans iterumque iterumque vocavi. 770
Quærenti, et tectis urbis sine fine furenti,
Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusæ
Visa mihi ante oculos, et nota major imago.
Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.
Tum sic adfari, et curas his demere dictis: 775
Quid tantum insano juvat indulgere dolori,
O dulcis conjunx? non hæc sine numine divom
Eveniunt. Nec te hinc comitem asportare Creusam

768. *umbras* multi ap. Burm. et duo Goth., ut jam toties variatum vidimus. *per urbem* conj. Heins., v. Burm. quidni tamen: per noctem, per noctis silentia! — 769. *viam* nonnulli ap. Burm. — 770. *nec quicquam* Franc. *iterum iterumque* aliquot Heins. et Burm. cum Goth. sec. — 771. *sine more* tert. Moret. et Leidens. unus; quod alias Virgilius amat: sed h. l. non convenit. *ruenti* aliquot boni libri Heins. et Burm. Minus bene: nam *furere* magis ἐναργὲς quum *ruere*. — 772. *unius umbra* Zulich., sed *ipsius* etiam Nonius in *imago*. — 774. *Obstipui* scribitur etiam hic ap. Pier. *steterantque* aliquot Pier. et tres Burm., prave. *stetereque* Franc., ut etiam lib. III, 48 habet, ubi hic versus repetitur; hemistichium autem alterum repetitum XII, 868. IV, 280. — 775. *tunc* alii ap. Pier. et Goth. alter. *effari* Hamb. sec. v. sup. 700. — 776. *dolori* Heins. librorum auctoritate restituit; vulgo *labori*, ut nonnulli libri, etiam Goth. alter, forte ex lib. VI, 135, quamquam ea permutatio sollennis. Hic tamen *dolor* potius, quam *labor*, locum habere videtur; nisi quod *labor* exquisite pro dolore ponitur. Arusianus Messius laudat: *Quid juvat insano tantum i. dolori*, Vratisl.: *Quid tandem i. j. i. dolori*, et pr. Moret.: *Quid tam insano*, ex compendio literarum. — 778. *nec te comitem hinc asportare Cr.*, ut in nonnullis legitur, olim libros obsedisse, ex Servio patet; quod Grammatici adeo defendere satagebant. Retinuit metri vitium Cuning. Alii aliter emendare voluere; nam Medic. cum aliis: *nec te comitem hinc portare* (pr. Moret. etiam

26. cf. inf. III, 323. Ovid. Met. XIII, 412 sqq. Notatum autem in h. l. Trojanis jam temporibus prædam non temere cuique pro se parare licuisse, sed unum in locum fuisse congerendam, mox certis legibus dividendam, unde munera ἐξαίρετα locum habebant. Id quod inter cultioris vitæ elementa referri solet. Porro, nondum illa ætate religioni habuisse victores, fana expilare et incendere.

771. 772. *tectis urbis*, intra urbis mœnia. *simulacrum*, εἴδωλον, *infelix*, infeliciter amissæ Creusæ. — 773. *nota major i.*, h. e. pristina; igitur jam dea facta. Nota veterum opinio. Loca congessit Cerda: v. Exc. XIII ad lib. I. Imitatione nostri Hylas Herculi per somnum objectus apud Valer. Flacc. IV, 18 sqq. 43. — 774. Ex Iliad. ω, 358—360.

777. Iliad. ε, 185 Οὐχ ὅγ' ἄνευθε θεοῦ τάδε μαίνεται. Et similia alibi. Omnino hæc oratio est affectus

Fas; aut ille sinit superi regnator Olympi.
Longa tibi exsilia, et vastum maris æquor arandum; 780
Et terram Hesperiam venies: ubi Lydius, arva
Inter opima virum, leni fluit agmine Thybris.
Illic res lætæ, regnumque, et regia conjunx
Parta tibi; lacrimas dilectæ pelle Creusæ.
Non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas 785
Adspiciam, aut Graiis servitum matribus ibo,
Dardanis, et divæ Veneris nurus:

portasse), Hamb. sec.: *nec te hinc c. portare*, duo Moret.: *nec te comitem portare*. Parrhas.: *nec te comitem asportare*. — 779. *aut ille s*. ex Medic. et aliis optimis reposuit Heins., ut jam ed. Ald. et aliæ vett. Vulgo *haud ille*. Sed ex Codd. non facile tale quid dijudicari potest. Wit. *haud ille sinet*. Porro *summi* Exc. Burm. *puri* Goth. alter. — 780. *longum* Gud., pro var. lect. τοῦ *vastum*. *auxilia* Goth. tert. — 781. *Et terram H*. Heins. cum optimo quoque, etiam Pieriano; Virgiliano more ex Græcis ducto, ut *ad* omittatur. Vulgo tamen *Ad t.*, ut et nonnulli codd. habent, et Probus in Arte. Heins. conj. *Ut t*. Parrhas. *Hesperiem*. — 782. *læto f*. Dorvill. cum nonnullis Pier. — 783. *res Italæ* Medic. et Colot. ap. Ursin., miro lusu. *res læta* et *res latæ* nonnulli: sed *res lætæ* præclare poeta de felici et prospero rerum statu et conditione, ut sæpe alibi. — 785. *superbam* Franc. — 786. *haut* vel *haud* aliquot. — 787. *et tua conjux* supplent nonnulli versum in Serv.

plena. — 779. *Fas*, fatum, seu voluntas deorum. cf. Heins. — 780 — 784. *exsilia* pro *exsilium*, et hoc pro longo itinere vel errore, adjuncta notione, quod extra patriam fit. cf. Burm. Ductum ex φυγή· et ex *arandum* adsumendum verbum latius: *obeunda*, ut jam Serv. *Lydius Thybris* pro Etruscus, ex vetere opinione originis Etruscorum a Lydis ductæ v. Exc. III ad lib. VIII. *arva virum* signate, exemplo Græci ἀνδρῶν. *leni fluit agmine*. Supra Georg. I, 322 *agmen aquarum* dixerat; at h. l. absolute Ennii exemplo Annal. V *Quod per amœnam urbem leni fluit agmine flumen* apud Macrob. VI, 4. Adde Lucret. V, 272 et nostri imitatorem Stat. I Theb. 356. cf. Cerda. Acceptum igitur novum vaticinium a Creusæ umbra de sedibus in Italia quærendis: cf. Disquis. II. s. 6. Porro de hac locorum, quo perventurus erat Æneas, notatione, quo judicio facta sit; v. Exc. XV ad h. lib. — 784. *parta tibi* nunc, fato destinata. *lacrimas Creusæ*, propter Creusam: ut alia.

785 — 789. Præclari versus; metuere autem debuit, ne illa in hostium manus incidisset et captiva abduceretur. Similitudinem habent inf. III, 321 sq. Andromachæ verba; et quoties non decantata est hæc calamitas in Tragicis! Memorat autem Neoptolemi regiam v. 785. tanquam præcipuam præcipui inter Achivorum duces.

Sed me magna deum Genetrix his detinet oris.
Jamque vale, et nati serva communis amorem.
Hæc ubi dicta dedit, lacrimantem, et multa volentem 790
Dicere, deseruit, tenuisque recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Sic demum socios consumta nocte reviso. 795

Atque hic ingentem comitum adfluxisse novorum
Invenio admirans numerum; matresque virosque,
Conlectam exsilio pubem, miserabile volgus.
Undique convenere, animis opibusque parati;
In quascumque velim pelago deducere terras. 800
Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Idæ,

788. *me detinet* Hamb. *hic destinet* ed. Ven. — 789. *serva nati* Montalb. *amores* Græv. — 790. *plura v. d.* Leid. — 791. *Discere* sec. Hamb. — 792. *conatus erat* Macrob. V Sat. 7. *colla et d.* Dorvill. *circumdare brachia collo* sec. Moret. — 792—794. Iidem versus inf. VI, 700—703. — 793. *comprensa* Heins. cum Medic. et optimis ceteris; alii *compressa*, quod Pierius prætulisse videtur. Zulich. *compresa*. sec. Hamb. *conata;* perpetuæ variationes. Aliquot Pier. etiam, *manu*. — 794. *Par l. pennis, v. s. vento* Medic. Pierii, ex interpolatione. *s. fumo* Macrob. V Sat. 5, ut alibi: inf. V, 740. IV Georg. 449. *ferro* Leid. a m. pr. Faber emendabat *somnio,* quia ὀνείρῳ ἴκελος ap. Græcos occurrit. Sed *somno* quidni poeta æque bene dixerit, qui et ipse, si excussus, dispulsus fuerit, solvitur, diffluit, evanescit. Nec, si somnium cogitare necesse sit, quicquam impedit, quominus *somnum* de eo accipias, ut simile plane sit illi apud Apollon. IV, 877 Αὐτὴ δὲ πνοιῇ ἰκέλη δέμας, ἤυτ' ὄνειρος Βῆ ῥ' ἴμεν. — 796. *hic* abest tert. Rottend. *effluxisse* duo Hamb. — 798. *ex Ilio* Heins. secundum Donati scripturam probabat, sed invito metro. Mox idem malit jungere: *mis. vulgus undique conv. et mis.* Rottend. tert. *mirabile* Leid. — 799. *animisque* Moret. sec. et pr. Rottend. — 800. *decurrere* Gud., pro div. lect.

sedes superbas, regiam superborum dominorum. — 788. Magna deum Mater. Videtur innui: a Cybele eam in consortium esse assumtam tanquam Nympham in patrio solo. De Creusæ fatis cf. Exc. XIV. — 789. plenus affectus versus. Præclarum locum Propertii IV extr. 73. 74, et Eurip. Alcest. 378 jam Cerda laudavit.

792—794. Versus ducti ex Homero Odyss. λ, 205—207. Unde petierunt et alii. cf. sup. Georg. IV, 500.

798. *Collectam exsilio*, ad fugam, *pubem*, juvenes quoque. Mox 799. *opes*, fortunas ad naves faciendas, instruendas et sic porro.

801. Noto poetarum more, cf.

Ducebatque diem; Danaique obsessa tenebant
Limina portarum; nec spes opis ulla dabatur.
Cessi, et sublato montem genitore petivi.

802. *que* abest Franc. — 804. montes Medic., cum altero Mediceo Pierii et aliquot aliis ap. Burm. Utrumque rationem habet.

v. c. Apollon. I, 1273. sidera de montibus proximis oriuntur et occidunt; re ab oculorum sensu petita. Ida autem Trojæ imminens. *Lucifer*, stella Veneris accommodate. Vid. Excurs. XVI.

802—804. *Limina portarum*, portas. *Spes opis*, auxilii patriæ ferendi, Serv. Est simpl. salutis. Igitur discessi. *montem*, int. Idæi jugi partem, qua ad Antandrum via ferebat. conf. IX, 80.

EXCURSUS I ad AEn. II princ.

De auctoribus rerum Trojanarum (τῶν Τρωϊκῶν).

Post sermonis poetici elegantiam, poetæ doctrinam declarare nobis inprimis esse propositum, ab initio sumus professi. Cum itaque in libro altero ille excidii Trojani casus mira rerum varietate et jucunditate exponat, multaque, quæ in Homero non occurrunt, commemoret, quandoquidem in inveniendis rebus aut in aliorum inventis sapienter adoptandis, variandis, ornandis, disponendis, eloquendis, vel maxime poetæ ingenium cognoscitur, ut intelligatur, quænam ille ab antiquioribus poetis jam ante exposita ad sui carminis naturam, rationem ac consilium, attemperaverit, non intempestivum fore arbitramur, si, qui ante Virgilium præter Homerum res Trojanas, excidii inprimis, de quo nunc potissimum agitur, exposuerint, quosque ex iis potissimum Virgilio ante oculos fuisse probabile sit, paullo accuratius indagemus; etsi in nonnullis nos doctioris disputationis tantum lineas ducere, in aliis nonnulla, quæ copiosius jam ab aliis dicta sunt, summatim colligere non ignoremus.

Res igitur Trojani belli omnino post *Homerum*, primum auctorem, (1) longo tamen temporum intervallo, centum saltem annorum, nec nisi postquam vulgo circumferri cœperant Homeri carmina, fuerunt tractatæ a *poetis cyclicis*, hoc est, ab iis poetis, qui, Homeri exemplo, non modo rerum bello Trojano gestarum, quæ Iliadem sive antecesserunt sive sunt sequutæ, verum, Proclo apud Photium teste, totius mythologiæ a Cœli et Terræ inde nuptiis ad finem errorum Ulyssis, modo singula capita modo plurium capitum complexum, *carmine epico*, hoc est, ad Homerici carminis numeros, tractandique et eloquendi modum, composito, exposuerant, et ex quibus certa

(1) De his accuratius disputandi locus erit ad ipsum Homerum. Nunc reliqui intacta ea, quæ ante Iliadem cum Scholiis Venetis a Villoisono editam mihi probabilia esse videbantur. Alia dies docuit, docebitque, ut fieri necessé est in iis, quæ tantum probabiliter constitui nec, fide historica deficiente, ultra probabilitatem assurgere possunt. Servabo autem, ut ubique feci, et in posterum quoque faciam, nomen *Homeri*, laudaboque *carmina Homeri*; in re enim incerta suarum opinionum ludibria immiscere, nec modo interponere, sed tanquam pro exploratis substituere velle ea iis opinionibus, quæ vulgo receptæ sunt, in prudentem virum haud cadit. Hac eadem de caussa per omnes superiores annos suspiciones de Homericis carminibus pectoris tanquam claustris custoditas non nisi loco suo, et ad finem Observationum in Iliadem prodidi; forte nec hoc in animum admissurus, nisi expressa quodammodo earum confessio fuisset; neque enim tam magni ingenii res est in talia incidere, quam judicii, videre, an satis explorata et certa ea sint, ut in medium proferri possint.

dispositione a nescio quo collectis et ordinatis syntagma epicum concinnatum, extitisse putatur. Accurate de iis, post Nicolaum Loensem in Epiphyll. II, 4. Salmas. in Solin. p. 597 et Casaub. ad Athen. VII, 4. Dodwell. de Cycl. p. 802, qui soli consuli merentur, egit Schwarzius Altdorf. in Diss. de poetis cyclicis. Adde Fabric. B. Gr. T, I p. 281. Sunt tamen admodum pauca in hoc argumento ad liquidum perducta.

Nam primo, quorum poetarum nomina et opera hoc *cyclo* comprehensa fuerint, res est partim obscura, partim controversa, etiam inter veteres; nec satis constanter traditur, quam late ejus argumentum patuerit; modo enim intra belli Trojani fines ille substitisse, modo ad ipsam cosmogoniam evagatus esse narratur. Quo ipso constare puto, intra privatam nonnullorum doctorum Grammaticorum opinionem totam hanc de cyclo epico præceptionem substitisse in diversa abeuntium. Neque unquam tale corpus plurium poetarum aliter confectum, quam ut grammaticus aliquis eorum recensum seu judicem faceret, et singulari forte libello aut in opere grammatico ederet; nec facile omnes, quorum magnus fuit numerus, qui Genealogias deorum, Titanomachias, Gigantomachias, Argonautica, Thebaica, Heracleas, et sic porro, tum in rebus Iliacis, qui Νόστους scripserunt, tali indice enumerati fuerunt. *Arctinum Milesium*, *Eumelum*, *Leschen* et *Cypria carmina* eo comprehensa fuisse plerique tradunt; *Antimachum*, *Stesichorum*, alios inserunt alii, fide non satis explorata. Videntur porro plura in hac quæstione confundi: Alius est *Cyclus mythicus*, h. e. fabularum complexus inde a genealogiis deorum ad Trojæ usque excidium deductus; alius *Cyclus Trojanus*, h. e. fabularum ad bellum Trojanum spectantium. Jam *ab his cyclis* dictos arbitror *poetas cyclicos* et *carmina cyclica*, quorum argumenta intra alterutrum mythorum complexum et orbem continerentur: non vero ut ipsi cyclum aliquem constituerent. Ex priore genere fuere Theogoniæ, Cosmogoniæ, Titanomachiæ, qualis fuit seu Eumeli Corinthii sub Olympiadum initia, seu Arctini, Corinthii (non Milesii), Gigantomachiæ, Φορωνὶς, Δαναῒς, Eoeæ, Naupactica, Ἡρακλεία, Argonautica, Θηβαῒς (κυκλικὴ dicta) τὰ ἔπη τὰ εἰς τὸν πόλεμον τῶν Ἐπιγόνων, Ἀλκμαιωνὶς, Μινυὰς, Αἰγίμιος, Οἰχαλίας ἅλωσις, Κήϋκος γάμος, Ἀμαζονικὰ, Θησηΐς; ex altero autem Arctinus, Lesches, Stasinus Cyprius. Confusus cum his cyclis *cyclus epicus*, quem grammatici Alexandrini, Aristarchus et Aristophanes Byzantinus, constituerant, dilectu inter poetas epicos veteres facto, et principibus tanquam in canonem et in censum relatis; fuere illi Homerus, Hesiodus, Pisander, Panyasis, Antimachus (v. Quinctil. X, 1, 51 sqq. Proclus Chrestomath. et hinc Tzetza Proleg. in Hesiod. et in Lycophr.) Translatum est hoc nomen cycli epici etiam ad illa duo cyclicorum genera, quatenus res Trojanæ et mythi hexametris erant expositi. Tractum aliquando nomen ad duo carminum genera, quibus tanquam nota aliqua eo ipso inureretur: alterum, quoties poetæ in argumento jam ab aliis tractato, in rebus notis ac tritis, *circa vilem patulumque* morarentur *orbem*

(Hor. Art. 132): alterum, cum, epici carminis naturæ et artis ignari, narrationem a primis rei primordiis repetitam per singulas partes, tanquam scriptores pedestres, exponerent : quod v. c. Statius in Achilleide tentavit: ad hoc genus spectat Epigr. in Anthol. II, 40 p. 163 Steph. Nata hinc illa : apud Acronem in Horat. cyclicum poetam esse, qui variare res nesciat; et Isidor. VI, 17 ea carmina cyclica vocari, quæ cujusque materiæ simplici forma facta sint. Hunc in modum diversarum rerum discrimine facto, licebit tandem aliquid certi et explorati de *poetis cyclicis* tradere.

Horum poetarum opera, quantum ex fragmentis, tum ex Quinti Smyrnæi imitatione, et ex argumentis Cypriorum Carminum et Νόστων apud Proclum, colligere licet, tota ad Homeri non tam artem quam sermonem potius ac colorem et epicam dictionem fuit composita. Nec tamen res intra poetices spatia substitit, sed liberius est evagata. Nam, cum pedestris orationis usus et cultus increbescere inter Græcos cœpisset, multique essent, qui antiquissimos mythos historiasque Græciæ, partim singularum urbium fabulis, religionibus ac sacris, festis ac ritibus, locorum etiam monumentis, templorumque donariis consecratas, partim ex priscis carminibus, quæ supererant, collectas literis mandarent; inter quos *Pherecydes Atheniensis*, et *Acusilaus Argivus*, *Hecatæus Milesius*, et post hos alii Θεογονιῶν auctores, genealogiis deorum ac cosmogoniis condendis inprimis inclaruerant; successerunt alii, qui Græcorum post mythicum tempus historias, eoque etiam bellum Trojanum perscriberent, inter quos nescio an primo loco *Hellanicum Lesbium* ponam, cujus magnum opus ἱστοριῶν fuisse videtur, ad quod tanquam partes referenda erunt quæ laudantur: Φορωνὶς, Ἀτθὶς, Ἀτλαντὶς, Δευκαλιώνια, Τρωϊκά. (Fragmenta ejus nunc collecta sunt a doctissimo viro, F. W. *Sturz*, quibus addo aliud satis memorabile de Achille a Scamandro oppresso in Schol. Ven. B ad Iliad. φ, 242.) In Troicis rebus fides ejus inprimis fuit probata, ut etiam Dionysius Halic. lib. I. c. 46. 47. 48 in Trojæ excidio Æneæque fuga narranda eum potissimum sequendum existimaret; et ex Clemente Alex. I Strom. p. 139 satis constat, eum Trojæ captæ epocham inter ceteros accurate definiisse. Laudantur eodem loco alii, sed nominibus tantum noti. Celebrius nomen est *Dionisii Milesii*, qui Herodoto paullo antiquior circa Olymp. LXV vixisse traditur, κυκλογράφος Suidæ et Tzetzæ dictus, non tanquam cycli epici auctor, quod male traditur, sed propter opera, quæ cyclum mythicum et historicum efficiebant, eaque in hunc modum ordinanda, ut scripserit Μυθικὰ, Ἀργοναυτικὰ, Τρωϊκῶν βιβλία γ', tum Κύκλον ἱστορικὸν ἐν βιβλίοις ζ', sequebantur τὰ Περσικὰ et tandem τὰ μετὰ Δαρεῖον; nisi duo hæc unum idemque opus fuere; in quo ipso habemus historiæ catholicæ scriptorem antiquiorem illis, qui vulgo habentur (1).

(1) Cf. ad hæc *Notas ad Apollodor.* p. 921 sq. 980 sq. Commentat. II *de fontibus historiar. Diodori* in *Commentation. Soc. R. Sc. Gott.* T. VII. Omni

Etsi autem cum temporum decursu ab antiquis illis rebus mythicis ad seriorum temporum res et casus historiæ, procederent, tamen et sequiores scriptores ab antiquioribus Græcorum rebus orsi bellum fere Trojanum, quoniam ab eo inde tempore civitates ac regna Græciæ sive ad certam formam fuerant descripta, sive futurarum opum prima initia ceperant, in principio operum suorum modo brevius modo copiosius repetebant; quod nec *Thucydides* facere recusavit. Et in hunc, puto, censum veniunt nonnulli scriptores, qui Trojanas res perscripsisse dicuntur; quos in transcursu modo eas leviter attigisse existimandum est. Ita apud Dionys. Halic. I, 48 *Menecrates Xanthius* historiam ab Achillis funere auspicatus narratur, exordio quoque libri subjecto; quo tamen summatim tantum, cum ad Lyciæ res (τὰ Λυκιακὰ) exponendas ille properaret, Trojanas res perstrictas fuisse credere licet. Etiam *Callisthenes*, cujus *Græcæ Historiæ* olim celebratæ fuerunt, ab anno pacis Antalcidæ Ol. XCVIII, 2 deductæ, quando de Troja capta egisse memoratur (v. Schol. Euripid. Vet. apud Ursin. ad Virg. II Æn. 255 et interpolatus ab eo locus Iliad. β. post vs. 855. memoratus est a Strab. XII, p. 817.) primo saltem Græcarum Historiarum libro Trojanas res summatim narrasse videtur: etsi, hoc ita factum, ut separatum aliquod opus particula illa haberi posset, suspicari possis ex Cicer. V ad Div. 12.

Cum ab his scriptoribus, qui res vel universæ Græciæ, vel singularum civitatum certique temporis exponerent, tamen Trojanum bellum non plane prætermitteretur: fieri id multo magis debuit ab iis, qui Historiarum systemata conderent, ut res Trojanas omninoque totum cyclum mythicum operibus suis intexerent aut præfigerent. Et hoc factum vides a *Diodoro Siculo* in libris quinque prioribus, qui extant, in quibus eum Dionysium maxime Milesium supra memoratum exscripsisse suspicor. cf. lib. III, 52, ubi v. Wessel. (1) Idem ante eum ab *Anaximene Lampsaceno* factum, qui Alexandri tempore vixit et ab antiquissimis Græciæ rebus (ἀπὸ θεογονίας καὶ ἀπὸ τοῦ πρώτου γένους τῶν ἀνθρώπων) orsus (τὰς πρώτας ἱστορίας vel τὴν πρώτην τῶν Ἑλληνικῶν) historiam usque ad pugnam Mantineensem pertexuerat. vid. Diodor XV, 89 et Voss. de Hist. Gr. I, 10, nec non in Pisandri opere infra laudando. Fuit quoque scriptor antiquus (συγγραφεὺς παλαιὸς πάνυ apud Dionys. Halic. I, 72, et I, 49 ἀρχαῖος καὶ λόγου ἄξιος) *Cephalo* Gergithius seu Gergethius (τὰ Γέργηθα urbs Æolidis), qui Τρωϊκὰ scripserat: cf. Notæ ad Apollod. p. 740: diversus ille, etsi obloquatur Leo Allatius de patria Homeri c. 1, a *Cephalione* vel *Cephalæone*, cujus σύντομος ἱστορικὸς fuit *Musarum* nomine inscriptus, res a Nino ad

tamen hac opera me non nisi lineas duxisse iis, qui in hæc accuratius inquirere vellent, obscurum esse non potuit.

(1) Cf. Commentationem paullo ante laudatam. Viam ad hanc mythicæ cum vera historia conferendæ rationem munierat Dionysius Milesius paullo ante memoratus; et ipse Hellanicus Lesbius, qui in libris supra laudatis mythicæ narrationi historias subtexuisse videtur. cf. Dionys. Halic. I, 48 pr.

Alexandrum narratione persequutus; lectus ille Photio c. 68, et in epitomen redactus a Sopatro : ibid. c. 161. add. Syncell. p. 167, et ib. not. Quid tamen facias Athenæo IX, p. 393 E, ubi Hegesianax Alexandrinus ὁ τὰ Κεφαλίωνος ἐπιγραφόμενα Τρωϊκὰ συνθείς? Scilicet suspicari licet, veterem illum librum interiisse et in ejus locum temere a nonnullis substitutum fuisse similem librum Hegesianactis. Fuerunt alia Τρωϊκὰ *Metrodori* Chii, qui Hippocratis magister fuit, laudata apud Athen. lib. IV exeunte, p. 184 A. Non mihi constat, ad quod tempus referendus sit *Theodorus* Iliensis, qui ἐν β' Τρωϊκῶν excitatur apud Suidam in Παλαίφατος Ἀβυδηνός. Fabulosum *Syagri* nomen ex Æliani V. H. XIV, 21 laudare nil attinet. *Servius* ἐν τρίτῳ τῶν Τρωϊκῶν excitatur in Schol. Ven. B. ad Iliad. φ, 242. Verum hi ad seriores relegandi esse videntur : de quibus postea memorabitur.

Aliquamdiu *res Trojanæ* communi aliquo inter scriptores consensu erant traditæ, prout ab Homero et poetis cyclicis, *ex majorum fama* ac narratione, *antiquo sermone*, hoc est, poetico, fuerant expositæ. Sed cum cœpissent esse, primum, qui *sigillatim* particulam aliquam ex toto illo cyclo mythico decerptam carmine tractarent, ornarent et delectationis caussa variarent, tum alii, inprimis *lyrici*, qui carmina sua suavibus episodiis distinguerent, ex eo tempore res Trojanæ quasi *materiæ poeticæ* loco habitæ sunt, qua ingeniosi homines in quamcunque formam diffingenda uterentur, unumque id propositum haberent, ut cum probabilitate aliqua delectarent.

Ab historiæ fide multo magis recessum est, cum *Tragici* poetæ fabularum suarum ὑποθέσεις et argumenta ex cyclo illo peterent, et pro consilio suo tragœdiæque natura varie ea tractarent, ornarent, inflecterent, nova affingerent, et sæpe in diversissimas partes traherent. Quæ quidem res cum vel ex Sophocle et multo magis ex Euripide notissima sit, hærere in illa nolumus.

Jam historicis et tragicis successit novum hominum genus, quod omnia miscuit ac turbavit, *Interpretes poetarum* dico et *Grammaticos*, maxime ab Ptolemæorum inde sæculo (1), quorum alii Cyclos illos in epitomen redegerunt; qualem habemus adhuc *Apollodori Bibliothecam*, quam cycli epici compendium esse jam Salmas. ad Solin. p. 847 vidit (2); alii separatim hanc vel illam particulam ex toto orbe exposuerunt. Ita *Lysimachus* Alexandrinus τὰ Θηβαϊκά, et τοὺς Νόστους, de quibus inf. Excurs. V. *Euphorion* autem suis Chiliadibus (de quibus v. ad Ecl. VI, 72) suis locis res Trojanas inseruerat; ut de Laodice : v. Pausan. X, 26 extr. et inf. Excurs. V. Similiter alii Grammatici τὰ τραγῳδούμενα scriptis peculiaribus explicuerant, quibus tragœdiarum argumenta ac fabulas exponebant, interdum et commentabantur : quo ex genere utinam superessent saltem Asclepiadæ τῶν τραγῳδουμένων libri! verum iis aliisque multis amissis, nonnulla superesse videntur

(1) Cf. Prolus. *de sæculi Ptolemæorum genio* in *Opusc* Tom. I, p. 94. 98. 105.

(2) Vid. *Notas ad Apollod.* p. 936 sq.

in *Hygini fabulis* ex veteribus tragœdiis excerpta; nam major operis, sed luxati, partim in epitomen, partim in excerpta, redacti, pars ex orbe Græcoram mythico est consarcinata, ut inspicienti facile apparet; facto enim a genealogiis deorum initio per Cadmeas ac Thebanas fabulas ad Argonautica, Heracleam et Troica ex more procedit (1).

Qui *post illos scriptores* iterum veteres mythos, adeoque etiam Trojanum bellum, novis libellis repetebant, cum antiquissimos scriptores sequi, et tragicorum ac lyricorum ceterorumque poetarum commenta ac lusus sollerter ab illis discernere deberent, *omnia* inter se *miscuerunt*, totamque adeo veterum mythorum rationem turbarunt, ut in plerisque difficile sit perspicere, quid ac quantum veteris vel philosophiæ vel religionis vel historiæ vel prisci sermonis iis subesse, credendum sit. Cujus corruptelæ auctores habendi inprimis iidem sunt Grammatici, qui commentarios in veteres poetas scripserunt. Dum enim illi ad illustrandam aliquam fabulam, omnia, quæ usquam legerant, nullo judicio collegerunt, et ex uno loco in centum alios, modo additis nonnullis modo recisis, transtulerunt; perditis nunc antiquis scriptoribus, unde hauserant, ipsi ab eo inde tempore fabularum auctores, indocti pariter et levissimi, facti sunt (2).

Etiam *Philosophorum*, *Sophistarum* ac *Rhetorum*, opera aliqua fuit in corrumpendis mythis et historiis antiquissimis; *illorum* quidem in theogoniis maxime aliisque deorum fabulis allegorice interpretandis (3); ex quo semel Pythagoras, Heraclitus, et Xenophanes ad mythologiam, tanquam theologiæ aliquod systema subtiliter conditum, offendissent; *horum* autem in heroum rebus et Trojano inprimis bello, dum declamationum argumenta inde caperent et laudem ex eo captarent vani homines, si haberent, quæ contra res vetustissimæ fidei probabiliter dici viderentur. Habemus adeo *Dionis* Chrys. oratiunculam de Troja nunquam capta, qua mireris nonnullos ad elevandam veteris historiæ fidem, inprimis in rebus Trojanis, uti. Ex eodem genere sunt *Philostrati* Heroica.

Ausi etiam ipsi *historici*, qui veterum scilicet historiarum fidem suis temporibus et soluto rerum gerendarum mori ac consuetudini accommodare volebant, res Trojanas *πραγματείας* formam redigere, aut diversarum narrationum naturas eo consilio miscere, ut major probabilitas novæ narrationis exsisteret, v. c. ut Romani populi originibus a Trojanis ductis consulerent. *Demetrius* autem Scepsius, *ὁ τὸν Τρωϊκὸν διάκοσμον ἐξηγησάμενος*, ut Strabo XIII, p. 609, Grammaticus Crateti et Aristarcho æqualis, in Scepsiorum gratiam multa iu rebus Trojanis aliter ac ceteri tradiderat. v. Strabo l. c. Librum XVI et XXIV laudari videas ap. Athen. IV, p. 173 F. 175 A.

Cum jam Græcia a Romanis in servitutem redacta cum ceteris libertatis bonis etiam accuratæ doctrinæ habitum, tandem etiam sensum,

(1) Vid. ibid. p. 945.
(2) Ibid. p. 929 sq
(3) Ibid. p. 932 sq.

amisisset, deperditis jam tum aut delitescentibus plerisque ex præclaris illis antiquioribus poetis ac scriptoribus, ecce tibi provenerunt multi non poetæ, sed *versificatores*, qui ex nonnullis, qui supererant, poetis cyclicis antiquis nova carmina conscriberent, aut etiam ex grammaticorum vel historicorum doctioribus libris breviores *epitomas* conficerent, censendas istas et dijudicandas fere non modo ex propria doctrina, sed etiam ex eorum, quos exscripserunt, fide ac judicio. Ex priore genere poetam habemus non infimo loco habendum, *Quintum Calabrum*, in quo emaculando Laur. Rhodomannus, Ilfeldensis olim sub Mich. Neandro disciplinæ æternum decus, tale ingenii acumen exhibuit, ut ex summis recentiorum temporum criticis vix habeam, quos cum ipso comparandos putem. Sed Quintus ille haud dubie ante oculos habuit aliquem aut plures ex veteribus poetis cyclicis, inprimis Leschen, ut mihi quidem visum est, comparatis cum eo fragmentis Leschæ et iis, quæ aliunde de parva Iliade cognoscere licuit (1). Sunt in eo loca egregia et quæ præstantiore quoque poeta non indigna sint. Alter est *Tryphiodorus*, cujus Ἰλίου ἅλωσιν habemus, sed multo indoctior et sæpe ineptus homo, et cum eo *Coluthus*, in Ἑλένης ἁρπαγῇ: in utroque tamen facile melioris venæ vestigia passim deprehendas, tanto gratiora illa et jucundiora, quo aridius et sterilius solum est, in quo flores illi enascuntur. Ex hoc genere infima jam ætate, infimo loco, fuit *Tzetza*, qui Antehomerica, Homerica et Posthomerica (2), versibus scripsit scabris et ἀμέτροις· stolidæ jactantiæ homo, qui, non tam, quod Dodwellus augurabatur, veteres cyclicos, quam misellos potius Grammaticos et compilatores, qui eum antecesserant, exscripsit, nec sic tamen negligendus, quippe ex quo, in tanta meliorum scriptorum jactura, multa, quomodo a superioribus tradita fuerint, intelligi possint, modo quis satis idonea doctrina instructus sit.

Inter eos, qui in morem veræ historiæ rhetorica arte pedestri sermone bellum Trojanum seriore ætate condiderunt, is qui *Dictyis Cretensis* nomen mentitus est; quem adhuc latinum habemus, non indoctus fuit homo, et qui, si non veteres passim cyclicos, interdum et tragicos poetas, tamen eos, a quibus isti fuerant exscripti, ante oculos videtur habuisse. Hunc Græci fere recentiores exscripserunt, ut Joannes Malelas Cedrenus, Tzetza et Constantinus Manasses p. 44 seqq. in Synopsi historica a Meursio edita. Præter illum tamen alium adhuc Trojanarum rerum interpolatorem inter seriores Græcos extitisse necesse est sub *Sisyphi Coi* nomine; ex quo multa petiisse videtur Jo. Malelas. Alium *Ido-*

(1) Accurate hoc persequutus est *Tychsen* noster, V. C., in *Commentat. de Quinto Smyrnæo* (1783), cujus novam recensionem parat. Perspectum nunc mihi est, in quinis prioribus libris *Arctini Æthiopidem* expressam esse, inde *Iliadem parvam*, usque ad librum XII. Tum librum XIII et XIV esse argumentum τῆς Ἰλίου πέρσιδος *Arctini*. Per quæ multo magis firmatur id, quod antea mihi persuaseram, plura antiquorum poetarum vestigia et loca in hoc carmine nobis esse servata, et illud esse *Cyclum Troicum ex antiquioribus istis poetis exscriptis concinnatum.*

(2) Edita nunc illa sunt in lucem et docte illustrata a Fred. *Jacobs* 1793. quem cf. præf p. XVII.

meneum, (ita enim mentiti sunt nomina antiquorum heroum, nec de Idomeneo philosopho e Schola Epicuri cogitandum esse puto) qui ἐν πρώτῳ Τρωϊκῶν excitatur a Schol. Apollonii Arg. I, 916. de Electra Dardani, Eetionis et Harmoniæ matre. Videtur ille Hellanicum esse sequutus, et eum forte auctorem habuit Nonnus Dionys. III, 115. 132. 274. ubi similia narrantur. At *Daretis Phrigii* de excidio Trojano libellus haud dubie ineptum aliquem Sophistam habet auctorem et declamationis potius genus constituit, quo poetarum fabulas in historiæ pragmaticæ formam deflectere propositum est. Characteres heroum, quos intexuit, sunt ex μελετῶν genere, cujusmodi passim alibi occurrunt. Ex Dictye repetiit *Isaac Porphyrogennet.* p. 304 sqq. in περὶ τῶν καταλειφθέντων ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου: quæ sunt Posthomerica rhetorice exposita; edita in Allatii *Excerptis variis*, (Ro. 1641, 8) p. 259. Ejusdem sunt characteres Græcorum et Romanorum, quos Rutgersius edidit Var. Lect. V, 20. Melioris notæ est fragmentum τῶν Τρωϊκῶν ex Cod. XXIV *Bibliothecæ Uffenbach.* P. II, p. 655—686, quod Anthehomerica complectitur multaque habet quæ cum Tzetza conveniunt.

Fuere etiam olim Τρωϊκὰ *Palæphato* tributa, sed junioris Grammatici, ejusdem forte nominis, fetus. v. Suidas h. v. et Voss. H. Gr. III h. v. Ex iis depromptum esse videtur, quod Servium laudare video ad lib. III, 8 « quamvis Palæphatus tradat, capto Ilio Æneam post triennium na« vigasse. » Idem de Anio rege et sacerdote egerat, v. eundem ad III, 80, scilicet secundum antiquiores, quos exscripserat. Ad eum Joan. Malelæ quoque locum refero Chronogr. p. 101. Troica *Abantis* apud Servium ad Æn. IX, 264 memorata video. Ex his ac similibus, qui veteres, quas narrabant, historias simul interpretabantur, fluxisse videntur absurda commenta, quibus contaminata est Trojani excidii Historia in *Malela*, *Cedreno*, forte et aliis Græculis, qui ex telesmatica et astrologia multa intexere ausi sunt v. c. de Palladio etc., alia autem allegorice exponere, ut ipsius *Tzetzæ* allegoriæ Homericæ in bibliothecis servantur; quarum similia multa in Chiliadibus apposuit. Non eo usque audaciæ sunt progressi, sed intra Dictyis fere et Daretis commenta substiterunt scriptores deterioris ævi latini, ut *Elinandus*, et qui eum excerpsit, *Vincentius Bellovacensis* Specul. Histor. lib. III, 62, item *Guidò de Columna* in Historia Trojana circa 1287 scripta et 1477 edita; quæ si quis non meminerit, unde ducta sint, non parum hæreat, si tot inauditas res a scriptoribus superiorum sæculorum sub ipsa literarum incunabula narrari videat.

Romanos poetas, antiquissimos quidem, nihil aliud fere egisse, quam ut Græca latine converterent, ab his autem ætate proximos, et omnino præstantissimum quemque poetam, Græca latine expressisse, Græciæ flores in viridaria Romana transtulisse, et omnino ex Græcis profecisse unice, ad eorumque exemplum poeticum aliquem sermonem, qui a pedestri oratione plane discrepat, conformasse, in confesso est. *Ennius*, qui Iliadis rivos in Annales suos traduxit, Tragœdias plures latine converterat: et sic Tragici ac Comici veteres fere omnes faciendum sibi

putaverant. Sed de hoc nunc non agitur; verum Iliadem Homeri transtulerat *Cn. Mattius*, et *Cypria carmina* infra videbimus a *Nævio* latine facta, et, si alii inter Romanos memorantur, qui argumentum belli Trojani tractarunt, ut *Macer* Antehomerica, v. Ovid. II Am. 18, et Posthomerica II ex Ponto 10, 13, item *Camerinus*, IV ex Ponto 16, 6, ubi v. not. ex Græcis fere eos sua effinxisse, exemplum eorum, qui superstites sunt, credere jubet. Verum de *Latinis Homeristis* docte nunc egit *Wernsdorf.* in *Poet. minor.* T. IV, 565. 568 sq. 579.

Munita jam et patefacta est via, ut accedere possimus ad id, cujus caussa totam hanc disputationem suscepimus, ut scilicet quæramus, *quem potissimum ex veteribus poetis Virgilius in excidio Trojano enarrando sequutus sit.* Esse hunc inter eos, qui interierint, facile intelligitur, quandoquidem nec cyclicorum poetarum aliquis, nec eorum quisquam, qui proximi ætate fuere, omninoque qui ante Virgilium vixere, ad nostra tempora pervenit. Sedula tamen multarum rerum et eorum inprimis, qui, seriores quidem, veteres tamen exscripserunt, et Tabulæ Iliacæ a Fabretto vulgatæ, in qua auctores adscripti sunt, una cum Polygnoti tabula apud Pausaniam, comparatione, nunc autem multo magis ex Procli Fragmento conjectare licet, *Virgilium potissimum Arctini* Ἰλίου πέρσιδα, *et cum hac Leschei Iliadem parvam expressisse,* multa tamen, ut infra in singulis videbimus, passim *ex Græcis tragœdiis*, inprimis *Euripidis*, hausta intertexuisse, quod tot loca ex Hecuba et Troadibus traducta docent; ut omnino Euripidem plurimum videatur probasse Virgilius. Quod autem poetæ animum inprimis ad tragœdias fructumque inde ad ornandum epicum carmen uberrimum petendum potuit convertere et adducere, hoc fuisse arbitror, quod magna fabularum Græcarum pars ab Ennio, Accio, Livio Andronico, Nævio, Pacuvio, Varrone, forsan et aliis, latine erat conversa. Proficere ex his poeta non parum debuit non modo ad narrationis varietatem, verum multo magis ad orationis poeticæ, cui elaborandæ inprimis studebat, dignitatem et ornatum. Etsi enim diversissima sit tragicæ epicæque orationis indoles, tamen tragica illa oratio Virgilianæ dictioni gravitatem illam, quam tantopere miramur, et majestatem, interdum δεινότητα aliquam rhetoricam, eloquentiæque modo copiam, modo acumen, comparasse videtur. Quam proclive autem Virgilio fuerit, in bello et excidio Trojano, de quo nunc potissimum quærimus, tractando et ornando Tragicorum inventis uti, ex eo apparebit, si tragœdiarum hujus argumenti copiam, inter Romanos saltem, ante oculos positam habeas. Ita Livius Andronicus *Achillem*, *Helenam*, *Laodamiam*, *Protesilaum* (nisi eadem cum Laodamia fuit fabula), *Ajacem*, — *Equum Trojanum*, — *Odysseam*, *Ægisthum*, *Hermionem* in scenam produxerat. At Nævii fuere tragœdiæ *Iphigenia*, *Protesilaus*, *Telephus*, *Hector*, *Equus Trojanus*, *Ægisthus*; Pacuvii *Chryses*, *Armorum judicium*, *Teucer*, *Iliona*, *Anchises*, *Hermiona*, *Dulorestes*; Accii *Achilles*, *Telephus*, *Diomedes*, *Nyctegresia*, *Epinausimache*, *Myrmidones*, *Armorum judicium*, *Eurysaces*, *Neoptolemus*, *Philoctetes*, — *Troades*, *Andromache*, *Astyanax*,

Hecuba, *Iliona*, *Deiphobus*, — *Clytæmnestra*, *Ægisthus*, *Agamemnonidæ*, *Æneadæ*, *Antenoridæ*; Ennii *Iphigenia*, *Achilles*, *Telephus*, *Phœnix*, *Ajax*, — *Hectoris Lytra*, — *Andromache*, *Hecuba*, *Alexander*, — *Dulorestes*, *Eumenides* (quæ Ennio vulgo tribuitur, *Iliona*, Pacuvii fuisse videtur); Varronis tandem *Cycnus*, *Ajax*, *Armorum judicium*, *Eumenides*. Harum partim fragmenta, aliarum nomina tantum ad nos pervenerunt; sic Atilii *Electra*, L. Pomponii Secundi *Armorum judicium*. Et quot non cum ipsis nominibus intercidisse putabimus! Quæ igitur poeta in sua narratione a vulgari ratione habet recedentia, aut in quibus auctorem, qui ei præiverit, desideres; ea *ex tragicis suis* in epos suum traduxisse nobis videtur; in vulgari autem narratione *Arctini* Ἰλίου πέρσιδα s. πέρσιν tum *Iliadem parvam* diximus ipsi potissimum fuisse propositam; de quibus nunc paucis est exponendum.

Ilias parva, Ἰλιὰς μικρὰ, non tam totum bellum Trojanum, quod tradunt, quam res Iliacas post Homericam Iliadem comprehendere debuit, si ea reputes, quæ, tanquam ejus argumentum, Aristot. de Poet. v. 23 memorat, plus quam octo tragœdiis sufficere, cum Iliadis Homericæ argumentum tantum unam, ad summum duas, suppeditet. Nam Ὅπλων κρίσις, Φιλοκτήτης, Νεοπτόλεμος, Εὐρύπυλος, Πτωχεία, Λάκαιναι, Ἰλίου πέρσις, καὶ Ἀπόπλους, καὶ Σίνων καὶ Τρῳάδες, hæc omnia, inquam, ad res post Hectoris atque post ipsius Achillis cædem gestas spectant. Dici vix potest, quantopere viri docti, inprimis Salmas. ad Solin. p. 800 sq., in iis turbent, quæ super hoc disputant. Ad Ὅπλων κρίσιν pertinuerunt versus a Schol. Aristoph. laudati ad Equ. 1053, forte et is qui in Schol. Pindari servatus ad Nem. 6, 85 de Achillis hasta: ἀμφὶ δὲ πόρκης χρύσεος ἀστράπτει, καὶ ἐπ' αὐτῷ δίκροος αἰχμὴ (ita lego, pro corrupto ἐπ' αὐτὸ δίκροος δινή) versus effictus est ad Iliad. ζ, 320. ϑ, 895. In eadem carminis parte locus fuit de Ajace: Eustath. ad β, 557. p. 285. extr. ex Porphyrio: καὶ ὅτι ὁ τὴν μικρὰν Ἰλίαδα γράψας ἱστορεῖ, μηδὲ καυθῆναι συνήθως τὸν Αἴαντα, τεθῆναι δὲ οὕτως ἐν σορῷ, διὰ τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως. Ex particula Ἰλίου πέρσις versus excerptus esse videtur, Scholiastæ veteri Euripidis ad Hecub. 914 (Scholion in nostris editis non extat, ne in recentissimis quidem; sed ex schedis Fulvii Ursini laudatur ap. Scalig. de Emend. Temp. lib. V, p. 378 ed. Genev. 1629; nam in edit. pr. 1598 nondum reperitur) et Tzetzæ ad Lycophr. v. 344 laudatus: Νὺξ μὲν ἔην μέσση. λαμπρὴ δ' ἐπέτελλε σελήνη qui et in Tzetzæ Μεθομηρικοῖς repetitus est apud Dodwell. de Cyclis p. 803. nunc v. 720. 773 ed. Jacobs. cf. Exc. VIII ad Æn. II, 250. et ad lib. III, 8. Exc. II. Ex Ἀπόπλου carmine puto esse undecim illos versus de Ænea cum Andromache abducto a Neoptolemo ap. Tzetz. ad Lycophr. 1263. cf. eund. ad 1232, ubi additur, eum post Neoptolemi apud Delphos cædem liberatum fuisse. De Sinone inf. dicetur Exc. IV, de Corœbo a Lesche tradita Exc. X memorabuntur. Palladium furto Diomedis et Ulyssis ablatum idem exposuerat, ut ex Hesych. in Διομήδειος ἀνάγκη constat: quomodo autem ab eo res narrata fuerit, intelligi forte poterit ex Zenob. III, 8; est enim hujus narratio simplicissima. Voces et ῥήσεις aliæ nonnullæ videri possunt apud Barnes.

Homer. Tom. II Frag. p. 108. Jam post ista scripta in manus venit fragmentum Procli, quod Ἰλιάδος μικρᾶς δ' Λέσχεω argumentum servavit (1): ex hoc intelligitur, poetam exorsum esse narrationem statim ab armorum judició, et produxisse usque ad equum in urbem receptum et Trojanorum ex commessatione somnum. Habitus et hujus parvæ Iliadis auctor olim a nonnullis Homerus, ut ex auctore de vita Homeri, qui vulgo Herodotus fertur, patet, c. 16, ubi et primi duo versus occurrunt. Διατρίβων δὲ παρὰ τῷ Θεστορίδῃ ποιεῖ Ἰλιάδα τὴν ἐλάσσω (ita hic appellatur, nec audiendus Salmas. Polyh. p. 598 sq., qui Cypria carmina et Ἰλιάδα ἐλάττω unum esse nullo argumento contendit), ἧς ἡ ἀρχή: Ἴλιον ἀείδω καὶ Δαρδανίην εὔπωλον, Ἧς πέρι πολλὰ πάθον Δαναοὶ θεράποντες Ἄρηος. Fabricius, qui l. l. hoc idem repetiit, tamen mox initium poematis Leschei narrat, quod Horatius pertrinxerit v. 136 *Fortunam Priami cantabo et nobile bellum*, Ἀείσω Πριάμοιο τύχην πόλεμόν τε κλεεινόν. Sed is versus a Salmasio confictus et pro parvæ Iliadis Lescheæ primo versu venditus est l. c. p. 601 A, scilicet is Iliadem ἐλάσσω diversam ab Iliade parva, et eandem cum Cypriis carminibus esse volebat. Sine auctoris nomine eam laudant Clemens Alex. et Vet. Schol. Euripidis ap. Fabric. B. Gr. T. I, p, 279. 280, et Pausan. III extr. et X, 26. At communior sententia ad Leschen eam retulit. vid. Fabric. ibid. pag. 180, etsi Ryck. p. 444, qui p. 446 contra eam sententiam disputat, sed cupide magis quam graviter ac vere. *Lesches hic s. Lescheus*, Λέσχεως, Æschyleni s. Æschyli f. Lesbius, Pyrrha civitate oriundus, ab Euseb. Hieron. ad Olymp. XXXIII memoratur: *Lesches Lesbius, qui fecit parvam Iliadem*, ut inter antiquissimos adeo habendus sit. Eundem in multis expressit auctor Tabulæ Iliacæ, olim in palatio gentis *de Spagna*, nunc in Capitolio servatæ, quam a Fabretto vulgatam ad calcem *Syntagm. de Columna Trajani* videri licet p. 315. nuncque in Museo Capitol. Tom. IV, t. 68. Adscriptum quoque in illa est: Ἰλιὰς μικρὰ λεγομένη κατὰ Λέσχην Πυῤῥαῖον. Etiam Quintum Smyrnæum Leschis vestigiis institisse nuper docuit is, quem supra laudavi, *Tychsen* noster in *Commentat.* p. 28 sq.

Jam *Cypria carmina*, modo memorata, τὰ Κύπρια ἔπη, vel τὰ Κύπρια, apud Aristot. de Poet. c. 23 videas una cum parva Iliade laudata, quo ipso manifestum fit, diversa ea carmina fuisse; uti ex Paus. X, 26 saltem hoc patet, ab Leschei Ἰλίου πέρσει diversum opus fuisse. Videntur ea comprehendisse anteriora Iliadis. Certe ab Herod. II, 117 super Helenæ raptu laudantur; duodecim versus de Helena e Nemesi nata ap. Athen. VIII, p. 334 C. et versus ex libro XI ab Athen. XV, p. 682 E. F. exscriptos ad judicium Paridis pertinuisse, facile aliquis suspicetur: tum vero pro ἐν τῷ ιά haud dubie scriptum fuit ἐν τῷ ά. Aliquot versus

(1) In *Biblioth. d. alt. Litt. u. Kunst*, Tom. I, p. 35. Haberet nunc vir doctus opportunitatem conficiendæ collectionis Fragmentorum Poetarum Cyclicorum, præmissa Procli expositione singulorum carminum; et subjecta comparatione eorum, quæ passim in Tragicis aliisque poetis aut simili aut alio modo sunt pertractata. Expedita quoque inde erit illustratio carminis, quod sub Quinti nomine habetur.

ap. Schol. Iliad. α, 5 recitantur, qui non longe a principio libri locum habuisse videntur; emendati a doctiss. Wassenberg. p. 134, duo versus de Menelao ad Nestorem devertente sunt apud Suidam in οἶνος, quos sine carminis nomine legimus apud Athenæum lib. II. pr. et, quod triduo Paris Sparta Trojam redierit, ex Cypriis carminibus docet Eustath. p. 663 A. Interspersa quoque erat narratio de Dioscuris Leucippidas abducentibus et pugna cum Apharetidis, ut discere licet e Schol. Pind. Nem. 10, 114 (quo spectat locus Paus. III, 16 pr.), et de Thetidis nuptiis, ut in Schol. Iliad. π, 140 habetur. De Palamede fabulas ex hoc fonte fluxisse intelligo e Paus. X, 31, p. 874, qui scriptor Neoptolemi quoque nomen et Æneæ conjugem Eurydicen inde illustrat c. 26. In iisdem fabula de Anii filiabus erat narrata, teste Tzetza ad Lycophr. v. 570: atqui et ea in belli Trojani initia incidebat; ut adeo manifestum sit, Cypriorum Carminum argumentum vix aliquid habere, quod in Virgilianum carmen transferri potuerit. Posthæc cum communicata mecum essent, mox vulgata, a doctissimo *Tho. Chr. Tychsen* Excerpta Procli e cod. Escorialensi Iliadis descripta, (in *Biblioth. ant. lit. et art. Vol. I.*) (1) confirmata sunt et illa, et multo magis constitit, *Cyprium* carmen (τὰ Κύπρια) XI libris constitisse; initio ducto a Pelei et Thetidis nuptiis et orta inde dearum de pulchritudinis principatu contentione, narrationem fuisse deductam usque ad Palamedis mortem, et ad Jovis consilium, ut subveniret Trojanis, dum abstraheretur Achilles a societate belli per seminata inter eum et Atriden dissidia; catalogo sociorum Priami subjecto. Auctor varie a variis est traditus. Fuere olim qui Homerum proderent; et eum filiæ suæ Carmina Cypria dotis loco dedisse, fabula est apud Ælianum e Pindaro, puta grammatico aliquo: sed diversa in Cypriis et dissona ab iis, quæ Homerus de Helenæ raptu tradiderat, occurrere, jam Herodot. II, 117 monuit. Alii alium ediderunt auctorem. v. Athen. VIII, p. 334. XV, p. 682. Proclus ap. Phot. Cod. 239, Salmas. ad Solin. p. 599 (qui eum suspicabatur esse, qui *gemino* bellum Trojanum *orditur ab ovo*), et, qui adversus eum disputat, Ryck. de pr. Ital. init. p. 446, Fabrett. ad Tab. Iliac. p. 374, Hemsterh. ad Polluc. X, 85, Perizon. ad Ælian. V. H. IX, 15, et quos laudat Interpres Herodoti doctiss. ad l. c. Sed *Stasinum Cyprium* fuisse auctorem, probabilior et communior est sententia. Nomen hoc etiam Scholiis Iliad. α, 5 reddendum. add. Ttetz. Chil. XIII, 639 sq. Ab hujus poetæ patria *Cypro* nomen carminum ductum esse, in aperto est. Latine Cypria carmina reddiderat Nævius, cujus *Cypria Ilias* laudatur Carisio (v. de ea Wernsdorf. *Poet. min.* Tom. IV. p. 572); quo ipso probabile fit, eam Virgilio saltem lectam fuisse. Ex eadem forte sunt, quæ Serv. ad Æn. I, 273. III, 10 recitat (2).

(1) Repetitum nuper inde est hoc fragmentum a Tyrwhitt ad Aristot. de Poetica pag. 186. at mireris argumentum Iliadis parvæ ibid. pag. 189 non memorari.

(2) Posteriore loco verba hæc quidem sunt: « *Litora tum patriæ lacrimans. Amat poeta ea, quæ legit* (h. e. aliunde mutuatur) *immutata aliqua parte, vel personis, ipsis tamen verbis, proferre.*

Sed *excidium Trojæ*, de quo nobis nunc, inter ceteras Trojanas res, potissimum quæritur, quam diversis modis tractatum olim esse debuerit, vel inde colligas, quod carmina tam multa ab antiquis memorantur, Ἰλίου πέρσις h. e. *Ilii vastatio* vel *excidium*, inscripta. In libris fere ἐν Ἰλίου περσίδι inflectitur; quod præter rationem fieri Scaliger ad Euseb. Chron. p. 72 a, Maussacus ad Harpocrat. in voc. καθελών, et Salmas. ad Solin. p. 800 monuerant; nam ἐν Ἰλίου πέρσει esse dicendum. (Nec Ἰλιόπερσις recte a nonnullis scribi videtur; nam flecti deberet Ἰλιοπερσία.) Fallit tamen in hoc ratio grammatica; nam cum tot locorum, etiam Pausaniæ, tum Procli, auctoritas firmat vulgatam illam scripturam, modo refingas πέρσιδι, non περσίδι. Nobilissima inter ceteras *Stesichori* Ἰλίου πέρσις sæpius veteribus laudatur, v. c. Pausan. X, 26 pr. (ubi inter captivas Trojanas Clymene. Κλυμένην μὲν οὖν Στησίχορος ἐν Ἰλίου πέρσιδι κατηρίθμηκεν ἐν τοῖς αἰχμαλώτοις. ὡσαύτως δὲ καὶ Ἀριστομάχην ἐποίησεν Ἔννος θυγατέρα μὲν Πριάμου. Leg. ἐποίησαν ἐν Νόστοις.) item c. 27, p. 865 Hecubam in Lyciam ab Apolline fuisse abductam. Alia collegit Suchfort noster in docta diss. *de Stesichori fragm.* p. 32 sqq. Ab eodem Pausania p. 864 de Medusa, una e Priami filiabus, Apollodoro quoque memorata III, 12, 5 f., in verbis: κατὰ τὴν Ἱμεραίου ᾠδὴν hoc idem carmen designatur, quod lyricum fuisse videtur, sub *Himeræi* nomine; erat autem Stesichori patria Himera Siciliæ; adeoque male inde novum auctorem nonnulli effinxerunt. Etiam in Iliaca Tabula inter auctores, e quibus artifex Iliadem supplevit, Ἰλίου πέρσις κατὰ Στησίχορον legitur. Fuit hoc carmen lyricum: quale fuit aliud Bacchylidis: vaticinium de excidio Trojæ: quod expressisse videtur Horat. I Carm. 15. Quod in eadem Tabula iis verbis subjicitur: Τρωϊκὸς, non ejus carminis nomen habendum erat; sed subintelligitur κύκλος Τρωϊκὸς, complectens ea, quæ sequuntur: ad-

Nævius enim inducit uxores Æneæ et Anchisæ cum lacrimis Ilium relinquentes his verbis: Amborum uxores noctu Troiade exibant, — capitibus opertis, flentes ambæ, abeuntes — multis cum lacrimis. *Hoc iste* (Virgilius) *Æneam eodem in tempore ejusdem rei caussa inducit fecisse, cum dixit:* Litora tum patriæ lacrimans portusque relinquo. (Æn. III, 10) » Hæc sunt Servii verba. Nævii *Cypriam Iliadem* fuisse, expressa est auctoritas Charisii Instit. Grammat. lib. I, p. 118. « Nævius Cypriæ Iliados lib. I. *Collum marmo eum torquis gemmata coronat.* » Et Priscianus lib. X, p. 881. Putsch « Nævius in Iliade II· *Fecundo penetrat penitus thalamoque potitur.* » Non itaque caussam idoneam video, cur accedam Vossio et Scriverio, quorum ille de Analog. III, 35. putat Lævii, hic autem in Baudii Amoribus p. 416 putat Ninnii fuisse Iliadem; at illi *putant* sine auctoritate, nil probant Lævii fuisse ἐρωτοπαίγνιον, e quo Iambi dimetri, et poema Io, e quo Scazontes laudantur, probabile forte fit ex dictis a Scriverio; Lævium hexametros scripsisse, nemo docet. Nævii contra fuit carmen de bello Punico: cur non idem Iliadem Cypriam scribere potuerit, quam expressis verbis memorant duo grammatici, equidem non assequor. Si Ennius eam sibi laudem vindicat, se primum versus heroicos scripsisse, alium sensum nec habet, nec habere potest, quam eum primum severius ad certas leges hexametros composuisse. Simili modo de se prædicant Lucretius, Horatius, Virgilius, Ovidius, Manilius?

scribitur enim paullo post : Ἰλιὰς κατὰ Ὅμηρον. Αἰθιοπὶς κατὰ Ἀρκτῖνον τὸν Μιλήσιον. Ἰλιὰς ἡ μικρὰ λεγομένη κατὰ Λέσχην Πυῤῥαῖον. Alia Ἰλίου πέρσις, a Stesichori carmine diversa, a Pausania X, 25. 26 memoratur, et quidem Leschei nomine; jam cum apud Aristot. Poet. c. 23 (ut paullo ante vidimus) Ἰλίου πέρσις inter partes Iliadis parvæ memoretur, dubitari vix potest, hanc a Pausania laudatam Ἰλίου πέρσιν Leschei nullam aliam fuisse quam partem Iliadis parvæ eo nomine inscriptam. Memorat ex ea Pausanias Megetem vulneratum ab Admeto Argivo in pugna nocturna (sc. quæ capta Troja facta est), et Lycomedem Creontis f. ab Agenore; Æthram a filiis agnitam; Astyanactem de turri dejectum; Æneæ uxorem Eurydicen; Astynoum a Neoptolemo interfectum; Helicaonem in eadem νυκτομαχίᾳ vulneratum; Eioneum cæsum a Neoptolemo, Admetum a Philoctete; Corœbum a Diomede; Priamum ab ara abstractum et ante fores cæsum a Neoptolemo; Axionem, Priami f., ab Eurypylo, Agenorem a Neoptolemo. Quod si idem Pausanias Leschei Iliadem parvam seorsum memorat, ut c. 26 pr. p. 862, sejunctam hanc partem carminis a reliquo corpore eum habuisse apparet.

Apud Euseb. Hieronymi MCCLIV *Arctino Milesio*, præter *Æthiopidem*, de qua v. Excurs. XIX ad I, 489, tribuitur *Ilii vastatio* (Ἰλίου πέρσις). Cum nemo alius hujus carminis meminerit, interpolati Hieronymi levis auctoritas esse possit: nam sive ex margine, quo quis similis carminis erat recordatus, sive ex interpretatione Æthiopidis, irrepsisse videri potest. Enimvero omnem dubitationem tollit Procli fragmentum e bibliotheca Scorialensi, in quo argumentum Ἰλίου πέρσιδος β΄ Ἀρκτίνου breviter exponitur. Complexum illud erat libris II novissima Trojæ, inde ab equo Trojano ab Achivis relicto, et substitit sub reditum Achivorum. Conveniunt pleraque cum Virgiliana narratione; ita ut statuere liceat, eam ad Arctini Ἰλίου πέρσιδα maxime esse adumbratam. Ex ea etiam illa, quæ ex Arctino Dionys. Halic. lib. I, c. 68. 69, de Palladio narrantur, in hoc carmine locum suum bene habere potuere. Suboritur inter hæc suspicio, non aliam forte fuisse Ἰλίου πέρσιν Pausaniæ sub Leschi nomine laudatam, quam hanc ipsam Arctini nomine apud Proclum inscriptam : nam continuatur in ea narratio Iliadis parvæ usque ad Equi in urbem deductionem perductæ; et in Tabula Iliaca solius Leschei nomen est appositum, cum tamen Ἰλίου πέρσις expressa esse videatur.

Sacadæ, non, ut vulgo legitur, *Acati*, Argivi, Ἰλίου πέρσιν ex Athenæo XIII, p. 610 C. (cf. Maussac. ad Harpocrat. in καθιλὼν) laudarunt jam alii, etiam Ursinus ad Virgil. Carmen illud lyricum fuisse credo: nam fuit ille musicus. Primus τὸ πυθικὸν αὔλημα ηὔλησε Delphis : Paus. II, 22, quod factum primis statim Pythiis Ol. XLVIII, 3 et alteris Ol. L, 3 v. Paus. X, 7, p. 814. Statua ejus ingentibus cum tibiis in Helicone stabat; Paus. IX, 30, p. 768. Excidium Ilii non minus persequuti videntur, qui τὰ Τρωϊκὰ condidisse narrantur, inter quos *Syagrus*, vix dixeris, qua fide, omnium primus jam ante Homerum argumentum hoc

tractasse ferebatur, sec. Ælian. V. H. XIV, 21; de reliquis Τρωϊκῶν auctoribus supra dictum est.

Fuere et Tragœdiæ Trojæ excidium titulo præferentes: uti Iophontis Ἰλίου πέρσις apud Suid. h. v. ex certa virorum doctorum emendatione. Neque Nicomachi Πέρσις ἢ Πολυξένη alio trahenda esse videtur, ut nec Phormios Ἰλίου πόρθησις; at Timothei πέρσαι ἢ Ναύπλιος leg. πυρσοὶ vel πυρσά. Sophoclis autem Ἰλίου ἅλωσις prorsus commentitia est; prava erat verborum interpretatio apud Strab. XIII, p. 608 Σοφοκλῆς γοῦν ἐν τῇ ἁλώσει τοῦ Ἰλίου παρδαλέαν φησὶ πρὸ τῆς θύρας τοῦ Ἀντήνορος προτεθῆναι σύμβολον τοῦ ἀπόρθητον ἐαθῆναι τὴν οἰκίαν. Nam memorat ille rem, quæ inter expugnationem Ilii evenisse narratur. Meliora jam allata sunt in Excursu de Antenore sup. Exc. VII.* ad lib. I. non jungenda esse Σοφοκλῆς ἐν τῇ ἁλώσει τοῦ Ἰλίου, sed Σοφοκλῆς φησι, tum cum Ilium caperetur, Antenoris foribus pellem affixam fuisse. Res ipsa etiam apud Pausan. X, 27 in Polygnoti tabula occurrit; Exposita ea esse potuit in fabula Sophoclea Ἀντηνορίδαι, passim a veteribus laudata, quæ ad eam narrationem instituta fuisse videtur, quam Dictys exposuit lib. V extr., cum Antenori regnum Trojanum ex pacto cum Græcis relictum ab Ænea frustra tentatur.

Sed jam dudum possum videri si non inani, aliena tamen a poeta, opera defunctus esse, siquidem luculentissimo Macrobii Sat. V, 2 loco satis jam expositum est, quem Virgilius in hoc libro sibi propositum habuerit: « vel quod eversionem Trojæ cum Sinone suo et equo ligneo « ceterisque omnibus, quæ librum secundum faciunt, a *Pisandro* pæne « ad verbum transscripserit? qui inter Græcos poetas eminet opere, « quod, a nuptiis Jovis et Junonis incipiens, universas historias, quæ « mediis omnibus sæculis usque ad ætatem ipsius Pisandri contigerunt, « in unam seriem coactas redegerit et unum ex diversis hiatibus (h. e. « intervallis; noli tentare, *tractibus*) temporum corpus effecerit. In quo « opere inter historias ceteras interitus quoque Trojæ in hunc modum « relatus est. Quæ fideliter Maro interpretando fabricatus est sibi Iliacæ « urbis ruinam. Sed et hæc et talia (nempe omnino quod Virgilius Græ- « cos poetas imitatus sit) ut pueris decantata prætereo. » Præclara narratio, et in qua vellem acquiescere posse. Sed dispiciamus eam accuratius, et primum quidem videamus, quisnam ille *Pisander*, et quale hoc ejus opus fuerit.

Nomen illud per duo maxime inclaruit poetas. Alter fuit serior, τῶν Ἡρωϊκῶν θεογαμιῶν auctor, de quo postea dicam; alter antiquus poeta Pisander, qui circa XXXIII Olymp. vixit, quamquam alii Hesiodo antiquiorem et Eumolpo æqualem tradiderunt, Camiro Rhodi oriundus, *Heracleæ* libb. II auctor, h. e. carminis de rebus ab Hercule gestis, cujus non infrequens inter Grammaticos mentio. Diserte de eo agit Suidas. cf. Kuster. ad e. l. Meurs. in Rhodo II, 11. Staver. et Muncker. ad Hygin. Astron. 24. Burmann. Sec. ad Vales. Emend. IV, 14, qui Pisandri nomen præclare adversus substitutum Terpandri tuetur, et

Koppiers Obss. p. 110. Tertium quidem aliquem Pisandrum poetam facit Vales. ad Hesych. in Νοῦς οὐ παρὰ Κενταύροις, et cum eo alii. Sed in Schol. Aristoph. Avib. 1555 κωμῳδούμενος aliquis Pisander memoratur, cujus sæpe apud Schol. mentio fit, qui etiam Platonis comœdiam eo nomine insignitam laudat. Adde Suidam in Εἴ τι Πεισάνδρου. Etiam *Pisandrum Physicum* Fulgentius excitat Mytholog. I, 14; verum Grammaticus ille in scriptorum nominibus omnino est contaminatissimus. Sed *antiquior* ille *Pisander* inter principes poetas epicos post Homerum, Hesiodum, Panyasin et Antimachum fuit habitus, et a Grammaticis Alexandrinis in canonem et cyclum epicum relatus : v. sup. p. 354; adde fragm. Censorini c. 9 et idem διασημότατος ποιητὴς apud Stephan. in Καμειρεύς; Quinctilianus vero X, 1, 56 *Quid? Herculis acta non bene Pisander?* Habemus quoque in ejus laudem Epigramma inter Theocritea XX. Etiam Strabo XIV, pag. 655 D. inter celebres Rhodios, καὶ Πείσανδρος δὲ ὁ τὴν Ἡράκλειαν γράψας, Ῥόδιος. Idem lib. XV, p. 688 C., ubi de Bacchi et Herculis in Indiam expeditionibus agit, dum refellit fabulam, hæc subjicit : « quod Hercules leonis spoliis amictus, et clavam gestans exhibetur, Trojanarum rerum memoria posterius est, πλάσμα τῶν τὴν Ἡράκλειαν ποιησάντων, εἴτε Πείσανδρος ἦν, εἴτ' ἄλλος τις. » Quod non ita accipiendum, quasi fuerint, qui pro re incerta haberent, an Pisander Heracleæ auctor esset; etsi Pisino Lindio Pisandrum sublegisse Heracleam fama olim fuit, ut ex Clemente Alex. intelligitur Strom. VI, p. 266 f. loco, quo de scriptorem plagiis agit; verum, quia plura carmina hoc nomine insignita fuere, e quibus unum aliquod exuvias leoninas et clavam primum inter reliqua Herculi tribuerat. Fuit enim et alia Ἡράκλεια, quæ *panyasin* Halicarnass. auctorem habuit, quam Eratosth. in Catasterism. c. 11 laudat: cf. Schol. Pind. P. 3, 177 et adi Munker. ad Antonin. Met. c. 20 pr. *Creophyli* Οἰχαλίας ἅλωσιν in ea fuisse exscriptam, Clemens Alex. Strom. VI, p. 266 f. prodere videtur. Sed ad hanc alteram Strabonis dubitatio spectare vix potuit, ut nec ad alteram *Nymphios* Heracleotæ, aliquoties in Schol. Apollonii laudatam.

Hactenus de antiquiore. Videamus de *altero;* qui Alexandro Mammææ imperante floruit, Nestoris Larandensis f. Laranda Lycaoniæ et ipse oriundus. Habuit adeo patrem rei poeticæ studio non minus clarum Severi Imp. tempore; cf. de eo Niclasius ad *Geopon. Prolegom.* pag. LXII. Fuit hujus Nestoris Ἰλιὰς λειπογράμματος, egregii scilicet acuminis opus ! facit quoque ejus mentionem Menander rhetor apud Ald. in Rhet. ant. Filii autem, *Pisandri*, opus fuit, quod Ἡραϊκῶν θεογαμιῶν titulo Suidas, Ἡρωϊκῶν θεογαμιῶν Zosimus Hist. V, 29 laudant. Prætuleram aliquando cum Fabricio B. G. To. VI, p. 606 prius nomen, tanquam ab Ἥρα ductum, quod apud Macrobium Pisander « a nuptiis Jovis et Junonis incipiens » universas historias persequutus esse narratur; Verum, deserui eas partes, meliora edoctus cum a Ruhnkenio privatis literis, tum ipso literarum profectu. Recte quidem sequutus eram hoc, quod Junonis nuptiæ argumentum fuere in priscis fabulis decantatis-

simum: v. viros doctos ad Hesych. in Ἱερὸς γάμος, et loca laudata in Hemsterhuisiana nota apud Valkenarium ad Adoniaz. p. 366. 367, et nuper Wernsdorf. To. IV Poet. min. p. 462. Fuit quoque inter Epicharmi tragœdias Ἥρας γάμος, alia Alcæi Athen. ἱερὸς γάμος. Origines fabula e Creta duxisse videtur; ubi quoque alia vestigia extabant: cf. Diod. V, 72 l. 96; et manavit forte ex illis fabulis locus Iliad. ξ, 295 sq. Profectum est ex iisdem, quod in Schol. Ven. Iliad. A, 609 occurrit: Jovis et Junonis amores clam per CCC annos exercitos fuisse. Fabulam quoque respici puta in Theocriteo XV, 64. *omnia norunt mulieres*, καὶ ὡς Ζεὺς ἠγάγεθ' Ἥραν· Verum inaudita forma esset Ἡραϊκὸς, et ab Ἥρα formari deberet Ἡραῖος; tum, si de Junonis nuptiis carmen egisset, ineptum fuisset in altero voc. Θεογαμιῶν latens nomen θεός; nam ex Junonis nomine satis intelligitur, *deæ* nuptias celebrari. Corruptos quoque esse in hac voce Suidæ codices, inde colligas, quod Eudocia, quæ Suidam exscripsit, p. 351 ἡρωϊκῶν θεογαμιῶν legerat. Quid igitur, inquis, poeta in hoc carmine tractavit? nempe ἡρωϊκὰς θεογαμίας, id est, *deorum dearumque nuptias cum heroibus aut heroinis*, seu cum mortalibus viris seu feminis, adeoque etiam *de heroibus* ex istis congressibus *prognatis*: Hesiodi, seu quisquis poeta ille fuit, exemplo, qui in extrema parte *theogoniæ* et in *heroogonia*, cujus partem superstitem habemus, idem argumentum versaverat. Fuere quoque τὰ θεογάμια, festum et ludi: Pollux I, 1, 37 Κόρης τὰ παρὰ Σικελιώταις Θεογάμια καὶ Ἀνθεστήρια. Eadem in numis Nysæensium in Caria (v. Spanhem. Epist. ad Morell. II et ap. Eckhel Doctr. num. Vol. II pag. 586. 589.) in honorem Plutonis et Proserpinæ; et in Bacchi et Ariadnes, ut suspicor, honorem in numis Coryci Ciliciæ occurrunt: v. Eckhel Vol. III p. 53. Eadem *Eugamia*, in numo Ægyptio Vespasiani, prodito a Pellerino (in *Recueil de Medailles de Peuples* To. III. p. 133 ubi v. Explication p. XXXI.) memorato inde a Zoëga *Num. Ægypt.* p. 45. No. 54. et ab Eckhel *Doctr. Num.* Vol. IV p. 442 Proserpinæ et Plutonis nuptias declarari docet Serapis sedens cum Cerbero.

Restat nunc, ut illud quæratur: ad utrum Pisandrum Macrobius respexerit. Valkenarius quidem gratum literis græcis nomen, utrumque carmen et Ἡρακλείας et ἡρωϊκῶν θεογαμιῶν unum idemque fuisse censebat; memorabatque ille in Diatribe ad Eurip. p. 24 Macrobii locum ita, ut *Pisandrum* diceret *Herculis acta ita cecinisse, ut a nuptiis Jovis et Junonis incipiens universas historias — in unam seriem coactas redegerit.* Ut adeo Suidas turpiter lapsus videri deberet, dum in duo diversos Grammaticos incideret, alterum doctum, alterum indoctum, qui nominis similitudine deceptus recentiori Pisandro assignasset, quæ veteri tribuere debuisset. Jam Suidam eo modo sæpius pecasse, nemo dubitet; satis magna exemplorum copia prostante; hoc loco tamen simile crimen nullo modo ei impingi potest, quoniam ipsa res omnem suspicionem diluit; fieri enim nullo pacto potest, ut illa duo carmina pro uno eodemque habeantur.

Pisandri quidem Rhodii seu Camirensis Heracleæ non nisi *duo libri*

memorantur: quibus, sive molem voluminis, sive argumenti naturam cogites, vix probabile fit *inde a Jovis et Junonis nuptiis universas historias, quæ mediis omnibus sæculis usque ad ætatem ipsius Pisandri contigerant, in unam seriem coactas* fuisse. Contra ἡρωϊκῶν θεογαμιῶν libri usque ad XXVI laudantur; et plures numero olim fuisse probabile fit; Ἱστορίαν ποικίλην δι' ἐπῶν bene appellat Suidas ἐν βιβλίοις ἑξ, quod falsum esse, ut nec minus Valesii ad Evagr. I, 20 emendationem, qui *sedecim* libros fuisse statuebat, ex iis patet, quæ modo dicta sunt. Sunt duo MSS., in quibus est ἐν βιβλίοις ξ'· quod non improbabile est, si, quam late argumentum operis patuerit, reputes. Zosimo nec minus dicitur Pisander πᾶσαν ὡς εἰπεῖν ἱστορίαν περιλαβών. Laudantur porro sub Pisandri Rhodii nomine ea, quæ cum Herculis factis conjuncta sunt; cum nota vero librorum VII. X. XIII. XIV. XXVI memorantur plura, quæ quomodo inter Herculis facta locum habuerint, vix assequare; sunt porro illa levia, et grammaticum acumen, quale seriorum scriptorum est, habent, aut in etymologiis versantur. De quo ut tanto melius constet: agedum comparemus loca ex utroque Pisandro passim laudata.

Ad *Camirensem* respicere arbitror loca sequentia; Appollodor. Biblioth. I, 8, 5, ubi, *quam alii Hipponoi filiam narrant, ex qua OEneo Tydeus natus sit, Georges filiam* Pisander tradit: Πείσανδρος—λέγει· Fuit autem inter Herculis æquales et socios Tydeus. Eratosthenes in Catasterismis c. 12 Pisandri auctoritate firmat, *Herculem leonis Nemei a se occisi exuvias gestasse:* λέγει δὲ περὶ αὐτοῦ Πείσανδρος ὁ Ῥόδιος, ὅτι καὶ τὴν δορὰν αὐτοῦ ἔσχεν, ὡς ἔνδοξον ἔργον πεποιηκώς· Schol. Germanici Arateor. Phænom. p. 114 *Periandrus* (emendarunt jam VV. DD, *Pisandrus*) *Rhodius refert, eum* (leonem) *ob primos labores Herculis memoriæ caussa honorifice astris illatum:* sic Eratosth. paullo ante: τινὲς δέ φασιν, ὅτι Ἡρακλέους πρῶτος ἆθλος ἦν τὸ μνημονευθῆναι. Hyginus Astron. II, 24 de Leone — *De hoc et Pisandrus et complures alii scripserunt* (cf. Munck. ad eund. f. 30). Pausan. II, 37 inter eos, qui Hydræ Lerneæ plura capita affinxere; Πείσανδρος ὁ Καμιρεύς, et VIII, 22 *Stymphalidas crotalorum ope fugatas ab Hercule idem Pisander Camireus prodidisse narratur.* Athenæus XI, pag. 469 D, *ubi de cratere Herculis*, Πείσανδρος ἐν δευτέρῳ Ἡρακλείας. Schol. Pindari Pyth. θ, 185, p. 294. Antæi, ab Hercule is est cæsus, filiam Ἀλκηΐδα dictam, ὥς φησι Πείσανδρος ὁ Καμηρεὺς (lege Καμειρεύς). Apud Schol. Apollonii sunt loca, quæ aperte ad Herculem spectant, Pisandri testimonio firmata: I, 1196 de clava Herculis (ad quem loc. cf. Suid. in Πείσανδρος), IV, 1396 de Ladone, dracone; at res non æque manifesta est in IV, 58 de Endymione; lib. I, 151 de Idæ et Lyncei Argonautorum matre, Polydora; I, 471 de Arene, Peloponnesi urbe, nunc Hierana; II, 98 de Amyco; II, 1090 de Harpyis. Potuerunt enim illa forte in carmine de Hercule occurrere; sed nec eum satis refellas, qui ad alterum Pisandrum omnia hæc traxerit. Nam Argonautica apud hunc satis copiose fuisse tractata, ex Zosimo V, 29 apparet, qui ex eo Argonautarum iter ex Istro in mare Adriaticum, condita urbe Emona in Pannonia (nunc *Laubach* Carniolæ esse credi-

tur), narrat (1); et, quod dolendum est, Grammaticorum manibus recentiora illa opera cyclica multo diligentius versari solebant; ut etiam tum, cum vetustiores auctores laudant, eorum fere, quos exscribunt, fide id faciant. Unus est modus, quo cum Ruhnkenio V. C. ei rei occurras, ut reponas, in Indice eorum scriptorum, quorum testimonia in Scholiis Apollonii afferuntur, nullum esse, qui non Augusti et Tiberii ætate superior sit; si ad lib. II, 329 Lucianus laudatur, eum ab interpolatore intrusum videri. Atqui hoc idem illud est, quod incertum parumque tutum facit omne hoc de scholiorum auctoritate et ætate judicium. Ita nec ausim pronuntiare de Schol. Eurip. Phœniss. v. 1748 super Sphinge ex Æthiopia arcessita, et de loco Etymologici M. in κεραννύς (2). E toto Pisandro versum unum integrum servavit Jo. Stobæus Serm. XII de Mendacio p. 140 Οὐ νέμεσις, καὶ ψεῦδος ὑπὲρ ψυχῆς ἀγορεύειν; duo alii leguntur in Schol. Aristoph. Nub. 1047. An carminis pars adhuc in Idyllio inter Theocritea XXV servata sit, uti non improbabilis est suspicio, ita adversus repugnantem probari nequit.

Ad *Pisandrum* vero *Larendansem* primum Zosimi locum paullo ante laudatum, tum loca Stephani Byzantini refero omnia, in quibus Pisandri testimonio utitur; nihil enim ea habent, quod ad Heracleam ullo modo trahi possit, aut si habent, uti locus in voc. Ἀγάθυρσοι, Βοαύλεια et in Ἀστακός, nam Herculis sane res gestæ etiam ad Scythiam et Bithyniam spectant, tamen librorum numerus adjectus evincit, ad Larandensem ea loca esse referenda non minus ac reliqua in Οἰνωτρία, Ἀπέννον, Λυκόζεια, Νιφάτης (quo loco etiam versus integer e lib. VII laudatur, qui idem apud Suidam in Νιφάτης legitur: Ταύρου πρυμνώρειαν ἐϋσκόπελόν τε Νιφάτην), Κυβέλεια. Nam *Heraclea* duobus libris constabat; at Stephanus Pisandrum laudat libro VII. X. XIII. XIV. XXVI. Porro ex hoc altero petitum esse debet, quod Evagrius H. E. I, 20 Antiochiam Syriæ jam olim Græcorum coloniam fuisse affirmat, quæ narratio qualis fuerit, ex Joanne Malela disci potest Chronogr. p. 32 sq. et Cedreni Compend. Hist. p. 134 sq. Etiam is, qui inter Epigrammatum auctores

(1) Repetit eadem Sozomenus H. E. I, 6, uterque, ut equidem suspicor, ex Olympiodoro, cui Zosimus multa debet. Fabula ipsa jam antiquioribus erat frequentata: cf. Notæ ad Apollod. p. 207. Plinius III, 18 s. 22.

(2) Super hoc loco non invidebo popularibus meis animadversionem præclaram Ruhnkenii, viri doctissimi: « Agit, inquit, Etymologus hoc, ut doceat veteres κέρατι ἀντὶ προχόου usos esse. Pro Πείσανδρος autem legendum Πίνδαρος. Ecce tibi Pindari locum, quo Etymologi glossa pertinet: apud Athen. XI, p. 476 A. ἐξ ἀργυρέων κεράτων πίνοντες ἐπλάζοντο (v. Fragm. Pindari p. 69. conf. Gataker. Miscell. postum. c. 5, p. 453). Contrario errore peccatum est in Zenobio VI, 49 ὥς φησι καὶ Πίνδαρος ὁ ποιητὴς ἐν τοῖς περὶ Ἡρακλέους. Repone Πείσανδρος. Versus, quos respicit Zenobius, servavit Schol. Aristoph. ad Nub. 1047. Idem error apud Etymol. MS. Bibl. Regi. Paris., qui, cum formam αἰς pro ἀεὶ Doribus tribuisset, statim addit: ἐπειδὴ καὶ τὸ αἰ παρὰ Πεισάνδρῳ, ubi scribendum παρὰ Πινδάρῳ, quem Dorice scripsisse scimus. Ad Pindarum igitur referenda Hesychii glossa: αἰ ἐπὶ τοῦ ἀεὶ καὶ ἕως. »

recensetur, junior hic Pisander cum Fabricio videtur esse habendus: nec enim epigramma, quod sub Pisandri Rhodii nomine laudatur (v. Brunck. Anal. T. II, p. 294); antiquitatem aut simplicitatem redolet. Latere etiam ille videtur sub *Thessandri* nomine ap. Serv. ad II, 211. cf. inf. Excurs. ad II, 199.

Quæ adhuc commemoravi, ea me, qui nullo seu rei seu opinionis studio teneor, movent, ut id, quod olim sequutus sum, retinendum arbitrer: diversa fuisse opera Ἡρακλείας et ἡρωϊκῶν θεογαμιῶν· nam ut contrarium tuearis, plura aut sine ratione aut adversus omnem rationem amplectenda sunt. Superest, ut de ipso Macrobio dispiciamus, qui *eversionem Trojæ Virgilianam a Pisandro pæne ad verbum transcriptam* testatur. Qua in re necesse est, aut Macrobium graviter errasse, aut ἡρωϊκὰς θεογαμίας non Larandensis, quod Suidas asseruerat, sed alterius poetæ, qui ante Virgilium vixerat, opus fuisse. Videamus, utrum sit probabilius.

Si hoc ponas, fuisse carmen illud Virgilio antiquius, ut nec tamen ad Pisandrum Rhodium referri illud possit; id quod vidimus fieri non posse; sumere aliquid necesse est, quod et omni auctoritate caret, et vero etiam probabilitate, nam nemo alius aut talem Pisandrum, aut tale carmen memoravit, quod tamen iis ætatibus scriptum esse deberet, de quibus satis multa nobis tradita sunt. Macrobii autem Grammatici auctoritas tanti non est, ut tam parum probabilia amplecti malim. At alterum cum ipsa rerum fide et ratione conjunctum est; nam fuit aliquis Pisander Larandensis; fuit Nestoris poetæ, qui sub Severo Imp. floruit filius; pater Iliadem denuo exaraverat; filius omnem mythologiam uno opere complexus erat. Consentaneum hoc est illarum ætatum ingenio; est et illud solenne, ut, neglectis antiquioribus, carmina ex iis ætatibus magnam apud grammaticos sequentium sæculorum auctoritatem habeant: Zosimi ætate vix quicquam Pisandri Rhodii et æqualium supererat. Hoc altero igitur admisso, conveniunt inter se omnia, nec quicquam turbat, præterquam Macrobii aut grammatici, quem ille loquentem inducit, assertum; quod temere, nec inspecto Pisandro, et falsa de eo concepta opinione; aut confuso Pisandri nomine, cum antiquum illum Rhodium poetam auctorem esse putaret, prolatum fuisse manifestum fit (1). Potuere tamen in eo inter cetera res Trojanæ exponi, et, tanquam a Romano auctore, sive ad Virgilii exemplum, sive ad communem narrandi morem, qualis ab eo inde tempore inter Romanos fuit, constitui. De Sinone et equo Trojano, quæ exempli loco a Macrobio memorantur, suo loco videbimus.

(1) Nunc video de Macrobii errore disputatum jam esse a Jo. Merrick ad Tryphiod Diss. p. LXIV sqq.

EXCURSUS II.

Noctis per cœlum transvectio.

II, 8. 9. *et jam nox humida cœlo Præcipitat.* A Solis curru, ut omnino de poetica hac ratione semel moneamus, similis imago traducta ad Noctem; ut ei tribuantur *equi, currus, axis, orbita* per cœlum, v. c. inf. III, 512 *necdum orbem medium Nox oris acta subibat.* v. ad Tibull. II, 1, 87. Itaque *Nox præcipitat*, sub finem decursus per cœlum in mare descendit; quemadmodum *procedit ad Oceanum*, *medium iter exegit* et similia, omninoque ad hanc formam dictum accipiendum, si *Nox oritur, surgit, venit*, ab Oceano: inf. v. 250 *ruit Oceano Nox*, adde Iliad. θ, 486; et quidem modo sic, ut ab Oriente Nox quasi Solis vestigia premat, modo, ut Sole in Oceanum descendente Nox ab hac ipsa parte Occidentis surgat, ut apud Ovid. *lux tarde decedere visa Præcipitatur aquis et aquis Nox surgit ab isdem.* Similiter *Sidera sequi Noctis currum*, et singulis noctibus cursu per cœlum exacto *mane occidere* et *in mare immergi*, omninoque *labi*, *procedere, ruere*, sermone poetarum receptum est, et hinc mediam noctem ita declarant, ut *sidera*, præcipue septentrionalia, *culmen cœli* ac verticem seu polum *tenere*, mox inde *vergere*, *cursu declivi ferri*, nocte jam exacta *occidere* dicantur, v. c. in illis Ovidii Met. X, 446 *Tempus erat, quo cuncta silent, interque Triones* Flexerat obliquo *plaustrum temone Bootes*. cf. Seneca Troad. 439. Herc. Fur. 129 et al. v. c. Orph. Arg. 534 Ἀλλ' ὅτε πρός μέσατον νυκτὸς προὔβαινεν ἀταρπὸς, Ἄστρα τε τηλεφανῆ δῦνεν (in eo jam erant ut subirent) ῥόον Ὠκεανοῖο. Ductum hoc ab antiquissimis poetis. Par modus est, quando ad oculorum sensum judicio facto modo sidera *circumagere se in cœlo* ac *circumvolvere* per nocturnum spatium (v. c. quod ad manum est, Quint. Cal. X, 101 Ἦμος δ' αἰγλήεντα περιστρέφετ' οὐρανὸν ἄστρα) modo *cœli inversionem* et versationem singulis noctibus, ut diebus singulis, fieri dicunt. Sic inf. 250 *Vertitur interea cœlum, et ruit Oceano Nox*, h. e. surgit, prodit cum cœlo verso; quasi novum hemisphærium oculis sese offerat per noctem. Hæc non animadversa miras interdum iuterpretum argutias pepererunt. Lucan. II, 15 *Nox ubi sidera condit*, h. e. mergit mari occidentia sub Solem orientem. Omnium harum loquendi formarum, ad sensum oculorum a rudibus inde ætatibus frequentatarum, primæ lineæ occurrunt in Homero, sicuti etiam *cadentia sidera* h. l. et inf. IV, 81. VIII, 59: et *procedentia sidera*: Iliad. κ, 251. 252 Ἀλλ' ἴομεν· μάλα γὰρ νὺξ ἄνεται, ἐγγύθι δ' ἠώς, Ἄστρα δὲ δὴ προβέβηκε. Adde Odyss. μ, 312. ξ, 483 Hesiod. E. 620.

EXCURSUS III.

De equo Trojano.

II, 15. 16. *De Equo Trojano* episodium ex Pisandro petitum esse, falso a Macrobio traditum; supra declaravimus Exc. I ad hunc librum. Videamus igitur, an probabili aliqua ratione expediri possit, quem alium auctorem sequutus sit poeta.

Homerus jam Iliad. ο, 71 mentionem rei obscuram injecerat, εἰσόκ' Ἀχαιοὶ Ἴλιον αἰπὺ ἕλοιεν, Ἀθηναίης διὰ βουλάς. (quos a rapsodo insertos esse videbis in Obss. ad e. l.) Sed disertius idem de Equo egit Odyss. θ, 492. δ, 271 sqq., de quibus locis infra videbimus Exc. VII. Huic tanquam fundamento superstructa fuit communior aliqua narratio, quam partim a Lescheo partim ab Arctino in Ἰλίου πέρσιδι, nisi utriusque idem fuit auctor, expositam esse, ex Procli fragmento discimus: utrumque Virgilius sequutus esse videtur: ut ex comparatione intelligitur. Quintus Cal. XII, 134 sqq. copiosus est hac in re; et occurrit Equus Trojanus simili fere forma ac statu in Tabula Iliaca, quæ in hac parte Iliadem parvam sequi profitetur. Diverse tamen nonnulla cum a nostro tum a ceteris poetis et grammaticis narrari videas, cf. Hygin. f. 108. et Not., quæ ipsa res argumento est; multos ex antiquioribus poetis in ea narratione ornanda operam collocasse. Heleni consilio Equum exstructum esse, traditum ab aliis: v. Conon. 34. At Minervæ monitu, Proclus e Lescheo: καὶ Ἐπειὸς κατ' Ἀθηνᾶς προαίρεσιν τὸν Δούρειον ἵππον κατασκευάζει. Panopei ille filius, Phocensis, genus ab Æaco ducebat: v. Pausan. II, 29. p. 178. unde intelligo, quomodo ille Αἰακίδης appellatus sit apud Tzetzam in Posthom. 632. ad quem locum alia de eo notavit Jacobs. (nunc v. Obss. ad Iliad. ψ, 654. ubi ille prodit pugilatu certaturus: ut ap. Quintum IV, 324 sq. Apud Lanzium To. II p. 223 patera est Etrusca, in qua Epeo adstat Vulcanus, tab. XII, 3.) In Tryphiodoro v. 61 et in Petronii halosi Trojæ rhetoricam ambitionem facile agnoscas. Ineptior tamen Tryphiodorus. Operum nonnullorum veteris artis argumentum fuit hic idem Equus Δούρειος vel Δουράτεος ut in arce Athenarum ex ære, ap. Pausan. I, 23 (add. Schol. Aristoph. Av. 1128. ubi et titulus memoratur inscriptus: Χαιρέδημος Εὐαγγέλου ἐκ Κοίλης ἀνέθηκε, quæ fuit haud longe a Ceramico: v. ad Herodot. VI, 103 p. 486.) et in *Polygnoti tabula* apud Delphos ibid. X, 26 (quem simile argumentum Athenis in Pœcile pinxisse ex Plutarcho in Cimonis Vita p. 481 A apparet, ubi τὰς Τρωάδας, et inter eas Laodicen ad amatæ sibi Elpinices speciem, expressisse memoratur) in qua Epeus exhibitus erat nudus, Trojæ murum solo æquans, καταβάλλων εἰς ἔδαφος τῶν Τρώων τὸ τεῖχος, prominente inter ruinas capite Equi Duratei. A quibus multum discessit Comes Caylus

in interpretatione et adumbratione hujus picturæ (*Hist. de l'Acad. des Inscr.* Tom. XXVII, p. 34). Sed Epeus ex artificis mente ruinam muri ampliabat, ut prospectus in urbem pateret, intra cujus mœnia erant patefacienda nonnulla, quæ ad argumentum spectabant. Præter artificis tamen animum ac græca Pausaniæ, expressa sunt a Caylo etiam alia nonnulla. Ad nostrum tempus servata opera, in quibus Equus Trojanus visitur, Winckelmannus olim numerabat quatuor, picturam, satis inscite factam, Codicis Vaticani a Bottario ed. p. 43 et 47; tabulam Iliacam a Fabretto vulgatam, num. 95 et 100 (unde Begerus transtulit in lib. de Bello et Excidio Troj.); gemmam apud Licetum p. 310 (quo Gorlæus repetiit P. II n. 523); et picturam Herculanensem Tom. III t. 40 re in risum versa, ut pro parodia scenica haberi res possit; quibus ipse addidit quintum exemplum e gemma, *Monum. ant. ined.* CXL, quæ cum Virgilio hactenus convenit, quod in ea expressum id quod v. 262 legimus: *Demissum lapsi per funem;* tamen simul scala admota equo cernitur, quam Quintus Cal. XIII, 52 et Tryphiod. v. 89 memorant, Tabula etiam Iliaca num. 100 exhibet. Cernuntur ibidem *claustra* (v. inf. 259), quæ Sinon *laxat* et aperit, h. e. θυρίον seu ostiolum; quod idem cum fune in pictura Codicis Vatic. p. 47 occurrit. Est tandem patera Etrusco, seu Italico opere, apud *Lanzium (Saggio di lingua Etrusca)* Tom. II, p. 223. Habebat igitur poeta fabulam a multis tractatam et vulgarem ante se positam, sed cum ea simul tragicos suos ex Græcis expressos. Nam *Livii Andronici* fuit fabula, *Equus Trojanus*, e qua fragmenta pauca supersunt, aliaque *Nævii* ap. Macrob. VI, 1, et de eo actum fuit in *Accii Deiphobo.* v. Serv. ad II, 17. uti quoque in Tragicis Græc. memoratur, v. c. Eurip. Troad. 9. sq.

Sed gravior observatio forte est illa, qua arte poeta fabulam per se puerilem et nullam πιθανότητα habentem ita tractaverit, ut nihil nos in ea offendat, multa delectent. Fabulam dixi puerilem et per se parum probabilem; etsi interpretatione sua eam juvare conati sint multi etiam inter veteres. Vide vel Serv. et Cerdam ad h. l. et plura satis inepte excogitata ap. Licetum *Gemmis Annular.* p. 310 sqq. Abhorrens est a rudi et indocta vetustate, cogitare de machina bellica in equi morem formata. Sed haud dubie in veteris Græciæ prisco sermone, audaces et insolentes figuras sectante obscura hujus Equi origo latet. Quod tamen me in hac fabula multo magis tenet, est hoc, quod ille Equus Palladi voti caussa offertur. Nam, si Neptuno, Equestris rei auctori, Ἱππίῳ, consecratum viderem, non mirarer. Quod Pallas artibus præest, id tantum ad artificium equi ligno facti pertinere potest. An equus, navis symbolum (nam navigationem antiquiores per equitationem adumbrabant; ut forte hoc ipso ortum videatur, quod Neptunus equum produxisse proditus est), pro navigatione felici dedicatus fuit? Palladi autem, quia ea dea propter ablatum Palladium erat placanda? Navigio etiam actuario equum adsimulat Eurip. Troad. 538 in chori verbis, quæ antiquum sermonem fere æmulantur;

ad navis etiam modum et rationem a vectoribus infessæ effictum eum exhibet Tryphiod. v. 62. 181. Quod vero in Virgilio fabula per se inepta placere potest, id efficitur primum ejus antiquitate; nam in multis mythis hoc suus quemque sensus docere potest, quo propiores illi rerum hominumque originibus priscæque vitæ asperitati aut simplicitati sint, eo facilius in iis ferri res parum probabiles (cf. inf. ad III, 209 et 250); tum tractatione sapienter et magno cum judicio instituta poeta omnia ab oculis removit, quæ attenuare rem et officere dignitati epicæ poterant; contra multa apposuit, quæ ad probabilitatem faciunt; cumque inprimis vix in stolidissimos homines cadere videatur, ut patiantur sibi tam turpem fraudem fieri, ut, suspicione de viris in Equo conditis semel orta, tamen eum intra mœnia recipiant, callide poeta plura eaque, quæ ad religionem spectant, rem ad hominum animos potentissimam, attulit, quæ Trojanos a proposito revocarent, primum Sinonis dolos, tum Laocoontis exitium. De quibus omnibus Homerus, pro sæculi sui simplicitate, parum laboravit, fabula nude exposita Odyss. δ, 272 sqq. At Virgilii judicium multo magis intelligas, si Quintum Calabrum et Tryphiodorum compares. Ut unum commemoremus, noster v. 260—264 eos, qui Equo insederint, memorat *novem* (cf. Hygin. f. 108); cum Homerus simpliciter πάντες ἀριστῆες dixisset. Ecce tibi Quintum, qui (XII, 510 sqq.) ad *triginta*, et Tryphiodorum, qui (v. 153 sqq.) *duo ac viginti* commemorat; at Cedrenus Hist. Compend. p. 131 C *quatuor et viginti*; et, si multo magis insanientes audire lubet, legendi Tzetza ad Lycophr. 930 Eustath. ad Odyss. λ, p. 1698, 1. cf. Fabrett. ad Tab. Iliac. p. 367. et nunc Jacobs ad Posthomer. 642. Varie inter hos scriptores eorum, qui Equo latuerunt, nomina tradi, vix opus est monere. Ex iis, quos Virgilius inf. II, 261 sq. recitat, Thessandrum et Machaonem nemo habet alius, nisi Hygin. fab. 108. In Equo ex ære facto, qui Athenis in arce stabat, Menestheus et Teucer cum Thesei filiis (Demophoonte et Acamante) ex Equo prospiciebant, ὑπερκύπτουσιν ἐξ αὐτοῦ ap. Pausan. I, 23, p. 55 satis ridicule, fere ut in Cod. Vatic. Quantum ineptierint circa hunc Equum veteres, scilicet dum seriores tractatum a superioribus poetis argumentum variare et ornare volebant, saltem ex eo colligas, quod ap. Servium ad II, 150 mensura Equi lignei traditur; *fuisse eum longum CXX, latum XXX*, pedesne an cubitos, non adjectum.

EXCURSUS IV.

De Sinone.

II, 57. Sinonis fraudes etiam Quintus, Tryphiodorus, Dictys, Dares, Tzetza Posthom. 680 sq. memorant. Datum ei genus maternum

commune cum Ulysse, nam filius Æsimi fuit, nepos Autolyci, cujus filia Anticlia, quæ Ulyssem edidit: Schol. Lycophr. 344 et Serv. ad h. l. Videntur in eum poetæ, qui Homericas fabulas ornarunt, transtulisse, quæ de Ulysse narrata Odyss. δ, 244 sqq., præivisse autem omnibus Lesches. Perperam enim ex Pisandro dixisse narrationem de Sinone Virgilium, tradidit Macrob. V, 2. ut supra jam Excursu I. ad h. l. declaratum est. Utique Iliadis parvæ particulam constituebat *Sinon* apud Aristot. Poet. 23. ὡς ὁ Λέσχης φησίν. addit Tzetza ad Lycophr. 344. Ex eodem repetita res in Tabula Iliaca n. 98. Apud Proclum in argumento Ἰλίου πέρσιδος memoratur; ut novo hoc argumento sit, non Arctini carmen, sed Leschis extremos Iliadis parvæ libros eos fuisse. Fuit Sinon etiam fabulæ Sophocleæ argumentum Hesychio laudatæ. Ex hac aut alia tragœdia profecisse videtur Virgilius in Sinonis oratione, quæ Græcarum tragœdiarum eloquentiam et acumen redolet. Est vero omnino apud Virgilium totus hic locus de Sinone eximie elaboratus et ornatus, etiam ad probabilitatem magis, quam apud ceteros. Ita apud Quintum v. 355 prope equum adstat Sinon, quod minus probabile, quam hic II, 57 sqq. In Cod. Vatic. pictura p. 43 revinctum fune suis brachiis ducit equum Sinon. Porro apud eundem Quintum interrogatus de equo respondere recusat, nec nisi αἰκιζόμενος, verberibus naribus auribusque rescissis, fraudem effatur. At apud Thryphiod. 211 et Cedren. Hist. p. 131 D se ipsum verberibus lacerat, ut Trojanos fallat. Sapientius omnia Virgilius; etiam hoc quod in palude se delituisse narrat, v. 135. At apud Quint. v. 375 Sinon ad Equum tanquam ad asylum se recipit.

EXCURSUS IV*.

De Palamede.

II, 81—85. *Fando aliquod si forte tuas pervenit ad aures Belidæ nomen Palamedis, et incluta fama Gloria; quem falsa sub proditione Pelasgi Insontem, infando indicio, quia bella vetabat, Demisere neci: nunc cassum lumine lugent.* Memorabile Palamedis nomen est cum aliis de caussis, tum quod in eo insigne exemplum habemus variatæ per tragicos, inde per rhetores, tandem per grammaticos, fabulæ (Diserte ea exposita apud Schol. Eurip. Orest. 432 et ad Lycophr. 386. Hygin. f. 105, et ibi laudd. Servium ad Æn. II, 81, Pompon. Sab. ad e. l.). Omnino Homerus nec patrem Nauplium nec filium Palamedem agnoscit; ita ut obscurum esset, unde hic in res Trojanas illatus sit: nisi partim e Pausan. X, 31 pr. partim e MS. Escorialensi Procli jam supra memorato docere possem, *Cypriorum carminum* auctorem primum ei aditum et nomen in fabulis Trojanis fecisse. Nam in primo belli apparatu cum Ulysses militiam detrectaret, Atridæ μαίνεσθαι, προσ-

ποιησάμενοι Ὀδυσσέα ἐπὶ τῷ μὴ θέλειν συστρατεύσασθαι ἐφώρασαν, Παλαμήδους ὑποθεμένου, τὸν υἱὸν Τηλέμαχον ἐπὶ κόλασιν ἐξαρπάσαντες. et sub finem carminis : ἔπειτα ἐστὶ Παλαμήδους θάνατος· ita ut omnis de Palamede narratio ad Antehomerica spectasse videri debeat. Etsi autem, quibus modis fabula tractata a Stasino et ornata fuerit, aliunde non liquet, nisi quod e Pausania l. c. apparet, jam in Cyprio carmine lectum fuisse, quod Palamedes tesserarum ludum excogitarit, et quod, cum piscatum iisset, Ulyssis et Diomedis fraude in aquis demersus interiisse dictus sit : e serioribus tamen scriptoribus, si commenta eorum detraxeris, satis assequi possumus, in illo carmine odia inter Ulyssem et Palamedem agitata, insidiasque huic ab isto factas, tum sollers Palamedis ingenium et summam ex rerum usu prudentiam fuisse adumbratam. Nec mirum adeo in rhetoricis scriptis nihil tristius esse Palamedis integritate, injusta nece, et Ulyssis fraude : v. c. Dion. Chrys. Or. XIII, p. 428 ed. Reisk. Or. LIX, p. 360. Involarunt post hæc in argumentum Tragici Sophocles et Euripides, ille quidem non modo fabula Palamede, verum, ut probabile fit, nec minus in duplici Nauplio; sed multo clarior fuit Palamedes Euripidis, cujus fragmenta nonnulla habemus, et in his notissimum illud : ἐκάνετ' ἐκάνετε τὰν πάνσοφον, ὦ Δαναοὶ, τὰν οὐδὲν ἀλγύνουσαν Ἀηδόνα Μουσᾶν, *Neci dedistis, ah, neci doctissimam, Danai, innocentem, musicam, lusciniam* ; quod in Socratem versum est a spectatoribus, cum post ejus necem in scenam revocata fuisset illa fabula (v. in fragm. Eurip. et in Diatribe Valk.). Intellectu haud difficile est, Palamedem ex tragicorum invento sustinuisse personam modo imperatoris sollertis et strenui, juxta posita Agamemnonis superbia et cupiditate, (v. Plato de Rep. VII, p. 522 D) modo viri justi, constantis, sapientis, quem cives injusti et ingrati pro beneficiis acceptis injuria et maledicentia persequuntur. Ad talem personam alludere puto Xenophontem de venat. I, 11, ubi ultio, quæ ei a diis contigisse dicitur, respicit Nauplii consilia : quæ exposita videbis v. c. ap. Schol. Lycophr. 384. Conf. Xenoph. Mem. S. IV, 2, 33. Apol. Socr. s. 26. Pari modo Ulysses in Tragicis personam induit demagogi perniciosis artibus popularem auram captantis. Amphionem in Antiope Euripides in philosophum studiis et otio literario addictum, Hippolytum idem in sapientem Pythagoreum transformaverat.

Inde Sophistæ Palamedis caussam ab Ulysse proditionis accusati, ingenii ostentandi, tum rhetores exercitandi cassa, proposuere : Scilicet cum, ut in judicio armorum inter Ajacem et Ulyssem, ita in hæc Palamedis caussa materiam idoneam viderent ad argumenta eruenda et refellenda; cf. Cic. Topic. 20, s. 76. ad Herenn. II, 19. Extat sub *Alcidamantis* nomine accusatio Palamedis, κατὰ Παλαμήδους προδοσίας, quæ nihil habet memorabile, præterquam quod, ut suspicor, rerum argumenta ex carmine Cyprio adumbrata sunt; ductum est crimen a sagitta inventa, in cujus arundine latebant literæ Paridis : crimini etiam hoc datur, quod clipeum tridente insignitum gessit, et quod inventa rerum falso jactavit. Alia est *Gorgiæ* defensio ὑπὲρ Παλαμήδους

ἀπολογία (utraque in Reiskii Oratt. Gr. Vol. VIII) Sophisticis argutiis referta; ubi etiam p. 118 locus de inventis diserte tractatur: de quibus cf. Fabricii B. Gr. I, 23. Inprimis loc. Sophoclis in Palamede apud Achill. Tat. ad Arat. p. 122. Uranolog. Petav. Ex serioribus Sophistis locum habemus in Philostrati Heroicis c. 10 sq., qui, cum omnino pro Achille, forti quidem, sed iracundo, pervicaci et immani homine, Palamedem, quippe perfectæ sapientiæ et virtutis exemplum, ab Homero delectum esse cuperet, quem epica narratione celebraret, cumulavit in Palamedem omnia, quæ in sapientem Stoicorum cadere possint; contra Ulyssis prudentia ad fraudes meras, scelesta consilia et bonorum obtrectationes refertur. Exponuntur copiose semina et caussæ odiorum inter hunc et Palamedem; sollertia hujus inventa et consilia: in quibus hoc memorabile, quod pestilentia tentatos Achivos jubet tenuiore victu motuque intentiore uti; interdicit mercatu carnium exercitum, pomis vero et oleribus refectos milites vult, in altum evectos, laboribus assiduis exerceri (§. 4.). Non multum ab his abludit narratio in fragmento τῶν Τρωϊκῶν e cod. XXIV Biblioth. Uffenbach. p. 682—686, ubi et hoc occurrit, quod, dum lapidibus obruitur, Palamedes exclamat: χαῖρε, Ἀλήθεια, πρὸ ἐμοῦ γὰρ τέθνηκας· tum in Tzetzæ Antehomericis v. 114 sqq., in quibus eadem verba sic reddita sunt: Χαῖρε, Ἀλήθεια κυδρὴ, πρόθανες γὰρ ἐμοῖο. Hoc singulari in Palamedem studio captos videre licet etiam Grammaticos; finguntque ii adeo Palamedem poetam fuisse, cujus Homerus nullam mentionem fecisse dicitur invidia contactus: v. Suid. h. v. Jam Dictyn II, 16 et Daretem c. 19 sqq., supposititios auctores, commemorare nihil attinet, quorum ille rhetorice historiam commentitiam conscripsit, hic declamatorie idem argumentum persequutus est. Poeta noster, an veteris scriptoris exemplo, nescio, Palamedis nomine præclare usus est ad auctoritatem Sinonis dictis comparandam, siquidem illi Sinon comes fuit et consanguineus. Quod autem, *quia bella vetabat*, occisus ab Achivis narratur, recedit a vulgari narratione, qua proditionis arguebatur, literis ab Ulysse per fraudem submissis.

In Palamedis stemmate turbas fecere jam veteres. v. Burm. in Argonaut. voc. *Nauplius*. Munck. ad Hygin. f. 157. et Not. ad Apollod. p. 274 sq., et ipse Maro in eo lapsus est, cum *Belidem* eum appellat. Nam is Palamedes, de quo agit, Nauplii Euboici e Clymene, Catrei filia, erat filius; cumque mater esset soror Æropes Plistheni nuptæ, quæ Agamemnonem et Menelaum partu ediderat, Atridas ille materno genere attingebat. Diversus fuit Nauplius, qui ad Argivas fabulas spectat, Neptuni et Amymones filius, quæ cum Danai esset filia, Belique adeo neptis, hactenus Palamedes, perperam ab eo ductus, *Belides* dictus est. Septimo gradu a Belo originem trahere falso dicitur a Lutatio ad Statii Achill. I, 94 et a Servio ad h. l. Æn. II, 81, ubi Apollonio auctore id traditur.

EXCURSUS IV**.

Palladium a Diomede et Ulysse raptum.

II, 164—168. *Tydides — scelerumque inventor Ulixes, Fatale aggressi sacrato avellere templo Palladium, cæsis summæ custodibus arcis, Corripuere sacram effigiem manibusque cruentis Virgineas ausi divæ contingere vittas.* Celebritatem habet hoc Diomedis et Ulyssis facinus multo magis per gemmas artificio nobiles quam per poetas. Diversis modis res ab iis est narrata, inprimis de ortis inter utrumque iris; cum Ulysses Diomedi Palladium, quo ille jam potitus erat, eripere vellet; tum vero hic stricto ense in Ulyssem irruit, eumque ante se agit, ne a tergo insidias ille machinetur. v. Conon. Narr. 34. et Eustath. p. 822, 19, per episodium narratur a Quinto X, 350 sq. Adde Zenob. in Διομήδειος ἀνάγκη, et in h. v. Suidas, item Hesych. ubi: Ὁ δὲ τὴν μικρὰν Ἰλιάδα (sc. γράψας) ἐπὶ τῆς τοῦ Παλλαδίου κλοπῆς γενέσθαι (sc. φησί). Et hoc vere; nam in argumento Ἰλιάδος μικρᾶς apud Proclum est versus finem: καὶ μετὰ ταῦτα (Ulysses) σὺν Διομήδει τὸ Παλλάδιον ἐκκομίζει ἐκ τῆς Ἰλίου. Virgilius rem tantum attigit, ita ut nec appareát, quem ex pluribus narrandi modis sequutus ille sit; videntur ex ejus mente uterque templum Minervæ esse ingressus et uterque manibus contrectasse deam.

Nobilitavit, ut dixi, fabulam ars, cum aliis operibus, tum maxime gemmis. Præiverat Pytheas, cælator, Plinio auctore, lib. XXXIII, 55. *cujus binæ unciæ X. venierunt: Ulysses et Diomedes erant in phialæ emblemate, Palladium surripientes.* Sunt anaglypha, hujus argumenti, obscurioris tamen famæ, ut in Sarcophago apud Gorium Inscript. Etrusc. T. III tab. 39. et apud Buonarroti (*Osservazioni istoriche sopra alcuni Medaglioni antichi:* in titulo operis) qui Ulyssem cum Alcinoo exhiberi putabat, adstante Diana cum ancora: probabiliora dicas, si Ulyssem cum Diomede de raptu Palladii consultantem exhiberi dixeris; navis apposita Ulyssem, puto, declarat ex artificis mente; statua autem columellæ imposita ei similis quæ in gemmis hujus argumenti occurrit, parum cum fide reddita esse videtur. Si Diana est, columellæ insistens, saltem arcum tenere videri debet. Nobiliores sunt gemmæ; aliæ, quæ totam fabulam, Diomedem et Ulyssem ante templi fores inter se altercantes de Palladio, quod iste manu tenet, exhibent: in quo genere princeps est Sardonyx nunc in Dactyliotheca Ducis Marlburiensis servatus, verbis insculptis. Καλπουρνιου Σευηρου et in ara Φηλιξ εποιει: (delineatus ille in splendidissimo opere: *Gemmæ antiquæ Ducis Marlburiensis To. I tab.* 39. majore cum fide quam in Stoschiano opere *Gemmarum cælatarum* tab. 35 aut a *Braccio* tab. 75). Similis alia est in *Museo Florent.* II, 28, 1. Aliæ gemmæ modo Diomedem solum, modo

Ulyssem exhibent, eodem tamen habitu ac gestu, ac si alter adstaret, cum quo contentio est. Diomedem solum Palladium manu tenentem et de ara desilientem reddunt gemmæ omnium nobilissimæ, Dioscoridis altera, altera Solonis nomine insignitæ: illa in gaza Ducis Devoniensis, hæc in domo Strozziorum asservata. Successere artificum æmulantium certamina, inprimis in Diomede, cujus generis multæ sunt gemmæ summæ artis: sunt aliæ ab imitatrice manu, etiam a Lipperto et Tassio expressæ, quas hic commemorare necesse non est. Agebatur a me tantum hoc, ut nobilitatem et celebritatem fabulæ declararem. Unum attingam: Commemorat noster *cæsos custodes arcis:* visitur autem in gemma Dioscoridis aliisque prostratum in terra et obvolutum corpus (in una gemma Musei Florent. nudum conspicitur). Alcathoum esse probabile fit, quem cæsum edit Quintus X, 352. Porro in columella adstat signum paullo obscuriore specie, vulgo pro Minerva habitum, etiam a Winckelmanno; nunc aliarum gemmarum comparatione intellectum est, Apollinis id esse πολιούχου seu πατρῴου Trojanorum. (Prodiit interea superiore anno elegans collectio ectyporum, ære expressorum, e gemmis Palladium raptum exprimentibus cum comment. *Conr. Levezow.*)

EXCURSUS V.

De Laocoonte.

II, 199. *Hic aliud majus miseris multoque tremendum Objicitur magis atque improvida pectora turbat: Laocoon.* Sequitur apud poetam locus vel nuperis virorum doctorum disputationibus nobilissimus, et a Virgilio summa cum arte tractatus; super quo et nobis liceat partim de poetæ inventis, aut unde ille narrationem ejusque ornamenta acceperit, partim de Vaticano similis argumenti signo quærere, num ei quicquam cum poeta commune sit. Sed ad utramque quæstionem satis expedita fore videtur responsio, si viderimus, qui alii poetæ veteres fabulam de Laocoonte tractarint, et ornarint.

Et primum quidem varie omnino olim a variis narrationem hanc esse tractatam, vel ex serioribus scriptoribus intelligimus, qui nihil aliud fecisse putandi, quam ut superiores auctores aut serviliter imitarentur aut exscriberent. Exponunt autem illi narrationem de Laocoonte copiose et in multis diverse.

Ita apud Quintum Calabrum XII, 388—409 jam tum, cum hasta percusserat Equum Laocoon, Palladis numine terra sub ejus pedibus movetur, unde eum repentino terrore attonitum stupor et ἀναισθησία occupat. Mox tamen, cum Equus v. 436 etc. in urbem duceretur, ille non desistit hortari et obtestari Trojanos, ut eum comburerent; tum ex insula Calydna Minerva dracones advocat, qui, dilapsa, quæ aderat,

turba, v. 466—490 duo Laocoontis filios correptos malis frangunt, frustra ad patrem manus tendentes, Παρὸ φίλῳ ὀρέγοντι ἑὰς χέρας. οὐδ' ὅς ἀμύνειν ἔσθενεν. Inde duo dracones, non, ut apud Virgilium, in Minervæ templum in arce confugiunt, sed sub terram evanescunt, circa templum Apollinis in arce Pergamo, ubi adeo cenotaphium iis factum narrat (in ipso templo Apollinis Thymbræi filios interiisse Tzetza memorat ad Lycophr. v. 347, nescio an alio rei auctore). At pater oculis capitur. Hactenus Quintus, qui, quam diversus in multis sit, obvium est. Tryphiodorus Laocoontis plane nullam mentionem facit, uti nec Dictys et Dares. At Hyginus f. 135, proxime ad Virgilium, patrem cum filiis necatum narrat. Facit is, nisi ab exscriptore vel excerptore corruptus est, Laocoontem Acoetis filium, Anchisæ fratrem; at Antenoris filium tradit Tzetza ad Lycophr. 347. Apud eundem Hyginum Laocoon est Apollinis, non Neptuni, sacerdos, et contra ejus voluntatem uxorem duxit, eique ab Apolline dracones immittuntur; quæ non admodum ab iis discrepant, quæ Servius ad v. 201 ex Euphorione adfert. Filiorum quoque duorum nomina apud Hyginum adscripta sunt: *qui filios ejus Antiphantem et Thymbræum necarent.* at apud Serv. ad v. 211 Thessandrus *Ethronem* et *Melantum* nominatos edidit. Quid? quod et draconum nomina occurrunt; *Porces* quidem apud Lycophr. v. 347, ubi Tzetzes alterum *Chariboeam* excitat (ὁ Πόρκης — ἡ Χαρίβοια), utrumque etiam ex Lysimacho commemorat Servius l. c. et, si alteri Servii loco ad v. 204 fides habenda, nomina ea jam Sophocles in Laocoonte protulerat. Dracones ingeniose satis *Typhonis soboles* produntur a Quinto v. 443. Ab eodem dracones a Calydna arcessuntur, seu potius a Calydnis, (de quibus v. ad Apollod. p. 1125. Iliad. β, 677) cum Lycophrone l. c. (ad quem loc. v. Schol.), quæ duæ sunt insulæ juxta Tenedum. Apud Virgilium ab ipsa Tenedo prodeunt, in quo Hyginum habet consentientem.

Immoramur his per se levibus eo, quod vel ex his intelligitur, varie olim hanc fabulam a pluribus poetis fuisse tractatam. Sed uberior nobis progediendi locus datur, et possumus etiam scriptores laudare Virgilio antiquiores, qui de Laocoonte egerint. Nonnullorum quidem nomina jam ante adscripsimus. Etsi *Thessandrus* quidem, modo e Servio memoratus, excitari a nobis non potest: nam is *Pisandrus* esse videtur, quem supra ad horum Excurss. princip. ad seriores auctores relegavimus, corrupte ille et alias *Tisandrus* vocatus. Alter autem scriptor, a Servio laudatus, *Lysimachus* Alexandrinus sine dubio fuit, non ignobilis olim auctor περὶ Νόστων quem cum aliis similis argumenti scriptoribus laudatum vides in Schol. Apollon. I, 558 et particulam ex primo ejus libro in Tzetza ad Lycophr. 874. cf. Voss. de Hist. Gr. lib. III, p. 180 a. Attigit etiam fabulam *Lycophron* poeta; qui et ipse Alexandriæ vixit, Ptolemæi Philadelphi ætate, in Cassandra v. 347. Alius fuit ex schola Alexandrina, qui fabulam de Laocoonte non attigit tantum, sed pertractavit, et ille quidem poeta olim clarissimus, *Euphorion*. Ex

eo fabulæ ornamenta nonnulla satis recondita narrat ad h. l. v. 201 Servius, et ex eo, puto, corrupte tamen, Pompon. Sab. Omnino quidem Euphorionem fabulas Trojanas suo more tractasse et narrasse, ex iis patet, quæ eum de Laodice, Priami filia, diverse ab Homero et Lescheo σὺν οὐδενὶ εἰκότι, narrasse Pausanias prodit lib. X, 26 p. 864. Potuit autem de Laocoonte agere Euphorion, in opere (Μοψοπία vel Ἄτακτα inscriptum erat) quo reconditæ et obscuræ ex tota fabulari historia fabulæ non secus atque a Callimacho in Αἰτίοις et Lycophrone in Cassandra erant expositæ. v. sup. ad Ecl. VI, 72. In quinto libro, qui Chilias inscriptus erat, prisca oracula, eorumque eventus, collegerat, adeoque et ea, quæ exscidium Trojæ antecesserant, memorare debuit: ut jam sup. Exc. I monitum est.

Non vana hinc suspicio oriri potest, Euphorionem etiam Virgilio in hac fabula ante oculos positum fuisse. Nam, quam magnifice Virgilius de eo poeta senserit, ex Egloga VI, 72 et X, 50 intelligitur; unde etiam Quinctil. X, 1, 56 Quid? *Euphorionem transibimus? quem nisi probasset Virgilius, idem nunquam certe conditorum Chalcidico versu carminum fecisset in Bucolicis mentionem.* Et omnino Alexandrinis poetis inprimis operam dedisse Virgilium nostrum, ex iisque profecisse in doctrina poetica, qua excellit, admirabili, et in simplicitate orationis pura, tersa ac nitida, cui dignitatem tamen et gravitatem, qua illi carent, ex Tragicis, ut supra exposuimus, petitam adjecit, conjicimus. Certe ex illis poetis tota Augustei sæculi elegantia ac nitor fluxisse videtur, et Romæ ab elegantioribus hominibus Alexandrinos illos unice frequenti lectione tritos fuisse, vel ex Cicerone apparere puto Tusc. Qu. III, 19, ubi Ennium *ab his Euphorionis cantoribus* (h. e. iis, qui eum vel latine redderent, ut Cornelius Gallus, vel eum imitatione sequerentur aut omnino valde frequentarent) contemni ait; scilicet tersiorem et puriorem Euphorionis orationem judicabant Enniana. Etiam Tiberium Cæsarem Euphorionem, Rhianum, et Parthenium admodum probasse, ut et eorum imitatione carmina græca scriberet, e Sueton. Tib. 70 constat. Non igitur veri adeo dissimile videri potest, si quis Euphorionem a Virgilio in hac fabula expressum esse censeat, cum, quæ a Servio ex eo commemorentur, Virgilianis fere conveniant. Idem in fabula de Corœbo auctor Virgilio fuisse perhibetur: inf. Excurs. X.

Tota tamen ratio, qua poeta hoc episodium tractavit, tragicum potius spiritum orationemque affectibus gravem et ornatam prodere videtur. Debuit autem in multis tragœdiis græcis latinisque, quarum argumenta excidium Trojanum respicerent, hæc narratio occurrere. Inprimis tamen nobilis olim fuit *Sophoclis* tragœdia, *Laocoon* inscripta, e qua versus aliquot servavit Dionys. Halic. I, 48 (quem vide) et duo alios Harpocration in ἀγυιάς. Ex eadem esse videtur, quo Eustath. ad Odyss. p. 1496 l. 36 a Sophocle Equum Trojanum eleganter ὕπουλον dictum memorat. An ex illa Sophoclis, nescio, sed ex aliqua certe Græci

poetæ tragœdia breviter narrata est fabula ab Hygino f. 135; jam autem is cum Virgilio multo magis quam cum ceteris auctoribus, consentit.

Jam omnium horum fontem unum aliquem ex Cyclicis poetis fuisse, dudum suspicabar, inprimisque Leschen, quem utique Quintus expressisse visus erat. Dubitationem tamen faciebat hoc, quod Tabula Iliaca, quæ post Homerum et Arctinum ex *Iliade parva* expressa est, Laocoontem ignorat. Sed potuit ea res ac debuit cum ceteris, quæ desiderantur, in altera Tabulæ parte, quæ periit, exhiberi. Nunc ex Procli fragm. hæc tradere licet : Præcipuus hujus fabulæ fundus fuit Ἰλίου πέρσις Arctini: seu, quod probabile fit, Leschis; in cujus initio statim expositum fuit: ὡς τὰ περὶ τὸν ἵπποι οἱ Τρῶες ὑπόπτως, ἔχοντες περιστάντες βουλεύονται, ὅ, τι χρὴ ποιεῖν· καὶ τοῖς μὲν δοκεῖ κατακρημνίσαι αὐτὸν, τοῖς δὲ καταφλέγειν. οἱ δὲ ἱερὸν αὐτὸν ἔφασαν δεῖν τῇ Ἀθηνᾷ καταθῆναι. — ἐν αὐτῷ δὲ δύο δράκοντες ἐπιφανέντες τὸν Λαοκόωντα καὶ τὸν ἕτερον τῶν παίδων διαφθείρουσιν. Contra in *Iliadis parvæ* argumento, quod in Equi in urbem deductione subsistit, nulla Laocoontis fit mentio. Secundum hunc alium habeo, quem inter primos fabulæ auctores nominare possis, *Bacchylidem;* nam is, Servio quidem teste, *de Laocoonte et uxore ejus vel de serpentibus a Calydnis insulis venientibus atque in homines conversis* meminerat; Qui, si antiquus ille fuit μελοποιός, Pindari æqualis in lyricis suis aut Stesichori exemplo carminis argumentum facere, aut digressione facta fabulam attingere potuit, ut tamen ejus verba pro fundo essent reliquis poetis. Una adhuc superest fabulæ de Laocoonte narratio ap. Petron. c. 89 in ἁλώσει Trojæ v. 29 sqq., sed ea ex Virgilio, in nonnullis tantum non pueriliter, in aliis declamatorie omnia in majus efferendo, expressa (etsi in multis bene eam adversus Tollium, qui in Fortuitis p. 14 Petronium cum Virgilio contulit, defendat Burm.), sive is vere tabulam aliquam tum superstitem ante oculos habuerit, sive habere finxerit. Inter alia, cum Virgilius intactum reliquisset, utrum Laocoon morsu serpentis perierit, nec ne, ille v. 49 sqq. patrem cum filiis exanimatum exhibet; porro v. 44 de pueris; *parvulas illi manus Ad monstra vertunt; neuter auxilio sibi, Uterque fratri transtulit pias vices, Morsque ipsa miseros mutuo perdit metu.* Placent hæc mutui fratrum amoris cogitatione; sed accuratius dispicienti vix ex rerum veritate dicta videri possunt; sibi enim, non alteri, *in gravi ac repentino terrore* consulit quisque; et importuno verborum lusu expressa talia nolis. Sed hæc jam animadversa a Lessingio in Laocoonte p. 57 videas. Ceterum, quod *parvulas manus* tribuit, admodum pueros videtur significare velle; et Virgilius : *parva duorum corpora* natorum. Talia quoque in Codicis Vaticani pictura, admodum inscite facta, expressa videas. Si tamen sacrificanti patri ministerium præstiterunt, tanquam Camilli; vix adeo teneros exhiberi a poeta posse putes. Et tales impuberes (quamquam et ii ipsi reprehensi, quod patris speciem non satis æquant. vid. *Richardson, Descript. de divers tableaux* etc. p. 513. Comes *de Caylus* Tom. XXV Mém. de l'Ac. des I. p. 329) in

nobilissmo illo Laocoontis cum filiis duobus signo, quod olim Viridarium Pontificis Max. Romæ, nunc Museum Pio-Clementinum habet, sive Rhodiorum artificum opus, sive ejus exemplum, exhibentur. In reliquis, meo quidem judicio, aut nihil in signo illo occurrit, quod magnopere cum Virgilio conveniat; aut unum et alterum, quod adeo, nec artificii vel carminis ratione ita postulante, diversum sit, occurrit; contra vero, id, quod in opere Vaticano inprimis attendendum erat, momentum rei gestæ quod artifex cum judicio delegit, in carmine ne quidem attingitur: serpentum autem nodi prorsus sunt diversi; nam uterque serpens implicita Laocoontis cervice supra caput ejus eminet. Quæ cum ita sese habeant, parum materiæ ei disputationi inde suppetere videri possit, utrum poetam artifex, an is poetam sequutus sit. Neuter enim alterum, neque uterque commune aliquod exemplum, vel eundem auctorem, ante oculos habuisse, sed uterque suos auctores, (quos plures in hac fabula extitisse ut constaret, supra a nobis allaboratum est), suæque artis rationes sequutus esse dicendus. In hanc tamen de discrimine inter poetæ et artificis opera, eorumque caussas ac rationes, disputationem incidisse Lessingium, est quod gratulemur, cum ei librum præclarum eo nomine inscriptum debeamus. In Holdsworthii et Spencii Annotat. ct Obss. ad h. l. etiam nonnulla nuper legimus, sed vulgaria fere, partim et falsa.

EXCURSUS VI.

Laocoontis clamores.

II, 222. *Clamores simul horrendos ad sidera tollit* Laocoon. Quæ docti viri nostrates nuper super h. l. disputarint, recenti tenetur memoria. Mihi quidem, quid in poeta excusandum vel defendendum videri debeat, nondum satis liquet. Certe ne clamores memoraret, nihil eum deterrere potuit. Nam in Laocoonte nec herois aut magni viri fortitudo et constantia, nec Romani pectoris gladiatoriis spectaculis efferati immanitas omnino ullum habere potest locum. Agendum erat poetæ inprimis hoc, ut portentum terroris et horroris plenum offeretur, quo Trojani obstupefacti suspicionem fraudis animo dimitterent et Equum in urbem reciperent. In tali consilio *clamoris* ratio haberi a poeta poterat hactenus, quod ad terrorem augendum clamores ingentes, quos tolli audias, facere possunt et ipsi, in tam atroci casu, in quo naturæ impulsus ita fert, ut clamorem tollas. Neque ea res fastidium aut reprehensionem habere potest. Enimvero doloris victi, questusque repressi vel temperati, laus omnino fuisset nulla. Non enim de pugna vulnereque accepto agitur. Nihil hic de virtute militari, nihil de fortitudine sapientis. Constantiam ac tolerantiam in prodigio ejusque horrore declarando nemo desiderat. Aliter res se haberet in Laocoonte in sce-

nam producto, quando mores ejus simul sunt exprimendi. Virgilius vero omnia ad terrorem efferre et debuit et voluit. Scilicet, quod jam alio loco (*Antiquar. Abbandlnugen* II St. pr.), a me monitum est, cum multa subtiliter et acute super Laocoonte disputata sint, inprimis super comparatione carminis et symplegmatis, sunt tamen pleraque a re et a poeta aliena. Inanis erat disputatio omnis, utrum artifex poetam, an hic artificem, ante oculos habuerit; restat enim tertium, quod verum est, habuisse utrumque diversos auctores quos sequeretur; fuisse quoque utriusque consilium plane diversum: alter enim hoc efficere voluit, ut miserationem moveret, alter autem, Maro noster, ut terrorem. Hæc si animadverteris, ut sæpe fit, omne acumen concidit: redit res ad summam simplicitatem.

EXCURSUS VII.

Equus Trojanus in urbem inductus.

II, 237 sqq. *Scandit fatalis machina muros* etc. Non male hæc, sine dubio e vetere poeta, ornantur apud Tryphiod. v. 318 sqq. Pallas ibi ipsa Equum impellit, Juno autem et Neptunus portæ compagem laxant. Priamum ipsum inducendi auctorem fuisse, etsi Cassandra reclamante, alii tradiderant; ut ex Hygino f. 108 intelligitur. Omnino plures hanc narrationem ornandi modi, variis novis casibus ac miraculis rerum intextis, apud veteres fuisse videntur; cum illa a tenuissimis initiis profecta esset; v. sup. Excurs. III. Jam Odyss. ϑ, 492 Ulysses Demodocum hortatur: Ἀλλ' ἄγε δὴ, μετάβηθι καὶ ἵππου κόσμον ἄεισον Δουρατέου, τὸν Ἐπειὸς ἐποίησεν σὺν Ἀθήνῃ, Ὅν ποτ' ἐς ἀκρόπολιν δόλον ἤγαγε δῖος Ὀδυσσεὺς, Ἀνδρῶν ἐμπλήσας, οἵ Ἴλιον ἐξαλάπαξαν. Inde Demodoci ipsum carmen subjicitur v. 500—520, in quo nihil est quod admodum improbes. At omnem πιθανότητα egressus est poeta in notabili episodio de Helena Equum obambulante Odyss. δ, 274 sqq., quod in alio forte vetere poemate probabilius fuit tractatum, uti etiam ex Tryphiodor. 452 sq. apparet, ubi propius ad veri aliquam speciem res exposita. Nam, ut Helena voces Achivorum ita simulaverit, ut, qui in Equo latebant, crederent, suas uxores advenisse Trojam, etsi per se vocum talis imitatio arte parari potest (*Twining* ad Aristot. de Poet. p. 42 miratur quoque Helenam jam tantum in ea arte profecisse) tamen pro carminis et rerum narrandarum gravitate nimis ludicrum et absonum est. Mihi de illo loco ita statuendum videtur, ut, suspicione de conditis in Equo Achivis semel orta, Helena accesserit, et varia tentaverit, quo efficeret, ut, qui inclusi essent, feminæ sibi amicæ se proderent. Itaque non modo se suumque nomen profata suamque erga Achivos, populares suos, benevolentiam et in pristinum maritum fidem intemeratam testata est, verum etiam reditus sui ad Achivos et in Græciam desiderium comme-

moravit, quod sibi conmune esset cum uxoribus Achivorum apud Trojam desidentium; quippe quæ votis precibusque assiduis reditum maritorum expeterent. Quæ ut tanto magis ad affectum movendum essent dicta, mulierum istarum, quippe quas olim familiares sibi habuerat, ipsa verba, blandasque maritorum suorum compellationes vocesque adeo ad desiderii amorisque significationem compositas imitatur. Nec multum aberat, quin ea res successum haberet. Omnium enim animis recordatione et miseratione conjugum relictarum motis, multi se vix continebant, quin Helenæ responderent.

EXCURSUS VIII.

De nocte Trojanis funesta.

II, 250 sqq. *Vertitur interea cœlum et ruit Oceano nox* etc. Præivisse Ennium Annal. VI *Vertitur interea cœlum cum ingentibus signis*, Macrobius VI, 1 observavit; id quod tantum ad verba pertinet, de quibus v. sup. Exc. II. Rem jam Lesches docuerat, qui suam de Troja capta narrationem sic erat orsus : Νὺξ μὲν ἔην μέσση, λαμπρὴ δ' ἐπέτελλε σελήνη, quando Sinon facem sustulit, apud Schol. Lycophr. 344. Omnino tamen Virgilius Euripidem ante oculos habuit Troad. 542 sqq. Adde chorum Hecubæ 914 sqq. Alia de hac nocte, deque mense et anno tradentur inf. ad lib. III Exc. II. pr. Facem diximus a Sinone sublatam, quæ vulgaris est narratio; legebatur illa quoque in Arctini Excidio Ilii, ut e Proclo discitur. at inf. Æn. VI, 517 ab Helena factum narratur. Conjunxit utrumque Tryphiod. 498 sqq. et potuit sane alterum post alterum fieri. Ab Antenore facem sublatam et alvum equi apertam alii tradiderant: Schol. Lycophr. 340. At in hoc ipso loco II, 256. 257 facem navis imperatoria Agamemnonis extulisse dicitur : *flammas cum regia puppis extulerat;* quod Seneca sequitur et imitatur Agam. 427. 428. Sed hoc est signum non proditionis, sed profectionis, classi ab imperatore datum. Post hæc videamus, qualem œconomiam rerum per hanc noctem poeta dispescuerit. Nox non erat illunis, aut sublustris : sed plenilunium : v. not. v. 255. Classis a Tenedo redux face e navi prætoria sublata ad litus Trojanum appellit; aperit iis portas globus heroum, qui ex Equo prodierant : 250—267. Per somnum Æneas Hectoris viso monetur, ut fugiat : 268—297. Expergefactus cæde et incendio omnia misceri videt; exit domo, et cum manu alia Trojanorum per mediam urbem incedit : 359. Occurrit Androgeos, quo cum comitibus cæso Trojani Corœbo auctore cæsorum arma induunt; at ejusdem Corœbi temeritate proditi cladem accipiunt. Æneas cum paucis ad acropolin pervenit : 437. Pugnatur et hic, sed cum Trojanorum strage. Æneas motus adspectu cædis Priami, tum a Venere monitus, domum suam

repetit : 559. 588—632. Anchisen patrem, primo reluctantem, mox prodigio monitum, cum conjuge et nato abducit : 720. Jam urbem egressus desiderata uxore redit in urbem, ab ejus umbra meliora edoctus ad suos redit, et sub diei ortum (801) Idam fuga petit.

EXCURSUS VIII*.

Hector classi Achivorum ignem inferens; et victor Patrocli rediens.

Æn. II, 274. 5. *Hei mihi! qualis erat, quantum mutatus ab illo Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli, vel Danaum Phrygios jaculatus puppibus ignes.* Hectorem, qualis paullo ante vss. 272. 3 describebatur, *Raptatus bigis ut quondam, aterque cruento Pulvere, perque pedes trajectus lora tumentes*, videramus jam libro I, 483. ubi *Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros* Achilles : de quo v. Excurs. XVIII ad e. l. Hector omnino frequens gemmarum Homericarum argumentum, non uno habitu ac statu; quod tamen ipsa res intra Iliados fines continet; cum multas alias gemmas e cyclicis poetis adumbratas esse putare possis; nisi potius dicendum est, artifices vulgares libellos, qui fabulas exposuerant, sequutos esse; nisi forte etiam iis Tragici argumenta operum præcipuo loco suppeditasse dicendi sunt : atque hoc exemplis declaratum dari possit; commemorabo tantum Amphionem et Zethum cum Dirce tauro illigata : argumentum ex Euripide adumbratum (*Antiquar. Auffatze* : P. II.). Homericas tamen fabulas ex ipsa Iliade et Odyssea petitas et adumbratas esse probabilius fit. Ex iis Hector frequens argumentum, ut dixi, quandoquidem species ejus oris et habitus ab arte ita est constitutus ut ubique sui similis sit, et sibi constet; est ubique barbatus et capite galeato : is, inquam, modo cum Andromache et Astyanacte, occurrit, modo facem injiciens navi, cujus puppis apposita est : cujus argumenti gemmam militem *incendiarium* exhibere dixerat Gorius (*Mus. Flor.* To. II, tab. 60, 2). At extat alia verum Hectorem expressum habens puppi navis apposita : apud Franc. Pallazzi (*Borioni Collectan.* t. 56. etiam in *Lipperti Dactylioth. Mill.* II, 2, 6). Ei respondet Ajax de puppi pugnans in alia gemma. Verum prior illa plane convenit versui Virgiliano : *Vel Danaum Phrygios jaculatus puppibus ignes.* Minus certa fide sunt aliæ gemmæ, Hectoremne an alium heroem referant; ut, vulneratus sub clipeo deficiens, (ap. *Natter.* tab. VIII. et alibi.) Est Hector in Sarda saxum portæ castrorum Achivorum impingens (v. Iliad. μ, extr. ap. *Lippert. Mill.* II, 2, 5. neque alium esse arbitror *Mill.* III, 2, 6. expressum). Incertum quoque esse potest, an inter heroes bigis instantes Hector quærendus sit; certior fides est

numorum : inter quos *numi* notissimi *Iliensium* sunt, ad Commodum, M. Aurelium, et Caracallam spectantes, Hectorem quadrigis citis insistentem exhibentes, v. c. Mus. Farnes. Vol. V, t. 17, 3. Merito dixeris hunc Hectorem esse, *qui redit exuvias indutus Achilli.* Ceterum Hectoris caput in aliis Iliensium numis visitur; et est unus numus in Numismat. Albani T. I, t. 59, 2 in quo Hectori corpus Patrocli abstracturo objiciunt se Menelaus et Ajax, affabre effícti.

EXCURSUS IX.

De Penatibus, Palladio et Vesta.

II, 293. 296. 297. Sacra *suosque tibi commendat Troja* Penates — *Sic ait et manibus* vittas, Vestamque *potentem, Æternumque adytis effert penetralibus* ignem. Quid tandem illud sit; quod Æneas capta Troja secum in Italiam abduxerit, nam modo Penates, modo Palladium, modo Vesta memoratur, fuerintne privati Æneæ an publici Penates, et qua specie vel fuerint vel sint crediti, paucis juvat inquirere, quantum quidem ad loca nonnulla poetæ declaranda facere id potest; quandoquidem poeta Penatium religione tam præclare usus est ad majorem Æneæ fatis, errori et ad Italiam accessui, dignitatem mirationemque conciliandam. Multo enim augustiora omnia videri facile intelligas, si inferre Æneam Latio Penates (*inferretque deos Latio*) quam, si Latium accessisse audias, et sic porro. Primum poeta *Palladium* rem facit a Penatibus diversam, surreptum illud ab Ulysse et Diomede lib. II, 163 sqq. *impius ex quo* etc. At, quos Æneas asportavit, *Penates* fuere. Primus de iis locus est Æn. II, 293 sq., ubi Hector per somnum ad Æneam : *Sacra suosque tibi commendat Troja Penates; Hos cape fatorum comites.* Paullo post v. 296 *Sic ait, et manibus vittas Vestamque potentem Æternumque adytis effert penetralibus ignem.* Hæc diversa sunt et visa tantum Æneæ per quietem ab Hectoris umbra acta esse. At mox, postquam Anchisen in humeros receperat, v. 717 *Tu genitor, cape sacra manu patriosque Penates.* Dubitari potest, quo sensu *sacra* dixerit (v. ad II, 293) sintne *sacra* et *Penates* diversæ res, an unum idemque; quod statuere licet, ut *sacra* sint genus, et in iis *Penates, Vesta et ignis* : quæ ideo etiam singula per *sacra* possunt declarari. Sic paullo post vs. 320 Panthus Apollinis sacerdos *sacra manu victosque deos trahit.* Eo sensu puto primo (293) et tertio loco (717) memoravit : *Sacra suosque Penates;* scilicet *sacra* nomine generico, proprio autem *Penates.* Etiam Seneca de Benef. III, 37 *Anchises complexus sacra ac Penates deos.* Et Dionys. I, 46 τὰ ἱερὰ πατρῷα in arce servata memorat. Similiter Æneas declarative *Penates et magnos deos* dixisse videri debet lib. III, 12 *feror exul in altum Cum sociis natoque, Penatibus et magnis dis.* Ex naturali verborum

ordine alii *Penates*, alii *magni dii* esse possunt. Atqui præter Penates nusquam alios deos exportasse Troja fertur Æneas; et communis est veterum opinio, eosdem fuisse *Penates* et *deos magnos* e Samothracia. Varronem et Heminam Cassium laudat Serv. ad I, 378 (unde Pompon. Sab. ad I, 68 sua transtulit) et Macrob. III Sat. 4: adde Serv. ad II, 296. III, 12. Iidem *dii patrii*, θεοὶ πατρῷοι. Sed et ipse Virgilius III, 159, ubi Penates Æneæ per somnum apparent; *Tu mœnia magnis magna para.* Itaque declarative in illo III, 12 loco positum esse debet: *Penatibus et magnis dis.* Iidem *divi*, et declarative III, 148 *Effigies sacræ divum Phrygiique Penates.* Sufficit memorari a poeta, tanquam domesticas religiones et sacra, Penates, deos patrios, eorumque signa ab Ænea ablata, cum Troja exiret.

De Palladio et Vesta mox videbimus, paucis præmissis de *Penatibus.* Ex locis laudatis colligi posse videtur, omnia ista, et ipsos Penates, in Æneæ domo fuisse; namque ex ea efferuntur. Atqui hoc poetæ consilio, et aliorum locorum sententiæ, ipsique rei, repugnaret. Nam e Virgilii saltem mente et consilio, *publici Trojæ Penates, dii patrii*, non Æneæ privati esse debuere, qui in Italiam abducti ad Romanos tandem pervenerunt. Et sunt loca, in quibus passim *Trojæ Penates* dicuntur. Sic II, 293 *Sacra* suosque *tibi commendat* Troja Penates VII, 121 *Vosque, ait, o fidi* Trojæ *salvete* Penates V, 62 *adhibete* Penates *Et* patrios *epulis, et quos colit hospes Acestes*, et v. 632 O patria et *rapti nequicquam ex hoste* Penates. Tandem IX, 258 *Excipit Ascanius: Per* magnos, *Nise*, Penates Assaracique Larem *et canæ penetralia Vestæ.* V, 744. per *Pergameum Larem* eosdem Penates declaravit. Et in ipso illo loco II 297 *adytum penetrale* commemoratur, quod ad templum spectare debet. Si igitur publici Penates fuere, in Æneæ domo Penates publici haberi non potuere. Sed misceri solent, et ipse miscui, diversa inter se. In vss. 293 cura Penatium tantum *mandatur Æneæ* ab Hectoris umbra: non ei traduntur manu; at Æneæ visa est umbra Hectoris ipsa efferre e templo Vestæ signum vittatum cum sacro igni. Non igitur hoc vere factum, nec ab Ænea Vesta cum igni absportata, nec ipsi Penates ei Hectoris manu traditi: sed tantum ejus curæ mandati. Illud forte quæri potest: quomodo ad Æneam potissimum Penatium cura spectabat. Potuit utique tanquam ad unum e principibus, ad quos rei publicæ et urbis cura spectabat. Poetæ satis erat, Hectoris umbræ monitu id factum declarare. Eo loco, quo de Ænea τὰ ἱστορούμενα afferimus (Disquis. II, de rer. inv. s. Excurs. XVII ad lib. II Exc. I ad lib. III et al.), plura olim esse commemorata apparebit, quibus poeta insistere et rem, tanquam vulgatam satis, tacite sequi poterat. Sed, quod inprimis ejus animum impellere potuit, est forte hoc, quod Æneam sacerdotio functum tradiderat antiquitas. Certe ex Dictye IV, 17 discimus, *Apollinis sacra eum præcipue* esse tuitum; et, secundum Menecratem Xanthium a Dionys. Halic. I, 48 excitatum, Æneas ad defectionem a Priamo hoc ipso erat adductus, quod *sacerdotii dignitate* ab eo fuerat exclusus ἄτιμος ἐὼν ὑπὸ Ἀλεξάνδρου, καὶ ἀπὸ

γερέων ἱερῶν ἐξειργόμενος. Fundus rei Iliad. ν, 461 αἰεὶ γὰρ Πριάμῳ ἐπεμήνιε Δίῳ, Οὕνεκ' ἄρ ἐσθλὸν ἐόντα μετ' ἀνδράσιν οὔτι τίεσκεν. Ceterum vulgo in arce Penates servati narrantur; cf. Dionys. Halic. I, 46. 69 et al. et hoc ex perpetuo veterum civitatum more ita se habere debuit. Hoc tamen sequi poeta non potuit, qui Æneæ domum *in* alia urbis parte sitam esse voluit, unde mox ad arcem accurreret. Apponam Hellanici Lesbii, vetustissimi scriptoris, narrationem ap. Dionys. Halic. I, 46. 47. Urbe capta, inquit, Æneas cum suis Dardaniis se recepit in arcem Pergamum, ἐν ᾗ καὶ ἱερὰ τὰ πατρῷα τοῖς Τρωσὶν ἦν, eamque defendit. Cum tamen videret, hostium impetum diu sustineri non posse, hominum corpora καὶ τὰ ἱερὰ τὰ πατρῷα et opes servare studet; tum, infirma multitudine præmissa, ipse cum juvenibus in Idæ munitiora loca discessit, ἀγόμενος ἐπὶ ταῖς συνωρίσι τόν τε πατέρα καὶ τοὺς θεοὺς πατρῴους. Inde induciis cum hostibus factis discessit, παραλαβὼν τὸν πατέρα καὶ τὰ ἕδη τῶν θεῶν h. e. simulacra. Et agro Laurente capto c. 55. f. alii in locum indictum Penates (τὰ ἕδη τῶν θεῶν) e navibus efferunt, alii vero bases (βάθρα) et aras ipsis statuunt, mulieres autem cum ululatu et choreis sacra prosequuntur, et c. 57 ἱδρύνται τὰ ἕδη τῶν θεῶν ἐν τῷ κρατίστῳ. Vides Hellanici verba maxime poetæ animo insedisse; et viguisse omnino famam antiquam de servatis Trojæ simulacris vetustate sua venerandis : quæ excidio urbis facto secum abduxerit Æneas.

Fuisse autem penates simulacra deorum : et quidem, cum ab Ænea portari possent, lignea, formaque deorum solita, vittis coronata, ex locis seqq. apparere videtur : III Æn. 148 *Effigies sacræ divum Phrygiique Penates, quos mecum a Troja mediisque ex ignibus urbis Extuleram, visi ante oculos adstare jacentis*, et v. 173 *coram cognoscere vultus Velatasque comas* (vittis puta et infulis religatas *præsentiaque ora videbar.* Servius ad III, 148 hæc habet : « *Varro* sane « *Rerum Humanarum secundo* ait Æneam deos Penates in Italiam re- « duxisse (hoc et Macrob. III, 4 repetit) quædam lignea vel lapidea « sigilla, quod evidenter exprimit dicendo : *Effigies sacræ divum* « *Phrygiique Penates;* quamvis alio loco alias opiniones sequutus « diversa dixerit. » Romam, ut mox videbimus, deducti arcana primum religione haberi, mox tamen hominum conspectui subjici ac vulgari cœperunt. Nam Dionys. Halic. I, 68 Romæ in æde deum Penatium sub Veliis (v. paullo inf.), duo Genios seu adolescentes sedentium habitu et hastam manu tenentium viderat, eoque Timæi fidem elevat, qui mera κηρύκεια, *caduceos*, esse ab indigenis audierat; forte tamen nec hoc falso, si id ad informia rudis artis opera referas; tum potuere ut in Diana Ephesia, et alibi factum, antiquis cum temporis successu substitui alia signa minus rudia. Diis magnis Samothracicis eos comparat Dionys. I, 69 specie et habitu, qui cum iis signis convenit, quæ in numis adhuc videmus. In numis, gemmis, marmoribus, ut in Tab. Iliaca n. 98 et 117 (sed talia unicuique, libros evolventi, occurrentia ambitiose memorare piget), Anchises Æneæ humeris hæ-

rens tenet capsulam vel ædiculam, qua Penates inclusi sunt; in aliis tamen Palladium tenet; quod nonnunquam ipsis Æneæ manibus insistit; nam peplo involutos Penates tenens Æneas (πέπλους περισχὼν, ut Lycophr. 1266) mihi nondum in priscis monumentis occurrit.

Hæc igitur simulacra hos Penates, Italiæ inferri, fatale erat. cf. III, 167 sqq. Atque habuit utique res eventum suum; collocati sunt Penates Lavinii (secundum Lycophr. 1261 in Palladis templo); unde mox, Alba Longa condita, cum in novam urbem deducendi essent, cedere loco noluerunt, v. Dionys. Halic. I, 67. Orig. G. Rom. 17 et alios. Romam tamen aliquando migrare non recusarunt, siquidem Penatium ædes Romæ fuit sub Velia, non longe ab æde Vestæ, v. Dionys. ibid., incendio Neroniano deleta v. Tacit. Ann. XV, 41. Non enim recte alii tradiderunt in Vestæ templo Penates servatos. v. ad Tacit. l. c. cf. Donat. III, 3 de Urbe Roma.

Etiam *Vestam* cum *igni æterno* Æneas abstulisse Troja creditus. Æn. II, 296 *vittas Vestamque potentem æternumque adytis* effert *penetralibus ignem* h. e. templo Vestæ; hoc tamen non Æneas; sed per quietem visa efferre, in foculo puta, Hectoris umbra. Nam ipse Æneas ignem sacrum secum Troja efferre vix potuit. Statim autem, quoties aliis in locis consederant Trojani, ædem Penatibus et Vestæ cum ara et igni sacro ponere potuere, unde in Sicilia moratus Æneas, oblata per somnum Anchisæ specie, evigilans V, 744. 745 *Pergameumque Larem et canæ penetralia Vestæ Farre pio et plena supplex veneratur acerra* h. e. supplicat Penatibus et Vestæ. Adde Ovid. Fast. III, 423 sqq., unde Romæ quoque in Vestæ æde: *Iliaci foci* Vestæ, *Iliaci ignes* etc. In sacro Laviniensi a Coss. faciendo cum Penatibus etiam Vestæ sacrificatum, Macrob. III Sat. 4 et Serv. ad Æn. II, 296 notarunt. Secundum hæc licet quoque suspicari, Trojæ etiam Penates in Vestæ æde habitos fuisse, atque inde ab Ænea exportatos esse; ut ab umbra Hectoris visa erat efferri Vesta cum igni sacro: II, 293—297.

Palladium tandem, h. e. signum Palladis, antiqua religione cultum et διϊπετὴς habitum (v. Apollod. III, 12, 3, et Not. p. 744 sqq.), cum ipsis Penatibus Æneam extulisse narrant quidem alii, et ipse Arctinus id tradiderat: v. Dionys. I, 69. poeta vero, ut supra dictum, non memorat, quippe qui eam narrationem sequitur, quæ pro antiquiore habenda est, furtim illud ab Ulysse et Diomede jam ante Trojam captam ablatum fuisse, v. Æn. II, 164 sqq., Heleni consilio, v. Conon. 34, ab Antenore proditum Achivis, (cf. Tzetza Posthom. 505) ut alii addunt; sed res variis modis a poetis ornata. Ita sponte et volentem sequutam esse Palladem alii memoraverunt. vid. Ovid. Fast. VI, 431. In quem sensum Tryphiodori v. 54 ex lectione Cod. Medic. (secus quam Lennep. ed. Coluth. v. 196 volebat) est constituendus. Ἦλθε δὲ καὶ Δαναοῖσιν ἑὸν βρέτας ἁγνὸν ἄγουσα Ληϊστὴ μὲν ἐοῦσα, φίλοις δ' ἐπίκουρος, Ἀθήνη, h. e. *furto quidem adducta, Achivis tamen propitia.* Distinguendus autem hic Ulyssis in urbem ingressus ab altero illo, quo, sub extrema oppugnationis tempora, mendici habitu res et consilia Troja-

norum speculatus est. v. Odyss. δ, 244 sqq. Eurip. Hecuba 239 spp. add. Rhes. 501. 710 sq. add. Tzetz. Posthom. p. 157. Quintus Cal. utrumque ingressum tantum strictim memorat et tempora confundit, X, 346, quod miror; nam Leschen in eo exponendo operam navasse discimus ex Procli argumento Iliadis parvæ: Ὀδυσσεὺς δὲ αἰκισάμενος ἑαυτὸν, κατάσκοπος εἰς Ἴλιον παραγίνεται, καὶ ἀναγνωρισθεὶς ὑφ' Ἑλένης, περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς πόλεως συντίθεται κτείνας δέ τινας τῶν Τρώων ἐπὶ τὰς ναῦς ἀφικνεῖται. καὶ μετὰ ταῦτα σὺν Διομήδει τὸ Παλλάδιον ἐκκομίζει ἐκ τῆς Ἰλίου. Helenæ Hecubam adjunxit Eurip. in Hecuba l. c. Ulyssi comitem dedit Diomedem Tzetza in Posthom. 604, loco valde turbato: cf. Jacobs ibid. p. 157. 159. Creditum tamen inter Romanos Palladium hoc Romæ in Vestæ templo servari, fatale etiam hoc urbi habitum; nec ulli viro; ne Pontifici quidem Maximo, videre illud fas fuit. Quibus de rebus multi egerunt. v. Dionys. Hal. I, 68. Satis est comparare Ovid. VI Fast 421. 431 sqq. Hinc Vestam interdum cum Palladio videas, ut in Sarda apud Maffeum Gemm. ant. P. II, n. 76. Omittimus quæ de gente Nautia, in cujus tutela Palladium habebatur, aliisque rebus disputari possint. Adhuc sub Commodo in templi Vestæ incendio servatum illud, ap. Herodian. I, 45, et ab Elagabalo loco motum, lib. V, 15, narratur. Ex altera parte non minus Athenienses Palladium Trojanum in sua arce servare videri volebant, v. Pausan. 28; item Argivi, Paus. II, 23; et notum est, omnino plures urbes Palladium sibi vindicasse: cf. *du Theil*. To. XXXIX *Hist. de l'Acad. des Inscr.* p. 238. A Diomede Æneæ redditum Palladium commenti erant seriores: ut Cedren. p. 135 C. D. et Malelas p. 212. Scilicet religionum harum tam diversarum a poetis variis modis ornatarum cum fidem adstruere vellent urbium scriptores, passim et grammatici, atque ostendere, quomodo ad Æneam rediisset Palladium a Græcis ablatum, multa commenti sunt, quibus tota hæc de Palladio quæstio ita obscurata est, ut multorum doctorum virorum, qui expedire rem volebant, otium consumserit. Nobis satis est caussas diversitatis indicasse. Occurrit autem cum Palladio Æneas, in multis numis gentis Juliæ, armata virguncula stantis habitu: eadem fere specie, qua in monumentis id quoque Palladium conspicitur, quod Diomedes cum Ulysse abstulit; cf. Apollod. Biblioth. III, 12, 3, et ipse Virgilius Æn. II, 172 *vix positum castris* simulacrum; *arsere coruscæ* Luminibus *flammæ* arrectis, — *terque ipsa* solo Emicuit parmamque *ferens* hastamque *trementem*. An vero Palladis signum hoc idem habendum sit, aut a poetis habitum fuerit, quod in templo Palladis in arce Ilii sito visebatur, et in cujus genibus peplum Trojanæ mulieres apponunt Iliad. ζ, 273. 303, Burmannus illo loco quærit; sed ut idem haberi possit, nolim cum viro doctiss. Θεῖναι Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν interpretari *ad genua*, quod jam Strabo refellit, multo minus peplo deam *induere*. Nam diversa in arce Palladis signa esse et potuere et debuere: Etiam in nostro poeta lib. II, 225 sqq., postquam v. 165 sq. ablatum jam Palladium memoratum erat, angues, qui Laocoontem

cum filiis eliserant, in templum Minervæ in arce fugiunt; *Sub pedibusque deæ clipeique sub orbe teguntur.* Et quale dicemus fuisse Palladis signum illud, quod, Cassandra ab Ajace Oilei violata, avertit vultum, (de quo v. docte agentem Bottiger de raptu Cassandræ p. 63) v. Lycophr. Cassandra v. 361. Quint. Cal. XIII, 425 sq., quod bene poeta noster ad aliam rem ornandam transtulit Æn. II, 172. Non igitur Maro sui oblitus videri debet; sed in poetarum fabulis, quæ in his, ac similibus, et famæ et historiæ vices præstant, diversa fuere in arce Palladis signa; nec modo diversis in locis, sed et eodem in loco; nam fatale τὸ διοπετὲς Ἀθηνᾶς Παλλάδιον, πολλῶν ὄντων τὸ σμικρότατον (ap. Conon. 34.) in Minervæ templo in arce diligenter custoditum Arctini versus docent: Dionys. I, 68. 69. Diversum a Penatibus Palladium illud διϊπετὲς a plerisque, et ab ipso poeta, habitum vidimus; sed ex aliorum doctrina *Pallas* cum *Junone* iis ipsis diis Penatibus erat accensenda. v. Macrob. III, 4. exemplo forte Palladis et Junonis cum Jove Romam tuentium. *Apollinem* et *Neptunum* alii apud eundem, frustra advocato versu Æn. III, 119; at *Tusci Cererem, Palem et Fortunam Penates* tradiderant. v. Serv. ad Æn. II, 325, adde eund. ad II, 119. III, 12.

Inter hæc Penates Trojanorum confundi cœpere cum *diis* Samothracum *magnis.* Nec mirum; si quidem communis utraque fuit religio; utraque vetustate memorabilis. Redit adeo disputatio ad *deos Cabiros*, de quibus, post Guthberleti libellum, et Bochartum, multa satis subtiliter quæsita sunt etiam a Frereto (*Hist. de l'Ac. des Inscr.* Tom. XXVII), sed ad opiniones magis et conjectationes, quam ad veterum historiarum fidem: ad quarum ductum melius de iis disputatum est nuper a Viro doctiss. *Ste Croix* (*Recherches sur les Mystères* p. 26.) Inter Britannos ingenia in hoc argumento exercuere *(Wise) Of the first Inhabitants of Europe* p. 38, et Vir doctiss. idem et sagaciss. *Jac. Bryant Analysis* Tom. II, p. 461. Quando quidem Gemini in Zodiaco ab Ægyptiis constituto occurrunt, ad Gattereri nostri ductum Cabiros ex Calendario Ægyptiorum illustravit *Herman. Mythol.* Vol. III. p. 160 sqq. Alienum ab h. l. et consilio esset, ad hypotheses et opiniones deerrare. Loca class. sunt Strab. X, p. 723—726. Schol. Appollonii I, 916. Dionys. Halic. I, 67—69. Varro de L. L. IV. p. 17. Macrob. III, 4. Quæ ex his, ut simpliciora, ita probabiliora habeo, hæc sunt: religiones istas et antiquitate et origine fuisse obscuras; ipsam deorum formam parum scite expressam, ut nec appareret, juveniline an senili specie essent habendi: id quod in rudis operæ simulacris evenisse mirum non est; videri itaque Phœnicum Patæcis similes fuisse, forte etiam ab illis profectos Cabiros; (cf. Herodot. III, 37) magnas successisse mutationes harum religionum: ab initio fuisse Cœlum et Terram; postea accessisse duo alios: nunc quatuor ista numina, domesticis nominibus insignita, interpretatione varia ad diversos deos Græcorum referri cœpisse: igitur in illis memorari videas Cererem et Proserpinam; Haden et Mercurium, ab aliis Bacchum et Jovem;

etiam Vulcanum in iis quæsitum, item Cybelen : nec improbabile fit, adscita fuisse hæc ipsa sacra seriore ætate; quæ fortuna fuit cum aliarum religionum, tum inprimis arcanarum ; in quas, ut nostra quoque ætate factum videmus, intulerunt quæ quisque vigilans stertensve somniabat, inprimis super rerum natura ejusque vi genetrice. Quia autem duorum simulacrorum, prisco more, tanquam fratrum junctorum, species oculis occurrebant : confusi tandem Cabiri seu Dii magni sunt cum Dioscuris; dictique adeo et hi magni Dii et Penates. Turbas alias fecit hoc, quod et ipsi sacerdotes dicti sunt Cabiri.

Ceterum Penates, ignem sacrum, et Palladium etiam jungit Lucan. IX, 990—994 docto in loco; et quæ de Palladio tradita erant, traducta aliquando sunt ad *deam Pessinuntiam :* v. Herodian. I, 35. Egit quoque, quod nunc didici, de diis Penatibus Meziriac. ad. Epp. Ovid. T. II, p. 158. Interea, hac opportunitate data, obiter adhuc monebo, ut animadvertas, quanta *religionum Trojanarum*, quippe quæ inter antiquissimas fuere, *simplicitas* fuerit. Suis sane nominibus, hoc est Græcis, numina Trojanorum effert Homerus : facile tamen ad elementorum naturæ genera et formas deos illos revoces. Colebatur in arce *Minerva* et *Apollo :* Iliad. ζ, 88. ε, 446, Quint. Smyrn. XIII, 433 sqq., *Jupiter* in Ida sacrarium habebat, alterum in acropoli : Iliad. χ, 171, 2, alia religio *Neptuni* erat. Cum his *Penates* e religione antiqua Samothracica. Commode his numinibus et sacris memorandis usus est Maro : E templo *Palladis* Palladium raptum II, 165 sq. ex Iliad. ζ, 297, et in idem pompa cum peplo ducta I, 479 sq. Aliud Palladis templum in urbe fuit : e quo Cassandram abstrahi vident Trojani II, 404. 425, nam ab hoc ad arcem pergunt Æneas et socii 437. *Apollo* Thymbræ, et Sminthei nomine Chrysæ, tum in ipsa arce, Pergamo, templa habuit : unde ejus sacerdos Panthus II, 318 *arcis Phœbique sacerdos.* add. 429. 430. Apollini cum Neptuno sacra facit Æneas III, 119 tanquam diis Patriis. Scilicet ille Trojæ tutela et præses deus : VI, 56. *Neptuni* sacerdos Laocoon sacra ex antiquo more ad litus faciens II, 201. *Cybele* e Creta repetita III, 111 proprie ad Phryges spectabat : in Ida coli solita : IX, 80 sq. X, 252 sq. *Vestam* addit Virgilius, (II, 567 ubi *Helenam limina Vestæ servantem* memorat; et II, 296. 7. ubi Hectoris Umbra visa est efferre *adytis penetralibus* Vestam et Ignem sacrum ; quæ vix aliter quam de Vestæ æde accipi possunt. nescio an de suo ; si auctoritatem habuit, ad Phrygum religionem, *Matrem deum*, spectare illa potuit; nisi probabilius fit, hanc in *Venere* latere, quam Homerus inter numina Trojanis studentia retulit, etsi alia ejus deæ religio Trojæ non occurrit. Veneris tamen templum in arce effictum video in Tabula Iliaca n. 107. At Veneris ἐν Τρωάσι signum in Museo Capitol. To. IV. p. 353 non bene ad veterem Trojam refertur; est enim Alexandriæ Troadis. *Junonis* quoque Maro fecit templum in arce II, 761, et *Cereris* sacellum ante urbem II, 714; hæc forte de suo ; nam in Homero memorata non memini.

Cum autem Romani et ipsi Jovem, Junonem et Palladem, in arce co-

lerent tanquam deos imperii præsides, voluere interdum poetæ et hos e Troja Romam traductos haberi. In conditionibus quoque pacis inter Latinos et Trojanos habetur hoc, quod sacra Trojana recipiuntur a Latinis: XII, 192 *sacra deosque dabo*, et 836 *morem ritusque sacrorum adjiciam.*

Ceterum haud vereor quemquam fore, qui me calumnietur tam fatuum et ineptum esse, ut hæc antiqua fide historiarum niti existimem; satis enim, vel me non profitente, ex narratione mea apparet, me poetarum commenta, ab antiqua aliqua fama ducta, multis modis deflexa et ornata, una tela contexere voluisse: quippe qui diligenter discernere soleam ea, quæ famæ antiquæ fundum qualemcunque, aut opinionem antiquam pro fonte, habere, et quæ diversis inde seu ingeniorum seu opinionum, tanquam aquarum divortiis, fuisse derivata, novisque aquarum venis corrivatis aucta novam naturam induisse videantur.

EXCURSUS X.

De Corœbo.

II, 341 sq. 386 sq. 424. 425. De Corœbo Mygdonis f. argumentum, pro episodio inductum a Virgilio, variis modis a veteribus fuisse tractatum videtur, donec tandem stulti et vecordis hominis personam ei induerent, ut adeo in proverbium abiret: de quo v. Ælian. V. H. XIII, 15. alia loca ap. Cerdam. Ad v. 341 Servius: *Hunc autem Corœbum stultum inducit Euphorion, quem et Virgilius sequitur, dans ei inf.* 390 *Dolus an virtus quis in hoste requirat? cum sit turpissima dolo quæsita victoria.* Prius illud notatu dignum; Euphorion enim Corœbo temerario forte in Achivos facto impetu, personam vecordis hominis primum addidisse videtur; dum scilicet argumento ab aliis tractato novitatis gratiam conciliare volebat. Etiam Pompon. Sab. *Euphorion*, inquit, *inducit eum stultum.* Sed alterum, quod in Servio *Euphorionem Virgilius sequi* traditur, grammatici commentum est; non enim vecordem et stolidum exhibuit Corœbum; nec, nisi alia fuere in Euphorione, quæ expressa forte sunt a poeta, aliunde liquet an Euphorionem ante oculos habuerit Virgilius; quod adeo sine fundo idoneo ex h. l. ponit Jac. Nic. Loensis Epiphyll. II, 3, ut non magis vera sunt, quæ de carmine *Minxade* deprompta a Virgilio esse vult. In Polygnoti tabula ap. Pausan. X, 27 Corœbus etiam erat expressus, ubi ille addit: ejus monumentum nobile in Phrygum finibus, et Mygdonas ab eo nomen habuisse; quod falsum: nam *Mygdones* antiqua Thracum stirps fuere. Venisse eum ad Cassandræ nuptias, et *occisum*, ὡς μὲν ὁ πλείων λόγος, *a Neoptolemo: Lescheus autem a Diomede interemptum carminibus prodidit* In hoc. Virgilius tertium aliquem auctorem sequutus est, nam is v. 425 a Peneleo interfectum tradit. Cum Lescheo facit Quintus Calab. XIII, 168 sq. Ad

aram interfectum exhibet etiam Tabula Iliaca n. 104. Corœbum Mygdonis filium inter vigilum duces nominat Auctor Rhesi 539. Patrem saltem *Mygdonem* Homerus suppeditaverat; nam Mygdonem et Otreum Priamus olim copias Phrygum adversus Amazones ducere viderat: Iliad. γ, 184 sqq. In Epitome Iliados v. 248 est *clara satus tellure Corœbus:* quod non satis assequor. Venerat ille e Phrygia. Alius Mygdon est Amyci frater in Heracliis et Argonauticis: v. Not. ad Apollod. p. 379. Ceterum quæ subjiciuntur, Corœbum Cassandræ amore incensum operam Priamo iu hoc bello obtulisse, eleganter ab Homerico Othryoneo Iliad. ν, 363 sqq. traducta sunt, sed multo suavius et ornatius, inprimis hoc: *Infelix qui non sponsæ responsa futuræ* Audierat.

EXCURSUS X*.

Cassandra raptata.

II, 403—406. *Ecce trahebatur passis Primameia virgo Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervæ, Ad cœlum tendens ardentia lumina frustra: Lumina; nam teneras arcebant vincula palmas.* Cum mihi propositum sit, ex Notis ea, quæ pro digressione haberi possint, etsi cum *Maronis doctrina* conjuncta, sublata in Excursus rejicere: revocabo ad h. l. ea, quæ antea in Nota ad h. v. disputaveram, rejectis aliis, post ista a me notatis, quæ nunc in Commentatione elegantissima doctissimi Boettigeri copiosius sunt disputata. Redibant autem illa partim ad ipsum mythum diversis modis narratum et tractatum; partim ad Virgilianam rationem. Et in priore quidem parte otium fecit nunc laudata modo Boettigeri docta de hoc argumento in Vase picto commentatio. Monebo tantum hæc pauca: Homerus facinus Ajacis in Cassandram commissum ignorat: quod jam Strabo observaverat XIII p. 896 C. Cassandram vatem, Priami filiam, cum ceteris captivam abductam esse, jam antiquiores narrasse videntur. Servata illa in reliqua præda, tandemque sorte ducta Agamemnoni cesserat. Apud Proclum in agumento Arctini Ἰλίου πέρσιος hoc unum narratur: Κασσάνδραν δὲ Αἴας Ὀϊλ ́ως πρὸς βίαν ἀποσπῶν συνεφέλκεται τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ξόανον· (quod Cassandra deæ supplex, ἱκετεύουσα, amplexa erat) ἐφ ᾧ παροξυνθέντες οἱ Ἕλληνες καταλεῦσαι βουλεύονται τὸν Αἴαντα· ὁ δὲ ἐπὶ τὸν τῆς Ἀθηνᾶς βωμὸν καταφεύγει καὶ διασώζεται ἐκ τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου. Apparet ex his, fabulam disertius fuisse tractatam in eo carmine. Fuit enim Ajax in judicium vocatus propter sacrilegium; hoc est judicium illud, quod in Poecile pictum erat Athenis: Pausan. I, 15 p. 37. οἱ βασιλεῖς ἠθροισμένοι, διὰ τὸ Αἴαντος ἐς Κασσάνδραν τόλμημα et Delphis in Lesche a Polygnoto pictus Ajax erat ὀμνύμενος ὑπὲρ τοῦ ἐς Κασσάνδραν τολμήματος Pausan. X, 26. Videtur adeo Ajax professus esse, falsi se criminis accusari, nec vim puellæ a se esse factam. Ulyssem accusatoris partes egisse ex c. 31. pr. colligas, uti et

alibi memorari memini, Agamemnonem fraudem Ajaci esse machinatum, ut Cassandra, cujus amore captus, erat, potiretur; Duxit inde commenta sua Philostratus in Heroic. 8. Stupri quoque ab Ajace illati memoratio vix apud eos potuit esse, qui Agamemnonem amore Cassandræ incensum in scena produxerant: ut Euripides Troad. et al. Unde et Horatii versus II, 4. 7, 8. *Arsit Atrides medio in triumpho Virgine rapta.* qui Agamemnonis amorem narrabant, vix vitiatam ab Ajace Cassandram narrare potuere. Verum redeamus ad Cassandram.

Hanc Minervæ supplicem factam, cum ab Ajace abductam primi auctores memorassent; adjecere alii et cyclici et tragici vim ab eo Cassandræ pudori factam, tandem stuprum in ipso templo in conspectu deæ factum. Utuntur veteres vocabulo, quod rem fere ambiguam facit, ἕλκεσθαι, ἑλκεῖσθαι, ἑλκυσθαι, quod et de *abstractis* in captivitatem, et *de vi corpori illata*, dici solitum, ad ipsam narrationis amplificationem ducere potuit; nam ἄγεσθαι vocabulum commune, ambiguitatem eam haud admittit; v. c. Iliad. π, 332. At Odyss. λ 579. Tityus Latonæ vim inferre voluit. Λητὼ γὰρ ἥλκησε — Πυθώδ' ἐρχομένην. quæ apud Apollod. I, 4, 1. reddita sunt: Οὗτος Λητὼ θεωρήσας, πόθῳ κατασχεθεὶς, ἐπισπᾶται Aliis locis simpliciter captivæ, abductæ, et, quia invitæ discedunt, abstractæ et raptatæ feminæ sunt. Ita Iliad. χ 62 in Priami lamentis, cum Hectorem in mœnia revocare studet υἷας τ' ὀλλυμένους ἑλκηθείσας τε θύγατρας, — ἑλκομένας τε νυοὺς ὀλοῇς ὑπὸ χερσὶν Ἀχαιῶν. Adde ἑλκηθμὸν Andromaches Iliad. ζ, 465 et de voc. cf. Valken. ad Iliad. χ, p. 51. Multo magis autem supplices vi abstractæ ab ara et asylo: ita Andromache Eurip. 566 καὶ νῦν με βωμοῦ Θέτιδος — Ἄγουσ' ἀποσπάσαντες. Etiam *capillis prehensas* ita abductas esse nihil est, quod mireris: ut *tractata comis* ap. Ovid. Met. XIII, 410.

Secundum hæc in ipsa Cassandra ambiguum plerumque fit, utrum poeta declarare voluerit, vim illatam an abstractionem captivæ; alterum hoc simplicius esse censeo. Apud Eurip. Troad. 69. 70. Minerva: Οὐκ οἶσθ' ὑβρισθεῖσάν με καὶ ναοὺς ἐμούς; Οἶδ' ἡνίκ' Αἴας εἷλκε Κασσάνδραν βίᾳ. Et apud Lycophr. 358 ipsa ait: Τέως βιαίως — ἑλκυσθήσομαι. His narratis usi sunt poetæ et artifices diversis modis pro consilio quisque suo, omnino tamen sic, ut Cassandra capillis prehensa abstrahatur ab Ajace, signo deæ apposito aut ab ea apprehenso. Captiva ea sic abducitur. Factum est tamen nescio quomodo, ut de stupro illato vel inferendo cogitent homines, etiam ubi nihil est, quod eo ducat: ut in ipsis gemmis et vasis pictis, in quibus nihil oculis objicitur quam Cassandra supplex deæ vi ab Ajace abstracta. Neque in veteribus operibus aliud quid significatum fuit; uti primo loco in Cypseli arca apud Pausan. V, 19. Πεποίηται δὲ καὶ Κασσάνδραν ἀπο τοῦ ἀγάλματος Αἴας [τῆς Ἀθηνᾶς ἕλκων· ἐπ' αὐτῷ δὲ καὶ ἐπίγραμμά ἐστιν· Αἴας Κασσάνδραν ἀπ' Ἀθηναίας Λοχρὸς ἕλκει.

Jam poetæ nostri verba per se spectata non magis aliquid de vi pudori illata innuunt; Cassandra vi e templo Minervæ abstrahitur, manibus vinctis, tanquam captiva. Si quis hæc ad poetæ pudorem

trahere, et *lumina ardentia* ira et *crines passos* eo referre velit, ut stuprum jam passa esse arguatur, videndum est, ne argute magis hoc fiat, quam vere.

EXCURSUS XI.

De Priami nece.

II, 506 *Forsitan et Priami fuerint quæ fata requiras.* Etiam super Priami cæde narrationis fuit diversitas. Adeat, qui singula cognoscere cupit, Servium, Pompon. Sab., Quintum XIII, 220—241 sqq. Abstractum ab ara ad fores regias a Neoptolemo cæsum Lesches narraverat: ut est apud Pausan. V, 27, p. 865. Virgilius vulgarem rationem, quæ tamen cum altera conciliari potest, sequitur, cujus fundum fuisse Ἰλίου πέρσιν Arctini nunc ex Proclo comperio, eximie tamen omnia ornavit. Sed ab Euripide Troad. 479. 481 seqq. mutuatus est ea, quæ de *Hecuba* 515—525 egregie ad miserationem ficta sunt, simul tamen Homeri ductu Iliad. ω, 200 sqq. (non ex Iliad. π, 108 sqq.[1]), ubi Priamus ad Achæorum castra iter suscepturus, stat ἐν μέσῳ ἕρκει libans et preces faciens ad Jovem. *Politæ* cædem memoraverant et alii, ut e Quinto Cal. XIII, 214 intelligitur, et forte primo loco Stesichorus in Ἰλίου πέρσει, ut ex Tabula Iliaca conjicias, quæ totum hoc factum eodem modo, ut Virgilius, exhibet n. 105. 106. Nam *Lesches* de Priamo aliter tradiderat, ut jam ex Paus. X, 27 notavimus. Quæ vero ad miserationem poeta comparata interposuit, non alibi invenio; etsi orationem Priami ad Pyrrhum habitam recitat Quint. Cal. XIII, 225 sqq. Tryphiodorus affectum infert non male v. 624 sqq. Porro Priamus *ad aram Jovis Hercei* (Ἑρκείου) cæditur, communi poetarum et grammaticorum narratione. Sed in hac difficultas occurrit. Veteres enim Græci eam *in aula* sub dio positam memorant. Athen. IV, p. 189 E Ὅμηρος δὲ τὴν αὐλὴν ἀεὶ τάττει ἐπὶ τῶν ὑπαίθρων τόπων. Ἔνθα ἦν ὁ τοῦ Ἑρκείου Ζηνὸς βωμός. (scilicet apud Homerum qui ædes intrat, primum ἕρκος, in hoc αὐλὴν subit, tum πρόδομον, tandem ad θάλαμον procedit). Vide Eurip. Troad. 482. 483. Pausan. IV, 17, p. 321. X, 25. p. 865, adde II, 24 (ubi narrat, Jovis hujus Hercei signum trinis oculis fuisse, transportatum Argos a Sthenelo; is enim illud in prædæ parte acceperat: lib. VIII, 46, p. 694). Quintum Cal. XIII, 222, ubi not. Tryphiod. 622, Tzetz. Posthom. 733 ubi cf. Not. Nec aliter Διὸς βωμὸς Ἑρκείου in Ulyssis domo: erat in aula: Odyss. χ, 335. 376. 379. Sed primo loco nominare licet Arctinum l. l., e quo Proclus: καὶ Νεοπτόλεμος μὲν ἀποκτείνει Πρίαμον ἐπὶ τὸν τοῦ Διὸς τοῦ Ἑρκείου βωμὸν καταφυγόντα. Virgilius ex parte hos auctores ante oculos habuit, ex atrio tamen in *impluvium* rem traduxit, et pro Jovis ara *Penates* memorat: *Ædibus in mediis, nudoque sub ætheris axe Ingens ara fuit, juxtaque veterrima laurus Incumbens aræ, atque umbra*

complexa Penates. Per *medias ædes*, si ad nostrarum ædium morem referas, videri potest, intimas ædium partes sub dio patentes declarare, quas sub voce *Hof* intelligimus, et per *impluvium* reddimus; verum in Romanorum ædibus impluvium cum cavo ædium, quod Varro de LL IV, disertius, quam Vitruvius, docet, erat in ipso atrio; in interioribus ædium peristylium, mediaque ejus area interdum arboribus consita. Potuit poeta hoc peristylium ante oculos habere, quoniam laurum memorat; in eoque, tanquam domus penetrali, penatibus aram collocare. Forte dicas illum aut (quo Servius ducit) Jovem per Penates esse interpretatum (etsi plura simulacra, non unum Jovis signum, videtur agnoscere v. 517. cf. Ovid. Met. XIII, 412. 413), aut Penates pro ipsa domo dixisse, quam inumbrabat laurus; ut Cerda acceperat. Sed hæc dura sunt; et manendum est in hoc: Virgilium Romanum morem esse sequutum, posthabito more Græcorum: quem Tragici servant; ut Sophocles Elect. 1391 (Br. 1374.) χωρεῖν ἔσω, πατρῷα προσκύσανθ' ἕδη θεῶν, ὅσοιπερ πρόπυλα ναίουσιν τάδε. Ceterum si alii, ut Quintus Cal. VI, 147. XIII, 436, aram Jovis Hercei in arce ponunt, recte utique hoc faciunt; nam regia Priami erat in arce.

EXCURSUS XII.

De Helena recepta.

II, 567 sqq. Helenæ recuperationem varie a veteribus poetis fuisse expositam, vel ex lib. VI, 525, ubi illa et urbem et maritum Deiphobum Achivis prodit, et ex imitatoribus, quos habemus, apparet: v. Quint. Cal. XIII, 354 sqq. 385 sqq. (ubi, quæ hic de Æneа memorantur, Menelao tributa videbis: impetum occidendi Helenam et Veneris interventum. Etiam in arca Cypseli Menelaus Helenæ ensem intentans ap. Pausan. p. 422. et in Vase picto Menelaus Helenam fugientem persequitur, ense tamen manu jam excidente, ut victum amore animum declarari putes,) XIV, 39 sqq. Tryphiod. 602—621. Multo magis variarunt narrationem Tragici pro consilio suo, et modo crimen et culpam perfidiæ in eam cumularunt, modo extenuarunt. In Arctini Excidio Ilii ita traditum erat: Μενέλαος δὲ ἀνευρὼν Ἑλένην, ἐπὶ τὰς ναῦς κατάγει, Δηίφοβον φονεύσας. Euripidem plane hic deserit Virgilius, si nobilissimum Troadum locum compares 860—1058. Mox *limina Vestæ servantem* dixit Helenam. Ad templum Vestæ referunt, ad quod illa (quippe domo incensa v. 310. (confugerat; quod sane esse debuit in Pergamo, acropoli, ut templa alia: de quibus sub f. Excurs. IX dictum est. Vestam autem Æneas abduxit, cum Ilio excederet: II, 296. 297. v. Excurs. eund. Erat Helena in thalamo Deiphobi, unius ex Priami filiis; adeoque, ut reliqui stirpis regiæ, in ipsa regia, cf. sup. 503. Iliad. ζ, 242 sqq. Pugna gravis facta est ad eam domum, Menelao et Ulysse irrumpen-

tibus: Odyss. ϑ, 517. Æn. VI, 525 sqq. Paride autem a Philoctete occiso, Deiphobus Helenam abduxerat: v. Eurip. Troad. 952 sq. cf. Conon. Narr. 34 et sup. not. ad v. 310. nunc etiam Jacobs ad Tzetz. Posthom. 601. 729. Nec minus luxuriarunt Tragicorum ingenia in reducenda Helena: cum Homerus simpliciter eam cum Menelao domum rediisse narrasset. Alia esse debuere commenta lyricorum, ut Pindari, Stesichori (cujus fuit κατηγορία Ἑλένης et παλινῳδία· de qua v. Pausan. III, 19) Ibyci, Simonidis. cf. Eustath. ad Iliad. γ, 417. Singulare est, quod cum Antenoridis Helena Cyrenen pervenisse narratur: Pindar. Pyth. 5, 110. Verum Antenoridæ erant in comitatu Menelai, cum quo illa inter ceteros errores, per quos maritus jactatus fuit, etiam Lybiam adiit. Exposuerat hæc Lysimachus ἐν Νόστοις. cf. Schol. ad Lycophr. 874.

EXCURSUS XIII.

Anchises humeris Æneæ asportatus.

II, 721—723 *Hæc fatus — Succedoque oneri.* Plurium veterum monumentorum notum argumentum, inprimis gemmarum et numorum, v. Fabrett. ad Tab. Iliac. p. 373. 374, in qua n. 109 hæc etiam Æneæ fuga occurrit, et quidem Mercurio duce; (de quo v. Disquis. II, s. VII.) et Saxius ad Virgilium Justic. T. IV, pag. 41. Præiverat haud dubie inter Cyclicos Lesches in extremis libris, qui sub Arctini nomine memorati sunt Proclo: ubi tamen maturius urbem relinquit Æneas; serius apud nostrum, et in Quint. Smyrn. XIII, 300 sqq. add. Tzetza Posthomer. 737. Disertissime exponit Æneæ discessum ex urbe Dionys. Hal. I, 46. 47. et quidem ex Hellanico, ut ipse testatur c. 48. Subjicit deinde diversa a Sophocle in Laocoonte, et a Menecrate. Ut autem humeris asportandus esset Anchises, non tam decrepita senectus, quam debilitatio ex fulminis afflatu effecerat. v. Exc. XVII. Observare licet etiam in gemmis nonnullis τὸ βύσσινον φάρος in Anchisæ tergo fluctuans, quod Sophocles in *Laocoonte* notaverat ap. Dionys. Halic. I, 48. de quo v. Disquis. II, s. V. et inf. Exc. XVII.

EXCURSUS XIV.

De Creusa.

II, 735 *Creusa* in Polygnoti tabula apud Delphos inter captivas erat relata. v. Paus. X, 26, ubi addit, secundum alios eam tanquam Æneæ uxorem per deorum Matrem ac Venerem a servitute fuisse liberatam.

Atque hoc sequitur Virgilius: hactenus ut Cybelen memoret; v. 788. At Lescheus eodem Pausania teste et Cypria carmina Eurydicen Æneæ uxorem ediderant. Videntur tamen iidem eam Æneæ fugæ comitem addidisse; namque in Tabula Iliaca n. 109, quæ ex Lescheo magnam partem expressa est, uxor Æneam sequitur. *Creusa* Sophoclis fuit fabula, sed, an ad hanc nostram trahenda, ignoratur. Creusæ nostræ et Apollinis filium Anium, nepotem Andrum, tradebant scriptores, qui de Andriorum originibus scripserant. v. Conon. Narrat. XLI. cf. Excurs. I ad lib. III. Mox, ubi Æneas *portis* se appropinquasse narrat, *Porta* intelligenda est ab hoste aversa, versus Idam et partes australes, unde tamen non minus litus peti poterat. Quintus Cal. X, 338 sqq. ex antiquioribus poetis cyclicis, ut arbitror, quatuor portas Trojæ memorat: Scæas, Idæas, tertiam, quæ versus campi planitiem, et quartam, quæ ad Simoentem ducebat. Scææ versus occidentem spectabant, eædem etiam Dardaniæ dictæ; etsi has alii versus orientem sitas esse volebant, vide Eustath. p. 608. 609. 1274, 1, et Hesychium in Δαρδάνιαι. Adde Daret. Excid. Tr. c. 4. Hæc per se levia ac vana *in Trojæ topographia* ad poetarum loca nonnulla declaranda utilitatem habent. v. de ea Commentat. in Tom. VI *Commentatt. Soc. R. Gott.* et quæ posthæc in libello de Troade sunt disputata.

EXCURSUS XV.

Prædictio aditus Hesperiæ obscura.

II, 781. 782 *Ad terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva inter opima virum leni fluit agmine Thybris: Illic res lætæ regnumque et regia conjux Parta tibi.* In his versibus gravis censura poetæ occurrit. Audierat scilicet Æneas jam tum ex Creusa, quam in terram fata eum essent ductura: norat Hesperiam et Tiberim; ipse Tiberim in discessu ab Andromache facto memorat lib. III, 500 sq. Latium sociis ostendit laborum finem I, 205 *Tendimus in Latium* etc. et Apollinis Grynei oraculum, quod lib. IV, 345. 346 de sedibus in Italia fato destinatis haud dubie jam ante discessum e Troja acceperat. Atqui in sequente libro Æneam in Thracia, mox in Creta considere videbimus, Hesperiæ et Tiberis plane immemorem, neque oraculum Apollinis in Delo acceptum, nec Penatium monitum in hunc sensum interpretantem, quod tamen facere necesse erat ei, qui hæc ex conjuge sua audierat. Quomodo porro classem parare poterant III, 7 *Incerti quo fata trahant, ubi sistere detur?* et 87. *Quem sequimur? quove ire jubes? ubi ponere sedes?* In Servianis jam olim fuisse videtur, qui hæc deprehenderet, *Cur ergo*, inquit, *Æneas horum non meminit et considit in Thracia et aliis locis?* Et ad III, 181 etiam alios hic hæsisse intellexi e Burm. nota. Potest tamen aliquid, nec sine colore, responderi: quod *Hesperia* sive

Italia terra tum erat ignota, obscuri nominis et ignoti situs, multo magis Tiberis; unde de eo non male inf. lib. V, 83 *Ausonium, quicunque est, quærere Thybrim*; quodque Creusæ monitum, ut solent res obscuræ aut minus probabiles, parum alte in Æneæ animum descenderat; non magis ac Cassandræ vaticinium lib. III, 183 sqq. Unde et Anchises ibi adjungit v. 186. 187 *Sed quis ad Hesperiæ venturos litora Teucros crederet!* Bona est in hanc fere sententiam nota Holdsworthi p. 236. cf. p. 232.

EXCURSUS XVI.

Luciferi ortus ab Ida.

II, 801 *Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Idæ Ducebatque diem.* Noto poetarum more sidera montibus oriuntur vel occidunt; v. c. Apollon. I, 1273, quem autem alium quam Idam montem memorare h. l. poterat poeta? Ita Eurip. Troad. 1068. Idam τέρμονα πρωτοβόλον ἁλίῳ eadem ratione memorat. Grammatici tamen alteram illam formam, *tibi deserit Hesperus OEtam* VIII Ecl. 30. comparantes super Ida argutantur. Pompon. Sab. ad h. l. *Describit diem, cum sol in ariete est, tum videtur oriri e cacumine montis Idæ. Ergo et mense Martio direpta fuerit Troja.* De hoc quidem, quod ultimo loco positum, aliter tradiderant veteres, v. Excursum ad lib. III princ. Quod ad prius illud attinet, an verum sit id, quod satis subtiliter enarrat Grammaticus, nescio. At illud satis constat, poetam non de Sole, sed de Veneris stella loqui. Aliud circa solis ortum phænomenon memoratur ex monte Ida, sed non nisi circa Caniculæ ortum, apud Diodor. XVII, 7. et Lucret. V, 662 sqq. vide Voss. ad Melam lib. I, c. 18. *Luciferum* autem, seu Veneris stellam, etiam cum respectu fabulæ memorasse videtur a Servio et Varrone laudatæ. Stellam enim illam ab Ænea, donec ad Laurentem agrum venisset, semper fuisse visam, narratum est. cf. Disquis. II s. VII. Est aliqua poetarum ars etiam in his, cui tamen indulgere admodum nolim.

EXCURSUS XVII.

De Æneæ discessu ex urbe; ejusque patre et stirpe.

II sub fin. Copiose et ornate poetam fata et facta Æneæ in ipso Trojæ excidio exponere vidimus. Ut tamen appareat, partim hæc minime poetam temere et ad libidinem finxisse, partim quo ille judicio inter plures narrationes eam, quæ sibi utilissima erat, amplexus sit,

ea breviter, quæ ab aliis his de rebus narrata sunt, subjicere non pigebit.

Quod igitur urbe ab hostibus ex insidiis capta Æneas ad arcem accurrit, multaque strenue facit, noli poetæ commentum existimare. Fuit utique ea de Æneæ virtute fama, et, quam multa ad arcem Pergamum defendendam fortiter ac sapienter egerit Æneas, quomodo, salute desperata, partem civium fortunarumque salvam per portam aversam in Idæ tuta eduxerit, pactioneque cum Achivis facta discesserit, ex Hellanico, antiquissimo scriptore, diserte narrat Dionys. I, 46. 47 (pag. 36), quod jam dictum est Exc. XIII. In Arctini Excidio Ilii Æneas jam post Laocoontis necem in montem Idam secesserat. In Quinto lib. XIII, 333 sq. abit ille illæsus Calchantis vatis monitu, postquam fortiter pugnaverat a v. 300.

Virgilius quidem Æneam quasi in urbe Troja domicilium habentem inducit, Anchisæque domum in parte urbis ab arce remota memorat II, 299 sqq. At Homerus Æneam ab urbe Dardano adduxit v. Iliad. B, 819 sqq., quam cum regione Dardania ille regebat v. Strabo XIII, p. 596 D. Sita illa ad ipsas Idæ radices, unde Anchisæ habitatio in ipso Ida ab auctore Hymni in Venerem ponitur, v. 68. 75. cf. Quint. Cal. VIII, 97. 98. Trojanos ex Dardano et Ophrynio Æneæ paruisse, ex Hellanico tradit Dionys. Hal. I, 46, 47. Ex iisdem locis aliisque urbibus Trojanis, etiam ex Bebrycia (cf. ibid. c. 54), confluxisse ad eum, cum in Idam se recepisset, magnam multitudinem hominum, idem Hellanicus ibid. memoriæ prodiderat; unde Virgil. II, 796 *Atque hic ingentem comitum adfluxisse novorum* etc., et illustris ex Sophoclis Laocoonte locus ibid. c. 48 *Adest Æneas* — Κυκλεῖ δὲ πᾶσαν οἰκετῶν παμπληθίαν, Συνοπάζεται δὲ πλῆθος, οὐχ ὅσον δοκεῖς, Οἳ τῆσδ' ἐρῶσι τῆς Φρυγῶν ἀποικίας.

Æneam cum Achivis pactione facta salvum discessisse, miro consensu inter veteres traditur, etsi id, diversissimis modis, modo ad prudentiæ laudem modo ad perfidiam ducis trahitur. Ad utramque rationem sive firmandam sive ornandam caussasque consilii reddendas, scilicet ut in loco, qui a multis erat tractatus, multa ac varia a veteribus erant commemorata, locis etiam Homeri in eas partes tractis, de quibus copiose disputare nihil attinet. Occurrunt illa apud Dionys. Halic. Strab. Dictyem, Auct. de Orig. Gr. Rom. et Servium aliosque passim; sed prima iniquæ hujus famæ semina sparsisse videtur Homerus Iliad. υ, 180 sq., unde suspicari licet, Æneam de regno Trojano occupando clandestina consilia iniisse: quos versus quod olim Grammatici tollere voluerunt, ad hanc ipsam controversiam pertinet: et Iliad. ν, 459 sqq. de occultis odiis inter Æneam et Priamum. cf. dicta in Disquis. II s. III. Poetæ necessario fuit melior de Æneæ fide fama sequenda, in qua et alios habuit consentientes, inque iis Hellanicum Lesbium ap. Dionys. l. c. I. 47. Fuere enim adeo, qui caussam Æneæ operose defenderent, aut eum excidii tempore ab urbe abfuisse comminiscerentur ut scilicet tanto facilius a crimine liberarent.

Ad poeticum tamen ornatum animique affectum dulcissimum comparatum est inprimis illud, quod per medias flammas Æneas patrem humeris susceptum cum diis patriis urbe capta effert. Itaque in eam rem certatim poetæ involarunt, eamque mirifica varietate exornarunt. Sed loca ad observandum æque atque ad intelligendum obvia sunt. Ex antiquioribus Sophoclis locum ex Laocoonte jam supra vidimus: adde Lycophr. 1264 sqq.

In Disquisitione modo dicta *de inventionis laude rerum in Æneide tractatarum* s. III. famam aliquam acceptam de regno *ab Ænea* in Troade condito viguisse vidimus: pro Troade alii regnum Æneæ in Epiro, in Phthiotide Thessaliæ, alii in Italia constituerunt. Traductus honos est ab aliis *in progeniem Æneæ*: nam *Ascanium* cum Scamandrio Hectoris f. Scepsin tenuisse, et utramque familiam diu apud se regnasse Scepsii contendebant, ut ex Strabone XIII, p. 607 (904) discimus. Demetrius Scepsius Æneæ etiam regiam in ea urbe fuisse tradiderat. At eandem gloriam ad se trahebant Phryges, qui agrum Dascyliticum, in quo lacus Ascanius est, incolêbant; aiebant enim illi Ascanium arcessitum apud se regnasse, eumque paullo post Scamandrium et ceteros Hectoridas, qui a Neoptolemo e Græcia dimissi ad ipsum confugerant, in patriam sedem Trojanumque regnum reduxisse; ita ex Hellanico Dionysius I, 47, unde petiisse putandus Pompon. Sab. ac Æn. III, 17. Non admodum diverse narrata hæc videas ap. Conon. narrat. 46, qui Æneam ait capta Troja secessisse in Idam; cum vero Scamandrius et Oxynius Priami filii e Lydia, quo emissi fuerant, rediissent et omnia circa Ilium loca sibi vindicarent, Veneris jussu eum discessisse. Ut tamen idem Conon nar. XLI narrat, Ascanius in monte Ida regnum retinuisse videtur: quod et ipsum ad Scepsin, quippe in Idæ ὑπωρείαις sitam, spectare potest. Contra secundum eos, quos Dictys lib. V extr. sequitur, regnum Trojanum, ex pacto Antenori ab Achivis concessum, mox fuit ab Ænea tentatum, sed frustra. Tandem secundum Servium ad Æn. IX, 264: « Quidam ab Abante, qui Troica scripsit, relatum ferunt, post discessum a Troja Græcorum, Astyanacti ibi datum regnum; hunc ab Antenore expulsum, sociatis sibi finitimis civitatibus, inter quas et Arisba fuit; Æneam hoc ægre tulisse, et pro Astyanacte arma cepisse, ac, prospere gesta re, Astyanacti restituisse regnum. »

Quam diversas poetarum olim sectas fuisse, quam diversos ejusdem argumenti tractandi modos, existimes, si audias, in Iliade parva Æneam captum cum Andromache a Neoptolemo Phthiam abductum fuisse! Versus ipsos Tzetza ad Lycophr. 1263 affert: etsi hoc idem non de Ænea sed de Scamandrio aliisque Hectoridis traditum a nonnullis Dionys. I, 47 memorat. Habet tamen et Dictys V, 16, quem adeo et hoc a Lesche petiisse, ex hoc ipso constare videtur. At vero in Schol. Iliad. ν, 459 nullo apposito auctore narratum: Æneade urbe condita (*Ænia in Pallene*) filium patri superstitem in patriam rediisse, inde assumptis colonis in Italiam discessisse (v. locum inf. Excurs. I ad lib. III, ubi de Æneæ accessu ad Pallenen).

De *Anchise* post Hymnum Homericum in Venerem et fidem aliquam historiæ obscuram non minus varia a variis, qui hæc tractaverant, seu conjectando, seu argumentum ornando fuerunt inventa. De ejus morte Excurs. XVII ad lib. III, 710 videbimus. Debilitatum se igni cœlesti ipse profitetur lib. II, 647—649 *Jam pridem invisus divis, et inutilis, annos Demoror: ex quo me divom pater atque hominum rex Fulminis adflavit ventis, et contigit igni.* In Homerico Hymno in Ven. 287—289 tantum hoc minatur Venus; sin edixeris meos amplexus et palam extuleris: Ζεύς σε χολωσάμενος βαλέει ψολόεντι κεραυνῷ; sc. non ut ictus intereat, verum ut afflatu debilitetur. Qui primus hoc disertius exposuerit (cyclicus an tragicus, e quo forte rem narrat Hygin. f. 94), non reperio: sed quisquis ille fuit antiquior poeta, vocabulo utique πηρωθῆναι usus erat: quod alii ad cæcitatem retulere, cum proprie quamcunque corporis seu truncationem seu debilitationem innuat. Similis amphilogia fuit in Thamyri. v. Schol. ad Iliad. β, 599. Adde de Phineo Apollod. I, 9, 21, et πηρός, πήρωσις tandem absolute pro excæcatione ibid. III, 6, 7. Ulcus ex fulminis ictu purulentum mansisse in Anchise corpore Sophoclis versus ex Laocoonte supra Disquis. II s. V. laudati, ut quidem a Plutarcho adscripti sunt, arguunt. Versus ap. Dionys. I, 48 sic leguntur: Æneas ad portam est, ut discedat,

— ἐπ' ὤμων πατέρ' ἔχων κεραυνίου
Νώτου καταστάζοντα βύσσινον φάρος.

est adeo νῶτον κεραύνιον *dorsum fulmine percussum*, de hoc nemo dubitat; sed docendum erat grammatice, quo sensu reliqua dicta sint; nam ut Anchises dicatur καταστάζων τὸ βύσσινον φάρος, (κατὰ) τοῦ νώτου, *demittens, defluentem habens vestem, de tergo*, jejunum est; saltem dicendum est, καταστάζειν esse, *humectare sanie vestem tergo injectam*. Ad alia Plutarchi locus ducit de virt. et malit. p. 100 D, ubi animi hilaritas diffundere se dicitur per omnem animi corporisque habitum: ὡς γὰρ χρώματα τρίβωνας εὐώδεις καὶ ῥάκια ποιεῖ, τοῦ δὲ Ἀγχίσου τὸ ῥάκος ἰχῶρα πονηρὸν ἐξεδίδου,

μοτοῦ καταστάζοντα βύσσινον φάρος,

οὕτως μετ' ἀρετῆς καὶ δίαιτα πᾶσα καὶ βίος ἄλυπός ἐστι καὶ ἐπιτερπής. At μοτος vel μοτον, est *linteum concerptum in vulnus indi solitum* (Hesych. μότα, πληροῦντα τὴν κοίλην τῶν τραυμάτων ῥάκη. nostrum *Charpie*); requiritur vero ad τὸ καταστάζειν voc. ἰχὼρ, αἷμα, φόνος, aut βρότος, quod proxime ad μοτοῦ et νώτου accedit. Ita Anchises καταστάζει τὸ φάρος βρότου, *perfundit sanie vestem;* pro vulgari: στάζει βρότον κατὰ τοῦ φάρους. ut στάζειν dicatur transitive, quemadmodum apud Sophoclem Philoct. βρότος κεραύνιος, cruor ex vulnere fulminis ictu illato, κεραυνόβλητος vel κεραυνοβλής. v. 844 Ἱδρὼς γέ τοί νιν πᾶν καταστάζει δέμας. Interpres Plutarchi et Meziriac. ad Ovid. Heroid. T. II, pag. 144 μοτοῦ cum φάρος jungunt: parum commode; hic etiam in Plutarcho Ἀγχίσου τὸ ῥάκος minus bene

in ἕλκος mutat: nam *opponuntur vestimenta, quæ aromata exhalant*, et Anchisæ *vestimentum tetrum odorem exhalans*. Verum satis de hoc loco, cujus illustrationem a doctissimis editoribus Sophoclis et Plutarchi aliquando expectamus. Nunc potissimum illud tenendum, cum Anchisæ personam omnino poeta egregie tueatur, quippe cui semper det partes jubentis, præcipientis, monentis, quod ad parentum ac senum temporibus heroicis auctoritatem ac sanctitatem præclare est comparatum, inprimis tamen ei divinandi et cum auguria, omina ac somnia, tum oracula interpretandi facultatem tribui a Virgilio, ut lib. II, 687 sqq. III, 9, 538. VII, 122 sq., quod Ennii non modo et Nævii auctoritate facit sed Græcorum fere scriptorum consensu. Ennii versus erat: *Atque Anchises doctu', Venus quem polcra dearum Fari donavit, divinum pectus habere:* Fragm. p. 11, ubi Columna locum Nævii apposuit. Uterque habetur in Probo ad Ecl. VI, et in Pomponio ad h. l. Etiam Sophocles in Laocoonte Æneam induxerat in Idam secedentem Anchisæ patris jussu, qui partim acceptorum a Venere mandatorum memor (ex quibus Virgilius mandata Veneris Æneæ data adumbrasse videtur II, 619 sqq.) partim prodigium quod modo in Laocoonte ejusque filiis acciderat, interpretatus, urbis iuteritum prævidebat apud Dionysium I, 48. Veneris jussu Æneam fugisse, etiam apud Cononem invenias Narrat. XLVI, quæ et monuerat urbem eo loco condendam, ubi bovem sibi admugire deprehensurus esset; et a Venere servatum Æneam cum Anchise, narrat Tryphiod. 642 cum Quinto XIII, 326. At Mercurio duce discedit Æneas in tabula Iliaca; et in Inscript. Regillæ Herodis v. 23 loco notato Disquisit. II, s. VII.

De *Creusa* Excursu XIV egimus. Sed, quam varie Æneidis argumentum a poetis tractatum fuerit, etiam ex conjuge Æneæ data apparet. *Codonem* et *Anthemonem* ipsi in matrimonio habitas ex iisque duas filias susceptas in Arcadia relictas vel elocatas ex Agathyllo Arcade videas apud Dionys. Halic. I, 49; at Anii filiam, *Launam* Æneæ desponsam, videbimus Excurs. I ad lib tert. Hinc etiam in liberis adsignandis magna diversitas; cf. Dionys. Hal. I, 72.

Quod tandem ad *Ascanium* attinet, Homero ipsi nunquam memoratum, eum quidem in Troade relictum novum constituisse regnum, paullo ante a nonnullis proditum vidimus. Communior tamen opinio, secundum Dionysium Halicarnass. quoque et Strab. XIII, p. 608 A, fuit hæc, eum cum patre in Italiam venisse. Ascanii nomen in fuga demum ipsi inditum, cum prius esset *Euryleon*, apud Dionys. I, 65 reperias, adde Orig. G. Rom. 14, quod et ipsum antiquo poetæ deberi videtur. *Alios duo parvulos filios abductos ab Ænea tradere, alios unum, cui Iulo cognomen, post etiam Ascanio, fuerit, secum extulisse*, Q. Lutatius scriptum reliquerat, v. Orig. G. Rom. c. 9, et sic ex Hellanico narrat Dionys. I, 47 relicto Ascanio Æneam reliquos liberos cum patre et diis Patriis secum avexisse. Ascanium tamen, etsi relictum in Troade, mox, cum pater in Macedonia obiisset, eo accessisse novosque colonos

inde secum in Italiam abduxisse, tradiderat alius vetus auctor, quem Schol. Iliad. ν, 459 exscripsit, loco jam supra memorato. Multo major circa Ascanium diversitas post adventum in Italiam; sed de his nunc non agimus. vid. Excurs. III ad lib. XII.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Eversa Troja, Æneas collectis suorum reliquiis, quæ cædi flammisque supererant, parataque apud Antandrum viginti navium classe, primum in Thraciam defertur: ubi, cum futuræ urbis fundamenta poneret, territus Polydori a Polymnestore cæsi prodigiis, Delum petit 1—77. Consultoque ibi Apollinis oraculo, cum antiquam gentis suæ matrem, hoc est, primam originis suæ terram repetendam didicisset, falsa Anchisæ patris interpretatione adductus, Cretam contendit —120. Verum cum ibi quoque, positis jam mœnibus, gravissima peste exagitaretur, in somnis monitus a diis Penatibus, relicta Creta, Italiam petit —192. Ibi subito oborta tempestate, primum ad Strophades insulas appulsus, ab Harpyiis infestatur —269. Mox Actium delatus, in honorem Apollinis ludos celebrat—290. Inde, Corcyram prætervectus, Epirum tenet: quæ id temporis Heleno Priami filio parebat, cui post Pyrrhi cædem Andromache in conjugium cesserat. Helenus Æneam hospitio excipit, omnique humanitatis genere complectitur, imminentiumque terra marique periculorum certiorem facit —505. Æneas, relicta Epiro, Tarentum primamque Italiæ oram prætervectus, ad eam Siciliæ partem, quæ Ætnæ monti adjacet, appellitur. Ibi Achemenidem, ab Ulysse in Cyclopis antro desertum, supplicem recipit, edoctusque ab eo de Cyclopum feritate, inde ancoras solvit —681: memorque præceptorum Heleni, vitatis Charybdis et Scyllæ periculis, Siciliæ litora longo circuitu circumvectus, tandem Drepanum advehitur, ubi Anchises, tum senio tum longæ navigationis jactatione fatigatus, fatis concedit —713. Inde Italiam petiturus, immissa ab Æolo subita tempestate in Africam ejicitur: quam partem libro primo exsequutus erat poeta.

POSTQUAM res Asiæ Priamique evertere gentem
Immeritam visum Superis, ceciditque superbum
Ilium, et omnis humo fumat Neptunia Troja:
Diversa exsilia et desertas quærere terras
Auguriis agimur divom, classemque sub ipsa 5
Antandro et Phrygiæ molimur montibus Idæ;

1. *Priamique vertere* Medic., sed a m. pr. — 2. *Immeritum* Rottend. tert. *visum est* multi ap. Pier. Heins. — 3. *Ilion* sex ap. Burm. *fumat* male Probus acceperat pro *fumavit*. Recte post *cecidit* mutatur tempus, *fumat;* quod non uno temporis momento absolvitur. — 4. *et diversas q. terras* aliquot veteres Pieriani, et Menag. Voss. pr. Hamburg. alter pro var. lect. Parrhas. Dorvill. Brunck. Hæret Burmannus. Suavior, puto, esset illa lectio; sed ad fidem criticam probabilior est altera lectio *desertas*, cum codd. auctoritate, inter quos Fragm. Vatic., tum quod ea vix nasci potuit ex altera, in quam facile aliquis incidere poterat. Quod autem τῷ *desertas terras* putant repugnare *arva opima* II, 781, et similia; id leve est: possunt enim agri esse deserti et cultoribus vacui, et tamen fertiles haberi, inprimis si cultus accesserit; et terra, in quam novi coloni sunt immigraturi bene deserta et non satis frequentata hominibus dicitur. Sed id plane h. l. non quærendum. Poeta enim hoc unum agit, ut miserationem moveat. Præclare autem post *Ilium superbum: desertæ terræ;* in quibus ipsis sedes novæ erant condendæ. — 5. *classimque* Sprot. *classesque* pr. Rottend. pro var. lect. — 6. *et* abest non-

Rerum varietate et doctrinæ copia hic liber ceteris facile præstat, totus ille ad Odysseæ exemplum conscriptus. cf. inprimis Cluver. Sicil. ant. p. 452 sqq. Quod tamen minus vulgo lectores suavitate sua detinet, non tam id facit, quod Segraisius judicabat, quod liber secundus gravissimi argumenti, nam de Trojæ excidio agit, antecedit, et Didonis amores suavissima narratione sequuntur; sed potius hoc, quod multarum rerum, inprimis quæ ad mythos veteres et geographiam antiquam spectant, notitiam habere debet is, qui omnia, quæ poeta leviter tantum attigit et perstrinxit, intelligere velit.

1—3. Splendidum exordium, pro: Postquam Troja in hunc modum fuerat eversa. *res Asiæ*, regnum Asiæ v. sup. ad II, 556.

4—8. *Diversa exsilia*, *desertæ terræ*, ad miserationem satis graviter, pro terris novis ac *diversis*, longinquis, inhabitandis. *Auguriis divum* sup. II, 691 sq., nisi addere malis prodigium flammæ v. 682 et Creusæ monitum v. 780. In *Antandro* argutantur Grammatici, et Cerda in adjecto *ipsa*. Simpliciter ex Strab. XIII, p. 606 D. tenendum, versus meridiem ab Ilio, ad sinum Adramyttenum, fuisse, saltem serioribus temporibus, urbem Antandrum, navale, ad Idæi montis radices. Nihil igitur mirum,

Incerti quo fata ferant, ubi sistere detur;
Contrahimusque viros. Vix prima inceperat æstas;
Et pater Anchises dare fatis vela jubebat:
Litora quum patriæ lacrimans portusque relinquo 10
Et campos, ubi Troja fuit. Feror exsul in altum
Cum sociis, natoque, Penatibus et magnis dis.

nullis ap. Heins. et Pier. — 7. *ferent* duo Heins. — 8. *Ut prima* Hamb. pr. *inceperit* Medic. a pr. m. — 9. *At p.* duo Burm. *Et* pro *cum* in Montalb. ex interpr. *Ut p.* conj. Heins., sed *et* exquisite apud poetas pro *ut, cum;* etsi nolim præstare, quod Servius ait, velocitatem inesse. *dare ventis vela* duo Hamb. pro var. lect. et ed. Ven., quæ sane communis poetarum ratio, sed propter hoc ipsum suspecta; etsi non diffitendum, *fatis,* in quo optimi Codd. consentiunt, etiam fragm. Vatic., propter ambiguitatem, sitne tertius an sextus casus, minus commodum h. l. videri. Est utique casus sextus, *fatis*, fatali necessitate, et hanc inprimis Anchises norat et monebat. vid. Exc. XVII, sub fin. ad lib. II. — 10. *cum* Heins. e Medic. aliisque; vulgo *tum.* Liberior sic erat orationis cursus. — *jubebat. Litora tum p. — relinquo.* duo *dum.* — 12. *gnatoque* scribunt multi. *cum magnisque p. et dis*

si poeta naves Æneæ in tam nobili et commodo loco ædificatas tradit. Materies classi ædificandæ ex monte Ida, et quidem ex jugis in mare procurrentibus Gargaris, (τὰ Γάργαρα sunt) suppetebat: cf. Wood (*Essay on Homer* p. 323).—7. *Incerti quo fata ferant.* ad h. l. cf. dicta in Disquis. II, s. VI. Exc. XV ad lib. II.

8. *Vix prima inceperat æstas* s. æstatis prima pars, h. e. ver. Nam Troja eversa fertur sub initium veris. v. Excurs. I. — 9. *Fatis*, propter deorum jussa et monita, de quibus ad v. 5 dictum. *Vela dare fatis* tertio casu, permittere, ut *velis*, vix Romanum esset.

10—12. Notabilis est Servii nota: « *Amat poeta, quæ legit, immutata aliqua parte, vel personis, ipsis verbis proferre. Nævius enim inducit uxores Æneæ et Anchisæ, cum lacrimis Ilium relinquentes, his verbis:* Amborum uxores noctu Troja exibant, Capitibus opertis, flentes ambæ, abeuntes lacrimis cum multis. *Hoc iste Æneam eodem in tempore ejusdem rei caussa inducit fecisse, cum dicit:* Litora tum p. — relinquo. » Unde hæc depromta sint, docet Vossius in not. ad Nævii fragm. p. 76 sq. *Et campo subi T. f.* pathos in brevitate jam Macrob. miratus est V, 1. *cum sociis* v. sup. II, 796. Apud Pompon. servatum est antiquum Scholion: « Cum sociis: versus est Ennii, et sunt verba Pyrrhi. » Fragmentis Ennianis ergo addendus erit. *Penatibus et magnis dis:* hi inter se discernendi quomodo sint, vix dicere habeo, cum et perpetuo pro iisdem habeantur, et nullos alios Æneas secum Troja abstulisse memoretur. Explicative igitur alterum adjectum: cum *Penatibus*, *magnis diis;* aut *cum magnis diis*, qui *nostri Penates* sunt: ut inf. v. 148 *Effigies sacræ* divum, *Phrygiique* Penates. Nisi simplicissimum est accipere dictum, *et cum magnis diis Penatibus.* Nam *dii Penates* vulgari quoque ser-

Terra procul vastis colitur Mavortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo;
Hospitium antiquum Trojæ, sociique Penates, 15
Dum fortuna fuit. Feror huc, et litore curvo
Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis;
Æneadasque meo nomen de nomine fingo.
Sacra Dionææ matri divisque ferebam
Auspicibus cœptorum operum; superoque nitentem 20

Menag. pr. — 14. *erant* sec. Moret. et Medic. a m. pr. *Ligurco*, *Lygurgo*, et *Ligurgo* passim in codd. scribitur. — 16. *Cum* Leid. un. *et in litore* Franc. *corvo*, *eurro*, duo Burm. — 18. *Æneades* Medic. a m. pr. *gentes de 'n.* Montalb. pro var. lect. v. ad III Georg. 122. Est ἐπώνυμος. *cunctos* tert. Rottend. — 19. Ab h. v. nova narratio. Itaque interpunxi. — 20. *duspiciis* Wittian. *auspiciisque* Vratisl.

mone dicti sunt. cf. Exc. IX pr. ad lib. II.

13—18. Primum Thraciam universe designat, *Terra Mavortia* (nam, Thraciam Marti sedem tribui jam ab Homero, notum est, et cf. inf. 35). *vastis campis — Thraces arant* (natum forte ex primis Hecubæ Euripideæ verss. 8. 9). *acri*, sævo (v. h. l. Guellium), *quondam regnata Lycurgo* e fabulis de Baccho noto, v. Homer. Iliad. ζ, 130 sqq. *regnata:* passive, v. Davis. ad Cic. de LL. III, 1. Mox 15. dum *hospitium antiquum Trojæ* memorat, regem Thracum hospitii jure cum Priamo junctum indicat: neque *socios Penates* aliud, quam declarationem ejus hospitii esse puto; Certe societate junctos reges innuit. Docte quidem, nimis tamen subtiliter Pompon. Sab. ad communem Thracum et Phrygum originem refert. Regem Thraciæ, qui tum erat, sequentia v. 49 declarant esse Polymnestorem. Jam hunc Chersonesum Thracicam tenuisse vulgo narratum erat; quod inprimis Euripidis auctoritate constat, in Hecuba v. 8 et al. Itaque Virgilius, dum ad Hebri ostia urbem ab Ænea conditam memorabat, fabula a vicina regione petita narrationem ornare facile potuit. Quid? quod Polymnestoris ditio ad Hebrum usque potuit extendi. Certe Plinius IV, 11 *Oppidum Ænos liberum cum Polydori tumulo, Ciconum quondam regio.* De urbe *Æneadis* v. Exc. I. *fatis iniquis* sive propter ea, quæ sequuntur, satis sinistra, sive quod omnino iniqua fortuna decedere patria et alienis terris sedem qnærere coegerat. Ammianus XXII, 8. pr. priorem sententiam firmare videtur; respicit enim h. l. his verbis: «*Ænus*, qua diris auspiciis cœpta, moxque relicta, ad *Ausoniam veterem ductu numinum properavit Æneas.*»

19 sq. Sacrum parans Æneas diis, inprimis Veneri et Jovi; dum frondes, quibus aram ornet, petit, ecce prodigium offertur: surculi, quos solo evellit, cruore stillant. Parat autem sacrum Æneas in *novæ urbis* primordiis et auspiciis: quorum religio ad Apollinem potissimum refertur. — 20. *niten-*

Cœlicolum regi mactabam in litore taurum.
Forte fuit juxta tumulus, quo cornea summo
Virgulta, et densis hastilibus horrida myrtus.
Adcessi; viridemque ab humo convellere silvam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras: 25
Horrendum et dictu video mirabile monstrum.
Nam, quæ prima solo ruptis radicibus arbor
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ,

superumque Parrhas. in margine. — 21. Apud Macrob. III, 10. versus recitatur cum memoratione ignorati juris sacri, quandoquidem Jovi taurum immolari haud fas fuerit. Scilicet jure Pontificio id vetitum fuit, et tantum boves mactare licuit; non autem vulgari religione. — 22. *tumulus juxta* Montalb. — 24. *avellere* Exc. Burm. — 25. *ut* abest a sec. Hamb. *aram* tres Burm. — 26. Vocibus transpositis Montalb. *H. video et dictu m. m.* quod placet. Pugetianus: *H. dictu video m. m.* Wallian. *H. dictu et video m. m.* Nonius in *Horrendum: H. dictu video, m. m.* Macrob. III, 10 *H. dictu et visu m. m.* Sed *dictu mirabile monstrum* jam vidimus lib. II, 680. *miserabile* aliquot Pieriani et Ven. a m. pr., ut alibi. — 27. *cum quæ* Sprot. *Namque ut pr.* ed. Mediol. *namque ubi p.* aliquot Pier. *arbor* Burmann. e codd. reposuit, ne sibilus in *arbos* aurem læderet. — 28. *hinc atro* aliquot Pier. Franc. et ed. Mediol. *linquuntur* multi Pier. et Heins., ut et II Georg. 187.

tem candidum potius quam pinguem intelligo; candor enim spectatur in victima Jovi ferenda. Etsi etiam pro altero laudare possis Homerum Iliad. β, 403.

22—25. Ornata oratio. Sentis, si in vulgarem transferas: *in cujus vertice cornus et myrthus stabant. Cum inde frondes coronandæ aræ peterem.* Porro *tumulus* h. l. simpl. collis; nam insepultus fuerat projectus, ut ex v. 62 sq. apparet, et cf. 45. 46. Arena autem, ventorum fluctuumque impulsu aggesta, in colliculi speciem, corpus erat tectum. In mare projectum corpus in litus fluctu ejicitur apud Eurip. Hecuba v. 26. 697 sqq., quem sequi maluit Ovid. Met. XIII, 437 sqq., ubi pleraque ex Euripide expressa. — 23. *horrida* noli aliter accipere, quam myrtetum horrere densis virgultis; uti omnia prominentia *horrere* dicuntur. *hastilia* pro virgis myrti (Burm. laudat Intpp. ad Grat. Cyneg. 129), unde hastas et jacula faciebant veteres; quod jam vidimus Georg. II, 447 *At myrtus validis hastilibus, et bona bello Cornus.* Jaculis enim confixus Polydorus inf. v. 45. 46. quæ infixa terræ radices egerant. Myrtus autem bene in litorali plaga. Georg. II, 112 *Litora myrtetis lætissima.* conf. Cerda. *tegerem:* tegere, velare, proprium in re sacra de coronis ac sertis; cf. sup. II, 248. 249: *myrtea* serta, utpote in sacris Veneris, aiunt. Poterat frondes et ramos stringere de trunco; verum maluit teneram arbusculam eruere et ad aram deportare, ut ibi novas frondes decerperet ad aram coronandam.

28. *Liquuntur sanguine guttæ* ornate pro, ex ea manant guttæ

Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis. 30
Rursus et alterius lentum convellere vimen
Insequor, et caussas penitus tentare latentis:
Ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
Multa movens animo, Nymphas venerabar agrestis,
Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis: 35
Rite secundarent visus, omenque levarent.
Tertia sed postquam majore hastilia nisu
Adgredior; genibusque adversæ obluctor arenæ:
Eloquar, an sileam? gemitus lacrimabilis imo
Auditur tumulo, et vox reddita fertur ad auris: 40
Quid miserum, Ænea, laceras? jam parce sepulto;

33. *Alter* codd. plerique Pier. et Heins. etiam edd., sollenni lapsu. *Alterque alterius* Zulich. *Rursus et alterius* Hamburg. pr. a m. pr. *alter et a.* a m. s. — 35. *Gradivomque* Gud. a m. pr. quod præferam. Mirum autem in hac voce primam produci. Brevis est apud Silium XV, 15. *grandævumque* duo. *armis* Hamb. sec. *oris* Menag. pr. — 36. *secundaret et levaret* Wittian. et Goth. sec. — 37. *Tertio* Caris. v. Pier. et Heins. *majori* Leid. *nisu* Heins. ex codd. et edd. vett. reposuit. Vulgo *nixu*. cf. Pier. — 38. *aversæ* alter Rottend. — 39. *alloquar* Ven. — 40. *auditus* e vet. cod. laudatur in Servianis. *et* deest Menag. pr. *ad auras* quatuor Burmann., ut sæpe alibi, sic inf. 93. — 41. *sepulchro* codd. et Donatus apud Pierium.

sanguineæ, pro succo scilicet; proprie sanguis liquitur, τήκεται, dissolvitur in guttas. Ge. II, 187. *liquuntur amnes rupibus*, fluunt. Et mox: *terram tabo maculant*, quanto ornatius, quam, cadunt in terram! atque sic porro. Mox *tentare* est explorare. Ceterum fabula, quam Virgilius et ipsam, ut tot alia, a poetis cyclicis accepisse videtur, satis probabilis videri debuit olim iis, qui in arbores mutari puellas, Nymphas Hamadryadas cum arboribus nasci, sacris arboribus succisis guttas sanguinis manare, legissent. cf. Serv. ad v. 46. Exempla sunt apud Callimach. H. in Cer. Apollon. Arg. II, 479 sq. Si quid mirum videri debet, sit forte hoc, quod nostris adhuc temporibus Tassus, Ariostusque cum Spencero eadem fabula feliciter usi sunt.

34—36. Valde animo æstuans super prodigii caussis adoro Nymphas Hamadryades et Martem Indigetem, ut malum omen avertant. *visus* pro visum h. e. ostentum, portentum, quod *secundum*, felix esse et *levari*, in bonum converti vult, ut bene Serv. Mox 38 *obluctor*, ἀντιβαίνω, ut Burm., aut ἀντερείδω.

41—45. *Jam tandem parce s.*

Parce pias scelerare manus. Non me tibi Troja
Externum tulit; aut cruor hic de stipite manat.
Heu! fuge crudelis terras, fuge litus avarum.
Nam Polydorus ego. Hic confixum ferrea texit 45
Telorum seges, et jaculis increvit acutis.
Tum vero ancipiti mentem formidine pressus
Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.
Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
Infelix Priamus furtim mandarat alendum 50
Threïcio regi; quum jam diffideret armis
Dardaniæ, cingique urbem obsidione videret.
Ille, ut opes fractæ Teucrum, et Fortuna recessit,
Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,
Fas omne abrumpit; Polydorum obtruncat, et auro 55

43. *extremum* Witt. cum codd. Pier., perpetuo lapsu. *E. dedit* Wall. *aut* restituit Heins. e libris (adde fragm. Vatic.) et Grammaticis, quem vide. Vulgo *haud;* in quo fere semper variant libri. *aut* vero pro *nec* etiam in prosa ponitur in simili sententia, sc. *non de stipite* sed de meo corpore. — 44. *amarum* sec. Hamb., perperam. cf. Burm. — 46. *implevit* aliquot Pier. cum pr. Rottend. et Sprot. — 47. *Nunc vero* alter Hamb. — 48. *steterantque* aliquot Pier. et Burm., ut sup. II, 774. *stetereque* Franc. *et* abest a Dorvill. — 49. *magno c. p. vasto* Parrhas. *magno c. p. quondam* Cuningh. ex Huls. — 50. *commisit alendum* Exc. Burm. ex interpretatione. — 51. *Thraicio, Traicio* scribitur. — 52. *insidione* alter Hamb. — 53. *et* deest Montalb. et aliquot Pierianis. *Teucrum fr. fortunaque r.* Dorvill. — 55. *abrupit* quinque Burm. *obrumpit* tres alii. *erupit* Goth. sec.

— 42 *parce scelerare*, h. e. noli, (ut apud Horat. et al.) polluere scelere manus. Male alia Servius; at recte idem *sepultum* h. l. vidit esse fortuita obrutum terra (cf. ad v. 22.) — 42. *me tibi non externum Troja tulit*, protulit, genuit, h. e. Trojanus sum. Non cruor *de stipite*, sed de meo corpore manat.

45. 46. *Seges telorum increvit jaculis acutis*, h. e. tela, ut emissa erant in me, in hoc tumulo (sentit mecum Pompon. Sabin.) excreverunt in arbores, unde jacula petuntur. Ita *jaculis* est casus tertius, pro *in jacula*. Alioqui copia otiosa dictum esset, *seges telorum increvit ex jaculis*, h. e. *telis*. (Igitur telis fuit confossus; cf. Auson. Epitaph. XIX aliter atque apud Euripidem, qui eum ferro concisum narrat). — 47. *Pressus formidine*, puta positum pro vulgari, *oppressum*.

49. Ad sqq. v. Excurs. III de Polydoro. Rex erat Polymnestor.

53. Rem et caussam Agamemnonis potiorem factam; partes Agamemnonis. — 55. *Fas omne*

Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames! Postquam pavor ossa reliquit:
Delectos populi ad proceres, primumque parentem,
Monstra deum refero, et, quæ sit sententia, posco.
Omnibus idem animus scelerata excedere terra; 60
Linqui pollutum hospitium, et dare classibus austros.
Ergo instauramus Polydoro funus, et ingens
Adgeritur tumulo tellus; stant Manibus aræ,
Cæruleis mœstæ vittis atraque cupresso;
Et circum Iliades crinem de more solutæ. 65
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis et sacri pateras: animamque sepulcro

56. *corpora* Wall. — 57. *cæca f.* Wall. *relinquit* duo Burm. — 58. *Dilectos* alter Hamb. *p. et proceres* Menag. pr. *parentum* aliquot Pieriani. — 59. *et* deest Menag. pr. — 60. *abscedere* Goth. tert. — 61. *Linquere* pars codd. et edd. At Heinsius cum aliis, inter quos Medic. Gud., *linqui*, eadem vi, sed poeta potest videri voluisse orationem variare. *polluto* tert. Rottend. *austrum* pr. Hamb. — 62. *Polydori* sec. Rottend. Moret. sec. — 63. *cumulo* alter Hamburg. et pr. pro var. lect. *tellus tumulo* Sprot. — 64. *nexæ* Voss. *cupressu* tres Burm. cum Pierianis, ut alibi variant. cf. Pier. — 65. *At* pr. Hamb. *Iliadas* Voss. *crinis* libri apud Pier. — 66. *trepido* Hamb. sec. et Exc. Burm. *fumantia* Oudart. *Kymbia* Parrhas. — 67. *sacras p.* Exc. Burmann. *animaque* Franc.

abrumpit, paullo audacius dictum videtur, divina humanaque jura infringit, violat. Mox 56 *quid non — cogis* pro *ad quid.* Sed præpositio omittitur : illustrat Burmannus. Sic τὶ pro πρός τι.

61. *Dare classibus austros* non est hypallage, quam vulgo jactant, ut perversa ratione res efferantur; sed, ut vulgo *navis vento tradi* dicitur, sic exquisitiore ratione *navi ventus*, ut vela ventis pandantur et sic porro.

62 sqq. Locus *de inferiis* classicus. Nota rerum ac verborum proprietatem. *Instauramus funus*, religioso vocabulo, pro facimus. *tumulo*, ut tumulus vere dictus et rite paratus isque, e more priscorum hominum, altissimus, fieret, non temere aggestus, ut v. 22. *stant aræ*, doctius, quam, ara statuitur. *cæruleæ* vittæ sunt nigræ v. Serv. Burm. *mœstæ vittis* mœstitiam declarantes, exquisite, cum *ornatæ*, *velatæ*, dicere deberet. *cupressinis* frondibus coronatur h. l. ara. *Cupressus atra* non nativo colore; sed quia funebris arbor, Diti sacra. Matronæ Trojanæ solutis crinibus circumstantes tumulum plangunt et lamentantur. cf. XI, 35. *inferimus*, ἐπιφέρομεν χοάς. effundimus in aras et in tumulum. *cymbia lactis* conf. Ecl. V, 67. *sanguinis*, victima cæsa, cf. inf. V, 77 sq. *animamque sepulcro condimus :* Manes placamus, ut

Condimus, et magna supremum voce ciemus.
Inde, ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria, et lenis crepitans vocat auster in altum, 70
Deducunt socii navis, et litora complent.
Provehimur portu; terræque urbesque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratissima tellus

69. *prima quies* Goth. tert. *prona fides* pr. Moret. a m. pr., sollenni potius lapsu (de quo v. Burm.) quam exquisitioris epitheti studio, quod nec facile feras h. l., multo minus desideres. *pacataque* Parrhas. — 70. *lenis crepitans*. displicet merito duplex epitheton, etsi similium exemplorum auctoritate defendi forte possit. vid. Burm. Heins. conjecerat *segnes crepitans*, Burm. *lentos c.* Toupius in Suidam P. III, p. 138 *lenicrepitans*, quod in Lucretio non displiceret. Jortin (*Tracts* T. I, p. 470) jungit: *Auster lenis vocat crepitans*. Pierius e codd. aliquot laudat *lene crepitans*, quod consuetudine Virgilii satis tritum teneri potest. Nam quod ultima in tono et ante duplicem consonam producitur, insolens esse non videtur. Jo. Schrader. tamen in schedis ingeniose conj. *lene increpitans*. — 72. *Prævehimur* duo Burm., male. *terræ* sine *que* duo. — 73. *medio colitur* Gud. cum multis aliis. Porro Burm. h. l. et jam ad Ovid. Fast. VI, 177 emendat *gratissima Delus*, probante Burmanno Secundo ad Anthol. Poet. Lat. p. 460, addit Schrader. Emendatt. c. 3, p. 39. quod sic quoque in Ciri v. 473 legitur. Et habet sane quo placeat. Videamus tamen, annon poetica ratione exquisitius ponatur genericum nomen, *tellus*. Porro in tali positu, ut hic verba vides: *Sacra — gratissima tellus Nereidum matri* potest forte *tellus* magis placere. *Tellus* autem pro insula non adeo abhorrere ab usu poetarum videtur. Subeunt modo illa animum: Claudian. de R. Pr. I, 192 Ceres de Sicilia: *salve gratissima tellus*. Ovid. Met. III, 597 *Forte petens Delum*,

quieti suæ reddantur; *et supremum voce ciemus* h. e. vocamus. Ter acclamatum: Vale. Have. cf. inf. VI, 374. 379, ut apud Homer. v. c. Odyss. ι, 65. 66. Quod Burmannus *animam* pro corpore vel homine dictam ait, quamquam id interdum, sed in aliis sententiis, fieri certum est, h. l. tamen vix convenit; corpore enim insepulto vagatur anima, sepulto autem redit ad quietem sepulcri, ut bene Servius, qui ad h. l. videndus, sive ut aliquamdiu cum corpore vel cinere duret, sive ut inde loca infera sedesque Manium subeat; nam magna superstitionis circa hæc diversitas. cf. ad Tibull. III, 2, 15. *Anima* ergo *conditur sepulcro*, non *in sepulcro;* sed, *sepulcro facto*, sepultura corporis peracta.

69—72. Ornati versus. Cum primum ineunte vere navigari posset, iterum naves conscendimus. *auster* h. l. non proprie, nam ex Thracia evectis is non potest esse secundus ventus (etiam apud Homerum ἄνεμον βορέην Ulyssi ex Thracia solventi mittit Jupiter Odyss. ι, 67); sed h. l. pro vento omnino. — *lenis crepitans*, v. V. L. *Venti dant maria placata*, quatenus ipsi sunt *placati*, placidi. *terræ — recedunt*: cf. inf. ad 411.

73—77. Delus olim mari vaga tandem inter Gyarum Myconumque, Cyclades, consedit, ἐστήρικται, fixa est. nihil amplius. *mari medio*

Nereidum matri et Neptuno Ægæo:
Quam pius Arcitenens, oras et litora circum 75
Errantem, Gyaro celsa Myconoque revinxit,
Immotamque coli dedit, et contemnere ventos.
Huc feror; hæc fessos tuto placidissima portu
Adcipit. Egressi veneramur Apollinis urbem.

divæ telluris ad oras Applicor. et inf. v. 127 *crebris freta consita terris.* Etiam Senecæ locus Herc. fur. 15 tanquam ex nostro expressus vulgatæ lectionis columen haberi potest: *Quibusque natis mobilis tellus stetit.* — 74. *Neptunio* aliquot apud Burm. Pier. Ald. pr. *Neptuno Eunosigæo* Titius Loc. controv. XV, 16. Versus haud dubie ex poeta antiquo arreptus, forte idem ex Græco versus. v. Excurs. IV. — 75. *prius* interpretatur Pompon. Sab. et notatum pro var. lect. in Servianis; sicque aliquot Pierii tresque Burm., quod jam Broukh. probarat, et docte illustravit Burmann. Secundus ad Anthol. l. c. p. 460, ut sit *prius errantem.* Ad terræ tamen motum sub Augusto, si Tertulliano fides habenda, factum referri hic nihil potest. *arquitenens* scribitur in Medic. et aliis. v. Heins. *Actius arcitenens* conj. Cuning., parum feliciter. — 76. Ordo verborum ab Heins. Medicei aliorumque, etiam Pierianorum, codd. auctoritate est restitutus. Vulgo in scriptis et editis leg. *Mycone celsa Gyaroque.* Sed, *Mycone* vitiosum esse, et Pierius vidit et facile apparet; est enim Μύκονος; ortum forte, ut Heins. vidit, ex *Mycono e celsa*, cf. eund. ad Ovid. Ep. XXI, 81, docentque id var. lect. e Burm. codd. *Myconoë, Miconoe, Michonaë*, it. *M. excelsa et celsa*, ut in Goth. Sed Heins. porro rescripserat *Gyaro e celsa*, sine libro, quod recte Burm. reliquit. *celsæ* unus Leid. Aberratur etiam: *Micone, Micono, — Giaro;* cujusmodi errores notare piget, prætermittere tamen non licet. *revexit* Codex Amstel. ap. Burmann. Secund. l. c. *ligavit* pr. Hamburg. In laudato Epigrammate: *Delos jam stabili revincta terra.* — 77. *componere* Oudart, male. vid. Burmann. cum fixa sit, jam non agitatur ventis, ut ante; sed est ἠνεμόεσσα καὶ ἄτροπος. — 78. *et fessos* Exc. Burm. *huc f.* Dorvill. *toto* Montalb.

seu quia Cycladum media habita dictaque Straboni, Plinio et Solino. v. Cerda, et adde Callim. in D. 300, Steph. Byz. in Δῆλος ibique Intpp., seu simpliciter, in alto; modo loquendi Homerico Odyss. δ, 844, ut mox de Creta v. 104. *Nereidum matri*, Doridi, et *Neptuno* (*Ægæo* dicto, quod ejus sedem in Ægæo mari poetarum narratio consecravit, ut vel ex Homero notum, v. Guell. vel Cerdam). *Gratissima* iis Delus, ex antiqua fabula: v. Exc. IV ad h. v. — 75. *pius*, gratus erga insulam, φίλην τιθήνην; in qua erat natus. Res vel ex Callimachi Hymno in Delum nota. *Arcitenens* vox jam Nævio aliisque poetis ante Virgilium frequentata. v. loca ap. Macrob. VI, 5 et Ursinum. *oras et litora circum Errantem* illustrant illa apud Callimach. l. c. v. 41 sqq. *revinxit*, fixit, in medio inter Myconum et Gyarum; etsi hæc paullo remotior videri potest. De reliquis v. Excurs. IV et de *Anio* v. Excurs. I. Est autem ille inter exempla regum, qui iidem ex prisco more, sacerdotio fungebantur. — 79. προσκυνοῦμεν.

Rex Anius, rex idem hominum Phœbique sacerdos, 80
Vittis et sacra redimitus tempora lauro,
Occurrit; veterem Anchisen adgnoscit amicum.
Jungimus hospitio dextras, et tecta subimus.
Templa dei saxo venerabar structa vetusto.
Da propriam, Thymbræe, domum! da mœnia fessis, 85

81. *lauru* Caris. lib. I, 109 legit, notante Heins. — 82. Aberrant fere codd. Heins. et Burmanni in *Anchisem;* ut vero metro consulant, concinnant reliqua varie: *veteremque A.* vel *veterem Anchisemque* vel *v. A. cognovit.* Etiam pro *agnoscit* plerique ap. Pier. et Heins. *agnovit*, etiam sic vetustiss. fragm. Vatic. — 84. *veneramur* aliquot ap. Pier. et Heins. ei unus Burm. ex antecedente oratione, aut forte ab aliquo, quem offendebat post v. 79 *veneramur*, quod sequitur, *venerabar*. Eadem de caussa et quia oratio paullo molestius decurrit, Jac. Bryant acute suspicabatur, versus 80—84 esse insititios. Saltem hoc concedendum: versus a poeta nondum satis politos et reliquis adaptatos esse. Equidem suspicabar versum 79 post *Accipit* inexpletum relictum, male esse ab alia manu suppletum. — 85. *patriam domum* Schol. Horat. Cruqu. lib. III, Od. 13, quod illustrat

82. Ex antiqua fabula repetendum, cujus vestigia servavit Servius: *Ad Anium Anchises ante Troicum bellum consultum venerat, an Salamina peteret comes Priamo; unde et agnoscitur* sc. nunc ab Anio. Eadem sequitur Ovid. Met. XIII, 641 sq. In carmine Cyprio ipse Æneas Paridem comitatus, cum Spartam proficisceretur, Delum adire potuit.

83. *Jungimus hospitio dextras* illustrat Burm., int. hospitii pristini jure, propter hospitium, quod jam inter Anchisen et Anium fuerat. cf. XI, 65.

84—89. Notabili cum brevitate, sed quæ exemplo non caret (vide v. c. inf. p. 265, ubi etiam desit: *inquit*), significat poeta Æneam esse ingressum templum, adorasse deum et preces fecisse. Latius evolvere Virgilii verba videtur Ovid. Met. XIII, 633—637. *Templa saxo structa vetusto*, quis dubitet esse *vetustum templum!* Argutatur tamen in hoc Macrob. III Sat. 6, et *vetusta saxa* cum vi memorata esse vult, quia nec terræ motu nec incendio saxa fuere mutata, sed semper insulam eodem mansisse saxo. Alio modo argutatur Macrobius in eo, quod Æneas preces facit, non victima antea cæsa: fuisse scilicet in insula Apollinis γεννήτορος aram, in qua nullum animans sacrificare fas erat. De ara hac dubitare haud licet; verum nec in escensu in terram statim de victimæ immolatione cogitare necesse erat. Adscivisse Macrobii commentum videtur Servius cum aliis Grammaticis. v. Serv. ad v. 83. 84. *Da*, indica. ut Serv.; *data fata* sup. I, 382. *propriam*, perpetuam, stabilem, firmam Servius exponit. cf. inf. VI, 872 et ad Ecl. VII, 31. *Thymbræum* h. l. appellat nulla alia quam poetica ratione; etsi patrius erat deus. *Thymbra* erat Troadis vicus cum Apollinis luco ac tem-

Et genus, et mansuram urbem! Serva altera Trojæ
Pergama, reliquias Danaum atque immitis Achilli!
Quem sequimur? quove ire jubes? ubi ponere sedes?
Da pater, augurium; atque animis inlabere nostris.
Vix ea fatus eram: tremere omnia visa repente, 90
Liminaque, laurusque dei; totusque moveri
Mons circum, et mugire adytis cortina reclusis.
Submissi petimus terram, et vox fertur ad auris:
Dardanidæ duri, quæ vos a stirpe parentum

Heins. *Da T. domum propriam* Montalb. — 87. *Achilli* firmat Heins. et h. l. cf. sup. I, 30, al. *Achillis.* At *Achillei* fragm. Vatic. — 90. *erat* Parrhas. in marg. — 91. *Liminaque et l.* duo ap. Burm. *limina sunt* Zulich. *que* post *limina* plane abest a Franc. *laurosque* Rottend. tert. a m. pr. — 93. *et* deest Leid. et Oudart. *ad auras* aliquot Pier. sec. Hamb. et Witt. v. sup. v. 40. — 94. *de stirpe* aliquot

plo. v. Strabo XIII, p. 598 A, B, cf. ad Ge. IV, 323. ad Tzetzam p. 132. Et *genus* inter cetera: *domum, mœnia, urbem*, aliud esse nequit, quam locus generi futuro, sedes stirpis, a qua nova posteritas originem ducat. Respondet igitur τῷ *domus*, quæ sine certa sede esse potest nulla. *reliquias Danaum*, cf. sup. I, 30. *Da pater augurium*, exemplo Priami iter in castra Achivorum parantis Iliad. ω, 310 sqq. — 89. *animis illabere nostris.* Proprie Phœbus descendit in mentem vatis sui; insinuat se, suam vim, ejus animo; h. l. etiam illis, quibus forte data rem obscuram explicat et illustrat, φράζει. *augurium* vero h. l. pro oraculo, ut etiam alibi. Oraculo autem proprie erat locus, veteri more, in novis sedibus quærendis cf. de Batto locum ap. Herodot. et Callim. in Apoll. 65 sqq.

90—93. Sollenne scilicet hoc, tanquam numinis sortem edituri præsentia, ut tota natura numen sentiat; commune ἐπιφανείαις deorum, etiam in festis et sacris, quæ in eorum honorem celebrabantur. Notum vel ex Callimachi H. in Apoll. pr. et Spanh. ad e. l. *omnia* deinde per species redduntur: *liminaque laurusque.* v. Burm. *Mons circum*, Cynthus. Nam templum in campo situm; v. Excurs. de Delo in Misc. Obss. *cortina*, ὅλμος operculum tripodis, *mugit*, vento subterraneo e specu, cui imposita est, surgente, siquidem credere licet, ad Delphici tripodis instar hæc fuisse adumbrata. cf. Spanhem. ad H. in D. v. 90. *adytis reclusis*, ipso templi penetrali per motum terræ patefacto. — 93. *Submissi petimus terram*, exquisite, provolvimur; Lucretiano loquendi more.

94—98. Oraculum, magna cum arte verbis sententiisque ambiguis et obscuris conceptum, Italiam, unde Dardanus originem habere ferebatur, respicit, vid. inf. 163: atque hinc *Dardanidas*, non *Teucros* aut alio nomine, nunc appellatos vult Macrob. I in So. Scip. 7

Prima tulit tellus, eadem vos ubere læto 95
Adcipiet reduces. Antiquam exquirite matrem.
Hic domus Æneæ cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, et qui nascentur ab illis.
Hæc Phœbus: mixtoque ingens exorta tumultu
Lætitia; et cuncti, quæ sint ea mœnia, quærunt; 100
Quo Phœbus vocet errantis, jubeatque reverti.
Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum,
Audite, o proceres, ait, et spes discite vestras.
Creta Jovis magni medio jacet insula ponto;
Mons Idæus ubi, et gentis cunabula nostræ. 105

Pieriani. — 95. *læta* pr. Rottend. pro var. lect. vel *toto* Sprot. — 96. *exq. terram* Zulich. ex interpr. — 98. *ab ipsis* Ven. — 99. *excita* Hugen. — 100. *sint hæc* Ven. *quæ sunt* Leid., sed v. Burm. cf. sup. II, 123. — 101. *jubeatve* ed. Ald. et Junt. Goth. pr. — 102. *volvens veterum* multi. *priorum* Montalb. — 103. *o* deest quatuor Burm. *dicite* tres. — 104. *medio magni* Goth. tert. — 105. *ibi* multi ap. Burm. *et* deest Zulich.

et Serv. ad h. l. *duri*, labores tot experti, πολυτλήμονες. *Uber terræ* antiqua loquendi forma in ornatum versa v. ad I, 531, h. l. pro ipso solo. Versus 97. 98 nobilissimi illi Homerici sunt Iliad *υ*, 307. 308 Νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει, Καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένοιντο, ex Neptuni persona dicti; nunc feliciter in sortem Apollinis versi. Memorabile est, quod h. l. Servius habet: *Orpheo hunc Homericum versum alterum esse sublatum. Item Orpheus de oraculo Apollinis Hyperborei* so. sumsit: nam ita esse intelligendum, ex Pomponio Sab. patet, qui Servianum illud repetit: *Hunc eundem* (versum) *Homerus ab Orpheo sumsit; Orpheus ex oraculo Apollinis*. Probabile fit, aliquem poetam, forte Euphorionem in Chiliade, hanc sortem ab Orpheo repetiisse. De interpretatione versuum, cum *cunctis* dominabitur *oris* dictum sit, quod in Homero erat, Τρώεσσιν ἀνάξει, v. Disquisit. II *de invent. rerum in Æneide tractatar.* s. II et III.

102. *Volvens*, revolvens animo veteres historias. Quod autem Anchisæ interpretis hujus oraculi partes tribuuntur, etsi nunc parum sollerter ea in re est versatus, fit illud idonea de ratione: quoniam sive senectutis auctoritate, sive munere Veneris singulari hoc sibi præcipuum habet Anchises. v. Exc. ult. ad lib. II, ubi de Anchise. — 103. audite quid vobis sperandum sit. Comparant illud Odyss. *β*, 229 Κέκλυτε δὴ νῦν μευ, Ἰθακήσιοι, ὅττι κεν εἴπω.

104. Expressus locus ex Odyss. *τ*, 172 sqq. *cunabula*, origines vulgo: quæ communes fuere inter

Centum urbes habitant magnas, uberrima regna:
Maximus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhœteas primum est advectus ad oras,
Optavitque locum regno. Nondum Ilium, et arces
Pergameæ steterant; habitabant vallibus imis. 110
Hinc mater cultrix Cybelæ, Corybantiaque æra,
Idæumque nemus; hinc fida silentia sacris,
Et juncti currum dominæ subiere leones.

106. *urbis* multi Pier. et duo Heins. At *urbes* Valerius Probus in codice, qui ipsius Maronis fuerat, scriptum repererat, apud Gell. XIII, 19. — 108. *Teucrus* defendit Heins. e libris et Grammaticis; adde fragm. Vatic. alii *Teucer*, vel *Teucros*. vid. Pier. et Bened. *adductus* alter Hamburg. *delectus* pro *delatus*, et a m. sec. *devectus* Leid. unus. *primum transvectus* Goth. sec. *in oras* multi apud Pier. fragm. Vatic. pag. 172, et tres Goth. *Critheas* — *in oras* Dorvill. — 109. *Aptavitque* aliquot Burm. cum Goth. sec. *regni* Hamb. sec. *Ilion et* duo etiam hic. — 111. *Hic* Nonius Marcellus in *colere*, Serv. ad Æn. X, 220 et Wall. Porro varie scribitur, *Cybele, Cybeles, Cybeli* (hoc quidem inani, ut solet, verborum apparatu ornat Catrœus) apud Pier. et Heinsium, cujus docta nota est ad h. l. et, ut *Cybeles* cum ceteris conveniret, mutatum etiam *mater* in *matris*, et refinxere adeo: *Hinc matris cultri Cybeles* ap. Pier. Nam librariorum lapsus sunt *Cybili, Cibilli, Cibeli, Cybile, Cibelæ*, et al. Sane mons ille Phrygiæ, qui Matri deum nomen dedit, recte scribitur et *Cybelus*, sc. mons, et *Cybele*, et *Cybelon*, Græcisque τὸ Κύβελον, τὰ Κύβελα, ἡ Κυβέλη (unde ipsa dea ἡ Κυβέλη, an etiam Κυβήλη, nec potius Κυβήλη, dubitatur). Heinsius *Cybelæ* prætulit hic et XI, 768, quoniam Virgilius talem formam amat, et quod hoc proximum est lectioni vulg. *Cybele*, quæ in plerisque libris, etiam Medic. et Fragm. Vatic., occurrit (item in tribus Goth.), et a Nonio Marcello firmatur. Interpretati autem erant vulgo, ut ex Pompon. Sab. apparet: *mater Cybele cultrix*, sc. sacrorum. *C. ira* Witt. pro *æra*. — 112. *et fida* Schol. Cruqu. Horat. III Od. 1. — 113. *vincti* Franc. *victi* Dorvill.

Cretam et Troadem. v. Excurs. V. — 106. *Centum urbes.* ἑκατόμπολις Iliad. β, 649; res nota. vid. Meurs. de Creta I, 5. — 108. Ad promontorium igitur Rhœteum escendit Teucer, sive ex antiqua narratione, sive ut poetice pro Trojano litore omnino sit dictum. — 109. 110. Ex Iliad. υ, 216. 217. 218 Dardanus Κτίσσε δὲ Δαρδανίην· ἐπεὶ οὔπω Ἴλιος ἱρὴ Ἐν πεδίῳ πεπόλιστο, πόλις μερόπων ἀνθρώπων· Ἀλλ' ἔθ' ὑπωρείας ᾤκεον πολυπιδάκου Ἴδης (hoc est, *habitabant vallibus imis* ad Idæ radices). cf. Strabonem XIII, p. 592 (885) de illo loco Homerico disputantem. *optavit*: ut I, 425. *Pars optare locum tecto*: deligere, destinare.

111 — 113. Ex Creta traducta in Troadem sunt sacra Cybeles, declarata ea per partes: *Mater deum*, quæ *colit*, inhabitat, *montem* Phrygiæ, *Cybelen*, (v. Heins. et Burm. Anthol. I, 53) *Corybantum saltationes*, cum *cymbalis*; Ex Ida Cretæ *nemus Idæum* ductum; seu nomen *montis Idæ* in Troade, in quo illa sacra habebantur, ipsa *mysteria* Idæa (hæc sunt *fida silentia sacris*; in sacris,

Ergo agite, et, divom ducunt qua jussa, sequamur:
Placemus ventos, et Gnosia regna petamus. 115
Nec longo distant cursu; modo Juppiter adsit,
Tertia lux classem Cretæis sistet in oris.
Sic fatus, meritos aris mactavit honores,
Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo;
Nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam. 120
Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem, desertaque litora Cretæ;
Hoste vacare domos, sedesque adstare relictas.

114. *divom* Gud. *quo* Goth. sec. *qua ducunt* tres Burm. *qua fata* ed. Ven. — 115. *Gnosia* e scriptis tuetur Heins. Gud. et alii *Cnosia*. Vulgo *Gnossia;* sed de hac scripturæ varietate auctores de numis et marmoribus sunt videndi. Dijudicanda omnino res est ex eo, quod simplici litera veteres, geminata seriores, utebantur. — 116. *Nec distant longo* Menag. sec. — 117. *sistat* Hamb. sec. conf. Burm. — 118. *mactabat* ap. Nonnium in *honor*, et ap. Macrob. IV, Sat. 1. — 121. *regno c. paterno* pr. Hamb., quod esset pedestre. — 123. *domus* aliquot Heins. ut fere semper variant scripti in h. v.; *domum* aliquot Pieriani, it. fragm. Vatic. *atque vacare* Zulich. a m. sec. Porro libri et grammatici olim distinxerunt: *desertaque l. C. Hoste, v. d.* Possit etiam distingui: *desertaque l. C. Hoste vacare*, hoc est, sacrorum) et in iis *Cybeles leonibus vectæ* repræsentatio. Quæ omnia satis illustrata sunt cum ab aliis, tum a Pignorio.

115. *Placemus ventos*, sacra diis maris præsidibus faciamus! cf. v. 119, et petamus Cretam! — 118. *Honores*, docte pro victimis, quæ in deorum honorem mactantur in *aris*, ad aras. — 119. *Neptunum* et *Apollinem* memorari, tanquam Trojanorum deos patrios, putarunt nonnulli inter veteres. Videtur tamen a sorte data, et navigatione facienda caussa sacrificii esse petenda. — 120. *Tempestatibus* sacrum fieri agna videbimus Æn. V, 772, quod autem nigra, e natura earum petitum, illustratum est a viris doctis ex Aristophanis Ranis 871. 2. Sed et Neptuno παμμέλανας ταύρους mactant Pilii Odyss. γ, 6. De sacris Vento Ventisque factis plura dat Cerda cum aliis. Verba versus 120 fere eadem atque Iliad. γ, 103, et v. 119 ex λ, 727.

121 — 123. Idomeneus in Cretam redux factus (vid. Odyss. γ, 191, 192.) iterum a suis fuit exactus, tandemque, ut inf. v. 400 videbimus, in agro Sallentino extremæ Italiæ consedit. Res et caussa varie in Νόστοις tradita esse videtur; siquidem diversæ narrationes sunt Servii ad hunc locum: Strabonis X, pag. 480: Schol. Odyss. γ, 259. cf. inf. Æn. lib. XI, 264. Alios vide ap. Meursium, Creta III, 4. *adstare* pleniore ore quam *stare*, *esse*. Neque vero sine consilio hæc de Idomeneo sunt adjecta: nam alioqui Trojanis Cretam adire vix tutum fuisset.

Linquimus Ortygiæ portus, pelagoque volamus,
Bacchatamque jugis Naxon, viridemque Donusam, 125
Olearon, niveamque Paron, sparsasque per æquor
Cycladas, et crebris legimus freta concita terris.

domos sedesque a. r. Sed vulgaris interpunctio satis commoda. — 125. *Bacchantemque* Menag. pr. *Naxum* fragm. Vatic., ut mox *Olearum* et *Parum*. *Nason* aliquot Pierii, quem vide. *Donysam* vulgo legitur : sed *Donusam* aliquot ejusdem, ut in codd. Plinii et Taciti scribitur; et Græce Δονοῦσα vel Δονουσία; nemo scribit Δονύσα, etsi ex Διονυσία ductum esse volunt : v. Steph. h. v. *Donisam*, *Donissam*, *Dinosam* alii, vitiose. — 126. *Olearon* Heins. secundum Medic. et vetustiores alios. *Olearum* fragm. Vatic. At alii *Oliaron*. Græce utrumque scribitur Ὠλίαρος et Ὠλέαρος. v. Heins. et Pier. *Parum* aliquot Pier. cum fragm. Vatic. *Pharon* Medic. et al. — 127. *freta concita* omnes fere libri, etiam fragm. Vatic., edd. item (cum Servio et Donato) Grammatici ap. Heins., qui tamen prætulit *consita*, ut jam Dan. Heins. ediderat, laudatque pro ea lectione primum Moret. Ad Sporadas referendum id esse, facile patet. Sed, quid in illa tot tantisque auctoritatibus firmata lectione *concita* reprehendendum sit, non facile videas. Hoc porro video, esse eam doctiorem, quam *consita*, et ex maris natura in fretis, et angustiis inter insulas, quum fluctus evolvere se et explicare nequeant. Denique non intelligo, quam poeticum hoc sit, tam accurate Cycladas et Sporadas distinguere, quod vix in geographicis libellis fieri solet. Suo jam tempore *consita* a multis lectum narrat Cerda, recte tamen inhæret alteri, vel Paullini auctoritate, qui et ipse legerat

124. *Ortygia* unum ex vetustis nominibus Deli : vid. Spanhem. ad Callim. et al. Ceterum discessum Æneæ ornatius exhibet Ovid. Met. XIII, 679 sqq., qui in ceteris Maronem ante oculos habet, et totum Æneæ cursum ex eo mutuatur. — 125. *Naxon*, insulam, in qua vel ipse Bacchus, ex India redux, aliquando *est bacchatus*, h. e. egit chorum bacchicum, vel in qua insula, Baccho frequentari solita, Bacchica turba *bacchari* solet, h. e. sacra Bacchica celebrare, in *jugis* insulæ; inde et ipse locus dicitur poetis *bacchari*, passiva forma, βακχεύεσθαι, βακχευθῆναι. ut Georg. II, 487 *virginibus bacchata Lacænis Taygeta*. Imitatur Claudian. XXXIII, 205 *ululatibus Ide Bacchatur*; et Valer. Fl. III, 20 *Dindyma sanguineis famulum bacchata lacertis* : loca jam aliis notata. Ducta autem forma e Tragicis : cf. Longin. 15, 6. *Donusam* insulam a colore marmoris *viridem* appellari Servius monet, et Petronii 133 *viridem Thason* comparat Cerda. Malim simpl. silvosam vel herbosam intelligere, qua specie præter navigantibus illa occurrere debuit. Et sic mox *niveam Paron*, a candidis marmoribus, quæ in montium passim jugis longe conspici possunt; et ita *Cyclades* omnino *nitentes* et *fulgentes* Horatio III Carm. 28, 14. I, 14, 20. Adde inprimis Dionys. Perieg. 530. — 127. *Crebris freta concita terris*, Sporadas esse volunt. Sufficit respici angusta maris inter insulas spatia, quæ fluctus impediunt, quo minus explicari late possint; ut adeo illi tanto altius assurgant : hæc sunt *freta concita* propter insulas, *terris crebris*.

Nauticus exoritur vario certamine clamor;
Hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntis, 130
Et tandem antiquis Curetum adlabimur oris.
Ergo avidus muros optatæ molior urbis,
Pergameamque voco, et lætam cognomine gentem
Hortor amare focos, arcemque adtollere tectis.

ac probarat *concita*. *concita remis* aliquot Pier. *ventis* pr. Hamb. pro var. lect. Wall. a m. pr., sed *terris* a sec. — 128. *exagitur* Oudart. *vario hortamine*, cum hiatu, fuere, qui conjicerent jam ap. Pierium, et nuper firmare voluit vir doctus inter Danos, ut ex Nova Biblioth. Litt. et Artt. eleg. T. IV, P. I, p. 5, intelleximus. Verum *clamor nauticus* est illud ipsum *celeusma* vel *hortamen*, neque adeo cum hortamine exoriri potest; sequitur porro: *Hortantur socii*. Denique *vario certamine* bene ex poetici sermonis more adjectum; certant inter se manuum opera, studio, dum discessum parant. *vario discrimine* Goth. tert. lapsu librarii, qui e supinis et stupidis prorsus fuit in illo codice. — 129. *Cretan* pr. Moret. *Cretas* Hugen. — 131. *Set tandem* Medic. *allabitur* idem a m. pr. et Venetus. *illabitur* Zulich., sed correctum. *labimur* sec. Hamb. — 132. *aptare* librarii lapsu ex *optate* Wall., unde Burm. notaverat virum doctum, qui hinc mallet: *aptare emolior urbis*. Eum conjectorem se fuisse, Burm. Sec. profitetur ad Anthol. Lat. Poet. p. 467. Simili lapsu sup. 109 *aptavit* pro *optavit locum regno*. — 133. *Per-*

130. Est ventus secundus, οὖρος, φέρων, ἴκμενος Odyss. λ, 6. Iliad. α', 479. cf. Ursin. Guell. Cerda. *surgens*, flans. v. h. l. Serv. Mox *Curetum oræ*, ora, Creta. Varii de *Curetibus* et obscuri mythi: incerta interpretatio. Satis est tenere, spectare eos ad antiquissimas Cretæ origines, forte ad Phœnices incolas; fuisse auctores et interpretes sacrorum, quæ antiquo more cum saltatione celebrabantur; et narratas de iis fabulas circa Jovis natales: dictos eosdem Dactylos Idæos. Traductum hinc nomen ad similia sacra Magnæ Matris Phrygum, quæ cum furore sacro peragebantur, et habitos Curetes, qui Corybantes dicti; hinc confusas religiones Creticas, Phrygias, Samothracicas. Altera ex parte confusi cum iis Curetes, Ætoliæ populus, et argutati sunt alii in etymologia. Hæc colligas e loco class. Strabonis X, pag. 723 sqq. (472). *adlabimur* jam Serv. ait ostendere, prosperam navigationem fuisse; etsi malim simpliciter accipere: adnavigamus, accedimus, *antiquis oris*, ut solent poetæ, de locis antiqua fama celebratis.

132—134. Locum designat novæ urbi, Pergamo dictæ. cf. Exc. I, ubi de accessu ad Cretam. *gentem*, socios a Troja profectos, *lætam cognomine*, nomine urbis a pristina sua patria petito, *hortor amare focos*, domicilium sibi parare et privata tecta; sed major vis inest τῷ *amare*, quod bene Burm. explicat, libenter incolere, ut sedem perpetuam futuram. *arcemque attollere tectis*, acropolim

Jamque fere sicco subductæ litore puppes; 135
Connubiis arvisque novis operata juventus;
Jura domosque dabam: subito quum tabida membris,
Conrupto cœli tractu, miserandaque venit
Arboribusque satisque lues, et letifer annus.
Linquebant dulcis animas, aut ægra trahebant 140
Corpora; tum sterilis exurere Sirius agros;
Arebant herbæ, et victum seges ægra negabat.

gameonque ed. Ven. *et* revocavit Heins., omissum in aliis. Distinxere olim alii, *P. voco lætam c. gentem. H.* — 135. *s. l. classes* Hamb. pr. — 136. Poterat scribi: saltem pronuntiandum est *Connubiis. armisque* Ven. — 137. *dabant* Zulich. — 138. *Corrupta* Rottend. a m. pr. *tactu* Hamb. pr. a m. pr. *tracta* Mentel. tert. — 140. *et l. annus Linquebat d. a.* aliquot codd. ap. Pier. — 141. *dum* Parrhas. in marg. *serius* Menag. *exuere* Wall. — 142. *Ardebant* tres Burm. cum fragm. Vatic. *seges ipsa* alter Goth., ex lapsu librarii. *negabant* Gud. et Mentel. a pr. m., quod

condere: more antiquarum urbium. Proprie *attolli* de ædificiis in altum eductis. cf. sup. II, 185. Attolluntur *tecta arcis*, et tandem *arx ipsa tectis*.

135—146. Novos colonos lues exorta novas sedes quærere cogit. — 135. *puppes*. Cum a parte sua declarandæ essent naves, proprie *puppis* dicta, subductarum *in siccum* navium; prora spectante in altum. *operata* non ad rem sacram est trahendum; sed simpl. operam dare. ut ad Tibull. notatum: II, 1, 65 et II, 3, 36. *jura domosque dabam*. domos h. e. locum domiciliis statuendis, agrosque assignabam; et dabam *jura* h. leges et instituta, utpote in nova civitate, condebam. Argutum nimis esset, ad jus publicum privatumque referre. Aliter *jura* I, 426.

137—142. Ornati versus, inprimis v. 140, qui tamen ex Lucretio V, 987 et Ennio (v. Columm. ad ejus fragm. p. 53) est adumbratus. Porro totum locum ante oculos habuit Statius Theb. I, 632 sqq. *Venit* (quod fere de malis calamitatibusque ingruentibus ponitur) *membris arboribusque satisque lues* (quod eleganter, ut mox *seges ægra*, ab aeris miasmate, ad arbores segetesque tetro solis æstu exustas tractum). *Corrupto cœli tractu*, aeris plaga, regione, ut alibi: h. e. aere. Alia Burmanni est interpretatio. ut *tractus*, ductus, haustus aeris sit. Laudat egregie ad rem Lucret. VI, 1126. Lucan. VII, 412. Docta et arguta interpretatio; sed priorem illam vulgarem offert res et junctura; *arboribusque satisque lues* non venit *haustu* aeri, sed aeris *corruptela*, v. c. ex humido calore. — 140. *anima* dicitur *relinquere nos*, et *nos animam;* utrumque recte. v. Burm. Sed exquisitius hoc, adeoque poeticæ dictioni adcommodatius Canicula autem et h. l. pro æstu cœli, qui cum ejus ortu ingruit (cf. Serv. et v. sup. ad Georg. IV, 425), et hic pro pesti-

Rursus ad oraclum Ortygiæ Phœbumque remenso
Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
Quam fessis finem rebus ferat; unde laborum 145
Tentare auxilium jubeat; quo vertere cursus.
Nox erat, et terris animalia somnus habebat.
Effigies sacræ divom Phrygiique Penates,
Quos mecum a Troja mediisque ex ignibus urbis
Extuleram, visi ante oculos adstare jacentis 150
Insomnis, multo manifesti lumine, qua se
Plena per insertas fundebat luna fenestras;

placebat Heinsio. *negare* fragm. Vatic. a pr. m. — 143. *Oraculum* plene in multis codd. et edd. *reviso* Puget., sed v. sup. II, 181. — 145. *Quam finem* Heins. è Grammaticis et codd. post Pierium restituit. Adde fragm. Vatic. alii *quem*. *quem finem fessis* tres Burm. — 146. *temptari* Leid. un. et Oudart. (scilicet scribitur fere *temptare*). *auxiliumque jubet* alter Hamb. — 147. *in terris* pr. Hamb. a m. sec. *et somnus t. a. h.* Dorvill. — 149. *ab T.* Parrhas. in marg. et fragm. Vatic. *que* abest a Moret. sec. Porro Burm. conj. *urbe Extuleram.* — 150. *jacentes* Menag. et Witt., sed *oculi jacentes* argutius quid habent quam pro carminis epici dignitate. *jacenti* Græv. et Leid. eleganter, jam Burmanno judice. Nec tamen deterius est *jacentis*, sc. *Æneæ*. — 151. *In somnis* passim editum: est hoc exquisite pro in somno, per somnum. Hactenus bene. Sed, si visi adstare Penates *multo manifesti lumine* et quidem *lunæ*, quæ per fenestras se immittebat, non somnium esse hoc potuit. Et inf. 173 *Nec sopor illud erat* etc. Quod si hoc forte aliter expediri posset: tamen prius illud necessario requirere videtur *Insomnis*, quod alii habent, ut vigilanti species deorum fuerit exhibita. Dubitationem recte movit etiam Trappius; datam solutionem vix probes. *insomnes* pr. Rottend. *manifesto lumine* aliquot ap. Heins. sollenni aberratione. *manifeste* Leid. — 152. *incertas* Menag. pr.

lentiæ caussa; quod toties apud veteres occurrit. cf. Apollon. II, 519.

143—147. Forma est similis Iliad. α, 62 sq. *veniam precari*, placare deum, cf. ad I, 519, ut ille vere edicat, *quam finem fessis rebus*, calamitatibus, *ferat*, oraculo monstret, *unde jubeat tentare auxilium laborum*, qua ex re petere remedium malorum, scilicet pestilentiæ.

147—171. Viso nocturno a Penatibus edocetur Æneas, non Cretam, sed Italiam fatis ipsi esse destinatam sedem. De viso hoc et Penatium forma v. Excurs. IX ad Æn. II, 293. Sunt *divi* iidem qui Penates, et declarative dictum: *Penates* et *effigies sacræ divum*, fere ut sup. vs. 12. — 152. *insertas fenestras* simpl. dictum accipe pro: fenestras, quæ sunt in pariete. cf. Burm. Multa hic Guell. Cerda post Serv. perperam argutantur. Videri potest vocabulum nimis exile pro epica dignitate. Verum tenendum illud, fenestras esse *aperturas*, in pariete: non quas nos dicimus prætenta iis specula-

Tum sic adfari, et curas his demere dictis:
Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hic canit; et tua nos en ultro ad limina mittit. 155
Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti;
Nos tumidum sub te permensi classibus æquor:
Idem venturos tollemus in astra nepotes,
Imperiumque urbi dabimus. Tu mœnia magnis
Magna para, longumque fugæ ne linque laborem. 160
Mutandæ sedes. Non hæc tibi litora suasit
Delius, aut Cretæ jussit considere, Apollo.

153. Deesse hunc versum in multis exemplaribus, Serviana monent. *Cum* Goth. sec. — 154. *Quæ t. d. Ortygiæ* Sprot. *Quid tibi* Parrhas. in marg. *dilato* Hamb. sec. *est* abest a tribus Burm. — 155. *Hinc* tert. Rottend. *en ultra* Hugen. *en tua nos ultro* Dorvill. *nos ultroque* Puget. *lumina* Hamb. sec. — 156. *incensaque tua* Wall. — 157. *permissi* Sprot. a m. pr. *permesi* olim in multis, ut Serviana monent, addito: *Hic versus variasse dicitur;* quod ad istam scripturæ varietatem refero. — 158. *ad astra* Mentel. pr. et Serv. Fuld. ad I, 22 cum binis Goth. — 160. *neu* Hamb. pr. *furorem* Wall. a m. pr. — 161. *suadet* Sprot. pro var. lect. — 162. *haud* aliquot Pieriani, Ven. et ed. pr. variatione sollenni, quam et paullo

ria. Sic II, 482. in foribus *lato dedit ore fenestram.* Simili modo πύλαι de apertura, qua insertæ sunt fores. Aliter Apollon. III, 822.

155. *tua ad limina.* atqui servabantur jam in Ænea domo? Scilicet de ipso cubiculo *limina* accipienda. — 156—160. *Nos—Iidem tollemus* etc. *tua arma*, non proprie, sed imperium, ductum; et sic Servius; melius, quam si turbam, quam ducebat, accipias; mox, *sub te*, h. e. te duce. *tollemus in astra* non ad Cæsaris apotheosin, ut jam Servius, mox alii, sed, quod docet adjectum: *Imperiumque urbi dabimus*, ad summum potentiæ fastigium refero; quod fere cum gloriæ ac famæ summo fastigio conjunctum esse solet, de quo proprie illa dicuntur. *mœnia* refer ad Lavinium, ab Ænea conditum. Sup. II, 295 diserte jam dicta vidimus: Penates — *his mœnia quære, Magna pererrato statues quæ denique ponto. magna* enim sunt, propter magnarum rerum seriem ex hujus urbis primordiis aptarum; si tamen, quia *Urbi*, quod modo antecedit, ad Romam potius spectare videtur, etiam *mœnia magna* de Roma acceperis, etsi hæc Æneas non condidit, potest tamen *parare* ea a poeta dici, quatenus ea omnia exsequitur, quæ condendam urbem eventu antecedere fatale erat. *magnis* h. e. nepotibus, ad tantam imperii opumque magnitudinem perventuris; (nisi ducas a neutro, *magnis rebus, eventis*) nec, propter molestias, detrecta navigationem ad ulteriora loca. Mox v. 162 *Cretæ considere* pro in Creta, docte.

Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt:
Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebæ;
OEnotri coluere viri: nunc fama, minores 165
Italiam dixisse, ducis de nomine, gentem;
Hæ nobis propriæ sedes; hinc Dardanus ortus,
Jasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
Surge age, et hæc lætus longævo dicta parenti
Haud dubitanda refer: Corythum, terrasque requirat 170
Ausonias. Dictæa negat tibi Juppiter arva.

ante vidimus. *in Creta* e Cledonio Heins. Porro *Crete*, *Creta*, *certe*, librariorum aberrationes. *consistere* Goth. pr. Hamburg. pr. et ed. pr. perpetuo lapsu. *considere jussit* duo Heins. et aliquot Pier. — 163—166. Iidem vss. sup. I, 530—533. — 165. *OEnotrii* Medic. et alii, male. v. sup. I, 532. *tenuere* Wall. et Vratisl. perpetua mutatione. — 166. *duxisse* fragm. Vatic. aliquot Pier. et Montalb. *gentes* duo ap. Burm. — 167. *Hæc* Menag. pr. et Franc. *vobis* Franc. *hac vobis* Witt. *hæ propriæ nobis* Wall. *hic D.* tert. Mentel. a pr. m. — 168. *vestrum* ed. Ven. Cum *Dardanus pater* potius commemorandus h. l. videatur, quam *Jasius pater*, cogitare possis leg. *Dardanus Jasiusque patres*. Sed potest poeta idem voluisse et altero loco neglexisse: *Dardanus* pater *Jasiusque pater*. Omnino si semel manifestum fit aliquo in loco, poetam noluisse accurate loqui, in singulis hærendum non est. — 169. *hæc* abest a Witt. — 170. *dubitata* Zulich. *Corythum* scriptionem e libris et ratione grammatica restituit Heins. Est enim Κόρυθος. Vulgo *Coritum*, et librariorum ludibria: *Choritum*, *Chorythum*, *Corintum*. v. Burm. h. l. et ad Rutil. Itin. I, 600. *requirat* Heins. cum melioribus, etiam fragm. Vatic. v. Bened. Vulgo alii *require*. Nonnulli *requiras*.

163—166. Iidem versus intexti erant supra lib. I, 530—533, ubi vide.

167—171. *Hæ nobis propriæ sedes*. Supra ad Apollinem v. 85 *Da propriam, Thymbræe, domum*. De Dardani origine ex Italia v. Excurs. VI ad h. l. *Jasius pater*, si de Dardani patre accipias, habet tum *a quo* expeditam interpretationem. Sed e Servio, qui e vestustioribus fabulas servavit, adparet, sequutos esse Italos hac in re Græcos mythos, qui Jasium Dardani fratrem tradidere, cum quo is in Samothraciam abiit, ut adeo *pater* posteritatis respectu dictus sit. Nam, si *multum ætate provectum* ita designari cum Holdswortho statuas, vix probe feceris. Igitur cum *a quo* necessario ad *Dardanum* referendum sit, sic locum expono, ut dictum sit pro: *a quibus*, seu: *Dardanus*, *cum Jasio*, *a quo Dardano* etc. *princeps* h. l. auctor stirpis vel generis. *Corythum* de ipso rege ac conditore Cortonæ accipit Cluver. Ital. ant. p. 592. Scilicet dictus conditor pro ipsa urbe, et h. l. pro tota Italia, saltem Etruria ac finitimo Latio: ut ap. Rutilium *Corythi populos* Tyrrheniæ malim exponere, et inf. IX, 10 *extremas Corythi penetravit*

Talibus adtonitus visis, ac voce deorum,
(Nec sopor illud erat; sed coram adgnoscere vultus,
Velatasque comas, præsentiaque ora videbar.
Tum gelidus toto manabat corpore sudor.) 175
Conripio e stratis corpus, tendoque supinas
Ad cœlum cum voce manus, et munera libo
Intemerata focis. Perfecto lætus honore
Anchisen facio certum, remque ordine pando.
Adgnovit prolem ambiguam, geminosque parentis; 180
Seque novo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate, Iliacis exercite fatis,

172. *jussis* tres apud Burmann. *et voce* Medic. cum al. Heins. et Pier. — 174. *Vittatasque* Wall. ex interpr. — 175. *pectore* duo Burmann. Parenthesin vix necesse ad hujus versus finem continuare. Poeta data opera ἀτάκτως loqui potuit tali in re; tumque versus sic decurrunt: *Talibus attonitus visis ac voce deorum* (scil. factus sum). *Nec s.* — *manabat corpore sudor.* — 176. *e* deest aliquot Pierianis et Franc. *ex* Voss. *ex structis* Dorvill. conf. Burm. — 178. *Præfecto* Franc. — 179. *Anchisem* multi. — 180. Nonius forte *ancipitem.* sed v. Heins. — 181. *decepto* Rottend. tert. *errore viarum* pr. Hamburg., sed v. Burmann. *e. parentum* aliquot Pier. — 182. *Italicis* Sprot. *flammis* Goth. tert. a m. pr.

ad urbes. Dictæa arva. IV Georg. 152. *Dictæo regem cœli pavere sub antro.*

172—189. Æneas expergefactus visum religiose expiat, mox patri exponit; qui, antiquæ famæ recordatus, responso parere jubet. Ita Creta disceditur. — 174. *Velatæ comæ.* Erat adeo Penatium caput vitta redimitum. cf. Excurs. IX ad II, 293. et Pompon. Sab. ad h. l. — 175. Ad Ennii ductum apud Macrob. VI, 1. — 177. *munera intemerata*, vinum purum, pure, rite libatum. quod *munus*, mox *honos*.

180. 181. Agnovit duplicem Trojanorum ortum ac stirpem: alteram a Dardano, alteram ductam a Teucro; adeoque *ambigua proles* ipsi sunt Trojani, qui et Dardani et Teucri (et hi sunt *gemini parentes*) genus erant. Agnovit porro Anchises in interpretando Apollinis Delii oraculo, cum *antiqua mater* et *prima tellus* esset exquirenda, *se deceptum* esse *novo errore veterum locorum*, h. e. errore circa loca vetera interpretanda; quod duas terras, a quibus stirpis Trojanæ auctores olim originem traxisse vetus fama erat, nunc non distinxerat, sed alterius adventus, Dardani scilicet, ex Italia immemor, in altera terra, unde Teucer venit, tantum hæserat. Igitur *vetera loca*, terræ vetere aliqua fama celebratæ, tanquam eæ, unde Trojani originem haberent; et *novus error*, quatenus a se nunc, adeoque seriore ævo, erratum est circa hæc loca interpretanda: etsi *novus*

Sola mihi talis casus Cassandra canebat.
Nunc repeto, hæc generi portendere debita nostro;
Et sæpe Hesperiam, sæpe Itala regna vocare. 185
Sed quis ad Hesperiæ venturos litora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
Cedamus Phœbo, et moniti meliora sequamur.
Sic ait: et cuncti dicto paremus ovantes.
Hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis 190
Vela damus, vastumque cava trabe currimus æquor.
Postquam altum tenuere rates, nec jam amplius ullæ
Adparent terræ, cœlum undique et undique pontus:
Tum mihi cæruleus supra caput adstitit imber,

factis fragm. Vatic. — 183. *casus tales* duo Burm. *canebas* pr. Hamb. *monebat* sec. Moret. *tenebat* Goth. pr. In Witt. hic versus post sequentem legebatur; perperam. — 184. *Nam* Exc. Burm. — 185. *vocavit* Hugen. — 186. *Italiæ* Montalb. *ab H. v. litore* Ven. ex interpolat. — 187. *ut quem* nonnulli. *quem tu* alii. *quem etiam* Wall. *moneret* multi apud Pier. et Burm. *moveres* pr. Hamb. a m. sec. — 188. *Credamus* Ven. *moniti et* Montalb. *majora s.* alter Hamburg. Comparatur Iliad. α, 216. sententia duntaxat. — 189. *dicto* Heins. e melioribus, et tanquam concinnius. Est scilicet alterum *dictis* prosaicum. *dictis cuncti* multi. Versus 192 — 195 videbis inf. V, 8 — 11, sed partim variatos. — 193. *ulla apparet tellus* codd. et edd. ap. Macrob. V Sat. 3, sed v. Heins. — 194. *institit* Hugen., ut insolito more post *vetus* ornatus caussa adjectum. Satis expeditus videtur locus, vexatus a Servio aliisque. cf. Exc. VI ad h. lib.

183 — 188. Cassandræ vaticiniis nunquam creditis egregie utitur poeta. cf. de iis inf. X, 67. 68. Disquis. II s. VI. *tales casus*, hanc nostri generis fortunam, ut ad Hesperiam, unde Dardanus generis auctor erat oriundus, nobis sit revertendum. — 184. 185. Nunc bene *repeto* memoria, eam *portendere*, prædicere, hoc esse *debitum*, fato, *generi* nostro, et eam multum memorare Hesperiam et novum regnum in Italia. De ignorata Hesperia cf. Excurs. XV ad II, 781 et Disquis. II, l. c.

190. *paucis relictis* recte. Nam urbs Cretæ fuit, Pergamum. — 191. Ἠ δ' ἴθυεν κατὰ κῦμα aliquoties Homerus. v. ad Iliad α, 483.

192 — 195. Homius P. III, c. 21 in his tautologiam inesse arbitratur. Videtur vir sagacissimus parum probare, quæ pleniore copia a poeta elaborata sunt. Sane hæc; *et inhorruit unda tenebris*, de mari nigrescente, et illa: *Noctem hiememque ferens* h. e. tenebris cœlum obducens, conjuncta sunt; nec tamen sunt eadem. Sed quis, nisi omni carminis suavitate sublata, poetæ neget hoc, ut rem primum simpliciter exponere, mox eandem ornatius, gravius, copiosius, declarare possit? modo illud

Noctem hiememque ferens; et inhorruit unda tenebris. 195
Continuo venti volvunt mare, magnaque surgunt
Æquora; dispersi jactamur gurgite vasto.
Involvere diem nimbi, et nox humida cœlum
Abstulit; ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, et cæcis erramus in undis. 200
Ipse diem noctemque negat discernere cœlo;
Nec meminisse viæ media Palinurus in unda.
Tris adeo incertos cæca caligine soles

gruit, ἐνέπεσεν. — 196. *volvont* Gud. *volvent* pr. Moret., vel *agitant* sec. Hamb. — 197. *jactatur* Mentel. tert. a m. pr. *turbine* Exc. Burm. et alter Hamb. — 198. *cœlo* pr. Mentel. a m. pr. et alter Hamb. nimirum *diem abstulit*. — 199. *abrupti n. ignes* Moret. sec. et sic Giphan. legit secundum Lucret. II, 40 et Lambin., sed et alterum hoc, quod omnes libri cum fragm. Vatic. tuentur, bene dici solet, etiam poetæ, *nubes*, *cœlum*, *ruptum*, *abruptum*, *scissum* fulmine. v. Drakenb. ad Sil. Ital. III, 196. *imbribus* Goth. sec. — 200. *cæcisque* sec. Hamb. *et cesis* Wall. — 201. *decernere* pr. Hamb. *discrimine* Sprot. — 202. *viam* Medic. *mediis P. in undis* ed. Ven. — 203. *Tris* codd. et grammatici apud Heins. *treis* Schol. Horat. Vulgo *tres*. *cæca in caligine* Ven. et Parrhas. *cæca incertos c.* aliquot Pier. *cæca*

teneas, fieri id non posse, nisi in notionibus seu orationis partibus eminentibus inter cetera. *inhorruit unda tenebris*. Mare horret, exasperatur, fluctibus motis: quatenus ii nigri sunt, dicti sunt *tenebræ*. Tempestatem autem ortam puto cum flexu circa Peloponnesi promontoria; exemplo Homeri in Ulysse Odyss. ι, 80; nam ibi mare undosum, æstus et procella, ex Ægæo Ionium mare petentibus etiamnunc sollicitudinem faciunt. *cæruleus*, niger, *supra caput adstitit imber*, ex Hom. Od. μ, 405 sq. item ξ, 301 sqq. explicandum, unde totus locus hic et inf. V, 8 sqq. expressus, Δὴ τότε κυανέην νεφέλην ἔστησε Κρονίων Νηὸς ὕπερ κεφαλῆς. Etiam alias κατ' ἄκρης, *a vertice*, ἐνέπεσεν ἄελλα, vel τὸ κῦμα. v. sup. ad I, 114. Profecit quoque ex Homero Apollon. IV, 1694. Mox *magna æquora*, grande voc. h. e. magni fluctus. et *gurges* de mari sup. I, 118.

198—202. *Involvere diem nimbi*. Procellæ adspectum cœli, lucemque ac solem, eripiunt. *nox humida*, tenebræ ex pluvia. cf. sup. I, 88. 89. Fulmina *ingeminant se abruptis nubibus*. Fulmine *nubes*, *cœlum*, *rumpi*, *abrumpi*, *scindi*, *findi*, dicitur. Alias ipsum *fulmen rumpit* sc. se, erumpit. Hæc semel tenenda in poetis. v. Lect. Var. et cf. sup. Georg. III, 259. *cæcis in undis*, ignoto in mari, incerto. Nam *cæca* dicuntur ea quoque, quæ cerni nequeunt. *meminisse*, pro noscere, tenere cursum navis.

203. *incertos soles*, *dies*, propter iter incertum. Servius: obscuros, ut Æn. VI, 270 *incerta luna*: quod melius, adjuncto; *cæca cali-*

Erramus pelago; totidem sine sidere noctes.
Quarto terra die primum se adtollere tandem 205
Visa, aperire procul montis, ac volvere fumum.
Vela cadunt; remis insurgimus; haud mora, nautæ
Adnixi torquent spumas, et cærula verrunt.
Servatum ex undis Strophadum me litora primum
Adcipiunt: Strophades Graio stant nomine dictæ, 210
Insulæ Ionio in magno; quas dira Celæno,

redit post *cæcis* v. 200, et *unda* post *undis*. — 204. *Erramus vento* Parrhas. *et totidem* Hugen. *totidem et* Montalb. utrumque etiam in Pierii codd. occurrebat; recte sublatum. Porro Serviana ad h. v. *Hinc Pelopis gentes Maleæque sonantia saxa Circumstant, pariterque undæ terræque minantur. Pulsamur sævis et circumsistimur undis.* Hi versus circumducti inventi dicuntur, et extra paginam in mundo (h. e. margini alliti; ab indocto utique interpolatore). *Circumductos* versus Burm. ex Suet. Aug. 88 interpretatur. — 205. *primo* Tert. Mentel. — 206. *vellere f.* Hugen. *ducere f.* Medic. Pierii: *summum* Zulich. pro var. lect. — 207. *remisque* Hugen. *insurgunt* sec. Moret. et Parrhas. cf. Burm. — 208. *obnixi* Nonnius, sed v. Heins. *adnisi* Ven. Versus denuo occurrit IV, 583. — 209. *prima* Medic. et Gud. — 210. *Excipiunt* iidem cum fragm. Vatic. et multis aliis, et sic etiam Pierii aliquot. Sed *accipere* poetæ sollenne: *stant Graio* pr. Hamb. *stant de* Franc. — 211. *I. in magno Ionio* pr. Hamb. *in* deest Zulich. a m. pr. nec alibi: quod miror; nam melius abesse *in* videtur; etsi verum est, poetam æque bene *Insulæ in Ionio* scribere potuisse. Verum, quod negari nequit, Virgilius græcismum et doctrinæ auctoritatem etiam in his hiatibus affectavit. Idem studium elucet in syllaba tono producenda, etiam ubi alia satis commoda oratio et verborum junctura suppetegine. Ante oculos autem locus Odyss. ι, 388 sqq. cf. ι, 74 sq. et multo magis Apollon. IV, 1694 sqq.

205—208. Pulchri versus ad sensus veritatem in prospectu terræ ex alto. Terra *aperit* montes, dum in conspectum eos admovet, ex quo ipsa visa est; *volvere fumum* incensis passim ignibus in litoralibus habitationibus; ut fieri solet. Nam de nebulis se attollentibus accipere velle, esset physici, non ejus, qui poetam interpretatur: cf. Odyss. κ, 99 et al. *Vela cadunt*, demittuntur, ut, tanquam in locis vadosis, remis ad terram agatur navis: *remis insurgimus*, dum elevatur corpus magnum ad nisum: exquisitius quam innitimur, incumbimus; cf. inf. 560. V, 189. Græcis ἐμβαλεῖν ταῖς κώπαις sc. τὰς χεῖρας· *spumas*, *cærula*, pro mari. Adumbrati versus ex Ennii Annal. XIV. v. Frag. Enn. p. 103, 104.

210 — 215. *Strophades* insulæ duæ in mari Ionio, ex adverso Peloponnesi ante Zacynthum sitæ; olim *Plotæ* dictæ. Sed, propulsis ex Phinei domo ad eas usque insulas Harpyiis, Boreæ filii ὑπέστρεψαν ἂψ ἐπὶ νῆα, unde Στροφάδες dici cœperunt: vid. Apollon. II, 285, 296 sq. Apollod. I, 9, 21 et Notas p. 190 sqq. Quid autem poetam ad eas deduxerit, quæsitum videbis

Harpyiæque colunt aliæ, Phineïa postquam
Clausa domus, mensasque metu liquere priores.
Tristius haud illis monstrum, nec sævior ulla
Pestis, et ira deum Stygiis sese extulit undis. 215
Virginei volucrum voltus, fœdissima ventris
Proluvies, uncæque manus, et pallida semper
Ora fame.
 Huc ubi delati portus intravimus, ecce
Læta boum passim campis armenta videmus, 220
Caprigenumque pecus, nullo custode, per herbas.
Inruimus ferro, et divos ipsumque vocamus
In partem prædamque Jovem: tum litore curvo
Exstruimusque toros, dapibusque epulamur opimis.

bat; eum spectasse scilicet arbitror partim hoc, ut oratio gravitatem haberet, etiam duriore junctura, partim ut exquisitiorem rationem inferret exemplo Græcæ orationis. — 212. Φινῆïα. *Pheneïa* duo Burm. *Phyneïa* fragm. Vatic. — 214. *Tristior haud illis monstris* Witt. *aut* Medic. et ed. Junt. *illo* Schol. Juven. IX, 38. *haud sævior* Ven. — 215. *a stygiis* tert. Rottend. — 216. *vultus volucrum* pr. Hamb. — 220. *Lecta* Goth. tert. *passis* idem. *in campis* Goth. sec. — 221. *caprigenumque genus* alter Hamb. et sic Cod. Thuan. Macrobii VI Sat. 5. *per herbas* ex optimis et plurimis revocavit Heins. adde Pierium. Vulgo *per herbam*. — 222. *et* abest a binis Burm. — 223. Restituit ordinem verborum ex libris Heins. post Pier. Vulgo *In prædam partemque*. Mox *tunc* vulgo alii. — 224. *que* abest ab

Excurs. I ad h. lib., ubi de accessu ad Zacynthum. Mox in *magno* non argutandum. Dictum ut omnino *mare magnum, terra magna*. — 213. *clausa domus* h. e. ex domo Phinei expulsæ a Zetho et Calai. — 215. *ira deum* h. l. res, quæ ab ira deum venit, a diis iratis immittitur.

216. 217. 218. De Harpyiis earumque facie in anaglyphis et in gemmis obvia v. Exc. VII. *ventris proluvies* sic satis honeste pro sordibus effusis: *uncæ manus*, ungues, ut Servius; γαμψώνυχες enim Harpyiæ: inf. 233 *pedibus uncis*.

219 sq. Habuit poeta ante oculos episodium Odyss. μ, 262 sqq., qui locus conferendus, de armentis in insula Solis: *læta armenta*, pinguia jam Serv. exposuit; puto, adspectu læta, καλά; ut *seges* et alia: *caprigenumque pecus* ex Pacuvio et Attio ductum, (v. Ursin. ad h. l.,) pro capris: *nullo custode*, scil. erant armenta consecrata alicui numini, ἀνειμένα, ἀφιερωμένα, h. l. Harpyiis: ut apud Homerum Soli. Unde Harpyiarum ira inf. 247. — 223. *In partem vocamus* honestius quam, *participem facimus*. *In prædam vocamus*, parte carnium tostarum religiose diis apposita: (cf. Cerda.) ut in epulis mos erat carnium tanquam ἀπαρχὰς diis consecrare: *toros*,

At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt 225
Harpyiæ, et magnis quatiunt clangoribus alas,
Diripiuntque dapes, contactuque omnia fœdant
Immundo; tum vox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo sub rupe cavata,
Arboribus clausi circum atque horrentibus umbris, 230
Instruimus mensas, arisque reponimus ignem.
Rursum ex diverso cœli cæcisque latebris
Turba sonans prædam pedibus circumvolat uncis;
Polluit ore dapes. Sociis tunc, arma capessant,
Edico, et dira bellum cum gente gerendum. 235
Haud secus ac jussi faciunt, tectosque per herbam
Disponunt ensis, et scuta latentia condunt.
Ergo, ubi delapsæ sonitum per curva dedere
Litora, dat signum specula Misenus ab alta
Ære cavo. Invadunt socii, et nova prælia tentant, 240

ed. Junt. post *dapibus*. — 225. *Et* Voss. *Ac* Witt. *subito* vulgo ante Heins., qui meliores sequutus est. *horrifero* Sprot. *de montibus altis* Goth. sec. — 226. *plangoribus* aliquot Pier. *allas* et in marg. *halas* Parrhas. *aures* (f. auras) Gud. et Puget. Servius hæc habet ad h. v. « *Sed sane hic versus, qui circumductus est* (cf. sup. ad v. 204), *talis auditur:* resonant magnis stridoribus alæ. — 229. *rursus in* aliquot Pier. *rursus secessu* un. Leid. — 230. Idem fere versus sup. I, 311, ubi v. de epitheto, *horrentibus umbris*. *clausam* Medic. Gud. et Mentel. pr., sed priores illi duo expuncta *m*. *clausa* sex ap. Heins. et Burm. et Goth. tert., quod sane ferri possit. *clausum* Franc. *clausas* conj. Heins. et sic Vratisl. omnia perperam. — 231. *ignes* duo. *mensis arisque r. ignes* sec. Hamb. *imponimus* Montalb. et sec. Menag. — 232. *cœlo* Zulich. a m. pr. *tenebris* Leid. — 233. *dapibus* Goth. tert. a m. pr. *T. s. pedibus subito c.* aliquot apud Pier. Jungenda *turba pedibus uncis, sonans, c.* — 234. *socii* tres Burm. cum Goth. tert. *capessunt* sec. Hamb. *capescant* Franc. — 236. *et j.* Witt. *faciant* tert. Rottend. *rectosque* Montalb. *per herbas* Parrhas. cum aliquot Pierii. cf. ad v. 221. *per orbem* pr. Rottend. pro var. lect. — 238. *dilapsæ* Heins. cum melioribus libris maluerat. Sed recte ab eo discessit Burm.; nam ex alto delabuntur in mensas Trojanorum, non in diversas partes. *dederunt* sec. Hamb. — 240. *cœptant* un. Leid.

ornat rem tenuem, cespitem. — 225. *lapsu*, volatu, ut sæpe, *adsunt*, advolant. Mox *vox dira*, stridor.

229. in loco longe remoto — 231. *aris* simpl. focis; sed alterum voc. gravius. argutatur Serv. cum al. — 234. *Polluit* plus quam *contingit* devorando.

238 — 241. *Sonitum* clangorem alarum ex 228. *Misenus* tubicen classis inf. VI, 164. 165. et Excurs. VII ad e. l. *tentant nova prælia*, *fœdare*, græce, ut fœdent,

Obscenas pelagi ferro fœdare volucres.
Sed neque vim plumis ullam, nec volnera tergo
Adcipiunt; celerique fuga sub sidera lapsæ
Semesam prædam et vestigia fœda relinquunt.
Una in præcelsa consedit rupe Celæno, 245
Infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
Bellum etiam pro cæde boum stratisque juvencis,
Laomedontiadæ, bellumne inferre paratis,
Et patrio Harpyias insontis pellere regno?
Adcipite ergo, animis atque hæc mea figite dicta: 250

241. *ferro pelagi* Parrhas. *fœdare* explicui, vulnerare: et occurrit illud hoc sensu simpliciter dictum, nulla ratione etymologiæ habita: et lib. II, 55 *ferro Argolicas fœdare latebras;* ubi v. not. fatendum tamen h. l., ubi de fœdis volucribus agitur, parum accommodatam videri vocem. Et erant alia ad manum: v. c. *temerare.* In lib. I, 527 erat *ferro populare.* — 242. *vulnere* alter Hamb. — 243. *sidere* duo pr. Moret. — 244. *semessam* Parrhas. *semensam* Gud., qui et *relinquont* — 246. *rumpitque* Heins. e suis. Vulgo *rupitque.* — 247. *bella* pr. Hamb. v. Burm. *jam pro* Goth. tert. *cæsisque j.* pr. Moret. — 248. *bellumque* aliquot Pier. — 249. Ordo verborum revocatus est e scriptis et editis ab Heins. post Pierium. Vulgo alii *patrio insontes Harpyias.* Nec refert quo ordine hæc se excipiant, modo ne cum Heinsio *Harpyias* ad quaternas syllabas revoces; est enim in Græcis et in Romanis poetis trisyllabum: quod monuit quoque adversus Heins. Schrader. præf. Emendatt. p. 39 *Arpias insontes* Wall. — 250. Heins. distinxit post *ergo,* alii post *animis.*

mutilando, cædendo, vulnerando, *obscenas,* fœdas visu olfactuque, *volucres pelagi;* ex alto enim advolant. Servius eo refert, quod Ponti et Terræ, seu, secundum alios, Neptuni proles habitæ fuerint. Sed Ponti dicendæ erant neptes secundum Hesiodum. cf. Apollod. I, 2. 6 et hoc sequi possumus, nec impedit, quod *Stygiis undis* v. 215 provenisse dixerat. Est enim hæc poetica forma, ubi de malæ rei origine agitur.

245. Quem poeta in hoc sequutus sit, ut unam Harpyiarum fatidicam induceret, non liquet. Tribui tamen iis potuit, quod interdum Furiis, quibus assimulantur v. 252. ut mala denuntient. *infelix vates* simpl. dira, sinistra. Servius: nuntia infelicitatis, ut Iliad. α, 106 Μάντι κακῶν. *rumpit vocem* sup. II, 129. edit.

247. Ingeniose ex eo, quod sup. 220 armenta mactaverant Trojani, petitur cum epularum fœdatio, tanquam pro vindicta et pœna, tum prædictio famis futuræ.

250—252. Ἄλλο δέ τοι ἐρέω, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι Iliad. α, 297 et alibi. Porro Apollinem, quæ dicit, a Jove habere, res nunc nota. cf. vel h. l. Cerdam et Burm. ad Serv. Verba ex Æschyli fabula, Ἱέρειαι inscripta, petita esse vult Macrob. V Sat. extr. Πατρὸς προφήτης ἐστὶ Λοξίας Διός. et ταῦτα γὰρ πατὴρ Ζεὺς ἐγκαθίει Λοξίᾳ θεσπίσ-

Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo
Prædixit, vobis Furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis, ventisque vocatis
Ibitis Italiam, portusque intrare licebit.
Sed non ante datam cingetis mœnibus urbem, 255
Quam vos dira fames nostræque injuria cædis
Ambesas subigat malis absumere mensas.
Dixit; et in silvam pennis ablata refugit.
At sociis subita gelidus formidine sanguis
Deriguit; cecidere animi; nec jam amplius armis, 260
Sed votis precibusque jubent exposcere pacem,
Sive deæ, seu sint diræ obscenæque volucres.

Nil refert. cf. Burm. *figite dextra* Medic. a pr. m. — 252. *ego* deest aliquot Burm. et Pierianis. — 253. Post *vocatis* interpungunt codd. ap. Heins. et Burmannum, qui ita malit: *ventosque vocatis*. Sed cf. not. *petitis cursu* Franc. — 254. *que* abest ab sec. Mentel. a m. pr. — 257. *subigit* un. Leid. *subiget* Voss. *assumere* nonnulli, *consumere* alter Hamb. a m. sec. — 258. *in silvas* aliquot Pier. Parrhas. et ed. Ven. *pinnis* Medic. Gud. et tert. Mentel. et Serv. ad v. 246. — 260. *Deriguit* Heins. e libris. Vulgo *Diriguit*. *non* Zulich. *jam* deletum in Parrhas. — 262. *duræ*

μαντα. *Furiarum ego maxima*, scilicet confusæ tandem fuere Harpyiæ cum Furiis. Ex his alia est natu major et minor. v. c. Eurip. Iphig. in Taur. 963. Or. 961. cf. Excurs. VII ad h. l.

253—257. *ventis vocatis* doctius quàm ventum secundum nacti. Scilicet *vocant* ventum nautæ, dum velis excipiunt; ut apparet v. c. inf. V, 211. VIII, 707. 708. *datam*, fatis concessam, ut bene Serv., vel prædictam. Sic I, 382 *data fata sequutus*. — 255. Sedes certas non invenietis antequam mensas comederitis. Eventum res habuit lib. VII, 116. *nostræ injuria cædis* dictum cum vi; assumenda enim animo ultio et pœna huic injuriæ debita. Ingeniose fama antiqua de mensis ambesis adhibita et tracta est ad pœnam injuriæ Harpyis illatæ. De vaticinio v. Excurs. VIII ad h. l. et Exc. II ad lib. VII.

260. 261. *Exposcere pacem*, veniam, eorum, quæ in Harpyias peccaverant, ut et apud Apollon. II, 252. 3. Boreadæ verentur ne *ἄτην* committant depellendis Harpyiis, placare eas, sive deæ sint, seu monstra, et quidem *votis precibusque*: non *armis*. De pace proprie dicta, quæ et *armis* peti potest, hic agi non potest. Itaque ea forma orationis est, ut non quidem ellipsis sit inferenda, verum de inversa et immutata oratione sit cogitandum. Principio poetæ animo insidebant hæc verba: *nec jam armis, sed votis precibusque esse utendum*; alterum hoc sic extulit: *sed votis precibusque deorum pacem esse exposcere*

Et pater Anchises passis de litore palmis
Numina magna vocat, meritosque indicit honores:
Di, prohibete minas! di, talem avertite casum! 265
Et placidi servate pios! Tum litore funem
Deripere, excussosque jubet laxare rudentis.
Tendunt vela Noti: ferimur spumantibus undis,
Qua cursum ventusque gubernatorque vocabant.
Jam medio adparet fluctu nemorosa Zacynthos, 270
Dulichiumque, Sameque, et Neritos ardua saxis.

Parrhas. — 263. *Et* Heins. e codd. Alii vulgo *At*. *En* Sprot. a m. sec. et Parrhas. *sparsis* Zulich. — 264. *que* abest a Leid. *indicit*, quod de votis factis accipio, præclare e codd. et edd. Junt. aliisque revocavit Heins. Vulgo vitiose *inducit*. — 265. *Di, p. nefas — pestem* pr. Hamb., ut jam ex nonnullis suis notarat Pierius, *talemque a*. Exc. Burm. *advertite* Montalb. — 266. *Dii placidi* pr. Hamb. *placide* Gud. a m. pr. *s. viros* Goth. pr. — 267. *Deripere* Heins. e melioribus et ratione grammatica. Vulgo *Diripere*, *extensosque* Oudart. pro var. lect., scil. ex interpretatione. *lassare* Ven. perpetuo errore. — 268. *ferimur* Heins. e Gud. et quatuor aliis; accedit pars librorum Pierii et Goth. sec. Vulgo *fugimus*. — 269. *cursu* Hugen. *cursus* Goth. sec. *vocabat* etiam hic multi codd. Pierii, Heinsii et Burm. — 270. *Zacynthus* libri et grammatici apud Pier. Heins. et Burm. *Zacynthus*, *Iacynthus*, *Iacinthos*, *Iacintos* librariorum ludibria. Est Ζάκυνθος. — 271. *Same*, *Samos*, *Samo* libri exhibent, sed plures *Same*. Medic. *Samæ*. v. Burm. *Nerytos* Medic. *Nericus* Franc., male. Nam Nericus erat in continente oppidum. v. Odyss. ω, 376.

dam. Nam *pax* est propitia, propensa, voluntas.

263—267. *Honores* ut modo v. 178 nunc, ut diis supplicet et vota faciat. *minas*, malum sinistro vaticinio denuntiatum. *et placidi servate pios*, ornatus in tenui, pro *servate nos*. — 266. Solvere *funem*, τὰ πρυμνήσια, vel τὰ πείσματα, ut in Orphic. 621. 622. at *rudentes excussi*, evoluti, antennarum sunt, ad vela pandenda. Ceterum, quod jam sup. 102 vidimus, nec hic, nec inf. 471, 2, sine judicio Anchisæ auctoritate res parari facit poeta. cf. Excurs. XVII ad lib. II.

268. 269. Conf. Odyss. λ, 9, 10. *Tendunt vela Noti*: ἔπλησεν δ' ἄνεμος μέσον ἱστίον Odyss. β, 427 et al. 270—273. *Nemorosa Zacynthus Dulichiumque Sameque*. Δουλίχιόν τε Σάμη τε, καὶ ὑλήεσσα Ζάκυνθος Odyss. ι. 24. ἐν ὑλήεντι Ζακύνθῳ occurrit et alibi. At Σάμη lectum fuit etiam a Virgilio, contra atque Apollodorus volebat ap. Strab. X, p. 453 D. Sane communius nomen Samos etiam apud Homerum, quæ deinceps Cephallenia. *Dulichium* est prope Cephalleniam, unde etiamnunc *parva Cephallenia* vel *Teaki* appellatur. conf. *Wheeler* p. 35 sqq. *Neritos* Virgilio videri potuit diversa ab Ithaca insula, ut Melæ II, 7: et hoc malim; potest tamen etiam Neritos, qui Ithacæ mons est, primo loco ad designandam

Effugimus scopulos Ithacæ, Laertia regna,
Et terram altricem sævi exsecramur Ulixi.
Mox et Leucatæ nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo. 275

272. *Effugimus Ithacæ scopulos* nonnulli scripti et editi ante Pierium. *Ithacæ et L. r.* Medic. Pierii, et Witt. cum Goth. sec. *Ithaci Lerceaque regna* Wall. — 273. *ultricem* Goth. tert. *Ulixi* Heins. et h. l. e scriptis reposuit. Vulgo *Ulissis* vel *Ulixis*. *Ulixe* Gud. a m. pr. *Ulixes* Moret. a sec. m. *Ulixei* Medic. Pierii. — 274. *Leucaten umbrosa* Sprot. *Leucatem* Oudart. — 275. *formidandus*

Ithacam positus esse, quæ mox diserte et ipsa memoratur. *scopulos Ithacæ* Iliad. γ, 200. 201. Λαερτιάδης πολύμητις Ὀδυσσεύς, Ὃς τράφη ἐν δήμῳ Ἰθάκης, κραναῆς περ ἐούσης. Ex eodem itaque loco fluxisse videntur *Laertia regna — Et terram altricem Ulyxi*.

274. 275. Leucates, ὁ Λευκάτης, nobile amantum saltu promontorium Leucadis, seu Leucadiæ, olim peninsulæ, postea insulæ. *Hoc aperitur*, in conspectum venit (cf. inf. ad 411), *et Appollinis fanum*. Interpretes, a Servio inde, quantum video, hæc junctim de uno loco, de Apollinis templo Leucatæ imposito, accipiunt, quod sane Strabo lib. X, p. 452 B memorat. Verum habet ea res haud unam difficultatem, quam interpretes sensisse non videntur: nam primum *parva urbs* v. 276 nulla alia esse poterit quam *Leucas* in septentrione insulæ sita, ita vero non bene convenit narratio. Hunc Apollinem, hoc promontorium *in australi* parte petimus et urbi succedimus in septentrionali latere sitæ, aliquot dierum navigatione interjecta. Porro sequitur locus de ludis Actiacis celebratis: an vero illi Leucade celebrati? Manifestum porro fit, poetam hæc inseruisse in Augusti gratiam, a quo in victoriæ Actiacæ memoriam ludi Actiaci quinquennales instituti erant. cf. Dio LI pr. Actium igitur, non Leucas, commemorandum erat. Quocunque me vertam, quæ hic sequuntur: *quod ad hoc fanum appulerint, urbemque intraverint, ludosque Actiacos celebraverint;* meo qualicunque judicio ad alterum promontorium ipsis sinus Ambracii faucibus prætextum ducunt: in hoc sinu Actium oppidum et portus tutus et fanum Apollinis Actiaci. v. Strabo lib. X, p. 451 D. VII, p. 325 A. Thucyd. lib. I, c. 29. Quod si, hoc posito, alia difficultas suboritur, quod Actium promontorium, intra sinum Ambracium situm, et intra exteriorem portum recedens, ex alto conspici et formidari nautis nequiit (v. descriptionem sinus Ambracii ab Anvillio factam *Mem. de l'Acad. des Inscr.* T. XXXII, p. 215): reputandum est: Trojanos *litus legisse*: ita pervenisse ad promontorium Anactorium, quod os exterioris sinus est; hinc prospectus Actii promontorii habetur. Erit igitur oratio v. 274 et 275 *progressiva*: ut non copulentur, sed deinceps enumerentur. *Et Leu-*

Hunc petimus fessi, et parvæ succedimus urbi.
Ancora de prora jacitur; stant litore puppes.
Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras;

alter Menag. — 276. *Successimus* Zulich. a m. pr. — 278. *potimur* Puget. — 279. *Lustramusque* ed. Ven. *Lustramurque deo:* conj. Jo. Schrader. sc. Apollini; ut *Jovi* e mala interpretatione provenerit. *votis inc.* tert. Rottend.

catæ—*Et* (sc. ulterius progressis *aperitur Apollo.* Fuit autem nobile templum Apollinis Actiaci, idque, ut nunc ex h. l. intelligitur, in loco edito, ex more templorum; et constat jam satis ea de re e loco Strabo. VII, p. 500 B (p. 325). Itaque bene Pompon. Sab. *Apollo id est, pars illa saxea, in qua templum Apollinis erat.* De templo conf. Sueton. Octav. 96 extr. ibique Interpp. De Apollinis signo aliquo, quod in promontorio steterit, Spencium polymet. Dialog. VIII, p. 33 hæc accipere mireris. Nam nobilem Apollinis Actiaci statuam in templo isto fuisse necesse est ex communi more (1). Urbis autem et templi vetustatem ad tempora Trojana revocat poeta seu auctoritate seu commento suo.

279. Antequam ludorum sollennia rite celebrari possint, expiatione et lustratione opus est. *Lustramur Jovi*, invocato Jove, cui sacrum piaculare offertur. Quæritur tamen, cur Jovi, non Apollini? cui ludi ipsi instituti esse debuere. Varia commenta vides in Servianis. Sed primum ad observandum in promtu est, sollenne fuisse priscis hominibus, ut in sacris cuicunque deorum factis Jovem in partes vocarent. Porro expiationes et lustrationes proprie ad Jovem referuntur, quippe ultorem et vindicem cædis omnisque piaculi, quod expiandum est. conf. Apollon. Rhod. IV, 699. 700 sq. et Schol. Æschyli Eumen. 444 docet, ab eo ipso Ixionem lustratum, ita ut possit pro auctore ritus haberi. Piaculum in Harpyias commissum potes cum Servio sigillatim huc trahere. *votis incendimus aras*, forma Horatio quoque frequentata: ut I, 4, 7. ubi *Vulcanus ardens urit officinas* Mitscherl. noster præclare illustrat. docte, pro, vota in aris vel impositum thus et victimam; uti dona de victimis, de libatione et reliquis in sacris fieri solitis; Alii, *votis*, votorum persolvendorum caussa. Nam εἰς εὐχαριστίαν instituti ludi, ut bene Cerda observat, ideo subdit: *juvat evasisse tot urbes* etc.

(1) *Apollinis Actiaci* signum in multis Augusti numis et in noto Antistii denario occurrit. Male olim fallente memoria in fine notæ adjeceram, Apollinis signum esse aliquando Constantinopolin avectum. Traditum illud est de asino cum asinario: de quo Sueton. Octav. 96. Hunc Constantinop. avectum in hippodromo positum esse narrat cum aliis Theodorus Metochita Hist. Rom. p. 2. 4. et Anonym. de Antiqq. Constantinop. n. 313.

Actiaque Iliacis celebramus litora ludis. 280
Exercent patrias oleo labente palæstras
Nudati socii. Juvat evasisse tot urbis
Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostis.
Interea magnum sol circumvolvitur annum,
Et glacialis hiems aquilonibus asperat undas. 285
Ære cavo clipeum, magni gestamen Abantis,
Postibus adversis figo, et rem carmine signo:
ÆNEAS HÆC DE DANAIS VICTORIBUS ARMA.
Linquere tum portus jubeo, et considere transtris.

280. *Acciaque* multi, etiam ap. Pier. *Acleaque* duo. *Acteiaque* Voss. *celebrantur* un. Voss. — 281. *lactente* Sprot. a pr. m. At v. Burm. — 282. *Audaces socii* Puget. — 282. 283. extant apud auctorem de progenie Augusti c. 12. — 284. *circumvertitur* Zulich. — 286. *Ære novo* Sprot. *clypeo* Rottend. sec. — 287. *aversis fingo* Ven. — 289. *tum penitus* Goth. sec. *consistere* duo Burm. perpetua variatione,

280. Proprie ludi Actiaci celebrari dicendi erant. Sed exquisitius, quoniam locus hominum frequentia *celebrari* et ipse dicitur, *litus Actium* h. e. Actiacum, memoravit, et *ludos Iliacos* Trojano ritu habitos. Videntur autem jam antiquitus ludi ad Actium celebrati esse, quos poeta commode in rem suam vertit. E Callimacho, περὶ Ἀγώνων, Harpocration et Suidas τὰ Ἄκτια memorant; sed ea huc trahere vix ausim. Successere celeberrimi ludi Actiaci ab Augusto, ut diximus, in victoriæ Actiacæ memoriam instituti: de quibus v. Wernsdorf. Exc. IX ad Saleii Bassi Carm. in Pison. T. IV. p. 395.

281—283. *palæstras* pro ludis gymnicis dixit. *Oleo labente*, exquisite, quod dilabitur, diffluit, corpori illitum. *fugam tenuisse*, ut inf. 686 *cursum tenere*. Bene Serv. *feliciter navigasse*.

284. Exierat annus a Troja capta quartus. Vid. Excurs. II *de annis Errorum Æneæ: ad a.* 2. *Sol circumvolvitur m. annum*, εἰς vel κατὰ, sic ut annus absolvatur, peracto annuo solis cursu. *magnum annum*, simpl. ad ornatum, quoniam multos dies intra se continet; ut jam alias notatum. cf. sup. I, 269. Ad vanas argutias circa hanc vocem delabitur Catrœus, dum ad annum intercalarem lustri refert; Macrob. Sat. I, 14 So. Sc. II, 11. ad annum solarem comparate cum anno lunari. *asperat*, exasperat, ἀγριοῖ, procellarum ira. Illustrant hoc Cerda et Burman.

286—288. De clipeis votivis, cum titulo inscripto, inter donaria suspensis res nota. De Abante v. Excurs. IX ad h. l. *adversis*, ornat; in templi aditu. *carmen*, de uno versu, tenere te non debet. *hæc arma*, hunc clipeum consecravit: Αἰνείας ἀπὸ τῶν Δαναῶν· ut in simili re sæpe: v. c. apud Pausan. lib. I, 13, p. 31.

289—293. *portus* Portum Ac-

Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt. 290
Protenus aerias Phæacum abscondimus arces,
Litoraque Epiri legimus, portuque subimus
Chaonio, et celsam Buthroti adcedimus urbem.
Hic incredibilis rerum fama occupat auris,
Priamiden Helenum Graias regnare per urbis, 295
Conjugio Æacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum:

sed male h. l. — 291. *ascendimus* duo Burm. cum aliis, prave. *urbes* Sprot. — 292. *portusque s. Chaonio* Medic. a m. pr., mox correctrix manus adjecit *s*. Et sane *portusque s. Chaonios et c.* multi codd. habent, vel contra metrum, et olim, ut vel ex Servio patet, habuerunt. Hinc grammaticorum tricæ, de quibus v. Pier. et Heins. Sed facile est ad intelligendum, primum librarii errore factum, ut communiore more *portusque subimus* scriberetur; hinc accommodarunt alterum. Burm. putabat scriptum primo fuisse *portumque s. Chaonium. Chaonia* Zulich. E Gothanis pr. et tert. veram lectionem agnoscunt. — 293. *Brutoti, Butroti, Bythroti, Bitroti, Biroti, Burrhoti*, et quot modis non peccatur! *accedimus* Heins. e melioribus post Pier. revocavit. Vulgo *adscendimus*. — 294. *Hinc* ed. Mediol. — 295. *Priamidemque* Wall. Versus 294. 5. 7. recitantur ab auctore de progenie Augusti c. 10. — 296. *regnisque p.* Leid. un. Si versus 296. 7. abessent: majorem videtur poeta mirationem moturus fuisse; etiam mox Andromache se inopinato obtulisset Æneæ. Verum has nostrorum hominum artes adspernatur Maro. —

tiacum. v: ad v. 274. 275. *considere transtris*. sæpe Homer. ἐπὶ κληῖσι κάθιζον. Mox *feriunt mare*, ut toties τύπτειν ἅλα. *abscondimus* prætervehimur Corcyram, eaque a tergo relicta, adnavigamus litori Epiri. Proprie dicendum erat: *insula absconditur nobis*, oculis nostris. Dictum *abscondere* eodem modo ut sup. v. 275 *aperitur*. cf. inf. ad 411. — *aereas Phæacum arces*, montes Corcyræ ὄρεα σκιόεντα Γαίης Φαιήκων Odyss. ε, 279. de binis scopulis ad introitum portus accipere video auctorem; qui hæc loca adiit, *Saint-Sauveur, Voyage dans les Isles Vénitiennes du Levant*. p. 19. subtilius quam necesse est. *portu Chaonio*. est portus Pelodes ad Buthrotum Epiri Chaonibus quondam habitatæ.

296—305. Audito, Helenum has terras tenere, ad eum visendum pergit Æneas; incidit in Andromachen inferias Hectori suo ferentem; comperit ex ea fortunæ casus, quos illa subierat, et ex Heleno vate navigationis suæ ordinem usque ad novas sedes in Italia obtinendas. De hoc Heleni et Andromaches occursu in Epiro cf. Exc. X. Mirationem facit, Helenum Trojanum Græcas urbes tenere et regno ac conjuge Pyrrhi, qui Trojam everterat, potitum esse. Est hoc Episodium inter felicissima et pulcherrima ad affectum et ad ornatum. Tragicum spiritum facile agnoscas. Converte narrationem in drama; finge Andromachen inferias ferentem te videre, finge loquentem audire. Si perveneris ad illa: *aut si lux alma recessit, Hector ubi est?* pal-

Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui: miroque incensum pectus amore,
Compellare virum, et casus cognoscere tantos.
Progredior portu, classis et litora linquens. 300
Sollennis tum forte dapes, et tristia dona,
Ante urbem in luco, falsi Simoentis ad undam,
Libabat cineri Andromache, Manisque vocabat
Hectoreum ad tumulum: viridi quem cespite inanem,
Et geminas, caussam lacrimis, sacraverat aras. 305
Ut me conspexit venientem, et Troïa circum
Arma amens vidit: magnis exterrita monstris
Deriguit visu in medio; calor ossa reliquit.

298. *incensum est p.* aliquot Pier. *incensus pectus*, ut græcismus sit, quatuor ap. Burm. *amore est* Parrhas. — 299. *agnoscere* Ven. — 300. *Egredior portu et* Leid. *classes ac* Hamb. pr. *classemque et* Parrhas. *linquo* Hamburg. pr. a m. sec. — 301. Heins. *cum*; ante vulgo: *Sollennes tum*, quod cum Brunckio revocavi: est enim gravior sic et minus impedita oratio; etsi Heinsio accedit fragm. Vatic. *dapis* Gud. a m. pr. — 302. *Simeontis*, *Simontis* aberrant. *undas* duo ap. Burm. — 303. *Andromachen* fragm. Vatic. — 304. *cumulum* alter Menag. — 305. *geminans* Sprot. cum Goth. sec. *caussa* Leid. un. *caussas* Hamb. sec. — 306. *Troica* Hamb. pr. — 307. *Arma timens* Hamb. sec. *ext. rebus* Leid. a m. sec. conf. Burm. — 308. *Deriquit* e melioribus et h. l. Heins. adde fragm. Vatic. v. sup. 260. Porro multi distinguunt post *Deriguit*, minus bene. *relinquit* duo Burm. cum Goth. tert.

pitare pectus in sinu senties: *si tu umbra es, ubi est Hector meus*, qui inter umbras nunc versatur? *patrio marito*, ejusdem originis, sc. Trojanæ. Erat Helenus frater Hectoris. In *cessisse* argutantur interpretes post Serv. Nil aliud est, quam matrimonio teneri, haberi, vel relinqui, venire in potestatem alterius viri. — 298. *amorem* esse poetæ cupiditatem et studium, noli animo dimittere.

301 — 305. Ornati versus. *Andromache inferias ferebat Manibus Hectoris. dona* h. l. in re sacra de libatione. *Simois* erat simulatus. cf. inf. 349 sq. et 336, ut solebant coloniarum conditores patriorum locorum ac fluminum nomina transferre ad novas sedes. Hectori *tumulum viridi cespite inanem*, h. e. *cenotaphium*, exstruxerat. *geminas aras*, sive ut Ecl. V, 66. *Ecce duas tibi Daphni*, sive unam marito, alteram filio, Astyanacti. Utramque caussam jam Serv. attulit. Ad posteriorem referri potest, quod *caussam lacrimis*, adjectum est. Nisi ad religionem nescio quam spectavit, quod duæ aræ positæ sunt in inferiis: ut modo in Daphnidis inferiis vidimus. In his illa effundit χοὰς inter lacrimas.

306 — 309. *Troïa arma*, viros Trojanos. *monstris*, adspectu, qui

Labitur, et longo vix tandem tempore fatur:
Verane te facies, verus mihi nuntius adfers, 310
Nate dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est? dixit, lacrimasque effudit, et omnem
Implevit clamore locum. Vix pauca furenti
Subjicio, et raris turbatus vocibus hisco.
Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco. 315
Ne dubita: nam vera vides.
Heu! quis te casus dejectam conjuge tanto
Excipit? aut quæ digna satis Fortuna revisit?
Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia servas?

310. *verum mihi* Medic. *adfert* Zulich. et Exc. Burmann. ita lenior oratio foret, at minus docta. — 311. *an si lux* Goth. sec. — 312. *effundit* tres apud Burmann. — 313. *Complevit* Excerpt. Burmann. — 315. *omina* fragm. Vatic. — 316. *Nec* duo Burm. *Ne dubites* alter Leid. *Ne d. ne vera vides* Gud. a m. pr. *vera fides* in sex lectum videbis, sed recentibus, ap. Heins. et Burm., quod Heinsio Marklandoque arridet. Enimvero de oculorum fide, visuque adeo, hic agitur, non de narrationis et auditionis fide. Recte *vides* etiam fragm. Vatic. servat. — 318. *qua d.* Reg. *digna sacris* Zulich. *remansit* Wall. *F. fuisset* Goth. tert. a m. pr. — 319. *Androinachæ* Mentel. pr. *Andromachen* nonnulli jam ap. Pierium, et Leid.

ipsi monstri et prodigii instar erat. — 309. Δὴν δέ μιν ἀμφασίη ἐπέων λάβε — Ὀψὲ δὲ δή μιν ἔπεσσιν ἀμειβομένη προσέειπε Odyss. δ, 706.

310—313. Tune vere ades ipse? *affersne te* (cf. inf. 346) *mihi* tanquam *vera facies* viri, cujus speciem habes? tanquam *verus nuntius* tui? ut vere ille sis, quem vultus nuntiat? *aut si lux alma*, vita, *recessit*, et hæc umbra Æneæ est, quæ mihi apparet, *Hector ubi est*, qui et ipse inter umbras versatur, *dixit*, *lacrimas effudit* etc. In hoc Andromaches πάθει, piissimæ in mariti memoriam feminæ, quis non magnum poetam agnoscat? conf. Excurs. X.

313. 314. *furenti*, impatienter dolenti, ut bene Serv. Omnino *furere*, μαίνεσθαι, infinitis locis simpl. est commoto esse animo, quacunque de caussa. *Subjicio*, ὑποβάλλω, respondeo. *hisco* exquisitius quam *loquor*.

315—319. *extrema per omnia*, ad pericula et discrimina refer. — 317. *dejectam*, δεινότερον quam privatam, viduatam, Hectore. Nam *dejicimur* gradu, spe, honore, conjugio, omninoque magna aliqua re, quando ea privamur. *quis casus te excipit*, ad quam fortunæ conditionem redacta es? Servius eo refert, quod *excipiuntur* proprie, quæ cadunt; recte quidem, sed forte hic nimis subtiliter. *Excipiunt nos* ea, quæ nobis alia post alia accidunt et eveniunt. *digna satis* l. te l. priore illa fortuna. cum illa videatur meliore, quam pro captivæ sorte uti 319. *connubia servas*, accipio, ut Gr. φυλάσσειν, pro ἔχειν, de iis, quibus

Dejecit voltum, et demissa voce locuta est: 320
O felix una ante alias Priameïa virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis
Jussa mori, quæ sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile!
Nos, patria incensa, diversa per æquora vectæ, 325
Stirpis Achilleæ fastus, juvenemque superbum,
Servitio enixæ, tulimus; qui deinde, secutus

duo, pr. Hamb. et Exc. Burm. ut sit: *quæ digna satis Fortuna revisit Hectoris Andromachen? Pyrrhi* quatuor ap. Burm. et *Pirri* duo Goth. *Pyrrhi an c.* aliquot Pieriani. *servat* Gud. a m. pr. Omnia deteriora. Vulgatam exhibet etiam fragm. Vatic. Dubito tamen an *n?* ab epico poeta sit. — 320. *dimissa* alii, ut solet. *submissa* Exc. Burm. — 321. *alios* Montalb. — 325. *vecti* fragm. Vatic. — 326. *fastum* aliquot Pier., minus poetice. *futus* alter Mentel. a m. pr. forte et Zulich., unde Heins. conj. *flatus*: sed v. Burm. — 327. *enixe* tres Burm. et sic Donatus inter-

tenemur et obnoxii sumus; pro, matrimonio juncta es, haberis. Utitur voce honestiore *connubii*, vere enim, tanquam captiva, corporis sui usum præbebat, pellicis vel concubinæ loco. Versus pulcherrimus habet tamen, quod offendat: Rogat Æneas, an Pyrrho juncta sit Andromache. Atqui 296. jam audierat Heleno eam cessisse. Hoc erat, cur illum versum deletum esse volebam: Nec succedit, si dixeris esse: quid? tu non amplius Pyrrho juncta es? Quippe nec verba conveniunt huic sententiæ, nec sententia antecedentibus convenit.

320 sqq. Artem poetæ jam Scaligero III Poet. 14 aliisque observatam facile assequeris. Andromache, casta et pudica femina, virique amantissima, non nisi per ambages respondet. Felicem prædicat Polyxenam, quæ ad Achillis tumulum cæsa servitutem morte anteverterit. Hæc præmittit iis quæ de se captiva a victore in amplexus accepta narratura est. Ad sequ. cf. Excursum XI. Versuum 321 sqq. color similis illi, qui erat lib. II, 785 *non ego M.* et I, 94. — 323. Sortitio captivarum in partitione prædæ: obvia in Homero et in Tragicis. cf. Excurs. XI sub. f. In v. 324 *nec — tetigit captiva cubile*, potuit respicere Homericum illud λέχος ἀντιόωσαν Iliad. α, 31, (h. e. κατὰ, πρὸς λέχος) et similia. Solet fortuna captivarum plerumque a tristi hac necessitate designari.

325—327. At ego captiva Pyrrhi ex eo parere coacta. Cf. Eurip. Androm. 109 sq. *diversa æquora* longinqua v. sup. v. 4. *enixæ* de partu accipiendum, ut jam post Pompon. Sab. Cerda et Heins. docuere. Nam Andromache serva Neoptolemo filium Molossum pepererat, ut vel ex Euripidis Andromacha notum.

327. Is deinde Hermionem Helenæ filiam Sparta conjugem adduxit, meque Heleno in conjugium

Ledæam Hermionen Lacedæmoniosque Hymenæos,
Me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore 330
Conjugis, et scelerum Furiis agitatus, Orestes
Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
Pars Heleno; qui Chaonios cognomine campos,
Chaoniamque omnem Trojano a Chaone dixit, 335
Pergamaque Iliacamque jugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedere?

pretatus est; male. v. Heins. et Burm. et Pier. — 328. *que* abest ab uno Leid. — 329. *Me famulo famulamque* Heins. recepit; ita enim fere omnes Pieriani et Heinsiani omnes, cum Donato (adde fragm. Vatic.), excepto Hamb. pr., cui adde Goth. sec. et tert., qui tuentur id, quod olim legebatur: *Me famulam famuloque*. Ingratum tamen utrumque. Non male itaque Heins. conj. *Me famulo famulam Heleno;* ut hiatum imperiti librarii ferre noluerint: etsi hiatui intercedit Schrader. Emendatt. p. 138, nec tamen aliam medelam apponit. Ingratus est versus, quocunque te vertas. Poterat tamen poeta refingere: *me famulo famulam dominus transmisit habendam. Me famulamque famulo* ed. Mediol. *transmittit* Sprot. *concessit* pr. Hamb. *permisit* Goth. tert. — 330. *flammatus* Gud. et fragm. Vatic. conf. Burm. — 331. *Furiis scelerum* Ven. — 332. *Excipit incautum insidiis* Serv. citat ad III Ecl. 18 cum interpretamento. Mox *que* deest binis Burmann. — 334. *Sors Heleno* Voss., haud dubie elegantius. cf. Burm. — 335. *Ch. urbem* pr. Hamb. *a Trojano* tert. Rottend. *dixi* sec. — 436. *Pergameamque* Medic. Lectum scilicet olim fuit a nonnullis *Pergameam Iliacamque*, ut ex Servio patet. Unde autem lectio illa fuerit, Pomponius Sab. memoriæ reliquit; *sed Apronianus*, inquit, *Pergamiam legit;* is scilicet, e cujus recensione Codic. Medic. habemus. — 337. Burm. in difficultates hic nescio quas se induerat, et conj. vel *qui cursum huc venti* vel *quo cursum venti, quo f. d.* Potuisse enim Andromachen satis scire, qui venti ex Troade ferrent. Enimvero sic argutari possis et in vulgari: *quomodo*

dedit. Cf. Eurip. Androm. 1244 Γυναῖκα δ' αἰ. — 330. Pyrrhum autem Orestes, cui Hermione illa, Helenæ filia, Ledæque adeo neptis, jam olim promissa fuerat, interemit *patrias ad aras*, Delphis, ante aram patri Achilli, tanquam heroi, factam. De reliquis circa hos versus v. Excurs. XII.

333—336. *pars reddita* simpl. data. ut Serv. *pars* autem, respectu alterius partis Phthiæ in Thessalia. In v. 334, 335 poeta inservit argumento, ut Trojanorum nomen per totum terrarum orbem clarum ac celebre habeatur, dum fabulam hanc de Chaonum nomine amplectitur. Chaones enim longe ante Chaonem Trojanum (de quo Serviana consule) et Helenum fuerunt, ex antiquissima scilicet Pelasgorum stirpe. — 336. *addidit*, imposuit monti arcem Pergami nomine, tanquam in novo Ilio.

337—343. Affectus hæc muliebris plena et Andromaches inge-

Aut quisnam ignarum nostris deus adpulit oris?
Quid puer Ascanius; superatne, et vescitur aura?
Quem tibi jam Troja **** 340
Ecqua tamen puero est amissæ cura parentis;

huc venisti? et in Odyss. α, 171 πῶς δέ σε ναῦται Ἤγαγον εἰς Ἰθάκην etc.; scilicet si vulgari sermone usa est Andromache, quæsivisset illa sic: *quo casu ad has terras accessisti?* Jam hoc poterat factum videri vel tempestate vel fato vel deorum numine. Et hæc, ut vides, expressit poeta. — 338. *Quisnam* Heins., ut fere omnes libri etiam Pieriani cum fragm. Vatic. Vulgo *quis te* ex glossa. *quis jam* ed. Ven. — 339. *aut v.* Exc. Burm. *vescitur auras* plerique codd. Pier., nec improbat Heins. Fuit etiam in Parrhas. a m. sec. et in fragm. Vatic., ubi v. p. 174. cf. ad Tibull. II, 5, 63, et sup. I, 546. — 340. *Quæ tibi* alter Menag. In melioribus, inter quos Medic. Gud. fragm. Vatic., versus mancus est relictus; in aliis varie suppletus: *Quem tibi jam Troja peperit fumante Creusa.* — *obsessa est enixa Creusa.* — *Troja est obsessa enixa Cr.* — *Troja natum fumante reliqui;* inepte omnia. vid. Burmann. post Pier. Ex uno Guelpherb. in Exc. Cort. notatum video *Troja — peperit florente Creusa.* Scilicet Ascanii ætas id postulare visa erat. Dubito equidem, an ex Virgilii schedis hoc fragmentum servatum sit; haud dubie enim illud rescissuri fuissent Tucca et Varius. Probabilius mihi sit, fuisse olim in margine ab aliquo versificatore varia in h. l. tentata; unde sequens librarius expedire se non posset. Ceterum etiam hic locus docet, ex *uno* aliquo transcripto exemplo omnia fluxisse exemplaria Maronis. — 341. *Et quæ jam* ante Heins. legebatur. At meliores Heins. et Pier. cum Donato et Carisio: *Et qua tamen* vel *Ecqua tamen;* hoc et fragm. Vatic. habet. Alii *Etque tamen*, *Et quæ* vel *Ecquæ tam*, *Quæ tamen et p. Qua tamen et;* ut in talibus errari fere solet. *Ecquænam* Goth. pr. *Ecquæ* Pompon. Sab. interpretatur. *amissi parentis* apud Carisium. v. Pierium ad h. l. Probat hoc etiam Markland., invito Burm. *amissæ est c.* etiam nonnulli. Equidem hunc versum dudum suspectum habui; et adhuc persuasum mihi habeo, e vetere quidem libro eum ad nos pervenisse, sed aliquando ad marginem aliena manu adscriptum adhæsisse, una cum fragmento superioris versus, cujus reliqua pars obliterata erat; et, si bene auguror, a poeta tantum illa scripta erant: *Quid puer Ascanius. Ecquid in antiquam v.* Brunckius utrumque versum a poeta temere in chartam conjectum fuisse existimabat, ut olim ab eo retractaretur. Vix tamen hæc omnino poetæ in animum venire potuere, cum aliena sint a re et loco.

nio consentanea! De Ascanio sollicita est, ex tacita Astyanactis sui memoria. cf. inf. v. 489 sq. *superatne et vescitur aura* ex antiquo sermone. cf. sup. I, 546. Sane interrogationem illam v. 341 de desiderio amissæ matris Creusæ per se non malam (cf. Eurip. Hecub. 992 εἰ τῆς τεκούσης τῆσδε μέμνηταί τί μου, adde Electr. 351) tamen hic forte abesse malis; vix enim Andromache Creusæ fatum rescivisse aut poterat, aut post illa v. 310 sq. 337 sq. debebat. Manifeste tamen poeta ponit, Creusæ fatum Andromachæ jam aliunde innotuisse; et, cum de Ascanio quæratur, recto ordine procedit interrogatio primum de pietate in matris memoriam, tum de exemplo patris et avi, quam illud ad pueri animum vim habeat! *Parentem* de

Ecquid in antiquam virtutem animosque virilis
Et pater Æneas et avunculus excitat Hector?
Talia fundebat lacrimans, longosque ciebat
Incassum fletus: quum sese a mœnibus heros 345
Priamides multis Helenus comitantibus adfert,
Adgnoscitque suos, lætusque ad limina ducit,
Et multum lacrimas verba inter singula fundit.
Procedo, et parvam Trojam, simulataque magnis
Pergama, et arentem Xanthi cognomine rivum 350
Adgnosco, Scææque amplector limina portæ.
Nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur.

342. *Et quid* multi, ut solent. — 343. *avonculus* Gud., ut semper et similibus. — 344. *multosque c.* Menag. pr. *jamnosque* alter Hamb., unde Heins. conj. *largosque.* — 345. *In casum* Zulich. cum glossa: *Æneæ et Trojanorum.* cf. Burm. — 346. *Priamides Helenus multis* duo Burm. aliquotque Pieriani; quod simplicius, ut sup. v. 295. conf. Pier. *adfert* Heins. e codd. suis omnibus. Vulgo *offert.* Tres *effert.* — 347. *agnovitque* alter Hamb. *ad limina* Heins. cum majore codd. parte. Sic et omnes Goth., nisi quod unus *lumina.* Vulgo *ad mœnia,* quod in paucis recent. ille repererat. — 348. *lacrimans* aliquot Pier., aliquot Heins., et edd. vett. nonnullæ; manifesto sed proclivi lapsu. Nec aliter fuerat, puto, in Gudiano, qui lituram hic habebat, e qua Heins. tamen excitabat: *multum lacrimæ* pro *lacrimarum* curiose potius quam vere. Nam *multum* Homericum πολλὸν est, pro valde, admodum, et talia amare Virgilium satis constat. *lacrimis* Exc. Burmann. Porro *fudit* plerique Pier. et aliquot Heins., tert. Goth., male; idem tamen Pompon. Sab. interpretatur. — 349. *ad parvam* Sprot. *et patriam* Zulich. et Leid. a m. pr. *s. multis Perg.* Witt. a pr. m. — 352. *feruntur* Ven. et alter Hamb. pro patria accipere, importunum. —

342. 343 generosi versus! ex communi illa sententia, ut, qui magni viri filium se esse meminerit, plus ad virtutem incitamenti habeat. *in*, h. e. ad, *antiquam virtutem* int. majorum. *avunculus Hector*, latius dictum pro consanguineo. cf. inf. XII, 439. Nam Ilus et Assaracus, a quo Hector et Æneas genus ducebant, erant Trois filii. Notatu dignum, quod hic in Servianis: *Quidam avunculus humiliter in heroico carmine dictum accipiunt.*

345—348. *a mœnibus*, via ex urbe. *se affert* v. sup. v. 310, inf. VIII, 477, ut *ferre se*, *inferre se*, *efferre se*, *offerre se.* προσφέρεσθαι, προσάγεσθαι, pro προσέρχεσθαι. cf. h. l. Heins. *suos*, populares. Recte Serv. addit: *Et bene verba Heleno post Andromacham non dedit, ne frigeret; sicut in libro V Acestæ* (v. 41).

349—351. Cf. sup. v. 302 et adde Excurs. I de Error. Æn., ubi de accessu ad Epirum. Trojam alteram adstare putasses. *simulata magnis*, assimulata. cf. inf. IV, 512. *amplector* sc. ut exosculari solent postes in patriam reduces.

Illos porticibus rex adcipiebat in amplis.
Aulai in medio libabant pocula Bacchi,
Impositis auro dapibus, paterasque tenebant. 355
Jamque dies, alterque dies processit: et auræ
Vela vocant; tumidoque inflatur carbasus austro.
His vatem adgredior dictis, ac talia quæso:
Trojugena, interpres divom, qui numina Phœbi,
Qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis, 360

var. lect. — 353. 354. 355. Hos tres versus ab aliena manu insertos esse vidit Jac. Bryant, quia cum reliquis non bene cohærent. Patrocinium eorum quomodo agi possit, vide in Notis. Erit tamen imputandum aliquid fortunæ carminis, cui secunda poetæ manus haud obtigit; ultimus utique versus friget. — 353. *Illas* Montalb. — 354. *in* deest optimis; sed tuetur Heins. grammaticorum auctoritate. — 355. *Impositisque* Witt. *tenebat* Ven. — 356. *præcessit* Leid. *inflatus* alter Menag. *que* abest a sec. Rottend. — 358. *Hic* edd. ante Pier. *et talia* Witt. — 359. *qui n. divum* Witt. a m. pr. — 360. *Clarii et lauros* Medic. Pierii, Witt.

354. 355. Nec moratur in convivii descriptione poeta, nec plane intactum dimittit, sed obiter intexit pauca, quæ ad convivii magnificentiam declarandam valere possint: et quidem religiosam rem, libationem, et vasorum πολυτέλειαν. Ultima tamen *paterasque tenebant* vereor ne frigeant, etiamsi ad sacrum factum revoces. Porticus autem puta aulam circumdedisse.

356. 357. *auræ Vela vocant*, invitat ventus secundus, ut vela expandantur. Male hypallagen advocant. Variat hæc oratio poetica: modo *vela*, aut *nautæ* (ut sup. 253) *vocant auras* vel *ventos*, modo *auræ vela* vel *nautas;* et inf. 454 ipsa navigatio et *cursus vocat vela*. Conf. sup. 61, inf. 454. 455. *tumidoque inflatur carbasus austro.* Iliad. α, 481 Ἐν δ' ἄνεμος πρῆσεν μέσον ἱστίον. et similiter aliis locis.

359—361. Helenus οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος jam Homer. Iliad. ζ, 76. *qui sentis*, intelligis, ad plura h. l. refertur, de quibus singulis diverso modo dicitur. Aliter sentit aliquis deum, aliter sidera et avium cantus. *sentit vates Phœbum*, cum deum pectore recipit, seu, dei afflatu tactus, divinoque furore plenus, futura prædicit et oracula edit; hoc poeta exornavit: *qui numina Phœbi, Qui tripodas*, (tripodi insidens Delphis Pythia vaticinabatur) *Clarii lauros* (quatenus, ut fere omnia antiquissima fana, religionis et caloris caussa, sacro luco inclusum erat templum Apollinis Clarii apud Colophonem. v. Strab. XIV, p. 442), h. e. qui vim divinam animo capis, quam Delphis Pythia, et apud Claron sacerdos, mente recipere solet. *sentis sidera*, noti quæ ex iis ad futura prævidenda intelligi possint. Hoc in Homericis occurrere in vatum laudibus non memini; neque astrologiæ omnino studium in vita heroica est frequentatum; at os-

Et volucrum linguas, et præpetis omina pennæ,
Fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit
Religio, et cuncti suaserunt numine divi
Italiam petere, et terras tentare repostas;
Sola novum dictuque nefas Harpyia Celæno 365
Prodigium canit, et tristis denuntiat iras,
Obscenamque famem) quæ prima pericula vito?
Quidve sequens tantos possim superare labores?
Hic Helenus, cæsis primum de more juvencis,

Moret. sec., quod præfero. *laurus* Medic. a m. pr. cum aliis antiquis, quod antiqui Grammatici defendunt; recepit itaque Heins., rursus deseruit Burmannus; forte casu potius quam consilio. — 361. *Qui volucrum* Schol. Horat. apud Heins. *omnia* nonnulli. *pinnæ* Medic. Gud. et tert. Mentel. — 362. *Omnis c.* — *Relligio* aliquot Pieriani, sec. Rottend. Gud. a m. pr. item Goth. pr., sc. ut sit: *omne vaticinium, omnis deorum monitus*, quod merito arridere potest, quoniam sequitur: *cuncti divi*. Sic *cursum* esset, quem teneo, navigationem, quam facio versus Italiam. — 363. *et* abest a Ven. et Parrhas. cum Goth. alt. *numina divi* Gud. — 365. *novom* Gud. *Arpia, Arpyia, Harpeia* aberrat. codd. — 368. *Quodve s. possim tantos* Parrhas., forte etiam, subjicit Burm., *qua p. p. vito?* qua via, ratione. Nil necesse. At *possum* nullibi repertum video. — 369. *primum cæsis* Ven. et Parrhas.

tentorum et διοσημιῶν observatio fuit; Licet adeo suspicari, *sidera* pro cœlo et aere esse posita. Reliqua ad auguria cum ex oscinibus tum ex præpetibus, h. e. ex avium cantu ac volatu, spectant. cf. inf. X, 175 sq. add. Callim. L. P. 123 sqq. et ibi Intpp. c. Spanh.

362—364. *namque omnem cursum mihi prospera dixit Religio*: etiam hoc per hypallagen explicare volunt, pro, omnis religio prosperum dixit cursum. Perperam. *Religio* proprie de ritibus religiosis et sacris, mox de *iis omnibus* dicta, *quæ cum sacris fiunt, parantur, obtinentur*, adeoque etiam de *extispiciis, oraculis* omnique *vaticiniorum* genere, accipienda est, h. l. de *oraculo* et omnino de vaticinio; *prosperum* vaticinium est, quod prospera nuntiat. Totum, qui superest, cursum, quo ille instituendus sit (hoc v. 363. 364 ulterius declarat) jam satis definiverunt prædictiones, quas adhuc accepi, lætæ illæ et secundæ. *numine*, etiam hoc pro effato divino et forte. *repostas* exquisitius quam remotas, et *tentare* quam petere.

365—367. *dictu nefas*, abominandum. *Prodigium*, eventum rerum prodigii similem. *iras* h. e. calamitatem, malum, ex *ira* Harpyiæ, boum cæde et Trojanorum armis læsæ, pœnasque et ultionem parantis. cf. sup. 234 sq. 245 sq. *obscenam famem*: quatenus ad ultima redacti etiam ea comedent, quæ nauseam faciunt. Sic, *obscenus cibus*, et *obscena pastu avis* upupa apud Plin. X, 29 s. 44. Hoc Serv. volebat: *quæ homines etiam ad obscena compellit.*

369—373. *pacem* benevolen-

Exorat pacem divom, vittasque resolvit 370
Sacrati capitis, meque ad tua limina, Phœbe,
Ipse manu multo suspensum numine ducit;
Atque hæc deinde canit divino ex ore sacerdos:
Nate dea; nam te majoribus ire per altum
Auspiciis manifesta fides: sic fata deum rex 375
Sortitur, volvitque vices: is vertitur ordo;

371. *lumina* sec. Hamb. — 372. *Ipse etiam* pr. Hamb. *suspensus* pro var. lect. Hamb. sec. et Servius. Male. cf. Burm. *duxit* codices ap. Pier. — 373. *hæc* deest Leid. uni. — 375. *Si* pr. Hamb. a m. sec. *his* Gud. Ven. Parrhas. — 376. *hic* edd.

tiam dei, ut jam supra vidimus; dum oraculum expetiturus est. Sacrificantium et vatum habitus *vitta* vel *infula; Solvitur* h. l. illa, religioso more, sive animi respectu, quem jam ab omni terrena fæce vacuum deo soli vacare significabant, quo fere Serviana spectant, vel quatenus furor divinus et corporis agitatio vincula non ferebat. At, inquit Cerda, in aliis locis vates jam vaticinium edituri *vittis ligant, implicant*, caput? Recte; scilicet vates non perpetuo vittæ ornatu usos esse credendum est nec eas sumsisse, nisi rem sacram facturos; itaque instante jam furore divino modo vittas sumere modo solvere narrantur. *ad tua limina Phœbe.* Erat igitur templum Apollinis in nova Troja ad exemplum Pergamei fani. *Suspensum* h. l. modo minus vulgari pro perturbatum, percussum, dictum puto; adeoque *multo suspensum numine*, turbatum horrore ex præsentia dei. cf. inf. VI, 45. 54. *numen*, majestas, vis manifesta dei, quæ horrorem ac reverentiam facit. Sic *multum inesse, adesse, numen*, alibi dicitur; videbatur enim numen implere locum, in quo horror sentitur. Satis quidem expeditum et illud, ut *multum numen* sint multa oracula, quæ jam ante acceperat (vide v. 362), quibus *suspensus* h. e. sollicitus ac dubius ejus animus sit; mihi tamen hoc minus arridet.

374—376. Circes apud Homerum μ, 37 sqq., forte etiam Phinei apud Apollon. II, 311 sqq. exemplo, Helenum hic fata ac casus navigationis Æneæ prædicere facit. Ipsos autem casus omninoque Æneæ errores ad Ulyssis errores compositos esse, facile animadvertas. Inest tamen forte in his major suavitas ipsa rerum novitate et probabilitate; nam Homericis temporibus nondum illa maria Græcis multum erant frequentata; qua in re victus Virgilius ornatu et doctrina suæ caussæ consulere necesse habuit. — 374. *nam te* more Græcorum, γάρ pro δή. *nempe. majoribus auspiciis*, quam vulgo hominibus contingere solent; sunt simpl. *magna* h. e. magnarum rerum et eventorum; adeoque magna fata; quod Livius pr: *ad majorum rerum initia ducentibus fatis.* Argutatur Servius.

Pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
Æquora, et Ausonio possis considere portu,
Expediam dictis; prohibent nam cetera Parcæ
Scire, Helenum farique vetat Saturnia Juno. 380
Principio Italiam, quam tu jam rere propinquam,
Vicinosque, ignare, paras invadere portus,
Longa procul longis via dividit invia terris.

Ven. et Junt. *sic* quatuor Burm. et Goth. sec. *his* alter cum ed. Mediol. — 377. *tutius* Oudart. et Parrhas. *æquora lustres Hospita* Zulich. — 378. *consistere* pr. Hamb. et Ven. vide sup. 162. Burmann. — 380. Distinguunt codd. partim post *Scire*, partim post *Helenum*; cf. Pier. et Burm., sed in interpunctione, codicum nulla, meo judicio, est auctoritas. *vetet* pr. Hamb. Brunck. conj. *Scire, vetatque Helenum fari S. J.*: rotundior utique sic esset versus, sed Virgilius gravitatem numerorum præfert. Alioqui ad manum esset *Helenumque vetat fari* in ed. Parm. Hemistichium abesse malit Jac. Bryant.

Melius idem *sortitur*, disponit, ordinat, *volvit vices*, moderatur vicissitudines rerum. *is ordo* fatorum *vertitur*, est, ita succedunt sibi fata. Omnino pro *agere*, *perficere*, poeticæ voces sunt, *volvere*, *vertere*, *versare*.

377 — 380. Fata scire *prohibent* h. l. Parcæ; apud Homerum Iliad. τ, 418 Erinnys; omnino dii apud Apollon. l. c. II, 311 sq. *tutior*, tutius, minore cum periculo, si rescivit, quæ evitanda sint. *hospita æquora* Servius vicina interpretatur. Sane longinqua, ignota, necesse est esse minus hospita. Si usum loquendi vocis hujus recte teneo, esse debent maria navigantibus amica, quæ navigantes tutos ac salvos transmittant. *prohibent* te *scire* etc. Nam, ut Lucan. V, 176. *Nec tantum prodere* vati, *Quantum scire, licet.* v. h. l. Servium, qui bene addit: *prohibet autem scire mortem patris — tempestatem ab Æolo immissam: amorem Didonis* (qui sane vix commode memorari poterat). *Novimus autem Junonem hoc agere, ut, si possit fieri, regnum Italiæ Libycas averteret oras. Inopinatum vero dolorem etiam Æneas conqueritur*, ut inf. v. 712 *nec vates Helenus — Hos mihi prædixit luctus.*

381 — 383. Poterat Æneas statim in orientali Italiæ extremæ litore considere, ex adverso Epiri. At totum illud litus a Græcorum coloniis tenebatur. cf. inf. 398 sqq. *longa via dividit Italiam* h. e. Italiæ illa pars, quæ Æneæ petenda est, divisa, remota est, *longis terris*, sc. longo illo tractu inferioris Italiæ, *invia* vel difficulter ementienda; (sic Servius acceperat: *significat autem difficilem circuitum*; et sane composita hujusmodi sæpe sic accipiuntur, ut *insanabilis*, *intentatus*, h. e. parum, haud multum, tentatus); vel, quod præstat, plane non pervia, non adeunda Æneæ, terrestri itinere, si eam partem adiisset, quæ Epiro opposita est, quod fata vetabant. Hoc spectasse vi-

Ante et Trinacria lentandus remus in unda,
Et salis Ausonii lustrandum navibus æquor, 385
Infernique lacus, Æææque insula Circæ,
Quam tuta possis urbem componere terra.
Signa tibi dicam: tu condita mente teneto.
Quum tibi sollicito secreti ad fluminis undam

384. *Trenacia* Wall. a m. pr. et a m. sec. *Trinacia;* et sunt sane grammaticorum argutiæ in ea scriptura, quæ tamen fundamento non omnino carent, quandoquidem Θρινακία Homerica est scriptio. conf. Cluver. et Dorvill. Sicula p. 163. Enimvero ad liquidum res perduci nequit, utra sit verior et antiquior. Idem Wall. *lentendus* a m. pr. *tentandus* Goth. sec. a m. pr. *flectendus* Guelpherb. un. in Exc. Cort. ex interpr. — 386. *Circæ* vetustiorum auctoritate reposuit Heins., qui copiose aliis exemplis firmat. Vulgo *Circes;* aliquot etiam *Circe.* — 387. *posses* alter Hamb. — 388. *memori quæ* (pro *que*) *hæc m. t.* sec. Moret. vss. 388 — 393 leguntur apud auctorem de progenie Augusti c. 12. — 389. *undas* aliquot Pieriani et Hamburg. alter, ut supra.

detur Pompon. Sabin. *invia volentibus fatis.* Comparant illa Iliad. α, 156 ἐπειὴ μάλα πολλὰ μεταξὺ Οὔρεά τε σκιόεντα θάλασσά τε ἠχήεσσα. Ceterum in Virgilii verbis lusus inesse videri potest; *via invia* — *longa longis.* Alliterationi huic vetus sermo non tantopere adversabatur, ut noster; quin in ornatu illa habebatur: *amabam amantem.* φιλέων φιλέοντ', ἄγων ἄγοντα in ipso lyrico carmine est Pind. P. 10, 103.

384 — 387. Ornate. Mare Siculum et Tyrrhenum est peragrandum. *lentandus remus,* agendus, sed exquisitius; curvatur enim et flectitur vi undarum et nisu remigis. Sic Apollon. II, 593 ἐπεγνάμπτοντο δὲ κῶπαι, Ἠΰτε καμπύλα τόξα, βιαζομένων ἡρώων in trajectu Symplegadum. Quoniam enim, *lenta* quæ sunt, facile flecti possunt, hinc *lentus* pro flexilis, et *lentare* flectere. A Virgilio Statius et alii petierunt; Virgilius ab antiquioribus, ut Serv. docet. — 386. *inferni lacus.* Avernus inf. lib. VI. *Circes insula* VII, 10 sq., *Æaea,* Colchica, ab Æa, Colchidis urbe, vel ex Apollonio Rhodio nota. — 387. *urbem componere,* nove dictum esse debet, pro ponere, condere; ut *templum componere* ex Ovid. I Fast. 708 laudat Burm. Nisi est quod vulgo, res urbis componere, pacare, ordinare. Est tenendum alterutrum, nec cum Burm. duas diversas notationes in unum locum congerere ausim; quod sermonis humani rationi adversatur.

388. Ut apud Homer. Σῆμα δέ τοι ἐρέω et illud: σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ σύνθεο, vel βάλλεο σῇσι.

389 — 393. Cf. inf. VIII, 42 sqq. 81 sq. *Quum* — *jacebit*: *is locus* pro vulgari: *is locus, in quo* — *jacebit, erit novæ urbi destinatus.* Usus et hic poeta est oraculo sua natura non adeo commendabili, celeberrimo tamen inter populares suos. v. inf. Excurs. II ad lib. VII. Res ipsa multis in monumen-

Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus, 390
Triginta capitum fetus enixa, jacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati:
Is locus urbis erit; requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus horresce futuros:
Fata viam invenient, aderitque vocatus Apollo. 395
Has autem terras, Italique hanc litoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge: cuncta malis habitantur mœnia Graiis.
Hic et Narycii posuerunt mœnia Locri,
Et Sallentinos obsedit milite campos 400

391. *fœtus capitum* Montalb. — 393. *Hic l.* Dorvill. et ap. Nonium et Cledonium. *erat* duo Burm. — 395. *inveniant* quatuor Heins. — 396. *Has inter* Goth. tert. *urbem* Oudart. pro var. lect. ad *oram.* — 397. *qua nostri* Parrhas., quod adridet Burmanno. *perfunditur* duo ap. eund. — 399. *Hinc* et *Narricii, Naricii, Naritii* aberrationes Codicum. Νάρυξ, πόλις Λοκρίδος etc. Steph. — 400. *Sallentinos* Heins. cum aliis melioribus, quem v. et quos laudat Burm. cum antea editum esset *Salentinos:* quæ antiquior esse debuit scriptura. *Salantinos* Goth. tert. quæ antiquior fuit scriptura Σαλαντινων quod etiam ex numo laudatur: de quo

tis antiquis, gemmis, numis exhibita, ut exempla singula laudare velle ineptum sit. *secreti fluminis* h. e. in parte secreta, ab hominum frequentia remota, fluminis Tiberis inf. VIII, 82 *per silvam — viridi in litore.* Ceterum observandum, qua verborum dignitate ignobile argumentum poeta ornaverit.

394. Harpyiæ prædictionem sup. 255. 365. respicit. *viam*, rationem et exitum oraculi, ipsæ res dabunt, monstrabunt, et propitius erit Apollo, oraculi auctor.

397. *nostri maris*, Ionii inter Epirum et Italiam. — 399. *Locri Epizephyrii*, in Bruttiis, ad litus Italiæ extremæ exterius, Locrorum Opuntiorum colonia, quorum erat urbs Naryx vel Narycium, ex adverso Eubœæ insulæ. Locros Ozolas urbis conditores fuisse contendit Strabo VI, p. 259 B. Sed communior opinio altera illa. v. Cluver. Ital. p. 1301 sq. Sequitur vero poeta eam narrationem, qua ex Locris, Ajacis Oilei sociis, fuisse crediti sunt, qui dispersa ad Caphareum promontorium classe, in Bruttios essent delati. cf. Serv. Aliter Lycophr. 1141. 1148, ubi cf. Schol. Vide *Opusc. Acad.* To. II. p. 46 sq. *Eckhel* {*Doctrina Numor.* P. I. Vol. II. p. 257.

400. 401. *Sallentinorum* qui ex antiquis Messapiis fuerunt, tractus erat in peninsula Calabria. Insederant eum mox Cretensium coloniæ; cf. Strabo VI, p. 281 B. atque ad has Idomeneum Troja reducem, sed mox patria ejectum (cf. sup. 121, et inf XI, 265), nonnulli retulerunt. conf. Varro

Lyctius Idomeneus; hic illa ducis Meliboei
Parva Philoctetæ subnixa Petelia muro.
Quin, ubi transmissæ steterint trans æquora classes,
Et positis aris jam vota in litore solves:
Purpureo velare comas adopertus amictu: 405
Ne qua inter sanctos ignis in honore deorum
Hostilis facies occurrat, et omina turbet.

v. Eckhel Doctrin. num. P. I. Tom I, p. 145. *Phalentinos* Ven. *Salicanos* Sprot. *limite* Leid. un. — 401. *Lictius, Licius, Litius, Lycius, Lytius*; porro *Idomeneos, Idumeneus, Ydomeneus*, — *Melibroæ* — *Philotetæ, Philothetæ, Phyloctetæ, Philocteæ*, librariorum stupores, quos ponimus, ut iis mature assuescant juvenes. — 402. *Petelia* Medic. et sic in numis et Græcis script. occurrit: Πετηλία; hoc itaque restitui. Vulgo *Petilia*, quod vulgare est. — 403. *steterunt* alter Hamb. *naves* pr. Hamb. *puppes* Goth. pr. — 404. *in litora* Medic. a m. pr. cum tribus aliis. — 405. *Purpureas* Dorvill. a m. pr. — 407. *occurret* Franc. *omnia* multi. *turbat* duo.

lib. III Rer. Hum. apud Valer. Prob. ad Ecl. VI, 31. (unde Pompon. Sab. ad h. l. petiit, et inf. ad v. 531.). *Lyctus* aliquando inter insigniora Cretæ fuit oppida. Plin. IV, 12 jam Cerdæ laudatus.

401. 402. *Petilia* vel *Petelia* in Bruttiis supra Crotonem a *Philoctete*, Herculis comite, condita (hoc enim est *subnixa muro*), cum Troja redux, urbe patria, *Melibœa* Thessaliæ, per seditionem fugeret. cf. Strabo VI, p. 254 A, quo loco apparet, Lucanorum deinde primariam urbem eam fuisse. Philoctetes *dux Melibœus* pro, Melibœensis.

403—409. Expectandum erat, ut in hac Italiæ ora appellerent Trojani, et ex voto sacrum diis facerent. Hoc igitur certo ritu, velato capite, qui romanorum mos erat, facere præcipit Helenus. Religionis sanctitatem cum judicio et hic intexit carmini Virgilius; mira enim talis loci suavitas debuit esse, si Romanorum quis in religiosi ritus originem incideret ab Ænea auctore repetitam. Illustrationem loci pete ex inf. 543. 545; subest tamen et hic antiqua fabula de Diomedis vel Ulyssis in his locis occursu, quam Serv. ad h. l. attingit et olim variis modis tractasse videntur poetæ et scriptores. v. Plutarch. Qu. Rom. c. 11, 12. T. II Opp. p. 266 C et Auctor de Orig. gent. Rom. c. 12. At vide Excurs. I ad h. lib. sub f. — 404. Scilicet appulsa classe ad Italiam, in qua sedes habituri erant, vota solvent diis sacro facto inf. 543 sq. *in litore*, ad Castrum Minervæ, supra promontorium Iapygium. v. inf. 531. videtur eo loco monstrata esse ara antiqua, quam fama ferebat a Trojanis aliquando exstructam esse. *velare* sc. memento; Græca ellipsi. Verius forte imperativa forma: ut inf. 545. *Et capita ante aras Phrygio velamur amictu.* — 407. *omina turbet*, captata ante rem sacram. Turbari malis ominibus sacrificii religionem, et, ut id caveatur, adoperto capite esse sacrificantes, notus Romanorum

Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto;
Hac casti maneant in religione nepotes.
Ast, ubi digressum Siculæ te admoverit oræ 410
Ventus, et angusti rarescent claustra Pelori,
Læva tibi tellus, et longo læva petantur
Æquora circuitu; dextrum fuge litus et undas.
Hæc loca vi quondam, et vasta convolsa ruina,
Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas! 415

408. *socios* Medic. a m. pr. — 410. *degressum* Sprot. et inf. 492. *amoverit* duo. *Siculis oris* Franc. — 411. *rarescunt* codd. Servii inf. ad 530, in Wall. superscr. vel *clarescent*. Parum acute. *plaustra P.* Parrhas. Illustrat vss. Nodell Not. crit. p. 77. — 412. *læta* aliquot Pier. *petentur* Hugen. et Wall. a m. pr. cum Goth. sec. — 414. *et* deest Parrhas. *ex* Erf. *convolsa* Gud. — 415. In Wall. versus erat

mos fuit, (cf. Macrob. III, 5. extr.) cujus originem poeta sive ex antiqua fama, sive ex ingenioso commento ab Trojanis repetit. — 409. *in religione*, in observatione religiosi ritus, et *caste*, *ἁγνῶς*, ut sæpe, rite.

410—413. Flectendum in aditu freti Siculi et avertendum, ad exterius mare, cursum et, ut tanto tutior ille sit, Siciliam ab oriente circumeundam monet. Fretum appellat ex more *claustrum*. Proprie ea, quæ densa sunt, transitum occludnt, hinc *densa* poetis, quæ clausa plane, ut Gr. πυκινόν· v. c. πυκινὸν πῶμα · Odyss. κ, 283 πυκινοὺς κευθμῶνας de bene occlusa hara; adeoque ea, quæ laxantur, aperiuntur, patent, *rarescere* dixit poeta. Jam Servius bene: *quia venientibus de Ionio (mari) propter curvaturam litorum* clausæ *videntur angustiæ, quæ paullatim propinquantibus* aperiri *videntur*. Bene memorantur ad hæc Lucret. IV, 397 sqq. et Justin. IV, 1 sub fin. Poeticæ orationis genius ad oculorum sensus omnia revocat. Simili modo *coire*, *conjungi*, et rursus *discedere*, *sejungi* et *disjungi*, dicuntur loca, quæ ingressum habent. Ita et *aperiuntur*, ea, quæ e longinquo in conspectum veniunt, ut sup. 275 *aperitur Apollo*, et inf. 531 *portusque patescit jam propior*. Contra apud Lucan. III, 7 de discedente: *et dubios cernit rarescere montes*: ubi idem est quod vanescere vel evanescere. *Crescere*, *attolli*, *attollere se*, *surgere* dicuntur ea, quæ alta sunt, iis, qui accedunt: ut *recedere*, si discedas: su. 72. cf. inf. 552 et *abscondi* sup. 291. *mergi* apud Val. Fl. II, 6, 7 add. ibid. 430. 1. 442 3. *dextrum litus* Italiæ. Servius: *nam de Ionio navigantes, si fretum petant, dextrum teneant litus necesse est. Pelorum angustum* docte dixit pro freto ipso promontorium illud alluente.

414—419. De Italia ac Sicilia magno motu terræ diremta vide loca ap. Cluver. Sicilia I, 1. Creditum scilicet est, motibus concussum solum, quo continuabatur

Dissiluisse ferunt, quum protenus utraque tellus
Una foret; venit medio vi pontus, et undis
Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et urbis
Litore diductas angusto interluit æstu.
Dextrum Scylla latus, lævum implacata Charybdis 420
Obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras
Erigit alternos, et sidera verberat unda.

in margine adscriptus; idem *longæva*. Ennium videtur ante oculos habuisse Annal. XV ap. Gell. IX, 14 *Postremæ longinqua dies confecerit ætas*. Adde Lucret. II, 68. 69. Duo *motare*, sollenni permutatione. v. Burm. — 416. *protenus* Heins. reposuit cum Velio Longo et Leid. altero ac Rottend. pr. — 417. *forent* Rottend. tert. *medio venit* Moret. pr. Parrhas. *venit in m.* Ven. *media* Zulich. a m. sec. — 419. *deductas* Medic. cum al. antiquis. Vir doctus Britannus (*Gentl. Magazine* 1764, p. 464) *litora diductas* emendabat h. e. quoad litora, refutatus mox ab alio p. 556. Neuter viderat, *litore deductas* esse idem ac mari, quod intervenerat, diductas; nam ubi litus, ibi mare. — 420. *lævom* Gud. *impacata* aliquot Pieriani, et unus Leid., quod non bene præferebat Cerda. *implicata* quatuor Burm. cum Goth. tert. — 421. *Obsedit atque immo baratri* Franc., sed talia exscribere piget. Mox *abrutum* Zulich. — 422. *in abruptu* aliquot Pier. — 423. *egerit* legebant

Sicilia cum Italia, subsidere cœpisse, ita, ut mare irrumperet et voraginem factam occuparet; quemadmodum Pontus Euxinus locis depressioribus obrutis mare Ægæum, et totum forte mare Mediterraneum effecisse videtur, in quo veteris soli partes eminentiores nunc insulæ factæ sunt. *ruina*, motu terræ. — 416. *protenus*, contine, ut jam Serv., διηνεκῶς, cum esset una continens. v. Cerda. — 417. *venit* pontus in medium cum vi. Val. Fl. I, 590 *cum flens Siculos OEnotria fines Perderet et mediis intrarent montibus undæ*. — 419. *litore*, mari, jam disjunctas, *æstu angusto*, h. e. freto, quoniam in iis angustiis mare æstuat. cf. Serv.

420—423. Ex Homero adumbrata esse nemo dubitat, Odyss. μ, 73 sqq. 234 sqq. Variorum loca vides ap. Cluver. Sicil. I, 5. Firmarunt ea alii, et nuper Spallanzani. (*Viaggi alle due Sicilia* To. IV.) Idem cum aliis docuit, *Charybdin* nihil aliud esse, quam impetuosiorem undarum fluxum a septentrione in Austrum, ortis vehementioribus flatibus ab Austro, qui illum repellant; *Scyllam* autem scopulum, humanæ forte olim formæ, ad litus Italiæ, versus Scyllæum oppidum. Canum latratum assimulant fluctus scopulo illisi, et lupos belluasque ex ea nasci narrare potuit antiquitas, quoniam loca plena sunt monstris marinis. cf. Serv. ad 420. *Dextrum* freti Siculi. *implacata*, pro implacabilis, ut solent poetæ, sæva. *sorbet*, ἀναῤῥοιβδεῖ, *in abruptum*, profundum adeoque præceps. cf. sup. I, 105 sq. *erigit*, ἀνίησιν, emittit, sed cum vi. v. Odyss. l. c. μ,

At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris,
Ora exsertantem, et navis in saxa trahentem. 425
Prima hominis facies, et pulchro pectore virgo
Pube tenus; postrema immani corpore pistrix,
Delphinum caudas utero commissa luporum.
Præstat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos et circum flectere cursus, 430
Quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, et cæruleis canibus resonantia saxa.

viri docti (et sic Cerda), apud Pierium, qui recte monet, sequentia postulare *Erigit;* quod et per se exquisitius est. conf. inf. ad v. 576. *Elicit* Hamb. pr. — 424. *Ast* tert. Rottend. cum Goth. pr. — 425. *Ora exercentem* alter Hamb., quod a monacho rhythmicis versibus adsueto profectum lepide monebat Burmannus. *exhalantem* Ven. — 426. *polchro* alter Hamb. *corpore* Montalb. — 427. *pistrix* revocavit Heins. librorum auctoritate, qui vel *pristrix* vel *pistrix* exhibent; vulgo pars codd. et edd. *pristis.* cf. Heins. *pistris* per *s* non per *x* defendit Pompon. Sab. ad h. l. Commemorat locum Seneca Ep. 92 *ut ait Virgilius noster in Scylla.* Quo sensu hoc dictum sit, v. in *Procem. ad Cirin.* — 428. *caudam* Ven. *commixta* Wall. et Zulich. a m. sec. Male. v. Burm. — 429. *Pachinni* scribitur in libris. — 430. *Cessantes* Goth. sec. *fluctus* alii, notante Parrhasio. Præferam suaviorem orationem interpunctione: *Pachyni, Cessantem longos et circum flectere cursus.*

105, ubi *ter in die*, τρὶς ἐπ' ἤματι, id fieri ait: sed hoc idem omisit altero loco 239 sq., ut adeo nec in Virgilio omissum mireris: in quo sufficit, *ter deinceps* hoc fieri.

424—428. Cf. ibid. 93. 94. 99. 100. Prominet spelunca Scylla superiore corporis parte et naves ad se attrahit. *Prima* superiore corporis parte. *postrema*, inferiore. *pistrix* omnino pro bellua marina, *commissa caudas delphinum utero luporum*, h. e. habens conjunctas delphinum caudas lupinis cum corporibus, in quæ virgineum pectus s. corpus desinit; simpliciter dic, virgineo corpori subjunctos lupos marinos fuisse protomis suis inter caudas delphinorum prominentibus. ut versu 432 elicias. *Canes* autem *marinæ* videntur intelligendæ. cf. Odyss. μ 96. 97. Schol. Apollonii. IV, 825. Variis modis ab Homero inde Scyllæ facies exhibita, varie etiam in monumentis veterum; sufficit intelligere, qua specie Virgilius exhibuerit. De hac v. Exc. IV. Bucol. ad Ecl. VI, 75. Ceterum ad Virgilii de Scylla versus Miltonum suos *de Peccato* (*of the Sin*, Ἄτην dixeris) formasse, jam alii monuerunt.

429—432. Variavit Homerica l. c. v. 109. 110. *metas Pachyni* docte h. e. promontorium Siciliæ australe, *cessantem*, morantem (ut Serv.), plus temporis in navigatione consumentem. *vidisse*, modus loquendi ab Homero ductus l. c. v. 87. 88 et sæpe. *Canes* sunt qui paullo ante *lupi*.

Præterea, si qua est Heleno prudentia, vati
Si qua fides, animum si veris implet Apollo,
Unum illud tibi, nate dea, præque omnibus unum 435
Prædicam, et repetens iterumque iterumque monebo:
Junonis magnæ primum prece numen adora;
Junoni cane vota libens, dominamque potentem
Supplicibus supera donis: sic denique victor
Trinacria finis Italos mittere relicta. 440
Huc ubi delatus Cumæam adcesseris urbem,

433. Alii jungunt: *si qua est Heleno prudentia vati, Si qua fides.* At pr. Moret. non ineleganter, judice Heinsio, *Si qua est H. p., fati Si qua fides;* ex non infelici errore. — 434. *animam* Messius Arusianus. vid. Burmann. Sec. ad Antholog. Lat. p. 125. *si verus* vir doctus conj., quem refellit Ouwens Noct. Hagan. p. 616. — 435. *Unum illum* Gud. a m. pr. *Unum istud* in marg. Parrhas. *Verum aliud* pr. Hamb. *proque omnibus* Medic. et alii boni codd. (et Goth. duo) etiam Georg. Fabricii, et sic Diomedes et Donatus; hocque receperat Heins., sed reliquorum librorum lectionem *præque* revocavit Burm., quod mihi vulgarius videtur altero. — 436. *Prædico* tres Burm. *iterum iterumque* multi sollenni vitio. — 437. *J. sacræ* Hamb. pr. — 436. *S. s. votis* Wall. a m. pr., quod erat in codd. Pierianis et in libro Donati. — 440. *metire* aliquot Heins. et Pierii, ut sit dictum, quemadmodum *metiri viam, pelagus, emensus iter* etc. Sed recte Pier. et Burm. vulgatum præferunt. cf. not. Nonnulli vitiose *metiere* vel *meciere*. — 441. *Cumarum a. urbem*

433 sqq. Magno cum apparatu monitum a vate et inferri et enuntiari observa. cf. inf. v. 546 sq. et Exc. X.

437—440. Tale præceptum Phineus dat Jasoni apud Apollon. II, 425. ut Guell. ad h. l. monuit. In præcepto autem hoc de Junone omni studio placanda respexit poeta religionem, qua Romani aliquando Junonem præcipuo honore prosequuti sunt, et in Capitolio cum Jove et Minerva coluerunt: quo spectare videbimus et illa XII, 840 *nec gens ulla tuos æque celebrabit* honores. *canere vota*, facile appparet, esse, facere vota, preces. Dixisse videtur poeta ad eam rationem, qua vota formula sollenni, adeoque *carmine*, suscipiuntur: quod jam Burmannum observasse video. *libens* est in formulis sacris προθύμως, adeoque nec parce, nec supine. *dominam*, deam, δέσποιναν. *supera*, expugna sacris factis; hinc *victor. fines Italos mittere*, dimitteris, discedes, Italiam adibis. Est Græcum πέμπεσθαι de navigatione. Vides in his poetæ artem: Præstruit enim et præparat sibi descensum partim ad tempestatem lib. I Junonis fraude excitatam, partim ad Didonis amores, quibus Juno impeditum Æneam retinere in Libya volebat, (Bene hoc observavit jam Holdsworthus.) et ad incendium classis lib. V, 604.

441 sq. Conf. inf. VI pr. *divinos lacus*, Avernum, ut statim addit:

Divinosque lacus, et Averna sonantia silvis:
Insanam vatem adspicies; quæ rupe sub ima
Fata canit, foliisque notas et nomina mandat.
Quæcumque in foliis descripsit carmina, virgo 445
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit.
Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt.
Verum eadem, verso tenuis quum cardine ventus
Impulit, et teneras turbavit janua frondis,
Nunquam deinde cavo volitantia prendere saxo, 450

alii cum Servio. cf. Burm. — 442. *Averna τὰ*, *Averna loca* apud Lucret. VI, 740. iterum V, 732. VII, 91. Græcis est ἡ Ἄορνος λίμνη. unde *Avernus* lacus. Tandem et *lacus Averni* ut apud Liv. XXIV, 12. — 443. *Infamem vatem* Sprot. *adspicias* Exc. Burm. *sub ipsa* alter Hamb. — 444. *notas et carmina* Parrhas. Noli quicquam in vs. 444 et 445 mutare. v. Notas. — 446. *Degerit* Medic. *se clausa* Exc. Burm. *reliquit* vulgo ante Heins. cum parte codd. — 448. *carcere* pr. Hamb. *vento* Menag. pr. — 449. *turbavit flumine* ingeniose conj. Jo. Schrader. in Schedis. — 450. *saxa* Medic.

Averna. jam *Averna sonantia silvis*, pronum est *in silvis* intelligere. Sed de *lacu*, non de flumine, agitur. Itaque accipiendum, sonantia silvæ strepitu, qua ille lacus erat inclusus; nam inf. VI, 238 *lacu nigro nemorumque tenebris:* et sic VI, 704 *virgulta sonantia silvis.* adeoque est quod in vulgari: *Avernus inter sonantes silvas* (uti inversa ratione in Orph. Argon. 1131 παταγεῖ δὲ παρ' ὄχθαισιν ποταμοῖο δένδρεα, malim intelligere arbusta in ripa, Acherontis strepitu resonantia. Variat autem hoc, quod locis inferis modo amnes stagnantes ac silentes, modo strepentes tribuuntur.) Hoc malim, quam dicere, poetam Avernum lacum, qualis nunc erat, repræsentasse, continuatum cum Lucrino, et, infuso per hujus fauces, mari; unde Georg. II, 163 *Julia qua ponto* longe sonat *unda refuso, Tyrrhenusque fretis immittitur* æstus *Avernis.* v. ibi not. *divinos* autem *lacus* vel omnino sacros, consecratos, cum Servio, accipies, vel propter vicinam Sibyllam divinam vatem; mox 443 *insanam* ἐνθουσιάζουσαν, ἔνθεον, quod semper substituendum, ut semel moneamus, cum de furore, insania, vatum agitur. *rupe sub ima*, in antro, mox 450 *cavo saxo. notas*, literas, et *nomina*, verba, adeoque quod in vulgari sermone, *verba scribit.* cf. Georg. III, 158. *Continuoque notas et nomina gentis inurunt.* De re cf. ad v. 457.

445—452. *Digerit in numerum*, ordinat, disponit in ordinem, ut bene Servius, et ut patet v. 447, atque antro includit — 445. *carmina* non pro versibus: sed vaticinia. *ventus tenuis;* ornat epitheton, a natura, puto, venti sumtum, saltem hoc dignius poeta, quam ut sit: si vel parum venti immissum fuerit. *janua* mota, mo-

Nec revocare situs, aut jungere carmina curat.
Inconsulti abeunt, sedemque odere Sibyllæ.
Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti;
Quamvis increpitent socii, et vi cursus in altum
Vela vocet, possisque sinus implere secundos; 455
Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas.
Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.
Illa tibi Italiæ populos, venturaque bella,
Et, quo quemque modo fugiasque ferasque laborem,
Expediet; cursusque dabit venerata secundos. 460
Hæc sunt, quæ nostra liceat te voce moneri.
Vade age, et ingentem factis fer ad æthera Trojam.

451. *nec jungere* Zulichem. *carmina jungere* duo. — 452. *ædemque* Gudian. a m. pr. — 453. *Hæc t.* in marg. Parrhas. *fiant d.* Hugen. *tantæ* multi, sed male. — 454. *increpitant* tres Heins. et un. Goth. *vi ventus* Leid. pro var. lect. ex v. 356. *et tua cursus* Witt. — 455. *vocent* Medic. a m. sec. Gud. cum aliis; et sic Servius cum Pompon. Sab. legerat; male. — 457. *canet* et *resolvet* quatuor Burm., quod possit placere; sed *Ipsa canat* sc. poscas, inf. VI, 76 *Ipsa canas, oro. canat* et *resolvet* Gud. *volensque ora* Parrhas *ipsa ora* duo Burm. Versus hic et sup. 446 aberat a Voss. — 459. *Et quocunque m.* Witt. *Ex quo* et *expediat* Franc. *effugias* aliquot Pier. — 460. *veneranda* Wall. ex interpr. *venerata sacerdos* ed. Ven. et aliquot codd. ap. Pier. et Burm. cum Goth. pr. ex compendio scripturæ *fedos*. — 461. *moveri* Ven. — 462. *fatis* septem codd. Burm. et Goth. alter a m. sec., et sic auguror poetam maluisse. Nam in fatis hoc esse, ut Troja revoce-

taque cum ipsa, aura. *situs* positus et ordines foliorum, reponere ea in sua loca. *inconsulti* h. l. quibus consultum, responsum non est. Servius : sine responso.

453—457. Colorem orationis illustrabit comparatio loci Callim. in Del. 318 sqq. Οὐχ οὕτω μεγάλοι μιν ἐπιπνείουσιν ἀῆται etc. *Dispendia* proprie sunt temporis. *Vocant auræ vela* supra v. 356, cum ventus secundus spirat. Quoniam talis ventus cursum facit et ad navigationem instituendam vocat, h. l. ipse *cursus* vela vocat *vi*, ex βίη, βίηφι, h. e. σὺν βίᾳ, βιαίως, vehementer. *sinus secundos* velorum docte dixit vento secundo inflatos. — 457. *ipsa*, non foliis vaticinia mandet. Natam autem hanc fabulam antiquissimis temporibus puta, quando scribendi materia erant palmarum aut aliarum arborum folia. Tum etiam antra erant pro domibus.

458—460. v. inf. VI, 83 sqq. Non tamen satis diserte ibi videri possunt exposita ista: *Et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem*, nisi forte in illis : *Tu ne cede malis — via prima salutis — Graia pandetur ab urbe*. Mox 460 *venerata*, poetarum more passive, ex antiquo sermone, vel invocata

Quæ postquam vates sic ore effatus amico est:
Dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
Imperat ad navis ferri, stipatque carinis 465
Ingens argentum, Dodonæosque lebetas,
Loricam consertam hamis auroque trilicem,
Et conum insignis galeæ, cristasque comantis,
Arma Neoptolemi. Sunt et sua dona parenti.
Addit equos, additque duces; 470
Remigium supplet; socios simul instruit armis.

tur, ubique inculcare amat; idque totius carminis œconomia postulat. — 463. *affatus* multi apud Burm., male. *effari* proprie de vatibus. Servius, ut solet, ex augurali disciplina repetit: *Ergo*, subjicit, *religioso verbo voluit uti, qui potuit dicere: Quæ postquam vates sic ore est fatus amico. est* deest pr. Hamb. — 464. *Dona dei hinc* ed. Junt. *gravida* Giphan. in Ind. Lucret. *septoque* Franc. *elephante* Zulich. — 465. *cathenis* pr. Menag. — 466. *Dodoneosque* aliquot libri: *Dodoneasque lebetas* fere omnes; ante Pier. *lebetes*, quod pauci libri habent. *lebetos* Franc. Est autem Δωδωναῖος. — 467. *consortam* Reg. *squamis a. tr.* Serv. IV, Georg. 91. — 469. *Sunt hæc* Franc. — 471. *instruet* Medic. Versus idem fere inf. VIII, 80

ac rogata, ut cursum secundum *det*, h. monstret, doceat, quomodo ille obtineri possit.

463—471. Munera hospiti ab hospite data ex Homero animo tene; conf. Odyss. α, 309 sqq. inprimis ν, pr. Adde Cerdam. *auro gravia*: signatur pondus ac perinde pretium. *secto elephanto*, πριστοῦ ἐλέφαντος Odyss. σ, 195. τ, 564 h. e. ebore in lamellas secto adeoque omnino elaborato, polito, *gravia*, nunc in ebore simpliciter copiose instructa, ornata; quod in generaliori notione continetur. *stipat* plus, quam in navim imponit, ut inf. 485 *onerat*. Tum ornatum verborum et munerum commendationem observa. — 466. *ingens argentum* pro vulgari, *ingens argenti pondus*, aut, ut sequentia declarant, *vasa ingenti argenti pondere* — *lebetes Dodonæos*, h. e. quales sunt in templo Jovis Dodonæi. Hoc, puto, simplicissimum. Porro 467 *Loricam consertam hamis*, h. e. catenulis se invicem mordentibus, ἁλυσιδωτὸν, *auroque trilicem*, h. e. iisdem hamis triplicatis et quidem aureis. Ductum a textura, cum trinis filorum ordinibus textum fit, τρίμιτον. cf. inf. ad V, 259, adde VII, 639 *clipeumque auroque trilicem Loricam induitur*, qui locus me revocat, quo minus, quod malim, quodque Servium facere video, jungam: *Loricam trilicem, consertam hamis auroque*. — 468. ornate galeam designat a partibus, quæ inprimis eam commendant. *parenti* Anchisæ. — 470. *duces*, magistros equorum, agasones. cf. inf. X, 574. Serv. *socii* declarare putantur *remigium*. De hoc tamen dubito. In heroica ætate remiges non sunt servi; sunt ipsi heroes, nunc ipsi Trojani; at suppleri po-

Interea classem velis aptare jubebat
Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
Quem Phœbi interpres multo compellat honore:
Conjugio, Anchisa, Veneris dignate superbo, 475
Cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
Ecce tibi Ausoniæ tellus: hanc adripe velis.
Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est;
Ausoniæ pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade, ait, o felix nati pietate! quid ultra 480
Provehor, et fando surgentis demoror austros?
Nec minus Andromache, digressu mœsta supremo,
Fert picturatas auri subtemine vestis,

geminasque legit de classe biremes, Remigioque aptat, socios simul instruit armis. — 472. *classim* Sprot., ut et sup. v. 5. *classes* pr. Hamb. — 473. *vento fieret* Parrhas. *furenti* multi ap. Burm. et sic Goth. alter; male h. l. nam de vento secundo agitur, ut bene Serv. — 474. *amore* Hugen. et pr. Moret. pro var. lect., et ita alibi variatur. Burm. — 475. *Anchise* Priscian., sed vid. Heins. *Anchisæ* Medic., sed *e* expuncta, et Mentel. pr. — 477. *eripe* Ven. *repete* Goth. tert. — 478. *præterlabere* quinque ap. Burm. cum edd. Ven. et Junt. *ut præterlabare* quatuor, sed recentiores. — 480. *Vade age o f. n. p. quod* Medic. a m. pr. — 481. Imitatus est Avienus fab. XVI, ut Heins. notat. — 483. *subtegmine* et *sub tegmine* libri fere

tuere *remi* ipsi et refici: et iidem sunt *arma* vs. 471. Itaque *remigium* nunc est ipse remorum apparatus, ut l. l. VIII, 80 et Ge. II, 201. *remigiis*, remis actis.

472. 473. *Anchisæ* auctoritate etiam h. l. res geritur. cf. ad v. 266. 267. *velis* sexto casu accipias, ut sic naves instruere, adornare, velis vento excipiendo expansis. Sic *biremes remigio aptare*, inf. VIII, 80. Vulgare est: *aptare*, apta reddere, *remigium*, *vela*, *in navibus*. Sequitur autem in hoc historiæ fidem. Nam ex Epiro Trojanos colonos viam Æneæ ad Italiam monstrasse, antiqua ferebatur narratio, v. Dionys. I, 51 (p. 41) cf. Exc. I sub. f.

474—481. *honore*, verbis honorificis, alias *honor verborum*. *Conjugio*, honesto voc. utitur. *bis*, semel excisa ab Hercule Troja, propter Laomedontis perfidiam. *arripe velis*, versus hanc ab Epiri litore dirige naves, cf. inf. 532, ut tamen nunc quidem litora modo legas. *quam pandit*, oraculo designat. *provehor*, sermone progredior. *demoror austros* orientes, h. e. vos demoror, quo minus *austris* utamini.

483—485. Poterat hæc supra subjiceret v. 470. Mira tamen cum arte utitur Andromaches affectu. cf. sup. ad 337. *digressu supremo*, exquisite, proprie est supremum, ultimum, degressus momentum. — 483. *picturatas auri subtemine vestes* utrum de textili an de acu-

Et Phrygiam Ascanio chlamydem; nec cedit honori;
Textilibusque onerat donis, ac talia fatur: 485
Adcipe et hæc, manuum tibi quæ monumenta mearum
Sint, puer, et longum Andromachæ testentur amorem,
Conjugis Hectoreæ. Cape dona extrema tuorum,

etiam h. l. — 484. *Ausonio* Goth. tert. a pr. m. *chlamyden* alter Mentel. *nec cedit honore*: sic Scaurus legebat apud Servium, sive is inter eos fuit, qui Æneidem recensuerunt, sive hanc tanquam grammaticus emendationem proposuit. Venit ea lectio in Gudianum, probata Heinsio mihique non minus pro vera habetur: sive ut sic accipias: *nec cedit honore* sc. verborum, ad conjugis exemplum v. 474. *Quem Phœbi interpres multo compellat honore*; sive ut cum Scauro, qui ita explicabat: non cedit Heleno liberalitate et munificentia. cf. Pompon. Sab. Heumannus olim totum hemistichium ab aliena manu esse putabat; et sustulerant id jam alii ante Cerdam; nec ipse ab iis dissentio; video etiam Brunckium accedere; potuit quoque totus locus a poeta affectus tantum, non autem curis secundis elaboratus esse: apposuerat forte duo hemistichia; poteratque versus sic constare: *Et Phrygiam Ascanio vestem; tum talia fatur*. In Mentel. pr. erant tantum illa: *nec cedit*. In re tam incerta præstat nil movere. — 485. *Testilibus* in nonnullis scriptum. *que* deest Græv. — 487. *Andromachæ* Heins. e scriptis et grammaticis. Eo alludunt Medic. et alii: *Andromache*. Vulgo *Andromaches*. Wall. *Andromachen*. Duo Burm. *testantur*, tres alii *honorem* proclivi lapsu.

picto opere accipias, dubitare possis. Nam utroque modo *picta vestis* dicitur; interdum adeo simpliciter pro distincta coloribus et variegata. Si de textili opere accipis: *subtemen aureum* proprie dictum est; et *Phrygia chlamys* acu picta; *vestes* autem erunt stragulæ. Sin *pictas acu*, scilicet Phrygio opere, vestes accipere mavis: erit in illis ipsis *Phrygia chlamys*; *subtemen* autem simpliciter pro filo; et *textilia dona* (ex Homerico ἰσθῆτά θ' ὑφαντὴν) mox ab his diversa sunt. — 484. *nec cedit honori*, si Servius explicat *tanta dat munera, quanta merebatur Ascanius: hoc enim est* honori non cedere, *parem esse meritis accipientis*; minus durum erit: *non cedit honori* sc. munerum, quo prosequutus erat Helenus Anchisen; ut Andromache Ascanium nunc non minus honorifice muneribus hospitalibus impertiat. Possis etiam *verborum honorem* huc advocare ex v. 474; est tamen hoc longius petitum. Sed v. Lect. var. Locum ante oculos habuit et magna ingenii luxurie oneravit in discessu Æneæ ab Anio Ovid. Met. XIII, 680 sq.

486—491. Reminiscitur et hic mater dulcissimi pueri, atroci morte sibi erepti. Locus inter paucos dulcissimi affectus, etiam sententiarum ac verborum dilectu, inprimis adjuncta declarantium, et multo magis si parentis sensum et affectum habeas. *manuum monumenta mearum*, cum dignitate, pro manuum mearum opere ex Od. ο, 126 Μνῆμ' Ἑλένης χειρῶν· etc., qui locus Virgilio obversabatur. — 488. *dona extrema tuorum*, popularium et amicorum. *super*,

O mihi sola mei super Astyanactis imago.
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat; 490
Et nunc æquali tecum pubesceret ævo.
Hos ego digrediens lacrimis adfabar obortis:
Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Jam suà: nos alia ex aliis in fata vocamur.
Vobis parta quies: nullum maris æquor arandum; 495
Arva neque Ausoniæ, semper cedentia retro,
Quærenda. Effigiem Xanthi Trojamque videtis,
Quam vestræ fecere manus; melioribus, opto,
Auspiciis, et quæ fuerit minus obvia Graiis.

490. *tenebat* legit Rufinian. de figg. p. 28. *gerebat* Nonius in *super*, sed *ferebat* Priscianus, Diomedes, Macrob. cum libris scriptis; et firmat Burm. inprimis ex Statii imitatione I Achill. 339. — 492. *His* et *affabor* sec. Moret. *degrediens* Sprot. v. sup. 410. *abortis* plerique Pier. et nostri Goth. — 493. *parata* Ven., et sic Achill. Stat. ad Tibull. II, 4, 1, h. e. constituta et parta. Sed præstat vel sententiæ vi alterum: nam *peragere* dicimur imperata, injuncta, mandata, labores. Memineris illud inf. IV, 653 *Vixi, et, quem dederat cursum Fortuna, peregi*, et *fortuna* h. l. idem quod mox fatum, quod jam notatum Pomponio Sabino. Porro distinguit Cerda cum aliis: *Vivite. Felices, quibus — jam sua!* cf. Burm. Minus bene. Sed: *Vivite felices vos*, q. — *jam sua*, exquisitius. — 494. Æn. XI, 96 *nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli Fata vocant*. — 495. *arandum est* Parrhas. — 496. *Arva nec* Parrhas. et Goth. tert. — 498. *Quæ* sec. Moret. — 499. *fuerint* Gud. cum aliis Heins. et Burm. etiam apud Serv. Ita *auspicia minus obvia Graiis* essent, quæ a Græcorum auspiciis ac fatis non æque, atque ante, vincerentur, nec iis essent quæ superes, περιοῦσα, περιγεγενημένη. — 490. *Sic oculos, sic* ex Hom. Odyss. δ, 149. 150, ubi Menelaus de Telemacho Ulyssi comparato: κείνου γὰρ τοιοίδε πόδες etc. est autem exquisite dictum pro, *tales oculos habebat, tales manus* etc. v. 491 *pubesceret* ornatius quam *esset;* Eurip. Ion. 354 Σοὶ ταυτὸν ἥβης, εἴπερ ἦν, εἶχ' ἂν μέτρον.

492—499. Durum habeat pectus necesse est, cui hi versus miserationem nullam faciant. *fortuna peracta*, proprie fortunæ cursus. v. V. L. — 496. *semper cedentia retro*. inf. VI, 61 *Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras*. — 497—499. cf. sup. 349 sq. *quæ fuerit minus obvia Graiis:* h. periculis a Græcorum hostili impetu exposita. Sensum recte exponit Serv. *id est, quæ nullum patiatur excidium;* mox tamen ibidem miscentur notiones: «*obvia*, id est, *obnoxia, inimica, contraria.*» Sed *Troja obvia Graiis*, pro *inimica*, quod Cerda et alii arripuerunt, etsi exquisite dictum, ut inf. VI, 64 *Dique, deæque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens Gloria Dardaniæ*, tamen consilio sententiæ parum videtur consentaneum; igitur tenendum alterum: *obvia Graiis*, h. e. exposita eorum fu-

Si quando Thybrim, vicinaque Thybridis arva, 500
Intraro, gentique meæ data mœnia cernam:
Cognatas urbis olim, populosque propinquos,
Epiro, Hesperia, (quibus idem Dardanus auctor,
Atque idem casus) unam faciemus utramque
Trojam animis. Maneat nostros ea cura nepotes. 505
 Provehimur pelago vicina Ceraunia juxta:
Unde iter Italiam, cursusque brevissimus undis.
Sol ruit interea, et montes umbrantur opaci.

inferiora. — 500. *Sic q*. Goth. tert. *et vicina* Witt. a pr. m. — 502. *Cognatasque* ante Heins., sed *que* abesse a codd. monuerat jam Pierius. *qui* aliquot Heins. — 503. *Epiri* Voss. *Epiro Hesperiam* Medic. Gud. a m. pr. duo Moret. pr. Rottend. et Zulich. An olim fuit *Epirom, Hesperiam,?* — *populosque verendos* Sprot. — 505. *Trojanis. M.* alter Hamburg. — 506. Vir doctus Britannus volebat versus 506. 507 collocare post 520; repugnare enim inter se, quod provecta dicatur classis et tamen mox adhuc in litore moretur. At vid. not. *Provehimus* Leid. un. vid. sup. v. 72. — 508. *et* deest Wall.

rori; ut jam a Burmanno expositum video.

500—505. Ingeniose poeta alludit ad ea, quæ paullo ante evenerant. Post pugnam Actiacam Octavianus Nicopolin condidit, contractis in eam Acarnanibus, eamque liberam et cognatam civitatem esse jussit. v. Excurs. XIII ad h. l. Hæc tanquam ab Ænea in antecessum constituta exponuntur. *data* sc. fato *mœnia*. v. sup. 255. Mox *cognatas urbes populosque propinquos Epiro* et *Hesperia*, — *utramque* retulit ad sequens, pro *utrosque*, ex utraque civitate, Buthroto et Roma, a Lavinio oriunda *faciemus unam animis Trojam. Populos Epiro, Hesperia,* accipio populos in Epiro h. e. Epiri et Hesperiæ. Vides me apodosin post *cernam* statim auspicari, quod jam Cerdam fecisse animadverto. Ut Burmannus post Heins. cum Servio interpunxit; procedit prius membrum usque ad *Atque idem casus;* ut sit, *cernam mœnnia, Cognatas urbes populosque propinquos.* Atqui sic et structura et sententia fit asperior aut nulla. *Hesperia quibus* et *propinquos Epiro* jungunt alii, quod prorsus ferri nequit. Etiam Burmannus illustrat *Dardanus Hesperia* h. e. Hesperia (Ἑσπερόθεν. cf. Serv.), quod locum hic vix habet. A *Dardano* autem Trojanos omnino originem habuisse, adeoque et illos, qui Epirum, scil. Buthrotum, cum Heleno tenebant, et hos, qui cum Ænea Italiam petebant, supra vidimus v. 167.

506—511. Postquam Buthroto solverant, legendo litus ad montes Ceraunios procedunt. Hic sub noctem descendunt in litus, scilicet, ut, cum mutandus jam esset cursus, ventum secundum excipiant. *umbrantur* ex σκιᾶσθαι vel σκιάζεσθαι Homerico. cf. Od. γ,

Sternimur optatæ gremio telluris ad undam,
Sortiti remos, passimque in litore sicco 510
Corpora curamus; fessos sopor inrigat artus.
Necdum orbem medium Nox horis acta subibat:
Haud segnis strato surgit Palinurus, et omnis
Explorat ventos, atque auribus aera captat;
Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo, 515
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.

509. *Sternimus* ed. P. Dan. *ad undas* Ven. — 511. *f. s. occupat* Voss. repetitum, ait Burm., ex IV Georg. 109. — 512. *atra* alter Hamb. *horas atra* Ven. *horis apta* Goth. pr., non malo lapsu. — 514. *urbibus* Goth. pr. — 515. *notant* Sprot. *tacita* Gud. — 516. *Pliadasque H.* codicum pars apud Pierium, Heins. et Burm. cum binis Goth., neque aliter Macrobius legerat V Sat. 2. Sed repugnat id metro. Idem versus sup. lib. I, 744 cum simili varietate. *septemque triones* pr. Hamb. — 517. *circum aspicit* Goth. sec.

487 et al. Quæ sequuntur, ex Od. ι, 168 sq. illustrantur. *Sortiti remos*, per sortem divisi ad officia remigandi. *Serv.* ut adeo pars in navi ad remos pernoctaret; aut, quod verius esse arbitror: nos, qui eramus *sortiti remos*, qui diem remos agitando exegeramus, *sternimur* etc. *irrigat.* sup. I, 692. Venus *Ascanio placidam per membra quietem irrigat*, infundit, ubi vide. At nunc est, perfundit membra somno.

512—517. Trajectum ex Epiro ad Italiæ litus justa temporis, quod ille poscebat, mensura ut declararet poeta: media de nocte classis solvitur. *Necdum Nox subibat orbem medium*, evecta erat cœlum (cf. Excurs. ad II, 8. 9), *acta horis*, exquisite pro horis exactis. Quem poetici sermonis usum nisi teneas, possis *Noctem*, sive ejus *bigas ab Horis actas*, suavi rerum specie, intelligere. At Horæ jungunt currum, non regunt; si bene memini. Media autem nocte, quando scilicet aura, inprimis in plagis maritimis, oriri vel mutari solet, ventus recte exploratur a gubernatore; et *auribus* auram *captat*, ex leni aeris motu, in fluctuum ac velorum strepitu. At Servius: *naturale enim est, ut, a qua parte flaturus est ventus, ad eam auris admota frigidior fiat. tacito cœlo*, quia noctu. cf. Serv. ad totum h. v. et *notat*, ἰσορᾷ *gemini triones*, utraque ursa. Sed de hoc et de toto versu 516 v. sup. ad I Æn. 744, ubi idem versus. *Armatum auro Orionem*, χρυσάορα, quia, ut bene Serv., *et balteus ejus et gladius clarissimis fingitur stellis.* Commentarii loco sit Aratus a Germanico versus: *Primus in obliquo rapitur sub pectore Tauri Orion: nonnulla magis vicina notabit Stella virum, sparsæ quum* (f. *sparsæque in*) *toto corpore flammæ. Tale caput, magnisque humeris sic balteus*

Postquam cuncta videt cœlo constare sereno.
Dat clarum e puppi signum; nos castra movemus,
Tentamusque viam, et velorum pandimus alas. 520
Jamque rubescebat stellis Aurora fugatis:
Quum procul obscuros colles humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates;
Italiam læto socii clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratera corona 525
Induit: implevitque mero; divosque vocavit

520. *tendimus* alter Rottend. — 521. *Tumque* Franc. — 522. *Tum procul* idem cum Oudart. *o montes* Parrhas. — 523. *primum* sec. Moret. *conclamant primus* Dorvill. Statii imitationes IV Theb. 807. III Silv. 2, 23 laudat Burmann. — 524. *læti* sec. Moret. et Goth. *socii læto* quatuor Burm. et unus Goth. — 526. *vocabat*

exit, Sic vagina ensis, pernici sic pede fulget. Ex Arat. Phænom. 586 sq. — Lucanum I, 675 jam Servius laudavit: *Ensiferi nimium fulget latus Orionis.* Posuit autem poeta uno loco sidera, non quæ uno tempore conspicua sint, oriantur et occidant; sed e quibus partim tempestatis mutationes omnino ac vices veteres augurabantur, partim, quorum conspectus nisi puro ac sereno cœlo nullus est. cf. v. 518; adeoque, cum ea sidera omnia nunc Palinuro in oculos incurrant securitatem cœli sereni inde captat. vid. Macrob. Sat. V, 11. cf. I Georg. 394. 395 et mox v. 518 *cœlo sereno.* Ceterum in his verss. Homerum ante oculos habuit, egregie tamen ornavit ac variavit, Odyss. ε, 270 seqq.; Virgilium vero Ovid. Met. III, 594 sq.

518 — 520. *Omnia videt constare*, composita et tranquilla esse; nihil, quod inconstantiam et varietatem cœli ominetur, occurrere. Videtur ante oculos fuisse Lucret. IV, 462 *Et sonitus audire, severa silentia noctis Undique cum constent.* At Servius sic reddit: *omnia videt habere cælum quæ significant serenitatem.* — 519. *dat clarum signum.* quale hoc fuerit, quærunt interpretes, num face sublata, an tuba. hoc haud dubie verum, et probat Burmann. sup. 239. *dat signum specula Misenus ab alta Ære cavo. castra* exquisite de copiis nauticis in litore tendentibus. Similia alibi v. Cerda. *velorum alas* h. e. extremas velorum partes, lacinias, angulos. Vulgo exponunt: quia vela navis alæ esse videntur.

521 sq. Ad Castrum Minervæ appellunt Trojani, sub Hydrunto: quo loco planum ac molle litus; hinc *humilem Italiam;* sive quia prosul ex alto visentibus terra semper humilis videtur. cf. sup. ad v. 76. cf. Serv. unde Pompon. Sab. sua hausit.

525 sq. Aliter quam de corona vera crateri ex more sacrorum imposita vix hæc videntur posse accipi; etsi dubitatio animum subit, unde in alto florum copia

Stans celsa in puppi.
Di, maris, et terræ, tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, et spirate secundi.
Crebrescunt optatæ auræ, portusque patescit 530
Jam propior, templumque adparet in arce Minervæ.
Vela legunt socii, et proras ad litora torquent.
Portus ab Euroo fluctu curvatus in arcum;

Wall. — 527. *Stant* Medic. *prima in puppi* Gud. pro div. lect. quod probat Heins., ut varietur hemistichium, quod et VIII, 680. IX, 261 recurrit. — 529. *venti* Montalb. ab interpolatore: *v.* vel *nobis* Zulich. *facilem vento* Dorvill. *et adspirate* Wall. *secunde* alter Rottend. — 530. *Crebescunt* multi et hic male. cf. ad Georg. I, 359. — 531. *que* abest a Leid. — 532. *et* deest Wall. *prioris* Goth. sec. a m. pr. *ad l. vertunt* tres Burm. — 533. Vulgo *Eoo*. At *Euroo* omnes pene codd. Pierii, Medic. et ceteri vetustiores Heins. et sex Burm. Nova tamen ea forma ab *Eurus*, etsi analogiam habet in *Arctous*, *Lesbous* et al., et confunduntur fere *Eurus* et *Eous*; poteratque primo erratum esse *Euo* pro *Eoo*, ut *Eo* est in pr. Hamb. et in multis *Euro*. Vide Heins. ad h. l., qui *Eoo*, quod vulgatæ edd. habebant, cum Pierio retinuit; non tamen, nisi in tribus quatuorve, iisque recentioribus libris, illud repererat; adde duo Goth. at alter *eroo*. *Euroo* tamen etiam Servius interpretatur; et usus est ea voce Priscian. in Periegesi; v. 871. *flatu* Exc. Cort. ex Hamb. sec., idque videbatur in Parrhas. fuisse, in quo etiam *Eoo* repositum erat: *curvatur* aliquot Heins. et Burm. cum edd. Ald. Junt. *sinuatur* sec. Moret.

fuerit. Sed hoc forte calumniari est: cf. sup. ad I, 724. Cum toto autem loco comparandus Pindarus in divino de Argonaut. carmine, Pyth. IV, in nona Strophe: ἐπεὶ δ' ἐμβόλου κρέμασαν ἀγκύρας etc. vss. 344 sqq. Quod autem *in puppi* stat, hoc inde illustrandum est, quod in puppi tutela collocata erat, h. e. signum numinis, cujus tutelæ navis erat credita; una cum foculo aut ara. Ad hanc igitur libatio et preces fiunt.

529. Afferte, date, *viam*, navigationem faustam *vento*, h. e. vento secundo immisso; et adspirate, favete, propitii. Verba singula cum dilectu. Mox 530 *portus patescit*, ad oculorum sensum: v. sup. ad 411. — 531, 2. Ad seqq. cf. Dionys. Halic. I, 51; Strabo VI, p. 281 B; et Excurs. de *Error. Æn.* sub f. Adde Cluver. Ant. Ital. pag. 1240 etc. *Portus* est *Portus Veneris*. *Arx* pro monte (ut sup. 336. v. sup. ad 521), in quo templum Minervæ erat, quod Idomeneus condidisse ferebatur (Pompon. Sab. ad v. 530 *Portus Ætnei.* leg. *Idomenei*). — 532. Ad verba compares sup. v. 207. *Vela cadunt, remis insurgimus.*

533 — 536. *Portum Veneris* describit satis ornate: situs est versus Orientem. Efficitur ille sinuoso litoris flexu, scopulis utrinque procurrentibus in mare et incurvantibus se, ut utrinque pro mole sint portui prætenta, ad quam maris ex alto allisi fluctus extrorsum franguntur. *Euroo fluctu* ab Euro, ut, Arctous: v. Var.

Objectæ salsa spumant adspargine cautes:
Ipse latet; gemino demittunt brachia muro 535
Turriti scopuli, refugitque ab litore templum.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentis campum late, candore nivali.
Et pater Anchises: Bellum, o terra hospita, portas;
Bello armantur equi; bellum hæc armenta minantur. 540
Sed tamen idem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, et frena jugo concordia ferre:

534. *adspargine*, antiqua forma, reposuit Heins., Medic. et Gudiano, Grammaticisque Velio Longo et Nonnio auctoribus. Vulgo *aspergine*. De voce Burm. laudat Barth. ad Stat. II Theb. 675. Goth. sec. *vertigine*, quod absolute ita dictum equidem non memini. — 535. *dimittunt* plerique codd., excepto tamen Medic. et nonnullis aliis: *deducunt* ed. Ven. Porro *Late patet* male Donatum legere, in Servianis notatum: quod tamen in nostro Donato non occurrit. — 536. *Erecti sc.* aliquot Pier. *ab litore* idem ex antiquis, et Heins. e potioribus. Vulgo *a litore* ut in uno Goth. — 539. *At p. A.* quinque Burm. *Tunc* un. Leid. sic inf. 558. *o* abest a Rottend. tert. *bellum contra h.* Goth. sec. — 540. *Bella hæc* alter Hamb. — 541. *Et tamen* Ven. *cursu* Witt. *currum succedere* un. Leid., forte hoc exquisitius: Burm. laudat not. ad Ovid. Met. XIII, 611. — 542. *et ferre j. c. frena* Zulich. a m. sec.

Lect. — 535. 536. *scopuli turriti*, in turris modum alti, *demittunt brachia muro gemino*, ab utroque portus latere procurrentes in mare sensim decrescunt; eadem fere sup. Æn. I, 162 sq. *Hinc atque hinc vastæ rupes geminique minantur In cœlum scopuli:* cf. Odyss. κ, 87 sqq. *brachia* bene tribuuntur scopulis, quoniam ambiunt portus latera, eumque a fluctibus et procellis tutum præstant; iidem sunt *murus*, cujus speciem habebant: *refugitque a litore templum*, dum ab alto intuentibus in ipso litore situm videbatur, propius accedentibus retrocedebat quasi, *quia situm est in colle, qui sensim crescit a litore*, ut bene Serv.

537. sq. Anchisæ interpretatio ostenti et hic tribuitur: cf. Excurs. extr. ad lib. II. Equos *candidos*, quod fausti ominis est, conspectos interpretatur per bella primo in Italiæ aditu gerenda, quæ tamen pacata rerum conditio excipiet. Remotiora sunt, si bella Italiæ cum Romanis gesta, ut olim faciebam, interpreteris; et 541. de Italia Romanorum armis pacata. Comparant Odyss. λ, 107 sqq., de bobus Solis; et de Neptuni equo, Apollon. IV, 1364 sqq.; sed parum illa ad h. l. faciunt. Ceterum ornate pleraque. *Tondentes campum late*, pascentes late vagando: *bello armantur* ad bellum: *curru* h. e. currui. Multa hic Cerda, sed argutiolas sectans. Argutatur et Burmann. ad 543, qui

Spes et pacis, ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonæ, quæ prima adcepit ovantis;
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu; 545
Præceptisque Heleni, dederat quæ maxuma, rite
Junoni Argivæ jussos adolemus honores.
Haud mora: continuo perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obvertimus antennarum,
Grajugenumque domos suspectaque linquimus arva. 550
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti

543. *Spes est p.* ante Heins., ut plerique codd. et edd., etiam in Servianis ad v. 537 et sup. ad I, 443. Sed Medic. cum aliis melioribus *Spes et p. Cum* alter Menag. *numina sancta:* ad h. v. Pompon. Sab. « *Ita et Probus legit et Apronianus.* » Quæ adeo memorabilis hic sit varietas, non assequor; nisi est quod alii *sacra* exhibuerunt, ut ex sec. Hamb. et Leid. notavit Burm. — 544. *quæ primum* duo Moret. et Rottend. sec. — 545. *capite* ed. Junt. *capite — velabar* Rufinian. de Schem. Lex. p. 35 (255). *capite* et *caput velamus* sex vel septem apud Burm. miro lapsu: — *ante aram* idem Rufinian. l. c. Goth. tert., Montalb. et Voss. hic etiam *velantur*, et Wall. a m. pr. *velatur.* — 548. *profectis* Franc. — 549. *avertimus* conj. Jo. Schrader. in schedis. Idem tamen commode laudat Ovid. Met. III, 676 *obstantes dum vult obvertere remos. antemnarum* scribunt multi codd. *ante minarum* Goth. alter. — 550. *domus* Gud. cum aliis. *domum* sec. Moret. a m. pr.

equos candidos triumphantium huc advocat. Fundus interpretationis, quam Anchises facit, non in candore, sed in eo est, quod equi etiam jugum ferunt.

543. 544. Palladi sacrum faciunt, cujus templum in eo portu, v. sup. 531. Hunc intrant, et terram capiunt, ita ut ea, tanquam hospitio, eos excepisse videri posset. *ovantes* ornatius quam *nos*. Mox 545 — spectat ad sup. 403 sqq. 546. 547. *dederat quæ maxima* respicit sup. 435 *unum illud — præque omnibus unum. præceptis* pro e præcepto Heleni. *Argivæ* v. sup. I, 24, sed h. l. tantum ornat.

548 — 550. Item ex præcepto Heleni sup. v. 396 sq. Potest sacro hoc facto occupatio Italiæ facta videri. Sed similes Juris gentium aut publici notiones inter veteres non fuere; fuit sacrum χαριστήριον. *obvertimus* sc. pelago, in pelagus, in altum: ut VI, 3 *Obvertunt pelago proras:* nam si e sequ. versu, *domibus G.* h. e. litori; tum potius esset *avertere vela*, *antennas.* pro his doctius *cornua antennarum*, κεραῖαι. *velatarum*, h. e. velis indutarum, ut alias *veliferæ*. Mox trajiciunt Sinum Tarentinum; de *Herculeo Tarento* v. Exc. XIV ad h. v. Obscurum est, quorsum illa spectent: *si vera est fama.* In *Herculeo Tarento* subesse necesse est fabulam, nunc obscuram, de Tarenti originibus ab Hercule ductis; cum vulgo ad Tarantem, Neptuni f., eæ referantur.

Cernitur. Adtollit se diva Lacinia contra,
Caulonisque arces, et navifragum Scylaceum.
Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Ætna;

551. *si fama est vera* Ven. — 553. *Callonesque* Wall. Servius: « *Aulonisque* « *arces*. Aulon mons est Calabriæ, ut Horat. II Od. 6 *et amicus Aulon Fertilis* (ita « legitur) *Baccho*; in quo oppidum fuit, a Locris conditum, quod secundum « Hyginum, qui scripsit de situ urbium Italicarum, Aulon est » (etsi in his postremis voc. dubia lectio). Potest hæc Serviana lectio doctrinæ speciem habere; nam similiter *Aulonisque* exhibet Acron ad Horat. I Od. 16 (sed Cruqu. Comment. *Caulonis*) et *Aulonesque arces* pr. Rottend. Legitur autem ap. Strabon. VI, p. 261 B. ed. Par. Καυλωνία, πρότερον δ' Αὐλωνία λεγομένη διὰ τὸν προσκείμενον αὐλῶνα, h. e. convallem. Etiam Steph. Byz. h. v. ab Hecatæo *Auloniam* vocatam memorat, διὰ τὸ μέσην αὐλῶνος εἶναι (addit idem ab heroe *Caulone* mutatum nomen; qui forte *Caulus* ille est apud Servium, Clitæ Amazonis filius; sed probabilius est, dialecti aliqua duritie gutturalem accessisse, nam in Mazochii somniis ad Tabb. Heracleens. p. 527 sqq., ubi ex Hebr. *Kol*, de voce tonitru accepta, ducit, non moramur). Ex altera tamen parte primam literam in principio versus excidisse in uno vel altero codice, quo Servius utebatur, non minus probabile est. Quod ap. Horat. II Carm. 6, 18 occurrit *et amicus Aulon Fertili Baccho*, ubi Vet. Schol. montem esse Calabriæ ait, et Intpp. laudant Martialis illud: *Nobilis et lanis et felix vitibus Aulon*, id ad Tarentinum agrum spectat, non ad hunc Locrorum Epizephyriorum, ut jam satis docti viri docuerunt, adeoque nil juvat, quod h. l. *Caulonis arces* h. e. mons vel promontorium memoratur. eod. v. *navifragum Scylaceum*. Σκυλάκειον. Multum aberratum est in his vocibus a librariis: *naufragum, naufragium — Scillaceum, Scyllaceum, Scillaceum, Silaceum, Scylleum*. vid. Pier. et Burmann. — 554. *Cum* Rottend. sec. et Hamb. sec. *Trinacia*

552. Tarentinum sinum a dextra prætergressis in prospectu erat *promontorium Lacinium*, tum *Caulonia* in monte sita, et *Scylacium*. Liv. XXIV, 3. *Sex millia aberat ab urbe* (Crotone) *nobile templum, ipsa urbe nobilius, Laciniæ Junonis; sanctum omnibus circa populis*. v. ibi plura. Adde Strab. VI, p. 261 D et, præter Cluverium, Serv. et Cerdam, Aristot. de Mir. Audit. p. 726, Schol. et Notas ad Lycophr. v. 856. *attolit se*, quia appropinquantibus aut recedere montes videntur aut surgere. *Serv.* cf. sup. ad 411.

553. Versus austrum navigantibus primo loco *Caulonis arces* apparent navigantibus, h. e. Caulon, vel Caulonia, in alto litore vel colle condita, Achæorum colonia. v. Strab. VI, p. 261 B. Pausan. VI, 3 p. 459 et Intpp. ad Steph. Byzant. h. v. Serviana plane ineptiunt. Mox *Scylaceum* vel *Scylaciam*, olim *Scylletium*, in conspectum venit, in interiore sinu, *navifragum* h. l. dictum sive propter scopulosum litus, ad quod urbs illa sita, (quod tamen negat esse *Swinburne*) Atheniensium colonia, sive propter tempestates inter tria promontoria Iapygum et Cocintum, frequentes et graves. Nam promontorium Scylacium frustra, puto, ponitur.

554—557. Scylacium sinum prætervectis jam e longinquo,

Et gemitum ingentem pelagi, pulsataque saxa 555
Audimus longe, fractasque ad litora voces;
Exsultantque vada, atque æstu miscentur arenæ.
Et pater Anchises: Nimirum hæc illa Charybdis;
Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.
Eripite, o socii; pariterque insurgite remis. 560
Haud minus ac jussi faciunt: primusque rudentem
Contorsit lævas proram Palinurus ad undas;
Lævam cuncta cohors remis ventisque petivit.

Serv. sup. ad v. 384. *cernitur hora* pro *ora* Hamb. pr. et Græv., quod et Jo. Schrader. malebat. vid. Burm. Leid. *cum procul — tollitur Ætna*, non male. Rottend. tert. *Trinacria cernitur. Ætnam Et gemitum p.* — 556. *ab litore* aliquot Heins., minus bene. Sic tamen quoque Medic. a manu emendatrice. — 557. *Exsultantque vado* tert. Mentel. a m. pr., non infelici lapsu. — 558. *At* sec. Rottend., ut alibi sæpe. Sic sup. v. 539. *hæc* abest a Mentel. pr. Goth. sec. *hic illa* Medic. cum aliquot Pierianis. — 560. *o* deest Leid. et plerisque, quos Pierius viderat, cum Goth. alt. *etque* Franc. — 561. *hac j.* Franc. *primumque r.* Reg. *rudentes* Gud. a m. pr. et Exc. Burm. *rudente* aliquot apud Burm. et Pierium, ex interpolatione puto, ut ad funem referrent. *tridentem proram* conj. Heins. inf. ad V, 143 et Jo. Schrader. in schedis. — 562. *lævam proram* ed. Ven. *in unda* Leid. a m. pr. — 563. *petebant* pr. Hamburg.

tanquam in medio mari (*e fluctu*) Ætna Sicilæ *cernitur* h. e. ex fumo et igni cognoscitur, auditur quoque fragor maris ad scopulos Scyllæ allisi, jamque (557) apparet et oculis cognoscitur ingens maris æstus, quo Charybdin in propinquo esse intelligit Anchises. In toto loco ante oculos Ulysses Odyss. μ, 201 sqq. sed, ut recte hæc teneas, cogitandum est, legendo litus Trojanos jam ad interiora freti Siculi pervenisse; ibi et Scylla et Charybdis haud longe aberant. Nunc vide ornatum verborum: *saxa pulsata* fluctibus. — 556. *fractas voces*, maris fragorem; inf. 669 *sonitus vocis*. — 557. *vada exsultant* h. e. mare ex imo fundo sublatum in altum egeritur. v. sup. 420 sq. τῇδ' ἄμοτον βοάασκεν ἀναβλύζουσα Χάρυβδις. Apollon. IV, 923. Mari e fundo exæstuante, *æstu*, arena miscetur aquæ.

558—560. Respiciuntur Heleni dicta sup. 410 sqq. *Hos scopulos, saxa* int. Scyllam: sup. 420. *Eripite nos.* Vulgaris orationis tædium excutit poeta et in hoc, quod pronomina omittit; interdum ad nostros sensus satis duriter. Sed lenius hoc quam supplere *remos*: ut sit: *Eripite remos*, expedite. *insurgite remis*, v. sup. ad v. 207.

561—563. A litore Italiæ, cum in medio freto jam versarentur, cursum deflectunt, adeoque a dextra in lævam, ne in interiora freti æstu impulsa navis rapiatur. *rudentem proram*, ὀγκώμενον, ut *gemere*, βοᾶν, *clamare*, h. e. stridere, impulsu fluctuum, ac sona-

Tollimur in cœlum curvato gurgite, et idem
Subducta ad Manis imos desidimus unda. 565
Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere:
Ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum sole reliquit;
Ignarique viæ Cyclopum adlabimur oris.
Portus ab adcessu ventorum immotus, et ingens 570

564. *ad cœlum* Medic. Pierii. *turbato* tres Burmann., male. *in gurgite* pr. Hamburg. — 565. *Subducti* Parrhas. Mox vulgg. edd. ante Heins. *descendimus;* verum reposuerat ille (tanquam exquisitius) cum Medic. aliisque præstantioribus suis et Pierianis *desedimus*, quod Bened. et Pierius, tum ipse copiose illustratum dederunt; *desidimus* ex uno Montalb. proferebat, tanquam quod cum *Tollimur* melius tempore conveniret, et nunc receptum ab Burmanno vides. *consedimus* unus Leid., male. — 566. *ad concava* Parrhas. *dederunt* Ven. — 567. Totus versus abest a Goth. pr., alter *rotantia;* quamquam piget talia notare. — 568. *relinquit* tres Burm. duo Goth. — 569. *illabimur* Franc. *undis* sec. Rottend. — 570. *incessu* pr. Hamb. *et abscessu* alter. *ab accensu* Zulich. *ab occasu*

re, ut etiam Serv. Vox et inf. occurrit VII, 16.

564—567. Maris æstuantis et magnos fluctus moventis, propter vicinam Charybdin et Scyllam, agitationem et motum concitatissimum in transcursu sentiunt Trojani. Sed aucta hæc omnia in rerum miracula. Videntur autem v. 564. 565 ad Charybdin, et 566. 567 ad Scyllam sigillatim spectare. conf. sup. 420 sqq. et Cerda. adde ad Tibull. IV, 70—75. *desidere*, ut *sidere, subsidere*, proprie de rebus, adeoque etiam de navibus, mersis vel depressis. v. Heins. ad h. l. et quos laudat Burm. — 566. Fluctus cum fragore in cavernas litoris irruunt æstu maris propulsi; unde retroacti in alios fluctus supervenientes incidunt; quibus allisi undam in medio pressam ejaculantur. *Spumam elisam*, flùctuum ad cautem allisorum, ἐπιβλύει ὕδατος ἄχνη, Apollon. IV, 1238. *rorantia astra*, aqua in altum sublata roris instar guttatim destillante, probasse videtur sæculi Augustei genius. Nostris hominibus vix placeant! Ita tamen veteres sæpissime. v. c. mox v. 574 *et sidera lambit*, de flamma Ætnæa ad cœlum exundante. — 568. Quam ornate! vesperi ventus, aquilo, cessat.

570. Subeunt Trojani Portum Cyclopum. Proprie aqua est immota a ventis: inde eleganter portum ventis inaccessum extulit: *Portus ab a. v. immotus*. Portum autem hunc, ut totum de Cyclopibus, eorumque terra, locum Homero sublegit: Odyss. ι, 136 sqq. Ἐν δὲ λιμὴν εὔορμος etc., qui versus hujus sunt interpretatio. Portus ille Ætnæ profluviis totus nunc est oppletus, ut ex P. Bembo et Facello docuit Cluverius. cf. *Sestini Lettere* Tom. I, Lett. 9. Extant scopuli, de quibus accurate nuper egit *Dolomieu*. Ceterum e Virgiliana narratione apparet, poetam fuisse inter eos, qui insulam Ca-

Ipse; sed horrificis juxta tonat Ætna ruinis,
Interdumque atram prorumpit ad æthera nubem,
Turbine fumantem piceo et candente favilla;
Adtollitque globos flammarum, et sidera lambit:
Interdum scopulos avolsaque viscera montis 575
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras

Græv., sed adscriptum *accessu* — *motus* Vratisl. — 571. *Ipse* Pierius et alii cum *Ætna* jungunt. v. Burm. *ipsa* Erf. sed, *Ipse portus. sub horrificis* — *ruinis* aliquot apud Pier., sed id esset vulgarius; *tonat* meliores, ut vis poetica postulat. Multi *sonat*, ut semper variant. — 572. *prærumpit* Dorvill. *ad* abest a Gud. — 573. *canente* a m. pr. Leidens. *candore* Voss. — 574. Hæserant Critici jam apud Gellium (v. Exc. XV) in hoc, quod poeta uno tempore fumum et flammas emitti faciat, cum tamen, quod Pindarus bene observaverit, *interdiu fumet Ætna, noctu flammiget*. Cui, si poeta id vitiose a se poni putasset, facile potuisset occurrere, scribendo: *Attollitve globos*. Enimvero si poeta tam subtiliter rem tractare voluisset, cum noctu Trojana classis appulerit, nihil aliud quam *flammam* memorare debuerat. Sed intervalla habet intestinus Ætneæ labor non modo majora illa extremi furoris et remissionis, vide v. c. Strab. VI, p. 274 A C., verum etiam cum semel exarsit, minora illa, fumi modo continui, modo inter fumum flammæ; interdum cum flamma expulsa saxa. Utrumque sequi poeta potuit; conjunxerat etiam omnia pariter Lucret. VI, 690—693, quem ante oculos habuisse videtur Virgilius. — 575. *convolsa* aliquot Pier. et Leid. — 576. *Erigit* Heins. cum melioribus retinuit. At *Egerit* pr. Moret. alter Voss. et tert. Rottend. pro var. lect., Erf. et malit Burm. propter τὸ *eructans*, et adstruit copiosius Burm. Sec. ad Anthol. Lat. p. 350. Permutatio sane utriusque vocis est satis obvia; v. sup. 423, et *egerere* per se elegans esset; sed *erigere* et exquisitius ac doctius esse et majorem vim habere videtur, ut in altum continuo tractu surgentia saxa ac metalla eniti videas. Inf. IX, 239 *aterque ad sidera fumus Erigitur*. VII, 529 *Paullatim sese*

prariam et Cyclopum sedes ante Ætnam in litore orientali collocarent; non ad Drepanum et Erycem, ut alii et ipse Homerus: quos Cluverius sequitur.

571—577. Si alia de Ætna loca vis comparare, v. Cerda h. l. et Cluver. Sicil. ant. lib. I, c. 8; et quis nescit Cornelii Severi Ætnam? quam nobis docte illustratam dedit Wernsdorf. Poet. min. T. IV. P. I. ubi. v. p. 104 et p. 24 alios auctores laudd. Sed ea, quæ ad Maronem faciunt, v. in Excurs. XV ad h. l. Ad poetæ nostri ductum Justin. IV, 1. — 571. *horrificis tonat Ætna ruinis* h. e. fragore resonat; quem faciunt ruinæ viscerum montis. satis graviter. — 572. *prorumpit*, emittit, ἀναπέμπει, antiquo loquendi modo, ut jam Lucret. conf. sup. I, 246. ubi *mare proruptum*. — 573. *Turbine piceo et favilla*: h. e. globis fumi, cum cinere permistis, φλόγας καὶ λιγνύς, ut Strabo VI, p. 274 A. Aliter non accipiam. *favilla candens*, ut *canus cinis*; ornans epitheton a rei natura ductum. cf. Lucret. VI, 689 —692. De scintillis Servius exponit. — 576. *Erigit eructans* ornatius quam eructat, ἐρεύγει, emittit,

Cum gemitu glomerat, fundoque exæstuat imo.
Fama est, Enceladi semiustum fulmine corpus
Urgueri mole hac, ingentemque insuper Ætnam
Impositam ruptis flammam exspirare caminis; 580
Et, fessum quoties mutet latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, et cœlum subtexere fumo.

tollit mare et altius undas Erigit; inde imo consurgit ad æthera fundo. Porro *eruit* Menag. sec. *eruptans* Franc. *sub astra* sec. Menag. — 577. *glomerant* Hugen. — 578. *Encheladi* Wall. cum aliis. *semiustum* merito revocavit Heins. Libri plerique et edd. *semusti*, cum non viderent, duas vocales contractas in unam efferri, ut sæpissime fit apud Græcos. — 579. *more* Gud. a m. sec. *hac mole* Oudart. *que* deest Montalb. — 580. *expugnare* alter Hamburg. *spirare* Oudart. — 581. *quotiens* duo Goth. et sic Medic. *mutet* cum Medic. et aliis bonis libris Heins. *mutat* Donatus cum aliis; uti et bini Goth. (tert. *morat*). Sane *mutare latus* bene dicitur; et docuit satis illud Heins. cum aliis. Ad Callim. H. in Del. 143 frustra provocant: nam εἰς ἑτέρην Βριαρῆος ἐπωμίδα κινυμένοιο potest esse et *motat* (movet se) et *mutat*. Sed *motat* pro *movet* agnoscit codicum pars, etiam ap. Pierium, et defendit Servius, cum viris doctis; v. Cerda, et ante eum Guellius; possitque id tanquam exquisitius præferri, nisi perpetua et temeraria harum vocum in libris occurreret permutatio. Apud Statium III Theb. 595 *aut ubi tentat Enceladus mutare latus*, Virgilii imitatione, nulla varietas occurrit. nisi quod unus *versare* legit. In nonnullis etiam *motet;* in Wall. *moveat.* cf. Burm.

extrudit. *liquefacta saxa* h. e. in vitrum conversa, interdum admixtis metallis; unde ῥύακες illi, rivi igniti (*Lava*). *fundo*, ἐκ μυχῶν, ut Pindarus: *volvuntur ab imo fundamenta*, Auctor Ætnæ 197.

578—582. Nota vel ineptis hominum commentis fabula, quæ ex antiquo physica phænomena adumbrandi modo profecta est, cum ignem subterraneum cum fulmineo igni compararent; hunc itaque ignem in monstro, quod fulmine percussum erat, vivum ac perpetuum durare. Pro Encelado, quem tamen et alii agnoscunt, ut Orpheus Arg. 1249. 1250. cf. Cornel. Sev. Ætna 70 sqq., Typhœum vel Typhonem memorant Pindarus l. c. et Æschylus (ut Briareum Callimachus in Del. 143); at Virgilius hunc sibi servavit ad similem locum subterraneo igni notabilem inf. IX, 716 idque Homeri exemplo Iliad. β, 783. v. ad Hygin. f. 152: Cerda et alii. Pari exemplo ad Phlegræos campos magno terræ motu collapsos Gigantum pugna fuit traducta. cf. Notas ad Apollod. p. 69. 70, add. Gesner. ad Claudian. p. 444. Diod. V, 71. — 579. *Ætnam insuper impositam*, ὕπερθεν ἐπιτεθὲν ὄρος, *exspirare flammas caminis ruptis* h. e. cavernis et receptaculis flammæ subterraneis, quæ nove *caminos*, fornaces, dixit. — 582. *Trinacriam intremere* (nam vix *intremere* pro tremefacere posuit poeta, ut Ætna subjectum esset) et (illum Enceladum) *cœlum subtexere fumo*, exquisite, ut *suffundere*. Utrumque Lucret. in eadem re,

Noctem illam tecti silvis immania monstra
Perferimus; nec, quæ sonitum det causa, videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus æthra 585
Siderea polus; obscuro sed nubila cœlo;
Et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
Postera jamque dies primo surgebat Eoo,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram:
Quum subito e silvis, macie confecta suprema, 590
Ignoti nova forma viri, miserandaque cultu,
Procedit, supplexque manus ad litora tendit.

583. *Nocte illa* aliquot Pier., et duo Burm., sed hoc vulgarius. *tecti silvis* omnes fere libri Pier. et Heins. itaque *in* recte sublatum. De sensu ambigunt Cerda et Burm. Sed in litus escendisse Trojanos noctemque ibi exegisse, dubitare nec narrationis modus nec veterum hominum mos sinit; neque aliter Ulysses in eo ipso loco, quem Virgilius hic expressit Odyss. ι, 150. 151. *tecti silvis* ad litus procurrentibus, in loco nemoroso, in his ipsis silvis, ab interiore parte, accedentem mane ad se vident Achemenidem v. 590. Non autem, eæque olim latæ, silvæ defuerunt Ætnæ, ut ex Pindaro discas Pyth. I, altera antistrophe: Αἴτνας ἐν μελαμφύλλοις κορυφαῖς καὶ πέδῳ. *immunia* Medic. a pr. m. — 585. *nec l. æther Sidera habet. polus* — Sprot. *æther* etiam Voss cum Goth. tert. — 586. *obstruso — cœlo* Goth. sec., felici errore, si modo error nec prisca lectio est, cujus interpretamentum sit *obscuro*. Nam *obstrusum* exquisite pro clausum, occlusum, adeoque obductum, obscurum. In libris fere illud cum voc. *abstrusum* variat, apud Lucan. Stat. et Claudian., quod vel Lexica docent. — 587. *in* deest binis Burmann. *limbo* Goth. pr. — 588. *namque* Montalb. Goth. pr. *prono* Goth. tert., frequenti lapsu. — 589. *Humentesque umbras* Ven. vid. lib. IV, 7, et sæpe alibi. — 590. *Tum* Leid. Mox *e* deest Wall., etiam edd. nonnullis vulgg. *conspecta* pr. Hamb. pro var. lect. v. Burm. — 591. *nova fama* sec. Rottend. *vultu* tres apud Burm. — 592. *ad sidera* loco jam Cerdæ laudato, VI, 478 —481.

583—587. Escenderant nocte oppressi in litus et in nemoroso loco noctem exegerunt. *monstra* h. l. monstrosum phænomenon, rem portentosam. — 584. *sonitum*, fragorem montis. — 585. Nox erat intempesta et illunis. *nec lucidus polus æthra siderea* h. e. sideribus; nec cœlum stellis fulgentibus lucebat. — 587. et *in nimbo*, nubilo aere, *tenebat*, occultabat, *lunam nox*. Ἀὴρ γὰρ περὶ νηυσὶ βαθεῖ᾽ ἦν, οὐδὲ σελήνη Οὐρανόθεν προὔφαινε· κατείχετο γὰρ νεφέεσσιν Od. ι, 143. 144: quem totum locum Virgilius ante oculos habuit, laude tamen hactenus integra, quod Achemenidis persona inducta magnam legentibus mirationem rei novitate facit. Imitatorem nostri habes Ovidium XIV Met. 158 sqq., ubi ad Cumas alius Ulyssis socius substiterat.

588—592. *primo Eoo*, Lucifero, mane, ἠῷος ἀστὴρ, cf. Georg. I, 288. *umbram humentem*, uti amant poetæ *noctem humidam* (cf. Cerda), propter rorem.

Respicimus. Dira illuvies, immissaque barba,
Consertum tegumen spinis: at cetera Graius,
Et quondam patriis ad Trojam missus in armis. 595
Isque ubi Dardanios habitus et Troia vidit
Arma procul: paullum adspectu conterritus hæsit,
Continuitque gradum; mox sese ad litora præceps
Cum fletu precibusque tulit. Per sidera testor,
Per superos, atque hoc cœli spirabile lumen: 600

Zulich. a m. pr. et Wall., librarii lapsu, cujus animo frequentior ratio insederat. — 593. *Prospicimus* aliquot Pieriani. *ingluvies* Sprot. *dimissaque barba* idem cum Vratisl. cum Goth. sec. (pro *demissa*), *promissa* Nonius in *promittere*, et Gud. a m. pr.: utrumque vulgarius præ eo, quod excusum est. *immensaque* Witt. Servium argutari arbitror. — 594. *tegumen* Heins. scripsit cum Medic. et aliis vetustis. cf. eund. inf. VII, 666, et ad Ovid. XIV Met. 166. Item Pierius e duobus. Ceteri *tegimen* vel *tegmen;* hoc habebant edd. vulgg. Mox *et* vel *ac cetera* multi ap. Burm. — 595 *Ut quondam* ita reposuit Burm. ex Hugen., ut sententiam melius connecteret: poni enim *ut*, quemadmodum sæpe, *ut erat, sicut erat.* Inde illa illuvies, inde detritæ vestes, quod diu in obsidione Trojæ hæserat. Vulgo legitur *Et.* Videat lector, an in hoc acquiescere malit; equidem hoc revocavi. Nam primum *Ut* parum commodum, quocunque modo accipias; (melius tamen positum dicas pro *quippe qui.* Ex Burm. sententia *Ut erat* plene fuisset eloquendum). *erat Graius*, h. e. Græco habitu, *quippe qui ante Trojam fuisset.* Hæc vix cohærent. Porro, detritarum vestium caussas ab obsidione Trojæ repetere, jejunum videtur. Sufficit aliquem per tres menses vitam in silvarum latebris exegisse. Itaque sequi malim Servium: v. not. Nisi, quod arbitror, totus versus alienus et ex lib. II, 87 *Pauper in arma pater primis huc misit in annis* confictus. Certe eum, si absit, nemo facile desideret. Lenior medicina foret hæc, ut versu seq. pro *Isque* legas *Namque;* ut sic oratio procedat: *at cetera Graius, Et quondam patriis ad Trojam missus in armis. Namque ubi Dardanios habitus et Troia vidit Arma procul, p. a. c. hæsit.* Ita omnia inter se nexa; etsi Serviana ratio sic satis rem expedit. — 597. *aspectu paullum* Witt. *pauco aspectu* Goth. sec. *paullum a conspectu* Goth. tert. — 600. Rufinian. de figg. p. 26 (209 R.) citat: *per superos*

593—595. cf. vet. poeta de Thyeste apud Cic. Tusc. Qu. III, 12. *immissa* in faciem, adeoque exquisitius quam *promissa barba. Consertum spinis tegumen.* vestem laceram ac detritam habebat, et, ne panni diffluerent, spinis pro filis consutam et sartam. cf. Ovid. Met. XIV, 166, ubi multa ex Virgilio adumbrata. Ex his ipsis tamen pannis agnoscebatur *Græcus esse*: scilicet si totum vestitum et habitum hominis reputares. Latius Servius: *Habet enim unaquæque gens incessum et vocem propriam.* — 595. *patriis ad Trojam missus in armis*, Homerica oratio, nam sæpius similis forma, aliquem a patre ad bellum esse missum, occurrit. Adjicit Serv. *ex sequenti ejus confessione hoc didicit Æneas.* At de toto versu cf. Var. Lect.

599—606. *testor*, quæso, obtestor. *hoc cœli spirabile lumen,*

Tollite me, Teucri; quascumque abducite terras;
Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penates:
Pro quo, si sceleris tanta est injuria nostri,
Spargite me in fluctus, vastoque immergite ponto. 605
Si pereo; hominum manibus periisse juvabit.
Dixerat; et genua amplexus, genibusque volutans
Hærebat. Qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur; quæ deinde agitet Fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus, 610
Dat juveni; atque animum præsenti pignore firmat.
Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur:
Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulixi,

atque hoc cœlum; lapsu, haud dubie, memoriæ. *perque hoc cœli* Wall., non male. vid. Burm. *numen* Leid. *sperabile numen* a m. pr. Medic. — 601. *quescunque* aliquot, antique. v. Pierium. *in quascumque* aliquot alii Pier. *adducite terris* Medic. a m. pr. *adducite* alii multi Heins. et Burm., sollenni lapsu: *advertite* etiam alter Hamburg. pro var. lect. — 602. *de classibus* Montalb. et sec. Moret. — 603. *Argolicos* Rufinian. de Schem. Dianœar. p. 269. — 604. *sceleri* Medic., sed a m. pr. — 605. *in* abest a binis Burm. *in fluctu* Venetus. — 606. Præclare hanc lectionem reduxit Heins. codicum fere omnium, etiam Pierianorum, auctoritate; in edd. vulgg. erat: *Si pereo, manibus hominum, p. j.* Fuere quoque qui distinguerent; *Si pereo manibus hominum p. j.* multo tenuius. Porro *Si peream* aliquot Pier. Male. Quod *pereo: hominum* cum nullo hiatus metu ponitur: græco more fit, quo οι ante vocalem sequentem haud facit hiatum; inprimis in versus articulo. — 607. *amplectens* duo Moret. Leid. un. Goth. pr. *volutus* iidem et alter Leid., sed hoc vulgarius. Vulgatum defendit etiam Carisius. — 608. *Qui sit* Heins. cum melioribus, ut jam ante Pierium lectum; alii *Quis sit* vulgari ratione. *quo fari sanguine* Sprot. *fari a quo* Menag. alter. — 609. *agitat* Hamb. alter. — 610. *haud plura* Parrhas., ex communi formula. vid. Burm. *loquutus* Wall. a m. pr. — 612. Idem versus sup. II, 76 in controversiam vocatus. *Ipse* Dorvill. — 613. *Ulixei* et hic ab Heins. cf. Pier.

vitale, de quo (l. quo). spiramus: *Serv. lumen* autem pro æthere, aura; ut etiam poetæ: *luminis aura*, quandoquidem lucem transmittit. *Danais* (pro Danaicis) *e classibus*, unum e Danais. Ex Sophoclis Philocteta nonnulla cum his comparari posse, jam Cerdæ monitum. *si sceleris tanta est injuria nostri*, ornate, si scelus meum tantum est. *Spargite*, cum vi, discerptum dispergite.

607—611. *genibusque volutans hærebat:* ad genua provolvens se inhærebat, προσφὺς εἴχετο. *dat juveni*, ut evitaret tenuem voculam ei. *præsenti*, certo, *pignore*, quod manum dat, adeoque fidem tanquam ἱκέτῃ.

613 sqq. Hoc de Achemenide

Nomen Achemenides, Trojam, genitore Adamasto
Paupere, (mansissetque utinam Fortuna!) profectus. 615
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Immemores socii vasto Cyclopis in antro
Deseruere. Domus sanie dapibusque cruentis,
Intus opaca, ingens. Ipse arduus, altaque pulsat
Sidera, (Di, talem terris avertite pestem!) 620

614. *Nomen*, post Ge. Fabric. Pieriumque, revocavit Heins. e codd. conf. Toll. ad Auson. pag. 297. Vulgo *Nomine*, quod vulgare. Porro *Achemenides* scriptum, cum Medic. aliisque præstantioribus, etiam apud Ovidium, ut sit ὃν τὰ ἄχη μένει. Vulgo *Achæmenides*, quod nomen aliunde notius esse poterat. *Achimenides* alii, ut omnes Gothani. *Agamenides* Franc. et sic Nonnius. v. Burm. at græcum est 'Αχημενίδης. Tandem *Adamasto*, ex 'Αδάμαστος, varie corruptum: *Adamasco* apud Pier. et al., *Damasco*, *Damasto*, *Adamastro*. — 616. *trepidum* Sprot. *tepidi* Ven. *lumina* alter Hamb. et Goth. — 618. *Domos* Medic. (a m. pr.) tert. Rottend. Sane *Domus sanie dapibusque cruentis* durissima junctura dictum, pro saniosa. Burmannus videtur probasse H. Stephani interpretationem: *opaca sanie et dapibus*; quod et durum et jejunum est. Obvia est emendatio: *Domus sanie dapibusque cruenta;* sicque Wittianum habere video; modo distinguas: *domus sanie dapibusque cruenta Intus, opaca, ingens*. Sæpe epitheta librarii accommodant proximo vocabulo. *Dapes* autem ipsæ erant *cruentæ*, hinc sine dubio cruentatum antrum. Exemplis res non indiget. Inf. VIII, 297 *janitor Orci Ossa super recubans antro semesa cruento*. — 619. *ingens ipse* jungit Waddelius apud Burm., qui recte rejicit.

episodium totum Virgilii ingenio deberi videtur, scilicet ut ita Homerica de Cyclope intexere suis versibus posset. Nam delectare solet et hoc, si fabulas, notas quidem nec novas, nova tamen cum variatione, novo cum ornatu, et in novo rerum vel narrationis ordine legimus. Temporum rationi quidem adversatur hoc episodium, quod jam apud Servium notatum videas; Ulysses enim inter initia erroris sui ad Cyclopas venerat, at Æneas multo serius. v. Exc. II *de Error. Æneæ annis:* ad a. 6. Sed in talibus, quæ lectorem non offendunt, nisi molesta subtilitate aliena a re præsenti admiscentem, male poetas reprehendas. *genitore paupere:* cum genitorem pauperem haberem. sup. II, 87 *Pauper in arma pater primis huc misit ab annis*. Nescio tamen, annon poeta sua potius tempora, quibus militia inter vitæ genera quæstuosa erat (v. ad Tibull. I, 1 pr.), quam Homerica respexerit; nam addit: *mansissetque utinam Fortuna!* Ceterum hoc dictum est elegantius quam: utinam pauper, adeoque domi, manere maluissem!

616. Cum Ulyssis socii, ne Polyphemus injuriam ulcisceretur, fuga se proriperent, Achemenides forte remansit. *trepidi*, bene adjectum, præ festinatione. — 618. *domus sanie*, pro saniosa, usu casus sexti paullo duriore. v. Var. Lect. 620 sq. *pestem*, pestilens et

Nec visu facilis, nec dictu adfabilis ulli.
Visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero quum corpora nostro
Prensa manu magna medio resupinus in antro
Frangeret ad saxum, sanieque exspersa natarent 625
Limina; vidi atro quum membra fluentia tabo
Manderet, et tepidi tremerent sub dentibus artus.

621. *affabilis* retinuit Heins. codd. Grammaticorumque auctoritate; et Macrob. VI, 1 ab Accio in Philoctete sumtum testatur: *Quem neque tueri contra neque affari queas*. Statii etiam imitationem affert Burmann. III Silv. 3, 72 *Terribilem adfatu passus visuque tyrannum*. Servius tamen *nec dictu affabilis*, sermone non explicabilis; et inf. v. 644 *infandi Cyclopes*, ineffabiles, ubi ad h. l. provocat. Esset itaque πέλωρ ἄῤῥητον, vel Hesiodeo voc. οὔτι φατειὸν, quod Ruhnkenius ingeniose restituit Orpheo v. 926, et videri potest exquisitius. Sunt etiam codices, qui ita legunt, apud Pierium, plerique Heins. et Burm. possuntque similia memorari, v. c. Silius I, 175 *serum visu dictuque*. Et affine huic alterum: *visu audituque*, quod sæpe occurrit, jam inde ab Orpheo Argon. 901. conf. ad Pindar. P. I, 50. Recte tamen alterum præfertur, quandoquidem junctum cum *nec visu facilis*. — 622. *pascitur* Gud. tert. Rottend. et alt. Voss. cum pr. Goth. — 624. *Pressa* etiam hic duo Burm. cum tert. Goth. — 625. *exspersa* Servius: « Hæc fuit vera lectio, id est, madefacta: nam si *as-* « *persa* dixeris, tapinosis et hyperbole junguntur, scilicet *adspersa* et *natarent*. » Fateor me non satis assequi discrimen hoc inter *exspersa* et *aspersa*: sed præferendum video alterum tanquam rarius et doctius: non quod major vis insit. Erat tamen Serviana lectio in nullo Pieriano, sed in optimo Menag. et quatuor aliis Heinsii, qui egregie adstruxit, et in tribus Burm. et tert. Goth. Add. Bened. Reliqui *aspresa* vel *adspersa* (quod interpretamentum est alterius); *respersa* Sprot. et pr. Moret. *exsparsa* Witt. in margine. cf. sup. ad v. 534. Est autem *exspergere* proprie foras spargere et hinc dispergere, dissipare; et tandem *limina exspersa*, respersa sanie ac cruore *ex illisis* humi corporibus. — 627. *trepidi artus* Medicei

exitiosum hominum vitæ monstrum. *nec visu facilis* h. e. cujus adspectum non facile aliquis ferat (ἀπροσόρατος voce Orphica, δυσαντίβλεπτος. Bene Serv. » *cujus possit etiam adspectus inferre formidinem* ») nec sustineat alloquium. Reliqua v. in Var. Lect.

623—627. cf. Odyss. ι, 288 sqq. *corpora*, elegantius quam viros. *resupinus*, bene nisum jacientis exprimit, dum ad colligendas vires corpus reducit ac recurvat. cf. Burm. Homerus notionem magnitudinis et roboris in monstro tuitus est: Σύν τε δύω μάρψας, ὥστε σκύλακας, ποτὶ γαίῃ Κόπτ'. tantæ erant vasti corporis vires! Reliqua a Virgilio ornatius exposita. Nisi et ipsum voc. *resupinus*, cum Servio, de jacente humi Cyclope accipere mavis: quo ipso magnitudo virtutis appareat, quod resupinus hoc facere potuit. Conf. Ovidii versus XIV Met. 205 sq. ex h. l. expressos. *exspersa*, doctius, quam aspersa. v. Var. Lect. *membra fluentia tabo*, oratio poetica pro

Haud impune quidem. Nec talia passus Ulixes,
Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
Nam simul, expletus dapibus, vinoque sepultus, 630
Cervicem inflexam posuit, jacuitque per antrum
Immensus, saniem eructans ac frusta cruento
Per somnum commixta mero: nos, magna precati
Numina, sortitique vices, una undique circum
Fundimur, et telo lumen terebramus acuto 635

aliorumque vetustiorum auctoritate receperat Heinsius, non offensus eadem rei natura bis expressa: *trepidi* h. e. tremuli, *tremerent*. Tacite eum deseruit Burm. antiquo revocato *tepidi*, scilicet vitali calore. Paullo melius Ovidius XIV Met. 196 *elisi trepident sub dentibus artus*. — 629. *est* deest binis ap. Burm. — 630. *meroque* Wall., perperam. — 631. *cervicem inflexam* pro flexa, et hoc pro reflexa. — 632. *per antrum Immensum;* sic Servius, Gud. a m. pr. alter Mentel. a m. pr. Voss. pr. duo Hamburg. totidem Moret. et Ven. ap. Heinsium, qui præferebat; adde duo Goth. *jacuitque per a. Immensus* Medic. cum ceteris etiam Pierianis; idque Burmannus potius duxit; recte quidem meo qualicunque judicio; nam et poetica oratione dignius et ἐνάργειαν majorem habet, quam alterum. Nam, quod Servius ait: *Immensum* ad Polyphemi magnitudinem pertinet, quasi in toto antro jacuerit; id potius ad τὸ *per antrum* valet, quod majus rei phantasma offert, quam *in antro*. Jam etsi adjicias: *jacuit per antrum Immensum*, hoc non æque rem in majus effert; potuit enim immensi antri qualecunque spatium occupare; quam *jacuit immensus;* et nunc δεινὸν est illud alterum *per antrum*, ut impleat suo corpore totum antrum. conf. similem varietatem Ovid. III Met. 37, et ad lectionem dijudicandam Quinctil. VIII, 4, 83, idem interpretationem nostram firmat. Porro *Immensam saniem* aliquot Pieriani, et Zulich. a m. pr., prave. *et fr.* scripti Heins. Burm. cum Goth. tert. *cruenta* Witt. — 633. *summa p. Numina* Dorvill. — 634. *Nomina* Medic. *una ordine* Wall. a m. pr. — 635. *tenebramus* h. e. obscuramus, excæcamus, legebat Donatus, cum aliis apud Servium, adversus Homeri et Euripidis fidem et exemplum, ut jam Pier. et alii monuerunt: est enim τρίβειν, δινεῖν, τορνεύειν.

vulgari, defluente tabo. Ceterum hæc ad nostrum palatum haud esse comparata, facile sentias. cf. Exc. XVI.

628. sq. cf. Od. ι, 299 sqq., 316 sqq. *oblitusve sui est; sui*, cum vi, h. e. suæ astutiæ ac calliditatis; quæ ista ætate eadem cum sapientia habita, ut ex Homero observare in promtu est; ibid. v. 420: Αὐτὰρ ἐγὼ βούλευον — πάντας δὲ δόλους, καὶ μῆτιν ὕφαινον, Ὥστε περὶ ψυχῆς· μέγα γὰρ κακὸν ἐγγύθεν ἦεν. *in discrimine tanto*. — 630. ex eod. l. v. 296. 297 Κεῖτ' ἔντοσθ' ἄντροιο τανυσσάμενος διὰ μήλων. add. 371. *sepultus*, motu et vita privatus erat. 631 — 633. v. ibid. 372. 374. κεῖτ' ἀποδοχμώσας παχὺν αὐχένα — *inflexam* pro vulgari, reflexam *jacuit immensus* præclare, cum notione vasti corporis. — 634. *sortiti vices* h. e. quod unicuique esset agendum. vide ibid. v. 331 sqq

Ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clipei, aut Phœbeæ lampadis instar;
Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite, o miseri, fugite, atque ab litore funem
Rumpite. 640
Nam, qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat,
Centum alii curva hæc habitant ad litora volgo
Infandi Cyclopes, et altis montibus errant.

636. *jacebat* Ven., male: vid. notam. — 637. *Phœbei* Wall. — 638. *umbram* alter Hamburg. — 639. *a litore* Witt. Edd. Ald. et Junt. P. Dan. cum tribus Goth. *atque hoc ab litore* sec. Moret. *funes* Franc. — 641. *Jam* pr. Moret., eleganter, inquit Heins.; quod vix verum h. l. Versus 641 ad 644 ab aliena manu interpositos acute suspicabatur Jac. Bryant, offensus inprimis τῷ: *qualis quantusque claudit*: de quo v. not. Omnino loco huic ultima poetæ manus defuit. — 642. *prensat* alter Hamb. vid. ad Ecl. III, 99. *pressit* Montalb. *presat* Franc. — 643. *hæc* abest ab Ven. *hic* Vratisl. *habitant curva hæc ad* pr. Hamb. *volgo* Gud. *passim* pr. Hamburg. — 644. *et in a.* duo Burm. *atque altis mœnibus* Parrhas. et

634, 635. vide ibid. v. 378 sqq. — 636. *latebat* quanto ornatius quam *erat!* vides eadem voce simul torvam frontem, horridas palpebras, hirsutum supercilium, λασία μὲν ὀφρῦς ἐπὶ παντὶ μετώπῳ Ἐξ ὠτὸς τέταται Theocr. Idyll. XI, 71. — 637 *Argolici clipei*: erat is Argivorum inventum: Paus. II, 25. Apollod. II, 2, 1. ubi cf. Not. p. 277. et inf. Exc. IX. ad h. libr. Fuit sane clipeus inde in communi Græcorum usu, aliquando etiam a Romanis receptus pro scuto: potuit tamen Argolicus clipeus peculiare quid habere: quod rotundus erat, quum alii clipei essent oblongi; scuta etiam oblonga quadrata. Etiam Dionys. Halic. IV (p. 221, c. 16) Ἀργολικὰς ἀσπίδας Servius rex ferre jubet cives primæ classis. *Phœbeam lampadem* esse Solem, non Lunam, in aperto est. E Callimacho translatum esse versum, Faber pronuntiat: sed hoc tantum de clipei comparatione verum est, H. in Dian. 53 de Cyclopibus: τοῖσι δ' ὑπ' ὀφρῦν Φάεα μουνόγληνα, σάκει ἶσα τετραβοείῳ, Δεινὸν ὑπογλαύσσοντα. Ex Virgilio sua sumsit Ovid. libro XIII Met. 851, 852. Mox 638 *ulciscimur* ad ductum Homeri l. c. v. 475 sqq.

641—644. Ornatum (partim ex Hom. l. c. 337, 341) vides: *Qualis* Polyphemus *est*, *tales* Cyclopes multi in vicinia *sunt*, *habitant*. Est autem is poetarum mos, Græcis inprimis admodum frequentatus, in Pindaro vel centies observatus: ut evitetur tenuis oratio per verbum substantivum *est*, statim attributa substituunt; itaque h. l. pro *qualis est Polyphemus*, ornatius dixit poeta: *qualis claudit atque pressat*; plenior oratio erat: *qualis Polyphemus est, qui claudit*. Tenendum hoc est in aliis locis, in

Tertia jam Lunæ se cornua lumine complent, 645
Quum vitam, in silvis, inter deserta ferarum
Lustra domosque traho, vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum, vocemque tremisco.
Victum infelicem, baccas, lapidosaque corna
Dant rami, et volsis pascunt radicibus herbæ. 650
Omnia conlustrans, hanc primum ad litora classem
Conspexi venientem: huic me, quæcumque fuisset,
Addixi: satis est gentem effugisse nefandam:
Vos animam hanc potius quocumque absumite leto.
Vix ea fatus erat: summo quum monte videmus 655
Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
Pastorem Polyphemum, et litora nota petentem:

tres alii. — 645. *lumina* tres, vitiose: *se cornu lumina complent* Sprot. Satis bene. — 647. *domusque* Menag. alt. Goth. alt. *vastaque ab rupe* Oudart. *vastoque* Franc. *a rupe* tres Burm., quem v. — 648. *tremesco* scribunt fere codices, testibus Pierio et Burm. — 650. *avulsis* Wall. pro *et v.* — 651. *hanc partem ad litora* Donatus legit, quod Ge. Fabricio videbatur habere aliquid antiquitatis: *hanc primo a litore* Nonnius in *lustrare*: quod placuisse Heinsio mireris, cum primæ litoris parti vix credere se potuerit, qui latebras quærebat; ut recte jam Burm. monuit. Et conf. Ovid. XIV Met. 218 sq. loco e Virgilio expresso: *Haud procul adspexi longo post tempore navim* Ad litusque cucurri: *primum in litore* Ven. Burmann. malit: *hanc primam ad l. classim.* — 652. *Prospexi* Medic. Gud. pro div. lect. Colot. Parrhas., sed jam *Prospicio* v. 648. *Conspicio* Ven., idem *Hinc me:* alter Hamb. *Huc me.* — 654. *assumite* tres apud Burm. — 655. *in monte* aliquot Burm. et Goth. pr. — 656. *gerentem* pr. Hamb. Unde Burm. conj. *ferentem.* Sed vulgatum *se moventem* multo præclarius esse cum *vasta mole* junctum, quis non videat?

quibus eadem orationis forma occurrit. Sic sup. I, 498 erat: *Qualis exercet* pro qualis est, quum exercet. An vero talis verborum ornatus trepidanti Achæmenidi satis conveniat, dubitare forte possis. Sed in his cum poeta quodammodo tacite conventum est in hoc, ut ii, quos loquentes inducit, poetica oratione utantur. Quod nisi ita se haberet, quomodo tragædia scribi posset?

647. *domos* sc. *ferarum* non otiosum post *lustra;* nam speciem rei clariorem exhibet, quam voc. proprium dabat: *ab rupe Cyclopas* junge; prospicit in monte errantes. modo v. 644 *et altis montibus errant;* et inf. 655 *summo cum monte videmus;* item 675 *e silvis et montibus altis.* Mox 649 *Victum infelicem*, simpl. miserum, tenuem. Argutum puto, de infelici arbore accipere: *lapidosa corna* ab osse, quod in se habent. — 653. *Addixi*: signato verbo exprimit desperationem, ait Serv.; at quatenus? sc. est pro, me tradere decrevi,

Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademtum.
Trunca manu pinus regit, et vestigia firmat.
Lanigeræ comitantur oves: ea sola voluptas, 660
Solamenque mali.
Postquam altos tetigit fluctus, et ad æquora venit,
Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem,
Dentibus infrendens gemitu; graditurque per æquor
Jam medium; necdum fluctus latera ardua tinxit. 665

659. *manu* Medic. (etsi interpolatus, et a recent. manu) cum præstantioribus omnibus Heins. et Pier. et utrique id probatum: at Burm. veterem lectionem *manum* revocaverat, recentibus tantum codd. et auctoritatibus firmatam, attamen in Quinctil. Inst. VIII, 4, 24 lectam, et a qua lapsus difficilior fuisset ad alteram. Oritur ergo disceptatio inter auctoritatem et rationem. Sed nec *manum* bene dictum esset; quorsum enim *manus* a baculo regenda fuisset, sed *pinus* h. e. truncus pineus, *manu*, h. e. quam manu tenebat, *regit et firmat vestigia* h. e. gressus. Etiam Servius *manu* explicat, sed fere ut Pierius, qui *Monstrum pinus regit* jungere videtur. Lapsus in primis statim exemplaribus obrepere potuit: quod factum esse in multis veterum locis animadvertere licet. *Trunca manus pinum* Goth. pr. et tert. *gerit: format* Leid. — 660. *hæc s. v.* Goth. tert. — 661. *malis* tert. Rottend. Versus inexpletus in Ge. Fabricii libris, in Medic. duobus Mentel. uno Pier., quibus adde Fragm. Vatic., etsi et ibi recenti manu adscriptum supplementum: *de collo fistula pendet*, quod ceteri fere codd. etiam editi habent, nisi quod duo tresve *pendebat fistula collo*, ut et Goth. tert. a m. sec., Montalb. *dependit f. c.* Rejecta hæc ab Heins. post multas virorum doctorum disputationes: v. Bened. Pier. Cerda, et quos Burm. laudat. Neque, si ex codicum auctoritate rem æstimes, versus facile retineri potest. Nam aliis reprehensionibus interpunctione occurras: *ea sola voluptas; Solamenque mali de collo fistula pendet.* Si tamen ad sensum meum judico, etiam illa tollenda sunt: *ea sola voluptas Solamenque mali:* manifestum enim fit, esse eos conatus explendi versus, a diversis auctoribus profectos. Nec bene cohærent, *ea sola v.* cum: *Lanigeræ comitantur oves.* — 663. *effusi* alter Menag. et nonnulli alii, uti suspicari licet; item Medic., sed a m. pr. *effuso: fluvjdum* multi apud Pier. et Burmann., ut et aliis scribitur: *ille* Menag. sec. *lavat* Goth. sec. — 664. *infrendis* Gud. a m. pr. *infrens* fragm. Vatic. a m. pr., suppletum *infremens*. — 665. *flu tu*, quod et ipsum bonum esset, et *fluctus* legi Servius testatur, et ex eo Pompon. Sab., sed hoc alterum omnes habent Pieriani, excepto Porcio, in quo *s.* abrasa, et Heinsiani, præter unum Rottend. *strinxit* aliquot Pier. Leid. *tingit.* Medic. et Sprot. *texit*, sed ille a m. pr., Fragm. Vatic. nil mutat.

ut alias morti, servituti, malo, se quis addicit. Addicunt se proprie, qui se vendunt, ut gladiatores.

658. Πέλωρ, πελώριον θαῦμα apud Homerum l. c *informe*, ut ἄμορφον, deforme: *cui lumen ademtum*, hoc est, excæcatum; deformitas nova præter naturalem.

659. In *manu* truncus pineus *regit* eum, *et vestigia firmat*, firmum incessum præstat. Mox vero 662 *ad æquora venit*, ubi ad altum usque mare processit: pro vasti scilicet corporis modo. — 663. *inde*, ex æquore, aqua marina Burmannus.

Nos procul inde fugam trepidi celerare; recepto
Supplice, sic merito; tacitique incidere funem;
Verrimus et proni certantibus æquora remis.
Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit:
Verum ubi nulla datur dextra adfectare potestas, 670

666. *celare* duo Burm. Goth. tert. a m. pr. *Nos trepidi procul inde f. c.* hic ordo verbor. ex Argent. Bœcleri ap. Cuning. — 668. *Verrimus* edd. etiam antiquiores, quas Pierius respicere videtur, et inter Heinsianos pr. Moret. et Ven. a m. sec. Prætulit hoc Heins. et Burm., ille, puto, tanquam exquisite poeticum, hic, quoniam *taciti* volebant discedere. At *verrere* de remis vim illam motus taciti non habet; nisi argutias ex etymologia capias; et *vertimus* ceteri omnes, etiam Medic. fragm. Vatic. et Donat., quod sane et ipsum esse poeticum quis neget, quodque et alibi apud poetas occurrit, et inf. V, 141 *freta versa;* quare codicum auctoritatem quid infringat, non video. Neque mihi videtur gravior strepitus exire, si mare *vertant* remi, quam si *verrant*. — 670. Diu hæsi, an, *dextra* adfectare, reciperem: potest hoc ratio ac sententia suadere; alterum critica auctoritas; etsi, ut infinitis in locis, in tanta variæ lectionis silva, difficile dictu est, in utram lectionem major librorum pars consentiat: *dextram affectare* multos codd. habere Pierius affirmat; Heins. e Medic. a m. pr. laudat, sed vitio forte scriptum, pro *dextrum*, nam sic a m. pr. præfert Fogginius. Etiam Burm. e solo Menag. laudat, *dextram affectare*, non tamen adscriptum, quid in ceteris ejus libris legatur. At habet illud fragm. Vatic., cujus est antiquissima auctoritas. Quid sit *dextram affectare*, Servius explicat, esse: dextram intendere et injicere, scilicet ut possit navem tenere: Terent. Heaut. III, 3, 60 *Ad dominam qui affectant viam*, id est intendunt, faciunt. Subjicit Servius: « Nam, si *dextra* legeris, ait, ut sit, *dextra* « *affectare*, id est contingere, caret exemplo. » At multo magis caret exemplo non modo, sed et analogia, *affectare dextram*, nam quarto casu effertur id, quod appetitur, cui manus injicitur. Sic Georg. IV. 562 *viamque adfectat Olympo*. Sic *regnum, famam, plausum affectare*. Itaque e communi usu *affectare dextram* esset appetere manum alterius, h. l. Trojanorum; quod hic sensum non habet. Prorsus novo itaque more poeta dixisse dicendus: *affectare dextram*, pro admovere. Contra *dextra affectare* sc. nos, navem; analogiæ consentaneum esset, hoc sensu: τῇ δεξιᾷ ὀρέξασθαι τῆς νηός. E codd. tamen istam lectionem enotatam non video, nisi quod a Pierio e nonnullis antiquioribus *dextra attrectare*, quod et pr. Rottend. habebat, vulgatæ sc. interpretamentum, a Catrœo tamen receptum: *assertare* Wall. in marg. *dextræ affectare* tert. Moret. a m. sec. non male, inquit

666. 667. cum Homericis certavit l. c. v. 471. 472. adde Odyss. κ, 126 sqq. *Sic merito*, εἰκότως. Nam *supplicem*, ἱκέτην, quis aspernari ausit! sive, ut *merito* sit adverbium; sive, quia meritus erat sic recipi. Mox 669 *sonitum vocis: Vox* novo exemplo pro strepitu vel remorum, vel undæ remis impulsæ, ut sup. 556, *fractæ voces* pelagi. Quum poeta plura audacius extulerit, facile et hoc feras. Sin ferendum esse neges, cum Burm. *vocem* de hortamine et celeusmate accipies. Discesserant quidem *taciti*, sed *certantes remos* ad hortamen, certe mutum, referri posse ille observat: *vestigia* pro ipsis gressibus, notum.

670. *dextra adfectare* appetere,

Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo,
Clamorem immensum tollit: quo pontus, et omnes
Intremuere undæ, penitusque exterrita tellus
Italiæ, curvisque immugiit Ætna cavernis.
At genus e silvis Cyclopum et montibus altis 675
Excitum ruit ad portus, et litora complent.
Cernimus adstantis nequidquam lumine torvo
Ætnæos fratres, cælo capita alta ferentis,
Concilium horrendum: quales cum vertice celso
Aeriæ quercus, aut coniferæ cyparissi 680
Constiterunt, silva alta Jovis, lucusve Dianæ.

Heins. Nam *adjectare* vel *injectare* dextram, quæ facile cuivis in mentem veniant, acutioribus non facile se probent. Prius illud, dum Marklandi locum in Epist. Crit. ad Fr. Hare p. 17 a Saxio indicatum evolvo, video a Valesio jam olim propositum, et ab Editore Cantabrig. probatum, a Marklando refelli et *dextra affectare* præferri et illustrari. Hoc tandem et ipse cum Brunck. prætuli. — 672. *Clamorem horrendum* pr. Hamb. *ingentem* alter: *ponit* aliquot Pier. cum fragm. Vatic. a m. pr. — 673. *Contremuere* Medic. cum Colot. *infremuere*, quod sane et ipsum frequens de mari et fluctibus. Sed hic jungitur: *exterrita tellus*. — 674. *tellus Trinacriæ* Parrhas. et aliquot Pier. cum Goth. pr. ex interpolatione, quoniam *Ætna* sequitur. *immugit* scribitur in multis codd., sed v. Heins. *caminis* Vratisl., haud dubie ex 580. — 675. *Et g.* Ven. *Et gens* Voss. pr. et Hugen. *e montibus* Medic. Gud. cum aliis Heins. *et silvis Cyclopum et montibus* Ven. Goth. pr. — 676. *ad portas* duo Burm. *complet* plures alii. — 679. *consilium* alter Menag. cum Goth. tert. *vertice summo* Hugen. — 680. *corniferæ* tert. Goth. — 681. *Constiterunt* Heins. cum melioribus suis et Pier. Vulgo *Constiterant:* aliquot Burm. et Goth. sec. *Constiterint.* Venetus *astiterant: lucove* duo Burm. *lucisve* unus: *que*

attingere, navem nostram: cf. V. L. 671. Ubi—*nec potis est, æquare fluctus Ionios sequendo*, accipi aliter non potest, quam de altitudine maris profundiore, quam pro monstri proceritate: qua æquus, par, ei non est. Nec, dum nos insequitur, par est molis suæ magnitudine altitudini maris, quæ eo major est, quo longius a litore proceditur. Porro ad 672 cf. Odyss. ι, 395. Vides poetam ad miraculum et prodigium res augentem.

676. *ad portus* cf. v. 570. *adstantis*, stantes, *nequicquam*, quia nocere (nunc) non poterant. Serv. *Ætnæi fratres*, populares, gentiles. Mox 678 *cælo*, ad cælum: *concilium*, exquisite pro turba.—680. *coniferæ cyparissi.* Cupressus mas fert *conos* nuci pineæ non absimiles (v. Serv. ad h. l. et sup. ad v. 64); *baccas* appellat Plin. XVI, 33. s. 60. At κώνους etiam Græci. v. Athenæus lib. I, p. 57 B. C.—681. *silva Jovis*, declarant quercus, itaque *lucus Dianæ* ad cupressos erit referendus; adeoque de Diana infera vel Hecate aut Proserpina agi necesse est. Nam cupressus feralis

Præcipites metus acer agit quocumque rudentis
Excutere, et ventis intendere vela secundis.
* Contra jussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
* Inter utramque viam, leti discrimine parvo, 685
* Ni teneant cursus : certum est dare lintea retro.

Goth. tert. — 682. *ruentis* fragm. Vatic. — 684. *movent* aliquot Pier. duo Heins. fragm. Vatic. duo Goth., ut fere alias variatur. *Scyllamque Charybdim* quidam scripti et editi, *Scyllæque Charybdis* alii apud Pier. cum Rottend. sec.; at pr. et duo alii Heins. *Scyllæ atque Charybdis;* unde suspicari possis *Scyllæ atque Charybdis Inter utrinque viam* ab aliis lectum fuisse. Heins. conjiciebat *Scyllamque Charybdimque Inter*, non male. *Scillam Charibdim* et Ven. *Charybdin* Gud. cum aliis. *Scylla atque Charybdis* fragm. Vatic., unde suspicetur aliquis fuisse : *Contra jussa monent Heleni, Scylla atque Charybdis. Inter utramque viam — Ni teneant cursus, certum est dare lintea retro;* aut : *Contra jussa monent Heleni Scyllam atque Charybdin. Inter* et reliqua eodem modo. Sed et hoc parum expeditum foret, et facile præferas vulgatum, quod et Servius et Donatus habent. Enimvero et melior sensus, et rei criticæ usus, mosque versificatorum, antiquiorum inprimis ætatum, facile eo adducit, ut tibi persuadeas, tres versus hos esse ab interpolatoribus, et quidem pluribus eundem lapidem moventibus, profectos, qui, varia tentando, explere volebant versum imperfectum relictum : *Contra jussa monent Heleni.* Nisi forte ne hoc quidem Virgilianum erat; sed meminerat aliquis intempestivo loco discriminis a vento per fretum ferente, et præceptorum Heleni sup. vss. 410 sq. Sequebatur post 683 in Virgiliano autographo : *Ecce autem.* — 686. *Ne* Gud. cum aliquot Pier., sed *Ni* antique : v. Serv. Heins. Ceterum hoc hemistichium : *certum*

arbor, alias Diti sacra, ut Plin. l. c. Potuisse dicas a poeta sic simpliciter ornari voc. *luci*, ut *Dianæ* esset, cui omnino saltus curæ sunt: esset tamen sic usus insolens cupressorum.

682. 683. Nos metu agitati quocunque malumus cursum dirigere, quam in portu manere : *rudentes excutere*, ut vela pandant, evolvere, explicare et intendere; jam sup. 267 : *excussosque jubet laxare rudentes.* — *ventis secundis*, int. quo ventus ferret; non exspectare ventum, quem cursus postulabat.

684—686. E pluribus verborum juncturis, quas hic facere possis, et quas passim a Servio, Donato, ac Pomponio Sab. inde Intpp. facere videas, illa videtur verborum locique naturæ ceteris adcommodatior : *Ventos secundos*, qui tum a tergo spirabant, fac fuisse Notum vel Austrum; ab hoc rejici debuere versus Charybdin et Scyllam (in quo poeta versus Homer. Odyss. μ, 426 sqq. ante oculos habuit); *Contra Heleni jussa* (monuerat is, ne per fretum navigarent) *monent, ni* (h. e. *ne*) *teneant* (naves) *cursum inter Scyllam atque Charybdin, utramque viam leti discrimine parvo* (per appositionem; utraque, et Scylla et Charybdis, erat iter periculosum, si per eam navigatio fieret). Tamen, cum ventus versus has partes ferret, sc. ab australi plaga spirans, *certum est dare lintea retro*, h. e. jam decreveramus, iterum mare Adriaticum repetere; quum, ecce, Boreas exoritur. *Heleni*

Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
Missus adest. Vivo prætervehor ostia saxo
Pantagiæ, Megarosque sinus, Thapsumque jacentem.
Talia monstrabat relegens errata retrorsum 690
Litora Achemenides, comes infelicis Ulixi.
Sicanio prætenta sinu jacet insula contra

est dare lintea retro, tanquam a sententia alienum, a nova manu ad supplendum versum attextum esse videtur. — 687. *ab s.* Heins. e libris et more poetæ. Vulgo *a sede*. — 689. *Pentagiæ*, *Pantagyæ* (hoc et Med. et Rom. cum fragm. Vatic., sed Παντταγίας, ὁ ἄγων h. e. ἀγνύων πάντα undæ impetu). *Tapsumque*, *Tassumque*, *Taxumque*, *Thabsumque*, *Capsumque*, librariorum lapsu: *Tharsumque* Rom. Est Θάψος. — 690. *mandabat* Parrhas. *retrorsus* apud Priscian. et in codd. Pier. et Heins. *retorsum* Goth. tert. — 691. *Ulyssi* Priscian. et Probus. Vulgo *Ulyssei*. Ultima, *comes i. U.* ex v. 609 assuta putabat Burmann., offensus scilicet epitheto *infelicis*: quod in Æneæ ore gravius aliud desiderabat. — 692. *Sicanio*. Fuere qui

jussa, v. sup. 410 sq. 429 sqq. *ni*, antique pro *ne*. Sic Serv. et plures veteres Grammatici apud Heins. et alios. v. Horat. I. Carm. 14, 15. *teneant* sc. naves. In simili re Od. γ, 172, ubi præcesserat Ἠτέομεν δὲ θεὸν — ὄφρα φύγοιμεν —, sequitur v. 176: Ὦρτο δ' ἐπὶ λιγὺς οὖρος ἀήμεναι· αἱ δὲ μάλ' ὦκα Ἰχθυόεντα κέλευθα διέδραμον. cf. Odyss. μ, 197. 221. Hactenus versus infeliciter procusos interpretatus sum, quantum licuit. Sed v. indicium nostrum in V. L.

687. *Venti* poetis a montibus, tanquam sedibus, petuntur (cf. Markland. Epist. crit. p. 56); itaque h. l. Aquilo a promontorio Peloro, ad fretum Siculum; hinc *angusta ab sede — Missus*: puto exprimi ἱκμενος vel ἱέμενος: is navem fert secundum litus Siciliæ orientale versus austrum.

688. 689. *Vivo ostia saxo Pantagiæ*. *Pantagias* (nunc *Fiume di Porcari*) parvus fluvius, brevi cursu, infra Leontinos, cujus ostium præruptis utrinque rupibus includitur: de eo v. Cluver. Sicil. lib. I, c. 11. Dorvill. Sicula p. 206. 207. *vivo saxo*, ut I, 167 *vivoque sedilia saxo*. *Saxa rotantem Pantagiam* dixit Claudian. de R. P. II, 57 in loco hinc expresso. *Megara* sunt h. l. Hyblensia, quia olim Hybla parva dicta, non longe a Syracusis, in sinu Megarensi, *Golfo di Augusta*, quem ab australi parte includit *Thapsus*, peninsula in mare procurrens, *plana*, *pæne fluctibus par*, ait Servius, qui insulam appellat, unde *jacentem* dixit poeta, h. e. humilem, non altam montibus.

690. 691. *relegens retrorsum*. nam cum Ulysse a Lotophagorum inde insula, litori Africæ prætenta, Siciliæ litus orientale ad Cyclopas usque (cf. ad 570) prænavigaverat. itaque *litora* jam *errata*.

692 — 696. Insula *Ortygia*, et ex adverso *Plemmyrium* promontorium, ad aditum sinus et portus Syracusani. In eadem fons Arethusa, de quo et de fabula super ejus cum Alpheo Elidis fl. con-

Plemmyrium undosum: nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
Occultas egisse vias subter mare: qui nunc 695
Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
Jussi numina magna loci veneramur; et inde
Exsupero præpingue solum stagnantis Helori.
Hinc altas cautes projectaque saxa Pachyni
Radimus; et fatis nunquam concessa moveri 700
Adparet Camarina procul, campique Geloi,

Sicano emendarent: quia media alibi producitur: sed v. ad I, 557. — 693. *Plemyrium* Rom. Medic. et alii duo; ut et græce scriptum apud Steph. Byz. Sed plerique Πλημμύριον. At *Plemirium, Plemurium, Pleuron* librariis debentur. *unde dixere* Parrhas. — 694. *hic* ed. Ven. — 695. *habuisse vias* unus Pier., sed vid. Burm. *quæ nunc* duo Burm. — 696. *confundimur* Menag. pr. *perfunditur* aliquot Pier. — 697. Ordinem verborum ex optimis libris reduxit Heins. Vulgo: *Numina m. l. jussi v.* Sed alter ordo gravitatis plus habet. *venerantur* Sprot. — 698. *Helori* inde a Pier. et Heins. Ἕλωρος. Vulgo *Elori.* — 699. *Hic* Menag. alter. — 700. *Redimus* Goth. sec. a m. sec. — 701. *Camerina* sane maxima scriptorum pars. Sed in talibus scripti non sunt audiendi, sed Græci; quibus Καμαρίνα· etsi Salmasio ad Chronic. Euseb. p. 250 hoc dandum, vulgari usu tandem literam inflexam

gressu v. sup. Ecl. X, 1 et 4. *undosum* h. l. περικλύμον, quod æstuantis maris fluctibus alluitur; unde et ipsum nomen πλημμύριον. *occultas egisse vias subter mare*, τὰν τε θάλασσαν νέρθεν ὑποτροχάει Mosch. Idyll. VIII. *ore tuo*, fonte; unde Pindaro Arethusa ἄμπνευμα σεμνὸν Ἀλφεοῦ Nem. I, 1. v. Cluver. Sicil. ant. pag. 163. 157.

697. *Jussi*, admoniti, sed a quo? vel ab Achemenide, vel ab Heleno, vel ab Anchise, ait Serv. Hoc ultimum verum puto. Nam per totum librum eæ sunt Anchisæ partes, ut religiones et auspicia curet; at Helenus tantum de Junone placanda monuerat vs. 436. *Helorus* fluvius in litore orientali paullo supra Pachynum promontorium: de quo accurate egit Cluverius e Fazello. Primum ille inter specus et exesas rupes procurrit, unde Silio *clamosus Helorus;* mox, ubi ad litus accessit, placido ac leni cursu incedit, et hieme, clauso maris fluctibus ostio, frequenter excrescit stagnatque, unde agri vicini pinguescunt plurimum (Nunc *Atellaro* et in inferiore parte *Abiso*). *Exsupero*, h. l. prætervehor.

699. *Pachynum*, promontorium Siciliæ ab australi parte (*Capo Passaro*). *projecta saxa* expressit Gr. προβλῆτες σκόπελοι.

700. 701. *Camarina nunquam concessa moveri:* accipio, palus, quam deus consultus vetabat movere, cum Camarinenses canali ducto eam exsiccare vellent. *moventur* ea, in quibus aliquid molimur, novamus, mutamus. Servii verba apponam: « Palus est juxta ejusdem nominis oppidum: de qua

Immanisque Gela fluvii cognomine dicta.
Arduus inde Acragas ostentat maxima longe

fuisse. *montesque G.* Parrhas. *Geloni* Ven. Vratisl. *Geloti* Wall. — 702. *Immanisque Gela fluvii cognomine dicta.* Hæremus in voc. *immanis*, quo modo urbs Gela ita appellari possit: vid. notam. Forte fuit *Innantis* sc. campis fl. ut Horat. III, 17, 7. *innantem Maricæ Litoribus tenuisse Lirin. Gela* noli mutare; urbs proprie ἡ Γέλα, et fluv. ὁ Γέλος. *de nomine* Parrhas. et Hamb. pr. — 703. *A. atque A.* Puget. Fluctuant et hic libri inter *Agragas* et *Acragas*. *ostendit* alter Menag.

quodam tempore, cum siccata pestilentiam creasset, consultus Apollo, an eam penitus exhaurire deberent, respondit: Μὴ κίνει Καμαρίναν· ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων· quo contemto exsiccaverunt paludem, et carentes pestilentia, per eam partem ingressis hostibus, pœnas dederunt. » Similia narrant Steph. Byz., Suid. et Anthol. Gr. apud Cluver. Sed quæ illa urbis expugnatio fuerit, nusquam declaratur. Ter Camarinam fuisse conditam, ex Thucydide aliisque docet idem Cluver. Ceterum poetam hæc ex sua potius, quam Æneæ narrantis, persona dixisse, jam Servius vidit; quod tamen de toto hoc loco non minus tenendum. Nam omnes illæ urbes et locorum nomina Æneæ temporibus recentiora sunt.

701. 702. De situ urbis et fluvii *Gelæ* camporumque res parum explorata. v., præter Cluver. et quos Burmann. laudat, Dorvill. Sicula c. 6. Acquiescit Dorvillius in Cluverii sententia, esse Gelam, qui nunc *Fiume di Terra Nuova*, Campos autem Geloos, egregiæ fertilitatis planitiem, latius cis et ultra fluvium patuisse, quam vulgo creditur. Sed, quorsum *immanis* spectet, dubitari potest. Loca hinc expressa Claud. R. P. II, 58. Sil. XIV, 218, nihil juvant. *magnam* interpretantur; sed urbis amplitudinem nemo veterum memorat. Proclive est, ad dominos referre, ut sæpe in urbium epithetis fit, ut ab incolarum vel dominorum moribus et ingeniis ducta sint. Atque eo devenisse etiam Dorvillium video in Sicul. p. 129. Gelæ tamen tyrannos sævos et immanes fuisse, unde doceri possit, mihi non satis constat. Nam, quæ apud Herodot. VII, 153—156 de iis memorantur, ad immanitatem non adsurgunt. Igitur de tyrannis Gela oriundis, Hierone et Thrasybulo, Gelonis fratribus, Syracusarum tyrannis, erit accipiendum. Proponitur etiam a Dorvillio altera interpretatio, ut ad urbis situm ad amnem verticosum et immanem referatur. Ita *Gela immanis* erit in loco immani, horrendo, sita: nec male hoc. Sed neque loci tanta immanitas et fera facies esse videtur, ut ab ea potissimum designari potuerit a poeta.

703. 704. *Agrigentum* in monte Acragante situm, maximis quondam opibus ex agri fertilitate et Carthaginiensium mercatu refertum; hinc civium magnificentia et luxus. Aluere iidem equos ad certamina Græciæ, et inter Olympionicas fuit Theron Agrigentinus a Pindaro celebratus. v. Serv. et Burmann. quamquam ad hunc solum respici a poeta non dixerim.

Mœnia, magnanimum quondam generator equorum.
Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus; 705
Et vada dura lego saxis Lilybeia cæcis.
Hinc Drepani me portus et inlætabilis ora
Adcipit. Hic, pelagi tot tempestatibus actus,
Heu genitorem, omnis curæ casusque levamen,
Amitto Anchisen. Hic me, pater optime, fessum 710
Deseris, heu, tantis nequidquam erepte periclis!

704. *quondam* vatem decebat, non poetam, qui Æneam narrantem inducit. Jo. Schrader. Ea re offensus in schedis delet versum, et continuat: *Acragas ostentat mœnia longe, Teque d.* Ita vero plura in hoc loco erunt delenda, in quibus temporum ratio neglecta. cf. not. ad 700. 701. — 705. *Selinys* vel *Selinis* etiam hic fere libri. *Salinis* Goth. tert. cum ed. Ven. v. Pier. Heins. et doctiss. Commentar. Burmanni ad Numism. Sicil. p. 420. 421. Est Σελινοῦς, ex Σελινόεις. — 706. *cæcis L. saxis* Goth. pr. — 707. *Dripani* Moret. sec. *portus me et* primus. *me* deest Montalb. *ineluctabilis* Zulich. a m. pr. *illectabilis* Goth. pr. — 708. *actis* omnes Pier. et magna pars Heins. et Burm. cum ipso Romano. Alii e. edd. *actus*, inter quos et Mediceus referendus. *actum* Voss., scilicet genitorem. *aptis* Goth. pr. Jam *tempestates actas*, hoc est, vel pulsas vel exactas, dici, dubitari nequit. v. h. l. Heins. cf. ad Georg. I, 413. Sed an tempestates dispulsæ fuerint, nunc non quæritur. Igitur recte, *actus*, de Ænea. Solent autem librarii flectere adjectiva et participia ad propius vocabulum. — 709. *oneris* Ven. *omnis* Parrhas. in litura. — 710. *Anchisam* Parrhas. *Anchisem* Ven. — 711. *nequicquam erepte ruinis* Sprot.

Gratius Cyneg. 526 *per illos* (equos) *Cantatus Graiis Acragas.* Vide de hac urbe Cluver. et Dorvill. pag. 88. 89. *quondam* paullo incautius adjecit poeta, contra temporum ordinem. v. V. L.

705. *Selinuntem* palmis agrestibus abundasse, ex Cicer. Verr. V, 87 satis constat. Ex nostro expressit XIV, 200 Silius Ital., quem in toto hoc loco comparare juvabit. De Selinunte copiose post Cluver. Dorvill. p. 60 sqq. et 420 sqq., ubi et ruinæ duorum templorum ejus urbis oculis subjectæ sunt. *datis ventis*, orto vento.

706. *vada dura saxis cæcis* h. e. latentibus. *dura* (ne *dira* conjectes) *vada* dixit, h. e. locum vadosum fundo saxeo, quoniam extrema Lilybæi promontorii ἄκρα, plana atque depressa, ad III M passuum sub undis protenditur, in trium circiter cubitorum altitudinem tecta. Cluver. II, 1 pr.

707. *Drepani — illætabilis ora.* Ager Drepanitanus sterilior et fere arboribus et herbis destitutus; solum enim arenosum; et præterea multos in tractus aqua marina exæstuat, stagnandoque saltem profert; et ob hunc ruris illius mœstiorem adspectum non minus, quam ob Anchisæ hic locorum amissi memoriam, ab Ænea Drepanitana ora vocari *illætabilis* videtur.

710. Super *Anchisæ obitu* v. Exc.

Nec vates Helenus, quum multa horrenda moneret,
Hos mihi prædixit luctus, non dira Celæno.
Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.
Hinc me digressum vestris deus adpulit oris. 715
Sic pater Æneas, intentis omnibus, unus
Fata renarrabat divom, cursusque docebat.
Conticuit tandem, factoque hic fine quievit.

713. *nec dira* aliquot Burm. Duo quoque *dura*. — 714. *hæc* deest alteri Menag. — 715. *disgressum* Witt. *vestræ* — *oræ* Gud. a m. pr., sed vid. Burm. *applicat* Parrhas. — 717. *Fataque narrabat* aliquot Pier. *enarrabat* alter Menag. *recensebat* qu. Moret. Sed *renarrabat* haud dubie vere; non ut argutari velim cum Servio et aliis, sed ut aut pro simplici et vulgari, *narrare*, sit positum, poetarum more, aut ad eum modum formatum, quo *repeti* et *iterari* res, quas narramus, dicuntur. cf. Burm. *divom*, parum commode interpositum, offendebat Jo. Schrader., qui emendabat, *Troum*. Verum non sunt hic *fata* casus et ærumnæ; sed vaticinia et prædictiones: quibus omnia acta ac gesta sunt. — 718. *fatoque* Rottend. sec. *his* Sprot.

XVII. — 712. Comparant Homerica Iliad. ρ, 407—410. Imitatur nostrum Valer. Fl. III, 301 sqq. — 715. Redit ad lib. I, 34. *Vix e conspectu Siculæ telluris in altum Vela dabant læti.* Ex Odyss. ν, 276. 277. Mox 716 *unus* sc. inter ceteros *omnes intentos*. — 718. *factoque hic fine quievit:* ornate: et narrationis finem fecit.

EXCURSUS I.

De Æneæ erroribus.

Cum errores Æneæ magna cum doctrina persequutus sit poeta, nobis autem hoc propositum sit, ut eam doctrinam curiosius exquiramus: agedum, ut ea penitus inspiciatur, de cursu, quem Æneas tenuit, paullo accuratius videamus, adhibitus iis, quæ ab aliis scriptoribus, eadem de re erant tradita (1). Ante omnia monendum est, cum certam sedem, quam peterent, nondum haberent, Trojanis proxima litora Thraciæ legenda fuisse; mare autem recta ne trajicerent, metus prohibere debuit, ne aut Achivi in patriam redeuntes eos insequerentur, aut ipsi in Achivorum classem dispersam inciderent.

Ex portu Antandri Æneas navibus XX solvit: lib. I, 381 *Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor.* Eundem numerum habuit, cum anno abhinc septimo Sicilia discederet. Nam I, 170 septem navibus ipse ad Africæ litus appulerat, XII aliæ aliis locis I, 390 sqq.; una Orontis fluctibus mersa I, 113. In altum evectus primum Hellespontum classe petiit, nam hic est sollennis cursus, quem tenent naves a litore Trojano solventes, et, ut tum navigantium mos erat, ut litus legerent, ad ostia Hebri appulit urbemque *Ænum*, seu *Æneadas*, ut poeta appellat, condidit III, 16—18. v. Excurs. II de Annis Error. Æn. a. 2. Dubitari enim non potest, poetam de hac urbe cogitasse, quandoquidem fabulam de Polydori umbra subjicit, quæ a vicina Chersoneso bene eo traduci, potuit. v. Not. ad III, 13. Latius paullo Ovid. Met. XIII, 329 *Est, ubi Troja fuit, Phrygiæ contraria tellus, Bistoniis habitata viris* etc. Sed in Chersoneso Polymnestoris sedem fuisse dubitari nequit. v. Eurip. Hecuba 569 sqq.; nam iisdem locis Hecuba in canem fuit mutata. Et Cynossema erat ad Hellespontum apud Sestum. v. Pollux V, 5. Intpp. Steph. Byzant. ad h. v. Cellar. Geogr. ant. Etsi non defuere, qui et in hoc discreparent, uti Dictys V, 16; sed de communi fide, quam poetæ sequuti sunt, nunc quæritur.

Habuit autem Virgilius in hoc consentientes plerosque e Romanis scriptoribus. Mela II, 2 *Eximia est Ænos ab Ænea profugo condita.* Plin. IV, 11 *Os Hebri — oppidum Ænos liberum cum Polydori tumulo, Ciconum quondam regio;* adde Solin. c. 10, et ibi Salmas. miscentem ea, quæ apponit. Etiam Ammian. XXII, 8, ubi v. Vales. cf. Serv. ad III, 1 et 17. Nec tamen poeta hujus opinionis auctor est putandus, sed habuit veteres auctores, quos sequeretur, etiam inter Romanos Q.

(1) Video nunc similem conatum Abb. *de Pluche* in *Concorde de la Géographie des différents âges* (1764), ubi p. 356 *La Géographie de l'Enéide, ou le Voyage d'Énée.*

Lutatium, nam is in *Historiis* similia tradiderat : *Æneam primum Thraciam appulsum , Ænum ex suo nomine condidisse , dein cognita Polymnestoris perfidia ex Polydori nece , inde digressum.*

Cur tamen poeta non Ænum sed *Æneadas* urbis nomen prodidit? Scilicet Æneadas recte dixeris incolas, eorumque adeo nomine urbem potuit insignire, ut tot aliæ urbes, v. c. Gabii, Tarquinii, incolarum nomine designabantur. Sed id non ab *Æno*, verum ab *Ænea*, Αἴνεια, duci potest. An igitur illa ad Hebrum urbs etiam Αἴνεια, appellata fuit? Atque fit probabile, hoc ita se habere.

Scilicet alia, eaque constantior, inter Græcos maxime, fama obtinuit, ad *Chersonesum Pallenen* Æneam appulisse, ibique Æniam (Αἴνειαν) urbem condidisse. Inhabitabant illam tum Thraces *Crusæi* vel *Crossæi*, fidissimi Trojanorum socii. Hæc Dionysius ex Hellanico docet lib. I, 47 et 49. conf. Herod. VII, 123 et ibi Not. (*Chryseos Thracas* scriptum videas apud Pompon. Sab. ad Æn. III pr., sed ejus tota nota ex Dionysio est descripta, ex eoque emendanda; uti altera ad v. 17 ex Herodoto l. c.) Si mireris forte, cur inter Trojanorum socios ab Homero illi Crusæi non memorati sint, tenendum, eos in Pæonum nomine latere videri ab Axio fl. evocatos Iliad. β. 848 sq. In Pallene Æneæ appulsum etiam collocat Lycophron 1236—1238. Nam, quam ille habitasse dicitur, *Rhæcelos* ad Cissum montem circa Æniam sita esse debuit. v. Schol. ad e. l. et Not. ad Steph. h. v. et Mox *Almopiam* pro Macedonia memorat. Hanc Æniam *Æneadas* quoque appellatas (Αἰνειάδας) ex Theone, vetere Lycophronis Scholiasta, notavit Steph. Byz. in Αἴνεια. Habuit hæc Ænia Pallenes commune hoc cum altera, quæ Ænos dicta, quod et Pallene priscis temporibus a Thracibus fuit habitata. Facile itaque utriusque urbis origo ad Æneam nostrum referri potuit; etsi altera illa Thraciæ Ænus jam ante Æneam floruit; siquidem ex ea (Αἰνόθεν) Piros ad Trojam jam ante urbis casum adfuisse memoratur Iliad. δ, 520, et accesserat ad eam Hercules a Troja redux a Poltye hospitio exceptus : Apollod. II, 5, 9, p. 131. cf. Not. p. 384. Sunt autem tales circa similis nominis urbes errores satis frequentes; ut in hoc ipso exemplo re inversa Conon Nar. 46 Pallenes Æniam Ænum appellatam vult; et Tzetza ad Lycophr. l. c. utramque confundit. Virgilio propter Episodium de Polydori umbra multo opportunior erat altera de Æno Thraciæ narratio, eam itaque sequutus est. Quippe fuit et ipsa urbs olim non obscura, condita mox iterum ab Æolibus, seu Cumis seu Mitylene oriundis. v. Steph. Byz. in Αἶνος, Scymnus Chius 695, et Harpocrat. in eodem voc. ex Ephoro. Servius ad v. 19 h. l. alios urbis nomen ab Æno, Ulyssis socio, deduxisse, ex Euphorione et Callimacho commemorat. Ad eandem spectare videtur, quod apud Pausan. est VII, 4, p. 530, ubi Samii ab Androclo et Ephesiis insula ejecti partim Samothracen abiere, partim consedere περὶ Αἰναίαν τὴν ἐν τῇ ἠπείρῳ τῇ πέραν βαλλόμενοι τεῖχος· scr. Αἴνειαν.

In Thracia, hoc est, Pallene, Æneam vitam finiisse, nonnulli olim tradiderant apud Dionys. Halic. I, 49, et inter eos Cephalo Gergethius

(de quo vid. Excurs. I, ad lib. II) et Hegesippus περὶ Παλλήνης, a quo scriptore, cum id consilio suscepisset, accuratius hæc tractata fuisse probabile fit; sed idem urbi suæ heroem quasi proprium consecrare hac morte voluisse videtur; quod toties factum in vetere historia notavit jam Dionys. Halic. egregio loco lib. I, 54 extr. (p. 43. 44). Patrem Anchisen, ibi sepultum, ex Theone memorat Steph. Byz. in Αἴνεια.

Conon, cujus operam potissimum in fabulis de populorum et urbium originibus (τοῖς ἐθνικοῖς) colligendis positam fuisse apparet, Narrat. XLVI, Æneam narrat trajecto Hellesponto primum in Sinum Thermum (Thermaicum Macedoniæ) pervenire, ubi patrem Anchisen vita functum humat, oblatumque sibi ab incolis regnum recusat; *hinc*, inquit, *in terram Brusiadem profectus* (εἰς τὴν Βρουσιάδα γῆν) omnibus, quibus uteretur, erat gratus et jucundus κατὰ χάριν τῆς Ἀφροδίτης. Mugiente ibi, quæ ex Ida ipsum sequebatur, bove, moniti a Venere accepti memor imperium ab incolis in se delatum suscipit, boveque Veneri, mactata urbem condit primum Æniam (Αἴνειαν) appellatam, posthæc Ænum. *Brusiadem* illam terram facile aliquis mutandam putet εἰς τὴν Κρουσιάδα ex Dionys. Halic. et Herodoto l. c. Sed Βροῦσις μοῖρα Μακεδονίας ἀπὸ Βρούσου, Ἠμαθίου παιδός, ut Steph. Byz. ibid. Galeo laudatus, et inter Thracas *Brysæ* apud Plin. IV, 11 s. 18.

Diversam ab omnibus his rationem, quæ tamen ad illa ipsa, quæ memorata sunt, revocari potest, ingressus erat is auctor, quem Schol. Iliad. ν, 459 exscripsit, *Troja*, inquit, *capta Æneas sumto secum patre Anchise fugit, naufragioque circa Atho facto in interiora terræ est profectus* (ita accipio, ναυαγίᾳ δὲ περιπεσὼν περὶ τὸν Ἄθω, ἀνῄει σὺν πατρί) *Anchises quidem ad Calaurum montem juxta Anthemum fluvium moritur et ab Ænea Pyanæ, ubi etiamnum Anchisæ dictum sepulchrum est, humatur; quo facto Æneas, Veneris monitu, urbem condidit, Æneadem* (Αἰνειάδα ab Αἰνειάς) *ab ipso appellatam. Mortuo vero Ænea natus ex eo filius clam ad antiquam patris sedem accedit* (cf. sup. ad lib. II Excurs. XVII, ubi de Ascanio), *et urbe eversa* (1) *assumtisque colonis in Italiam concessit.* (addit Schol. Ven. A. καὶ κτίζει πόλιν Ῥώμην.) Anthemuntem urbem Macedoniæ cum agro novimus; potuit etiam fluvius cum monte Calauro eodem loco esse supra Pallenen. In *Pyana* dubito an *Pydna* lateat. Sane etiam Strabo XIII, p. 608, paullo latius *ad Olympum montem* habitasse Æneam ad nonnullorum fidem tradit. *Cissum* montem supra e Lycophrone vidimus, et *Atho* Tzetza ad eundem v. 1263 nominat.

Ceterum hanc in Pallene sedem Æneæ respicit Livius I, 1, *primo in Macedoniam venisse*, et XL, 4 traductis jam a Cassandro Æneatibus Thessalonicam — *proficiscuntur Thessalonica Æneam ad statum sacrificium, quod conditori Æneæ cum magna ceremonia quotannis fa-*

(1) τὴν πόλιν ἀναστήσας. *restituta*, an *eversa?* hoc verius. Videtur Ascanius eos, qui Trojam occupaverant, ejecisse, adscitisque colonis novis discessisse.

ciunt. Portus etiam *Æneæ* in Pallene memoratur ab eodem XLV, 30.

Ex Thracia in *Delum* insulam Trojani sunt delati, III, 69 sqq. Hoc idem Dionys. Halic. I, 50 habet : *Cum e Pallene*, inquit, *solvissent, in insulam Delum venerunt, cum Anius in ea regnaret; et in hac insula, dum res ejus florerent et ædificia starent* (misere autem devastata est insula ab Archelao, Mithridatis duce : v. Viri docti Exerc. de Delo in Misc. Obss. Vol. VII, c. 9), *multa indicia visebantur, quæ Æneæ et Trojanorum in eam adventum testabantur.*

Anius hic in veterum poetarum mythis fuit celebratissimus, etiam filiabus Œnotropis, ut docent, quæ apud Diod. V, 62. Ovid. XIII Met. 640 sqq. Lycophronem Cass. 570 et Schol. ad e. l. et versus sqq. Eustath. p. 824, 17, qui Lycophronem fere sequitur, Servium ad III Æn. 80. Dictyn lib. I fine legi possunt. Nam nos hæc tantum attingimus. Est tamen hæc ex antiquioribus fabulis, si quidem Pherecydem (Atheniensem puta) et Cypria Epe de iis laudat Tzetza l. c. Ad eundem Anium refer loca Suidæ in Ταυροπόλον. Apollinis et Creusæ filius proditur Anius apud Cononem Narrat. 41, ejusque filius Andrus, insulæ ab ipso appellatæ conditor : v. ibid. Ovid. l. l. v. 649. Diod. V, 79 et Wess.

Anii filiam ab Ænea in matrimonium ductam, secundum alios violatam, Anium partu edidisse, Servius ad III, 80 narrat. Prius illud e græcis scriptoribus nonnullis etiam Dionys. Halic. I, 59 commemorat, nomen puellæ, insuper addit, *Launam* (nisi *Laviniam* ipse Dionysius scripserat) fuisse; navigasse eam cum Trojanis in Italiam, dante hoc Æneæ precibus Anio patre; erat enim fatidica et sapiens mulier; cumque inter novam urbem condendam morbo fuisset exstincta, et in eo ipso loco sepulta, Æneam in uxoris memoriam nomen ejus urbi indidisse. Similia Q. Lutatius narraverat; unde exscripta in Orig. Gent. Rom. c. 9.

Delo digressos Trojanos per medias Cyclades statim ad *Cretam* deducit Virgilius. Ad historiæ veritatem comparatum est, quod urbs *Pergamea* vel *Pergamum* ab iis in Creta conditur III, 132, 133. Relicti in ea nonnulli ex sociis ibid. v. 190. Alios auctores sequutus Velleius I, 1 pr. *ab Agamemnone tres urbes in Creta*, et in his *Pergamum* conditum narrat. De urbe hac cf. Serv. ad III v. 133. et Meurs. in Creta lib. I, c. 13, adversus quem Servii locum tuetur Ruhnken. ad Vellei. p. 4. Inter *oppida Cretæ insignia* Pergamum enumerat Plin. II, 12, 20. Quod in Creta pestilens annus supervenit, ingeniose poeta ex iis effinxit, quæ Idomeneo a Troja reduci evenisse, quæque Cretam de pristinis opibus dejecisse memorantur, v. Herodot. VII, 171. Eodem alludit Dictys VI, 11, cujus figmenta raro antiquioris alicujus fabulæ vel auctoritatis fundo destituta deprehendas.

Sedis in Creta tentatæ Dionys. I, 50 non meminit, sed, ubi de Delo memoraverat, *Deinde*, inquit, *in aliam insulam Cythera, quæ ante Peloponnesum est sita, venerunt, templumque Veneri condiderunt.* Hoc cum ad Æneæ pietatem tam adcommodatum esset, Venerisque omnino

opera tam frequens in Æneide sit, a Virgilio neglectum, mireris forte. Nec facile ignorare doctissimus poeta id potuit, sed derelictum ab ipso suspicor propterea, quoniam, quum similem fere religionem templi dedicandi mox ad Actium erat enarraturus, tædium effugere voluit.

Quod *Cytheris* nonnulli tribuerunt, id alii ad continentem transtulisse videntur. Nam ex adverso insulæ, ad litus Laconicæ, in sinu Boeatico, ubi circa Maleam flexeris, fuerunt aliquando duæ urbes; mox in Boeas collectæ, *Etia* vel *Etias*, et *Aphrodisias;* utramque ab Ænea conditam fama ferebat, *cum ille in Italiam fugeret et in hunc sinum tempestate fuisset delatus.* Nomen alteri a Venere, Æneæ matre, *alteri ab Etide vel Etiade Æneæ* filia: v. Pausan. III, 22 extr.

Ad eadem loca referendum videtur, quod Dionys. I, 50 Trojanos a Cytheris solventes in Peloponnesi promontorio amisisse Cinæthum narrat, a quo illud appellatum *Cinæthium*. Videtur idem esse, quod Pausan. III, 22 in eodem sinu Boeatico post Promontorium, Asini maxillam, tradit *Cinadi monumentum* : Ἔστι δὲ καὶ μνῆμα Κινάδου, νεὼς τῆς Μενελάου καὶ οὗτος κυβερνήτης ἦν. Variavit et in hoc antiqua fama.

Alia fuit fabula de Æneæ ad *Arcadiam* accessu et Anchisæ in iis locis sepultura. Fuisse scilicet aliquem suspicor poetam, qui hæc ita tractasset, aut famam, quæ ita hæc ferret, ut, cum Samothraciæ, adeoque et Trojanorum, origines prisca aliqua narratione ad Arcades referrentur (v. Dionys. I, 61, 68, 69, ubi de Penatibus agit, unde etiam explicanda illa Arcadum et Trojanorum συγγένεια c. 50 memorata, quam renovasse dicuntur tum Trojani), Æneam cum Anchise in antiquas Arcadiæ sedes reduceret, quum sors esset data, *ut antiquam matrem exquireret* (ut Æn. II, 96). Certe ex alio Pausaniæ loco lib. VIII, 12 f. discimus, *Anchisium montem* (ἡ Ἀγχισία ὄρος) et *Anchisæ sepulcrum* inter Mantineam et Orchomenum Arcadiæ monstratum fuisse. *Cum enim in sinu Boeatico*, quem modo nominavimus, *escendissent, Anchises in ea loca quacunque de caussa profectus diem suum obiit ibique est sepultus. — Adjacent Anchisæ sepulcro templi, quod Veneri dicatum fuit, ruinæ.* Consentanea his occurrunt apud Dionys. Halic. I, 49, nam et ibi pars scriptorum Æneam in Arcadiam adduxisse memoratur, ut *Orchomenum* et *Nesum* inhabitaret et *Caphyas* apud Mantineam conderet, a Capy Trojano dictas (hoc et Strabo habet lib. XIII, p. 608 A, at Stephanus Byz. in Καφύαι a Capy, Anchisæ patre); sed alii eum ibi mortuum, alii in Italiam discessisse tradiderant, inter illos quidem *Aræthus* (ita enim legendum pro Ἀρίσθῳ, Ἀραίθῳ γράψαντι τὰ Ἀρκαδικά, ex Schol. Apollonii Arg. II, 500, etiam apud Hygin. Astron. II, 1 *Ariethus Tegeates historiarum scriptor* leg. *Aræthus;* v. ibid. Muncker.), inter hos autem *Agathyllus Arcas*, cujus elegos apponit Dionys. l. c., in quibus Æneas in urbe Neso duas filias collocasse iisque relictis in Italiam properasse, in qua Romulum genuerit, memoratur. Emendandus ex illo loco Pompon. Sab. ad III, 276.

Insula *Zacynthus* est ex adverso Elidis. Etiam ad hanc Æneam appulisse narrat Dionys. I, 50; et erant Zacynthii quoque cognationis jure juncti Trojanis. *Dardanum enim, Jovis et Electræ Atlantidis filium, duos ex Batea filios suscepisse tradunt, Zacynthum et Erichtonium; quorum alter ex Æneæ majoribus erat, Zacynthus vero insulæ conditor.* Omnia hæc, etsi fabularum ambagibus involuta, eo tamen pertinere videntur, quod Trojani et insulæ hujus, ut ceterorum locorum, incolæ haberent aliquam antiquitus cognationem; erant scilicet, nisi fallimur, omnes ex Pelasgorum stirpe oriundi. Sed de his alibi: *v. Novi Commentar. Soc, R. Sc. Gotting.* T. I, p. 90. De Erichthonio Dardani et Batiæ f. Ili fratre v. Apollod. III, 12. 2. *Commorantur hic aliquod temporis spatium Trojani, et indigenarum humanitate invitati et adversa navigatione impediti. Veneri in templo, quod ibi exstruxerant, sacrificium faciunt, quod ad hoc usque tempus Zacynthii publice faciunt, et cum alia tum etiam cursus certamina junioribus proponunt. Victoriæ præmium autem accipit is, qui templum primus ingreditur. Cursus autem hic Æneæ et Veneris appellatur; et adstant amborum statuæ.*

Faciunt et hæc ad poetæ nostri artem agnoscendam. Zacynthum ille tantum nomine attigit lib. III, 270; narrationis moram vero fecit nullam nisi in Strophadibus adjacentibus, quippe quas videbat ornatum ex antiquis de Harpyiis fabulis admittere. Porro, quæ historia de ludis in insula Zacyntho ab Ænea celebratis tradiderat, ea ad Actium magna cum laude poeta transtulit, ut Augustum, Actiacorum ludorum auctorem, hoc tanquam blandimento demereri videretur.

A Zacyntho *Trojani per altum navigantes ad* Leucadem *appulerunt, quem locum Acarnanes adhuc tenebant. Atque hic quoque Veneri templum exstruxerunt, quod nunc est in parva insula inter fossam* (διορύκτου) *et urbem* (cf. Strabo X, p. 451 D). *Vocatur Veneris Æneadis templum.* Dionys. l. c. et apud Serv. ad III, 279, *Varro templum Veneri ab Ænea conditum, ubi nunc Leucate* (ita lego pro *Leucatem*), *dicit; quamvis Menander et Turpilius comici a Phaone Lesbio id templum conditum dicant.* Poeta tamen et hoc neglexit uti, Apollinem solum memoravit v. 274. 275, scilicet ne toties templa Veneri condita memorando tædium lectori faceret. *Æniam* ad *Acheloum* (v. Strab. X, p. 450 C) a nemine vidi ad Æneam vel ad Trojanos referri.

At de *Actio* non neglexit poeta. *Cum ad Actium appulissent, ad sinus Ambracii promontorium stationem habuerunt Trojani. Inde in urbem Ambraciam venerunt, in qua regnabat Ambrax, Dexameni* (cujus avus forte fuit is qui Olenum tenuit ap. Apollod. II, 5. 5.) *f. Herculis n.* (v. Huds.) *et utroque in loco hujus adventus vestigia remanent: apud Actium quidem Veneris Æneadis templum, et prope hoc alterum Magnorum Deorum; quæ nunc etiam ætate mea extant,* ait Dionys. l. c. *Ambraciæ vero ejusdem deæ templum, et Æneæ sacellum, prope parvum theatrum, in quo etiam est parva operis antiqui statua, quæ dicitur Æneæ, eamque sacrificiis colebant sacerdotes, quas*

ipsi amphipolos vocabant (αἱ καλούμεναι παρ' αὐτοῖς ἀμφίπολοι). Ergo poetæ invento hoc loco debentur ludi ab Æneа instituti, et suspensus clipeus, in cujus tamen consecratione poeta aliquid habuisse videtur, quod sequutus est; Nam Serv. ad III, 287. *Sciendum tamen*, inquit, *hunc clipeum ab Ænea apud Samothraciam in templo consecratum, quod poeta per transitum tetigit.* Deduxere eum in donarii notionem ea, quæ Dodonæ monstrabantur Trojanorum donaria, de quibus statim e Dionysio commemorabo.

Scilicet quod sequitur de appulsu ad *Epirum*, id a poeta diverso plane ab aliis modo est tractatum ornatumque. Nam apud Dionys. Halic. I, 51 *ex Ambracia cum navibus quidem Anchises oram legendo Buthrotum Epiri portum subit. At Æneas et cum eo lectissimi quique totius exercitus, duorum dierum itinere per terram confecto, Dodonam perveniunt, deum consulturi. Atque hic in Trojanos cum Heleno incidunt. Accepto deinde de colonia deducenda responso, deo dona Trojana dicarunt, cum alia tum etiam crateres æneos, quorum nonnulli adhuc supersunt literis antiquissimis inscripti, quæ donorum dicatorum auctores testantur; et quatuor ferme dierum itinere confecto ad classem apud Buthrotum redierunt.* Vides hic, quæ poeta ex priorum auctorum narratione in suum usum converterit, et quibus ipse ea variaverit. Heleni occursum ejusque vaticinium v. 374 sqq. a Dodona Buthrotum traduxit, omninoque hic suavissimum episodium de Andromache intexuit. Donaria templi dona discedentium tam ornate exposita peperisse videntur v. 464 sqq. Quominus autem Dodonæo oraculo, quo quis non parum suavitatis et ornamenti carmini accedere potuisse existimet, uteretur, simile de Delio oraculo jam ante accurate tractatum episodium revocasse videtur poetam. *Trojanos oraculum* (et quidem in, quod ab Harpyiis edi maluit Virgilius v. 255 lib. III de ambesis mensis) *a Dodonæo Jove apud Epirum accepisse*, Varro quoque narraverat Rer. Divinar. II ap. Serv. ad III, 256. Adjungendus in alius locus, qui ex eodem libro II petitus esse debet, apud Serv. a III, 349: *Multi putant*, ait Servius, *Æneam* de ea venisse (f. non devenisse) *ad Epirum et ibi hæc loca per licentiam poeticam esse conficta. Varro Epiri se fuisse dicit, et omnia loca hisdem dici nominibus, quæ poeta commemorat, se vidisse. Idem etiam Varro* Trojam Epiri *ab Ænea, sive a comitibus ejus*, Biopatora *nuncupatam docet, ubi Trojana classis Æneam* (Dodona revertentem) *expectasse sociosque* castra *in tumulis habuisse memoratur, quæ ex illo tempore* Trojana *appellantur: unde apparet, divinum poetam aliud agentem verum semper attingere.* Egregia grammatici observatio. Erat utique apud Buthrotum collis, in quo Æneas castra habuerat, *Troja* appellatus (ut Dionys. ap. Hudson. ex Vatic. lectione restituendus p. 40. l. 32), et ad mare *portus Anchisæ* dictus (ibid.), unde, cum templum Veneri eo quoque loco dedicassent, Ionium mare trajiciunt, habentes secum navigationis comites ac duces non paucos ex illis oris et cum his Patronem Thurium cum amicis, quorum Patron quidem ad Aluntium Siciliæ consedit, reliqui, deductis in Italiam sociis, domum redierunt.

Quæ in memoriam beneficii hujus Romani in Acarnanes contulerint, jam ad III, 500 notavi.

Fit tandem trajectus ad *Italiæ* litus. Dicat aliquis, quorsum Æneas tam longo errore per mare Ionium usque ad sinus Adriatici oras, unde mox Italiæ litus ac tota Sicilia legenda classe fuit, sive a Virgilio sive ab antiquioribus poetis deductus est, cum a Creta breve ac rectum iter versus Italiam et Latium esset. Sed et tota antiquitas ita tradiderat, et quicunque illo tempore ex Græcia, multo magis ex Asia, solventes Italiam adire dicti sunt, oram ejus Orienti obversam accesserunt, quippe quæ tum Græcis sola erat nota et frequentata; cum remotiora versus Occidentem inter terras tantum non incognitas tum haberentur. Itaque poeta egregie fabulam suam antiquitatis fidei attemperasse videri debet, cum, audito per somnum a Penatibus Italiam esse petendam (v. III, 163 sqq.), ad inferioris Italiæ partem exteriorem Æneas cursum dirigit, nec nisi ab Heleno vate edoctus mente tandem assequitur, ad interiores Italiæ oras se a fatis duci (v. III, 301 sqq.). cf. sup. Exc. XV ad lib. II.

Ceterum etiam in hac errorum Æneæ parte multa fabulosa a Græcis adspersa fuisse intelligitur, quippe quibus hoc erat propositum, ut fabulam multorum ingenio operaque tritam variarent et ornarent; nec argumentum ab eo consilio abhorrens. Et primum quidem narrationes fuerunt variæ de occursu modo *Ulyssis* (1) modo *Diomedis* (2) in hoc Italiæ litore; sed brevitatis studio loca tantum indicabimus. Ex antiquissimo autem scriptore, qui *sacerdotum Argivarum recensum*, συναγωγὴν τῶν ἱερειῶν ἐν Ἄργει, scripserat, Dionys. I; 72 memorat Æneam statim ex Molossis cum Ulysse in Italiam trajecisse. Singulare plane est quod Dictys lib. V. extr. *Ita coactus*, inquit, *cum omni patrimonio a Troja navigat Æneas, devenitque ad mare Adriaticum, multas interim gentes barbaricas prætervectus: ubi cum his, qui secum navigaverant, civitatem condit, appellatam Corcyram Melænam.* Sed de insula hac sinus Adriatici accuratius dispiciendum ad Apollon. Arg. IV, 566 sq.

Trajectu ad Italiæ litus circa promontorium Sallentinum vel Iapygium facto secundum Virgilium III, 530 sqq., *Portum Veneris* ad Castrum Minervæ subeunt Trojani et Palladi Junonique sacra faciunt. Similia prorsus invenies ap. Dionys. Hal. I, 51, qui et hæc habet, in locis his Italiæ, quæ Æneas præternavigaverat, *adventus sui multa eum reliquisse vestigia cum alia tum etiam phialam æream in templo Junonis*

(1) Ex M. Octavio Victor. Orig. G. R. c. 12. Lycophr. v. 1242 sq. et al. adde Ryck. de prim. Ital. inc. p. 449 f. Schottus ad Proclum p. 22 in calce Obss. hum. et al.

(2) Solin. c. 2. Serv. ad Æn. III, 407 et al. Plutarch. Qu. Rom. T. II Opp. p. 266 C, ubi Æneas cum sacra faceret, Diomedis occursu caput velavit, morique sollenni (de quo cf. Æn. II, 403. et Not.) caussam et originem fecit. Super Palladio a Diomede Æneæ reddito multa ex antiquioribus fabulantur seriores Græci: Malelas p. 207. Cedren. Comp. H. p. 135. conf. sup. Excurs. IX ad lib. II

literis antiquis Æneæ nomen, qui deæ donarat, declarantem. Templum hoc *Junonis Laciniæ* est infra Crotonem. Fuit et in his locis *Siris* olim urbs Trojanorum colonia credita, mox Heracleensium navale, in qua Palladium Iliacum dedicatum indigenæ monstrabant. v. Strabo lib. VI, p. 264 A.

Tandem in *Siciliam* perveniunt Trojani et ad *Drepana* escensum faciunt. Sed de his alio Excursu agetur ad lib. V.

EXCURSUS II.

De errorum Æneæ annis.

III, 8 *Vix prima inceperat æstas Et pater Anchises dare fatis vela jubebat.* Etsi in poeta temporum rationes subtiliter exigere velle importunum foret, multo magis, si tacite ea prætereat aut minus definite apponat ipse poeta: si tamen temporum momentis vel cardinibus expresse adjectis semel animum ad hæc converterit, ne temere id fecisse videatur, ipsi utique curandum est diligentissime. Sed habet etiam ad multa Æneidis loca inprimisque hujus libri declaranda magnam utilitatem, ut errores Æneæ in annos suos dispertiri possis, et doctrinæ exquisitæ prudentiæque Virgilii pars non exigua ea re continetur. Pendet autem tota fere annorum ratio ex illo versu lib. I, 755 *Nam te jam septima portat Omnibus errantem terris ac fluctibus æstas*, tum ex iis verbis, quæ supra adscripsimus, III, 8, quo tempore Æneas Antandro solverit. Scilicet

a. C. N.		Errorum Æneæ
1184	Troja capta	a. 1

Est is e vulgari computandi ratione a M. 2820. P. I. 3530. — ante primam Olymp. a 408 ex Eratosth. Canon. (ap. Diodor. I, 5.) et annus 434 sec. Marmor Arundel. — tandem ante U. C. annus 431. Firmarunt annum viri docti adeo calculis astronomicis: quibus vir acutiss. *Gibort* adjecit nuper eclipsin XXVIII Augusti a. ante C. 1185 adeoque anno, qui excidium urbis præcessit, factam: quam quærebat in cœlo post Sarpedonis mortem obscurato Iliad. π, 567. Trojæ excidium paullo ante solstitium æstivum incidisse, miro consensu (si Æschylum exceperis Agam. 835. ἀμφὶ Πλειάδων δύσιν, qui autumnum innuere videtur) tradit vetus Græcia, mense quidem Thargelione, etsi in die non satis sibi constant. v. inprimis nobilissimum locum ex vetere Euripidis Scoliaste servatum ab Ursino ad Æn. II, 255, et a Scalig. de Emend. temp. lib. V excitatum (v. sup. Excurs. I. ad lib. II. p. 309 et 310), add. Dionys. Halic. I, 63. (p. 51. Sylb.) Plutarch. in Camillo p. 138 B. a pluribus jam laudatos, inprimis Scaligero, Petavio, Dodwell. de Cyclis p. 805, adde Ryck. de prim. Ital. Colon. p. 431. Nos Marmor Arundelianum

sequuti noctem inter XXIII et XXIV Thargelionis ponemus, h. e. inter XI et XII Junii. Pomponius quidem Sab. ad Æn. II, 801 mense Martio direptam urbem narrat, nescio quo auctore, sed levi certe et indocto.

Luna circa mediam noctem oriente Achivos ex insidiis progressos jam Lesches in Iliade parva ediderat: Νὺξ μὲν ἔην μεσάτη, λαμπρὴ δ' ἐπέτελλε σελήνη, quod Virgilius expressit: II, 250 *Vertitur interea cœlum* etc., 255 *tacitæ per amica silentia lunæ* et 340 *oblati per lunam*. Hinc omnino ad plenilunium; quod tamen aliquot dies jam præcedere debuit, retulere Trojæ excidium chronographi. v. Clemens Alex. Strom. I, p. 321 sq. (139). Scaliger de Emend. temp. lib. V. p. 387. Dodwell de Cyclis Græc. p. 808, qui Ttetzæ loco usus erat e Posthomericis Tzetzæ, quem nunc habemus plenum in edit. Tzetzæ per Fr. Jacobs curata: et post hos multi alii, etiam Burmann. cum Serv. Cerda aliisque ad Æn. II, 255. E Clemente sua hausit Euseb. cf. Fragmenta Hellanici p. 151. cujus cum Duride præcipua hujus cardinis chronici auctoritas fuit; cf. *Tzetza Posthom.* 778. 9. Tzetza minus accurate apponit plura, ut vs. 764. annum ante Olymp. I, 418. (pro a. 408) tum Thargelionis diem XII, (vs. 770) sed ignorata veteris anni ratione eum cum Januario comparat.

Achivi quidem hac ipsa æstate litore Trojano solvunt, sed inter varias contentiones exortas paullo serius quam factu opus erat, ne in ventos Aquilones statos, etesias vocant, qui hac anni parte in his plagis mari Ægæi flare solent, inciderent; itaque classis misere tempestate est disjecta. Ita quidem mihi ea de re videtur statui posse. Homerus, ut mirationem majorem faciat, Odyss. γ et δ calamitatem hanc Palladis iræ et Achivorum dissidiis moxque Neptuni odiis tribuit. His iisdem ventis, eodem anno, Ulysses (v. Od. I, 67 sq. 80 sq), altero Æneas, versus Libyæ litora sunt delati; iisdem, sed anno demum octavo post, Menelaus per XX dies in litore Ægypti ad Pharum tenebatur Odyss. δ, 351, 475. (cf. *Wood on the original Genius of Homer* p. 55. ed. pr. p. 227 ed. sec.) Incipiunt autem constanter spirare circa XVII Kal. Aug., cum jam decem dies ante exorti sint: v. Plin. II, 47. Est hoc tempus ὀπωρινὸν antiquorum, ὀπώρα apud Homerum, quo boream flare ait Iliad. φ, 346. Od. ι, 328. Iidem etesiæ esse videntur, qui in fabula Aristæi commemorantur: de quibus v. Apollon. II, 516. 525 et ibi Schol. In hiemen igitur, nisi procellosum tempus intelligas, dilata Græcorum navigatio dici nequit. Tradita hæc accuratius fuerunt haud dubie a veteribus, uti ex Dictye colligo lib. V, 8, ubi in paciscendo cum Antenore Ulysses urget, *tempus ad navigandum idoneum prætervolare*, et V, 16 *urgente navigii tempore*, et c. 17 pr. — *veriti, ne per moram, interventu hiemis: quæ ingruebat, a navigando excluderentur.*

At Æneas, qui capta Troja se in montem Idam cum suis receperat, ab australi parte versus Antandrum descendit, et in hujus urbis portu classem facit. In classe facienda et instruenda hiems consumitur, lib. II, 5, 6 *classemque sub ipsa Antandro et Phrygiæ molimur montibus Idæ.*

Secundum Dionysii Halic. I, 63 calculos, jam autumni (1) hujus anni initio Trojani Hellespontum trajiciunt et in Thracia hiemem exigunt, ad historiæ veritatem haud dubie propius; sed hanc deserere recte potuit poeta. Ab omnium ceterorum fide recedit, quod ad Æn. III, 8 Servius ex Palæphato (qui junior ille, Τρωϊκῶν auctor esse videtur, v. ad lib. II Exc. I p. 308) notat, *capto Ilio Æneam post triennium navigasse.*

Antenor interea et ipse discessum parat, et iter quidem, quod et Æneas facere decreverat, versus Italiam instituit. Si quæras, quomodo in hoc consilium uterque devenire potuerit, cogitandum est, illo tempore terras Europæ occidentales Græcis Trojanisque fuisse eodem loco, atque Europæis ante hæc duo sæcula et quod excurrit, Americam. Tenebant autem Græci tum omnia maris Ægæi litora, ut adeo nisi in Ionio receptus esset Trojanis nullus.

a. C. N.	a Troja capta	Errorum Æneæ
1183	a. 1	a. 2.

Æn. III, 8 *Vix prima inceperat æstas — Litora cum patriæ lacrimans portusque relinquo, Et campos ubi Troja fuit. Feror exsul in altum.*

Primum quidem cursum in Thraciam tenuit: III, 13 sqq. — 68 *Terra procul vastis colitur Mavortia campis. Thraces arant.* condit hic in litorali plaga urbem, *Æneadas*: v. 16 — 18, quod de *Æno* Thraciæ ad Hebri ostia accipiendum esse, Excursu I ad h. l. vidimus.

Parabat Æneas Veneri, Jovi, aliisque diis sacrum, quo cum ad aram velandam frondes ex proximo virgulto peteret, prodigio sanguinis ex ruptis ramis fluentis moxque umbræ Polydori monitu, inferiis ei factis, terra excessit; quod non nisi vere sequente factum.

Hiemem in Thracia (h. e. Pallene) a Trojanis exactam, etiam Dionys. ex communi ratione tradit I, 49 et 63, etsi superioris jam anni; nam hujus anni hiemem in Sicilia ab iis consumtam ponit; ut adeo sequente anno secundo a Troja capta ad agrum Laurentem pervenerint. Et hanc rationem sequuti sunt alii: ut L. Cassius Hemina ap. Solin c. 2.

a. C. N.	a Troja capta	Errorum Æneæ
1182	a. 2	a. 3

Inde ubi prima fides pelago, placataque venti Dant maria etc. Æn. III, 69. Vere ineunte, ἔαρος ἀρχομένου, mari patefacto, versus Archipelagum navigant, Delum perveniunt. Ab Anio Anchisæ hospite benigne excepti Apollinem consulunt; a quo cum antiquam matrem exquirere, h. e. eam terram repetere, jussi essent, unde majores Trojanorum pro-

(1) Dionys. quidem τῷ ἑξῆς ἔτει, πρώτῳ δὲ μετὰ τὴν ἅλωσιν· sed utitur ille anno Attico novo, qui a novilunio, quod a solstitio æstivo proximum est, initium habet et cum annis adeo Olympicis, qui et ipsi inde ducebantur, conspirat.

gressi ad Trojæ loca olim pervenerant, Anchises eam Cretam interpretatus, unde Teucrum ad Troadem appulisse a majoribus acceperat, eam petere jubet. Ad hanc igitur insulam bona spe alacres cursum dirigunt, II, 73—131. Idomeneus jam tum Creta erat a suis expulsus v. 121. Condunt hic urbem *Pergameam*, instruunt domos, colunt agros, et terra se a fatis monstrata nunc tandem potitos esse lætantur, v. 132—137.

Inter hæc annus unus et alter exire debuit; neque aliter numerus ille septenarius annorum confici possit, nisi ita statueris. Igitur

a. C. N.	a Troja capta	Errorum Æneæ
1181	a. 3	a. 4

in nova colonia Cretæ consumitur. Interea

a. C. N.	a Troja capta	Errorum Æneæ
1180	a. 4	a. 5

siccitas agrorum, aeris gravitas, lues corporibus infesta. Cum iterum Phœbum in Delo consulere vellent, Æneam per somnum docent Penates, non Cretam sed Italiam sedem a fatis destinari. Itaque paucis in colonia relictis iterum naves conscendunt, III, 137—191.

Evecti in altum gravi tempestate opprimuntur, ut procellosum in his plagis mare esse solet (v. Not. ad III, 192). Quarto die ad Strophades, quæ Ionii maris insulæ occidentali Peloponnesi litori obversæ sunt, appulsi, cum ab Harpyiis vexarentur, accepto a Celæno vaticinio, iterum hinc solvunt, III, 192—267 et alias hujus maris insulas prætervecti Actium in sinu Ambracio perveniunt. Hic lustratio et Ludi habiti, III, 268—283. *Interea magnum Sol circumvolvitur annum, Et glacialis hiems aquilonibus asperat undas* v. 284. 285.

a. C. N.	a Troja capta	Errorum Æneæ
1179	a. 5	a. 6

Transacta apud Actium hieme Epiri litore lecto ad Buthrotum escendunt, ubi præter omnem expectationem in Helenum cum Andromache incidunt. Aliquantum temporis cum ipsis commorati, accepto novo ab Heleno vaticinio, iterum navibus in altum deductis (III, 286 —505) præter montes Ceraunios provehuntur, cumque per noctem litorum tuta subiissent, altero mane Italiam conspiciunt, 506—529.

Trajectu facto Portum Veneris paullo supra promontorium Sallentinum vel Iapygium dictum subeunt, et Palladi Junonique sacra faciunt, 530—548.

Mox sinum Tarentinum, oram Bruttiorum, et Siciliæ fretum prætervecti in Cyclopum litore escensionem faciunt; sed recepto Achemenide, qui ab Ulysse relictus fuerat (Ulysses igitur paullo ante, et quidem, quod poetæ præter Homeri fidem ponere licuit, ante tres menses v. III, 645 in his litoribus erraverat), Polyphemi metu classem iterum expediunt, et litus Siciliæ orientale et australe prætervecti in occidentali

litore supra Lilybæum promontorium Drepani portum ad Erycem intrant. Hic dum a longis erroribus recreant se, sub æstatis exitum (cf. an. seq.), Anchises moritur, III, 549—714 (1).

a. C. N.	a Troja capta	Errorum Æneæ
1178	a. 6	a. 7

Vere, ut e sequentibus probabile fit, quando navigandi tempus aderat, classis Æneæ e Sicilia solvit versus Tyrrheniam et Latium. Ab hoc demum tempore res Æneide comprehensæ exordium habent: v. lib. I, 34 sqq. Vix illa altum tenet, cum subito gravissima tempestas orta, quam poeta ab Æolo Junonis rogatu immissam prodit, versus Africam naves rejicit; sex circa Ægimuri Aras, ex adverso Carthaginis, partim scopulis partim arenarum vadis illisæ, una a mari hausta, omnes a ventis fluctibusque admodum vexatæ, subsidente tandem tempestate vix in Africæ litus sed diversis partibus ejiciuntur (I, 34—158). Æneas quidem cum septem navibus (I, 170 et 383) inter Apollinis et Mercurii promontoria, qui nunc Tunitanus sinus est, portum subit, ad Aquilariam, objectu insulæ, quæ altera ex Ægimuri Aris esse videtur, a ventis tutum (v. Excurs. ad I, 159 sq.). Altero die ad exploranda loca digressus et a matre Venere, sub Nymphæ specie obvia facta, confirmatus animo, novam urbem Carthaginem de colle urbi imminente prospicit. Degressus inde dum in novo Junonis templo opera singula

(1) In temporibus, quæ nunc succedunt, ordinandis magnam difficultatem injecit ipse poeta, qui discessum e Sicilia et accessum ad Africam septimo errorum anno factum diserte memorat v. extr. libri I *nam te jam septima portat Omnibus errantem terris ac fluctibus æstas;* idem tamen reditum in Siciliam hoc eodem anno septimo factum narrat lib. V, 626 *Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas.* Ea tamen si eo, quo fecimus, modo conciliari possunt, concidit poetæ reprehensio, quam Wood quoque movet p. 229. Nolo in exponenda difficultate otium consumere, quam jam veteres versavere. v. Servium ad lib. V, 626, cujus nota tandem in his verbis subsistit: « Ergo constat, « quæstionem hanc unam esse de in- « dissolubilibus; quas non dubium est « emendaturum fuisse Virgilium. » Si quis itaque poetam in tempore Æneidi suæ constituendo sui parum memorem fuisse dicat, non multum habeo quod reponam. Illud tamen male haberet, quod poeta temporis notat disertis verbis apposuit, quas, si abfuissent, nemo desideraturus aut in hanc quæstionem descensurus fuisset. Etsi vero expediri illa nequit, ita ut nihil forte reponere possis, alterutrum tamen sumendum est, aut sub finem anni autumno exeunte Æneam ad Africam accessisse, et altero anno primo vere discessu facto in Siciliam reversum esse; aut vere demum sequentis anni solvisse Æneam ex Sicilia, Carthaginem appulisse et eadem æstate in Siciliam rediisse. Hoc si sequare, saltem versuum istorum ratio ac sententia constat. Igitur, dum meliorem rationem aliquis docuerit, teneamus hoc. Certe Catrœum, quem ad lib. V pr. de his disputasse videmus; omnia ad lubitum fingentem audire piget. Nec *Wood*, qui Iliadis et Æneidis tempora constituenda alio opere sibi proposuerat (p. 229 sq. et p. 254. vers. germ.) satis probabilia amplexus esse videtur.

contemplatur, Dido regina eo procedit, a qua benigne Æneas excipitur moxque socios cum parte classis, quam desideraverat, recuperat (I, 159 — ad f. libri); casus suos inter epulas factas narratione exponit (lib. II — et III).

Gesta hæc anni hujus vere; quod constat, si cum lib. V, 626 sq. compares illa: *Nam te jam* septima *portat Omnibus errantem terris ac fluctibus* æstas, I, 755. 756. Itaque I, 31 — multosque per annos *Errabant acti fatis maria omnia circum.*

Desidet aliquot menses apud Didonem Æneas, tandem deorum monitu hac ipsa æstate ex Africæ litore solvit, ingruente tamen illo tempore, quo turbari ventis mare solet. Versus sunt hi: IV, 52 *caussasque innecte morandi, Dum pelago desævit hiems, et aquosus Orion, Quassatæque rates, dum non tractabile cœlum.* Mox 193 *Nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere* etc., tandem v. 309 *Quin etiam hiberno moliris sidere classem, Et mediis properas aquilonibus ire per altum.* Facile ex his colligat aliquis, hiemem apud Didonem fuisse exactam, nec nisi sequente vere hinc discessisse Trojanos. In adstruenda hac re multus est Bargæus. v. Jo. Mich. Bruti Epp. Cl. Viror. p. 75 sqq. Possis etiam, quod alii, v. c. Catrœus, faciunt, ita statuere, sub anni superioris exitum Æneam ad Carthaginem accessisse ibique hiemem exegisse. Sed neutra harum opinionum difficultatibus caret. Nam sic poeta sibi ipsi adversaretur, qui *septima æstate* Africam adiisse, et *septima æstate* item Siciliam repetiisse diceret eos, qui diversis tamen annis hoc et illud fecissent. Nec loca, quibus *hiems* memoratur, necessario ad brumale tempus ducunt. Sed primo loco de tempestate agitur, qua Æneas ad Carthaginem fuerat appulsus; est enim dies ab adventu secundus; neque altero loco hiems aliter accipienda, quam de tempore procelloso, quod, quale fuerit, tertio loco apparet, *hiberno sidere* et *aquilonibus;* qui esse possunt illi ipsi stati venti, etesiæ dicti, quos paullo ante ad a. 1 medio Julio et Augusto flare diximus. cf. Not. ad I, 535. Etiam lib. IV, 429, 430 *extremum hoc miseræ det munus amanti, Exspectet facilemque fugam ventosque ferentes.* Nec *Orion* lib. I, 535. IV, 52 aliam quam tempestatis ortæ significationem habet. cf. Serv. ad V, 626, et Cerdam ad e. l.

Solvit igitur Æneas Carthagine; vento tamen adversante cursum versus Italiam non tenet, sed ad Siciliæ litora delatus apud Erycem iterum in terram escendit, lib. V, 1 — 34. Hic anniversarias patris Anchisæ Manibus inferias facit et ludos funebres instituit V, 35 — 603. Tempora ex his colligas v. 46 *Annuus exactis completur mensibus orbis,* et 626 *Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas* etc. Interea Trojanæ mulieres longi erroris tædio victæ, ut tandem in Sicilia considendum esset, classem incendunt; quatuor naves combustæ, reliquæ reparatæ. Tum Æneas, relicta apud Acesten comitum parte, qui Ægestam seu Segestam incolant, cum meliore parte naves solvit versus Italiam et hac ipsa æstate Tiberina ostia subvectus in agrum Laurentem escendit. Sed de his alio loco videbimus. Ad hunc autem annum sub

æstatis exitum hæc esse referenda, ex his patet: Ludis apud Erycem altero ab escensione die (V, 42) indictis inferias (V, 42—103) dieque nono ludos faciunt (104 sqq.): hoc eodem die classis cremata. Ad eam reficiendam et novam urbem designandam novem dies dati v. 762. Proximo die discedunt v. 763 sqq.

Quæ poetam impellerent, ut in plures annos dispesceret Æneæ errores, qui secundum historiæ fidem altero vel tertio anno absoluti fuerunt, meo qualicunque judicio videntur fuisse plura. Primum quidem, quod majorem facit admirationem et ipsum hoc, quod non uno alterove anno sed per septem annos continuos heros Æneas fatis adversis fuit jactatus; æmulatus porro est poeta errores Ulyssis; et poterat omnino majorem rerum casuumque varietatem intra tale tempus congerere et includere; multa ex historia τῶν Νόστων, de casibus Achivorum, seriore nonnullorum in patriam reditu, infelici Agamemnonis fato, Pyrrhi cæde et Heleni regno Epirotico (III, 295 sqq.), de coloniis Achivorum in Italiæ litore, memorare non potuisset, nisi Æneæ errores in aliquot annos dispertitus esset. Tandem hoc ipso invento cavit poeta, ne rem parum probabilem narrare videretur, qui factum esset, quo minus Trojani in Achivos domum reduces inciderent, qui tamen et ipsi a Troja solventes Thraciam petierant, aut, ne Ulyssis navibus occurrerent, quæ tamen eodem mari, iisdem erroribus, ad eadem fere litora ferebantur.

EXCURSUS III.

Polydorus.

III, 49. De *Polydoro* narratio ab aliquo Νόστων scriptore inventa, a Tragicis fuit ornata, variis quidem modis, ut vel ex Servio ad h. l. et Hygino fab. 109 intelligitur: namque ad Ilionem sororem Polymnestori nuptam missum eum educandum illi narrant; porro a rege ignaro filium ex Ilione susceptum fuisse necatum pro Polydoro. v. Excurs. XXIV ad lib. I. Homerus utique aliter, apud quem Polydorus ab Achille occiditur Iliad. υ, 407 sqq. Virgilius ante oculos habuit Hecubam Euripideam, in ipsis adeo verbis, statim a principio. cf. Not. ad v. 22 sq.

EXCURSUS IV.

De Delo.

III, 73—77. De *Delo. gratissima tellus Nereidum matri et Neptuno Ægæo.* Appellatur ita non simpliciter, quatenus insula; ita enim locus

langueret; sed respectu ad antiquiorem fabulam, quæ nunc quidem satis expediri non potest. Servius tamen: *Postea*, inquit, *supplicante Jovi Latona, levata superferri aquis cœpit. Hæc primo Neptuno et Doridi fuit consecrata, postea — Latona — litoribus suscepta est.* Similiter Strabo VIII, p. 574 A, Delum primo Neptuno sacram, mox Latonæ pro Calauria cessam, ex antiquis poetis narrat. Quem locum cum aliis conjecturis jam occupatum video a Viro doctiss. in Exerc. de Delo Misc. Obss. Vol. VII, p. 79. Omnino mihi videor Græci poetæ vestigia et ipsa verba in hoc versu 74 animadvertere: Νηρῆός τε δάμαρτι Ποσειδάωνί τ' ἄνακτι, in hunc vel similem modum; aut propius ad verba nostri: Νηρείδων μητρός τε Ποσειδῶνός τ' Αἰγαίου. Multorum autem carminum argumentum olim fuit Delus. v. laud. Exercit. p. 3, et noster supra Georg. III, 6 *Cui non dictus Hylas puer et Latonia Delos?*

In iisdem versibus Apollo Delon—*Errantem Gyaro celsa Myconoque revinxit*, si elegantiam poetarum sequaris, *celsa Mycono*, epitheto posteriori voci adjecto, jungenda videntur. Sane Ovidio quidem Met. VII, 463 *humilis Myconos* dicta. Scilicet insula omnis *alta*, quatenus mari eminet, et *humilis* aliarum insularum respectu; etsi interdum ista ipsa epitheta modo ad litorum alta promontoria et scopulos montesque, vel læve et leniter acclive litus, modo ad interiora (v. c. χθαμαλὴ Odyss. κ, 196) spectant, modo, quatenus e longinquo vel e propinquo spectatur terra navigantibus. Sic inf. III, 522 *cum procul obscuros colles humilemque videmus Italiam.* — *Gyaro celsa* junxit auctor Epigrammatis, inter Petronii fragmenta, repetiti nuper in Anthol. Lat. p. 460, quod totum ex h. l. expressum, quem cum eo docte comparavit Editor, et iterum Wernsdorf. Poet. min. To. V. P. III. p. 1362. Sed forte is antiquum verborum ordinem in suo libro habuerat: *Mycono celsa Gyaroque*, v. Var. Lect. Aliam loci imitationem dabit Statius Theb. III, 438. Delum ceteris insulis *humiliorem* esse, Wheelerus docuit *Journey into Greece* p. 58.

EXCURSUS V.

Teucri et Teucrorum e Creta origines.

III, 102 sqq. *Creta Jovis magni medio jacet insula Ponto; Mons Idæus ubi — Maximus unde pater — Teucrus Rhœteas primum est advectus ad oras.* Locus inter classicos de Cretæ et de Troadis originibus. Ut Apollinis oraculum ad Italiam spectans de Creta interpretaretur, facile induci poterat senex Anchises. Nam et omnino inter Cretam et Phrygiam origines fuerunt communes, et Phrygiæ minoris, seu Troadis, conditores, Teucri (secundum alios etiam Dardanii) et Creta ortum habuere; accedit, quod aut in Cretam sacra et religiones Dactyli Idæi transtulerunt ex Phrygia, aut Phryges accepere religiones a

Curetibus seu Corybantibus ex Creta. Nam utrumque traditur. Locus classicus apud Strabon. lib. X, p. 466 sqq. Diodor. V, c. 64 sqq. A nostro proditum: e Creta cum Teucro sacra Cybeles, et quidem mystica, esse traducta; *Hinc mater cultrix Cybelæ Corybantiaque æra Idæumque nemus; hinc fida silentia sacris Et juncti currum dominæ subiere leones.* Repetiti autem communi opinione Teucri natales ex Creta; etsi Attici scriptores, Phanodemum Dionys. Halic. I, 61 excitat, Atticæ eos vindicabant. Multo sapientius illi, qui, Scamandri fluvii et Nymphæ Idææ filium eum prodentes (v. Apollodor. III, 12, 1), indigetem et ignotæ originis significare voluerunt, a quo exceptus Dardanus filiam Batiam (Βάτειαν) et regnum, h. e. agrum, quem ipse tenebat, obtinuit.

EXCURSUS VI.

De Dardani originibus ex Arcadia vel ex Tyrrhenia et urbe Corytho.

III, 167—171. — *hinc Dardanus ortus, Jasiusque pater, genus a quo principe nostrum — Corythum terrasque requiras Ausonias.* Traduntur de Dardano tam diversa, ut, in quo adquiescendum sit, non facile invenias. Investigemus paullisper fabulæ vestigia, ac diversitatem ad caussas et genera certa revocemus.

Homerus Iliad. υ, 215 simpliciter *Dardanum, Jovis filium, Dardaniam ante Ilium condidisse* tradiderat.

Electram matrem addidere alii, Atlantis filiam, ut Lycophron (v. 1302 sqq.) apud Schol. ad e. l. et Apollod. III, 12, 1. Uterque rem ita exponit, ut Dardanum, cum in Samothrace vixisset, in objectam continentem, Troadem, trajecisse, et a Teucro hospitio, filiæque Batiæ (Arisben Lycophron appellat l. c. cum aliis v. Steph. Byz. h. v.) matrimonio exceptum, Dardaniam vel Dardanum (de nomine v. Munck. ad Hygin. f. 275) condidisse dicat: cf. Not. ad Apollod. III, 12, 1. Trajectum ratibus, σχεδίᾳ, factum, caussamque modo fratris Jasionis, nam sic alii scribunt pro Jasio, mortem, modo diluvium memorant cum iidem tum alii; v. Conon Narrat. 21. cf. Schol. Lycophr. v. 73. Eustath. ad Iliad. υ, p. 1204, 1252, qui sua ex isto petiit, et p. 351 cum Schol. ad υ, 215, Nonnus Dionys. III, 215—219, de quo loco v. Salmas. de L. Hellenist. P. II, c. 1. p. 333.

Quæ adhuc perstrinximus magis quam exposuimus, *Samothracum* fuere *fabulæ;* hoc intelliges ex Diodor. V, 48. 49, et IV, 75. Strab. VII, p. 331. Dionys. I, 68. 69.

Quandoquidem Dardanus ex Electra, Atlantis f. fuit susceptus, cujus natales ad Cyllenen, Arcadiæ montem, referuntur, cujusque

omnis fabula Arcadiam tanquam sedem habet (v. Apollod. III, 10); accidit, ut etiam Dardani origo ad Arcadiam referretur. *Græci et Varro Humanarum Rerum Dardanum — de Arcadiæ urbe Pheneo oriundum dicunt*, ait Serv. ad III, 167, et *secundum Arcades* totam fabulam exponit disertissime Dionys. Halic. I, 61. Fuit quoque ejus memoria in Elide Triphylia. v. Strab. VIII, p. 532 C.

Ex Arcadia Pelasgos Italiam incoluisse nota est narratio; translatus cum iisdem mythus Arcadum et origo Dardani *in Italiam*. Nunc Corythus aliquis excitatur; cujus vestigium in Arcadia non reperi, nisi in Tegeatarum demo Corythensium apud Pausan. VIII, 45. Atque hac in eum modum exornata fabula Virgilius egregie est usus ad argumentum suum summæ vetustatis auctoritate ornandum. *Dardanus* scilicet et *Jasius* frater *ex Tyrrhenia*, et quidem *Corytho*, vel Corythi sede, oriundi. Dardanus quidem Samothraciam et mox Phrygiam adiit, Dardaniamque condidit. Hactenus Virgilius III, 167 sqq. VII, 207 sqq. VIII, 134. Copiosius fabulam exponit Serv. ad e. l. et Pompon. Sab. qui Diodorum exscripsit. De Jasio v. Muncker. ad Hygin. f. 270, et Astronom. II, 4.

Corythum, Etruriæ quæ urbs sit, in controversiam venit, sed satis jam Cluver. Ital. ant. p. 590 sqq., et nuper Gorius a Burmanno jam laudatus Inscr. Etrur. Tom. II, p. 364, qui tamen Cluverium fere sequitur, argumentis idoneis evicerunt, esse eam *Cortonam*. Quæ cum varie olim scriberetur, habereturque urbs Etruscorum antiquissima: vid. Dionys. I, 20, 26 (at in Herodoto I, 57 Cortonæ nullus locus esse potest, et mera somnia continet Ridolf. *Venuti* libellus de antiqua Cortona in *Diss. dell' Accad. di Cortona* T. IV, N. 1); nominis similitudo facile ad Corythum, Dardani patrem, ducere potuit, quasi is urbem condidisset eique imperasset. Hinc inter reges, et conditores Tyrrhenorum censeri cœpit Corythus; unde poeta *Corythi urbes* pro Tyrrhenia lib. IX, 10. X, 719, et eo, quem supra posuimus, loco: *Corythum terrasque requirat Ausonias.*

In recentioribus passim interpp., v. c. ad III, 167. multa perperam traduntur, quæ ex Anianis fabulis petita deprehendi. Ad Græculorum commenta pertinet, quod de galea Dardani (κόρυς) perstrepunt, et quod Corythum Tyrrheniæ ad Paridis ex Œnone filium referunt, quodque Dardanum ex Creta, unde Teucer profectus erat, repetunt, vel ad Idam et circa Scamandrum natum affirmant, et plura alia. Quam vellem, multas fabulas in hunc modum detexi liceret.

Ut autem iis adolescentibus, quibus libri, unde hæc peti possunt, non ad manus sunt, ad intelligendum hæc omnia satis sint obvia, progeniem Dardani et hic secundum Homer. Iliad. υ, 214 sqq. Dionys. Halic. I, 62 et Apollodor. III, 12 repetere non pigebit. cf. Diodor. IV, 75. In iis tamen, quæ ab aliis diverse traduntur, v. c. a Dicty lib. I, c. 9, hic non morabimur.

Dardanus ex Batia, Teucri f., *Ilum* et *Erichthonium* suscipit. Ilus sine prole moritur.

Erichthonius ex Callirrhoe Scamandri, ut Dionys., vel ex Astyoche Simoentis f. creat *Troem.*; a quo *Troes* dicti.

Tros ex Callirrhoe Scamandri, ut Apollod. et Conon c. 12 (ex Acallaride, Eumedis f. ut Dionys.) *Ilum*, *Assaracum*, *Ganymedem*, cum *Cleopatra* generat. Jam

Assaracus Hieromneme Simoentis f. vel Clytodora Laomedontis f.

Capys Themis Ili f. vel Nais nympha

Anchises — Venus

Æneas

Ili autem, a quo *Ilium* conditum, progenies *Laomedon*; *Laomedontis Priamus*, cum *Titheno*, *Hesione* et aliis; *Priami Helenus*, *Deiphobus*, *Paris*, *Hector*, *Troilus*, *Polites* etc. *Ilione*, *Creusa*, *Laodice*, *Cassandra*, *Polyxena* etc. cf. Not. ad Apollod. III, 12.

EXCURSUS VII.

De Harpyiis.

III, 209 sqq. *De Harpyiis* fabula antiquissima, quippe jam Hesiodo Theogon. 267 memorata, qua *meteori* vel *procellosi venti* genus aliquod dearum specie induisse videntur primi homines: unde cum Iride e Thaumante et Electra natæ ferebantur: ibid. et Apollod. I, 2, 6. Data hinc *Harpyia Podarge* in conjugium Zephyro ap. Homer. Iliad. π, 150, ubi ea βοσκομένη λειμῶνι παρὰ ῥόον Ὠκεανοῖο (adeoque monstri similis, dicta tamen dea, ut Echidna, Typhon et. al.) peperit Zephyro Xanthum Baliumque, Achillis equos: suavi commento, ad celeritatem equorum horum declarandam. Allusum autem ad eandem fabulam in illa narratione, qua equi in Lusitania ex Favonio concipere narrantur: sup. ad Ge. III, 273. Ad priscam illam Harpyiarum, tanquam ventorum, ac procellarum, notionem spectat antiqua loquendi ratio, qua ii, qui evanuerant, *ventis rapti* dicuntur; tandem forma poetica etiam *res*, *vota*, *preces* a ventis feruntur. Ulyssem mari jactatum ἅρπυιαι ἀνηρείψαντο Odyss. α, 241, ut alias ἀναρπάξασα θύελλα Ὤχετο φέρειν. Multo magis manifesta res ex Odyss. υ, 77 comparato v. 63. 66 (cf. Eustath. ad illa loca), ubi Pandarei filias (de quibus v. ad Apollod. p. 843) evanuisse ex hominum conspectu declarare volebat poeta: Τόφρα δὲ τὰς κούρας Ἅρπυιαι ἀνηρείψαντο. v. Paus. X, 30 pr. Sequutus hoc est Sophocles Philoct. 1120—1122. (1092—4.) Latonam ap. Hygin. f. 140. *Jovis jussu ventus aquilo sublatam ad Neptunum pertulit.*

In sequioribus poetis mira fabulæ varietas; hoc est, sæpe et a multis fabula tractata et pro cujusque ingenio vel argumento ornata et variata. Primum Argonauticorum scriptores de Harpyiis narrationem (Orphicorum tamen auctor eam omisit) intexuerunt, et quidem in Phinei historia. Itaque adhuc in Apollon. II, 178 sqq. 232 sq. copiose tractatam videas; nec non in Valer. Fl. IV, 425 sqq. adde Apollod. I, 9, 21 sqq., ubi cf. Not. p. 190 sq. et h. l. Serv. cum Pompon. Sab. Hinc alii poetæ aliis argumentis, ut h. l. Virgilius Æneidi, eam fabulam inseruere, et ex iis quidam ita, ut injuste factorum ultrices, tanquam Diras ac Furias, exhiberent, ut h. l. 255—7. et apud Apollon. Arg. II, Phineum ulciscuntur; ubi v. 289 sunt Διὸς κύνες, ut Κῆρες sunt 'Αΐδαο κύνες IV, 1665. quo factum, ut confusas passim cum his ipsis videas: etsi Homerus diserte eas distinxerat, Odyss. υ, 77. 78. Hoc unum recte traditum in extrema parte notæ Servianæ et in nota Cerdana. Accessit in poeta et hoc, quod mala denuntiant et prædicunt. Nam sic Celæno: *Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo Prædixit, vobis Furiarum ego maxima pando.* Tandem etiam Parcarum et Fatorum loco habitæ sunt. Sic Herodes Atticus in Inscript. in Regillam: vs. 14. οὕνεκα οἱ παῖδας μὲν ἀμύμονας ἐκ μεγάροιο Ἅρπυιαι Κλωθῶες ἀνηρείψαντο — sunt Μοῖραι. Cf. inf. ad XII, 845. Jecimus fundamenta fabulæ a viris doctis, qui veriora exquirere volent, accuratius dispescendæ et dilucidandæ. Vanis etymologiis implicitam rem nuper vidimus a Martorello super Colon. Euboic. Neapolim deducta p. 49 sqq. Ceterum mireris forte, tam casto, h. e. tam exquisiti circa τὸ καλὸν καὶ πρέπον sensus et subtilis judicii poetæ, fabulam tam parum jucundam potuisse probari. Cui enim non moveat nauseam *fœdissima ventris proluvies* et *contactuque omnia fœdant Immundo* et *teter odor?* Enimvero talium rerum judicia diversis in populis, diverso ævo, admodum diversa esse solent; quod Homius meminisse debebat, et a Lessingio olim monitum est. Tum, quod majus est, ea, quæ vetustatis auctoritatem habent, in talem censuram vix veniunt. Et habuit Virgilius, quem sequeretur, Apollonium II, 187 sqq. cf. Exc. XVI ad v. 623 sqq.

Superest, ut *de forma Harpyiarum* dispiciamus, paullo subtilius quam a Montfauc. et aliis factum vidimus. In Homero sunt *Venti* θύελλαι, a quibus in altum raptæ sunt Pandarei filiæ; nihil de forma additur. At ubi equos Harpyia Podarge Zephyro peperit βοσκομένη λειμῶνι παρὰ ῥόον 'Ωκεανοῖο, manifestum est, quod et Apollonius in Lexico Homer. statuit, *formam equinam* ei esse tributam: Iliad. π, 149. ad quem locum plura videbimus. *Alas* addidit Hesiodus Theog. 267. « Electra Thaumanti peperit ἠϋκόμους Ἁρπυίας 'Αελλώ τ' 'Ωκυπέτην τε, Αἵ ῥ' ἀνέμων πνοιῇσι καὶ οἰωνοῖς ἅμ' ἕπονται 'Ωκείῃς πτερύγεσσι. μεταχθόνιαι γὰρ ἴαλλον. » Si ἠΰκομοι sunt, *pulchris comis*, putes *puellas* fuisse; possunt tamen quoque *pulchris jubis* insignes esse *æque*. Apud Apollon. in Argon. l. l. II, 188. appositos Argonautis cibos raptant γαμφηλῇσι, quod apud Homerum de *maxillis*, σιαγόσι, γένυσι, dictum, de rostris vulgo accipitur; advolant quoque illæ et edunt clangorem, κλαγγὴν, vs. 269.

tanquam alites rapaces; ut apud Apollodor. I, 9, 21. ubi Argonautica exponit, πτερωταὶ sunt et σὺν βοῇ καθιπτάμεναι. Omnino in Argonauticis fabula de Phineo et Harpyiis disertius exposita fuisse videtur. Hactenus Harpyias *animantia alata monstrosa* fuisse existimes Virgilius addidit plura; sunt ipsi *Harpyiæ volucres*, *virgineo ore*, *manus unguibus curvis instructas habent*, *pedes uncos*, *vocem diram*, *pallorem ex fame*, *corpus invulnerabile*. (216. *Virginei volucrum vultus — uncæque manus* — 226. *magnis quatiunt clangoribus alas* — tum *vox dira* — 233. *pedibus uncis*.) ad hujus poetæ ductum cogitandum erit de *alitibus* virgineo ore insignibus. Convenit Schol. Lycophr. 653. σώματα γυπῶν, πρόσωπα κορῶν ἔχουσαι, sed idem miro modo addit, ὦτα ἄρκτων, *aures ursinas* eas habere.

Jam expressas videmus in numis ac gemmis formas *volucrum capite virgineo instructarum* : quas variis modis interpretari solent viri docti, modo Sirenes, modo Stymphalides, modo Harpyias. Posterius hoc cum aliqua probabilitate statui posse videtur : conveniunt enim formæ cum exemplo Virgiliano, nisi quod *uncæ manus* absunt, et quod plerumque galea apposita est capiti : vide saltem Montfauc. Tom. I, pl. 222. vel Beger. Thes. Brand. T. III. p. 371. Proprius ad Virgilium expressa est facies in Cod. Vatic. ad Æn. VI, 289 ubi in locis inferis memorantur Harpyiæ; est virgo ibi alata in avem desinens cum manibus uncis. Verum in monumentis hæ absunt. Addita igitur est galea, nescio qua de caussa; aut dicendum est; merum phantasma artificum, symbolicum forte, eam speciem esse. Possunt quoque omnia hæc pariter esse vera, si recte ea constitueris.

Scilicet sunt haud pauca Græcorum, inprimis in Odyssea, monstra, quæ ab antiqua aliqua forma symbolica ducta sunt; nonnulla quoque conveniunt cum Ægyptiis hieroglyphis, seu casu, seu quod inde ducta erant, aliis tamen modis tractata et ornata. Ita Harpyias Ægyptiis figuris alitibus cum capite virgineo (quales apud Montfauc. sunt) similes esse haud negem; potuere quoque ex Ægypto ductæ esse. Eadem forma serius superstitionibus amuletorum inserviit, varieque ea occurrit ornata in gemmis. v. Gorii Gemmas astrif. tab. 135. 6. 7. Extat numus Gabalensium apud Patinum in Numismat. Impp. p. 243. in quo Harpyia cum Sphinge efficta symbolicam speciem habet.

Cum ea forma semel instructa esset galea, adjecta fuere alia, ut clipeus; hasta, ita ut tandem Palladis symbola ea referre videretur. Tale signum in donario gentis Valeriæ occurrit, quod, ductu duarum gemmarum (quas tamen pro amuletis, non pro vere græcis habere malim) apud Montfauc. tab. CXXII, 8. 9. ad Palladem revocabat Eckel Doctrina numor. Tom. V, p. 331. Nec tamen ultra opinationem progredi in his licet.

Sirenum species tam diversa est, ut eam cum Harpyiis confundi mireris. Sunt eæ virgines alatæ, inde a femoribus in volucres desinentes; πτερωταὶ, τὰ κάτω ὀρνίθων ἔχουσαι ut Schol. Lycophr. 653. et Apollon. IV, 898 ἄλλο μὲν οἰωνοῖσιν, Ἄλλο δὲ παρθενικῇς ἐναλίγκιαι ἔσκον

ἱδνόσθαι. Tubam fere vel citharam tenent, ut vel apud Montfauc. videas. Exempla exstant plurima in numis, in gemmis (v. c. ap. Tassie) et sarcophagis. Nobilis est denarius gentis Petroniæ (v. c. Thesaur. Morell. tab. I, 1. et al. add. Spanhem. Tom. I, p. 251). Inprimis numi Neapolis Parthenopen exhibent. Inter gemmas est Sarda, in qua Ulysses alligatus est malo, adstantibus trinis Sirenibus, obvia apud Paciaudum Monim. Pelop. Tom. I, p. 139. Idem argumentum est anaglyphi, quod primus edidit Fabrett. Addend. ad Tabulam Iliacam, pag. extr. Add. Musam Sirenis alis pennas evellentem ap. Winckhelmann. Mon. ined. tab. 46.

Tandem *Stymphalides* nequidem in censum hunc referri debebant; sunt enim aves palustres longis rostris, nulla alia re notabiles: v. Apollodor. II, 5, 6. At Pausan. VIII, 22, nugatur, dum ex Arabia eas arcessit. Occurrunt illæ in pluribus anaglyphis Herculis, et in numo Perinthiorum Gordiani III. in Numism. Albani, Tom. II, tab. 70. Add. Pictur. Herculan. Vol. VII, p. 709. Winckelmann. Mon. ined. tab. 65. *Gravures de Vases par Tischbein*, Vol. II, tab. 18.

EXCURSUS VIII.

Vaticinium de mensis ambesis.

III, 255—258. *Sed non ante datam cingetis mœnibus urbem, Quam vos dira fames, nostræque injuria cædis Ambesas subigat malis absumere mensas.* Vaticinium hoc fuit inter veteres Græcos et Romanos celebratissimum, quod jam in Disquis. *de inventis a poeta rebus* s. V. attigimus; etsi diversum apud alios auctorem habet. Nam Anchisæ jam olim a Venere datum esse, e L. Julio Cæsare, et Q. Lutatio tradit Victor O. G. R. 11, unde etiam παλαιὸν θέσπισμα vocat Lycophr. 1250—1252. Æneæ autem, sive a Jove Dodonæo, (Varro Rer. Div. lib. II. ap. Serv. ad III, 256, et alii ap. Dionys. Halic. I, 55) sive a Sibylla Erythræa, (v. Dionys. ibid.) prædictam rem, narraverant alii. Poetæ inventum esse videtur, quod Harpyiarum uni oraculum illud tribuit. Exitum sortis datæ v. lib. VII, 107 sqq., ubi v. Excurs. II.

Ceterum summa ista vaticinii celebritas movisse videtur poetam, ut fabulam amplecteretur, per se ineptam, et epici carminis majestate indignam, quippe quæ ex vocabulorum lusu pendet; saltem illud ad poetam excusandum valere debet. Nam, ut narrationem suam faciat probabilem ac verisimilem, quoniam in rebus absurdis delectationis fructus intercipitur, poetæ epici prima cura est. Itaque in laude ipsi ducendum, si fabulas priscas popularium suorum, vel veterum poetarum, tam commode argumento suo intexere, et ita accommodare noverit, ut, dum eodem quasi stamine tota tela detexta est, videantur parem fidem habere, et illa quæ ipse nova erat commentus. Quum autem in

illarum fabularum natura ac ratione nihil mutare possit, nisi sibi ipsi fidem velit detrahere, ferendum est id, quod minus incommodum est, ut interdum in tali fabula insit aliquid, quod judicii subtilitatem non ferat; inprimis cum multa alia plerumque adsint, quæ hoc fabularum vitium elevent. Nam vetustatis sanctitate consecrata quodammodo earum est auctoritas, inprimis si cum religione aliqua conjunctæ sunt, multo magis in oraculis ac vaticiniis, ut de levitate earum, vel monstrosa natura cogitare ne audeamus quidem. Quum porro etiam doctiores multa lectione a prima ætate istis fabulis adsueverint, narrationis suavitate ducti ac deliniti, non facile in animum inducunt, ut subtili judicio uti velint. Hæc et talia obversata videntur poetæ animo, quum similes fabulas in suam Æneidem reciperet, etiam inf. IX, 79 sqq., de navibus in Nymphas conversis. Saltem ea judicium nostrum a temeritate revocare debent, etsi id interdum recte se habere potest, si ad nostra tempora nostrosque sensus rem referimus, aut si illas fabulas quod verum tamen non est, a poeta inventas et excogitatas ponimus. A fabularum antiquarum auctoritate excusationem poetæ jam Voltarius petiit *de Poesi epica* adversus eos, qui poetam reprehenderant.

EXCURSUS IX.

De clipeo Abantis.

III, 286 *clipeum, magni gestamen Abantis.* Quis Abas ille sit, cujus gestamen, φόρημα, clipeus erat, inter interpretes non constat, et per se parum refert scire, nisi de invento ac doctrina poetæ etiam in hoc quæras; quæ utique honesta est quæstio. Serviana commenta parum se probant. Abas ille, qui unus e sociis fuit (sup. I, 121), huc vocari nequit; nam de spoliis, quæ *uni ex Achivis cæsis detraxerat* Æneas, nunc agitur. Apud Homerum tamen nullus hoc nomine inter Achivos occurrit. Itaque e poetis cyclicis duxisse videri potest poeta. Equidem olim sic statuebam, quandoquidem ab Homero Abantum ex Eubœa virtus celebratur, Iliad. β, 536 sqq., quorum Abas, Neptuni filius, conditor fuit, reconditam aliquam narrationem in animo habuisse videri Virgilium. Nam illi ipsi Abantes a Troja reduces ad Epiri litora tempestate delati circa Ceraunios montes consederant: vid. Pausan. V, 22, unde Apollon. IV, 1214 Κεραύνια Ἀβάντων Οὔρεα. Satis itaque animose sub illorum quasi oculis tropæum de Abantibus statuit, fixo clipeo, forte Abantis, in pugna, alicui ex Abantum ducibus cæsis inter reliqua spolia erepto. Apud Valer. Fl. 453 inter Argonautas Canthus ex Eubœa Abantis avi sui clipeum gestat. Suppetit alia, nescio an probabilior, ratio: Abas fuit ex antiquis Argivorum regibus, Lyncei f., ipse pater Acrisii et Prœti, qui armis inter se certantes clipeum, Argolicum

saltem, invenerunt: v. Apollod. II, 2, 1, et ibi Not. p. 276. 277. Jam poeta aut acceperat hoc traditum, aut fingere tacite potuit, fuisse unum ex Argivis principibus, qui ab Abante ad se hereditate transmissum clipeum gestaret: quem a se cæsum Æneas spoliaverit. Abantis autem clipeus aliam habebat famam ex eo, quod ille a Lynceo Abanti donatus occasionem dederat ludis in urbe Argorum instituendis (in Junonis quidem honorem, τὰ Ἡραῖα, in quibus victor eo honore afficiebatur, ut clipeum in Junonis templo affixum tolleret et in pompa duceret, mox prisco loco reponendum. Unde nota ap. Zenob. et al. ἡ ἐν Ἄργει ἀσπίς. v. inpr. Spanh. ad Callim. in P. L. 35). Fabulam narrat Hygin. f. 170, ubi v. Munckcr., unde etiam Serviana lucem fœnerantur. Alludit Ovid. Met. XV, 164. ubi Pythagoras agnovit clipeum Euphorbi *Abanteis templo Junonis in Argis*. In clipei autem dedicatione Holdsworthus dedicatas ab Augusto post pugnam Actiacam X naves a poeta respici putabat. Veriorem rationem dedisse mihi videor supra Excurs. I ad h. lib. pag. 473.

EXCURSUS X.

Heleni et Andromachæ occursus in Epiro.

III, 294 sqq. *Hic incredibilis rerum fama occupat auris* etc. Commentatur in h. l. auctor de Augusti progenie c. 12. Poetæ artem ex hoc æstima. Antiqua erat fabula *de Æneæ ad Epiri litora appulsu* v. Excurs. de Æneæ Error., qui primus est ad h. lib. Erat porro narratio in Νόστοις, et multo magis in tragœdiis, etiam in lyrico, Pind. Nem. 4, 82. 7, 50, ubi v. Schol., celebrata (relicto Homero, secundum quem Pyrrhus inter eos erat, qui incolumes in patriam redierant, Odyss. γ, 188. 189) de *Pyrrhi, Achillis f., regno in Epiro* constituto, quem ipsi historici frequentarunt, v. Paus. I, 11. 23. Justin. XVII, 3. c. *de Nicolay diss. in Mém. de l'Acad. des Inscr.* Tom. XVIII, p. 529 sqq., etsi Molossi Epiri ad se traduxisse videntur, quæ Molossis Thessaliæ debebantur. cf. Dictys VI, 7—9, quem locum ex veteri poeta descriptum esse apparet; adde c. 12 ex Euripidis Andromacha excerptum. v. Excurs. XII. Alia erat narratio *de Andromacha Pyrrho ducta*, et de superinducta Hermione, Pyrrhoque ab Oreste cæso; de quibus inprimis v. Euripidis Andromache. Ovid. Epist. VIII. Tandem *de Heleni in Epirum adventu*, sive in captivitatem a Pyrrho abducti (quod poeta sequitur inf. 329 *famulo —Heleno*; adde Polygnoti tabulam ap. Pausan. X, 25, p. 860, et Tabulam Iliacam et Fabrett. p. 378), sive classe advecti (cf. Steph. Byzant. et Etymol. M. in Βουθρωτός), alia passim in poetis erant memorata: Pausan. I, 11. II, 23. De Heleno enim fabulam varie condiderunt poetæ. cf. inter alia Sophocl. Philoct. 613 sqq. 1375 sqq. Conon 34. Ovid. Met. VIII, 99, et 335. 336. Adde Quint. Cal. X, 346 sqq. Dictyn IV, 18.

V, 9. Multa ex his transcribi possent, nisi brevitatis studium me revocaret. Omnium fundus fuit Leschei Ilias parva, quantum ex Procli fragm. intelligo. Ibi sub extrema belli tempora Helenus ab Achivis captus vaticinatur Trojam capi non posse nisi arcessitis Herculis sagittis, quas Philoctetes servabat. In Carmine autem Cyprio ap. Proclum Helenus suscepta a Paride navigatione περὶ τῶν μελλόντων προθεσπίζει. In eo omnes conveniunt, ut Helenus prudentia et vaticinandi arte clarum nomen habeat: οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος Iliad. ζ, 76. cf. hoc libro 359 sq. 433 s. Vide laudd. ap. Jo. Schrader. Emendatt. præf. p. XI sq., ubi in Orphicis de Lapid. XI, 50 eum in Palamedis locum, jam ante Tyrwhittum, sagaciter restituit. Virgilius his commode (etsi adversus temporis rationem, nam anno demum nono a Troja eversa Hermione nubit Pyrrho Odyss. δ pr. sed v. inf. ad 613 sqq.) usus est ad episodium suavissimum, cui inprimis, nescio quid ad affectum faciens, eo conciliat quod in ipso escensu Æneæ *Andromachen Hectori inferias facientem* inducit. — 302—305. *Ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam Libabat cineri Andromache manesque vocabat Hectoreum ad tumulum: viridi quem cespite inanem, Et geminas caussam lacrimis sacraverat aras.* Monendum adhuc est de Hectoris tumulo ab Andromache adumbrato: *Hectoreum ad tumulum.* Cenotaphium fuit. Verus Hectoris tumulus Trojæ fuerat: ῥίμφα δὲ σῆμ' ἔχεαν, Iliad. ω, 799. Extra urbem fuisse, ex imitatione Andromachæ apud Virgilium intelligitur; idque declaratum disertius a Dicty IV, 1. *Interea sepelivere eum haud longe a tumulo Ili regis quondam:* quem ante urbem ad viam versus litus fuisse satis constat, (Theocr. XVI, 75. ἐν πεδίῳ Σιμόεντος, ὅθι Φρυγὸς ἠρίον Ἴλου) etsi locus verus nondum est repertus. Tzetza Homeric. 486. Ἐκτὸς τείχους καὶ πόλιος μέγα σῆμα χέαντες Ἐς κάπετον κατέθεντο πελώριον Ἕκτορα δῖον. In Tabula Iliaca monumentum est Hectoris effictum, sed lapidibus exstructum, neque extemporaneo simile. Mireris in eo signum leonis impositum tanquam virtutis symbolum, quod etiam in gemma Musei Flor. (Vol. II, tab. 32) occurrere memini, pugna Achillis cum Penthesilea ad monumentum, forte Ili, facta. Videtur ipse Tzetza innuere 489. Καλὰ δὲ καίνεα ποτὶ τύμβον ἀγάλματα θῆκαν. Saxeum opus ipse Homerus prodit ω, 798. ubi cinerem et ossa Hectoris condunt in urna; hanc in humum demittunt: ἐς κοίλην κάπετον θέσαν, αὐτὰρ ὕπερθε Πυκνοῖσι λάεσσι κατεστόρεσαν μεγάλοισι, Ῥίμφα δὲ σῆμ' ἔχεαν — χεύαντες δὲ τὸ σῆμα πάλιν κίον. Ceterum in Epiri litore talem locorum speciem, qualis ad Ilium erat, animadvertere sibi visus erat *Lechevalerius* p. 184 de Troade. Notum est, quemadmodum in tragœdia simili modo Choephoræ fuerint exhibitæ cum ab Æschylo, tum Chrysothemis Electræ soror a Sophocle. Etiam Andromachæ mirus in Ascanium affectus, ex Astyanactis scilicet recordatione, porro adumbrata in nova colonia vetus Troja, Heleni tandem vatis responsa, hæc omnia magnam vim ad animum habent suaviter afficiendum. Ceterum ad nostrorum hominum sensus et mores fabulam hanc traductam esse a Racinio, cujus Andromacha extat, vix monere necesse est.

EXCURSUS XI.

Polyxenæ immolatio.

III, 321—324. *O felix una ante alias Priameia virgo, Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis Jussa mori, quæ sortitus non pertulit ullos, Nec victoris heri tetigit captiva cubile!* Fundus sententiæ in Eurip. Troad. 626 sqq. Felix utique poeta in ejus exornatione. Sæpe eam tragici cum gravitate et miseratione adhibuere; nimis luxurianter Seneca, in Troad. 143—163. *Non est Priami miseranda mei mors, Iliades* etc., ubi ad v. 148 etiam ex oratoribus exempla laudat Gronov. Ceterum varietas et in hujus fabulæ tractatione est. Achilles Polyxenæ amore captus in insidias inciderat: umbra ejus amatam puellam sibi postulat debitam prædæ partem. At Polyxena Achillis amore flagrans ad ejus tumulum manus sibi infert apud Tzetz. Posthom. 498 sq. ubi cf. Jacobs. Laudat Tzetza auctorem *Flavium* 503. Est is Flavius Philostratus, vana commenta pro fabulis antiquis apponere solitus. Mactata est Polyxena ante Ilium ad Achillis tumulum in Sigeo: quod Virgilius quoque sequitur. Contra, cum Euripide in Hecuba, alii in Thracia demum Polyxenam immolari faciunt, quos sequitur Ovidius Met. XIII, 442 sqq. De sortitione, κληρώσει, hac captivarum ducibus Græcis in prædæ parte assignandarum loc. class. Eurip. Troad. 235 sqq. cf. Quint. Cal. XIV, 382 sqq. et Tabula Iliaca n. 111 sqq. et Fabrett. p. 378, add. Polygnoti tabulam in Pausan. X, 26. 25. cf. sup. ad II, 766. et Jacobs ad Posthom. 498.

EXCURSUS XII.

Neoptolemi cædes.

III, 27 sqq. *Nos patria incensa, diversa per æquora vectæ — Ast illum — Orestes Excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.* Primum de hoc monebo: Andromache sequuta erat tanquam captiva Neoptolemum seu Pyrrhum: cujus errores varie traditi sunt, a plerisque ita, ut maritimi essent; ab aliis terrestri itinere: hoc alterum sequutus erat auctor Νόστων secundum Proclum: Νεοπτόλεμος δὲ, Θέτιδος ὑποθεμένης, πεζῇ ποιεῖται τὴν πορείαν, καὶ παραγενόμενος εἰς Θρᾴκην Ὀδυσσέα καταλαμβάνει ἐν τῇ Μαρωνείᾳ, καὶ τὸ λοιπὸν ἀνύει τῆς ὁδοῦ, καὶ τελευτήσαντα Φοίνικα θάπτει· αὐτὸς δὲ εἰς Μολοσσοὺς ἀφικόμενος ἀναγνωρίζεται Πηλεῖ. Noster poeta Tragicos cum Pindaro N. 7, 53 sq. sequutus mari rediisse Pyrrhum significat. Porro: *qui deinde sequutus Ledæam Hermionem Lacedæmoniosque hymenæos Me*

famulam famulo Heleno transmisit habendam : cf. Excurs. antec. X. *Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore Conjugis et scelerum Furiis agitatus, Orestes Excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.* Poeta rem ita tradit, ut Pyrrhus Hermiones amore captus fastiditam Andromachen Heleno nuptum dederit, utque postea Pyrrhum Orestes; cui eadem Hermione, Helenæ *Lacænæ* filia *Ledæque* adeo *neptis*, jam olim promissa fuerat (nota res vel ex Ovidii Epist. VIII), interemerit; quo facto pars Epiri, Chaonia, Heleno regnanda fuit tradita. v. Eurip. in Andromache et in Oreste. Alii aliter; nam varie res a poetis tractata. v. Pind. Nem. 7, 50 et ibi Schol. cf. Serv. sup. ad v. 297. De Hermiones et Pyrrhi nuptiis fundus est ap. Homer. Odyss. δ, 5 sqq. sed occiditur Pyrrhus *patrias ad aras.* Varie jam olim interpretes acceperunt; v. Serv. et Pompon. Sab. Si ex usu loquendi res dijudicanda; simplicissima ratio est, ut reversum in patriam Pyrrhum, rem sacram facientem, ante aram Orestes occiderit. Phthiæ igitur factum id poeta ponit, in quo hactenus Euripidem Androm. 1243 sqq. sequitur, ut post cædem Pyrrhi Andromache cum Heleno in Epirum dimissa fuerit. Eo etiam ducere videntur v. 333. 334 *Morte Neoptolemi*—. Vulgaris tamen narratio Delphis occisum Pyrrhum tradit; hanc si adoptare necesse sit, sequar illam rationem quæ inter alias in Servianis allatas occurrit, ut Delphis aram patri constituerit Pyrrhus, ad quam sacra faceret: Neque id sine exemplo factum, ex Pausania, ubi de Delphis agit, declarari facile possit; uti postea Pyrrhus ipse fuit inter heroes Delphis sacello celebratos, quod e Pindaro constat. Nam, *aras patrias* pro ara Apollinis πατρῴου dici, durum esset. Sed forte poeta in toto hoc loco poetam aliquem antiquum ante oculos habuit, qui nunc intercidit; et varie hoc argumentum fuisse tractatum, ex Euripidis *Oreste* et *Andromacha*, quam Ennius in *Andromacha* latine verterat, alia fuit *Andromache in Molossis*, porro ex Pindari, Strabonis, Pausaniæ aliorumque locis apparet. Polygnoti tabulæ in Lesche Delphica ap. Pausan. X, 25. 26. an ad Neoptolemi memoriam recolendam spectarint, ex ipso earum argumento assequi difficile est. Quod autem *ad aram* occisus est Neoptolemus, in religionem versum est, ut evenisse id videretur ad ulciscendam Priami cædem a Neoptolemo ante aram Jovis Hercei factam. cf. Tryphiod. 638 sq.

EXCURSUS XIII.

De cognatione inter Epirotas et Romanos.

III, 500—505. Æneas, ubi in Italia sedes certas nactus fuerit; *Cognatas*, inquit, *urbes olim populosque propinquos Hesperia Epiro* (*quibus idem Dardanus auctor Atque idem casus*) *unam faciemus utramque.* Ingeniose hæc poeta e suis temporibus intulit. Nam ad *Nicopolin* ab Augusto conditam respici, dubitari nequit. Servius: Cognatas *vero*

urbes *quidam in honorem Augusti dictum accipiunt; is enim cum in Epiro Nicopolin conderet, cavit in fœdere civitatis ipsius, ut cognati observarentur a Romanis.* Certe *liberam civitatem* esse jussit, v. Plin. IV. 3, plerasque Acarnaniæ urbes in eam contraxit aut ei accensuit. v. Strab. X, p. 450 C. VII, p. 325 D. Paus. V, 23. VII, 18, p. 569. Dio Cass. LI pr. Omnino in his oris multi cives Romani videntur consedisse, navigationis et negotiorum caussa. Buthrotum ipsum Romanorum colonia facta est, v. Plin. IV, 1. Atque intra hæc subsistendum. Nam aliis temporibus Romani summam in Epirotas crudelitatem exercuerunt, ut notum vel ex Livio XLV, 34. Alii, quibus Nannius VII Miscell. c. 12 præivit, locum Dionysii Halic. huc trahunt ex lib. I, 51 (41), ubi Trojanis ab Epiro solventibus comites se ac viæ duces adjunxisse narrat nonnullos ex incolis; *Romani*, inquit, *cognationis et beneficii memores Acarnanibus* (qui saltem Epirotis vicini sunt) *Leucadem et Anactorium Corinthiis ademtum addixerunt, atque OEniadas in pristinam sedem reducere permiserunt, ex Echinadibus autem insulis vectigalia cum Ætolis communia habere jusserunt.* Hæc Dionysius. Graviores caussas alias hujus liberalitatis Romanis fuisse, facile intelligitur. Facta scilicet illa, quæ enarrat, partim bello cum Ætolis confecto, partim bello Achaico profligato, partim etiam ducta ab Augusto Actium colonia et Nicopoli condita. *Leucas* quidem Ætolis ademta a Romanis, hinc Acarnanibus restituta, paullo post Acarnanum concilio eximitur ap. Liv. XLV, 31. *Anactorium* vero colonia fuit Corinthiorum (v. Steph. Byz. h. v. et Strabo X, p. 452); iis itaque ademtum a Romanis, Dionysius narrat. Iidem Corinthii Leucadem tenuerant (v. Strabo p. ead. B.) cum toto hoc Acarnaniæ tractu litorali, etiam Ambraciam, de qua vide mythum antiquioris ævi ap. Antonin. Liber. c. 4. Schol. Apollon. IV, 1212 et 1216. OEniadæ tandem Acarnanum, captæ a Lævino et Ætolis contributæ, (v. Liv. XXVI, 24) mox pace cum Ætolis victis facta Acarnanibus sunt restitutæ. v. Liv. XXXVIII, 11; quo facto forte iterum veteres incolæ fuere reducti. Inter hæc tamen omnia ad ea, quæ Augustus fecit, maxime respexisse videri debet poeta.

EXCURSUS XIV.

De Herculeo Tarento.

III, 551. *Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti Cernitur.* Quæ de Tarante heroe et Phalantho, Partheniarum ductore (v. Strab. VI, p. 278 sqq. cf. sup. ad IV Georg. 125), Servius et alii hic memorant, aliena sunt. Nam Taras, Tarenti conditor, notissimus ille vel e Tarentinorum numis (v. Eckhel post Golzium, Magnan, Pellerinum *Suppl. IV au Recueil des Médailles ad pl.* II, 10), Neptuni fuit filius, nihilque habet commune cum Hercule. Phalanthus autem,

quem Servius octavum ab Hercule facit, ultra trecentos annos post Trojana tempora vixit. vide vel Simson. Chronic. Neque per prolepsin loqui poetam admodum velim, quod Mazochius amplexus est de *Tabb. Heracleens. Prodr.* c. 4, ubi multis de Tarento vetere agit. Nam *Jo. Juvenis*, qui de *Antiqu. et var. fortuna Tarent.* scripsit, nihil de suo attulit. Ceteris Grammaticorum apud Servium nugis præferendum hoc, quod Pompon. Sab. habet: *Tarentum sub Herculis tutela fuit; in ea servabatur Herculis ænea imago a Lysippo facta, quam Fabius Max. secundo bello Punico victor in Capitolium transtulit* (v. Plin. XXXIV, 7, s. 18). Sed Pomponius e Strabone sumsit lib. VI, p. 378 B, unde tamen posterius tantum firmatur: at prius illud, quod Tarentum sub Herculis tutela fuit, etsi id ex eo probabile facere possis, quod ducta postmodum eo ex Lacedæmone colonia Herculem, utpote Heraclidarum suorum auctorem, inprimis religiose colere debuit; et reperiuntur numi Tarentinorum cum Herculis capite, et cum Hercule clavigero leonem suffocante; (v. nunc Eckhel. Doctrina Numor. vet. Tom. I. P. I. p. 147.) tamen de eo poeta cogitare non potuit, quoniam addit: *si vera est fama*. De fabula vetere agi itaque necesse est. Erythræus in Indice Virg., Junius I Animadverss. 9, et, qui iis præivit, Parrhasius in docto Comment. ad Claudian. ex Aristotele de Mirab. Auscult. locum afferunt, quo probent, ab Hercule aliquando captum vel insessum Tarentum; quin poetam verba: *si fama est vera*, hoc propter ipsum adjecisse, ut Aristotelis fide non plane se stare ostenderet; id quod plane insolens videtur. Neque in Aristoteleo loco (v. T. II ed. du Val. p. 729) ullum eorum, quæ inde ducunt, est vestigium. Male etiam locum interpretantur, de quo docte egit Mazoch. *ad Tabb. Heracl.* p. 72 sqq. Ex Pausan. X, 10, qui, quæ alii de Myscelo tradiderant, ad Phalanthum transfert, apparet, narrationes de Tarenti et Crotonis originibus fuisse inter se permutatas a nonnullis. Fac Virgilium in talem scriptorem incidisse; ita Herculi debita origo Crotonis traducta ad Tarentum. Sane tota hæc Italiæ ora, ut passim aliæ Italiæ partes, fabulosa Herculis monumenta ostendebat. vid., præter Serv. ad v. 552, Diodorum IV, 20. 21 sqq. Strab. VI, p. 281 C. Ovid. Met. XV, 9 sqq. cf. Dionys. Halic. I, 39—44. Et erat in extrema Italia Herculis Portus, promontorium Herculeum; erat etiam Heraclea urbs, de qua Mazochius copiose egit, quamquam ea ab initio Ἡρακλεῖον dicta (Schol. Lycophr. ad v. 978) templo potius Herculis, quod ibi fuit, nomen debuisse videtur. Igitur manet hoc, antiquam aliquam fabulam, quæ nunc nota non est, de Tarenti originibus Herculi adscriptis poetæ h. l. in animo fuisse.

EXCURSUS XV.

De Ætna.

III, 571—577. *Sed horrificis juxta tonat Ætna ruinis* etc. In hunc de Ætna locum comparatum cum loco Pindarico (Pyth. I, in pr. Epodo) jam apud Gell. XVII, 10 gravem censuram exercuit Favorinus philosophus, sed ut philosophum magis quam criticum poetica elegantia imbutum agnoscas. Nam neque Pindarum exprimere, multo minus ad verbum transferre, voluit aut debuit Virgilius, neque lyrico et epico poetæ idem rerum verborumque dilectus esse potest. Refutarunt Gellium a Macrobio exscriptum V Sat. 17 multi (v. ad Gell. et ad h. l. Virgilii), inter quos Jos. Scaliger Poet. V, 4 inprimis et Cerda, quos vide; sed cupide magis, sæpe inaniter et frigide, quam ad epicæ poeseos naturam et poetæ consilium, qui congerere in unum voluit omnia, quæ nobis de Trojanis rei locique ignaris in Ætnæ vicinia noctem exigentibus sollicitudinem facere possint. Etsi illud mihi quidem satis apparere videtur, poetam plus in verborum ornatu laborasse quam in physica subtilitate. Ita miscet plura, ad diversa rerum momenta et vices spectantia vss. 572. 3. 4. Saltem ultimum versum redundare sentio. Quamobrem mireris forte, Senecæ visum esse Virgilium *argumentum hoc implevisse* Epist. LXXIX. Ceterum Virgilius historiæ fidem insuper habuit; recte tamen ut poeta; nam belli Trojani et ipsius Homeri tempore Ætna nondum intestinis incendiis sæviisse videtur; saltem ille a satis multo tempore cessasse videri debet; (erant forte *antra Cyclopum* antiquioris incendii argumenta: de quibus cf. Dorvill. Sicilia T. I, p. 247); alioqui Homerus hoc naturæ portento, ad poeticum ornatum tam accommodato, haud dubie esset usus; id quod primo loco Pindarus fecit Pyth. I, cujus ætate Ol. LXXV, 4 (paucis annis ante victoriam Hieronis Pythicam) alterum Ætnæ incendium contigerat; tertium L annis post, Ol. LXXXVIII, 2. v. Thucyd. III, 5. At primum incendium (ab eo sc. tempore, quo Græci in insulam immigraverant) temporis nota destituitur. Cf. de his docte disputantem Wernsdorf. Tom. IV, P. M. p. 378. In Argonauticis expectabam Ætnæ mentionem. Planctæ ad Vulcanias insulas alludere forte possunt. In uno auctore Orphicorum Argonautic. v. 1249 memoratur flamma Ætnæa Enceladi; In ceteris sane auctor ille diligenter servavit locorum naturas et notationes e prisci ævi ignoratione et errore. Proximum ad Virgilii ætatem incendium Ætnæum fuit U. C. 718 apud Appian. B. C. V, c. 117.

EXCURSUS XVI.

Fœda ad sensum a poeta narrata.

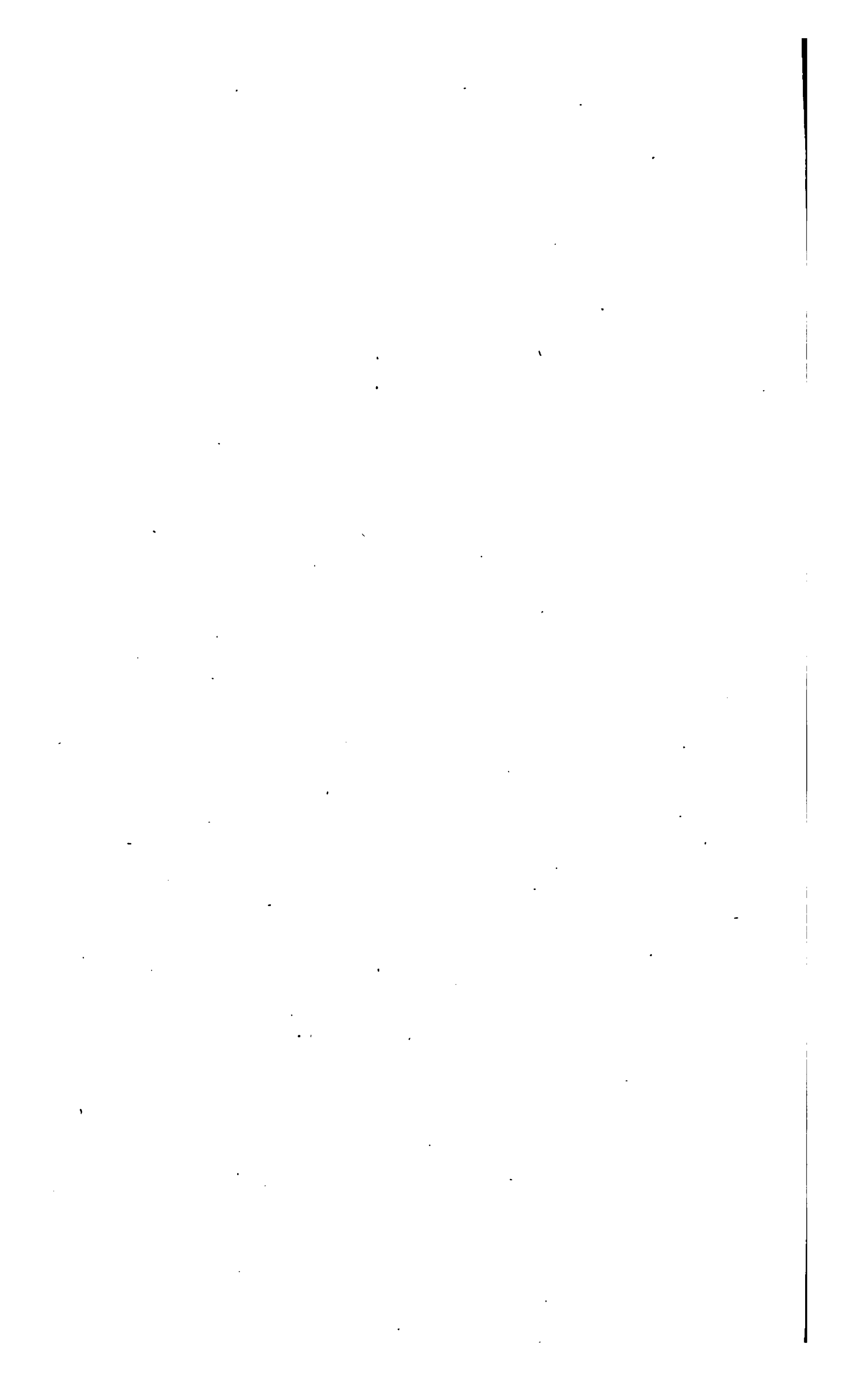
III, 623 sqq. *Vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro — Frangeret ad saxum, sanieque exspersa natarent Limina; vidi atro cum membra fluentia tabo Manderet et tepidi tremerent sub dentibus artus.* Hæc et quæ inf. 632 leguntur, *jacuitque per antrum Immensus, saniem eructans ac frusta cruento Per somnum commixta mero:* post alios Homio, Viro Ill., sunt reprehensione digna visa, quod non modo horrorem sed et nauseam fœditate sua et aversationem facerent. Faciunt utique nostro sensu; nec essent ea, si nostro ævo scriberentur, sano judicio probanda; sed faciunt simul horrorem; et hominum belli cædibus rapinisque adsuetorum sensus potuit esse obtusior, stomachusque minus fastidiens. Nam, quod hæc inter convivium, coram femina regina, narrantur, id poeta nos ab initio statim animo retinere noluit, et totam narrationem ad sui carminis lectores magis quam ad Didonis et Pœnorum auditionem attemperavit. Sed omnino in fabulis antiquis tam laute ac superbe poetæ nec versantur nec versari iis necesse est, nec nobis legentibus magis licet philosophica aliqua subtilitate uti; alioqui frigeret tota de Polyphemo et quot non Homericæ Virgilianæque fabulæ! In Polyphemi forma ac robore, verbi caussa, sunt multa, quæ sibi repugnant, multa absurda, si subtilius judicium adhibeas; sed phantasiæ sensusque voluptati ista scripta, non philosophico acumini. cf. sup. ad v. 250—252. Homerus multo atrocius spectaculum, et carnificinam verius, exhibuerat; sed alios homines, aliud seculum, quod respiceret, habebat. Ovidius ab omni atrocitate alienissimus non tamen horrendum hoc Polyphemi spectaculum Metamorphoseon lib. XIV iterum exhibere dubitavit. Euripides autem in Cyclope Satyrici dramatis natura tueri se potest. Vide v. 380 sqq. Sane Theocriteus Cyclops paullo humaniore cultu exhibetur Idyll. XI.

EXCURSUS XVII.

Anchisæ obitus.

III, 710 *Hic — genitorem omnis curæ casusque levamen Amitto Anchisen.* Anchisæ obitum non ad historiæ magis fidem quam, quod commodum esset, ante Æneæ ad Didonem adventum commemorat. Quas enim Anchisæ partes satis decore inter Æneam et Didonem tribuere potuisset? Anchisæ sepulcrale monumentum etiamnum juxta Drepanum

ostenditur, sed v. Dorvill. p. 49 et inf. lib. V, 75 sqq. Mortem ejus veteres scriptores tam diverse tradiderant, ut nihil magis. Tumulum ejus in Ida pastores et agrestes quotannis coronasse traditum narrat Eustath. ad Iliad. μ, p. 894, 33. In Pallene Theon, in Sinu Thermaico Conon (v. sup. Excurs. I ad pr. v.), in Arcadia Arcades (ibid.) sepultum esse contendebant. Pausanias VIII, 12 Arcadum narrationi subjungit, constare saltem hoc, *quod Æolenses, qui tum Ilium incolebant, nullum Anchisæ tumulum ostendebant;* ut adeo; extra patriam certe eum obiisse, inde probabile fieret. Verum omnino veteres scriptores monumentis his, fanis, tumulis ac sepulchris, fidem historicam tribuerunt incautius : cum, ubicunque herois σῆμα aliquod extaret, ibidem, vulgarem famam sequuti, eum sepultum esse contenderent; enimvero, nisi aliunde ea de re constaret, in memoriam herois vel viri clari factum esse illud potuit, nec tamen corpus ejus conditum tegere. In Italiam Anchisen adduxerant alii, et ipse Cato, ut Serv. ad Æn. I, 570 et alibi. Victor de Orig. G. R. c. 10 et ibi Arntzen. cum Muncker. ad Hygin. f. 260. Meziriac. ad Ovid. Heroid. Tom. II, p. 221, qui plura dabunt. Nos, ut sæpe diximus, non, ut vanam eruditionem ostentemus, nec ut, quid veri insit, nunc disquiramus, sed ea de caussa hæc commemoramus, ut, quam felicem, faci em, ac copiosam materiam poeta tractandam sibi sumserit, appareat.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS
LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

Dido amore Æneæ insaniens, animi sui morbum sorori aperit: ejusque consilium secuta, ad nuptias animum adjicit 1—89. Juno quoque, ut Æneam facilius ab Italia averteret, agit cum Venere, ut ejus bona cum venia liceat Æneæ Elisam uxorem ducere: quoque id commodius fieri possit, se opportunitatem oblaturam ostendit —128. Postridie Æneas et Dido venatum proficiscuntur. Ibi omnibus jam prædæ intentis Juno subitam immittit tempestatem; comites alius alio diffugiunt; Æneas et Dido in idem antrum conveniunt, ibique infaustis ominibus conjunguntur — 172. Interim Jupiter, Iarbæ Gætulorum regis, qui advenam sibi præferri iniquo animo ferebat, precibus fatigatus, Mercurium mittit ad Æneam, mandatque, ut, relicta Africa, in Italiam naviget —278. Ille Jovis imperio morem gerens, quæcunque ad navigationem erant necessaria, clam per socios parari jubet — 295. Ceterum Dido, ubi classem instaurari sensit, suspicata id quos res erat, graviter cum ipso expostulat, precibusque et lacrimis tum per se ipsam, — 392 tum per sororem, —449 eum ab incepto revocare conatur. Æneas, nave jam conscensa, iterum in somnis a Mercurio admonitus, intempesta nocte ancoras solvit 554—583. Illa doloris impatiens, mori decreverat, 450—473 et celans sororèm quod meditabatur, exstructa in editiore ædium parte ingenti pyra, sacrum magicum, quo ab amore se solveret, paraverat, 474—521. ubi, recrudescente per noctem dolore furens, 522—553 Trojanos discessisse vidit, diris Æneam devovet, 584—629 ablegataque Barce, Sichæi nutrice, ne quid destinatæ morti impedimenti adferret, necem sibi consciscit.

Libri hujus artificium quis non sensit? quis non laudibus prædicavit? est enim ad communem hominum affectum comparata res, amor infaustus et successu carens. Si de iis partibus carminis quæritur, quæ Virgilio propriæ sunt, et ex quibus ejus ingenium et ars inprimis spectari simulque illud intelligi possit, quantum ad cujusque poetæ indolem ætas et temporum, in quæ incidit ejus vita, genius faciat: librum hunc primo loco excitandum esse arbitror. Nihil enim, in Homero certe, habuit, quod sequeretur; nam alienissima res ab Homeri sæculo et moribus, delicias in amore facere, aut exquisitiorem aliquem affectum suscipere. Euripidis Alcestin in nonnullis ante oculos habere potuit. Etiam ex Nævii bello Punico eum nonnulla retinuisse suspicor; v. Macrob. VI, 2 extr. et Serv. ad IV, 9. Sed communi opinione Apollonium Rhod. sequutus esse fertur jam in Servianis ad lib. IV pr. et Macrob. V, 17. Scilicet Medeæ amorem ad Didonem transtulit. Quæ tamen alia inde tollere potuerit, præter pauca, quæ ad primos libri versus et passim alibi notavimus, vix quicquam occurrit; et Medeæ amor admodum diversus ab amore Didonis; in qua secundarum nuptiarum pudor, et regia dignitas, imperiumque in novo regno, inprimis vero animum superbia et ira exstimulant. Ceterum hunc Didonis amorem a tot aliis muliercularum amoribus, et a recentiorum studiis, quæ toties in tali argumento occupata fuere, admodum diversum esse facile intelligas. Quod qua potissimum ratione a poeta effectum sit, si forte quæras, quæri autem hoc potest, caussæ rei mihi ex eo potissimum ducendæ esse videntur, quod amor a Didone et Ænea non leviter, sed post multas magnasque molitiones ad amorem extinguendum frustra a Didone factas, et consociata Junonis ac Veneris ad eam impellendam opera, suscipitur; porro, quod partim novæ urbis incrementum, partim ærumnosæ navigationis finis ex eo captatur; quod is amoris affectus cum aliis, iisque gravissimis, affectibus conjunctus est; quod Didonis non modo decus ac fama, sed salus ac vita in eo agitur; quodque miserationi terror ipse est admixtus. Æneas quidem nostris moribus idonei amatoris personam male sustinere videri potest; nec potest negari, vix te ad libri quarti finem legendo pervenire, quin Æneæ feritatem et immanitatem exsecreris. Subsidit tamen ira, si fatorum necessitatem, vaticiniis et oraculis Æneæ satis declaratam, cogitas. Sed omnino res nostris moribus ac sensibus non est judicanda; et ex veteribus vitæ institutis multas excusationes res habebat, si amicam desereres. Quid? quod majorem ex ipsa Æneæ truculentia et asperitate dignitatem carmen duxit; et deorum voluntate, fatorum ordine, ipsa in Didone amoris impotentia, et facta in eum finem Æneæ orationem v. 332 sqq. culpa ejus elevatur. Dignitati herois sui poeta providit etiam in hoc, quod,

quo amoris æstu ille arserit, nusquam memorat, etsi is tantus esse debuit, ut Æneas omnem de monstrata a fatis in Italia sede cogitationem animo dimitteret. Dolorem vero ac sollicitudinem super discessu suo ac discidio paullo liberius manifestat. Vide v. 279 sqq. 393 sqq. 448 sqq. Et ipse discessus non nimis acceleratus, nec nisi novo Mercurii monitu factus v. 554 sqq., tacitam reluctantis affectus habet significationem. In quo vero summam artem declaravit poeta, est, quod episodium hoc, per se alienum a re, ut multi adeo conquesti sint, illud ad animum ab Æneæ persona ac rebus gerendis avocandum valere, cum consilio suo et cum ipso argumento tam arcte coagmentavit, ut Junonis fraudes ac consilia actionis epicæ, quod aiunt, novum nodum faciant, utque, ne interruptus et omnino interceptus Æneæ in Italiam adventus sit, jam metuere incipias. Mox vero, sublato quidem eo metu, Didonis diræ, quæ vaticinii speciem habent super odiis perpetuis, quæ inter Romanos et Carthaginienses intercessura erant, novam et inexspectatam suavitatem habent.

At regina gravi jam dudum saucia cura
Volnus alit venis, et cæco carpitur igni.
Multa viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos; hærent infixi pectore voltus,
Verbaque; nec placidam membris dat cura quietem. 5

1. *Ad* multi, ut fere alias variatur. vid. Pier. h. l. et Burmann. *jamdudum* Medic. — 3. *recusat* vel *reversat* codd. Pierii. v. sup. I, 662. Miratur Burmann. nullum librarium rescripsisse *Magna viri virtus*. Videtur adeo vir doctus non vidisse: *Multa recursat* esse pro *multum* positum. — 5. *dat membris* Menag. pr.

1—5. Splendida libri frons, et eximia gravissimi amoris declaratio: *At* respicit ult. vers. sup. libri: Æneas finem dicendi hic fecit (nam *quievit*, dormitum ivit, jejunius dictum esset); regina vero ex narratione multo magis fuit incensa amore viri, *cura. Vulnus*, quod, ut alias pectore, ossibus, nunc alitur *venis*, propter sanguinem amoris æstu concitatum, et occultus *ignis* (quem ne alienum putes a vulnere, Cupidinis ἰοὺς πυρφόρους cogites necesse est, et Apollonius in oculis fuit lib. III, 286. 287). Subjiciuntur nunc ea, quæ pro caussis amoris haberi poterant: *multum animo recursat* Æneæ virtus et *multus gentis honos*, seu ipsius Æneæ genus a Venere ductum, (quod malim seu Trojanorum clarum nomen, tum oris dignitas, *vultus*, et quæ de se suisque fatis narraverat: quæ eadem erant amoris et caussæ et excusationes, ne contra digni-

Postera Phœbea lustrabat lampade terras,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Quum sic unanimam adloquitur male sana sororem:
Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent!
Quis novus hic nostris successit sedibus hospes! 10
Quem sese ore ferens! quam forti pectore, et armis!

6. *lustrabat Phœbea* Dorvill. — 7. Idem versus jam sup. III, 589. — 8. *Tum* aliquot Pier. *unanimam* Heins. reposuit ex Medic. et aliis, etiam Pier. alii *unanimem* sono minus grato. — 9. *suspenso* Medic. a pr. m. et Goth. tert. *suspensum me* Menag. pr. *terret* a nonnullis lectum, e Servio et e Pierio patet; et sic Franc., defendente etiam Pomponio Sabino, ut vigilia sit attonita Dido. Ex eodem disco, alteram lectionem *terrent* esse Aproniani, quæ haud dubie melior est: *insomnia terrent*. Nam somnia possunt terrere, non vigilia. — 10. *mœnibus hospes* Franc. At Catulli imitationem cum Ursino agnoscit Burmann. — 11. *Quam sese* Parrhas., male. *quem f. p. et armis* emendabat Marklandus post Vales. notante Burmanno, et sic a m. pr. fuit in Fragm. Vatic. ap. Bottar. p. 175. Bene quidem et hoc dictum esset; verum videtur illud ipsum *quem*, h. e. qualem, paullo disertius exponi in illo: *quam forti pectore et armis*. Tamen vel sic elegantius legeretur, quam in codd. Leid. Rottend. pr. Hamb. pr. et Reg. a m. pr., cum Goth. sec. a m. pr.,

tatem susceptus esse videretur. Ad v. 4. 5. cf. Apollon. III, 453 sqq. Amor autem hic, ut in memoriam revoces, is est, quo Venus et falsus Ascanius Didonem incenderant sup. I, 672. 712 sq.

6. 7. *Auroram* pro Die, ut Homero Ἠὼς dicta est, propter reliqua accipio. *lustrare* in his et similibus est obire. (Male Serv. cum aliis: illustrabat, vel purgabat.) *Lampadem* pro face jam Lucretius dixit. *Humentem umbram*, v. sup. II, 8. Duo hos versus reprehendebat, tanquam alieni et nimii ornatus, III. Homius P. III, c. 21 *Principior. Crit.* Videntur tamen ejusmodi temporis declarationes, quandoquidem apud Homerum et Virgilium toties recurrunt, in propriæ et simplicis orationis loco esse habendæ, et probandæ etiam hactenus, quod narrationis jejunitatem vel tenorem variant et ornant. — 8. *male sana*, insana, μαινομένη. Etiam amantissimam sororem exquisito vocabulo *unanimam* dixit. 9 sqq. In oratione, quæ sequitur, observa amoris et pudoris pugnam, et inanem pervicaciæ ostentationem victamque jamdudum ab affectu mentem. Quod Annam sororem Didonis inducit, non nutricem; ut fere Græci in tali re solent, admodum placet. Sed debet id Virgilius Apollonio Rhodio, qui Chalciopæ, Medeæ sorori, simile officium tribuerat; a quo et insomnia habet Didonis et amoris confessionem sorori factam. v. Apollon. III, 616 sqq. 645 sqq. Nam Homeri Nausicaam Virgilius vix ante oculos habere potuit, quod Cerda volebat. *Annam* jam Nævius memoraverat, teste Servio ad v. 9 in Bello, puta, Punico.

9. *suspensam* ornate adjectum, ad metum pertinet. Adumbrat hæc

Credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum.
Degeneres animos timor arguit. Heu, quibus ille
Jactatus fatis! quæ bella exhausta canebat!
Si mihi non animo fixum immotumque sederet, 15
Ne cui me vinclo vellem sociare jugali,
Postquam primus amor deceptam morte fefellit:
Si non pertæsum thalami tædæque fuisset:
Huic uni forsan potui succumbere culpæ.
Anna; fatebor enim; miseri post fata Sychæi, 20
Conjugis, et sparsos fraterna cæde Penatis,
Solus hic inflexit sensus, animumque labantem
Impulit. Adgnosco veteris vestigia flammæ.
Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras, 25
Pallentis umbras Erebi, noctemque profundam,

quam fortis pectore et armis. — 12. *Crede* Gud. a pr. m. vide lib. VI, 849. — 14. *bella exacta* Oudart. Sprot. et Goth. tert. sollenni variatione. *tenebat* Goth. pr. — 15. *innatum* Wall. a m. pr., male. — 16. *Nec* duo editi. *vellem vinclo* Venet. *vellem lecto s. j.* Wall. — 17. *decepta morte* tres apud Heins., quod ipsi elegantiæ quid, parum intellectæ, habere visum; sed quæ aliena esset ab h. l. vide Burm. — 18. *fuissent* Medic. cum septem vett. libris; temere tamen. *fuissem* a pr. m. fragm. Vatic. — 19. *Forsitan huic uni* ex Augustino laudatur, et sic Goth. sec. *subcumbere* duo. — 20. *Sychæi* et hic cum Medic. erat scribendum, ut sup. I, 348, non *Sichæi.* — 22. *hicc'* Terentian. Maurus legit, ut sit Creticus; grammaticæ ineptiæ, de quibus v. Heins. ad lib. II, 664. *libantem* Goth. sec. a m. sec., ceteri *labentem,* vitiose cum aliis. — 23. *Et nosco* Zulich. sit saltem *En n.* — *formæ* Menag. pr. a m. pr. — 24. *Sed me* alter Hamb. *me ut* Goth. sec. *opto* Rottend. sec. — 25. *abigat* aliquot Pierii et tres Burmann., male. — 26. *Pallantes* qu. Moret., aberratione sollenni. *Erebo* Gud. cum binis Burmann. His Romanum adde et

ut jam diximus, ad ductum Apollonii III, 636. — 13. Invertit orationem: credo eum prolem deæ esse, quandoquidem fortitudo ac constantia in ferendis laboribus ac periculis generosam ac divinam originem arguit. — 15—19. Eximio cum artificio singula posita. *deceptam fefellit* poetica copia plenius pro, morte mariti me fefellit, spem destituit. cf. Burm. h. l. *potui* exquisite pro possem, post, *si non pertæsum fuisset—culpæ* cum dilectu h. l. pro amore: quatenus ille caritati et fidei erga conjugem defunctum adversari videbatur.

20 sq. de Sichæi cæde cf. sup. I, 349 sq. — 23. Agnosco amoris, qualem olim expertus sum, signa. — 24. *τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών* Iliad. δ, 182 et al. cf. Iliad. ζ, 464. ρ, 416. *prius — ante quam,* ut Homer. *πρὶν — πρὶν ἤ.* Egregie ad

Ante, Pudor, quam te violo, aut tua jura resolvo.
Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
Abstulit; ille habeat secum servetque sepulcro.
Sic effata sinum lacrimis implevit obortis. 30
Anna refert, O luce magis dilecta, sorori,
Solane perpetua mœrens carpere juventa?
Nec dulcis natos, Veneris nec præmia noris?

fragm. Vatic., et sic etiam Servianus commentator legit, id est, *in Erebo*. Potest adeo hoc doctius dictum videri, pro *umbras Erebi;* ut solet pro casu secundo tertius poni. Duri tamen quid inesse non neges. Vulgatam præfert quoque Schraderus ad Musæum pag. 101. — 27. *Sancte pudor* elegans Marklandi conj. apud Spencium; nec tamen illud *prius* — *ante* — *quam* exemplo caret ne apud poetas quidem. *violo, resolvo* vetustissimi Bened. Pierii et Heins. cum Grammaticis apud Heins. Etiam sic fragm. Vatic. et ex Aproniani recensione esse et hanc lectionem Pompon. Sab. docet. At Priscian. edd. vett. et codd. aliquot recentiores *violem* — *resolvam* apud Burm. Enimvero jam ad I, 706 observatum est, consequentiam illam temporum a poeta epico non modo negligi, verum etiam sedulo vitari. — 28. *primos* Sprot. et Hamb. pr. a m. pr. *primum* Leid. *vinxit* aliquot Pier. Parrhas. ed. Ven. — 29. *Sustulit* Sprot. *servatque* Hamburg. alter. — 30. *affata* Erf. *sinus* Montalb. et Ven. *abortis* multi.

majorem vim versus 26 adjicitur; mox *jura pudoris* int. vim et potestatem in se: qua a novo amore et a fecundis nuptiis deterrita est. Vss. 28. 29 dulcissimi sunt affectus et magnæ dignitatis. Uni suo marito amorem suum se addixisse ait. *sinum* v. 30 male Serv. de oculis, cum manifeste pectoris sit sinus. δεύοντο δὲ δάκρυσι κόλποι Iliad. ι, 566. Hæ autem *lacrimæ* magnum facile poetam arguunt. Dum vult constans et aspera et ab amore intacta videri, ecce obortæ lacrimæ laborantem occulto affectu animum produnt. conf. Horat. IV, 1, 33 sqq. *Sed cur heu, Ligurine, cur* etc.

31. sqq. Egregium suasoriæ orationis exemplum in poeta. *Anna refert* verba, respondet. v. Burm.

32. Proprie *carpitur*, consumitur, *ætas, juventa*, *vita*, φθίνεται, κατείβεται αἰών. Simplex oratio esset: *consumesne ætatem vidua;* at ornatior; *consumerisne ipsa exigens ætatem perpetuo vidua?* Jam melius dictum, *juventa* pro ætate, et *mœrens perpetua juventa*, pro mœrens perpetuo in solitudine, *sola*. Imitationem Virgilii in Seneca Hippol. 446 sqq. *Ætate fruere — cur toro viduo jaces?* agnoscit Cerda.

33. *Veneris præmia* possunt per oppositionem ad ipsos *natos* referri, tanquam matrimonii munera. Si tamen memineris δῶρα Ἀφροδίτης, quo sensu dicantur; melius voluptates et oblectamenta conjugum intelliges. Locum quidem Iliad. γ, 54, male comparant, nam ibi δῶρα Ἀφροδίτης sunt illecebræ, quibus Venus Paridem, instruit. At sunt alia loca, in quibus usus et fructus Veneris (*Veneris*

Id cinerem aut Manis credis curare sepultos?
Esto: ægram nulli quondam flexere mariti; 35
Non Libyæ, non ante Tyro; despectus Iarbas,
Ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
Dives alit: placitone etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem, quorum consederis arvis?
Hinc Gætulæ urbes, genus insuperabile bello, 40
Et Numidæ infreni cingunt, et inhospita Syrtis;

34. *et manes* alii, male. *sentire* quidam. vid. Burmann. — 35. *ægram te n.* Dorvill. ex glossa inter lineas. — 36. *Libyes* malebat Heins. *Libye* in multis; sed hoc est pro *Libyæ*. vid. Burmann. Non *Libya* dixit poeta, ut orationem variaret. *dispectus* duo Burmann. *Hyarbas* Franc. — 37. *alios* Rottend. sec. *Affrica* multi; hinc *Attica* Moret. sec. *triumphos* Rom., male. *triumphi dives* malebat et hic Heinsius. —38. *Placidone* quatuor apud Burmann. cum aliis apud Pierium, et Rufinian. de schem. lex. p. 251, sed et is recte præfert *placito*, quod et Burmann. ex v. 22 vindicat. *oppugnabis* sec. Moret. In Goth. tert. hic versus post v. 41 erat rejectus. — 39. *non veni* Parrhas. et Goth. pr. *consideris* multi, ut fere alias. — 40. *Getulæ* in plerisque scribitur, vid. Pier., sed Gr. Γαιτοῦλοι. *genus intractabile bello* Romanus, forte ex lib. I, 339. *insuperabile ferro* unus Leidens. — 41. *En N.* alter Hamb. *Hinc N.* Serv. ad X, 750. *effreni* Hamb. pr. pro var. lect. *inferni* Vratisl. Respicit versum Ausonius Grat. act. ad Gratian. sub

gaudia poetis sunt) per munera et δῶρα Ἀφροδίτης declaratur: sic ap. Pindar. Ol. 1, 119. 120. Nem. 8. 12. Hesiod. Sc. H. 47; quæ loca etiam aliis laudata sunt, etiam nuper a Ruhnk. præf. ad Hymn. in Cer., in quo 102 similiter, ut h. l., τόκος jungitur et δῶρα Ἀφροδίτης: reliqua nihil commune cum h. l. habent. Comparari potest ἔργα Ἀφροδίτης apud Musæum 141. hoc est, γάμος, ἔρως. et in sqq. γαμήλια θεσμὰ θεαίνης.

34—36. *Manes sepultos* ex opinione, puto, de Manibus compositis et placatis, ubi justa persoluta essent; adeoque pro vulgari: Manes sepultorum. In v. 35 *mariti* pro procis. De *Iarba* v. inf. 196, et Justin. XVIII, 6. In *ægram* latet caussa spreti adhuc amoris, quod recenti dolore erat adflicta, qui nunc resedit. *mariti Tyro*, a Tyro, Tyrii, ut sæpe alibi.

37. Multa igitur bella ab Afris feliciter gesta fuere. Declarat simpliciter gentem bellicosam. *terra Africa* antique, ut sæpe Ennius, Cato, alii. 40—44. *Gætulæ urbes*, ad terrorem *urbes* posuit, nam in mapalibus habitabant. Ita Serv. conf. Sallust. B. J. 21. Melius dices poetam commune illud, et jam Homericum, πόλεις expressisse, quod simpliciter sedem et habitationem designat. Homericum est quoque illud *urbes — genus*; nam is, et ejus exemplo alii, sæpe πόλεις pro incolis vel populis, et vice versa populos pro insula, vel terra et urbe. cf. sup. lib. I, 339 *fines Libyci, genus* etc. *Numidæ infreni*, equis sine frenis; res nota: de qua cf. Cerda. *Syrtis* int. Afros

Hinc deserta siti regio, lateque furentes
Barcæi. Quid bella Tyro surgentia dicam,
Germanique minas?
Dis equidem auspicibus reor et Junone secunda 45
Hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
Quam tu urbem, soror, hanc cernes! quæ surgere regna
Conjugio tali! Teucrum comitantibus armis,
Punica se quantis adtollet gloria rebus!
Tu modo posce deos veniam, sacrisque litatis 50
Indulge hospitio, caussasque innecte morandi:

f. *mirabamur poetam, qui infrenos dixerat Numidas.* Quod Silio I, 215 *Nomades, gens inscia freni.* ubi v. Intpp. — 42. *situ* Wall. et Hamb. pr. a m. sec. *furentis* tres Heins., ut jungatur, *lateque furentis Barcæi quid bella*, sed minus bene. *lateque vagantes* quatuor Burmann. et sic laudat Hieronymus: sc. ex interpretatione. — 43. *Brachæi, Barchæi, Barchei, Bachei,* scribitur. — 45. *auspiciis* Dorvill. — 46. *Huc* vulgg. *Hunc* Medic. cum potioribus, nec non sic Romanus cum aliis Pier. et fragment. Vatic. Et codicum auctoritati putem in talibus esse standum, etsi et alterum recte dicitur, ut lib. I, 534 *Huc cursus fuit. Huc* etiam Servius interpretatur. — 47. *Quantam urbem* pr. Hamb. a m. sec. et a pr. Leid. — 48. *et T.* Dorvill. — 49. *attollit* vel *adtollit* tres. — 50. *deum* plures Pieriani; sed omnes Burmann. *deos.* — 51. *caussamque* Hamb. pr. D. ed. Junt.

Syrtium accolas. sup. I, 539. 540 *fines Libyci, genus intractabile bello. deserta siti*, inhabitabilis raritate aquæ. Serv. Significat autem Anna, a nulla parte quicquam auxilii ac præsidii Pœnis posse sperari. *Barcæi* a Barce, Cyrenaicæ urbe, per prolepsin hic nominati; nam multo seriores fuere urbis origines, quippe a Batti demum nepotibus conditæ. v. Herodot. IV, 160, et ibi not. *late furentes Barcæi.* Insederant ergo jam tum has terras barbari ferique populi late vagantes. Servius: « Hi, secundum Titianum in Chorographia (quæ Julii Honorii Oratoris fuit) Phœnicem navali quondam vicere certamine. » *Germani minas.* cf. I, 361 sq.

45. Junonem potissimum propitiam nominat, sive quia inter principes deos Carthaginiensium erat: cf. sup. ad I, 15 et mox v. 59; sive quia conjugiis illa præest. 49—53. *quantis rebus*, opibus, potentia. Mox *deos veniam poscere*, eos placare ac propitios reddere jubet; caussam in illis v. 9. quære: *quæ me insomnia terrent;* ad expianda scilicet insomniorum omina, *sacris litatis*, nove hoc dictum (nam proprie litatur diis per sacra s. sacris, victimis), quod Servius etiam notat, sed Virgilii exemplo et alii dixere *litare victimas.* — 50. *indulge hospitio*, hospitalitati, benevolentiæ in hospitem, da operam hospiti benevole habendo. Versus 52. 53 ad tempestatem spectare, monitum sub f. Exscurs. II ad lib. III. *desævit*,

Dum pelago desævit hiems, et aquosus Orion,
Quassatæque rates, dum non tractabile cœlum.
His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiæ menti, solvitque pudorem. 55
Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt; mactant lectas de more bidentis
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo;
Junoni ante omnis, cui vincla jugalia curæ.

52. *desuevit* Exc. Burm. *Orio* Medic. a m. pr., ut *Agamemno*, *Jaso*, et similia. — 53. *dum non* Heins. cum vetustioribus, etiam fragm. Vatic. Vulgo *et non*. — 54. *impense* olim lectum Servius notat; et sane fragment. Vatic. *impensom*. *flammavit* plures Pier. Heins. et Burm. cum eodem fragm. Vatic. — 55. *mentis* Gud. cum Rom. — 56. *a delubra* Leid. pro *ad*. v. Burm. — 57. *Exposcunt* Ven., ex interpretatione. *bidentis* rescripsit Heins. cum codd. et Prisciano, pro *bidentes*. *mactat* apud Macrob. III, 12. *mactat lætas* apud Arusian. Messium. *lætas* etiam Menag. pr. *lentas* Goth. pr. — 58. *Frugiferæ* Romanus et alii Pierii ac Heinsii, cum fragm. Vatic. a pr. m. et nostro Goth. tert. Sed alterum doctius. conf. Heins. *et P.* alter Hamb. *Phœbo patrique* Ven. — 59. *ante alios* Puget. v. ad II, 40. *legalia* Goth. tert., pes-

ἀπομηνίει. *aquosus Orion*, qui imbres et nimbos affert ortu suo. Sic *Piscis aquosus* Georg. IV, 234. *Orion*. bene memoratur, cf. I, 535, dum *rates quassatæ* (v. I, 551) et nondum refectæ sunt; dum *non tractabile cœlum* est, alias sævum, asperum, procellosum. — 55. *solvitque pudorem* male accipitur, quasi ad impudentiam sit prolapsa. Sed effecit, quo eam jam minus puderet amori succumbere. Ad sqq. super Didonis pietate mox in impietatem versa multa argutatur *Bossu* (*du Poëme Épique* V, 3, p. 417).

56—59. Ut hæc rite perspicias, tenendum, primum de utraque sorore, tum de sola Didone agi; et a v. 60 duo esse, in quibus occupata est Dido, ut victimis cæsis deos sibi propitios reddat; et a v. 63, ut exta inspiciat. *pacem*, veniam deorum, benevolentiam, v. 50. *Legiferæ Cereri* Δήμητρι θεσμοφόρῳ. Vitæ cultu meliore invento jura ac leges sunt natæ, legitimaque cum his connubia. Servavit Servius ad v. 58 versus Calvi: *Et leges sanctas docuit, et cara jugavit Corpora connubiis et magnas condidit urbes*. Cur *Phœbo* et *Baccho* nunc sacra fiant, tantum conjectando caussa reddi potest; forte tanquam diis Carthagine olim cultis; etsi inter conjugales deos referri solent ex hoc loco; ut nuper factum a Passerio Vas. Etrusc. Tom. I, p. 40. *Bacchum* jam lib. I, 734 memoratum vidimus. *Phœbum*, ut Solem, patrium Pœnorum numen esse puto, quod idem Saturno assimulabant Romani; etsi Apollinem etiam Carthagine cultum tradunt. v. Hendereich Carthag. p. 217. cf. h. l. Servius, qui parum constanter disputat, et Donatus, cum Macrob. III, 12. De *Junone* cf. ad lib. I, 15. Accommodavit Deæ Cœlesti, quod Romani

Ipsa, tenens dextra pateram, pulcherrima Dido, 60
Candentis vaccæ media inter cornua fundit;
Aut ante ora deum pinguis spatiatur ad aras,
Instauratque diem donis, pecudumque reclusis
Pectoribus inhians spirantia consulit exta.
Heu vatum ignaræ mentes! quid vota furentem, 65
Quid delubra juvant? Est mollis flamma medullas

sime. *vincla jugalia* sunt conjugialia. — 61. *fudit* quatuor Burm. cum plerisque Pierianis; etiam bene. — 62. *Atqui* quatuor Burmann. *autque* Exc. Burmann. — 63. Varie tentabat Jo. Schraderus: *Instauratque dapes votis*, l. *votas*, l. *Tyriis*, sed vid. notam. — 64. *spumantia* Sprot. *sperantia* fragm. Vatic. — 65. *fatûm* conj. Cuningh. cf. inf. VIII, 627. *ignotæ m.* Witt. *quid vota furorem* Burmann. ex Servio. *ferentem* Rom. — 66. *molles* alii, sed *mollis flamma* Burmannus tuetur.

ac Græci Junoni suæ tribuebant, quæ ζυγία et γαμηλία erat.

62—64. Spectant ad extispicium, cujus caussa victimæ cæduntur. Illa incedit ad *pingues aras*, pinguibus victimis, τὰ πίονα μηρία Homeri; ipsa adstat victimis extispicii caussa cæsis. *Instaurat diem donis*, h. e. sacrificiis; proprie *instaurantur sacra*, quæ iterum curantur, seu repetuntur; et est voc. sacrum; sic V, 94: sed h. l. *dies*, h. e. dies festus, quo sacra erant facta; nova subinde sacra in alterum diem indicuntur: sc. ut exta meliora sibi contingant. Hinc *diem instaurare* Virgilii exemplo dixit etiam Statius et alii. Et tandem *instaurare* poetis omnino est facere, instituere: sic funus sup. III, 62, epulas VII, 146. VIII, 283, choros IV, 145. *spirantia exta*, palpitantia, ut Serv. Impatientiam expectationis τὸ *inhians* exprimit. *Consulit* autem Dido *exta* super felici amoris successu.

65—67. *vatum* ad extispicium v. sup. refer; suntque adeo extispices, sacrifici: qui h. l. fausta omina renuntiant. *ignaræ mentes!* cujusnam rei? infelicis puta exitus et eventus consiliorum et amoris Didonis. Vide enim ne de amoris medela deos aditos esse existimes: quod alienum esset a loco et more; ab amore solvunt sacra magica; ad quæ Dido recurrit inf. 478 sqq. Et de his Silius VIII, 98 agit, cum h. l. exprimit similibus verbis. At vates, et in his extispices memineris consultos esse super pace deorum exposcenda, malis ominibus, ut somniorum, ostentorum, averruncandis et mentis curis ac terroribus placandis; tum de consiliorum cœptorumque successu et eventu. Conjuncta hæc cum sacris, quibus id ipsum efficeretur, ut propitii curis et consiliis essent dii. ad hæc refer eodem Silii loco narrata vss. 116—125. *delubra*, aditus delubrorum sup. v. 56. Exclamationem hanc ex poetæ persona jam olim nonnulli reprehenderunt. Quod tamen in epico poeta reprehendi possit, non tam illud est, si *ex sua persona* affectum interponat, quam, si *de sua*

Interea, et tacitum vivit sub pectore volnus.
Uritur infelix Dido, totaque vagatur
Urbe furens : qualis conjecta cerva sagitta,
Quam procul incautam nemora inter Cresia fixit 70
Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
Nescius; illa fuga silvas saltusque peragrat
Dictæos; hæret lateri letalis arundo.
Nunc media Ænean secum per mœnia ducit,
Sidoniasque ostentat opes, urbemque paratam; 75

v. sup. II, 683.—67. *et* deest binis : *venit sub* Hamb. pr. a m. sec., male : v. Burm. — 69. *ferens* tert. Mentel. *confecta* pr. Hamb., pro var. lect. — 70. *Cresia* Heins. cum melioribus; etiam fragm. Vatic.; quippe Κρὴς, Κρήσιος. Vulgo *Cressia : n. inter frondea* Hamb. sec. — 71. *linquit* multi, jam apud Pierium, sed alterum doctius; item, *volatile telum* ex interpretatione. Sic quoque Goth. tert. a m. pr. — 72. *pererrat* Hugen. et pr. Hamb. cum Goth. tert. v. sup. I, 384. *saltus silvasque p. Dicteas* aliquot Pierii cum fragment. Vatic. — 73. *Dictaneos* Sprot. *fatalis a.* Hamb. pr. — 75. *que* abest a binis : *opis* Gud. a m. pr.

persona quicquam intertexat, quippe quæ a carmine epico, quod enthusiasmum spirare adeoque in una re, quæ argumentum facit, occupata esse debet, aliena sit necesse est; nisi forte poetæ persona ad augendam carminis vim et ipsa valere possit, aut ille nova Musæ invocatione animum lectoris advertat; ut aliquoties etiam in Messiade factum videas, v. c. lib. III pr. *mollis flamma*, levis adeoque mobilis : *vivit* pr. de vulnere crudo. Servius acceptum hoc ait pro *vescitur*, quod ad ulcus potius spectaret.

68—73. Egregia perdite amantis comparatio, in qua ornanda recentiores passim poetæ laborarunt. Ex Iliad. λ, 475 sqq. ductam esse volunt, Macrobii forte auctoritate, Sat. V, 6. Sed Homero poetam hic nihil debere, jam Cerda monuit : *agens telis*, agitans, urgens, ornate, ut alias, v. c. Georg. III, 412. *Nescius*, sc. non viderat telum vere in cervam descendisse; sed, frustra emissum credens, reliquerat : v. Burm. Capra forte melius a poeta fuisset memorata ; quandoquidem ex Solino c. 17 constat, *agrum Creticum silvestrium caprarum copiosum fuisse, cervo eguisse*. Adde Plin. lib. VIII, 58. s. 83. Excusanda tamen talia in poeta, etsi non commendanda.

74. Totus locus, qui sequitur ad v. 89, super amoris æstu, inter consummatissimos est, et unicus, etiam post Apollonii insignem sententiarum copiam et Valerii Flacci acumen, libro VII; ac post innumeras recentiorum poetarum in hoc argumento contentiones. *Brevitatem* in summa rerum copia et *dignitatem* vix quisquam alius est assequutus, si forte affectum movere et aliis contigit. — 75. *Sidonias*, Tyro advectas, v. Æn. I, 363.

Incipit effari, mediaque in voce resistit.
Nunc eadem, labente die, convivia quærit,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
Post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim 80
Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos,
Sola domo mœret vacua, stratisque relictis

76. *ecfari* Gud. a m. sec., antique : *affari* Zulichem. *in v. recessit* Menag. alter, aberratione et alibi notata : v. Burmann. — 78. *que* abest a Dorvill. — 80. *digressum* alt. Mentel. — 81. *c. lumina* Menag. pr. — 82. Burm. conj. *relicta Incubat* vel *relictis Excubat*. Hoc alterum quoque Jo. Schrader. nec felicius aliquis conjiciat *stratisque relectis*, sed v. not.

— *urbem paratam*, egregie, ut non opus esset, novam quærere per longos errores, ut et Burm. post Serv. — 77. *convivia quærit*, desiderii nota inest; moram impatienter fert, dum cœnæ hora illuxerit.

80—83. De nocte sera agi, qua, e convivio, sub noctem, *labente die*, instructo, sunt digressi, dubitari nequit : hinc et *cadentia sidera*, occidentia exeunte nocte, v. ad lib. II, 9 Excurs. Itaque *lumen obscura vicissim Luna premit*, nec ad vicissitudinem diei et noctis, nec, cum Burmanno, ad obscurata lunæ nitore minora sidera (cf. Horat. I Od. 12, 46—48) referri potest, sed de occasu lunæ sub exeuntem noctem accipiendum esse manifestum fit : *premit*, occulit illa lumen suum. Recte is, quisquis inter cetera Serviana adscripsit : *an ipsa Luna suum lumen reprimit, occidens, et se obscurans? vicissim*, postquam per totam noctem illuxerat. Decet autem poetam, certum ac descriptum tempus ponere, pro indefinito; et pro quacunque nocte, quæ et illunis et illustris esse potest, noctem serenam nominare.—82. *stratisque relictis Incubat :* non uno modo hæc accipi possunt; aut de lecto, ad quem dormiendi caussa illa se confert, aut de triclinio, in quo accubuerat : simplicissimum est ita dicere : de nocte agitur, convivis jam dimissis, unde *domo vacua*. Nunc *sola* illa *mœret stratis*, lecto *incubans;* hoc ut poeta enuntiavit : *mœret, et incubat stratis*, et quidem *relictis* a se; ut adeo amoris æstu jactata modo lectum suum reliquerit, modo iterum repetierit. Obscuritatis quidem vitio hæc brevitas non caret; a re tamen sententia non est aliena; etsi Lucanus melius V, 790 *Sic fata, relictis Exsiluit stratis amens*. Servius : *relictis*, ab Ænea, inquit; atqui *torus conjugalis* eos nondum acceperat : ergo *convivalem* ille intellexit. Sane ea, quæ antecedunt : *Sola domo mœret vacua*, eam per thalamos ac triclinia discursitantem indicare videri possunt; adeoque illa in eo triclinio, quo antea erant cœnati, lectum, quo cum Ænea adcubuerat,

Incubat. Illum absens absentem auditque videtque.
Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet, infandum si fallere possit amorem. 85
Non cœptæ adsurgunt turres; non arma juventus
Exercet; portusve aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minæque
Murorum ingentes, æquataque machina cœlo.

85. *si pellere* Goth. sec. *si vellere* tert. Goth. *posset* Franc. *amantem* aliquot Pier. cum fragm. Vatic. *si f. p. imago* Romanus e glossa inter lin. — 86. *inceptæ* Witt., sed in litura. *exsurgunt* Leid. un. pro var. lect. *arces* Puget. *arva* Zulichem. pro var. lect. — 87. 88. *Exercent* alii ex mox *parat*. Medic. *parent*. *portusque — pendent — quæ* etiam nonnulli. *haut prop*. Goth. pr. *portas* conj. Jo. Schrader. — 89. Trappius et Cuninghamus malebant *æquanda;* sed nil ne-

agnoscit, iterumque ei incubat; quod amantes facere solent, et quod toties amantibus a poetis tribuitur. vid. Ovid. Epist. X, 51 sqq. *Sæpe torum repeto, qui nos acceperat ambo — Et tua, qua possum pro te vestigia tango, Strataque, quæ membris intepuere tuis.* cf. Ep. XV, 149. Nec dubitare licet, an strata de toro convivarum dicantur. Sic v. c. Ovid. Met. V, 34, ubi de convivio agitur, *ut stetit hasta toro, stratis tum denique Perseus Exsiluit.* Est quoque *strata* lectus, ut inf. 392 dictus, quo sedent aut recubant in thalamo seu cubiculo: quandoquidem priscæ vitæ simplicitas eundem torum in eodem cubiculo et sedentibus et dormientibus destinabat. Fatendum tamen, hanc poetæ rationem plus artis habituram esse quam simplicitatis; ut malim præferre id, quod primo loco apposui. Præclare autem illud subjicitur: *illum absens absentem auditque videtque:* quod ornatissime persequutus est Apollon. III, 453 sq.

84. *gremio;* accubantium mensæ habitum animo reputa. cf. Burm. et ✱ ad I, 717, ubi *gremio fovet.* Etsi omnino in his mos a nostro diversus esse potuit. Apud Homerum Iliad. Φ, 506 Diana δακρυόεσσα δὲ πατρὸς ἐφέζετο γούνασι κούρη satis adulta illa.

86—89. *arma exercet* exquisitius quam, se in armis; et mox *pendent* pro sunt, et *minæ murorum*, muri alti, quas altitudine sua minantes, hoc simplicissimum et usu poetæ frequentatum. sup. I, 162 *Hinc atque hinc vastæ rupes geminique minantur In cœlum scopuli.* De eminentiis murorum ac pinnis, ἐπάλξεσιν, acceperant jam veteres. v. Serv., sed hoc sensu *minæ* technicum, adeoque vix poeticum, et seriorum quidem scriptorum vocabulum fuisse videtur. Burmann. de initiis operis, quæ egregios muros promittebant et minabantur; vix bene. *machina* simpl. moles, ædificium: sic melius puto, quam de tignis statutis et colligatis, quibus insistunt, qui muros conficiunt (nobis *Gerüste*).

Quam simul ac tali persensit peste teneri 90
Cara Jovis conjunx, nec famam obstare furori;
Talibus adgreditur Venerem Saturnia dictis:
Egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
Tuque puerque tuus; magnum et memorabile numen,

cesse. Etsi imperfecti muri, tamen jam æquabant cœlum. — 90. *a tali* Reg. et tert. Mentel. *in tali* Gud. *persentit* aliquot ap. Pier. et sic ap. Diomed. II. *præsensit* Ven. et Witt. v. inf. 297 et 448. — 91. *Clara*, quæ sollennis varietas est, hic a nemine enotatur. *furenti* Hugen. *pudori* pr. Hamb. et Ven. cum Romano, facili lapsu. Sic inf. X, 398. — 92. *alloquitur* alter Menag. — 93. *ac sp.* Wallian. *alta* Ven. *feretis* Leid. un. a m. sec. — 94. *numen* sane habent veterrimi et præstantissimi Pierii, Heinsii et Burm., qui illud adeo tuentur. Accipiendum: *magnum vero et memorabile erit numen vestrum*, vestra potestas, vis, h. e. vos, dii, si circumveneritis duo unam feminam. Paullo tamen contortius ita dictum videtur. Contra sollennis formula, *memorabile* nomen (cf. sup. II, 583), et hoc Ge. Fabricius præferebat, et est in aliquot Pierianis et in uno et altero scripto Heins. et Burm. nonnullisque editis. Exempla jam Burmann. congessit in alium usum. Ovid. Met. X, 608 *seu vincar, habebis Hippomene victo magnum et memorabile nomen*: præferremque adeo sine hæsitatione, nisi alterum, quod semel receptum, et ipsum poeta dignum, forte adeo magis epicum esset. Sed et in ipso Ovidio

90 sqq. Juno tantum abesse videt, ut ad Trojanos ab Italia avertendos ex tempestate commota Trojanisque in Africæ litora ejectis quicquam sibi res procedant, ut potius Trojanis hoc ipsum hospitium saluti sit. Mutatis igitur ex re consiliis, servatos hos se invita Trojanos sic saltem arcere studet ab Italia, ut illi cum Pœnis una civitate jungantur; sic quoque suos Pœnos incolumes fore. Hoc se effecturam sperat, Æneæ cum Didone conjugio inito. Approbare hoc consilium parat Veneri; et, tametsi satis teneret, fatale esse, ut Æneas in Italia considat, quippe quæ de Jovis voluntate omnia comperta habebat: sup. I, 258. *cernes urbem et promisso Lavini mœnia* etc. dissimulat tamen et dubitationis tantum loco hunc fatalem rerum ordinem memorat; ceterum rem Junonis arbitrio permittit, utque Æneas cum Didone congrediatur, facile patitur, cum ad summam caussæ nihil inde mali timendum esset; non enim ei probabile videri debuit, fore, ut Trojani inter Pœnos sedes habere malint quam regnum in Italia condere: neque Jovem id admissurum esse bene tenebat. Habuit poeta Apollonium Rhodium ante oculos, in consiliis Junonis et Veneris conferendis lib. III. pr. suo tamen consilio præclare singula accommodavit.

90—92. *peste*, exitioso morbo, amore. cf. I, 712. *famam*, h. e. famæ curam; non illam jam malæ famæ metu revocari. cf. v. 170.

93—98. *spolia* ornate pro victoria. *puer*, παῖς, filius, res nota vel ex Horatio. *numen*, sc. erit vestrum, h. e. vos dii, si circumveneritis duo unam feminam! v.

Una dolo divom si femina victa duorum est. 95
Nec me adeo fallit, veritam te mœnia nostra,
Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamina tanta?
Quin potiús pacem æternam pactosque Hymenæos
Exercemus? habes, tota quod mente petisti: 100
Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.
Communem hunc ergo populum, paribusque regamus
Auspiciis; liceat Phrygio servire marito,
Dotalisque tuæ Tyrios permittere dextræ.

Bacchi memorabile Thebis Numen erat Met. IV, 416 occurrit. *venerabile nomen* Hugen. *mirabile nomen* Leid. un. — 95. *si femina capta* Leid., quod egregie *dolo* convenit, sed v. Burm. *est* deest tribus. — 96. *te numina nostra* Zulich. a m. pr. Hamb. pr. — 97. *Suspectasque* Ven., male. — 98. *erat* Medic. a m. pr. v. Burm. ad Lucan. IX, 706. Vulgo: *quæ nunc certamine tanto*, mirus codicum consensus in lectione vitiosa. Etsi enim bene supplere possis *uteris?* vel *opus est?* tamen ea forma esset prosaica, et perpetuus loquendi usus elegantior fert *quo nunc certamina tanta?* Lapsus quoque librariorum manifestus fit ex antec. *quo*, h. e. quorsum, quod pro sexto casu acceperant; itaque emendarunt ita jam Heins. Marklandus post Harium et Burmannus. Inter Servianas interpretationes etiam est, *quo nunc certamen tantum*, et in Reg. glossa, *habere*, ut hoc aliquando in codd. fuisse vel hinc colligere possis. *et quo* Wittian. Reg. *discrimine tanto* Parrhas. — 99. *que* abest a tribus. — 100. *quod tota* tres alii cum Goth. pr. — 102. *ergo hunc* duo. *populum hunc ergo* duo alii. — 104. *Dotales Tyriosque tuæ* Witt.

var. Lect. Simile acumen et exemplum invectivæ v. apud Tibull. I, 6, 3. 4, et Leonidæ in Anthol. IV, 12, p. 464. — 96. *Nec* plane ignara sum *te* suspectam habuisse Carthaginem; ne Trojanis exitium inferrent Pœni. cf. I, 671. *certamine tanto?* sc. opus est. vid. Var. Lect.

100. *habes*, *t.* conf. sup. I, 675 sqq. — 102. *paribus auspiciis*, bene Serv. *æquali potestate.* Non enim nunc nuptiarum auspicia intelligenda, sed a magistratibus, qui auspicia habent majora et minora, petitum, et ab imperio militari; nunc par et æquale tutelæ jus Veneri et Junoni in Tyrios et Trojanos fore. — 103. 104. Magno cum spiritu ac fastidio Didonis connubium et Æneæ expressit Juno: *liceat Didonem servire*, in potestatem venire, nubere, *marito Phrygio*, externo et exsuli; de Phrygum contemtu ex gentis mollitie nunc nolim cogitari; et liceat eam *permittere dotales*, in dotem afferre, *Tyrios*, Carthaginis regnum, *dextræ tuæ*, tibi tanquam socrui a nuru. Servius omnia ad coemtionem refert, qua Dido in mariti Phrygii potestatem quasi emtione per æs et libram veniret; sed in altero versu rem parum expedit.

Olli (sensit enim simulata mente locutam, 105
Quo regnum Italiæ Libycas averteret oras)
Sic contra est ingressa Venus: Quis talia demens
Abnuat, aut tecum malit contendere bello?
Si modo, quod memoras, factum fortuna sequatur.
Sed fatis incerta feror, si Juppiter unam 110
Esse velit Tyriis urbem Trojaque profectis,
Miscerive probet populos, aut fœdera jungi.
Tu conjunx; tibi fas animum tentare precando.
Perge; sequar. Tum sic excepit regia Juno:
Mecum erit iste labor. Nunc qua ratione, quod instat, 115
Confieri possit, paucis, adverte, docebo.

105. *s. voce* Vratisl. et Hugen. — 106. *averteret* vetustiores satis constanter; et is poetarum usus loquendi; alii Pierii et Heins. cum al. et D. *adverteret.* cf. Burm. Prætulit alteram lectionem jam Servius. *Libycis oris* pr. Rottend. a m. sec. et Zulich. — 107. *aggressa* Sprot. et alter Hamb. — 108. *Abnegat* Ven. — 109. *fatum* tres Burm. a m. pr. *pactum* malebat Vonk. Lect. Lat. p. 152, sed *factum*, ubi hoc factum, effectum fuerit, quod vis. Sunt enim duo aliqua in re: primo ut effectum habeat, alterum, ut ille effectus votis respondeat et talis sit qualem successu et eventu pro consiliis nostris esse volebamus. — 110. *factis* Gud. a m. pr. — 112. *Miscerique* tres Burm. *jubet p.* aliquot Pier., male. *fœdere jungi* Ven. Franc. et Erf. quod suavius; sed alterum videtur doctius. — 113. *mollire* Leid. un. pro var. lect. τοῦ *tentare.* — 114. *Perge modo* Witt., sed in marg. al. *sequar.* — 115. *ille* un. Leid. — 116. *Confieri* in Rom. et Longob. Pierii et quatuor Heinsii, qui copiose illustrat; reliqui fere corrupte *Quod fieri, Quo fieri, Hoc f. Quid f. An f.*, forte quod scriptum erat *Cofieri.* Medic. a m. pr. *Quod f.*, et a sec. *Comf.*, Sprot. et pro div. lect. Rottend. pr. *Conferri*, Gud. *Quod f.* in litura. Ed. Ven.

105 — 107. *simulata mente*, δολοφρονέουσαν, ut Homerus aliquoties. *averteret* signantius quam transferret ad Libyam et Carthaginem. *ingressa* simpl. orationem. Servius hanc vocem insidiarum significationem habere vult. Etiam sic mox *excepit.*

109. *Si modo — factum fortuna sequatur*, si modo, facto hoc quod vis, eventus optatus sequetur, ἐὰν παραδράμεῖται vel συνδραμεῖται ἡ τύχη, adeoque si res ipsa votis tuis respondebit. *fortuna* pro eventu.

110 — 113. *Sed incerta sum de fatis*, propter fata, dubito, an Jupiter — qui fatorum auctor est — velit etc. Cum ceteris comparare solent Iliad. ξ, 211 sqq.

115. *Mecum erit iste labor.* Ex antiquo, puto, sermone, pro mihi, apud me erit, παρ' ἐμοὶ ἔσται, mihi incumbet, curæ erit. Epit. Iliad. 93 *mecum labor iste manebit:* etiam ex h. l. Imitatorem alium Silium VIII, 330. laudat Burm. *mecum erit hæc prorsus pietas.* Alium usum insolitum τοῦ *mecum* vidimus sup.

Venatum Æneas, unaque miserrima Dido
In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
Extulerit Titan, radiisque retexerit orbem.
His ego nigrantem commixta grandine nimbum, 120
Dum trepidant alæ, saltusque indagine cingunt,
Desuper infundam, et tonitru cælum omne ciebo.
Diffugient comites, et nocte tegentur opaca;
Speluncam Dido, dux et Trojanus eamdem
Devenient: adero, et, tua si mihi certa voluntas, 125
Connubio jungam stabili, propriamque dicabo.
Hic Hymenæus erit. Non adversata petenti

An f. valeat. Goth. sec. *Conpleri.* — 118. *parent* Leid. *primus* Medic. et emendatum *primum;* etiam Rom. *primus.* Dorvill. *primos ubi.* — 119. *intexerit* Goth. sec. — 120. *Hic ego* margo Nascimb. *ingentem* Zulich. a m. pr. *cum mixta* Wall. *permixta* Ven. — 121. *silvasque* Witt. In Goth. sec. hic versus post sequentem est collocatus. — 122. *movebo* Gud. et duo alii ex interpr. — 123. *Defugient* Sprot. *Dum fugient* Hugen. — 125. *Deveniunt* Sprot. *sit mihi* Hamburg. alter; sollenni errore. — 126. *Connubjo.* Idem versus I, 73. — 127. *aversata* olim lectum, testante Servio, et sic Romanus.

I, 675. *Sed magno Æneæ mecum teneatur amore*, σὺν ἐμοὶ, pro δι' ἐμοῦ· *mea opera.* Mox *miserrima* Dido, quoniam in magno amore proprie dicitur *miserum.*

120. Ergo habemus et hic Junonem κεραυνοβόλον· conf. sup. I, 42 de Minerva. — 121. *alas* Servius de equitibus accipiebat, quem sequuntur alii viri docti, ut illi *trepident*, festinent. Sunt sane *alæ* equitatus sociorum; tum omnino equitum turmæ. Verum tam absolute alas hoc sensu poni, quum nihil, quod eo ducat, adjunctum sit, merito mireris. De illis, qui indaginem constituunt, aut qui silvas agitant, ut feras excutiant, alii: vid. Burm. Sed id non minus ad arbitrium fit: quum in venatione versemur, accommodatissima mihi semper visa est illa ratio, ut *alæ* de pinnis in formidine acciperentur; *hæ trepidant*, motu tremulo, *saltusque indagine* et plagis *cingunt.* Silii auctoritatem huic interpretationi laudari posse puto lib. II, 419, ubi h. l. respicit: *It clamor ad auras Latratusque canum subitoque exterrita nimbo Occultant alæ venantum corpora silvis* h. e. venantes latebant post alas indaginum. Possis etiam *Dum trepidant* absolute accipere, dum trepidatur, dum studio venandi omnes tenentur, dumque *alæ saltus indagine cingunt*, h. e. saltus retibus cinctus est: ita interpunges: *Dum trepidant, alæ saltusque indagine cingunt.* Forte hæc ratio omnium esset maxime expedita; dura tamen copulæ junctura; quum

Adnuit, atque dolis risit Cytherea repertis.
Oceanum interea surgens Aurora relinquit.
It portis jubare exorto delecta juventus; 130
Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, et odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Pœnorum exspectant; ostroque insignis et auro
Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit. 135
Tandem progreditur, magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo:
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,

129. *Occasum i.* Hamburg. pr. *fulgens Aurora* Oudart. similem diversitatem apud Ovid. II Fast. 500 notat Burmann. *relinquit* Heins. Prætulit e Medic. et Sprot. et Pierianis nonnullis, quibus adde Romanum. Vulgg. *reliquit.* — 130. *jubare excito* Hamburg. alter: *dilecta j.* tres Burmann, *turbata j.* Excerpta Burm. — 131. *et lato* Caris. I Inst. Grammat. — 132. *Massylii, Masilii, Messali, Massali, Massili,* varie corrumpitur vox in codd. — 133. *in thalamo* Goth. sec. *in limine* Montalb. — 135. *Stant* Zulich. *et fr.* Witt., ac Nonnius in *ferus: mordet* alter Hamburg. — 137. *in picto* sec. Moret. — 138. *ex humero* multi codd., sed meliores et Virgiliana ratio defendunt alterum *ex auro.* Sic Rom. et alii apud

deberet esse *alæque saltus indagine cingunt.*

128. Venus risit insidiosa Junonis oratione, quum scilicet ejus consilia eventum non habitura esse bene nosset: v. ad v. 90 *dolis repertis* Servius compertis vel deprehensis interpretatur, idque Burm. sequitur, vix satis ex usu sermonis; malim *dolos repertos*, excogitatos a Junone, inventos, intelligere, ut *consilia reperta* et similia. Et sic sup. II, 164 *scelerum inventor Ulixes: risit dolos* fuisset vulgaris ratio.

129. Homericum Ἠὼς μὲν κροκόπεπλος ἀπ' Ὠκεανοῖο ῥοάων Ὤρνυτο passim obvium: 130 — 132. Cf. Gratii Cyneg. 233 et Intpp. *jubare* h. l. solis. Nimis subtiliter Servius de lucifero. *Massyli* h. l. simpl. de Afris: *odora canum vis*, nota forma Homerica βίη Πριάμοιο; proprie canes robusti: *fida canum vis* jam Lucretius præiverat; cf. Wesseling. Obss. II, 14. *odorus* nove, qui odoratu excellit, sagax. — 133. *cunctantem.* Serv.; morabatur studio placendi. Nisi hoc nimis acutum est: accommodate ad illud Terentianum: *Dum moliuntur, dum* (*mulieres*) *comuntur, annus est.* Etiam hanc elegantiam Homerus non esset sectatus. At enim *cunctantem* addere poterat poeta ornatus caussa, quum *expectant* posuisset.

137 — 139. Chlamyde est induta purpurea, cujus oras ambit limbus, acu vel radio pictus, et variegatus: cf. inf. V, 259. *Crinis nodantur in aurum* doctius quam *auro*, h. e. aurea fascia, vel, ut Serv.

Aurea purpuream subnectit fibula vestem.
Nec non et Phrygii comites, et lætus Iulus, 140
Incedunt. Ipse ante alios pulcherrimus omnis
Infert se socium Æneas, atque agmina jungit:
Qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
Instauratque choros, mixtique altaria circum 145
Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi;

Pier., quem vide, et Medic. et alii Heinsiani. *nodantur et auro* Sprot. ex interpolatione. Ingratum τὸ *cui*. — 140. *Tyrii c.* Rom. et nonnulli Pierii; forte ex v. 162. *et pulcher Iulus* Sprot. et pro var. lect. pr. Hamb., sed *lætus* accommodatius h. l., ut bene Burm. observat. — 144. *Delon* alii, sed Virgilius enuntiationes latinas in his amat, ut Heins. docuit. — 145. *instaurantque* Leid. un.: ita res transferretur ad *Cretes et Dr. instruxitque* Hugen. *que* post *mixti* deest alteri Menag. — 146. *Curetes Dryopesque* pr. Hamb., memorabilis lectio; nisi quod ab interpola-

aureo retiolo, quod colligit comas, quæ Græcis κρωβύλη (usitatius κρώβυλος) dicitur. *Reticulum* est aliis. *Fibulam*, περόνην, non nisi in tunica vel chlamyde locum habuisse satis, puto, constat: itaque h. l. *vestem* chlamydem intelligemus, venatoribus gestari solitam. Fibula autem in humeris colligebat ac retinebat tunicam, etiam Chlamydem: hanc interdum in pectore. Nec tamen talis fibula bene *subnectere* eam videri potest. Dicendum itaque, fibulam hic esse in balteo seu cingulo, quo tunica succingitur: ut inf. V, 312, 3. cf. XI, 776 et not. Supra I, 320 *nodum* dixerat: *nodoque sinus collecta fluentes*; h. e. balteo. Ubi cf. not. Nam, ut fibula inferiorem vestis oram substringat altius, ut ea elevata sit, nostri moris esse potest, vix antiqui.

141. 142. *pulcherrimus*, Veneris munere puta. lib. I, 589 sqq. *agmina jungit*, Trojanorum cum Tyriis, ait Burm. Scilicet dicendum est, esse exquisitiorem poetæ formam: *jungere agmen* vel *agmina* pro adjungere se cum agmine suo. inf. XI, 145 *Contra turba Phrygum veniens plangentia jungunt agmina*, adjungunt. Comparatio autem ita fit: *ipse infert se* talis, *qualis infert se* Apollo —; *Ipse graditur — Haud aliter.*

143 — 149. Locus exquisita doctrina expolitus: Æneas comparatur cum Apolline, festo die prodeunte ad choros ducendos: re, ad veterum, inprimis Græcorum, sensum omnium maxime augusta; ut sup. I, 498 Dido comparabatur cum Diana. Hieme Pataris Lyciæ exacta, narratur deus adire Delum, verno tempore, festorum sollennium die instante. Instituuntur chori in dei honorem; sed augustius est, quod ipse deus choros parat. *instaurare* cum dilectu; est enim voc. religiosum et sacrum. Ducitur chorus ab iis, qui vel sacra curant, vel frugum primitias Delum apportant: sunt Cretenses, Dryopes et Agathyrsi seu Hyperborei; ii *fremunt* circa aram, sal-

Ipse jugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro;
Tela sonant humeris. Haud illo segnior ibat
Æneas; tantum egregio decus enitet ore. 150
Postquam altos ventum in montis, atque invia lustra,
Ecce feræ, saxi dejectæ vertice, capræ
Decurrere jugis; alia de parte patentis
Transmittunt cursu campos atque agmina cervi
Pulverulenta fuga glomerant, montisque relinquunt. 155
At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo; jamque hos cursu, jam præterit illos,

tore esse potest, qui metrum laborare putabat. *Curetesque Driopesque* Regius. *Cretes Dr.* alii. Fuit forte versus Græci poetæ: Κρῆτές τε Δρύοπές τ' ἠδὲ στικτοὶ Ἀγάθυρσοι. *Agatirsi* scribunt fere librarii. — 147, *Inde* Exc. Burm. a pr. m. — 148. *Fronte* Medic. et Menag. pr. *fluentes crines* Parrhas. *fugiens* Exc. Burm. a pr. m. *cingens* pr. Moret. *surgens aut* Goth. sec. — 150. *emicat* pr. Hamburg. pro var. lect. *auro* Leid. et Ven. — 151. *i. saxa* Parrhas. — 152. *a vertice* Goth. tert. — 153. *de rupe* Hugen. — 154. *Transmutant* Zulich. *campos cursu* Menag. sec. *Transmittunt* e Lucretio petiit lib. II, 325. monente Macrobio VI, 4, p. 594. *Et circumvolitant equites, mediosque repente Transmittunt valido quatientes impete campos.*

tant ac cantant. *picti Agathyrsi*, ut *picti Geloni*, Ge. II, 114, ubi de stigmatibus acceperant Serv. et Claudian. in Ruf. I, 314. At Mela II, 1. 2. 86 *Agathyrsi ora artusque pingunt; ut quique majoribus præstant, ita magis vel minus: ceterum iisdem omnes notis et sic ut ablui nequeant.* Nec aliter quam proprie pictos ex eo loco eos produnt Solin. et Ammian. conf. Salmas. ad Solin. p. 133. Adveniens deus descendit de Cyntho, qui templo imminet, redimitus laurea vitæ aureæ innexa, et pharetra ex humeris pendente. Sed majus phantasma, quod *tela sonant ex humeris*, deo incedente, quodque crinem *fluentem*, effusum, qualis Apollinis est, ipse *premit fingens* fronde et *auro implicat*, vitta aurea, diademate. De ceteris v. Excurs. II ad hos verss.

149. 150. Duplex igitur comparationis momentum et concitatioris incessus et pulchritudinis: tam alacri gressu et ipse tam pulcher incedebat Æneas.

151—155. In v. 152. 153 potest Homerus obversatus esse Iliad. δ, 106—108. *dejectæ* h. l. quæ se dejecerant, quæ desilierant. Cervos alia parte ex montibus decurrentes per campos agminatim fugere ait. *cervi glomerant agmina*, colligunt se in agmina, catervas, pulvere soli moto. De cervis in Africa cf. sup. I, 184.

156—159. Juvenilem exsultationem facile sentis. Sed simul ex-

Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
Interea magno misceri murmure cœlum 160
Incipit. Insequitur commixta grandine nimbus.
Et Tyrii comites passim, et Trojana juventus,
Dardaniusque nepos Veneris, diversa per agros
Tecta metu petiere. Ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido dux et Trojanus eamdem 165
Deveniunt. Prima et Tellus et pronuba Juno
Dant signum: fulsere ignes, et conscius æther

159. *discedere* Sprot. — 160. *fulmine* a pr. m. Wall. *turbari m.* Goth. sec. et Erf. — 161. *comitata g.* aliquot Pier., male. *nimbis* Ven. — 162. *At T.* pr. Hamb. — 164. *Testa* pr. Moret., an *tesqua* rogat Burmann. — 166. *et* ante *Tellus* multis abest; itaque eleganter conj. Heins. *Primæ Tellus et pr. J.* — 167. *Dat*

pendendus verborum dilectus: quam contemtim, *pecora inertia!* Importunum est, illud in memoriam revocare, quod Ascanius Paphum a Venere avectus erat lib. I, 691 sqq. neque nunc eum rediisse poetæ erat monendum, in re, quæ ministerio divino non amplius indigebat. cf. Burm.

160 sqq. In copia et ornatu brevitatem et vim agnosce. *Tecta* 164 omnino loca, quibus tegimur; arbores, cavernæ etc. cf. Cerda. Concubitum ipsum sileri nemo miretur, aut poetæ pudorem in eo multis verbis prædicet; quasi vero in epico carmine consuetudinis cum muliere descriptio accurata dari debuerit. Quod in ceteris honestati studet poeta; ad temporum magis quam ad poetæ indolem referendum videtur, diversam scilicet ab Homerico ævo. Quod denique honesto nuptiarum ac conjugii nomine furtum hoc amantium prætenditur, id ad servandam personæ dignitatem in Ænea et Didone pertinet. Putant Intpp. Calypsus speluncam Virgilio obversatam. Quod v. 165 sub ingressum speluncæ non *pius Æneas*, sed *dux Trojanus* adpellatur, eximio poetæ judicio factum, Steelius post Addisonum observasse fertur; nimis argute utique. Nam epicis poetis talia pro simplici et proprio sunt nomine; quippe quæ tantum ad ornatum et varietatem valere debent.

166—168. Mala nuptiarum omina enarrare debebat poeta et videtur enarrare: motum terræ, aeris fragorem vento concitati, fulmina, et per montium juga auditos clamores vel ululatus, quæ omnia, cum tempestate et procella magna interdum conjuncta, nunc præclare ad deas pronubas, Tellurem et Junonem, et ad Nymphas, tanquam carmen nuptiale canentes, referuntur. conf. Ovid. Epist. VII, 95. 96. *Prima* malim pro *primum* accipere; (argutari videberis, si e vetustioribus diis Gæam

Connubiis; summoque ulularunt vertice Nymphæ.
Ille dies primus leti primusque malorum
Caussa fuit. Neque enim specie famave movetur, 170
Nec jam furtivum Dido meditatur amorem:
Conjugium vocat; hoc prætexit nomine culpam.
Extemplo Libyæ magnas it Fama per urbis:
Fama malum, quo non aliud velocius ullum;

Franc. Goth. pr. *ignis* Exc. Burm. — 168. *Connubiis* Heins. e melioribus post Pierium, assentiente poetarum usu; alii *Connubii*. Rottend. *Conjugii* a m. pr. *Conubio* un. Pier. Connubjis esse metiendum, jam monitum fuit. — 169. *laborum* pro div. lect. pr. Rottend. et pr. Hamb. et sic Jul. Philarg. ad II Georg. 168. Verum potest illa leetio ex Æn. VII, 481 huc revocata videri. — 170. *famaque* duo. *fama spemve* Goth. tert. *moretur* Sprot. *moratur* Dorvill. — 172. *protexit* tres Burmanni, male. — 173. *Libyes* aliquot Pier. et ed. Ven. *fit* Goth. sec. *magna fit* Gud. cum trinis aliis Burm. — 174. *qua non* Romanus et Medic. adeoque libri vetustissimi; acc. Rottend. pr. a m. pr. et sic Gudianum habere in Cortii Exc. notatum video. Etiam Servius ita legi testatur. Nec tamen Heins. recipere ausus, etsi impense placeret. Neque id a poeta profectum arbitror, sed a librarii errore.

esse dixeris). *Ululatum* Nympharum Apollon. III, 1217, memorat: αἱ δ' ὀλόλυξαν Νύμφαι ἑλειονόμοι ποταμηΐδες. ubi præcesserat: πίσεα δ' ἔτρεμε πάντα. ululant adeo præ terrore et sensu magni mali. Alienus itaque est ululatus in sacris fieri solitus. Tellus interdum cum Vesta, inter deas nuptiarum auspices, est memorata, ex disciplina Etrusca. (v. Serv. ad h. l. et Passer. *Vas. Etrusc.* Tom. I, p. 4) nec mirum, si Tellurem genetricem et altricem omnium rerum cogites. conf. Orphicos Hymnos XXV.

169. Dies ἀρχέκακος Homerico voc. Iliad. ε, 63. Mox *species*, pro decoro positum videtur: fere ut, *speciosa res*, *speciosum nomen*. Non jam dedecoris vel infamiæ metu movetur.

171. 172. Nec jam clam amat, non celat amorem. *prætexit culpam nomine* exquisitius quam vulgare prætexere *nomen culpæ*, obtendere, ad excusationem vid. inf. 500.

173—188. Nobilissimus de Fama locus. Velocitatem monstri ait augeri ipso cursu; crescere et ipsam speciem; mox v. 180 addit esse illud alatum, toto corpore plumis, oculis, oribus auribusque consitum; in ceteris v. 184 sq. assimulatur strigi. De reliquis in h. l. v. Excurs. III. In nonnullis Homericam Eridem ante oculos habuit poeta, Iliad. δ, 440—443, forte cum Cerere Callimachi H. in Cer. 59 ex eadem Eride adumbrata, inprimis in versibus 176. 177 *mox sese attollit* etc. Virgilium æmulatus est Ovid. XII Met. 39 sqq. et felicius Statius Theb. III, 426 sqq., ubi illa in comitatu Martis. Valer. Fl. II, 116 sq. et Ovidium et Virgilium expressit.

173. Odyss. ω, 412 Ὄσσα δ' ἄρ' ἄγγελος ὦκα κατὰ πτόλιν ᾤχετο πάντη.

174. 175. Fama velocissima est:

Mobilitate viget, viresque adquirit eundo; 175
Parva metu primo; mox sese adtollit in auras,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
Illam Terra parens, ira inritata deorum,
Extremam, ut perhibent, Cœo Enceladoque sororem
Progenuit, pedibus celerem, et pernicibus alis; 180
Monstrum horrendum, ingens, cui, quot sunt corpore plumæ,
Tot vigiles oculi subter, mirabile dictu,
Tot linguæ, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
Nocte volat cæli medio terræque, per umbram

violentius ullum Hamburg. sec. — 175. *adquirit* ex antiqua scriptura post Pier. emendavit Heins. Vulgo *acquirit*. Gud. a m. sec. *anquirit*. — 176. *parva modi* vel *modo*, h. modulo, mensura; ut Avien. 1351 *magnus uterque modi;* conj. Jo. Schrader. in schedis : senserat forte *metu* haud satis aptum esse : sed v. notam. *Parva ortu primo* conj. Goes. in Agamemn. pag. 42. — 177. *Ingrediturque solum* Macrob. V Sat. 13, at c. 3 vulgata lect. conf. inf. X, 763. *polo* Erf. a m. sec. — 178. *inritata* Heins. e Medic. et aliis scripsit : *iritata* volebat Pier. Pro vulg. *irritata :* cf. Burm. — 179. *Cæo* al., male. Nam Κοῖος. cf. ad Georg. I, 279 *Ceo Celeoque* Exc. Burmann. *Anceludoque* Menag. pr., ut al. *Enchelado : sorores* Parrhas. *sorore* tert. Mentel. — 181. *quod* Rom. Mentel. pr. *sunt quot* Hugen. *pectore* Oudart. et Wall. — 182. *Pervigiles s.* pr. Hamb. *subsunt* Franc. Parrhas. et plerique Pier. *subeunt* Ven. Wall. cum Goth. tert. *oculos subtus* Schol. Lucani lib. I, 472. *oculis subsunt* ed. Ven. *mirabile visu* Exc. Burmann. a m. pr., sed aliunde repetitum. — 183. *ore* alter Menag. *auras* Gud. a m. pr. — 184. *in medio* Goth. tert.

malum, ut pestis, res perniciosa, h. l. in personam versa, dea, seu monstrum; est eadem *mobilis*, celeris. Verba ex Lucretio petita VI, 340.

176. Primum *parva metu*, metuens scilicet redargui, ait Cerda; cohibet se, *quod initio cautius loquatur*, ait Serv., mox sumta licentia altius exsurgit. Nimis argute. Cogitandum est de fama, sinistrum aliquem eventum, aut malum imminens nuntiante, unde *metus* animos incessit. Respiciunt hæc incrementa rumoris ex ipso progressu.

178 — 180. Genealogia antiqua, Hesiodeæ similis. Cœum Terra ex Cœlo, vid. Theog. 133. 134, vel ex Tartaro peperit. Sic et Gigantes ex Cœlo, Apollod. I, 6, 1, in quibus *Enceladus* ibid. s. 2; de eo sup. III, 578. cf. Hygin. præfat. ibique Muncker. Propter corporis magnitudinem Gigantum familiæ facile Famam adnumerare potuit. *ira deorum*, irata diis propter Titanas in Tartarum conjectos; ut et Apollod. I, 6, 1, ubi cf. Not. p. 67. 68. Apollon. II, 38. 40.

183. *Tot linguæ, totidem ora* etc. Ornate pro, tot ora ei sunt, et aures; tota est oculata, aurita, et vocalis. Mox 184 sq. strigi similem cogita, vel buboni.

Stridens, nec dulci declinat lumina somno. 185
Luce sedet custos, aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, et magnas territat urbis;
Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.
Hæc tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens, et pariter facta atque infecta canebat: 190
Venisse Ænean, Trojano a sanguine cretum,
Cui se pulchra viro dignetur jungere Dido;
Nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere
Regnorum immemores, turpique cupidine captos.
Hæc passim dea fœda virum diffundit in ora: 195
Protinus ad regem cursus detorquet Iarban,
Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
Hic Hammone satus, rapta Garamantide Nympha,

per umbras aliquot Pier. et Burmann. — 185. *stridet* oblongus Vatic. Pierii et sec. Rottend. *declinant* Leid., ut int. *se : limina* multi apud Pier. et Burm. *lumine* pr. Moret. *cælo* alter Hamb. a m. pr. — 186. Et *nec* pro *Luce* Goth. sec. *summo* Hugen. et tert. Mentel. a m. pr. *vertice* pr. Hamb. pro var. lect. — 188. *parvique* Goth. pr. — 189. *dum, cum tunc* in libb. — 191. *a* deest Medic. et pluribus aliis. ut et alibi : v. ad I, 19. cf. Burmann. — 192. *munere D.* Menag. pr. — 195. *diffudit* aliquot Pier. et Burmann. — 196. *cursu detorquet* Gud. a m. pr. sc. *se*, non male, inquit Heins. Sed cf. Burmann. *Iarlan* Heins. e Medic. et aliis; vulgo *Iarbam*, etiam *Hiarbam*, *Hiarban*, *Hiarba*. — 198. *Ammone* duo Goth. puto et

193. *hiemem.* Non proprie accipiendum, ita ut Æneas totam hiemem apud Didonem exegerit, id quod alia haud admittunt (v. Excurs. II ad lib. III). Verum, quum jam sub æstatem extremam hæc gererentur, ita ut hiemale tempus instaret, invidiose id jam fieri dicitur, quod fieri poterat; nisi alia incidissent : *quam longa*, h. e. hiemem totam, cf. inf. VIII, 86 et sæpe al. *hiemem fovere* exquisite, hiemale tempus luxui dare, ut bene Pompon. Proprie foventur amores per hiemem. — 194. *Regnorum*, Carthaginis illa, hic Italiæ : *turpi c.* inhonesto amore. vid. Serv. Mox 197 *aggerat iras*, exquisite pro auget.

198 — 202. Iarbas itaque Jovi Ammoni patri novas in terris Numidicis religiones et sacra instituerat. Nam oraculum Jovis Ammonis in Marmarica huc referri non debebat; sed ad ejus exemplum Iarbas in Numidicas supra Carthaginem oras putandus est nova sacra invexisse: cf. 206. 207. Potuit Virgilius Græcum aliquem, forte Alexandrinum, poetam sequi; nam multa in his olim super Libya fabulose tradita esse debuere, uti ex Apollonio Rhodio ejusque Schol. intelligere in prom-

Templa Jovi centum latis immania regnis,
Centum aras posuit; vigilemque sacraverat ignem, 200
Excubias divom æternas; pecudumque cruore
Pingue solum, et variis florentia limina sertis.
Isque amens animi, et rumore adcensus amaro,
Dicitur ante aras, media inter numina divom,
Multa Jovem manibus supplex orasse supinis: 205
Juppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens epulata toris Lenæum libat honorem,

alii. *Agaramantide* Dorvill. — 199. *Jovis* Montalb. et Wall. — 201. *Excubiasque deum* aliquot ap. Pier. *externas* Hugen. *pecurumque* Leid. — 203. *incensus* Exc. Burm. *amore* Gud. a m. pr. — 204. *munera* olim lectum Servio teste: qui addit: « hoc est, in media precatione deorum. » Immo vero: inter sacra. Et hactenus hæc lectio valde arridet. — 205. *sopinis* scrib. in binis ap. Burm. — 206. *Juppiter* mss. et viri docti. Antiquiorem tamen scripturam una *p* fuisse non dubito; nam, ut scriptura pronuntiationem metri respectu in his sequeretur, serius factum. *Maurisia* al. apud Pier. — 207. *choris* Leid. *odorem* Dorvill. *amorem* alter Hamb., perperam. *Honor* de libatione in deorum honorem facta, frequens apud poetas.

tu est. Et Cyrenæorum domesticum aliquod fuit mythologiæ systema. Ceterum poeta huic homini Mauro ritum sacrorum Romanum, aut Græcum tribuit; quod poetæ facere licet: faciunt idem historici, sed hi minus perite. *Garamantis Nympha* simpl. pro Libyca: conf. ad Ecl. VIII, 44. *rapta* ad stuprum v. sup. ad I, 28 *posuit et sacraverat* pro posuerat; nota enallage; junctura mox paullo durior: *sacraverat* ille ignem perennem in aris, et *solum pingue cruore pecudum*, h. e. sacrificia magno numero, et *limina florentia sertis*, h. festos sollennesque dies: *centum* ut Æn. I, 416 Veneri Paphiæ *centum aræ* calent ture: *vigilem ignem*, *Excubias divum æternas*, egregie de igne perenni, ad quem alendum sacerdoti pervigilandum et excubandum est. Ignis hic æternus ex Jovis Ammonis religione petitus putandus; nota illa ex miraculo apud Plutarchum de Orac. defect. p. 410 B. Ceterum Callimachum ante oculos noster habuisse videri potest in Apoll. v. 80 sqq., ut etiam ad illum locum monitum. *et variis florentia limina sertis*; simpl. ad religionem in sollennibus sacris templorum fores corollis ornandi referendum. Mox 204 *media inter numina divum*, simplic. ante signa deorum.

206—210. Tales preces sæpius occurrunt; primo loco Iliad. *α*, 446 sq. et al.; sed, quod tam impiam vecordiam Iarbæ tribuit, hoc calidissimis, et ferocissimis Afrorum ingeniis accommodate fecisse videri debet. Vide modo Herodot. IV, 173 et 184. *Maurusia gens*, Mauri, vel Mauretani, quibus h. l. Iarbas imperare traditur, ap. Justinum XVIII, 6, *Maxitani* sunt, iidem forte, qui *Mazyes* vel

Adspicis hæc? An te, genitor, quum fulmina torques,
Nequidquam horremus? cæcique in nubibus ignes
Terrificant animos, et inania murmura miscent? 210
Femina, quæ nostris errans in finibus, urbem
Exiguam pretio posuit, cui litus arandum,
Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
Reppulit, ac dominum Ænean in regna recepit.
Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu, 215
Mæonia mentum mitra, crinemque madentem

208. *Respicis h.* Franc. *Aspicis hoc* Dorvill. *hæc genitor, an cum tua* Venet. *an næ* vel *ne* mss. Pier. *torquens* Medic. et Leidens. — 209. *oremus* Dorvill. — 210. *immania m.* Dorvill. — 212. *Exiguum* Medic. a m. pr. *posuit pretio* pr. Hamburg. — 213. *Cui leges dedimusque loci* Leid. et Hugen. *locis* Wall. — 204. *Depulit* Leid. pro var. lect., sed alterum voc. proprium : v. Burmann. *at* Sthep. et codd. Servii. *Æneam* aliquot, hinc Parrhas. *Æneam in sua regna r.* — 215. *At nunc* Hamb. pr., male : v. Burmann.—216. *M. m. barba* Nonpius in *subnixus*. *Mæonia* male vulgo

Maxyes, Nomadum genus, sive improprie Mauri a poeta dicti (inf. 320 *Nomades*), sive ut illi ab initio illas terras tenuerint, quas temporum successu Numidæ occuparunt; quamquam et hi origine Mauri esse potuere. Nam Numidarum nomen, non tam stirpem, quam vitæ genus, h. e. Nomadum, designat, pluribus diversæ stirpis populis commune: *libationem* epulis factis (v. I, 728) omnino pro cultu sacro ac religione dixit, ut poeta : *toris pictis* v. sup. I, 708, in domo Didonis, ubi tamen melius locum suum tueri videntur quam inter rudes Mauros. *Adspicis hæc?* formulam illustrant ex Iliad. ε, 448. *cæci ignes* h. l. plus quam occulti, invisi; sed, vel qui vani, inanes, sunt, vel qui temere et fortuito feruntur, quasi cæco impetu. Male Serv. et alii : quorum origo et ratio ignoratur : tonitrua *miscent*, h. l. turbant, animos, aut ignes, fulmina, *miscent*, s. adjuncta habent, s. faciunt, *murmura*.

211. De re v. lib. I, 365 sqq. — 212—214. *litus arandum*. Argutantur intppr. Est litoralis plaga et ager in terra mari vicina : *loci leges dedimus*, jus, imperium : adeoque locum possidendum ; ita malim, quam locum sub certa lege : *dominum*, non maritum, ut alibi sæpe, sed hic multum invidiose, participem regni, quin solum regem et dominum : sic quoque Burmannus.

215—218. *Paris ille;* doctius forte quam pro Iarbæ Mauri persona ; mollis ille Trojanus, qualis Paris apud Homer. Iliad. γ, 391 sq. aut potius h. l. quatenus Æneas, ut alter Paris, alii quasi pactam conjugem eripuit. Sic et Serv. *semiviro c.* conf. inf. IX, 617, dictum inprimis respectu sacrorum Cybeles. *Mæonia — subnixus* respicit Phrygiam mitram, h. e. *pileum incurvum*, ut Serv. habet,

Subnixus, rapto potitur: nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.
Talibus orantem dictis, arasque tenentem,
Audiit omnipotens, oculosque ad mœnia torsit 220
Regia, et oblitos famæ melioris amantis.
Tum sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat:

scribitur. — 217. *Subnexus* Leid. un., et sic jam Gevart. et Salmas. maluerant. Adde Ruæum, Cuninghamum. Pugnant contra Heins. h. l. et Gronov. Diatr. in Stat. c. 54. *Subnexus* in Statio etiam Marklandus probabat, Silv. V, 3, 115, et multa pro hac lectione afferri possunt. conf. inf. X, 137 et 138, aliaque loca in Indice. Potest tamen *Subnixus* exquisitius dictum videri. vid. Not.; quodcunque enim subligatam sibi habet aliquam rem, illud *subnixum* ea re videri potest. *raptu* ms. Georg. Fabric. et pr. Rottend. a m. sec. Certe *raptum* hoc sensu accipiendum. *rapta* Zulichem. id est, stuprata. conf. Burmann. — 218. *flammam* conj. Voss., sed v. Burmann. *movemus* pr. Hamburg. — 219. Hic versus deerat alteri Menag. et poterat, Burmanno judice, abesse; sed tuetur eum Macrob. III Sat. 2 et inf. VI, 124 idem fere versus. *aramque* Witt. et ed. Ven. cum Goth. sec. — 220. *audit* Franc., ut inf. 672. *vultusque* pr. Hamb. pro var. lect. *ad devia* sec. Hamb. — 221. *ovantes* Leid. — 222. *Tum* Heins. e codd. post Pier. alii *Tunc. cui talia* sec. Moret.

de quo pendebat etiam buccarum tegimen, binis vel ternis fimbriis seu fasciis descendentibus, quæ subter mentum colligari solebant; adeoque *subnixus*, mento ac crine subnixo, mitra; scilicet mitra subligatum habens *mentum crinemque madentem* unguentis. *redimicula* sunt inf. IX, 616. Res in veteribus monumentis satis obvia et notata a Winkelm. (*Gesch. d. Kunst* p. 308. *Monum. ant. ined.* p. 155). Alias *mitra* est fascia, diadema: nec alia in Baccho. At de Dioscurorum pileo an eadem vox occurrat dubito. *Mæoniam* pro Phrygia dixit, ut poeta, a vicina gente. Nam proprie Mæones diversi a Phrygibus. *rapto potitur:* graviter, pro stupro fruitur, ut Serv. *famamque fovemus inanem*, opinionem de potentia dei. Hæc multo magis invidiosa in religione nova, nuper demum inducta, vide v. 198 sq. Fundus in nobiliss. loco Hecubæ Euripideæ v. 488 sqq. Ὦ Ζεῦ, τί λέξω; πότερά σ' ἀνθρώπους ὁρᾶν etc.

219—221. *aras tenentem*, ex ritu precantium. *oblitos famæ melioris amantes*, egregie dictum, et ad sensum animi præclare. cf. sup. 170.

222 sqq. Ex Od. ε, 28 sqq. 43 sqq., ubi Mercurius ad Calypso mittitur, ut Ulyssem illo dimittat (non ex Iliad. ω, 333 sqq.), hæc expressa; ut jam ab aliis notatum. Non tamen copiosa illa Mercurii ad iter se accingentis descriptio æque displicet, uti ea, quam Virgilius subjungit v. 238 sqq., forte, quoniam hic majore cum festinatione omnia aguntur atque adeo omnis mora interposita legenti gravis est et molesta.

Vade age, nate, voca Zephyros, et labere pennis;
Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc
Exspectat, fatisque datas non respicit urbis, 225
Adloquere, et celeris defer mea dicta per auras.
Non illum nobis genetrix pulcherrima talem
Promisit, Graiumque ideo bis vindicat armis:
Sed fore, qui gravidam imperiis belloque frementem

223. *Zephyros, elabere* Franc. *pinnis* Medic. et Gud. — 225. *datis* pr. Rottend. vide lib. I, 382, porro *perspicit, prospicit, aspicit* passim in codd. Pierii, Heins. et Burmann. et nostris. conf. mox v. 236. — 226. *refer* alter Hamburg. *mea jussa* Venet. *mandata* edd. aliquot vulgg. — 227. *genetrix nobis* Wall. Goth. sec. Erf. — 229. *bellisque* Parrhas. *furentem* Wall.

223. *voca Zephyros.* Ut *venti vocantur*, navi parata velisque expansis (v. sup. III, 253. V, 211. VIII, 707. cf. ad Georg. III, 193), sic h. l. *Zephyri* (omnino pro ventis), *pennis*, sive alis, aptatis a Mercurio pedibus, ad excipiendum ventum, quo per aerem feratur, volet. cf. inf. v. 239. Heinsius et hic exponit, *provoca*, ut Georg. III, 193. — 225. *fatisque datas* (v. I, 382 et al. pro monstratas) *urbes*, urbem Romam, v. I, 258. Inf. v. 234 *Romanas arces* dixit, ut II, Georg. 172.

227—231. Summa διανοίας horum versuum, inprimis 229 sqq. Delata in Æneam ea, quæ serioribus temporibus evenere: fore eum talem, qui Italiam in ditionem redigeret et populum orbis terrarum victorem conderet. *bis*, semel a Diomede Venus ipsa, Iliad. ε, 311 sqq., tum ab Achille Neptuni opera Iliad. υ, 291 sqq. Alii ad Veneris in ipso Trojæ excidio monitum referunt sup. II, 589 sqq. et 632. Porro 228 *promisit — vindicat*, quandoquidem hæc tempora aliquid commune habent; conf. Serv. h. l. 229 *gravidam imperiis Italiam.* Ex verborum vi non uno modo hoc dictum esse potest. Italiam, quæ multos imperatores est paritura, explicat Serv. probante Cerda et ipso Burmanno. Sic Claudian. Fescen. XII, 24. *imperio fetam domum* dixit, quæ multos imperatores habuit. Tenue tamen hoc, saltem h. l.; etsi verum. cf. II Georg. 169 sq. Melius alii *populum late regem* lib. I, 21 huc vocant; sed verba non expediunt. Scilicet poetice *imperiis* dictum pro *imperio*, quo terrarum orbem complexura erat Roma. *gravida* igitur *imperiis* Italia, in qua magnum futurum erat imperium, ut inf. X, 87 *gravidam bellis urbem*, quæ bellum gerit. Licet quoque *gravidam imperiis* intelligere Italiam, quæ multos potentes et late imperantes populos protulit, quo sensu, nec alio, dictum arbitror apud Auson. Epigr. IV *Imperiis gravidas Pannonias.* Ita conveniunt hæc dicta cum lib. I, 257 sq. ubi *Bellum ingens geret Italia populosque feroces Contundet.* Videtur itaque hæc ultimo loco posita

Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri 230
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla adcendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem:
Ascanione pater Romanas invidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur? 235
Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
Naviget. Hæc summa est; hic nostri nuntius esto.
Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Imperio; et primum pedibus talaria nectit
Aurea: quæ sublimem alis, sive æquora supra, 240

230. Deest *a* in multis Pier. et Heins. et al. vid. sup. v. 191. *ab s.* Nonius. conf. Heins. — 232. *Quod si nulla movet* Witt. ex v. 272. — 233. *ille* Wall. *sua* deest Dorvill. *suum* Arusian. Mess., sed mendose. *laborum* Medic. a m. pr. et Gud. et v. 273 Parrhas. *dolorem* Goth. tert. — 234. *indicet arces* Goth. tert. — 235. *in* abest in nonnullis. vid. Burm.: in tert. Goth. expunctum a m. sec. — 236. *Hæc* pr. Goth. sec. *conspicit* Hugen. vide ad v. 225. *Lavinaque* Sprot. et Exc. Burmann. v. ad I, 2. *et* pro *nec*. v. Burmann. ad Ovid. Met. III, 492. — 237. *hoc summa est* emendabat Heumannus, docte quidem, sed frustra. v. Burm. idem *hic nostri nuntius esto,* ut ab alia manu adjecta recidebat, adversante et hic Burmanno. Sed neuter videt, *nuntium* h. l. esse non narrantem, sed id quod nuntiatur. *hæc summaque* Dorvill. *hic* Commelin. *hinc n.* Oudart. et Zulich. — 238. *volebat* sec. Moret. vid. inf. 390. — 239. *et* abest ab Hamb. sec. *primo* Goth. tert. *Imperiis, primum* Hamb. pr. Leid. a m. sec. — 240. *æquora juxta* mss. apud Macrob. V, 6,

ratio esse præferenda. *genus* — *qui proderet*. Prodit genus qui auctor est stirpis; idem stirpem propagat; ita h. l. Æneas stirpem a Teucro ductam. Apud Cic. Off. III, 21. *regno, quod a Tantalo et Pelope proditum jure obtinebatur*. Si tamen *prodere* etiam, ut *proferre, producere*, illustrare est: poterit et h. l. esse, qui Teucri progeniem illustret et novo splendore in lucem proferat.

232—237. Omnia cum dignitate efferuntur. *Si nulla*, si non — si ipse labores *moliri*, suscipere non vult pro sua laude ac gloria. Burmanni ratio, ut *super* sit, insuper, admodum dura est. *invidet*, aufert, eum privat fatali sede. conf. inf. 267. 274. 355. *prolem Ausoniam*, cf. 230. inf. 274. 275. VI, 756, progeniem, cui fata imperium Italiæ decreverunt.

238 sqq. Ex Il. ω, 339 sqq., ubi Mercurius ad Priamum, et Odyss. ε, 43 sqq., ubi ad Calypso mittitur, hæc adumbrata esse, jam ante monitum. Adde Odyss. ω, pr. Virgilium sequuti sunt alii, ut Statius I Theb. 303 sqq. Ovidius etc. Sed classicus de Mercurii officiis locus hic. Omnia nota et vulgaria sunt, et a poeta diserte expressa. — 240. *quæ* talaria *portant te, sublimem alis*, h. e. te volantem: ut paullo ante in Jovis verbis:

Seu terram, rapido pariter cum flamine portant.
Tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco
Pallentis; alias sub Tartara tristia mittit;
Dat somnos adimitque, et lumina morte resignat.
Illa fretus agit ventos, et turbida tranat 245

ex v. 255 puto. — 241. *flumine* tert. Rottend. *fulmine* alter Hamb. *portent* Medic. a m. pr. et alii duo Heins. — 242. *rapit* Menag. pr. *ille vocat* una vocali elisa Longob. Pierii, et Mentel. pr. — 243. *sub Tartara tristia*. Ordinem Burm. e codd. Pierii, Heins. e suis restituit. Adde fragm. Vatic. Alii *sub tristia T.* — 244. *limina* Gud. et Rottend. pr., quod Burmann. arripit et probat, ut Mercurius defunctorum animabus resignet et aperiat limina inferorum. Verum ita nec diversum hoc ab illis: *sub Tartara tristia mittit;* nec *limina* absolute ita de inferis locis dici posse videntur. cf. not. Nec quicquam proficis, si *nocte resignat* legeris; nam et hoc ipsum esset otiosum post *dat adimitque*. In fragm. Vatic. totus versus ad calcem pagellæ erat adscriptus. Equidem malim hemistichium abesse: *et lumina morte resignat*: quocunque te interpretatione vertas, sententia est a loco aliena. — 245. *transnat* Zulichem. et Wall. cum nonnullis Pierii.

voca Zephyros et labere pennis. h. e. vola, ventis portatus. non enim talaria ferunt, sed alæ: ratione mythica ex ipsa rerum natura petita. Et inf. 252 *paribus nitens Cyllenius alis*. — 241. *pariter cum flamine*. Homericum ἅμα πνοιῇς ἀνέμοιο, ut Od. ι, 46. — 242. *evocat* v. c. Protesilaum. v. Hygin. f. 103. cf. Orphic. Hymn. 56. Æschylus Pers. 642 sqq. *mittit*, ducit, Gr. τὰς ψυχὰς πέμπει, ψυχοπομπός. *dat somnos adimitque*: ex Odyss. ω, 4. — 244. *lumina morte resignat*. Quis verbi sensus sit, dubitatur. Ad sententiam loci tam accommodatum esset nihil, quam Serviana ratio, primo loco posita, qua per *claudit* redditum videas. Nove scilicet pro obsignare, occludere, ita dixit *resignare*. Verum nec exemplum memoratur, in quo seu *resignare* seu simplex *signare* eo sensu adhibitum sit, nec alibi facile hoc Mercurii officium laudatur, ut morte oculos claudat. Ad vulgarem verbi usum *resignat lumina* est, aperit, *morte*, in morte: atqui hoc dices repugnare rerum naturæ, nam morte clauduntur oculi; nisi argutari malis et ad oculos morte rigentes et manu comprimendos referre. Forte tamen ita accipiendum erit: *morte*, mortuis. Dictum hoc esset ad exemplum Pindari Nem. 10 f., ubi Castor e morte revocatus ἀναλύει ὀφθαλμόν: ut ita Mercurius mortuos in vitam revocare dicatur. Munus tamen hoc Mercurii aliis exemplis probari nequit: sin ad evocationem Manium referas, ea jam præcessit. Potest tandem *resignare* accipi pro solvere, ademtis et subductis viribus: ut in vetere Epigrammate: *Et postquam fatis morientia lumina solvit*. et inf. V, 856. Nulla ratio satisfacit; quia jam antecessere illa, quæ eandem rem declarant: *evocat animas* et *sub Tartara mittit;* præ reliquis tamen media illa ratio usui loquendi est consentanea. — 245. *Illa fretus*, ut toties Ho-

Nubila. Jamque volans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, cœlum qui vertice fulcit;
Atlantis, cinctum adsidue cui nubibus atris
Piniferum caput et vento pulsatur et imbri;
Nix humeros infusa tegit; tum flumina mento 250
Præcipitant senis, et glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit: hinc toto præceps se corpore ad undas
Misit; avi similis, quæ circum litora, circum

247. *fulsit* aliquot Burm. — 248. *Atlanti* Ven. et Goth. tert. a m. sec. *qui nubibus* Montalb., sed *cui* Prudentii quoque imitatione firmat Heins. *cum n.* Beda ap. eund. — 249. *Pinniferum* Gud. et duo Leid. *Penniferum* tert. Rottend. *et cœlo* Parrhas. a m. pr. *quassatur* ap. Bedam et in binis Moret. ac Donato. Hinc et emendatio Heinsiana in Silio I, 206 loco hinc expresso firmari poterat, aut, si firmata satis esset, eandem lectionem in Virgilio stabilire. *imbre* Beda et Goth. sec. *igni* Goth. pr. — 250. *flamina* Goth. pr. — 251. *regit* Gud. *rigat* tert. Rottend. — 252. *Sic* et *Cyllenius heros* Wall. *Nec paribus primum* Dorvill. *quamvis hic vertice cœli* Lutat. ad Statium, sed ex lib. I, 225, uti Burm. vidit. — 253. *hic t.* duo Burmann. *tanto* Goth. pr. *pectore* Ven. — 254. *circum quæ* Parrhas. et sic Cuningham. e codd.

merus πεποιθώς, pro, *cum illa*, habens illam. *agit* ante se, quis dubitet? dum volatu per auras fertur.

246—251. Famosum Atlantis nomen jam in vetere Græcia, navigantium, puto, fabulis, ut ceteræ fabulæ Libycæ, mox in carmina de Perseo, Hercule, Argonauticis receptæ et ornatæ: cf. *Notas ad Apollod.* p. 681 add. p. 409. Obvia vel rudi hominum generi imago montis in viri effigiem conversi; hinc ducta frequens illa Atlantis tanquam vasti gigantis descriptio: cumque cœlum inniti videatur altissimorum montium, vertici, hinc Atlas cœlum ferre creditus. Apud Pindar. Pyth. I, 36 Ætna οὐρανία κίων; et Homer. Od. α, 52—54 de ipso Atlante, ἔχει δέ τε κίονας αὐτός etc. et hinc alii, quos vide partim ap. Cerdam h. l. Reliqua de Atlante firmat Leo Africanus Descript. Afric. pag. 25. 26. *duri* recte Serv. laboriosi, propter ærumnas, quas, tolerat v. 249 sqq. *Piniferum* vix proprie a poeta dici potuit, et dubites, an Libyæ juga pinus alant. cf. Plin. V, 1, Solin. c. 37. Virgilium æmulatus est Silius I, 202 sq., sed suo more; ut in singulis partibus variandis vel transferendis operam ludat.

252. *nitens* h. l. de volatu. *paribus alis*, leni volatu, ut Serv. cf. IX, 14. Cogita de eo temporis momento; cum inhibetur volatus, ut subsidat ales. — 253—255. Ante oculos Odyss. ε, 50—54, ubi avis λάρος expressa, quæ fulica esse putatur. *ad undas*, versus mare mediterraneum, quod Carthaginem attingit, ἐξ αἰθέρος ἔμπεσε πόντῳ. In eo non argutandum,

Piscosos scopulos, humilis volat æquora juxta.. 255
* Haud aliter terras inter cœlumque volabat;
* Litus arenosum Libyæ ventosque secabat
* Materno veniens ab avo Cyllenia proles.
Ut primum alatis tetigit magalia plantis:

Markland. — 255. *contra juxta* Dorvill. et omissum *humilis*. vid. Burmann. — 256. 257. Ingrati versus, et sono in voce extrema eodem bis redeunte, et impedita verborum structura. Haud facile fuit qui Maronem legeret, quin ad hos versus offenderet. De structura vid. not. In codd. Medic. et multis aliis Heinsii et Burmann.: *ac Libyæ*, vel *et L.*, at Gud. a m. pr. cum aliis *ad Libyæ*, quod Brunckium prætulisse video. *ventoque* Ven. Sed hæc parum juvant. Heins. conj. *cœlumque volatu*, vel *volando*. Elegantior est Bentleii emendatio ad Horat. I Od. 34 *legebat*. Tan. Faber versum alterum: *Litus arenosum* jugulabat, qui et Zulichem. deest: verum, si hunc solum sustuleris, sententia manca relinquitur. Debet enim Mercurii volatus juxta mare ac litus declarari. Sunt tandem codd. Pierii et Heinsii et bini Gothani, cum Erf. a m. sec., in quibus versus *Materno veniens* præponitur alteri: *Litus arenosum*; hoc arridebat Heinsio, cum sic ingratus sonus tollatur. At Burmann., qui docte de hoc loco egit, vulgatum ordinem (cujus etiam in fragm. Vatic. vestigia visuntur) tuetur similium versuum exemplo, inprimis lib. X, 213. 214. Ita maneret saltem hoc: esse versus similes in Virgilio, non minus male cusos. Præstat dicere, esse versus Virgilii, sed manum ultimam eos haud esse expertos. At nec minus probabilitatem habet illud, non modo unum vel alterum, sed omnes tres versus: *Haud aliter. Litus a. Materno v.* deberi inepto interpolatori, qui desiderabat comparationis apodosin, qua illa ad Mercurium transferretur. Sunt autem versus tam jejuni et salebrosi, ut vix de fraude facta dubitare liceat. Habeo quoque assentientem hac in re sagaciss. virum Jac. Bryant: nec vereor, quin idem sensuri mecum sint viri docti, qui hæc legunt. — 258. In nonnullis desiderari hunc versum, notavit Ge. Fabric. — 259. *allatis* duo Burm.,

quod tam parum itineris compendium fecit Mercurius, dum Atlantem prius adit, quam Carthaginem; Spectatur tantum Atlantis altum jugum, cui deus ex cœlo descendens primo loco insistit, hinc ad humiliora loca procedit. Antiquiorem poetam ante oculos eum habuisse suspicari licet, ex eorum genere, qui Persei et Herculis res fabulosa geographia involverant.

256—258. Si lectio sana esset, distinguere malim cum viris doctis post *Libyæ*; ut sit: *Mercurius volabat inter terras cœlumque* (Μεσσηγὺς γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος Iliad. ε, 769 de Junonis equis) ad, vel versus, *Litus Libyæ*; ut v. 253 *ad undas*. Omissio præpositionis satis frequens poetæ; et sic aurium etiam fastidio occurritur. Burmannus in vulgata distinctione acquiescit, et ad scriptorum morem refert, quo verbum ad alterum tantum subjectorum proprie spectat; ut deficiat aliud verbum simile post *Litus arenosum Libyæ* sc. peragrabat. *Materno ab avo*, per Maiam, Atlantis f. Verum de toto v. V. L.

259—261. *magalia*. v. sup. I, 421 *Miratur molem Æneas, magalia quondam*. *arces* pro munimentis urbis et pro ipsa omnino

Ænean fundantem arces ac tecta novantem 260
Conspicit; atque illi stellatus Iaspide fulva
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice læna,
Demissa ex humeris: dives quæ munera Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro;
Continuo invadit: Tu nunc Carthaginis altæ 265
Fundamenta locas, pulchramque uxorius urbem
Exstruis? heu regni rerumque oblite tuarum!
Ipse deum tibi me claro demittit Olympo

item *mapalia.* — 260. *tela n.* ed. D. Heins. operarum vitio. — 261. *ac illi* Goth. tert.; an *ecce illi? fulvo* Erf. In reliquis libri nil mutant. Sed defuit, arbitror, et his manus secunda poetæ; et Tucca cum Vario versus inchoatos coagmentarunt; finierat forte poeta alterum locum in *Conspicit.* Tum alter adscriptus erat: *illi stellatus I. f.* — 262. *lana, luna, leva* aberrant in *læna.* — 263. *Dimissa* multi, ut solent. cf. Burm. — 265. *vadit* tert. Rottend. a m. pr. — 267. *Construis* Zulichem. — 268. *claro tibi me* Menag. pr. *dimittit* multi et hic.

urbe vid. sup. I, 424. 425. *fundantem*, fundamenta ponentem; proprie, fundamentis jactis inædificantem, *tecta novantem*, privatas ædes novas educentem. cf. Burmann.

261—264. *Conspicit, atque illi.* Offendit hæc oratio tanquam paullo jejunior pro tali carmine, nec accurata illa vestitus descriptio in medio rerum cursu expectabatur, jejuna manet etiam sic, si dixeris, vestitum insignem Mercurii venientis oculos in se convertisse. Est quidem hoc Homericum, ut structura reliquæ orationis relicta externam rei vel hominis speciem sensibus objiciat poeta; verum hoc fit, quoties id ipsum vim habet ad augendum, amplificandum vel illustrandum: nunc autem quam vim habere potest hic ensis, hæc chlamys, in designando Ænea occupato in ædificandis ædibus! — Ut saltem *atque* abesset! Sed libri nil mutant. Nec rem expedit, si ab *illi* ad *auro* parenthesin facias. *stellatus* exquisite pro distinctus ac fulgens, sc. in capulo et vagina. *jaspide fulva*, epitheton non urgendum. Non enim inter præstantiores sui generis fulvæ numerantur. v. Plin. XXXVII, 37, quem tamen *fulvas* jaspides omnino memorare non video, quod tamen Servius affirmat, nisi *fulva* pro subviridi accipienda, ut inf. V, 309 *fulva oliva. ardebat* ornate pro erat. *telas* int. stamina. Erat igitur vestis hæc crassa, χλαῖνα, ipsius Didonis manibus texta. cf. similes locos inf. XI, 73, et III, 483.

265. *invadit.* Habitum futuræ orationis ostendit *Serv.* Malim tamen simpl. pro *aggreditur dictis*, *alloquitur*, habere dictum. — 266. *uxorius* cum dilectu dictum, ad Didonis arbitrium. 268—sq. Versus ex Iliad. λ, 201. *claro Olympo.*

Regnator, cœlum et terras qui numine torquet;
Ipse hæc ferre jubet celeris mandata per auras: 270
Quid struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem;
Ascanium surgentem, et spes heredis Iuli
Respice; cui regnum Italiæ Romanaque tellus 275
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus
Mortalis visus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At vero Æneas adspectu obmutuit amens,
Adrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit. 280
Ardet abire fuga, dulcisque relinquere terras,

269. *ac terram, et terram* alii ap. Heins. *qui fulmine* Parrhas. — 270. *celsas* sec. Rottend. — 271. *Quis* Gud. *t. omnia* ed. Venet., male. — 273. *Ne s.* Exc. Burm. *sua* Mentel. pr. Totus versus abest a Medic., cum quo convenit Goth. tert., in nonnullis manu secunda insertus aut margini adscriptus. Ap. Pompon. Sab. legitur: «*Nec super* secundum Apronianum.» Videtur aliquid excidisse. Nam corrector ille Virgiliani operis (v. T. I post præf. de cod. Mediceo) versum hunc resciderat, ut ex Medicei codicis lectione apparet. Vss. 271 — 275 facti ad vss. 232 — 236. Pierius nil de suis monuit; qui adeo nihil novasse videntur. — 274. *spes surgentis* pr. Hamb. Dorvill. ex lib. X, 524, aut potius ex anteced. verbis. — 276. *Debetur* Hugen. et pr. Rottend. a m. pr. v. IX, 619. *voce locutus* Dorvill. — 277. *C. o. l. Mortalis* Ge. Fabric. in ms. junctum viderat. *in sermone* aliquot Burm. *relinquit* Exc. Burm. — 278. *invanuit* Hugen. *umbram* Ven. — 279. *obm. uno* alter Menag. — 280. *Erectæque* pr. Hamb. pro var. lect. v. inf. V, 138.

Ὀλύμπου αἰγλήεντος. — 269. *torquet* exquisitius quam movet, moderatur. Sic XII, 180. *Cuncta tuo qui bella pater sub numine torques*: regis *numine* h. l. vi sua. *teris otia*, exquisite ut *consumitur*, *teritur tempus*. Exemplis rem firmavit Marklandus ad Stat. III Silv. 5, 60. Liv. I, 57. conf. Burmann. *surgentem* mavult dicere poeta, quam crescentem. v. I, 366. *surgentemque novæ Carthaginis urbem*. Sic *surgens seges*, *oleaster*. Et iterum VI, 364 *per spem surgentis Iuli*.

276 — 278. *tali ore*, oratione. *Serv.* Discessum hunc dei non expectata Æneæ excusatione aliquantum artis habere, etiam Cerda vidit. cf. inf. de Didone 388 sqq.; quamquam hoc in deorum alloquiis frequentissimum esse solet. cf. inf. IX, 656. 657. add. sup. Exc. ad I, 402.

279. 280. Homerica: Στῆ δὲ ταφών. Ὀρθαὶ δὲ τρίχες ἔσταν — θαλερὴ δέ οἱ ἔσχετο φωνή. cf. Iliad. α, 358 sqq.

281 — 284. Egregii versus rerum veritate et verborum dilectu.

Adtonitus tanto monitu imperioque deorum.
Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat adfatu? quæ prima exordia sumat?
* Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc, 285
* In partisque rapit varias, perque omnia versat.
Hæc alternanti potior sententia visa est:
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Cloanthum;
Classem aptent taciti, socios ad litora cogant;
Arma parent, et, quæ sit rebus caussa novandis, 290
Dissimulent; sese interea, quando optima Dido
Nesciat, et tantos rumpi non speret amores,
Tentaturum aditus, et quæ mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. Ocius omnes
Imperio læti parent, ac jussa facessunt. 295

282. *imperio monituque* apud Priscian. lib. XI. — 283. *agit* sec. Rottend. *quonam* tres Burmann. et ita Nonius: *quonum* Leid. — 284. *affatum* Exc. Burmann. *et quæ* alii, sed sustulit τὸ *et* Heins., Pierianorum et suorum librorum auctoritate. — 285. *Atque* omnes codd. et Schol. Cruqu. Horatii II Od. 16. Importunum tamen et forte ex lib. VIII, 20 illatum, ubi duo hi versus repetuntur. Placet Heinsii conj. *Utque animum*. Brunck. utrumque versum omisit, suo periculo. — 286. Deest Gud. a m. pr., item fragm. Vatic. a m. p. — 288. *fortemque Serestum* optimi libri Medic. Gud. et alii apud Pier. et Heins. et fragm. Vatic. ac duo Goth., et potest vulgata ex lib. I, 510 repetita videri; unde etiam *Anthea* in nonnullos venit. *Mestea*, *Cloanta* al. — 289. *aptant* — *parant* Goth. sec. et tert. *sociosque* vulgg., sed τὸ *que* sustulit Heins. post Pier. secundum codd. *ad limina* Exc. Burm. — 290. *parant* alter Hamb. *et* abest ab ed. Junt. *et quæ rebus sit* Gud. cum fragm. Vatic. et binis aliis. Totum versum omittit alter Gudianus. — 294. *quis* Heins. e libris, ut Virgilii mos fert. Vulg. *qui* — 295. *et*

Heu? quid agat, ut IX, 399 et al. *ambire*, cum dilectu pro adire.

285. 286. Putant expressum Homericum Iliad. α, v. 189; διάνδιχα μερμήριξεν; — 287, ex Iliad. ξ, 23: Ὧδε δέ οἱ φρονέοντι δοάσσατο κέρδιον εἶναι: et π. 647—652 et sæpe alibi: cf. Odyss λ, 228. 229. *dividit* efficacius quam vertit, versat, volvit, ut V, 701. 702. *alternanti*, varia mente tractanti. *Serv.*; immo alternis animo versanti hæc.

288 seq. Forma orationis poetam decet, pro, Hoc — optimum factu visum est, vocare Mnestheum — eosque jubere *naves clam instruere*, *socios navales convocare*, (cf. Odyss. ξ, 332), *expedire armamenta navalia*, *et dissimulare*, qua de caussa hæc præter expectationem faciant.

293. 294. Pro: *tentaturum aditus — tempora — et modum*, qui sit rebus agendis et consiliis accommodatus. *Aditus*, ut inf. 423, de alloquio: *mollissima*; quando

At regina dolos (quis fallere possit amantem!)
Præsensit, motusque excepit prima futuros,
Omnia tuta timens: eadem impia fama furenti
Detulit, armari classem, cursumque parari.
Sævit inops animi, totamque incensa per urbem 300
Bacchatur; qualis commotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithæron.

j. fragm. Vatic. *facescunt* Franc. *capessunt* pr. Hamb. pro var. lect. — 296. *dolo* Ven. a m. sec., scilicet ut jungatur *dolo fallere; qui* Mentel. tert., ut *sit quomodo.* Verum sic sententia jugulatur: *posset* aliquot Burm. — 297. *accipit* aliquot Pier. — 298. *fata* Goth. tert. a m. pr. et Menag. pr. *furentis* Medic. a m. pr. et hoc illustrat Pompon. Sab. « Apronianus ait, *furentis*, sicque intelligit: eadem fama furentis Didonis detulit armari classem. » Etsi hic Apronianus illam lectionem non probasse, sed damnasse, videtur. — 302. *Thyias c.* Brunck. recepi adstipulante Medic. Pierii, fragm. Vatic. a m. pr. Gud. et Mentel. pr., et sic ex Velio Grammatico reponere volebat Pierius, recte puto; etsi prior in θύω natura longa est: conf. Burm. h. l. et Bentl. ad Horat. II Od. 19, 9. Est Θυιὰς ut Θυιάσιν ἀμοβόροις ἴκελαι. Apollon. Rh. I, 636. *Thyas* vulgo, ut plerumque; sic et *Harpia* male pro *Harpyia. Theias, Thias* alii vitiose, uti mox *triaterica, triatericha: stimulat* Dorvill. a m. sec. *trepidant tr.* Velius Longus ap. Heins. *Bacchi* fragm. Vatic., sed *o* adscripta. — 303. *nocturnisque* Burm. e Lutatio: *nocturnosque* Gud. *noctur-*

de discessu consilium ei exponi posset mollissime, cum minimo ejus dolore.

296 sqq. Egregie omnia hæc ad affectus amoris veritatem, multoque magis in Didonis a v. 305 sqq. oratione. Obvium est attendenti animum in talibus, singulorum dictorum vim, ac verborum dilectum, percipere et æstuantis animi signa agnoscere.

297—301. *excepit* auribus, sensu; animadvertit. *furenti*, pro ei. *impia fama*, h. l. sæva, dira. *Bacchatur* summa cum vi dictum pro discursitat.

301—303. Hæc sunt vetustiora illa Bacchi orgia ac sacra τριετηρικὰ, tertio quoque anno a Thebanis celebrata, a Thracibus in Græciam illata, diversa ab Atheniensium Dionysiis, et inter sacra rudium hominum enthusiastica primo loco numeranda. Extra urbem in monte Cithærone nocturnis discursibus religio hæc arcana a mulieribus quoque frequentabatur. Hinc singula in his versibus illustranda: *commovere sacra* (alias *movere*, ut Valer. Fl. III, 232 *motis ululantia Dindyma sacris;* et al.) voc. proprium in sacris de initio cærimoniæ facto. Bene Serv. « Verbo antiquo usum tradunt. *Moveri* enim *sacra* dicebantur, quum sollennibus diebus aperiebantur templa instaurandi sacrificii caussa. » Scilicet proferuntur cistæ, vasa, instituuntur thiasi, chori; adeoque apud eund. Valer. Fl. III, 539 *thiasos et sacra moventem.* — *Baccho audito*, dum clamatur, Io, Bacche! *orgia stimulant* Baccham, incenditur ejus animus inter sa-

Tandem his Ænean compellat vocibus ultro :
Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum 305
Posse nefas? tacitusque mea decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hiberno moliris sidere classem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum, 310
Crudelis! Quid? si non arva aliena domosque
Ignotas peteres, et Troja antiqua maneret,
Troja per undosum peteretur classibus æquor!
Mene fugis? Per ego has lacrimas, dextramque tuam, te,
(Quando aliud mihi jam miseræ nihil ipsa reliqui) 315
Per connubia nostra, per inceptos Hymenæos;
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quidquam
Dulce meum ; miserere domus labentis, et istam,

noque Erf., quod ferri posset. *Cithero* Wall. — 306. *discedere* multi ap. Burm. et duo Goth. — 308. *vulnere* Exc. Burm. — 309. *moliri* Medic. cum aliis Heins., ut jungatur cum *properas;* non male. — 310. *In mediis* pr. Hamburg. *per Austrum* Goth. sec. — 311. *arma* Goth. sec. a m. pr. cf. ad I, 550. *domusque* aliquot Pier. — 312. *si Troja* Goth. tert., satis bene. — 314. *tuamque* multi apud Burm. sed haud dubie vitiose : *te* Aproniani lectionem esse, Pompon. Sab. monuit. — 315. *relinqui* Franc. Versus deerat Parrhas., at Venetus ei præponit alterum : *Per connubia n.* — 316. *inceptosque* aliquot Burmann.

cras cærimonias, quas parari videt et audit : cf. loc. Tryphiod. 357. sqq.

305. v. ad 296. Potuit poeta in hac Didonis expostulatione ante oculos habere alteram illam Medeæ ap. Apollon. IV, 356 sqq.; diversa tamen Medeæ et Didonis conditio ac fortuna, nisi quod utraque pudorem violaverat. Comparat cum iisdem Ariadnes querelas Ursin. apud Catull. LXI, 133 sqq.

309. *hiberno sidere* ut Georg. I, 1, *quo sidere :* quoniam ad siderum ortus et occasus navigatio fiebat; instante autem jam ea anni parte, qua tempestates et procellæ crebriores esse solent, classem ædificabat Æneas : cf. sup. ad 52. Exc. II ad lib. III.

311. — 313. Atqui hoc, mari procellis turbato navigare, ne tum quidem faceres, si reditus in patriam pateret.

315. *aliud nihil*, scil. quod sperare de me possis. Comparant Euripid. locum (in Iphig. in Aul. 909 sq.) Hec. 818 sq. et v. 316 sq. Iliad. ο, 39. — 316. *incepti Hymenæi*, sunt recentes, nihil aliud, adeoque ipsa novitate dulces, ut Serv. — 317. *aut si tibi fuit quicquam dulce* a me profectum, ex

Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
Te propter, Libycæ gentes Nomadumque tyranni 320
Odere; infensi Tyrii; te propter eumdem
Exstinctus pudor, et, qua sola sidera adibam,
Fama prior; cui me moribundam deseris, hospes?
Hoc solum nomen quoniam de conjuge restat.
Quid moror? an mea Pygmalion dum mœnia frater 325
Destruat, aut captam ducat Gætulus Iarbas?
Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam soboles; si quis mihi parvulus aula
Luderet Æneas, qui te tamen ore referret;
Non equidem omnino capta, ac deserta viderer. 330
Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat

320. *Libyæ* pr. Moret. et sic Arusian. Messius apud Heins. *Libie* Dorvill. *Numadumque* multi et *Numidumque*. Hoc jam Pierius præferebat. Sed Græcum poetæ haud dubie placuit. *Numidæque* sec. Moret. conf. inf. 535 et al. — 321. *et te* pr. Hamb. — 323. *Cur me* duo Burmann., male : *morituram* legitur apud Priscian. lib. XIII, aliter scripti. — 326. *Destruit* pr. Moret. et Exc. Burmann. *an captam* sec. Moret. — 328. *parvus in aula* tres Heins., sed vulgatam tuetur Juvenalis imitatio Sat. V, 138 *nullus tibi parvulus aula Luserit Æneas*; et Catulli exemplum LVIII, 216. — 329. *qui te tamen* e Medic. et aliis præstantioribus etiam Pier., et Arusiano Messio, Heinsius, post Bened. Vulgo : *qui te tantum*, alii *qui tantum te*. — 330. *aut* alii codd. et edd. ante. Heins. *ac destructa* Puget. *videret* Menag. alter. — 331. *invicta* Goth. tert., non inficete.

me, *quicquam meum*. Similis locus Pindari Ol. I, 121. εἴ τι ἐς χάριν τέλλεται. Mox 320 *Libycæ gentes*, in his *Iarbas*, Numidarum *tyrannus:* v. sup. 196 sqq.

320—324. « Dicitur ingenti affectu hos versus pronuntiasse (Virgilius), quum privatim paucis præsentibus recitaret Augusto ; nam recitavit primum libros tertium et quartum. » Hæc Serv. et ex eo Pompon. Sab. cf. Vita Virg. §. 46; et sunt sine dubio versus tales, ut vel legentis vel audientis animum commoveant. Profecit ex iis Ovid. Epist. Didus v. 121 sqq. *Fama prior*, quam habui ante tuum adventum : *de conjuge*, hoc solum nomen (sc. *hospes*) mihi restat de te, qui fueras antea conjux : conf. Burmannus.

325—330. *Quid moror?* quin statim moriar. *Pygmalion dum mœnia destruat;* propter illa quæ exposita sunt sup. I, 360 sqq. *Luderet* ornate et suaviter pro esset regni heres : *capta ac deserta* graviter pro, relicta a te, cum respectu ad Iarbam v. 326, cui relinquitur captiva abducenda. Ceterum qui v. 328 reprehendunt, nostris moribus rem æstimant; quod in vetere poeta, et in heroum vita parum recte fit.

331. sqq. *immota*, ut nec adspiceret et miserationem Didonis

Lumina, et obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quæ plurima fando
Enumerare vales, nunquam, Regina, negabo
Promeritam: nec me meminisse pigebit Elissæ; 335
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
Pro re pauca loquar. Neque ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam; nec conjugis unquam
Prætendi tædas, aut hæc in fœdera veni.
Me si fata meis paterentur ducere vitam 340
Auspiciis, et sponte mea componere curas:
Urbem Trojanam primum dulcisque meorum
Reliquias colerem; Priami tecta alta manerent;

332. *tenebat* alter Hamburg., sed vid. lib. I, 211. — 335. *nec te* Serv. ad I Æn. 74. *Elissæ* Heins. cum Mediceo et melioribus; et sic Græcis Ἔλισσα. Vulgg. *Elisa*. — 336. *Dum meminisse* Wall. *regit* Heins. e Medic. et aliis. Vulgo *reget*, quod in pedestri sermone dicendum esset; alii *regat*. tert. Moret. *regis*. — 337. *Pro te* ed. Dan. Heinsii, male. vid. Burm. *loquor* sec. Rottend. et tres Burm. *ego* deest ibidem in nonnullis. *furtim* pr. Moret., ut alibi. conf. Burm. — 338. *nec finge* tres Burm. cum Goth. tert. *ne conj*. Exc. Burm. — 339. *haud hæc* Goth. pr. — 340. *voluissent d.* unus Pierii. — 341. *aut sponte* Hamb. alt. *meas* idem cum aliquot aliis. *deponere* Vratisl. — 343. *et* ante *Priami* secundum codd. Pierii et

vultu argueret. Unde 369. *Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit? curam*, h. l. dolorem. *tandem*, ὀψὲ δὲ δὴ Homericum.

335. Comparant Iliad. χ, 387. 388. verba Achillis de Patroclo. — 336. εἰσόκ' ἀϋτμὴ Ἐν στήθεσσι μένῃ Homericum, ut Iliad. ι, 605 et alibi.

338 seq. *Prætendi* accipiunt, prætuli. Sane nota res est τὸ δᾳδουχεῖν in nuptiis. Sed non ipse sponsus faces fert. Malim eo sensu positum, quo v. 172 *prætexere;* ut se nunquam *tædas*, justas nuptias, *prætendisse*, præ se tulisse, suæ cum Didone consuetudini nomen justi matrimonii nunquam tribuisse, dicat; nec *hæc in fœdera*, h. e. in has leges, consensi, ut conjux essem. Et sic jam Guellium accepisse video.

340 — 344. Comparant Odyss. π, 148 sq. *meis auspiciis*, sq. meo ductu, idem quod *sponte mea*, sed ornatius, meo lubitu ac voluntate. *componere curas*, exquisite, res ordinare: nam *curæ* pro studiis, negotiis, et de v. *componere* cf. sup. ad I, 249. Si mihi vivere liceret, ubi vellem, tamen vel sic ceteris omnibus præferrem hoc, ut locum veteris Trojæ incolerem urbemque eversam reficerem; tantum abest, ut Carthagine vitam exigere malim. Argutantur interpretes. *Reliquias meorum* aliter vix intelligas, quam cineres et ossa, adeoque loca ac sepulcra, in quibus illa condita sunt. *Pria-*

Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo, 345
Italiam Lyciæ jussere capessere sortes.
Hic amor, hæc patria est. Si te Carthaginis arces
Phœnissam, Libycæque adspectus detinet urbis:
Quæ tandem, Ausonia Teucros considere terra,
Invidia est? Et nos fas extera quærere regna. 350
Me patris Anchisæ, quoties humentibus umbris
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,

suos sustulit Heins. — 344. Si *Aut r.* legas, sententias aliter jungere licet: *Priami t. a. manerent, Aut r.* ad mei animi votum, aut superesset Troja, aut a me restitueretur. *rediviva* aliquot Pier., sollenni varietate. — 345. *Grineus, Crineus, Crynæus,* passim scribitur vitiose. Est enim Γρύνειος. *Cirrhæus* pr. Hamb. pro var. lect., quod per se non malum esset, a Cirrha prope Delphos ductum. *crinitus* un. Guelpherb. in Exc. Sax. — 346. *visere capess.* Goth. sec., inscitia librarii. — 347. *hic patria est* tres Heins. *Carth. altæ* Ven. et Gud. pro var. lect. — 348. *Libyæ* Dorvill. *affectus* Hamb. alt. *demeret* Servius *in novis* (bonis) *et emendatis libris* legi testatur; quod J. Fr. Gronovio Obss. IV, 9, p. 130 et Heinsio arridebat. Sed illud dictum recte per se, alienum tamen a loci sententia, bene refellit Burm., et *detinet* tuetur tanquam quod proprium hac in re sit. — 349. *Teucro* Hugen. *Troas* Ven. *consistere* duo Burm., perpetua variet. v. ad VI, 67.

mi tecta manerent: superessent adhuc, scil. restituta a me. Nam alterum jejunum esset: voluissem Trojam non everti! *recidiva Pergama;* delectatur hac voce Virgilius et alibi, sive a surculis sive a semine repullulascente petita; *recidiva posuissem*, restituissem, iterum excitassem. Tribus autem modis eandem rem declaravit; ne forte in animum veniat legere *Aut recidiva*, vel cum Burmann. *colerem* pro *coluissem* positum putare; Dicendum potius, *posuissem* pro *ponerem* dictum. Sed et alterum recte.

345. 346. Omnino Apollinis oraculum Deli (sup. III, 94 sqq.) acceptum significari, Servius volebat, et cum eo alii, quos vidi. Ita tamen vix locum haberet, frigeret utique, repetitio illa: *Gryneus Apollo* (a Grynio Æolidis, conf. ad Ecl. VI, 72) et *Lyciæ sortes* (sup. 143): malim itaque ad responsa Apollinis referre in utroque templo, et illo apud Myrinam Æolidis, et hoc ad Patara, accepto. Plura autem hujusmodi vaticinia ac sortes Æneæ in Italiam adventum prædixisse, supra vidimus in Disquis. de *Æneid. Invent.* §. VI sq. Ex iisdem priscis historiis ducta somnia v. 350 sq., ut ibidem notavimus.

347. *Hic amor*, cum vi dictum de patria, quam amat, colit, cujus tanta caritas est, sup. III, 134, *Hortor amare focos.* — 350. *Quæ invidia est?* quid vetat, quominus id fiat? ut passim φθονεῖν et invidere. v. Burmann. — 351. Com-

Admonet in somnis et turbida terret imago.
Me puer Ascanius, capitisque injuria cari,
Quem regno Hesperiæ fraudo et fatalibus arvis. 355
Nunc etiam Interpres divom, Jove missus ab ipso,
(Testor utrumque caput) celeris mandata per auras
Detulit. Ipse deum manifesto in lumine vidi
Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
Desine meque tuis incendere teque querelis; 360
Italiam non sponte sequor.
  Talia dicentem jamdudum aversa tuetur,
Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
Luminibus tacitis, et sic adcensa profatur:
Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor, 365

353. *insomnis* una voce Franc. et Reg. v. ad II, 220. *noctis imago* Hugen., lapsu librarii. — 354. *capitisque injuria sacri* Ven. et Vratisl. — 355. *et* deest Zulich., non male. — 356. *Huc etiam* Hugen. *rursus ab* Goth. tert., imperitia librarii. *ab alto* aliquot codd. ap. Heins. et Burmannus, quem vide. — 357. *utrimque* Goth. pr. — 358. *in* deest Witt. Wall. Erf. *limine* tres, ut al. — 360. *Dum sine* Goth. tert. *meque teque* vid. Burm. ad Lucan. IX, 985. *incessere* pr. Hamb. pro var. lect. *querellis* vetustiores libri Pier. et Heins. — 361. *quero* Dorvill. indocte ex interpretamento: cf. mox ad 381. — 362. Multi *adversa*, pessime; etsi Burmanno non displiceat. *versa* Dorvill. — 364. *precatur* ed. Cerdæ; nescio an et aliæ, obvio lapsu.

parant Iliad. ψ, 105 sq. *surgunt*, oriuntur: v. I Georg. 440. — 353. *turbida imago*, turbata, tristis, ut V, 695, ita verius Serv. Ad 354 conf. sup. 234 sq.

356 sqq. Adornata verba, ut Iliad. ω, 223 *utrumque caput*, meum ac tuum. Hoc in verbis ad Didonem habitis magis consentaneum, quam, si Æneæ et Ascanii intelligas. Formula jurandi ipsa fatis est nota, nec de ea quæritur. Mox, *manifesto in lumine*, ut solent dii mortalibus occurrere, ἐναργῆ, Homerica voce: ut Iliad. υ, 130. Odyss. π, 161. v. Exc. XIII ad I, 402. ἐσίδρακον ἄντην Iliad. ω, 223.

360. Iliad. ι, 608 Μή μοι σύγχει θυμὸν ὀδυρόμενος καὶ ἀχεύων Ἀτρείδῃ ἥρωϊ φέρων χάριν. *incendere*, quam opportune positum! commovere, luctu, dolore et ira exasperare. Cerda laudat Catulli: *Nostros ut luctus, nostræque incendia mentis* (LXI, 226). Etiam ap. Valer. Fl. VII, 243. De Medea: *Perpetior duræ jamdudum incendia mentis.*

362—364. Egregia animi tumidi repræsentatio. *aversa*, adeoque oblique: torve. cf. Cerda. *Luminibus tacitis*, h. e. ipsa tacens. Sic VII, 343 est *tacitum limen Amatæ.* Non audiendus Burm. Eodem sensu Apollon. II, 49 σῖγα ἐς αὐτὸν ἔχ' ὄμματα.

365 sqq. Orationis hujus, cum vehementissimis ac gravissimis af-

Perfide; sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanæque admorunt ubera tigres.
Nam quid dissimulo? aut quæ me ad majora reservo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrimas victus dedit, aut miseratus amantem est? 370
Quæ quibus anteferam? Jam, jam, nec maxuma Juno,

366. *seu d.* Schol. Horat. I Od. 21. *durus* Oud. *cotibus* Wall. — 367. *Hyrcaniæque* Goth. tert., ut apud Dionys. Perieg. 690. 699. sed est librarii vitium. — 368. *quod* Rottend. tert., unde Heins. *quo dissimulo aut quo me.* Porro quatuor Burm. *aut quid me*, quod Burmanno non displicebat. *qui me* Dorvill., quod et ipsum esse possit *quî*, quomodo. Gravius tamen ad sensum illud alterum: *quæ me ad majora reservo?* inest enim, *quid me reservo ad majora?* et alterum: *ad quæ majora?* et convenit: *quæ quibus anteferam?* Jo. Schraderus, qui et ipse impeditum se senserat, emendabat in schedis: *quæ me ad meliora reservo?* — 369. *Non, non, Non* ter pro *num* aliquot ap. Burm. Alii modo *num*, modo *non*, ex more. *Nunc fluctu* Medic. *l. traxit* Hamb. pr. a m. pr. *texit* Mentel. pr., an pro *tinxit?* — 370. *haud mis.* duo Burm. *miseretur* duo alii. *est* omittunt multi, male hoc quidem loco. — 371. *ante feram* divisim multi. *non* et *neque* tres Burm.

fectibus insurgat. vim ac virtutem omnes, qui legunt, animadvertunt, et unusquisque facile percipiat. Primæ lineæ in Patrocli ad Achillem verbis sunt: Νηλεές. οὐκ ἄρα σοί γε etc. Iliad. π, 33 sqq., unde quis poetarum idem non expressit, cf. Cerda et sup. Ecl. VII, 43 sqq. *Caucasus* et *Hyrcanæ tigres* poeticæ tantum Didoni, non veræ, conveniunt; nec Homerus ad talia deflexit. Multo tamen magis naturæ rerum ac veritati consentanea sunt, quam Andromachæ verba apud Euripid. Troad. v. 761 sqq. *Caspias tigres* Seneca Herc. OEt. 145 et *Caucasias* Silius IV, 533 memorat. De aliis Hyrcanis, quam de Capsiis, vix quisquam hic cogitaret, nisi Servius Hyrcanos Arabiæ (de quibus Freretus inter alios ap. Burmann. ad h. l. et Bryant Analys. T. I, p. 209 videndi) huc advocasse; quod si auctoritate interpretum priorum fecit, tenendum est. Nam habet Arabia tigres, et Bacchum inde reducem tigribus vectum exhibet poetarum ratio. Sed grammatico acumini res proprior ac similior est.

368. Nam quorsum me contineo? quasi verendum sit, ne eum ira exasperem? an majorem ullam injuriam ac contumeliam accipere, gravius quicquam et durius ex hoc homine audire possum (hoc est: *quæ me ad majora reservo*, ad majores injurias? Is enim, qui, injuriam expertus, dissimulat tamen, aut expectat fore, ut mens alterius mutetur et pœnitentia succedat; vel ut melior sors et fortuna succedat; aut veretur, ne malum sibi majus, majorem injuriam, arcessat. Alterum hoc postulat vox *ad majora;* prius postularet, meliora, leviora seu leniora). In sqq. etiam hoc observa, quam egregie hoc ad dolorem et animi æstum valeat, quod repente tertia persona utitur!

371. *Quæ quibus anteferam?*

Nec Saturnius hæc oculis pater adspicit æquis.
Nusquam tuta fides: ejectum litore, egentem
Excepi, et regni demens in parte locavi;
Amissam classem, socios, a morte reduxi. 375
Heu Furiis incensa feror! Nunc augur Apollo,
Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso
Interpres divom fert horrida jussa per auras.
Scilicet is Superis labor est; ea cura quietos

372. *inspicit* Menag. pr., etiam bene. — 373. *Nusquam est t.* aliquot Pier., male ad sententiæ brevitatem: *litore egentem* olim junxerunt Serv. et Prisc., merito improbatum a viris doctis: *litore*, est, in litore; vid. Burmann. vel in litus. — 374. *Suscepi* Priscian. et Codex apud Pier., sed vulgatam etiam Seneca habet lib. VII de Benef. 24. *et regem in p.* Goth. sec. — 375. *Ejectam cl.* Prisc. lib. VII et sup. versu: *classim* duo Heins. v. sup. ad III, 5. *sociosque* vel, *et s.* multi, ut solet copula male intrudi. Potest hic versus post superiorem languidior videri: itaque Jac. Bryant V. C. eum delendum esse censebat. — 376. *auctor A.* Hugen. — 377. *et* abest a Franc. *ab alto* alt. Hamb. cum Exc. Burmann. v. sup. 356. — 378. *durum fert* Goth. sec. *h. dicta* Medic. et Colot. Ursini. Eadem varietas sup. v. 226. — 379. *his S.* vulg. ante Pier. et sic aliquot codd. ap. Heins. *hic* Probus et Schol. Statii ap. eund. Versum Fuscus recitabat apud Senecam Suasor. p. 31.

scil. tanquam leniora durioribus? his quid præferam? quid magis pati velim? h. e. Annon hæc extrema sunt? durissima et gravissima, quibus contumeliosius quicquam ne cogitari quidem possit? ut adeo illud locum habere nequeat, ferenda esse hæc tanquam modica, ne graviora experiar. Hanc sententiam mihi quidem locus, verba et ipse affectus postulare videntur. Vulgo accipiunt, vel, quæ prius, quæ posterius, dicam? ita et Servius; vel, quæ aliis majora dicam?

373—376. Divina plane hæc, sententiarum et verborum gravitate! Et omnino magna suavitas ad amantis deceptæ sensum in his querelis de perfidia et ingrato animo. Ceterum ante oculos fuisse videtur primum Calypso Odyss. ε, 130 sq., tum Euripidis Medea v. 476 sqq., forte et Ariadne Catulli in Epithal. 149 sqq. *regni in parte:* sup. 214. *dominum Ænean in regna recepit. Amissam classem* sc. renovavi et *reduxi*. Serv.; classem, quæ in summo discrimine versabatur, ut jam pro amissa haberi posset, una cum Trojanis ad loca tuta reduci jussi. Quum hæc enumerasset in Æneam merita ac beneficia sua, dolore et furiis tantæ viri perfidiæ amens subjicit: *Heu Furiis incensa feror!* Nunc aliquandiu oratione subsistere putanda; sicut omnino per intervalla singulæ sententiæ pronuntiandæ. Inprimis hoc tenendum v. 380, et post 381.

378. 379. *horrida jussa*, quibus parere aliquis horreat adeoque hactenus terribilia: *quietos* pro *eos;* at quanta cum vi! Consentit Epicureum dogma, nec tamen ad

Sollicitat! Neque te teneo, neque dicta refello : 380
I, sequere Italiam ventis; pete regna per undas.
Spero equidem, mediis, si quid pia numina possunt,
Supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido
Sæpe vocaturum : sequar atris ignibus absens;
Et, quum frigida mors anima seduxerit artus, 385
Omnibus umbra locis adero; dabis, improbe, pœnas :
Audiam; et hæc Manis veniet mihi fama sub imos.

380. *Sollicitet* alter Hamb. — 381. Post *Italiam* distinguunt codd. multi, at alii cum Lutatio et Rufiniano apud Burmann. alteram rationem servant. *Insequere* Zulich. et Leid. un. a m. pr. cum binis Goth. ex interpretatione τοῦ *sequere*, quod h. l. est *pete*, *quære*, ut adeas, ut paullo ante 361. *Italiam non sponte sequor.* Unde V, 628. *dum per mare magnum Italiam sequimur fugientem :* ut *avia cursu Dum sequor :* II, 736. *per auras* Wall. ex 378 cum Goth. tert. a m. pr. — 382. *in mediis* Parrhas. *possint* alter Hamb. *poscunt* Medic. a m. pr. — 383. *Supplicio hæsurum* fuere olim, qui emendarent, propter insolentiam voc. *hausurus.* In Witt. erat *hausturum*, vulgatiore ratione : *haurire pœnas*, vel *exhaurire*, est pro accipere, adeoque luere, dare pœnas : modo v. 359 *vocem haurire* vidimus, h. e. accipere, audire; uti alias est excipere, recipere, uti et *bibere*. Hæsere in verbi usu viri docti : *nomina* Wall. *numine* al. ap. Burm. *Didum* alicubi lectum Pierius narrat. — 384. *Sequor* alter Hamb. *a. i. ardens* Sprot. — 385. *subduxerit* aliquot Pier. alter Voss. Leid. et Wall. cum Goth. pr. Sed *seducere*, pro abducere, separare, amant passim poetæ, ut vel Indices docent : *secluserit* Leid. et ed. Ven., quæ varietas et sup. I, 562 occurrebat : *eduxerit* Servius legisse videri potest : *animæ* Pierius perperam Servio obtrudebat.

hoc respexisse dici debet Dido. In sqq. artem poetæ animadverte in reddenda veritate sensuum amantis spretæ.

381. Comparant illa Agamemnonis : Φεῦγε μάλ' etc. Iliad. α. 173. — 382. *mediis scopulis* vel in medio mari, vel potius poetica ratione, inter scopulos, naufragio facto. Te *supplicia* esse hausurum, daturum pœnas : vid. Var. Lect. *pia numina,* a miseratione.—384. *Sequar atris ignibus,* multa argutantur passim interpretes : cf. Serv. Ducunt utique *atri ignes* ad rogum; voc. tamen, *sequar*, parum convenit, ut sit, prosequar te morte mihi illata. Præstat Furiarum faces, quæ et ipsæ per *ignes atros* declarari solent, huc revocare, ut Servius primo loco : *Invocatas tibi immittam Diras*, et Cerda. Vocabis moribundus Didonem; tunc Furiæ sceleris in me commissi tibi obversabuntur; sive : ego, etsi absens, tibi occurram tanquam ex Furiis una et faces intentabo oculis : cf. Sueton. Ner. 34; et inf. v. 472. Forte Apollonium ante oculos habuit IV, 386 sq. Nunc Ovidii levitatem compara Epist. VII, 65 sqq.—385. *anima seduxerit artus*, exquisite, sejunxerit. Vulgare est, animam ab artubus. *Anima*, — *Umbra* — *Manes* cf. ad Tibull. III, 2, 15.—387. *Audiam* apud infe-

His medium dictis sermonem abrumpit, et auras
Ægra fugit, seque ex oculis avertit et aufert;
Linquens multa metu cunctantem, et multa parantem 390
Dicere. Suscipiunt famulæ, conlapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.
At pius Æneas, quamquam lenire dolentem
Solando cupit, et dictis avertere curas;
Multa gemens, magnoque animum labefactus amore; 395
Jussa tamen divom exsequitur, classemque revisit.
Tum vero Teucri incumbunt, et litore celsas
Deducunt toto navis. Natat uncta carina;
Frondentisque ferunt remos et robora silvis
Infabricata, fugæ studio. 400
Migrantis cernas, totaque ex urbe ruentis,

388. *abrupit* aliquot Burm. et Goth. tert. *obrumpit* Sprot. — 390. *cuncta metu* Exc. Burm. *sectantem* Wall. a m. pr. *volentem* Medic. cum Heins. et Pierianis ac multis aliis, solita variatione. Qui apud Serv. *Linquens* pro delinquens, deficiens, accepere, in seqq. debuere jungere : *multa — dicere suscipiunt f.* — 392. *Marmoreum thalamum* pro in, nec hoc indocte, Moret. pr. et Exc. Burm. — 393. *dolorem* tres Burm. — 395. Deerat versus Parrhas. — 396. *sequitur* tres Burm. *classimque* Sprot. — 398. *tuto* Vratisl. — 399. *ramos* multi Heins. et Burm., facili lapsu. Sed et *Frondentes remi* exquisitius quid, quam *f. ramus*; etsi alias *ramus*, *truncus*, *trabs*, eleganter pro *remo* dici possit. — 400. *fugæ studio.* Desunt hæc pr. Rottend. a m. sec.

ros, te dedisse pœnas. Qui loquendi modus et alibi occurrit. cf. Ursin. Apud Pindar. Ol. XIV, 29 Fama ad inferos parenti nuntiat victoriam filii.

388. — 392. Abrupto utique hoc sermone nihil disertius, nihil eloquentius, dici poterat. — 390. *metu*, dubitatione. *auras fugit*, lucem : *tædet convexa cœli tueri* inf. 451, in thalamum se recipere putanda. *ægra* præclare, quippe mox deliquium animi passura; sed adhuc vires sumit ab iræ æstu. Reliquorum vide ornatum pro, suscipiunt eam et reportant in thalamum.

393 — 395. Ornate, quamquam eam solari cupiebat. Multum dolens (πολλά γ' ὀδυρόμενος) et amore ardens.

397. *Incumbunt*, non remis; sed omnino de studio : cf. inf. IX, 73. Comparant Iliad. δ, 223 sq. de Agamemnone. Malim illa memorare, Iliad. β, 149 sqq. ubi Achivi de discessu cogitant. Mox *uncta*, pice delibuta, Serv. *fugæ*, celeris profectionis, ut poetæ solent, etiam Græci in φυγὴ, φεύγειν.

Ac veluti, ingentem formicæ farris acervum
Quum populant, hiemis memores, tectoque reponunt:
It nigrum campis agmen, prædamque per herbas
Convectant calle angusto; pars grandia trudunt 405
Obnixæ frumenta humeris: pars agmina cogunt,
Castigantque moras; opere omnis semita fervet.
Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus!

402. *velut* Medic. cum aliis. Sic et inf. v. 441. Sed junctura versuum omnino nondum satis elaborata est. Deficit comparationis apodosis : ac veluti : — *Sic*. Quæ non uno modo institui potest, vel simpliciter suppl. *ac sic ruentes videas, veluti formicæ ruunt, quum populant* — vel ex sqq. ac — eunt, incedunt, *velut it nigrum campis agmen* — Ita illa : *ingentem formicæ — reponunt*, sunt in medio posita. Potest tandem ordo fieri : *ac — opere omnis semita fervet, veluti, quum formicæ populant. acervom* Gud. ex more suo. — 403. *Comportant* Lactant. de Ira Dei c. 7, memoriæ vitio. — 404. *Et* Sprot. *nigris campum* Exc. Burm. a m. pr. *per herbam* Nonius, et sic Leid. un. et Goth. tert. — 405. *Convectat* Witt. *collo* Leid. — 406. *Obnixe* al. — 407. *moras operæ : omnis* Heins. laudat ex Medic. et Junt. ed. Sed in illis ut et in aliis edd. est : *moras : operæ omnis;* et est correctum *opere* in Medic. *fervet;* mox 409 *fervere :* tamen nunc in *fervet* consensus est. — 408. *Quis tibi nunc* Bur-

402—407. Accepit ab Apollonio, IV, 1452 de Minyis ad aquam repertam convolantibus, sed egregie ornavit. Dignitate comparationem carere, censuerunt multi. cf. Burm. forte quod cardinem comparationis non videbant in festinationis notione verti, non autem in ipso animantis genere. Bene Serv. *ad studium respicit comparatio h. l., non ad personas.* A parvis rebus et animalibus exempla passim petuntur, non modo Homero, v. c. a muscis Iliad. π, 641 sq. β, 469, sed etiam castigatioribus, ut ap. Apollon. l. c. a formicis et muscis, IV, 1298 a pullis, et sic porro. Noster autem etiam oratione et dilectu verborum, quæ ab hominum vita transtulit, rei dignationem fecit : *populant, tecto*, pro caverna, *it campis agmen, prædam convectant, humeris obnixæ* etc. *Ac* supple, *ruentes ex urbe* sic, *veluti* ruunt formicæ etc. Nisi magis ex poetæ mente probanda est alia interpunctio : *ac-opere omnis semita fervet*, interpositis comparantibus : *veluti* semita fervet, *quum ingentem formicæ — reponunt;* nunc reliqua ornant comparationem. *hiemis memores.* Notus Horatii locus I Sat. 1, 35. *It nigrum campis agmen*, « Hemistichium Ennii de « elephantis dictum , quo ante « Accius est usus de Indis. » *Serv. calle angusto*, proprie ex formicarum natura, *ἀεὶ μίαν ἀτραπὸν πάντες βαδίζουσι.* Aristot. H. A. IX, 38. *trudunt*, quæ portare non possunt, *Serv. moras* exquisite pro tardos, morantes, et statim *opere* pro *iis*, quæ opus faciunt, formicis. Locum etiam Plinius in animo habuit lib. XI, 31. s. 36.

408. Oratoria apostrophe quam vim h. habeat, facile intelligitur.

Quosve dabas gemitus, quum litora fervere late
Prospiceres arce ex summa, totumque videres 410
Misceri ante oculos tantis clamoribus æquor!
Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis!
Ire iterum in lacrimas, iterum tentare precando
Cogitur; et supplex animos submittere amori:
Ne quid inexpertum frustra moritura relinquat. 415
Anna, vides toto properari litore; circum
Undique convenere; vocat jam carbasus auras;
Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.

manni emendationi deberi videtur, secundum poeticæ orationis usum. Heinsius ediderat: *tunc;* et vulgo libri habent: *tunc* vel *tum*, vel *dum*. D. Heinsii editio habebat: *Quæ tibi.* — 410. *Aspiceres* Parrhas. *et* pro *ex* a pr. m. Medic. *vastumque v.* Wall. — 411. *vastis clamoribus* Wall. — 412. *corpora* Wall. a m. pr. — 414. *animum* multi passim ap. Pier. et Burm. et al., sed poeticus est pluralis numerus. — 415. *Nec quid* Wall. Forte placet interpungere: *ne quid inexpertum (frustra!) moritura, relinquat,* h. e. frustra! cum moritura esset; ut poeta de suo interponat; sed est nimis subtile hoc. — 416. *litore; circum Undique convenere* utique distinguendum cum Marklando ad Stat. II Silv. 5, 13 idque recepi pro: *pr. litore circum: Undique c.* De interpunctione codices frustra consulas. *litore cursu* Parrhas. — 418. *posuere* Wall. Idem versus sup. I Georg. 304.

litora fervere (quod inf. 416 *properari*) doctius quam, Trojanos in litore; sic et v. 411 *misceri. æquor* pro clamores misceri in æquore.

412. Color ex Apollon. IV, 446, quando Medea Absyrtum jugulat *ire in lacrimas*, quod vulgari ratione procedere, descendere, ad lacrimas. — 414. *animos* non male pro *iras* accipiunt nonnulli apud Serv. Potest et altos, superbos, spiritus declarare. — 415. Servius ita accipit, ut *frustra* ex poetæ judicio dictum sit: ut omnia experiatur; sed frustra! Scilicet turbabat illa vox, cum quæreretur de verborum ordine. Alii jungunt: *frustra moritura*, sc. si quicquam intentatum reliquisset. Qui mala patitur, quæ opera et studio suo avertere poterat, subit ea nullo cum fructu, frustra: quia iis carere potuerat. Saltem melior locus τῷ *frustra* in structura exputari nequit.

416—440. Commentum poetæ est ingeniosum, et, quod Aristoteles diceret (de poetica c. 24) πρὸς τὸν τοῦ ποιήματος ὄγκον faciens, quod Annæ sororis ad Æneam allegatæ opera utitur Dido; tanto enim gravior esse debet dolor, quo magis omnia expertus fueris, etiam iis, quæ indigna essent, tentatis.

417. *convenere* v. sup. 289. *vocat auras* velum v. sup. ad v. 223. *coronas* ex more in re læta et h. l. in discessu optato, uti alias ex victo hoste, vel salvo reditu, vel festo die, et in re sacra. Quod non agnoscere voluisse videntur veteres Grammatici, qui versum repre-

Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
Et perferre, soror, potero. Miseræ hoc tamen unum 420
Exsequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
Sola viri mollis aditus, et tempora noras.
I, soror, atque hostem supplex adfare superbum:
Non ego cum Danais Trojanam exscindere gentem 425
Aulide juravi, classemve ad Pergama misi;
Nec patris Anchisæ cinerem Manisve revelli:
Cur mea dicta negat duras demittere in auris?

419. *tantum potui* aliquot ap. Burm. *spectare d.* emendabat Stephan. de Latin. Lipsii p. 469, quod Burm. Sec. ad Anthol. p. 721 extr. probare videtur. Sed v. Not. — 421. *Nam solam* Dorvill. *s. jam* Goth. pr. — 422. *arcanas — mentes* Parrhas. — 423. *ut t.* Witt. — 425. *excidere* aliquot ap. Heins. et Burm., perpetua variatione. *ascindere*, *incendere*, *excingere* aberrant alii. — 426. *classemve* e codd. edidit Heins. Vulgo *que*. *classimve* Sprot. et h. l. v. ad III, 5. — 427. *revulsi* obl. Vatic. apud Pierium; sed damnat hanc formam Servius. *cinerem* Heins. cum melioribus; vulgo *cineres*. — 428. *neget* Medic. a m. pr. et tert. Rottend. Ita legisse debent hendebant, forte tanquam ex Georg. I, 304 repetitum. Apud Servium: *Probus sane sic adnotavit: si hunc versum omitteret, melius fecisset.*

419. *si potui;* quod ad vulgarem modum diceres: *si debui.* Quandoquidem dolor hic mihi ab initio expectandus, metuendus, erat (nam prævidere hunc Æneæ discessum poteram ac debebam, quippe qui in Italiam tenderet); itaque pectus puto satis me esse firmaturam ad eum perferendum. Quæ prævidere aliquis potuerat, tanquam quæ, rebus ita ferentibus, evenire poterant, ea, si evenerint, ferenda sunt, tanquam humana, h. e. quæ, natura rerum sic constituta, in hominem cadunt.

423. *molles aditus.* tempus ac modum, quo mollis animus esset ad audiendum. sup. v. 293 *Tentaturum aditus, et quæ mollissima fandi Tempora, quis rebus dexter modus.* Mox *hostem* graviter ex affectu; infestum, odiosum virum. Male de hoste pro hospite dicto cogitant.

425 sqq. Color orationis frequens: Quid tantum in eum commisi, ut me fugiat? tanquam poeta, gravissima scelera, quæ committi possint, memorat. v. Cerda h. l. et Tibull, I, 2, 79 seq. Ceterum tota oratione, qua ad infirmas preces delabitur, nihil magis oratorium. Pleraque argutiis infirmavit Ovid. Epist. Didus v. 165 sq., dum hæc exprimit.

425. Cf. Iliad. β, 303 sq. Similis locus sup. III, 602. — 427. *cinerem Manesve revelli*, docte pro læsi, violavi. Proprie revelluntur sepulcra; cum his et urna cineraria; cum cinere violantur Manes. Mox *dicta* sunt preces, ut sæpe

Quo ruit? extremum hoc miseræ det munus amanti:
Exspectet facilemque fugam, ventosque ferentis. 430
Non jam conjugium antiquum, quod prodidit, oro;
Nec pulchro ut Latio careat, regnumque relinquat:
Tempus inane peto, requiem spatiumque furori;
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam, miserere sororis, 435
Quam mihi quum dederis, cumulatam morte remittam.

ii, qui apud Servium jungebant: *revelli, cur* (ut propterea) *mea dicta n.* — *dimittere* alii, ex more: *immittere* Wall. cum glossa: *admittere ad aures* alter Hamb. — 429. *Quo struit* alter Hamb. — 431. *Non ego c.* Rottend. a m. sec. cf. inf. V, 194. *connubium* tert. Rottend. Erf. *quod perdidit* Sprot. et Puget., ut jam apud Servium interpretati sunt nonnulli. — 432. *aut L.* duo Burmann. *regnumve* Gud. a m. sec. — 433. *furoris* alter Mentel. a m. pr. — 434. *dolore* Medic. cum majore fere codd. parte. Male tamen. — 435. *ora* alicubi legi video in vulgg. — 436. Virorum doctorum in hoc loco interpungendo, interpretando, et, etsi nihil sanius esse potest (v. not.), emendando, æstum vide ap. Burm.; nam singula repetere longum et inutile esset. Si ingenio utendum esset, saltem metaphoræ immanendum erat, et *cumulata sorte remittam* erat conjectandum: ut beneficium cum fœnore reddituram se spondeat. Proxime accessit in schedis Jo. Schraderus, qui cum alia tentat, tum hoc: *Quam mihi si dederit, cumulata sorte, relinquat;* quod non satis intelligo. Discrepantias codicum primo loco videamus: *mihi tu d.* Zulich. a m. sec. *cum dederit cumulata morte r.* Medic., quod Heins. præstare putabat, etsi, sensus qui sit verborum commodus, non subjecit. Eadem lectio in Parrhas. et Puget. et, *cumulata*, etiam alter Menag. et Moret. tert. In pr. Moret. *cumula-*

latius genus pro angustiore: ut 457 *voces.* — 430. *facilem fugam*, profectionem, navigationem, ex commoda tempestate, qua facilis illa sit: *ventos ferentes* passim poetæ pro secundis. Res nota: v. Burmannum, quem mireris, tam inanem operam in Harduini somniis refellendis passim ponere. — 431. Non jam conjugii, cujus spem et opinionem *ab initio* mihi ostendebat, fidem ut servet, oro, quandoquidem illam *fefellit* jam. Graviter singula!

433. 434. Petit tempus ad leniendam amoris vim primumque impetum frangendum, donec ille cum tempore in dolorem subsidat; cf. Ovid. l. c. v. 177 sqq.: quod facere graves affectus solent; et ipsa mora discimus et adsuescimus, adversa perferre; docte dictum est dolore cum vi aliqua, moderate dolere, patienter ferre; ut oppositum sit, impatienter ferre.

436. Quam gratiam, quod beneficium, si mihi præstiteris, usque ad mortem grata ero; hæc est sententia nude enuntiata, et ornatius, cumulatissime usque ad mortem gratiam referam. Hoc, ut poeta, extulit: *cumulatam remittam* pro cumulate referam, et *morte*, ante mortem, antequam moriar, ita ut in morte plene illa repensa sit; vulgo: per totam vi-

Talibus orabat, talisque miserrima fletus
Fertque refertque soror: sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit;
Fata obstant, placidasque viri deus obstruit auris. 440
Ac velut, annoso validam quum robore quercum

tim cum glossa, *quod mihi cum dederis cumulatum.* Porro *remittam* Heins. reposuit e melioribus suis et Pierianis; vulgo *relinquam;* sed est prius illud exquisite pro *referam* dictum: *remissum* Parrhas. et Puget. Jam olim super hujus versus lectione dubitatum fuisse, ex Servio et Pomponio Sab. patet; lectionem quidem *dederis* Tuccam et Varium probasse, uterque tradit; at Medicei codicis scripturam *dederit* Aproniano deberi, ex Pomponio discitur, cujus tamen verba si recte intelligo, *cumulatam* Apronianus et ipse tenuisse videtur, non *cumulata;* etsi interpretatio ad ipsum refertur: *cumulando morte.* Adscribam Pomponii locum: *extremam hanc veniam, oro, ut impetres ab Ænea, id est beneficium: id est, ut protrahat discessum suum, donec discam dolere. Si concesserit, nunquam ero immemor talis beneficii. Sic legit Apronianus. Tucca et Varius, referente Sergio* (Servio), dederis *legunt:* Cum dederis veniam, cumulatam morte remittam (l. relinquam), *id est, relinquam acceptum ab eo beneficium, morte cumulando; ita intelligit Apronianus: hanc opinionem Sergius* (Servius) *damnat;* et recte utique, nam interpretatio ista nullum bonum sensum exhibet; non enim morte Didonis quicquam grati ac jucundi in Annam redire poterat; etsi Servius nihil melioris notæ afferat. Manet igitur hoc: Tuccam et Varium probasse *dederis*, et ad Annam retulisse; quod unice verum propter illa, *miserere sororis;* quæ verba tollenda erant, si alterum locum habere debebat, ut *dederit* legeretur, oratione de Ænea instituta; quamquam ne sic quidem æque commode illa Æneæ, in longinquas terras profecto, per totam vitam gratiam referre velle videretur. Interpunctione prava totius versus sententia erat jugulata: *Quam mihi cum dederis cumulatam, m. r.* Eam itaque, ut dudum monueramus faciendum esse, mutavimus: *Quam mihi c. dederis, cumulatam morte remittam;* v. Not. — 438. *ipse m.* Dorvill. — 439. *haud v.* Goth. pr. *nullas* Goth. tert. *illas* Menag. pr. *ullas voces* Parrhas. — 440. *obruit* Goth. sec. et subjicit versum inficetum: *Ne sint ammotæ neque sistant gaudia mente* (f. menti). — 441. *veluti* nonnulli et hic: conf. ad v. 402. *annoso validam* Heins. cum melioribus, etiam Pierianis; vulgo *annosam valido;* et *cum corpore* Exc. Burm., vulgari lapsu. Ne in robore hæreas, cum *quercus* addita sit: *quercum robore validam*, tenendum, robur esse de trunco accipiendum.

tam, usque ad mortem. Ita, puto, interpunctione post *dederis* facta; res satis expedita: v. Var. Lect.

437—439. Pervicacia, aut, si mavis, constantia Æneæ in consilio exsequendo, quum verba nuda non sufficerent, comparatione declaratur. *fletus*, preces cum lacrimis fert ad Æneam plus vice simplici. Hoc, puto, est *fertque refertque: placidas*, translato epitheto a viro. — 441 — 446. Comparationem hanc ex Iliad. ψ, 765 sqq. adumbratam esse, jam Macrob. volebat, ut et locum sup. lib. II, 416 sqq.; vix tamen tenuissimas lineas ibi reperias; ut vana plane opera in comparationem et Homeri obtrectationem impendatur. Melius possis forte huc referre Iliad. μ, 131 sqq., sed imago rei ipsa et in rerum natura

Alpini Boreæ nunc hinc nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant: it stridor; et alte
Consternunt terram concusso stipite frondes;
Ipsa hæret scopulis; et, quantum vertice ad auras 445
Ætherias, tantum radice in Tartara tendit:
Haud secus adsiduis hinc atque hinc vocibus heros
Tunditur, et magno persentit pectore curas.
Mens immota manet, lacrimæ volvuntur inanes.
Tum vero infelix fatis exterrita Dido 450

442. *huc* et *illuc* Sprot. — 443. *et altæ* Medic. cum præstantiore quoque, etiam fragm. Vatic. et Pier. parum referre, ait Burm ; recte utique, quoad sensum; sed altera prosaica forma est, altera, quis dubitet? poetica. Igitur, qui textum novat, *altæ* reponet. (Miror itaque a Brunckio V. C. id non factum esse.) — 444. *terras* Goth. pr. cum ed. Hortensii; quod præferrem, si idonea auctoritas esset; est enim magis poeticum et majus aliquid sonat. *percusso* Hamb. pr. *vertice* Menag. pr. *frondes* sec. Rottend. — 446. Duplex lectio et hic, ut Georg. II, 292, ubi idem versus: *Æsculus — quæ quantum vertice ad auras Ætherias, tantum radice ad Tartara tendit. radice*, quam codicum sectam fragm. Vatic. ducit, et *radicem* Mediceus cum multis aliis Heins. et Pier. *radicem in t. tendit* oblong. Pier. cum Puget. et Exc. Burm. — 448. *persensit* multi Pier. et Heins. ac Burm. cum binis Goth., alii *præsentit*. v. sup. v. 297. — 450. *Cum* Wall. Mox *fatis exercita Dido* emendabat Marklandus in Epist. Crit. pag. 117. *Fatis* aliquem *exerceri* eleganter dici non neges; sic V, 725 *nate Iliacis exercite fatis;* et bene aliquis adversis casibus vexatus et exercitus *vitæ* capiat *tædia tot mala perpessæ*, ut apud Tibullum est, III, 2, 7. Enimvero nec tam diutina mala experta erat Dido, et *exterrita* imaginem rei affert multo aptiorem ad faciendam mirationem et ἔκπληξιν. Dicuntur scilicet et in poetis passim est obvia; at ornatus verborum notabilis inest: *velut cum Alpini Boreæ*, ex Alpibus spirantes, potentius quam venti omnino, *certant eruere — quercum validam annoso robore*, h. e. trunco. *it stridor* pro fit. De vv. 445. 446 vide sup. II Georg. 291, sunt Homeri ῥίζαι δινηκεῖς. — 448. *curæ* sunt animi æstuantis motus; at *lacrimæ* Didonis et Annæ. cf. Burm.

450—473. Hunc locum facile inter felicissimos et elaboratissimos referendum esse arbitror. Præsagia illa et ostenta, superstitio ad animos gravi mœrore perculsos tam accommodata, egregie hic commemorantur, temperanter tamen ac pudenter, cum alias poetæ in iis luxuriari soleant; multo magis somnia v. 465—468, quæ ex recondita hominum gravi ærumna afflictorum observatione sunt depromta. Nil divinius illis: *semperque relinqui Sola sibi, semper* etc. Inter adversæ fortuna beneficia referre forte possis et hoc, quod talium rerum ac talium in poetis locorum sensum et dulciorem habeas et altiorem.

450. 451. *fatis exterrita*, consternata et mente dejecta malis suis: quæ doctius *fata* dixit, quip-

Mortem orat; tædet cœli convexa tueri.
Quo magis inceptum peragat, lucemque relinquat,
Vidit, turicremis quum dona imponeret aris,
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscenum se vertere vina cruorem. 455
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Præterea fuit in tectis de marmore templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis et festa fronde revinctum:

et illi *exterriti*, qui consternati subito metu vel quovis casu mente dejecti et alienati insaniunt, vel qui, dum insaniunt, monstris ac furiis terrentur. Proprie de armentis vidimus Georg. III, 149, adde ibid. v. 434 et not. ad e. l. De Medea furente Valer. Fl. VIII, 450 *fugit ardentes exterrita tauros*, quos videre sibi videbatur. Etiam proxime ad præsentem Virgil. locum inf. XII, 660 Armata — *dextra Occidit ipsa sua lucemque* exterrita *fugit*. Ita etiam *malis attonita mens*, *malis percussa*, passim dicitur. — 451. *connexa* Franc. — 452. *lumenque* tert. Rottend., quod et ipsum de *cœlo* ac *die* tandemque de *vita* dici solet. Vides poetam vulgarem temporum consequutionem haud curare, quæ esset: *quo magis perageret et relinqueret, vidit.* — 454. *dicto* Gud. a m. pr. v. Burmann. *dictum* fragm. Vatic. — 455. *vergere* Zulich. a m. pr. — 456. *non ipsa* Wall. *ipse* Franc. *affata* Ven. *fata* Moret. pr. a m. pr. *sorori est* fragm. Vatic. aliquot Pier. et Dorvill., quod et ipse h. l. desiderem, aure judice. — 458. *misero quod* fragm. Vatic. a m. pr. *multo quod* pr. Hamb., sollenni variatione. vid. Burmann. ad Ovid. II Am. 15, 14. — 459. *niveis vel nigris* pr. Hamb. conf. Burm.

pe jam certa. conf. inf. 464. v. Var. Lect. *orat* exquisitius quam optat, desiderat. *cœli convexa*, ut sup. Ecl. IV, 50. Primus Cicero in Arateis v. 314 usum hunc invexisse videtur, mox placuit Virgilio, Ovidio et aliis.

453—455. Inter sacrificandum vidit vinum, in ignem libatum, in sanguinem verti; at quam ornate singula, etiam propriis verbis! *obscenum* de re mali ominis et alibi notatum: Georg. I, 470. Æn. III, 241. *turicremas aras* jam Lucretius dixit II, 743.

456. Ad majorem horrorem faciendum egregie hic versus comparatus. Nunc demum de Didonis salute desperes. Nam ita humana natura fert, ut in extrema ruens animus, et jam deliberata morte defixus, silentio pertinaciter omnia intra se premat. Vidit jam Trappius, si bene memini.

457—491. Hunc locum ante oculos habere debuit Popius in plenissima affectus summi epistola Eloisæ v. 307 sqq. *Templum*, intellige sacellum Sichæi Manibus dicatum, forte cum ejus signo, ut Ovidius expressit Ep. VII, 99. saltem fuit monimentum sepulcrale, quod religionem habuit. Simile Elissæ templum memorat Silius I, 81 sqq. *antiqui*, prioris. v. Serv. et Burm. *Velleribus niveis*, infulis ac vittis laneis, quæ etiam in monumentis passim marmore ex-

Hinc exaudiri voces et verba vocantis 460
Visa viri, nox quum terras obscura teneret;
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, et longas in fletum ducere voces.
Multaque præterea vatum prædicta piorum
Terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem 465
In somnis ferus Æneas; semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, et Tyrios deserta quærere terra.
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,

460. *gemitus et verba* Serv. ad XII Æn. 638, sed *voces et verba* usus fert. Illustrat Burmann. ad h. l. — 462. *Seraque* Nonius in *bubo*; quod epitheton alias in simili re occurrit. *feralia carmina* Gud. a m. pr. — 463. *fundere voces* Goth. alter. — 464. *piorum* e Medic. aliisque suis et Pier. prætulit Heins. et Aproniani illam lectionem esse, testatur Pompon. Sab. Alteram codd. familiam, qui *priorum* habent, ducit fragment. Vatic. Equidem non perpetuum aliquod et ornans h. l. epitheton requirerem, sed *priorum;* misera regina in animum revocabat prisca vaticinia, de rerum suarum ac vitæ decursu jam olim accepta, quæ nunc quidem exitum suum habere videbat. — 467. *longam sola i. pr.* Hamb. — 468. *Tyriam — Tyrias — desertas q. terras*, aberrationes librarr. ap. Heins. et Burmann. *Teucros* conj. Jo. Schraderus in schedis; ingeniose. Nam et hoc poterat per somnum objici. — 369. *demens veluti* lectum ex Pier. patet. Apud Pompon. Sab. nota est: « *Urbanus legit* anguina serpentum. » Sectatus est Grammaticus antiquam formam, *anguen* pro anguis, et legerat: *Eumenidum — videt anguina.*

sculpta occurrunt (vid. Passer. Paralip. Dempst. pag. 126). *fronde*, sertis. Illustrat Cerda.

462. 3. Plinius X, 12 s. 16. *Bubo funèbris, et maxime abominatus, publicis præcipue auspiciis, deserta incolit; nec tantum desolata, sed dira etiam et inaccessa; noctis monstrum; nec cantu aliquo vocalis, sed gemitu.* Ex hoc loco illustra poetam. *Bubo sola* sc. avis, ut Servius.

465. De arte poetæ in somnio hoc commemorando cf. sup. ad v. 450. Nihil ad sensum verius; solent enim, si gravi ærumna ad insaniam usque æstuat animus, objici ejusmodi somnia: ut per horrendas solitudines, per deserta palatia aut per porticus immensas, sine fine errare nobis videamur. Ursinus comparat Ennii versus apud Cicer. de Div. I, 20 *Excita cum tremulis* etc., qui utique inspiciendi sunt, de simili Iliæ somnio.

469. 470. Ex Euripide ductum Bacch. v. 916 sqq. loco sublimi et terroris pleno, ubi contemtor Bacchi Pentheus in vesaniam actus καὶ μὴν ὁρᾷν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ, Δισσὰς δὲ Θήβας, καὶ πόλισμ' ἑπτάστομον. Servius ad h. v. *Pentheus autem, secundum tragœdiam Pa-*

Et solem geminum, et duplicis se ostendere Thebas; 470
Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes:

470. *Per solem* pr. Moret. *se* abest ab edd. Ald. Junt. *et* deest Goth. tert. — 471. *Agamemnoneis* Wall. *Furiis agitatus* aliquot codd. apud Pier., quod ex interpretatione profectum et ex lib. III, 331 repetitum facile intelligas. conf. Burmann. Sec. ad Anthol. Lat. pag. 170. Nobilissima in h. l. est emendatio Marklandi ad Statium et in Ep. Crit. p. 127 proposita et ornata: *Pœnis agitatus*, id est, a Furiis. Amplectar eam, certe tanquam elegantiorem lectionem, et ipse, si declaratum videro, omnium librorum lectionem habere aliquid, quod poeta indignum sit: *Aut veluti scenis*, pro scena, *in scena Orestes furit a Furiis exagitatus: cum* etc. Nam *scenis agitatus* jungere, et *omnibus tragœdiis notus* accipere quid tandem cogit? Vera ratio est: *velut in scena Orestes* furit (quod ex antecedent. eliciendum), *quum fugit agitatus* m. Novum hoc fateor, quod ad fabulam tragicam in scena exhibitam provocat. Quod displicet, forte hoc est, quod in narratione ex prisco ævo interponitur aliquid moris serioris, quodque adeo mens ab illa illecebra, qua tenebatur, cum Æneæ et Didonis fatis ipsa quasi præsens interesset, revocatur nunc subito, ut delusam se sentiat. Nec tamen hæc in ipsa narratione, sed *in comparatione* interposita sunt. Quidni autem poeta hoc vel ad variandam rerum faciem ausit, qui toties comparationes in hunc modum instituit, ut ex vita communi et usu hominum aliquid repetat et hac formula utatur: *ut sæpe videmus* etc. Nec hoc adeo idem plane cum eo, quod toties oratores habent: *quemadmodum ille in scena, in fabula* etc. Cic. pro Rosc. Amer. c. 67. *Nolite enim putare*, quemadmodum in fabulis sæpenumero videtis, *eos, qui aliquid impie scelerateque commiserint, agitari et perterreri Furiarum tædis ardentibus*. cf. Æschin. in Timarch. sub f., unde hæc adumbrata. Adde Cic. de Legg. I, 14. Scilicet orator excitat locum e tragœdia; at poeta scenico apparatu ac theatrali spectaculo ad comparationem utitur. Equidem nihil definire videri volo, sed tantum dubitare, an Virgilius oratoriam formam retinere maluerit? id quod in multis, inprimis posterioribus Æneidis libris, fecisse eum sæpe declarabimus; tum alterum est, rectene hoc fecerit? Valerii Fl. locum VII, 147 sqq. ex Euripide, non ex nostro, esse expressum manifestum est. *agitatur* Rottend. alter. Donatum in his

cuvii etiam ipse furit. Et Pompon. Sab. *apud Pacuvium inducitur Pentheus furens, qui videt duos Soles et duas Thebas.* Pacuvii quidem fabula tali argumento ac nomine alias nota non est, sed *L. Attii Bacchas* memoratas videas, ex Græco haud dubie illas conversas. Virgilium exscripsit Seneca Agam. 728 seqq. *agmina E.* dixit ut poeta, agmen Eumenidum.

471—473. Orestes Agamemnonis f. Clytæmnestræ matris Furiis agitatus, dum matrem faces sibi et serpentes intentantem fugiens tecto prosilit, in foribus tecti Furias sibi occurrere, seque adeo undique terroribus mentis, parricidii in matrem commissi consciæ, exagitari videt. Tragœdiam poetæ ante oculos fuisse per se patet, et bene Servius: *A Pacuvio* (puto in *Duloreste*) *Orestes inducitur, Pyladis admonitu, propter vitandas Furias, ingressus* (Delphis id factum intellige) *Apollinis templum; unde cum vellet exire, invadebatur a Furiis. Hinc ergo est.* Sedent in limine Diræ. Pacuvius igitur (quod et Ennius in Eumenidibus fecit, v. Columna ad Enn. Fragm. p. 251) Æschyli Eumenides, quodammo-

Armatam facibus matrem et serpentibus atris
Quum fugit, ultricesque sedent in limine Diræ.
Ergo, ubi concepit Furias evicta dolore,
Decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque 475
Exigit, et, mœstam dictis adgressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat:
Inveni, germana, viam (gratare sorori),

consulere non licet; est enim in lib. IV lacuna in ejus Commentariis. — 473. *Cum videt* Parrhas. *Confugit* Hamb. pr. et Rottend. alter. *tum f.* Erf. *divæ* Gud. a m. pr., quod non displicebat Heinsio. — 476. *ac m.* Medic. *fictis aggressa* Gud. a m. pr. et Menag. pr. pro var. lect. cum Exc. Burm. *d. affata* alter Menag. et pr. Hamb. a m. sec. — 477. *et spem* Parrhas. *fronte serena* conj. Heins. Sed v. notam.

do saltem, expresserat. Nam aliter rem ornavit, dum Orestem furentem exhibet, Euripides in Orest. v. 255 sqq. Iphig. in Taur. 283 et al., aliter post istas Racinius sub fin. Andromachæ. Ceteroqui Orestis Furiis nil magis notum in antiquitate, res quoque obvia in artis operibus. Cf. nunc Bœttiger *Furienmaske* tab. III. Verba autem sic expedienda: *aut velut in scena Orestes furit a Furiis exagitatus, cum fugit m.* etc. cf. Var. Lect.

474—477. Exquisita cum arte etiam hoc ex indole ac more hominum, qui extrema animo agitant, ut consilium suum dissimulent. *evicta*, ut poeta, pro simplici *victa* dixit. *exigit* bene pro constituit, quod fit re exacta ac deliberata. *spem fronte serenat*, exquisitius quam frontem serenat, et explicat, spe nova ac meliore concepta vel ostensa; hoc transfertur ad ipsam spem, quæ serenior et lætior affulgere potest; adeoque Dido spem serenat, sereniorem ac lætiorem ostendit vultu. Ut *spem vultu simulat*, lib. I, 209. Propius ad vulgarem modum Silius: *tristia fronte serenat* XI, 369. *spem fronte serenans* ex Virgilio sumsit Nemesian. Ecl. IV, 17.

478 sqq. Simulat Dido, se parare sacrum magicum, quo aut Æneas iterum amori illigetur, aut ipsa amore solvatur. Est adeo sacrum, quale in Ecloga VIII vidimus. In toto hoc commento tam operose adornando et instruendo hæc respexisse videri debet Dido, ut, sacrificio arcano parando, quo arbitris remotis sola operaretur, ad mortem sibi inferendam opportunitatem, silentium et solitudinem, haberet. Sed et illud furorem misere amantis arguit, quod vestes Æneæ et torum conjugalem secum comburi vult (inf. 495 sq.), quodque Æneæ gladio in se jugulando utitur. Quæ a v. 504 sqq. — 521 narrantur, ad præparandum et auspicandum sacrum pertinere puta. Namque ipsum sacrum non nisi a v. 630 sqq. peragitur; trahebat ac differebat illud sacrum suamque mortem regina, quamdiu Æneas præsens erat. Tenenda hæc, ut de summa et

Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem juxta, solemque cadentem, 480
Ultimus Æthiopum locus est, ubi maxumus Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum:
Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasque draconi

479. *reddet* — *solvet* oblongus Vatic. Pierii; *reddat* — *solvet* Longob. ejusdem. *solvit* Wall. a m. pr. *reddet* et *absolvet* alter Menag. et Witt. *vel quæ me solvat* Franc. et Goth. tert. Sed vulgatam etiam Donatus et Lutatius agnoscunt. v. Burmann. — 482. *actum* volebat Vossius; at v. Burm. h. l. et vid. notam. — 483. *Hic* Montalb. et ed. Ven. Mox *Massyliæ*, *Massilio*, *Massiliæ*, *Massaliæ*, *Massillæ*, *Massile* aberrant librarii ap. Burm. et Pier.

libri et narrationis constet. Quod sacerdotem arcani sacri ab Hesperidum hortis advocat, mirum videri potest, nisi forte Apollonii Medea, ad cujus amorem Didonis amor in Æneam accommodatus est a poeta, etiam hunc hortum cum dracone sacrisque magicis lib. IV, 109 sqq. accurate descriptis in poetæ ingenio sevit et instruxit. Certe v. 484—486 a Medeæ exemplo petiti sunt, Apollon. III, 530 sqq. Enimvero tenendum præterea est hoc, extremam illam Africæ h. e. occidentalem plagam antiquissimorum poetarum fabulis esse celebratam; nec modo Solis, Noctis, Mortis, Inferorum, Tartari, Elysiorum confinia aut sedes in Oceano constitui solitas, verum in continente quoque Atlantis Gorgonum et Hesperidum fabulas: de his actum erat inprimis in carminibus de Perseo, Hercule, Argonautis. v. Notas ad Apollod. pag. 296 sq. add. pag. 386 sq. 406 sq. 423 sq. Accommodatissima igitur poetæ consilio et hic fuit illa terra fabulis celebrata, inprimis in narratione, quæ ad Africam spectaret.

480—484. Comparant Homericum ἐπ' Ὠκεανὸν μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας, Iliad. α, 423, nec tamen id nisi ad hoc unum valet, quod extremum Africæ litus *Æthiopiam* nominat, et h. l. quidem occidentale, quæ proprie Mauretania est. De Atlante sup. v. 247. v. ad I, 741, et Not. ad Apollod. p. 681 et alibi. — 482. *torquet* ornatius quam cœlum sustinet; motu simul cœli diurno expresso; præeunte Ennio ap. Macrob. VI, 1, *Qui cœlum versat stelleis fulgentibus aptum.* cf. Columna ad Ennii fragm. p. 45. *aptum stellis*, exquisite; vulgari loquendi modo stellæ cœlo aptæ, h. e. affixæ sunt; tum et ipsum cœlum adfixum et aptum, alligatum stellis, h. e. distinctum. Quod vero ex Mauretania excitatam anum tamen 483, *Massylæ gentis* facit, eamque *Hesperidum hortis* præficit custodem, ne in eo poeta licenter in minus noti situs populis versatus dicendus sit, ita potius videtur accipiendum, ut *Massylam* anum solito more poeta omnino pro Libyca dixerit, certo nomine pro indefinito posito. *Massylam Evantem* ex nostro petiit Silius I, 101. *Hes-*

Quæ dabat, et sacros servabat in arbore ramos, 485
Spargens humida mella soporiferumque papaver.

485. *in sacros* alter Menag. *sacra s. in arbore* tert. Rottend. a m. pr. Requires forte *dat* et *servat;* sed retulit poeta ad *monstrata est*, quæ *dabat*, pro altero *daret*. Nam consequutionem temporum poeta negligit, ut monitum ad I, 706. — 486. Waddel. jam Burm. laudatus conj. *arcens*. Aut *spargens* accipiebat amovens ex horto, ne draco gustaret et in soporem incideret. Ita ille cum aliis de interpretatione laborabat, et ipse Burmannus. Jo. Schraderus in schedis, ubi multa tentaverat, versum damnat et ejicit; at v. notam. *soporiferumve* multi ap. Burm.

peridum autem *hortos* communi poetarum opinione intra Cyrenaicæ fines positos in Mauretaniam ad Atlantis montis radices removit, quandoquidem antiquiores diverse de eorum situ tradiderant. Hesiodus quidem πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο eos collocaverat Theog. 215. Alii aliter. v. ap. Plin. VI, 31 s. 36, qui alio loco lib. V pr. et XIX, 4 s. 22, apud Lixum, Mauretaniæ ea in Atlantici maris ora urbs est, Hesperidum hortos collocat; ad *montem Atlantem* etiam Hygin. f. XXX f., ubi v. Intpp. inprimis Salmas. in Solin. pag. 264 sqq. et nuper actum de his ad Apollod. II, 5, 11 Not. p. 406 sqq. — 485. *sacros in arbore ramos*, sc. cum pomis aureis ramos, quos Veneri sacros fuisse Servius narrat; alii Terræ munus poma aurea tradiderant; v. Not. ad Apollod. p. 410. 411. Certe violari eos nefas erat. Narrat autem poeta, si non ipsas Hesperidas deas, hortos tamen earum, quos *templum* appellat, tanquam locum iis sacrum, illo adhuc tempore superfuisse, iisque præfuisse sacerdotem feminam. cf. Exc. IV ad h. l.

486. Sic inf. VI, 420. Sibylla Cerbero *Melle soporatam et medicatis frugibus offam Objicit:* verum ibi ad soporem immittendum. Nunc tantum pro offa ac cibo offertur μάζα, placenta mellita, aut, si proprie dicta accipimus, mel liquidum cum papavere. Mella aut placentas mellitas serpentibus sacris apponi, haud mirum; nam si in templis servare serpentes sacros placuerat, necesse erat iis cibum præbere. Neque quicquam amplius in eo ritu quæram; neque tum, si ipsa Dea Salus simili more serpentem e patera pascit: etsi multa serius accessere partim religionum partim grammaticorum commentis de quibus egere Bœttiger et Sprengel in *Beitrægen* 1, 2. « *Incongrue*, jam Servius monuit, *videtur positum, ut soporifera species* (papaver) *pervigili detur Draconi.* » Multa ad defendendum poetam et ibi et passim alibi afferunt Intpp. v. Cerda. Excidisse hoc poetæ, ut credam facile adducor; quippe qui non meminisset offas papavere aliisve soporiferis succis conditas draconibus apud veteres objici tum, cum somno illi opprimendi sunt. Nec tamen adeo absurdum, cum melle antiquitas in quotidiano victu uteretur, et papaver certe posterior Græcia in deliciis haberet, cibum serpenti, lautiorem et dulciorem, inde paratum dici, ut pascatur ille offis mellitis papavere mixtis; ut *soporiferum* tan-

Hæc se carminibus promittit solvere mentis,
Quas velit; ast aliis duras immittere curas;
Sistere aquam fluviis; et vertere sidera retro;
Nocturnosque ciet Manis; mugire videbis 490
Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.
Testor, cara, deos, et te, germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam adcingier artis.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras

488. *Quis* Goth. alter, an ut sit pro *Quibus?* Cuningh. conj *innectere*, cum præcedat *solvere*. Temere. Quidni enim poeta variet orationem! — 489. *convertere sidera* alter Hamb. — 490. *movet Manes* multi apud Pier. et Burmann. ex glosse mate. *vetet* Exc. Burmann. a m. pr. *movit* cum altera lectione, a correctrice manu Fragm. Vatic. — 493. *accingere* alter Hamb. — 494. *Tunc* — *locavit* Carisius laudat. *Tu, Germana* Dorvill.

tum ornet. *spargens*, miscens, *Serv.*; h. e. objiciens, præbens, apponens. Nihil amplius; nisi quod ut poeta docte loqui maluit.

487—491. Sollennia hæc de artibus magicis ad fastidium repetita a poetis. Vid. ad Ecl. VIII, 69. Similem locum v. in Tibullo I, 2, 59. 60 et 43 sqq. *curas* et hic de amore. *solvere* animos, proprium hac in re, ut *defigere*. Referuntur enim in re magica ea, quæ ad amorem spectant, ad notionem illigandi et solvendi; uti omnino in superstitionibus astrologicis, reliquisque divinationum generibus, pleræque præstigiæ allegorici tropicique generis sunt. *vertere sidera retro*, cursum astrorum mutare, errantium inprimis, vid. Serv. Tum illa evocat Manes sacris *noctu* ex more factis. *videbis*, vulgo videas; ut sup. v. 401 *Migrantes cernas*. Invertit poeta orationem, cum sequi deberet; illa motus terræ facit et silvas in alium locum transfert.

492. 493. Sui ævi rationem in hoc habet poeta, quod Dido excusationem quærit, dum magicis artibus utitur. Bene Servius: « cum multa sacra susciperent Romani, *magica* semper damnarunt. » Quæri tamen potest, quibusnam legibus id factum sit? Forte jam ipsis XII Tabb., e quibus memoratur: *qui fruges excantasit*; et: *Qui malum carmen incantasit*: Plinius XXVIII, 2, s. 4 pœna parricidii proposita (v. LL., tab. VIII). Fuere postea quæstiones veneficii e lege: referebantur ad illud quoque incantationes: sed *mala* tantum *carmina*: quandoquidem et *bona* haberi credebantur. Inter principes alii fuere leniores, alii severiores. Media etiam est constitutio Constantini M. de artibus magicis: sed gravissima Imp. Constantii a C. 357 et Valentiniani. v. Cod. Theod. tit. de Maleficiis et ibi Gothofr. (lib. IX, t. 16, 3. 5 et 11). A Didonis tempore ac more ista cura ac cautio aliena. Nec Homerum, si ea attigisset, ea excusatione usurum fuisse credere licet.

494 — 498. *secreta*, secreto. Hoc jam notum esse debet. *tecto*

Erige, et arma viri, thalamo quæ fixa reliquit 495
Impius, exuviasque omnis, lectumque jugalem,
Quo perii, superimponas. Abolere nefandi
Cuncta viri monumenta jubet monstratque sacerdos.
Hæc effata silet; pallor simul occupat ora.
Non tamen Anna novis prætexere funera sacris 500
Germanam credit, nec tantos mente furores
Concipit, aut graviora timet, quam morte Sychæi.
Ergo jussa parat.

495. *in thalamo* Leid. — 496. *que* abest ab aliquot Pier. et binis Burm. *exuviisque* Sprot. — 497. *superimpones* Franc. *superimponant* Fragm. Vatic. Medic. a m. pr. cum aliis Pier. *superimpone* alii Pier. *nefanda* ed. Ven. — 498. *momenta* Ven. *monimenta* plerique. *juvat* magnus codd. numerus apud Pier. et Heins., quibus adde Fragm. Vatic.; itaque Burm. recepit. Alii, nec minus multi, *jubet*, quæ Aproniana lectio esse videtur; nam in Mediceo in litura scriptum videas; quamquam ex pronuntiatione *jubat* orta esse videri potest. Dignitatem tamen majorem habet *jubet monstratque*. Utrumque de diis et vatibus sollenne. Itaque equidem cum Pierio *jubet* retinere malim; si poeta quidem ita scripsisse videri potest, ut scribere debuit. Nec Brunckium id facere audentem hac editione deserere volui. — 499. *inficit ora* nonnulli ap. Pierium, ex Horat. Epod. 7 putat Burm. — 500. *Nec tamen* Zulich. *Hæc* Hugen. *protexere* Medic. a m. pr. *munera* alter Menag. — 502. *Concipere* Vir doctus (fuit is J. Jortin.: v. *Tracts* Tom. II, p. 473) conj. ap. Burm., nec male.; etsi eo carere possumus. *haud* vel *haut* aliquot apud Pier. et Burm. et Goth. alter. *Sichæi* edd. sup., etiam Burm. cf. ad I, 343. — 503. *jussa*

interiore, Romanus impluvium diceret; *sub auras*, sub divo. conf. Burm. Penetralia hæc domus Didonis in templum Elissæ mutavit Silius I, 81 sqq., ubi plura ex h. l. adumbrata. — 495. *arma relicta* idem Burmann. de ense pro munere ab Ænea Didoni dato accipere jubet: non male. v. 507. *ensem relictum*, et 647. *ensem quæsitum*, acceptum, memorat. *exuvias* vid. inf. 648. 651. Scilicet in sacris magicis amoris extinguendi caussa abolentur ea, quæ perfidi amantis contactu se commendare poterant; ut contra in revocando amatore sub limine ea condi vidimus Ecl. VIII, 91. *quo perii* cum dilectu posita vox, et cum pudore.

499. Ex intima arte et humanæ mentis recessibus hujus versus sententia depromta. *Pallor* ex conscientia cogitatæ mortis. *Serv.*

500—503. Annæ omnino fidem et benevolentiam majorem tribuit, quam ingenii sagacitatem. Itaque et hæc recte. *novis prætexere funera sacris*, exquisitior ratio quam communis: *nova sacra*, insolitam religionem ac sacrificium, prætexere *funeribus*, funeri, h. e. morti obtendere, sacrum per simulationem instruere, eoque consilium mortis occultare. cf. sup. 172; nec illa mente concipit, Didonem in animo habere tam insanum mortis sibi consciscendæ consilium. cf. Burm.

At regina, pyra penetrali in sede sub auras
Erecta ingenti, tædis atque ilice secta, 505
Intenditque locum sertis, et fronde coronat
Funerea; super, exuvias, ensemque relictum,
Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.

implet unus Guelph. *facit* alter in Exc. Sax. Poteramus carere hemistichio. — 505. *tectis atque* Goth. sec. — 507. *funesta* labens memoria citat Lutat. ad Stat. IV Theb. 460.

504 — 508. Exsolvere se amore vult Dido sacris magicis : in quibus, ut modo dixi, illud inprimis factu opus erat, ut flamma abolerentur priscæ consuetudinis monumenta. Ad sacrum spectant aræ; ambiguum est, quo loco pyra habenda sit. Ex consilio, quod dissimulat, et ex eventu, fuit rogus Didonis; quatenus tamen nunc sacrum magicum paratur, aut simpliciter lignorum strues est ad abolendas amatoris exuvias, aut aræ genus, cui pro victimis cæsis imponuntur istæ exuviæ. In sacris magicis scrobs fieri solitus erat, quo *lignorum strues* cumulabatur. vide v. c. Orphei Argonaut. 948. 968 sqq. et primo looo Odyss. λ, 25, βόθρον ὄρυξα. In eandem foveam victimarum cæsarum sanguis demittebatur. Erat enim illa pro *ara*, ἐσχάρα. conf. Statium Theb. IV, 451. 455 sqq., qui ex parte hunc locum ante oculos habuit. Scrobis h. l. nulla fit mentio, exstruitur tamen lignorum strue rogus, qui pro ara esse videtur; etsi mox verus rogus futurus, in quo Dido comburenda erat. Nunc illi rogo, illi *pyræ*, pro victimis cremandis, imponuntur vestes et omnes reliquiæ e pristina consuetudine amatoris, cujus amore Dido liberari cupit, cum ipsa effigie Æneæ. At eriguntur aræ circa pyram, ad quas illa sacrum factura erat victimis v. 635 sqq. — 506. *intendit locum*, pyram, *sertis*, exquisitius et hoc quam vulgare, *intendit serta per locum*, quod sup. II, 236 occurrebat: *vincula collo Intendunt*. Quam non inutile sit, talia monere, discas, si Burmanni notam compares. Nolim autem ex h. l. probare, rogos sertis ornari solitos fuisse. Nam h. l. pyra, tanquam ara, corollis cingitur. Sup. Ecl. VIII, 64. *molli cinge hæc altaria vitta. fronde funerea*, cupresso, inquit Servius, aut potius arborum frondes intellige, quarum in sacris magicis usus erat. Nam de funere poeta tantum ex eventu rem interpretatur. Pyræ imponit Dido ea, quæ contactum corporis Æneæ senserant, vestimenta, tum ensem, et torum conjugalem, (inf. 648. *notum cubile*) et in hoc *effigiem*, puta ceream, quæ in talibus sacris igne liquefacta efficere debebat, aut ut ipse amator simili modo amore liquesceret ac contabesceret : ut Ecl. VIII, 80. aut ut perfidiam misera morte lueret : Quemadmodum effluviæ corporis vestimentis inhærentes ad philtrum parandum adhibebantur; at h. l. ad amorem extinguendum.

Stant aræ circum, et crinis effusa sacerdos
Ter centum tonat ore deos, Erebumque, Chaosque, 510
Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.
Sparserat et latices simulatos fontis Averni;
Falcibus et messæ ad Lunam quæruntur aenis
Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni;
Quæritur et nascentis equi de fronte revolsus, 515
Et matri præreptus, amor.

509. *crinis passa* pr. Hamb. e glossa. — 510. *Ter centum*, divisim, ut sit *ter tonat centum deos*, scribunt alii codd. et edd. apud Burm. *sonat* Hamb. pr. Præferas facile vulgatum in utroque loco. Sunt trecenti dii. — 511. *que* abest a tribus Burmann. *ter virginis* sec. Rottend., male. — 513. *F. ad lunam et messe* Franc. *aheneis* scribunt codd. apud Pier., male; nam et altera forma usitata: *aenus*. — 516. *prær uptus* aliquot libri apud Burm. cum Schol. Lucani et Grammatico,

509 — 511. *sacerdos*. (Massyla illa sup. v. 483). *tonat*, invocat (*vocat* Silius I, 94, ubi hunc locum transtulit) deos inferos, longo ordine eorum nomina recitans, qui in his sacris (exemplum in ipsa Medea v. in Ovid. Met. VII, 192 sqq.) mos erat, omninoque in hymnis veterum et formulis sacris. Etiam hoc ex more, quod ejusdem numinis plura nomina recitantur, ad vires et potestates seu naturæ seu numinis diversas declarandas; ut ad potentiam deæ per supera et infera et terrestria meantem declarandam eadem *Hecate triceps* τρισσοκέφαλος in Orph. Argon. 974 (ubi facile apparet leg. τρισσοκάρηνος) etiam *Diana* est τριπρόσωπος *triplex*, *triformis*, τρίμορφος. conf. Cerda et Ursin. Pro *Diana virgo tria ora habens* doctius posuit alterum poeta. Quod autem Maura anus nomina deorum græca pronuntiat, id, communi Romanorum more apud poetas et historicos receptum, qui aut barbarorum religiones suis nominibus interpretantur, aut barbaris suas religiones tribuere solent, vitio verti poetæ nequit. (Minus bene Burmannus rem expedire videtur.)

512—516. Effunditur, in rogum an in aras, aqua, quæ e Styge petita esse videri debebat. *simulatos*, proprie h. l. cf. III, 302. 349, quos fingebat *avernales* (ut Horat. Epod. V, 26) et ex locis inferis petitos esse. Superstitiones magicas diserte enarrare nihil attinet; vide vel Cerdam. Inerat iis lusus aliquis a similitudine rerum, plerumque allegorice, petitus : ut in ligando aut solvendo amore. Æris proprius in re magica usus. *Æneam falcem* ab Sophocle habere Virgilium, volebat Macrob. V, 19, quem vide. *pubentes herbæ*. vid. Georg. III, 126, in Var. lect. χνοάζουσαι, h. e. lanuginosæ. cf. Becmann. ad Antigon. Caryst. p. 66. *nigri cum lacte veneni*, int. succos venenatos herbarum vel seminum. *et nascentis equi de fronte revolsus amor* : Hippomanes. Nota res. v. Aristot. VI H. Anim. 22.

Ipsa, mola manibusque piis, altaria juxta,
Unum exuta pedem vinclis, in veste recincta,
Testatur moritura deos, et conscia fati
Sidera; tum, si quod non æquo fœdere amantis 520
Curæ numen habet justumque memorque, precatur.
Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem

auctore Medeæ in Anthol. Lat. p. 180, ubi v. Burm. Sec. *præceptus* vel *perruptus* Hugen. Sed damnat eam lectionem ratio et Plinii locus in nota laudatus. — 517. *molam* Medic., sed expuncta litera, et Montalb. *salibusque piis* conj. in schedis Jo. Schrader. — 518. *et veste r.* aliquot Pier. Goth. pr. cum Hugen. conf. Burm. — 520. *si quid* Leid. un. a m. pr. et duo Goth., male. — 521. *sanctumque* m. Parrhas. — 522. *placitum* alter Hamb. *placidam* — *quietem* alter Menag. *placi-*

VIII, 24. Ælian. XIV H. Anim. 18, et plura ap. Cerdam, cf. sup. nota ad Georg. III, 280. Sed ad illustrandum poetam Plinii locus sufficit VIII, 42 s. 66. *Et sane equis amoris innasci veneficium, hippomanes appellatum, in fronte, caricæ magnitudine, colore nigro: quod statim edito partu devorat feta, aut partum ad ubera non admittit. Si quis præreptum habeat, olfactu in rabiem id genus agitur.* Vides poetæ verba: *et matri præreptus amor*, h. e. quod amorem conciliat, philtrum, caruncula, quæ in philtrum adhiberi potest, præreptum, antequam equa feta devoraverit.

517—521. *mola manibusque piis*, Servius: «farre et sale — *et manibus puris.*» Sane *pius* commune ac perpetuum epitheton in sacris: inf. 637 *pia vitta*; sequentia docent esse manus pie precantis, mola salsa in ignem conjecta, ad cœlum sublatas. *Unum exuta pedem vinclis*, unum pedem habens nudum, ad religionem pertinere debuit. Inter plura, quæ Intpp. afferunt, unus Artemidori locus huc facit lib. IV, 67. Sed occurrit eadem res in signis veterum; et in Etruscis simile quid observare memini Passerium *Paralip. Dempst.* p. 102. cf. eund. *ad Vasa Etrusca* Tom. I, p. 67. Est inprimis nobile signum in Palatio Barberinorum et alterum in Museo Pio Clement. Vol. II. n°. XL. ad ejus exemplar restitutum, quod Didonem exhibere putatur, arguente pede altero nudo. *veste recincta*, soluta zona; nota res. cf. Ovidii locum ex Virgilio expressum Met. VII, 179 sq. 182 sqq. *conscia fati Sidera* obtestatur, ut sup. 167, *conscius æther*, quæ se morti imminentem adspicerent; non autem respectu fatorum per sidus natale constitutum. *tum numen precatur, si quod habet curæ amantes non æquo fœdere* h. e. eorum, qui mutuo amore non amantur. Erunt in his inprimis Juno, Diana, Venus, habendæ. Verbo: omnia eo spectant, ut ipsa amore solvatur.

522—528. Suavissima noctis descriptio, quæ ipsam rerum quietem spirare videtur; hoc tamen inprimis laudanda, quod, cum sæpe in ea et alii poetæ laboraverint,

Corpora per terras, silvæque et sæva quierant
Æquora: quum medio volvuntur sidera lapsu,
Quum tacet omnis ager, pecudes, pictæque volucres, 525
Quæque lacus late liquidos, quæque aspera dumis
Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti.
* Lenibant curas, et corda oblita laborum.*

dam c. membra quietem apud Serv. ad I Æn. 388. cf. ibid. 691. — 523. *quierunt* tres apud Burm. — 526. *dumos* Montalb., unde Heins. *dumo*, Goth. sec. *dumi;* utrumque vitium scribentis. — 527. *Rura tacent* Sprot. — 528. Deficit versus in Medic. aliisque præstantioribus exemplaribus; ut vulgares taceam. Etiam Erf.; et sane melius eo caret sententia. Pendent enim superiora a verbis *Quum tacet ager*, et *quum tacent pecudes volucresque — sopitæ*. Mirum quoque, pecudes, volucres, pisces noctu *a curis* liberari: quod tantum in homines cadit. Conflatus videri potest versus ex lib. IX, 224. 225. Adnotavit quoque Pompon. Sab., hunc versum non legi ab Aproniano; est autem ex ejus recensione lectio Codicis Medicei. Quam diversis simus omnes sensibus ac judiciis, et quam alienum ab his studiis, quæ quanta quanta sunt in probabilitate versantur, sit, ex edicto et cum supercilio aliquid pronuntiare, vel hic locus docere potest, in quo nobis quidem in oculos incurrere videbatur, versum hunc jugulare sententiam, structuram evertere, et nervos orationis præcidere. At Brunckius, qui tam proclivi studio ad rescindendos versus fertur, miratur Heinsio addititium eum videri potuisse: « Est profecto, pergit, tam a Virgilii manu, quam quivis alius e laudatissimis. Absque eo manca huic inprimis loco illa convenientissima est, ut post illos in superiore loco prodigiorum et sacri magici terrores nunc animum diverso modo afficiat, utque delinitum hac suavitate animum legentis miseræ Didonis summus mox a v. 529 amoris æstus animique cruciatus tanto magis percellant. Jam Jos. Wartonus hoc observavit; et hoc monere voluit Servius ad v. 522: *Protenditur ista descriptio ad exaggerationem vigiliarum Didonis.* Nec tamen hac in re inventi laudem habet Virgilius, sed judicii tantum et elocutionis in exprimendo Apollonio Rhodio III, 743 sqq. Νὺξ μὲν ἔπειτ' etc. cf. et IV, 1058 sqq., quem jam ante Virgilium converterat Varro Atacinus; cujus versus v. apud Senecam Controvers. XVI extr. Vix me teneo, quin loca adscribam; sed brevitati studendum est. Similem, aliter tamen adornatam noctis descriptionem videbimus lib. VIII, 26. Præiverat omnibus Alcman in loco ab Apollonio Sophista in Lexico Homer. servato in voc. κνώδαλον. Eum v. inf. ad l. c. VIII, 26. Similia etiam nonnulla sunt in Theocr. Id. 2, 38 sq., sed in re prorsus diversa. Noctis silentia miram suavitatem habent: *silvæ et æquora quierant*, cessante sub noctem vento. Non aliter. cf. Trapp. *fessa corpora*, docte, homines, nisi omnino animantia malis. *medio volvuntur sidera lapsu*, cursu per mediam cœli partem; ad rudes hominum sensus. *medium cursum tenent*, bene Serv. vid. Excurs. ad II, 9. *positæ*, compositæ, quiescentes, sopitæ.

At non infelix animi Phœnissa, neque unquam
Solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem 530
Adcipit: ingeminant curæ; rursusque resurgens
Sævit amor, magnoque irarum fluctuat æstu.
Sic adeo insistit, secumque ita corde volutat:
En, quid ago? rursusne procos inrisa priores
Experiar? Nomadumque petam connubia supplex, 535
Quos ego sim toties jam dedignata maritos?
Iliacas igitur classis, atque ultima Teucrum
Jussa, sequar? quiane auxilio juvat ante levatos,

et mutila videretur pulcherrima hæc noctis descriptio, quæ sic in participium *positæ* desineret, sine verbo finito, et suspenso sensu. » Sed tota nota digna est quæ inspiciatur. — 529. *Phœnixa, vel* Dorvill. — 530. *ve* abest a Ven. *que* duo Burmann. — 532. *magno curarum* qu. Moret. ex lib. VIII, 19, at v. inf. 564. — 533. *voluptat* Dorvill. etiam alibi. — 534. *Heu quid agam* Donatus videtur agnoscere ad Terent. v. Heins. et Burmann. *quid ego* Oudart. *agam* Servius cum codicum parte et edd. Junt. aliisque. — 535. *Nomadum* vid. sup. ad 320. *sequar* c. Dorvill. et plerique libri Pier. — 536. *sim* Heins. post Pier. ex melioribus et meliori loquendi ratione (si modo poeta eam sequi voluit: cf. ad 485. I, 706): est enim pro, *cum ego sim*. Vulgo *sum*. — 537. *iterum cl.* sec. Rottend. *et ego cl.* pr. Hamb. — 538. *auxilium juvat* conj. Heumanni, quam refellit Burm. ad h. l. ex-

529 sqq. Eadem antithesis ex Iliad. β, pr. κ, pr. ω, 677 notata a viris doctis, et hinc passim ab aliis alia. cf. etiam Theocr. 2, 38. *At non* scil. carpit soporem, ἀντεῖ. *Solvitur in s.* exquisite pro solvi somno, quiete. *noctem* pro quiete noctis ac somno dixit. — 531. *Ingeminant curæ*, utpote in noctis solitudine.

533 sqq. cf. Eurip. Medea 502 sqq. *insistit* mente et cogitatione, ut sit: ita apud se cogitat; scilicet, quid nunc sibi agendum sit. Oratorie pathos in his Didonis verbis tractatum, facile nostrum quisque per se intelligit. Confer, si vis, Scalig. in Poetic. et Cerd. ad h. l. *irrisa*, ut irridear; epitheton ab effectu rei ex more poetarum. cf. Ernesti ad Callim. in Del. 117. *procos* Numidas. v. sup. v. 36. 37. *experiar*, adibo et nuptiis me offeram? *ultima Teucrum Jussa*, explicant, suprema; minus bene, puto; nam jejunum hoc; sæpe *ultima* sunt, quæ infima sunt; ut in illo Horatii: *non ultima laus est*; ergo nunc *ultima jussa*, sunt, infimi generis hominibus dari solita; ut altero loco Servius, deterrima; accommodatissimo epitheto ad indignationem et odium, quasi expectandum sibi sit, ut infimo loco habeatur, utque sibi tanquam caloni alicui indignissima quæque imperentur. Bene Pompon. Sab. « puta quod loquatur ad miserationem, quasi quod, si naviget cum « Trojanis, sit futura serva. » — 538. *an quia juvat* — h. e. quasi vero hoc juvet, et quicquam co

Aut bene apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem, fac velle, sinet? ratibusve superbis 540
Invisam adcipiet? nescis heu, perdita, necdum
Laomedonteæ sentis perjuria gentis?
Quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantis?
An, Tyriis omnique manu stipata meorum,
Inferar? et, quos Sidonia vix urbe revelli, 545
Rursus agam pelago, et ventis dare vela jubebo?
Quin morere, ut merita es; ferroque averte dolorem.
Tu, lacrimis evicta meis, tu prima furentem

silio aliquot ap. Pier. — 539. *Aut bene* nonnulli Heins. et Burm. cum Goth. tert. Vulgo: *Et bene*. Est hoc inter sexcenta a Burmanno mutata, ubi nil referebat, hocne an altero modo legeretur. Malim utique intacta ea esse relicta. Nunc tamen ea iterum mutare velle, multo magis importunum esset et novas turbas inferret. *at* Sprot. et Dorvill., hoc non male. *sit gratia* Menag. pr., unde *fit* fecerat Heinsius. — 540. *sinat* alter Hamb. ex Exc. Burm. a m. pr. *ratibusque* Goth. pr. et sic Medic. cum plerisque Heins. et Burm. *ratibusne* Parrhas., quod Brunck. recepit, tanquam unice verum; equidem et *ne* ferri posse video, et *ne* accommodatum esse; potest enim sententia versus et hoc et illo modo pronuntiari. *superbus* ed. Ven., non male. Sed alterum magis poeticum. — 541. *Invisam* post Pierium Heins. revocavit e melioribus codd. et ratione idonea. Vulgo *Irrisam*, quod præcesserat v. 534. Utrumque etiam Servius agnoscit. — 542. *Laum.* vel *Laomeduntea*, *Laomedontiadæ* aberratio Codd. *gentis p. sentis* Dorvill. — 543. *Quid cum* Dorvill. *comitabar* tert. Rottend. *comitata* pr. Hamb. *euntes* nonnulli Pier., sed *ovantes* est ornatius haud dubie. cf. sup. v. 418. — 545. *Inferar* post Pier. e Codd. prætulit Heins., recte sane, tanquam quod exquisitius dictum esset. cf. inf. X, 576. I, 439. Vulgo *Insequar*. Servius utrumque laudat. *Inferor* pr. Hamb. *vix S. ab urbe* Parrhas. *revulsi* Wall. — 546. *in ventis* Sprot. *videbo* duo Burm. cum Goth. sec. ex more aberrantes. — 547. *abrumpe d.* pro div. lect. tert. Rottend., quod sane usitatius, idemque potentius; sed alterum a vulgari remotius. — 548. Diversam hic Urbani Grammatici interpunctionem narrat Servius et ex eo Pompon. Sab., quæ talis fuisse videtur, ut *Tu lacrimis evicta meis*

profecerim, quod ipsis ante auxilio fuerim, sc. e naufragio eos excipiendo. *sinet* sc. me sequi classem; in sqq. 540 — 543 verborum dilectum observa. Trojanos quasi perfidia et perjurio infames a Laomedonte denominat, cujus perjuria in Neptunum et Apollinem, mox in Herculem, nota sunt. Locus class. Iliad. Φ, 442 sqq. — 543. *ovantes*, lætantes; invidiose et hoc. Vidimus sup. 294. 295. Trojanos lætos imperio discessum parasse. — 545. *Inferar*, sequar? v. Var. Lect. quos paullo ante a Tyro excitavi, iterum navibus conscensis, maritimis cursibus errare faciam? sc. ut cum Trojanis in Italia considant. — 548. 549. Quod ipsam sororem amantissimam accusat, summum affectum arguit, quo etiam in carissimos injurii esse

His, germana, malis oneras, atque objicis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam 550
Degere, more feræ, talis nec tangere curas!
Non servata fides, cineri promissa Sychæo!
Tantos illa suo rumpebat pectore questus.
Æneas celsa in puppi, jam certus eundi,

sc. *es*, sententiam finiret. — 549. *objicit* Reg. — 550. *expertam* aliquot Pier. et Burm., sollenni errore. — 551. *fere* in multis; sensum probabilem inde elicere studet Burmannus; idem conj. *more meo*. Waddel. apud eund. *more fero*; sed omnia frustra. v. Not. Agnoscit ac tuetur lectionem librorum Quinctil. IX, 2, 64. Hoc illud est, quod toties in re critica bilem movet, cum magno conatu multa movent viri docti, ut sub finem subjiciendum sit: *sed sana vulgata*. Si tuo ipsius judicio sana erat, cur operose tentabas? *feræ* Aproniani lectionem esse observat Pompon. Sab. *non tales* alter Mentel. — 552. *Non cineri s. fides* Serv. sup. ad v. 52. *Sichæi* Medic. (hoc est, quod Pompon. Sab. habet: *Sic legit Apronianus*) cum aliis Pier. Heins. et uno Burmann. Sed *Sychæo* est pro *Sychæio*, noto more poetarum, primitivum pro deducto: ut *Romula tellus*; et apud Tragicos Græcos infinita. Sic *laticem Lyæum* I, 686 vidimus; sic *Lenæum honorem* sup. v. 207. De scriptura *Sychæo* v. sup. ad I, 343. — 553. *fundebat* pr. Hamb. pro var. lect., at recte *rumpebat* ut sup. II, 429, h. e. emittebat; proprie cum vi et impetu. Post hunc versum in Vratisl. legebatur: *Thuraque magnorum longe dat jussa deorum. Huic se forma viri v.* Idem versus insertus est Goth. sec., sed post v. 557 *rursusque ita visa monere est: Duraque m.* — 554. *Æneas jam c. in p. c. e.* Wall.

solemus: tu, o soror, permota lacrimis meis (v. sup. v. 30), tu prima me in hæc mala impulisti et Æneæ objecisti, homini in meum exitium facto. — 551. *more feræ*, at quam parvum hoc, ut saltem ferino more seclusam a jucunda societatis conjunctione, solam et hominum adeoque et virorum commercia fugientem, vivere licuisset! Nihil amplius in sententiam est assumendum, quam abhorrens ab humaniore cum aliis consuetudine ac consortio natura. Servius ad Lynces referebat, et ex Plinii H. N. locum laudabat: *Lyncas post amissas conjuges aliis non jungi.* Quinctil. l. c. IX, 2, 64 de matrimonio justo acceperat, a quo alienæ sunt feræ. *nec tangere*, attingere, sentire, *tales curas*, dolores animi! — 552. *Non servata* est, non servare licuit fidem etc. *cineri Sychæo* h. e. Sychæio; ut *Dardana arma*. vid. Var. Lect.

554 sqq. Non tam Homeri imitatione, apud quem, rhapsodorum forte studio, bis a Jove Mercurius mandata accipit, ut Calypso Ulyssem dimittere juberetur; nec ea de caussa, ut invitum discedere Æneam significaret, denuo Mercurii nuntium induxisse videtur poeta, quam ut ex propiore hac caussa et nova hac Numinis monitione, ipse discessus aliquam dignitatem momentumque ac diversitatem a vulgari quoque discessu haberet. Vulgaris narratio ita instituenda fuisset: Et jam Æneæ classis satis erat

Carpebat somnos, rebus jam rite paratis. 555
Huic se forma dei voltu redeuntis eodem
Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est;
Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
Et crinis flavos, et membra decora juventæ.
Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos? 560
Nec, quæ te circum stent deinde pericula, cernis?
Demens! nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,

556. *Hinc* Ven.—557. *jussa m.* Franc. ex more librariorum. *est* deest binis Burm. et Goth. tert. a m. pr. *st* Gud., ut solent veteriores codd. — 558. *Mercurii* tert. Mentel. a m. pr. *que* post *colorem* abest a tribus Burm. — 559. *juventa* nonnulli Pieriani, Medic. cum duobus aliis Heins. Adde fragm. Vatic. Sane *membra decora juventa* communiorem formam habent. — 560. *potis est sub c.* Oudart. *casu sub* alter Hamb. — 561. *quæ te circum stent* Heins. e Medic. aliisque post Pierianos. Adde fragm. Vatic. At vulgg. *quæ circumstant* vel *stent te.* conf. ad 536. A multis abest *te. cernas* Leid. a m. pr. — 563. *deos* tert. Mentel. a m. pr. *in pectora* alter

instructa, ut vento secundo sub noctem exorto illa litore solveret. At quam tenue hoc! Sin vero metus a Carthaginiensium incursu erat memorandus, Mercurii monitu multo magis res egebat apud poetam.

556—559. Comparant Iliad. β, 20 sqq. 57 sq. Odyss. β, 268. Iliad. ψ, 69 sq., sed primo loco erat commemorandum Odyss. κ, 277 seq. Ad 558 cf. inf. IX, 650. *colorem* oris, qualis est pulchræ juventæ ex palæstræ sole et pulvere. Mercurium e pulcherrimis diis esse, nota res, inprimis ex operibus veterum.

560—569. *hoc sub casu*, exquisite pro periculo ac discrimine. *ducere somnos*, Burm. vult esse h. l. producere per totam noctem. Sed in tanto periculo omnino dormire Æneam, insolens et mirum erat. *deinde* videtur otiosum esse; sed lubenter eo utitur poeta ad morem τοῦ εἶτα in argumentatione vel consequutione, ut inferatur aliquid: et cum hæc ita sint, *in tanto casu*, εἶτα, *deinde*, tu non cernis pericula, quibus circumdatus es? εἶτ' οὐκ αἰσθάνῃ; Sic v. c. XII, 889 *Quæ nunc deinde mora est?* IX, 781 *quo deinde fugam, quo tenditis?* Nec multum aliena hæc sunt a vulgari usu pro porro, aut pro in posterum, ab hoc inde tempore. v. c. inf. V, 14. *te circumstent*, jam Hom. περὶ γάρ κακὰ πάντοθεν ἔστη, Odyss. ξ, 270. *Zephyros* simpliciter pro ventis dicit; ut solet in ventorum nominibus parum accurate versari Virgilius. Hærebat hic Holdsworthus. Etsi nec est, cur non proprie dictos putes; nam ab occidente ortus ventus deferre Æneam a Carthaginis ora in Italiam debuit. Et sic inf. V, 19, 20. — 562. *demens.*

Certa mori, varioque irarum fluctuat æstu.
Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas? 565
Jam mare turbari trabibus, sævasque videbis
Conlucere faces, jam fervere litora flammis:
Si te his adtigerit terris Aurora morantem.
Eia age, rumpe moras. Varium et mutabile semper
Femina. Sic fatus nocti se immiscuit atræ. 570
Tum vero Æneas, subitis exterritus umbris,
Conripit e somno corpus, sociosque fatigat:
Præcipites vigilate, viri, et considite transtris;
Solvite vela citi. Deus, æthere missus ab alto,
Festinare fugam, tortosque incidere funis, 575

Menag. *sub pectore* Pieriani aliquot. — 564. Lectio hæc Medicei aliorumque est codd. elegantior haud dubie illa et poetæ frequentata, cf. v. 532, quam altera, quam alii codd. ap. Heins. et Burm. (cujus Menag. alt. *suscitat* habet) cum uno Pier. et fragm. Vatic. *variosque irarum concitat æstus*. Forte ipse poeta meliorem lectionem alteri adscripserat. — 565. *Num* tres Burm. *in præceps* fragm. Vatic. a m. pr. — 567. *litora fervere* Dorvill. — 569. *Heia* in fragm. Vatic. et in multis. *Ergo age* Pier. aliquot codd. *ac mut.* Wall. — 570. *fatis* Gud. a m. pr. *jam misc.* fragm. Vatic. a m. pr. *noctique imm.* Wall. *se miscuit* Leid. et Goth. tert. — 571. *subitus* alter Menag. — 572. *a somno* duo Burm. *e somnis* Leid. *e strato* aliquot Pier. et sup. III, 176. *socios corpusque* Wall. — 573. *Præcipitans, v. v.* emendabat Jo. Schrader. in schedis. Offendebat scilicet *præcipites* cum *vigilate* junctum, quod poeticus sermo in festinatione bene fert. *Prævigilate viri, moneo* sec. Rottend. ludibrium, puto, librarii. *et* deest alteri Hamburg., non male. — 574. *jussus* Oudart. pro Var. Lect. — 575. *F. jubet* Venet. Mox *que* abest a duo-

σχέτλιος. — 564. *Certa mori*, vide v. 475. — 565. *præcipitare* vel τὸ fugere, præcipitare fugam, vel, præcipitem esse, præcipitanter agere. — 566. 567. Ornati versus! *turbari trabibus*, impleri navibus sc. Carthaginiens. cf. inf. 592 sq.; male Cerda *turbari* tempestate. — 568. *Si te his.* Comparant Iliad. σ, 268. 269. — 569. *Varium et m.* h. l. tantum eo pertinet, quod in muliebri animo summus amor in summam sævitiam et immanitatem verti potest, ut adeo Æneæ de salute cogitandum sit. — 570. *nocti se i. a.* evanuit. sup. v. 278. *tali Cyllenius ore loquutus Mortalis visus medio sermone reliquit.*

571—575. *subitis umbris*, potest forte accipi pro imagine, viso. Melius tamen in poeta pro caligine subito exorta abeunte deo, qui, ut mos est, in multa luce apparuerat: ut sup. v. 358. *deum manifesto in lumine vidi. Fulsit ab invita numen procul*, ait Valer. Fl. VI, 480. At nunc ille 570 *nocti se* immiscuerat *atræ. Corripit e somno corpus*, Lucretiana oratio, lib. III, 164, h. e. levat, movet. *sociosque fatigat*, hortatibus h. l., ut omnino de sæpius tentato motu dicitur poetis.

Ecce iterum stimulat. Sequimur te, sancte deorum,
Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
Adsis o, placidusque juves, et sidera cœlo
Dextra feras. Dixit; vaginaque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro. 580
Idem omnis simul ardor habet; rapiuntque, ruuntque;
Litora deseruere; latet sub classibus æquor;
Adnixi torquent spumas, et cærula verrunt.
Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile. 585
Regina e speculis ut primum albescere lucem

bus Burm. — 576. *instimulat* aliquot Heinsiani; quod numerosius videri potest; sed vid. Heins. et Burm. — 577. *imperioque tuo* Parrhas. cum plerisque Pierianis. — 578. *Adsis en* Ven. *Assis* Menag. alt. cum codd. Pierii, quem vide. *cœli* Dorvill. — 579. *Inquit, v.* Parrhas. *liberat ensem* pr. Hamb. v. ad Ovid. VI Met. 551 et al. — 582. *Litore* Mentel. pr. *sub clausibus* Reg. — 583. *Annexi* et *vertunt* Goth. sec., vulgari lapsu. — 585. *spargebant* Sprot. — 586. *et sp.* sec. Rottend. *tum primum* Ven. *cum pr.* aliquot codd. ap. Burm. et Goth. tert. *primam* Gud. a m. pr. et Mentel., eleganter, judice Heinsio. De quo nemo dubitet. At Maro non minus frequentat *ut primum* pro *cum primum* Æn. I, 306. *Ut primum lux alma data est.* Et sic multis locis: quorsum ergo contemta codicum fide mutabimus!

cf. ad I, 280. VIII, 94. *funes*, retinacula, v. 580. conf. III, 639. 640. 667.

576. 577. Jam Servius secundum Ennium dixit: *Respondit Juno Saturnia sancta dearum*, δῖα θεάων. In *quisquis es* argutatur Servius et cum ipso alii. Atqui *forma dei — Mercurio similis* supra erat; ipsum Mercurium esse, nihil erat, quod Æneam certum redderet. — 578. *sidera dextra*, proprie quorum exortu venti secundi flant ac prospera navigatio fit.

580. Vid. Odyss. κ, 127. cf. Cerda. 581 — 583. Ut in toto loco, ita inprimis in his versibus, vel verborum dilectu, vel asyndetis, vel ipsis verborum temporibus ipsoque numero festinatio exprimitur, ut facile observes. *latet sub classibus æquor.* Bona rei imago, qua et alii poetæ passim utuntur. Loca apud Cerdam. Adspectui subducitur mare per naves æquatis proris procedentes. *spumas*, mare spumans, *et cærula verrunt*, remis.

584. 585. Homerici versus Iliad. λ, 1. ω, 695 et alibi, verbis fere Lucretii lib. II, 143. Ceterum locum hunc de Didonis novissimis fatis variare voluit Silius VIII, 84 sqq., quæ comparet, qui Virgilianum πάθος adcuratius cognoscere vult.

586 — 588. Servius: « et bene hanc primum inducit vidisse crepusculum, quæ, quasi amatrix, tota vigilaverat nocte. » cf. Ecl. VIII, 17 — 20. Forte ante oculos fuit Apollon. Rh. III, 818 sqq. —

Vidit, et æquatis classem procedere velis,
Litoraque et vacuos sensit sine remige portus:
Terque quaterque manu pectus percussa decorum,
Flaventisque abscissa comas, Pro Juppiter! ibit 590
Hic, ait, et nostris inluserit advena regnis!
Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur,
Deripientque rates alii navalibus? Ite,
Ferte citi flammas, date vela, impellite remos. —
Quid loquor? aut ubi sum? Quæ mentem insania mutat? — 595
Infelix Dido! nunc te facta impia tangunt?

587. *producere* sec. Moreti, solita varietate. — 590. *abscisa* multi præstantiores. vid. Heins., qui recipere debebat, si sibi constare volebat, et cf. II Georg. 23. *flaventis abscisa* Reg. *fl. que comas abscissa* Wall. *adscissa* aliquot apud Pier. *pro J. inquit* Montalb. — 591. *Hinc, ait* Menag. Hamb. pr. Erf. *i. a. terris* Leid. un. — 592. *Nunc a.* Montalb. *Nonne* Zulich. *expediam* ed. Ven. — 593. *Diripiantque* Witt. Voss. alt. et Donat. de Schemat. Sed usus et ratio postulat *Deripientque*, uti jam Heins. emendabat, quem miror hoc non reposuisse, id quod nunc fecimus: expresserat jam Brunck. conf. sup. I, 211. Porro codd. distinguunt post *rates*, male. — 594. *F. c. ferrum* Gud. pro div. lect. *date tela* Medic. cum aliis plerisque Heins. duobus ex Goth. Erf. Variant quoque Grammatici. vid. Heins., qui recte nil movit. *impendite remos* Leid. — 595. *loquar* Leid. un. *ubi sunt* Zulich., non invenuste, judice Burm. Nihil tamen ad vulgatam: *ubi sum?* Mox *quæ m. i. versat* tres ap. Burm., non male; ex glossa tamen. — 596. *nunc te* Heins. tuetur e Medic. aliisque cum Pier. alii *num te;* etiam Grammatici apud Heins. *nam* Clidonius. *jam te f.* Reg. et Parrhas. Porro *facta i.* e Medic. aliisque præstantioribus recepit: vulgo *fata.* conf. Not., quod bene poterat exponi: *fata impia*, fatum crudele, iniquum, infaustum. Nunc fato tuo moveris? debebas tum mo-

e speculis, ex edita ædium parte. — *ut primum albescere lucem vidit.* Creditur ex antiquo poeta Ennio adumbratum esse: *Ut primum tenebreis abjecteis inalbebat dies.* Ursin. ac Cerda h. l. Columna ad Enn. p. 65 e princ. libri VII. Apuleii Metam. *æquatis velis*, æqualibus ordinibus; sed declaravit hoc a velis non obliquo vento, sed æqualiter plenis, leni ac secundo vento a tergo impellente. cf. inf. V, 844 et 232. Homeri νῆες ἐῖσαι comparantur: quæ tamen alio modo æquales dicuntur.

590—594. Magna est legentis expectatio, quæ, desperata jam salute omnique meliore spe sublata, futura sit miseræ reginæ oratio. Et pathos verbis inest summum; furit, minatur, se accusat, imprecatur. *abscissa* simpl. evulsa, h. e. evellens. *illuserit* post *ibit.* ut I Georg. 157 *Falce premes — vocaveris.* cf. Burm. *nostris regnis*, mihi, tanquam reginæ. Illusit autem discessu tuto et impune facto post tantas in me injurias. *arma*, instrumenta navalia et h. l. alii *expedient* — alii *deripient*, rapient, rapide educent.

596. 597. Variis modis, ut ple-

Tum decuit, quum sceptra dabas: — En dextra fidesque!
Quem secum patrios aiunt portare Penatis!
Quem subiisse humeris confectum ætate parentem! —
Non potui abreptum divellere corpus, et undis 600
Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisque epulandum ponere mensis? —

veri, adeoque de illo sollicita esse et de eo, quod futurum esset, cogitare, tum cum Æneam in regni societatem admitteres. Variant etiam Grammatici ap. Heins. item Gothani. — 597. *Tunc* Gud. cum al. Heins. *Tunc licuit* Parrhas., sed in eo interpolationes plurimas observes. — 598. *Qui* hoc et seq. v. pro *quem* olim fuit lectum, teste Servio. *portasse* Medic. et Dorvill. — 600. *arreptum, areptum, abruptum, devellere*, librariorum ludibria. *avulsum* apud Donat. in Terent. Andr. IV, 3. 3, memoriæ lapsu. *corpus divellere* Menag. pr. — 602. *patrisque* ed. Junt. Dorvill. et Lutat. apud Burm. *ponere* Burmannus primus recepit, ut scripti fere omnes, etiam duo Goth. habent, etiam Pierii, præter unum ejus Mediceum, qui diversus a Fogginiano est. In hoc ut in vulgg. edd. legebatur *apponere;* duo apud Burmann. *opponere*, alter Hamb. *imponere*. Sed *ponere*, pro *apponere*, frequens poetis.

rumque fit in sententiis acutis, hæc accipi possunt et vario cum affectu, sive *fata* sive *facta* legas; quoniam hæc et Æneæ et Didonis esse possunt, et quia *Tum decuit* suppleri potest vel: facere hæc sc. quæ v. 592 — 594 memoraverat, vel: *facta impia tangere te. Tangunt* porro, *καθικνοῦνταί σου*, cum ea, quæ attingunt, urgent, adsunt, tum, quæ animum movent, percellunt vel concitant, metu, terrore, odio, quocunque alio vehemente affectu. Ex pluribus hanc rationem probem: Exhorruerat illa modo ac damnaverat v. 595 atrocitatem consilii de persequendo et perdendo hospite; silet, et mox: quasi vero nunc demum nefas ac scelus exhorrescendum mihi sit! tum debebam exhorrescere, cum, defuncti mariti memoria animo expulsa, in thalami ac regni societatem perfidum hospitem recipiebam. Sic v. 214 ac *dominum Ænean in regna recepit;* adde Ovid. Epist. VII, 12. 90. Poterant illa: *nunc te facta impia tangunt*, bene accipi de perfidia Æneæ, tum vero alterum: *tum decuit*, facta impia tangere te, *cum sceptra dabas*, ad ipsius Didonis fidem marito datam et nunc læsam referre, tum debebat mentem percussam esse re impie facta a te ipsa. Ad sententiam comparare licet Medeæ conditionem ap. Apollon. IV, 1080 sqq.

597 — 599. Ut sup. 307. *Nec te noster amor, nec te data dextera quondam — tenet. En dextra fidesque* sc. ejus, *quem*, h. e. ita fidem servat is, *quem aiunt portare* (pro portasse) *secum Penates*. Non male Ursinus laudat Iliad. β, 341. Ἐν πυρὶ δὴ βουλαί τε γενοίατο μήδεά τ' ἀνδρῶν, Σπονδαί τ' ἄκρητοι καὶ δεξιαὶ, αἷς ἐπέπιθμεν.

600 — 602. *abreptum divellere corpus*, ornate, dilaniare eum. *patriisque epulandum ponere mensis?*

Verum anceps pugnæ fuerat fortuna. — Fuisset;
Quem metui moritura? Faces in castra tulissem,
Implessemque foros flammis, natumque patremque 605
Cum genere exstinxem, memet super ipsa dedissem. —
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
Tuque harum interpres curarum et conscia Juno,
Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbis,
Et Diræ ultrices, et dI morientis Elissæ, 610

603. *fuerat pugnæ* Menag. pr. — 604. *Quem timui* Goth. tert. Heins. conj. *in transtra*. Sed *castra* plus poeticæ audaciæ habet. vid. Not. — 605. *foras*, *fores*, *feros*, aberrationes librariorum. — 606. *extinctum* pr. Moret. *extinguam* Lutat. ad Stat. V Theb. 128. *exstinxissem*, quod est interpretis. Burm. *extinsem* duo Goth. *et memet* quædam edd. Servii sup. ad v. 508. — 608. *et* abest a pr. Hamburg. — 609. *per umbras* Leid. un. pro var. lect.

respicit Thyestæ vel Terei cœnam.

603—606. En affectum, qui altius adsurgere aut procedere nequit. Itaque vers. 607 bene ad diras convertit se, at quanta cum arte illas ad religiosum ac sacrum aliquem horrorem attemperavit! *Quem metui m.* præclare, pro vulgari: quid mihi metuendum fuisset, cum mori decreverim! *in castra*, h. l. classem. III, 519. *Dat clarum e puppi signum; nos castra movemus. foros*, tabulatum, pro ipsis navibus. *Cum genere*, int. Trojanos. *dedissem* in ignem. cf. furorem Medeæ apud Apollon. IV, 392—394.

607—612. Solis, tanquam dei πανδερκοῦς, adeoque et injuriæ inspectoris, ut in fœderibus (v. Iliad. γ, 277, et inf. XII, 176) ita in diris sollennis mentio. Cerda laudat Sophoclis locum Ajac. 860 sqq. conf. ibid. 839 sq. 850 sqq. Adde Ennii locum ex Medea Euripidea vs. 1251 sqq. conversum in Fragment. pag. 208. *lustras* de cursu, ut sup. v. 6. Burmannus pro *illustras* accipere malebat; minus poetice. Homericum: ἠέλιός θ' ὃς πάντ' ἐφορᾷς καὶ πάντ' ἐπακούεις Iliad. γ, 277. comparari non debebat: ibi *Sol dicitur omnia intueri et audire;* quæ diversa et multo augustiora sunt, quam Solem omnes terras *lustrare*, *obire*, cursu suo. *terrarum opera* ut ἔργα, proprie de cultis locis. *Juno* (ut sup. v. 59 in sacris mactabat bidentes *Junoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ*) γαμήλιος (*pronuba* v. 166), h. l. est *interpres et conscia curarum harum*, hujus amoris aut conjugii, adeoque testis perjurii et injuriæ. *Interpres* etiam alias, cujus interventu aliquid efficitur, h. l. nuptiarum, quibus dea præest. — 609. *Hecate*, cui noctu sacra celebrantur cum ululatu, h. e. carmine, precibus, in triviis: Notus usus vocis *ululare*, ὀλολύζειν, in sacris, pro inclamare, invocare, maxime cum animo commoto et in furorem acto. *Hecate ululata*, ut *bacchata Naxos* sup. II, 125. *Diræ*, h. l. Furiæ, ut XII, 845 sq., ubi cf. Notam. *Deos morientis Elissæ*, Genios Didonis, mox Manes futuros,

Adcipite hæc, meritumque malis advertite numen,
Et nostras audite preces. Si tangere portus
Infandum caput, ac terris adnare necesse est;
Et sic fata Jovis poscunt; hic terminus hæret:
At bello audacis populi vexatus et armis, 615

611. *avertite* multi; sed alienum a loci sententia. *Accipite hæc: animumque malis excludite tantis* ed. Ven. ab interpolatore. — 613. *I. corpus* Menag. pr. e glossa. *et t.* Parrhas. — 614. *Et sic* bene Heins. reposuit, optimis codd. etiam Pierianis auctoribus, etiam Nonio et Macrobio: vulgo *Et si*. Heins. conj. *Id si*. In pr. Rottend. pro var. lect. erat: *Et si fata petunt Jovis: hic et t.* — 615. *Et bello* Medic. a m. pr.

intellexeram: cf. XII, 646, et sic fere Servius primo loco. At Pompon. Sab. *Manes Sichæi vocat.* Nec tamen video, quid vetet, *deos ultores Elissæ* accipere. — 611. *Adcipite, advertite, audite* de eadem re. *numen* vestrum, h. e. vim ac potestatem deorum inferorum ulciscendi malos, *advertite malis*, contra improbos et impios Trojanos, *meritum*, quippe qui meruerunt vestrum numen, h. e. pœnam, a diis malorum ultoribus infligendam. Exquisitior ratio quam illa, *advertere vultus, aures, animos*, ut Ovid. VIII Met. 482.

612 sqq. Eximiam poetæ artem in subjungendis diris his, quibus Æneæ fata, post adventum in Italiam, mox temporum seriorum eventus bellaque inter Pœnos et Romanos gesta, ingeniose intexuit, ut tanto magis popularium suorum animos adverteret et delectaret; jam alii viderunt. Dirarum vero et imprecationum omnino inventum et usum a poetis Græcis accepit, in quibus frequens est, utpote vehementibus affectibus bene inserviens. Exempla vide ap. Cerdam.

612 — 614. Ante oculos fuere ex Odyss. ι, 532 seqq. diræ Polyphemi in Ulyssem: Ἀλλ' εἴ οἱ μοῖρ' ἐστὶ. etc. Gravitatem orationis nota in verbis singulis, ut, *Infandum caput* pro eum, *terris adnare*, pro pervenire ad Italiam. sup. I, 538. *huc pauci vestris adnavimus oris. hic terminus hæret*, est. Serv. « *Si hoc est immutabile;* quoniam agrorum termini moveri nequeunt. » Melius sic constitues: et si eo, h. e. in Italiam, fatorum et errorum Æneæ terminum ac finem, pervenire Æneam fatale est; *hæret*, fixum et destinatum est. Saltem hoc ab agrorum terminis petitum; verbo Lucretiano lib. VI, 65. *finita potestas denique cuique Quanam sit ratione atque alte terminus hærens.*

615 — 621. Revocata sunt ad has diras ea, quæ lib. VII seqq. memorantur, bellum cum Latinis et sociis Rutulis, Æneæ profectio ad Evandrum, auxilii petendi caussa, relicto in castris Ascanio, quem interea oppugnat Turnus cum magna Trojanorum strage. Reliqua a v. 618 ad mortem Æneæ spectant; namque is tertio, ut plerique tradunt, a fœdere cum Latinis anno, pugna cum Tyrrhenis facta, in Numicio flumine periit. conf. sup. I, 261 sq. et Excurs. III ad

Finibus extorris, complexu avolsus Iuli,
Auxilium imploret, videatque indigna suorum
Funera; nec, quum se sub leges pacis iniquæ
Tradiderit, regno aut optata luce fruatur:
Sed cadat ante diem mediaque inhumatus arena. 620
Hæc precor; hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
Tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
Exercete odiis; cinerique hæc mittite nostro
Munera. Nullus amor populis, nec fœdera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor, 625
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.
Litora litoribus contraria, fluctibus undas

616. *externis* Hugen. *conspectu avolsus* codd. ap. Nonium Marcellum: *que* post *complexu* duo Burmann. *avolsus* scriptum cum Medic. et Gud. — 617. *que* abest a Mentel. pr. et sic bona codd. pars ap. Pierium eo caret. — 618. *leges sub p.* Hamb. pr. — 619. *fruetur* Goth. sec. — 622. *et* deest Zulich. a m. pr. — 626. *sequere* alter Hamb. — 627. *quæcunque* Parrhas.

lib. XII. *audacis populi*, Servius: « id est, Rutulorum, sicut semper inducuntur. » Sic VII, 409. *Audacis Rutuli ad muros. Audax* poetis est bellicosus, fortis. *Finibus extorris*, profectus ex castris in Latio positis. *indigna*, miseranda, *suorum Funera* inprimis Pallantis lib. X. *pacis iniquæ* v. lib. XII, 823 sqq. cf. Serv. Sed res in majus aucta. — 620. *cadat ante diem inhumatusque* sunt jungenda. *ante diem;* non obstat lib. VI, 764. *Quem tibi longævo serum Lavinia conjux Educet silvis regem.* Paucos saltem annos regnavit. *inhumatus*, quoniam ejus corpus nusquam inventum est, ut adeo inter deos receptus diceretur, ut ex Livii I pr. notum. — *media arena.* Nolim a gladiatorum pugna in amphitheatro petere; sed est pro campo, loco pugnæ. — 621. *cum sanguine*, cum vita, sed multo majore cum vi. Servius: « quasi imprecationes ipsas suo consecraret sanguine. »

622 — 629. Odia inter Pœnos et Romanos, et bella perpetua de imperio. *stirpem exercete odiis*, vexate. Nisi est exquisitior ratio pro vulgari, exercere odia in posteros; nihil amplius. *Munera* int. inferias, quæ proprie *mitti* dicuntur. *nec fœdera sunto*, quippe tertio rupta, ut Serv. — 625. *ultor*, Hannibalem ostendit (ut quoque Serv.), qui Italiam ferro ignique vastavit. *ex ossibus* pro vulgari, ex cinere meo, h. e. post me veniat aliquis, qui persequatur etc. *dabunt se*, exquisitius quam, erunt. Occurrit et alibi: Georg. I, 287 *Multa adeo gelida melius se nocte dederunt.* Bella scilicet ominatur sæpius renovata. — 628. 629. Servius ad fœderis conditiones super

Imprĕcor, arma armis; pugnent ipsique nepotesque.
Hæc ait, et partis animum versabat in omnis; 630
Invisam quærens quam primum abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem adfata Sychæi:
Namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem;
Dic, corpus properet fluviali spargere lympha, 635

629. *Jam precŏr* duo Burmann. *arma viris* pr. Hamb. *p. ipsique nepotesque* Heins. reposuit e Medic. aliisque potioribus codd. Vulgo leg. *ipsique nepotes;* et sic Grammatici passim laudant; sic quoque omnes Goth. (*ipsi pugnentque nepotes* Moret. qu. ex interpolatione). In quo facile intelligi possit, alterum *que* librarii culpa extritum esse. Videtur tamen mihi *que* illud in clausula totius sententiæ et orationis redundans vix locum tueri posse, vel aurium judicio. Tum *ipsique* non habet, quod commode huc advoces. Nam debent esse aut ipsi *Tyrii:* tum vero languet post superiora multo graviora: *pugnent ipsi* et nepotes; aut *populi:* atqui quinam sunt *populorum nepotes?* Heumannus et Trappius et Jo. Schrader. in schedis, totum hemistichium rescindendum esse judicabant, tanquam assutum; scilicet viris doctis non succurrebat, qui illi Carthaginiensium nepotes esse possent. Holdsworthus Jubam huc vocabat, et laudabat Lucani locum lib. VIII, 283 sqq. Dicas potuisse poetam latius ipsum Bocchum ac Jugurtham, Afros certe, etsi non proprie Carthaginiensi stirpe oriundos, intelligere. Parum tamen hoc quoque satis facit. Alterutrum tenendum esse arbitror: aut, quod malim, ne clausula tenuior sit reliqua oratione, in suspicionem adducendum hemistichium; aut, si malis, cum excusatione poetæ, retinere, simpliciter *nepotes* sunt posteri, sera posteritas, sc. respectu eorum, qui tum erant, et tollendum importunum *que*. — 632. *Cum br.* Wall. *Hinc B. breviter* Hamb. alter. Porro *Barcem*, *Bachem*, *Bachen*, *Braccen*, *Barchen* aberrationes. *Sichei est* duo Burmann. cum Goth. sec. — 633. Hunc versum suspectum Britanno docto ac vindicatum vide in Miscell. Obs., Vol. I, pag. 13. Suspectum haberi video et aliis, ut Jac. Bryant., et Jo. Schradero, acutis viris. Sane si vitio datur poetæ, quod rem tam parvi aut nullius momenti interposuit, excusandi facultas esset: cum fidem faciant narratis hoc ipso poetæ, quod certis nominibus, rebus, locis, res definiunt; sed sunt in ipso versu plura, quæ displiceant: *suam* pro ejus; *cinis* in *patria* nutricem *habebat.* Est itaque haud dubie ab interpolatore profectus. — 635. *aspergere* Ven., quod est commune. *mergere* alter Menag.

limitibus inter Pœnos et Romanos subtiliter satis refert. Enimvero est poetica amplificatione odii et inimicitiæ; ut vulgo solemus dicere: omnia inter Romanos et Pœnos fuisse infesta et contraria.

632. Ut sola et sine arbitro esset, cum mortem sibi inferre decrevisset, Barcen, quæ cum ipsa erat, foras ablegat. — 633. Suam propriam nutricem Dido jam olim apud Tyrum sepeliverat. Ut alias *tumulo*, *sepulcro*, *urna*, *haberi*, *teneri* dicuntur defuncti: sic nunc *cinis patria* (terra) habetur.

Et pecudes secum et monstrata piacula ducat.
Sic veniat; tuque ipsa pia tege tempora vitta.
Sacra Jovi Stygio, quæ rite incepta paravi,
Perficere est animus, finemque imponere curis;
Dardaniique rogum capitis permittere flammæ. 640
Sic ait. Illa gradum studio celerabat anili.
At trepida et cœptis immanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementis
Interfusa genas, et pallida morte futura,
Interiora domus inrumpit limina, et altos 645
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quæsitum munus in usus.

636. *ducet* Mentel. pr. — 637. *Sic veniet* nonnulli e Pierianis. *tuaque* sec. Rottend. a m. pr. *tege corpora* Sprot. — 638. *parabam* vet. cod. apud Macrob. III Sat. 3. — 640. *Dardanidique* Wall. pro *Dardanidæ*, subjicit Burmann. *præmittere* Ven. *flammis* Medic. — 641. *Dixerat, illa* Parrhas. *celebrabat* a pr. m. Medic. cum aliis, frequenti lapsu. *accelerabat* Goth. sec. *anilem* Burmanno invito in contextum venisse suspicor. Nam Heinsianæ edd. *anili* retinent, et Burmannus ita rectius legi pronuntiat. Atque ita Mediceus cum præstantissimis aliis; item Goth. pr. et sec. a m. sec. Non male sane dictum alterum quoque: expuli tamen codicum jussu, quod fors intulerat. — 642. *Et tr.* Montalb. *et* ante *cœptis* abest a pr. Moret. *At rapidi c.* Exc. Burmann. — 643. *involvens* alter Voss. — 645. *irrupit, perrumpit, prorumpit, abrumpit,* aberrant codd. apud Burmann. — 646. *moribunda* Ven. *thoros* Parrhas. *reclusit* Gud. a m. pr. Dorvill. et Donatus ad Terent. Adelph. II, 1. *restringit* un. Heins. — 647. *non hosce relictum* ex v. 507 emend. Tan. Faber. Sed

636. *monstrata* a sacerdote, puto, *piacula*, piamina, h. l. purgamina, quibus in sacris magicis utebatur superstitio, h. l. ad mentem amore exsolvendam. conf. Ecl. VIII, 73 et 80 sq. — 638—640. *incepta* inde a v. 504 sqq. vid. notam ad v. 480 sq. cf. ad seqq. Silium VIII, 116 sqq., qui sua ex h. l. duxit: *Nigro forte Jovi* etc. sc. Plutoni. — 640. *rogum permittere flammæ*, lignorum struem, pyram, incendere: hoc quidem expeditum est. Verum ambiguum esse potest, sitne *flamma Dardanii capitis* an *rogus Dardanii capitis*. Video nunc hoc mollius esse: rogum, cui imposuerat effigiem Æneæ (sup. 508), quasi caput ac vitam ejus devotura.

642—647. Notas extremi furoris observa. *morte futura*, jamjam cummaxime constituta; male enim Servius aliter. *Sanguineam aciem*, ὄμμα ὕφαιμον. *interiora domus limina*, limen interioris ædium partis; *penetrali in sede* sup. 504 sq. *tecto interiore* 494 sq. *quæsitum*, paratum, acceptum, adeoque etiam datum; sup. 507 dixerat *ensem relictum* scil. dono ac munere. *Arma viri, thalamo quæ fixa reliquit* sup. 495.

Hic, postquam Iliacas vestis notumque cubile
Conspexit, paullum lacrimis et mente morata,
Incubuitque toro, dixitque novissima verba: 650
Dulces exuviæ, dum fata deusque sinebant,
Adcipite hanc animam, meque his exsolvite curis.
Vixi, et, quem dederat cursum fortuna, peregi;
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Urbem præclaram statui; mea mœnia vidi; 655

v. Burmann. et not. — 649. *parum* duo e glossa. *lacrimas* Goth. pr. *mente remota* Sprot. — 651. *si fata* alter Hamburg. *sinebat* Medic. cum codd. parte, etiam Pierianorum, doctius: ut mirer id a viris doctis dimissum manibus esse. At *sinebant* tuetur inter alios fragm. Vatic. — 652. *absolvite* tres cum Servio apud Burmann. *his* deest Zulich. *exs. pœnis* ed. Ven. — 653. Locus est apud Senecam Epist. XII. — 654. *mea* tert. Rottend. Quod vulgare esset, etiamsi metrum ferret.

648—650. *Iliacas vestes notumque cubile* rogo imposuerat. conf. sup. 507. 508. Erant autem vestes inter munera e navibus allata. cf. lib. I, 647 sqq. Magnum ac novum πάθος in conspectu earum rerum, quæ magnopere animum percellere debuere; magnum quoque artificium in dilectu rerum ac verborum. Expende singula. *mente*, defixa in pristini amoris ac consuetudinis cogitatione. *Incubuit toro*. Comparant intpp. loca Sophoclis (Trachin. v. 916 sqq.) et Euripidis (Alcest. 173—186), ubi Alcestis moribunda in torum conjugalem se projicit; at in altero Dejanira se ipsam super Herculis toro interficit; qui locus majorem cum nostro similitudinem habet. Saltem præiverunt illi aut alii tragici poetæ in hoc ad movendum affectum egregie comparato spectaculo. Vult autem Dido expiare culpam morte in eo ipso toro, in quo eam commiserat. At oratione, quæ modo sequitur, nihil puto dici posse aut personæ ac tempori accommodatius aut ad animum movendum potentius; illa vero v. 653—656 quam sublimia sententiis! Et tamen Silius se putavit cum poeta in certamen descendere posse, lib. VIII, 141 sqq.

651 sq. *Exuviæ — Accipite hanc animam* — quia iis incubans animam est exspiratura. — 653. Male argutantur in *fortuna* et ante in *fata deusque*, jam inde a Servio. Est eadem notio bis, ter, iterata. Magni animi hoc esse puta, ut in novissimis rebus sese erigat, et suæ laudis conscientia ac rerum gestarum claritate fato ac diis invidiam faciat. Ingloria morior; at non vixi ingloria. *quem dederat cursum fortuna, peregi*: sup. lib. III, 493. dixerat: *Vivite felices, quibus est fortuna peracta jam sua*. — 654. *imago*, εἴδωλον, Umbra, magna rerum gestarum nomine ac fama. Male aliter Intpp. Splendidum et illud: *sub terras ibit*, moriar; petitum ab Ennio et Lucretio.

Ulta virum, pœnas inimico a fratre recepi:
Felix, heu nimium felix, si litora tantum
Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ!
Dixit; et, os impressa toro, Moriemur inultæ!
Sed moriamur, ait. Sic, sic juvat ire sub umbras. 660
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostræ secum ferat omina mortis.

656. *a* abest a multis Pier. et Heins., male. *e fratre* Hugen. Porro Burm. conj. *Pœnos inimico a fratre recepi*, ingeniose quidem; sed nimis forte. v. Not. Tandem tres ap. Burm. v. 656 antecedenti præponunt. — 660. *Sed moriemur* quatuor apud Burm. *Si sic* Gud. a m. pr. *Sic? sic* j. Fabric. legebat. Sed recte Burmann. docet esse, *vel sic quoque*. — 661. *ignem oculis* alter Hamb. — 662. *et miseræ* Leid. un.

ulta virum, vid. sup. I, 360—364. *pœnas recepi*, nove forte, nec tamen insolenter pro, cepi, sumsi. Bene Pompon. Sab. *recepi*, ad debitum refertur. *Felix heu!* Comparat Servius Catull. 64, 171 sqq., et de imitatione Statii III Silv. 3, 25 vide Burmann. Etiam Apollon. IV, 33, sed minus ornate (1).

659—662. Iterum animi magni et superbi hoc; ut, ingloriam et inultam se mori, hoc vel maxime pungat. Tandem pro ultione habetur saltem hoc, quod conspectum suæ mortis, et cum hoc spectaculo perfidiæ pœnitentiam, objectum iri Æneæ cogitat. *os impressa toro*, scil. percita furore, salute desperata, et morte vicina. Non enim is erat jam mentis habitus, ut exosculari illas exuvias velle videri posset, neque verba, quæ effatur, tale quid arguunt; sed ore impresso, præ animi dolore in torum, cui incubat, immisso, hæc eloquitur. — 660. 661. Inulta moriar; modo sic moriar, ut saltem ille hauriat etc. Inter hæc verba ensem ab illa pectori applicari puta. *Dardanus* paullo insolentius pro Dardanius, sed et Homerus: Δάρδανος ἀνήρ; et sic alia. — 662. Splendide: ex meæ mortis indicio ac nuntio infaustum omen navigans ille se-

(1) « Perlato ad nos, dum hæc in manibus sunt, gravissimo nuntio de morte *Munchhusii*, immortalis viri, cum perculsus ingenti luctu animus vix ulterius progredi in opere potest, dolori nostro vel alieno loco paullum indulgere liceat. *Vixit* et is, *vixit*, et *cursum*, at quam gloriosum! quam ad omnem posteritatis memoriam memorabilem! *peregit*. Poterat et *Munchhusius* suo jure Didonis verbis uti: *Et nunc magna mei sub terras ibit imago;* quam enim majorem umbram inveniat inter eos, *qui vitam excoluere per artes, Quique sui memores alios fecere merendo* (VI, 663. 664)? *Urbem præclaram statui; mea mœnia vidi*. Quid enim? vidit Georgiam Augustam suam. » Relinquo hunc locum a. LXX perscriptum in altera hac recensione intactum, ut, quantum per me fieri possit, *Munchhusii* nominis caritate etiam tenelli animi imbuantur. Si quid fructus et utilitatis ex hac poetæ interpretatione ad vos redit, o boni, etiam ejus partem aliquam isti viro vos debere putate. Nunc — (ut cum Statio loquar) *Inferior volat umbra deo!*

Dixerat. Atque illam media inter talia ferro
Conlapsam adspiciunt comites, ensemque cruore
Spumantem, sparsasque manus. It clamor ad alta 665
Atria; concussam bacchatur fama per urbem.
Lamentis, gemituque, et femineo ululatu
Tecta fremunt; resonat magnis plangoribus æther:
Non aliter, quam si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros; flammæque furentes 670
Culmina perque hominum volvantur perque deorum.

omnia, male multi. — 663. *medio* Dorvill. a m. sec. *mediam* legi testatur Taubm., ex Pompon. Sab. puto. Etsi enim e Mediceo Fogginii nihil occurrit, ait tamen ille: « *mediam* legit Apronianus; nam, qui se transfodit, medius videtur esse gladii. » Silius I, 307 *Concidit exacti medius per viscera teli.* Recepit Brunck. correctionem Aproniani. *media inter ilia* ed. Ven. Æn. XII, 318. *media inter talia verba*, h. e. in medio horum dictorum; inter hæc dicta. — 664. *accipiunt* duo Burm. *cruorem* Dorvill. cum aliquot Pier. — 665. *et alta* alter Menag. — 668. *tremunt* fragm. Vatic. *clangoribus* pr. Menag. et Montalb. *clamoribus* Witt. et Wall. cum parte codd. Pierianorum, Goth. duobus, Erf. Aberrationes sollennes. — 669. *missis* aliquot Pier. et ed. Mediol. Sed bene *immissis* defendit Pierius. — 670. *Tyrus* multi Pier. et Heins. et amat latinas enuntiationes Maro. Vid. Heins.; qui tot alias aliis locis reduxit. *flammæque ruentes* Zulich. — 671. *volvuntur* duo

cum auferat! Sit illi ferale hoc spectaculum pro sinistro viæ omine.

663—665. Vide facinus declaratum ab iis rebus, quæ maxime legentis animum impellant, et verbis ornatissimis. Non vident illam se transadigentem ferro, sed *ferro collapsam*, et hoc quanto plus quam *transfixam!* et *spumantem* plus, quam *tinctum cruore ensem.* Bene etiam Servius: *Non induxit occidentem se, sed ostendit occisam:* addit ille: *et hoc tragico fecit exemplo, apud quos* (tragicos) *non videtur, quemadmodum fit cædes, sed facta narratur. Comites* sunt familiares, famulæ, quæ in impluvium irrumpunt. Etiam hoc judicium poetæ declarat, quod de rogo incenso nil memorat; quem tamen incensum esse e lib. V pr. apparet. Scilicet vix commodo loco id inter cetera narrari poterat.

666. *bacchatur* gravissimum pro discurrit, differtur. Mox 668. *Tecta fremunt*, ut jam alias monitum, pro vulgari, lamenta fremunt in tectis.

669—671. Comparatio hæc et alibi obvia, accommodata tamen, et h. l. bene ornata, primo loco apud Homerum occurrit Iliad. χ, 410. 411, ut jam Macrobio notatum IV Sat. 6. Euripidem laudat Cerda (Phœniss. 1046—1049). Ad v. 671, quo civium ædes privatæ, ac publicæ deorum, incendio correptæ narrantur, Burmann. confert Val. Fl. II. 176—180, ex h. l. expressum, apud quem ordo verborum hic est: *vel vidisse, patriæ per culmen ignes agi.*

Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu,
Unguibus ora soror fœdans, et pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat:
Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas? 675
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes aræque parabant?
Quid primum deserta querar? comitemne sororem
Sprevisti moriens? Eadem me ad fata vocasses:
Idem ambas ferro dolor, atque eadem hora, tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosque vocavi 680
Voce deos, sic te ut posita crudelis abessem?
Exstinxsti me teque, soror, populumque, patresque

Burmann. *volitantur* Exc. Burmann. *volventur* Goth. sec. — 672. *casu* eadem Exc. — 673. *ac p.* alter Hamb. — 675. *hocc'* ed. Brunck. *quod fr. p.* Bigot. — 676. *hæc ignes* Parrhas. *ignesque* Leid. un. *ignis* Exc. Burm. — 677. *Quod pr.* Hugen. *germana querar* Menag. pr. *comitemque* Gud. a m. pr. *ve* Menag. pr. — 678. *facta* Mentel. pr. a m. pr. *eadem me fata vocassent* alt. Hamb. — 679. *ferret* Oudart. *eadem* abest a Witt. *ora* Gud. ed. Junt. *fuisset* aliquot Pier. — 680. *manibus struxi* Parrhas. *exstruxi* Goth. tert. — 681. *positam* Medic. a m. pr. *abissem* Wall. possis scribere: *sic te ut posita, crudelis! abessem*: ut ad Didonem referatur. Si ad Annam: retrahes; *ego crudelis struxi.* Nec tamen male: *ut crudelis abessem*, crudeliter sejungerer. — 682. *Exstinxsti* scripturam ex Pieriano exemplari retinuisse videtur Heinsius; vulgaris eademque mollior scribendi ratio est *exstinxti*. Hoc etiam Probus Art. Grammat. producit ex Marone et Diomedes Grammat. pro *exstinxisti*, ut *exstinxem* sup. v. 606 pro *exstinxissem*. Atqui duriorem pronuntiandi morem in aliis prætulisse creditur poeta, tanquam epica gravitate digniorem. *Exstincti*, *exstixi*, eo alludunt, illud in Witt., hoc in binis Heins. cum glossa *exstinxisti*. *Exstinxti* etiam in fragment. Vatic. diserte legitur, item in Donato. vid. Bened. At est Aldd. pr. lectio: *exstinxi*, vel *extinxi*, quam in omnibus fere exemplaribus repererat Pierius, et sic Moret. Dorvill. Puget. Erf. cum tribus Goth. Ita ipsa Anna se accusat, sua opera factum, sua culpa commissum esse, ut communi clade ruant omnia. Grave et hoc; et difficile est alterutram lectionem præferre. Quomodo in Mediceo legatur, ex Fogginiano exemplari vix assequare. Videtur tamen *extinxsti* in *extinxi* esse refictum; et ex sensu et judicio animi si

672 sqq. Egregie affectus veritas servata in Annæ luctu et verbis. Præivisse creditur Briseis Homeri in Patrocli funere Iliad. τ, 282 sqq. Hæc autem omnia, quæ effatur, ne a tempore et loco aliena sint, dum illa incedit, prolata esse cogita, nam *trepido cursu ruit per medios*. Unde v. 685 *sic fata gradus evaserat omnes*. — 679. *Idem dolor;* vulgare erat, vulnus. — 680. 681. *struxi*, rogum, pete ex v. 676; eum jussu Didonis paraverat sup. 494 sq. *patriosque vocavi Voce deos*, h. e. ipsa sacrum jussu tuo paravi et rite auspicata sum, sollenni sc. precum carmine decantato: Nam: *ergo jussa parat* sup. v. 503. *sic ut abessem*, sejungerer a te, avellerer ac te carerem, *te posita*, mortua, ut II, 644 et sæpe. — 682. Gravissima sunt hæc,

Sidonios, urbemque tuam. Date volnera lymphis,
Abluam, et, extremus si quis super halitus errat,
Ore legam. Sic fata gradus evaserat altos, 685
Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.
Illa, gravis oculos conata adtollere, rursus
Deficit. Infixum stridit sub pectore volnus.
Ter sese adtollens cubitoque adnixa levavit: 690
Ter revoluta toro est, oculisque errantibus alto
Quæsivit cœlo lucem, ingemuitque reperta.
Tum Juno omnipotens, longum miserata dolorem

pronuntiandum est, *Extinxti* de Didone est præferendum; nam si soror Anna se accusabat: satis erant illa: *Extinxi me teque, soror.* At reliqua: *populumque patresque Sidonios urbemque*, nimii acuminis, nisi de Didone ipsa pronuntientur. *te meque* quatuor apud Burmann. et Erf. Sed amant Veteres se priori loco memorare. Burm. — 683. *data* Menag. pr. — 684. *erret* quatuor Heins. et Erf. *esset* duo alii. *exstat* Wall. — 686. *S. suam* ed. Ven. *germana* Wall. — 687. *s. v. furores* Menag. pr. *colores* Goth. pr. — 688. *rursum* Dorvill. — 689. *stridit* Heins. e Medic. et melioribus, etiam Pierianis, forma exquisitiore. Vulgo *stridet. stridens* pr. Rottend. — 690. *cubituque* multi apud Pier. et Burm. *adnixa* castigationi Heinsianæ debetur, e codd. etiam Pier. Vulgo *innixa*. Sed *innititur*, etiam qui jacet, *annititur*, qui tentat exsurgere. vid. Heins. — 691. *est* deest Gud. *que* abest ab ed. Ven. — 692. *Quærebat* alter Hamb. *repertam* multi codd. ap. Pier. et Burm. cum Servio: quod et ipsum ferri possit: et recepit Brunck. tanquam exquisitius: verum sensum habet paullo diversum: quasi *propter lucem repertam* ingemuisset. In Medic. *reperta* in litura est, ut adeo hæc Aproniana lectio videri debeat; doctior utique illa et commodior. — 693. *long. mis. laborem* Montalb. alter Hamb. et tert.

quibus morte sua Dido omnia in commune exitium traxisse dicitur: quippe in urbe recens condita.

688. Est hoc mirum in modum ad affectum comparatum. Non injucundum fuerit comparare, ut faciunt Intpp., Euripid. Phœniss. 1438 sqq. inpr. 1446 sq. de Eteocle; et de Pyramo Ovid. Met. IV, 137 sqq. 145. 146. Adde de Alcestide Eurip. 203—206. — 689. *stridit vulnus*, sanguis ex vulnere erumpens. conf. Ovid. Met. IV, 120. 124. — 691. 692. Oculi jam morte natantes et caligine obscurati diem recipere laborant, sed ægre colligunt solis radios. *ingemiscit*, ut moribunda. quod est inf. XII extr. *Vita cum gemitu fugit indignata sub umbras.* Et nunc puta oculos iterum claudi.

693 sqq. Nova hæc et insolens videri potest religio, quod Iris mittitur, ad expediendam miseræ Didonis animam. Scilicet Iridi tribuit poeta, quod Mercurio supra tributum vidimus vers. 244, quandoquidem a Junone illa mandata

Difficilisque obitus, Irim demisit Olympo,
Quæ luctantem animam nexosque resolveret artus. 695
Nam, quia nec fato, merita nec morte peribat,
Sed misera ante diem, subitoque adcensa furore,
Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.

Rottend. pro var. lect. voce magis poetica et h. l. accommodatiore. — 694. *Difficilemque obitum* Zulich. *dimisit* vulgo scriptum. *dimittit* Franc. *remittit* Parrhas. *ab alto* quinque apud Burmann. — 695. *animum* tert. Rottend. *resolverat* Sprot. et Wall. *absolveret* Leid. et Erf. *dissolveret* Franc. — 698. *Necdum* Gud. cum quatuor aliis Heins. et Goth. sec.

fert, et ejus ministerio plerumque Juno utitur, ut inf. V, 606. IX, 2. Iliad. σ, 166. Communiter tamen, ex poetæ religione, v. 698. 699 Proserpinæ eæ partes esse debebant. Sequuti sunt Virgilium alii, a Cerda jam laudati, Statius II Silv. I, 147. Martial. III epigr. 43. Adde Horat. I Carm. 28, 19. 20. Orco (Θάνατον appellat) jam ante idem tribuerat Euripides in loco jam a Macrobio V, 19 notato, Alcest. 74 — 77 (ex qua fabula plura ad Mortis imaginem illustrandam peti possunt. Vide v. 261. 438. 844. 1140. 1141. add. Hemsterh. ad Lucian. T. I, p. 512). Junonem hac de re sollicitam esse, nil mirum, cum ea Didonis et Pœnorum caussam suscepisset. Unde vero hoc dicemus petitum, quod *crinis abscinditur?* non enim satis est cum Macrobio l. l. dicere, ex Euripide Alc. 75 id ductum esse. E re sacra puto ductum; nam victima consecratur deo, pilis in fronte evulsis et in ignem injectis (cf. v. c. inf. VI, 245; est id proprie κατάρχεσθαι); ab hoc momento victima deo dicta et sacra. Itaque et is, qui moritur, crine abscisso, diis inferis, tanquam victima, consecratur, Jovique infero sacer est. Ornavit sic poeta vulgare illud: quia morti haud matura erat, ægre anima a corpore sejuncta est. Res itaque numinis interventu egebat. Imitatione expressit Statius Theb. VIII, 9 *Necdum illum aut trunca lustraverat obvia taxo Eumenis, aut furvo Proserpina poste notarat Cœtibus adsumtum furvis.* Revocavit ille rem ad lustrationem et expiationem Umbræ, tum ad tabulam in atrio Plutonis propositam, qua inscriberentur defuncti.

693 — 695. *dolorem*, ἀγωνίας. *artus nexos*, corporis cum anima nexum, bene Cerda vidit, a palæstra et lucta esse petitum. Corpus quasi implicat et circumstringit animam, ne elabi illa possit.

696 — 699. Vid. ad v. 693. *merita nec morte*, nullo immani crimine commisso. Serv. opp. *subito accensa furore;* uti *non fato* et *ante diem*, ὑπέρμορα Iliad. β, 155. ὑπὲρ μοῖραν Iliad. ζ, 488. υ, 336 conf. Guell. *Accendimur* autem non modo *ira*, sed et dolore, et *furore*, ex indignatione et ira orto. *nondum caput damnaverat Orco*, h. e. nondum vitam ejus, vel ip-

Ergo Iris croceis per cœlum roscida pennis, 700
Mille trahens varios adverso sole colores,
Devolat, et supra caput adstitit: Hunc ego Diti
Sacrum jussa fero, teque isto corpore solvo.
Sic ait, et dextra crinem secat. Omnis et una
Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit. 705

700. *ad roscida* Bigot. *rosida* Franc. *pinnis* Medic. et Gud. — 701. *averso* Bigot., ut semper variatur in his vocibus. *adversa luce* multi Pieriani, tres Burm. cum Hamb. sec., qui a m. sec. habet: *percusso sole*. Idem versus V, 89. — 702. *Advolat* Bigot. *atque super* alter Hamb. *Huic* et *Hinc* aberratt. librarr. *Hunc ego Orco* Exc. Burm. — 704. *crinem tulit* Longob. Pierii. — 705. *Delapsus* duo Burmann. *color* Sprot.

sam, morti devoverat. cf. ad v. 693.

700—703. Στῆ δ' ἄρ' ὑπὲρ κεφαλῆς. Iliad. β, 20 de Somno, (adde Odyss. ζ, 21) omnes laudant. Sed talia delectant forte, at nihil illustrant.

704. 705. Sane Georg. IV, 223 sq. de anima mundi, e qua vita petitur; et : *Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri Omnia.* Nunc tamen vix illa doctrina locum habet; exspiratur anima adeoque in aerem abit.

EXCURSUS I.

De Didone ejusque amoribus et ætate.

Cum, si historicam fidem sequaris, Didonis ætas plus quam CCC annis a Trojæ excidio Æneæque erroribus abfuisse vulgo narretur (quod jam a Servio observatum videas ad v. 459.); modo in accusando modo in excusando poeta, qui Didonis amoribus Æneam implicuit, multi docti viri passim operam suam posuerunt. Sed hanc disputationem antequam attingamus, alia, eaque nostro quidem judicio gravior, quæstio est expedienda, quam intactam fere relinqui videas, quid tandem poetam ad hanc cogitationem ac consilium adduxisse videri possit, ut Didonis amores in carmen suum inferret? casune an ratione an exemplo hoc potissimum episodio usus sit, cum alia forte cum temporum ratione magis consentanea ad manum essent?

Jam quid poeta in tota hac ratione sequutus sit, dum Æneam ad Africæ litus tempestate atrocissima actum admovit, et supra est expositum, et iis, qui Odysseam animo tenent, obscurum esse nequit. Cum enim Ulyssis errores cum ex aliis periculis ac casibus tum ex naufragio maxime et ejectione Ulyssis in ignotam terram, multum habere suavitatis variarique narrationem videret, cum is alia loca tantum attigisse, aliis aliquamdiu immoratus esse diceretur; nisi jejunam et parum suavem suam vellet esse narrationem de Æneæ navigatione, hoc idem sibi vidit esse sequendum, ut Æneam ventis ac procellis a cursu dejectum in remotam terram, de qua nova ac mira quædam narrari possent, expelleret. Cum autem in mari mediterraneo, a Troade versus Italiam, navigatio fieret, si omnes animo litorales plagas percenseas, nulla facile opportunior terra cogitari potest, quam, qua usus est poeta, Carthaginiensis. Jam primum quod australe potissimum litus adire tempestas coegit Æneam, factum partim poetarum exemplo partim ventorum natura. Nam in maris hujus plagis austrinis, infra Cycladas saltem ac Cretam, gravissimæ ab aquilone vento excitantur tempestates, durantque certo anni tempore flatus ejus continui per plures dies, ob hoc ipsum dicti etesiæ. Videntur hi iidem fuisse, qui Menelaum XX dies ad Pharum retinebant Odyss. δ, 360. His ventis quis miretur eos, qui a Troade Græciam vel Italiám peterent, versus Africæ litora propelli! Itaque Græcos a Troja reduces, cum Maleas circumvecti tempestate a cursu dejecti essent, omnes fere ad has partes actos esse videas. Menelaus quidem Ægyptum adiit, l. c. et Odyss. γ, 300; Paris et hanc et Phœnicen, Ulysses Lotophagorum insulam in Libyæ litore, Meningem, v. Odyss. ι, 80 sqq. Apud Apollonium etiam Argo ex Ionio mari versus Africæ litora proripitur. Si itaque Virgilius ventorum naturas, poetarum exemplum ceterasque rationes sequi volebat, ad Africæ litus classis Trojana erat deferenda. Cum vero reliquæ passim partes, Ægyptus ac Libya, essent ab Homero et Apollonio occupatæ, feliciter poeta in Carthaginiensem oram incidit. Quæ enim opportunior terra commemorari poterat, quam Carthago, cum Roma-

nis suis Æneidem scriberet, quibus jucundissimum auditu esse debuit, si belli gravissimi, quo primum populus Rom. aditum ac viam ad terrarum imperium sibi paraverat, semina ac caussas in ipsis olim Æneæ fatis ac casibus jacta esse videret.

Ut autem Didonis potissimum amore uteretur, cum Calypsus vel Circes aut Medeæ amores exempli auctoritate adducere poetam poterant, tum feminæ hujus claritas ac fama, tum ipsa rei ratio ac necessitas. Quodsi enim semel appulsum Trojanorum ad Carthaginiense litus præferendum esse videbat, in tam antiqua de Æneæ erroribus historia, quæ Carthaginis incunabula antevertebat, quid de hac urbe aliud memorari poterat, quam ipsa ejus primordia? Quam opportunum autem ad poeticam tractationem vel in epico carmine argumentum esset amor, Apollonii exemplo intelligere poterat, qui hunc quidem locum in Medeæ et Jasonis amoribus egregie tractasse videri debet. Sed Virgilius et illum et ipsum Homerum longe post se reliquisse dicendus; quod quidem, si recte judico, duobus potissimum modis assequutus est, partim *quod Tragicorum gravitatem et amoris atrocitatem sequi*, partim *quod ab heroici moris simplicitate ad elaboratiorem ac cultiorem vitam deflectere maluit*, qua decoris et honestatis alicujus exquisitioris famæque laudem propositam sibi habent feminæ. In toto enim Homero et ex Homerici temporis sensu amor parum idoneus est ad pathos inferendum.

Quæ a nobis commemorata si quis animo consideret, næ is, puto, Segræsii aliorumque rationes ad poetam, tanquam qui tempora confuderit turbaritque, defendendum allatas, vanas fere aut infirmas, non magnopere desiderabit. Delectationis sane potior habenda est poetæ ratio quam historicæ veritatis; et, si doctrinæ laus poetam decet, non tamen illa ex temporum subtili ratione est expectanda, nec in poeta ullum peccatum habet reprehensionem, nisi quoties audientium animos seu rerum seu numerorum illecebris tenere nequiit: hoc unum est, quo adversus præscripta artis suæ peccasse videri debet; ad hoc enim redeunt ea, quæ Aristoteles de Poetica disputat c. 25 distinguendo inter ἁμαρτίας, τὴν μὲν καθ' αὑτὴν, τὴν δὲ κατὰ τὸ συμβεβηκός.

Si tamen in ipsas Carthaginis origines variasque super iis veterum narrationes accuratius inquirere voluissent viri docti, totum hoc poetæ peccatum et accusatione et defensione vacare omninoque esse nullum facile intellexissent. Tam diverse enim de condita Carthagine traditur et in tam diversa tempora ejus incunabula rejiciuntur, ut vel historico minus subtili liberum fuisset eligere, quod maxime sequi vellet. Quamquam ea narrationis varietas facile ad certam rationem revocari potest, si memineris condi urbes dici non uno sensu, nec modo primis jactis fundamentis, sed et mœnibus ductis, colonia nova adscripta, aucta denique et amplificata quocunque modo civitate. Certis etiam temporum intervallis a Phœnicibus Africam occupatam, a Sallustio quoque proditum, bello Jug. 22. Sæpius itaque haud dubie condita est Carthago, et possunt varie traditæ ejus origines commode ad certas epochas revocari. Jam *primum* L. ante Trojam captam annis Carthago condita esse dicitur a *Tzoro* et *Carchedone*, apud Appian. Punic. pr., quod idem

ex Philisto repetit Hieronymus in Eusebio latine facto ad Num. 805 in ed. Scalig. p. 91 et ad Num. 798 in ep. Pontani et Vallars., h. e. ante Chr. 1198 (ad Euseb. computum 1217) et ante Trojæ excidium, ex eadem Euseb. computatione, a. 37. Græca Eusebii servata sunt a Syncello p. 172 ed. Par., unde Scaliger transtulit in Græca Eusebii p. 33 l. 31. Adde Chronicon lib. I, p. 18 et p. 126. Tzori quidem et Carchedonis, quippe urbium, nomina imperite, ex antiquo tamen more, ad virorum personas designandas esse traducta, ab aliis Didonis nomen temere in hoc tempus referri, facile apparet; manet tamen illud, paullo ante belli Trojani tempora, L vel adeo XXXVII annos, Carthaginis prima exordia in veteri historia memorari solita fuisse. *Altera* Carthaginis conditæ epocha est CLXXIII a. post priorem illam, paullo ante Coloniam Ionicam, secundum Chron. Euseb. Hieronymi ad Num. 971, aut (ut verius apud Syncellum legitur, qui Græca Eusebii servavit p. 181 A), CXXXIII annis post Trojam captam, h. e. a. C. 1025 (sec. Euseb. 1044). Hac quoque epocha Didonis opera celebratur, quæ amplificanda ac munienda urbe Cartha, et Byrsa arce condenda, maxime fuit conspecta. Ἐπεκτίσθη Καρχηδὼν ait Syncellus: accepit etiam illo tempore suum nomen, cum antea Origo esset dicta; si modo vera tradit Syncellus (XXXI annis serius ab aliis hanc epocham definitam fuisse, ex Eusebio Hieronymi discas ad Num. 1002 sec. Scalig. 1000, quod in ipsa Salomonis tempora incidit). *Tandem* CXC annos ubi descenderis, *tertio* loco Carthaginis conditæ memoriam fieri videas a Josepho in Apion. lib. I, 18, p. 1042, et ex eo ap. Syncell. p. 182, post Salomonis templum conditum anno CXXXXIII mense octavo; qui est ante C. N. 861, a Troja capta CCCXXIII, ante U. C. 108 Varr. Et ad has fere epochas alludunt ceteri numeri, qui passim apud alios leguntur, vel ex annis, quibus Carthago stetisse dicitur, eliciuntur. Iɔcc anni vulgo hac in re memorati sunt: sed termino a quo et ad quem illi pertingerent parum exacto. Auctorem satis diligentem Appianus ante oculos habebat, cum ἑπτακοσίοις δ' αὐτοὺς ἔτεσιν ἀπὸ τοῦ συνοικισμοῦ Ῥωμαῖοι Σικελίαν ἀφείλοντο. Factum hoc ante C. N. 242, quibus si annos 700 addideris, habes annos 942, qui a Trojæ excidio 242 annis absunt, adeoque ad mediam fere epocham supra memoratam assurgunt. At mox alii parum diligenter annos 700 ad excidium Carthaginis deduxere, ut in Epitome Livii LI habetur: cui indiligentiæ locum fecisse putandum hoc, quod *per 700 annos floruisse Carthago* vulgo ferebatur: ut in locis Appiani habetur Pun. p. 366, 55 et 493, 35. Ita enim paucis hæc expedias. Pluribus aliam rationem ibi exposuit editor doctiss., verum ea, quæ super Carthaginis originibus dicta sunt, sigillatim h. l. repetere vel excutere, a consilio alienum est. Vid. viros doctos inprimis Scalig. ad Euseb. et in App. de Emend. Tempp. p. 31. Joseph. l. c. Vellei. I, 6, 4. Justin. XVIII, 4. Salmas. ad Solin. c. 27, p. 228, et, si ad manum est, vel Notata ad Guthrium consulas Tom. III, p. 253 sq., vel Simson. A. M. 3132 cum Wesseling. Nott. Non enim nisi eadem fere recocta passim videas. Est sane tertia hæc epocha, paullo maturius forte et illa constituenda, vera Didonis ætas, siquidem illa Pygmalionis fuit soror, Mutgonis seu Mettini

filia. Fuisse tamen communem veterum errorem, ut ad Didonem prima Carthaginis exordia referrent, non modo ex iis, qui vetustiores exscripsere, Cedreno p. 140, et Jo. Malela p. 68, verum etiam ex Appiano Punic. pr. constat, qui, memorata ista prima urbis origine L. ante b. Troj. annis, addit: « conditores fuere Zorus et Carchedon; ut vero Romani et ipsi Carthaginienses opinantur, Dido, mulier Tyria. » In tanto itaque scriptorum optimorum dissensu tantaque rei obscuritate, et quidem non in patriis historiis, sed exteri populi, quis hoc a poeta postulet vel expectet, ut temporum rationes subtilius, quam ipsi historici nonnulli fecerunt, subducere sustineat? Ultimo loco et illud monendum, jam ante Virgilium amores Didonis et Æneæ videri celebratos fuisse ab historicis Rom. Nam ad lib. IV, 682 Servius: « Varro ait, non Didonem, sed Annam, amore Æneæ impulsam se super rogum interemisse. » Cf. eund. ad V, 4. Nullam igitur in Didone ad Æneæ ætatem revocandæ reprehensionis materiam subesse, ex iis, quæ disputata sunt, satis intelligi puto. Egit de hoc episodio Abbas *Andres* in singulari libello: de quo v. judicium nostrum (in *Gœtting. gelehrt. Anzeigen* 1789. p. 1166 sq). De Didone autem nonnulla minus nota vide in Tr. Anonymi *de mulieribus, quæ bello claruerunt* (ab Heeren nostro vulgato in *Bibliothek der alten Litteratur* 6s Stüch p. 15.). Est illa ibi appellata Θειοσσώ; reliqua fere conveniunt cum Etymologo in Διδώ.

EXCURSUS II.

Apollinis accessus ad Delum.

IV, 143—149 *Qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo, Instauratque choros, mixtique altaria circum Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi; Ipse jugis Cynthi graditur, mollique fluentem Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro; Tela sonant humeris.* Insignis phantasmatum et verborum dignitate locus, cujus pars ex Apollonio, sed multum ornatius, adumbrata, lib. I, 307—309 Οἷος δ' ἐκ νηοῖο θυώδεος εἶσιν Ἀπόλλων, Δῆλον ἀν' ἠγαθέην ἠὲ Κλάρον ἢ ὅγε Πυθώ, Ἢ Λυκίην εὐρεῖαν ἐπὶ Ξάνθοιο ῥοῇσι. (confer etiam versus lib. I, 536—539, et lib. II, 677 sqq. item Callim. in Dian. 241 sqq.), reliqua forte ex alio Græco poeta. Ante oculos locum Maronis habuit Avienus Orb. Terr. 705 sq. ubi compara Wernsdorfii Notam p. 1036 sq. De Neptuni incessu simili ornatu elaboratus est apud Apoll. III, 1239 sq. Sicut Dido cum Diana lib. I, 498 sqq. ita Æneas incedens comparatur cum Apolline incedente. Jam, ut ornatum intelligas, deum non simpliciter incedentem, sed festo die, ut sacris suis intersit, prodeuntem sistit; et sacris quidem celeberrimis, in insula Delo: inde ornamenta petiit cum ex his sacris et dei accessu, tum ex loco, unde decesserat. *Lyciam* memorat, eamque *hibernam* appellat, quoniam hiemem Apollo Pataris Lyciæ exigit: etsi vel δυσχείμερον vel εὐχείμερον explicant viri docti. Non videtur alienum a re esse, quod Servius narrat; gravior enim auctoritas non occurrit; *nam constat Apollinem sex men-*

sibus hiemalibus apud Pataram, Lyciæ civitatem, dare responsa — et sex æstivis apud Delum. Certe et Herodot. I, 182 de Pataræo oraculo: οὐ γὰρ ὦν αἰεί ἐστι χρηστήριον αὐτόθι. ἀποδημίαι et ἐπιδημίαι deorum res notissima inprimis post Spanhem. in Callim. *Delum maternam* matri Latonæ sacram, seu quod matris caussa mari emerserat. Certe et aliis est *Latonia Delos.* Jam in sacris nihil est augustius *choro*, qui ducitur, nihil in poetis memoratu jucundius. *instaurat*, cum dilectu, quandoquidem est voc. sacrum; habet autem plus dignitatis, quod ipse deus parat choros, quam choros in ejus honorem duci. Chori inter rem sacram instituuntur ab iis, qui sacra curant, partim qui primitias frugum in insulam apportant; v. Callim. in Del. v. 279 sqq.; hos designat poeta per *Cretes, Dryopes* et *Agathyrsos.* Simplicius Iones memoraverat Hymnus Homericus in Apoll. 147 sq. Facit etiam nominum antiquitas ad majorem carminis dignitatem. *Cretes* memorari videntur secundum Hymnum Homericum in Apoll. v. 388 sqq. 535 sqq., ubi Apollo apud Delphos sacrorum ministros sibi adsciscit Cretenses navi Pylum petentes; quem locum etiam Tibullus respicit IV, 1, 8 et 9. *Dryopes*, Trojanis temporibus Thessaliæ circa Spercheum habitatores, inde Parnassi accolæ, qua ille versus Œtam procurrit, ea regione, quæ Doris appellata est. Ab Hercule fuere victi, cum ille Trachine versaretur. Res copiose ac diverse tractata esse videtur ab iis, qui Heracleas condiderunt; diversa enim inter se narrantur apud Herodot. VIII, 31. 73. Apollod. II, 7. 7. Strab. VIII, p. 373 C. Apollon. I, 1213 sqq. et Schol. et alios. cf. ad Apollod. Not. p. 475 sq. Sed ex iis unum est, quod Virgilius ex parte sequitur, apud Pausan. IV, 34, Dryopas victos ab Hercule Delphos abductos et Apollini devotos fuisse, τῷ Ἀπόλλωνι ἀνάθημα ἤχθησαν ἐς Δελφούς. Hoc et Servius habet: *Hi populi, ab Hercule victi, Apollini donati esse dicuntur.* Ex dei tamen responso ab Hercule in Peloponnesum deducti primum Asinen Argolidis, mox Asinen Messeniæ occuparunt, et Apollini ac Dryopi Apollinis f. templa dicarunt insigni religione. Videtur igitur ab aliquo poeta traditum forte et hoc, mansisse apud Delphos Dryopes nonnullos inter eos, qui sacra curarent, ut modo de Cretensibus vidimus. Traduxit autem et hos et illos ad Delum suam poeta paullo licentius. At *Agathyrsi* proprie Delum spectant. Nam uti Callimachus Arimaspos, ita Maro Agathyrsos pro *Hyperboreis* posuit, quorum θεωρία seu legatio sacra ad Delios res est satis nota. Vide vel Gesneri Prælect. II de navigat. extra colum. Herc. et loc. class. Callimach. in Del. 281 sqq. Ad Scythicum nomen retulit Hyperboreos Virgilius cum Callimacho et aliis, etsi a Græcorum ad Borysthenem et Tanaim coloniis θεωρίας istas venisse probabile sit. *Altaria circum* sunt chori κύκλιοι, de quibus vid. Inttp. ad Callim. l. c. v. 313. περὶ βωμὸν etiam Apollon. l. c. lib. I, 538. Quos Servius ex Melisso Grammatico *Achabas* memorat, Ἀβίους emenda. Versus 147. 148. 149 inprimis ornati de corona laurea, vitta aurea et pharetra. Argutatur et in h. l. Spencius Dial. VIII et poetam modo ad Apollinis Vaticanum signum modo ad Augustum respicere vult. Quod Quinctil. VIII, 3, 73 circa hanc comparationem monet, a poeticæ visionis genio alienum est. *Debet enim, quod illustrandæ alterius rei gratia assu-*